HISTORISKT BIBLIOTEK.

IV.

HISTORISKT BIBLIOTEK

UTGIFVET

AF

CARL SILFVERSTOLPE.

FJERDE DELEN.

STOCKHOLM, 1878.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

HISTORISKT BIBLIOTEK

UTGIFVET

AF

CARL SILFVERSTOLPE.

1877.

STOCKHOLM, 1878.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

Innehåll:

[1] Denna recension framkallade ett "Genmäle" af arbetets författare, hvilket åtföljer denna del af Historiskt Bibliotek.

Sid.

OM

DEN SVENSKA HÖGADELN

UNDER

KONUNG SIGISMUNDS REGERING.

AF

S. J. BOËTHIUS.

I.

Konung Sigismunds regering i Sverige utgör oaktadt den korta tid, hvarunder den varade, ett synnerligt betydelsefullt skede af vår historia. Den erbjuder skådespelet af nästan oafbrutna, i hög grad invecklade partistrider, hvilka mäktigt upprörde hela folket, och som genom de förändringar, hvartill de ledde, i väsentlig mon gåfvo en ny riktning åt vårt fäderneslands hela följande utveckling. "Sedan Sverige bygdes, har det näppeligen så i sina innersta grundfästen bäfvat, som i de skakningar, hvarigenom katolicismens sista lemningar utkastades och Johans hus ifrån tronen", yttrar Geijer om denna tid. Man ser konungahusets medlemmar sins emellan söndrade, rikets enhet hotad med upplösning och alla stånd lifligt berörda af partikampens lidelser. Ej minst var detta fallet med den svenska högadeln, och den rol, denna samhällsklass härunder spelade, var till och med så framstående, att, ehuru alla, som deltogo i de politiska striderna, till sist måste ikläda sig antingen konungens eller hertig Karls färger, man dock inom den samma trott sig kunna spåra ett eget, tredje parti.

Att i vår mon söka belysa det inflytande, högadeln utöfvade på dessa så skickelsedigra förvecklingar, samt närmare utreda den ställning, dess medlemmar intogo till de särskilda frågorna, är afsigten med den framställning vi nu gå att lemna. Hvad vi härvid kunna erbjuda är emellertid endast en efterskörd. Genom den snillrika skildring af striden mellan Sigismund och hertig Karl, för hvilken vi hafva att tacka vår störste häfdatecknare, har nämligen denna tids historia redan erhållit en sådan belysning, att de stora dragen och händelsernas sammanhang framstått i full dager; och äfven andra förtjänte forskare, som behandlat samma ämne eller vissa sidor däraf, hafva bidragit att ytterligare utreda det samma, äfven hvad angår frågan om aristokratiens ställning. Emellertid har denna fråga synts oss vara af sådant intresse, att en specialundersökning därom, grundad på de rika urkundsamlingar, som från denna tid finnas i behåll, ej skulle

anses såsom helt och hållet öfverflödig: möjligen kunna genom dessa urkunders vitnesmål förut uttalade åsigter vinna ökad bekräftelse, eller vissa enskilda frågor erhålla en mångsidigare belysning.

Att vid en teckning af den svenska högadelns förhållande under denna tid det förnämsta intresset måste fästa sig vid de genom sin ställning i samhället, sin rika begåfning och sitt olyckliga öde så ryktbara rådsherrarne Gustaf och Sten Banér, Hogenskild och Ture Bjelke samt Erik Sparre, hvilka i främsta rummet kunna betraktas såsom aristokratiens ledare och målsmän, ligger i sakens natur. Men äfven andra medlemmar af högadeln så inom som utom rådet ingrepo på ett sådant sätt i händelsernas gång, att deras handlingssätt förtjenar en närmare uppmärksamhet.

Innan vi öfvergå till vårt egentliga ämne, vilja vi emellertid först kasta en blick på aristokratiens ställning under de första Vasaregenterna samt på det förhållande, hvari hon under tiden närmast före Sigismunds tronbestigning stod till konungahusets medlemmar.

Stockholms blodbad, ämnadt att för alltid befästa föreningen mellan Sverige och Danmark genom att krossa den svenska högadeln, hvilken, om den också stundom varit de danske konungarnes stöd, dock därmed endast åsyftat att befästa sin egen makt och lika ofta gifvit ledare åt det fosterländska partiet, gaf i stället dödshugget åt unionen. Därigenom blef nämligen denna lika förhatlig för de mäktiga slägterna, som den redan förut var för flertalet af folket, och den nationela rörelsen, ej längre af inhemska partichefer motarbetad och hämmad i sin kraft, åtminstone ej af sådana, som ännu kunde göra anspråk på något inflytande, lyckades sålunda uppnå sitt länge eftersträfvade mål: upprättandet af ett nationelt konungadöme. I och med det samma inträdde en väsentlig förändring äfven i den svenska aristokratiens ställning. Nedböjda genom de sista olyckorna, utan stöd af en utländsk konung och hotade af den demokratiska rörelsen, hvilken, sedan den brutit unionen, en tid syntes vilja vända sig såväl mot sitt eget verk, den nyskapade konungamakten, som mot sin gamla motståndare, högadeln, måste de svenska stormännen ej blott med en hittills sällspord undergifvenhet bevisa den ur deras egen krets utgångne konungen hör-

samhet och trohet, utan ock fördraga, att deras forna maktställning på flerfaldigt sätt inskränktes. De måste låta sig nöja med att rådet, denna inrättning, som bildade så att säga själfva blomman af aristokratiens makt, ej såsom ofta förut varit fallet, fick på egen hand förestå styrelsen; med att konungen återtog sin i landslagen stadgade rätt att fritt råda öfver rikets län och slott samt att i följd däraf landtregeringen började ombildas från ett på feodalistiska grundsatser hvilande stormansvälde till en kunglig ämbetsförvaltning. Äfven i privilegierna fick man tåla känbara ingrepp, såsom då den förut *alla* frälsemän medgifna rätten att af sina landtbor uppbära de kungliga sakörena nu inskränktes till rådets medlemmar och för öfrigt gjordes beroende af konungens nåd, under det russtjensten med större noggrannhet började utkräfvas; och då slutligen den nya konungamakten för framtiden betryggades genom arfföreningen, var detta af ej ringa betydelse för aristokratien, alldenstund afståndet mellan henne och konungahuset härigenom blef större, och de store ej längre hade tillfälle att genom valkapitulationer binda konungarnes händer.

Men om den nya konungamakten sålunda hade ålagt den svenska adeln ej obetydliga uppoffringar, så hade den äfven gifvit fördelar. Gustaf Vasa, ehuru ingen vän af *det* adelsvälde, som frodats under unionens oredor, gynnade dock på flerfaldigt sätt den samhällsklass, hvarur han sjelf utgått, och under hans visa regering vann frälset småningom nya krafter och framstod vid den gamle konungens död liksom hela det svenska samhället i föryngrad gestalt. Den generation af frälsemän, som då uppväxte, hade ej blott genom den andel, adeln erhållit i arfvet efter den katolska kyrkan, vunnit ökade rikedomar; den hade ock under inflytande af den andliga väckelse, som genomgick tiden, blifvit delaktig af en högre bildning än den, hvaraf fäderna varit i besittning; och i följd af den stränghet, hvarmed Vasakonungarne tillämpade grundsatsen om hvarje frälsemans skyldighet att låta sig användas i det allmännas tjenst, kom den i åtnjutande af en ej föraktlig politisk uppfostran och kunde snart inom sig uppvisa män af verklig statsmannabildning. Under sådana förhållanden var det naturligt, att frälset och i synnerhet högadeln ej blott skulle kräfva, utan ock erhålla ett bestämmande inflytande på samhällslifvet. En fara, som härvid

låg nära till hands, var emellertid den, att aristokratien under sin sträfvan efter ett dylikt inflytande kunde vända sig mot den samhällsordning, Gustaf Vasa grundat, samt söka åstadkomma en återgång till *det* stormansvälde, som varit rådande under medeltiden.

Olyckligtvis voro Gustaf Vasas närmaste efterträdare föga i stånd att ingifva sina samtida bland adeln kärlek och förtroende till den nya ordningen. Konung Erik, i mycket en arfvinge af faderns utmärkta egenskaper, men saknande dennes besinningsfulla jämnmått, stötte sig snart med de mäktiga slägterna genom den sträfhet och misstänksamhet, hvarmed han behandlade deras förnämsta medlemmar [1]), och gjorde sig slutligen genom handlingar af vanvettig grymhet omöjlig såsom konung. Aristokratien begagnade sig dock ej häraf för att omkullslå den nya konungamakten och arfriket; hon lät en ny arfkonung intaga den förres plats, men dessa händelser måste dock hafva varit föga egnade att ingifva förtroende för det nya samhällsskickets förmåga att betrygga rikets lycka.

Konung Johan, som förnämligast hade högadeln att tacka för sin krona, gynnade väl till en början på flerfaldigt sätt aristokratien och lät i synnerhet rådet erhålla ett ökadt inflytande, i det han hos detta sökte ett stöd mot sina bröder; men om han ock härigenom till en tid kunde försäkra sig om högadelns välvilja, var dock den oduglighet, han såsom regent lade i dagen, allt för stor för att ej till slut äfven inom denna samhällsklass väcka missnöje [2]) och ökade säkerligen ej häller förtroendet till den nya konungamakten. Det är tvärtom tydligt, att för mången af de herrar, som voro samtida med Gustaf Vasas söner, orsaken till tidens olyckor syntes ligga just i den större oinskränkthet, som konungamakten i sammanhang med det gamla stormansväldets förfall hade ernått; och inom kort ser man också aristokratien vända sig just mot de inskränkningar, som sedan Gustaf Vasas tillträde till regeringen skett i frälsets forna maktställning och företrädesrättigheter utan tvifvel i den tro, att återställandet däraf vore det bästa medlet att befordra både adelns och

[1]) Jmfr Forsell: Sveriges inre historia från Gustaf den förste. I, p. 63.

[2]) Se t. ex. det ofördelaktiga sätt, hvarpå rådsherrarne vid mötet i Reval skildrade Johans regering. Fryxell: Berättelser ur svenska historien, 3:dje uppl. IV, p. 99 o. f.

fäderneslandets bästa. Medeltidens olyckor tillskref man härvid blott utländska konungars förtryck, men förbisåg, att deras orsak lika mycket var att söka i det förfall, hvari samhällets rätt och myndighet råkat just genom det stormansvälde, till hvilket man nu med längtan blickade till baka. Att någon plan att upphäfva arfföreningen varit å bane, är dock ej bevisligt och synes föga sannolikt. Visst är däremot, att arfföreningen af aristokratien började betraktas ej så mycket såsom en inrättning vidtagen till betryggande af rikets säkerhet, utan egentligen blott såsom en åt konungahuset beviljad förmon, för hvilken det ej var annat än billigt, att detta i sin ordning vedergälde adeln med förstorade privilegier [1]). Så mycket större skäl ansåg man sig därför hafva till missnöje med de inskränkningar, som skett i dessa, och tidt och ofta förnimmer man en klagan öfver de friheter, ridderskapet och adeln från och med Gustaf Vasas regering måst umbära. Visserligen synas aristokratiens önskningar hafva bort tillfredsställas genom de fördelaktiga privilegier, som konung Johan utfärdade, men så var dock ej förhållandet [2]), och vid Johans död är yrkandet på förbättrade privilegier under form af en återgång till dem, man fordom haft, just det aristokratiska partiets lösen.

Om sålunda många af den svenska högadelns medlemmar åtminstone delvis önskade återställandet af de samhällsförhållanden, som före Gustaf Vasas uppstigande på tronen varit rådande, så fans å andra sidan en man, hvilken i den samhällsordning, som konung Gustaf grundat, såg vilkoren för både sin egen och fäderneslandets lycka. Denne man var Karl, hertig öfver Södermanland, Närike och Vermland, den yngste af konung Gustafs

---

[1]) Se t. ex. den på riksrådens begäran uppsatta ingressen till Johans privilegier. Ahlqvist: Om aristokratiens förhållande till konungamakten under Johan den tredjes regering. I, p. 10 o. 35. I Vesterås arfförening framhålles deremot den större säkerhet arfriket medförde för samhällsordningen. Stjernman: Riksdagars och mötens beslut I, p. 175.

[2]) Se Ahlqvist a. st. p. 10 o. f. jämförelsen mellan 1569 års privilegier och det förslag som rådet och adeln framstälde. En vigtig anledning till missnöje var, att adeln ej häller genom dessa privilegier oinskränkt återfick rätten att af sina landtbönder uppbära de vanliga kungliga sakörena. Denna tillerkändes nämligen blott grefvar, friherrar, riksråd och riddare. Den öfriga adeln skulle såsom ersättning få uppbära häradshöfdingens andel i böterna, hvilken däremot frånkändes de förstnämnde. Enligt 1590 års privilegier tillkom åter *halfparten* af de kungliga sakörena *alla* adelsmän på denna sida Ålands haf utom dem, som bodde i Dalarne, på Mälaröarne och på Öland. Acta ang. Ridderskapet och adeln. I. Riksark.

söner, men den ende, som ärft hans herskareegenskaper. Det storverk, som fadern utfört, betraktade han såsom ett heligt, åt alla dennes ättlingar anförtrodt arf, hvilket det ålåg honom lika väl som den regerande konungen att vårda, och under hela sitt offentliga lif har han kämpat för detta mål, i strid än med aristokratiens förnämste män, än med medlemmarne af sin egen familj. Under Johans regering se vi honom sålunda göra insagor mot de adelsprivilegier denne utfärdat [1]), på samma gång han inveckladés i tvister med enskilda medlemmar af högadeln, hvilka för sina inom hertigdömet belägna gods gjorde anspråk på friheter, dem Karl ansåg stridande mot statens rätt, hvars representant han inom dessa landsdelar var [2]). Men äfven i frågor af ännu vigtigare natur ser man en motsats mellan hertigen och högadeln göra sig gällande. På grund af Gustaf Vasas testamente, som ålade alla hans söner, äfven den, som innehade tronen, att i de saker, "som riksens allmänneliga välfärd uppå hänger", ej företaga något utan de andres "endrägtiga råd och samtycke" [3]), ansåg han sig kunna fordra att i vigtiga regeringsärenden varda tillfrågad, och kunde derför ej utan harm se, huru Johan, som i sina tvister med honom sökte och fann ett stöd hos rådet, lät detta på regeringen erhålla ett stort inflytande, under det han hölls på afstånd. Af naturen misstänksam, började han snart föreställa sig, att rådsherrarne, hvilka drogo nytta af hans aflägsnande, voro de, som mot honom uppretade brodern, ja att de mot hela konungahuset förehade förrädiska stämplingar. Af ännu större vigt blef frågan om hertigens rätt att deltaga i regeringen, då i följd af Sigismunds val till konung i Polen en tid stundade, då konungen, såsom frånvarande, ej sjelf skulle kunna förestå styrelsen. Skulle hertigen äfven då hållas aflägsnad därifrån, skulle nämligen regeringsmakten naturligtvis helt och hållet komma att handhafvas af högadelns medlemmar, och ett tillfälle syntes sålunda sjelfmant erbjuda sig för desse, att med bevarad trohet mot konungahuset under en ny union återupplifva Kalmar-unionens råds- och stormannavälde. Också hafva de ledande männen inom aristokratien ej försummat att begagna sig häraf. Enligt den af Erik Sparre författade och af Johan och

[1]) Se Ahlqvist a. st. I p. 43.

[2]) Om en dylik tvist se t. ex. Fryxell a. st. IV, p. 79.

[3]) Stjernman a. st. I, p. 257.

Sigismund gillade regeringsform, som i vår historia är känd under namnet *Kalmare stadgar*, skulle nämligen regeringen under konungens frånvaro förestås af 7 förnäma personer inom och utom rådet och hertigen ej därpå ega något annat inflytande än rättigheten att utnämna *en* af regeringsherrarne. Nya riksråd, de förnämste embetsmännen och förläningstagarne skulle af konungen tillsättas enligt rådets förslag, hvarigenom detta åtminstone till en del skulle återfått den rättighet att bestämma sin egen sammansättning och att förfoga öfver rikets län, som under medeltiden varit förnämsta källan till dess makt. I fullständig strid härmed står den grundsats, som hertig Karl uttalade, då han i sin protest mot denna regeringsform yrkade, att "uti konungens frånvaro är H. F. N. den förnämste uti riket, och bör ingen i Sverige sättas H. F. N. likmätig än mindre öfver hufvudet" [1]), ett yttrande, som i sjelfva verket innebär en fordran att sjelf under konungens frånvaro få intaga en riksföreståndares plats.

Undersöker man befogenheten af dessa stridiga anspråk, så visar det sig, att enligt Sveriges då gällande lagar frågan ej kunde sägas vara fullt klar. Det fall, som nu förestod, hade ej sedan arfföreningens upprättande inträffat, och söker man analogier från de stadganden, som funnos om regeringens förande under omyndig konung, äro äfven dessa föga upplysande. I Vesterås arfförening var föreskrifvet, att i händelse af konung Gustafs frånfälle förr än efterträdaren uppnått myndig ålder, en förmyndarestyrelse skulle tillsättas, bestående af enkedrottningen samt fyra eller flere af ridderskapet [2]), men *då* fans ej någon myndig arffurste som kunnat förestå regeringen. Mera upplysande hade däremot det stadgande kunnat vara, som 1569 gjordes om en förmyndarestyrelse för Sigismund, om ej då frågan i sjelfva verket lemnats oafgjord i följd af de stridiga anspråken. Det visar sig nämligen, att rådet samt de förnämste af presterskapet vid detta tillfälle förklarat, att enkedrottningen "samt med Riksens Råd", skulle förestå regeringen, under det Karl i sin försäkran yttrar, att styrelsen skulle föras af drottningen, *honom* och rådet [3]).

---

[1]) Ahlqvist a. st. I, p. 88.

[2]) Stjernman a. st. I, p. 183.

[3]) Stjernman a. st. I, pp. 323, 314 och 317.

Men om sålunda hertigens anspråk ej voro så klara, som han säkert sjelf ansåg, så måste dock erkännas, att på en tid, då börd och jordbesittning utgjorde den kanske vigtigaste grunden för all politisk makt, en arffurste med den ställning, Karl genom faderns testamente fått sig anvisad, väl med fog kunde fordra att under konungens frånvaro få på regeringen utöfva ett bestämmande inflytande och att ej varda tillbakasatt för personer, hvilka i börd och besittningar voro honom underlägsne.

Också blef ej den seger, som högadeln genom Kalmare stadgar vunnit, af lång varaktighet. Genom det bekanta uppträdet i Reval förbyttes Johans förra välvilja mot denna samhällsklass i vrede och misstankar. Just de herrar, som med skäl kunna anses såsom de aristokratiska ideernas förkämpar, anklagades nu för stämplingar mot Vasahuset och vanvördnad mot konungen samt för att hafva varit orsaken till osämjan mellan denne och Karl. Deras förläningar indrogos till kronan, sjelfva utstöttes de ur rådet, och då de ej på lagligt sätt kunde öfverbevisas om något brott, sökte Johan genom hotelser och fängelse tvinga dem att sjelfva erkänna sig skyldiga. Under inverkan af den gemensamma oviljan mot herrarne, i förföljelsen mot hvilka hertigen åtminstone till en tid deltog, försonades däremot denne och konungen, och Karl erhöll nu i fullt mått det inflytande på regeringen, som han förut förgäfves fordrat. Kalmare stadgar ogillades, och hertigens anspråk blefvo i princip erkända, då i den nya arfföreningen af 1590 stadgades, att regeringen under omyndig konung skulle föras af den, som "äldst och närmast skyldig är af samma kungliga blod", biträdd af de män, som den aflidne konungen därtill förordnat [1]).

Om styrelsen under den stundande unionen gjordes emellertid ej något nytt stadgande, och då Johan den 17 November 1592 afled, under det Sigismund var frånvarande i Polen, fans sålunda ingen, som hade särskildt uppdrag att förestå regeringen [2]).

---

[1]) Stjernman a. st. I, p. 382.

[2]) I Fryxells berättelser ur svenska historien, IV, p. 146, säges, att riksföreståndareskapet enligt 1590 års arfförening tillkom hertig Karl, men detta beror sannolikt af en förblandning med det ofvan anförda stadgandet om förmyndarestyrelsen. I arfföreningen förekommer nämligen intet om regeringens skötande under unionen.

Under sådana förhållanden skulle man möjligen kunnat vänta, att rådet nu skulle gjort anspråk på att få öfvertaga styrelsen, men fåtaligt [1]) och genom Johans förföljelser beröfvadt sina förnämsta medlemmar och egentliga ledare, synes det hafva saknat kraft och kanske äfven vilja att förvägra hertig Karl den högsta ledningen af rikets angelägenheter. Den 19 November eller 2 dagar efter Johans död ankom hertigen till Stockholm [2]) och stälde sig genast i spetsen för regeringen [3]), utan att de närvarande rådsherrarne däremot synas haft något att invända. Någon formlig förening mellan dem och honom om regeringens förande synes dock ej nu hafva blifvit ingången [4]), utan man nöjde sig

[1]) Enligt Ugglas rådslängd bestod rådet vid Johans död af följande medlemmar: riksdrotset Nils Gyllenstjerna, Erik Gustafsson (Stenbock), öfveramiralen och riksmarsken Klas Flemming, Knut Knutsson (Lilje), Olof Gustafsson (Stenbock), Knut Axelsson (Posse), Henrik Klasson (Horn), Klas Åkesson (Tott), Erik Abrahamsson (Lejonhufvud), Klas och Axel Bjelke, Karl Henriksson (Horn), Ulf Henriksson (Snakenborg), Bengt Ribbing, Gustaf Gabrielsson (Oxenstjerna), Göran Knutsson (Posse) och Gustaf Björnsson (Båt). Erik Brahe, som enligt Uggla först under Sigismund skall hafva inträdt i rådet, uppger dock sjelf i ett bref af den 12 Febr. 1595, att han för 8 år sedan af Johan kallats till rådsherre. Acta historica 1595, Riksarkivet. Riksråden, hvilkas antal enligt beslutet vid Johans kröning borde hafva varit 24, voro således nu ej flere än 17 eller 18, och af dessa var det endast Erik Gustafsson, Klas Bjelke, Bengt Ribbing, Gustaf Gabrielsson, Göran Posse och Gustaf Björnsson, som vid Johans död funnos i Stockholm. Verving: Sigismunds och Karl IX:s historier I, p. 109. Dessa herrar, af hvilka de 4 sistnämnde voro de som 1590 insattes i rådet, synas också förutom Nils Gyllenstjerna hafva varit de enda af rådets dåvarande medlemmar, som plägade taga någon närmare befattning med de egentliga regeringsärendena.

[2]) Enligt Verving a. st. I p. 106 skall hertigen hafva förebrått de närvarande rådsherrarne, att han blifvit hållen i okunnighet om Johans sjukdom och derigenom hindrad att infinna sig vid hans dödsbädd. Af hertigens bref till rådet af den 16 Nov. visar det sig dock, att detta underrättat honom om konungens betänkliga tillstånd samt uppmanat honom att skynda till Stockholm. Karls reg. 1592.

[3]) Enligt Fryxell a. st. IV p. 146 skulle hertigen först den 23 Nov. hafva af rådet erkänts såsom rikets styresman, men redan förut uppträder han såsom sådan. Så kallar han den 19 Nov. Gyllenstjerna till Stockholm för att rådslå om rikets högnödiga och vårdande ärenden, och i en längre skrifvelse, odat., men intagen i reg. bland bref af den 19 Nov., och hvarpå rådet enligt en anteckning afgaf svar den 21, gör han framställning om flera vigtiga regeringsärenden. I ett bref af den 20 Nov. till Klas Flemming säger han dessutom uttryckligen, att han såsom den äldste af konungahuset, som till laga ålder kommen är, med rådet öfvertagit regeringen. Karls registr. 1592. Någon handling af den 23 Nov., innehållande rådets erkännande af hertigens regentskap, har jag ej anträffat.

[4]) I Oxenstjernska samlingen, Riksark. finnes väl en odat. och ej underskrifven handling, hvari rådet erkänner hertigen såsom regent, och som i åtskilligt skiljer sig från den slutliga föreningen af den 8 Januari 1593. Att den dock ej är det af Fryxell omtalade erkännandet af den 23 Nov. ses af en anteckning därpå, hvari säges, att den uppsattes i December 1592. Den er-

med att genom därtill förordnade sändebud underrätta folket i landsorten om, att Karl, såsom den där närmast Sigismund och hertig Johan var arftagare till riket, tillika med rådet efter konungens död öfvertagit regeringen [1]). Den 24 Nov. tillskref hertigen äfven Sigismund härom samt bad honom, då hans närvaro i riket var nödvändig, med det första underrätta om tiden för sin ankomst. Han borde dock ej förr afresa, än han noga besinnat alla saker samt gifvit hertigen och rådet underrättelse om huru sakerna i Polen "kunde sig förevetta" så att ingen skada för Sverige blefve följden af hans hastiga afresa, såsom att Polackerne sågo sig om efter en ny konung, då Sverige därifrån kunde få vänta fiendskap i stället för vänskap. Hertigen och rådet skulle under tiden hålla honom riket till handa, hvaremot de väntade att han skulle tillbörligen försäkra dem och öfriga ständer [2]). Redan innan Sigismund erhöll detta bref, och medan han ännu var okunnig om faderns död eller därom ej mottagit officiell underrättelse [3]), hade han den 17 December skrifvit till hertigen, att han, om Johan fölle ifrån, ej visste någon, till hvilken han hyste större tillförsigt, eller hvilken han hällre såge förestå sitt arfrike än hertig Karl, hvarför han anmodade denne att i sådant fall taga sig det omaket uppå att i alla saker veta hans bästa [4]). Efter mottagandet af hertigens bref tackade han

bjuder åtskilligt af intresse och utgör möjligen ett förslag till den slutliga föreningen. Rådsherrarne säga sig däri hafva ansett nödigt, såsom ock ödmjukligen begärt, att hertigen såsom den närmaste efter arfföreningen ville under konungens frånvaro, och då hertig Johan var för ung, med dem åtaga sig regeringen, anseende, att både arfföreningen det medgifver och att det skett förut, såsom då Johan vid Eriks tillämnade resa till England förordnades till regent. Dessutom åberopas Johans förordnande i sitt testamente, att Karl näst Sigismund skulle vara hertig Johans förmyndare, hvilket förklaras hafva afseende ej blott på den unge fursten, utan ock på riket. Däremot anföres ej stadgandet om förmyndarestyrelsen i 1590 års arfförening. Redan här finner man ett ogillande af liturgien, då det säges att undersåtarne skulle hållas vid Guds rena ord, såsom det varit under Gustafs sista och Johans första tid. Om hertigens och rådets inbördes förhållande stadgas det samma som i den slutliga föreningen, nämligen ömsesidigt samtycke och gemensamt ansvar.

[1]) Öppet mandat med Gustaf Björnsson och Per Hansson till allmogen på Tomasmessan i Arboga af den 18 Dec. — Karls registr. 1592 — af den 19 Dec. med Gustaf Gabrielsson och Göran Posse till de marknadsbesökande i Enköping, orig. bref i Oxenstj. saml., undertecknadt af hertigen och 5 rådsherrar.

[2]) Karls registr. 1592. Brefvet finnes äfven tryckt bland bilagorna till Karl IX:s rimkrönika.

[3]) Enligt Verving a. st. I p. 223 skulle Sigismund känt till Johans död, ehuru han ej låddes därom.

[4]) Palmcrantzska samlingen 2, Kgl. Riksark. Enligt Fryxell a. st. IV p. 146 skulle ett bref af detta innehåll hafva kommit hertigen till handa redan förr,

honom genom en ny skrifvelse för det han med rådet tagit sig före att förestå regeringen, hvilket vore honom så mycket kärare, som han förut anhållit därom, men förbjöd på samma gång att några nya stadgar honom oåtspord skulle få göras [1]).

Den 9 Februari utfärdade han dessutom ett öppet bref till Sveriges inbyggare med förmaning att bevisa hertigen, hvilken med hans samtycke tillika med rådet öfvertagit regeringen, hörsamhet och lydnad [2]).

Ehuru sålunda den nya regeringens organiserande ej möttes af några svårigheter, var dock hennes ställning ganska bekymmersam.

Det löfte om Estlands afträdande till Polen, hvarigenom de svenska sändebuden förnämligast utverkat den Polska kronan åt Sigismund, men som sedermera af Johan blifvit ogilladt och väl svårligen kunde anses lagligt utan de svenska ständernas bifall, hade man nu att befara, att Polackarne skulle söka göra gällande [3]), och hertig Karl synes till och med hafva fruktat, att de härvid skulle använda våld. Redan i sin första skrifvelse till rådet efter ankomsten till Stockholm [4]) bragte han denna fråga på tal, i det han föreslog, att fästningarne i Livland (Estland)

än han stälde sig i spetsen för styrelsen, och skulle afskrifter däraf den 23 Nov. hafva affärdats till landsorterna tillika med kungörelser om, att han öfvertagit regeringen. Vore detta riktigt, skulle sålunda hertigen i sina anspråk på riksföreståndareskapet från början haft att stöda sig på Sigismunds uppdrag. Emellertid synes uppgiftens riktighet vara tvifvelaktig. I registr. finnas inga kungörelser till landsorterna af den 23 Nov. intagna, och något bref från Sigismund om regeringen före den 17 Dec. har jag ej kunnat anträffa. I de ofvan anförda kungörelserna till Arboga och Enköpings marknader nämnes ej häller något om konungens uppdrag lika litet som i hertigens bref till konungen af den 24 Nov. eller i hans första bref till ståthållarne. Däremot omtalas konungens uppdrag till hertigen och rådet att förestå styrelsen i de nya förmaningar till hörsamhet, som regeringen i Februari och Mars 1593, sedan den mottagit konungens bref af den 17 December, lät utgå till landsorterna — Karls registr. 1593 och Oxenstj. saml. — och från denna tid åberopar Karl, då fråga är om hans rätt att förestå regeringen, alltid äfven konungens uppdrag.

[1]) Odat. kopia i Oxenstj. saml.

[2]) Orig. i Oxenstj. saml. Naturligtvis kommo dessa skrifvelser ej till Sverige förr än långt efter det hertigen trädt i spetsen för regeringen, men de visa dock, att Sigismund ej lade några hinder i vägen därför.

[3]) Då frågan om Estland vid Sigismunds tillträde till regeringen i Polen förorsakat svårigheter, hade man bestämt, att dess afgörande skulle uppskjutas, så länge Johan lefde. Fryxell a. st. IV, p. 89.

[4]) Den ofvan omtalade, bland handlingar af den 19 Nov. i registr. intagna skrifvelsen.

skulle förses med tillräckliga besättningar [1]) och befälhafvarne förmanas att taga sig väl till vara för Polackarne samt att ej ens rätta sig efter Sigismunds bref, förr än de meddelat dem åt hertigen och rådet [2]). Rådets svar finnes ej i behåll, men hertigen afllät emellertid såväl till Klas Flemming som öfriga befälhafvare skrifvelser med förmaning att ej på något sätt inlåta sig med Polackarne förr än de inhemtat hertigens och rådets mening [3]), och underrättade själf Sigismund om denna åtgärd, som han säger sig hafva vidtagit "samt med Riksens Råd", och som han ber konungen ej misstyda [4]). Till några våldsamma försök att bemäktiga sig Estland kom det dock ej, ehuru det sedermera visade sig, att hertigens misstankar om Polackarnes planer på landet ingalunda voro ogrundade. Men om sålunda redan denna sak var egnad att ingifva de svenska statsmännen allvarliga bekymmer, så var detta ännu mera fallet med frågan om rikets religiösa ställning under den nye konungen. Det var vid denna tid, som den katolska reaktionen med blott allt för mycken framgång sökte att under Roms lydnad återbringa de länder, som genom reformationen vunnit andlig frigörelse. Redan under Johans regering hade faran härför nalkats Sverige, då hans liturgi syntes innebära en återgång till katolicismen, och riket af honom åtminstone till en tid öppnades för jesuiternas stämplingar. Väl buro ej dessa någon synnerlig frukt, då folket i allmänhet strängt fasthöll vid sin protestantiska tro, och äfven Johan, intagen som han var af sin för både protestanter och katoliker otillfredsställande liturgi, snart åter förviste de inkallade jesuiterna ur riket. En vigtig eröfring hade dock den katolska reaktionen härunder gjort, i det hon för sina syften lyckats fullständigt vinna rikets tronföljare den unge prins Sigismund, och då denne nu skulle uppstiga på Sveriges tron, syntes faran för detta lands protestantiska religion mera hotande än någonsin. Af hans brefvexling med Påfven och andra den katolska propagandans förkämpar,

[1]) "efter the Påler nu wäl skole lathe sigh tyckie hafwe rett at tale på then deel i Lifland, som Sweriges Crone nu innehafwer, efter thet lyfte, som Erich Sparre them ther om gjordt hafwer på konungewahlet".

[2]) Såsom skäl till detta egenmäktiga förslag anför han, att "the Pålniske kunne mykit tilskynde hos konungen, som H. K. M. sedan icke gerna såge". Förmodligen fruktade han, att brefven kunde vara konungen aftvungna.

[3]) Karls registr. 1592.

[4]) Karls registr. 1592 den 24 Nov.

visar det sig äfven, huru ifrigt han omfattade tanken på att kunna återföra sitt arfrike i den enda saliggörande kyrkans sköte [1]). Utsigterna härtill syntes också i många hänseenden vara ganska lofvande. Genom sin rätt att fritt förfoga öfver rikets ämbeten och förläningar ägde han nämligen ett medel att vinna anhängare för sin tro, hvars kraft han redan i Polen hunnit pröfva, och hvarigenom en möjlighet till och med syntes erbjuda sig att påtvinga den svenska kyrkan katolska styresmän. Visserligen hade det svenska folket under Johans tid visat prof på tillgifvenhet för reformationens sak, men på en tid, då man dagligen kunde bevitna, huru länder, inom hvilka protestantismen nått en långt rikare blomstring än i Sverige, nästan helt och hållet återfördes till katolicismen, kunde en sådan återgång ingalunda synas omöjlig att äfven här åstadkomma. Den förvirring, som genom liturgiens införande uppstått inom de kyrkliga förhållandena, erbjöd äfven ett ypperligt tillfälle för reaktionen att fiska i grumligt vatten, och härtill kom, att Sigismund genom sin egenskap af konung öfver det katolska Polen äfven syntes kunna påräkna ansenliga materiela hjälpmedel för sina afsigters vinnande. Att med bevarad trohet mot konungen omintetgöra dessa hans befarade planer mot rikets religiösa frihet var den ingalunda lätta uppgift, som nu ålåg den svenska regeringen att fylla. För att hon skulle kunna lyckas däri var en förstärkning af hennes krafter ingalunda obehöflig, men framför allt fordrades enig samverkan mellan alla som i henne ägde eller komme att intaga en plats, och sannolikt var det medvetandet härom, som förmådde hertigen att nu närma sig sina gamla ovänner, de af Johan förföljda och ur rådet utstötta herrarne Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér, Hogenskild och Ture Bjelke samt Axel Lejonhufvud. Visserligen hade han redan under Johans regering med dem ingått ett slags förlikning, men denna hade till sitt innehåll varit tämligen obestämd samt ej grundad på "segel och bref" och var därför under de förhållanden som nu syntes skola inträda ej längre tillfyllestgörande. Då Johan före sin död slutligen återgifvit dessa herrar sin nåd, kunde man nämligen vänta,

[1]) Se Theiner: Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johan III, Sigismund und Karl IX. II, hvarest denna brefväxling finnes återgifven. Jmfr ock det märkliga af Anjou i Svenska kyrkans historia efter Upsala möte, p. 9 efter Theiner anförda brefvet, hvari både Sigismunds och Påfvens förhoppningar klart framlysa.

att Sigismund, hvilken ej delat sin faders ovilja mot dem, nu skulle låta dem återtaga deras platser i rådet, men också att han därvid skulle söka vinna dem för sina planer eller åtminstone lägga ett band på deras motstånd däremot. I följd häraf måste det hafva förefallit önskvärdt att fullständig enighet nu blef rådande mellan hertigen och dem, och detta så mycket mer som man på grund af deras föregående förhållande till den religiösa frågan syntes äga skäl att befara, att de i annat fall för att mot honom vinna ett stöd verkligen skulle kunna förmås till eftergifvenhet för Sigismunds önskningar. Hvad man hos denna tids svenska aristokrati ofta saknar är nämligen en klar blick för den stora betydelsen af den pågående striden mellan protestantismen och katolicismen, och de flesta af de svenska stormännen kunna ej fritagas från beskyllningen att stundom hafva låtit sin ställning till den religiösa frågan bestämmas af politiska förhållanden eller égennyttiga beräkningar [1]). Ehuru uppfostrade i de religiösa grundsatserna från Gustaf Vasas tid, hade sålunda rådets medlemmar villigt gifvit sitt bifall och sin medverkan till införandet af Johans liturgi, för hvilkan de dock efter hans död ej hade ett ord till försvar. Emellertid var en sådan eftergift ej blott utmärkande för dem, utan ock för en stor del af det svenska presterskapet, som dock bättre bort kunna bedöma denna sak, men mera betänkligt var, att flera af aristokratiens förnämste medlemmar såsom en Peder Brahe, en Erik Sparre, Hogenskild Bjelke m. fl. på ett sådant sätt närmade sig de jesuiter, som under Johans tid bedrefvo sin missionsverksamhet i Sverige, att desse fattade säkra förhoppningar om att fullständigt hafva vunnit dem för sina syften [2]). Hvad som föranledde detta riksrådens förhållande såväl till liturgien som till den rena katolicismen var otvifvelaktigt i de flesta fall blott deras fruktan att genom motstånd mot konungens önskningar ådraga sig hans vrede samt att därigenom förlora sitt inflytande hos honom. Huru otillfredsställande den hållning sålunda var, som de härvid iakt-

[1]) En likartad företeelse visade sig denna tid äfven i England, hvars *nobility* och *gentry* först förenade sig med Henrik VIII i dennes sträfvan att upprätta en nationel katolsk kyrka, under hans son gåfvo sitt bifall till protestantismens införande, därpå tilläto Maria att med våld återställa katolicismen under vilkor, att den andel de själfva erhållit i kyrkogodsen lemnades oantastad, samt slutligen under Elisabet återvände till protestantismen — allt detta inom en tid af 40 år!

[2]) Se härom Ahlqvist a. st. I p. 48 och f.

togo, så voro de dock ingalunda hugade att blifva reaktionens blinda verktyg. Redan frågan om adelns andel i de indragna kyrkogodsen gjorde det för dem omöjligt att önska katolicismens fullständiga återupprättande i Sverige, och de olyckor och blodiga inbördes krig, som i andra länder denna tid visade sig blifva en följd af reaktionens stämplingar, synas omsider hafva öppnat deras ögon för vådorna af katolicismens utbredande i landet. Redan under Johans regering och medan Erik Sparre och bröderna Bjelke och Banér ännu tillhörde rådet, ser man detta börja uppträda i anti-papistisk riktning, ja t. o. m. varna för följderna af liturgien [1]); i Kalmare stadgar intogs en försäkran till skydd mot katolicismen, och säkert är, att de nämnda herrarne vid Johans död allvarligt önskade, att riket med afseende på religionen skulle erhålla en nöjaktig säkerhet [2]). Men ehuru deras och hertig Karls önskningar således i denna punkt verkligen öfverensstämde med hvarandra, så var dock en närmare sammanslutning mellan honom och dem, hur önskvärd den ock må hafva förefallit, något, som ingalunda var lätt att åstadkomma. Hertigen var nämligen ej den, som lätt afstod från den ovilja och de misstankar han en gång fattat till en person, och till en försoning på vilkor, som inneburo ett erkännande af att han och hans broder haft orätt, var han ingalunda benägen. Herrarne åter voro allt för stolta och allt för försigtiga att å sin sida vilja ingå på något, som kunde tydas såsom ett medgifvande af att de verkligen varit brottsliga. Betraktar man närmare gången af de förhandlingar, som nu öppnades mellan hertigen och dem, visar det sig också, huru dessa motsatta synpunkter därvid gjorde sig gällande, men äfven att båda parterna allvarligt önskade en öf-

---

[1]) Ahlqvist a. st. I, p. 49 o. 55.

[2]) Detta framgår bland annat af ett yttrande af Hogenskild Bjelke, innan ännu förlikningen med hertigen kommit till stånd. I ett bref till de andra herrarne af den 12 December 1592 uppräknar han nämligen en mängd åtgärder med afseende på rikets styrelse, som borde vidtagas, och nämner därvid bl. a. afskaffandet af den katolska kyrkan ("Tideman Cornelii kyrka") i Stockholm, "ty" — säger han — "i den puncten bör hele rijket ware nogsampt försäkred". Dessutom föreslår han universitetets återupprättande, Erik Skeppares utnämnande till kyrkoherde i Stockholm samt återkallandet af den för sitt motstånd mot liturgien landsflyktige Abraham Angermannus. Handlingar rörande de i kon. Johans tid anklagade rådsherrarne 1592. K. Riksark. Abraham Angermannus hade hertigen redan den 7 Dec. 1592 uppmanat att återvända till Sverige. Karls Reg. 1592.

verenskommelse och i följd däraf åtminstone till en viss gräns beqvämade sig till eftergifter.

Redan tvänne dagar efter hertigens ankomst till Stockholm togo underhandlingarne sin början, i det han den 21 November sände Karl Sture och Krister Klasson (Horn) till Gustaf och Sten Banér samt Erik Sparre, hvilka till sammans vistades på den förstnämndes gods, Djursholm. Den början, som härigenom skedde, syntes dock föga lofvande för en lycklig utgång. I den "tänkesedel" eller instruktion, som Karl utfärdade för sändebuden, frångår han nämligen ej på något sätt den ståndpunkt, han och Johan forut intagit till de anklagade. Han säger sig häri af drottningen och andra hafva hört, att Johan något före sitt yttersta gifvit herrarne sin förlåtelse, men att detta hade skett "med sådant förord, att de sig förskrifva och utlofva skulle härefter att låta finna i alla måtto såsom uppriktige och trogne Svenske, så att de aldrig någon tid mere antingen hemligen eller uppenbarligen ville handla, stämpla eller göra det, som Sveriges rike eller den kungliga afföda kunde vara emot eller till förklening". Därefter ger han visserligen till känna, att det varit hans afsigt att kalla dem till Stockholm för att med andre gode män gifva sitt betänkande uti de högnödiga och vårdande riksens ärenden, men i stället för en sådan kallelse följer nu en påminnelse om, huru de "under de förflutna åren på åtskilligt sätt stämplat efter H. F. N:s skada och förderf".. Ehuru han med anledning häraf haft skäl att förtörnas, hade han dock för öfver ett år sedan förlåtit dem och sökt förhjälpa dem till sådana vilkor hos sin broder, som kunde vara honom lägliga och dem drägliga. Han ville ock nu tillsäga dem sin vänskap och fullkomlig glömska af det förflutna, dock endast mot vilkor att de lofvade, att "aldrig efter denna dag vilja handla emot H. F. N. eller stämpla och råda det H. F. N. kan skadligt vara till ära, gods, lif eller lem, ej häller de och deras efterkommande nu eller i framtiden råda eller styrka mellan bröder och bröders barn eller deras efterkommande annat än det till broderlig och kärlig benägenhet alltid lända må". Om de härpå ville skriftligen försäkra honom, skulle han med det första kalla dem till Stockholm, och emedan de länge varit brukade i rådet och riksens handlingar, ville han i förefallande lägenhet förnimma deras mening. Till sist vänder han sig särskildt till Erik Sparre med

uppmaning "att, efter nu Gud bättre det dödliga fall med hög:te salig K. M. händt är, intill hvilken tid de Poler icke skola någon anfordring hafva till Livland, som dem på det polniska konungavalet tillsagdt var, och dem nu är sådant tilltal öppet, det herr Erik Sparre för den skull nu betänker råd och medel, huru sådant de polniskes tilltal kan vara att försvara" [1]). Då herrarnes vägran att på något sätt erkänna sig hafva varit brottsliga varit ett väsentligt hinder för deras försoning med Johan, är det lätt att förstå, att detta förslag föga skulle behaga dem. Hertigens uppträdande synes ock hafva förefallit dem tämligen både obefogadt och oväntadt. Den af Johan meddelade förlåtelsen tyckas de nämligen hafva velat anse såsom fullständig [2]); de torde knappast hafva väntat, att hertigen såsom regent skulle

[1]) Karls registr. 1592.

[2]) Den 17 Nov. skrefvo de till rådet i Stockholm, att konungen på Drottningholm och redan för 3 dagar sedan tillsagt dem sin nådiga vänskap och dem "i så måtto för all yttermere quaal och bestrickning nådigst förlossed". Handl. r. de i kon Johans tid anklagade etc. 1592. Om konungens förlåtelse verkligen varit så fullständig, synes dock ganska tvifvelaktigt. I Erik Sparres minnesbok I, Riksark., finnes ett af Johan den 16 September på Drottningholm utfärdadt bref, hvari han förklarar, att några af adeln högeligen förbrutit sig emot honom, men att han, emedan de brukat höga personers förbön och bekänt sitt brott, förlåtit dem, sedan de ytterligare gifvit honom sin skriftliga försäkran. Enligt Sparres anteckning var dock detta blott ett förslag, hvari man lofvat herrarne, att möjligen någon förbättring skulle ske och åtminstone ej någon försämring. Efter ett i följd af konungens sjukdom förorsakadt uppskof i underhandlingarne ändrades det också af denne, men blef då såsom Sparre skrifver "alsintet förbättred, såsom rundeligen lofved var". Hvari denna ändring bestod, ses af tvänne andra af Sparre anförda bref, af hvilka det ena, dat. September, med ännu större skärpa omtalar herrarnes brottslighet — det heter här, att konungen haft orsak taga dem "i stort straff" — och det andra dat. Drottningholm i Oktober — båda utan angifven dag — dessutom såsom vilkor för deras förlåtelse fordrar, att de skulle afsäga sig de förläningar, de erhållit, samt förbinda sig att aldrig af Johans efterkommande begära förbättrade privilegier. Sannolikt är det detta senare bref, som drottningen åsyftar, då hon den 16 Nov. underrättar de anklagade, att konungen alldeles förlåtit dem, "dock såsom eljest förut" samt lofvat att brefvet af den 26 Oktober skulle förbättras. Handlingar r. de i kon. Johans tid anklagade etc. 1592. Detta synes dock i anseende till hans hastigt inträffade död ej hafva kunnat ske, och konungens på dödsbädden meddelade förlåtelse har sannolikt ej erhållit skriftlig form. I det ofvan anförda brefvet från Hogenskild Bjelke af den 12 Dec. till hans medbröder förekommer med anledning af hertigens fordran på en förskrifning ett yttrande, som sannolikt äfven har afseende på det i Oktober ändrade brefvet: "Om ock" — heter det — "kunne refereris på dett underschrefne bref, som Wår salige konungh utgaf för oss på Drottningeholm, så efter der blef sedenn innsatt i bredden några ordh, som för oss och wåre barnn ingelunde ähre till att lijde och anamme, så wette i sielfwe bättre ähnn jagh omschrifwe kan, att dett, som i så måtte plumped och redered åhr, dett åhr ell[er] bör intet ware kraftiget." Handl. r. de i k. Johans tid anklagade etc. 1592.

taga sig för att bestämma om deras blifvande ställning [1]), och den tvist de med honom haft ville de betrakta såsom en gång för alla afgjord genom den förut ingångna förlikningen [2]). Emellertid var hertigen nu allt för mäktig för att hans framställning kunde lemnas utan afseende.

Man finner också, att de i sitt svar till sändebuden ej tillbakavisat hans förslag, men att de å andra sidan framhållit sin oskuld samt sökt göra gällande, att i och med Johans förlåtelse deras ställning till konungamakten borde betraktas såsom klar. Deras svar [3]) börjar med en påminnelse såväl om de lidanden de måst utstå som äfven därom att konungen låtit sin vrede och onåd emot dem falla. De kalla därpå Gud till vitne, att de aldrig mot sin ed något oärligt handlat eller stämplat, ehuru de ock eljest kunde hafva förorsakat H. K. M. till vrede. Hvad deras trohet och hörsamhet anginge hade de åtskilliga resor H. K. M. försäkrat, "så att ingen högre eller kraftigare försäkran med skäl kunde äskas", och de hoppades också, *"att K. M. i Polen, deras nådiga konung och herre varder sig därmed låtande benöja"*. Hertigen åter tackade de för att han redan för öfver ett år sedan afstått från sin vrede emot dem, lofvat att aldrig mer sådant ihogkomma samt ej varit obenägen att befordra deras sak hos konungen. Som de själfva ej kunnat komma till Stockholm, hade de också bedt rådet framföra deras tacksägelse härför, öfvertygade som de varit, att han hållit sitt löfte [4]).

[1]) Den 20 Nov. underrättade de Sigismund om att Johan före sin död förlåtit dem samt yttrade därvid, att de ej viste hvad de skulle företaga, ej häller, hurudant det skulle blifva med deras egna saker, mycket mindre hvad tjänst de kunde bevisa konungen och riket, utan voro liksom alla andra rikets inbyggare "såsom villfarande får utan herde". De uppmanade därför konungen att med första öppet vatten resa hem. E. Sparres m. b. I.

[2]) Den 21 Nov., innan de ännu mottagit den omtalade beskickningen, bedja de rådet framföra deras tacksägelse till hertigen därför, att han för $1\frac{1}{2}$ år sedan låtit sin vrede mot dem falla samt styrkt till, att de måtte komma till ynnest och nåde, hvilket de förmodade mycket hafva hulpit till att de först på Drottningholm och sedan i Stockholm erhållit Johans förlåtelse. De hade själfva ämnat resa till Stockholm, men ej kunnat komma af brist på sorgkläder m. m. E. Sparres m. b. I. Äfven af deras bref till rådet af den 17 Nov. framgår, att de ansågo sig oförhindrade att komma till Stockholm.

[3]) I handl. r. de i kon. Johans tid anklagade etc. 1592 finnes ett koncept därtill med många ändringar, dat. den 24 Nov. En i E. Sparres m. b. I intagen afskrift är dat. den 22 Nov.

[4]) "inthet tviflandes, att H. F. N. samme sitt nådige löfthe, vid hvilcket wij ock altt seden dett skedde oss fast och tillförlitligen [litat] såsom tillbörligidt ähr, efther sådanne förstelige ordh och tillsagor på åthskillige tider och rum ihugkommes, hållit hafwer".

På hans begäran, att de till honom skulle afgifva en försäkran, svarade de, att, ändock de kunde med Gud och högsta sanning betyga, att de aldrig traktat efter hans förderf, huru alla saker än kunde vara förståndna och af deras missunnare inför honom utförda, så lofvade de dock härmed, såsom de förut lofvat, att mot hela konungahuset aldrig göra annat än det, som anstod trogna, rättrådiga och ärliga svenske män, och hvartill de enligt Sveriges lag och arfföreningen vore skyldige. De lofvade dessutom att styrka till enighet samt att bevisa hertigen all tillbörlig tjänst i hopp, att han ville blifva dem en nådig herre och en god "förfordrare" hos konungen i Polen. Till sist förklarade Sparre sig villig att söka uppfylla hvad af honom särskildt blifvit fordradt [1]).

Ehuru herrarnes svar sålunda var ganska själfständigt, upptogs det dock ej onådigt af hertigen, som den 26 Nov. genom Karl Sture och Krister Horn lät underrätta dem, att han därmed "sig väl nöja lät". På det han måtte vara dess bättre förvissad om, att de framdeles aldrig ville vara honom emot, stämpla till hans förderf, eller anstifta oenighet mellan honom och konungen, begärde han dock därpå "en skriftlig, förseglad försäkran"; i utbyte häremot ville han gifva dem sitt bref och segel på att han skulle "utslå alla misstankar och onåd samt hålla dem för förtrogna vänner, dem han kunde hafva att lita till i råd och vigtiga ärenden, som kunde lända Sveriges rike till bästa". När detta hade skett, skulle de begifva sig till Stockholm för att själfva tala med honom [2]). Herrarne sände dock ej nu någon sådan förskrifning [3]), och hertigen upphörde äfven att fordra en

[1]) "Hwad nu" — heter det härom — "widere belang[er] den påminnelse som skeer, att iag Erich Sparre skal betenkie rådh och medel, huru den förtröstning, som på waldagen om Lifland skeet är, kan förswaras, derom wil iag gärne göre min flijtt så myged mig her efter kan stå till görandes, och troligen mitt ringe betenkende när så behöffwes gerna meddele". Både hertigens och Sparres uttryck äro något tvetydiga, så att det ej är fullt klart om meningen är, att Sparre skulle stå till svars för det löfte han gifvit, eller blott uttänka medel att tillbakavisa Polackarnes "tilltal". Sannolikt är dock det senare meningen, ty att något ansvar vidare drabbat honom för hans förhållande vid konungavalet, har jag ej kunnat finna.

[2]) Krister Klassons och Karl Stures bref till herrarne den 26 Nov. E. Sparres m. b. I.

[3]) Att döma af ett bref til rådsherrarne synas de till en början hyst vissa betänkligheter att afgifva en sådan. Den 26 Nov. bedja de nämligen dessa "på ämbetets vägnar" gifva dem sitt råd om hvad Horn och Sture meddelat; "efther" — heter det — "dette sijnes på dett förestälte sätt ware no-

sådan såsom vilkor för, att de skulle få infinna sig i Stockholm, i det han den 28 Nov. utfärdade ett kallelsebref "till de afsatta rådspersoner" att med första begifva sig dit [1]). Med anledning häraf ankommo Erik Sparre samt Gustaf och Sten Banér den 5 December till hufvudstaden, där de fritt fingo gå omkring och besöka hvarandra, under det de tjänstgörande riksråden såsom medlare gingo mellan dem och hertigen [2]). Efter några dagar infann sig äfven Ture Bjelke; Hogenskild qvarstannade däremot på sin egendom Åkerö, men erhöll genom sin broder Ture underrättelse om hvad som tilldrog sig samt meddelade skriftligen sitt betänkande. Axel Lejonhufvud deltog åter ej alls i dessa underhandlingar, på hvilka han icke dess mindre kom att utöfva ett visst inflytande. Denne man, en af de mest våldsamme och orolige bland tidens store och tillika utmärkt genom en synnerlig ombytlighet och opåräknelighet, hade genom sin andel i händelserna vid Rewal samt sin medverkan till den demonstration, som af krigsfolket i Narwa vid samma tid åsyftades, ådragit sig Johans vrede, och ehuru hans sak ej synes hafva blifvit sammanblandad med de öfriga herrarnes [3]), utmärktes han dock tillika med dessa i Johans testamente såsom ovärdig att i rikets tjänst varda brukad.

Genom hertig Karls bemedling skall det dock redan tidigt hafva kommit till förlikning mellan honom och Johan [4]); men att denna åtminstone ej varit fullständig ses däraf, att konungen ännu så sent som den 16 Juli 1592 mot honom framstält en

---

got betenckeliged och kan skee will icke hell reckie till oss allene". E. Sparres m. b. I.

[1]) Karls registr. 1592. Till stor del nästan ordagrant lika med den för Sture och Horn utfärdade tänkesedeln. Den punkt, som innehåller själfva kallelsen har följande lydelse: "Och på thett wij bådhe therom — nämligen om herrarnes försäkran — och elliest kunne wijdere med idher handle serdeles at förnimme ider råd och mening uti förefallande lägenhet, efter i tillförende uthi rådhet och rijksens handlinger hafve brukede warit, derföre begäre wij nådeligen, at i. med thet allerförste wele begifwe ider hijt til oss". Enligt Verving och Fryxell var det rådet som hos hertigen utverkat, att herrarne fingo komma till Stockholm.

[2]) Ture Bjelke till Hogenskild den 8 Dec. enligt hvad han hört af en herr Stens "botzman". Handl. r. de i kon. Johans tid anklagade etc. 1592.

[3]) Se Fryxells skildring af rättegången a. st. IV pp. 115 o. ff.

[4]) Se härom Fryxell a. st. IV p. 113. Bland handlingar rörande de i kon. Johans tid anklagade etc. finnas 3 fragment bl. a. innehållande de af Fryxell omnämnda vilkoren för Lejonhufvuds försoning med Johan, men dessa fragment äro tydligen blott förslag till en förlikning.

mängd besvärspunkter, deribland äfven förekommer den, att han ej velat falla till föga [1]); och på sin dödsbädd meddelade honom Johan dessutom ytterligare sin förlåtelse [2]). Ehuru det är sannolikt, att hertigens kallelse till de anklagade herrarne att komma till Stockholm äfven gälde honom [3]), hörsammade han den ej, utan företog sig i stället att i Vestergötland af egen myndighet häradsvis sammankalla adel och allmoge, förmanande dem till trohet mot Sigismund. Åtföljd af en beväpnad skara, drog han omkring i landskapet, afsatte fogdar, sökte bemäktiga sig Elfsborgs och Gullbergs fästningar samt fordrade sammankallandet af ett adelsmöte, allt under föregifvande, att hertigen ej menade ärligt med Sigismund [4]). Att de öfriga herrarne ej hade någon andel i detta obetänksamma tilltag är säkert, och Hogenskild Bjelke har med skärpa uttalat sitt ogillande däraf, icke utan skäl fruktande, att det menligt kunde inverka på deras egen sak [5]).

Den 10 December [6]) togo emellertid underhandlingarne i Stockholm sin början, i det herrarne då genom rådet läto tillställa hertigen den begärda förskrifningen [7]), förseglad och under-

---

[1]) Handlingar rörande de i kon. Johans tid anklagade etc. 1592.

[2]) Drottningens ofvan omtalade bref af den 16 Nov. till de herrar, som erhållit förlåtelse, är äfven stäldt till grefve Axel.

[3]) Då de anklagade ej äro uppräknade i brefvet kan detta väl ej med bestämdhet påstås, men synes sannolikt däraf, att hertigen i ett bref till Sigismund af den 24 April 1593 — registr. A — uppger, att han strax efter Johans död sändt kallelsebref *såväl till Lejonhufvud, som till de öfriga i onåd varande herrarne.* Den 7 Dec. 1592 inbjöd han honom genom en vänlig skrifvelse att jämte sin husfru infinna sig vid Johans bisättning, och åberopar därvid ett föregående kallelsebref. Då något sådant, särskildt stäldt till honom, ej finnes intaget i registr., var det troligen den allmänna kallelsen som härmed åsyftades.

[4]) Enligt Verving a. st. I p. 118 skall han hafva tagit sig anledning till detta påstående af Karls ofvan omtalade bref till befälhafvarne i Estland. Hans uppförande är så mycket besynnerligare, som Karl förut synes hafva omfattat honom med en viss ynnest.

[5]) "Men Gud förlate grefwe Axell" — skrifver han den 12 Dec. till Ture, se ofvan p. 17 n. 2 — "der hafwer taget sig den obetenchte myndighett till i Westergötland, dett han och nu får sig allene sware till, efter wij andre inth hafwe d[er] m[ed] till att skaffe. Lichwell kunne wij niute sådanne hanns handell till onde och bliffwe misstänchte, om wij skole drage i landsänderne." Samma farhoga uttalar äfven Ture Bjelke i ett bref till Hogenskild.

[6]) Enligt E. Sparres m. b. var det den 11, men Ture Bjelke säger i ett bref till Hogenskild att det var på Söndagen, och den 10 Dec. g. st. inföll detta år på Söndag.

[7]) "Tuo æque ac nostro nomine" skrifver Ture Bjelke den 12 Dec. till Hogenskild, samt uppger, att de tagit detta steg, emedan de fruktade, att *hertigen* annars skulle förelägga dem en försäkran. Handl. r. de i kon. Johans tid anklagade etc. 1592.

skrifven. I denna säges det, att hertigen för $1^1/_2$ år sedan låtit falla sin vrede emot dem och nu ytterligare tillsagt dem sin furstliga ynnest. För att förekomma vidare misstankar hade han äskat att af dem blifva ytterligare försäkrad, och med anledning häraf lofvade de nu att visa hela konungahuset trohet, att ej göra något, som kunde lända hertigen till förderf, utan hällre det afvända samt att ej stifta oenighet mellan honom och konungen. På samma gång betygade de dock, att de alltid menat ärligt med det kungliga huset och aldrig traktat efter hertigens förderf, på hvilket sätt de "ock eljest kunna hafva H. F. N. förtörnat". Därjämte åberopade de hans löfte, att dem intet annat än det "som adligt, ärligt och lofligt är skall tillmätas, ej heller något olagligt tillfogas" [1]). Hertigen var dock ej fullt nöjd med de ordalag, som begagnats, utan lät genom rådet hälsa, att han ville hafva "några få ord ändrade, dock icke det som något stort kunde hafva att innebära", hvartill herrarne svarade, att de ej kunde insätta det minsta ord, som kunde vara dem förvitligt [2]). Hertigen sände dem emellertid ett eget förslag, som egentligen blott däri skiljer sig från herrarnes, att det i dess början säges, att han för $1^1/_2$ år sedan låtit sin vrede falla *och nu lofvat förgäta, i hvad måtto de "H. F. N. kunne hafva förtörnat"*, samt att reservationen om deras oskuld är utesluten, hvilket äfven är fallet med det åberopade löftet att dem intet annat än det som adligt etc. skulle tillmätas eller något olagligt tillfogas [3]). Her-

[1]) Handlingar rörande de i kon. Johans tid anklagade etc. 1592 samt E. Sparres m. b. I, i hvilken alla de i det följande omnämnda förslagen igenfinnas.

[2]) Ture Bjelke till Hogenskild den 12 Dec. Hogenskild förmanade med anledning häraf sina medbröder att ej vika långt från de orden, som till H. F. N. förseglade och underskrifna skickades den 10. I synnerhet borde ej orden "brott eller försett eller skuld" införas utan på sin höjd: "hvad vi kunne förorsakat H. F. N. till vrede emot oss". Som hertigen ej fick förskrifningen med de orden, som han gerna ville hafva, men som framdeles för dem ej kunde vara mycket nyttiga, rådde han dem att väl se sig före, att ej i det bref, som hertigen lemnade dem i utbyte, något vore insatt, som kunde förbinda dem till något. "Är likwäll" — tillägger han — "högeligen för nödenn, att wij förwette oss och försäkris af H. F. N. för allehanda tillfallende lägenhets skuldh." Handl. r. de i kon. Johans tid anklagade etc. 1592.

[3]) En annan olikhet mellan de båda förslagen är, att herrarne i det af hertigen uppsatta ej särskildt förbinda sig till trohet mot konungahusets öfriga medlemmar, utan blott mot hertigen, men då detta sker under förbehåll af den trohet de voro konungen skyldiga, synes ändringen vara af mindre vigt och gillades äfven utan invändningar.

rarne uppsatte nu ett motförslag, i hvilket de med afseende på de båda förstnämnda ändringarna rättade sig efter hertigens vilja, men däremot bibehöllo det af honom uteslutna löftet. Då han emellertid fortfarande yrkade på dess borttagande, gåfvo de slutligen äfven härutinnan vika [1]). I utbyte mot denna förbindelse skulle äfven hertigen afgifva en försäkran, och om denna hade underhandlingarne redan förut tagit sin början, i det herrarne på hans begäran äfven därtill uppsatt ett förslag [2]). Detta, som lemnades honom vid samma tillfälle, då de afgåfvo det andra förslaget till sin egen försäkran, är ganska knapphändigt och innehåller blott, att han för $1^1/_2$ år sedan låtit sin vrede och onåd mot dem falla och emedan de ytterligare lofvat bevisa den ödmjuka tjänst de enligt arfföreningen voro honom skyldiga, nu tillsade dem sin ynnest samt lofvade, att dem intet annat än hvad som adligt och ärligt var skulle vederfaras, ej häller med hans vett och vilja något olagligt tillfogas. Hertigen gillade dock ej herrarnes förslag, utan uppsatte nu själf ett sådant. I detta säger han sig, emedan han betänkt, det intet i ett rike kan vara skadligare än inbördes split, redan för $1^1/_2$ år sedan hafva "*tillgifvit och förlåtit dem det, hvari de honom förtörnat hafva och kunna hafva orsak gifvit till vrede och onåd emot sig uti hvad måtto det hälst kan hafva skedt varit*". Efter det de nu skriftligen och muntligen försäkrat honom om sin trohet, så att de ville veta hans bästa och hjälpa till att afvända hans förderf, lofvade han, att den onåd han kunnat hafva emot dem skulle aldrig mera till ondo ihugkommas, samt att han ej skulle tillstädja, att dem antingen hemligen eller uppenbarligen någon skada eller förderf tillfogades. Han ville i stället *beskydda och*

---

[1]) Erik Sparres berättelse härom i m. b. I har följande lydelse: "Fursten wille ju haffwe ded uttaged, som i den föregående förschrifningen så lyder" (löftet att dem intet annat än det som adligt etc. skulle tillmätas eller något olagligt tillfogas). — "Ded bleff af oss så samtycht, såsom denne nestföliende copie utwiser, *med den besked, att Furstens försäkring skulle lyde wid samme sätt.*" Meningen med detta uttryck synes ej kunna vara den, att hertigens försäkring ej skulle få upptaga de uteslutna orden, utan att den i allmänhet skulle vara af samma innehåll som herrarnes. Jmfr härmed Hog. Bjelkes ofvan p. 24 n. 2 anförda råd.

[2]) I E. Sparres m. b. I finnes intagen en försäkran af hertigen dat. den 28 Nov., men denna synes antingen ej alls kommit under öfverläggning eller ock genast blifvit af herrarne förkastad. Den är nämligen synnerligt ofördelaktig för desse. Det heter däri, att Johan hyst vrede emot dem för det de sig mot honom försett, samt att de äfven försett sig mot hertigen, så att denne haft "god föghe" att förtörnas.

hålla dem och deras familjer vid lag, efter som hans "furstliga ämbete kräfver", och han "hittills gerna gjort hafver", samt ej tillåta att dem något annat, än det, som adligt och ärligt är, skulle tillmätas. Detta förslag vann också herrarnes bifall utom i några punkter. De ändrade nämligen: *tillgifvit och förlåtit det, hvaruti de honom förtörnat och kunna hafva orsak gifvit till vrede och onåd emot sig, uti hvad måtto det hälst kan hafva skedt varit*, till: *låtit fallå sin vrede och onåd uti hvad måtto de honom kunna hafva förtörnat.* I stället för det sätt, hvarpå hertigen återgifvit innehållet af deras försäkran (att de ville veta hans bästa etc.) insatte de blott en hänvisning till denna och uteslöto alldeles hans löfte *att beskydda och hålla dem vid lag såsom hans ämbete kräfde och han hittills gerna gjort.* Med de 2 sistnämnda ändringarne lät sig hertigen nöja, men yrkade att på det första stället orden: *"och orsak gifvit till vrede och onåd emot sig"* skulle tilläggas, hvilket herrarne också, ehuru ogerna, slutligen måste medgifva [1]); och härmed var enighet med afseende på försäkringsbrefvens ordalydelse omsider uppnådd.

Hvad som vid de sålunda afslutade förhandlingarne genast ådrager sig uppmärksamhet, är den nästan småaktiga försigtighet, som i de på båda sidor vidtagna ändringarne gör sig gällande, något, som dock finner sin förklaring i den stora vigt, man denna tid fäste vid dylika "underskrifna och förseglade bref". Granskar man åter det resultat, som sålunda uppnåddes, så kan detta ingalunda sägas hafva varit för herrarne ofördelaktigt. Visserligen tilläts det dem ej att i sin försäkran intaga något betygande af sin oskuld, och äfven i åtskilliga andra punkter måste de beqväma sig till eftergifter, men hvarken i hertigens eller deras försäkringsbref — och detta var för dem det vigtigaste — förekom dock slutligen något uttryck, som behöfde innebära, att de verkligen varit brottsliga, och jämför man de ifrågavarande handlingarne med de ofvan omnämnda förlikningsförslagen från Johans sista tid samt med hertigens första skrifvelse angående deras sak, så framstår det slutliga resultatet såsom för dem ganska gynnsamt. Ehuru hertigen sålunda visade sig ganska tillmötesgående, kan man dock ej häller säga, att han här-

---

[1]) Erik Sparre skrifver i sin minnesbok härom: "och ändoch de ord syntes ware oss noged beswerlige, ligwäl moste wij efter denne tidz legenheet ware der till fridz med".

vid uppoffrade sin föregående ståndpunkt genom att erkänna, att Johan och han själf haft orätt. De uttryck, med hvilka herrarnes förra onåd omnämnas i förlikningsbrefven, äro nämligen så obestämda, att det i själfva verket lemnas oafgjordt, antingen de anklagade genom verklig brottslighet, eller utan någon egentlig skuld å sin sida råkat i onåd, och båda parterna fingo sålunda tillfälle att däri inlägga sin egen uppfattning af frågan.

Innan förlikningsbrefven hunnit vexlas, uppblossade emellertid åter hertigens misstroende på ett sätt, som nästan syntes hota att göra det sålunda med så mycken möda uppnådda resultatet om intet. Orsaken härtill var Axel Lejonhufvuds ofvan omtalade tilltag. Medan ännu underhandlingarne om förlikningsbrefvens lydelse pågingo, hade hertigen därom erhållit underrättelse och genast låtit fråga herrarne, huruvida de om denna sak hade sig något bekant, men då desse nekat härtill [1]), låtit frågan därvid bero [2]). Sedermera erhöll han emellertid bref med underrättelse om att Erik Sparre sändt några hästar till Vestergötland, att en af hans landtbönder under ogillande af den stränga behandling, Lejonhufvuds tjänare underkastades, yttrat, att man ej borde lita så mycket på hertigen, "förty han var alla redan tagen af vägen", samt att en annan af Sparres folk påstått, att godset Tureholm, på hvilket hertigen anlagt Mariestad, egentligen tillhörde Per Brahes arfvingar [3]). Detta var nog för att komma hertigen att tro, det Sparre och kanske äfven de öfriga herrarne stodo i hemligt förstånd med Lejonhufvud. Fruktande ett försåt mot sitt lif, lät han den 13 Dec. — samma dag på hvilken man kommit öfverens om förlikningsurkundernas innehåll — borgerskapet stänga stadsportarne och träda under vapen, hvarpå Erik Sparre sent på aftonen fick befallning att

[1]) "Såsom och i sanning wahr" skrifver Ture Bjelke härom till Hogenskild den 12 Dec. Erik Sparre betygar äfven i sin minnesbok, att herrarne ej hade någon andel i Lejonhufvuds tilltag, samt omtalar att de på hertigens fråga, om de ansågo att Lejonhufvud handlade rätt svarat: "Hade han och intz wärre giordt, ähn som hans breff förmeler, dess bettre hade han till att försware sig, ändoch honom icke hade bordt giöre sådent uten befalning".

[2]) Att hans misstroende var väckt, ses dock af den befallning, som han den 12 Dec. gaf Lasse Vestgöte att hålla vakt om alla vägar, samt om några bref komme från grefve Axel eller andra till de afsatta rådsherrarne, sända dem honom till handa. Karls registr. 1592.

[3]) Till dem hörde äfven Erik Sparre, som var gift med Brahes dotter.

infinna sig på slottet, som hölls besatt af hertigens folk. Sparre nekade till en början att åtlyda kallelsen, men måste slutligen rätta sig därefter. Uppkommen på slottet, tilltalades han med häftighet af hertigen, som förklarade, att det varit hans afsigt att göra en fullständig vänskap med herrarne och bruka dem i råd och ämbete, men att han nu funnit, att de voro föga benägna därtill samt ännu stodo efter hans argaste, i synnerhet Erik Sparre, hvilket kunde pröfvas däraf, att denne inlåtit sig med grefve Axel. Då Sparre bad hertigen bevisa sina beskyllningar, framlade denne de ofvan omtalade brefven, hvarpå Sparre genmälte, att han ej vore skyldig att ansvara för sina tjänares ord, och att hästarne voro nedsända i följd af foderbrist redan 3 veckor före Johans död; han påvisade äfven orimligheten af att han skulle begifvit sig till Stockholm, om han velat förena sig med Lejonhufvud, samt betygade slutligen med ed sin oskuld. Hertigen vidhöll dock, att saken vore misstänkt, sade sig ej en timme vara säker för sitt lif samt fordrade, att Sparre skulle qvarstanna på slottet eller ställa borgen. Då sådan genast bland de närvarande rådsherrarne erhölls, gaf han sig dock slutligen till freds och förklarade, att om Sparre ville lofva honom trohet skulle han, såsom han ämnat, stå fast vid förlikningen. Dennas formliga afslutande fördröjdes dock ännu i 2 dagar, emedan hertigen önskade, att Nils Gyllenstjerna därvid skulle vara närvarande. Då denne emellertid ej hördes af, brydde han sig slutligen ej om att invänta hans ankomst, utan lät den 15 Dec. uppkalla herrarne på slottet. Vid den sammankomst, som här ägde rum, finner man, att både hertigen och herrarne tydligare än som i de skriftliga handlingarne kunnat ske, uttalat sin olika uppfattning af de förflutna händelserna. Hertigen förklarade nämligen, att de anklagade endels hade förtjänt den ogunst, hvari de stått hos den aflidne konungen, samt att både de och andra förbrutit sig mot honom, hvartill Gustaf Banér, som förde ordet på de öfriges vägnar, svarade, att de med godt samvete kunde betyga, att de alltid menat ärligt mot konungen och hela konungahuset. De tackade också Gud för det han så upplyst konungen, att han före sin död låtit sin vrede emot dem falla. Efter hertigens förderf hade de ej häller traktat, men voro dock tacksamma för det han utslagit sin vrede emot dem. Härefter vexlades förlikningsbrefven, och om den frånvarande Hogenskild

Bjelke bestämdes, att han sedermera skulle få underteckna försäkringen. Återstod nu frågan om herrarnes återinträde i rådet, hvarom hittills intet var bestämdt. Redan vid underhandlingarnas början hade dock hertigen, såsom ofvan är nämndt, gifvit tillkänna, att han ämnade medgifva det, och nu framstälde han formligen sitt anbud härom. Herrarne svarade emellertid undvikande, att ehuru de bekände sig både pligtiga och redobogna till allt, som kunde lända fäderneslandet och konungen till gagn, begärde de dock att emedan de så länge varit skilda från sina hem först få återvända dit, hvartill hertigen genmälte, att de ej finge draga bort, förr än han fått tillbörligt besked om grefve Axel. Då herrarne häremot invände, att de ej hade något att beställa med denna sak, förklarade han slutligen, att de åtminstone skulle dröja till Johans bisättning; Erik Sparre skulle dessutom vara beredd att svara för sitt förhållande till Lejonhufvud. Härmed åtskildes man, men då herrarne redan aflägsnat sig, kommo Erik Gustafsson och Klas Bjelke efter dem med hälsning från hertigen, att han och de öfriga i rådet ej voro obenägna att åter hjälpa dem till deras förläningar. Ehuru detta anbud synes hafva bort tillvinna sig deras fulla bifall, mottogo de det dock ej obetingadt, utan svarade, att härom kunde man komma öfverens, då de återvändt från sina gods, och då hertigen den 20 December förnyade sin begäran, att de skulle inträda i rådet, gåfvo de åter ett undvikande svar [1]).

Af allt detta tyckes framgå, att herrarnes hufvudsyfte med den ingångna förlikningen ej så mycket var att genast återfå sin förra maktställning som att gent emot hertigen vinna en nödig säkerhet, och sannolikt är, att de till och med hyst vissa betänkligheter mot att nu inträda i sina förra ämbeten. Så var åtminstone förhållandet med Hogenskild Bjelke, och det råd han i detta hänseende meddelade de öfriga är särdeles märkligt och synes egnadt att i mycket sprida ljus äfven öfver dessas ställning till frågan. Han tviflade icke — skref han den 12 Dec. — att de tjänstgörande rikeråden gerna ville hafva dem med sig sammanmängda i alla besvärliga saker, och möjligt vore, att det begärdes, det de under denna dyra tid skulle på egen bekostnad blifva liggande i Stockholm; men emedan den förre

[1]) Erik Sparres m. b. I.

konungen "för sin onåds, misstankars och vredes skull" satt dem från rådet och utan all deras förskyllan låtit utropa dem för otrogna män inför meniga ständerna samt återkallat ej blott deras förläningar och underhåll, utan ock hvad de troligen och ärligt ärftligen förvärfvat, så ehuru de bekände sig skyldige och äfven voro villige att gifva sitt råd, "borde, ville och kunde" de dock ej låta bruka sig i några riksens saker med mindre en ursäkt skedde för menige ständer, och de kommo till sitt förtjänta arf och förra underhåll igen. Men äfven om detta skedde — hvarom Hogenskild dock uttalar sitt tvifvel — fann han det likväl "betänkligt", att de åtoge sig något sådant, förr är deras hyllade och svurne konung själf satt dem in i sitt råd eller själf kommit in i riket. Dessutom ansåg han, att några "hufvudlögnare", som styrkt till deras betryck, ej borde blifva ostraffade. Det bästa vore, om de med säkerhet och utan misstankar och vidare "tribulatz" finge draga till sina gårdar igen [1]).

Att hertigen önskade, det herrarne skulle inträda i rådet synes åter, att döma af de upprepade förslag han därom framstälde, ej kunna betviflas, och hans vilja blef slutligen också den segrande. Då han i början af år 1593 med rådet ingick en formlig öfverenskommelse om regeringens förande under konungens frånvaro, finner man nämligen, att ej blott Erik Sparre, Ture Bjelke samt Gustaf och Sten Banér, utan äfven Hogenskild Bjelke [2]) däri deltagit, och åtminstone från denna tid hafva sålunda dessa herrar återinträdt i ett fullständigt utöfvande af sina rådsämbeten [3]).

Den 6 Januari hade hertigen bragt frågan om denna öfverenskommelse på tal, i det han påminte riksråden om, att en förening mellan dem och honom borde göras, "om hvilken uti

---

[1]) Handl. rör. de i kon. Johans tid anklagade etc. 1592.

[2]) Verving, som a. st. I p. 129 uppräknar de herrar som deltogo i denna öfverenskommelse, nämner bland dem ej Hogenskild Bjelke, men på de afskrifter af rådets förskrifning till hertigen vid detta tillfälle, som finnas i Karls registr. 1593 och bland acta hist. 1593 står äfven hans namn. Öfriga herrar, utom de nu nämnde, som undertecknat förskrifningen, voro: Nils Gyllenstjerna, Erik Gustafsson, Klas Bjelke, Erik Abrahamsson, Benkt Ribbing, Gustaf Gabrielsson, Gustaf Björnsson och Göran Posse.

[3]) Om de underhandlingar, som efter den 20 December blifvit förda om herrarnes återinträde i rådet lemna ej de källor, jag haft tillfälle att begagna, några upplysningar, liksom ej häller därom, huruvida de före den omtalade öfverenskommelsen deltagit i några rådslag.

konungens i Polen frånvaro förman och hufvud vara skall" [1]), och redan den 8 Januari kunde försäkringsbrefven mellan honom och dem vexlas [2]), hvarpå de samma dag förelästes för den efter Johans bisättning den 31 Dec. 1592 ännu i Stockholm samlade adeln, som bekände hertigen såsom den förnämste i regeringen och lofvade att rätta sig efter den ingångna föreningen [3]). Granskar man närmare dessa försäkringsbref [4]), som just innehålla de vilkor, på hvilka hertigen och rådet tillsammans öfvertogo regeringen, så visar det sig, att den förres grundsatser nu vunnit en fullständig seger öfver dem, som i Kalmare stadgar gjort sig gällande. Att hertigen under konungens frånvaro skulle såsom den närmaste arffursten, "som till ålder och förstånd kommen är", äga att förordna om rikets högnödiga och vigtiga saker, framställes i hans egen försäkran såsom en gifven sak och motsäges ej häller i rådets; och dessa herrar, som förut ej velat medgifva honom något annat inflytande på styrelsen än rättigheten att tillsätta en af regeringsherrarne, erkänna honom nu såsom "den förnämste uti regeringen", hvilken de lofva att bevisa "all tillbörlig trogen rättrådighet, ödmjukhet, ärevördning och välvillig tjänst", och utan hvilkens "råd, höga betänkande och samtycke" de förbinda sig att i regeringsärenden intet företaga. Å andra sidan lofvade hertigen att i riksens saker intet företaga eller af enskildt råd besluta, med mindre riksens råd skulle därom veterligt vara, och han och de — "vi samtligen" — därom beslutit och samtyckt [5]). Detta stadgande innebar dock ej, att frågorna skulle af hertigen och rådet afgöras enligt de flesta rösterna, utan meningen var tydligen, att den ordning, som denna tid vanligen iakttogs vid *konungens* och rådets förhandlingar, då den

[1]) Karls registr. 1593. Denna hertigens framställning synes bekräfta min ofvan uttalade förmodan, att någon sådan öfverenskommelse förut ej blifvit ingången.

[2]) Den 7 Januari sände rådet till hertigen sin "förskrifning", hvilken de säga sig hafva uppsatt efter hans vilja, och med hvilken de hoppades att han skulle blifva nöjd, så att de förskonades från ytterligare ändringar. Acta historica 1593.

[3]) Riksdagsacta. Kgl. Riksark.

[4]) Se Stjernman a. st. I pp. 390 o. f., där både hertigens och rådets förskrifningar äro intagna.

[5]) Dessutom förklaras — med tydlig hänsyftning på händelserna under de senaste åren af Johans regering — att det skulle vara riksråden "fritt [och] tillåtet tala och råda utan något misshag, det dem på deras välbetrodda kall och eds vägnar egnar och bör att göra".

förre skriftligen framstälde sina förslag, hvarpå rådet in corpore efter föregående öfverläggning — likaledes skriftligen afgaf sitt betänkande, äfven nu skulle varda gällande, och att *hertigen* och *rådet i dess helhet* sålunda hvar för sig skulle yttra sig om regeringsärendena [1]). En utvidgning utöfver den makt, som landslagen härvid tillerkände rådet i förhållande till *konungen* synes väl nu hafva medgifvits det samma, då här äfven talas om dess *samtycke;* men om detta också kan betraktas såsom en eftergift af hertigen, så bör dock ihogkommas, att den egentliga betydelsen af uttrycket "råds råde", hvarmed landslagen angifver rådets andel i styrelsen, vid denna tid ej var närmare fastständ [2]), och, såsom längre fram skall visas, var det herrarnes mening att det samma just skulle anses liktydigt med *rådets samtycke*, samt således ej häller konungen erhålla större makt än som nu medgafs hertigen.

Klart är emellertid, att en dylik ordning, hvarigenom regenten och rådet kommo att framstå nästan såsom tvänne hvarandra sidoordnade makter, lätt kunde gifva anledning till allvarsamma olägenheter, hvilka endast syntes kunna undvikas, om endera ägde tillräckligt anseende och kraft att vid inträffade meningsskiljaktigheter göra sin vilja gällande. Faran för allvarsamma slitningar måste också under närvarande förhållanden blifva så mycket större, då på båda sidor stodo personer med så utpräglade karaktärer som hertigen och de i rådet nu åter-

[1]) Naturligtvis kunde denna ordning endast iakttagas, när rådet var samladt, hvilket denna tid, såsom bekant är, blott inträffade, då vigtigare frågor förehades. De löpande regeringsärendena synes hertigen vanligen hafva afgjort antingen på egen hand eller ock i samråd med de rådsherrar, som förde befälet på Stockholms slott. Stundom inhemtade dessa de i landsorten spridda riksrådens mening, innan de svarade på hertigens framställningar, och stundom finner man ock, att hertigen sjelf omedelbart vändt sig till vissa af de rådsherrar, som vistades på sina gods. Exempel på dessa olika sätt att gå till väga anföras i det följande. I en skrifvelse till rådet af den 14 Januari 1593 föreslog hertigen, att ett allmänt rådsmöte skulle hållas 3 gånger om året, nämligen om hösten för att bestämma, "hvad som utgöras skall", om vintern för att bestämma, huru det skulle användas, och om våren för att sätta det i verket. Dessemellan borde vissa af riksråden, hvart och ett under ett fjärdedels år, ständigt vara till städes. Karls registr. 1593 A. Detta förslag kom dock ej till verkställighet.

[2]) I Ture Jakobsson Rosengrens lagförslag under Karl IX:s egen regering gjordes, såsom bekant är, äfven *konungen* beroende af rådets samtycke. Detta förslag antogs väl ej af Karl, men i det lagförslag, han sjelf 1609 framstälde, talas äfven om *rådets* samt dessutom ständernas samtycke i flera vigtiga fall. Ännu under Karl XI:s förmyndare uttalades i rådet sådana åsigter som att råds råde var liktydigt med rådets samtycke.

insatta herrarne, och då det dessutom för rådet låg nära till hands att, för den händelse hertigen i strid med dess åsigt ville genomdrifva sin mening, söka ett stöd hos den frånvarande konungen. Sådant blef också såsom bekant är det slutliga resultatet af hertigens och rådets samregering, men vid denna tid förekommo ej några frågor, som kunde föranleda en brytning, och förhållandet inom regeringen synes till en början hafva varit det bästa.

Sedan sättet för regeringens förande under konungens frånvaro sålunda blifvit ordnadt, befinnes hertigen äfven så småningom hafva uppfylt sitt löfte att låta de i rådet nu insatta herrarne åter af kronan erhålla förläningar och underhåll [1]). En fråga af intresse är den, huruvida den sålunda mellan hertigen och herrarne åvägabragta förlikningen var för konungen behaglig eller ej. Att Sigismund ej ämnat fortsätta sin faders förföljelser mot de anklagade, framgår af de förböner, han redan under Johans lifstid för dem fälde, och bestyrkes ytterligare af hans bref till Karl af den 17 December 1592, hvari han uppmanar denne att för hans skull låta den vrede och onåd falla, som han möjligen till någon kunde hafva fattat, på det han — Sigismund — måtte finna ett roligt och fridsamt regemente. Innan detta bref kom hertigen till handa, hade emellertid denne både börjat och afslutat underhandlingarne om förlikningen, som sålunda kan sägas hafva kommit till stånd utan konungens medverkan, om också i öfverensstämmelse med hans önskningar. Men om också Sigismund med nöje såg, att en försoning åväga-

[1]) De upplysningar, som registr. härom lemnar äro följande: Den 11 Januari utfärdade hertigen befallning om, att Erik Sparre skulle återfå de gods, som han under Johans regering genom byte förvärfvat, och den 27 Januari tilldelade han honom såsom förläning hela den årliga räntan af Öja och Vestermo socknar samt den 4 Februari ytterligare räntan af Råby socken. Ture Bjelke blef den 25 Januari häradshöfding i Åkerbo härad samt den 10 April lagman i Tiohärad, återfick den 27 Januari "ett hof Fogelsång" i Livland och erhöll den 4 Februari såsom förläning den årliga räntan af Vist, Svinesta och Skede socknar; på samma sätt erhöll Sten Baner den 15 Febr. räntan af Eneby, Oppeby, Kilstada, Hägerstada och Tjäresta socknar. Den 29 April återfick Gustaf Banér den häradshöfdingebefattning öfver Vallentuna härad samt Ryds och Danderyds skeppslag, som Johan fråntagit honom, och den 7 Juni tilldelar hertigen Hogenskild Bjelke genom ett bref, hvari säges, att Bjelke en tid lidit stor skada och måst umbära sitt underhåll, Gudhems härad i Vestergötland och 3 socknar i Östergötland. Äfven den af Johan förföljde Karl Horn samt hans fader Henrik Klasson återfingo af hertigen de förläningar, som Johan indragit. Karls registr. A. 9 Mars 1593.

bragtes mellan hans farbroder och de i onåd fallna herrarne, så följer dock ej däraf, att hans mening var, det desse nu af *Karl* skulle insättas i sina förra ämbeten och förmoner. De anförda orden i hans bref till hertigen innebära ej något sådant, och enligt en uppgift skall han till och med i ett bref till herrarne hafva förklarat, att ehuru han ej var obenägen att låta dem återinträda i rådet, ville han dock uppskjuta att bestämma något härom, tills han hunnit sända en fullmyndig legat till Sverige [1]). Såsom i det följande skall visas, synes Sigismund dessutom ej varit fullt belåten med att hertigen utdelat förläningar, och troligt är, att hans afsigt varit att själf bestämma de vilkor, på hvilka herrarne skulle återfå sin förra maktställning, samt att hertigen sålunda häri gått honom i förväg. Också är det bref, hvarmed herrarne den 26 Januari 1593 underrättade Sigismund om sitt återinträde i rådet, hållet i en urskuldande ton, som synes antyda, att de ej varit utan oro för, huru det steg de tagit, af honom skulle uppfattas. De omtala, att den "enskilda tvist", som varit mellan hertigen och dem, nu blifvit alldeles förlikt på vilkor, som konungen kunde lära känna af medsända kopior af förlikningsbrefven, och uttrycka sin förhoppning, att han ej skulle låta sådant sig misshaga, då de förbehållit sig sin trohet mot honom. Hvad deras återinträde i rådet anginge, hade både hertigen och de öfriga rådsherrarne yrkat därpå, och ehuru de vilkor, som de nu på fjärde året varit underkastade, kräfde, att de återvände till sina hem, och deras iråkade olycka samt det trångmål, hvari de genom förlusten af sina förläningar kommit, snarare syntes böra afhålla dem från riksens saker, så hade de dock, efter som hertigen och rådet trängt därpå, och trogna tjänare ej under konungens frånvaro kunde vara för många, ej velat undandraga sig, och hoppades nu, att konungen ej skulle låta sig misshaga, att de "mera fordrade än självkrafde och därtill begärige", inträdt i riksens beställning, förr än de bekommit konungens bud och befallning [2]).

---

[1]) Verving a. st. I p. 137. Det ifrågavarande brefvet har jag ej kunnat återfinna, men enligt Vervings uppgift var det dat. den 30 Januari 1593 och hans redogörelse därför är sådan, att man ej kan antaga annat, än att han eller J. A. Messenius, på hvilkens "historia om orsakerna till oenigheten mellan Sigismund och hertig Carl" (Kgl. Bibl.) denna del af hans arbete är grundadt, verkligen sett brefvet eller en afskrift däraf.

[2]) Act. hist. 1593.

Om hertigen sålunda nu blifvit fullständigt försonad med dessa sina gamla motståndare, var han i stället så mycket mer förbittrad på Axel Lejonhufvud, hvilkens tilltag i hög grad synes hafva uppväckt hans bekymmer. Det medförde dock ej några allvarsamma följder, då grefven ej fann något medhåll bland Vestergötlands invånare [1]); och innan några trupper hunnit dit [2]), hade han redan öfver Danmark [3]) flytt till Polen utan att hörsamma eller invänta hertigens förmaningar att infinna sig i Stockholm för att inför honom och rådet stå till rätta för sitt handligssätt. I Polen framstälde Lejonhufvud sin sak i den bästa dager för Sigismund och lyckades af denne utverka ett skyddsbref, hvarpå han återvände till Sverige [4]). Samma utväg att mot hertigen söka ett skydd hos konungen följdes vid denna tid äfven af en annan rådsherre, den vildsinte Olof Gustafsson (Stenbock), hvilken under Johans tid blifvit anklagad för åtskilliga grofva brott, och nu, fruktande hertigens stränghet, tog sin tillflykt till Sigismund och äfvenledes lyckades utverka ett skyddsbref [5]). Om ock dessa herrars uppförande ej i och för sig är af någon större betydelse, så förtjänar det dock så till vida uppmärksamhet, som det visar, huru i händelse af en brytning

---

[1]) Att hertigen dock fruktat motsatsen, ses af hans förmaningsbref till adel och presterskap i landskapet att ej lyssna till grefve Axel. Den 12 Dec. 1592. Äfven befälhafvarne på de kringliggande slotten erhöllo dylika förmaningar. Karls registr. 1592.

[2]) Den 12 Dec. 1592 hade hertigen utfärdat befallning till knekthöfvidsmännen, att om hans förmaningsbref ej kunde förmå grefven att afstå från sitt företag, begifva sig ned till Vestergötland och söka bemäktiga sig hans person. Ibid.

[3]) Med anledning häraf skref hertigen den 7 Januari 1593 till det danska riksrådet och bad det förmana grefven att återvända till Sverige. Karls registr. 1593 A.

[4]) Enligt Verving a. st. I p. 121 skall hertigen hafva fruktat, att Lejonhufvud af Sigismund möjligen blifvit utnämnd till ståthållare i Finland eller Vestergötland, samt gifvit befälhafvarne i dessa orter befallning att ej erkänna honom såsom sådan. I 1593 års registr. förekommer äfven ett bref af den 27 Juli, hvari han tillsäger befälhafvarne på Elfsborg att ej rätta sig efter den nu hemkomne grefve Axels befallningar, och den 9 Augusti s. å. utfärdade han ett förbud mot att låta grefven före konungens hemkomst återfå sin förläning, Bjerke härad. Konungens skyddsbref har hertigen däremot respekterat.

[5]) Hertigen iakttog med afseende på honom samma handlingssätt som med afseende på Lejonhufvud, i det han lät honom fritt vistas i landet, men befalde befälhafvaren på Elfsborg att tillse, det han ej "enligt sin vana" företoge sig något otillbörligt, samt hindrade honom att återfå sin förläning. Registr. 1593. 27 Juli och 11 Augusti.

med hertigen ett stöd kunde vinnas hos Sigismund, samt sålunda kan sägas utgöra ett förspel till de händelser af likartad beskaffenhet, men af större vigt, som sedermera inträffade. Klart är ock, att dylika tilldragelser ej voro egnade att stärka förtroendet mellan Sigismund och hans farbroder. Väl finnes intet, som talar för att Karl vid denna tid hyst några planer på kronan, men säkert är däremot, att han var fast besluten att på förhand söka binda sin brorsons händer, så att denne ej till rikets skada skulle kunna missbruka den makt, som han snart skulle komma att utöfva; och då Sigismund säkerligen misstänkte dessa hans afsigter [1]) och var föga benägen att underkasta sig en dylik inskränkning, var förhållandet mellan de båda fränderne redan förut allt för ömtåligt, för att ej dylika "mellanlöpares" uppträdande menligt skulle inverka därpå [2]).

---

[1]) Att hans misstankar i själfva verket gingo ännu längre framgår af Vervings berättelse a. st. I p. 167 om de rykten, som utspriddes i Polen och troddes af Sigismund.

[2]) Bland acta hist. 1593 finnes ett dokument, som lemnar ett märkligt exempel på de försök, som denna tid gjordes att ingifva Sigismund misstroende mot hertig Karl. Det är en vidlyftig, ej underskrifven och odaterad skrifvelse till Sigismund, hvari hertigen bl. a. beskylles för att under Johans tid hafva hemligen infört utländska trupper samt vapen i landet, att hafva förtalat Sigismund samt lagat så, att de gamla riksråden och de, som konungens saker i akt tagit, blifvit aflägsnade. Brefskrifvaren råder konungen att vidtaga en mängd åtgärder för att försäkra sig om riket, innan han dit afreste. Han borde sålunda strax med kunglig auktoritet öfvertaga regementet, hvarigenom många kunde förmås att låta falla det större "opseende" de hade för hertigen än för honom. En regeringsordning borde utfärdas, enligt hvilken hertigen väl skulle få "högsta namnet för regeringen", men ej få makt att för sig själf något bjuda utan rådets samhälliga bifall. De nya rådsherrarne (hvarmed väl menas de af Johan 1590 tillsatta) skulle få behålla sina ämbeten, men de gamla allvarligen befallas att inträda i rådet, ty annars skulle de vägra att göra det, förr än konungen inkommit i riket. På det att hertigen ej skulle kunna bemäktiga sig de vigtigare slotten borde dessa öfverlemnas åt rådsherrarne, på sådant sätt, att Hogenskild Bjelke, "herr Gösta" (Banér?) och Erik Gustafsson sattes på Stockholm, Erik Sparre, Gustaf Gabrielsson och Erik Abrahamsson på Vesterås, Sten Banér och Benkt Ribbing på Kalmar, Ture Bjelke och Gustaf Björnson på Stegeborg. Den förra befälhafvaren på Elfsborg och Gullberg Göran Eriksson borde, såsom hörande till hertigens "faktion", afsättas, och slotten i stället öfverlemnas, det förra åt Arvid Gustafsson, Krister Klasson, Göran Posse och Klas Arvidsson, och det senare åt Brun Göransson. Om dessa personers trohet mot konungen säger sig brefskrifvaren hafva förvissat sig. Därjämte råder han Sigismund att i förväg skicka ett par tusen man till Elfsborg för att hafva ett stöd mot hertigen, som hade en här af omkring 3,000 man, samt att försäkra sig om det finska krigsfolkets trohet. Han tviflade dock, att Flemming vore tjänlig att föra befälet öfver detta, utan föreslår i stället Johan Sparre, Göran Boje eller Arvid Eriksson. Till sist förklarar sig författaren hällre vilja gå med tiggarstafven än gifva sig i hertigens våld. Ty värr kunna vi ej lemna några säkra upplys-

Det, hvarigenom man i synnerhet hade skäl att frukta det den unge konungens regering skulle blifva olycksbringande för hans fädernesland, var, såsom vi redan sett, hans ställning till religionen. Sedan den tillförordnade regeringen genom hertigens försoning med de af Johan afsatta rådsherrarne vunnit ökad styrka, finner man också, att de religiösa förhållandena blifva föremål för de svenska statsmännens synnerliga uppmärksamhet. Hvad som härvid i främsta rummet var af nöden var, att den söndring och obestämdhet på det religiösa området, som blifvit en följd af Johans liturgi, och som syntes erbjuda Sigismund det bästa medlet för hans omvändelseplaner, med det första botades. Detta syntes åter endast kunna ske genom ett fritt och allmänt kyrkomöte, och då det väl kunde anses tvifvelaktigt, om Sigismund skulle gifva sitt bifall till dess sammankallande, blef det för den svenska regeringen nödvändigt att, om den önskade betrygga rikets säkerhet, på eget bevåg utfärda kallelsen därtill. Ehuru medlemmarne af det aristokratiska partiet, såsom ofvan är visadt, och såsom deras följande handlingssätt tydligt lade i dagen, vid denna tid insågo nödvändigheten af och uppriktigt önskade, att den religiösa frågan erhölle en tillfredsställande lösning, så var det dock från hertigen, som förslaget om ett sådant möte först utgick, i det han omedelbart efter Johans död för rådet framstälde önskligheten däraf [1]). Detta ledde dock ej genast till några åtgärder, men då rådets förnämsta medlemmar jämte en mängd adelsmän och prester vid nyårstiden 1593 med anledning af Johans bisättning voro samlade i Stockholm, bragtes

ningar om författarens person. Ett uttryck, som förekommer vid omnämnandet af hertigens rustningar, ger emellertid anledning att tänka på någon af de afsatta rådsherrarne. Såsom bevis för att hertigen därmed hade några hemliga planer anföres nämligen, att han väl viste, att sådana rustningar ej behöfdes "för deras få personers skull, som hans N. härtill så mycket anfäktat", hvarefter tillägges: "wir (?) förmå icke alle ihop 100 man till väga bringa". Hvad angår Erik Sparre samt bröderna Bjelke och Banér, var emellertid hela deras uppträdande under denna tid sådant, att man svårligen kan misstänka någon af dem. Däremot ligger det nära till hands att förmoda, att Axel Lejonhufvud varit författaren, och ett ställe i skrifvelsen synes särskildt bestyrka detta. Vid sitt uppträdande i Vestergötland hade nämligen Lejonhufvud sökt komma i besittning af Elfsborg, men blifvit afvisad af Göran Eriksson (Karls registr. 1592 den 18 December), och bland de bevis, hvarmed brefskrifvaren söker styrka, att denne tillhörde hertigens faktion, anföres nu "huru han har hållit bak berget med allt dett iag hos honom försökie (?) till K. M:s beste".

[1]) Hertigens ofvan p. 11 n. 3 omtalade, bland skrifvelser af den 19 Nov. i 1592 års registr. intagna punkter till rådet.

frågan åter å bane. Presterna synas härvid hafva tagit initiativet, då de den 3 Januari till hertigen och rådet inlemnade en supplikation om sammankallandet af ett allmänt kyrkomöte. Endast genom ett sådant, säga de, kunde den förra oordningen afhjälpas. De hade också med mycken hugnad förnummit, att hertigen härom hade ett allvarligt och gudligt betänkande, och de bönföllo nu, att mötet med det första måtte beramas, så att de, medan de voro samlade, därom kunde erhålla en förskrifning [1]). Hertigen föredrog nu åter frågan för rådet och skall vid detta tillfälle hafva hållit ett tal [2]), hvari han uttryckligt förklarade, att konungens arfsrätt hvilade på den evangeliska läran, så att denna ej af honom kunde förändras, med mindre han ville gå qvitt regementet. Hans mening vore dock ej, att man skulle förneka Sigismund kronan, men man borde affordra honom sådana vilkor, att hertigen såsom rikets arffurste och Rikets råd såsom dess förnäma ledamöter skulle, ifall häremot brötes, hafva fog, skäl och rätt att oförkränkt deras ärliga namn och existimation, sådant väldeligen afböja och fördämpa. Rådet synes utan motsägelser hafva gifvit sitt bifall till förslaget [3]), och den 8 Januari kunde hertigen underrätta den i Stockholm samlade adeln om att ett "prestmöte" skulle sammankomma den sista Februari. Adeln önskade lycka därtill [4]), och strax därpå utfärdades af regeringen kallelsebrefven till presterskapet, stälda till de särskilda stiftens biskopar och capitulares [5]). Om sålunda

[1]) Riksdagsacta 1593.

[2]) Verving, från hvilken ock redogörelsen för detta tal är hemtad, a. st. I p. 125 o. f., säger väl, att det hölls, då hertigen framstälde ett förslag om att förutom conciliet äfven en riksdag skulle sammankallas, men talets innehåll visar, att frågan just rörde sammankallandet af ett möte för att ordna de religiösa förhållandena.

[3]) Hvilken dag det definitiva beslutet fattades, är ej rätt klart. Verving a. st. I p. 128 och Fryxell a. st. IV p. 151 uppgifva, att det skedde den 31 Dec. 1592, men detta motsäges däraf, att presternas supplication såsom ofvan nämndes, är daterad den 3 Januari 1593. Om de anklagade herrarne återtagit sina platser i rådet, då beslutet fattades, känner jag ej, men att de gillat det samma, ses däraf, att de sedermera undertecknat kallelsebrefven.

[4]) Riksdagsacta 1593. Sannolikt var det med anledning af presterskapets begäran och adelns på detta sätt inhemtade bifall till mötet, som hertigen och rådet sedermera ansågo sig kunna för Sigismund uppgifva, att mötet blifvit "bevilligadt" efter Rikets ständers allmänna och enhälliga begäran.

[5]) Kallelsebrefvet till Skara stift, som i registraturet är intaget såsom prof, är i registr. A dat. den 9 och i registr. T. den 10 Januari. I Oxenst. saml. finnes ett kallelsebref till biskop Nils (troligen i Vexiö) dat. den 17 Ja-

ingen meningsskiljaktighet yppade sig mellan hertigen och rådet med afseende på frågan om mötets sammankallande, så förekom däremot en sådan med afseende på frågan om dess sammansättning och befogenhet. Rådet förestälde nämligen hertigen, att endast fyra af dess medlemmar borde jämte presterskapet deltaga i mötet samt att inga andra reformer därvid borde få företagas än ett återställande af den kyrkliga ordning, som varit rådande under Gustaf Vasas sista och konung Johans första tid [1]); men Karl svarade härpå, att icke blott de fyra af rådet, som de gode herrar nämnt, utan så många, som kunde till handa vara, samt dessutom alla af adel, som närmast boende voro, skulle komma till städes. Att föresätta klerkeriet mål, huru vidt de skulle gå i religionssaker, ansåg han icke väl kunna ske, så framt det skulle vara ett fritt samtal, men presterna skulle förmanas att allt måtte saktmodligen och skickligen tillgå [2]). Hertigens mening blef också den segrande: så många af rådet som funnos till hands måste infinna sig, och ehuru Nils Gyllenstjerna i det tal, hvarmed han öppnade mötet, rådde de församlade att förblifva vid Augsburgiska bekännelsen och den "forma religionis", som Laurentius Petri författat, förklarade han dock

---

nuari och undertecknadt af hertigen, Nils Gyllenstjerna, Klas Bjelke, Sten och Gustaf Banér, Erik Sparre, Göran Posse, Erik Gustafsson, Ture Bjelke, Benkt Ribbing, Hogenskild Bjelke och Gustaf Björnsson.

[1]) Enligt Verving a. st. I p. 131 skedde denna framställning den 13 Januari. Rådets inlaga har jag ej återfunnit, men dess innehåll framgår af Karls svar, jämfördt med Vervings berättelse. Enligt Verving a. st. I p. 128 och Fryxell a. st. IV p. 151 hade rådet redan vid själfva beslutets fattande gjort föreställningar mot att lekmän skulle deltaga i mötet, och enligt den senare skulle anledningen till att rådet sedermera förnyade dessa föreställningar varit den, att bref då ankommit från konungen, hvari han förbjöd, att några allmänna stadgar eller förändringar finge vidtagas. Hvad den förstnämnde af dessa uppgifter angår, lemna ej de handlingar, jag haft tillfälle att begagna, därom någon upplysning, men att anledningen till rådets uppträdande åtminstone den 13 Januari skulle varit ifrågavarande förbud, synes tvifvelaktigt. Detta förbud förekommer nämligen ej i det bref, hvarigenom Sigismund *under förutsättning af Johans död* den 17 Dec. 1592 uppdrog åt hertigen att förestå regeringen, och af Karls skrifvelse till konungen *den 11 Februari* framgår, *att han då ännu ej från denne mottagit något annat bref.* Däremot förekommer förbudet i det af Sigismund *efter erhållen underrättelse om Johans död* skrifna brefvet (se ofvan p. 13), men det är tydligen detta bref, som hertigen i en skrifvelse till Sigismund af den 7 Mars säger sig först då för 14 dagar sedan hafva mottagit. Karls registr. 1593 A. Verving anför väl I p. 130 ett bref från konungen till *rådet,* hvari förbudet förekommer, men detta bref uppgifves vara skrifvet den 10 Januari och kunde svårligen, äfven om skilnaden mellan den gamla och nya stilen tages i betraktande, varit kändt i Stockholm den 13 Januari.

[2]) K. Registr. 1593 A.

på samma gång, att alla skulle fritt få utsäga sin mening. Själfva beslutet är väl utfärdadt i hertigens, rådets och presterskapets namn, men däri säges dock, att det blifvit beramadt, att en sammankomst af de förnämste ständer högre och lägre, lärde och lekte skulle hållas, hvarjämte både adelsmän och borgare omtalas såsom närvarande [1]).

Att närmare beskrifva förloppet af mötets förhandlingar tillhör ej vårt ämne; endast åt frågan om hvilken rol rådets medlemmar därunder spelade må här egnas någon uppmärksamhet. Det berättas, att rådsherrarne, och i synnerhet de förut anklagade med undantag af Gustaf Banér, i det längsta skulle dröjt att infinna sig, samt därigenom ådragit sig hertigens och ständernas misstankar och ovilja [2]). Emellertid var den farhåga, man sålunda synes hyst, för att dessa herrar nu skulle svika protestantismens sak, fullkomligt ogrundad. Väl är det möjligt att de med sin välkända försigtighet ej af sig själfva skulle vågat taga

[1]) I A. M. Fants historia concilii Upsaliensis anno MDXCIII habiti p. 3 uppgifves, att de rådsherrar, som deltagit i mötet, varit N. Gyllenstjerna, Erik Gustafsson, Hog. Bjelke, G. Banér, E. Sparre, Kl. Bjelke, Sten Banér, Benkt Ribbing och Gustaf Gabrielsson. På det exemplar af mötesbeslutet, som förvaras i Riksark. och som synes vara det vid själfva mötet uppsatta — Fant a. st. p. 37 kallar det för "ipsius decreti autographum" och uppger, att de exemplar, som förvaras i Consistorii arkiv i Upsala, äro de sedermera i stiften undertecknade — hafva förutom de ofvan nämnda rådsherrarne äfven Erik Abrahamsson, Gustaf Björnsson, Göran Posse och Ture Bjelke tecknat sina namn, men om de 2 sistnämnde är därvid anmärkt, att de underskrifvit i Nyköping den 13 Juni. Af adelsmän säger Fant, att Hans Åkesson, Karl Henriksson — enligt Ugglas rådslängd var denne dock rådsherre — Erik Stake samt många andra — "multique alii" — varit närvarande, men af de tre nämnda herrarne har endast Hans Åkesson underskrifvit det nämnda exemplaret. Däremot finnas därpå Göran Posses (Nilsson), Karl Gustafssons och Axel Lejonhufvuds namnteckningar, men den senare deltog såsom bekant är ej i mötet, utan har sannolikt underskrifvit beslutet först efter sin försoning med Karl. Angående frågan, om ofrälse lekmän deltagit i mötet, uppger Fant, att "Urbium et provinciarum legati" varit närvarande, men i själfva beslutet omtalas, såsom ofvan är nämndt, blott köpstadsmän. På det i Riksark. förvarade exemplaret af mötets beslut förekomma förutom biskoparnes namnteckningar sådana äfven af andra ofrälsemän, men om någon af dessa varit borgare eller alla pastorer och rektorer, kan jag ej afgöra. Sannolikt har Geijers uppgift — Svenska folkets historia, tryckt i Stockholm 1853, II p. 303, — att Karl fordrade en allmän riksdag och genomdref sin vilja, liksom hvad Verving a. st. I p. 125 berättar om att Karl "därhos önskade en riksdag" blott afseende på frågan om lekmäns deltagande i mötet. Någon riksdag kan Upsala möte dock ej kallas, då ordentlig kallelse blott utfärdades till presterskapet. I sin ofvan p. 11 omtalade inlaga till rådet strax efter Johans död hade Karl visserligen väckt fråga om att utom conciliet äfven en allmän riksdag borde hållas, men detta synes blott hafva varit ett löst förslag, som han snart öfvergaf.

[2]) Verving a. st. I p. 137.

ett så djärft steg som att utan konungens samtycke sammankalla ett allmänt möte, liksom äfven att de önskade undvika att man genom att göra mötet allt för storartadt eller genom att därvid gå allt för bröstgänges tillväga skulle uppväcka för mycken anstöt hos konungen — ty på detta sätt synas de föreställningar med afseende på mötets sammansättning och befogenhet, som de framstälde inför hertigen, böra förklaras [1]) — men det förhållande de under mötet iakttogo var dock sådant, att man ej kan beskylla dem för att hafva sökt motarbeta dess verksamhet eller velat undandraga sig ansvaret för de fattade besluten. Då hertigen för att ej synas inverka på mötets frihet höll sig på afstånd från förhandlingarne blefvo herrarne de, som på regeringens vägnar, kommo att deltaga i öfverläggningarne, och härvid uppträdde de i strängt protestantisk riktning. Nils Gyllenstjerna förklarade sålunda, att Sigismund vid sin hemkomst borde bekräfta rikets evangeliska religion, hvarför man nu borde öfverenskomma om en trosbekännelse, samt anförde Frankrike och Nederland såsom varnande exempel på oenighet i religionen, och då liturgien blifvit ogillad, förmanade såväl Gustaf Banér som dess gamle befordrare Hogenskild Bjelke presterskapet att hädanefter ej bifalla något, som strede mot Guds ord och samvetet [2]). Det missnöje, som hertigen lade i dagen, då rådet och biskoparne meddelade honom det resultat, hvartill man slutligen kommit, var också ej föranledt däraf, att rådsherrarne brustit i nit för den evangeliska läran, utan hade tydligen sin grund i att hertigen ansåg sig förbigången vid beslutens fattande. I hufvudsak gillade han också beslutet, och sedan han undertecknat det samma, förmanade han ständerna att därvid stå fasta samt förklarade, att han ej skulle inrymma riket åt Sigismund, förr än denne nöjaktigt bekräftat dess religion och frihet [3]). På mötet var dessutom öfverenskommet, att beslutet skulle till bekräftelse föreläggas dem, som ej varit närvarade i Upsala, och den 12 April 1593 meddelade hertigen några af rådet de skrifvelser till adeln och städerna i landsändarne, som han med anledning

[1]) Möjligt är dock, att deras framställning i det senare hänseendet var föranledd af fruktan för hertigens kalvinistiska sympatier.

[2]) Verving a. st. I p. 140, 145 och 147.

[3]) Verving a. st. I p. 161.

häraf låtit uppsätta [1]). Herrarne svarade härpå [2]), att "de för sina personer" ansågo rådligt, att en sådan försegling fordrades af dem, som ej varit tillstädes vid mötet, samt att de i denna vigtiga handel "ville göra ett för att förekomma ytterligare oenighet". Till folket i landsorten borde med det första genom sändebud kringsändas bref, öfverensstämmande med den kopia, som hertigen skickat, hvilken de ej kunde förbättra. I enlighet härmed upptogs nu öfver hela landet förseglade bekräftelser på beslutet [3]), och ehuru de religiösa frågornas afgörande förnämligast varit öfverlemnadt åt det på mötet samlade presterskapet, inhemtades dock på detta sätt hela folkets samtycke till besluten. Vigten af allt detta kan ej nog högt uppskattas. Den osäkerhet som förut varit rådande på det religiösa området var nu genom liturgiens afskaffande och den augsburgiska bekännel-

---

[1]) Brefvet härom är ställdt till Nils Gyllenstjerna, hvilken då var en af ståthållarne på Stockholms slott, men hertigen begär, att såväl han "som de andre gode herrar" ville yttra sig om förslaget. Karls registr. 1593 A.

[2]) Swar på then memorials schrift, som ankom medh Hans Kranck, dat. Stockholm den 25 Aprilis. K. Reg. T. 1593. Det heter häri, att Nils Gyllenstjerna bekommit 2 bref från hertigen, stälda till honom personligen, af hvilka han och hans medförordnade sändt kopior till de öfriga rådsherrarne. Hertigen hade väckt fråga om ett förbud mot utföring af varor, och så snart Gyllenstjerna bekommit de andra rådsherrarnes betänkande därom, säger han sig skola meddela hertigen det samma. Därpå följer det i texten anförda svaret på hertigens hemställan med afseende på mötets beslut, men om detta svar härrör blott från Gyllenstjerna och hans medförordnade, eller om dessa äfven härom inhemtat de öfriga rådsherrarnes betänkande, kan jag ej afgöra. I Karls registr. 1593 A finnes ett förordnande af den 9 Febr. för *hertigens råd* Axel Ryning och Göran Klasson att jämte de andre gode herrar i *riksens råd*, som därtill voro förordnade, föra befälet på Stockholms slott. Tvänne bref från hertigen till ståthållarne på Stockholms slott bland "Bref och handlingar rörande Gyllenstjernor af Lundholm", Kgl. Bibl., upplysa, hvilka dessa riksråd voro. Det ena af brefven, dat. den 17 Februari 1593, är nämligen ställdt till Gyllenstjerna, Gustaf Björnsson, Axel Ryning, Göran Klasson och Hans Eriksson, och det andra, dat. den 5 Juli s. å. till samma personer med undantag af den den sistnämnde, i hvilkens ställe här står Hans Åkesson. Af dessa herrar voro åtminstone Gyllenstjerna och G. Björnsson rådsherrar.

[3]) Huru härvid tillgick, ses af de föreskrifter, som den 26 Maj 1593 meddelades Axel Bjelke, Sven Månsson och Ture Jakobsson, hvilka hade uppdrag att såväl härom som om ett annat ärende underhandla i Östergötland. De skulle till ett lämpligt ställe sammankalla de förnämsta af adeln, några prestmän, 3 rådmän af hvar köpstad, krigsbefälet samt 6 bönder af hvarje härad; tillika med biskopen och capitulares skulle de därpå föreläsa beslutet, samt söka förmå adel, borgare och bönder att gilla det samma samt att genom en förskrifning förbinda sig till dess hållande. Denna förskrifning borde af de närvarande undertecknas samt förseglas med adelsmännens, borgarenas samt på böndernas vägnar med deras härads sigill. Karls registr. 1593 A. Först den 13 December s. å. sammankallade Karl adeln i hertigdömet i och för afgifvande af en dylik bekräftelse. Ibid.

sens antagande såsom grundval för den svenska kyrkans lärobyggnad fullkomligt undanröjd, och detta var nu ej blott en presterskapets angelägenhet, utan en sak, till hvars försvar folket i sin helhet hade ingått ett formligt förbund.

Emellertid fans det äfven en annan sak, som det för riket var af vigt att få ordnad, nämligen frågan om Sveriges ställning under den nu inträdande unionen med Polen, och det skulle i sanning varit underligt, om de svenska statsmännen, med Kalmar-unionens missförhållanden för ögonen, ej skulle känt ett behof att i detta afseende söka erhålla tillfredsställande garantier. Också finner man, att hertig Karl den 20 Januari 1593 hemstält till riksråden, om ej det förut utarbetade, ehuru sedermera ogillade unionsfördraget (Kalmare stadgar) borde öfverses, samt uppmanat dem att därur göra ett utdrag af det, som kunde finnas nyttigt att behålla, samt att tillägga öfriga punkter, med afseende på hvilka riket efter denna tids lägenhet borde blifva försäkradt. Dessutom begärde han deras råd, om huru denna sak på fogligaste sätt skulle andragas hos konungen, samt lofvade att å sin sida göra ett dylikt utdrag [1]). Herrarne instämde den 23 Januari i den af hertigen uttalade åsigten och tillstyrkte, att man vid framställningen till konungen borde åberopa, att han redan förut bekräftat dessa stadgar [2]). På en af

[1]) K. Reg. 1593 A. Hertigen börjar sin framställning med en påminnelse om att Kalmare stadgar blifvit kasserade, emedan de hemligen och de förnämsta ständerna näst konungen oveterligen blifvit sammansatta — "endock thet latiniske bref, som för någre åhr seden blef stelt i Calmar, är seden blefwit casseret och ogillet meden thet etc. — så vore icke oråd at thet måtte öfversehes" etc. — Sannolikt är det denna början, som föranledt Geijers uppgift (a. st. II p. 302 a. 1) att det varit rådet, som först påmint om dessa stadgar, samt att hertigens uttalande därom utgjort ett svar på deras förslag. Att så ej var förhållandet, utan att det var hertigen, som först bragte saken på tal, samt att afsigten ej var att nu erhålla en rättelse för regeringen i Sverige, utan garantier för rikets ställning i allmänhet under unionen, ses såväl af hertigens ord, lästa i sitt sammanhang, som af rådets svar.

[2]) Liksom hertigen började sin framställning med ett ogillande af det sätt, hvarpå stadgarne tillkommit, så kan herrarnes svar sägas innehålla ett slags försvar därför. "Belanngendes" — skrifva de — "ath uthdrage the puncter, som kunne ware riked nyttige, uthaf thed latinske brefwedt, hwilchid K. M. sjelf leth stelle såsom thenn heftige lägenheeth på den tijd krafde, eig heller någenn annen änn bådhe konungarne underschrifwidt och förseglEdt, dog till H. F. N. hertig Carls och ständernes yttermere stadfästellse, såsom bokstafwen klarligen uthwise, ded synes de gode herrer ej heller ware orådh, kan och icke med bättre foge blefwe H. K. M. opåmint änn således, att man wisseligen förmoder, thed H. K. M. till thed, som kann lännde riked til gagnn och gode och lagh kräfwer, skall ware benägen och iu så mycked mere ath H. K. M. tillförene godwilligt sådant lofwedh och bebrefwed hafwer." Original

hertigen framställd förfrågan, om ej en legation med det första borde sändas till Polen, svarade de åter, att detta väl vore nödigt, men att de ansågo att därmed borde uppskjutas, tills man erhållit något besked ifrån Sigismund, och att man tillsvidare kunde nöja sig med att tillskrifva honom. Detta förslag blef också gällande, och först i Februari blef frågan om legationen åter upptagen. Till en början hade man härtill ämnat använda några af rådets medlemmar [1]), men som alla föreburo ursäkter, sändes blott sekreteraren Olof Sverkersson, hvilken erhöll såväl 2 bref från hertigen till Sigismund som en vidlyftig instruktion. I ett af brefven, som är dat. den 11 Februari och utgör ett svar på konungens första skrifvelse, som i *dessa dagar* säges vara ankommet, uttrycker Karl sin förmoden, att konungen nu erhållit hans och rådets bref med underrättelse om Johans död samt om att Karl på Sigismunds behag åtagit sig regeringen. Han omtalar därpå, att han tagit dem, som Johan afsatt, i deras förra vilkor i rådet, samt åberopar såsom skäl för detta steg Sigismunds egen begäran, att Karl för hans skull ville låta falla det misshag, han till någon kunde fattat, Johans före sin död meddelade förlåtelse samt önskligheten af att enighet måtte vara på alla sidor [2]). I instruktionen [3]), i hvars uppsättande rådet förmodligen deltagit, finner man under form af en förmodan en uppmaning till Sigismund att hålla såväl hertigen som menige riksens ständer vid deras fria religion och gudsdyrkan och ingen därifrån locka eller tränga samt att upprätthålla rikets lag och privilegier. Sigismund uppmanas vidare att med det första begifva sig in i riket, dock så att han förut försäkrat sig om Polackarnes och Lithauernas trohet samt underrättat hertigen och rådet om tiden för sin hemresa. Han borde äfven tillse, att intet ytterligare lofvades Polackarne om Livland Sveriges ständer oveterligt, än som "allaredan allt för mycket skedt är". Däremot vore det önskligt, att ett visst förbund gjordes mellan Sverige och Polen mot Moskoviten i enlighet med "pacta conventa"

bland Acta hist. 1593, underskrifvet af Nils Gyllenstjerna, Erik Gustafsson, Hogenskild Bjelke. Gustaf Banér, Erik Sparre, Klas Bjelke, Sten Banér, Ture Bjelke, Benkt Ribbing och Gustaf Björnsson.

[1]) Hertigens egen uppgift i ett af de bref, han med O. Sverkersson sände till Sigismund. K. Reg. 1593 A. Den 11 Febr.

[2]) Karls registr. 1593 A.

[3]) Karls registr. 1593 A. Upsala den 10 Februari.

vid Sigismunds val. Vidare underrättas konungen om kyrkomötets sammankallande [1]), i det Olof Sverkersson får uppdrag att ödmjukligen gifva till känna, "att efter rikets ständers allmänna och enhälliga begäran är dem vordet bevilligadt att hålla ett synodum uti Upsala nu nästkommande fastelag synnerligen till att samsätta sig om alla religionssaker så ock ärkebiskops och flera biskopars val, förmodandes att H. K. M. låter sig sådant behaga och hvad då med enhällig röst och råd samtyckt blifver [att] H. K. M. det ock framdeles uti sin kungl. kröning med segel och bref stadfäster". Förslaget om Kalmare stadgars omarbetande framställes nu äfven för Sigismund och härvid finner man, att herrarnes råd med afseende på sättet för dess framställande blifvit följdt, men äfven att Karl ej häller nu glömt reservationen mot deras giltighet. "Medan" — heter det nämligen — "H. K. M. kommer sig väl i hug om det latinske brefvet, som gjordes för H. K. M:s förresande här af riket, så efter det icke kan vara kraftigt alldenstund det aldrig är vordet menige riksens ständer kunnigt eller föreläst, mycket mindre af dem bejakadt, därför vill H. F. N. samma bref nu öfverse och däraf låta uppteckna de förnämsta punkter och eljest andra därhos som riket kunna nyttiga vara, broderligen och kärligen begärandes, att H. K. M. ville sig det behaga låta och sådant framdeles med sitt konungliga bref stadfästa, det man icke tviflar, att H. K. M. oförvägrandes görande varder, medan H. K. M. det mesta förr samtyckt hafver". För de afsatta rådsherrarnes återupptagande i rådet anföras ungefär samma skäl som i brefvet, men därjämte underrättas konungen om att de äfven återfått sina förläningar och sitt förra underhåll. Detta hade emellertid skett på konungens behag och ytterligare besked, och hertigen uttrycker sin förmodan, att det så mycket mindre kunde vara

---

[1]) Sannolikt var det först nu, som den svenska regeringen meddelade Sigismund denna underrättelse. Det af herrarne den 23 Januari väckta förslaget att före legationens afsändande tillskrifva konungen synes nämligen ej, åtminstone hvad hertigen angår, hafva kommit till utförande, ty hans registr. af 1593 innehåller ej något bref till konungen före den 10 Febr. Från de i rådet återinsatta herrarne finnes visserligen såsom förut är nämndt (p. 34) ett bref till Sigismand, dat. den 26 Januari, hvilket enligt en anteckning på brefvet afsändes med Jakob Klasson eller det sändebud, som medförde det bref, hvarpå Olof Sverkerssons beskickning utgjorde ett svar, men herrarnes bref innehåller ej något om mötet, utan hänvisar med afseende på hvad som tilldragit sig i riket till hertigens och samtliga riksens råds bref, hvarigenom konungen snart skulle erhålla ytterligare besked.

Sigismund misshagligt, som denne både förut och nu i sin skrifvelse med Jakob Klasson för dem "intercederat". Till sist redogör hertigen för sitt förhållande till Axel Lejonhufvud och Olof Gustafsson. Den förre af dessa herrar hade handlat med Vestgötarne, liksom om hertigen eller andra företagit något, som var stridande mot arfföreningen, samt begifvit sig ur riket, utspridande, att han blifvit fördrifven. Konungen uppmanades därför att ej sätta tro till hans berättelse; hertigens åsigt var, att han ej blott haft det i sinnet som kunde skada konungen, utan ämnat "komma oro åstad, efter sin morfaders uppsåt" [1]). Innan Olof Sverkersson hunnit fram och sålunda fått tillfälle att meddela Sigismund dessa underrättelser, hade emellertid denne skrifvit till hertigen och begärt, att Ture Bjelke och Olof Sverkersson skulle sändas till Polen. Med anledning häraf kallade Karl redan samma dag som han mottog konungens bref, eller den 23 April rådet till ett möte i Nyköping, hvarpå han följande dag underrättade konungen om denne åtgärd, men tillika omtalade att Ture Bjelke "besvärat sig samma legation ensam att företaga" [2]). Då rådet i Maj sammankommit i Nyköping, beslöts emellertid att Bjelke ensam skulle afgå, hvarjämte man öfverenskom om innehållet af hans instruktion [3]).

[1]) Den för sitt deltagande i Vestgötaupproret bekanta Måns Bryntesson (Liljehök) som de sammansvurne sades hafva ämnat till konung. Sverkersson hade äfven uppdrag att underrätta konungen om de befallningar med afseende å Lejonhufvud, som hertigen gifvit befälhafvarne på slotten, och som han hoppades, att konungen skulle upptaga i god mening. Jmfr ofvan p. 14.

[2]) Karls registr. 1593 den 24 April A. Verving a. st. I p. 180 säger, att Ture Bjelke länge ursäktade sig från resan samt gerna haft en annan i sitt ställe eller åtminstone någon af sina vederlikar i följe, och Fryxell a. st. IV p. 160 berättar "att han gjorde allt möjligt för att slippa undan". I handlingarne har jag dock ej funnit något annat bevis för att han varit obenägen att åtaga sig uppdraget än hertigens ofvan anförda berättelse till Sigismund, och enligt denna skulle han ej vägrat att åtaga sig beskickningen, utan endast uttalat betänkligheter mot att göra det *ensam*. Bjelkes bref har jag ej sett, men i ett svar därpå af den 23 April säger hertigen, att Bjelke tillbjudit sig att i saken göra hvad som kunde lända konungen och riket till gagn. Karls registr. 1593 A.

[3]) Hvilka rådsherrar deltagit i denna öfverläggning, är ej fullt klart. I ett bref till Nils Gyllenstjerna den 23 April säger hertigen, att han låtit kalla till sig "de närmast boende riksråden såsom är her Hogenschild Bjelke, her Claes och her Ture, thesslikes her Erich Sparre, her Göstaf och her Steen Banéer", och samma uppgift har äfven Verving a. st. I p. 179. I Karls registr. 1592 A. är emellertid antecknadt, att kallelsebref utfärdats ej blott till de nämnda herrarne, utan äfven till Benkt Ribbing, Göran Posse och Gustaf Gabrielsson. Verving berättar äfven — p. 180 — att af de enligt honom kallade herrarne alla utom Sten Banér och Klas Bjelke deltagit i öfverläggningen,

Vid mötet finner man, att en meningsskiljaktighet förekommit angående frågan, huruvida Bjelke skulle afsändas blott på regeringens vägnar eller äfven på ständernas [1]). Hvilkendera meningen varit hertigens, finnes ej uppgifvet, men den senare blef emellertid den segrande, i det instruktionen utfärdades äfven i ständernas namn. Det skäl som anförts emot att dessa på sådant sätt skulle åberopas var det, att deras råd ej blifvit inhemtadt [2]), och då detta verkligen innebar en oegentlighet, sökte man godtgöra den genom att efteråt gifva dem del af instruktionen. De sändebud, som för detta ändamål afskickades till landets olika delar, skulle såsom skäl för att man först nu underrättade om legationen anföra, att tidens korthet ej medgifvit att på förhand därom underhandla i landsorterna samt att regeringen ej velat kalla alla rikets fullmäktiga tillhopa på ett rum för att ej därigenom förorsaka kostnad. Man hoppades därför att de ej skulle ogilla det steg som tagits, då konungen var närmaste arftagare till riket, och hertigen och rådet i instruktionen ihogkommit rikets religion och frihet samt begärt bekräftelse därpå. Hade rikets undersåtar något ytterligare, som de efter Sveriges lag eller tidens lägenhet ville frambära för konungen, skulle detta stå dem fritt, då denne inkommit i riket [3]).

---

men att Hogenskild Bjelke ej varit närvarande vid mötet, ses af ett bref från hertigen den 24 Maj, hvari denne säger sig hafva väntat, att Bjelke skulle infinna sig, men då så ej skett uppmanar honom att skriftligen gifva sin mening till känna. K. Reg. 1593 A. Huruvida han hörsammat denna uppmaning, har jag mig ej bekant. Att Gyllenstjerna ej kallades, berodde däraf, att meningen var, att ett nytt möte om samma sak skulle hållas i Stockholm, där han såsom ståthållare fortfarande uppehöll sig. Emellertid uppgaf hertigen för att vinna tid denna plan och begärde den 14 och 24 Maj att skriftligen få veta hans mening, K. Reg. 1593 A, men erhöll då från Gyllenstjerna det bekanta svaret, att de polniska handlingar gingo vidt öfver dennes förstånd, men att han förmodade, att de andra herrarne skulle finna medel och utvägar. Verving a. st. I p. 181. Äfven Erik Gustafsson fick den 14 Maj en uppmaning att skriftligen meddela sitt betänkande. K. Registr. 1593 A.

[1]) I de ofvan omtalade brefven till Nils Gyllenstjerna och Hogenskild Bjelke af den 24 April underrättar hertigen dem om tvisten — "efter wij oss emellen hafwe atskillelig, mening antingen det skall skee på Stendernes wägne och deris namn med insätties heller icke" —, med anledning hvaraf han sände 2 förslag till instruktion och bad dem underteckna det, som de gillade.

[2]) Hertigens uppgift i det ofvan omtalade brefvet till Hogenskild Bjelke af den 24 Maj.

[3]) Fullmakt för Axel Bjelke, Sven Månsson och Thure Jakobsson att handla med allmogen i Östergötland, dat. den 26 Maj. Genom en biinstruktion erhöllo de äfven uppdrag att upptaga bekräftelse på Upsala mötes beslut. (Se ofvan p. 42 n. 3, där redogörelse äfven lemnas för dessa landskapsmötens sam-

Af hela det sätt, hvarpå man behandlade frågan om denna legation, framgår, att man i Sverige betraktade den samma såsom en sak af synnerlig vigt. Erkännas måste också, att mycket berodde af det resultat, hvartill den kunde leda. Dess uppgift var i själfva verket ingen mindre än att söka utverka konungens bekräftelse på Upsala mötes beslut och att sålunda på förhand undanrödja den förnämsta anledningen till de både för riket och Sigismund farliga förvecklingar, som man annars med fog kunde befara. Men utom de förhoppningar, som man i detta hänseende fäste vid beskickningen, är det otvifvelaktigt, att man därmed äfven sökte tillgodose syften, som visserligen ej ägde en sådan allmän betydelse, men som för de därför intresserade knappast torde hafva synts mindre vigtiga. Den sträfvan att återställa aristokratiens forna politiska och sociala makt, hvilken, såsom förut är anmärkt, gjorde sig gällande hos tidens store, hade nämligen nu, sedan det aristokratiska partiet genom de anklagade rådsherrarnes upprättelse åter erhållit dugliga ledare, vaknat till nytt lif. I Bjelkes instruktion, i hvars uppsättande rådsherrarne, såsom vi sett, haft en väsentlig andel, förekomma också uttalanden, som helt och hållet äro i deras ande och som utgöra en tydlig om ock försigtig förberedelse till det försök att af den nye konungen söka utverka ökade privilegier, som Johan under sina senaste år sökt förebygga [1]), men som vid Sigismunds kröning verkligen ägde rum.

Ändock — heter det nämligen i instruktionen [2]) med afseende på frågan om Upsala möte och ståndens privilegier — man icke tviflade, att H. K. M. sig "i allo måtto såsom en dygdig, kristen Sveriges konung varder förhållande efter rikes lag och gamla friheter, så icke dess mindre, efter det i alla konungariken såväl arfriken som andra plägar vara både lofligt och sedvanligt att påminna deras tillstundande öfverhet om rikets lag och privilegier", begärde hertigen samt Rikets råd och ständer kärligen och underdånligen, att konungen ville fullkomligen "utan någon förminskelse, utflukt eller hjälpreda och argalist" hålla

mansättning.) Dylika beskickningar afsändes äfven till Upland, Vestergötland, Kalmar, Jönköping, Finland och Vestmanland. Om 3 af underhandlarne finnes ej uppgifvet, till hvilken ort de skulle begifva sig. K. Registr. 1593 A.

[1]) Jmfr t. ex. Johans bref om de anklagade rådsherrarnes benådning. Se ofvan p. 19 n. 2.

[2]) Karls registr. 1593 A den 26 Maj.

alla ständer först vid deras religionsfrihet, som den var i kung Gustafs sista och Johans första tid och nyligen i Upsala in generali synodo hafver blifvit samtyckt, vidare de furstliga personerna vid deras förläningar, det andliga ståndet vid dess myndighet och skäliga frihet samt alla verldslige, ädle och oädle, fattiga och rika, vid Sveriges beskrifna, oförvanskade lag och vid deras "gamla urminnes rättigheter, donationer och privilegier", gifna af föregående konungar och regenter, "såsom de med goda skäl kunna bevisa, och om därpå några fel eller brister finnas, sådant nådigst böta och afskaffa". In summa — heter det vidare — konungen skall allt det lofva och hålla, som konungens ed i lagboken ljusligen innehåller, hvilket man hoppades att han ej skulle vägra, anseendes först och främst själfva rättvisan, där näst den trohet och välvillighet, som samtlige ständer bevist det kungliga huset genom arfföreningen, *för hvilket de nu af arfkonungar ytterligare och bättre vilkor med rätta förmoda än under främmande valkonungar*, och vidare det bistånd, som högre och nedrigare ständer med lifs och gods uppsättelse gjort hans fader uti dennes första regementes begynnelse och sedan uti 23 år, hvarigenom de kommit i stor oförmögenhet. På allt detta skulle Bjelke begära konungens skriftliga försäkran, och förmodade man, att denne godvilligt först därborta och sedan vid sin kröning skulle afgifva en sådan. Då allt vore aftaladt, skulle Bjelke genom ett visst bud underrätta den svenska regeringen om tiden, när konungen ville hafva skeppen emot sig. Såsom man ser, nämnas ej särskildt adelns privilegier, utan ständernas i allmänhet, men hvad herrarne egentligen åsyftade med talet om de urminnes rättigheter, som man med goda skäl kunde bevisa sig hafva erhållit af föregående konungar, framstår i sin rätta belysning genom en jämförelse med det bref, som Hogenskild Bjelke tillskref sin broder Ture med anledning af denna beskickning [1]). Han säger sig häri hafva för dennes räkning låtit af-

[1]) Bref från riksrådet Hogenskild Bjelke till riksrådet Ture Bjelke den 11 Juni 1593, tryckt i Handlingar till Skandinaviens historia VII p. 64 o. ff. Orig. bl. Svenske mäns bref och manuskript, Riksark. Såsom ofvan är visadt, var Hogenskild ej närvarande vid rådsmötet, men det är ej osannolikt, att han vid detta liksom vid många andra tillfällen (jmfr t. ex. ofvan p. 29 berättelsen om herrarnes försoning med hertigen) ehuru frånvarande genom sina råd inverkat på sina medbröders förhållande. Se för öfrigt Vingqvist: Om svenska representationen i äldre tider p. 51 o. ff., där brefvets innehåll

skrifva en mängd gamla handlingar och nämner bland dessa särskildt Kalmarerecess. Dessa handlingar skulle Ture framvisa för konungen, om man kunde så laga att det efterfrågades, hvad adelns förra vilkor hade varit, men han finge ej före den rätta tiden låta någon se dem. Om det frågades, hvarför man ej förut framstält dessa fordringar, skulle han svara, att "sedan kung Gustaf degraderade det adliga stånd och frälse", den blodhunden Kristian tagit de äldste af rådet af daga, och Ture Jönsson rymt af riket, funnos ej många, som tordes tala något ord emot. I följd däraf minskades friheten för hvarje år, så att det endels kom slätt af minnet, hvad gammal frihet hade varit. Ej häller fans det någon, som vårdade sig om att ransaka efter gamla handlingar, och om sådana funnos i domkyrkor och kloster, blefvo de undandolda för deras ögon, som de mest angingo.

Under Eriks regering hade man åtskilliga gånger begärt, att han såsom den första arfkonungen skulle privilegiera adeln efter dess förra vilkor, men han svarade med hotelser och "beslutade sina privilegier med det tyranniska Upsala mord, såsom allom kunnigt är".

Före Johans kröning hade man handlat med denne om bättre vilkor [1]), men erhållit det svar, att hvad han ville göra, det skulle ske af gunst och ej efter andras vilja, och i följd häraf hade de ej nått "bättre privilegier än som ögonskenliga äro" och som ej kommo öfverens med de gamla. "Gud allsmäktig — heter det vidare — se ännu nådeligen till detta fattiga betryckta riket, att det nu måtte någorledes komma till sitt förra vilkor och frihet, hvilket oss borde mer njuta under arfkonungar, som hela riket sådan tacksamhet bevist hafver, än tillförene af främmande valkonungar, som ingen arfsrätt hade eller visste för sina barn". [2])

---

till en del är angifvet, samt Bergman: Handlingar rörande söndringen mellan hertig Carl och rådsherrarne, i Historiskt Bibliotek, utgifvet af Carl Silfverstolpe II, p. 268 n. 1.

[1]) Adeln skulle härvid hafva bjudit 2 daler af hvar gård mot frihet från de 2 årliga hästarne, samt mot att landtbönderna blefve oberoende af de kungliga fogdarne, och att alla frälsemän finge njuta frihet på kungliga saker.

[2]) Ehuru intet var skrifvet i brefvet "utan det som själfva sanningen är", ansåg Hogenskild ej tjänligt, att det kom i andras händer. Sanningen vore nämligen ej väl liden, "och therför kunne och medh sådan troheth emoth fäderlandeth ware liten tach ath förtiäne".

Förutom den omtalade instruktionen erhöll T. Bjelke af den svenska regeringen äfven en dylik med afseende på de nu till riksdag samlade polska ständerna, för hvilka han skulle uttrycka den svenska regeringens förhoppning, att ej något hinder uppstod för Sigismunds hemresa. Väcktes fråga om Livland, skulle han svara, att han ej hade fullmakt att därom underhandla, samt föreställa ständerna, att konungen ej hade rätt att besluta något angående denna sak, då han ej vore krönt, och då dessutom för detta lands afträdande fordrades såväl de svenska som de livländska ständernas bifall. Vore Polackarne envisa, skulle han svara, att de framdeles på en lägligare tid kunde om denna sak öfverlägga med de svenska ständerna [1]).

Emellertid fann sig Bjelke, sedan han den 15 Juli framkommit till Warschau, föga kunna uträtta vare sig i det ena eller andra hänseendet. Sigismund var nämligen ingalunda benägen att genom en bekräftelse på Upsala mötes beslut [2]) beröfva sig möjligheten att verka för katolicismens återupprättande i Sverige och synes ej häller funnit skäl att efterfråga, hvilka "adelns urminnes rättigheter" hade varit samt hvilka "fel och brister" däri nu kunde finnas. Bjelke erhöll ej nu något annat besked, än att konungen genom Gustaf Brahe, som han afsändt till Sverige, redan lemnat den begärda bekräftelsen på rikets andliga och verldsliga friheter. Då denna ankom till Sverige, befans det svar han medförde från Sigismund visserligen så till vida mer tillfredsställande än dennes föregående löften [3]), som

---

[1]) Karls Reg. 1593 A. Instruktion på latin.

[2]) Fryxell a. st. IV p. 157 uppger, att Sigismund förbjudit hela mötet, men att detta förbud blifvit dels okändt, dels föraktadt. I de bref från Sigismund, som jag varit i tillfälle att se, förekommer emellertid ej något sådant förbud och hertigen nämner ej något därom hvarken i sina bref till Sigismund, till rådet eller till folket i landsorterna.

[3]) I ett öppet bref från Sigismund till Sveriges inbyggare dat. den 9 Febr. 1593, hade han förklarat sig ej vilja tvinga någon uti religionssaker, utan hällre försvara hvar och en vid den tro, som några år varit i landet, — således vid liturgien — samt lofvat, att ingen för religionens skull hvarken hata eller älska. Orig. i Oxenstj. saml. Detta bref lät hertigen uppläsa för deltagarne i Upsala möte, hvilka voro föga belåtna med det obestämda löftet — Verving a. st. I p. 161 — och sannolikt var det samma skrifvelse som regeringen lät meddela Östgötarne genom Ture och Axel Bjelke samt Jöns Ulfsson, hvilka därvid fingo uppdrag att emedan den punkt i konungens bref, som handlade om religionen, "icke är så fullkomligen uttryckt, som den borde vara", på sådant sätt förklara den samma, att ingen ville hafva tvifvelsmål om, att konungen skulle hålla hvar och en "vid den kristliga religion, som nu af meniga presterskapet besluten är", eller därom försäkra ständerna före sin krö-

han däri verkligen lofvade att hålla rikets inbyggare vid den augsburgiska bekännelsen och den religion, som varit under Gustaf Vasas sista samt Johans första tid, och som stadgats i 1572 års kyrkoordning; men det innehöll dock ej någon bekräftelse på Upsala mötes beslut och således ej någon förbindelse å konungens sida att ej befordra katolicismens utöfning och spridning i landet [1]). Också var man i Sverige ej fullt belåten därmed, och i det svar, som Gustaf Brahe vid sin återresa till Polen fick i uppdrag att framföra till konungen, gjordes nya framställningar om Upsala möte. För konungens löften om religionen — heter det — tackade alla. Som den förening, hvilken förliden vinter gjordes i Upsala alldeles grundade sig på augsburgiska bekännelsen, begärde emellertid hertigen och rådet på sina och ständernas vägnar, att konungen skulle bekräfta den samma. H. F. N. och de gode herrar samt de andre rikets ständer kunde ej därifrån låta tvinga och tränga sig, emedan den af alla ständer i alla landsändar var frivilligt bejakad och vedertagen samt rikets arfföreningar därpå voro grundade och stadfästa. Hvad privilegiefrågan angår, synes ej Brahe därom haft något särskildt uppdrag från Sigismund, och i det svar, han återförde till denne, förekom ej något annat angående denna sak, än ett uttalande af hertigens och rådets förhoppning, att Sigismund skulle hålla samtliga rikets ständer vid Sveriges lag och alla gifna privilegier och rättigheter.

Däremot hade Sigismund genom Brahe afgifvit svar på den underrättelse Olof Sverkersson medfört om de anklagade herrarnes återinsättning i deras förra vilkor, i det han betygat sitt välbehag däröfver. Då han emellertid på samma gång begärt, att hvad som borde vara konungen och kronan förbehållet måtte blifva oförlänt till hans hemkomst, kunde detta synas innebära ett ogillande af att hertigen af egen myndighet återgifvit herrarne deras förläningar. Att Karl så uppfattat Sigismunds mening, synes också framgå däraf, att han fann nödigt att försvara denna åtgärd. Gustaf Brahe fick nämligen i uppdrag att säga

---

ning. Instruktion för bemälde herrar i Palmcrantz' saml. II, dat. den 14 Maj 1593. Äfven till Finlands invånare hade Sigismund afgifvit ett dylikt löfte. Verving a. st. I, p. 166.

[1]) Konungens skrifvelse har jag ej sett, men dess innehåll är angifvet i hertigens och rådets svar, hvarom mera i det följande.

konungen, det hertigen så vidt möjligt var så förfarit med kronans inkomster som Sigismund nu begärt, men att han, då herrarne under sin onåd mist sina förläningar och en part besvärat sig öfver, att de haft föga i underhåll [1]), låtit dem, då de nu brukades i riksens saker och hade omak och besvär, på deras underdåniga begäran något igen bekomma, hvilket dock endast skett på konungens ytterligare stadfästelse. Sigismund hade äfven genom Brahe underrättat den svenska regeringen om att han snart ämnade afresa till Sverige samt begärt, att Erik Sparre och Klas Bjelke jämte Klas Flemming skulle med flottan möta honom i Danzig, men ej enligt hertigens förut uttalade önskan gifvit den svenska regeringen något besked om de vilkor, på hvilka den polska riksdagen gifvit sitt bifall till hans afresa. I Sverige fruktade man emellertid, och detta icke utan skäl, såsom sedermera visade sig, att i dessa vilkor några för Sverige ofördelaktiga bestämmelser kunnat inflyta, och det svar, Brahe på denna punkt fick uppdrag att framföra, bär också tydliga spår af regeringens farhogor och dess missnöje öfver konungens förbehållsamhet. Ändock — heter det nämligen med afseende härpå — hertigen och de gode herrar förmodat, att konungen ej med de polska ständerna skulle beslutit något om sin hemresa eller om något annat, som angick Sverige, förr än han därom underrättat hertigen och rådet, så hoppades de dock, då de nu sport att så ändock skett, att konungen så betänkt alla saker, att hans hemfärd måtte lända riket till gagn. Hvad de herrar angick, som konungen begärt sig till mötes, svarades, att de med de få skepp, som funnos i Sverige, åtföljde sändebudet. Hela flottan hade emellertid för rikets äras skull bort vara i ett följe, och man hade äfven förmanat Flemming, hvilken bort vara "samhällig" med hertigen och rådet, att ej uttyda sin fullmakt mot regeringens myndighet. Nu vore det emellertid osäkert, om Flemming lade till i skären, och enligt ett rykte skulle han redan seglat öfver till Danzig. Detta borde ej konungen upptaga till godo, och

[1]) Detta synes svårligen kunna hafva afseende på de anklagade herrarne, utan torde syfta därpå, att hertigen äfven åt andra medlemmar af rådet utdelat förläningar. Så hade t. ex. Krister Klasson Horn den 3 Februari erhållit tionden af Dingtuna socken — Karls Registr. 1593 A — och Nils Gyllenstjerna den 15 Mars hela årliga räntan af 3 socknar i Småland. Karls registr. 1593 T.

hertigen och rådet begärde för sin del att vara ursäktade, om flottan ej vore tillbörligen utrustad [1]).

Såsom man ser, framgår af dessa ord, att förhållandet mellan den svenska regeringen och Flemming ej var det bästa, och i själfva verket hade hans uppförande redan länge förorsakat henne allvarliga bekymmer.

Både genom sin karaktär och sin maktställning var denne man en af tidens märkligaste personligheter. Rå och obildad, ägde han dock mycken duglighet och var i slughet och kraft kanske endast jämförlig med hertig Karl. Till denne synes han ständigt hafva stått i ett spändt förhållande, och lika litet fans någon sympati mellan honom och de ledande männen inom högadeln, ehuru han genom sin börd tillhörde denna samhällsklass. I synnerhet hade han genom att vid mötet i Reval skilja sig från de öfriga rådsherrarne i hög grad ådragit sig dessas ovilja. Däremot åtnjöt han flerfaldiga prof på ynnest och förtroende af Johan, hvilken också i honom ägde en tjänare af ovanlig trohet, och de många vigtiga ämbeten, han af denne erhållit och på en gång förvaltade, synas äfven hafva bidragit till de öfriga herrarnes missnöje. Vid Johans död var han riksmarsk och riksamiral, ståthållare öfver Finland samt högste befälhafvare öfver den för kriget mot Ryssland uppsatta hären. Den vidsträckta makt, hvaraf han sålunda var i besittning, använde han nu på ett sätt, som för hans fädernesland innebar allvarliga vådor. All den tillgifvenhet, han förut bevisat Johan, hade han nämligen öfverflyttat på Sigismund, och utan att taga hänsyn till de faror, hvarmed dennes tronbestigning hotade Sverige och hvilka hertigen och de öfriga rådsherrarne sökte afvända, rättade han sig blindt efter Sigismunds befallningar, men förbigick däremot helt och hållet den svenska regeringen, hvars afsigter han misstrodde.

Härigenom försvårades icke blott ännu mer den redan förut vanskliga uppgift, som denna hade sig förelagd; rikets enhet syntes äfven hotad, då Finland behandlades såsom en därifrån afsöndrad del, som styrdes enligt befallningar utfärdade från Polen, hvarjämte konungens misstroende mot hertigen och rådet naturligtvis fick ytterligare näring genom det förhållande, Flemming gent emot dem iakttog.

[1]) Svaret på konungens värf med Gustaf Brahe och dennes kreditiv i Karls registr. A den 27 Juli 1593.

Det första tecknet till missnöje å hertigens sida framträder i ett bref af den 29 December 1592, hvari han uttalar sin förundran öfver att Flemming ej förut sändt underrättelse till Sverige om det 3 veckors stillestånd, som i Oktober afslutits med Ryssarne, samt i allmänhet ej lemnat ordentligt besked om fredsunderhandlingarne, liksom om hertigen och rådet ej lika väl som Flemming borde veta, huru sakerna företogos. Flemming hade äfven låtit krigsfolket aflägga en särskild ed till Sigismund, och med afseende härpå fäller hertigen det märkliga yttrandet, att oaktadt den trohet, som alla voro skyldige Sigismund, så borde dock ej en sådan ed förstås annorlunda, än att den både i verldslig och andlig måtto lände alla ständer till godo, och konungen därpå gifvit sin försäkran. Han begärde dessutom, att Flemming skulle låta regeringen i Stockholm få kännedom om det bref, han skrifvit till Sigismund, liksom hertigen och rådet meddelade honom en kopia af sitt bref till denne [1]). Då sedermera ett stillestånd på 2 år den 20 Januari 1593 kommit till stånd med Ryssland, uppmanade hertigen honom att hemförlofva det svenska krigsfolket samt att själf infinna sig i Stockholm för att deltaga i rådets öfverläggningar [2]). På samma gång utfärdades äfven ett öppet mandat till Finlands invånare med uppmaning att bevisa hörsamhet mot konungen och under hans frånvaro mot hertigen och rådet, samt förmaningar till fogdar och befallningsmän att vid risk af eget ansvar ej rätta sig efter någon annans befallningar än den svenska regeringens [3]). Fåfänga voro dock dessa försök att öfver Finland utsträcka regeringens myndighet. Flemming framhärdade i sin själfrådighet och brydde sig ej om hvarken att själf komma till Sverige eller att dit hemsända krigsfolket. Den finska allmogen, som för dess underhåll betungades med borgläger och godtyckliga krigsgärder, vände sig då i sin nöd till hertigen, som för den samma befinnes hafva utfärdat flera skyddsbref [4]), och allvarsamma oroligheter utbröto till och med, hvilka dock Flemming snart lyckades qväfva.

[1]) Karls registr. 1592.

[2]) Karls registr. 1593 A den 4 och 5 Mars.

[3]) Ibid. den 5 Mars.

[4]) Så t. ex. skref hertigen den 28 Juni till invånarne i Saris' socken, att som han och rådet ej bekommit någon underrättelse om den gärd, hvaröfver de klagade, kunde han ej tro att den blifvit anbefald af konungen, hvarför de på konungens behag frikallades därifrån. Karls registr. 1593 T.

Hvad som i synnerhet vållade den svenska regerigens bekymmer var frågan om flottan, hvilken till största delen befann sig i Flemmings våld och nu skulle utrustas för att afhemta konungen. Man har uppgifvit, att hertigens afsigt skulle varit att söka tvinga Sigismund att bekräfta rikets religion och frihet genom att ej, förr än detta skett, sända flottan honom till mötes, samt att han af denna orsak önskade att få den samma i sitt våld [1]). I sina skrifvelser till Flemming och rådsherrarne nämner han dock ej åtminstone med tydliga ord något härom, men hvad han däremot yrkar är, att *regeringen* och ej *Flemming* skulle på konungens befallning ombestyra flottans utrustning och afsändande, samt att den samma såväl därför, som emedan den proviant, som fans i Finland, behöfdes för fästningarnas behof, borde förläggas till Sverige. Då hertigen i Mars 1593 skickade Flemmings svåger Karl Gustafsson (Stenbock) till Finland för att vara behjälplig med krigsfolkets bortsändande, gaf han honom äfven ett uppdrag med afseende på denna sak, i det han med anledning däraf att Flemming skrifvit, att han ämnade utrusta flottan för att därmed segla till Polen, befallde Stenbock tillsäga honom att "ingalunda företaga någon resa eller bortsända några skepp", förr än han fått regeringens befallning; hertigen och rådet skulle låta ombestyra hvad som för öfrigt behöfdes för konungens hemfärd.

Ehuru därom intet nämnes i Stenbocks instruktion, synes dock meningen hafva varit, att denne skulle öfvertaga befälet öfver flottan [2]), liksom han fick uttrycklig befallning att om Flemming framhärdade i sin egensinnighet uppmana krigsfolket och andra att ej bevisa honom lydnad [3]). Ungefär vid samma tid

[1]) Verving a. st. I p. 161. Han berättar, att hertigen vid Upsala möte öppet skulle förklarat detta vara sin afsigt.

[2]) Flemming skref nämligen den 5 Maj till hertigen med anledning af Stenbocks beskickning, att det tillhörde honom att bestyra om flottan mera än herr Karl, "hvilken aldrig lärt synnerligen till sjös" och ej fått någon befallning därom af konungen. Acta histor. 1593.

[3]) Instruktion för Karl Gustafsson i Karls registr. den 19 Mars 1593. A. Äfven vid detta tillfälle uttalade hertigen sitt missnöje öfver den ed krigsfolket måst aflägga: "Är wäl tilbörligit, at H. K. M. af hwar och ehn må försäkret wara, men althenstund icke bewisligit, är någen ware funnen, som arfföreningen icke hafwer welet hålle, heller icke hafwer betenckt then eed och trohet som han är sit fädernessland och höge öfwerhet skyllig och plichtig, ther för syntes H. F. N., at sådanne förschrifning, som skedd är, slet intet giordes behof." Som hertigen hade hört, att i förskrifningen talats om några, som ej mente ärligt med konungen, samt om att något blifvit hemligen handladt,

finner man äfven, att hertigen omedelbart vändt sig till krigsfolket för att förmå detta att skilja sig från marsken. Genom ett bref af den 29 Mars uppmanade han nämligen de norrländske knektarne, att de, såsom han förut låtit tillskrifva dem, ej skulle akta hvad Klas Flemming af enskildt råd utan regeringens vetskap och vilja kunde befalla antingen om resan mot konungen eller något annat. Hvad resan anginge skulle regeringen utan Flemmings företagande därom beställa, så att den kunde lända riket och dess inbyggare till nytta [1]). S. d. skref han äfven ett strängt bref till Flemming själf med förmaningar att ej söndra sig, på det han ej skulle "förorsakas tänka till andra medel". Han säger sig hafva förnummit, att Flemming gifvit befallning, att blott en del af "fetalien" i Finland skulle sändas till Narva, men det mesta användas för flottan, samt uttryckte med anledning häraf sin förundran öfver, att Flemming bekymrade sig så mycket om konungens hemresa, då han (hertigen) därom ej erhållit det minsta besked. Fetalien borde därför skickas till fästningen, ty om denna ginge förlorad "af matlösa" skulle Flemming ansvara därför. Om konungens hemfärd skulle hertigen och rådet draga försorg, *så snart de erhållit konungens befallning* [2]). Oaktadt hertigen sålunda till och med använde så betänkliga medel som att uppmana soldaterna till olydnad mot sin befälhafvare och att draga tvisten mellan sig och denne under deras dom, kunde han dock ej inverka något på den oböjliga marsken [3]), och lika litet uträttade Stenbock [4]). Hertigen

uppmanade han Flemming att gifva till känna, hvad som härmed menats. För öfrigt borde undersåtarnes ed "följa efter och ej föregå konungens kröningsed". Flemming hade då med anledning af att Johan Sparre såsom sändebud från Sigismund kommit till Finland ej blott låtit krigsbefälet å nyo afgifva en förskrifning, utan äfven tagit en sådan af de finska ständerna. Bland Acta hist. 1593 finnas kopior af denna förskrifning dat. den 4 Mars 1593. Däri förekommer bl. a. en förbindelse af dem, som kunde erhålla befäl på slotten, att ej på dem insläppa någon om hvars trohet mot konungen fans det minsta tvifvelsmål eller för sådana personer uppenbara det, som vore värdt förtegenhet, och sannolikt är det härpå, som hertigen nu syftar. Denna förbindelse är äfven undertecknad af Karl Gustafsson, som dock först efter sin ankomst till Finland kan hafva underskrifvit den. Jmfr Verving a. st. I p. 170.

[1]) Karls registr. 1593 A.

[2]) Ibid.

[3]) Det svenska fotfolket skall emellertid utan Flemmings lof hafva återvändt till Sverige. Verving a. st. I p. 171.

[4]) Denne skall också enligt Verving, hvilkens framställning bestyrkes af Stenbocks namn på förskrifningen till Sigismund, hafva helt och hållet rättat sig efter sin svåger. För hertigen synes han dock hafva sökt framställa sitt

fortfor emellertid med sina förmaningar [1]), men vann därmed ej något annat, än att han från Flemming erhöll bref, skrifna, såsom han klagar, "med mycken vidlyftighet och föga besked" [2]). Då tiden för konungens hemfärd tillstundade, och Flemming å nyo underrättat hertigen om sin afsigt att sända skeppen till Danzig eller Riga, gjorde emellertid denne ännu ett försök att bemäktiga sig flottan. Den 15 Juni skref han till Flemming, att hans oryggliga vilja vore, att denne sände öfver skeppen eller ock gåfve till känna, om han hade konungens uttryckliga befallning att segla till något annat ställe, i hvilket fall han vore ursäktad. Tillika bad han honom betänka, huru det passade sig, om skeppen komme i 2 hopar, liksom om de ej tillhörde ett rike. Handlade han åter af eget råd och afsände skeppen oaktadt regeringens förbud och utan att betänka, "huru allting tillförene riket till bästa kunde afhandladt vara", vore hertigen nödsakad att låta afhemta skeppen honom otillfrågad [3]). Den 20 Juni utfärdade han också fullmakt för Knut Jönsson (Kurk), Knut Kihl och Hans Krank att begifva sig till Finland

handlingssätt i en annan dager, ty af ett bref från denne visar det sig, att han för honom klagat öfver det hinder Flemming gjort honom. Karls registr. 1593 T den 29 Juni.

[1]) Karls registr. 1593 A passim.

[2]) Såsom prof på den ton, hvari Flemming skref till hertigen meddela vi följande redogörelse för innehållet af hans ofvan (p. 56 n. 2) omtalade bref af den 5 Maj. På beskyllningen, att han handlade af eget råd, svarade han, att den som sagt sådant "hertigen alltid undantagen" hade ljugit, men erkände att han stillat bönderna, som hertigens tjänare uppretat genom att säga, att det var dennes befallning, att krigsfolket skulle sändas till Sverige. Han omtalar äfven, att han läst hertigens bref till knekthöfvidsmännen, hvari desse uppmanades att ej akta på hans befallningar, och uttalar sin förundran öfver att hertigen kunnat göra något sådant i stället för att, såsom han väntat, till det bästa befordra sådana saker, som angingo riket. Hade rådet eller någon annan skrifvit ett sådant bref, skulle ett annat svar följt därpå än det han nu i ödmjukhet afgifvit. Sin tro, att rådet ej haft någon del i detta bref, motiverar han på ett något besynnerligt sätt, men så, att han på samma gång framkastar en beskyllning, att hertigen i denna sak handlat af eget råd och sålunda brutit sin öfverenskommelse med rådet. "Thy iagh förnimmer wäll" — skrifver han — "att R. Rådh af dette E. F. N:s bref icke hafwe någett uthaf wettet af then orsak, att E. F. N. för någen tidh seden tillskickede migh en copie af E. F. N:s försäkringzbref, som E. F. N. hafwer förskrifwitt sigh med R. Rådh i Swerige, så att E. F. N. icke wille thz ringeste företage eller besluthe uthen alles theris wettskap och samtyckie, efter som samme bref widere therom förmeller. Så kann iagh inthet annet tenkie, än att ther af (?) ingen af them hafwe waritt tilstedes; elliest hade the uthann twifwel E. F. N. ther om wäll opåmint." Genom en därpå framkastad förmodan, att ej häller hertigen kunnat befalla, att något sådant skulle skrifvas, utan att något missförstånd ägt rum i kansliet, minskas ej skärpan i hans ord.

[3]) Karls registr. 1593 A.

för att därifrån bortföra flottan, så vida ej Flemming kunde uppvisa konungens befallning, att den skulle stanna qvar [1]). Och liksom han förut i sina bref omedelbart vändt sig till krigsfolket, så uppmanade han nu genom en skrifvelse af den 15 Juni besättningen på flottan att ej bry sig om hvad Flemming kunde befalla, utan segla öfver till Sverige samt endast lyda hertigens sändebud [2]). Emellertid kunde Flemming uppvisa såväl en fullmakt, hvarigenom Sigismund tilldelade honom ett oinskränkt välde öfver Finland, som en befallning att till den 31 Juli infinna sig i Danzig [3]), och i följd häraf misslyckades beskickningen.

Hvilken andel rådsherrarne haft i dessa hertigens försök att öfver Finland utsträcka den svenska regeringens myndighet, låter sig ej för hvarje fall uppvisa, men att de i allmänhet ogillat Flemmings självrådiga förfarande, hvarigenom äfven deras egen makt led intrång, torde med säkerhet kunna antagas [4]), äfven om de möjligen ej deltagit i besluten om sådana åtgärder som uppmaningarne till Flemmings underlydande att ej hörsamma hans befallningar [5]). Att hertigen i allmänhet inhemtat rådets mening med afseende på sitt förhållande till Flemming synes äfven framgå af en skrifvelse till drotsen och rådet den 29 Mars 1593 från Stora Kopparberget, i hvilken han med anledning af ett från Flemming ankommet bref, som han tillsände dem, på

[1]) Ibid.

[2]) Ibid.

[3]) Verving, a. st. I, p. 185. I acta histor. 1593 finnas afskrifter såväl af en sådan fullmakt, som af ett bref från Sigismund med uppdrag att "beställa om alla nödtorfter, som till skeppsflottans utredning behöfvas", båda dat. den 29 Maj.

[4]) Några uttalanden af rådsherrarne angående Flemmings förhållande har jag bland handlingar från denna tid ej lyckats anträffa, men på grund af deras uppträdande gent emot honom under Sigismunds vistelse i Sverige samt det sätt, hvarpå de bedömde hans likartade förhållande efter Sigismunds återresa till Polen, synes det i texten gjorda antagandet kunna vågas, så mycket mer, som hertigens skrifvelser ej gifva vid handen, att någon allvarsammare meningsskiljaktighet i denna sak ägt rum mellan honom och dem.

[5]) Såsom förut är omtaladt, förklarade sig Flemming ej kunna tro något sådant, men ehuru herrarnes välkända försigtighet synes tala för denna åsigt, är dock saken ej fullt klar. Att brefven till de norrländska knektarne af den 29 Mars utfärdats af hertigen ensam utan rådets hörande, torde väl få antagas, då han vid dess afsändande befann sig vid Kopparberget, dit han ej åtföljdes af rådet, men Stenbocks instruktion, som befullmäktigade denne att under vissa förutsättningar uppmana krigsfolket till olydnad, synes däremot svårligen kunnat vara obekant för rådet, då den utfärdades den 19 Mars i Upsala, hvarest detta då ännu med anledning af konciliet var samladt.

det de måtte se, hvad denne "af enskildt råd sig föresatt", säger sig ej vilja svara därpå, förr än han kommit till sammans med rådet [1]). Med afseende på den sista beskickningen till Finland synas hertigen och rådsherrarne ej varit af fullt samma mening. Den 1 Juli skrifver den förre till ståthållarne på Stockholms slott [2]), att han ej kunde tro ryktet, att Flemming ämnade afsegla till Danzig, emedan konungen skrifvit, att hertigen af de sändebud, som snart vore att vänta, skulle få veta hans vilja med afseende på flottan, men ännu ej någon befallning därom ankommit. Han hade därför "med gode män" uppmanat Flemming att sända skeppen till Stockholms skär för att utrustas till den tid, då konungen begärde dem till sig. Han ansåg det i följd häraf vara onödigt att, såsom herrarne föreslagit, nu sända "konungsbarken" till Danzig, men när han fått veta konungens "fullkomliga vilja", skulle ej blott detta skepp, utan äfven de andra afsändas. Herrarne hade i sitt bref uttryckt den förmodan, att Henrik Nykirk kunnat hafva någon befallning till herr Klas om skeppen, men hertigen kunde ej tro annat än att äfven *han* i sådant fall skulle fått något besked därom, och dessförinnan ämnade han "inga skepp någon väg sända" [3]). Af ett nytt bref från hertigen till ståthållarne vill det emellertid synas, som om "de gode männen" vid denna tid ännu ej lemnat Sverige, utan ståthållarne, innan de läto dem afresa från Stockholm, gjort ett försök att öfvertala hertigen att inställa eller uppskjuta beskickningen. Karl skrifver nämligen den 2 Juli, att deras råd, att Hans Krank måtte förtöfva, tills man bekomme ytterligare besked från Flemming, ingalunda syntes honom godt, då konungen med det första kunde begära skeppen sig till mötes till Danzig. Dessa borde då vara försedda både med folk och proviant, och hertigens vilja vore därför, att herrarne med det första sände Hans Krank och de andre sin väg [4]), på det skeppen i rätt tid måtte komma till Sverige. Om så ej skedde, kunde Flemming, såsom man förnummit, att hans mening var,

[1]) Karls registr. 1593 A. Emellertid skref han samma dag, såsom ofvan är nämndt, ej blott till Flemming, utan äfven till det norrländska krigsfolket.

[2]) Hertigen vistades vid detta tillfälle i Nyköping. Hvilka de rådsherrar voro, som då förde befälet på Stockholms slott, är förut omtaladt (se ofvan p. 42 n. 2).

[3]) Karls registr. 1593 A.

[4]) Denna befallning upprepas sedan den 6 Juli. Ibid.

sända dem direkt till Danzig, och huru det skulle skicka sig, att inga af adel, utan endast några båtsmän voro ombord, kunde herrarne själfva betänka [1]). Såsom förut är omtaladt, afgick äfven beskickningen, ehuru utan att medföra något resultat.

Vid samma tid, som denna underhandling ägde rum, erhöll emellertid hertigen från Flemming ett bref, hvari denne visserligen ej förklarade sig villig att ställa de finska skeppen till regeringens disposition, men dock lofvade att vid öfverfarten till Danzig lägga till vid Kalmar, hvarför han uppmanade hertigen att ditsända de svenska fartygen [2]). Härigenom syntes det visserligen kunna undvikas, "att skeppen komme i 2 hopar liksom de ej tillhörde samma rike", men hertigen ansåg emellertid detta ej vara till fylles; ej nog med att han ej uppgaf sin plan att genom den omtalade beskickningen söka afhända Flemming flottan; anande, att detta försök skulle misslyckas, synes han nu hafva umgåtts med tanken att vid Flemmings ankomst till Sverige söka bemäktiga sig skeppen. I ett tillägg till sitt bref till ståthållarne af den 1 Juli underrättar han nämligen desse om Flemmings ofvannämnda löfte, och begär med anledning däraf att få veta deras och "de andre gode herrars i Riksens råd betänkande, huru man skall ställa sig med honom i den saken, synnerligen när han med skeppen kommer till Dalehamn (Dalarö) eller Kalmar, på det han i så måtto icke måtte något företaga, som detta rike framdeles kunde hafva spott och förtal af" [3]).

Om riksråden på denna förfrågan svarat med att — såsom hertigens mening synes hafva varit — tillstyrka att vid Flemmings ankomst med eller mot hans vilja qvarhålla flottan i Sve-

---

[1]) Ibid.

[2]) Ett bref från Flemming af detta innehåll, dateradt den 20 Juni finnes bland acta hist. 1593 och är sannolikt det, hvarom hertigen tillskref ståthållarne.

[3]) Såväl i detta bref som i ett till Hogenskild Bjelke om samma sak uttalar hertigen sin farhoga för att Flemming kunde afsegla, "icke aktandes huru sakerna tillförene mellan rikena kunna afhandlade vara", hvarjämte han i det senare brefvet uppger såsom skäl till sin tvekan att låta flottan afgå, att han först ville bekomma ytterligare besked från konungen och "sändebudet" (Ture Bjelke). Dessa uttyck, af hvilka det förra äfven förekommer i ett bref till Flemming (se ofvan p. 58), synas möjligen kunna häntyda på en afsigt att ej afsända flottan, förr än konungen förklarat sig om de uppstälda fordringarne, men äro också de enda uttalanden i dylik syftning, som jag anträffat i hertigens skrifvelser. Såsom hufvudskäl för sin tvekan att afsända skeppen anför hertigen dock äfven här, att han ej erhållit någon befallning därom från konungen.

rige, hafva vi oss ej bekant[1]). En ny skrifvelse från hertigen till ståthållarne af den 6 Juli synes gifva vid handen, att de meddelat något betänkande om Flemming, men hurudant detta varit, upplyser ej hertigens svar, och hvarken i detta eller något af hans följande bref[2]) förekommer någon vidare antydan om den nämnda planen.

Emellertid synes Flemming hafva misstrott hertigens och rådets afsigter; ty utan att akta på sitt löfte afseglade han den 21 Juli direkte till Danzig, och för den svenska regeringen återstod nu ej något annat än att på sätt, som ofvan är omtaladt, genom Gustaf Brahe inför Sigismund beklaga sig öfver hans uppförande samt låta Erik Sparre och Klas Bjelke med de i Sverige befintliga skeppen följa efter till Danzig. Desse herrar erhöllo härvid en instruktion med föreskrift om, huru de å rikets vägnar skulle "undfå" konungen, och i denna säges det, att man ej tviflade, att konungen med godt och nådigt afsked förklarat sig mot rikets sändebud Ture Bjelke, så att han, efter som här är kungjordt, så besluter och efterlåter alla saker i sitt valrike, att hans arfrike däraf ej tager någon skada, eller i hans frånvaro någon örlig uppkommer. *Först sedan detta blifvit med konungen rådslaget och sålunda samtyckt, skulle herrarne få draga in i staden*[3]).

Är detta att anse såsom ett sista försök att af konungen framtvinga ett tillfredsställande svar på Ture Bjelkes beskickning samt en närmare underrättelse om de vilkor, på hvilka de

---

[1]) Fryxell a. st. IV p. 159 synes antaga, att rådet lika väl som hertigen hyst en sådan afsigt. Han uppger nämligen, att "hertigen och rådet" visste att det var fåfängt befalla Flemming utlemna flottan, hvarför "man" beslöt att använda list och uppmanade honom att vid öfverfarten till Danzig lägga till vid Söderköping eller Kalmar i hopp att där kunna skilja honom från flottan samt att Flemming i följd af dessa uppmaningar slutligen lofvade lägga till vid Kalmar. Hvad rådets delaktighet i planen angår, lemna ej de källor jag begagnat därom någon upplysning. De som blifvit anförda visa för öfrigt, att Fryxells framställning af förhållandet ej är fullt riktig: hertigen hade ej afstått från försöken att få Flemming att utlemna flottan från Finland, och det var först, sedan Flemming *själf* erbjudit sig att vid förbifarten lägga till vid Kalmar, som tanken på att där skilja honom från flottan synes hafva uppstått. Det kan sålunda ej sägas hafva varit genom någon "list", som Flemming förmåddes afgifva detta löfte.

[2]) Nämligen bland dem, som äro upptagna i registraturen. Om några andra finnas, har jag mig ej bekant.

[3]) Karls registr. 1593 A.

polska ständerna medgifvit hans hemresa, måste det dock betraktas såsom tämligen opraktiskt, då konungen nu tack vare Flemming hade medel att äfven mot sändebudens vilja afsegla till sitt arfrike; också synas ej desse hafva iakttagit denna föreskrift, utan genast begifvit sig in till Danzig. Här gjorde emellertid Erik Sparre Sigismund de allvarligaste föreställningar med afseende på de vådor, som kunde blifva en följd af hans allt för stora nit för katolska läran, och rådde honom att genom ett ändradt uppförande samt i synnerhet genom en frivillig bekräftelse på Upsala mötes beslut söka återvinna sina svenska undersåtars förtroende [1]). Dessa råd verkade emellertid lika litet som de framställningar i dylik syftning, som Sigismund förut fått emottaga; tvärtom rustade han sig nu som bäst till det omvändelseverk, för hvilket Sverige vid hans ankomst skulle blifva skådeplatsen. I Danzig infann sig hos honom ett påfligt sändebud Bartholomæus Powsinsky, hvilken hade uppdrag att till honom öfverlemna 20,000 scudi såsom "ett litet bidrag till de omkostnader som katolicismens återställande i Sverige kunde medföra"; Och ej nog härmed; den påfliga stolen föreslog själf genom Powsinsky de medel, hvarigenom detta bäst skulle kunna låta sig göra; och en blick på dessa visar tillräckligt nödvändigheten af de till utseendet om ofördragsamhet vitnande förbindelser, som de svenska protestanterna vid denna tid sökte aftvinga Sigismund. Påfven föreslår nämligen, att om konungen också *ett ögonblick* dröjde att afsätta de protestantiska biskopar, som funnos i Sverige, han dock åtminstone skulle med rättrogna katoliker besätta de *lediga* biskopsstiften samt i synnerhet ärkebiskopsstolen; dessutom borde ett jesuiterkollegium upprättas i landet, och om detta ej kunde ske, lofvande svenska ynglingar medtagas till Polen för att där uppfostras i katolska läran.

Utom Powsinsky vistades hos Sigismund denna tid äfven ett annat påfligt sändebud, Malaspina, och denna hade för egen del uppgjort en ej mindre fint anlagd plan för det stora målets uppnående.

De svenska katolikerna skulle nämligen förmås att hos Sigismund anföra klagomål öfver protestanterna, hvarpå denne, såsom en öfver båda parterna ställd domare, skulle afgöra tvisten —

---

[1]) Se härom närmare Fryxell a. st. IV p. 163.

naturligtvis till de förres förmon [1]). Denna plan synes emellertid hafva haft till utgångspunkt det obestämda skick, hvari frågan om hvad som egentligen var Sveriges religion före Upsala möte befann sig, hvadan den i och med det samma detta mötes beslut erhölle gällande kraft kunde anses omintetgjord; och så mycket mindre kan det därför förvåna, att Sigismund nu ej befans hågad att meddela en frivillig bekräftelse på ifrågavarande beslut. Att han verkligen varit medveten om och gillat denna plan kan man väl ej med bestämdhet uppvisa, men att döma af det sätt, hvarpå han under den följande tiden lät sig ledas af Malaspina, synes det ej osannolikt. Trots de svenska sändebudens invändningar [2]) medtog han nämligen denne man till Sverige, dit han dessutom åtföljdes af 3 jesuiter och flere katolska prester, och med detta följe landsteg han den 30 September på Stockholms skeppsbrygga.

Här mötte honom åter hertig Karl och rådet, åtföljda af en mängd protestantiska prester, i spetsen för hvilka märktes den af Johan för sitt motstånd mot liturgien förföljda och för Sigismund knapt mindre förhatlige Abraham Angermannus, hvilken på Upsala möte erhållit de flesta rösterna till ärkebiskop, och nu återvändt ur sin landsflykt [3]). Så framträdde redan vid detta första möte på ett i ögonen fallande sätt motsatsen mellan konungen och hans nya undersåtar, och om Sigismund hade hoppats, att desse skulle låta sig nöja med de undvikande svar, han förut lemnat på deras framställningar, skulle han snart lära känna sitt misstag. I början af Oktober framlemnades till honom genom Gustaf Brahe en mängd af hertigen och rådet gemensamt "på menige riksens ständers vägnar" uppsatta punkter [4]), på hvilka det begärdes, att han med det första ville sig förklara. Granskar man närmare denna handling, visar det sig, att det är de af konungen förut undanskjutna fordringarna, som jämte tillägg af åtskilliga nya här återkomma. Liksom förut genom Ture Bjelke så begäres äfven nu, ehuru utan någon omständlig moti-

[1]) Jmfr Norlin: Svenska kyrkans historia efter reformationen I. 1, p. 26 o. f. Hvad som fattades var blott enligt Malaspinas åsigt, att konungen ej förde med sig en större beväpnad styrka för att gifva eftertryck åt sina beslut.

[2]) Verving a. st. I p. 189.

[3]) Se ofvan p. 17 n. 2.

[4]) Dessa äro i Karls registr. A upptagna under den 5 Oktober, men rådet säger i en senare inlaga till konungen, att de framlemnades den 3 Oktober.

vering, att konungen skulle bekräfta rikets religion och privilegier, hvarefter de vid hans kröning kunde ytterligare stadfästas. Till ärkebiskop skulle den nämnas, som menige klerkeriet utvalt, hvarmed naturligtvis Angermannus åsyftades [1]). Erik Skeppare (Schepperus) borde utnämnas till kyrkoherde i Stockholm, den i Upsala ingångna föreningen stadfästas och Upsala akademi hållas vid makt. Misstankarne, att konungen gifvit de polska ständerna några för Sverige ofördelaktiga löften, framträda i hertigens och rådets begäran att få veta, på hvilka vilkor han rest från Polen. I den punkt åter, som handlar om att rikets sekret och handlingar alltid borde förvaras hos rikskansleren samt att sekreterarne skulle stå under dennes uppsigt, torde man med fog kunna se ett uttryck såväl af herrarnes önskan att för framtiden underordna de allt sedan Gustaf Vasas tid så mäktiga sekreterarne under rådet som af den ej obefogade farhogan, att konungen med förbigående af sina protestantiska rådgifvare skulle sköta regeringsärendena med tillhjälp af katolska lycksökare. Den anmärkning som göres mot att några hade flera ämbeten än de kunde sköta, är åter utan tvifvel riktad mot Klas Flemming.

Till sist framhålles nödvändigheten af att påfvens legat med det första måtte sändas bort för det myckna "sällsamma" tals skull, som annars säkert skulle uppkomma, eller om detta ej läte sig göra, att han icke måtte befatta sig med religionen [2]).

---

[1]) Denne ansågs enhälligt vald, då Nikolaus Botniensis och Petrus Jonæ på honom öfverflyttat de röster de själfva erhållit. Med afseende på frågan om ärkebiskopsämbetets tillsättande finner man emellertid, att olika fordringar blifvit på olika tider framstälda. I den interimsfullmakt som hertigen och rådet den 20 Mars utfärdade för N. Botniensis under Angermanni frånvaro säges det, att det skulle stå i konungens skön att i ämbetet stadfästa *någon af de 3, som erhållit flesta rösterna;* genom Ture Bjelke begärde hertigen åter, att konungen skulle utnämna antingen A. Angermannus eller N. Botniensis; men den 1 September utfärdade han under förbehåll af konungens ytterligare stadfästelse fullmakt för Abraham Angermannus. Karls registr. 1593 A.

[2]) Karls registr. 1593 A. Utom de här anförda punkterna förekomma äfven några andra, hvilka dock såsom varande af mindre vigt ej upptagits. Hvilke rådsherrar jämte hertigen deltagit i denna handlings uppsättande, kunna vi ej uppgifva, men att Axel Lejonhufvud och Flemming ej varit med därom, synes kunna antagas såsom säkert. Verving a. st. I p. 191 berättar också, att ingendera af dessa herrar före kröningen deltagit i något rådslag med hertigen och de öfriga riksråden, och att döma af ett bref från hertigen af den 24 Nov., hvari denne förbjuder, att grefve Axel på sin resa till Stockholm skulle få "fri fordenskap" genom hertigdömet — K. Registr. 1593 A — synes han vid denna tid ännu ej hafva anländt till hufvudstaden; däremot strider dock Vervings berättelse. Erik Sparre, Ture och Klas Bjelke

Såsom man finner af den först anförda punkten var meningen den, att konungen före kröningen skulle afgifva den sålunda äskade försäkringen, och utan tvifvel betraktade man redan från början detta såsom ett vilkor för medgifvandet af den under ifrågavarande tid så vigtiga kröningsceremonien, utan hvilken konungen ej ansågs hafva fullständigt inträdt i sina kungliga rättigheter [1]).

Hertigen inväntade emellertid ej svaret på denna framställning; i öfverensstämmelse med den grundsats, han i allmänhet synes hafva följt, att då konungen själf befann sig i landet, närmast egna sig åt sitt hertigdömes förvaltning, afreste han nämligen nu till Nyköping, men qvarlemnade dock i Stockholm trenne af sina egna råd, Axel Ryning, Göran Klasson och Hans Eriksson för att där bevaka hans intressen [2]). Det blef således rådsherrarne, på hvilka det nu närmast ankom att af konungen söka utverka ett tillfredsställande svar på de framstälda fordringarne, men hertigen lemnade dem dock härvid, såsom i det följande skall visas, ingalunda utan stöd.

Emellertid visade sig Sigismund i sitt svar [3]) på hertigens och rådets framställning fortfarande lika omedgörlig. Han för-

synas vid detta tillfälle ej häller hafva varit i Stockholm, emedan de blefvo stormdrifna till Tjust skärgård och först, sedan hertigen återvändt till sitt furstendöme, landvägen reste till Stockholm. Hertigen var nämligen missnöjd öfver att T. Bjelke vid denna färd ej uppsökte honom i Nyköping. Verving a. st. I p. 193.

[1]) Jmfr ofvan p. 51. T. Bjelkes instruktion till de polska ständerna.

[2]) Instruktionen för dessa herrar om hvad de i H. F. N:s frånvaro hade att uträtta hos konungen och rådet. Odat. men intagen i Karls registr. 1593 A efter den 5 Oktober. Hertigen framstälde äfven för egen räkning åtskilliga fordringar — bl. a. om religionsfrihet för hertigdömet samt att få åtnjuta de rättigheter öfver det samma, som Gustaf Vasas testamente medgaf. Odat. handling intagen i Karls registr. 1593 A mellan den 31 Augusti och 3 September. Om svar på dessa punkter skulle de ifrågavarande herrarne enligt sin instruktion påminna.

[3]) I Oxenstj. saml. finnes en kopia af detta svar, på hvilken är antecknadt att det öfverantvardades den 9 Okt. Samma uppgift har äfven Verving a. st. I p. 192, men Norlin i Svenska kyrkans historia efter reformationen I: 1 p. 38 uppger, att det skedde först i medlet af November och stöder detta påstående på den hos Baazius: Invent. Eccl. Sveo. Goth. sid. 536 o. f. tryckta petition, som rådet den 20 Nov. uppgifves hafva öfverlemnat till konungen. Det säges nämligen här, att rådet bekommit konungens svar "ante paucos dies", men i själfva petitionen, som hos Baazius meddelas i latinsk öfversättning, står blott "för någon tid sedan", hvilket uttryck ej hindrar, att konungens svar kunnat afgifvas redan den 9 Oktober. För Norlins mening synes väl den omständigheten tala, att hertigen först i December erhöll kännedom om svaret, men detta förklaras däraf, att rådet, enligt sin egen uppgift i petitio-

klarade nämligen däri, att hvad försäkringen om religionen och privilegierna anginge, så efter det var hans mening "att kröningen efter någon stackot tid kan blifva hållen, då riksens ständer med alla nödtorfter så väl andliga saker som verldsliga böra med segel och bref samt muntlig ed blifva försäkrade" [1]), förmådde han ej inse hvad orsaken kunde vara till att enkannerligen vid denna tid så många försäkringar blefvo krafda om samma ärenden, synnerligast då han förut genom sitt bref försäkrat om allt som nu begärdes. Med afseende på Angermanni utnämnande till ärkebiskop svarade han, att han förmenade sig ej hafva mindre makt att sätta till biskop, hvem honom tycktes, än hans fader hade haft, i synnerhet som hertigen nyligen icke allenast utan biskoparnes, utan äfven utan konungens samtycke, ehuru denne förut därom hade bort tillfrågas, tillsatt biskop i Strengnäs, hvarigenom konungens rätt blifvit mycket förnärmad [2]). I följd häraf afgaf han ej något annat löfte, än att han i denna sak skulle så förfara, att både församlingen och andra läte sig nöja därmed, och angående Erik Skeppares utnämnande förklarade han sig först vilja se några flera bevis på dennes "beskedenhet" i hans ämbete och hans trohet emot sig. Med anledning af det väckta förslaget om Upsala akademis återupprättande tog han sig anledning till ett uttalande mot Upsala möte. Han sade sig nämligen ej hafva hört, att föregående vinter något visst beslutits om akademien, "såsom ej häller ske borde i konungens frånvaro eller honom ovetterligt, hälst H. M. alleredan tillförene genom sina skrifvelser begärt, att ej några nya ordningar utan hans vetskap och samtycke göras måtte". Dock ville han med sitt råd taga denna sak i närmare öfvervägande. Med afseende på de förhandlingar som förts med den polska

nen, någon tid dröjde att meddela detsamma i förhoppning, att konungen skulle ändra sig. Acta hist. 1593. I Sigismunds registr. 1594 är svaret intaget under den 1 Febr., men att åtminstone detta är orätt, är tydligt.

[1]) Verving uppger, att konungen förklarade sig ej *förr än kröningen vore öfverstånden* vilja afgifva någon försäkran, och denna uppgift har Norlin a. st. I: 1 p. 33 upptagit. Såsom emellertid ses af de i texten anförda orden var Sigismunds mening den, att försäkringen borde afgifvas *vid* kröningen. Hertigen och rådet ville åter, att denna sak skulle vara afgjord, *förr än kröningsriksdagen samlades.*

[2]) Hertigen hade nämligen den 6 Januari 1593 utfärdat fullmakt på biskopsämbetet i Strengnäs stift för Petrus Jonæ, hvilken redan under Johans tid blifvit vald, men i följd af dennes motstånd ej förut kunnat tillträda sitt ämbete. Karls registr. 1593 A.

riksdagen förklarade han helt obesväradt, att intet för hans hemresas skull blifvit utlofvadt, som till det minsta kunde vara Sverige till skada, samt att det ock vore "sällsynt" att från Polen förmoda något annat än vänskap, då han äfven där var regerande konung. Hvad sekretet angick ville han behålla den rättighet, som hans fader haft att själf råda däröfver, men det dagliga sekretet och rikets handlingar kunde kansleren, om han hädanefter ständigt blefve tillstädes, hvilket hittills ej varit vanligt, tillika med de äldsta sekreterarne hafva i förvar på Stockholms slott. Hvad det angick att personer hade flera ämbeten, än de kunde sköta, begärde han veta, hvilka de voro. Att återsända Påfvens legat förklarar han betänkligt ej blott för sin egen, utan ock för rikets skull, och uttalade tillika sin förundran öfver att han härom blifvit anmodad, då legaten kommit såsom enskild person och förut till och med hedningar, tartarer och turkar blifvit ståtligt undfångna och trakterade. I sammanhang härmed begärde han, att de luterska presterna skulle förbjudas "ropa på" den katolska religionen och beklagade sig till sist öfver att mäster Abraham, som varit i hans faders onåd, på menige presterskapets vägnar mottagit honom vid landstigningen.

Efter sin ankomst till Stockholm lät Sigismund nu äfven uppsätta en förklaring med anledning af Ture Bjelkes beskickning, men antidaterade den samma, så att den fick utseende af att vara afgifven redan i Danzig [1]). Den synes ej hafva innehållit några bestämdare löften med afseende på religionen än konungens öfriga skrifvelser och hänvisade för öfrigt till den försäkran, som skulle afgifvas vid kröningen [2]). Sedan hertigen erhållit kännedom om denna förklaring, skref han den 23 Oktober till rådet och föreslog att densamma äfven borde meddelas menige riksens ständer, efter som dessa fått underrättelse om de ärenden, som Bjelke hade uppdrag att uträtta. För sin person förklarade han, att han därmed lät sig "denna tid väl åtnöja"; men att han därför ej uppgifvit sin fordran på en ytterligare

---

[1]) Verving a. st. I p. 193. I ett bref från rådet af den 23 Oktober — hvarom mera i det följande — säger hertigen, att svaret på Bjelkes beskickning i dessa dagar var beslutet i Stockholm, men nämner ej något om antidateringen.

[2]) Denna handling har jag ej återfunnit, men Verving säger, att den med afseende på religionen ej innehöll något annat än svaret till rådet (af den 9 Oktober).

försäkran af konungen, ses däraf, att han i samma bref yrkar, att då konungen nu lofvat att vid kröningen försäkra ständerna om det de böra vara förvissade om, denna handel måtte med det allra första sättas i verket, hvilket vore af vigt, "på det man kunde se, hur när man med handelen komme till samman", så att den icke måtte gifva anledning till någon "vidlyftighet", när kröningen skulle hållas. Dessutom begärde han att med det första få höra, hvad konungen svarat på de af honom och rådet framstälda fordringarna [1]). Genom en skrifvelse af den 5 November fäste han äfven Sigismunds uppmärksamhet på att vid kröningen många ärenden torde förefalla, hvarmed man då skulle få nog att beställa, och uppmanade honom på grund häraf att redan nu uttryckligen förklara sig mot honom och alla ständer; "ty" — skrifver han — "H. K. M. kan själf väl besinna, att alla saker skola nu tillbörligen afhandlade vara mellan H. K. M. och ständerna, förr än någon kröning kan för händer hafvas". Af en skrifvelse från Karl till riksråden af den 6 November framgår, att dessa genom sekreteraren Nils Rask låtit säga honom, att de å sin sida skulle arbeta på att konungen före kröningen försäkrade ständerna, och i sitt svar styrkte dem hertigen i denna deras föresats [2]).

Det behöfdes också, att rådet nu visade sig ståndaktigt, ty Sigismund och hans katolska rådgifvare lade allt mer i dagen sina afsigter mot den protestantiska religionen. Ej nog med att slottskapellet inreddes till en katolsk kyrka, där jesuiterna öppet predikade mot protestantismen, en dylik upprättades äfven på Drottningholm, och på båda ställena sökte man göra proselyter. Stockholms protestantiska invånare uppretades å sin sida öfver katolikernas och Polackarnes öfvermod, de luterska presterna predikade mot katolicismen, en mängd förargelseväckande uppträden förefföllo, och slutligen var ett formligt upplopp nära att utbrista, då luterska prester blifvit misshandlade af konungens polska soldater under en begrafning, som katolikerna firade i Gråmunkeholms (Riddarholms) kyrka [3]). Med anledning häraf

[1]) Karls registr. 1593 A.

[2]) Den 21 Nov. skref han ytterligare till både konungen och rådet och den 29 till det senare om nödvändigheten af att allt före kröningen vore klart med afseende på försäkringen.

[3]) Om dessa uppträden se närmare Norlin a. st., hvilken såväl häraf som af underhandlingarne med konungen lemnat en förtjänstfull framställning,

gjorde rådet konungen en allvarlig föreställning om de faror som kunde blifva en följd af dylika tilltag. De försvarade tillika de luterska presternas predikningar [1]), och då katolikerna sökt bevisa sin rätt att begagna Gråmunkeholms kyrka genom att anföra att den s. k. Klosterlasse där fått predika under konung Johans tid, invände de däremot, att Klosterlasse utgifvits för att vara "likformig i vår religion"; han hade ock snart blifvit "afskaffad", och kyrkan återlemnad till svenska predikanter. De åberopade det nådiga löfte, som konungen med sina bref och sändebud åtskilliga resor gjort om religionen, sådan den varit under konung Gustafs sista och Johans första tid, då det var bevisligt, "att ej någon annan trängdes in i kyrkorna". Hvar ärlig man gafs att betänka, om religionsfrihet kunde sägas vara hållen, "när man antingen på ett sätt eller annat och särdeles med sår och blodvite, såsom nu skett, med våld intager predikstolen", och de hoppades, att löftet och tillsägelsen ej på sådant skulle blifva uttydda. Hvad katolikernas begrafning angick, "talade man intet därom", blott personernas rang iakttoges. Gråmunkeholms kyrka vore nämligen begrafningsplats för rikets förnämsta män, både konungens och deras förfäder, och S:t Clara kyrkogård syntes vara god nog för de ifrågavarande personerna. De bådo därför konungen att för sin och rikets trygghets skull straffa och afskaffa sådant öfvervåld, men om deras råd blefve ringa ansedt och därigenom någon ytterligare farlighet förorsakades, så betygade de högtidligen, att de i tid efter sin ed och sitt ämbete hade varnat och afrådt. Som de från alla håll fingo otack, då de å ena sidan beskyldes för att uppegga presterna och menigheten samt arbeta på att konungen råkade i misshag, samt å andra sidan undersåtarne påstodo, att de genom sitt inflytande hos konungen kunnat förekomme förargelseväckande uppträden, vore det emellertid bättre, att de, om konungen ej läte råda sig, förskonades från sitt rådsämbete [2]).

hvadan jag endast så till vida närmare inlåtit mig härpå, som jag funnit något, som jag trott ytterligare kunna tjäna till belysning däraf.

[1]) Se ofvan p. 68.

[2]) Bland acta histor. 1593 finnas 2 afskrifter af denna handling, den ena dat. den 3 och den andra den 22 November. En afskrift i Palmcrantz' saml. 2 är åter dat. den 21 och detta måste vara det rätta, ty det säges i handlingen, att det för 3 dagar sedan var Söndag samt att konungen föregående dag firat St. Andreæ fest. Den 18 Nov. inföll näml. detta år på en Söndag, och Andersdagen enligt nya stilen, som konungen följde, motsvarades af den 20 Nov. enl.

Ungefär vid samma tid samlades de af adeln som uppehöllo sig i Stockholm tillika med borgerskapet på slottet och uppsatte en böneskrift om att våldsverkarne måtte straffas [1]). Nu inlemnade riksråden äfven en vederläggning af konungens förut omtalade svar på de af hertigen och dem framstälda punkterna. Denna handling är i hög grad märklig, och man återfinner däri såväl de synpunkter, som Karl i sina bref till rådsherrarne och Sigismund framhållit, som de för det högadliga partiet egendomliga åsigterna. Ehuru — heter det — de ej tviflade, att konungen bättre skulle förklara sig om dessa ärenden, såsom de muntligen redan flera resor påmint, nödgades de dock nu, såväl emedan hertig Karl på nytt tillskrifvit dem därom, som iföljd af sin ed och sin trohet bedja honom "till bättring ändra" sitt svar, som de hittills ej velat meddela någon. Efter denna inledning följer en närmare utveckling af de fordringar, man framstält, samt af de skäl, på grund af hvilka man ej var nöjd med det afgifna svaret. Hvad angick yrkandet om konungens försäkran angående religionen, Sveriges lag och privilegier förklaras nu, att detta ej så vore att förstå, som om man tviflade på konungens gunst och nådiga benägenhet, "eller att man H. K. M. i någon måtto öfver det, som rätt och tillbörligt är och deras föräldrar fordom skäligen njutit hafva, förknippa ville, mycket mindre att någon rättighet, som en lagkallad arfkonung efter frivilliga laga stadgar tillyder i någon måtto skulle företagas — såsom kan ske en part med ringa grund det förstå och uttyda vilja" [2]), utan meningen därmed var, att konungen skulle vinna sina undersåtars hjärtan, och desse, som af det tunga och oroliga regemente, som nu "både med krig och eljes" varat i 33 år, voro "fast ömme och trötte", måtte af ett sådant löfte blifva någorlunda hugnade. Det vore för den skull nyttigt, efter som ock hertigen 2 resor på-

den gamla. Afskriften i Palmcrantz' saml. upptager äfven namnen på de rådsherrar, som undertecknat skrifvelsen: N. Gyllenstjerna, Hog. Bjelke, Gustaf Banér, Ture Bjelke, Klas Bjelke, Lars Bjelke (?), Sten Banér, Gustaf Gabrielsson och Benkt Ribbing.

[1]) Verving a. st. I p. 199.

[2]) Detta yttrande syftar sannolikt på Malaspina och konungens öfriga katolska rådgifvare, hvilka uppgifvas hafva intalat konungen, att han såsom *arf-konung* skulle äga oinskränkt makt samt att den försäkran, som nu fordrades, innebar en inskränkning i hans rättigheter Verving a. st. I p. 193 och Fryxell a. st. IV p. 167. Denna uppfattning af frågan röjer sig ganska tydligt i åtskilliga af Sigismunds skrifvelser och föranledde märkliga uttalanden både af hertigen och rådet.

mint, att detta nu med det första ställdes i verket, så att ej någon vidlyftighet eller något dröjsmål uppkomme vid kröningen.

Dessutom åberopa herrarne det "kungliga, kraftiga, oryggliga, underskrifna försäkringsbref och segel", hvarmed Sigismund vid sin första afresa till Polen gjorde en god begynnelse, och som de hoppades att han nu skulle yttermera fullborda. Han borde ej låta sitt arfrike, hvaraf den kungliga linien hade sitt ursprung, i så måtto vara ringare och mindre aktadt än andra lofliga kungariken, anseendes sina undersåtars trohet "så ock elljes det myckna goda, som den kungliga slägten af detta rike vederfaret är". Med anledning af ett rykte, att man för konungen sökt göra adelns sammankomst på slottet misstänkt, uttala de sin förhoppning, att det ej skulle uttydas till ondo, om man kom tillsammans för att tala om angelägna saker, samt varnade för dem, som sådant vrångvisligen framföra.

Att föregående konungar ej, såsom Sigismund påstått, ägt makt att efter behag tillsätta biskopar, utan blott att stadfästa dem, söka de bevisa genom anförande af biskopsval från Johans tid. Att nu betaga kapitlet och stiftet deras fria val vore mot lagen och klerkeriets frihet, "hvilken icke häller i Westerås recess och ordinantier både den första och sista, ej häller i någon arfförening finnes vara dem förtagen"; och likaledes förklaras, att Stockholms borgerskap enligt sina privilegier hade rätt att välja kyrkoherde, hvarför konungen å nyo uppmanades att bekräfta Erik Skeppares val.

De försvara vidare Upsala möte, om hvilket aldrig kunde bevisas, "att det skett konungen till præjudicium eller förklening", ändock några så påstodo. Det hade efterlåtits för vigtiga orsakers skull, och redan konung Johan hade medgifvit, att ett sådant möte skulle få hållas. På det samma hade ej häller något annat beslutits, än det som rikets religion efter den augsburgiska confessionen kräfde, "hvilken utan stor oroliget och fara icke står i någon måtto att förkränka". De bådo därför, att konungen ville bekräfta mötets beslut, och protesterade på samma gång mot ett rykte, att några skulle blifvit tvingade att underskrifva det samma samt att hertigen ej skulle gjort det, förr än konungen kommit till skärgården.

På konungens fråga, hvilka de voro, som hade flera ämbeten, svara de, att han själf väl viste, hvilka därmed åsyftades. Så

många olika ämbeten kunde icke af en man betjänas, och äfven om det vore möjligt, borde det "för rikets äras och nödtorfts skull" förändras. För konungens löfte, att kansleren skulle få hafva sekretet i sin vård, tacka de, men förklara med afseende på frågan om påfvens legat, att det varit bättre, om denne aldrig kommit in i riket, samt åberopa de föreställningar härom, som några af dem redan i Danzig gjort konungen. De påminna ock om, huru konung Johan varsamt umgåtts med en dylik sak och utgifvit Possevinus för att vara kejsarens sändebud och huru ändock mycken ovilja däraf uppkommit. Öfver det misshag Sigismund lagt i dagen med anledning af att mäster Abraham, som varit i hans faders onåd, mottagit honom på presterskapets vägnar, uttala herrarne sin förvåning på ett sådant sätt, att därigenom den välvilja, Sigismund bevisat åtskilliga af dem själfva, kom att anföras såsom skäl *emot* honom. De säga sig nämlingen ej hafva "förhoppats" något sådant, då mäster Abraham var "electus", och Sigismund *fägnat och undfångit andra, som varit i konung Johans onåd.* Med anledning af att konungen förbjudit Upsala besluts tryckning begärde de, att trycket skulle lösgifvas, och på hans förfrågan om, huru förhållas skulle med främmandes begrafning, hänvisa de till hvad de förut föreslagit, nämligen att förnämare främlingar skulle få begrafvas i Gråmunkeholms kyrka och ringare på S:t Clara kyrkogård. De bedja vidare, att konungen ville bruka deras råd och gifva dem sin mening till känna om förefallande ärenden samt uttala till slut sin förhoppning, att konungen så skulle förhålla sig mot dem alla, "att de fattige svenske icke måge hafva orsak att ångra och qvida, det de sig till arfherrar förbundit hafva, för hvilket dem desto bättre borde blifva belönt, och de få desto bättre vilkor njuta, såsom ock har blifvit dem lofvadt och tillsagdt" [1]).

De föreställningar, som herrarne i denna skrifvelse göra konungen, äro, som man finner, ganska allvarliga och synas vitna om en varm nitälskan för protestantismen. Man har emellertid

[1]) Baazius uppger, såsom förut är nämndt p. 66 n. 3, att denna petition är af den 20 Nov., men de afskrifter, som finnas bland acta hist. 1593 och i Palmcrantz' saml. 2, äro daterade den 26 Nov. De riksråd, som undertecknat petitionen, voro enligt Baazius, N. Gyllenstjerna, Hog. Bjelke, Gustaf Banér, Erik Sparre, Klas Bjelke, Sten Banér, Benkt Ribbing och Gustaf Gabrielsson, men enligt afskriften bland acta hist. dessutom äfven Ture Bjelke.

antagit, att deras uppträdande denna tid ej skulle berott af ett verkligt intresse för den religiösa frågan, utan endast varit framkalladt af det okloka sätt, hvarpå Sigismund stötte dem ifrån sig, och nästan tvang dem att förena sig med hertigen och ständerna, samt att de på grund af sin oenighet med hertigen genom ett annat bemötande lätt skulle kunnat förmås att ej motsätta sig det katolska partiets planer [1]). Denna uppfattning synes oss dock mindre riktig. Att herrarne under den första tiden af Sigismunds regering verkligen insågo, hvilka faror kunde uppstå för riket, om det öppnades för katolska stämplingar, och därför uppriktigt önskade förhindra dessa, framgår af hela deras uppträdande. Med hertigen och ständerna hade de såsom vi sett deltagit i åtgärder till betryggande af rikets religion, redan innan Sigismund ännu visat dem någon ovilja, och deras uppträdande efter Sigismunds hemkomst synes oss stå i fullkomlig öfverensstämmelse med och endast vara en följdriktig fortsättning af deras föregående handlingssätt. Visserligen är det sant, att oaktadt den ingångna försoningen med hertigen mycket fans, hvari deras politiska uppfattning skilde sig från hans, men ihogkommas bör dock, att någon verklig oenighet denna tid ej ägde rum mellan honom och dem. Saken synes oss helt enkelt hafva varit den, att de ännu smickrade sig med hoppet, att både mot Karl och Sigismund kunna intaga en själfständig ställning. De aristokratiska grundsatser, som de otvifvelaktigt hyllade, synas de hafva hoppats att kunna förverkliga utan att därför blindt behöfva kasta sig i Sigismunds armar [2]), och det är föga sannolikt, att de under sådana förhållanden och då hertigen ej gifvit dem någon anledning till missnöje, skulle af Sigismund låtit locka sig till medgifvanden, hvarigenom de ohjälpligen skulle brutit ej blott med hertigen, hvilkens ogunst åtskillige af dem genom egen erfarenhet funnit kunna medföra allvarsamma faror, utan ock med hela folket, samt dessutom hafva affallit från grundsatser, till hvilka de själfva öppet bekänt sig. Att Sigismunds uppförande var i hög grad egnadt att från honom aflägsna rådsherrarne, vilja vi emellertid ej förneka. Redan i Polen skall han hafva yttrat sitt misshag öfver deras del-

[1]) Jmfr t. ex. Norlin a. st. I: 1, p. 51.

[2]) Man erinre sig t. ex. hvilka förhoppningar Hogenskild Bjelke fäste vid Ture Bjelkes beskickning, oaktadt de uppdrag med afseende på religionen, som denne erhållit af hertigen och *rådet*. Se ofvan p. 49 o. f.

tagande i Upsala möte [1]), och efter sin ankomst till Sverige försummade han deras råd och gaf endast sitt förtroende åt Flemming eller de katoliker, som omgåfvo hans person, och bland hvilka funnos åtskilliga sekreterare, som öfvergått till katolicismen [2]). De af Johan afsatta rådsherrarne synes han dock gjort ett försök att vinna, ty på annat sätt kan man svårligen förklara hans handlingssätt, då han efter framkomsten till Stockholm utgaf ett öppet bref, hvarigenom dessa herrar förklarades fullkomligt oskyldiga till de anklagelser, som mot dem blifvit framstälda. Genom denna förklaring kan Sigismund sägas hafva brutit staffven öfver konung Johans handlingssätt under de sista åren af hans lefnad, och detta steg förefaller så mycket mer förvånande, som han vid andra tillfällen visade en nästan öfverdrifven pietet mot sin faders minne [3]). Men ej nog härmed; då samma bref äfven innehöll att *alla* de förpligtelser, som blifvit herrarne aftvungna, skulle vara kraftlösa, förefaller detta nästan såsom riktadt mot den särskilda trohetsförskrifning till hertigen, som denne förmått dem att afgifva [4]). Huru härmed än må förhålla sig, så kunde emellertid hertigen ej vara synnerligt belåten med denna förklaring, som omintetgjorde hans försök att förebygga, att ej genom de anklagades benådning hans broders och hans eget föregående handlingssätt skulle framstå i en ofördelaktig dager. Då herrarne anhöllo, att han i furstendömet ville låta uppläsa det öppna bref, som de förvärfvat "till sin heders försvar", svarade han också tämligen onådigt, att detta ej "behöft" begäras, samt att han hade betänkande att medgifva det, emedan brefvet var "K. M. salig i åminnelse mycket förnär" [5]).

[1]) Enligt Fryxell a. st. IV p. 167 skall han till och med hafva beröfvat Erik Sparre, Sten Banér och Göran Posse deras årsunderhåll. Uppgiften, som stöder sig på Braheska samlingen på Sko, är något obestämd, men jag har ej varit i tillfälle att närmare undersöka förhållandet.

[2]) Som vi sett, funno riksråden äfven nödigt begära, att konungen ville bruka deras råd. Se ofvan p. 73. Naturligt var, att ett dylikt "sekreterarregemente" skulle föga behaga dem.

[3]) Så t. ex. uppgaf han såsom skäl för sin vägran att bekräfta Upsala mötes beslut, att detta genom den förkastelsedom öfver liturgien, som det innehöll, skulle vara vanhedrande för hans fader, och dock måste Sigismund äfven från sin ståndpunkt hafva ogillat liturgien. Verving a. st. I p. 204.

[4]) Ibid. pp. 195—6. Bland de samlingar, jag haft tillfälle att genomgå, har jag ej återfunnit denna handling eller någon afskrift däraf, men Vervings redogörelse därför synes vara temligen noggrann. Hvilken dag den är utfärdad uppger han ej.

[5]) Karls registr. 1594 I den 12 Januari.

Emellertid synes ej denna sak hafva stört enigheten mellan hertigen och riksråden, och om Sigismund hoppats att genom detta steg kunna vinna dem för sina syften, fann han snart, att han missräknat sig. Slutligen kom oenigheten mellan honom och rådet till fullständigt utbrott, då det i Stockholm samlade presterskapet inlemnat en skrift, hvari det i skarpa ordalag yrkade, att Sigismund före kröningen ville afgifva en försäkran om religionen. Sigismund gaf nämligen med anledning häraf riksråden uppdrag att författa ständernas andliga privilegier; men då deras förslag härom innehöll bekräftelse af Upsala mötes beslut och Angermanni val samt förbud mot all annan gudstjänst än den evangeliska, mot katolska presters vistande i riket under konungens frånvaro och mot ämbetens besättande med katoliker, förkastade han det samma och lät på julaftonen tillställa rådet en skrifvelse utan underskrift, hvaruti presterskapet befaldes hafva tålamod, emedan konungen med ständerna ville öfverenskomma om försäkringen. Rådet vägrade emellertid att enligt konungens önskan framlemna detta svar till presterna, med mindre konungen "täcktes det till förbättring skäligen förändra låta" samt varnade för de faror som däraf annars kunde förorsakas [1]). Konungen begärde då förklaring öfver, hvad de härmed menat, samt befalde dem å nyo att framlemna skriften, men herrarne fortforo i sin vägran, och tvisten slutades omsider så, att uppdraget måste uträttas af en skrifvare.

Ehuru rådsherrarne ständigt underhållit förbindelsen med hertigen [2]), synas de dock till en början hafva hoppats att

[1]) Detta bref finnes bland acta hist. 1594 och uppsattes enligt en anteckning på baksidan den 4 Januari 1594 "novo stilo". Norlin a. st. I: 1 p. 49 n. 4 anser, att härvid något misstag egt rum, då Verving berättar, att rådets bref öfverlemnades till konungen på julafton 1593. Som skilnaden mellan gamla och nya stilen denna tid var jämnt 10 dagar, låta emellertid båda uppgifterna förena sig. Brefvet är blott undertecknadt med: "Sveriges rikes råd, som här nu till städes äro". Möjligen står detta i något sammanhang med att konungens skrifvelse ej varit undertecknad.

[2]) Så underrättade de honom om att konungen begärt nyckeln till det rum, där regalierna voro förvarade, samt att de ej kunnat neka honom detta. I sitt svar af den 2 Dec. förklarade hertigen, att han ansåg. att några af dem borde med konungen hafva nyckeln i förvar; ty att rikets förnämste män ej skulle veta, hvarest regalierna förvarades, och huru därmed handlades, ansåg han oskickligt. Karls registr. 1593 A. Synnerligt ofta synas dock ej riksråden under hösten hafva vändt sig till hertigen, och då de sedermera blefvo angelägna om hans bistånd finner man också, att de ursäktat sig för att de ej oftare besökt honom med bud, hvartill hertigen svarade att han lemnade det i sitt värde och hemstälde det till tiden och lägenheten. Karls registr. 1594 den 12 Januari.

utan hans hjälp kunna förmå Sigismund till eftergift och därför dröjt att meddela honom några närmare underrättelser om de i Stockholm förda underhandlingarna [1]), men då deras föreställningar till konungen visat sig fruktlösa, finner man, att de slutligen sändt hertigen kopior såväl af konungens svar på de strax efter dennes ankomst framstälda punkterna som af öfriga skrifvelser, hvilka vexlats mellan dem och honom [2]). Det bref, som hertig Karl den 17 December med anledning häraf aflät till riksråden, utmärker sig genom sin förtroliga ton och innehåller åtskilliga märkliga uttalanden. Såsom den förnämsta i riket säger han sig kunnat förmoda, att han, som äfven varit med om dessa punkters inlemnande, skulle lika väl som rådet, bekommit svar af konungen, ehuru han däraf fått föga hugnad. Hade han ej genom herrarne erhållit dessa handlingar, för hvilket han tackade dem, hade han slätt intet vetat om konungens mening. Visserligen hade han efter det långa dröjsmålet ej hoppats en god utgång, "men att däruppå äro fallne sådane kold svar", hade han dock ej kunnat förmoda, hälst konungen gifvit honom en så god förtröstning. Om ej den slutliga försäkringen blefve bättre, hade han gjort sig en fåfäng förhoppning, och kunde ej därpå se någon god ände. Han hoppades dock, alldenstund han förnam att *herrarne å sin sida gjort nog till saken* både med råd och förmaning, att konungen skulle taga frågan i vidare och bättre betänkande, samt att de fortfarande skulle styrka till det, som vore konungen och riket nyttigt både med afseende på religionen och öfriga ärenden och ej gifva sitt samtycke, om något annat tillbjödes. Uttryckligen förklarar han dessutom nu, att han ej vore till sinnes att besöka vare sig begrafningen eller kröningen, innan allt var bejakadt, som borde afhandlas mellan konungen, honom och ständerna; och i sammanhang härmed upptager han äfven frågan om en arfkonungs skyl-

---

[1]) Jmfr ofvan p. 66 n. 3 samt p. 71.

[2]) Ungefär vid samma tid synes rådet äfven hafva understält hertigen några punkter hvarom konungen begärt dess utlåtande, ty bland handlingar af den 22 December i Karls registr. 1594 I finnes ett af hertigen för rådets räkning författadt odateradt betänkande om "hvad som i förstone kan svaras" härtill. På konungens fråga om huru allehanda "sällsynt tal" måtte förhindras råder han att svara att detta bäst kunde ske, om konungen genom ett öppet bref gaf till känna bl. a. på hvilka vilkor han skilts från Polen, huru länge han nu och huru ofta han framdeles kunde uppehålla sig i Sverige, samt huru han ville hafva beståldt om regementet i sin frånvaro.

digheter: "Och ändock väl åtskilnad kan vara mellan arf- och valkonungar, såsom ock förebäres, så bör det likväl icke så förstås, att en arfkonung icke skulle väl vara förpligtigad att försäkra sina undersåtar om trygghet i alla motto, så att de måtte veta hvad de sig till honom kunna hafva att förlåta, såväl som en valkonung det göra måste". Mot konungens beskyllningar med anledning af biskopsutnämningen i Strengnäs [1]) anför han att den utnämnde redan för flera år sedan blifvit vald af stiftet, samt att utnämningen gillats på Upsala möte. Han uttalar vidare sitt missnöje öfver att konungen ej häller nu svarat något på frågan, om hvad som afhandlats på den polska riksdagen, samt underrättar om att presterna bedt honom utverka bekräftelse på religionen och deras inlemnade punkter. Han tviflade ej, att rådet skulle göra sitt bästa särdeles med afseende på religionen, men ansåg att med åtskilligt annat af hvad presterskapet begärt väl ännu kunde hafvas fördrag [2]).

Med anledning af ett mordförsök mot den för katolikerna synnerligt förhatlige Erik Skeppare, förmanar han herrarne att se till att den brottslige blefve straffad, ty annars vore hvarken han eller de säkra för sina lif [3]).

Emellertid var det ej blott rådet och presterskapet, som vid denna tid sökte ett stöd hos hertigen. Under intrycket af sin harm mot riksråden med anledning af deras visade omedgörlighet [4]), beslöt Sigismund nu att vända sig till hertigen i förhopp-

[1]) Se ofvan p. 67.

[2]) Presterna hade nämligen äfven sökt erhålla vissa förmoner för sig såsom stånd. Se Norlin a. st. I: 1 p. 45.

[3]) Karls registr. 1593 A.

[4]) Om Sigismunds förbittring mot riksråden vid denna tid vittnar ett i hög grad onådigt svar, som han afläт på en i deras namn framlemnad skrift. Han beklagar sig öfver att hvarken denna deras skrifvelse eller flera föregående varit undertecknade, hvarför han väl kunnat lemna dem obesvarade (jmfr ofvan p. 76 n. 1). Han synes för öfrigt varit missnöjd öfver att herrarne ej uppsatt ett nytt förslag till försäkring, och på deras ursäkt, att de ej härom erhållit någon befallning, sedan de "stälde sitt rådslag på presterskapets begäran" svarar han att därom "kommer H. K. M. fast annorledes i hug". I sammanhang härmed framställer han åtskilliga anmärkningar mot detta rådslag: "Skall thett ock kalles en allmänneligh försäkring så ähre månge ständer ther uthi förgätne; Skal then och hetes gå på Religionen allene, så blifwer theruthinnan mycket förfatatt, som meer kommer werzlige Öfwerheet widh ähn prästerskapet". Skrifvelsen är för öfrigt ganska oredig. Den är odaterad men intagen i Sigismunds registr. 1594 bland skrifvelser från Februari; af innehållet framgår emellertid, att den är uppsatt före begrafningen (den 1 Februari).

ning, att denne af sin gamla misstro och ovilja mot herrarne skulle låta förmå sig att mot desse förena sig med honom och att bifalla hans önskningar. Då hertiginnan nedkommit med en dotter, sändes sålunda de första dagarne af Januari 1594 katoliken Erik Brahe till det hertigliga hofvet för att på konungens och drottningens vägnar öfvervara döpelseakten, och genom honom samt drottningens kansler Fogelfeder, som äfven affärdades till hertigen, sökte nu Sigismund vinna denne för sina planer. Fogelfeder fick i uppdrag att påminna honom om de stämplingar, hvarigenom några under Johans tid sökt stifta oenighet mellan denne och hertigen samt att omtala, att desse personer ännu fortsatte med sina anslag, hvarför Sigismund och Karl borde förena sig för att motstå deras försök. Genom Brahe erbjöd han hertigen åtskilliga förmoner, såsom att försäkra honom med afseende på hertigdömet, och meddelade honom omsider de, oaktadt allt hvad han förut påstått, för Sverige ganska ofördelaktiga löften, han före sin afresa gifvit de polska ständerna [1]). Båda sändebuden hade dessutom uppdrag att förmå honom skilja sig från rådet och presterskapet och Brahe skulle särskildt försöka utverka hans bifall till att katoliker fritt skulle få vistas i Sverige [2]).

Ehuru vädjandet till hertigens gamla misstro till rådsherrarne ej synes hafva varit alldeles fåfängt [3]), hade dock Sigis-

[1]) En afskrift af denna på latin affattade försäkran finnes bland acta hist. 1593. Sigismund förbinder sig däri att återkomma till Polen senast Allhelgona dag 1594 samt att sedermera under hela sin återstående lifstid i egen person förestå styrelsen i Polen. Att öfverlemna Estland till Polen lofvar han väl ej uttryckligen, men detta måste dock vara den egentliga meningen med löftet att uppfylla alla ingångna fördrag: "Pollicemur præterea spondemusque nos omnibus pactis conventis antea sancitis post reditum ex Suecia nostrum satisfacturos eaque executuros". Hertigen synes redan förut haft kännedom om denna handling, ty den 9 Augusti 1593 berättade han för rådet, att han bekommit tidender om huru sakerna skola vara förlupna på riksdagen i Polen samt sände kopior däraf. Han kunde dock icke till visso tro, "att därmed skall så i sanning vara". Karls registr. 1593 A. Häraf förklaras hans och rådets ifver att härom erhålla närmare underrättelser af konungen.

[2]) Verving a. st. I p. 206. Riktigheten af hans redogörelse för sändebudens uppdrag bestyrkes i hufvudsak af hertigens svar.

[3]) I sitt svar af den 5 Januari på Fogelfeders beskickning skrifver nämligen hertigen: "Quod Regia Mai:tas illustrissimo Principi in memoriam revocat, qvot modis nonnulli inter defunctum dominum fratrem ipsius regem Joannem etc. inclytæ memoriæ et ejus celsitudinem discordias et dissensiones seminare moliti sint, et qvodammodo aliquid effecerint, et ii hoc etiam tempore idipsum studeant: existimat illustrissimus princeps, hujusmodi inqvieta ingenia non minus hodie quam olim inveniri, qvare si Regia M:tas aliquid explorare

mund fullkomligt misstagit sig, då han i den religiösa frågan hoppades finna honom mera medgörlig än rådet och presterskapet. Af Karls svar till Brahe och Fogelfeder framgår visserligen, att han ej i allt gillade presternas och rådets fordringar [1]), men angående religionen förklarade han uttryckligen genom båda att hans råd vore, att konungen försäkrade såväl presterskapet som öfriga ständer, och på Brahes framställning om religionsfrihet för katolikerna svarade han, att detta borde ställas till menige riksens ständer [2]).

Emellertid synas riksråden hafva blifvit allvarsamt oroliga med anledning af denna underhandling samt vändt sig till hertigen för att därom erhålla närmare upplysningar. Hertigen underrättar dem nämligen i sitt svar på en från dem ankommen beskickning [3]), om att de värf som Erik Brahe och Fogelfeder haft till honom förnämligast "gått uppå om religionen så ock på deras personer", hvilket framdeles kunde blifva dem kunnigt. Han förklarar emellertid, att han stod fast vid sin afsigt att ej komma till begrafningen, förr än konungen gifvit efter, samt att han ej ville söndra sig från de andra ständerna eller antaga någon försäkran, innan äfven dessa erhållit en sådan. Om Sigismunds försäkran till polska riksdagen yttrar han, att däri vore mycket lofvadt, som ständerna aldrig samtyckt eller kunde hålla. Han lofvar att fortfarande med rådet arbeta på, att påfvens legat måtte affärdas, och förklarar med anledning af deras fråga, om ej ko-

---

poterit, sperat ipsius celsitudo Regiam Maiestatem omnem viam inventuram, qva illorum machinationes irritæ fiant". Karls registr. 1594, bland skrifvelser från Juni.

[1]) I svaret till Brahe säger han, att han ej varit tillfrågad om presternas "enskilda saker", samt att bland dem några kunna vara, "de ock icke häller alla behagat H. F. N.", och till Fogelfeder: "existimat princeps multa in illis (scil. postulatis ministrorum et *consiliariorum*) contineri, quæ hoc tempore præterire potuissent.

[2]) Med anledning af försäkringen till de polska ständerna, "därutinnan något varder förmält, som H. F. N. icke endels kan förstå särdeles om den fullgörelse, som H. M. dem förtröstar uti sin tillkommelse dit i riket igen", uppmanade han konungen att uttryckligen förklara antingen det menades de "pacta conventa", som på valdagen utlofvades eller några andra. "Ty hvad samma pacta tillkommer äre [de] ännu af Sveriges rikes ständer icke samtyckte eller gillade". Svaret på Erik Brahes beskickning i Karls registr. 1594 I den 9 Januari.

[3]) Swar på Rikets Rådz memorial medgifwidt H. F. N:s tienare Henrich Henrichsson H. F. N. att berätte. Karls registr. 1594 I den 12 Januari. Rådets "memorial" har jag ej sett, men af hertigens svar kan man delvis sluta till dess innehåll.

nungen borde krönas af ärkebiskopen, att detta syntes honom vara bäst passande [1]). På rådets begäran, att han ej ville sätta tro till dem, "som de goda herrar hos H. F. N. ville förföra", svarar han, att han ej förmodat, att de skulle tänka något sådant om honom, ty han vore Gud dess lof vid det förstånd, att han viste hvad han skulle tro, och han hade alltid det ena örat för svaranden likaväl som för talanden. Med anledning af deras begäran, att han skulle göra dem bistånd, föreslår han slutligen upprättandet af en formlig förening mellan sig och dem, hvarigenom de dock ej skulle i någon måtto förbinda sig mot konungen, utan blott "till de saker, som riksens allmänneliga välfärd angäller", på det att *han* ej, såsom hittills mest skett, måtte blifva tagen för allt [2]).

Emellertid uppgaf ej Sigismund sin plan att söka vinna hertigen. I enlighet med sitt löfte lät han nämligen kort därefter tillställa honom ett förslag till den utlofvade stadfästelsen på hertigdömet, bl. a. innehållande en särskild försäkran om religionen för honom och hans undersåtar, samt försökte då å nyo utverka hans medgifvande om religionsfrihet för katolikerna [3]). Med anledning häraf gjorde hertigen ett ytterligare försök att förmå rådsherrarne att ingå på den föreslagna föreningen. Den 17 Januari underrättade han dem om att konungen på åtskilliga tider gjort honom anbud, hvarmed både han och hans undersåtar kunde vara belåtna, men att han hittills ej velat mottaga någon försäkran, förr än de öfriga ständerna erhållit en sådan, särskildt om religionen. Nu ville han emellertid ej längre blifva uppehållen, och uppmanade därför riksråden att uttryckligen förklara, om de ville göra ett med honom i det, som anginge rikets välfärd [4]). Tillika lät han dem genom öfverbringaren af brefvet

[1]) Såsom ses af hertigens bref till Sigismund af den 19 Januari (registr. 1594 I) hade Fogelfeder haft i uppdrag att söka förmå honom att förrätta kröningen, och möjligen hade herrarne härom hört något rykte. Märkligt är, att hertigen i detta bref ej fordrar, att Angermannus ovilkorligt skulle utnämnas till ärkebiskop, utan framkommer med sitt gamla yrkande, att konungen före kröningen skulle stadfästa någon af de 3, som voro i valet. Enligt Messenius: Scondia Illustrata VIII: 18, skall Sigismund vid denna tid hafva föreslagit hertigen att till ärkebiskop få utnämna Petrus Jonæ.

[2]) Denna punkt finnes aftryckt hos Norlin a. st. I: 1 p. 52 n. 8.

[3]) Se hertigens svar i 1594 års registr. I den 19 Januari.

[4]) Minnessedel med Erik Stake till Riksens råd. Nyköping den 17 Januari. Karls registr. 1594 I.

förstå, att han skulle qvarhålla konungens budbärare, tills deras svar ankomme, samt att han ej vore obenägen att begifva sig närmare till Stockholm, "efter det är vigtiga saker, som H. F. N. äre blifne anmodade, som synnerligen gå där uppå att göra en skiljaktighet mellan H. F. N., rådet och ständerna" [1]).

Då man känner, hvilken motvilja de ledande männen inom rådet i allmänhet hyste mot att skriftligen förbinda sig till något, som kunde inleda dem i några "vidlyftigheter", måste man antaga, att de, ehuru de nu utan tvifvel uppriktigt önskade hertigens bistånd, ej voro synnerligt benägna att afgifva den äskade förklaringen. Man finner också, att rådet svarat undvikande på förslaget därom, men i stället sökt förmå hertigen att infinna sig i Stockholm för att genom sin närvaro gifva kraft åt försöken att förmå Sigismund till eftergift [2]). Ehuru hertigen var föga belåten med det sätt, hvarpå hans förslag upptogs, lät han dock ej af sin harm förleda sig att lyssna till Sigismunds lockelser. Den 19 Januari tackade han denne för den erbjudna stadfästelsen samt hvad däri var författadt om religionen, men förklarade tillika, att ehuru han "om en försäkring på sina vägnar broderligen varit begärande", så hade han dock alltid ihogkommit och påmint om det, hvarom de andra ständerna borde försäkras, särdeles om religionen. Han hade ej kunnat eller velat afsöndra sig från dessa, och tviflade därför ej, att konungen skulle försäkra äfven dem enligt sitt löfte. Hvad religionsfriheten för katolikerna anginge förklarade han, att hvad därom handlats hade skett honom ovetterligt, men att det nu ej kunde ändras utan ständernas samtycke. Tillika uppmanade han konungen att ej med begrafningen eller kröningen "något förehafva låta" utan hans och rådets samtycke och utan att allt förut väl var afhandladt. Om så ej skedde och däraf något obestånd fororsakades, ville han "för Gud och hela verlden alldeles vara ursäktad, att han sådant i tid varnat och med moget råd förekomma velat" [3]).

Riksråden åter svarade han den 21 Januari, att han väl förmodat, att de "uttryckligare" skulle förklarat sig om det han låtit

[1]) "Tenkie Zedell för Erich Stake såsom af sigh sjelf att taale med Rijkzens Rådh". Ibid. Hertigen begaf sig sedermera till Gripsholm.

[2]) Se hertigens svar af den 21 Januari.

[3]) Karls registr. 1594 I.

fråga dem om, men att han nu lät det blifva i sitt värde. Hvad han gjort, hade icke skett för hans egen skull, utan på det att de såväl som andra ständer skulle hafva bättre tillfälle att söka om de saker de kunde hafva att fordra. På deras begäran, att han skulle komma till Stockholm svarade han, att han ej var obenägen därtill, men att han ej kunde komma till den för begrafningen och kröningen utsatta tiden [1]), och förebrår dem i sammanhang härmed, att de i det oafgjorda skick, hvari sakerna befunno sig, ej sökt hindra dessa högtidligheters firande [2]). Själf är han dock nu mindre bestämd än förut i sin vägran att däri deltaga, ty, om begrafningen kunde uppskjutas till den 3 Februari och kröningen till den 10 lofvar han, att om alla saker till dess voro *någorlunda* afhandlade, försöka infinna sig i Upsala [3]), och af ett bref till rådet af den 24 Januari finner man, att han slutligen uppgifvit alla vilkor [4]).

Emellertid hade en stor deputation bestående af 2 rådsherrar, 4 adelsmän, 2 prester, 2 borgmästare samt 5 af krigsbefälet öfverlemnat en petition till konungen, hvarigenom de sökte förmå honom att afgifva den äskade försäkringen, men då äfven detta försök aflupit lika fruktlöst som alla de föregående, afsände rådet och adeln till hertigen Seved Ribbing och Axel Kurk med underrättelse om att de i religionen ej kommit vidare än förut, hvarför de begärde hertigens goda råd [5]). Denne afiät då den 29 Januari till rådet och presterskapet ett bref, hvari hans förtrytelse öfver att riksråden undandragit sig den

[1]) I ett bref af den 9 Januari hade konungen utsatt begrafningen till den 24 Januari och kröningen till den 3 Februari. Svar på Sigismunds bref med Lindorm Nilsson. Karls registr. 1594 I den 19 Januari.

[2]) "Hade och icke trodt, att I skulle hafwe weelet råedt eller tillstädje, myckitt mindre wara folgachtige anthen till begrafningh eller Cröningh, för än alle saaker hade fullkombligen waridt afhandlede".

[3]) Karls registr, 1594 I.

[4]) Ibid.

[5]) Den 27 Januari hade konungen svarat på deputationens framställning, och den 28 är skrifvelsen till hertigen daterad. (Riksdagsacta 1594.) Enligt rubriken på ett bref från hertigen till Sigismund af den 29 Januari i 1594 års registr. I, skulle de båda herrarne äfven varit sända af presterskapet. Jmfr för öfrigt Norlin a. st. I: 1 p. 54. Att deras afsändande behöfver bevisa, att rådet nu ångrat, att det ej antagit hertigens anbud om en närmare förening, kan jag dock ej finna. Den skrifvelse de medförde nämner ej något om denna sak, och synes mig blott vitna om, att man i Stockholm fortfarande var angelägen om hertigens bistånd.

föreslagna närmare föreningen gaf sig luft [1]). Han påminner om, huru han satt sina egna saker till baka för rikets allmänna. Att han vägrat komma till begrafningen förklarar han ej hafva skett för hans egen utan för rikets välfärds skull, hvarpå han tillägger: "och där I länge sedan haden velat i den måtto gjort ett med oss, som vår mening alltid har varit, och uttryckligen gifvit H. M. tillkänna, hvarpå sakerna stått, då hade till äfventyrs nu sakerna varit beslutne och till en god ände". Emellertid hade han enligt deras begäran ytterligare skrifvit till konungen, ehuru han tviflade på att det skulle hjälpa [2]).

Ännu en gång före afresan till Upsala befinnas riksråden hafva vändt sig till hertigen för att inhemta hans betänkande om några ärenden; han förklarade emellertid då, att det nu var för sent att svara härpå, men att han, sedan han i Upsala förnummit deras och ständernas mening, skulle meddela sitt råd [3]).

Då alla försök att förmå konungen att före kröningsriksdagens sammanträde afgifva en tillfredsställande förklaring om religionen sålunda misslyckats, blef det alltså vid själfva riksdagen,

---

[1]) Verving och Norlin berätta, att hertigen i sitt svar förebrått riksråden, att de samtyckt till kröningsresan, men det i texten anförda utdraget ur hans bref synes mig ej syfta därpå, utan på det afböjda förslaget om en närmare förening. Brefvet af den 21 Januari innehöll däremot en dylik förebråelse (se ofvan p. 83 n. 2). Ehuru tiden för kröningen och begrafningen åtskilliga gånger blifvit bestämd, och hertigen därom underrättats, har jag dock ej kunnat finna, att han förut någonsin uppmanat riksråden att ej infinna sig till högtidligheterna eller att vägra sitt bifall till deras firande, men möjligt är, att hans mening med den föreslagna föreningen just varit, att de genom att förena sig med honom om en dylik vägran skulle söka bryta Sigismunds motstånd. Fryxell uppger, att *rådet* afsände Klas Flemming och Göran Posse med riksdagskallelsen, men deras instruktioner finnas intagna i Sigismunds registr. och synas af honom varit utfärdade. Hans berättelse att "båda talat till katolska lärans försvar" har jag ej någonstädes funnit bekräftad, åtminstone hvad Posse angår. Hvad denne enligt Verving yttrat är blott det, som innehålles i hans instruktion. Om Flemmings uppträdande se Verving a. st. I p. 208.

[2]) Karls registr. 1594 I. Brefvet till konungen ibid. äfven af den 29 Januari. Det innehåller de vanliga föreställningarne. "För att undvika misstankar" sände hertigen en kopia af ständernas skrifvelse.

[3]) Ibid. Svar på rådets skrifvelse med hingstridaren Tomas Persson. Gripsholm den 30 Januari. Hertigen säger här, att orsaken, hvarför man ej fått bättre besked af konungen särdeles om religionen, vore att med sakerna till sista dagarne är fördröjdt. Denna förebråelse liksom den i det föregående brefvet uttalade beskyllningen att riksråden ej uttryckligen gifvit konungen till känna, hvarpå sakerna stått, synes dock tämligen obefogad och står i strid med det vitsord han, innan herrarne afböjde hans förslag om en närmare förening, gaf dem (se ofvan p. 77).

som de brännande frågorna skulle komma att afgöras [1]). På en närmare redogörelse för de förhandlingar, som härom fördes, behöfva vi ej inlåta oss, då de af andra blifvit utförligt skildrade [2]). Hertigens och rådets varning till Sigismund att ej genom att uppskjuta dessa förhandlingar gifva anledning till någon vidlyftighet eller något dröjsmål vid själfva kröningen visade sig nu hafva varit fullt befogad. Den 1 Februari firades Johans begrafning, men ehuru allt var ordnadt till kröningen, kunde denna först den 19 Februari försiggå, och under hela denna mellantid hade de allvarsammaste slitningar ägt rum, i det ständerna uttryckligen nekat att tillåta konungens krönande eller att "honom någon ed svärja eller bebrefva", förr än han afgifvit den äskade försäkringen [3]), samt hela riksdagen slutligen varit nära att med oförrättadt ärende upplösas. Resultatet blef slutligen också, att konungen med afseende på religionen måste beqväma sig att ingå på just de fordringar, som hertigen och rådet förut uppstält. Genom sin kröningshandling lofvade han nämligen att hålla alla rikets inbyggare vid den augsburgiska bekännelsen och Upsala mötes beslut samt att ej genom "skolor eller kyrkor" af annan bekännelse någonstädes i riket göra dem hinder. Främmande trosbekännare skulle dock, om de förhölle sig "roligen och stilla", få vistas i landet samt njuta lag och privilegier, men ej få brukas i några ämbeten vare sig andliga eller verldsliga [4]). Därjämte måste Sigismund äfven stadfästa Angermannus såsom ärkebiskop, men utverkade dock, att kröningen ej af honom förrättades.

Så slutades den tvist, som allt sedan Upsala möte fortgått mellan den katolske konungen och hans protestantiska undersåtar med en seger för de senare, hvilken ej blott syntes skola betrygga landets religion, utan ock innebar ett erkännande af den konstitutionela grundsatsen, att arfsrätten till kronan ej var ovilkorlig, utan berodde af att konungen erkände de förutsättningar, hvarpå den samma hvilade. Att detta resultat uppnåddes,

---

[1]) Omedelbart före konungens afresa till Upsala öfverlemnades till honom en skrift, hvari rådet, ridderskapet, presterna och krigsbefälet förklarade, att de väl skulle följa Johans likfärd till Upsala, men att ingen kröning kunde medgifvas förr än försäkringen var afgifven. Norlin a. st. I: 1 pp. 57 o. f.

[2]) Se t. ex. Norlin a. st. I: 1 pp. 57 o. ff.

[3]) Ständernas supplikation till konungen om hvad de begärde blifva försäkrade på före kröningen. Acta hist. 1594.

[4]) Stjernman a. st. I p. 404.

föranleddes väl närmast af den fasthet och enighet, ständerna vid det slutliga afgörandet ådagalade, samt däraf att de till sitt stöd ägde en person med hertig Karls hjälpmedel och beslutsamhet; men till frågans lösning på *fredlig väg* bidrog dock i väsentlig mon, att den mäktiga rådsaristokratien lika litet vid riksdagen som före den samma skilde sig från det protestantiska partiet [1]). Hade en söndring mellan rådet å den ena sidan samt hertigen och ständerna å den andra redan nu inträdt, så skulle med den osjälfständiga ställning, som riksdagen ännu intog till rådet, svårigheterna att besegra konungens motstånd hafva blifvit ännu större, och möjligen skulle han i sådant fall hafva lyckats genomdrifva sin kröning utan de omtvistade vilkoren, eller ock det inbördes kriget redan nu hafva utbrutit.

Men om aristokratien sålunda härvid gaf sin medverkan till konungamaktens inskränkande i en riktning, som öfverensstämde med hela folkets önskningar, så var hon äfven betänkt på att i sitt eget intresse söka åstadkomma något dylikt.

Såsom vi sett förekom bland de fordringar, som man allt från början uppstält på Sigismund, äfven den, att han skulle förbinda sig att hålla alla rikets inbyggare ej blott vid Sveriges lag, utan äfven vid deras gamla privilegier [2]). Genom sin försäkran samt den ed han vid kröningen aflade uppfylde han äfven i allmänhet denna fordran [3]), samt lofvade dessutom i den förra af dessa handlingar att strax efter sin kröning genom bref, gifna åt hvarje stånd, närmare fastställa innehållet af dessa privilegier och friheter.

---

[1]) Med detta omdöme afser jag ej *alla* herrar, som tillhörde rådet, utan dem som på grund af sina åsigter och sitt hela politiska uppträdande kunde sägas tillhöra rådsaristokratien, således i främsta rummet de efter Johans död i rådet återinsatta herrarne. Att dessa under riksdagen troget stodo på hertigens och ständernas sida framgår tydligt af Norlins på källorna grundade framställning, till hvilken jag ej har något att tillägga. Däremot finner man, att Flemming lika väl då som förut ifrigt sökte befordra konungens afsigter. Axel Lejonhufvud höll sig äfven till konungen och likaledes skall Flemmings svåger Erik Gustafsson (Stenbock) låtit förmå sig att under riksdagen understödja Sigismund emot hertigen och sina ämbetsbröder. Nils Gyllenstjerna synes då såsom ofta annars hafva intagit en tvetydig ställning. Se Fryxell a. st. IV pp. 174—6 samt Verving a. st. I pp. 212 och 218. Dessa herrar äro emellertid de ende af aristokratien, om hvilka jag funnit någon antydan att de skilt sig från sina trosförvandter.

[2]) Se ofvan p. 48.

[3]) Stjernman a. st. I p. 405 och 407.

Att här i främsta rummet var fråga om adelns privilegier ligger i sakens natur, och det är redan förut antydt, huru åtskilliga af högadelns medlemmar trodde sig hafva funnit, att ståndets dåvarande "friheter" ingalunda öfverensstämde med dess "gamla och urminnes" samt därför redan länge haft för afsigt att med stöd af en mängd medeltidshandlingar söka utverka förbättrade privilegier, hvarigenom adelns både politiska och sociala makt kunde ökas [1]).

Efter Sigismunds ankomst till Sverige upptogs frågan härom med förnyad ifver och befinnes nu ej blott hafva sysselsatt riksråden, utan äfven adeln i allmänhet. Den 30 Oktober 1593 öfverlemnade nämligen en deputation af 6 adelsmän på det i Stockholm samlade ridderskapets vägnar en ganska märklig framställning till rådet om denna sak. Det heter häri, att ett "stort missförstånd hafver varit till riksens råd, liksom de icke skulle fordra alla riksens ständer deras gamla friheter" samt att de "fast haft det anseendet, liksom de allena ville se på deras egen välfärd, därigenom mycken ovilja dagligen växt hafver". För att afskaffa sådant bad nu adeln att riksråden, som näst konungen voro deras förmän, ville vara ens med dem att försvara deras kristliga religion och gamla friheter. Adeln hade af konungen förnummit, att den skulle få blifva vid urminnes privilegier, men som få kände till dessa, begärde den att få veta, hvad rådet därom viste, ty man hade någorlunda förnummit, att deras förfäder varit "ett mycket fritt folk fram för andra, det nu Gud bättre fast förändradt är" [2]). Sina önskningar hade adeln dessutom sammanfattat i en särskild skrifvelse, som äfven öfverlemnades till rådet för att af detta granskas [3]).

[1]) Se ofvan p. 49.

[2]) Handlingen bland acta ang. riddersk. och adeln med anteckning af Hogenskild Bjelke om innehållet samt dagen då den öfverlemnades.

[3]) Ibid. Då det kan vara af intresse att se hvilka önskningar adeln i allmänhet denna tid hyste, anföra vi följande ur denna skrifvelse:

1) ... "att K. M. oss till wåre förrige gamle adelige privilegiers och frijheters upprättilse ... efterlathe och bevilje wille.

6) ... Så och när som adelen för sigh och sine landbönder gärder eller pålager samtycht hafwe, att the [det] med deres egne tjenere ... opkräfje lathe och det seden konungens befalningzman antwarde ...

7) Att med Adelens rosstienst, och när de till härfärd färdes, dett må skee epter lagen; thessliges må få tilbörligh skadestånd och wederlagh för dett mann på konungens tugh och reser förtärer ...

Riksråden behöfde emellertid säkerligen ej denna påminnelse för att gripa verket an. Den mängd af medeltidsurkunder, som åtskilliga af dem förnämligast Hogenskild Bjelke och Erik Sparre samlat, framdrogs nu, och med ledning häraf utarbetade den senare en framställning, som, sedan den blifvit granskad af de öfriga riksråden [1]), vid riksdagen i Upsala öfverlemnades till konungen [2]). Denna framställning, som plägar kallas postulata nobilium, består egentligen af tvänne särskilda skrifter, af hvilka den ena har till öfverskrift "Riksens råds, ridderskaps och menige adels oration och underdåniga skriftliga begäran till den stormäktige högborne furste och herre herr Sigismundum m. m. den tid, H. K. M. var kommen till Sverige att annamma sitt fäderlige arfrikes krona och regimente anno 1593 den sista September, att njuta deras gamla urminnes friheter och privilegier

8) Att Richsens embeter och sådanne befalninger, som adeligit ståndh egnar och bör att betiene, ibland dem måtte blefwe utdeelte, och att ingen lagman hafwer häredshöfdinge dom, eller någen annen 2 häradsrätter.

10) Att secretet må blifwe uti Cantzelerens werie ... och till secreterer-embeter och Cantzelijsaker brukes adelige personer.

11) När nogenn adelzman tillmätes nogen saach, till hwilken han inthet wore lagwunnen, att den då icke emot lag, rettwijse och dom blefwe fången eller wåldförd, eij heller till heder eller ähre försmedeligen utropadt ... så och icke af godz eller ägodeler nogedt ifrån tagidt ... antingen dett åhr ärft eller för en trogen tienst, förländt, gifwitt och förwärfwedt, utann att om sakenn och tillmäledt bliffwer aff Richsenns Rådh och af adelzmen lagligen ransakett och dömpt och icke af ringere personer.

13) Att de twå årlige heste, så ock hwartt tridie åhrs konungsheste motte blefwe afskaffede ...

15) Om nogre godz, gårder eller egendom kan finnes ware komne ifrå adelen ... som de förmene sig hafwe rätt .. till att thet måtte ware dem fritt igenn medh lagh bekomme; sammeledes de godz, som wåre föräldrer till kyrkior och Closter, sedan konung Carls refst blef hållen, bortgifwit hafwe, måtte genom lag skäl och bewijs komme till neste slectled.

17) Att alle förseglinger, som adelen emot deres wilje hafve most utgifwe ... motte lefwereres tillbake igenn.

21) Att utaff Cronones rennte måtte blifwe hålne några unge adelspersoner till studium både här i Rijket och uthan rijkes".

Det uteslutna är af mindre vigt eller angår frågor af mera allmän natur såsom religionen. Bl. a. som adeln i detta hänseende begärde var, att lagen måtte öfverses, att ej några nya stadgar skulle antagas eller skatter påläggas utan samtycke af rådet och "ständernas samqväm i landsändarne", samt att konungsräfst skulle hållas hvart tredje år.

[1]) Den 7 December 1593 upplästes "hela handelen" första gången i rådkammaren. Anteckning af Hog. Bjelke på ett "extrakt" öfver de äskade privilegierna bland acta ang. Riddersk. och adeln, I.

[2]) Verving a. st. I p. 214. Geijer a. st. II p. 316 säger, att den öfverlemnades vid Sigismunds öfverkomst till Sverige, men tillägget: "öfverantvardad anno 1594", till den i texten anförda öfverskriften på framställningens förra del bestyrker Vervings uppgift.

såsom ock alla andra riksens ständer i lika måtto" [1]); den andra innehåller åter en detaljerad redogörelse för hvilka de urminnes privilegier voro, som man sålunda önskade få åtnjuta [2]).

I "orationen" finner man den uppfattning, som högadelns korryfeer hyste om den närmast förflutna tidens historia, tydligt uttalad, och hela deras politiska åskådning utvecklas här med en klarhet i framställningen och skärpa i bevisningen, som förtjänar all beundran. Från och med Kristian II:s tid framställes riket såsom hemsökt af ständiga olyckor — krig och tyranni i ständig växling; af dess dåvarande tillstånd lemnas en i synnerligt mörka färger hållen skildring, och i motsats däremot målas forntiden så mycket ljusare. Man ansåg dock, att bristerna kunde botas, men det förnämsta medlet härtill vore, att konungen "förlossar dem utaf allt det, som tungt, odrägligt eller olagligt vara kan, och upprättar igen lag, skäliga och tillbörliga vilkor och friheter som hvar och en efter sitt stånd och värde njuta bör". Imellertid väntade man sig här den invändningen "att efter riket är vordet ett arfrike, så hafver man icke skäl att fordra eller betinga någon ed och löfte af konungen", hvarför denna åsigt underkastas en utförlig och skarpsinnig vederläggning. Då många potentater med stora tillbud traktat efter rikets evärdeliga besittning, men "denna titel" ej blifvit någon inrymd före konung Gustaf, förklaras det vara orimligt, om man åt denne ej blott skulle bortgifvit titeln (arfsrätten) utan ock sina förra vilkor och privilegier. Det kunde ej häller bevisas, att ständerna vid arfföreningens upprättande afsagt sig sina rättigheter, och utan ständernas samtycke hade konung Gustaf ej kunnat något "i så måtto förändra". Själf hade han också förklarat, att arfföreningen vore gjord, för att ständerna skulle komma till deras fullkomliga frihet och rättigheter. Hvad det angick, att en arfkonung borde "regera absolute" [3]) förklaras, att

[1]) Handlingen finnes bland Riksdagsacta 1590—4.

[2]) Bland acta ang. Riddersk. och adeln I finnes såväl Erik Sparres egenhändiga koncept till denna del af adelns framställning med en mängd ändringar, som åtskilliga afskrifter. Dessa handlingar kallas här postulata nobilium, hvilken benämning också närmast synes lämpa sig för denna del af framställningen, då den andra blott är en "vältalig framställning som innehåller allmänna politiska åsigter och betraktelser". Svedelius: minne af riksrådet och rikskansleren Erik Larsson Sparre. Svenska akademiens handlingar. D. 46 p. 242 n.

[3]) Såsom bekant hade Johan under sina sista år förklarat sig vilja regera såsom "absolut konung". Se Geijer a. st. II p. 291.

"därom är i Sverige icke mycket hördt vordet till förene", och bland andra bevis däremot anföres konung Eriks afsättning, om hvilken det säges att den ej med någon rätt kunnat ske, om han varit fri från alla vilkor. Dessa bevis mot att arfrike var det samma som envälde kunde, såsom lätt inses, tillämpas på den vid skriftens framlemnande ännu oafgjorda frågan om konungen var skyldig att afgifva den äskade *allmänna* försäkringen, och man underlät ej häller att däraf draga en sådan konklusion. De hade väl förmodat, heter det nämligen, att konungen redan skulle gjort den försäkring, som de genom riksens sändebud underdånigst begärt; de tackade dock för den förtröstning, som skedd är, men bådo nu, att med försäkringen ej ytterligare måtte fördröjas. Emellertid var det ej blott om *rikets frihet* i allmänhet som här var fråga, utan i främsta rummet om *adelns friheter*, och meningen med beviset för att ständerna ej genom arfföreningen bortgifvit sin förra frihet är tydligt den, att man sålunda hade rätt att kräfva ej blott lag och frihet i allmänhet, utan ock *de* friheter och privilegier, som adeln före arfföreningen hade ägt, nämligen för så vidt de ej strede mot denna. Ja, det framhålles till och med, att man efter arfföreningen borde kunna vänta sig större friheter än förut; ty då valkonungar, som allenast för sin lifstid voro tillsatta, "utdelat goda vilkor och privilegier", gifves hvarje oväldig att betänka, "om sådant icke fast mer och ymnigare borde ske af dem, som till evärdelig tid, födde och ofödde, keste och vedertagne äre".

Emellertid hade de försport, att några kommit dem så ihog, att de stodo efter utländska, stora och otillbörliga vilkor, och att inga privilegier varit före konung Gustafs tid. Dessa och några andra dylika påståenden upptagas därför till vederläggning och beträffande de utländska friheterna förklaras, att därom var dem föga kunnigt, "famle och intet därefter, utan [efter] hvad som här varit hafver". — "Ack nådig konung" — heter det vidare "det är för Gud en ringa ting och ingalunda den mödan värd att E. K. M. sig däruti längre betänker; kan ock icke häller vare ringare, så framt det lofliga adelsstånd skall här i riket blifva vid makt" [1]).

[1]) Hvad innehållet af denna intressanta handling för öfrigt angår, få vi hänvisa till Svedelius a. st. p. 242 o. f., hvilken därför lemnat en utförlig redogörelse.

Frågan blir nu: hvilka voro då de gamla urminnes friheter och privilegier, som rådet och adeln sålunda begärde att få åtnjuta? Svaret härpå lemnar oss den andra skriften, i hvilken ej blott fordringarne punkt för punkt äro upptagna, utan ock till stöd för hvarje punkt åberopas en mängd urkunder, hvilka väl sålunda just måste anses såsom de delar af rikets gamla rätt, åt hvilka aristokratien genom "orationen" velat vindicera ännu gällande kraft. Den första af dessa "postulata nobilium" handlar om de eder, som vid kröningen på båda sidor borde afgifvas, och med afseende härpå begäres, att konungen ej skulle någon "plåga" med några nya eder eller förpligtelser [1]).

Den andra punkten har följande lydelse: "att H. K. M. styrer och regerar riket med riksens råds råd och icke tillfogar dem någon onåd eller förföljelse för det, de rådsvis troligen råda och varna, allt för ty det stundom är misshagligt, ty det bör dem att göra på deras ämbetes och eds vägnar". Att denna punkt ej blott hade afseende på den förföljelse, som Johan låtit rådsherrarne undergå, utan i sjelfva verket hade en vidsträcktare syftning, än blotta ordalagen syntes innebära, framgår af de urkunder, som åberopades såsom stöd därför. Bland dessa finner man nämligen just de medeltidshandlingar, hvarigenom konungen gjordes helt och hållet beroende af rådets vilja, nämligen konung Albrekts försäkringar af 1371 och 1383 [2]), konung Kristofers af 1444 [3]), konung Kristians af 1457 och konung Hans' af 1483.

I den 3:dje punkten begäres, att alla ämbeten, "som adelsstånd egnar och bör, både domareämbeten, så ock i landtregering desslikes ock i kansli och krigsregemente", måtte "med riksens råds råde" tillbetros dugliga adelsmän och "icke i så måtto sättas dem några utländingar eller vanbördingar öfver hufvudet". Rikets höga ämbetsmän, "som äro drots, marsk och kansler", borde hållas vid deras tillbörliga myndighet, och den sistnämnde hafva konungens och rikets insegel i förvar. Dessutom borde konungen "försörja

---

[1]) Detta har troligen närmast afseende på den nya ed, som Johan 1590 lät de då utnämnda riksråden aflägga. Jmfr Fryxell a. st. IV p. 125.

[2]) Se Hadorph: Twå gamle svenske rimkrönikor. II, p. 35 o. 39. Ur dessa båda handlingar meddelas äfven utdrag nämligen ur den förra den 7:de punkten samt ur den senare konungens löfte att "alla ärenden styrka" efter rådets "råd, vilja och sägen" och att "i ingen måtto däraf gånga",

[3]) Skall vara 1441. Se Hadorph a. st. II p. 145.

rådet och ridderskapet, som någon tjänst kunna göra konungen och kronan, med tillbörligt uppehälle af land, slott och län, såsom af ålder sed varit hafver, hvilket nu så mycket mera ske borde för den välvillighet, som de först med arfhyllningen *och nu sedan med så många samfäldts års krig och besväringar bevist hafve* [1]), så ock anseende hvad ränta och beneficia, som de här i riket omburit hafva, af hvilket deras föräldrar fordomdags stor förfordring haft hafva såsom af biskopsstift, præbenden, kanikdömen, kloster och annat sådant, förutan ändock deras arf och eget, som under kyrkor och kloster är dem ifrån kommet; och att det, som blifver gode män, välförtjänte och riket trogne och nyttige personer förlänt, icke må dem ifrån tagas, med mindre de hafva det förbrutit och blifva därtill lagvunne, dock konungen icke förtaget göra med sådana län omskiftelse dem till förbättring, såsom en gammal rikets sed och rätt varit hafver både i det verldsliga och andliga ståndet, uti hvilket det ännu vidmakthålles, så att, ändock bispen råder omskifta prester, så bör det likväl ske dem till förbättring och eljest icke. Lika så hafver det ock med det verldsliga hållet varit. Kan det nu icke vara så mycket eller så ymnigt, som det fordom varit hafver, att det ju måtte i det närmaste vara så mycket, som de kunna hjälpa sig med och kunna tjäna utan sin skada och riksens vanära" [2]).

Till bevis för dessa fordringars befogenhet anföras bl. a. ur Kristofers försäkring af 1441 [3]) och Kalmarrecess af 1483 de stadganden, hvarigenom konungen vid nya riksråds tillsättande samt förläningars utdelande och återtagande gjordes beroende af rådets eller vissa af dess medlemmars mening [4]).

---

[1]) De kursiverade orden finnas ej i konceptet, men i de renskrifna exemplaren.

[2]) I De la Gardiska arkivet IV p. 105 läses ett utdrag af denna punkt, som dock ej är fullt noggrant.

[3]) Äfven här står 1444.

[4]) Jmfr Nauman: Sveriges grundlagar, den historiska inledningen. 3:dje uppl. pp. 72—3; här nämnes dock ej, att enligt Kristofers försäkran län ej häller fingo återtagas utan de 6 riksrådens råd, men äfven denna punkt är af Sparre anförd. Äfven anföres ur Kalmarrecess stadgandet, att den rådsherre, som söndrade sig från sina medbröder och gjorde sig god för konungen, skulle utvisas ur rådet. Då landslagens ord, att "konungen skall trygger och trogen vara, så att han skall ingen fattig eller rik något gods, fast eller löst, af någon taga eller afhända låta utan lag och laga domar", åberopas till stöd för denna punkt, är det tydligt, att man ansåg, att detta stadgande skulle tillämpas på förläningar.

Återställandet af förhållandet under den senare medeltiden, då rikets "land, slott och län" blott mot skyldighet af tjänst fördelades mellan mäktiga länsinnehafvare, hvilka konungen i trots af landslagens tydliga stadgande ej ägde makt att fritt till- och afsätta [1]), är uppenbart det, som åsyftas med denna framställning [2]).

I den fjärde punkten begäres, att lagmän och häradshöfdingar skulle väljas och stadfästas enligt lagen bland adelsmän inom häradet samt få njuta sina rättigheter och att dylika tjänster ej måtte räknas såsom underhåll och förläning. Ingen borde dessutom få hafva 2 häradshöfdingedömen eller häradsdom i egen lagsaga [3]).

Den 5:te punkten handlar om adelns "russtjänst och uppfordring", som borde ske "efter lagen och ej längre eller vidare". Adelsmän borde ock njuta "tillbörligt skadestånd och vederlag för det de på riksens utfärder mista häller ock elljest i konungens resor förtära". Dessutom begäres, att ofrälst man, som sådant ärligen och manligen mot rikets fiender förtjänar och kan göra rosstjänst, ej måtte "sönjes" (nekas) frälse, samt att skatte må kunna förvandlas till frälse, liksom frälse till skatte.

I den 6:te punkten fordras, att adelsman ej måtte fängslas, till heder och ära försmädligen utropas eller beröfvas gods, vare sig ärft eller förtjänt, utan att han blifvit därtill dömd af rådet eller sina likar, samt att konungen ej skulle tro något förtal, särdeles om rådet. Förtalade någon en annan, skulle rättegång anställas dem emellan. Dessutom borde ingen, "eho han hälst vara kan", försvara eller hägna den andres hjon eller tjänare, "som med ominne bortlöper".

---

[1]) Jmfr Forssell a. st. I. Inledningen.

[2]) Att man oaktadt medgifvandet, att förläningar icke mer kunde gifvas så ymnigt som fordom, ej blott önskade tillbaka de gamla *vilkoren för länens besittning*, utan väl äfven den *forna ymnigheten*, synes framgå däraf, att i konceptet till postulata nobilium bland de handlingar, som skulle styrka, hvilka förmoner adeln fordom haft, äfven finnes en afskrift af den 1485 upprättade förteckning på länen, hvilken utvisade den dåvarande fördelningen af riket mellan konungen och herrarne. Handlingen till en del anförd af Forssell a. st. I p. 20 efter 2 kopieböcker, hvilka sannolikt tillhört Erik Sparre eller någon af hans samtida. Riksark. Till förfullständigande af Forssells uppgift må nämnas, att både i kopieboken J. I och i konceptet ej blott Aska härad, utan äfven Vermland och Dal upptagas såsom lydande under Vadstena gård. I de renskrifna exemplaren af postulata nobilium är ej denna handling intagen.

[3]) Jmfr adelns förslag härom. Se ofvan p. 87 n. 3.

Enligt den 7:de punkten borde adeln få igenbörda egendomar, som olagligt kommit under kronan, samt erhålla stadfästelse på förvärfvade gods både i Sverige, Finland och Livland.

I den 8:de punkten begäres, att adeln skulle få igenbörda äfven de gods, som "i förtiden" skänkts till kyrkor och kloster, "emedan de nu icke till det, som de gifna och ärnade voro, brukade blifva", "särdeles hvad som efter konung Karls räfst bortkommet är". "Eljest borde ock med rätta hållas med kloster och klostergods, efter som i Vesterås år 27 hafver varit beviljadt, hvilka såväl som andra kyrko- och præbendegods blefve samtyckte kronan allena till hjälp och förbättring, och klostren adeln till att besitta förläningsvis". Slutligen borde adeln också njuta jus patronatus och hafva fritt kyrkoherdeval.

Den 9:de punkten är riktad mot förtydningar af lagen, såsom att målseganderätten ej respekterades.

. I den 10:de punkten begäres, att, om frälsemö eller enka låtit lägra sig, deras gods ej skulle räknas förfallet under kronan såsom hittills skett mot lagen [1]), och i den 11:te att adeln måtte befrias från de båda slottshästar, som till en tid beviljades i Kalmar 1474, samt hvart tredje års konungshästar och all fogdegästning [2]).

I 12:te punkten begäres, att adelsmän fritt måtte få bruka på deras ägor befintliga malmberg och därför göra russtjänst såsom af annan ränta, hvarjämte den upplysning meddelas, att inga bergverk blifvit tagna under kronan före 1570 [3]).

Den 13:de punkten är riktad mot att fogdarne plägade tvinga adeln att bortbyta skattejord, som den hade inne med frälsejord [4]) eller därför besvärade den med gästning [5]). Därjämte begäres, att adelns landtbönder ej skulle tvingas att rödja vägar eller bygga broar, vidare än som lag säger, eller att föra tionden utom lagsagan; att tvärtäppor och olaga dammar i åar skulle nedrifvas, att adelns hus i städerna skulle vara skattefria, då de ej brukades till borgerlig näring, samt att adelsmäns tjänare, som

[1]) Jmfr Forssell a. st. I p. 129 n. 1.

[2]) Ibid. p. 76.

[3]) I konceptet står 1530.

[4]) S. k. "utgjordar".

[5]) Denna punkt har något olika lydelse i konceptet och de renskrifna exemplaren, men innehållet är det samma.

njöt skattefrihet af husbonden, äfven skulle få njuta sådan af kronan.

I den 14:de punkten fordras utan all inskränkning, att frälsebönder skulle vara fria från utskrifningar, skjutsfärder, dagsverken och gästning samt ej tvingas och sakfällas att besöka häradsting, med mindre de där hade att klaga eller svara. Dessutom borde de få byta sina varor med bönder och bergsmän, och landsköp ej tydas vidare än lag säger.

I den 15:de begäres, att adeln måtte för sina tjänare och gårdshjon få njuta de gårdsrätter, som förut blifvit beviljade, och enligt den 16:de skulle inga gärder få påläggas adelns landtbönder, "med mindre det blifver samtyckt i landsändarne af deras husbönder, såsom lag säger" [1]), samt i inga andra fall än de i lagen stadgade, och härvid borde adelns bönder räknas för hela, halfva eller torpare, allt efter som de voro lagda i syskonskifte. Härefter följer en märklig begäran, "att, då någon hjälp af adelns bönder blir samtyckt och krig är, adeln därbredvid icke nödgas draga på utfärder, utan antingen adeln blifva fri från utfärden, eller bonden från ledungslaman, eller adeln behålla samma gärd till deras eget uppehälle, när de utdraga". Därjämte borde adeln få njuta alla konungssaker af sina landtbor, dock efter laga dom, och "all adel, högre och lägre, utan och innan råds, vara ett vilkor". Slutligen borde adelns landtbönder ej fängslas, utan få rätt att ställa borgen, så vida de ej grepos på bar gerning.

Sedan en särdeles stor mängd handlingar blifvit anförda till bevis för denna punkt [2]), blir framställning af mera allmänt inne-

[1]) Jmfr Forssell a. st. I p. 79.

[2]) I konceptet, men ej i de öfriga exemplaren följer här en vidlyftig framställning af orsakerna, hvarför originalen till de åberopade brefven ej funnos att tillgå. Däröfver vore ej att förundra sig, heter det, utan det vore "fast mer sällsynt, att så mycken rättelse är efterlefd vorden, när man vill se, huru detta rike fordom förestods". De forna, främmande regenter, såsom en konung Erik, Kristofer, Hans och Kristian, hvilka icke unnade de svenska lifvet, mycket mindre några privilegier, hade nämligen bortfört och afhändt mycket; biskop "Svinfot" (Johannes Magni) samt Brask hade äfven tagit mycket med sig, och då Kristian I 1400 (sic) reste till en herredag i Kalmar, "blef ett fartyg med många riksens handlingar borta". Under konung Gustafs tid hade kansliet förestätts af en oredlig utländing Konrad von Pyhy, som understod sig att göra en ny lag och landstadga mot Sveriges beskrifna lag; kom ohörlige eder och förpligtelser (ändradt till "nya eder och edsceremonier") till väga såsom skedde i Örebro, "där de hafva svurit på bare svärd med sakramentsannammelse, hvilket i alla land och konungariken är ohördt, såsom och en benämd Norrman, hvilken ville, att adeln skulle annamma deras gods länsvis efter tysk ordning". Under konung Erik och Johan hade Göran Persson och Johan Henriks-

håll: "att nu sådana privilegier och frihet, som tillförene uppräknade och beviste äre, icke kunne, mycket mindre borde igenom arfföreningen förbrytas häller förkortas, gifver förnuft och all rättvisa med, kan ock icke häller i någon arfhandling befinnas".

Genom anförande af åtskilliga urkunder från de föregående Vasakonungarnes tid visas, att desse, oaktadt arfföreningen, erkänt rikets lag samt ständernas privilegier, hvarefter det vidare heter: "och af detta föreskrifna är nu till att se, med hvad grund det sagdt är, att adel och andra stånder icke af ålder hafve haft privilegier, så ock om de i arfföreningarne äre gjorda till intet, och om man står efter några främmande häller utländska friheter. Och efter intet annat bortlofvadt och bebrefvadt är än själfva arfsrätten, så förser man sig, att icke något annat påtrangas skall, hvilket vore uttryckligen emot Sveriges lag och alla konungens eder och löften". På grund af allt detta begäres, att inga andra stadgar eller ordningar måtte påbjudas än de, som med alla ständer förhandlats och samtyckts samt tillbörligen i hvar landsända beslutits; olagliga befallningar borde hållas kraftlösa samt alla aftvungna förskrifningar lefvereras tillbaka. Hvad som behöfdes för att något skulle komma till laga kraft, kunde åter pröfvas af det föregående och efterföljande. Till styrkande af att ständernas samtycke fordrades för nya lagars antagande anföres nämligen därpå konung Birgers bekräftelse af Uplandslagen samt förklaringen i Vesterås ordinantia och arfföreningen, att de voro antagna "med riksens råds råd, ridderskap, bisper, prelater, ständer, städer och den menige man, item alla lagsagors och landsändars fullmäktiga sändebud". Vidare följer en begäran, att om några förbud mot utförsel gjordes, dessa skulle gälla lika för alla, och slutligen anhålles det, att den försegling, som båda konungarne gjorde och stadfäste sins emellan i Kalmar, måtte blifva hållen i alla punkter "efter hertig Karls och ständernas råd, samtycke och förbättring, såsom ock förseglingen i bokstafven lyder" [1]).

---

son haft det största inflytandet och rikskansleren samt vice kansleren aldrig varit betrodda om nyckeln och sekretet samt inga adelsmän brukade i kansliet. "Om nu" — heter det slutligen med anledning häraf — "riket på sådant sätt i längden kan blifva förvaret, får man finne."

[1]) Denna punkt finnes ej i konceptet. De exemplar af postulata nobilium, som jag begagnat, äro ej undertecknade, men Fryxell a. st. IV p. 180 säger att akten varit underskrifven af riksråden Nils Gyllenstjerna, Erik Stenbock,

Sådant är det hufvudsakliga innehållet af denna märkliga framställning, som med skäl kan betraktas såsom ett fullständigt uttryck för den dåvarande svenska aristokratiens hela politiska uppfattning. Att aristokratien häruti med skicklighet och kraft förde den lagbundna frihetens talan gent emot anspråk, som stodo i strid med det svenska samhällsskickets ande, bör till fullo erkännas, men det oaktadt kan hon dock ej fritagas från att därigenom själf hafva åsyftat mycket, som lika illa öfverensstämde med svensk statsrätt och vilkoren för fäderneslandets lyckliga utveckling. Visserligen erkändes i postulata nobilium arfföreningens helgd, och vi tro äfven, att man hade fullkomligt rätt i påståendet, att de framstälda fordringarne ingalunda stredo mot denna. Men till arfrikets införande inskränker sig ingalunda det verk, som Gustaf Vasa utförde till den svenska konungamaktens stärkande. Det fortgick under hela hans regering och bestod i korthet sagdt däri, att han öfver de enskilda intressena, för hvilka under unionstiden statens rätt nästan gått under, återupprättade konungamakten och med det samma samhällsmyndigheten till hvad den enligt rikets gamla lagar var ämnad att vara. För detta mål verkade han, då han krossade kyrkans med samhällsordningen oförenliga makt, då han återförde rådsmyndigheten inom dess gamla gränser och nedslog bondeupproren, och ej minst då han, stödd på landslagens bud, bröt medeltidens länsväsende och i dess ställe satte åtminstone en begynnelse till en kunglig ämbetsförvaltning [1]). Redan före 1544 var allt detta i hufvudsak genomfördt och arfföreningen bildar blott så att säga kronan på verket eller innebär endast ett betryggande för framtiden af den nyskapade konungamakten. Utan det verk, som konung Gustaf för öfrigt utförde till konungamaktens stärkande, skulle arfföreningen blott blifvit en form utan innehåll, och då postulata nobilium verkligen åsyftade att i mycket omintetgöra detta verk, så låter det sig ej neka, att aristokratien, oaktadt hon gaf sitt fulla erkännande åt arfsrättens helgd, dock nu angrep den nya konungamakten, sådan konung Gustaf till rikets båtnad den upprättat.

Hogenskild och Klas Bjelke, Axel och Erik Lejonhufvud, Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér, Göran Posse och Gustaf Båt. Flemming har således ej häller i denna sak samverkat med sina embetsbröder, men deremot skulle detta varit fallet med Axel Lejonhufvud.

[1]) Se härom Forssell a. st. I. kap. I.

Detta skedde dock ej därigenom att hon fordrade, att denna konungamakt skulle vara *lagbunden*, utan felet låg däri, att hon under namn af laglig frihet ville återupplifva de inkräktningar i konungens och de öfriga samhällsklassernas rätt, som aristokratien under oroliga tider tillåtit sig, och hvilka i själfva verket voro stridande ej blott mot en sund samhällsutveckling, utan äfven mot rikets gamla lagar.

Emellertid nöjde man sig ej med att blott framställa sina fordringar, utan man utarbetade äfven ett fullständigt förslag till de nya privilegierna, i förhoppning att konungen före kröningen skulle därpå meddela sin bekräftelse [1]). Detta förslag öfverensstämmer i det närmaste med postulata nobilium, och vissa punkter äro endast mera utförda eller något modifierade. Så heter det här uttryckligen, att nya riksråd skulle tillsättas "efter samtliga riksens råds medbetänkande", och konungen i vigtigare saker ej få företaga något "utan deras och samtliga ständers råd och samtycke" [2]). Vidare skulle konungens befallningsmän ej få befatta sig med häradsallmänningen mera, än som lagboken utvisade om konungens treding, och adeln få upprödja så mycket af allmänningen, som svarade mot deras egendom. Om russtjänsten stadgas i enlighet med Johans privilegier, att en häst och karl skulle utrustas för hvarje 400 marks ränta af arfvegods [3]), samt att adeln i fredliga tider blott skulle behöfva utgöra hälften så stor russtjänst under vilkor, att den, när så behöfdes, kunde skaffa tillräckligt med folk, men med afseende på landböndernas skyldighet att, när adeln gjorde russtjänst, deltaga i gärder och ledungslama är här föreskrifvet, att de antingen skulle vara befriade därifrån, eller ock adeln erhålla fritt underhåll såsom ko-

[1]) Bland acta ang. ridderskapet och adeln I finnas flera exemplar af detta förslag. På ett af dessa, som är försedt med ändringar och tillägg, skrifna med Hog. Bjelkes stil, är antecknadt: "Om adelns försächringh på deris privilegier, ställt den 9 och af migh förendredis d. 11 Februarij 94 i Upsala", och ett annat med dylika ändringar är dateradt den 18 Febr. Den försäkring för Ridderskapet och adeln af den 11 Febr., som finnes hos Stjernman a. st. I p. 394, kan således *då* ej hafva blifvit utfärdad och är i sjelfva verket ej något annat än rådets förslag, i det närmaste öfverensstämmande med de nämnda koncepten. Jmfr Vingqvist a. st. p. 119 n. I den i texten intagna redogörelsen för förslaget har jag följt Stjernman.

[2]) I Hog. Bjelkes förslag är här tillagt: "heller till ded minste de förnembstes råådh och samtycke". I förslaget af den 18 Febr. säges blott, att konungen skulle regera riket med Råds råde.

[3]) Om förläningsränta nämnes ej något. Värderingen af räntepersedlarne är den samma som i Johans priviligier.

nungens eget krigsfolk [1]). Vidare tillerkännes adeln rättigheten att uppbära alla kungliga sakören af sina landtbönder [2]) samt att bruka förut beviljade gårdsrätter utom i sådana mål, som gingo på lif och jordagods [3]). Från de 2 årliga slottshästarne samt hvart tredje års kungshästar skulle adeln förskonas, dock ej förr än fred blifvit sluten med Ryssland, och för malmberg skulle den utgöra hälften mindre russtjänst än för annan ränta. Adelns landtbönder skulle ej betungas med gärder, utan att det blifvit "samtyckt i landsändarne och lagsagorna efter som lagboken lyder", samt ej behöfva deltaga i utskrifningar, dagsverken, gästningar, tingssökning, vägrödjning och skjutsfärder *ytterligare än som lagen och deras urminnes privilegier utvisa;* och härvid skulle alltid 2 fullsuttna landtbönder räknas mot en skattebonde [4]). De gods, som efter Karl Knutssons räfst blifvit skänkta till kyrkor och kloster, skulle fortfarande få igenbördas [5]) och med afseende på förläningar stadgas, att adelsmän, som kunde göra riket tjänst, skulle erhålla tillbörligt underhåll i land och län i enlighet med rikets sedvänja, adelns privilegier samt förhållandet under Gustaf Vasas och konung Johans tid, samt rikets slott och fästen dem tillbetros [6]). Ingen skulle, utan att han vore lagligen dömd, få beröfvas sina förläningar, dock att konungen skulle äga att därmed göra omskifte, när det skedde utan läntagarens skada och vanära.

[1]) Annars skulle russtjänsten utgöras på egen kost 4 månader inom landet. Om russtjänsten utom landet nämnes ej något i förslaget hos Stjernman; i Hog. Bjelkes är ett stadgande, att den skulle ske på egen kost under 14 dagar, öfverstruket, och i förslaget af den 18 Febr. säges uttryckligen att vapentjänst ej skulle uppbjudas annorlunda än som lagen förmäler, *landamäre att värja.*

[2]) Dock mot vilkor att landtbönderna ej befriades från böterna till lagmän och häradshöfdingar (förslaget af den 18 Febr.)

[3]) Detta undantag finnes ej i Hog. Bjelkes förslag. I det af den 18 finnes på en lös lapp ett tillägg, enligt hvilket den nämnd, som biträdde husbonden, skulle till hälften bestå af andra "hofmän", som ej voro i hans tjenst.

[4]) Enligt förslaget af den 18 skulle dessutom 2 halfvabor och 4 torpare räknas lika med en "hel frälsebo". Om den af Johan beviljade "frihetsmilen" nämnes ej något.

[5]) Eller ock skulle en adelsskola inom 3 år upprättas i riket och unga adelsmän underhållas vid någon utländsk akademi, som tillhörde den augsburgiska, bekännelsen. Tillägg i förslaget af den 18 Febr. Om bördsrätten till öfriga gods, som kommit under kronan, är ej något stadgadt i dessa förslag; jmfr postulata nobilium mom. VII.

[6]) Enligt förslaget af den 18 Febr. skulle de, som förde befälet öfver slotten, äfven hafva "uppseende" med fogdarne, och enka efter en länsinnehafvare få behålla länet "till det minsta" ett år efter mannens död.

Vare sig att Sigismund ansåg dessa anspråk öfverdrifna, eller hans missnöje öfver rådets och den öfriga adelns hållning med afseende på den religiösa frågan bestämt hans handlingssätt, visade han sig emellertid föga tillmötesgående. De föreslagna privilegierna vunno ej hans stadfästelse, och hela frågan uppsköts såsom vi sett till efter kröningen [1]). Härigenom hade man förlorat det kraftigaste medlet att tilltvinga sig Sigismunds bifall, och ehuru denne lofvat att "strax" efter kröningen utfärda ständernas privilegier, befinnes han dock äfven i denna sak hafva följt sin vana att draga ut på tiden. Den 30 Maj gjorde riksråden ett försök att få saken afgjord, i det de då förestälde konungen, att bästa sättet att lemna efter sig "glada, välvilliga, trygga och trogna undersåtar och tjänare" vore att låta alla ständer bekomma deras skäliga och lagfångna privilegier, samt uppmanade honom att dem stadfästa, såvida de hade lag och skäl med sig och ej vore förbrutna eller uppsagda [2]), men Sigismund svarade härpå blott, att han ej vägrat något stånd de privilegier, som det haft under konung Johans tid, och att han för "gemena adelsstånd" yttermera något förbättrat dem, om de därmed läte sig nöja [3]). Hvad hans egentliga mening var, fick man emellertid ej veta, förr än efter hans afresa till Polen, då det befans, att han den 10 Juli verkligen utfärdat nya adelsprivilegier. Dessa innehöllo emellertid ej något annat än en bekräftelse på Johans privilegier af 1569 endast med ett tillägg, hvarigenom rätten att af landtbönderna uppbära de kungliga sakörena nu medgafs *alla* adelsmän mot att de i stället afstodo från häradshöfdingens andel i böterna [4]). Ehuru detta var en punkt, på hvil-

[1]) Se ofvan p. 86. Geijers uppgift a. st. II p. 317 att Sigismund före kröningen utfärdat nya adelsprivilegier beror tydligt däraf, att han antagit att den af Stjernman anförda försäkringen verkligen erhållit kunglig stadfästelse. Jmfr ofvan p. 98 n. 1.

[2]) Rådslag under Sigismunds och Karl IX:s regering. Riksark.

[3]) Sigismunds registr. den 6 Juni 1594.

[4]) Dessa privilegier finnas i original i Riddarhusets arkiv, skrifna på pergament och försedda med konungens underskrift och sigill. Bland acta ang. Ridderskapet och adeln I finnas flera afskrifter, af hvilka somliga dock äro orätt daterade. På en af dessa dat. den 3 Juli, är skrifvet med Hog. Bjelkes stil: "Copia viss aff de nye previlegier för Sweriges adell och Ridderskap, som konung Sigismundus underskreff och förseglade och lädt läggies i sitt Cantzelij, som dock inthet öfferantwardedes Richzens Rådh och Ridderskap, efter her udi allenist förmälles om kongl. saaker medh deris landboor, men allth anneth som udi chröningen war författedh udi deres inlagda postulata, deruppå swares heller efftorlates her inthet endogh thet alth hade warilit wåre gamle för-

ken man lade ganska stor vigt, måste dock denna utgång hafva varit föga tillfredsställande för aristokratien, då alla de öfriga, ej mindre vigtiga fordringarne, oaktadt all möda man gjort sig att bevisa deras rättmätighet, lemnades helt och hållet utan afseende.

Huruvida ett annat resultat kunnat uppnås, om rådet visat mera undfallenhet mot Sigismunds önskningar, må lemnas därhän, men visst är, att rådsherrarne vid detta tillfälle ingalunda kunna beskyllas för att ens hafva försökt befordra sin egen fördel genom några för fäderneslandet skadliga eftergifter, och detta deras förhållande förtjänar så mycket mera erkännande, som privilegiefrågan tydligt låg dem synnerligt om hjärtat. Ej mindre anmärkningsvärd är den hållning, hertig Karl iakttog under denna frågas behandling. Det visar sig nämligen, att han i stället för att, såsom man möjligen kunnat vänta, helt och hållet motsätta sig adelns försök att erhålla utvidgade privilegier, snarare, åtminstone till viss grad, befordrat det samma. Förklaringsgrunden härtill torde man väl i främsta rummet hafva att söka i hans önskan att under dåvarande kritiska förhållanden ej stöta sig med rådet, men därjämte synas adelns anspråk att få åtnjuta sina gamla rättigheter, till en början, och innan han lärde känna hvart dessa anspråk egentligen syftade, hafva förefallit honom befogade. Redan den instruktion, som hertigen och rådet gemensamt utfärdade för Ture Bjelke vid dennes beskickning till Polen, inne-

---

äldrers urminnes rette frijheth och previlegier, och fands thet breff i Cantzliet, seden konungen war dragen aff riketh igen till Pålandh, anno 1594 om hösten".

Att desse privilegier verkligen tillämpats, ses af ett öppet bref af den 25 April 1595, hvaruti hertig Karl säger sig hafva efterlåtit adeln i furstendömet "såväl den ringere som yppere" alla kungl. sakören af deras landtbönder; detta hade emellertid på sådant sätt missbrukats, att adeln nekade sina bönder att söka ting, och utan laga dom af egen vilja utkräfde böterna samt förhöll häradshöfdingen hans rätt. Karls registr. 1595. Anmärkningsvärdt är, att hvarken i adelns förslag till privilegier eller i de af Sigismund utfärdade privilegierna 1590 års arfförening omtalas, utan endast den af år 1544. Öfverallt talas också blott om att konungens *manliga* arfvingar hade rätt till tronen. Att de af Johan förföljda riksråden ej varit synnerligt belåtna med 1590 års arfförening, synes framgå däraf, att då Johan bland vilkoren för att de skulle erhålla hans nåd äfven uppstält den fordran, att de skulle försegla ifrågavarande förening, svarade de, att "om den äntligen skall förseglas" så protestera de "omni meliori forma et modo" att de ej brutit mot den förra. Fragment bland Handl. r. de i kon. Johans tid anklagade etc. 1592. Sigismund själf synes ej rätt hafva känt till dess innehåll, ty den 3 Mars begär han underrättelse af rådet om hvad som förhandlades på den sista herredagen i Stockholm och särdeles om den nya arfföreningen. Sg:s registr. 1594. Hvad rådet svarat, känner jag ej.

höll, såsom förut är visadt, en framställning i detta syfte, och efter Sigismunds ankomst till Sverige skref Karl den 5 Nov. till honom, att efter adeln utan tvifvel var till sinnes att påyrka stadfästelse och yttermera förbättring på sina privilegier, borde konungen med det första begära veta, hvilka deras fordringar voro.

"Och" — fortsätter han — "medan en part af adeln beropar sig på gamla urminnes privilegier och framfarna konungar och regenter, så vore godt, att hvad bevis de kunde hafva därom måtte då framhafvas, ty hvad som de kunna bevisa att dem efterlåtet vore till förene, det synes icke annat vara än tillbörligt att dem sådant måtte ännu undt och stadfäst blifva" [1]). Sedermera finner man äfven, att rådet tvänne gånger vändt sig till hertigen för att erhålla hans bistånd, ena gången genom sitt bref med Henrik Henriksson [2]), och den andra, då Seved Ribbing och Axel Kurk sändes till honom [3]). Dessa hade nämligen i uppdrag att omtala, det man ämnat anhålla hos konungen om privilegierna, men därmed tills vidare haft fördrag [4]), på det man ej skulle synas sätta sin egen nytta framför menige riksens ständers välfärd. Om sändebuden tillspordes, hvilka privilegier adeln begärde, skulle de svara, att man ej åstundade något annat än hvad som var "lagligt, skäligt och tillbörligt", hvilket man hoppades att hertigen *efter sitt förra löfte* skulle befordra. Sedan Karl lärt känna fordringarnes innehåll, synes han väl ej hafva i allo funnit dem "skäliga och tillbörliga", men befinnes dock ej hafva helt och hållet ogillat dem. Då Sigismund begärt hans råd angående denna sak [5]), svarade han nämligen den 21 Mars 1594,

[1]) Karls registr. 1593 A. Besynnerligt nog anser Geijer a. st. II p. 318, att denna skrifvelse innehöll en varning mot de nya privilegierna.

[2]) Se ofvan p. 80 n. 3. De hade begärt, att hertigen "ville hjälpa adelsståndet till godo", och Karl svarade, att han därtill vore "öfverblödig och benägen, så mycket som han kan och som tillbörligt är".

[3]) Se ofvan p. 83.

[4]) "Och först welidt fordre på denn deel vår ewige sjels wälfärd woderkomber."

[5]) Sigismund skref härom till hertigen både den 9 och den 13 Mars. Då det förra brefvet blifvit olika uppfattadt (se Geijer a. st. II p. 318 och Vingqvist a. st. p. 119 a.) anföra vi ur det samma, hvad som rör denna sak: "Såsom E. Kärl:het wäl drager sigh till minnes, hurn fliteligen ridderskapet och adelen nu nyligest uthi Upsala fordrede på teres privilegiers förbättring och vij då så väl som och E. K:t toge saken till betenkende, så effter thett förb:te ridderskap ähnnu på nytt någre reser fordre på thett samme, haffve vij nu lattit författet på samme privilegier och sendett E. K:t hermed till handa, broderligen

att ändock adelns privilegier under Johans tid blifvit yttermera förbättrade, "än de till äfventyrs någon tid tillförene varit hafva", så ansåg han dock, att konungen, om adeln ville ytterligare försäkra honom och hela den kungliga familjen [1]), kunde utan sin och efterkommande Sveriges konungars skada af "deras inneliggande punkter" efterlåta *några*, "dock så att de först granneligen punkt för punkt varda öfversedda".

Sedermera synes Sigismund hafva begärt att närmare få höra Karls mening om de särskilda punkterna, ty den 4 April skrifver denne, att hans åsigt fortfarande var, att några bland de punkter, som adeln begärt, utan afsaknad kunde efterlåtas, men att några däribland vore betänkliga att tillåta "och endels synes ske efterkommande konungar förnär uti". Att nu "uttryckligen" säga "hvilket som efterlåtas kunde eller ej" hade han betänkande, emedan hans råd, hur "troligen" det ock vore menadt, tilläfventyrs blefve annorledes förstådt och upptaget, hvarför han rådde att sammankalla några af rådet och adeln för att vara närvarande vid punkternas granskning. Om hertigen haft någon andel i den utgång som saken slutligen fick, kunna vi ej afgöra, men någon tvist med anledning af denna sak synes åtminstone ej hafva förefallit mellan honom och rådet [2]).

---

och kärligen begerendes E. K:t ville oss vidare sitt trogne, broderlige rådh och betenkende i saken medhdele, om och nogett ytterligere vore them therutinnen att efterlate".

[1]) Hos Stjernman a. st. ff. 421 o. p. finnes verkligen en dylik försäkring, om hvilken det säges att den är afgifven, emedan konungen skriftligen försäkrat adeln om allt, som den efter Sveriges lag haft att fordra. På grund af det som förut är anfördt om tillkomsten af Sigismunds adelsprivilegier synes denna handling emellertid blott kunna vara ett förslag, och detta bestyrkes äfven däraf, att den endast är daterad Mars, utan angifven dag.

[2]) Bland acta ang. ridderskapet och adeln I finnes dock en uppsats med öfverskrift: Then högborne furstes her Carls & ctr. någre betenkende om the punkter Ridderskapet i Swerige hafwer begeredt på theris privilegier till förbättring, hvilke synes eftherlathes böra eller ej." I kanten står visserligen antecknadt: "till 1590 under hertigh Carls titel", men detta kan ej vara rätt, ty i skriften omtalas konung Johan såsom död, och de "punkter", hvilka äro föremål för hertigens "betänkande" äro just de, som innehållas i postulata nobilium och rådets förslag till privilegier. Om hertigen meddelat sitt betänkande åt Sigismund känner jag ej, men då det i alla fall är af intresse att se, hvad han tänkt om de särskilda fordringarna, anför jag uppsatsens hufvudsakliga innehåll. Att lagmän skulle väljas enligt lagen, afstyrker han, emedan konungen svurit att hålla alla vid lag och därför borde få sätta till lagman, hvem han ville. Skulle lagmän väljas inom lagsagan kunde ock hända, att ingen adelsman funnes att tillgå, hvilket var mot privilegierna. Likaledes borde konungen få behålla sin rätt att tillsätta häradshöfdingar; dessa borde dock tagas inom häradet, men om ingen af häradets adelsmän därtill

Såsom förut är nämndt hade hertig Karl och rådet haft för afsigt att i stället för de kasserade Kalmare stadgar förelägga Sigismund en ny försäkran med afseende på rikets ställning under unionen [1]), och denna plan finner man äfven hafva blifvit satt i verket. Att härvid i främsta rummet skulle blifva fråga om styrelsens anordning under konungens frånvaro var naturligt, ty om man också under den korta tiden från Johans död till Sigismunds hemkomst hade kunnat nöja sig med den förening hertigen och rådet härom ingått, så behöfdes dock nu, att denna fråga genom en bestämd öfverenskommelse bragtes till en definitiv lösning, särdeles då man kunde förutse, att konungen endast undantagsvis skulle komma att uppehålla sig i riket [2]). Redan

vore skicklig, kränktes ej privilegierna, om konungen förordnade någon annan, som i förstånd och förfarenhet var adels like. Att kronans befallningsmän ej skulle få befatta sig med häradsallmäningen afstyrkes, då det kunde bevisas, att denna liksom landsallmänningen för lång tid sedan lagts under kronan. Att adeln under fred ej skulle hålla mer än half russtjänst vore otillbörligt. så framt ej hvar och en med säkerhet visste, hvarifrån han skulle få förfaret krigsfolk, så att man ej nödgades taga "plogdrängar och annat obrukadt folk". Med afseende på underhållet af adelns folk i krig borde ej något ytterligare medgifvas "än som nogsamt uttryckt är i salig konung Johans privilegier"; att adelns bönder skulle vara fria från ledungslama, när adeln gjorde russtjänst kunde "icke med skäl begäras", ty då blefve en bevillning till rikets försvar för tung för kronans bönder, och försvaret gällde ej blott dem, utan alla rikets invånare. Att adeln skulle få behålla konungssakerna med sina landtbönder, vore väl mot lagen, men tillstyrkes likväl; om någon missbrukade denna rätt, skulle han dock hafva förverkat den för lifstid. Jus patronatus borde endast medgifvas dem, som kunde bevisa, att deras förfäder af eget arf gifvit något åt kyrkan, men om en ovärdig prest tillsattes, skulle biskopen med öfverhetens samtycke få förordna en annan. Bruket af gårdsrätter borde endast på sådant sätt tillåtas, *att saken förhördes på häradsting, men straffades efter gårdsrätten.* Efterskänkandet af de 2 årliga hästarne tillstyrkes, men däremot ej af konungshästarne. emedan dessa af ålder tillhört konungens uppbörd. Att adeln mot tionde eller russtjänst skulle få bruka malmberg, och att deras landtbönder skulle vara fria från utskrifning, såvida ej därigenom för mycket folk förvarades, samt fritt få fara till "berg" ansåg hertigen kunna tillåtas, och likaledes att landtbönderna,såsom förut var beviljadt, ej gjorde mer än hvar tredje skjutsfärd; men när krigsfolk droge mot fienden, någon af konungahuset reste fram, eller riksdag skulle hållas, borde 2 landtbönder svara mot en krono- och skattebonde. Vägrödjning borde ske efter lagen, och kronans utjordar, som låge mellan adelns hemman, skulle ej utbrytas, såvida de ej kunde byggas till förbättring. Något ytterligare igenbördande af kyrko- och klostergods ansåg hertigen ej böra ifrågakomma, då konung Gustaf blott medgifvit det för en viss tid och Erik för ytterligare 3 år, och dessutom därigenom stor oreda skulle uppstå adeln emellan, emedan denna genom byte eller gåfva erhållit en stor del af dessa gods. Slutligen tillstyrker han, att adeln för eget behof skulle få åtnjuta tull- och accisfrihet samt få utskeppa varor af sina egna gods, men däremot ej af förläningar, ehuru detta dock varit medgifvet i Johans privilegier.

[1]) Se ofvan p. 43.

[2]) Se ofvan p. 79 n. 1.

Flemmings uppförande hade ådagalagt, huru nödigt det var, att regeringens befogenhet närmare bestämdes, och vigten häraf framstod ännu tydligare, då Sigismund efter kröningen på mångfaldigt sätt kränkte de löften han därvid afgifvit [1]); endast i fall de män, åt hvilka regeringen nu skulle anförtros, ej blott ville skydda rikets religion, utan äfven kunde uppträda med tillräcklig kraft och myndighet, var det att hoppas, att konungens löften skulle blifva en verklighet. Denna fråga var emellertid af ganska ömtålig natur, då den lätt kunde väcka till lif den gamla motsatsen mellan hertigen och rådet. Hertigen synes hafva varit den, som först blifvit färdig med sitt förslag till en dylik "riksakt" eller — som man denna tid uttryckte sig — "regeringsordning", ty redan från Februari 1594 finnes en sådan handling, om hvilken vi äga ett bestämdt vitnesbörd att den härflutit från honom, och hvars innehåll äfven gör detta troligt [2]). Enligt denna skulle konungen "inga ärenden där uti handla eller besluta" utan ständernas fullkomliga ja och samtycke. Med afseende på regeringen heter det, att *både konungen och ständerna begärt, bedit, beviljat och samtyckt*, att hertig Karl, såsom kommen till laga ålder och arfsberättigad till riket, skulle "med Sveriges rikes råds råd" förestå densamma efter rikets lag och konungens fullmakt. Vad till konungen skulle under hans frånvaro afgöras af den, han i sin stad betrott regeringen. Emedan konungen i sin ed lofvat att ej minska kronans ränta, skulle intet däraf få bortgifvas till evärdelig ägo, utan förläningar endast få utdelas "i lifstiden" och med vilkor, att stadfästelse söktes hos efterträdaren. Om konungen under sin vistelse i Polen ådroge sig någon skuld, skulle ej Sverige vara skyldigt att därför ansvara, såvida det ej skett till dess bästa "efter riksens råds och ständers egen begäran, som föregå skall"; rikets regalier samt inventarierna på det kungliga slottet skulle ej få bortföras, mycket mindre gå i arfskifte; rikets bref och handlingar skulle rikskansleren med 2 riksråd samt

[1]) Se härom Norlin a. st. I. 1 p. 73 och 84.

[2]) Det är samma handling som Stjernman a. st. I pp. 411 o. ff. anför under titeln: "K. Sigismundi försäkring för Riksens ständer. Dat. in Febr. 1594". Bland Riksdagsacta 1594 finnas flera exemplar däraf; på ett af dessa är antecknadt med Hogenskild Bjelkes stil: "Copia aff then regeringzordningh och försäkringh, som K. M:t skulle göra her i riketh och fursten lott ställe, actum in Februario 94 i Upsala"; och på ett annat "Hertigh Carlls författede regeringsordningh och försäkringh af K. M:t, när H. K. M:t drager af riket. Actum Upsala in Februario".

svenska sekreterare af augsburgiska bekännelsen hafva i förvar och konungen ej få uttaga, med mindre han underrättat rådet samt under sin frånvaro riksföreståndaren om orsaken därtill. Till hvart och ett af rikets höga ämbeten, "som äro riksdrots, marsk och amiral" [1]), skulle endast *en* förordnas, "efter en man mer än ett ämbete icke väl beträda eller förstå kan". Dessutom skulle konungen förordna tvänne riksråd till kammaråd, och "om några af de förnämste, som något ämbete hafva", aflede under hans frånvaro skulle "den, som riket förestår, samt med riksens råd" tillsätta andra i hans ställe. Alla ämbeten skulle förses med underhåll och de riksråd, som voro i största bruk och dagligen måste vara vid hofvet, förses med underhåll "på så många personer, som lag säger", och så att de utan skada kunde hjälpa sig. Inga herredagar skulle oftare få utskrifvas, än då "riksens höga och anliggande saker" fordrade det, men att det ej skulle få ske utan konungens samtycke, föreskrifves ej. Dessutom finner man ett par punkter, som tydligen äro riktade mot Sigismunds öfverenskommelse med den polska riksdagen, nämligen ett löfte, att han skulle återkomma till Sverige, samt att ej något af det, som i "pacta conventa" vid hans val till konung i Polen lofvades om Livland m. m., skulle anses bindande för Sverige.

Huruvida detta förslag blifvit förelagdt Sigismund måste vi lemna oafgjordt, men säkert är, att det ej blef gällande [2]). Sedan Karl efter kröningen återvändt till sitt hertigdöme, och konungen och riksråden till Stockholm, framkommo emellertid äfven de sist nämnda med ett förslag till regeringsordning. Enligt detta, som var författadt af Erik Sparre och i slutet af Mars torde hafva blifvit framlagdt för Sigismund [3]), skulle äfvenledes hertig Karl och rådet under konungens frånvaro utgöra rikets regering, och härvid stadgas uttryckligen, att de skulle hafva uppsigt öfver *alla rikets underliggande landsändar och folk.* Med afseende på gränserna för deras myndighet lemnas åtskilliga detaljerade

[1]) I ett af exemplaren bland riksdagsacta nämnes äfven kansler.

[2]) I sådant fall skulle nämligen ej någon vidare underhandling om en regeringsordning behöft förekomma, och Söderköpings riksdag skulle väl då varit onödig.

[3]) Det exemplar däraf, som finnes bland acta hist. 1594, är dateradt den 20 Mars och försedt med följande anteckning af Hog. Bjelke: "Om regements ordning her i riket udi konungens fråávare, stältt af Sparre och fechs migh den 26 Martij 94 i Stockholm."

föreskrifter. De skulle sålunda sköta underhandlingar med främmande makter, men ej på egen hand få ingå nya förbund, börja krig eller sluta fred. Ej häller skulle de utan konungens vett och vilja få utfärda några nya stadgar eller pålägga nya gärder; däremot skulle de äga konungsdom, dock så att vad i högvigtiga saker och sådana, som voro värda mer än 500 daler kunde få ske till konungen, men dessa saker skulle dock ej få afdömas i Polen, utan inrikes af dem, som konungen därtill förordnade. Under konungens frånvaro skulle hans försvarsbref gälla lika som under hans närvaro, "i allt det, som icke sträfvar emot Sveriges lag, konungens ed och försäkring". Samtliga i regeringen skulle hafva tillbörlig hörsamhet bland alla ständer "både till vatten och lands" samt äga tillträde till rikets slott och fästen, men ej därifrån få bortföra krigsförnödenheter eller afsätta dem, som konungen förordnat till befälhafvare "med mindre det skäligen pröfvas, att de sig otillbörligen förhålla". Regeringen skulle vidare hafva uppsigt öfver rikets ränta, uppbörd och utgifter efter den instruktion, som gåfves kammarråden, och af rikets inkomster skulle intet få bortföras ur landet. Regeringens medlemmar skulle ej få drifva landsköp eller betunga allmogen, och om häremot brötes, skulle åtal få väckas inför rätta domare. Dessutom skulle regeringen ej få utdela nya förläningar utom vid stort behof, eller utan laga dom återtaga redan utdelade. Två gånger om året skulle "samqväm" (rådsmöten) hållas för att beställa om rikets angelägenheter, den ena gången i Arboga och den andra i Norr- eller Söderköping, samt dessutom 1 gång om året ett möte äga rum i Stockholm för livländska saker, och 2 gånger om året skulle underrättelser meddelas konungen om rikets lägenhet. Hvad regeringen förordnade till rikets bästa, skulle konungen vara skyldig att gilla och stadfästa [1]), och i sammanhang med detta stadgande lemnas nu äfven en föreskrift med afseende på förhållandet mellan regeringens egna medlemmar. Det säges nämligen, att endast det borde på sådant sätt stadfästas, som "af dem allom af frivilligt betänkande och samtycke sker, eljest hvad af en eller flere och icke störste hopen, som till re-

[1]) Stadgandet härom har följande lydelse: "In summa de skole i all måtto . . . achte konungens och richsens gagnn och beste, och dett skall så wäll i desse uptalde ärende som de andre onempde bliffue af konungen gillett och stadfest".

geringen betrodde blifva, i vigtiga saker göres, vare ogilt och kraftlöst". Enligt denna punkt skulle således frågorna afgjorts enligt de flesta rösterna, och hertigen ej fått mer att säga än hvar och en af rådsherrarne, men af ett följande stadgande visar det sig dock, att meningen var att tillerkänna honom något större befogenhet. Där så hände, heter det nämligen, att fursten och de andra af regeringsrådet i någon vigtig sak icke kunde komma öfverens om beslutet, "så skola de andra riksens förnämlige ämbetsmän där till kallas och åtspörjas; kan dem ändock icke sämjas, då några flera af ridderskapet och adel och omsider alla de förnämsta ständer, om så behof göres". Hertigen skulle således ej utan vidare af "den största hopen" kunna öfverröstas, utan frågan skulle, i fall han var af olika mening, underkastas samtliga stormännens samt i sista hand ständernas afgörande. Rätten att tillsätta nya ämbetsmän tillerkännes här konungen blott med det vilkor, att det skedde inom år och dag, samt att den utnämnde vore af rikets religion, och i sammanhang härmed framställes ett fullständigt förslag till ordnande af rikets ämbetsförvaltning. Rikets höga ämbetsmän borde sålunda vara 5, nämligen drots, marsk, kansler, amiral och skattmästare. Den förstnämnde, "hvars ämbete är förnämst i riket näst det furstliga stånd", borde ständigt vistas i Stockholm. Marsken skulle vara högsta befälhafvare i krig [1]) samt adelns förstyre; kansleren skulle med tillhjälp af kanslipersoner gifva alla skriftliga besked samt förestå rikets skriftliga handlingar; amiralen skulle hafva vård om flottan, men ej utan regeringens samtycke få sälja eller bortbyta några skepp, hvarjämte ett inventarium öfver flottan borde upprättas; skattmästaren skulle jämte kammarråden hafva uppseende med rikets ränta och utgifter. Lagmännen borde tillsättas enligt landslagen, och öfver Upland, Östergötland, Vestergötland, Småland, Vestmanland, Finland och Livland borde förordnas ståthållare eller landshöfdingar, hvilka skulle hafva uppsigt öfver fogdarne, men själfve, om de förgrepo sig mot under-

[1]) Emedan den dåvarande marsken, Klas Flemming, ej åtnjöt krigsfolkets förtroende, föreslogs, att en särskild befälhafvare måtte förordnas. Enligt Verving, a. st. I p. 232 skall en häftig tvist vid denna tid hafva förefallit mellan Flemming å ena sidan och Hogenskild och Ture Bjelke, Gustaf och Sten Banér samt Erik Sparre å den andra, och med anledning häraf skall sekreteraren Henrik Henriksson hafva skrifvit till hertigen, att rådet möjligen kunde förorsakas att bedja konungen förordna en ny marsk, särdeles emedan Flemming ej hade krigsfolkets förtroende.

såtarne, eller något vore att tala mot dem, svara inför regeringen. Om något hastigt påkomme, så att fursten ej kunde blifva underrättad, eller någon af befälet ej vore till hands, skulle soldaterna och allmogen bevisa ståthållarne lydnad, men för öfrigt synes meningen redan nu hafva varit, att skilja landtregeringen från befälet öfver krigsmakten, ty öfver denna föreskrifves det, att fältöfverstar, fältmarskalk, öfverstlöjtnant, knektöfverste och knektelöjtnant skulle hafva uppsigt. På rikets fästningar, hvilka uppräknas, skulle särskilda slottsherrar förordnas, 2 på "gränshusen" och en på hvar och en af de öfriga, och desse skulle, liksom ståthållarne öfver hela landskapet, hafva uppsigt öfver de län, som hörde till slotten. *Liksom fogdarne* skulle de vara af adel samt förutom sin förläning få njuta fri förtäring på slotten. Dessutom borde en tygmästare, en underamiral och en stallmästare förordnas, och i kansliet skulle finnas en förtrogen regeringssekreterare, en tysk och en svensk sekreterare samt 2 kanslipersoner. Till alla dessa ämbeten borde ett visst underhåll anslås, som sedan borde åtfölja ämbetet, och för riksråden föreslås i detta hänseende — "ändock det tillförene hafver varit annorlunda och fast ymnigare, dock likväl till dess riket kunde komma sig före igen" — förläningar, motsvarande årsunderhåll för 12 tjänare. Hvad som behöfdes för rådsherrarnes eget bord och såsom ersättning för den tid, de försummade, kunde ock efter konungens behag blifva föreslaget och uträknadt; men för öfrigt öfverlemnades åt konungens godtfinnande "hvad H. K. M. vill mer efterlåta både till mantal och eljest på de höga ämbeten och deras personer, särdeles regeringsrådet, med hvilka och fuller borde följa något mer mantal och anseende". Vidare borde efter samma ordning underhåll tilldelas "de andra adelspersonerna och alla andra, hvar efter sitt stånd och lägenhet, och efter som konungen kan vara behagligt", men på det att häri ingen förändring måtte göras i konungens frånvaro antingen så, att någon miste sitt underhåll, eller sökte mera, konungen oveterligt, borde före dennes afresa en viss ordning och besked göras, "som de skäligen kunna låta sig nöja med".

Med alla rikets ämbetsmän skulle regeringen hvart annat eller tredje år hålla räfst, och om någon därvid befunnes skyldig till "stora fel", och ingen förmaning hjälpte, skulle han efter laga dom afsättas; en dylik ransakning borde äfven företagas med

dem, som hittills förestått höga ämbeten [1]). Slutligen borde en eller två sändebud ständigt vistas i Polen för att där bevaka rikets fördelar.

Skilnaden mellan detta förslag och det förut meddelade faller lätt i ögonen. Enligt det sist nämnda skulle hertigen blifvit den egentliga regenten, som under konungens frånvaro helt och hållet skulle trädt i dennes ställe samt till rådet kommit att intaga samma förhållande som en regerande konung, och de inskränkningar, som genom detta förslag ålades Sigismund, skulle sålunda ej drabbat själfva konungamakten, utan blott Sigismund personligen. Genom rådets förslag skulle däremot makten hafva öfverflyttats ej från *Sigismund* till den, som företrädde hans person, utan från *konungen till riksråden och de adliga ämbetsmännen*, mellan hvilka, i följd af det då ännu vanliga aflöningssättet medelst förläningar samt genom den större fasthet man nu synes velat gifva åt dessa, en stor del af riket skulle fördelats såsom nästan självständiga besittningar, och liksom under Kalmareunionen skulle man således åter erhållit en *regerande aristokrati*. Visserligen fann man sig nu af omständigheterna föranlåten att medgifva hertig Karl en i viss mon säregen ställning, men något mer än aristokratiens förnämsta man skulle han dock ej blifvit, och detta var något helt annat än den rätt han kräfde att under konungens frånvaro vara självskrifven vårdare af dennes myndighet. För öfrigt äger denna Erik Sparres regeringsordning äfven därigenom sin märkvärdighet, att den visar, att redan hos denna tids stormän tanken uppstått, att på aristokratisk grundval åstadkomma en ordnad ämbetsförvaltning. Åtskilliga af de idéer, som 1634 bragtes till utförande, såsom de höga riksämbetenas utbildande till chefplatser inom förvaltningens olika grenar, landtregeringens organiserande till en verklig administrativ myndighet, ämbetsmännens ansvarighet m. m. återfinner man redan här, ehuru visserligen ännu ej fullt utvecklade samt dessutom uppblandade med föreställningar, hemtade från medeltidens samhällsförhållanden; och den "aristokratiskt-byråkratiska" riktning, som gjorde sig gällande i 1634 års regeringsform,

[1]) Möjligen syftar detta på Flemming. Af ett bref från hertig Karl till riksråden den 12 Januari 1594 framgår, att desse då föreslagit att åtal skulle anställas mot Flemming; denna gång var det dock ej fråga om hans ämbetsförvaltning, utan om några "äreröriga ord", som han yttrat. Karls registr. 1594 A.

och hvarigenom "ämbetena fingo *för mycken* betydelse och inre fasthet, så att de lätt kunnat blifva fristående makter för sig, som blott för namnets och teoriens skull förenade sig omkring en krona såsom enhetens symbol" [1]), torde till stor del kunna betraktas såsom ett arf från det 16:de århundradets aristokrati till de män, hvilkas uppgift det blef att gifva systemets form åt Karl IX:s och Gustaf II Adolfs åtgärder för organiserandet af rikets förvaltning.

Oaktadt den väsentliga olikhet, som förefans mellan hertigens och rådets förslag, öfverensstämde de dock däri, att enligt båda förhållandet mellan regeringens medlemmar skulle blifvit fullt bestämdt och att genom den självständiga ställning, som de tillerkände regeringen, denna skulle blifvit i stånd att upprätthålla landets oberoende och vårda dess intressen. Detta var emellertid något, som ej öfverensstämde med Sigismunds afsigter, och i stället för rådets regeringsordning lät han uppsätta ett eget förslag, som han den 30 April meddelade riksråden [2]). Oaktadt de löften han gifvit den polska riksdagen, uppmanar han häri undersåtarne att ej hafva den meningen om honom, att han ej framdeles ville eller kunde komma till baka till riket, utan i stället vara förvissade om, att han på det högsta skulle be-

[1]) Odhner: Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare p. 135.

[2]) En kopia häraf finnes bland acta hist. 1594: Hog. Bjelke har därpå tecknat: "Viss copia aff then regeringsordningh, som H. Maj. till Swerige och Pålandh hade latedh ställe och förändre emot den, som rijksens Rådh lote författe efter H. K. M:z begeren, endogh her udi er seden mycketh förendreth, och öfweranthwardedes af H. K. M. sjelff till her Erich Sparre den siste Aprilis, ner 4 slogh efter middagh, anno 1594 i Stockholm". Geijer, som ej synes hafva känt till att Sigismund framstält ett eget förslag till regeringsordning, säger a. st. II p. 319, att han visade sig nöjd med rådets, samt att utskickade kungjorde den i landsorterna. I Sigismunds registr. 1594 finnes också en instruktion för sändebud till Vestergötland af den 1 Maj, enligt hvilken dessa skulle berätta, att konungen låtit författa en regeringsform, samt strax underhandla om dess antagande och under den 8 Maj äro fullmakter för sändebud till de flesta lagsagor, intagna. Den regeringsform, hvarom här är fråga är emellertid tydligt konungens eget förslag, och för öfrigt synes ej någon sådan underhandling då hafva kommit att äga rum, ty den 24 Maj omnämner Karl i ett bref till rådet densamma såsom ännu ej företagen (se Vingqvist a. st. p. 122) och den 5 Juni meddelar han sitt råd om instruktionen. Bland acta hist. 1594 finnes en ny instruktion för sändebud till Östergötland af den 10 Juni, och häri säges blott, att konungen skulle så beställa med hertigen och rådet om regeringen under sin frånvaro, att intet skulle blifva förgätet. Då sändebuden enligt denna instruktion skulle underrätta ständerna om konungens afresa, men hertigen allt framgent fortfor att yrka, att detta skulle ske, synes emellertid ej häller denna beskickning hafva afgått. Jmfr Vingqvist a. st. p. 122.

flita sig om, att ej för länge måtte dröjas med hans återkomst. Hvilka personer under hans frånvaro skulle förestå rikets styrelse är ej angifvet [1]), men däremot lemnas åtskilliga föreskrifter om gränserna för deras myndighet. De skulle sålunda i allmänhet låta sig vårda om rättvisans handhafvande, äga makt att sköta de löpande ärendena, att göra "skonemål" med undersåtarne samt att underhandla med främmande makter, dock ej att ingå några nya kontrakt, börja krig eller sluta fred. Ej häller skulle de utan konungens vett och vilja få utfärda nya ordningar "uti verldslig eller andlig måtto" eller betunga allmogen med nya pålagor. Med afseende på konungens domsrätt heter det på ett ställe, att regeringen skulle förmana de vanliga underdomarne att gifva skriftliga domar eller bevis "på det att dem som lag vädja må då gifvas dess bättre vitsord, och ärendena dess förr blifva slitna", men att om ändock några saker ej kunde blifva åtskilda, konungen själf i egen person och "närvarelse" skulle därom ransaka och döma eller ock förut förordna gode män att hålla räfsteting; på ett annat ställe åter, att regeringen skulle äga konungsdom utom i konungens ensaker, men att den, som så önskade, skulle i vigtigare mål få vädja till konungen själf.

"Samtlige som i regeringen äro" skulle hafva tillbörlig hörsamhet i bland alla ständer "så väl innan råds som utan, ädle och oädle både till vatten och land till konungens och kronans gagn och bästa".

Om konungen meddelade någon sitt försvarsbref skulle det gälla liksom i hans närvaro, och regeringen skulle ej hafva makt att utdela, förbättra eller återtaga någon "förtäring eller underhåll". De, som af konungen förordnats till "ståthållare, befallningsmän, fogdar eller domare", skulle ej få afsättas, "med mindre det skäligen pröfvas, att de otillbörligen och otroligen sig emot oss förhålle, dock att oss tillförene måtte därom blifva tillkänna gifvet, på det att vi andra tjänlige i deras ställe måge förordna låta". Ingen skulle få förordnas till lagman och häradshöfding utan konungens samtycke, och i alla saker skulle det vara tillåtet att med bud och skrifvelser besöka konungen. Åtal mot regeringens ledamöter skulle få väckas "inför sådana domare, som sakens vigtighet kräfver", och om någondera parten var miss-

[1]) I handlingen är ett tomrum lemnadt för namnen.

nöjd med domen, "kaste vad, som förbemäldt är". Högsta befälet öfver rikets krigsmakt synes Sigismund ej hafva ämnat anförtro åt regeringen, utan åt särskilda personer, hvilkas namn dock ej i förslaget äro utsatta [1]).

Öfver rikets uppbörd och utgifter säges det visserligen, att regeringen skulle hafva inseende, men om medlens användande lemnas noggranna föreskrifter åt kammarråden. Af uppbörden förbehöll sig konungen allt silfver och koppar, så att däraf intet honom oåtspordt finge utgifvas, samt tullar, taxor af städer och alla "vildvaror" (pelsverk), och om han behöfde några svenskar hos sig i Polen, 1 eller 2 af rådet samt sekreterare och andra, som kunde sändas med bud mellan rikena, borde dessa underhållas på Sveriges bekostnad. För öfrigt säges väl ej, att något af rikets inkomster skulle föras till Polen, men något bestämdt löfte, att så ej skulle ske, förekommer dock icke. Synnerligt anmärkningsvärda äro de föreskrifter, som lemnas om ståthållarne samt befälhafvarne på slotten. Desse skulle nämligen akta på alla saker, "efter som deras synnerliga ed och skriftliga förpligtelse oss gifven lyder och innehåller". "Och", heter det vidare, "besynnerligen skola de, som på Kalmar, Borgholm, Kronoberg, Elfsborg, Vadstena och Stegeborg blifva betrodde, *ingen släppa där in utan slottets folk allena och dem, som dit blifva till vakt förordnade.* Här uppå Stockholms slott hålles ock efter samma sätt; *dock så ofta som regeringsråden äro här tillstädes, måge de på slottet hafva deras vist*". Meningen var således tydligt, att regeringen ej skulle äga tillträde till de förstnämnda slotten. Om flottan, som borde ligga i Stockholm eller "annorstädes vid sjösidan", skulle riksamiralen och underamiralen hafva vård, och om arkliet tygmästaren. Något uttryckligt stadgande, hvarigenom desse olika slags ämbetsmän med afseende på sin förvaltning underordnades regeringen, förekommer ej. Tvärtom heter det till sist, att på det större enighet måtte vara i riket, skulle

[1]) "Endoch" — heter det nämligen härom — "Wij icke wette oss nogenn flendskap med nogre wåre granner, muskoviten undantagen, ... dock likvell efther dett altid rådeligit och tryggest ähr att hafve sakerne uti god och noge acht, så wele wij nu härmed tillbetro" — (tomrum) — "att de uti vår frånwarelse skole på wåre wegne hafue högste rådendett her uti Sverige således, att der nogedt flenntligitt påkomme, då gifve vij härmedh" — (tomrum) — "uti fullmacht efther lägennhetenn och tilfällett upbjude krigzöfversten med krigsfolkett till att besättie och försware grännserne." Möjligtvis kan dock meningen hafva varit, att namnen på regeringens ledamöter skulle införts i tomrummen.

ingen "fördrista sig till att inlåta eller mänga sig uti en annans kall och ämbete, utan låta hvar och en därvid sig förhålla, efter som vi dem hafva låtit förordna". Hvad Sigismund härmed åsyftade var tydligen att genom regeringsmaktens fördelning mellan den egentliga regeringen och en mängd nästan fristående ämbetsmän, hvilkas instruktioner gjorde dem beroende af honom personligen, kringskära den förras myndighet, och just det, som både hertig Karl och rådet, ehuru på olika sätt, ville förebygga, nämligen att Sverige skulle komma att styras ifrån Polen, skulle blifvit den egentliga följden af detta förslag. Då en väsentlig meningsskiljaktighet sålunda åter inträdt mellan hertigen och rådet å den ena samt konungen å den andra sidan, kan det ej förvåna, att den senare, med den erfarenhet han vid kröningsriksdagen i Upsala haft af ständernas uppträdande, ej var hugad att i enlighet med hvad hertigen yrkade sammankalla dessa för att underställa frågan om regeringsordningen deras bepröfvande, utan att han på sin höjd därom ville underhandla i de särskilda landsorterna [1]). Hvad som vid samma riksdag väsentligt bidragit till att Sigismund måste underkasta sig sina undersåtars vilja, var äfven, att han saknade en tillräcklig truppstyrka, samt sålunda stod maktlös gent emot sin väl rustade farbroder. Antagligen fruktade han nu, att denne och rådet skulle begagna sig af hans svaghet och genom att hindra hans bortresa aftvinga honom en annan regeringsform än den, han själf önskade, och sannolikt var det för att försäkra sig häremot, som han vid denna tid sände en öfverste Weijer till Polen efter trupper samt i Danzig lät utrusta en flotta [2]). Underrättelsen härom uppfylde riksråden med en lifiig oro samt förmådde dem att göra Sigismund de allvarsammaste föreställningar. De bådo honom så skiljas från riket, "att det någorlunda måtte svara mot den stora förhop och längtan", hvarmed alla ständer motsett hans tillträde till regeringen. Ryktet om rustningarna förklarade de sig visserligen ej kunna tro, men protesterade dock mot ett dylikt tilltag, i det de framhöllo, att om en främmande flotta komme till Sverige, kunde därigenom "den sjörättighet och jurisdiktion", som detta rike förut haft i Östersjön, öfver-

---

[1]) Se härom Vingqvist a. st. p. 121, hvilken efter registr. anfört såväl hertigens yrkande som konungens svar.

[2]) Verving a. st. I p. 242.

flyttas till Polen, samt Sverige blifva vanhedradt, då det såg ut, som om det ej själf mäktade utrusta skepp för sin konungs behof. Af de främmande truppernas införande i landet kunde "mera osäkerhet än något annat vara till att befrukta", hvarjämte det skulle lända alla Sveriges inbyggare till sorg och vanheder, om främmande folk med stor besoldning och kostnad infördes, men slätt intet gåfves det svenska krigsfolket, som dock så ofta för rikets välfärd varit framme både i storm och strid. Vid detta tillfälle påminte de äfven om nödvändigheten af att regementsordningen med det första blefve besluten, samt att ständerna, såsom de förut rådt, såväl därom som om konungens afresa erhölle underrättelse samt uppmanade konungen att i tid fullkomligen öfverväga och besluta dessa och andra saker med sin farbroder, "samtliga riket råd och någre andra de förnämsta ständer, medan vi till sådant äro för få och omäktige". "För ty" — heter det vidare om regeringsordningen — "ändock E. K. M. något hafver låtit därpå författa och oss öfverantvarda, så hafve ock vi uti lika måtto i förstone efter E. K. M:s befallning gjort något litet till saken på vår sida; kan dock likväl lätteligen hända, att något däruti nödtorfteligen till förbättring kunde förändras, när det af flere, som det vederbör och särdeles efter föregångande skäligt tal och svar blifver betänkt och öfvervägdt". På grund häraf rådde de konungen att meddela hertigen "förbemäldta regeringsordning, det vi ock på vår sida göra vele".

Vidare begärde de, att Sigismund strax ville namngifva tjänliga personer, som kunde brukas i hvart ämbete både i landsändarne och eljest, så att han kunde få veta, hvilka som hade lägenhet därtill, och de utnämnda få vända sig till honom för att få upplysningar. "Om sådant hade skett strax efter E. K. M:s kröningstid, hade det varit E. K. M. och riket både tarfligt och gagneligt, fast mer än nu man där med till det sista dröjt hafver". Dessutom borde konungen nämna dem, som skulle brukas såsom "liggande sändebud i Polen", hvarjämte han uppmanades att betala förtjänta personer deras innestående lön och att gifva unga adelsmän hjälp och underhåll, emedan det var af nöden, att sådane blefve brukade för att framdeles, när några af de gamla fölle från, träda i deras ställe [1]).

[1]) Rådslag under Sigismunds och Karl IX:s regering. Originalhandling, dat. den 30 Maj och undertecknad af Nils Gyllenstjerna, Hogenskild Bjelke,

Den 6 Juni afgaf Sigismund härpå ett allt annat än nådigt svar. Han begärde däruti att "med uttryckliga ord och in specie" få veta, på hvad sätt han mer än som skett kunde göra hvar och ens "förhop" till fylles; med afseende på dem, hvilkas besoldning skulle stå till baka, svarade han, att andra i stället bekommit mer, än som var dem efterlåtet till lön [1]), men om de gode herrar kunde veta utvägar, hvarifrån allting tagas kan och sedan namngifva personerna, som något förtjänt hafva och ännu äro obetänkta, så "vill H. K. M. väl sedan veta sig därutinnan att förhålla". Angående frågan om regeringsordningen påminte han riksråden om, att han för några månader sedan uppmanat dem att författa en sådan, samt om hur "dröjsamligen" därmed tillgick [2]).

Hvad han själf hade låtit författa om denna sak, hade han redan för 5 eller 6 veckor sedan [3]) öfverlemnat till dem, så att de långt för detta kunnat gifva sitt betänkande om hvar artikel, men ännu i denna stund viste han ej, hvad deras mening därom var. Han begärde därför, att de med det första ville förklara sig, så skulle han vidare rådföra sig med sin farbroder, men att sammankalla flera ständer än hertigen och rådet vore "fast betänkligt". På herrarnes anhållan, att han ville namngifva tjänliga personer till ämbeten i landsändarne och eljest, svarade han, att om de, som voro i regeringen, flitigt skötte sitt kall, "behöfdes så enkannerligen ej ståthållare att förordna", hälst om befästningarne försåges med troget folk; undersåtarne kunde vända sig till lag-

Gustaf Banér, Axel Lejonhufvud, Sten Banér, Erik Sparre, Benkt Ribbing, Gustaf Gabrielsson och Erik Gustafsson. Den punkt, som handlade om ständernas privilegier, är förut meddelad; se ofvan p. 100. Hvad rådet här yttrar om den unga adeln, synes bekräfta Vervings uppgift a. st. I p. 232, att åtskilliga unga adelsmän, såsom grefve Magnus och Abraham Brahe samt Svante, Erik och Nils Turesöner (Bjelke) till Salestad, hvilka fullbordat sin uppfostran i främmande länder och uppvaktat konungen för att erhålla anställning i rikets tjänst, "blefvo af honom på intet sätt försörjda". Verving söker häri orsaken till att dessa herrar slöto sig till hertigen.

[1]) Möjligen var detta en hänsyftning på de förläningar hertigen utdelat åt rådsherrarne.

[2]) Meningen härmed kan ej vara, att konungen ännu ej fått mottaga herrarnes förslag (se ofvan p. 111 n. 2) utan att det dröjt länge, innan det blifvit färdigt, samt att *han* sålunda vore utan skuld till att frågan ej ännu var afgjord.

[3]) Detta öfverensstämmer med uppgiften, att konungens förslag öfverlemnades till Erik Sparre den sista April.

männen, och om ståthållare voro af nöden i aflägsnare orter, kunde sådana ännu där hinna tillsättas [1]).

Hvad slutligen skeppens utrustande i Danzig och Weijers beskickning angick, svarade han, att det förra var ett frivilligt anbud af stadens invånare, hvilket visade deras längtan efter honom, och att det var honom en ära, att hans undersåtar sålunda velat föröka flottan, hvarför intet häruti bort honom föreskrifvas. Weijer vore åter afskickad för att bjuda änkedrottningen (i Polen) till barnsölet [2]), och om några polska herrar kommo med för samma ändamål, så blefvo de dock icke mer än 2 eller 3 hundra man med sina tjänare, "hvilke äre fast få och svage till att intaga något konungarike".

Emellertid hade han förmodat, att han skulle förskonats för dylika misstankar och icke för ett löst rykte blifvit "förtänkt om något", som vore mot Gud och hans ed; på ett annat och fogligare sätt kunde gifvas honom till känna om uppkommande rykten [3]).

Det berättas, att riksråden vid underrättelsen om de polska rustningarne i början till och med skulle haft för afsigt att söka en tillflykt hos hertigen [4]); och säkert är, att de nu trädde i en närmare förbindelse med honom, i det de genom sekreteraren Henrik Henriksson läto meddela honom förslaget till instruktion för de sändebud, som skulle afgå till landsorterna, Sigismunds och deras eget förslag till regeringsordning samt deras framställning till konungen [5]). Karl, som ehuru ogerna slutligen gifvit efter för konungens önskan, att underhandlingen om regeringsformen skulle företagas i landsorterna i stället för vid en allmän riksdag [6]), föreslog i sitt svar till rådet (den 5 Juni) att de sände-

[1]) I Sigismunds egen regeringsordning nämndes dock, såsom förut är omtaladt, ståthållare, men ej deras antal. Af det nu anförda yttrandet framgår emellertid, att hans mening, åtminstone till en början, ej var att gifva detta ämbete den utsträckta användning, som rådet, att döma af dess förslag till regeringsordning, synes hafva åsyftat.

[2]) Sigismunds gemål hade kort förut nedkommit med en dotter.

[3]) Sigismunds registr. 1594. Den del af svaret, som handlar om de adliga privilegierna, är förut anförd. (Se ofvan p. 100.)

[4]) Verving a. st. I, p. 243.

[5]) Hertigens egen uppgift i ett bref till rådet den 4 och till Sigismund den 11 Juni. Karls registr. 1594 I. Rådets skrifvelse till hertigen har jag ej anträffat.

[6]) Se hans bref härom till konungen (den 24 Maj) samt till rådet, anförda af Vingqvist a. st. p. 122.

bud, som för detta ändamål komme att utsändas, borde få uppdrag att meddela undersåtarne, att konungen under sin frånvaro betrott "N. N. samt med riksens råd att stå regeringen före här i riket både till att hålla alla riksens ständer, högre, nedrige, andlige och verldslige, vid Guds klara och rena ord efter den augsburgiska bekännelsen, så vid Sveriges beskrifna lag och gifna privilegier", men afråder att något vidare "röres om regeringsordningen, som stält är" [1]), "efter den ännu icke är fullkomligen besluten, eller vid sådant sätt synes tjänlig vara att blifva, eller förkunna låta". Utan att ingå i någon närmare kritik af de båda olika förslagen förkastar han dem därpå båda genom sin förklaring, att om den, åt hvilken konungen med ständernas vetskap, råd och samtycke anförtrodde regeringen, ville afgifva en försäkran öfverensstämmande med det, som konungen själf måst gå ed uppå, nämligen att hålla och skydda alla rikets undersåtar vid Guds ord, Sveriges lag och privilegier, samt lofvade att med råds råde beställa om riksens saker, såsom han inför Gud och hvar kristen man kunde försvara, "så göres den andra vidlyftigheten slätt intet behof, hälst alla fall näppeligen kunna så noga betänkas och i en viss ordning innefattas, att icke riksens lägenhet under tiden kunde annorlunda tillsäga". Dessutom borde såväl den, åt hvilken regementet skulle förtros, som ständerna få tillfälle att betänka, om de ville en sådan ordning vedertaga, men att en riksdag skulle sammankallas yrkas dock ej. Angående de i regeringsordningen omtalade ämbetena, förklarar han sin mening vara, att om beskedlige män därtill förordnades, kunde de själfva veta, "hvad deras kall och ämbete kräfver och icke hafvas behof att skrifva dem sådant före". Med afseende på rådets "suplikats och förmaning till konungen om det främmande krigsfolket" förklarade han blott att det syntes onom vara "väl betänkt och beställdt" [2]). Genom en hemlig instruktion för Henrik Henriksson [3]) framstälde han emellertid närmare sin mening om dessa rustningar. Visserligen förklarar

[1]) Förmodligen hade den hertigen meddelade instruktionen, som möjligen är den samma, som i Sigismunds registr. är intagen under den 1 Maj (se ofvan p. 111 n. 2) innehållit något annat om denna sak.

[2]) Karls registr. 1594 I.

[3]) Instruktionen slutar nämligen med dessa ord. "Thette skall Henrich Henrichsson förtroligen taale med Rådhet och denne zedell eller nogen afschrifth icke der af ifrå sigh gifwe."

han till en början, att han ej kunde sätta tro till ryktet om det främmande krigsfolket, synnerligast att det skulle vara beställdt för att uppväcka något obestånd antingen för religionen eller för att med våld föra konungen ur riket, men lofvar dock, att han skulle förmana konungen, att om något sådant vore å färde, i tid afskaffa det, samt meddelar därpå en mängd råd, som i själfva verket ej gingo ut på något mindre än att använda våld. Han föreslår nämligen att låta de skepp, som skulle brukas vid konungens affärd, rustade med folk och skytt, lägga ut till Elfsnabben för att, om flera främmande, än som kunde behöfvas, kommo i skären, visa dem till baka samma väg de kommit. Hvem som "förtroligen" skulle hafva en sådan befallning om skeppen, uppmanade han riksråden att öfverväga, ty för sin del fruktade han, att Flemming icke "så troligen och oförmärkt" som behöfdes skulle därom beställa. Som det emellertid var sannolikt, att Flemming ej ville släppa sin befallning, borde rådsherrarne för att undvika buller söka utforska, om han ville göra ett med dem i saken, så kunde de sedan veta, huru de skulle förhålla sig. Behöfdes det, skulle hertigen sända dit 3 eller 4 af sina egna skepp. Emedan det sannolikt var Polackarne i Stockholm, som beställt det främmande folket, borde rådet förmana dem att afstå från sådant. Själf hade han författat ett sådant förmaningsbref, hvilket rådet, om det så önskade, kunde framlemna, men annars borde återsända [1]). Hertigen rådde vidare, att Vaxholm, Stäket och Stockholms stad skulle besättas med trupper under befäl af några af adel, och föreslår därtill Krister Klasson, Johan Sparre, Karl Henriksson eller Knut Jönsson (förmodligen Kijl). För Sigismund borde man uppgifva, att detta skedde honom till ära, på det de främmande skulle se, att han hade folk att lita på. Förnumme rådet, att några stämplingar vore å färde, borde de tillskrifva krigsfolket i Östergötland och annorstädes att rätta sig efter hertigen, hvilken med Guds hjälp skulle laga, att allt

---

[1]) Detta bref, som är skrifvet på latin, finnes i Karls registr. 1594 I under den 5 Juni: Hertigen förklarar häri, att om afsigten med de polska truppernas utrustning vore, att de skulle vara ett följe åt konungen, så protesterade han däremot, emedan Sverige var ett nog gammalt och mäktigt rike att själf kunna gifva sin konung följe. "Sin vero" — heter det slutligen — præter spem et opinionem nostram externi homines, sive pauci, sive multi, in hoc regnum accesserint, atque ex ea re aliqvis motus atque periculum oriatur, volumus nos vobis esse excussatos, nec deinde qveri poteritis vos non esse præmonitos.

skedde till konungens och rikets bästa. Slutligen borde också om möjligt den starka vakt, som Polackarne, Svenskarne till förtal, höllo på slottet [1]), afskaffas, ty afsigten därmed kunde vara att få rikets arkli, handlingar och regalier i utländingarnes händer, hvilket påfvens legat och dennes parti säkert ej skulle försumma, om det vore dem möjligt [2]).

Ehuru åtskilliga af dessa förslag onekligen voro ganska betänkliga, gillades de dock af riksråden [3]). Vid detta tillfälle berättas dessa äfven hafva sändt hertigen det svar, de erhållit af Sigismund, under beklagande, att de ej kunnat uträtta något med sina föreställningar, samt dessutom begärt såväl, att han ej skulle låta konungen se deras förra skrifvelse, som att han ville aflåta ett strängt bref till Flemming med förmaning att ej detta år, liksom det föregående begå något, som kunde lända riket till vanheder [4]). Hertigen, hvilken efter Sigismunds hemkomst yrkat, att Flemming skulle ställas till rätta för sitt förhållande i Finland samt för de beskyllningar, han mot honom framstält [5]), hade

---

[1]) Sigismund hade nämligen med 100 hejdukar låtit förstärka sin dagliga vakt. Verving a. st. I p. 242.

[2]) Tenckie Zedell för Henrich Henrichsson, hwad som han efther F. N:s hertigh Carls befallning skall mundtligene taale med Ryksens Rådh, som nu i Stockholm till städes äre. Karls registr. 1594 I d. 4 Juni.

[3]) I ett nytt bref till rådsherrarne af den 13 Juni skrifver nämligen hertigen, att han bekommit deras skrifvelse "der med I lathe förstå, att wårt betenckiende om de ährende, som i tillförende hade oss tillschrifwit, det hafwer ider så synts gått vara." Deras svar synes dock varit affattadt i mera allmänna ordalag, än Karl önskat, ty, "som han ej kunde veta, huru sådant K. M. behaga kan" uppmanade han dem att ytterligare gifva sitt betänkande om hvad i hans råd "kunde vara till förbättring att förändra". Karls registr. 1594 I.

[4]) Verving a. st. I pp. 247—8 Rådets bref finnes ej bland de samlingar, jag begagnat.

[5]) I sina skrifvelser såväl till Sigismund som till rådet under hösten 1593 återkommer Karl upprepade gånger till frågan om Flemmings förhållande. Så skrifver han den 23 Oktober till riksråden, att han sändt Sigismund kopior af alla de bref, som han såväl tillsammans med dem som enskildt låtit utgå till befälhafvarne i Finland och Livland, krigsfolket och andra, på det konungen måtte se, om han gjort något, som var honom eller riket till skada, eller om han stått efter regementet, såsom herr Klas honom tillmäter. Den 5 Nov. beklagar han sig för Sigismund både öfver Flemming och Axel Lejonhufvud, hvilka af enskildt råd tagit sig för många saker, som ej tillhörde dem, samt beskylt honom för att hafva velat sätta sig upp mot konungen och sålunda "platt förgätit" arfföreningen samt för att med flit velat hindra konungens hemkomst De borde nu svara, hvad orsak de haft till sitt handlingssätt, samt bevisa sina påståenden. Om hans förhållande kunde rådet bära vitne, då inga vigtiga saker företagits utan dess råd och vetskap, hvarjämte alla handlingar funnos för handen. Han trodde äfven, att han bättre sörjt för riket, än Flemming och grefve Axel kunnat, ty hade den förre velat följa hans och rådets be-

dock slutligen på konungens begäran och sedan Flemming ödmjukat sig och återkallat sina anklagelser, under riksdagen i Upsala med honom ingått förlikning, dock med förbehåll, att om Flemming ej bättrade sig, skulle saken åter kunna upptagas [1]).

Någon verklig endrägt inträdde dock ej mellan de båda motståndarne, och härom vitnar äfven det bref, hertigen nu den 14 Juni aflät till Flemming. Påminnande om hans förhållande förlidet år, då han med "oklädt och illa utrustadt folk" riket till spott och förtal [2]) seglade till Danzig i stället för att enligt hertigens och rådets förmaning först komma till Sverige, där flottan bättre kunnat utrustas, uppmanar Karl honom nu med anledning af konungens förestående resa att ej af eget obetänkt sinne, honom och rådet oveterligt, företaga något, hvaraf riket åter kunde få skada. Han påminner vidare om att riket förr haft en "armada", hvars make knappast fans i något annat rike i kristenheten särdeles vid den tid, då Flemming fick befälet däröfver; huru den sedan blifvit "föreståånden" viste denne själf och borde därför stå till svars. Skulle nu konungen föras bort på främmande skepp eller på en illa utrustad flotta, vore det ingen liten vanära. På grund häraf uppmanade han Flemming att omtala, huru många skepp kunde uppsättas, och huru de på bästa sätt skulle utrustas.

Att han skrifvit härom, borde ej förvåna, då konungen, som hade mycket annat att bestyra, möjligen "i den måtto stälde mera lit" till Flemming, än denne kunde uträtta, och hertigen och rådet borde sådant veta för att kunna förhjälpa till det, som för konungen och riket vore gagneligt och ärofullt [3]).

Om sina afsigter mot de främmande trupperna nämner hertigen ej något, utan syftet med brefvet var tydligt, såsom han skref till de andra rådsherrarne, att af Flemmings svar "hurudant det då kan blifva", få veta "om lägenheterna att ställa" [4]).

---

tänkande, skulle ej flottan blifvit så illa utrustad riket till vanära. Karls registr. 1593 A.

[1]) Verving a. st. I p. 215.

[2]) I sitt svar till rådet hade Sigismund yttrat sitt missnöje häröfver, hvilket hertigen nu omnämner för Flemming. Häraf bestyrkes Vervings uppgift, att rådet sändt konungens svar till hertigen.

[3]) Karls registr. 1594 I.

[4]) Brefvet af den 13 Juni. Enligt Verving a. st. I p. 251 skall Flemming lofvat att besvara hertigens bref, men om så skett, känner jag ej.

Till några våldsamma åtgärder kom det emellertid ej. Polackarne i konungens följe fingo väl emottaga såväl hertigens förmaning som en dylik af riksråden, hvarjämte de senare till hufvudstadens skydd inkallade 300 "daleknektar" samt af konungen begärde att ytterligare 600 sådane skulle dit förläggas, men den främmande flottan, som bestod af 20 skepp och medförde 1000 man polska trupper, fick dock obehindradt inlöpa [1]).

Kort efter det Sigismund fått mottaga rådets förmaning, meddelade äfven han hertigen sitt förslag till regeringsordning samt begärde att få höra hans betänkande därom [2]).

I sitt svar af den 11 Juni upprepar Karl sitt förra yrkande, att ständerna måtte erhålla underrättelse om Sigismunds afresa. Med afseende på regeringsordningen sände han blott en kopia af det svar, han förut därom gifvit rådet, samt förklarade, att han denna gång ej viste något "vidare att svara, såsom H. F. N. icke häller kan, förr än ständerna är därom till känna gifvet, och de hafva samtyckt, hvem de till regeringen vedertaga vele, och under hvad ordning de vele regerade blifva" [3]).

Då Sigismund något därefter sände Ture Bjelke och Benkt Ribbing till hertigen [4]), erhöllo dessa herrar af sina ämbetsbröder i rådet uppdrag att ytterligare tillfråga honom om regeringsordningen samt att inhemta hans mening bl. a. om de ankomna polska trupperna, hvarjämte de skulle söka förmå honom att komma närmare till Stockholm. Karl, som ifrån Tyskland skall hafva erhållit varningar för katolikernas stämplingar samt dessutom fruktat, att förvecklingar kunde uppstå mellan hans eget folk och de polska trupperna [5]), svarade emellertid den 29 Juni, att han lika väl kunde råda ifrån hertigdömet, som om han komme närmare, hvartill han äfven hade "någorledes betänkande

[1]) Se härom Verving a. st. 1 pp. 248 o. 251.

[2]) Memorial för Olof Sverkersson, intaget i Sigismunds registr. 1594 under den 12 Juni, hvilken datering att döma af hertigens svar måste vara enligt den nya stilen. Ett kreditiv för O. Sverkersson är i registr. dat. den 7 Juni.

[3]) Karls registr. Enligt Verving a. st. I p. 250 skall han dessutom hafva gifvit O. Sverkersson ett vidlyftigt muntligt svar, men därom lemnar ej registr. någon upplysning.

[4]) Deras kreditiv är dat. den 12 Juni. Sigismunds registr. 1594. Vervings uppgift, att Göran Posse varit med på denna beskickning, bestyrkes ej af registr.

[5]) Verving a. st. I pp. 251 o. f.

efter H. F. N. väl vet, hvad lofven man till det påfviska partiet ställa kan". Med afseende på regeringsordningen hänvisade han äfven nu blott till sitt föregående yttrande, och för att hindra de främmande trupperna att åstadkomma något buller ansåg han vara bäst, att så mycket folk inkallades, att man kunde vara dem "mäktig" [1]).

Oaktadt både konungen och riksråden ytterligare uppmanade hertigen att begifva sig till Stockholm, och de senare till och med förklarade, att de i annat fall ej kunde uträtta något vidare, lät han dock ej öfvertala sig, men uppgaf sedermera sjukdom såsom skäl för sitt uteblifvande [2]).

Emellertid nalkades allt mer tiden för konungens afresa, och ännu var intet bestämdt om regeringen under hans frånvaro. Riksråden framlade då den 7 Juli ett nytt förslag till regeringsordning, hvilket var mindre utförligt än det förra, och hvari de i åtskilliga punkter rättat sig efter Sigismunds önskningar. Enligt detta skulle vad till konungen afgöras antingen af honom själf, när han var till städes, eller på allmänt räfsteting, eller ock genom af honom tillförordnade gode män och konungsnämnd. "Där så storligen och hastigt behöfves", skulle regeringen kunna betänka förtjänta personer med underhåll, dock på konungens ytterligare stadfästelse. De af konungen tillsatta ämbetsmännen skulle regeringen ej få afsätta utan laga dom, och utan att konungen underrättades om deras brott; den skulle ej häller tillåta, att de hindrades i sina ämbeten, men skulle "dock icke dess mindre hafva tillbörlig akt och uppseende med alla rikets ämbetsmän, både högre och ringare". I fall några af de förnämligare af desse fölle ifrån, skulle inga andra tillsättas än de som konungen förordnade. Regeringen skulle vidare tillse, att Upsala akademi fick åtnjuta sitt underhåll, och tillerkännes här "fullkomlig makt och tillstånd" att till rikets försvar uppbjuda krigsfolket, som alltid skulle bevisa regeringen hörsamhet och lydnad. Minst tvänne riksråd skulle ständigt vara tillstädes hos hertigen, och med afseende på dennes och rådets inbördes förhållande heter det, att konungen skulle hålla gilt och kraftigt "hvad som hög- och välbemälte regering med enhälligt och frivilligt råd (såsom ock hvar och en skall alldeles vara fritt och oförtaget utan vrede

[1]) Karls registr. 1594 I.

[2]) Karls registr. 1594 I. Bref till rådet den 8 Juli.

och misshag att råda och säga sin mening efter sitt förstånd och betänkande) varda samtyckande och beslutande, och icke den ena parten den andra ovetterligt, eller utan dess samtycke uti vigtiga saker" [1]). Denna framställning vann väl ej häller fullständigt Sigismunds bifall [2]), men i den regeringsordning, som han slutligen utfärdade [3]), hade han dock i åtskilligt modifierat sitt ursprungliga förslag, ehuru ännu väsentliga skiljaktigheter mellan hans och rådets och ännu mer hertigens uppfattning förefunnos. Genom denna handling öfverlemnade han nu uttryckligen riksföreståndarskapet åt hertigen och rådet "samtligen", men meddelade dock ej någon föreskrift om deras inbördes förhållande. Konungens domsrätt tillerkännes regeringen, dock med den inskränkning, att Sigismund hvart 3:dje år, antingen han var tillstädes eller ej, skulle själf eller genom utsända män ransaka i dylika mål [4]). För det fall att åtal väcktes mot någon i regeringen, eller tvist uppkomme mellan dess medlemmar, lemnas nu den närmare föreskrift, att de andra i regeringen, som ovälde äre, skulle vara domare; ifrån dem skulle dock vad få äga rum till konungen.

Om Upsala akademi nämnes intet, och någon rätt att utdela förläningar tillerkännes ej regeringen; dock skulle den, om några förtjänta personer behöfde sådana, äga att underrätta konungen därom, men denne hafva att därom befalla. Med afseende på ämbetsmän, ståthållare och slottslofven förekomma ungefär samma stadganden som i det förra förslaget, men förbudet att på slotten insläppa andra än besättningen är uteslutet. Högsta befälet öfver krigsmakten tillerkännes nu regeringen, och de detaljerade föreskrifterna om rikets uppbörd äro här uteslutna. Om "skeps-

[1]) Bland acta historica 1594. Öfverskriften lyder: "Dette åhr nu på kongl Mtt. wår nådigste herres, sampt den högborne furstes, hertig Carls nådige behagh, förbättringh och samptlige beslut och föreningh, så kårteligen författet".

[2]) Af Karls bref till rådsherrarne den 13 Juli, visar det sig, att desse beklagat sig för honom öfver att Sigismund hvarken ville antaga "den längre eller stäckre ordning" som de stält. Karls registr. 1594 I.

[3]) Bland acta hist. 1594 finnas 2 underskrifna och förseglade original exemplar däraf, af hvilka det ena är odateradt, men det andra dateradt den 10 Juli. I båda äro tomrum lemnade för ämbetsmännens namn. Det är denna regeringsordning, som är aftryckt hos Stjernman a. st. I, pp. 423 o. ff. I Sigismunds registr. 1594 är den besynnerligt nog intagen under den 30 Mars.

[4]) Detta stadgande är ej utförd t ioriginalexemplaren eller hos Stjernman, men förekommer fullständigt i en afskrift bland acta hist.

gården" förordnas, att den antingen skulle förblifva i Stockholm eller Finland. Emedan hvarje kall och ämbete hade fått synnerliga fullmakter och instruktioner, begärdes, att regeringen skulle beflita sig om, att de blefvo fullkomnade, och till sist förekommer äfven förbudet mot att någon fick inmänga sig i en annans ämbete [1]). Tydligen var det på denna handling, som rådsherrarne syftade, då de vid denna tid skrefvo till Sigismund, att de förnummit "något därefter här och där vara förändradt" i det betänkande, som de för 8 dagar sedan författat om regementsordningen. Som konungens hastiga afresa ej medgaf någon vidare underhandling om denna sak, och hertig Karl ej velat samtycka till regeringsordningen, hvarför det också ej i denna kunde insättas, att den var "beståld med H. F. N:s samtycke" [2]), rådde de emellertid nu, att "en fullmakt allenast måtte ställas för regeringen" af det innehåll, att denna skulle hafva att förestå styrelsen efter Sveriges lag och privilegier samt konungens ed, och att den skulle "hålla däröfver" att alla, som voro förordnade till några ämbeten "måtte sådant efter deras fullmakts lydelse efterkomma". Därjämte uppmanade de konungen att ändtligen namngifva personer till alla ämbeten [3]). Härmed synas underhandlingarne om regeringsordningen blifvit afslutade, utan att Sigismund sålunda kunnat därom komma öfverens vare sig med hertigen eller rådet. Att han dock ej uppgaf sin plan att kringskära den blifvande regeringens myndighet visade sig emellertid klart af det sätt, hvarpå han gick till väga, då han nu omsider företog den af rådet länge påyrkade utnämningen af rikets högre ämbetsmän.

Oaktadt allt hvad både hertigen och riksråden anfört mot att flera vigtiga ämbeten skulle anförtros åt en person [4]), bekräftade han sålunda den af sina ämbetsbröder och hertig Karl misstrodda Flemming i dennes värdighet af amiral, riksmarsk, högsta befälhafvare öfver krigsmakten samt ståthållare i Finland. Ehuru

---

[1]) Jmfr ofvan p. 114.

[2]) Detta säges ej häller i regeringsordningen af den 10 Juli.

[3]) The godhe herrers rikzens rådhz underdånige swar medh fåå ordh författedt. Odateradt fragment bl. acta hist. 1594 Juli—Dec. Enligt Verving a. st. I, p. 254 skola riksråden vägrat att underskrifva regeringsformen, med mindre hertigen först gifvit sitt samtycke därtill; möjligen är denna uppgift föranledd af ifrågavarande skrifvelse.

[4]) Se t. ex. ofvan p. 65.

han, såsom förut är visadt, gifvit ett afböjande svar på riksrådens förslag, att ståthållare skulle tillsättas öfver de olika landskapen, tillsatte han dock nu sådana, men utsåg i allmänhet därtill personer, af hvilka han af en eller annan orsak synes hafva hoppats att kunna erhålla ett stöd mot den misstrodda regeringen [1]). Af de rådsherrar, som ingått förlikningen med hertig Karl, erhöll blott Erik Sparre ett ståthållarskap, nämligen Vestmanland och Dalarne, vare sig att han var allt för betydande för att kunna förbigås, eller Sigismund på grund af hans slägtskap med Flemming och bröderna Stenbock och Brahe [2]) hoppades att kunna söndra honom från hans gamla vänner. Nils Gyllenstjerna erhöll väl bekräftelse på sitt förra ståthållareskap, Småland [3]), men Vester- och Östergötland anförtroddes, det förra åt Erik [4]) och det senare åt Arvid Gustafsson Stenbock [5]), hvilka, såsom

[1]) Möjligen skulle man kunna söka förklaringsgrunden till Sigismunds förändrade beslut däri, att de främmande trupperna och skeppen ännu ej ankommit, då han afgaf sitt svar till rådet, hvarför han möjligen då befarade, att han vid en dylik utnämning ej skulle få fria händer, utan nödgas öfverlemna landskapen åt de förnämsta af riksråden. Nu, då han genom den erhållna förstärkningen kände sig mer oberoende, ansåg han sig efter behag kunna förfoga öfver dessa ämbeten.

[2]) Hans fru var nämligen syster till de senare och systerdotter till bröderna Stenbock och således äfven till Flemmings fru. Själf var han Flemmings syskonbarn.

[3]) Geijer a. st. II, p. 323 och Fryxell a. st. IV p. 192 uppgifva däremot, att Karl Stenbock erhöll Småland, men bland bref och handl. r. Gyllentjernor af Lundholm finnes Sigismunds fullmakt af den 11 Juli 1594 för Gyllenstjerna att vara ståthållare öfver "allt Småland," och att denne äfven förut beklädt detta ämbete, ses af åtskilliga i samma saml. förvarade bref af hertig Karl från år 1593, på hvilka han utmärkes med denna titel. Verving a. st. I 255 säger åter, att Karl Stenbock blef förordnad öfver Småland *bredvid* Gyllenstjerna, men om detta skett nu synes tvifvelaktigt. I Stjernmans Svea och Götha höfdingaminne I p. 299 uppges det nämligen, att Stenbock först 1596 fick Sigismunds fullmakt att jämte Gyllenstjerna vara ståthållare på Kalmar och på ett annat ställe I p. 314 berättar äfven Verving, att han den 8 Nov. 1596 i enlighet med konungens *då* nyligen ankomna befallning satte sig i besittning af slottet. Den 19 Oktober 1596 skrifva riksråden till hertig Karl, att de förnummit, att Karl Gustafsson toge sig mycket före i Småland, men att de ej visste hvad fullmakt han hade från Konungen, hvarför de rådde, att undersåterne därstädes skulle förblifva under sina gamla ståthållare, då man ej hört något skäl, hvarför desse skulle afsättas och någon annan i stället förordnas. (Rådslag från Sigismunds och Carl IX:s tid).

[4]) Verving a. st. I, p. 255 o. Stjernman a. st. II p. 5.

[5]) Verving ibid. Hos Stjernman a. st. 1 p. 245 uppgifves blott, att han nu blef ståthållare på Vadstena, men i ett bref af den 25 Nov. 1594 yttrar hertig Karl, att han af konungen vore förordnad "till öfverste befallningsman nider i den landsändan" samt att det landshöfdingeämbete, han beklädde, var en nyhet i riket. Karls registr. 1594 I.

Flemmings svågrar, i hög grad synas hafva åtnjutit Sigismunds förtroende.

Stockholms stad och län, hvilket skall hafva omfattat hela Upland och Norrland, anförtrodde Sigismund, i öppen strid mot sin försäkran och oaktadt riksrådens upprepade protester, åt katoliken Erik Brahe [1]), vid hvilkens sida sattes hans broder Gustaf, som visserligen var protestant, men dock synes hafva stått Sigismund synnerligt nära [2]).

Vissa af dessa ståthållare erhöllo utförliga instruktioner för sin ämbetsförvaltning samt fullmakter, hvarigenom de tillerkändes en kunglig myndighet inom länen och sålunda gjordes så godt som oberoende af regeringen [3]). Flemming skall till och med hafva fått Sigismunds uttryckliga tillsägelse att ej efterkomma regeringens befallningar, förr än han inhemtat hans mening därom [4]), och att döma af såväl hans som bröderna Stenbocks och Erik Brahes följande handlingssätt synes det troligt, att de lofvat Sigismund att inom sina län medgifva katolikerna förmoner, som stodo i strid med konungens försäkran. Någon skattmästare tillsattes ej, men Gustaf Gabrielsson (Oxenstjerna) och Göran Knutsson Posse blefvo kammarråd, och för dem utfärdade Sigis-

---

[1]) Den 15 Juli skrifva riksråden till hertigen, att de mot denna utnämning "strax uti grefve Eriks närvarelse rådt och bedit" samt att de nu skriftligen författat sin mening både om det och annat mera, hvilken de med det första ämnade framlemna till konungen. Brefvet är undertecknadt af Hog., Klas och Ture Bjelke, Gustaf och Sten Banér och Gustaf Gabrielsson, men ej af Erik Sparre. Palmcr. saml. 2.

[2]) Jmfr Fryxell a. st. IV, p. 66 o. 77. Att äfven Gustaf Brahe blef ståthållare på Stockholms slott, omnämnes ej af Verving och Geijer, men deremot af Fryxell och i Stjernmans Svea och Götha höfdingaminne I p. 34, och bestyrkes af hans brefvexling med Hertig Karl 1595 (se acta hist. för detta år).

[3]) Af dessa fullmakter har jag ej lyckats anträffa fler än tvänne, nämligen den ofvan omtalade för Nils Gyllenstjerna samt en för Erik Brahe af den 14 Juli 1594 (acta hist. 1594). De förete ganska väsentliga olikheter; i den senare heter det nämligen, att Brahe skulle "hafva makt bjuda och befalla, lika som vi sjelfva vore tillstädes, och därom med sådan flit beställa, som han bäst kan tänka oss kan vara behagligt, och efter som den instruktion särdeles förmäler (som) vi välbemälte grefve om alla saker i synnerhet gifvit hafver", samt längre fram, att i denna fullmakt vore "begripet... allt hvad oss själfva i regeringen vid förberörda Stockholms stad, slott och län med alla ständer... efter lag och rättvisa göra borde". I Gyllenstjernas fullmakt talas ej om någon särskild instruktion, och ej häller tillerkännes honom någon dylik kunglig myndighet. Tvärt om heter det här, att han skulle fliteligen låta fullfölja hvad af samtliga regeringen blifver beslutet, hvarom åter intet nämnes i Brahes fullmakt. Den i Brahes fullmakt omtalade instruktionen har jag ej återfunnit.

[4]) Verving a. st. I, p. 255.

mund den 29 Juli, sedan han redan lemnat Stockholm, en vidlyftig ordning eller instruktion med afseende på förvaltningen af rikets drätsel [1]). Nils Gyllenstjerna blef fortfarande drots och rikskansler [2]), men det senare ämbetet torde väl meningen varit, att Erik Sparre såsom vice kansler egentligen skulle förestå.

Utan att underrätta hertigen om dessa anordningar lät Sigismund slutligen genom Erik Gustafsson Stenbock anmoda honom att jämte rådet förestå regeringen [3]) och lade därpå den 14 Juli ut ifrån Stockholm, innan han ännu erhållit Karls svar. Som emellertid den kungliga flottan af motvind fördröjdes i skärgården, yppade sig ett tillfälle till vidare underhandlingar, och Karl återsände nu den 15 Juli med Erik Gustafsson en af honom själf författad fullmakt samt däremot svarande trohetsförsäkran, utvisande de vilkor, på hvilka han ville åtaga sig regeringen. Enligt denna fullmakt skulle hertigen såsom "en förman och den förnämste regenten" under konungens frånvaro "samt med riksens råd" äga att förestå styrelsen i enlighet med konungens ed och Sveriges lag samt "såsom en rätt föreståndare" ("hvilken titel hans kärlighet ock föra må") hafva makt att bjuda och befalla "öfver alla de land och län, som under Sveriges krona lyda, alldeles som vi (Sigismund) det själfve på kronans vägnar efter Sveriges lag må ock göra kunna". Oaktadt hertigen sålunda för sin person gjorde anspråk på en fullständig kunglig makt, ville han dock medgifva rådet rätt att deltaga i besluten, såsom ses af ett följande stadgande, hvari säges, att hvad hertigen "med riksens råds samtycke och fria vilja och tidigt och välbetänkt

---

[1]) På en afskrift häraf, bland acta hist. 1594 är antecknadt: "Ordning och undervisning för her Gustaff Gabrielsson och her Jören Påsse, som skole blifve cammerrådh, och underskreffs i Elfsnabben och sendis dem, så ath intet thaledis med dem derom, och blef först läsen i rådett den 23 September" I denna samling finnas äfven en instruktion för *alla* de högre ämbetena, men om denna blifvit utfärdad, känner jag ej.

[2]) "Öfverkansler" såsom han allt framgent kallas i åtskilliga bref från Sigismund och hertig Karl. Bref och handl. r. Gyllenstjernor af Lundholm.

[3]) Enligt Verving a. st. I, p. 254 skall Stenbock härvid haft i uppdrag att till Karl öfverlemna såväl Sigismunds regeringsform, som en fullmakt. I sitt svar omnämner dock ej hertigen, att kan mottagit några sådana handlingar, men då bland acta hist. 1594 finnes en af Sigismund undertecknad och förseglad fullmakt i original af den 11 Juli, synes detta bekräfta Vervings uppgift, hvad fullmakten angår. Sigismund tillbetror och förordnar genom denna hertig Karl "samt" rådet att förestå styrelsen, hvarjämte han uppmanar alla rikets inbyggare att bekänna hertigen "och" rådet "för deras ordentliga föreståndare".

råd" besluter och förordnar, skulle konungen hålla gilt och kraftigt [1]). Dessa förslag gillades emellertid ej af Sigismund, som i stället den 23 Juli sände en ny fullmakt, som visserligen innehöll, att Karl skulle vara den förnämsta i riket under konungens frånvaro, men hvari riksföreståndaretiteln ej tilldelades honom, och konungens kröningsed ej åberopades [2]); däremot förekommer här ett förbud mot att göra några nya stadgar och ordningar eller hålla några allmänna riksdagar utan Sigismunds vetskap och samtycke. Hertigen svarade härpå den 25 Juli, att han med en sådan fullmakt ej kunde åtaga sig regeringen samt hotade, att om det ej fick blifva vid den fullmakt och försäkran han själf skickat, "ställa det till meniga riksens ständer, af hvem och huruledes de uti konungens frånvaro vilja regerade vara". Därjämte påminte han Sigismund om hans ed, uttalade sin farhoga för att rikets uppbörd kunde vara så "parted och deled", att ringa vore att tillgå, samt förestälde honom, huru svårt det i sådant fall blefve för regeringen att sörja för rikets säkerhet [3]). Detta svar meddelade han de rådsherrar, som befunno sig i Stockholm, samt begärde att af dem erhålla underrättelse, om hvilka invisningar på uppbörden gjorts i den af konungen därom utfärdade ordningen [4]). Desse svarade den 29 Juli, att de af hertigens bref förnummit, att han ej ville antaga fullmakten, "såsom E. F. N. väl därtill skäl hafver"; om den ifrågavarande ordningen förklarade de sig ej hafva någon kännedom, men uttalade äfven de sin farhogå för att mycket underhåll kunde vara utdeladt bland oförtjänta personer [5]). Konungen skall nu hafva sändt en något förändrad fullmakt, hvarmed Karl dock ej häller var nöjd, men innan hans svar hann fram till Elfsnabben, hade en gynnande vind blåst upp, och Sigismund den 4 Augusti afseglat från Sverige [6]).

---

[1]) Karls registr. 1594 I, där både svaret, fullmakten och trohetsförsäkringen äro intagna.

[2]) Verving a. st. I, p. 262 Bland acta hist. 1594 finnes en underskrifven och förseglad fullmakt af detta innehåll, daterad den 23 Juli.

[3]) Karls registr. 1594 I.

[4]) Ibid den 26 Juli.

[5]) Acta hist. 1594.

[6]) Dessa uppgifter stöda sig på ett bref till rådet af den 6 Augusti 1594, hvari Karl underrättar detta om att han för några dagar sedan bekommit en

Så slutade äfven denna underhandling, utan att något resultat kunnat vinnas, och både hertigen och de ledande männen inom rådet hade sålunda misslyckats i sina försök att förmå Sigismund att anordna rikets styrelse på ett med deras önskningar öfverensstämmande sätt. För dem återstod ej något annat än att på egen hand söka komma öfverens om vilkoren för regeringens förande. Efter det sätt, hvarpå konungen med förbigående af flera de förnämsta af riksråden fördelat rikets vigtigaste provinser och ämbeten, är det nämligen tydligt, att rådet nu ej kände sig nog starkt att utan hertigens bistånd öfvertaga styrelsen, hvars förande i anseende till det ännu ej afslutade ryska kriget och en tryckande skuld hotade att blifva förenadt med betydliga svårigheter. Redan genom Erik Gustafsson hade riksråden frågat hertigen, antingen de skulle begifva sig till honom, eller han ville komma närmare till Stockholm för att efter konungens afresa rådslå om rikets angelägenheter, hvartill hertigen svarade, att icke allenast han och rådet, utan ock flera ständer borde komma till sammans, på det äfven dessa måtte få veta, huru regeringen skulle företagas, men att man sedermera kunde öfverenskomma om samlingsorten [1]). Vid Sigismunds afresa från Stockholm qvarstannade därstädes några af rådets medlemmar, under det de öfriga [2]) följde honom till Elfsnabben, men dessförinnan skref flertalet af herrarne till Karl, att oaktadt deras bemödande, att allt före konungens afresa skulle blifva afhandladt, fattades ännu mycket, hvarför de hoppades, att hertigen såsom tillförene ville "låta sig vårda om riksens högvigtiga ärenden" [3]).

---

något annorlunda författad fullmakt än den förra; som han ej nöjdes därmed, lät han skrifva ett rättmätigt svar med sin sekreterare Mickel Olofsson, hvilken dock ej hann fram före Sigismunds afresa, hvarför han sändt sitt bref med ett annat bud till konungen. Karls registr. 1594. Bland acta hist. 1594 finnes också 2 underskrifna och förseglade fullmakter af den 28 Juli, men dessa äro besynnerligt nog af samma innehåll som den ofvan omtalade af den 23.

[1]) F. N:s Hertig Karls svar på the ährende, som edle och welborne Herr Erich Göstafsson hafwer gifvit copie om nogre ährende (!) som honom derhos befalte äre. Karls registr. 1594 I, den 15 Juli.

[2]) Nämligen Gustaf Banér, Erik Sparre samt Klas och Ture Bjelke enligt Verving a. st. I, p. 261.

[3]) Det ofvan p. 127 n. 1 citerade, af Gyllenstjerna, Hog., Klas och Ture Bjelke, Gustaf och Sten Banér samt Gustaf Gabrielsson undertecknade brefvet.

I sitt svar af den 18 Juli uppstälde emellertid hertigen såsom vilkor härför, att herrarne först läte honom veta, om de, "såsom riksens råd och förnämste ledamot här i riket" ville göra ett med honom och bevisa honom hörsamhet och lydnad i allt det, han till konungens och rikets bästa kunde bjuda och befalla, hvarjämte han uppmanade dem att ej skiljas åt samt lofvade att själf komma till Stockholm [1]).

Herrarne svarade den 20 Juli, att de, så mycket dem mänskligt och möjligt vore, skulle med råd och dåd till det troligaste "biplichta" hertigen och visa honom all hörsamhet och lydnad, samt lofvade, att då deras medbröder återkommit från konungen, laga att hela rådet blefve samladt [2]).

Sedan hertigen misslyckats i sina försök att erhålla en annan fullmakt af konungen, begärde han å nyo den 6 Augusti att få veta, huru rådet var till sinnes att företaga sig sakerna [3]), hvarpå detta, som sannolikt nu åter var samladt, den 9 Augusti förnyade sin uppmaning till honom att komma till Stockholm och sitt löfte om lydnad och bistånd [4]). Ännu var dock ej Karl nöjd, utan skref den 12 Augusti, att ehuru han bekommit rådets löften om trohet och bistånd, hade han dock betänkande att komma, förr än han förnummit något om det afsked, konungen vid sin afresa gifvit de herrar, som då voro tillstädes. Därjämte förklarade han nu, innan han tog någon befattning med regeringen, högtidligen, att om riket lede någon skada af det långa dröjsmålet (med regeringens ordnande) han ej vore skuld därtill [5]). Kort därefter infann han sig emellertid i Stockholm och framstälde nu för rådet en mängd förslag, af hvilka en del ej gick ut på något mindre än upphäfvandet af flera de vigtigaste af Sigismunds anordningar. Han frågade sålunda, om det kunde tillstädjas, att rikets ränta genom bref och ordningar förrycktes,

---

Då det däri omtalas, att Sigismund samma afton "lagt till väg" bör dateringen sannolikt vara den 14 Juli.

[1]) Karls registr. 1594 I, Verving a. st. I, p. 261 berättar, att Hog. Bjelke med anledning af att Nils Gyllenstjerna ämnade afresa från Stockholm låtit bedja hertigen uppmana riksråden att blifva samlade.

[2]) Palmcr. saml. 2.

[3]) Karls registr. 1594 I.

[4]) Palmcr. saml. 2.

[5]) Karls registr. 1594 I.

så att minsta delen komme riket till nytta, samt föreslog, att de gåfvor och förläningar, som genom papisters och andres befordring kommit oförtjänta personer till del, måtte öfverses. Han begärde vidare höra herrarnes mening om, huru det skulle förhållas med de katoliker, som förordnats till slottslofven emot konungens ed; om ej Sigismund borde uppmanas att afskaffa hvad som vore mot hans ed; om icke, med anledning af klagomålen på Finland, konungsräfst där borde hållas; om icke vissa personer borde förordnas till biträden åt befälhafvarne på Kalmar, Borgholm, Elfsborg och Stegeborg, och de, åt hvilka fästningarne blifvit anförtrodda, tillhållas att uppvisa sina fullmakter och de förskrifningar de själfva gjort; vidare borde det betänkas, om de fullmakter, som utdelats, skulle få gälla, samt om de, som gjort hemliga förskrifningar om religionen, borde brukas i någon befallning. Han hemstälde ock, huru vida Flemming längre skulle få beställa om krigsfolket, och om icke en trogen man måtte förordnas till krigsöfverste i Finland, till dess en annan marsk hunne blifva tillsatt [1]).

Hvad riksråden än må hafva svarat på denna framställning [2]), voro de dock sålunda ej okunniga om hertigens afsigter, då de omsider i början af September med honom ingingo en förening om regeringens förande. I sin vid detta tillfälle afgifna försäkring erkänna de nu under konungens frånvaro och på hans ytterligare förklaring ("efter H. K. M. det icke så uttryckligen före sin afresa gjort hafver") hertigen för sin "förman och rikets föreståndare" samt lofva att bevisa honom "all tillbörlig lydnad, rättrådighet, trohet, ärevördning och välvillig tjänst". Såsom rättesnöre för regeringen nämnes rikets lag, friheter och privilegier, augsburgiska bekännelsen, Upsala mötes beslut samt konungens ed och skriftliga försäkran. Med afseende på hertigens och rådets inbördes förhållande stadgades, att liksom hertigen ej skulle företaga något utan riksrådens samtycke och råd, hvilket de utan misshag skulle få afgifva, så skulle ej häller de företaga något utan hans råd, höga betänkande och samtycke, och hvad som

---

[1]) Karls registr. 1594 I, odat. men omedelbart efter den 16 Augusti.

[2]) Deras svar har jag ej återfunnit. Af Karls registr. framgår emellertid, att de å sin sida den 17 Augusti understält hertigens bepröfvande en mängd ärenden, om hvilka han den 19 yttrade sin mening. Härvid var det emellertid ej fråga om saker af så ömtålig natur, som de ofvan omtalade.

på sådant sätt blefve beviljadt och gjordt, skulle de, en för alla och alla för en, försvara [1]).

Uti den försäkran hertigen vid samma tillfälle afgaf, säges det, att ej blott rådet, utan äfven andra ständer, "som nu här tillstädes äre", hade sig förskrifvit och på konungens ytterligare förklaring erkänt hertigen såsom sin förman och rikets föreståndare [2]), och en dylik försäkran synes också hafva blifvit affordrad Stockholms borgmästare och råd samt de adelsmän och prester, som befunno sig i staden [3]).

Nu utsändes äfven sändebud till landsorterna för att underrätta folket såväl om konungens afresa och orsakerna därtill som om det sätt, hvarpå regeringen anordnats [4]).

Såsom man lätt finner, var den nu träffade öfverenskommelsen ej något annat än en förnyelse af den förening, som hertigen och rådet den 8 Januari 1593 ingått, men då denna ej mötts af några svårigheter från konungens sida, innebar den nu ingångna föreningen ingenting mindre än ett kasserande af det sätt, hvarpå denne anordnat styrelsen, hvarför man med skäl kunde betvifla, att den skulle lyckas tillvinna sig Sigismunds bifall. Att den ej häller motsvarade rådets önskningar, visar sig tydligt genom en jämförelse med det förslag till regeringsordning, som detta

---

[1]) Handlingen tryckt hos Stjernman: Riksdagars och mötens beslut I, p. 430 och är dat. den 2 September. I Karls regist. är den intagen under den 3 Sept. Hvilka rådsherrar deltagit i denna förening har jag ingenstädes sett uppgifvas, men förmodligen var det blott Nils Gyllenstjerna, Erik Sparre, Hog., Klas och Ture Bjelke, Gustaf Gabrielsson, Göran Posse och möjligen Axel Lejonhufvud; den 30 April hade nämligen hertigen åter tillsagt denne sin ynnest, sedan han bedt om nåd. Karls registr. 1594 I. Benkt Ribbing och Gustaf Björnsson hade kort förut aflidit. Verving a. st. I, p. 256 och Stjernman: Svea och Götha höfd. minne I p. 295.

[2]) Acta hist. 1594.

[3]) I Karls registr. 1594 I, finnes en kallelse af den 4 Sept. till adel, prester, borgmästare, råd och andra, som i staden tillstädes äro, att följande dag infinna sig på slottet med anledning af att hertigen åtagit sig regeringen. Bland riksdags acta 1594 finnas också en försäkran (koncept?) af adeln i Stockholm, dat. den 3 Sept., och en dylik af presterskapet af den 4, hvarigenom de erkänna Karl såsom riksföreståndare samt lofva att en för alla och alla för en försvara sitt beslut.

[4]) "Instruktion och undervisning, hwad som the edle wälbördiga N. N. med menige män, som nu om Mariemessemarknad i Vesterås församblede blifwe, förhandle skole". Sändebuden skulle omtala, att Sigismund gifvit hertigen, såsom den förnämsta i riket, uppdrag att förestå regeringen samt meddela, hvad som med rådets och andra närvarandes samtycke därom beställts, och om så behöfdes, föreläsa föreningen. Karls registr. 1594 I, den 4 Sept. Från den 26 Sept. finnes en dylik underrättelse till de marknadsbesökande i Telge.

först framstälde, och då härtill kom, att åtskilliga medlemmar af högadeln nu intagit en sådan ställning, att man af dem hade föga att hoppas om enig samverkan vare sig med hertigen eller de tjänstgörande riksråden, funnos sålunda många tecken, som bebådade, att en tid af svåra brytningar nu förestod.

OM STUREMORDEN.

AF

A. G. AHLQVIST.

Det finnes två sätt att skrifva historia. Det ena sträfvar att genom en undersökning af historiens källor, som aldrig kan blifva på en gång nog omfattande och nog gående i enskildheter, framdraga nytt material och att sedan, enkelt och med få yttre spår af konst, framlägga de vunna resultaten. Det andra mottager det råämne, som är tillgängligt i tryckta urkundsamlingar, siktar och skedar det samt utarbetar det slutligen i verk, som genom mästerlig gruppering, glänsande stil och snillrika kombinationer söka höja sig till idealet af historisk konst. Idkare af denna se ofta ned på forskningen i de otryckta urkunderna såsom "en lägre art af arbete", den der lätt "drunknar i detaljer" och saknar det "omdöme, som vidgar sin krets utöfver hvarje särskild sak till sakernas hela sammanhang". De, som så säga, hafva likväl — äfven de — faror att bekämpa, ty om ock det dem gifna materialet är tillräckligt, *kan* deras gruppering af händelserna lätt blifva konstlad, deras stil mera glänsande än genomskinlig, deras kombinationer mera öfverraskande än genialiska. Så visst som snillet skattas högre än fliten, så visst skulle äfven hvarje ung författare, som finge välja mellan förmåga att teckna folkens öden på det förra eller det senare sättet, välja det senare; och likväl skänker äfven det förra en glädje, om hvilken endast den, som smakat den samma, kan göra sig en föreställning. Att i dammiga urkunder, hvilkas blad menniskohand kanske under århundraden icke omvändt, se forntiden omedvetet teckna en bild af sig sjelf, — njutningen häraf kan väl synas mindre lockande än den beundran, som faller på den glänsande, konstförfarne häfdatecknarens lott, men är dock både ren och varaktig; och medan domen öfver en konstnärlig framställning ofta är beroende af stundens smak, ega resultaten af trägna forskningar ett i alla tider bestående värde.

Det "minne af riksmarsken grefve Svante Sture", hvilket professor W. E. Svedelius nyligen skänkt den fosterländska li-

teraturen, kommer oss att uttala dessa tankar. Dess vördade författare har redan länge intagit en framstående plats bland dem, som sökt att från en upphöjd ståndpunkt teckna vårt folks historia; och detta hans nya arbete utmärker sig genom förtjenster, hvilka vi lärt oss älska i de föregående från samma hand, d. ä. genom språkets rytmiska, fulltoniga klang, den varmaste kärlek till Sveriges stora minnen och en både noggrann och opartisk teckning af de handlandes karakterer. Om vi å andra sidan måste erkänna, att förf. ej meddelat mycket af förut okända fakta, sker detta ej för att döma öfver och ännu mindre för att klandra hans verk, utan endast för att rättfärdiga vår egen sträfvan att i någon mon fylla en och annan lucka i dét samma. Då, såsom herr Svedelius säger, Svante Stures "största märkvärdighet är det grymma öde, som blef hans undergång i verlden", hafva vi att i främsta rummet fästa oss vid hvad som kan belysa orsakerna till och förloppet af denna hans undergång. Att vi härvid upprepa en hel mängd allbekanta uppgifter, torde ej väcka förvåning, då det endast derigenom blir oss möjligt att här och der infoga en hittills föga eller alldeles icke påaktad notis.

I.

Svante Stensson Sture var en af dessa godmodiga, makliga naturer, som äro skapade för lugnet och skuggan. Flera omständigheter hindrade honom dock att njuta den obemärkthet, han synes hafva eftersträfvat. Redan hans namn var en stormagt i Sverige. Det hade blifvit missbrukadt af Peder Jakobsson (Sunnanväder), den gamle Sturetjenaren, — Sören Norby hade sökt att under skydd af det återvinna Norden för Kristiern II, — Daljunkaren hade utstyrt sig dermed, — lybeckarne hade velat använda det till en partifana under grefvefejden, — ännu Dacke sökte att med det samma försköna sitt uppror. Jemte detta vördade namn hade herr Svante af sina fäder ärft en nästan furstlig rikedom, så att han omkring år 1562 rådde öfver ej mindre än 660 gårdar och torp [1]). Till det anseende, hvilket lysande börd och stora inkomster skänka, hade Svante

[1]) Forssell: Sveriges inre historia, I. 109.

Sture sjelf lagt all den ära, som är frukten af ett fläckfritt lif. Man kan väl påstå, att två mera ridderlige, fosterländske och trofaste män än riksföreståndaren Sten Sture d. y. och hans son Svante ej omtalas i Sveriges historia. Hvad den senare angår, skulle han nästan i ordets egentliga betydelse från vaggan till grafven lida med och för sitt fosterland och dervid ådagalägga en i sanning sällsynt trohet mot dess konungar. Redan vid tre års ålder bortfördes han med sin moder fru Kristina Gyllenstjerna till Danmark och utstod der en svår fångenskap [1]). Senare blef han både såsom yngling och såsom man frestad med anbud om Sveriges krona, men tillbakavisade dessa anbud med förakt. Kan det ock betviflas, att konung Gustaf beröfvade honom hans ungdoms brud och derigenom sjelf satte hans trohet och hans tillgifvenhet på ett ännu svårare prof, obestridligt är, att Svante Sture år 1544 var en bland de herrar, som förklarade kronan ärftlig inom Gustafs familj; och till hvilken undersåtlig vördnad för Sveriges konung han uppfostrade sina barn, derom skulle hans son Nils Sture, blödande under tyrannens dolk, vittna. Lysande börd, stora rikedomar och väl förtjent aktning samverkade således att göra Svante Sture till den erkändt förste bland svenske adelsmän eller rättare att gifva honom en förmedlande ställning mellan dem och rikets konungahus. En blomstrande familj, frukten af hans äktenskap med Märta Lejonhufvud, syster till Gustaf Vasas mest älskade drottning, lofvade Sturenamnet äfven under kommande tider storhet och glans.

Medan Svante Sture sålunda tycktes njuta all lifvets lycka, skulle faror för honom uppstå från ett håll, der han minst bort behöfva frukta dem. — Vi hafva ej här att teckna Erik XIV, en uppgift, som af herr Svedelius blifvit med förkärlek behandlad, men väl må vi fråga, huru Erik — denne "son af den vördnadsvärdaste fader" — *kunde* blifva sådan, han såsom konung visade sig: fåfäng, misstänksam, feg och blodtörstig [2]). Dessa

[1]) Att Kristina Gyllenstjerna och hennes närmaste såsom fångar ledo hård behandling, förnekas, som bekant är, af Allen. Uppgiften finnes dock äfven i en källa, hvilken han ej omtalar, neml. Bernh. Stegmanns krönika (Scr. rer. Suec. III. 1. 312). I en handskrift på Skokloster, till hvilken vi längre fram skola återkomma, heter det äfven: "Ther till med war hans [Sten Sture d. y:s] fattige Huszfrw och Barn 3 åhr fångne i Danmark, ther eblant war och Salig Greffwe Sw[ante] med, *och lede ther stor armod, sorg och bedröffuelsse*".

[2]) Jfr Svedelius: Minne af Svante Sture, s. 139—152.

svåra själslyten hade väl sin första grund i ärfda anlag — man erinre sig Gustaf Vasas misstänksamhet och häftighet samt drottning Katarinas mörka svårmod —, men de dolda fröna till det onda fordrade derjemte särskilda förhållanden för att spira upp och bära sina giftiga frukter. En fransk statsman, som personligen kände k. Erik och hans förtrogne, har meddelat ett rykte, att konungen under sin uppväxt blifvit med ovänlighet och ringaktning behandlad af sin styfmoder drottning Margareta. Förtjenade också denna det goda namn, som kommit henne till del, såsom moder kunde hon dock vara frestad att med ovilja se det barn, som skilde hennes egen förstfödde från tronen; och uppgifterna om hennes ovänlighet mot Erik torde vara mindre lösa och obestämda, än man trott [1]). Men vare sig att detta rykte är grundadt eller icke, visst är, att tänkande främlingar under konung Gustafs regering anmärkte konungens utpräglade förkärlek för hertig Johan, och att denne långt senare sjelf påstod, att Gustaf endast genom Johans böner låtit förmå sig att ej inspärra Erik i fängelse [2]). Tänka vi oss den af naturen misstänksamme, af sjuklig trånad efter glans och magt förtärde fursten, seende sin faders partiskhet för Johan och dertill omgifven af uslingar, som ej blott lockade honom till utsväfningar utan äfven under åratal hviskade honom i öronen misstro mot konung Gustaf och dennes förtrogne, — i sanning, vi skola då ej undra öfver, att följderna af hans så tillbragta ungdomstid blefvo bedröfliga. — Bland Eriks omgifning, de af konung Gustaf med så mycken bitterhet omtalade "padder", som förförde den unge fursten till dårskaper och slutligen äfven till brott, intogs det främsta rummet af Göran Persson, — en man, hvars namn snart skulle gå kring Europa under uttryck af

[1]) Jfr Svedelius a. st. s. 141. Utom i det af herr S. anförda brefvet i Handl. rör. Skand. Hist. XI. 26 omtalas denna sak i ett annat, ännu otryckt bref från Dançai t. Cath. de Médicis, dat. Köpenh. d. 28 Sept. 1568. Det heter deri: "Il y a longtemps que ceulx qui congnoissent le naturel de ces deulx princes ont predict ceste diuision, car il est certain quil[s] ne se sont jamais aymez ne peu demeurer ensemble sans querelle. Dont le roy Gustauus leur pere est grandement blasme qui demonstroit plus de faueur audict duc que au roy son fils aisne a quoi lon ditt quil estoit principalement incite par sa seconde femme mere dudict duc tellement quil auoit vne foys resolu de confiner sondict filz aisne et le tenir perpetuellement en prison". Dançais kopiebok (K. danska Geh.-arkivet).

[2]) Hub. Langueti Epistolæ secretæ, II. ep. 7 p. 24. — Riksregistr. f. d. 1 April 1579.

fasa [1]). Hvad som både lyfte gunstlingen så högt och gjorde honom så fruktansvärd var hans förunderliga inflytande öfver Erik XIV och hans nästan otroliga samvetslöshet. Om det förra vittna ännu bref, som teckna Eriks längtan och oro under den tid, då han var skild från Göran; och den senare skall ingen — äfven i vår tid af Ehrenrettungen — söka neka, ty genom brott af alla slag och grader, från djefvulsk mordlust till mottagande af lumpna mutor, har Göran sjelf satt den samma utom allt tvifvel [2]). En svag, lidelsefull konung, som skulle låta sig blindt ledas af en dylik rådgifvare, — sådan var den styrelse, hvilken Gustaf Vasa såg nalkas. Tanken derpå skulle fördystra hans sista dagar och efter all sannolikhet äfven påskynda hans död.

Medan konungahusets medlemmar sålunda voro söndrade af misstro mellan Gustaf och Erik samt afund mellan denne och Johan, intog Svante Sture en förmedlande och försonande ställning. Herr Svedelii skildring af hans varsamma sträfvan att åter ställa allt till rätta mellan Gustaf och hans otålige son är både uttömmande och intressant. Märkvärdigt nog synes den annars så misstänksamme Erik ej hafva fattat någon ovilja mot Svante Sture, oaktadt denne helt opartiskt skötte sitt farliga och otacksamma medlarekall. Ännu svårare skulle hans ställning blifva, sedan Erik sjelf bestigit tronen och den länge undertryckta oviljan mellan honom och Johan börjat yppa sig. Svante Sture uppträdde dock äfven nu så trofast på konungens sida, att han ytterligare någon tid gick fri från alla misstankar; den år 1561 förlänade grefvetiteln och — följande år — uppdraget att såsom guvernör styra Estland vittnade derom. Först på senhösten 1562 började konungens misstro vända sig mot grefve Svante. Hertig Johan, som vid denna tid återvände till Finland

[1]) G. P:s illbragder och öden omtalas af Dançai, Clark (Calendar of State Papers f. d. 20 Nov. 1568) och den okände författaren till "Sannfärdig berättelse" m. m. (tr. af Przezdziecki: "Jagiellonki Polskie w XVI wieku"). Hans namn förvrides af dem alla: så kallar Dançai honom Gerich Person, Clark åter Urene Person, den polske författaren Jurge Persza.

[2]) I ett bref fr. Krister Persson m. fl. till Göran Persson, dat. Alvastra d. 30 Sept. 1565, heter det, att k. Erik "haffuer huar stundh och tijme vdi några dagher taledt om eder, Och förvndrer H. K: M:tt etc. sigh stoorlighe huarföre I så långsambligenn fördröije" — o. s. v. Brefskrifvarne hade nu sändt detta bud, som skulle förmå Göran, hvarhelst det träffade honom, att genast begifva sig till konungen. Orig. bl. "Acta hist. under E. XIV" i riksark. Flera bref bl. samma "Acta" ådagalägga, att G. P. tog mutor.

med sin polska brud, blef — tyckte Erik — af honom med alltför stort förtroende behandlad; och i Johans svit under resan till och från Polen fans äfven Svante Stures egen son Erik. Så det ena som det andra väckte konungens missnöje. För oss är den behandling, Erik Sture rönte, af intresse, ty under majdagarne 1567 erinrade man sig, att han understödt hertig Johan i hans förräderi mot konungen. — Den femtonårige Erik Sture hade redan år 1561 vistats hos hertig Johan i Åbo, och följande år uppträdde han såsom dennes »fodermarsk» under förmälningsfärden till Vilna. Då det efter hertigens återkomt till Finland blef tydligt, att ett krig förestod mellan honom och konungen, befalde grefve Svante sin son att så snart som möjligt återvända till Sverige. Brefvet blef dock af hertigen uppfångadt och brändt, hvarföre äfven Erik stannade qvar och under Åbos belägring troget stod på hertigens sida; denne tycktes till och med hafva lånat dyrbarheter af sin unge hoftjenare. Efter Åbos fall råkade äfven Erik Sture i den kungliga belägringshärens våld. I följd häraf mottog Göran Persson en befallning att frigifva Erik Sture ur *fångenskapen,* dock med vilkor att han skulle *ställa borgen för sig* samt begifva sig till Sverige för att anropa konungen om nåd. Detta är, så vidt vi funnit, den första kungliga befallning angående Sturarne, Göran Persson haft att utföra. — Att Erik Sture således blifvit befriad ur sin »bestrickning», fylde utan tvifvel grefve Svante med en glädje och en tacksamhet mot konungen, som dock snart utbyttes mot känslor af en helt annan natur [1]).

Året 1563 skulle blifva en vändpunkt för Sturarne. Hittills hade allt varit godt och väl mellan dem och konungen, men från och med detta år finnes det blott få uttalanden af den senare till grefve Svante, som ej innebära en förebråelse eller en föro-

[1]) Jmfr Svedelius a. st. s. 164—168. — Nettelbladt: Schwedische Bibliothec IV. 152. — Bomansson: Hertig Johan och hans tid, s. 76—78. Loenbom: Uplysn. i Sv. Historien, I. s. 29. — Bland »Acta hist. u. Erik XIV» finnes en odaterad lapp fr. konungen till Göran Persson. Det heter deri: »Änndoch Jörenn Pedherszonn att Erich Stwre haffuer sigh högeligenn emott osz förseedt i thet han haffuer inlatidt sigh medt hertigh Johann och vdi hanns otilbörlige förhaffuende honom bijfallidt, Szå haffue vij doch vdaff gunst och nådhe thenne gångh welett öffuersee medt honom och ähre nådigistt tillfridz, att hann mhå bliffue förloszedt vdaff thenn bestricknngh, hann nu ähr vdi, och sädenn begiffue sigh till Osz, begärenndes med vnderdanighet och tilbörligh ödmiuchtt wår gunst och nådhe», — o. s. v.

lämpning. Ställningen i Estland var svår och sannolikt var Svante Sture ej den samma vuxen, men så blef också allt hvad han gjorde klandradt: än var han för slapp och rädd, än för anspråksfull och tilltagsen, — och likväl åtlydde han stundom konungens grymma befallningar mera samvetsgrant, än som varit önskligt för hans eget goda namn och rykte [1]). Att han under sådana förhållanden begärde sitt afsked, räknades honom ytterligare till en förseelse. Så fortfor det under hela året 1563 och intill högsommaren 1564, då han ändtligen fick återvända till Sverige. Äfven här skulle han få höra många uttalanden af kunglig onåd. Han och hans söner ansträngde sig dock att vara riket till tjenst både i fredliga och i krigiska värf: så användes sonen Nils såsom diplomat och sonen Sten såsom medlem af konungens Nämnd; grefve Svante sjelf deltog i kriget med Danmark år 1566, sedan Sten Sture stupat samt Nils och Erik Sture blifvit sårade i samma krig. Då allt detta ej skänkte Sturarne konungens förtroende, måste det hafva varit mägtiga inflytanden, som uppeggade honom mot dem. Som bekant är, skola Eriks naturliga misstänksamhet och hans astrologiska grubbel samt framför allt Göran Perssons hemliga förtal hafva samverkat härtill. Anledningen till Görans hat mot Svante Sture och hans söner är sannerligen ej lätt att finna. Hela grefve Svantes karakter gör det osannolikt, att han genom någon högdragenhet sårat uppkomlingen, och dess utom låter det sig bevisas, att han snarare visade honom för mycken än för liten uppmärksamhet, — ja enligt en krönika, som skrefs ej långt efter denna tid, skall Svante Sture under Gustaf Vasas regering hafva bidragit att rädda Görans lif [2]). Att den ärelystne ränksmidaren hyste en bitter afund mot Svante Sture såsom den der genom sin börd innehade en högre ställning i samhället, än den han sjelf kunnat uppnå genom sina talanger, är utan tvifvel möjligt. Äfven ett dylikt adelshat förefaller dock mindre sannolikt, då man betänker, att Göran Persson — hvad som varit betvifladt — sjelf hörde till adelsklassen, och att han,

[1]) Man läse t. ex. berättelsen om huru kriget fördes i Estland år 1564 (Annerstedt: Grundläggningen af svenska väldet i Livland, s. 109).

[2]) Jmfr Ahlqvist: Karin Månsdotter, s. 16. — Bland »Acta hist. und. Erik XIV» finnes äfven ett bref från Sv. Sture t. G. Persson, i hvilket den förre beder den senare hjelpa honom att utverka stadfästelse på Sturarnes grefskap. — El. Terseri Fragmentum hist. Joh. III (Nettelbladt a. st. IV. s. 209).

om konung Erik finge en lång regering, hade utsigt att intaga en ganska hög plats inom den samma [1]). Vi måste då erkänna, att Göran Perssons bitterhet mot Sturarne synes oss nästan oförklarlig. Att en sådan bitterhet verkligen hystes af honom, är dock klart och skulle snart visa sig uti hans ovärdiga behandling af Nils Sture.

Efter alla prof på trohet mot konungahuset kunde svårligen grefve Svante sjelf anses för en hemlig fiende till det samma, och det så mycket mindre som han, enligt Erik XIV:s bekanta uttryck, var fast mera benägen till vällust — »ännu ett oskyldigt ord i språket» — och goda dagar än till att förestå vigtiga krigshandlingar [2]). Men den ärelystnad, från hvilken grefve Svante äfven af konung Erik frikändes, kunde i stället beherska hans äldste son, Nils. Mot denne, den ljuslette ynglingen, skall konungens astrologiska grubbel i synnerhet hafva vändt sig, och ännu befintliga handlingar visa, att han verkligen sökte läsa hans öden i stjenorna [3]). — Enligt en lysande främling, som hade sina uppgifter om svenska förhållanden af Johan III sjelf, var Nils Sture utmärkt genom skönhet och dertill i sitt umgänge värdig och mild. Om hans utseende vittnar ock ett porträtt, hvars äkthet ej är tvifvel underkastad. Det visar Nils Sture något äldre än han verkligen var, med ett fint, blekt, intelligent ansigte, blå ögon samt hår och skägg af ljusbrun färg; en ring i örat med en infattad ädelsten påminner om en »raffiné» från Cathérine de Médicis hof [4]). — Ehuru år 1566 endast 23 år gammal,

---

[1]) Forssell säger sig (a. st. s. 100) ej hafva sett något bref eller antydan om, att Göran Persson blifvit adlad, men påminner om Stjernmans uppgift, att han blifvit det, och om hans benämning af välbördig i Nämndens dombok. Till detta sista kan man lägga, att han äfven kallas så i utanskrifter på bref (. . . »*welbördigh* J. P. till Hiwlestada», — efter 1565 skref han sig till Juleta), att i 1567 års riksdagsbeslut hans namn återfinnes bland ridderskapets och adelns (Stjernman: Riksdagsbeslut, I. s. 274), och att hans adelsbref skall hafva blifvit spikadt på galgen, då han afrättades (Celsius: Erik XIV:s hist. s. 284). Han begagnade äfven adligt signet, visande i skölden de bekanta tre tegelstenarne (aftryck på ett bref till Olof Larsson, d. 20 Dec. 1567, bl. »Acta hist. u. E. XIV».)

[2]) E. XIV till G. Persson d. 4 Juni 1566. Riksreg. För öfr. flere gånger tryckt.

[3]) Erik XIV:s bekanta astrologiska anteckningar i Ups. bibl. innehålla äfven en »nativitet» för Nils Sture.

[4]) »il giovane (N. S.), ch'era di honestissima faccia, così di costumi reali et mansueti» . . .: A. Possevinos Prima relazione (Theiner: Die Stellung Schwedens etc. Urk. B. s. 261). — Nr 927 i Gripsholms porträttsamling.

hade Nils Sture redan då varit mycket använd i rikets tjenst. Så hade han varit sänd till det engelska hofvet, medan konung Erik friade till drottning Elisabet, — en beskickning, som visar, att konungen hade höga tankar om hans förstånd och förmåga att skicka sig; senare hade han underhandlat med hertig Johan och slutligen, sedan kriget med Danmark utbrutit, varit verksam såsom anförare för konungens liffana och såsom tillsyningsman öfver arkliet. Vid intagandet af Varberg 1565 och i slaget vid Axtorna en månad derefter visade han prof på ridderligt mod; i det senare slaget, der han förde rikets hufvudbanér, förstörde han detta, på det att det ej måtte falla i fiendens händer, samt blef sjelf sårad. År 1566 hade han i uppdrag att biträda Nils Boje vid belägringen af Bohus. Då Nils Sture sålunda mottagit det ena vigtiga uppdraget efter det andra, borde han kunnat räkna på konungens förtroende, men det skulle snart visa sig, huru undergräfdt af misstankar och beskyllningar detta var. Vi behöfva ej sysselsätta oss med dessa beskyllningar, då de nu blifvit af herr Svedelius med omsorg granskade och befunna haltlösa, — nog af, återkallad till Stockholm i Juni 1566, anklagades Nils Sture för flera förmenta förseelser och efter en rättegång, som ej ens egde skenet af laga former, dömdes han af den kungliga Nämnden till döden. Domen verkstäldes dock icke, utan skulle Nils i stället *skymfligen införas i Stockholm.* Redan under Gustaf Vasas regering hade detta slags straff varit användt; så hade man sett Peder Kansler och mäster Knut, biskopen och domprosten i Vesterås, i eländiga kläder och under pöbelns hån släpas omkring i hufvudstaden. För Erik XIV hade alla offentliga processioner ett eget behag, ja att anställa sådana var hos honom en fix idé: än hedrade han sig sjelf eller sina höfvidsmän — t. ex. Jakob Bagge, den tappre sjöhjelten — med verkliga triumftåg, än åtminstone drömde han om och hotade med att låta i onåd fallne krigare på skymfligt sätt införas i hufvudstaden [1]). Det motbjudande skådespel af denna art, i hvilket Nils Sture skulle spela hufvudrolen, uppfördes den 15 Juni 1566. Han kastades då med våld upp på en utsvulten häst och fördes så, misshandlad, blödande och kringsvärmad af hånande pack,

[1]) Se t. ex. E. XIV:s bref t. G. Persson d. 2 Juni 1566 (riksreg.). Här hotas Nils Boje och Anders Sigfridsson med en dylik »triumf».

fram till Göran Persons hus vid Jerntorget; här kom Jakob Teit, medlem af konungens Nämnd, ned till honom, satte på hans hufvud en halmkrans — äfven Peder Sunnanväder hade under sitt intåg i Stockholm nödgats bära en sådan — och stack i hans hand ett oskrifvet papper, på hvilket — så utropades det — alla de ståtliga förläningar, hvilka han genom sina bragder förtjenat, voro upptecknade [1]). Då det närvarande krigsfolket nu ropade, att herr Nils uppfört sig såsom en ärlig, trogen man, blef Göran Persson ursinnig och rusade ned på gatan under hotelser mot Nils Sture och hans anhängare. Knotet fortfor icke dess mindre, hvarför Nils åter fördes bort under ledning af Per Gadd, konungens beryktade profoss; det bedröfliga tåget gick öfver Stortorget till Stures bostad vid Köpmangatan. — Natten mellan den 15 och 16 Juni fördes Nils Sture i hemlighet från Stockholm till Örbyhus, der han skulle hållas fängslad. Hans förre befälhafvare Jakob Henriksson Hästesko fick kännedom om detta samt bad hos konungen för Nils med den framgång, att denne genast fick återvända till Stockholm. Några dagar härefter öfverraskades han, den nyss skymfade, med en befallning, att han oförtöfvadt skulle begifva sig till Lothringen för att der underhandla om konungens giftermål med prinsessan Renata. Med tungt hjerta och så långsamt som möjligt efterkom han den gifna befallningen.

Vi hafva erinrat om de bekanta händelserna i Juni 1566, emedan de väsendtligt bidrogo till de blodiga dåden i Upsala följande året. Dessa dåd icke blott bedrefvos af samma män, som skymfat Nils Sture, samt riktades mot honom, hans slägtingar och vänner, utan voro dertill följder af den lika okloka som orättvisa behandlingen af honom. Äfven om konung Erik varit mindre misstänksam än han var, borde han hafva fruktat, att Nils Sture sjelf, hans fränder och ståndsbröder aldrig skulle glömma,

---

[1]) Jakob Teit, som genom sitt skamliga uppförande mot Nils Sture ådrog sig dennes bittra hat, omtalas ofta i tidens handlingar; han blef senare lagläsare i Finland och lefde ännu år 1596 (jfr Bomansson a. st. s. 92—93). Medan Göran Persson var i onåd, sökte han ställa sig in hos hans fiender icke blott genom att instämma med dem, som dömde honom till döden (Handl. rör. Sk. H. IV. s. 184), utan ock — hvad som är betecknande genom att misshandla sin förre beskyddare i hans fängelse. Det odat. bref till Hog. Bjelke, i hvilket han skrytande omtalar detta, är till en del skrifvet *på finska*, — den enda gången vi hafva sett detta språk användt i bref under sextonde seklet. Orig. bl. »Acta hist. u. Erik XIV».

hvad konungen och hans kreatur låtit honom undergå. Det var då ej underligt, om Erik i hans och hans vänners företag såg tecken till en annalkande vedergällning och lät sina spejare följa hvarje deras steg med den ängsligaste omsorg. På detta sätt erhöll han ock kännedom om åtskilligt, som väl kunde ingifva oro. Då Nils Sture skulle afsegla till Tyskland, och hans skepp ännu qvarlåg vid Vammelsön (Djurgården), fick han mottaga besök af en mängd unga ädlingar, som kommo för att säga honom farväl. Att under det dryckeslag, som i följd häraf anställdes, bittra ord om Nils Stures lidanden blefvo yttrade, är sannolikt nog och vardt äfven inberättadt för konungen. Då herr Nils sedan anländt till Kalmar, erbjödo sig de småländske knektarne och ryttarne att intyga, det han under kriget förhållit sig troget. Väl var han nog försigtig att afböja detta anbud, som skulle hafva gjort konungens krigsfolk till domare mellan honom och hans fiender, men det är derför ej sagdt, att han, som kallade sig »den elände» och sade sig hafva i Stockholm druckit »den dryck, som förtär sinnet, glädjen och all välfärd», *kunde* undertrycka hvarje ord af sorg eller harm öfver det förflutna. [1]) Ville Nils Sture låta liknande känslor visa sig i handling, borde det ej vara honom svårt att i Tyskland, som vimlade af äfventyrslystne legoknektar, finna män, villige att biträda vid en statshvälfning. Fruktan och bäfvan för en dylik rufvade alltjemnt öfver Eriks sjuka själ samt slutade med att alldeles beherska den samma. Då så skett, skulle det ej dröja länge, innan de störtade så konungen som hans offer i olyckan.

II.

Huru mycket den Nils Sture tillfogade skymfen än må hafva bidragit till Sturemorden, den enda orsaken till dem var han icke. Söker man — hvad som i sanning är en vansklig uppgift — finna de dolda krafter, som drefvo den redan förvirrade, oklart tänkande monarken till det yttersta, skall man finna ännu två sådana: farhågor för arfrikets bestånd och farhågor för verkställigheten af hans tillämnade giftermål. Ju högre Erik skattade

[1]) Jmfr Nils Stures bref till sina föräldrar under Aug. och Sept. 1566. (E. M. Fant: Hypomnemata ad historiam cædis Sturianæ, s. 2—8).

sin ärfda krona, dess mera fruktade han att Sveriges adel skulle beröfva honom sjelf eller, efter hans död, hans barn den samma. På detta sätt kan man förklara tillkomsten af alla dessa trohetseder och försäkringar, hvilka han nästan hvarje år affordrade rikets råd och ständer. Tecken till liknande farhågor var det ock, då han till en främling, hertig Magnus af Sachsen-Lauenburg, på hvars trohet han ansåg sig kunna lita, lemnade afskrifter af alla handlingar rörande arfsrätten och senare af samma hertig mottog en försäkran, att han, om någon olycka inträffade, skulle förfäkta konungens barns arfsrätt och det *äfven om de vore födda af en lågättad qvinna* [1]). Och härmed komma vi helt naturligt till en annan fråga. Eriks fåfänga hade drifvit honom att under en följd af år erbjuda Europas mest lysande furstinnor sin hand. Att han, arfkonungen, ej sett dessa försök krönta med framgång, syntes honom endast kunna förklaras genom hemliga fienders ränker. Då Erik nu — på goda skäl — ansåg sig hatad af Sveriges högadel, låg det nära till hands att söka dessa fiender bland den samma och särskildt bland de herrar, som kunde önska få se någon af sina döttrar upphöjd på thronen. Misstankarne att högadeln motarbetade konungens giftermål stegrades allt som det blef tydligt, att hofvet skulle nödgas att såsom drottning vörda icke en högboren utländsk furstinna utan en obetydlig svensk qvinna, en stockeknekts dotter, en ringaktad frilla. Här funno nu lycksökarne i Eriks omgifning en rik jordmån, i hvilken de kunde utså hat mot och fruktan för stormännen. Att de ej försummade tillfället låter sig bevisas så af andra handlingar som särskildt af en ganska intressant urkund, hvilken vi nu gå att meddela.

Såsom vi ofvan nämnt, hörde det till Erik XIV:s statskonst att genom utsända spejare följa hvarje steg af dem han misstänkte vara hemliga fiender. Dylika spejare omtalas redan under de första åren af hans regering men i synnerhet under och efter året 1566, då han — i sin dagbok för den 22 Juli — sjelf säger sig hafva ordnat ett spionsystem i Stockholm. — Till att i hemlighet bevaka Svante Sture synes man hafva användt en viss Gustaf Ribbing. Denne, som var son af den ansedde Sven Rib-

[1]) Jmfr utom "rådslagen" och riksdagsbesluten under Erik XIV:s regering dennes dagböcker f. d. 22 Juli 1566 (Celsius: Monumenta pol. ecclesiastica, s. 232) och d. 5 Jan. 1567 (Gjörwell: Kongl. Bibl:s handl. I. 1. s. 56).

bing till Fästerid och — enligt en uppgift — anstäld såsom page först hos grefve Svante, sedan hos konung Erik, var i början af 1567 endast aderton år gammal. Oaktadt sin ungdom skulle han få ej ringa inflytande på händelsernas gång. Att han på något sätt genom angifvelser uppträdt mot Sturarne, har länge varit bekant, och då Göran Persson i Oktober 1567 ställdes för rätta, erkände han sig ej hafva andra bevis på Svante Stures förrädiska planer, än hvad han hört af Gustaf Ribbing. Hvari dennes beskyllningar bestått, nämnes dock icke af äldre författare. En berättelse derom har nu blifvit återfunnen och synes oss vara så mycket mera värd att ordagrant här meddelas, som hon utan tvifvel gjort djupt intryck på Erik XIV:s misstänksamma själ [1]). Hon lyder sålunda:

Anno etc 67. 5 Januarij.

Thette effter schreffne bekände Göstaff Rijbbing vdi Gisle Nilszons, Måns Erichszons, Gören Pederszons och Peder Gaddz närware.

Vm Greffue Swante szade hann sich haffue hördt vdaff någre Greffue Swantes tienere, thett Greffue Swante haffuer vdi sinnedh förhijndre Kong:e Ma:ttz Gifftermålz handlinger, szå att hans Kong:e Ma:tt (thet Gwdh Alzmectigiste mijldeligen affwände) schulle döö vthan mandzerffuinger, seden schulle Greffue Swante och hans slächt kåmme till Regementet igen. Och schulle thett schee egenom thette medell, nembligen effter att Greffue Svante är vdi Rijkisens Råådh och hans ahnhangh, Therföre kunde thee medt theris falscha och förrädtlige Råådh högstbe:te Kong:e Ma:ttz etc. Gifftermålssaker förhijndre. Medt theris egne landbönder, hwar thet kåmme till nägett obenbare vproor, schulle the och practicere szå, att thee och schole ware högstbe:te Konge Ma:t emooth. Och när the finge först någre medt sich, schole thee väll fhå flere szom hölle med them.

Vdi samme Rådh är Greffue Peder medt Greffue Swanthe, szå och her Göstaff Olszon. Och vm högstbe:te Kong:e M:tt

[1]) Celsius a. st. s. 232. Anrep: Ättartaflor, ätten Ribbing n:o 15, tab. 8. Handl. rör. Skand. hist. IV. s. 190. "Göstaf Rijbbings berättelse" bl. "Acta hist. under Erik XIV". Som man ser, är uppgiften om G. Ribbing hos Messenius (Scondia ill., VI. 43) oriktig. I ett koncept till Nämndens dombok under Maj månad 1567 (jfr här nedan) finnes orden: "Vm Göstaff Ribbingz wittnesbyrdh. Schall ware skedt påå herr Göstaffz gård Ekeby att her Göstaff *sådant* (?) haffuer sagtt för för:de Göstaff Ribbingh".

icke will taghe her Steen. Erichszons dåtter, schulle han medt ware i samme Rådh. När szåszom thesse för:te Greffue Suante, Greffue Pedher, hr Göstaff Olszon och her Steen Erichszon äre tillhoope vdi Collatz och drijcke tillszammens, pläghe the szådane oordh sich emellan haffue.

Greffue Swante pläger och tale vm sijn Rusztienst.

Vm her Göstaf Olszon sadhe Göstaff Rijbbingh, atth på thenn tijdh hann nu för ett åhr szedenn war vdi Westergiötlandh, dhå hadhe her Göstaff sagt till honom, Atth honom förtychte, thet hans Kong:e M:tt etc. schulle szå förachte Adelen, att hans Kong:e Ma:tt icke lätt them förscriffue till thenn härredagh her szenest stoodh vdi Ståchålm.

Tesligiste haffuer her Göstaff beswäredt sich vm then Rådztiensth szom han och thee andre vdaff Adelen göre schulle. Och sadhe atth the warde theregenom vttarmede och förtäre altt huadh theris föräldrer försambledt haffue. Hwar thet schulle szå länge tillgåå, dhå bleffue ther ondt vdaff. Och förra än her Göstaff wille länger szå hålledt, förra måtte Högstbe:te Kong:e M:tt taghe iffrå honom alttsammens.

Hertugh Johan will han och gerne haffue lösz.

Vm her Claes Åcheszonn berättede han thet samme szom Vlmitz vm honom sagt haffuer.

Her Bencht Gylthe är och högstbe:te Kong:e Ma:tt intet wäll benägen, Och haffuer han sigh emoth hans Kong:e M:tt beswäredt.

Granskar man innehållet i denna berättelse, finner man ett och annat, som väl kan hafva blifvit sagdt af de anklagade — så t. ex. yttrandena om russtjensten, som bevisligen föll adeln tung och äfven af honom försummades. Att det hela dock endast var ett lögnaktigt och troligen af Göran Persson sjelf beställdt sqvaller, visar sig redan deraf, att man blygts upprepa dess innehåll i den af ständerna år 1567 fälda s. k. domen öfver Sturarne [1]). Sådan berättelsen nu var, gaf hon likväl anledning till en betydelsefull och hotande åtgärd. Tre veckor efter det hon blifvit afgifven, nödgades nemligen Svante Sture och Sten Lejonhufvud att underteckna en märklig urkund. Det heter i

[1]) Handl. r. Skand. H. IV. 188—191. Forssell a. st. I. 90. Nettelbladt a. st. IV. s. 152.

denna, att personer funnes, som genom förrädiska ränker motverkat konung Eriks äktenskap i England, Skottland och Hessen samt nu sist äfven i Lothringen. De män, som haft i uppdrag att underhandla om ett sådant, hade varit försumlige och brutit mot sina instruktioner; dermed hade de haft i sinnet att platt utrota konung Gustafs afföda. Genom att locka hertig Johan till uppror hade de störtat honom i olycka och så röjt honom ur vägen; möjligen hade de, då de ej kunnat förmå hertig Magnus till otrohet mot konungen, i stället bragt honom om helsa och sundhet; och det vore ej osannolikt, att de äfven hyste dylika tankar mot hertig Karl. I anledning af allt detta hade konungen nu infordrat grefve Svantes och herr Stens betänkande. De rådde konungen först och främst att med den "person", som kunde vara honom behaglig, antingen hon vore af adlig slägt eller icke, här inrikes eller utrikes, begifva sig i kristligt äktenskapsstånd. Gjorde han det, lofvade de vid kristlig tro, ära och sanning, att hvilken qvinna konungen än ville bevisa denna nåd, skulle de akta och ära henne såsom Sveriges drottning samt hennes barn med konungen såsom rätte tronarfvingar. Vidare förpligtade de sig vid kristelig tro, redlighet och sanning, att om några — hvilka de än kunde vara — befunnes hindra konungens giftermål, skulle de efter yttersta magt hjelpa till att straffa dem. Allt detta lofvade de att hålla "stadeligen och obrottsligen", ville ock aldrig hvarken då eller framdeles, sjelfve eller genom sina ättlingar, deremot någon undanflykt, exception eller gensägen söka eller förevända, — och det så sant de hoppades på Guds hjelp och hans heliga ord och evangelium då och till evig tid. — Att denna "förskrifning" kommit till i följd af Gustaf Ribbings berättelse, är redan af innehållet tydligt nog. Till grefve Svante och herr Sten frambars hon — den 24 Januari — af Göran Persson och Olof Larsson. Herrarne blefvo förfärade och ville ej skrifva under; också innebar handlingen ju uppenbara hotelser mot Sten Lejonhufvud och Nils Sture, som båda varit använda såsom underhandlare rörande Eriks giftermål. Särskildt Svante Sture bedyrade med många och svåra eder, att han hvarken sjelf motarbetat konungens förmälning eller viste, att någon annan så gjort. Det hjelpte icke: Olof Larsson, en bland konungens mest ansedde sekreterare, besökte herrarne på aftonen d. 24 och besvor dem att underteckna;

gjorde de det icke, "skulle deras bröd snart vara ätet", "skulle det taga en snar ände både med dem och deras familjer" o. s. v. Efter dessa hotelser hade herrarne intet val utan måste underteckna. "Och är — säger Hogenskild Bjelke — detta en fast otillbörlig, afträngd förskrifning, så att han (k. Erik) hade allaredan på den tiden sitt tyranniska mod i sinnet, som han sedan fullbordade i Upsala den 24 Maj samma år. Det må vara Gudi klagadt att så handla med trogne undersåtar" [1]).

Då vi se yttringarna af konung Eriks "tyranniska mod" vid denna tid, tränger sig en fråga på oss: voro de uteslutande tecken till ondska och skadelystnad eller voro de äfven symptomer till denna sinnessjukdom, som snart skulle komma till det häftigaste utbrott? Att Erik var en sjelfvisk, hjertlös despot, hade han redan förut ådagalagt, men det okloka, på samma gång nyckfulla och osjelfständiga i hans handlingssätt blef under året 1566 så öfvervägande, att man nödgas antaga, det hans förstånd redan då varit rubbadt. Erik sjelf sökte vid denna tid genom läkemedel skingra det mörka svårmod, som tryckte honom, och Johan III, som mera än någon annan haft anledning att skaffa sig uppgifter om broderns mentala tillstånd, uttalade år 1569 såsom sin öfvertygelse, att han under flera år saknat sitt fulla förstånd. Att förhållandet nu var sådant, derom vittna äfven de korta anteckningarna i hans dagböcker under åren 1566 och 1567. De visa honom fullkomligt hjelplös; såsom den blinde trefvande söker sig en väg, så Erik genom att fråga sin omgifning och lyssna till dess samtal, genom spioners berättelser o. s. v. Intrycken jaga hvar andra och med dem besluten, som ej kunna fasthållas af hans sjuka själ. Än vill han genom ett giftermål försona och sedan lefva i endrägt med de misstänkte herrarne. Giftermålsplanerna vexla såsom allt annat: först vänder konungen sina tankar åt Nils Sture, hvilken han vill förmäla med sin dotter Virginia, sedan tänker han på att sjelf taga till gemål antingen en dotter af Sten Lejonhufvud — dagboken för d. 1 April 1567 visar, att Göran Persson motarbetade denna plan — eller en dotter af Svante Sture [2]). Än åter gifver han sitt hat och

[1]) Handl. rör. Sk. Hist. IV. 119—123. Sv. Stures och Sten Erikssons förskrifning dat. Stockholm d. 24 Januari 1567, bl. Rådslag und. Erik XIV:s reg. (jfr förf:s "Karin Månsdotter" s. 41, 42 o. noten 79).

[2]) Jfr "Karin Månsdotter" s. 115, n. 58 o. 59. Erik XIV:s dagböcker (i synnerhet för April 1567). Handl. rör. Sk. H. IV. 125. Daniel Hansson Hunds Rimkrönika, v. 416, 417.

sina misstankar mot högadeln fria tyglar; nu är det Göran Persson kan och får egga furierna inom konungens bröst till det vildaste raseri. Det märkliga härvid är, att den annars så misstänksamme Erik synes ytterst sällan gjort sig den frågan, om icke Göran och allt hans anhang vore skurkar, som ville använda konungen till redskap för sina planer [1]). Äfven då han stundom ogillade Görans uppförande — så t. ex. en gång, då gunstlingen i ruset "skält" grefve Svante för en förrädare och sedan räckt honom sin hand till tecken på, att han kunde bevisa det —, lät han ej sitt lama ogillande åtföljas af verkligt straff. Och att Erik slutade med att sätta tro till Göran Perssons förtal, visade sig snart. Som bekant är, råkade en grefve Svantes tjenare, som skulle bära bort en söndrig bössa till lagning, att möta konungen och blef af honom misstänkt för hemliga mordplaner. Detta inträffade omkring d. 8 Februari 1567. Den olycklige undergick en ohygglig tortyr: då man ej genom löften om penningar kunde förmå honom att erkänna tillvaron af någon plan att mörda Erik, lät Göran öfvergjuta hans nakna bröst med bränvin — *två kannor* användes dertill — och sedan antända det samma samt ytterligare pina honom genom att på hans kropp uppbränna två skjortor. Icke dess mindre kunde han ej frampressa någon bekännelse; i harmen häröfver ville han låta afrätta den anklagade, men detta blef förekommet af Erik, som i stället dömde honom till straffarbete i Sala grufva och slutligen — på hans hustrus böner — återgaf honom friheten [2]). På detta offer för konungens skuggrädsla skulle snart andra följa. Det gälde dock nu rikets främste män, och desse kunde icke dömas af andra än de samlade ständerna. Också utgick — den 5 April 1567 — en befallning, att fogdarne skulle tillsäga tre de förnämste prester och sex bönder från hvarje härad att infinna sig till riksmöte i Stockholm d. 1 nästkommande Maj; adeln och köpstadsmännen torde blifvit kallade genom särskilda skrifvelser. — Under April ankom ett ilbud till konungen med underrättelse, att Nils Sture återvändt från Lothringen och redan landstigit i Kalmar. På det att äfven han

[1]) De enda yttranden af Erik, som kunna anses innebära misstro mot Göran Persson, torde finnas i hans bekanta bref till Sv. Sture d. 22 Maj 1567. Jfr här längre fram.

[2]) Skand. Handl. IV. 123—125, 187, 189—190.

måtte kunna dömas af ständerna, framflyttades nu dessas sammanträde till d. 18 Maj och förlades till Upsala. Ännu d. 27 April, då Erik i ett ganska nådigt bref kallade grefve Svante till riksdagen, var det meningen att de skulle samlas d. 1 Maj i Stockholm, men d. 29 April ändrades tiden. I kungörelsen härom heter det, att konungen, hindrad af bestyret med flottans utrustning, nödgats uppskjuta herredagen till eriksmessan; ändringen var förmonlig för ständerna, i ty att det var billigt att lefva i Upsala, hvarjemte de vid der pågående marknad skulle kunna bevaka sina egna fördelar. Eget nog uppgifves från ett annat håll, att Göran Persson vid samma tid lät på offentliga ställen utropa, att riksdagen blifvit uppskjuten och förlagd till Upsala, emedan konungen blifvit varnad för ett hemligt förräderi. Erik var dock ej mera öfvertygad om alla dessa grunders bevisningskraft, än att han sände en sin tjenare till Stockholm för att utspana, om de der samlade ständerna visade missnöje med uppskofvet [1]).

Emellertid kallades de herrar, som voro utsatta för konungens misstankar, till Svartsjö, der den tillämnade ransakningen skulle försiggå. De bref, hvarigenom detta skedde, vittnade om intet annat än nåd, troligen på det de anklagade ej måtte tänka på flykt. Så eftersändes den unge Erik Sture den 3 Maj och blef genast efter ankomsten hårdt fängslad; Abraham Gustafsson Stenbock, Ivar Ivarsson till Strömstad af en slägt, hvilken nyare genealogor kallat Liljeörn, och Sten Axelsson Banér anlände den 9 Maj; Svante Sture och Sten Eriksson Lejonhufvud den 12 i samma månad. Att ännu många flere lupit fara att invecklas i Sturarnes undergång, är intet tvifvel underkastadt. Så veta vi med visshet, att Peder Brahe, Gustaf Olsson Stenbock och dennes son Erik blefvo af konungens profosser hemtade från Vestergötland till Upsala; om de kommit dit blott *en* dag tidigare, hade troligen äfven de blifvit mördade. Det samma berättas från andra håll om Ture Persson Bjelke till Salestad, Klas Fleming och Klas Åkesson Tott [2]). Mot desse riddersmän,

[1]) Riksreg. för d. 5, 29 April 1567. Loenbom: Uplysningar i Sv. hist. I. 83. Skand. H. IV. 130, 131. E:s dagbok för d. 29, 30 April 1567.

[2]) Skand. H. IV. 131. E:s dagbok för d. 6, 9, 12 Maj 1567. Beskyllningar mot Erik XIV, uppsatta af P. Brahe, G. Olsson och Nils Gyllenstjerna, dat. d. 17 Nov. 1567 (orig. bl. "Riksdagsacta 1565—1587"; R.-ark.). De synas vara första uppränningen till den bekanta urkunden i Stjernmans Riksd. beslut I. 286—311. Jfr äfven s. 304 af samma urk.

blomman af Sveriges adel, hade konungen och hans förtrogne under flere månader rustat sig genom att samla anklagelser och bevis. De bästa sådana väntade man sig dock af Peter Sastorp, en tysk handelsbetjent, som i sitt fädernesland skulle hört talas om planer att störta konung Erik. Denne sände bud efter honom till Tyskland och väntade med otålighet hans ankomst. Ändtligen — den 4 Maj — anlände han till Svartsjö och aflade redan följande dag sin vittnesberättelse. Härmed hade det sorgespel begynt, som några veckor senare skulle erhålla en så blodig upplösning.

Om rättegången på Svartsjö har man hittills haft uppgifter endast ur två källor, nemligen Erik XIV:s dagbok och den handling, hvilken Göran Persson, sedan Sturemorden redan försiggått, tvang och lockade ständerna att underskrifva. Anteckningarne i den förra äro af största vigt men — ty värr — osammanhängande och fåordiga, den senare är i alla afseenden misstänkt. Ett helt nyligen återfunnet "Concept till k. Erik XIV:s dombok för år 1567" meddelar nu ytterligare upplysningar [1]). Väl är äfven denna urkund intet annat än ett flygtigt, osammanhängande och förvirradt koncept men gifver icke dess mindre, som sagdt är, upplysningar af värde. Så visar det, att den egentliga rättegången började den 8 Maj inför konungen och hertig Magnus af Sachsen-Lauenburg samt den kungliga nämnden. Medlemmar i denna voro Jöns Ingemarsson, Erik Persson, Klemit Hansson, Måns Jönsson, Jakob Teit, Blasius Olsson, Per Andersson, Anders Persson, Per Simonsson, Krister Persson, Göran Eriksson och herr Jon Kapellan. Ej mindre än fyra af dessa namn återfinnas i förteckningen öfver dem, som d. 19 Oktober 1567 dömde Göran Persson till döden. Äfven flera andra, såsom adelsmännen Jöns Ingemarssons till Ornäs och Krister Perssons, äro af allmännare intresse. Den förre, som sedan öfvervar riksdagen i Upsala, plägade i en följande tid klaga öfver Göran Perssons samvetslöshet. Den senare var en bland dennes förtrognaste vänner och omtalas ofta i samtida handlingar. Äfven herr Jon är ej okänd: han var konungens kapellan och Göran Perssons flitige dryckesbroder samt torde efter Erik XIV:s afsättning blifvit invecklad i en sammansvärjning till den fångne

[1]) Tillvaron af detta koncept omtalas först af *—rst—* i Historiskt Bibliotek, Ny följd. I. s. 57 bl. "Granskningar".

konungens befrielse [1]). Detta om domarena, som för öfrigt synas ej alltid hafva varit de samma. Om den 10 Maj heter det nemligen i konceptet, att "desse ärlige herrar och gode män (då) voro tillstädes *flere än i den förre rättegång*, nemligen herr Dionysius (Beurreus) och Måns Eriksson (Ulfsparre?)".

Såsom vittnen mot de anklagade uppträdde inför denna domstol hertig Magnus af Sachsen-Lauenburg och hans sekreterare Paulus — utan tvifvel samme man, som annars kallas Paulus Smed (Schmid) —, vidare Peter Sastorp, Alexander Organist (äfven benämnd A. Citharœdus), Hans Wolf och möjligen en till namnet okänd "dräng", båda Abraham Stenbocks tjenare, samt Kristofer, Ivar Ivarssons f. d. tjenare. Wilhelm Lemnius, konungens läkare, omtalas äfven såsom vittne, men ej i någon officiel urkund. — Betraktar man desse män närmare, finner man först och främst, att de alla — möjligen med undantag af Kristofer — voro utländingar. Deras trovärdighet synes äfven för öfrigt ej varit stor. Oaktadt sin höga rang var hertig Magnus intet annat än en äfventyrare och fick äfven ett sorgligt slut, liknande konung Eriks eget. Om Peter Sastorp, hufvudvittnet, påstods det senare, att han var "en främmande, utblottad, ung och liderlig karl, hvilken man ej kunde anförtro en hederlig mans får"; och likaså, att hvad Alexander förtäljde, hade han hört af ingen annan än Sastorp, ehuru Göran Persson för att få två sammanstämmande vittnesmål förteg detta. I det ofta nämnda konceptet säges dock Alexander sjelf hafva stått i beröring med den Genewitz, vi strax skola omtala. Paulus Smed och Hans Wolf skola hafva nekat till de vittnesmål, Göran Persson påstod dem hafva aflagt, och de nämnde tjenarne lära hafva beskylt hvar andra för mened. Allt detta är endast lösa påståenden, men visst är, att Hans Wolf i Nämndens koncept omtalas både såsom vittne och såsom anklagad; vi veta från annat håll, att

---

[1]) Skand. Handl. IV. 184. Stjernman a. st. I. 274. Nettelbladt a. st. IV. 210. Om Kr. Persson har förf. förut genom misstag uppgifvit, att han varit en broder till Göran Persson ("Karin Månsd." s. 60. Jfr *—rst—* i Hist. Bibl. utg. af Silfverstolpe N. f. I. 2. s. 54 bl. Granskn. Misstaget har troligen uppkommit genom ett uttryck i Loenboms Uplysn. i Sv. hist. I. 15). Hans rätta namn skall vara *K. P. Hjort*. Sjelf skref han sig till *Sjöhult* (Stjernman a. st. I. 273) eller till *Hattesehult* (ɔ: *Hattsjöhult* i Vestra härad, Jönköpings län) (Forssell a. st. I. 105). — Jon Kapellan omtalas ofta i vinräkenskaperna för 1565 (kam. ark.). Ahlqvist: E. XIV:s fängelse o. död, s. 21.

han undergick tortyr och äfven dömdes till döden [1]). Slutligen har man att ihågkomma, hvad redan Geijer anmärkt, att endast *ett* vittne berättade om hvad han sjelf erfarit af de anklagade, medan alla de andra vittnade efter hörsagor. Huru det än må hafva varit med vittnenas trovärdighet, nog synes konung Erik hafva ansett deras vittnesmål fullgiltiga. Vi sluta detta mindre deraf, att han senare förklarade dem för sådana, än af de regeringsåtgärder, hvilka han bevisligen i följd af dem vidtog [2]).

Innan vi redogöra för vittnesmålens innehåll, måste vi erinra om en händelse under Juli månad 1566. Nils Sture hade då begifvit sig å stad till Lothringen, åtföljd af skeppshöfvidsmannen Per Larsson, som tydligen hade i uppdrag att spionera på honom, samt en tysk ryttmästare Josua v. Genewitz. Medan fartyget ännu för motvind qvarlåg vid Vammelsön (Djurgården), fick herr Nils besök af en mängd ädlingar, som kommo för att säga honom farväl och dricka "faderlag" med honom; bland andra nämnas den unge hertig Karl samt dertill Erik Sture, Abraham Stenbock, Ivar Ivarsson, Klas Tott, Måns Ivarsson Stjernkors, Klas Fleming, Hogenskild Bjelke. Per Larsson bjöd herrarne en tunna malvasir och härpå följde ett dryckeslag, som varade hela natten igenom. Några bland gästerna aflägsnade sig på morgonen, andra följde herr Nils till en klippa längre ut i skären, hvarest äfven Sten Banér och Bo Birgersson Grip stötte till sällskapet. Det är på detta gästabud, de flesta vittnesmålen syfta. Här skulle den sammansvärjning mot Eriks lif och krona, som i dem omtalas, blifvit ingången. Utom hvad som sammanhängde med denna sak, hade vittnena att berätta om de anklagades häftiga missnöje med den behandling, Nils Sture undergått.

Ransakningen började, som sagdt är, den 8 Maj. Peter Sastorp hördes då på ed och vittnade, att Josua v. Genewitz

---

[1]) Jfr Nettelbladt a. st. IV. 155. Per Lyderssons bekännelse (Acta hist. Joh. III. 1): "Item bleff och Hans Wulff pint vpå Swartesiö". Jfr här längre fram.

[2]) Bland Erik XIV:s bekanta slutledningar finnes äfven denna:
Judices debent secundum bona testimonia judicare;
Dux Magnus, ipsius Secretarius, Petrus Sastorp, Doctor Lemnius, Alexander citaredus, famuli domini Abrahami, sunt boni testes; igitur judices juste judicarunt. (Jfr Celsius a. st. s. 300.)
Att Erik i anledning af vittnesmålen utfärdade bref till ståthållarne på Kalmar, skola vi snart finna.

anförtrott honom, det han vore sammansvuren med Abraham Stenbock, Ivar Ivarsson och Erik Sture för att fördrifva konung Erik [1]). Genewitz sjelf skulle nu värfva ryttare och med dem landstiga vid samt öfverraska Kalmar. I den s. k. dom, som af Göran Persson framlades för ständerna i Upsala, säges ungefär det samma om Sastorps vittnesmål, dock med tillägg att äfven Nils Sture och Klas Åkesson deltagit i sammansvärjningen. Alexander Organist bedyrade, att han i staden Rywold (Rügenwalde) hört liknande tal af Genewitz. Paulus, hertig Magni sekreterare, vittnade, att Nils Sture och Genewitz i Stralsund bott i samma herberge som en viss Lazarus Möller, att de underhandlat med Rhengrefven (?), och att rykten varit gängse om någon deras stämpling mot konung Erik. Hertig Magnus sjelf hade hört de anklagade yttra ord sådana som "oss arme af adeln hafver h. k. maj:t i hat och varder så låtandes traktera dem [: oss], som herr Nils Svantesson skedt är; hvad ände det varder tagandes, det vet Gud". Dessa vittnesmål voro de vigtigaste. Hvad tjenarne hade att förtälja var otydligt och oklart.

Bland de svarande var Abraham Stenbock den, som först undergick ransakning. Utom Sastorps, Alexanders och hertig Magni berättelser, som alla voro rigtade mot honom, ansågs åtskilligt annat ligga honom till last. Så hade han bytt tjenare med Genewitz och derigenom fått den ofvan nämnde Hans Wolf i sin tjenst. En herr Abrahams dräng vittnade detta äfven som att hans herre ofta förklarat, det Nils Sture lidit orätt; särskildt hade sådana yttranden nyligen fälts på Djursholm, då herr Abraham, Sten och Gustaf Banér, Enno Brandrök m. fl. der voro samlade. Till allt detta svarade den anklagade, att väl någon stämpling kunde vara för handen, men att i så fall de sammansvurnes råd och planer vore honom okända. I dryckeslaget för Nils Sture hade han endast deltagit så länge det firades vid Vammelsön, ej längre ut i skärgården. — Den 10 Maj lade Göran Persson flera beskyllningar till de föregående, i det att han "bekände efter herr Abraham Gustafssons berättelse hvad han hade tillkännagifvit den tid han var till examination uti Krister Perssons, Per Erikssons, Måns Erikssons och Per Lyderssons närvaro". Hvad detta månde hafva varit säges icke, men efter all

[1]) Här finnas i konceptet orden: *"ut latius in narratione XI"*. En vidlyftigare berättelse om vittnesmålen har sålunda varit uppsatt.

sannolikhet afse nämnda ord ett tillfälle, vid hvilket Göran sökte bringa herr Abraham i olycka. Den förre befalde nemligen den senare utskrifva ett bref till Genewitz så som han sjelf det förestafvade; brefvet skulle vara dateradt Stockholm den 15 April och innehålla, att "då kedjorna och harnesken vore färdiga", skulle äfven brefskrifvaren finnas beredd; "mera vågade han ej anförtro åt pennan". Äfven hotad med pinbänken, nekade Stenbock skrifva detta bref, som tydligt var afsedt att en gång uppvisas såsom ett bevis på hemliga stämplingar. Slutligen gjorde han det dock, då Göran m. fl. gåfvo honom ett intyg, att brefvet tillkommit på grund af en konungens befallning. Efter mordet återfann man detta intyg i herr Abrahams kläder. Händelsen är af intresse såsom ett bevis på Göran Perssons oärlighet. I den dom, han sedan framlade för ständerna, omtalas hon icke, men väl i många andra samtidiga urkunder [1]).

Nästan allt som blifvit sagdt mot Abraham Stenbock låg äfven Ivar Ivarsson till last, dock synes man gjort sig mindre besvär för att snärja denne. Sjelf erkände herr Ivar, att han tidt och ofta hört konung Erik klandras för den orätt, Nils Sture lidit, samt att han sjelf blifvit varnad af konungen. För öfrigt hade han ej följt herr Nils långt ut i skären. Klas Åkesson hade stått i mycken beröring med Genewitz, och under det bekanta dryckeslaget hade några bland gästerna stundtals aflägsnat sig. — Såsom träffade af samma anklagelser, dömdes Abraham Stenbock och Ivar Ivarsson till samma straff. Konceptet inne-

---

[1]) Waldius: Examen caussæ Sturianæ, s. 17. Loenbom a. st. I. 5, 87. Stjernman a. st. I. 301. — Äfven i otr. handlingar finnes ett och annat om detta bref. Så heter det i Per Lyderssons bekännelse — otydliga, osammanhängande meningar, som tydligen blifvit frampressade med tortyr: Ithem hörde iagh och aff Jörenn Perszonn att när han tuingede her Abram Göstaffszon att schriffue thet förrättlige breffwedt till Josua Jenewitz, och sedhen han thet schriffuit hade, sade Jören, att han sedhen wille tage copian ther . . . . (otydl.) ifrån honom (Acta hist. Joh. III. 1). — Enligt en annan handling (bl. Acta hist. und. Erik XIV) lydde Göran Perssons intyg sålunda: Wij effter:ne göre her med witterligit, att vij haffue thetta Conspect öffuerläsith och på Kon. Ma:ttz W: A: N: H: och konunghs wägne befallet her Abram Göstaffszonn att thet skulle vthgå till Jeniuitz.

Georgius Salmontanus
Petrus Enecopensis
Peder Lyderszonn. —

Öfver denna afskrift af intyget finnes antecknadt: Thetta effter:ne åhr skriffuit effter Jören Pedersons eghen handskrifft, thet hann på Stocholms Rådstughe bestod för rätthe, thet mer ähn tusend mann hörde på (jfr Skand. Handl. IV. 190).

håller härom, att "för sådan otillbörlig handel hafver man icke kunnat fria Abraham Gustafssons lif, utan bör han straffas såsom en förrädare". Om domen öfver Ivar heter det, att han blef "afsagd" (dömd) likasom herr Abraham. Också anmälde Göran Persson den 11 Maj för konungen, att så han som herr Abraham blifvit dömda till döden [1]).

Äfven mot Erik Sture hade Sastorp vittnat om hemliga stämplingar med Genewitz. Utom för detta anklagades han nu såsom den der uttalat missnöje med behandlingen af hans broder Nils, äfven som derför att han tjenat hertig Johan samt varit i råd med Olof Gustafsson Stenbock under dennes bekanta högmålsbrott. Erik Sture var helt ung — just i dessa dagar fylde han sitt tjugonde år — men uppträdde likväl frimodigt inför domstolen och förpligtade sig att lida en förrädares straff, om han befunnes haft någon kännedom om hemliga stämplingar. Härvid torde det hafva stannat tills vidare. Åtminstone uppgifves det ej någonstädes, att dom öfver Erik Sture blifvit fäld på Svartsjö.

Vi vända oss åter från den unge Erik Sture till hans föräldrar [2]). Det bref, i hvilket konungen kallade Erik till Svartsjö, innebar intet hot, och trodde han derför — säger en gammal

---

[1]) I konc. heter det om Ivar: "Kan och icke neke, att han haffuer tidt och ofta *hördt att försmäde* Kongl. M:tt för thet att h. K. M:tt haffuer giordt her Nils Svantesson orätt". Det är således otydligt, om *Ivar sjelf* smädat konungen, eller han hört *andra* så göra.

[2]) De mest gifvande källorna för Sturarnes historia under Maj månad 1567 äro följande:

I. Anders Simonssons berättelse om mordet på Svante, Nils och Erik Sture (Loenbom a. st. I. 80—95). Förf., som uppehöll sig såsom tjenare hos Sv. Sture under hans fångenskap, aflade denna berättelse på salighetsed (s. 95). Också förtjenar han i allt, *hvad han säger sig sjelf hafva sett*, full tillit.

II. Anonym berättelse om Sturemorden, tr. af Loenbom, a. st. I. 3 27. Tyckes hafva kommit till på begäran af någon bland Sturarnes efterlemnade familj. En och annan mindre origtighet kan uppvisas. Så t. ex. kom Svante Sture till Svartsjö d. 12 Maj och icke d. 14 (s. 4), d. 22 Maj inföll på en torsdag och ej på en onsdag (s. 11) o. s. v.

III. Handlingar angående Sturarne i Handl. rör. Sk. Hist. IV. 57 183. Hufvudkällan för hvad vi veta om Sv. Stures och hans söners undergång. Uppgifterna äro ej ordnade i strängt kronologisk följd. Då det heter, att Märta Sture fördes till Upsala, och hon sedan omtalas såsom ännu uppehållande sig på Svartsjö, är man således ej berättigad till slutsatsen, att hon blifvit sänd till Upsala *två gånger* (jfr Svedelius a. st. s. 255 not.).

IV. En volym innehållande, såsom det tyckes, konceptet till nr III samt många originalbref, som der finnas intagna, — bl. Skoklosters saml. in folio. En anteckning visar, att denna volym afslutats i Stockholm d. 15 Januari 1568. Ett och annat af dess innehåll har ej influtit i Handl. r. Sk. H. IV. Så t. ex. uppgifter om Nils Stures ankomst till Upsala, om Petri Caroli verksamhet före morden o. s. v.

berättelse, — att han hade en nådig konung. Så mycket större uppseende väckte det, att han vid framkomsten blef fängslad. Grefvinnan Märta Sture uppehöll sig på Tullgarn, då detta sorgebud anlände. Hon begaf sig genast till konungen för att efterspana anledningen till Eriks fängslande och "bedja honom lös". Vid sin framkomst blef hon ej ens insläppt på slottet; vakt sattes för hennes dörr och af sin talrika betjening fick hon behålla endast några få hos sig; en af hennes döttrar, som äfven vistades hos henne, synes hafva anländt något senare. Med denna sin omgifning fördes Märta till en bondby, Nyble, hvarest hon qvarstannade till dess hon, samtidigt med de anklagade, fördes till Upsala. Det var en tid af hård pröfning. Sjelf afstängd från beröring med den yttre verlden, bäfvade hon för de faror, i hvilka sönerna sväfvade, Erik i fängelset, Nils — såsom hon ännu trodde — i främmande land; och snart fick hon veta, att äfven hennes make drabbats af konungens onåd och befann sig i hans våld. De bref, i hvilka Märta anropade Karin Månsdotter om beskydd, afspegla hennes ångest. Vid andra tillfällen visade sig "kung Märta" stolt och hård icke blott mot underhafvande utan mot sina egna barn; nu åter kunde den förkrossade hustrun och modern ej finna uttryck nog ödmjuka inför konungens förr så ringaktade frilla. Så kallade hon henne sin allrakäraste Karin, sin hjertans kära Karin, till hvilken äfven som till "de små fröknarna" (konungens döttrar med Agda Persdotter) hon vände sin "ganska ödmjuka och kärliga bön, att de samtligen ville värdigas för Guds skuld och hennes stora hjertans bedröfvelse och eländighet på det ödmjukligaste på hennes vägnar bedja k. m:t, hennes allernådigste herre och konung, att h. k. m:t ville för den allsmägtigste Guds skuld förbarma sig öfver henne, den arma, elända och bedröfvade qvinnan, och vända sin kungliga gunst och nåd till hennes fattige man, henne sjelf och deras barn". Brefvet slutar med en bön, att Karin icke måtte "banna skrifvaren, för det är en bedröfvad skrifvare, och han hafver nylärt". Äfven senare bestormade hon Karin med böner och försäkringar; så skref hon, att "om der än vore en bland dem (adelsmännen), som icke vore h. k. m:t trogen, der jag icke vet hvarken ibland slägt eller vänner, så sant mig Gud hjelpe, då vet jag visst, att min käre man och söner intet annat hjerta hafva i sig och aldrig haft hafva, utan det som de hafva ment h. k. m:t troligen [:tro-

get] med". — All denna ödmjukhet var dock fruktlös. Då misstankarne, att högadeln motverkade alla konungens giftermålsplaner och särskildt alla sådana med en vanbördig qvinna, säkerligen nått äfven Karin Månsdotter, hade det varit lätt förklarligt, om denna visat sig afvogt stämd mot Sturarne. Att hon det ej var, ådagalade hon genom att mana godt för dem, — men förgäfves: den storm, som rasade i konung Eriks bröst, var alltför vild för att kunna besvärjas af Karins blida stämma.

Sedan Märta Sture anländt till Svartsjö och blifvit ställd under bevakning, erhöll äfven grefve Svante bud att "genom natt och dag" skynda till konungen; samtidigt härmed fick han kännedom om de sinas fångenskap. Det var då ej underligt, att hans själ fyldes med mörka aningar; han visade detta i bref till en bland sina döttrar och mottog äfven — tydligen med tanke på de faror, som väntade honom — af en prest i Telge nattvarden. Den 12 Maj anlände han först till byn Nyble, hvarest han förgäfves sökte få tala med fru Märta, och derefter till Svartsjö. Här greps han genast af Göran Perssons utskickade och insattes såsom fånge i en träbyggnad, försedd med jerndörrar och galler för fönstren. — Berättelsen om Svante Stures fångenskap meddelar flera smådrag, som äro betecknande för tiden. Så omtalas ett järtecken, som timade, då han begaf sig från Nyble till Svartsjö. En hare sprang öfver vägen, — "och då sade hans nåde: jag hafver många dina bröder plockat skinnfällen af, men du är mig en olycksam fogel". Senare fick grefve Svante veta, att hans svåger Sten Lejonhufvud satt fången i rummet tätt bredvid hans eget. Tack vare drickspenningar till väktarne lyckades han få vexla några ord med denne. "Och när de fingo se hvar andra, begynte de med glädje dricka Guds skål, konungens och alla trofasta hjertans, som mente och unnade h. k. m:t godt. Och när de så hade druckit hvar annan till, nego de emot hvar andra och med gråtande tårar befalde hvar andra Gudi, och lästes båda dörrarna igen, och fingo så intet mera talas vid"[1]).

Om den rättegång med Svante Sture, som anställdes på Svartsjö under två dagar — troligen den 13 och 14 Maj, — veta vi blott föga. I konceptet till Nämndens dombok redogöres ej för den samma, och uppgifter från andra håll stämma ej väl öfverens. Enligt konungens dagbok förhördes grefve Svante den 13

[1]) Handl. r. Skand. H. IV. 134. — Anders Simonssons berättelse.

Maj i Eriks egen närvaro. Säkerligen yttrade han sig då om det, som efter de föregående dagarnes förhör kunde läggas honom till last. Det synes ej hafva varit mycket. Enligt Ivar Ivarssons förklaring hade Svante blifvit hindrad att besöka sin son, medan dennes fartyg qvarlåg vid Djurgården. Icke dess mindre skall Sastorp hafva vittnat, att så väl grefve Svante som hans söner deltagit i den der ingångna sammansvärjningen [1]). Vidare hette det i Hans Wolfs vittnesmål, att grefve Svante uppehållit sig i Stockholm vid tiden för Nils Stures afresa och stannat der ännu en vecka efter den samma, att han i sällskap med Abraham Stenbock och sin son Erik sent en afton lemnat hufvudstaden och först efter fyra eller fem dagar återvändt dit, att han en gång sändt bud efter Josua v. Genewitz, och att denne alltid plägat "draga emot" (?) honom samt Nils och Erik Sture, — allt saker, som åtminstone *kunna* hafva varit helt oskyldiga. — Enligt k. Eriks dagbok visade sig rättens ledamöter villige att fälla Svante Sture, hvaremot konungen bjöd, att hans sak skulle närmare undersökas och flera vittnen höras. Om denna sin nåd påminde konungen den anklagade i det bekanta bref, hvilket han sände honom den 22 Maj. — Grefve Svante sjelf ansåg sig hafva lyckligt bestått förhören. Så heter det, att då han kom ned från dem, "klappade han med sina händer och lofvade Gud med ansigte och knän nederböjda till golfvet, der han länge låg och bad"; och då han uppstått, omtalade han för sin tjenare Anders Simonsson, att hans ovänner under det två gånger upprepade förhöret ej kunnat beslå honom eller hans söner med något brott [2]). — Då det efter Sturemorden gälde att till hvarje pris få de dödade herrarne förklarade skyldige, framkommo flera andra anklagelser mot Svante Sture. I det dombref, Göran Persson förelade ständerna i Upsala, heter det således, icke blott att grefve Svante försvarat sina söner Nils' och Eriks gerningar och sagt sig skola hämnas för deras lidanden på Göran Persson och dennes vänner, utan ock att Hans Wolf inför rätta bekänt något som antydde högförrädiska stämplingar å Svante Stures sida Kort efter Nils Stures afresa hade nemligen — så påstods det — Abraham Stenbock och Ivar Ivarsson besökt grefve Svante

[1]) I konungens dagbok för d. 5 Maj, men ej i Nämndens koncept, säges Sastorp hafva vittnat mot Svante.

[2]) Domb. konceptet. — Sk. H. IV. 152. — And. Simonssons berättelse.

i dennes boning. Det samtal, som här fördes, bevittnades af en enda tjenare, Hans Ellers, som sedan uppmanade sina medtjenare att glädja sig, ty nu skulle den gode herr Nils' lidanden blifva hämnade [1]). Medan Nämndens koncept — såsom vi ofvan visat — innehåller flera helt obetydliga yttranden af Hans Wolf angående Svante Sture, antyder det ej med ett ord detta samtal, som dock skulle vara en hufvudsak. Att k. Erik sjelf trodde på berättelsen derom, synes framgå af ett hans bref till ståthållarne på Stockholms slott, dateradt Svartsjö den 12 Maj. Ståthållarne hade utan tvifvel hört talas om de förrädiska stämplingar, några bland adeln företagit. En grefve Svantes tjenare och sekreterare *Hans* Tysk var den, som hade bästa kännedomen om dessa stämplingar. Konungen hade befalt Göran Persson hemta honom till Svartsjö. Han hade redan förut en gång blifvit efterskickad men — oaktadt han bevisligen då uppehöll sig i Stockholm — i följd af ståthållarnes försumlighet ej blifvit gripen. Sändes han icke nu till Svartsjö, skulle ansvaret derför drabba ståthållarne sjelfva [2]). — Om detta bref medförde någon åtgärd mot Hans Tysk, som väl var samme man som Hans Ellers, känna vi ej. Det är dock af vigt såsom en yttring af det intresse, hvarmed konungen följde ransakningens gång. Ett annat exempel härpå gifver ett Eriks bref till ståthållaren på Kalmar. Peter Sastorp hade vittnat, att v. Genewitz sagt sig skola landstiga vid samt öfverraska Kalmar slott. Konungen nämnde ej detta i sitt bref men befalde, att om tyska trupper dit anlände, finge de, "af hvem de än vore bestälde", ej under någon förevändning insläppas på slottet. Deremot skulle deras anförare såsom gäster dit inbjudas och "med fog och lämpa" qvarhållas, till dess konungen fått kännedom om deras ankomst [3]).

Ännu sedan konung Erik lemnat Svartsjö, fortgingo derstädes undersökningar, som utan tvifvel hängde samman med anklagelserna mot de fångna herrarne. Så ställdes den 16 Maj en viss Jöns Jönsson, sekreterare i grefve Svantes tjenst, och efter honom den ofvan omtalade Hans Wolf inför rätta. Den

[1]) Nettelbladt a. st. IV. 151, 152.

[2]) Riksreg. för d. 12 Maj 1567. Jfr Eriks dagbok för d. 11 Maj: (två herr Abrahams tjenare) "sade, att en viss grefve Svantes skrifvare kände mera af hvad sant var".

[3]) Riksreg. d. 13 Maj 1567.

förre anklagades för att hafva skrifvit falska bref i konungens namn m. m. och dömdes till döden. Wolf åter hade att svara för sin förtrolighet med Genewitz, som gifvit honom till Abraham Stenbock i utbyte mot en annan tjenare, äfven som derför att han, ehuru konungen i egen person förbjudit honom uppehålla sig i hofvets närhet, nu ett helt år vistats i Stockholm. Att Wolf undergick tortyr, är redan nämndt. Hvad han under denna bekände, veta vi icke, men väl att Nämnden "icke kunde hålla honom för bättre än en skälm och bösvigt, den ock derför straffas borde" [1]).

Härmed var rättegången på Svartsjö i Maj månad 1567 afslutad. Han har ådragit sig mindre uppmärksamhet än de följande blodiga dåden i Upsala men är likväl af intresse, och det både såsom en förberedelse till dessa dåd och såsom uppvisande arten af de misstankar, som qvalde konung Erik. Skildringen af denna ransakning bildar ock en naturlig öfvergång till det sorgliga blad i Sveriges historia, hvilket vi nu skola betrakta.

III.

Den 14 Maj begaf sig konung Erik från Svartsjö först till Sko och derifrån till Upsala, dit han anlände den 16:de. Med sitt mottagande här var han högeligen missnöjd. Så påstod han sig hafva blifvit nödgad intåga i staden till fots och utan att vara åtföljd af hofvet, som lemnat honom på vägen vid Flottsund, att endast erkebiskopen Laurentius Petri, kanslern Nils Gyllenstjerna samt en viss Johan Turesson varit honom till mötes, att passande bostad ej varit honom beredd o. s. v. Allt detta visar, om icke annat, hurudant konungens lynne var vid framkomsten till Upsala [2]). Före sin afresa från Svartsjö hade Erik befalt, att så väl de öfrige fångne herrarne som särskildt Svante Sture skulle behandlas höfligt och att den senares hustru skulle få vistas hos honom. Dessa befallningar blefvo åtminstone till en del ej åtlydda: fångarne fördes under bevakning på skilda

[1]) Konceptet till Nämndens dombok.

[2]) Eriks dagbok för d. 14, 16 Maj. Upsala slotts räkenskaper (i Kam. ark.) visa äfven, att konungen och hofvet anlände d. 16:de och stannade qvar *nio* dagar. Af dateringen i riksregistraturet synes det åter, som om åtminstone kansliet befunnit sig på Svartsjö ännu den 17 Maj.

båtar till Upsala, grefvinnan Märta likaså på en gammal fiskarebåt, hvars besättning plågade henne med "stor spott och många onyttiga ord". Grefve Svante hade hoppats att efter framkomsten få träffa sin hustru, men förgäfves: i stället fördes han upp i "gamla biskopshuset", först i ett af hundar orenadt kyffe, några timmar senare i ett något bättre rum och slutligen — följande morgon — upp i en kammare på slottet. Här inspärrades äfven de öfriga fångarne. Fru Märta och hennes dotter fördes till en hennes egen gård i Upsala. Några mindre misstänkta adelsmän — Hogenskild Bjelke m. fl. — skola likaså hafva varit stälda under bevakning i staden [1]).

Den riksdag, som skulle döma i frågan om de fängslade herrarne, hade emellertid sammanträdt. Ridderskapet var, så som man kunde vänta, fåtaligt och utgjordes af knapt tjugo medlemmar. Af den högre adeln hade blott Göran Gera och Nils Gyllenstjerna infunnit sig; och den senare, som utan tvifvel anade oråd, synes snart hafva dragit sig ur spelet. De ofrälse stånden torde deremot hafva varit talrikt representerade, i synnerhet bondeståndet, som ju räknade ej mindre än sex bönder från hvarje härad [2]). Inför den så sammansatta riksdagen uttalade konung Erik sjelf sina anklagelser. Hans dagbok för den 19 Maj upplyser om förloppet dervid. Några bland Eriks umgängesvänner hade föregående dag — "mot hans och deras egen vana" — lockat honom att öfverlasta sig [3]). Troligen hade han ännu känning deraf, då han den 19 skulle försvara sin sak inför ständerna. Till det tal, han ämnade hålla, hade han sjelf författat ett utkast, men det renskrifna exemplaret af detta kunde han — "i följd af sekreteraren Per Lyderssons falskhet" — ej finna och måste således tala mera oförberedt. I talet vidrörde han uteslutande Nils Stures och hans stallbröders sammansvärjning. De fleste bland de närvarande gåfvo behagliga svar, dock ej presterna, som i förstulna hviskningar klandrade konungens regering; äfven bland allmogen djerfdes några säga, att de (anklagade) endast försvarat sig sjelfve, ja Erik trodde sig höra

[1]) And. Simonssons berättelse. Handl. r. Skand H. IV. 130, XXI. 22. Loenbom a. st. s. 4.

[2]) Stjernman a. st. I. 273. Riksdagskallelsen d. 5 April 1567.

[3]) Upsala sl. räkenskaper för 1567 omtala den stora förbrukningen af dricksvaror för "kongl. maj:ts egen förtäring" efter den 16 Maj (tre tunnor pryssing o. s. v.).

förbannelser ur hopen. Fruktande för ett allmänt tumult, upplöste han derför sammankomsten. — Allt detta efter konungens dagbok, som visserligen är en misstänkt källa, men nog vittnar hon ojäfvigt om sin författares fruktan för de fångne herrarnes anhang bland ständerna. Denna fruktan skulle få ny näring, då ändtligen i samma dagar Nils Sture anlände till Upsala. En hittills otryckt berättelse förtäljer vidlyftigt derom [1]): "Den 21 Maj kom salig herr Nils Sture till Upsala som ett fattigt, menlöst och oskyldigt lamb, sjelf annan ridandes in till föreskrifna Upsala om aftonen, klockan var vid 7. Ändock der voro på tre eller fyra vägar utsände emot honom både småsvenner, drabanter, professer och stockeknektar, likväl ledsagade den milde Gud honom, det han icke kom i deras händer. Strax han kom till Upsala, talade han med ingen utan steg af sin häst och gick genast till erkebiskopen och fann der andra tre bisper hos honom och några stadsprester med och bad dem, att de som ärlige män ville följa honom upp till kongl. maj:t, att han först finge antvarda brefven från sig och göra relation på de värf och ärenden, som han hade bestält i Tyskland. Som de ock strax gingo upp och i det de gingo upp till kungsgården, gick ordinarius af Kalmar [: Petrus Caroli] från dem och genast till Göran Pedersson, men hvad han der beställde är lätteligt till att betänka. Och då de kommo för porten, ville vakten intet släppa dem in utan sade, det kongl. maj:t låg och sof. Och som de hade stått der en tid lång, vände de om i den akt, att salig herr Nils begärde att [få] blifva i bispens gård den natten öfver. Och som han kom in emot bispens port, kommo der en hop drabanter efter honom och strax förde [de] honom uppå slottet uti en kall kammar, der han den natten fick hvarken mat, dryck eller kläder till att ligga uppå, utan måste ligga med stöflar och sporrar, som han kom ridande. Hans sorgfulla fru moder vardt (af Göran Pederssons förgiftiga stämpling) förtröstad, det salig herr Nils blef af k. m:t gunsteligen och väl undfången och var på kungsgården en ståtelig kammar ingifven, så att han ingen del behöfde. Der hans fattiga, sorgfulla fru moder och syskon fingo en ringa och stackig glädje af, men andre dagen om morgonen fingo de

[1]) Handl. på Skokloster. En i det hela liknande berättelse om N. Stures ankomst till Upsala hos Loenbom a. st. s. 10—12. Här uppgifves dock dagen — säkerligen origtigt — till den 22 Maj.

vissa och sanna tidender, hvad det var för en ståtlig kammar honom var gifven, och hvad tractation han fått hade."

Att Nils Stures ankomst till Upsala inverkade på händelsernas gång, derom äro alla ense, men ej så om arten af denna inverkan. Konung Erik sjelf påstod i en följande tid, att han fått för sig, det man här i Sverige ville hafva en ny konung. Då nu Nils Sture återvände till riket åtföljd af en kejserlig legat — vi få längre fram anledning att omtala denne —, tog han för gifvet, att Nils var förrädarnes hufvudman. Af fruktan för grefve Svantes och hans sons stora anhang ämnade han då först ingå förlikning, men sedan han så uppfattat några den förres ord, som vore förlikning ej att vinna, hade han "ej vetat bättre råd än att blifva i sin kallelse och försöka det yttersta, han förmådde", — eller, med andra ord, att mörda de misstänkte [1]). En författare, som stod Sturarne nära och äfven bedömde morden på dem särdeles strängt, hade det oaktadt en ädlare uppfattning af konungens handlingssätt: det förtroende, Nils Sture visat genom att återvända till Sverige, skulle i någon mån hafva afväpnat Eriks misstankar och förmått honom till flera försonliga mått och steg [2]). Möjligen äro dessa skilda förklaringssätt mera förenliga, än man vid första anblicken kunde tro, ty i Eriks förstörda, vacklande inre sletos goda och onda magter oupphörligt om öfverväldet. Visst är, att konungen efter Nils Stures ankomst till Upsala tycktes vara böjd för förlikning. Så skref han — den 22 Maj — det bekanta bref till Svante Sture, i hvilket han omtalade, huru denne var angifven såsom den der stode konungen efter lifvet. Erik lugnade honom dock med en försäkran, att han ej ville någon svensk adelsmans och allraminst grefve Svantes, sin nära frändes, undergång, samt lofvade, att hvad än onda menniskor, konungens och grefvens gemensamma fiender, månde pådikta Svante eller hans barn, skulle konungen ej skada dem till lif, ära eller redlighet. Svante Stures vidlyftiga svar är dateradt den 23 Maj. Det andas varm och ödmjuk tacksamhet för konungens åter utlofvade nåd. Slutet — det

[1]) Eriks öppna bref d. 8 Juli 1568. Omtr. af Nettelbladt a. st. IV. 136—143.

[2]) "Männ then 22 Maij, då som Kong:e Ma:tt såg, att Salig Her Niels Sture war så frimodig kommen tillstädis, besann Hans K: M: sig sielff och strax skreff Salig Greffwe Swanthe till med egen Konglig handh", o. s. v. Handl. på Skokl.

sista, bevisligen äkta uttalande, vi hafva af Svante Sture — lyder så: Allernådigste herre och konung! Jag vill mig med hustru och barn underdånigen uti Guds och E. K. M:ts nådiga beskärm ödmjukligen befalla och på E. K. M:ts bref och konungsliga tillsaga fullkomligen och underdånigen förlåta. E. K. M:t skall nådigst finna mig och dem för tro[gne], ödmjuke tjenare, och [:som] aldrig högre anseende begära eller hafva än E. K. M:t nådigst täckes, så sant hjelpe oss Gud och E. K. M:t af all vår sorg [1]).

Den ödesdigra 24 Maj tycktes i början bringa de fångne herrarne snarare lycka än olycka. Så sände Karin Månsdotter på morgonen bud efter Märta Sture och lofvade henne å konungens vägnar, att ingen bland de fängslade skulle lida skada till lif, ära eller välfärd. Längre fram på dagen inträdde konungen sjelf i Sten Eriksson Lejonhufvuds fängelse, bad om hans vänskap och gick sedan tillsamman med herr Sten in till Svante Sture. Denne satt fången "i det hvalfvet in åt porten, som vetter åt staden på venster hand, när man går in på borggården". Om det grefve Svantes möte med konungen, som nu följde, stämma ej våra källor väl öfverens. Visst är dock, att det vittnade om Eriks ytterliga förtviflan. Så föll han på knä för sin fånge — denne och herr Sten knäböjde äfven — och anhöll ödmjukt om förlåtelse för det orättvisa hån, Nils Sture lidit; vidare tackade han Gud, emedan han ej redan låtit Sturarne utstå något hårdare straff, lofvade dem gunst och nåd och förtroende o. s. v., — allt under oupphörliga, dyra eder och försäkringar. Emellan konungens utbrott hördes grefve Svantes och herr Stens ödmjuka svar och böner. — Enligt en, visserligen något förvirrad, berättelse afbröts konungens besök i fängelset, då en röst — man trodde sedan, att det varit Göran Perssons — ropade, att någon funnes derute, som ej unnade konungen godt. Erik skall då hafva lemnat fängelset med en klagan, att Svante dock aldrig förläte den skymf, Nils lidit; hvarpå Svante Sture med en undfallenhet, som kan försvaras genom hans begär att till hvarje pris trösta konungen, säges hafva genmält, att Nils förtjenat sitt öde, och att han sjelf lade allt i Guds hand. Ehuru fängelse-

[1]) Handl. r. Skand. h. IV. 151, 153 -158.

portarne åter slöto sig för de fångne, trodde desse nu all fara vara öfverstånden, "klädde och pyntade sig i den förhoppning, att de efter konungens gunstiga tillsaga skulle blifva förlossade och fritt få återvända hvar till sitt hem", — då "deras glädje fick en snar och ynkelig ände" [1]).

Konung Eriks sista ord i fängelset ådagalägga, att hans hopp om försoning med Sturarne under besöket derstädes åter blifvit rubbadt. Man behöfver ej antaga någon oförsigtighet af Svante Sture såsom orsak dertill, ty då Erik utan tvifvel redan nu var vansinnig, inbillade han sig måhända hafva hört helt annat, än hvad som verkligen yttrades. Den misstro, som således åter vaknat i hans själ, skall hafva kommit till full utveckling omedelbart efter besöket i grefve Svantes fängelse. Tillsamman med Petrus Caroli, ordinarius (biskop) i Kalmar, vandrade han då — såsom det säges — till Sandviken, ett ställe nära Fyrisån, och åter till slottet. Nämnde biskop, en föga värdig lärjunge af Luther och Melanchthon, hade länge åtnjutit Eriks och äfven Göran Perssons gunst och förtroende. "Mäster Per", såsom han i tidens handlingar kallas, och Göran voro äfven på sätt och vis likstälde, ty de voro båda "procuratorer" (ett slags ståthållare), den förre i Småland den senare i Stockholm. Då Petrus några veckor före händelserna i Upsala åter mottagit förordnande såsom procurator, hade konungen särskildt tackat honom derför [2]). Naturligtvis förutsatte all denna nåd återtjenster, och biskopen-procuratorn visade sådana genom att flitigt insända angifvelser mot fogdar m. fl. Med alla sina fel — öfvermod i medgången, kryperi och girighet — förenade Petrus Caroli åtskilliga förtjenster såsom styresman för sitt stift och dess läroverk [3]). — Hvad "Kalmarne herr Per månde snackat med konungen, det vet ingen

[1]) Handl. r. Sk. H. IV. 158, 159. Loenbom a. st. 5, 6. Fant: Observ. selectæ, I. 40—42. Dessa urkunder, som alla påstå, att Erik besökte Svante *före* mordet på Nils Sture, äro mera trovärdiga än de, som uppgifva motsatsen (jfr Svedelius a. st. s. 285). Om Erik besökt Svante *efter* mordet på Nils, hade han väl äfven varit så blodbestänkt, att Svante genast anat oråd. — Hvad And. Simonsson berättar om konungens samtal med Svante, synes vara af underordnadt värde, ty dels aflägsnades utan tvifvel den ringa tjenaren, då konungen inträdde, dels heter det uttryckligen, att endast tre personer — Erik, Svante och Sten Eriksson — funnos i fängelset under konungens besök. Jfr utdraget ur Fants Observ. här nedan. Också hafva vi ej upptagit mera af A. Simonssons berättelse än hvad han förtäljer om Eriks uppträdande i fängelset.

[2]) Anjou: Ref. historia, III. 55. Riksreg. f d. 7 Jan., 6 Maj 1567.

[3]) Jfr Löfgren o. Abr. Ahlqvist: Clerus Calmariensis, I. 243—246.

Guds vän", heter det i en gammal krönika. Sjelf påstod den förre, att han under sin vandring haft "ett kristeligt samtal med konungen", — motsatsen skulle denne aldrig med skäl och godt samvete kunna bevisa. Eriks uppgifter voro mera vacklande: än synes hafva fullständigt frikänt Petrus Caroli från den ofta upprepade beskyllningen, att denne uppeggat konungen till morden, — än varnade han honom för de faror, som måste uppstå, om hertig Johan blefve konung och droge Petrus till ansvar derför, att han undertecknat dombrefvet i Upsala öfver Nils Svantesson, — än slutligen påstod han, att beskyllningarna mot Petrus Caroli voro grundade [1]). Misstänkt måste det ock synas, att Petrus Caroli samtalade med konungen omedelbart före mordet. Anders Simonsson berättar, såsom åsyna vittne, att konungen efter sin vandring stannade uppe på slottsbacken, der han sågs länge samtala med en prest (Petrus Caroli). Efter detta samtal drog han hatten ned i pannan och rusade med sådan fart in på borggården, att de drabanter, som följde honom, trängdes hårdt i porthvalfvet. Vår sagesman satt fången tätt utmed detta och säger sig hafva väl sett allt. — Petrus Caroli skyndade till staden. På vägen mötte han Johannes Nicolai, biskop i Vesterås, som ämnade sig upp till konungen för att taga afsked. Petrus afrådde honom derifrån, ty — sade han — konungen vore nu så upptagen af göromål, att ingen kunde få tala med honom. Biskop Johannes sjelf berättade sedan detta för Märta Sture [2]).

Om Nils Stures öden från natten efter den 21 Maj, då han insattes i fängelse, till den 24 meddela våra källor intet. Sannolikt är dock, hvad äfven en något senare författare uppgifvit, att konungen den 22 Maj låtit herr Nils redogöra för sin beskickning till Lothringen, hvarifrån han, som bekant är, bragt med sig prinsessan Renatas jaord till Eriks frieri jemte hennes ring

[1]) Handl. r. Sk. h. IV. 223 (att denna handl. är skrifven af Petr. Caroli, är uppenbart). Fant: Handl. till upplysn. af Sv. historia, I. 107. — Riksreg. f. d. 7 Sept. 1568. — Handl. på Skokloster. Här heter det: "Thet man och troor, atth Mesther Pedher Karlszon Ordinarius i Kalmarne och hade waret en Rådgifuere ther till, thet och Kong. Ma:tt sielff till thet högzste och ynckeligiste hade beklaget sig för Mesther Oluff predicant i Stockholm then tiid, hans K:e Ma:tt ther nest efter gick till Sacramenthet, att for:ne Mesther Pedher war en stor orsak och hielpere till det onde förehaffuende" . . . . Johan III påstod sedan rent ut, att P. C. gifvit råd och dåd till den förrädiska och okristliga handel, som skedde i Upsala. Riksreg. d. 17 Nov. 1568.

[2]) And. Simonssons berättelse, — H. r. Sk. H. IV. 161.

och porträtt [1]). Om Nils Stures död finnas deremot flera berättelser. Han hölls fången i en träbyggning inne på slottets borggård. Mellanväggarne i denna byggning voro så tunna, att Nils' morbroder Sten Lejonhufvud, som satt fången i rummet bredvid hans, kunde höra hvad som yttrades i detta. Också har man honom att tacka för flera betecknande smådrag, såsom t. ex. att Nils Sture kort före sin död sjungit en tysk psalm, hvilken vi här längre fram skola återgifva. Äfven af andra tecken kunna vi sluta, att det öde, som drabbade honom, ej fann honom oförberedd. Huru detta öde fullbordades, derom äro berättelserna något afvikande; de få, som bevittnade den blodiga scenen, voro äfven utom sig af vanvett, hat eller fruktan och hade således svårt att gifva klara och sammanhängande uppgifter. Nils Stures närmaste, som naturligtvis sökt skaffa sig noggrann kännedom om förloppet, påstodo sedan, att konungen rusat in i fängelset, väpnad i ena handen med en dragen dolk, i den andra med en bardisan (ett slags spjut). Nils reste sig då hastigt ur sängen, i hvilken han hvilat, medan han läste i en bönbok. Erik helsade honom med ett rop: ja, är du nu här, du riksförrädare! Fången böjde ödmjukt knä och sade: allernådigste konung, jag är ingen förrädare, utan har troget tjenat och för eders kongl. maj:t vågat mitt lif. I stället för svar genomborrade konungen Nils Stures ena arm så häftigt med dolken, att han föll baklänges. Nils ropade åter om förskoning och bedyrade, att han ej förtjenat onåd; härpå drog han dolken ur såret, torkade honom på sina kläder, kysste fästet och räckte honom till konungen. Detta öfvermått af ödmjukhet, som synes oss nästan motbjudande, gjorde djupt intryck på samtiden och omtalas i nästan alla berättelser om mordet. Emellertid hade Nils Sture rest sig upp och stod så framför konungen med båda händerna, den högra öfver den venstra, tryckta mot bröstet. Under ett nytt anfall af raseri genomborrade Erik honom nu med bardisanen, hvars spets trängde genom händerna djupt in i bröstet. Nils lefde dock ännu, då drabanten Peder Velamsson, en Göran Perssons systerson, sprang fram och stötte sin bardisan genom ögat in i hans hufvud och så fullbordade mordet. Äfven den döda kroppen skall hafva blif-

---

[1]) Messenius: Scondia, IV. 43.

vit misshandlad, ty man räknade sedan på den samma ej mindre än tio stygn [1]).

Gerningen var gjord, Erik såg framför sig frukterna af den seger, onda magter inom och utom honom efter årslånga strider vunnit. Hvad han dervid erfor, skall äfven den skarpsinnigaste analys af hans själstillstånd aldrig uppenbara. Men vare sig att dyningarna efter raseriet eller känslan af mättadt hämdbegär eller ånger öfver ogerningen hade öfvervigten i hans sönderslitna själ, nog kunna vi förstå, att han derjemte marterades af fruktan och bäfvan, förkänslor af en kommande vedergällning. Ett bland tecknen härtill är det, att han flydde från skådeplatsen för sitt blodiga dåd. Alla källor äro ense om, att han omedelbart efter detta skyndade bort från Upsala på vägen till Flottsund. Äfven vid denna flykt är minnet af en hemsk illgerning förbundet, — en illgerning, som tydligt ådagalägger, att Erik nu handlade i blindt vanvett. Dionysius Beurreus, konungens förre lärare, var vid denna tid omkring 60 år gammal. Fastän det erkändes, att han bibringat sin höge lärjunge goda kunskaper, åtnjöt han ej allmän aktning. Också kan det bevisas, att han uppvaktat Erik med äckligt smicker, och anspelningar saknas icke, att han användt ännu skamligare medel att vara sin herre till behag. Då han härtill både grep in i politiska frågor — konungen hade gifvit honom plats i riksrådet — och jemte Göran Persson inblandade sig i tillsättning af presterliga lägenheter, kan man lätt förstå, att han var af många sedd med ovilja och afund. Nu senast hade han — kanske såsom ledamot af Nämnden — öfvervarit rättegången på Svartsjö, och hans namn åter-

[1]) Jfr om mordet de källor, som angifvas af Svedelius s. 296, not. Till dem bör man lägga den beskrifning öfver ett tillämnadt Sturemonument, som meddelats af E. M. Fant (jfr här längre fram). Strödda notiser finnas på andra håll. Så t. ex. i Per Lyderssons bekännelse: "Jagh bekenner mig P. L., att iagh vdaff K: Erich hördt haffwer, thet han bekende, att han stack salige her Nils Sture vdi armen med en dart, och salige her Nils drogh sielff för:de dart vt igen och kysten och sedhen vdi vnderdånighet fick K: Erich för:de dart igen". (Acta hist. Joh. III. 1 i riksark.), Jfr Possevinos Prima relazione: "il giovane (Nicolò di casa Sturone) . . tratto dal suo petto (*sic*) il pugnale et bacciatolo lo rese al Re supplicandolo di acquetarsi et di non ucciderlo; ma Errico non solo lo fece ammazzare, ma anco dapoi preso havendo una alabarda gli trapassò per un' ochio la testa". Theiner a. st. II. 261. — Jfr äfven D. Hunds rimkrönika v.v. 422—426. — Att Peder Velamsson verkligen var systerson till Göran Persson, säges uttryckligen i ett bref från Mårten Helsing (E. M. Fant: De Georgio Petri Salæmontano, s. 7.). Han synes hafva varit mycket ung, då han nu deltog i Sturemorden.

finnes äfven i en af riksdagen i Upsala utfärdad urkund [1]). — Att Beurreus var svag och eftergifvande för sin förre lärjunge, härledde sig måhända mindre af lycksökeri än af oförståndig kärlek. Åtminstone visade han efter mordet på Nils Sture, att han var konungen varmt tillgifven. Då ryktet om hvad som skett nådde honom — att detta inträffade ganska snart kan synas öfverraskande, då den mördades slägtingar ännu under flere dagar sväfvade i okunnighet derom — skyndade han efter Erik för att bringa honom till besinning. Hvar han nådde honom, uppgifves olika: än säges, att det skett "utanför slottet, der skogen tog vid" — således helt nära Upsala, — än "vid en by, Malma benämnd, i Ulleråkers härad", än åter "vid Alsike vestan för byn vid källan, som der är emellan vretarne" och "som nu heter Dionisii källa" [2]). Då Beurreus hunnit fatt konungen, besvor han honom under knäfall att lugna sig och återvända till Upsala; tillika skall han hafva bedt om förskoning för de fångslade herrarne eller åtminstone, att man måtte gifva dem tid till bekännelse och sedan straffa dem ej i smyg utan genom offentlig afrättning. Men Erik var nog förblindad att anse äfven detta för förräderi och ropade till sina drabanter, att de skulle "späka den skälmen". Beurreus flydde förskräckt men blef upphunnen vid en gärdesgård och genomborrad af de förföljande drabanterna. Först tre — ja en berättelse säger åtta — dagar efter att mordet egt rum, återfans liket bakom gärdesgården [3]).

---

[1]) D. Beurreus i Biogr. lexikon (Ny följd). Jfr Sv. Elofssons ord i Handl. r. Sk. H. XII. 98. — Stjernman a. st. I. 300, 273.

[2]) H. r. Sk. H. XXI. 21. Tegel a. st. 256. Peringsköld: Monumenta Ulleråkerensia, s. 93.

[3]) Loenbom a. st. I. 27. D. Hund. a. st. v. 427—431. Ax. Gyldenstjernes krönika (Jfr af Rördam: Monumenta Hist. Dan. II. 2. s. 363) är källan till de uppgifter, som meddelas af Svedelius a. st. s. 329. — Dançai, det franska sändebudet i Köpenhamn, synes hafva intresserat sig för sin landsmans öde och skrifver derom — d. 20 Sept. 1567 — till sitt hof: "Le s:r Denys Boure (Francoys de nation) qui auoit este son [:Eriks] seul precepteur et demeure tousiours auecques luy des son enfance prya lors le preuost de lhostel de ne les [:les prisonniers] faire executer que premier il neust parle au roy de Suede qui estoit alle à la chasse la ou il lalloit trouuer et quil retourneroit dedans deulx ou troys heures. Ayant rencontre sa Ma:te a demye lieue de ladicte ville dObsal il luy dist quil ne doubtoit point quil neust justement et pour tres grande occasion condamne lesdicts sieurs mays il le supplioyt que lexecution en feust differee encores deux ou troys jours et que ce pendant on pouroit entendre deulx chose qui seroit au grand aduantage de sa ma:te et seurete de sa persone. Lors le roy de Suede print vne hallebarde de lung de ses gardes et luy disant ces motz Es tu de ce conseil luy en donna vng peu au dessoubz de la gorge et le renuersa tout mort estant age de plus de soixante

Emellertid nalkades den afgörande stunden för de fångslade herrarne. När och hvar konungen befalde, att äfven de skulle dödas, är ej med visshet kändt; än heter det, att denna befallning gafs straxt då Erik flydde från slottet, än att han först efter mordet på Beurreus sändt bud derom till Upsala. Hvad som synes göra denna senare uppgift sannolik är, att *tre timmar* sägas hafva förflutit mellan mordet på Nils Sture och de andra fångne herrarnes afdagatagande [1]).

Uppdraget att verkställa mordgerningen öfverlemnades åt "riksens profoss" Peder Gadd. Denne bandit var född i eller i närheten af Kalmar, der han äfven hade slägtingar och vänner; möjligen var han befryndad med Stureslägtens på sin tid högt ansedde och inflytelserike anhängare Hemming Gadd, som äfven synes hafva varit bördig från Kalmartrakten. Alltifrån 1559, då Peder blef antagen till profoss i Eriks tjenst, hade han varit ett villigt redskap för dennes blodiga nycker [2]). Då han nu erhöll befallning att låta mörda de fångne herrarne, råkade han i svår förlägenhet. Det hette, att de alla skulle dödas, utom herr Sten, — men två fångne herrar buro detta namn: Sten Eriksson Lejonhufvud och Sten Axelsson Baner. Peder Gadd begärde af Göran Persson få veta, hvilken af de två, som borde skonas. Gunstlingen, som blef funnen enligt en uppgift sysselsatt med kortspel, enligt en annan beredd att stiga i badet, svarade, att

ans, dont sa ma:te a eu depuys tel deuil et regret quil demeura troys jours et troys nuittz sans boire manger ne dormir et a la fin hurtant de la teste contre vng banc se blessa si fort quil en a este en danger de sa vie". Dançais brefbok i danska geh. ark. Härvid må vi göra två anmärkningar. Possevino, som hade sina uppgifter af Johan III, kallar Beurreus "un Maestro (di Scuola) dell' età' di *56* anni". Vidare heter det i det "urfejdsbref", som skrefs i Beurrei barns namn (jfr här längre fram), att k. Erik "vti ett hastigdt och oberådt moodh råkede befale någre Högzthe:te K. M:z tiänere, att *the schulle lägga händer på wår Käre Fader*", derför att denne skulle hållit med grefve Svante, och blef äfven B. då af *samma tjenare* afdagatagen. Acta hist. und. Erik XIV:s reg. II.

[1]) Loenbom a. st. I. 7, 19. D. Hund a. st. v. 426. Stjernman a. st. I. 303. I Handl. r. Sk. H. I. 160 heter det, att de senare morden verkställdes *"vid pass 3 timmar derefter, att fängelset vardt igenläst öfver dem"* (månne 3 t. efter Eriks besök hos gr. Svante?). — Dançai hade hört sägas, att mordet på Sv. Sture m. fl. föröfvades först d. 25 Maj. Likaså Hund a. st. v. 444.

[2]) Sylvander: Kalmar slotts o. stads pol. hist., III. 159. Scriptores rer. suec. medii ævi, III. 1. 44. Här påpekas sannolikheten, att Hem. Gadd var från Hosmo i S. Möre härad, inom hvilket äfven Peder Gadd bevisligen hade slägtingar. Måns och Håkan Gadd voro borgare i Kalmar på 1540-talet. — H. Eriks räntek. räkensk. f. 1559 (Kam. ark.). — "Professens syssla var både att åklaga förbrytelser och att inmana brottslige i häkte". C. Adlersparre i Vitt. Hist. Ant. ak. Handl. III. 289.

Peder Gadd måste råda sig sjelf; han gjorde så och med den påföljd, att båda de hotade herrarne fingo behålla lifvet [1]). Deremot verkstäldes konungens befallning för öfrigt utan uppskof. "Öfverrotmästaren" Håkan Länck, som sjelf hjelpte till dervid, berättar, att Peder Gadd bjöd honom, hvars rote då hade vakt på slottet, att med några bland sitt manskap gå upp i en sal. Då de kommit dit, erinrade Peder dem om deras trohetsed till konungen och påstod, att de fängslade herrarne dömts till döden i en dom, som blifvit fäld öfver dem på Svartsjö. För fångarnes fruars och jungfruars skull ville konungen ej hafva denna dom offentligen verkstäld af bödeln, utan skulle i stället de närvarande knektarne ihjelslå och förgöra de dömde. Peder Gadd och en drabant Nils Jakobsson öfvertalade dem så länge, de påstodo så ifrigt, att lydnad i detta fall vore ett vilkor för konungens gunst, att slutligen alla följde dem [2]). Kosan stäldes först till Svante Stures fängelse, hvars dörr upplästes af en viss Jakob Borgmästare. Peder Gadd, Håkan Länck, en profoss Ingevald Stark, en stockekneckt (fångknekt) Jöns Bengtsson och möjligen ännu en eller två inträdde. Det var sent på dagen — aftonmåltiden skulle just inbäras — och det hvalf, i hvilket grefve Svante satt fången, var äfven vid full dager temligen mörkt [3]). De inträdande sågo likväl framför sig Svante Sture sjelf — en vördnadsvärd gestalt, prydd med långt skägg — och hans tjenare Anders Simonsson. Det var tydligen ej lätt att låta det blodiga arbetet börja. En bland knektarne raglade dock fram så nära grefve Svante, att han besvärade honom. Måhända var detta ej endast ett försök att reta fången till vrede, ty konungen hade delat ut stora massor af dricksvaror till knektarne, och det hade ej varit underligt, om desse blifvit lockade att berusa sig för att sedan visa mindre betänkligheter [4]). Svante Sture svarade dock

---

[1]) Loenbom a. st. I. 19. Messenius a. st. IV. 44. Daniel Hund a. st. v. 426, 442.

[2]) H. Länckś berettelsze (Loenbom a. st. I. 32—35). Öfverrotmästaren förde befäl öfver en rote (20 man fotfolk).

[3]) "Per Gadz berättelse" (Acta historica. Joh. III), — eg. endast strödda notiser, innehållande deras namn, som verkstält de skilda morden. — Svantes fängelse kallas af Possevino "una camera alquanto oscura" (Theiner a. st. Urk.-Buch, s. 261). And. Simonssons berättelse.

[4]) "Haffuer Kong:e Ma:t skencth om pijnsdagen drananter, hengisteridhere och gårdzknecter a:o 67: prytzingh — 1 lesth 2 tunnor; herreöll — 1 lesth 8 t:r: taffelbir — 10 t:r; fogteöll — 1 lesth 2 t:r". Upsala sl:s räkenskaper f. 1567. (Kam. ark.).

så saktmodigt, att den raglande vände sig om och sade, att han *ej kunde göra det.* Håkan Länck skall nu hafva gått fram och häftigt skuffat ut Anders Simonsson, så att dennes näsa och mun sprungo i blod; dock stannade han utom dörren och kunde således säkerligen sjelf se och höra, hvad han sedan berättade om mordet. Svante bleknade, då hans tjenare misshandlades, och sporde, hvad som var afsigten med detta besök; konungen hade dock lofvat honom frid i fängelset. Peder Gadd eller Håkan Länck svarade: en liten frid är Eder detta; befallen Eder i Guds hand, ty oss är befaldt att taga Eder af daga. Svante genmälde: gören då som ärlige och kristne män och låten mig få skäl och skriftermål. Det var för sent — hette det — portarne voro stängda och någon prest fans ej på slottet. Då sade Svante: så befaller jag min själ i Guds heliga händer och min kropp i menniskors, såsom i tyranners. Nu sprang fångknekten Jöns Bengtsson fram och stack honom med en hellebard i skuldran. Svante ropade högt: Gud vare mig nådig, och du arme man stack ej rätt, — samt släpade sig fram mot sängen. Enligt en uppgift qväfde Håkan Länck hans rop genom att lägga sin hand på hans mun, medan Jöns Bengtsson fullbordade mordet genom att afskära hans strupe; enligt en annan sargade han och Håkan samtidigt sitt offer. Också befans den döda kroppen sedan på mångfaldigt sätt misshandlad: hufvudet var genomstunget, strupen afskuren o. s. v. [1]).

Isen var nu bruten och de öfriga morden verkstäldes utan tvekan. Den vanliga berättelsen derom lyder så, att Peder Gadd gick in till Erik Sture och Ivar Ivarsson — vi veta med visshet, att de sutto i skilda rum — samt lofvade dem bättre fängelser. Sålunda fördes de öfver borggården in "i ett stort hvalf, som är i den porten, som vetter åt Flottsund, vägen på högra handen, då man kommer af borggården, der ett kök hade varit och ved inne", — således möjligen i det hvalf, till hvilket en dunkel tradition förlagt en del af Sturemorden. Då Erik Sture såg, att det var mörkt derinne, vände han om och sade, att detta syntes ej vara ett bättre fängelse, men Peder Gadd och hans följeslagar skuffade in så Erik som Ivar i hvalfvet. Här skall en man

---

[1]) Loenbom a. st. I. 7—8, 32—35, 93—94. "Håkan Länch och Jens Benchtsson stockeknecht mörde S: greffve Suante". P. Gadds berättelse.

hafva stått i bakhåll, väpnad med ett vedträ, och med detta hafva slagit Erik i hufvudet. Slaget var dock ej dödande, utan ryckte äfven den anfallne till sig ett vedträ och värjde sig med det, till dess han blef alldeles söndersargad, så att man på hans lik räknade 47 — en annan berättelse säger 37 — stygn. Ivar Ivarsson skall likaså länge hafva kämpat för lifvet [1]). Hela denna berättelse synes dock osannolik och strider äfven mot åtskilligt, som vi känna från andra håll. Att Dançai hört, det *alla* herrarne blifvit mördade hvar i sitt rum, betyder ej mycket, då han synes varit illa underrättad om dessa händelser, men samma påstående göres af en annan författare, som tydligen om dem haft god kunskap [2]). Peder Gadd, som varit med om alla morden, gjorde en skilnad mellan Erik Stures och och Ivar Ivarssons mördare samt nekade till, att något vedträ blifvit begagnadt. Bland Erik Stures mördare nämnde han särskildt Jakob Borgmästare och en viss Lasse Sölfmakare; de tyckas verkligen hafva kämpat med sitt offer, som öfverhöljdes af sår och slutligen stupade för ett klubbslag. Ivar hemsöktes och mördades af ej mindre än nio personer; bland dem voro de redan nämnde Peder Gadd, Jakob Borgmästare, Jöns Bengtsson, Ingevald Stark och Nils Jakobsson. — Att Abraham Stenbock mördades i sitt fängelserum, derom äro alla källor ense. Mordet verkställdes af fem knektar, bland hvilka åter märkes Jöns Bengtsson, Svante Stures mördare [3]).

Det blodiga dagsverket var slutadt och följdes af scener, knappt mindre vederstyggliga än de föregående morden. Såsom Baalsprester bland sina offer — säger en gammal författare — jublade mördarne nu i orgier: lösa qvinnor hemtades från staden

---

[1]) Loenbom a. st. I. 19, 20.

[2]) "Le XXV (*sic*) dudict moys de may il fit tuer le conte Schwante Stour pere dudict s:r Nicolas et son filz puisne le s:r Erich *vng chascun dans leurs chambre*" o. s. v. Dançais brefbok. H. rör. Sk. H. IV. 160.

[3]) "Lasse Sölffwermaker, som er hosz hertigh Karll, och Jacop borghmester uar och brachte her Erich Sture om" — — —

"Thesze war inne hosz herr Iffuer Iffuersson — Erich Nilsonn rottmester, Jacob borgmester" o. s. v.

"Thesze war inne hosz her Abram Gösteson — Jens Börieson, Oluff Personn o. s. v.

Item Jacob Borgmester läste op dörrerne om dem alle som fongne wore och neker om detth wedeträä eller *haue* (otydl.) sachtt nogre annen wärie emott nogre aff dem".

Peder Gadds berättelse.

till slottet och tvungos att stanna der, medan all mat och dryck, som sändes de fångne herrarne af deras om morden okunnige slägtingar, förtärdes. Så fortgick det flere dagar midt bland spåren af död och förruttnelse, till dess ändtligen liken buros ned i ett källarhvalf. Först efter lång väntan fingo de mördades anhörige tillåtelse att upptaga och svepa samt slutligen — den 4 Juli — kristligen begrafva dem [1]). Detta skedde i domkyrkan, hvarest alla fem liken nedsattes i en graf, som förut inrymde Sten Svantesson Stures och Peder Axelsson Baners lik; dock blef tydligen grafven vid samma tillfälle ombygd och utvidgad [2]). De mördade Sturarnes kläder samlades med omsorg af Märta Sture, som sedan satte dem, inneslutna i en jernkista, öfver grafven. Också räknas de än i dag till Upsala domkyrkas märkvärdigheter; kanske gäller detta mest om Nils Stures hatt, som "ännu behåller en liten hvit Silkesvant, som then sahlige Herren til faveur af sin käresta burit öfver hufvudet" [3]). — —

På Sturemorden följde en hel rad tilldragelser, som nära sammanhängde med dem: så t. ex. Göran Perssons med framgång krönta försök att af ständerna erhålla en dödsdom öfver de mördade herrarne, — konung Eriks irrfärder, sedan han lemnat Upsala, — hans sträfvan att genom gåfvor med sig försona de mördades fränder o. s. v. Som vår skildring redan vida öfverskridit de gränser, vi från början för henne utstakat, måste vi halka öfver allt detta. Endast *en* fråga må vi ytterligare egna någon uppmärksamhet, den nemligen om Eriks ånger öfver morden. Att en sådan ånger eller kanske rättare fruktan af bittraste art hos honom förefans, är obestridligt. Tecken därtill äro icke blott hela hans uppförande och förvirrade tal, då han blef återfunnen, utan äfven hans försök att hedra de mördade och förklara dem oskyldige [4]). Hans skänker till deras slägtin-

[1]) Messenius a. st. IV. 45. — Loenbom a. st. I. 22, 93. — D. Hund a. st. v. 447—449. Jfr Svedelius a. st. s. 330.

[2]) "Ehr kommit till the herremäns graffuer i domkyrckann, szom slagne bleffue i Wpsala — Stångejärnn 10 lispund — — Tegell 3000" o. s. v. Upsala sl:s räkenskaper f. 1567.

[3]) Jfr Peringsköld a. st. 91, 96.

[4]) Handl. r. Sk. H. IV. 166—171. — Erik XIV:s kreditiv f. enkedr. Katarina m. fl. (riksreg. f. d. 6 Juni 1567). — D. Hunds krönika v. 434—436. — "År förbrändt in wtti kellaren ther såm salighe Greffue Suanthe och andre Ryddarskapedh logho wtti 14 dagar för en theres begraffningh stodh och *brändhes bådhe natt och dagh efter Höghemelthe Kong:e Ma:ts befallningh* — Herrelius — 6 lispund 18 marker" m. m. Upsala sl:s räk. f. 1567.

gar vittna likaså härom; de gåfvos icke blott åt medlemmar af de mägtiga ätterna Sture, Brahe, Lejonhufvud och Stenbock utan äfven åt Dionysii Beurrei barn [1]). Allt detta oaktadt må man väl betvifla, att Eriks ånger var djup och mägtig nog att lägga band på hans onda lidelser. Härmed nekar man icke, att ångern kan på sin tid hafva varit uppriktig; men konungens eder inför Svante Sture voro säkerligen — äfven de — ärligt menade i det ögonblick, de afgåfvos, hvilket ej hindrade, att de genast blefvo brutna. Också är en själ sådan som hans, inom hvilken under långa år alla passioner rasat och slutligen äfven utsläckt förnuftets ljus, svårligen i stånd att på en gång återvinna stadga och sedligt allvar. Att detta särskildt gäller om Erik XIV efter Sturemorden, styrkes af flera omständigheter. En bland dessa må vi här påpeka, såsom ej förut uppmärksammad. Då Nils Sture återvände till Sverige, åtföljdes han af ett kejserligt sändebud, — troligen samme Kasper v. Minckwitz, som senare uppträdde vid fredsunderhandlingen i Stettin. En nyligen återfunnen berättelse om detta sändebuds öden i Sverige omtalar flera utbrott af konung Eriks raseri. Vår sagesman bodde i Stockholm hos en viss Gerdt Cantor, som stundom nämnes i samtida handlingar, och hvars hustru hörde till Karin Månsdotters dagliga omgifning. Denne Gerdt besökte konungen d. 20 Juni och råkade dervid ut för ett hans anfall af vrede, så att han endast med nöd undgick att blifva mördad; också flydde han följande dag från Stockholm. Äfven legaten sjelf ansåg sig hafva lupit stor fara, då han — omkring tre veckor efter Sturemorden — hade företräde hos Erik. Såsom vi erinra oss, påstod den senare, att han egentligen misstänkt Nils Sture derför, att han återvändt till Sverige tillsammans med en kejserlig gesandt. Man kan då lätt förstå, att denne sjelf skulle blifva ganska onådigt mottagen af konungen. Sedan han lemnat från sig sin värja, infördes han i ett rum, der han fann Erik och bakom honom en drabant, som höll ett spjut i handen. Erik hade ett så

[1]) Till de bekanta uppgifterna, att Märta Sture och Sten Lejonhufvud erhöllo betydliga skänker af konungen, kan man lägga, att sådana gåfvos äfven åt gr. Peder Brahe och enkedrottn. Katarina Stenbock (riksreg. f. d. 18 Maj, 6 Juni 1568). — Beurrei barn Blasius, Erik och Margareta fingo 15 löd. mark 4 lod guld. Biskop Hans i Vesterås, Claudius Beurreus, borgare i Stockholm m. fl. bevittnade detta. Urfejdebref, dat. Stockholm d. 12 Juli 1567. "Acta hist. under E. XIV:s reg. I."

vildt utseende, att legaten hvarje ögonblick fruktade att blifva af honom nedstucken. Han lade dock band på sin fruktan och höll ett helsningstal; under detta lugnade sig konungen, så att han besvarade talet höfligt och slutligen till och med skänkte legaten en guldkedja, i hvilken hängde en medalj med konungens bild [1]). — Säkerligen kastades Erik sålunda under hela den följande tiden mellan raseri och ödmjuk ånger; och då dessa ytterligheter ej längre beherskade honom, lemnade de rum för en stolt sjelfförtröstan. Hans gamla sinne återvände således och lockade honom till mått och steg, hvilkas frukter skulle blifva afsättning och fångenskap samt slutligen äfven döden.

Innan vi lemna vårt ämne, vilja vi fästa uppmärksamheten på en urkund, som både gifver värdefulla upplysningar om Sturemorden och är af intresse för Sveriges äldre konsthistoria. År 1603 hade någon eller några bland Stureslägtens anhörige — möjligen grefve Svantes då ännu lefvande döttrar Margareta Bjelke och Kristina Banér — beslutat upprätta ett ståtligt monument öfver sina i Upsala mördade fränder. Planen utfördes dock icke, ty den minnesvård öfver Sturarne, som restes i Upsala domkyrka, kom ej till stånd förr än 1657 och fick ett helt annat utseende, än författaren till följande urkund tänkt sig. — Handlingen är förut tryckt, men likväl så föga känd, att ej ens herr Svedelius omtalar den samma i sitt arbete [2]). Språket är moderniseradt redan i den afskrift bland Palmsköldska samlingarna i Upsala, hvilken den första utgifvaren följt. Med någon förändring i stafningssättet lyder denna afskrift sålunda:

"Af ett svar, som år 1603 den 17 Maj är dateradt på Gripsholm, angående skamplun och kontrakt[et] lydande på Sturarnes monument, som uti Upsala Domkyrka den tiden blifvit upprättadt (?), förmäles 1) det af alabaster borde enkannerligen blifva gjorde först ansigtet på Salvator och på de 7 Cherubim, men

---

[1]) Originalberättelsen om den omnämnde legatens resa, som upptog tiden mellan d. 11 Apr. och den 11 Aug. 1567, finnes i k. hofbibl. i Wien. Ett utdrag ur den samma har blifvit förf. välvilligt meddeladt af herr bibl. m. m. dr C. G. Styffe.

[2]) Jfr "Om et Monument öfver Sture-Grafven i Upsala Domkyrka, 1603" (Observationes selectæ hist. Svec. illustrantes af E. M. Fant, I. 40).

vingarne och håret förgyllas, om ock icke ansigten på de andra änglar, som stå utanföre, emedan färg var intet varaktigt, dock besynnerligen de tre änglar på döde hufvudet och stundglaset, som mest borde synas hela och fria.

2) Att ock på de fem salige dödes konterfej ansigte måtte vara af alabaster, om ock icke händerna med, men håret och skäggen förgyllas, och att grefvens skägg gjordes något långt, men de andras med liten knäfvelsbård och något litet på hakan. Grefvinnans skulle med ansigte, slöjor och händer vara väl och flitigt gjordt.

3) Hvad som förgyldes, borde vara med godt dubbelt slaget guld, så ock hvad som målas skall på anor och vapen med sådan färg ske, som icke snarligen kan förgå.

4) Gördeln, arm- och knäpuckler så ock flerestädes borde vara förgyldt, jemväl harnesken blå eller blanka. Hjelmen, handskar och sporrar, som stå vid hufvudet, skulle göras på det sätt, som länge Mr. Hans det gjort på Grefve Morizes graf, och årtalet vid fötterna sättas den 24 Maji år MDLXVII.

5) Skulle det vara både vackert och nyttigt, om nedanföre Salvator, med salig grefvens fem söner på knä bakom honom liggande, jemväl lika så förestäldes de fem döttrar efter deras fru moder, med ansigten af alabaster, efter som de komma mer till (att) synas uti kyrkan, än de som ligga i grafven, när koret är tilläst, så ock namnet öfver hvars och ens hufvud, det ock i framtiden kunde utvisa de andra syskonen, som der intet hafva sin lägerstad.

6) Den stora uthuggna taflan, som uti väggen fästes, borde blifva hög och bred, och sättas högt upp under hvalfvet, på det så mycket bättre rum varda måtte till föromtalte beläten, så ock till vapen med mera, som behöfves.

7) Skulle den utritelse eller skamplun, som efter konung Johans beviljande var förfärdigad af M. William Boy, visande de salige framlidne herrars ynkelige afgång, rätt väl förvaras för allt förtal skull i framtiden.

8) Ibland de tre rum emellan pelarne borde det rummet om salig grefve Svantes aflidande blifva störst, och uthuggas med två hvalfbågar, men de tvenne andra något mindre och allenast med en hvalfbåge. Under den ene hvalfbågen skulle uthuggas allenast tre beläten, huru konung Erik tog salig herr Sten Eriks-

son med sig och kom in till salig grefve Svante, och kungen med herr Sten gjorde knäfall för grefven, och bad honom om vänskap af "smickret" falskt hjerta. Då de stodo alla tre på knä, som herr Sten sedan bekände; de två vände ryggen till dörren, och grefven fram mot fönstret; men strax derefter skedde mordet samma dag. Så ock der hugges allenast tre beläten på knä, som förbemäldt är, och konungen uthugges med en stackot kappa uppå uppå och hafver kronan uppå(!); men de andra två uti långa nattkjortlar.

Under den andra hvalfbågen utritas och uthugges, huru fyra personer kommo in till honom med hillebarder och spjut, som stötte honom baklänges uti sin säng, och den femte en stockebengel, som hade "regementet" (?) i handen, en sabel på sidan och en stor knif i handen, dermed skar han den salig herres strupe af.

Under hvalfbågen, som utritas om herr Nils Sture, der bör intet mer än konung Erik komma in i håsa och tröja, hafvandes en dart i högra handen och en bardisan i den venstra. Salig herr Nils stod allena på knä för honom, då steg han strax till och stötte darten i honom, så att han föll baklänges vid golfvet. Sedan ryckte herr Nils då sjelf darten ut, och lade så högra handen på den venstra öfver sitt bröst, då tyrannen tog sin bardisan och stötte igenom båda händerna och tvärt igenom honom. Då stod den skälmen Pehr Willamson barhufvad allena bak konungen, med en annan bardisan, och steg fram och stötte den genom ögat och ut genom nacken. Tre eller fyra skulle uthuggas något ifrån och bak konungen med hillebarder, som intet rörde sig, det allt är sjelfva sanningen. Uti tredje rummet om herr Erik Sture, der skulle sättas många mördare med spjut och hillebarder, de honom jemmerligen mördade, så att han hade 37 sting på sig. Ibland andra skulle en målas med en klubba uti handen, som slog honom i tinningen, då han stalp och sedan mördades.

Inunder det fjerde hvalfvet, som skulle vara något stort, borde uthuggas mer än halfparten af tu skepp, frammanför fienden Jägaren, och två något mindre bakom, som allenast synas något litet, och föreställas med nog folk på alla skeppen." — —

För den händelse att någon konstnär i våra dagar skulle vilja i bild framställa Sturarnes död, meddela vi äfven följande

utdrag ur Johan Peringskiölds Monumenta Ullerakerensia, s. 96:

"Konung Erik var vid mordet klädd i svart sammetsklädning med underdrägt i håsa och tröja och hade en stackot sammetskappa uppå, med rapir vid sidan och ett bonet [: mössa eller låg hatt] med styf och svart fjäder uti.

Konungens hoftjenare Peder Willamsson, som var enögd, hade hoftjenares klädning med underdrägt, dart på ryggen och bardisan på axeln. Per Gadd, riksprofossen, hade sölfregementet (?) och hofklädning, en stackot sabel och dart. Långe Holger [1]) hade drabantektädning och underdrägt med rapir och dart och hillebard. Håkan Länk var i knektekladning med byxor och hade hillebard, dart och värja. Jöns Bengtsson Stockebengel, som skar strupen af gref Svante, hade knektekläder och en liten sabel och regementet i ena handen och en stor bred knif i högra handen.

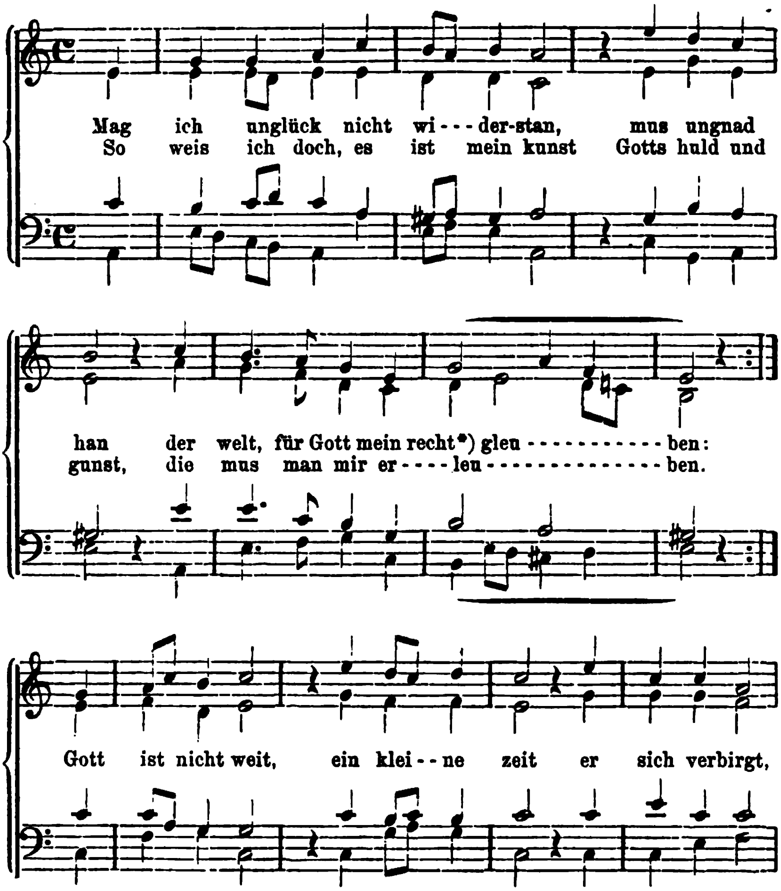
Ibland deras medföljande parti voro flere kammartjenare och drängar och sedan lakejer och drabanter och några få småsvenner. Såsom gref Svante Stures döttrar den tiden antecknat, ärnandes i Stureska grafkoret låta afsätta den mordiska historien."

Såsom ofvan är sagdt, berättade Sten Eriksson Lejonhufvud, Nils Stures närmaste granne i fängelset, att Nils kort före sin död hörts sjunga "den psalmen på tyska: *Må jag olyckan icke undgå, måste onåder få etc.*" Sedan förf. till denna uppsats lyckats komma i fråga varande psalm på spåren, har herr direktören B. V. Hallberg i Landskrona — som bekant, en bland våra grundligaste kännare af äldre kyrkomusik — välvilligt meddelat så texten som melodien till den samma. Psalmen, som skall vara författad 1526 eller 1527 af den ungerska drottningen Maria, hvars namn återfinnes i versarnes begynnelsebokstäfver, offentliggjordes år 1545 i Valentin Babst's Gesangbuch. Efter texten i denna, som är den äldsta kända, meddelas han här nedan. Melodien är lånad från en fordom allmänt bekant, verldslig sång. — Att denna psalm tidigt varit känd och sjungen i Sverige, bestyrkes ej endast genom Sten Lejonhufvuds vittnes-
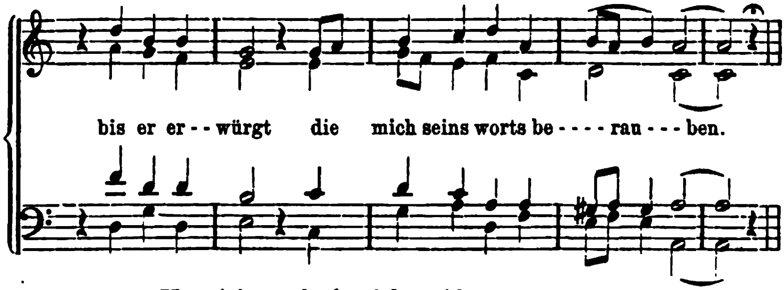
[1]) I Peder Gadds bekännelse nämnes icke denne Holger såsom en bland mördarne, men väl i Ax. Gyldenstjernes ofvan omtalade krönika (han kallas här Holger Danske!).

börd. Då Gustaf Banér i Linköping år 1600 skulle böja sitt hufvud under bilan, sjöng han på tyska: ”*Muss ich denn d'ran auf diesem Plan*” (Fryxell: Berättelser, IV. 312). Dessa ord återfinnas med en enda olikhet i tredje versen af nedanstående psalm, som således synes erinra om båda de stora blodbad, Gustaf Vasas söner läto Sveriges adel undergå.

”Mag ich Unglück nicht widersteh'n.”

*) Här, såsom ofta i folkvisan, förekommer en stafvelse *mer* på *svag* taktdel. Samma förhållande eger rum i andra strofens (= versens) fjerde rad, hvars femte och sjette stafvelser skola *båda* indelas på melodiens *femte* not (*c*). Den naturliga rytmiska känslan inordnade lätt en dylik tillökning i *sången*.

1. **Mag** ich vnglück nicht widerstan,
mus vngnad han
der welt, für Gott mein recht gleuben:
So weis ich doch, es ist mein kunst
Gotts huld vnd gunst,
die mus man mir erleuben.
Gott ist nicht weit,
ein kleine zeit
er sich verbirgt,
bis er erwürgt
die mich seins worts berauben.

2. **Richt**, wie ich wöll, jetzund mein sach,
weil ich bin schwach
vnd Gott mich furcht lest finden,
So weis ich, das kein gewalt bleibt fest
ists aller best,
das zeitlich mus verschwinden.
Das ewig gut
macht rechten mut!
da bey ich bleib,
wag gut vnd leib,
Gott helff mir vberwinden!

3. **All** ding ein weil, en sprichwort ist:
HERR Jhesu Christ,
du wirst mir stehn zur seiten,
Vnd sehen auff das vnglück mein,
als wer es dein,
wens wider mich wird streiten.
Mus ich denn dran
auff dieser ban:
Welt, wie du wilt!
Gott ist mein schilt,
der wird mich wol beleiten!
Amen. —

En yngre bearbetning af psalmtexten meddelas under N:o 284 i G. ps.-b.

GRANSKNINGAR OCH ANMÄLNINGAR

AF

HISTORISKA ARBETEN.

OM

SVENSKE KONUNGENS DOMSRÄTT

AF

F. ÖDBERG.

I.

I.

Sveriges äldsta författning var en förbundsförfattning. Riket utgjordes af en förening af flere så godt som sjelfständiga landskap, som icke hade något annat föreningsband än den gemensamme konungen. Magten hvilade hos de fria bönderna, som på sina ting stiftade lagar, skipade rätt och rådplägade om landskapets angelägenheter. Konungens myndighet var ringa och obestämd. Den äldre Vestgötalagen, den äldsta landskapslag vi ega, omtalar knapt konungens domsrätt. Den lag, som visar oss den klaraste och renaste bilden af det gamla demokratiska samhällsskicket, är likväl Gotlands lagen, ehuru den upptecknades i slutet af 13 århundradet, då redan konungamagten genom Birger Jarl och Magnus Ladulås i det egentliga Sverige erhållit ett stort inflytande. I Gotlands lagen förekommer ej ett ord om konungens domsrätt. Böter till konungen känner den ej, ej heller något om edsöreslagarne eller om ransakning med nämnd i tviste- eller brottmål. Blodshämnden visar sig i synnerhet stark. Med dråparen skulle fly till skogen hans närmaste slägtingar. Och lagen, hvars bud åsyfta att bemedla försoning, måste förklara, att "den är oskämd man, som tar böter för dråp, då de första gången, sedan ett år förlidit, af dråparen erbjudas". Genom ätternas solidariska ansvarighet och blodshämnden uppstodo långvariga ättfejder, som ofta först slutade med hela slägters fullkomliga utrotande. För att begränsa dessa slägtkrig och inskränka blodshämnden hade Birger Jarl i sina edsöreslagar stadgat såsom edsöresbrott, om någon utkräfde hämnd på annan än den som begått brottet. Ännu fortfor dock skyldigheten för dråparens slägt att erlägga "ättarboten", böter till den dräptes slägt. Men äfven ättarboten afskaffades 1335 af Magnus Eriksson.

Den äldre Vestgötalagen, från 1200-talets början, har blott på ett enda ställe ett uttryck, som skulle kunna tolkas såsom bevisande konungens domsrätt. Det säges nämligen "att konungen skall nämnd för sig sätta". Deremot erkännes uttryckligen konungens domsrätt i de andra såväl Göta- som Svealagarne från slutet af 1200- och början af 1300-talet. Fåfängt söker man i landskapslagarne efter några bestämda former för den kungliga domsrättens utöfning. Den yngre Vestgötalagen omnämner "räfsingatinget", som skulle hållas två gånger om året, med ett häradsting före och ett häradsting efter räfsingatinget. Men af hvem och för hvad ändamål det skulle hållas, upplyses icke. Dock torde man kunna få antaga, att det var ett kungligt räfsteting, som närmast hade att afdöma edsöresmål. I Östgötalagen omnämnes "konungs räfst", som skulle hållas (minst) hvart tredje år med hvarje härad. Det hade uteslutande kompetens i vissa mål, såsom edsöresmål, i andra åter en med de vanliga tingen (häradsting och *Ljungating*, som var gemensamt för hela landskapet,) konkurrerande domsrätt. En väsendtlig olikhet med de nyssnämnda tingen hade "konungsräfsten" derutinnan, att vid "räfsten" ransakades med häradsnämnd, som åter alls icke omtalas vid de andra tingen; i stället för nämnd begagnades det förstärkta edgärdsmannabeviset. Den "kungliga räfsten" afsåg äfven snabbare exekution, hvarföre den ock för folket måtte hafva förefallit som en verklig välgerning. Det utmärkande för det fornsvenska, likasom öfverhufvud taget för det germaniska rättegångsväsendet, var den långa tid med många ting, som åtgick, innan en tredskande part kunde fällas. Först då han förfallolöst uteblifvit från det i lagen faststälda antalet ting, dömdes han. Men exekution följde ej strax, utan tid förunnades ännu den dömde, att sjelf göra rätt för sig. Skedde det ej, så egde käranden rätt att ånyo vända sig till tinget för att anropa dess hjelp, och tinget tillsatte då vanligen en nämnd för utmätning. På konungsräfsten deremot synes dom genast blifvit afkunnad, om svaranden, ehuru lagligen stämd, försummat infinna sig. Och på dom följde, utan vidare uppskof, exekution af nämnden, om den dömde ej på utsatt tid uppfylde domen.

Östgötalagen upplyser ej om hvem det var, som dömde å "konungs räfsten". Att det var konungen eller någon annan å hans vägnar, kan man sluta af namnet.

På flere ställen i Östgötalagen ställes lagmannens dom i jembredd med konungens, och det vill synas som om man betraktat bådas dom såsom lika afgörande och att såväl konung som lagman dömde i sista instans. Nämnd egde att hänskjuta eder under konungen eller lagmannen; till konungs eller lagmans dom kunde vad ske mot fjerdingsnämnd etc. Äfven i Magnus Birgerssons bekanta bref till Öländingarne d. 29 Dec. 1281, hvilket bref innehåller ett bland de äldsta stadganden om vad och inför på sätt och vis en instansordning, ställes Östgötalagmannen i jembredd med konungen. Vad tillåtes här ifrån häradshöfdingen till Ölandslagmannen samt från honom *till Östgötalagmannen eller till konungen.*

I Svealagarne återfinner man ej några föreskrifter om "räfste-" eller "räfsinga-ting". Hvarken dess namn eller befogenhet omtalas. I Helsingelagen omnämnes "Konungsaren", såsom konungsdomhafvande. Nämnden, som skulle värja eller fälla i edsöresmål, tillsattes inför honom med båda parternas bifall; "konungsaren" skulle tillsätta halfva nämnden för den part, som ej ville sätta nämnd. Nämnden skulle vara från det skeppslag, der gerningen skett.

Ehuru Svealagarne ej omtala några särskilda former för den kungliga domsrätten, så visa de dock, att den samma varit fullt utbildad och gällande i den största utsträckning. Konungen säges vara högsta domare, som egde sanning skåda; han hade rätt att återbryta "skroksoknir" och "ofsoknir". Hans domsrätt var i vissa afseenden den andliga öfverordnad. "Allestädes der biskop ej vill göra bonde rätt, har bonde rätt att kära för sin konung." Konungen sätter dom i domares händer. Till honom vädjas ifrån lägre domare.

Uti ingen af våra landskapslagar omtalas rådet såsom deltagande i den högsta rättsskipningen. Af lagarnes tystnad får man likväl ej draga den slutsatsen, att rådet på den tid, då lagarne upptecknades, ej deltog i den högsta lagskipningen. Detta jäfvas af dombrefven. I lagarne uppskrefs ej allt, utan endast hvad man ansåg mest vigtigt och anmärkningsvärdt, hvaremot det mera kända och bekanta ofta utelemnades.

Vända vi nu oss till diplomen, så visa redan de äldsta, hvilka äro till tiden dels äldre än, dels samtida med landskapslagarne, att konungens domsrätt tidigt och ofta ut-

öfvats. Det äldsta i Sverige utfärdade pergamentsbref, som vi hafva i behåll, är af Sveriges förste erkebiskop Stefan (1164—1167). Han ändar deruti med båda parternas bifall en långvarig jordatvist mellan en i ett kloster intagen hustru och hennes son, som ej ville godkänna moderns gåfva af jord till klostret. Till yttermera bekräftelse att domen måtte hållas, har konung Karl Sverkersson beseglat brefvet med sitt sigill. Af k. Knut Eriksson är det äldsta Svenska konungabref (1167—1185). Det är ett försvarsbref för munkarne i Viby i Närike. Konungen stadfäster deras besittning af erhållna gods och hotar alla, som kränkte munkarne, med sin konungsliga, stränga hämnd. Samme konung har ock utfärdat det äldsta kända kungliga dombref, som bevittnats af biskop Kål, Birger, Svears och Götars jarl, konungens broder Filip, två af jarlens bröder m. fl. Af k. Knuts efterträdare Sverker Karlsson (1196—1210) finnes också ett dombref. Konungen gifver här, efter den noggrannaste ransakning om fisket i Rusken, sin stadfästelse å detsamma åt Nydala kloster, sedan han funnit, att fisket lagligen öfverlemnats åt klostret, samt af de föregående konungarne Karl Sverkersson och Knut Eriksson blifvit stadfäst. Konungens domsrätt framträder således hos de första konungar, om hvilka vi genom diplomen hafva några närmare underrättelser. K. Sverkers nyssnämnda dombref är upplysande för den rätt och myndighet, som konungen ville tillerkänna sig. Ej nog med att han säger sig innehafva tronen på grund af "arfsrätt" — enligt lagen var dock Sverige ett valrike — och af "Guds nåd;" han förklarar sig vilja "mildra verldsliga lagar, då han nu finner dem stå i strid med Herrans lag, som omvänder själarna". För öfrigt vittna nästan alla våra konungabref, äfven de äldsta, om den stora konungsliga myndighet, konungen sökte göra gällande. K. Knut Eriksson hotar att så straffa Elfkarlebyboarne, som ej lemnat munkarne i besittning af de gods, konungen åt dem öfverlåtit, "att fruktan skulle komma till många". De äldsta kungliga dombrefven sluta vanligen med en hotelse af egendomens och lifvets förlust för den, som vågade kränka dem. I Skeninge stadga af år 1285 bestämdes den lagliga påföljden för brytande af konungens dom till 40 mark, ett stadgande, som sedan inflöt i landslagen. Också heter det i de talrika kungliga dombref, som under Magnus Eriksson och sedan framgent ut-

färdades, att konungsdombrott skulle bestraffas med 40 mark. Ett ofta förekommande uttryck vid frågan om straff för konungsdombrott är i de äldre kungliga dombrefven äfven hotelsen af evig fördömelse, naturligtvis i fall dombrottet visade sig i en kränkning af kyrkans gods. Magnus Ladulås förklarar i ett dombref brytandet af domen såsom ett "majestätsbrott".

Af konungarne före Magnus Eriksson hafva vi få kungliga bref i behåll. — Af Knut Eriksson hafva vi 10 st.; 2 af Sverker Karlsson; 5 af Erik Knutsson; 7 af Johan Sverkersson; 10 af Erik Eriksson. Af dessa sistnämnda 10 bref, äro tre dombref. Magnus Ladulås har utfärdat 4, samt Birger Magnusson 3 dombref. I det bref, som Birger Magnusson d. 11 Maj 1317 utgaf, indrager han under den kungliga skattkammaren alla de gods i Helsingland, som tillhört dem, som deltagit i upproret eller fallit i striden emot konungens fogde, som de ihjälslagit och hvars uppbörd de bemägtigat sig.

De flesta af dessa bref äro odaterade. Sällan utsättes i dombrefven stället, der konungen dömt, och aldrig säges att konungen dömt på ting eller med nämnd. Vanligen dömer konungen, utan att några omtalas såsom bisittare eller vittnen. I ett dombref af k. Erik Eriksson uppräknas likväl flere rådsherrar såsom dömande med konungen. Man skulle af den fullkomliga bristen på kungliga dombref, som visa, att konungens domsrätt utöfvats på särskilda ting, möjligen vilja draga den slutsatsen, att en sådan form för den kungliga domsrättens utöfning ej funnits eller tillämpats före 1319, från hvilket år vi hafva det första "räfsingatings"-dombref af drotsen Matts Kettilmundsson. Men nu vittna andra samtida urkunder, att en sådan form verkligen fans. Den 29 Juli 1287 förklarar Magnus Ladulås i ett gåfvobref af en tomt i Skara till S:t Nikolai kapell derstädes, att ehuru kapellets hjon och husfolk skulle vara fritagna från verldslig domstol, utom i fråga om jordatvister, så skulle de likväl *alltid bevista konungens räfsteting* (placitum nostrum justitiarium semper adibunt.)

Att konungens domsrätt ofta utöfvats äfven före 1319 torde man få antaga af nyssnämnda bref, äfvensom af den omständigheten att i konungarnes frihetsbref för kyrkor och kloster nästan alltid rättigheten att uppbära böter för konungsdombrott undantages från de rättigheter, som bortskänktes. Hade konungen endast mera sällan och undantagsvis dömt, så hade ett så-

dant undantag ej behöft göras. Magnus Ladulås hade till och med låtit förfärdiga åt sig ett särskildt domssigill — "sigillum ad caussas" — hvilket nogsamt bevisar, att konungens dom ofta påkallades.

Orsaken hvarföre ej från denna tid några räfstetings dombref och öfver hufvud så få andra kungliga dombref finnas, är lätt funnen. Dels hafva de dombref, som utfärdats, under tidernas längd förkommit, dels var det ej så vanligt, att dombref gåfvos. Magnus Erikssons landslag stadgar endast om *lagmannens* domar uttryckligen, att de skulle skriftligen uppsättas. Och ännu så sent som 1593 behöfde hertig Karl och rådet förordna, att å alla domar skulle bref utgifvas. I brottmål utfärdades högst sällan dombref och i civila mål endast för den vinnande, som var nog förmögen eller angelägen om att af domaren skaffa sig ett domsintyg om en sig tilldömd sak eller rättighet. Äldsta formen för dombref synes också varit vittnes intyg om domen, afgifvet af några på tinget närvarande personer, hvaribland ofta ehuru ej alltid domaren nämnes. Först senare blef det vanligt, att detta intyg gafs af domaren ensam.

Vi hafva förut yttrat, att Götalagarne omnämner "Konungs räfst" och "räfsingating", äfvensom att Magnus Ladulås sjelf talar *om räfsteting*, (placitum justitiarium) men att detta oaktadt intet räfstetingsdombref för denna tid numera finnes i behåll. Deremot hafva vi kungliga dombref, som visa oss en annan form för konungens domsrätt, nämligen *konungens dom med sitt råd.* Detta är så mycket mera anmärkningsvärdt, som ingen af landskapslagarne känner till något om rådets domsrätt. K. Erik Eriksson afdömer (1222—1230) med sina rådgifvare ett mål, som af båda parterna lemnats till "konungens och hans rådsherrars dom". Här var det egentligen endast rådet, som dömde, emedan konuugen då ännu var ett barn. I Skeninge stadga 1285 heter det, att "hvad konungen med sitt råd och gode män dömt i allmänt eller enskildt mål, skulle uppskrifvas och för framtiden hafva kraft af lag". Det är icke det enda exemplet, som finnes på det nära sambandet i äldre tider mellan dom och lag, mellan lagskipning och lagstiftning. Genom prejudikat utbildades rätten.

Det är högst betecknande för rådets deltagande i den högsta rättsskipningen, att första gången, som benämningen råds-

herre (consiliarius) förekommer i våra diplom, är det i det ofvan anförda *dombrefvet* af konung Erik Eriksson och hans rådsherrar från början af 1200-talet; och att första gången, som rådet framstår som en erkänd *institution*, nämligen i Skeninge stadga 1285, lemnas föreskriften om kraften *af konungens och hans råds dom* i allmänt och enskildt mål.

Under k. Birgers minderårighet synes den högsta domsrätten ha hvilat hos rådet. Ett mål, som förut var afdömdt af marsken Torgils Knutsson och andra af konungens råd, lemnas af konungens rådsherrar till ny undersökning åt biskopen och lagmannen i Södermanland, der det omtvistade godset låg. Af k. Birger sjelf finnes ett bref af d. 22 Aug. 1311, hvari han i "rådets närvaro" stadfäster ett testamente såsom rätteligen gjordt.

Hvarken landskapslagarne eller urkunderna visa, att *rådet* eller herredagen haft någon *sjelfständig domsrätt* oberoende af konungen eller alternativt med denne. Att detta likväl ej varit omöjligt, torde få antagas af den omständighelen, att så verkligen var förhållandet under den följande tiden efter 1319, som är oss bättre bekant genom de talrikare diplom, som från denna tid ännu finnas. Deremot synes i Sverige aldrig det förhållande gjort sig gällande, som i Danmark i början af 1300-talet egde rum, att herredagens (danahofvets) domsrätt var öfverordnad konungens, så att man kunde vädja ifrån konungens dom till danahofvets.

De flesta kungliga dombref röra kyrkan och hennes gods. Nästan ständigt är det till förmån för henne, som konungen afkunnar sina domar, tilldömer omtvistadt gods, stadfäster i besittning af gods, som andra med våld och olag sökt tillegna sig, m. m. Orsaken, hvarföre hufvudsakligen endast sådana kungliga dombref nu finnas, är ej svår att finna. I äldre tider, då skrifkunnigheten fans blott hos några få, nämligen hos presterskapet, samt skrif-materialet var dyrt, utfärdades ej några särskilda dombref, om ej i sådana mål, hvarpå en rättighet sedan för framtiden kunde grundas. Det var naturligt, att kyrkan, som denna tid förvärfvade sig en sådan mängd gods, hvarom hon ofta låg i tvist och delo med andra, skulle i synnerhet vända sig till konungen med bön om hjelp och rättvisa. Såsom en rik korporation hade kyrkan bättre råd än någon annan att förskaffa sig

vittnes intyg på gods, som henne tilldömts; och hon kunde äfven bättre än den enskilde i kyrkors och klosters säkra hvalf emot eldsvåda och annan förstörelse skydda och bevara sina handlingar.

Som vedergällning för den hjelp kyrkan fick af konungen, har hon, mera än man tror, banat vägen för konungamagtens myndighet och anspråk, i det hon flitigt arbetade på att utbreda bland folket sina åsigter om konungamagtens höghet och helgd, såsom varande en af Gud och ej af folket förlänad myndighet. Isynnerhet torde kyrkans män varit ifriga att erkänna hos konungen en domsrätt, som var öfver folkets ting. Af konungen viste sig kyrkan lättare kunna vinna sin sak än af folket på tinget.

Nästan alla kungliga dombref röra mål, som afdömts i första instans. Likväl visa såväl landskapslagarne som Magnus Ladulås' bref till Öländingarne 1281 att konungens dom äfven i vadeväg kunde påkallas. Blott i ett dombref utfärdadt af Magnus Ladulås i Svenarum d. 23 Mars 1281 säges målet förut hafva förevarit inför olika domare.

Någon egentlig instans-ordning, som bjöd att ett mål måste först varit behandladt af lägre domare, för att kunna upptagas af högre domsmyndighet, fans ej. Vanligen vände man sig i första hand till konungen för att erhålla rättvisa. Och när konungens domsrätt först framträdde, var det ej såsom en öfverordnad utan såsom dömande i första instans.

Likasom i de lägre domarenas dombref, så är det ock i konungens dombref sällan man finner, att lagen åberopas. Aldrig sker det med anförande af lagrummet och sällan med ungefärligt återgifvande af lagens ord. Deremot kan det någon gång heta, att konungen "lagligen" dömt och "enligt landets lag", såsom i k. Erik Erikssons dombref, hvari han upphäfver falska eder samt förklarar, att de som svurit falskt skulle vid lämplig tid "enligt lag" straffas. Lagens ord var på denna tid så lefvande i allas sinnen, att det väl ej behöfde särskildt utsättas, hvad lagen i ett i fråga varande fall, såsom här om mened, stadgade. Under Magnus Ladulås förekomma domar, der "lex julia majestatis", med dess bestämmelser, främmande för all Sveriges lag, åberopas. Äfven danska och norska lagar blifva stundom anförda.

Skeninge stadga af år 1285 innehåller en bland de första bestämmelser om ***konungens benådningsrätt.*** "Lönliga samband" af rikets store skulle bestraffas med egendomens sköfling och ständig fredlöshet, om ej den fredlöse återkallades med "konungens nåd". Detta är första gången, som uttrycket "konungs nåd" förekommer i våra svenska urkunder. Någon oinskränkt benådningsrätt i brottmål egde på denna tid konungen visst icke. Han var alltid inskränkt af målsegandens rätt, så att konungen ej kunde genom sin benådning rycka en brottsling undan målsegandens hämnd. Vid eriksgatan synes det som om konungen haft rätt att, äfven utan målsegandens bifall, gifva frid, men endast åt trenne, som ej begått "nidingsdåd". Annars för att fredlöshetstillståndet skulle upphäfvas, erfordrades bifall såväl af målseganden som af konungen. I alla gröfre brottmål, der konungen och häradet hade andel i böter, fick ej målseganden i hemlighet medgifva förlikning. Gjorde han det, så förlorade han sin rätt i böter och kunde äfven dessutom härför blifva straffad.

Skeninge stadga föreskrifver, att de stores enskilda tvister, särskildt i injurie mål, skola slitas af konungen och ej af de lägre domarena. Hon har i detta afseende lagt en *laglig grund* för *adelns "forum privilegiatum"*. Om en riddare eller väpnare beskylles för oqvädinsord och äreröriga yttranden om andre såsom otrogen, tjuf, mördare m. m. och den anklagade ej kunde försvara sig, så skulle konungen pålägga honom en sådan plikt, som skulle hos andra "ingifva fruktan". Detta är ett nytt bevis på att, vid sidan om den gamla föreställningen om straffet såsom en förlikning eller försoning, redan nu en annan åsigt om straffet såsom skräck och varning för andra söker göra sig gällande.

Denna nyssnämnda märkliga stadga innehåller flera bestämmelser, som äro särdeles upplysande för tillståndet i landet. De visa oss arten af de stores sjelfsvåld och konungamagtens bemödande att befordra lag och ordning i det upprörda samhället.

Skeninge stadgan förbjuder all sjelfhämnd af de store, innan de varit inför konungen. Smädade en "hirddräng" en riddare eller väpnare och förnekade det, så fick ej hämnd tagas, utan att hans herre förut underrättades, hvilken då genast skulle skilja honom från sin tjenst. Vore hirddrängen en utländing, skulle han landsförvisas; vore han åter en inländsk man, så skulle han er-

hålla tid, för att gömma sig det bästa han kunde för sina ovänner. Blef en herres tjenare slagen af en riddare eller väpnare, så fick ej husbonden utkräfva hämnd, utan det skulle dömas deröfver enligt landets lag.

Konungen framstår såväl i landskapslagarne som i de äldsta dombrefven såsom högsta domare. Han sätter dom i domares händer. De stores personliga tvister läggas omedelbart under konungens dom. Han befriar af kunglig nåd från ständig fredlöshet personer, som härtill dömts för lönliga samband. Redan i ett af de äldsta kungabref säger sig konungen innehafva tronen af gudomlig nåd och med arfsrätt, egande magt att mildra lagen etc. Han bryter kraften af laga gången ed m. m.

I flere landskapslagar, såsom t. ex. Östgötalagen, omtalas lagreformer utgående från konungamagten, hufvudsakligen åsyftande att utvidga konungens domsrätt och att gifva hans embetsmän en mera tryggad ställning. Östgötalagen är af alla våra landskapslagar den som noggrannast och utförligast upptagit Birger Jarls och Magnus Ladulås' edsöreslagar. Och Östgötalagens stadganden härom hafva också sedermera upptagits i Magnus Erikssons landslag. Edsöreslagarne torde hafva haft ett stort inflytande på utbildningen af konungens domsrätt. När dessa lagar utfärdades, hvilket var den första rikslagstiftningen, utgången ej från folket utan från konungamagten, så tog sannolikt konungen rättsskipningen i edsöresmål i sin hand, dels för lagarnes bättre efterföljd, dels för en säkrare uppbörd af de stora saköresmedlen. Särskilda räfste- eller räfsingating höllos för detta ändamål af konungen eller af någon annan å konungens vägnar, såsom t. ex. af konungsaren i Helsingland. Enligt Östgötalagen skulle "konungsräfsten" hållas i hvarje härad (minst) hvart tredje år. I Vestergötland skulle "räfsinga" tinget hållas två gånger om året. Magnus Erikssons stadgande om *edsöresmål*, som alltid skulle stånda qvar till *konungsräfst*, skola vi i följande afdelning behandla.

Konungamagtens myndighet visar sig ock af 1285 års Skeninge stadga, som tillerkänner konungen rätt att "med sitt råd och gode män besluta och stagda i sådana mål, som tarfvade rättelse och som ej voro i lag satta eller gömda".

Huru mägtig Magnus Ladulås kunde känna sig äfven emot rikets högste och förnämste män, och med hvilken kraft han viste att äfven mot dem skipa lag och rätt, det visar det sätt, hvarpå han bestraffade de högättade och ansedde Algotsönernas edsöresbrott. Folke Algotsson, son till den rike och högt ansedde lagmannen i Vestergötland Algot Bryniolfsson, hade brutit qvinno- och kyrkofrid, då han ur klostret borttröfvat en annans trolofvade brud, med hvilken han flytt till Norge. Upptänd af vrede häröfver lät konungen fängsla fadern samt brodern, riddaren Rörek Algotsson. Tre af Algots andre söner, hvaribland Petter, hvilken sedan flere år varit konungens kansler, lyckades att undgå faderns och broderns öde, derigenom att de flyktade öfver till Norge, der Folke redan förut vetat att med sin röfvade brud sätta sig i säkerhet. Sjelfva biskop Bryniolf i Skara, som äfven var en son till lagman Algot, var så litet skyddad för konungens hämnd, att han måste taga sin tillflykt till Alvastra kloster, hvarifrån han dock utkom, men blott på vilkor, som voro för honom ytterst stränga. Äfven med lagmannen Algot och riddaren Rörek försonade sig fadern, men sitt embete som lagman återfick ej Algot med friheten. En af sönerne, Karl Algotsson, begaf sig då i förtröstan på det goda förhållandet mellan konungen och sin slägt, hvilket förhållande han trodde vara utsträckt äfven till de landsflyktige, åter öfver till fäderneslandet. Men han glömde vilkoret för en, som brutit konungens edsöre, att få blifva befriad från fredlöshetstillståndet, nämligen att på grund af målsegandens förbön, hafva erhållit konungens nåd, och han glömde äfven konungens stränghet. Han blef gripen och halshuggen 1290.

Nya samfunds- och rättsbegrepp gjorde sig nu gällande. Straffen hade förut mera burit karakteren af försoning och vanligtvis bestått i böter. Vid svårare förbrytelser följde äfven fredlöshet. Den fredlöse skulle hafva en månad på sig för att rymma undan eller för att ännu om möjligt kunna försona sig med målseganden. Den offentliga magten tog ej någon egentlig befattning med domens verkställande, som hon öfverlät åt målseganden. Först när denne var för svag för att vinna sin rätt af den dömde, lemnade hon sin hjelp. Lifsstraff och äfvenså kroppsstraff var i de gamla lagarne nästan okändt, utom för trälarne samt vid sådana nesliga brott, hvarmed följde äre-

löshet, såsom tjufnad, mord och högförräderi. — Men när konungen så småningom började taga bestraffningen för de svåraste brotten i sin hand, så begynte äfven straffet att förlora utseende af den enskildes hämnd för att antaga karakteren af samhällets och statsmagtens straff. Det blef målseganden förbjudet att i hemlighet förlikas med den, som begått något gröfre brott. Äfven föreställningen om straffet som en varning för andra gör sig så tidigt gällande som i ett af våra äldsta konungabref. Med lifsstraff, andra till skräck, hota konungarne i sina dombref dem, som bryta konungens dom. Konungen egde att med svärd afrätta den som, ehuru banlyst af biskopen, ej velat bättra sig. 1311 dömde erkebiskopen en bonde i Upland till bålet, emedan han förnekat Kristi sanna lekamens närvaro i nattvarden. Domens verkställande öfverlemnades åt den verldsliga makten.

Men af denna vår framställning af konungamagtens myndighet och anspråk får man ej draga den slutsatsen, att hon redan nu kunnat göra sig faktiskt gällande i allt eller ens i någon väsendtligare mån. Ty ännu var begreppet om den enskildes frihet och sjelfständighet så starkt och lifligt, att man visst icke skulle tåligt ha fördragit någon inblandning af konungen i hvad man ansåg vara sin uteslutande rätt. Vi hafva här endast velat framhålla den starka tendens till envälde, som under de kraftfulle Folkungarne, isynnerhet Magnus Ladulås, gjorde sig gällande. Så länge de kungliga anspråken häfdades och uppburos af så ovanliga herrskarenaturer, som en Birger Jarl och en Magnus Ladulås, så var ock konungamagten stark. Annat blef förhållandet under den följande tiderymden, med hvilken vi nu gå att sysselsätta oss.

II.

1319—1389.

Det föregående tidsskiftet karakteriserades af den gamla, fria samfundsandans försvagande, af uppkomsten af tvenne nya privilegierade stånd, hvilka till en början slöto sig till konungamagten, hvars myndighet härigenom ökades. Den tidrymd, som nu följer och som omfattar tiden från Magnus Erikssons uppstigande på Sveriges och Norges troner till k. Albrekts afsättning (1319—1389), förtjenar att benämnas stormansväldets tid. De store, som förut understödt konungen och låtit hans magt ökas på folkets bekostnad, vända sig nu emot konungen, som de störta. De tillvälla sig nästan all magt på bekostnad af konung och folk. Denna tid är äfven en förberedelsetid för Unionen. Magnus Eriksson var konung öfver Sverige och Norge. Hans son Håkan lade genom sitt giftermål med Margareta grunden först till Danmarks och Norges och sedan till alla de tre rikenas förening i den s. k. Kalmarunionen.

En särdeles liflig verksamhet rådde under denna period på lagstiftningens område. Ej nog med att flere landskapslagar nu först upptecknades, man företog sig äfven att, såsom i Norge, utarbeta en för alla landskap gemensam lag, Magnus Erikssons *Landslag*. Äfven städerna, som förut haft olika lagar, fingo nu en gemensam *Stadslag*. Dessutom utgåfvos en mängd kungliga stadgar, hvarigenom man sökte att närmare bestämma och ordna formerna för konungens domsrätt.

Som Magnus Eriksson vid sitt utväljande till konung var endast tre år gammal, sköttes regeringen under hans minderårighet af en förmyndarestyrelse, rådet. Åt drotsen Matts Kettilmundsson var särskildt den kungliga domsrätten uppdragen. Dock deltog äfven rådet med drotsen i den högsta rättskipningen. Det är högst få dombref, vi nu ega från Magnus Erikssons minder-

årighet. De äro vanligen utfärdade af drotsen eller af andra å hans vägnar. Af drotsen Matts Kettilmundsson hafva vi ett dombref utfärdadt på "räfsingatinget" i Örebro d. 12 Juni 1319. Detta är första och äfven enda gången som benämningen "räfsingating" förekommer. På latin benämndes det kungliga tinget "placitum justitiarum" och under Magnus Eriksson och sedan allt framgent, då dombref skrefvos på svenska, "räfst-" eller "rättareting". På det nyssnämnda räfsingatinget i Örebro dömde drotsen jemte två rådsherrar, af hvilka den ene tillika var lagman i Närike, efter noggrann bevisning och hörda vittnen, att Riseberga kloster skulle behålla den jord hon mottagit i pant af en väpnare för en rustad häst, hvilken jord väpnaren ej inom utsatt tid återlöst. Matts Kettilmundsson var ej länge drots. Detta embete innehades redan 1322 af en annan. Matts Kettilmundsson förekommer sedan såsom höfvidsman i Finland, der han äfven utöfvade den kungliga domsrätten.

Af Matts Kettilmundssons efterträdare i drotsvärdigheten hafva vi tvenne märkliga dombref. Den 19 Maj 1324 utfärdar drotsen Knut Jonsson ett dombref om den olagliga igenstängningen af vattendraget mellan Närtuna och Helgö. Domen afkunnades på *landstinget* i Upsala i närvaro af *uplandslagmannen Birger Persson* och *fogden i Stockholm*, sedan vittnesintyg aflagts *för drotsen och rikets rådgifvare*. Något straff för den olagliga igenstängningen omtalas ej. — Den 29 Okt. 1325 dömer samma drots efter noggrann ransakning på *Sviningе äng*, äfven nu i närvaro af *uplandslagmannen* och *fogden i Stockholm* angående tvisten mellan erkebiskop Olof och bönderna i Åkers skeppslag om *erkebiskopens gods i Tuna*, som vid den allmänna *krigsgärdens* utgörande, på grund af nämndens falska intyg, beräknats till tre markland. Med upphäfvande af nämndens vittne, hvilken först för drotsen och lagmannen och sedan för alla öppet erkänt sig på andras tillstyrkan svurit falskt, förordnar drotsen, att nämnda gods skulle, "i enlighet med hvad af ålder varit vanligt, beräknas endast till 12 öresland". Något särskildt straff ådömdes ej heller nu nämnden för dess falska vittne. De anförda dombrefven visa oss, att konungsdom dömdes af drotsen på det sedvanliga landstinget eller på särskildt ting under bar himmel, och att han biträddes af rådsherrar samt framför allt af lagmannen och fogden.

1332 blef Magnus Eriksson myndig och öfvertog då sjelf regeringen. Men innan vi öfvergå till framställningen af den kungliga domsrätten, sådan den framträdde under konungens egen regeringstid, vilja vi kasta en blick på det sätt, hvarpå förmyndare-regeringen fullgjort sitt höga och ansvarsfulla kall. — Att hos denna förmyndare-regering ej saknats vilja att befordra rikets väl, kan ej nekas. Flere af våra landskapslagar blefvo under denna tid upptecknade. För uppodlingen af det aflägsna och undangömda Norrland vidtogos flere nyttiga åtgärder. Äfven mot sitt eget stånd kunde rådet med kraft uppträda. 1323 måste frälset vidkännas en särdeles tryckande beskattning, "på det att ej bönderna ensamt måtte betungas med odrägliga skatter". Våldgästning förbjöds på det strängaste och riddare och väpnare befaldes inskränka sina öfverflödiga följen, "emedan detta var", säger Telgestadgan af d. 6 Maj 1330, "egentliga orsaken till det så häftigt öfverklagade allmänna onda". Genom förmyndare-regeringens åtgöranden förvärfvades de sydsvenska landskapen. Men taflan hade äfven sina skuggsidor. När Magnus sjelf öfvertog regeringen, fans i statskassan ej en mark inne. Och likväl skulle nu lösesumman för de nyförvärfvade landskapen, 50,000 mark silfver, motsvarande i vårt mynt ungefär 16 millioner kronor, utbetalas. De store redo öfver landet med talrika, beväpnade följen, s. k. "storflockar", och våldgästade allmogen. Detta erkändes af rådet i den stadga, som konungen i Skeninge d. 30 Nov. 1335 med rådets bifall utfärdade. Konungen säger här, att "han sannerligen och allt för sant förnummit, hurusom i *hans barndom flera dåliga sedvänjor uppstått*, konungen till mycken bedröfvelse och de fridsamme till mångahanda tunga. Konungen hade, då han hunnit till myndig ålder, bedit, rådt och hotat med sin stränga räfst att härifrån skulle afstås. Men få voro de, som på konungens råd, bön eller hotelse bättrat sig."

I hvad på konungen ankom, sökte han stäfja de stores sjelfsvåld. Nyssnämnda Skeninge stadga bestämmer fredlöshet för den, som red med fulla vapen eller med större följe än stadgan medgåfve. Tog en något ifrån en bonde eller prest mot hans vilja, och blefve dertill förvunnen, skulle konungen afrätta honom med svärd, "äfven om han ej tagit för mera än en hönas värde."

Den som genom svekfullt köp slog under sig kronans (skatte-)gods eller inkomster, skulle straffas som tjuf, d. v. s. med lifsstraff, om det stulnas värde uppgick till en half mark. Lifsstraff var ock utsatt för den, som fängslade en som ej var lagligen förvunnen, eller å bar gerning gripen, eller om det skett utan konungens bud.

Konung Magnus bemödade sig ock att i handling häfda kronans rätt och uppfylla sin konungsliga pligt att lag styrka och frid hålla, att skydda de fattige för de stores öfvervåld. Från kyrkan synes omkring år 1340 en allmän reduktion skett med de gods, som ifrån skatte kommit under kyrkan. Kyrkan egde ej skattefrihet för alla de gods, hon kunde förvärfva sig, utan endast för de gods, hvarå hon utverkat sig konungars tillåtelse till skattefrihet. Och den skattefrihet, som kyrkan åtnjöt, fritog henne ännu ej ifrån s. k. extra gärder. Äfven med det verldsliga frälset verkstäldes, eller åtminstone befaldes, omkr. 1350 en dylik reduktion. Såväl k. Magnus som k. Håkan vakade noga öfver att ej det andliga och verldsliga frälset skulle ökas på kronans bekostnad. K. Magni bemödanden att stäfja de stores sjelfsvåld väckte emot honom deras bittra och oförsonliga hat, ett hat, som slutligen utbröt i öppet uppror och medförde konungens fall och afsättning. Hatet har äfven förföljt honom efter döden. Hans minne har gått svärtadt till efterverlden. Men det har lyckligtvis varit vår tid förbehållet att ur samtida pergamentsbref och andra hittills mindre kända urkunder gifva en sannare och rättvisare teckning af denne konung, både som menniska och regent. Bland andra osannfärdiga beskyllningar, som framkastats emot honom, är äfven den, att han försummade rättvisans handhafvande, så "att han hvarken sjelf eller genom andra någonsin vårdade sig att uppehålla lag och rätt". Denna beskyllning skall också, enligt Eric Olai, hafva anförts bland orsakerna till hans afsättning. Men nu utvisa dombrefven, att ingen svensk konung oftare sjelf suttit till doms än k. Magnus. Nästan ständigt var han stadd på resor i sina vidsträckta riken, som han med förvånande hastighet genomreste för att, såsom han sjelf ibland säger, "skipa lag och rätt åt sina undersåtar" Genomträngd, som han var, af en liflig känsla af konungakallets vigt och ansvar, sökte han på allt sätt uppfylla sin konungsliga pligt att lag styrka och frid hålla. Med kraft uppträdde han mot

våldsverkare. I ett pergamentsbref, utgifvet i Lödöse d. 29 Juni 1362, talas det om våldsverkare, som konungen söndagen förut låtit afrätta och hvilkas gods han indragit. Stort förtryck och öfvervåld utöfvades ej sällan af de höga herrarne ifrån deras befästade borgar mot den värnlösa allmogen. Att Magnus visste med kraft uppträda äfven mot sådana fredsstörare, bevisas af konungens förfarande emot den mägtige riddaren Johan Offesson på Lindholmens slott i Skåne. Denne måste d. 1 Okt. 1339, efter en kort belägring, till konungen öfverlemna sitt "stentorn" på Lindholmen, afstå från de två härad, han slagit under sig, samt lofva att d. 7 Okt. infinna sig hos konungen på rättaretinget i Malmö och der underkasta sig konungens dom för allt hvad han och hans män brutit emot konungen och hans undersåtar. De vid denna tid allt mer och mer omkring sig gripande sjöröfverierna sökte konungen på allt sätt stäfja och bestraffa. Öfver svenska ädlingar af de förnämsta och rikaste ätter, som ej blygts att idka sjöröfveri, sitter konungen till doms och dömer. För att utrota sjöröfverierna afslöt konungen flerfaldiga gånger förbund med Hansestäderna om att gemensamt hålla i sjön ett visst antal krigsfartyg för att jaga efter sjöröfvare och skydda handelsfartyg. — Åt Lybeckarne återgaf konung Magnus deras strandgodsrätt att sjelfva få berga sitt gods och att derunder fridlysas från allt öfvervåld.

Blott en enda urkund finnes från denna tid, som innehåller en bestämd formulerad beskyllning för olagligt och orättrådigt förfarande å k. Magni sida. Magnus Nilsson på Refvelsta, en på denna tid mycket rik och mägtig man, hade en gång befalt sin sven öfverfalla och döda Magnus Lakabit, med hvilken han råkat i tvist. Denne dödade också verkligen M. Lakabit, då Lakabit reste hem ifrån sin sockenkyrka Altuna. I det dombref, som lagmannen i Upland, ridd. Karl Ulfsson af Tofta, en af k. Magni bittraste fiender, den 24 Aug. 1385 utfärdar, förklarar han, "efter nämndens utlåtande, att det ej varit någon fiendskap mellan Magnus Nilsson och Magnus Lakabit, förrän de mötts i Altuna kyrka, der Magnus Nilsson af *"retta vrede"* bad sin sven slå M. Lakabit, *som ej varit tagen i konung Magni skydd mot Magnus Nilsson*; och emedan k. Magnus ville tränga Magnus Nilsson ifrån godset Kataby, hade han köpt målsegan-

dens rätt af M. Lakabits arfvinge för 100 mark, af hvilken summa i sjelfva verket blott en del blifvit betald". På grund af dessa skäl underkänner Karl Ulfsson k. Magni rätt till Kataby, så mycket mera som godset utgjorde Magnus Nilssons systers arfslott efter fadern och af henne aldrig blifvit afträdt. Men nu är att märka, att samme lagman förut på tinget i Enköping *1360* fällt en *alldeles motsatt dom*, då han tilldömde k. Magnus godset Kataby, "emedan", såsom lagmannen Karl Ulfsson sjelf säger, "Magnus Nilsson för sin rätta brott bötte det till konungen med fastom och landslagom, såsom lagmannen fann med sann vittne och skäl". I ett bref af k. Magnus d. 12 Febr. *1357* säger konungen, att Magnus Nilsson på Refvelsta hade på det räfsteting, som konungen höll i Enköping, i flere riksråds närvaro våldfäst åt konungen "lif och gods" för dråpet å M. Lakabit, *som haft konungens freds- och skydds-bref*. Efter sina goda mäns råd och bön, hade dock konungen tagit Magnus Nilsson till nåder, emot det att han med *fränders* och vänners *samtycke* gaf konungen Kataby såsom försoning för alla sina brott. Återfordrades Kataby af slägtingarne, så skulle i stället betalas 500 lödiga mark, hvilket eljes var den summa, med hvilken Magnus Nilsson skulle fått frälsa sitt lif.

Det är nu svårt att afgöra, huru förhållandet i verkligheten varit, då Karl Ulfsson sjelf om samma sak fält olika utslag. Men tills andra och bättre bevis förebringas emot k. Magnus, torde vi få skänka det största förtroendet åt Karl Ulfssons tidigare dom till k. Magni förmån.

Vi hafva förut nämnt, att på lagstiftningens område rådde under k. Magnus Erikssons regering en synnerlig verksamhet. Flere stadgar utgåfvos, hvarigenom man isynnerhet sökte ordna formerna för den kungliga domsrätten. Så föreskref *Upsala stadga* af d. 6 Dec. 1344, att i hvarje lagsaga skulle finnas *en nämnd af 12 personer*, utsedde af konungen och lagmannen. De skulle ega att ransaka om brott mot konungens rätt och nyssnämnda Upsala stadga, som företrädesvis handlar om våldgästning, svekfullt köp eller byte af skattejord m. m. Minst två gånger om året skulle de samlas på den tid och ort, de sjelfve

bestämde. Genom k. brefvet d. 26 Aug. 1346 till invånarne i Upland erhåller denna nämnd namn af *konungs nämnd, samt rätt att äfven döma å konungens vägnar*. Till densamma skulle också de mål ligga, som skulle *slitas af nämnd*, men emot hvars *utslag vädjats till konungen*. Konungen säger sig ha inrättat denna nämnd, emedan han sjelf för riksens ärendens skull så i Sverige som i Norge ej hinner personligen vara tillstädes för att sanning utleta. I k. brefvet namngifvas de 12, som konungen med *rådets samtycke* härtill utnämnt. Något bifall af lagmannen och landskapets invånare kom deremot ej i fråga. De utnämnde voro lagsagans förnämste män. Flere voro riddare. Eget nog förekommer ej lagmannens namn bland de utnämndes. Annars var lagmannen en så godt som sjelfskrifven bisittare i de kungliga domstolarne. Konungsnämnden egde, "såsom ersättning och kost under den tid hon for omkring i landet i konungens ärende och allmogen till gagn, och på det att ej allmogen måtte betungas", rätt att uppbära häradets andel i de böter, hon ådömt samt en tredjedel af böterna för konungsdombrott, men skulle också hafva befattning med att utmäta dessa böter. Kunde ej hela nämnden komma, så skulle åtminstone tvenne nämndemän infinna sig, som då egde att taga andra med sig af häradet, så att "nämnden blefve fulltalig eller åtminstone mer än hälften".

Magnus Erikssons landslag och äfvenså hans allmänna stadslag omtala också, ehuru på ett sväfvande och obestämdt sätt, *"konungsnämnden"*. Tillsatt af konungen och landskapets invånare skulle den ransaka om alla dem, som allmogen ofredade emot konungsbalken. Den skulle äfven utkräfva böter för konungsdombrott. Till densamma hörde ock ransakning vid anklagelse för uppror och högförräderi. Någon särskild domsrätt tillerkännes likväl ej "konungsnämnden". *K. Kristoffers landslag* stadgar uttryckligen "konungsnämnden" såsom en ransakande nämnd på de för hela lagsagan gemensamma årliga räfstetingen, der konungens dom dömdes af andre.

Endast ett par bref finnas från Magnus Erikssons regering, som visa, att en sådan fast "konungsnämnd" verkligen, ehuru sannolikt under ytterst kort tid, funnits. Sedan upphöra alla spår af densamma. Troligtvis ville ej konungen afhända sig sin domsrätt för att lägga den i landskapsmagnaternas händer.

Vi vända oss nu till de af Magnus Eriksson utgifna allmänna *lands-* och *stadslagarne*, för att undersöka deras bestämmelser om konungens domsrätt. Landslagen har ungefär samma stadganden om den kungliga domsrättens gränser och omfång som den yngre Vestmannalagen. Konungen förklaras vara högste domaren, egande rätt att afdöma allmogens käromål efter förut använd bevisning eller ock oberoende deraf utleta sanningen. Han sätter dom i domares händer. Han bryter skroksokner och ofsokner. Blott konungen kan upphäfva giltigheten af en i målsegandens frånvaro gången ed. Till honom skulle vad ske emot häradsnämnden, om det vädjats, innan nämnden svurit. Kristoffers landslag föreskrifver vad ifrån häradsnämnden till lagmansnämnden och från denna till konungen. Någon instansordning finnes ej i Magnus Erikssons landslag. Konungen kunde döma såväl i första som i sista instans, och lagmannen kunde upptaga ett mål till omedelbar behandling, utan att det förevarit inför häradshöfdingen. Mot det ej ovanliga bruket att personer stämdes utom landskapet att svara för konungen, som ofta, till och med i första instans, afdömde tvister, borde landslagens bud, "att gerning skall ransakas, der hon gjord är, och bötas, der man bor", ensamt ha utgjort ett tillräckligt hinder.

De ting, som omnämnas i lands-lagen, äro *härads-*, *lands-* *och lagmansting*, samt *räfst-* eller *rättareting*.

Häradsting skulle hållas af häradshöfdingen på rätt tingsdag och tingsstad under de tre laga tingsterminerna, (vinter, sommar och höst). Blott en dag i hvarje vecka under tingsterminen fick ting hållas, såvida ej konungens bud eller annat nödvändigt fall, som inträffat, påkallade ett urtima ting. Det andra slaget af ting var *landsting*, som hölls af lagmannen 4 gånger om året å lagsagans hufvudort med hela lagsagan. Dessutom skulle lagmannen hålla *lagmansting* en gång om året i hvarje härad. *Räfst- eller rättareting är den enda form för den kungliga domsrättens utöfning, som landslagen omnämner*. Någon skilnad göres ej i lagen emellan dessa ting, ej heller bestämmes det, huru ofta de skulle hållas. Dock stadgas det, att räfstetinget skulle utlysas 6 veckor innan dess hållande. Det skulle hållas af konungen eller hans domhafvande. Hvem denne, i konungens frånvaro, skulle vara, upplyses ej, lika litet som

bisittarne i rätten uttryckligt omnämnas. Vid tinget skulle konungen biträdas af nämnd, som utsågs af häradshöfdingen, med häradsboarnes bifall, till hälften frälse, hälften bönder. Häradshöfdingen skulle sjelf sitta i nämnden. Blott tre af nämnden fingo jäfvas. Annars heter det om nämnden vid häradsting, att hon skulle tillsättas med båda parternas bifall. "Råde hvar för halfva nämnd." Räfstetingsnämnden åtnjöt underhåll af häradshöfdingen, som skulle underhålla hvar frälseman i nämnden med två hästar och hvar bonde med en häst. Dessutom skulle häradshöfdingen underhålla lagmannen med 8 hästar. Till ersättning härför egde han att uppbära häradets andel i de å räfstetinget ådömda böterna. Fogden skulle deremot underhålla konungen eller hans domhafvande med 8 hästar och konungens sigillbevarare med 3 hästar. Lagens mening synes nämligen ha varit, att allmogen ej skulle i och för räfstetinget betungas med någon gärd. Detta nämner ock Upsalastadgan af d. 6 Dec. 1344 såsom anledningen till "konungsnämndens" rätt att få uppbära häradets andel i böterna. Dessa böter måste ha varit mycket betydliga, emedan de kunde anses såsom en tillräcklig ersättning. Bland de i landslagens konungabalk uppräknade 6 fall, då konungen egde att fordra särskild gärd, nämnes ej räfsteting, ehuru k. Magnus i ett bref d. 7 April 1346 till invånarne i Upsala, Strengnäs och Linköpings stift, — deri han beder allmogen om tillgift för de stora skatter, de för konungens skull måste bära, och hvari han lofvar att ej besvära dem med några nya pålagor utöfver de lagliga, — särskildt förbehåller sig rätt att få uppbära gärd, då han reser omkring i landet för att hålla räfsteting. Flere bevis finnas ock att det fortfarande varit sed att fordra gärd för räfsteting. I k. Magni privilegier för Norbergs bergslag d. 24 Febr. 1354 fritagas bergsmännen från all gengärd, "utom mot den, som konungsdom hafver, eller mot konungen sjelf, då han kommer". Och i den delningstraktat, som k. Magnus d. 22 Nov. 1359 ingick med sin upproriske son Erik, då han med honom på två års tid delade sitt rikes inkomster, "faderligen behjertande sonens qval, bekymmer och gäld", föreskrifves det äfven, att inkomsten vid rättaretingen skulle jemt delas emellan dem båda, *men underhållet för nämnden skulle, "såvida ej bönderna bestridde den", bekostas af bådas lotter.* Att nämnden skulle underhållas af häradshöfdingen, som härför hade att upp-

bära häradsböterna, såsom landslagen föreskrifver, omtalas ej i delningstraktaten, men deremot får man veta, att konungen skulle bestrida nämndens underhåll, om ej bönderna gjorde det, med sin andel af rättaretingets inkomster, hvilka helt säkert ej varit så obetydliga, då de upptogos till delning emellan k. Magnus och hans son Erik. [1])

Af landslagens bestämmelser om underhållet vid räfsteting finner man, att vid detsamma voro närvarande utom konungen eller hans domhafvande, konungens sigillbevarare, lagmannen, fogden samt häradshöfdingen, hvilken sistnämnde sjelf skulle sitta i nämnden. Att räfsteting hölls häradsvis, framgår af nämndens tillsättning. Nämnden skulle tillsättas af häradshöfdingen med häradsboarnes samtycke. De kungliga räfstetingsdombrefven utvisa också, att så varit förhållandet.

Landslagen har upptagit Östgötalagens stadganden om edsöresmål, "att de skulle stånda qvar till konungsräfst, der de skola slitas af häradsnämnd, hvarvid häradshöfdingen skulle lägga dem biltoga, som brutit konungens edsöre".

Vid räfsteting kunde ett mål genast afgöras, vare sig svaranden var tillstädes eller icke, såvida att käromål rätteligen väckts och svaranden saknade laga förfall. Vid de andra tingen kunde en tredskande part länge uppehålla en sak, blott genom att ej infinna sig. Käromål, som skulle upptagas på räfsteting, borde efter räfstetingets utlysande väckas å första (härads)tinget eller å kyrkostämma, om ting ej hölles.

Vi hafva förut nämnt, huru sväfvande och obestämda landslagens föreskrifter äro om "*konungsnämndens*" befogenhet. Upsalastadgans af d. 6 Dec. 1344 bestämmelser om "konungsnämnden" upptagas i det närmaste i landslagen.

I Magnus Erikssons landslag finnes ej ett enda ställe, som kan vittna om någon *domsrätt för rådet eller herredagen.* Ej heller drotsen omtalas såsom dömande konungens dom. Deremot omnämnes på ett par ställen "konungens embetsman" såsom konungsdomhafvande. "Konungens kanslers" befattning med upp-

---

[1]) Gustaf I sökte till och med ibland att göra sig en särskild inkomst af böndernas gärd vid räfsteting. Så befalde han 1549 fogden i Dalarne att förhandla med räfsteherrarne, att de måtte resa till Dalarne med det minsta möjliga följe, "på det att mesta parten af den *sköna gärd,* bönderna utgjort mot konungsräfsten i Dalarne, måtte komma konungens gårdar och hyttor till godo."

sättande af kungliga dombref torde framgå af landslagens föreskrift, att konungens "dagsbref" skulle lösas hos konungens kansler med en half mark, och "fridsbref" med en mark. Det torde ock hafva varit kansleren, som åsyftats med den vid räfstetinget förekommande konungens sigillbevarare.

Angående omfånget och gränserna för *konungens benådningsrätt* är Dråpmålabalken mycket upplysande. Kom en dråpare sjelfmant för konungen eller "hans embetsman i riket" och bekände sin gerning, så skulle han erhålla af konungen "dagsbref" d. ä. säker lejd samt bref till det härad, der gerningen gjordes, med namngifvande af en person, som skulle vid häradstinget å konungens vägnar vara närvarande, att målet måtte granneligen ransakas. Häradshöfdingen och nämnden skulle då ransaka, om dråpet skett af nödtvång och rätt lifsnöd, i hvilket fall de skulle ålägga målseganden att taga böter, så som de ville ansvara inför Gud och konungen. Öfverbevisades åter dråparen, att han onödd begått gerningen, fick ej målseganden åläggas att taga böter, utan skulle dråparen rymma landet och ej få frid, förr än han erbjudit så stora böter, som målseganden fordrat. Först sedan dråparen erlagt dessa och målseganden bedit för honom, egde konungen honom frid gifva. — Den offentliga magten ingriper ej här i den mening, hvarunder vi nu tänka oss densamma. I stället för att framträda som en straffande magt, vill hon bemedla försoning. Äfven dråp kunde försonas med böter. Vid dråp af nödtvång måste målseganden förpligtas att taga böter, hvilkas storlek bestämdes af nämnden. Var dråpet begånget utan nödtvång, så bestod ej straffet deri, att den skyldige öfverlemnades åt statsmagtens straff eller åt den enskildes hämnd, utan en viss tid medgafs dråparen att rymma, hvarefter han förklarades fredlös. Men var ej målseganden oblidkelig och dråparen villig samt i stånd att betala de äskade böterna, så kunde dråparen på målsegandens förbön äfven af konungen erhålla frid emot utläggande af 40 marker till konungen. Genom dråp var ej blott den enskildes, utan äfven det allmännas, konungens frid kränkt. Derföre måste båda försonas. Likasom ej konungen mot målsegandens vilja kunde förunna en dråpare lifvet, så kunde ej målseganden ensam gifva dråparen frid. En sådan frid berodde alltid ytterst på konungen.

Lifsstraff förekomma vida oftare i landslagen än i landskapslagarne. "Bödel" omtalas dock ännu icke, väl deremot "konungens häkte". Sedan en å bar gerning gripen dråpare blifvit å tinget lagligen förvunnen och dömd, öfverlemnades han till målseganden, som sjelf lät afrätta honom. Man gjorde ännu fortfarande stor skilnad mellan de fall då brottslingen gripits å bar gerning och de fall, då detta ej varit förhållandet. Mordbrännaren, som gripes med "blåsande mun och brand", skulle å bål brinna. En mordbrännare som ej gripits å bar gerning och ej inom viss tid kunnat ersätta skadan, egde hvem som helst att dräpa. Mördaren lades på stegel, mörderskan stenades. Dråparen, som gripits å bar gerning vid liket eller å färsk fot samma dag och dygn, som gerningen föröfvats, dömdes från lifvet, om han dräpt af lust och ej af rätt lifsnöd. Allenast i kyrkor eller i kloster skulle han njuta frid. Hade deremot dråparen dödat till sjelfförsvar, så kunde målseganden åläggas taga böter, hvilkas storlek bestämdes af nämnden. Vi hafva redan förut omnämnt, att äfven den som onödd och otvungen begått dråp samt ej gripits å bar gerning, kunde erhålla frid, då han erlagt de af målseganden äskade böterna samt målseganden bedt för honom hos konungen. Blodshämndens tid var nu förbi. Derest den dödades arfvinge redan samma dag fälde dråparen, dömdes han till böter. Den offentliga åklagaremagten erhåller ökad befogenhet. Konungens länsman skulle instämma den, som gjort sår eller blodvite eller hvad brott som helst, om målseganden i hemlighet tagit böter och förlikt sig. Tog någon lösen för tjuf eller lagligen fångad dråpare, eller lät honom blifva onäpst, bötte han 40 mark till konungen och förverkade lösen, ehvad det var målseganden eller någon annan som tagit lösen. Med stor stränghet straffades stöld. Den som stulit för mer än half marks värde och blifvit gripen å bar gerning, skulle föras till tinget med "bakbundna händer". Straffet var hängning. Uppgick det stulnas värde till mindre än half mark eller var tjufven ej å bar gerning gripen, så skulle han föras till tinget med "frambundna händer" samt kunna frälsa sig med böter.

Kort efter landslagens utgifvande utkom den *allmänna stadslagen*. Angående konungens domsrätt stadgar den, att konun-

gens dom skulle dömas i staden af en af konungens rådsherrar, som för detta ändamål skulle två gånger om året, vid Pingst och S:t Jakobs dag, inkomma till staden jemte biskopen eller en af domkapitlets medlemmar för att slita stadsboarnes tvister, vare sig sins emellan eller med frälsemän, prester och bönder, af hvilka de ej kunnat erhålla rätt. Högst 14 dagar fick denna domstol sitta; inom denna tid skulle alla vid domstolen anhängiggjorda tvister vara slitna. Stadslagen innehåller ej några vidare föreskrifter om denna rätts sammansättning och organisation. Ingen upplysning lemnas, om äfven andre, såsom t. ex, lagmannen, varit bisittare, samt om, i likhet med landets räfste- eller rättareting, ransakningen hölls af en särskild nämnd. Ej heller upplyses man, om vad fick göras från denna domstol till konungen sjelf.

Äfven stadslagen förbehåller mål, som röra uppror och högförräderi, åt "konungs-nämnden". Någon domsrätt för riksrådet eller herredagen eller för drotsen omtalas lika litet i stadslagen som i landslagen.

De domsmyndigheter, som stadslagen omnämner, äro 1) "rätten ute å torget", 2) stadens råd, samt 3) den rätt, som bildades af konungens rådsherrar, å konungens vägnar, samt af biskopen. Rådet, som enligt regel skulle bestå af 6 borgmästare och 30 rådmän, hälften svenskar, hälften tyskar, skulle sitta tre dagar i veckan för rätta å rådstugan.

Fogden egde såsom konungens ombud deltaga i alla domar. Han och rådet dömde såväl i första som andra instans. Till rådet kunde nämligen vädjas från "rätten ute å torget", som bestod af tre domare, en fogde å konungens vägnar samt två rådmän, en svensk och en tysk. Samma rättegångsdagar gälde för "rätten ute å torget" som för rådet å rådstugan. Från fogden och rådet fick ej vädjas till lagmannen, utan blott direkte till konungen, då vadet skulle ske inom 8 dagar med 20 marker af den vädjande och 40 marker af fogden och rådet. Märkligt är att konungen, då han dömt, ej fick någon andel i vadpenningarne, hvilket annars för landet var det vanliga. Motpartens hela vadesumma tillföll den vinnande ensam. Var någon missnöjd med fogdens och rådets dom, men ville ej vädja under konungen, så kunde han begära, att "stadsens bok" skulle uppläsas

hvarvid han måste framlägga på "disken" 5 öre, som tillföllo de dömande och stadens skrifvare.

Konungens domsrätt var ej heller i stadslagen begränsad blott till sådana mål, som i vadeväg dragits under konungens dom.

Under k. Albrekts oroliga regering fortgick ej något egentligare lagstiftningsarbete, hvarigenom den kungliga domsrätten kunde på något närmare sätt bestämmas eller bättre ordnas.

Vi vilja nu med ledning af de kungliga dombrefven söka att meddela en framställning af den kungliga domsrätten sådan den faktiskt framträdde under Magnus Erikssons och Albrekts af Meklenburg regeringstid.

Konungens domsrätt framträder under trenne hufvudformer, nemligen på *ting*, på *rådsmöten* eller i *konungens hof*.

Konungen kunde antingen sjelf eller genom andra hålla ting i landskapet dels med ett härad och dels med hela landskapet, och det stundom vid tiden för de ordinarie landstingen å lagsagans hufvudort.

De flesta kungliga dombref under denna period äro räfstetings-dombref. Såväl k. Magnus Eriksson som Albrekt af Meklenburg hafva personligen dömt å räfsteting. Men då de räfstetingsdombref, som Albrekt sjelf utfärdat, äro endast några få, hafva vi en betydande mängd sådana af k. Magnus. Ingen af Sveriges konungar under medeltiden har utfärdat så många dombref som k. Magnus. De äro utgifna dels på räfsteting, dels på rådsmöten, dels i konungens hof utan att ting eller råd omtalas. Intill landslagens utgifvande voro dombrefven vanligen på latin, men sedan skrefvos de enligt landslagens bud för det mesta på svenska. Ytterst sällan nämner k. Magnus i sina *räfstetingsdombref*, att han dömt med bisittare eller med nämnd och aldrig uppger han tingsområdet; deremot framhåller han, hurusom han i egen person suttit till doms. Konungens räfstetingsdombref äro ej beseglade eller contrasignerade af några såsom domsvittnen. — I de danska rättaretingsdombrefven var det ständigt

sed, att konungens "rättegångskansler", *justitiarius*, contrasignerade. Hans namn stod alltid nederst på dombrefvet såsom vittne. — Deremot händer det i andra dombref af k. Magnus, som ej äro utgifna å ting, att någon eller några rådsherrar nämnas såsom domsvittnen eller såsom de der varit närvarande. Vanligtvis är det då "drotsen" eller konungens högste embetsman (officialis noster generalis) eller sådana rådsherrar, åt hvilka konungen helst uppdrog att döma konungsdom, som sålunda omnämnas. K. Magni dombref äro beseglade med hans "rättegångssigill" (sigillum ad caussas). Äfven k. Erik Magnusson och Albrekt hade ett särskildt "rättegångssigill", dock beseglade k. Albrekt vanligtvis ej med detta, utan med sitt "secret". Med k. Albrekts "rättegångssigill" beseglar äfven drotsen Bo Jonsson en gång ett räfstetingsdombref. Detta är det enda oss bekanta fallet, då konungens domssigill användts af någon annan än af konungen sjelf. Det var nämligen en stående sed, att konungens domhafvande, äfven om denne var drotsen sjelf, beseglade med *sitt* sigill. Utom "sigillum ad caussas" hade k. Magnus tvenne andra sigill, ett mindre, "secretum", och ett större, "konungens större sigill", hvilket sistnämnda endast begagnades för vigtigare statshandlingar. Blott en enda gång hafva vi funnit, att k. Magnus begagnat det större sigillet för en rättegångshandling, nämligen för ett dombref om hufvudgården i "Gyuthelycke", hvarå konungen förut utfärdat 4 dombref, (sub majore sigillo nostro) som ej blifvit iakttagna.

Var konungen sjelf förhindrad att hålla räfsteting, så höllos de af andra å hans vägnar. Från Magnus Erikssons regeringstid hafva vi flere räfstetingsdombref utfärdade af personer å konungens vägnar. Men det vida öfvervägande antalet af sådana dombref är från k. Albrekts tid. Under ingen svensk konung hafva räfsteting så ofta blifvit hållna som under k. Albrekt. Sjelf höll han visserligen ej ofta ting — hans ringa kännedom af svenska språket och lagen torde ha lagt hinder härför — men så lät han så mycket oftare andra göra det i sitt ställe. Nästan hvart år synes räfsteting ha hållits med de särskilda landskapens olika härad. Synnerligt talrika äro räfstetingsdombrefven för Småland, Östergötland, Södermanland, Vestmanland och Upland. Så mycket mera anmärkningsvärdt är då, att för Vestergötland finnes för denna tid (1319—1389),

oss vitterligen, intet enda räfstetingsdombref. Orsaken till detta märkliga förhållande torde närmast vara att söka i de stora förödelser, som så ofta öfvergingo detta gränsland, såväl från Norrmännens som från Danskarnes sida. Vid dessa förödelser förstördes sannolikt en stor mängd bref och handlingar. Räfstetingsdombrefven upplysa oss om hurudan dessa tings sammansättning och organisation var beskaffad, och hvilka de mål voro, som vid dem brukade förekomma. Det är endast undantagsvis som benämningen "rättareting" användes, och då alltid i samma mening som "räfsteting", hvilket enligt regel hölls med *ett härad*, hvarvid en häradsnämnd med häradshöfdingen ransakade. Allt detta var i öfverensstämmelse med landslagen. Nämnden vid räfsteting kallades än häradsnämnd, än konungsnämnd. Någon skilnad mellan frälsemän och bönder i nämnden göres vanligen ej. De fleste voro bönder, ehuru landslagen föreskref, att en sådan nämnd skulle bestå af hälften frälse och hälften bönder. Räfstetinget hölls dels i sjelfva häradet och då ofta å dess rätta tingsstad, dels i lagsagans hufvudort, der landsting brukade hållas, och dels i en till häradet närbelägen stad. — Ting höllos i allmänhet under bar himmel. Detta bevisas bäst af tingsställenas namn, hvilka ofta ändas på -hög, -mo och -mark, samt äfven deraf att lagarne icke hafva någon föreskrift om tingshusbyggnad. — Invid kyrkor höllos ofta ting. Äfven inne i kyrkor kunde ting hållas eller rättsförhandlingar försiggå. Att presterskapet dock ej var så synnerligen villigt att upplåta kyrkor för ting och möten, samt att kyrkor understundom med våld uppbrötos för att användas till sådant ändamål, finner man af den förordning, som biskoparne utfärdade d. 11 Sept. 1380 i Södertelge, hvari de bannlysa just tilltaget att inom kyrkogårdarne, i kyrkopresternas hus eller i de "uppbrutna kyrkorna" hålla sammankomster och ting. — Enligt regel äro räfstetingsdombrefven utfärdade af en rådsherre eller annan lagerfaren man, såsom konungsdomhafvande, och af lagmannen eller hans vikarie, vid straff för dem, som bryta domen, af 40 mark för konungs dom och 6 för lagmans dom, Dessa två beseglade äfven domen med sina sigill. Icke sällan förekommer det, att de båda dömande utfärda särskilda dombref, och dombrefvet af konungens domhafvande utgör då vanligen en stadfästelse af lagmannens dombref. I räfstetingsdomsbrefven omtalas ej om det

äfven funnits några andra bisittare tillika med konungens domhafvande och lagmannen. Det är mycket möjligt att biskopen eller någon af domkapitlet satt i rätten, såsom stadslagen föreskrifver angående den kungliga domsrätten i städerna. Att biskopen samt några af domkapitlet skulle vara bisittare i räfsteting, förordnas såväl i de kungliga stadgarna 1413 och 1435 som ock i Kristoffers landslag 1442.

Någon gång heter det i räfstetingsdombrefven, att konungens domhafvande och lagmannen dömt på räfsteting, som *fogden höll;* annars är det vanligt, att de dömande äfven sades hafva *hållit* tinget. Enligt svealagarne hade domaren ej rätt att utlysa ting. Detta tillhörde fogdens syssla. Men i Magnus Erikssons landslag erhåller häradshöfdingen äfven denna rättighet. Fogden var dock alltid närvarande vid tingen för att bevaka konungens rätt.

Under k. Albrekts regering förekommo ej så sällan tyskar såsom konungsdomhafvande vid räfsteting. Dessa borde dock genom sin börd och genom sin helt säkert ringa bekantskap med svenskarnes språk, lagar och förhållanden, allra minst hafva kommit i fråga vid erhållandet af en sådan befattning. Vid räfstetingen under förevarande tid förekom ej, såsom vid k. Karl Knutssons räfst 1453 och 1454, att samme personer såsom konungsdomhafvande reste omkring i alla landskap och höllo räfsteting; tvärtom var det ej ovanligt, att inom samma landskap och till och med under samma år flere olika personer höllo räfsteting å konungens vägnar på särskilda orter af landskapet. Det var icke regel, att drotsen hade konungsdom, då konungen sjelf var förhindrad att döma. Visserligen nämnes drotsen Bo Jonsson rätt ofta såsom konungsdomhafvande, men dock icke så ofta, som man skulle ha väntat. Det har blifvit sagdt, att under Albrekts regering utöfvades den kungliga domsrätten icke i konungens utan i drotsen Bo Jonssons namn. Anledningen till ett sådant påstående har varit den, att det verkligen finnes några dombref, hvari konungsdomhafvanden säger sig hafva dömt å drotsen Bo Jonssons vägnar och således icke å konungens vägnar. Men detta innebär ej något annat än att drotsen Bo Jonsson, som af konungen erhållit uppdrag att döma konungs dom, uppdragit åt en annan att i sitt ställe döma. Ett sådant förfarande var ej sällsynt. Och äfven om andra, som ej beklädde drotsvärdigheten,

förekommer uttrycket, att räfsteting hållits eller konungsdom dömts å deras vägnar. Så utfärdas ett räfstetingsdombref 1395 af Johan Nilsson, konungsdomhafvande "å ridd. Sten Bossons vägnar". I de dombref, som drotsen Bo Jonsson sjelf utgifvit, förklarar han uttryckligen, att *han dömt "å k. Albrekts vägnar"*, hvilket äfven andre konungsdomhafvande säga sig hafva gjort.

Att *vad tilläts* såväl emot *räfstetingsnämnden* som emot *de dömande,* — hvilket landslagen icke alls omnämner — framgår deraf, att domen afkunnades, "sedan", såsom det ofta heter, *"ingen velat vädja emot oss* (konungsdomhafvanden och lagmannen) *eller nämnden"*. Om nämnden brukade det heta, att hon ransakade, vittnade och "efter svor", det vill säga, vittnade först och sedan med ed bekräftade sitt intyg. Enligt landslagen skulle också vad afläggas, innan nämnden svurit. Inför nämnden, som var en ransakande nämnd, aflades vittnesmål. Upplysande för nämndens befattning och verksamhet vid räfsteting är det bref, som häradshöfdingen i Memmings härad i Östergötland d. 15 Juni 1389 utgaf angående rättegången på det räfsteting, som förut blifvit hållet i Norrköping med Memmings härad, der biskopens i Linköping tjenare och landbor dömts biltoga, emedan de med våld satt sig emot dem, som enligt deras förmenande olagligt ville upprifva biskopens ålfiske vid Munkaboda. Dessa hade biskopens tjenare bastat och bundit såsom våldsverkare. Nu förklarar häradshöfdingen, att på nämnda räfsteting hade "hvarken han eller de gode män, som med honom i nämnden sutto, någonsin lagt biskopens tjenare och landbor biltoga; förty Petter Tomasson (underlagman i Östergötland och då dömande med konungsdomhafvanden) lade ej mera till oss tolf i nämnden, än att vi skulle veta och skåda, om de kommo för fiskvattnets skull eller ej; men om de kommo skäligen eller oskäligen, det vardt inte till oss tolf lagdt." Vid det räfsteting, som hölls i Norrköping d. 29 Januari 1391 af ridd. Birger Ulfsson, konungsdomhafvande å drottning Margaretas vägnar, och ridd. Ulf Jonsson, lagman i Östergötland, med Memmings härad, upphäfva dessa den nyssnämnda räfstetingsdomen och frikänna biskopens tjenare från allt ansvar; och underlagmannen Petter Tomasson, som äfven var närvarande, ändrar sjelf sin dom till frikännelse, emedan han nu fått veta, att "biskopen egde i sin gård samma rättighet som konungen". Vi hafva förut anfört landslagens

stadganden om edsöresmål, att "de skulle stånda qvar till kon ungsräfst, der de skola slitas med häradsnämnd, hvarvid häradshöfdingen skulle lägga dem biltoga, som brutit konungens edsöre."

De vid räfstetingen förekommande målen voro såväl civila mål som brottmål. Oftast var det gods, som olagligen och med våld frånhändts den rätte egaren, hvilket nu återdömdes. Ridd. Erik Karlsson, som under k. Albrekt var "landsherre" och höfvidsman öfver Östergötland och ofta användes såsom konungsdomhafvande vid räfsteting i Östergötland, framstår i några dombref i en allt annan än vacker och fördelaktig dager. I ett räfstetingsdombref af ridd. Erengisle Nilsson, utfärdadt i Söderköping d. 18 Mars 1386, återdömdes till rätta egaren ett gods, som ridd. Erik Karlsson "olagligen fråntagit honom, falskligen föregifvande, att han blifvit till något brott förvunnen". Något särskildt straff härför på Erik Karlsson omtalas ej i dombrefvet. Det var samme Erik Karlsson, som då biskop Gotskalk i Linköping 1374 blifvit vid Linderås kyrka mördad af ridd. Matts Gustafsson (Sparre), hvarvid biskopens och hans tjenares tillhörigheter bortröfvades, långt ifrån att beifra en sådan våldsbragd, tvärtom skyndade att med 3 andre riddare, hvilka voro tyska slottshöfvidsmän, tillegna sig såväl biskopens lösegendom som biskopsstolens gods och tillhörigheter, "så att intet blef öfrigt åt biskopens enskilde tjenare, som hos honom hade stora summor innestående". Som bekant, var det först efter flere års förlopp, som ridd. Matts Gustafsson beqvämade sig att med gåfvor till kyrkan försona sitt brott. — Och Bo Jonsson, hvilken såsom Sveriges drots bort näst konungen hafva vakat öfver lag och rätt, mördade 1381 med egen hand ridd. Karl Nilsson (Färla) inför sjelfva högaltaret i Gråmunkebrödernas kyrka i Stockholm (nuvarande Riddarholmskyrkan). Några dagar derefter kungjorde han för den mördades syster och svåger, i närvaro af riksråden, marsken Karl Ulfsson af Tofta och Knut Karlsson, att han tagit alla den mördades egendomar i Södermanland "för hans stora och margfaldiga brott, för hvilka han fälder var, som mången god man i Sverige vetterligt och kunnigt är," och att "systern och hennes man egde intet efter ridd. Karl Nilsson hvarken att ärfva eller gälda". Dessa måste då åtnöja sig med att "icke som

ärfda bot", utan såsom "nådegåfva" emottaga af Bo Jonsson en liten ersättning emot löfte att aldrig tillvita Bo Jonsson eller hans arfvingar "för det Karl Nilsson vardt slagen". I Gråmunkebrödernas anteckningar får dock Karl Nilsson tillnamnet "den gode", hvilket visar, att han ej af alla ansågs så brottslig. -- Bo Jonsson var för öfrigt ständigt sysselsatt med att genom köp, byten eller på annat sätt föröka sin till slut oerhörda förmögenhet, och de medel han härvid använde voro ofta våld och olag. På de räfsteting, som efter hans död höllos under Margareta, återdömdes ej sällan gods, som Bo Jonsson med våld tagit från rätte egaren. Personer, som ej godvilligt ville afstå sin jord, hade han låtit basta och binda, insatt i stocken o. s. v. Ibland hade han gifvit en ringa och obetydlig ersättning, ibland åter ingenting alls. Räfstetingsdombrefven från Albrekts regering omtala flere stormän, som med våld tillegnat sig andras gods och egendom, men som nu dömdes skyldiga att återlemna desamma. Bland sådana personer hafva vi att nämna den högättade ridd. Erik Valdemarsson, f. d. drotsen Nils Turesson, ridd. Torsten Notolfsson m. fl. Ridd. Nils Gädda dömdes 1380 genom en räfstetingsdom af ridd. Karl Ulfsson af Tofta och underlagmannen P. Djekn i Södermanland att återgifva biskopen i Strengnäs de 100 ålar han frånröfvat biskopens mjölnare.

Då man nu besinnar, att riksråd, landsherrar och till och med rikets drots, som genom sina befattningar bort vara förpligtade att lag styrka och frid hålla, läto sådana grofva våldshandlingar komma sig till last, kan man lätt föreställa sig, huru sorgligt och bedröfligt landets tillstånd genom de stores sjelfsvåld var, och ej utan skäl liknade de andliga det vid tillståndet i en röfvarekula.

Ej sällan dömdes personer för tjufnad. En bonde bötfäldes till 40 mark, emedan han, då drotsen Bo Jonssons foror fördes öfver hafvet, stulit ett par flaskor, värda 12 öre. Rätt ofta var målet ett edsöresmål. En gång dömdes 14 bönder biltoga för hemgång hos en annan bonde, hvarvid de slagit honom, hans hustru och hjon "inom deras hus och hem blå och blodiga". En annan gång dömdes en biltog för "hämnd å sätt mål och bött". En bonde ålades att böta 40 mark "för hvarje måltid mer än en, som han gifvit en biltog, sedan hans (månads)dag ute var". Detta straff var i full öfverensstämmelse med landslagens bud.

På räfsteting i Brevassa d. 25 Juli 1377 dömde drotsen Bo Jonsson och underlagmannen en bonde skyldig att böta 40 mark, konungens ensak, emedan han gjort sig till orätt målsman, då han utdrifvit drotsens landbo från drotsens gods, som han ödelagt.

Ibland finner man, att tingsmenigheter uppträda med klagomål vid räfsteting. Då ridd. Erengisle Nilsson, såsom konungsdomhafvande, och underlagmannen Petter Tomasson i Östergötland höllo räfsteting i Forsså med allmogen i Kind d. 14 Mars 1386, anförde häradshöfdingen och hela menigheten i Kind klagan deröfver, att personer, både klerker, riddare, svenner och bönder, genom inkräktning innehade häradets allmännings jord, utan att någon skatt derför erlades hvarken till häradet eller konungen. Dessa ådömdes nu att, såvida de ej inom viss tid kunde bevisa sin åtkomsträtt, erlägga afgift till häradet för all den tid, det varit i saknad af jorden, samt att till drotsen Bo Jonsson, som egde konungens rätt, utbetala hvad konungen tillkom.

De allra flesta mål äro mål i första instans. Blott ett par afgjordes i andra instans, såsom vädjade från lagmannens dom. Samma är ock förhållandet med öfriga kungliga dombref, som ej blifvit å räfsteting utfärdade, att det är ytterst sällan, som i dem lagvadde mål afdömas. Och likväl säger k. Magnus en gång i ett bref, att han var af sådana mål öfverhopad. Aldrig åberopas i de kungliga dombrefven något bestämdt lagrum.

Ehuru *stadslagen* bjöd att konungsdom skulle dömas i staden två gånger om året af en af konungens råd och biskopen eller en af domkapitlet, så hafva vi ytterst få dombref, som visa, att sådan rätt der hållits. De få ännu i behåll varande dombrefven ådagalägga, att äfven det ting, som hölls i staden af konungens rådsherre, benämndes, i likhet med det kungliga tinget med ett visst härad, räfsteting och att detta ting stundom sammanföll med landets räfsteting. I motsats till "landsnämnd" omtalas ibland "byanämnd" såsom ransakande. Vid det *räfsteting*, som ridd. Erik Karlsson, konungsdomhafvande, och underlagmannen Petter Tomasson höllo i Norrköping d. 26 Mars 1386 med *Bråbo härad* och byamännen i Norrköping, rörande ett fiske i staden, hvilket Askaby kloster egt, ransakade jemte "landsnämnden" en "byanämnd". *Placitum justitiarium* — det vanliga latinska namnet för räfsteting – benämndes det ting, som hölls i Skeninge d. 27

Juli 1366 af Håkan Kampe, konungsdomhafvande, och tvenne stadens byamän, hvarvid en arfstvist afdömdes. [1])

"Tänkeböcker" började under denna tid föras i städerna. Kalmar Tänkebok fr. 1381 är den äldsta vi ega. De flesta äro dock från 1400- och 1500-talet och först då blef det sed att införa rättegångssaker i Tänkeboken. Dessa Tänkeböcker äro mycket upplysande för städernas lagskipning. Oregelbundenhet och slapphet var ett gemensamt kännetecken för lagskipningen såväl i stad som på land. Vi återkomma till detta ämne vid framställningen af konungens domsrätt under nästa tiderymd, Kalmar-unionen.

Den *andra formen af konungens domsrätt* var konungens *dom på rådsmöten eller herredagar.* Rådet var ej en omkring konungen ständigt samlad konselj, det hade mera karakteren af en representation, som på konungens kallelse sammanträdde till rådsmöten. Först genom 1634 års regeringsform blef rådet en ständig rådkammare. Magnus Erikssons landslag omnämner på intet ställe rådets domsrätt. Och likväl finnas dombref och andra urkunder såväl från föregående tiderymd som ock under denna, hvilka vittna, att dom fäldes af konungen och rådet. Så tilldömer *k. Magnus* d. 21 Mars 1360 i Stockholm, "*med sitt råds samtycke*", Bo Jonsson (Griphufvud), "stadd för oss och vårt råd", arf efter hans son, som han utskurit ur den döda moderns lif, för att i händelse barnet vid utskärningen visade några tecken till lif, och sedan dog, erhålla dess stora mödernearf. I k. Erik Magnussons ytterst märkliga förläningsbref af d. 27 Dec. 1356 för hertigens af Mecklenburg söner, som stått på hans sida i upproret mot fadern k. Magnus och som nu erhöllo *ärftlig förläning* af härad i Skåne och Blekinge, förklaras invånarne i länet hafva rätt att vädja till "*konungens och hans rådsherrars domstol.*" Och enligt förlikningen mellan samme k. Erik och hans fader k. Magnus af d. 27 April 1357 skulle vanskliga mål, som uppstått mellan k. Eriks undersåtar och som *ej kunnat af k. Erik och hans rådsherrar afgöras,* hänskjutas till *k. Magnus och hela rikets gamle rådsherrars* dom. Den 26 Juli 1364 afkunnar k. Albrekt *med rådets råd* ("ex deliberato nostro con-

[1]) *Räfsteting* eller *Byanämnd* kallades det ting Ivar Nilsson, lagman i Östergötland, d. 15 Febr. 1414 höll i Skeninge med dess *byamän.* En tolfmannanämnd, hvaribland märkas flere bönder, ransakade.

siliarorumque nostrorum consilio") en dom i Jönköping, der inför konungen, i *k. Magnus*, hertig Albrekts och flere höga herrars närvaro, Lindorm Eskilsson anfört klagomål emot *ridd. Erengisl Suneson Jarl, hvars följesmän hade på jarlens befallning fängslat och beröfvat honom all egendom och derjemte "under grym behandling" nödgat honom till förbindelse på stora penningesummor, för hvilka han måst ställa borgen.* Konungen återgifver Lindorm friheten, upphäfver de aftvungna förbindelserna och förklarar jarlen och hans följesmän skyldige att återställa den borttröfvade egendomen. Något straff ådömdes ej den högättade stråtröfvaren.

Att *rådet* äfven egde en mera *sjelfständig domsrätt*, oberoende af konungen och, såsom det synes, alternativt med konungen, utvisas af ett och annat dombref redan från denna tid. Så stadfäste Bo Jonsson, "k. Albrekts embetsman", på räfstetinget i Linköping d. 10 Januari 1371 en af underlagmannen Jon Upländing å samma dag och ställe fäld dom till förmån för Linköpings domkyrka angående till henne testamenteradt gods, hvarvid likväl en ytterligare granskning, om så skulle påfordras, förbehålles *konungen* eller *konungens rådgifvare* eller Bo Jonsson sjelf. Och det var på ett rådsmöte i Södertelge 1377, som klagomål väcktes af biskop Gotskalks tjenare om den upprörande behandling, som de efter biskopens mord lidit af flere rikets stormän. Om konungen talas det alls icke i det bref, som rådet med anledning af denna sak utgaf. I följande afdelning skola vi återkomma till frågan om rådets sjelfständiga domsrätt.

Den *tredje formen af konungens domsrätt* var, om man så får kalla den, *konungens dom i sitt hof*, då han, såsom det synes, personligen dömde, och hvarvid hvarken ting eller råd omnämnes i de kungliga dombrefven. Sannolikt har konungen äfven vid sådana tillfällen haft en eller annan rådsherre eller annars lagkloke män som bisittare. Och det kan nog äfven vara möjligt att vissa dombref blifvit utfärdade på ting eller rådsmöten, ehuru sådant ej utsatts i brefven.

Såväl af k. Magnus som af Albrekt hafva vi flere dombref, som kunna hänföras till denna tredje form. Dessa dombref utgöra ofta stadfästelsebref på föregående konungars domar. Rätt ofta stadfäste konungen domar, som af andra å konungens vägnar afkunnats. En sådan stadfästelse begärdes dels af konungs-

domhafvanden sjelf, dels af den vinnande. Ej sällan var målet ett skuldfordringsmål, i hvilket konungens hjelp påkallades emot försumlige gäldenärer. Flere kungliga dombref i sådana mål finnas. Stundom namnger konungen i brefvet, i enlighet med landslagens bud, några personer att vara närvarande, då skulden borde betalas eller ransaka, om den var betald; de skulle äfven genom öppet bref underrätta konungen, om betalningen blifvit erlagd eller fortfarande vägrad. Ibland föreskrifves det i konungens bref, att om ej betalning på den utsatta tiden erlades, så skulle den utkräfvas af konungens fogde eller häradshöfdingen och tolf af honom utsedde häradsbor. Att konungens dom ej sällan öfverträddes, visar sig af flere kungliga dombref, deri konungen stadfäste sin förra dom, som ej efterlefts, hvarvid han pliktfäller personer till 40 marks böter för konungsdombrott. Vi hafva förut anmärkt det dombref, som k. Magnus beseglade med det "större sigillet", om godset Gyuthelycke, hvarom konungen förut utgifvit ej mindre än 4 dombref, hvilka ej blifvit hållna. I flere kungliga bref, som vi hafva, uppdrages åt personer att utmäta böter för konungsdombrott. För trenne konungsdombrott, hvardera å 40 mark, samt för andra böter utlofvades 1378 af en person i Rud 26 oxar. Mycket sällsynta äro *kungliga lejdebref* och äfvenså *stämningsbref*. Deremot förekomma *skydds- och försvarsbref* af konungarne så mycket oftare, dels till förmån för enskilda, dels också, hvilket är det vanligaste, till förmån för kyrkor, kloster och andliga stiftelser.

Drotsen var genom sitt embete den person, som, då konungen sjelf var förhindrad att döma, borde ha dömt konungsdom. Ehuru nu verkligen drotsen rätt ofta användes härtill af konungen, så var detta, såsom vi förut nämnt, visst icke regel.[1]) Ofta

[1]) Stor omvexling rådde bland innehafvarne af drotsvärdigheten. 1333 var Knut Jonsson drots; 1334 Greger Magnusson; 1335 Nils Abjörnsson; 1337 åter Greger Magnusson; 1344, 1350, 1351 Nils Turesson; 1357 Lars Karlsson; 1358, 1362, 1364 åter Nils Turesson. Såsom "*Officialis noster Generalis*", - en värdighet motsvarande drotsens och afsedd att ersätta denna — nämnes 1344, 1346, 1347—1348 Jon Kristineson; 1348 Israel Birgersson; 1357 benämnes Nils Turesson "*k. Eriks embetsman*"; 1369 var Bo Jonsson "*k. Albrekts embetsman*", drots blef han 1375. — *Justitiarius* kallades riksråden *Nils Turesson* 1360 och *Bengt Filipsson* 1365. Man synes härmed äfven i Sverige velat införa ett embete motsvarande den *danske Justitiariens*, ehuru nu detta ej blef hos oss af någon lång varaktighet. De nyssnämnde riksråden äro de ende, som i Sverige innehaft en sådan befattning. *Den danske justitiarien*, rättegångskansleren, var den vigtigaste mannen vid rättaretinget. Han utfärdade stämning, affattade domar, beseglade dem med "sigillum ad caussas", som var i hans förvar.

var det åt fogdar och höfvidsmän, som konungen uppdrog att i ett visst mål å konungens vägnar, ransaka och döma. Höfvidsmannen öfver Östergötland, ridd. Erik Karlsson utöfvade till och med benådningsrätten. Uti ett bref, som han 1377 utfärdade, säger han sig hafva *benådat* borgmästaren i Jönköping Petter Hakonsson, som för försnillning af stadens medel blifvit lagligen dömd att hängas. Denna benådning hade skett med borgmästares och råds godvilja och *härför hade de bött* åt Erik Karlsson för konungsrätten 500 marker sv. p:gr. Det oaktadt hade förenämnde Petter hos prosten i Grenna låtit uppskrifva förenämnde borgmästare och råd för *menedare*, "hvilket han orättvist gjorde dem och uppå sätt mål och bött". Derföre lät nu Erik Karlsson å k. Albrekts vägnar lysa efter honom och uppmanande alla att gripa honom, hvarhelst han anträffades. — Äfven lagmän fingo ibland uppdrag att å konungens vägnar afdöma mål. Utfärdades en ny stadga med särskilda straffbestämmelser, och var man särdeles angelägen om att en sådan stadga skulle efterlefvas, så var det ej ovanligt, att det uppdrogs åt landskapets lagman och biskop att med en eller flere rådsherrar å konungens vägnar ransaka och döma om öfverträdelser af stadgans föreskrifter.

Under k. Albrekts regering hörde våldgästning, enskilda fejder, plundring och olaglig beskattning till ordningen för dagen. Till hvilken höjd de stores sjelfsvåld och tygellöshet stigit, visar sig af hvad sådana män som drotsen Bo Jonsson, ridd. Matts Gustafsson m. fl. *ostraffadt* tilläto sig. K. Albrekt synes sjelf hafva varit en välmenande furste. Derom vittna hans bekanta ord till östgötarne, då de klagade öfver den nya förordningen af ett och samma mått öfver hela riket såsom varande dem till mycken tunga och stor förvillelse: "Hafven eder gamla span i Guds frid! och veten det, mina kära bönder, att vi vilja mycket hellre lisa eder och fördraga eder gamla tunga än lägga någon ny uppå eder." Albrekt försummade visst icke, såsom vi sett, den kungliga domsrätten. Vi hafva förut påpekat den i jemförelse med förhållandet under andra konungar stora mängd af räfstetingsdombref, som från skilda tider och orter finnas från k. Albrekts regering. Han var dock för svag att såsom sig borde

Hans namn stod alltid nederst i slutet af de kungliga dombrefven såsom kontrasignant. *Justitiarius* var från 15 årh. alltid en (låg) adelsman, då *konungens kansler* deremot var en (låg) andlig.

bestraffa de stores tygellösheter och sjelfsvåld. Detta erkänner också konungen sjelf i den förödmjukande afbön, som han d. 7 Aug. 1371 måste göra, då all magten lades i rådets hand: "För den skull att några män, som vi hafva antvardat våra och rikets land och hus, hafva med hårda gerningar gjort allt folket oss ovilligt, så vidt som riket är, tvärt emot vår vilja, ehuru vi äro högligen misstänkte att dylikt ofog skulle vara gjordt med vår vetskap och befallning, hvilket det vet Gud, icke är sant, fastän vi äro skyldiga deri, att vi icke hafva öfver dem skipat så sträng rätt som oss tillborde efter de klagomål, som inför oss framstäldes o. s. v."

Sjelf var k. Albrekt ej blott i början utan så länge han regerade omgifven hufvudsakligast af tyskar, och äfven de förläningar, som det berodde på honom att bortgifva, kommo företrädesvis tyskarne till del. "De flesta Mecklenburgska adelsmän torde antingen i hans eller hans fars tjenst hafva någon tid uppehållit sig i Sverige". Dock förminskades något tyskarnes inflytande under den senare delen af Albrekts regering. Det är derföre ej underligt, att tyska begrepp om allmogens ofrihet och bonden såsom lifegen gjorde sig gällande hos konungen äfven med afseende på de svenska förhållandena. såsom det visar sig af k. Albrekts bref af d. 11 Juni 1366, deri han ger Klara kloster rätt att välja tio bland kronans afsigkomna och ej skatt fullgörande landbor, för att åt dem utarrendera jord och *sedan dem för alltid behålla.*

Albrekts regering är för öfrigt af historien väl bekant. Under honom blef konungamagten en skugga. Vid förlikningen med rådet 1371 öfverflyttades magten till rådet. Den mägtigaste mannen i riket var nu drotsen Bo Jonsson. Då han 1386 afled, sökte konungen att indraga hans oerhörda förläningar, hvarjemte det vill synas som om frälset hotats af en reduktion. Uti den strid, som med anledning häraf utspann sig emellan konungen och aristokratien dukade konungen under. För att segra hade likväl aristokratien nödgats söka drottning Margaretas hjelp. Och Margareta var nog mägtig och beherrskade så ställningen, att hon ensam kunde bestämma vilkoren för den lemnade hjelpen. Vi stå nu vid ingången till den nya period, som betecknas med namnet Kalmarunionen och med hvilken period äfven den kungliga domsrätten inträder i ett nytt skede. (Forts.)

ANMÄRKNINGAR

MOT

BERNHARD VON BESKOWS SKRIFT:

KARL XII I ALT-RANSTADT.

(ÅR 1866 TRYCKT I 40:DE DELEN AF SVENSKA AKADEMIENS HANDLINGAR EFTER 1796.)

AF

AND. FRYXELL.

INLEDNING.

År 1868 och i en då utkommen andra upplaga af sina Berättelsers 21:a del [1]) uppträdde Fryxell med en början granskning af B:s ifrågavarande verk, och lofvade att densamma fortsätta. Han går nu att medelst nedanstående uppsats fullgöra nämnda sitt löfte och tillika sin vetenskapliga pligt.

Hans anmärkningar gälla förnämligast tre grupper af de skäl, B. för sin åsigt andragit:

1:o) Försöken att nedsätta trovärdigheten hos de författare, hvilkas skrifter innehålla uppgifter, som äro för Karl den tolfte menliga.

2:o) Försöken att deremot tillerkänna större trovärdighet åt några skriftställare, som honom obetingadt lofprisa.

3:o) Det sätt, hvarpå B. sjelf beskrifver och bedömmer flere vigtiga uppträden och omständigheter.

Vi skola granska den ena gruppen efter den andra.

Kap. 1.

Om de historiska källor, hvilkas trovärdighet B. sökt nedsätta.

Dessa äro berättelser eller skrifvelser af Lewenhaupt, Gyllenkrook, Fabrice, De la Motraye, Ribbing, svenske ämbetsmän samt utländska i Sverge varande sändebud. Betraktom hvardera serskildt!

Adam Ludvig Lewenhaupt

har under sin fångenskap i Ryssland 1709—1719 skrifvit en berättelse om sina öden 1700—1709, hvilken 1757 blef från trycket utgifven. Mot trovärdigheten af denna skrift har man anfört bland andra följande skäl:

---

[1]) I dess företal, bihang och noter angifves orsaken till denna polemik, och afhandlas flere dithörande ämnen.

1:o) *Lewenhaupts skrift anger sig sjelf såsom partiskrift, redan i den långa titeln: Enväldets skadliga påföljder, m. m., m. m. Det är således icke här fråga om en oväldig framställning, en rent historisk källa, utan om en partidsigts seger.* [1])

Svar: Det är ej Lewenhaupts berättelse, som *anger sig såsom partiskrift,* det är den sedermera tillaggda titteln. Den och sjelfva uppsatsen äro två olika saker. Titteln är af K. G. Boije och skrifven måhända på 1750-talet, och i tydlig afsigt att anklaga och nedsätta enväldet. Sjelfva uppsatsen deremot är af Lewenhaupt och skrifven före 1719 och i afsigt, icke att försvara eller angripa något politiskt system, utan, såsom Lewenhaupt öppet säger, i afsigt att genom sanningens framläggande rättfärdiga sina egna åtgerder. Det är orätt att nedsätta berättelsens trovärdighet genom att beskylla den för ett parti-syfte, som finnes blott i den af en annan och sednare hand tillaggda titteln.

2:a misstroendeskälet är, att Lewenhaupt beskrifvit svenska härens sinnesstämning vid Perevoloczna såsom förtviflad, men att *G. A. Piper lemnat en helt annan skildring af förhållandet, och Nils Bonde likaså* [2]).

Svar: Den föregifna motsägelsen finnes ej. Hvad Piper och Bonde säga [3]), är, att krigare af d'Albedyhls och lifdragonregementet samt af några andra troppar ville fäkta. Men Lewenhaupt [4]) berättar alldeles detsamma, nämligen att folket vid lifregementet, lifdragonerna och vid ett par andra regementen ville strida. Denna Lewenhaupts uppgift har dock blifvit förbigången i det vidlyftiga utdrag ur hans berättelse, som B. infört. Genom detta undandöljande har det blifvit möjligt att påstå, *det Piper och Bonde skildrat förhållandet helt annorlunda än Lewenhaupt* [5]) och att på grund af sådan olikhet nedsätta den sednares trovärdighet. — — — Vid B:s åberopande af Piper må ytterligare anmärkas, att denne herre kallas *generalmajor,* hvaraf läsaren får anledning tro, det Piper vid tillfället innehade nämnde höga värdighet och följaktligen kunde öfverskåda och bedömma förevarande omständigheter. Sanna förhållandet är dock, att Piper var då blott en 17-årig fänrik, hvilken hade så föga reda

[1]) Svenska Akad:s Handl. 40: 367.
[2]) S. st. 40: 384, 385.
[3]) Ennes krigare 2: 285, 350.
[4]) Sid. 395.
[5]) Sv. Akad:s Handl. 40: 383.

på saken, att han påstod, det svenskarne räknade vid Perevoloczna *12,000 man godt kavalleri* [1]), ehuru man vet, att t. o. m. före slaget vid Pultava svenska kavalleriet ej var mer än 8,500, högst 10,000 man [2]).

3:dje misstroende-skälet lyder så [3]): *man eger icke rätt att taga Lewenhaupts ord efter bokstafven. Han berättar t. ex. "att fienden genom en contramina tog krutet ur vår mina". Är det sannolikt,* anmärker dervid Beskow, *att Gyllenkrook, som förde belägringen, gifvit så litet akt på sitt arbete, att sådant varit möjligt?*

Svar: Var det då verkligen *omöjligt*, att Gyllenkrooks liksom mången annan krigshöfdings arbetare kunnat blifva på nämnde sätt öfverraskade? — och dessutom, kan man, bör man väl på så lös grund som denna *antagna* omöjlighet förklara Lewenhaupts uppgift ogrundad, och med stöd deraf påstå, att hans *ord icke få tagas efter bokstafven?* Vi tvifla, vi neka. — Dertill kommer nu, att, hvad B. ansett *osannolikt*, befinnes enligt tre andra vittnen hafva varit sanning; ty detta krutets borttagande ur minan omtalas icke blott af Lewenhaupt, utan ock af engelska sändebudet i Ryssland, Whitworth [4]), och af Hultman [5]) och af Gyllenkrook sjelf [6]). Lewenhaupts berättelse öfverensstämmer således med sanningen, och utgör en anledning till den förmodan, att man kan *taga hans ord efter bokstafven.*

4:de misstroende-skälet mot Lewenhaupts uppgifter i allmänhet och serskildt om Pultava-slaget, grundas på dennes ord: *jag hafver ingen journal deröfver hållit vidare, än mitt svaga minne tillåta kan* [7]).

Svar: Dessa ord yttrades likväl icke om Pultava-slaget, utan som ursäkt derföre, att Lewenhaupt under sin fångenskap 1709—1719 icke kunde i sin berättelse anföra dato för några händelser, som föreföllo i Kurland omkring 1702 [8]). Men detta hindrar icke från att antaga, det han i lifligt minne bibehållit de ifrågavarande vigtigare händelser, han från 1708 och 1709

[1]) Ennes 2: 285.
[2]) Ennes 1: 62. Mankell 2: 397.
[3]) Sv. Akad:s Handl. 40: 394.
[4]) Se Raumers Beyträge 2: 578.
[5]) Floderi handl. 1: 32.
[6]) Fants handl. 3: 87.
[7]) Sv. Akad:s Handl. 40: 394.
[8]) Lewenhaupts berättelse s. 35.

berättat och i synnerhet samtalen med konungen och Rehnskiöld under det afgörande Pultava-slaget. Den samvetsgranna upprigtigheten i ofvannämnda hans bekännelse synes vara ett skäl, icke till misstroende, utan tvärt om.

5:te misstroende-skälet är, att Lewenhaupt först *flere år efter sjelfva händelserna gjort sina anteckningar* [1]).

Svar: På ett annat ställe [2]) yttrar B. misstroende till Fabrices uppgifter derföre, *att de äro skrifna under ögonblickets intryck.* Månne ej båda dessa skäl neutralisera hvarandra?

Vi hafva nu granskat flere bland de inkast, som blifvit mot trovärdigheten af Lewenhaupts berättelse anförda, och lemna åt läsaren att bedömma deras vigt. En anmärkning må dock tilläggas. Lewenhaupt skref sin uppsats medan Karl ännu lefde och innehade Sverges tron. Är det väl troligt, att han vågat der införa några för konungen menliga anteckningar, så framt han ej ansett sig dertill af sanning och samvete tvungen? Är det ej snarare troligt, att han, så mycket möjligt, uteslutit alla för Karl ofördelaktiga omständigheter? Denna anmärkning gäller äfven om Gyllenkrooks före 1711 nedskrifna berättelse, till hvilken vi nu vända oss.

Axel Gyllenkrook

har skrifvit en berättelse om hären tåg från Saxen 1707 och till slaget vid Pultava, under hvilken tid han var general-qvartermästare. Den innehåller flere för Karl ofördelaktiga uppgifter [3]). B. söker ock nedsätta dess trovärdighet. Se här skälen:

1:o) Han kallar visserligen Gyllenkrook en bottenärlig och trovärdig man, men tillägger dock följande anmärkning: "*Man har ej lätt att värja sig för intrycket, att han förekommer något, hvad man kallar "prophète après l'événement", till den grad, att han redan före slaget vid Pultava, och innan någon anade, att det skulle ske, förutsade alla dess följder. Det gifves sällan någon händelse, som han ej föresett, eller som ej skulle erhållit en lycklig utgång, om hans råd följts. Det är ej heller ovan-*

[1]) Sv. Akad:s Handl. 40: 394.
[2]) S. st. sid. 354.
[3]) Den läses i Fants handl. till upplysning af svenska historien 3: 1.

ligt, att, då oerhörda olyckor drabbat fäderneslandet, man söker fritaga sig från all del deri, liksom man ofta ser i konungars omgifningar, att, då något misslyckas, hafva alla afstyrkt saken." [1]) — Andemeningen med dessa ord är påtagligen den, att Gyllenkrooks varningar skulle vara, icke *gifna före*, utan *skrifna efter olyckan.*

Svar: Denna utan bevis framkastade insinuation måste ogillas af en hvar, som läst Gyllenkrooks skrift, hvilken öfver allt visar spår af oskrymtad sanningskärlek, och hvars författare B. sjelf några rader förut berömt såsom *bottenärlig* och *trovärdig.* Warmholtz (N:o 5544) kallar ock hans berättelser *pålitliga* och säger dem *förtjena uppmärksamhet af en hvar, som vill med oväld bedömma Karl den tolfte.* Härtill kommer, att vådorna af tåget till Ukraine voro så ögonskenliga och stora, att den olyckliga utgången förutsades också af Piper, Lewenhaupt, tsar Peter och af många andra. Hvarför skulle den ej kunnat förutses också af Gyllenkrook, hvilken på sin plats bättre än de flesta öfverskådade det olycksbådande förhållandet?

2:dra misstroende-skälet [2]) lyder så: Gyllenkrooks berättelse är uppsatt 1711 och *under intrycket af en svår fångenskap, och af fäderneslandets olyckor — och af misslyckandet af företaget vid Pruthströmmen,* hvilket allt antydes hafva föranledt *den dystra att ej säga förtviflade åsigt af händelserna, som genomgår skriften.*

Svar: Gyllenkrooks berättelse var afslutad d. 4 Mars 1711 [3]), men uppträdet vid Pruth föreföll först d. 12 Juli s. å. Det sednare har således ej kunnat inverka på den förra.

3:dje misstroende-skälet uttalas med följande ord [4]): att Gyllenkrooks skrift *"ej skadat förf. hos Karls efterträdare på tronen, vill synas deraf, att Gyllenkrook från öfverste befordrades till general-löjtnant, friherre och landshöfding".*

Svar: Den i flera rigtningar sårande insinuation, som ligger i dessa ord, är obevisad och derför oberättigad, och tillika alldeles orättvis. Ty Gyllenkrooks skrift, tryckt först år 1800, var ännu 1740 så okänd, att den ej nämnes af Nordberg, hvilken

[1]) Sv. Akad:s Handl. 40: 118.
[2]) S. st. sid. 115, 116.
[3]) Se Handl. till Upplysn. af Sv. Hist. af Fant 3: 131.
[4]) Sv. Akad. Handl. 40: 367.

dock omsorgsfullt eftersökte och uppräknade alla källor för Karl den tolftes historia [1]). Eller vill man, vågar man verkligen påstå, att Gyllenkrook har 1722 [2]) i tysthet visat för Fredrik och Ulrika Eleonora sin för andra hemlighållna skrift, och att han blifvit af dem befordrad just till följe af dennas för Karl ofördelaktiga innehåll? — af Ulrika Eleonora, som eljest var så angelägen om att försvara och försköna sin broders minne?

F. E. de Fabrice

var holsteinskt sändebud hos Karl den tolfte i Turkiet, och hans ifrågavarande verk är en samling af de bref och berättelser, han å ämbetets vägnar skref och till sin regering öfversände. De innehöllo flere för Karl den tolfte ogynnsamma uppgifter, och B. har ock sökt nedsätta deras trovärdighet.

1:sta misstroende-skälet angår Fabrice sjelf. B. säger näml. att han var *qvick, fyndig, lättsinnig, intriguant, étourdi, goddagspilt, skarpsynt att bedömma och behandla Karls lynne och fördenskull en dennes lycklige rolighets-minister, men att han ej kunde erhålla uppdrag af vigt* [3]), o. s. v.

Svar: Andra hafva bedömt Fabrice annorlunda. Voltaire begagnade redan 1739 hans bref som historiska källor. I företalet till tyska öfversättningen af Fabrices bref, tryckt 1759, talas om hans *upprigtighet, skarpa förstånd och rättskaffens uppförande* [4]). I företalet till franska upplagan säges Fabrice hafva varit *en klok statsman, en snillrik och, hvad som är mer, en ärlig menniska* [5]); och Warmholtz, N:o 5788, säger, att hans bref innehålla en så *sannfärdig som omständlig berättelse.* — B. har, som nämndt är, påstått, att *Fabrice* var *Karls rolighets-minister,* men *icke kunde erhålla politiska uppdrag af vigt.* Men det var ej så, utan tvärtom. Fabrice låg i Bender som holsteinskt sändebud, med det vigtiga politiska uppdrag att hos

[1]) Se 1: XVIII—XXXI.
[2]) Hans sednare befordringar började då.
[3]) S. st. 40: 348, 354.
[4]) *Wegen seiner Aufrichtigkeit, seines feinen Verstandes, seines rechtschaffenen Wesens im Umgange.*
[5]) *Grand politique, homme d'esprit, et qui plus est intègre.*

Karl bevaka sitt hofs angelägenheter. Karl sjelf begagnade honom i Turkiet vid underhandlingar med viziren; och redan åtta år, förr än B. utgaf sin skrift, hade Carlson utförligen berättat, huru Fabrice år 1717 och 1718 hade svenska regeringens uppdrag att leda underhandlingar mellan Sverge och England [1]). Dessa omdömen och företeelser torde visa, att Fabrices personlighet förtjenar långt mer förtroende, än B. velat honom tillerkänna.

2:dra misstroende-skälet är, att Fabrice skrifvit *under ögonblickets intryck* [2]).

Svar: B. har sid. 394 som misstroendeskäl mot Lewenhaupts berättelse anfört, att den var uppsatt *flere år efter händelserna.* Vi hafva redan tillförene anmärkt, att dessa båda skäl neutralisera hvarandra.

3:dje misstroende-skälet lyder så: *"Första titeln: "Anecdotes du Séjour du roi de Suéde à Bender" etc. anger också mera en nöjsam läsning, än ett historiskt vitsord* [3]), och med anledning häraf har Beskow på samma sida kallat Fabrice en *anekdotförtäljare.*

Svar: Ifrågavarande boktittel har i verkligheten följande ordalydelse: *"Anecdotes du sejour du roi de Suède à Bender ou lettres de M:r le baron de Fabrice pour servir d'eclaircissement à l'histoire de Charles XII"* [4]). Som vi se, har B. i sitt citat med ett etc. afbrutit titteln vid ordet *"Bender"* och sålunda lemnat läsaren i okunnighet om tittelns sednare och vigtigare hälft, nämligen just den, som angifver bokens historiska innehåll och värde. Genom denna stympning har det blifvit möjligt att framkasta den mot sanningen stridande insinuation, att titteln anger mer *en nöjsam läsning än ett historiskt vitsord.*

Första titeln var ej heller den af *Anecdotes.* Öfver tyska upplagan tryckt 1759 läses: *Zuverlässige Geschichte Karl des zwölften.* Öfverskriften *Anecdotes* har först 1760 blifvit af franska utgifvaren tillaggd.

---

[1]) Fredsunderhandlingarna åren 1709—1718, tr. 1857, sidd. 104—122.
[2]) Sv. Akad. Handl. 40: 354.
[3]) Sv. Akad. Handl. 40: 354.
[4]) Anekdoter om svenska konungens vistelse i Bender eller baron Fabrices bref för att tjena till upplysning af Karl den tolftes historia.

4:de misstroende-skälet tages från en Fabrices berättelse, nämligen att, när Karl mot allas råd och böner tillställde kalabaliken, sade honom Fabrice *"i synen": då E. M:t icke vill följa hvad religion, förnuft och ära bjuda, har jag ej längre här att göra."* B. anser *föga troligt*, att Fabrice vågat till Karl yttra dessa ord [1]). Fabrices berättelse derom antydes sålunda vara stridande mot sanningen.

Svar: B. har på samma sätt och just af samma skäl betviflat Lewenhaupts berättelse om de hårda ord, Rehnsköld under Pultava-slaget yttrade till konungen [2]). Men att genom dylikt förnekande eller betviflande söka komma ifrån uppgifter, som ej passa i stycket, är ett visserligen vigt men icke tillfredsställande sätt att behandla historien. Föröfrigt må anmärkas, att man känner också flere andra exempel på personer, t. ex. Croissy [3]), Dahldorf [4]), Duvall [5]), som vågade säga Karl den tolfte rätt skarpa sanningar.

5:te misstroende-skälet gäller just Fabrices nu anförda ord, hvilka B. tror, att Fabrice aldrig vågat yttra, utan säger: *"långt sannolikare är, att, då Fabrice lätt kunde förutse, hvilket intryck underrättelsen om kalabaliken skulle göra hos Karls närmaste, han satte sig in salvo för all delaktighet medelst inberättande af sin kraftiga protest"* [6]). Sålunda antydes, att Fabrice har af egennyttiga beräkningar hopdiktat en mot sanningen stridande berättelse.

Svar: På alldeles samma skäl har B. nedsatt trovärdigheten af Gyllenkrooks berättelse, om de varningar, denne under Ukrainertåget gaf konungen. Men månne en häfdatecknare har rättighet att på grund af dylika lösa misstankar beskylla i öfrigt väl ansedda personer för uppsåtliga osanningar?

6:te misstroende-skälet lyder så [7]): *Fabrice har berättat, det Axel Sparre blef i kalabaliken tagen till fånga; men Sparres bref till rådet, der han redogör för kalabaliken, omnämner icke, att han varit fången.* B. antyder sålunda, att äfven denna Fabrices berättelse skulle vara stridande mot sanningen.

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 351.
[2]) S. st. 40: 393.
[3]) Fransk. min. br. d. 5 Nov. och 3 Dec. 1715. Jfr Fryxells Berätt. 26: 70.
[4]) De la Motraye's Trawels 2: 102.
[5]) S. st. 111.
[6]) Sv. Akad. Handl. 40: 351.
[7]) Sv. Akad. Handl. 40: 350.

Svar: Det var ej så, utan tvärtom. I Sparres åberopade bref till rådet läsas följande ord: ”*då vi blefvo fångne, förlorade vi icke allenast all vår egendom och saker, utan blefvo jemväl till våra personer plundrade*” [1]).

A. De la Motraye,

född fransman, flyttade till England och företog sedermera under flere år vidsträckta resor, deribland också till Bender. Beskrifningen härom under titel *Travels through Europe, Asia and into Parts of Africa*, tvänne delar, utgaf han år 1723. De innehöllo flere för Karl ofördelaktiga uppgifter. Deras historiska tillförlitlighet har ock B. sökt nedsätta.

1:sta misstroende-skälet är, att De la Motraye säges *hafva varit en anekdotförtäljare, den der ofta misstagit sig* [2]).

Svar: Mot detta omdöme må nämnas, att arbetet hade dock så stort anseende, att det fick tillegnas konungen af England, och att på detsamma subskriberade flere furstliga och kungliga personer. Den mot Karl vänligt stämde Nordberg säger ock, *hvad De la Motraye anför om vår konung Karl och om de svenska sakerna, är icke vidlyftigt men vackert och raisonabelt* [3]); och mot De la Motrayes berättelse om kalabaliken gör Nordberg icke en enda anmärkning, ehuru han eljest till vederläggning upptager de mot Karl gjorda anklagelser, hvilka han anser ogrundade. De la Motrayes verk har ock blifvit som historisk källa begagnadt af Hammer, Raumer och Schlosser m. fl.

2:dra misstroende-skälet är följande: De la Motraye har berättat, huru, då Karl nödvändigt ville inlåta sig i kalabaliken, den afrådande Dahldorf ref upp sina kläder och visade ärren efter sina sår, och huru Duvall grätit och sagt, att turkarna ansågo konungen *vara galen*. B. deremot antyder, att dessa uppgifter voro föjder deraf, att De la Motraye ”*gifvit mer ohejdadt lopp åt sin inbillningskraft*” [4]).

---

[1]) Gjörwells Sv. Bibl. 1: 218, 219.
[2]) Sv. Akad. Handl. 40: 354, 356.
[3]) Tom. I, s. XX.
[4]) Sv. Akad. Handl. 40: 358, 359.

Svar: Nordberg berättar dock [1]), att en hop prester och officerare gjorde *konungen underdåniga föreställningar* mot den tillämnade kalabaliken; och i sitt ofta nämnda bref till rådet skref Axel Sparre [2]): "*mest alla generalerna, öfverstarna och herrar af Canseliet, prästerskapet med större delen af officerarna, enär de sågo, att H. Maj:t ville låta det ankomma på extremiteten, gjorde i underdånighet sina remonstrationer samt på sistone föllo Hans Kongl. Maj:t till fota med böner, att Hans Maj:t ej ville exponera sin höga person och sina trogna undersåtare uti slik fara.*" Vid en sådan svenskarnes sinnesstämning och till *fota fallande* tyckes De la Motrayes berättelse om Dahldorf och Duvall ganska väl kunna antagas vara med sanningen öfverensstämmande och icke behöfva misstänkas, som alster af *ohejdad inbillningskraft.*

3:dje misstroende-skälet grundas på B:s uppgift, att i spetsen för subskribenterna på De la Motrayes verk synas *konungarna i England, Danmark och Preussen, Hessiska huset o. s. v.* [3])

Svar: Låtom oss tillse det verkliga förhållandet!

I spetsen för subskriptionslistan, sådan den finnes tryckt i 1 del. af De la Motrayes arbete, stå följande personer: *Konungen af Stora Britannien, konungen och drottningen af Preussen, konungen och drottningen af Sverge, 7 furstliga personer af Engelska konungahuset, regenten af Frankrike, grefven af Thoulouse, prins Eugéne af Savoyen, 2 prinsar af Hessen Cassel, 1 prins af Lüneberg.* Sedan följa namn på enskilda personer.	B. deremot skrifver: "*I spetsen för dessa subskribenter synas:* *Konungen i England,* *D:o i Danmark,* *D:o i Preussen,* *Hessiska huset*", hvilka alla B:s skrift sedermera kallar "*Karls fiender*".

[1]) Tom. 2: 372.
[2]) Gjörwells Sv. Bibl. 1: 217.
[3]) Sv. Akad. Handl. 40: 358.

Således befinnes, a) att B. i sin lista uteslutit konungen och drottningen af Sverige samt regenten af Frankrike, hvilka voro Karl den tolftes vänner eller åtminstone icke kunde kallas hans fiender; och b) att han i de uteslutnas ställe insatt Karls verkliga fiende, konungen i Danmark, hvars namn likväl icke finnes på den verkliga subskriptionslistan. Med stöd af detta uteslutande och tillägg har han skaffat sig anledning att framkomma med det påståendet, att de, som *stodo i spetsen för subskriptionslistan voro Karls fiender*, och att skriften följaktligen kunde misstänkas för afsigtlig partiskhet.

G. Ribbing,

riksarkiv-sekreterare, har 1769 till tryckning [1]) utlemnat från riksarkivet flere för Karl den tolfte högst ofördelaktiga, af denne konung sjelf författade bref.

B. söker [2]) nedsätta Ribbings kritiska skarpsinne och oväld, samt betviflar brefvens äkthet. Denna insinuation, detta misstroende-skäl hafva vi redan i våra Berättelser ur Svenska historien, 21:a del. 2:dra uppl. sidd. 274—277, sökt utförligen vederlägga.

Svenska ämbetsmäns skrifvelser,

i den mån de äro för nämnde konung ogynnsamma, har B. sökt till deras trovärdighet nedsätta [3]) såsom de der åsyftade icke blott *ärendets utveckling, utan ock att gifva det en färg och en utgång, som kunde befrämja styrelse-sättets förändring och att de följaktligen icke kunna tagas efter bokstafven.* Orättvisan af denna svåra anklagelse hafva vi sökt visa i våra Berättelser, 21:a del., 2:dra uppl, Företal. XI—XV, till hvilket vi hänvisa. En anmärkning må dock tilläggas. Om ämbetsmännens år 1709 anförda klagomål öfver landets nöd skrifver B. [4]): *Kriget var till 1709 uteslutande fördt på främmande*

---

1) I Upplysningar i Sv. Hist. af Loenbom 2: 110—124.
2) Sv. Akad. Handl. 40: 311—329.
3) Sv. Akad. Handl. 40: 365.
4) Sv. Akad. Handl. 40: 191.

botten; och han låter förstå att nöden derföre icke kunnat vara så serdeles stor, och tillägger: *skäl finnes alltså äfven här till det antagande, att framställningen om bristen på vapenför befolkning och om rikets hjelplösa tillstånd vid nyssnämnde tid, egt till icke ringa del politiska grunder.*

Svar: Det var ej så. Åren 1700—1709 fördes kriget också *inom* svenska landskap, näml. Karelen, Ingerman-, Est- och Liffland. — Att svenska ämbetsmäns klagomål öfver rikets nöd under denna tid skulle till någon del varit föranledt *af politiska grunder*, d. v. s. för att nedsätta det enväldiga regeringssättet, — och detta under de år, Karl stod på höjden af ära och kunde bestraffa hvarje dylik förfalskare, — denna uppgift är högst osannolik.

Utrikes ministrars

från Stockholm till sina hof hemsända berättelser har B. likaledes sökt till deras pålitlighet nedsätta [1]). Hans påstående härutinnan hafva vi redan [2]) medelst anförda skäl sökt till dess rätta och ringa värde uppskatta.

Nu en allmän anmärkning.

Att på många i öfrigt aktningsvärda personer kasta hvarjehanda blott på gissningar grundade anklagelser, och detta för att kunna frikänna en ende, hvarje sådant förfarande inger mycket misstroende. För att rentvå *en* person, Karl den tolfte, har B. på detta sätt för osannfärdiga, stundom afsigtligt osannfärdiga uppgifter anklagat Lewenhaupt, Gyllenkrook, Fabrice, De la Motraye, G. Ribbing, svenska ämbetsmän och främmande staters ministrar.

Kap. 2.

De historiska källor, Beskow förklarat trovärdiga.

Han säger: *Nordberg, Ennes krigare, Hultman, Adlerfeld och konungens brefvexling samt Feifs bref till Tessin utgöra*

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 366, 404.
[2]) 21:a del. 2:dra upplag. Företalet X, XI.

väl den säkraste vägledningen för bedömmandet af Karls personlighet [1]). Betraktom några bland dessa s. k. historiska auktoriteter!

Göran Nordbergs

historia om Karl den tolfte har många och stora förtjenster, men alldeles icke den egenskap, som B. här ofvan henne tillerkänt, utan motsatsen. Den har i vissa fall just gått ut på att härutinnan missleda omdömet. Till följe af Ulrika Eleonoras ömtålighet för broderns minne och enligt hennes önskan blef bemälta historia flere gånger före tryckningen öfversedd, och alla för Karl svårare uppgifter utstrukna. Der förtigas ock en stor mängd dylika och högst vigtiga drag, t. ex. det s. k. gottorpska raseriet [2]), olagligheten af hans skattepåbud [3]), hans omenskligt blodiga föreskrifter till generalerna och de exempel på dylikt förfarande, med hvilka han sjelf föregick [4]); hans tillbakavisande af en mängd fredsförslag, och i synnerhet af Saxens, Preussens och Polens åren 1712 och 1713 gjorda anbud af ett gemensamt förbund mot Ryssland [5]), likaså hans många olagliga och våldsamma åtgärder åren 1716—1718 [6]). Det nära årslånga sängliggandet i Timurtasch utan att vara sjuk nämnes blott i en not. En stor skara likartade förvillande uteslutningar kunde ytterligare uppräknas. Vi måste fördenskull på det bestämdaste protestera mot påståendet, att Nordbergs historia utgör *säkraste ledningen för bedömmandet af Karls personlighet.* Den har tvärtom i hög grad bidragit till missledande af detta omdöme, och till sanningens undandöljande, och har härutinnan inverkat på hela den efterföljande tiden. Visserligen hafva några spridda röster ogillat Nordbergs förfarande, men här i Sverige har ingen formlig och utförlig granskning eller vederläggning framträdt; ej heller förr än på allra sista tiden någon annan utförligare framställning af Karls historia. Nordbergska uppfattningen har

[1]) Sv. Ak. Handl. 40: 355.
[2]) Fryxells Berättelser 21. 2:a uppl. 60—70.
[3]) S. st. 76, 77.
[4]) S. st. 248—252, 273—277.
[5]) S. st. 25:te del. 8 kap. Hvad om detta märkliga förslag hos Nordberg förekommer, är mycket ofullständigt och undandöljer det mest klandervärda i Karls uppforande.
[6]) S. st. 28:de och 29:de delarne.

följaktligen förblifvit den i allmänhet gällande och legat till grund för sednare skalders lofsånger, sednare historiska bearbetningar och läroböcker. I sjelfva verket har Nordberg härutinnan grundat en egen af fosforismen sedermera ytterligare utbildad historisk skola, hvilken så vidt möjligt sökt för svenska folkets ögon undangömma de mörka drag, som i Karls personlighet förefinnas, de svåra misstag och olagligheter, han ofta begick, de svåra nederlag, lidanden och förluster, han ådrog sitt folk; och att deremot framhålla endast hans lysande sidor, så i egenskaper som bragder, och dessa mycket förskönade. Denna så tillskapade historia har man ock lyckats göra gällande; dock, märk väl, endast bland svenskarna. Så har uppkommit den besynnerliga företeelsen, att här i Sverige det stora flertalet beundrar, beprisar, ja med ärestod hedrar nämnde konung, under det nästan alla utlandets anseddare häfdatecknare framställa honom som en ganska klandervärd och i många fall oefterrättlig person [1]).

J. D. Hultman

var taffeltäckare hos konungen. Hans dagbok öfverflödar af stora misstag, t. o. m. förfalskningar, såsom redan visadt är [2]).

G. Adlerfelds

berättelse om Karls fälttåg 1700—1709 skrefs för det mesta i Karls läger, blef till en del framlaggd för Karls ögon, hvilken ock befallde sina ministrar och fälthöfdingar lemna bidrag dertill. Se företalet till samma bok sid. XIV—XVI. Att i en sådan skrift alla för Karl ofördelaktiga drag skulle så mycket möjligt uteslutas, är naturligt. Deras frånvaro hos Adlerfeld kan dock ej anföras som bevis för deras frånvaro i verkligheten.

Detta gäller ock om

Casten Feifs bref till Nic. Tessin.

Den förre berättar nämligen, att konungen nästan alltid läste hvarje Feifs så ankommande som afgående bref, och Feif bad

[1]) Se sista sidorna af denna uppsats.
[2]) Fryxells Berätt. 21:sta del. 2:dra upplagan. Företalet XVI. XVII.

derföre sina korrespondenter *skrifva på en serskild lapp det, som ej borde komma för konungens ögon* [1]). Tessin klagar öfver, att bref öppnas och ber sin *son derföre* icke skrifva om statssaker, utan blott om konster och vetenskaper [2]). Hvad vitsord kan då härutinnan dessa bref tillerkännas?

Månne man ej till följe af ofvanstående undersökningar kommer i afseende på de historiska källornas trovärdighet till ett resultat, alldeles motsatt det, B. antagit?

Till stöd för sina åsigter har B. anfört flere författare, icke som historiska källskrifter, utan som historiska hjelptroppar. Vi fästa oss här blott vid två bland dem, nämligen häfdatecknarne Voltaire [3]) och Geijer [4]), hvilka också äro de, som mer än andra bidragit till den Karl den tolftes-beundran, som mångenstädes gjort sig gällande.

Voltaire och Karl den tolfte.

Med ungdomlig känsla blef denne skriftställare hänförd af Karls flere lysande egenskaper och bragder, och förbisåg i viss mån eller var okunnig om de mörkare sidorna. I sådan sinnesstämning utgaf han år 1728 sin historia om Karl den tolfte, i hvilken denne konung ofta beundrades. Voltaires snillrika framställnings-sätt och konungens besynnerliga och vexlingsrika öden gjorde, att i alla riken, nära nog i alla verldsdelar boken blef mycket läst och Karl den tolfte följaktligen nästan mer än någon annan svensk känd. I Sverge, hvarest samma bok varit vid många undervisningsverk begagnad som läsebok i franska språket, hafva Voltaires deri uttalade omdömen blifvit hos svenska folket ytterligare inpräglade; häldst ingen bland lärjungarna och troligtvis få bland lärarna haft aning om, att Voltaire sjelf har sedermera dessa sina berömmande åsigter förkastat och till alldeles motsatta öfvergått.

---

[1]) Brinkmans arkiv 1: 137—177, Sv. Akad. Handl. 40: 233.
[2]) Huset Tessin 4: 528, 529. Utdrag ur N. Tessins bref 1710, 1717.
[3]) Sv. Akad. Handl. 39: 65.
[4]) Sv. Akad. Handl. 40: 507.

Så gjorde han dock. Redan 1735 förklarade han sin förra hjelte hafva varit *galen*, och yttrade 1758 mycken ovilja öfver hans *blodtörst*, och kallade honom 1759 *en utomordentlig galning* och en *Nordens Don Quichotte* [1]). Men dessa den mognade vetenskapsmannens slutliga omdömen, dem glömmer eller gömmer man, och åberopar i stället dem, han i yngre år och med inskränktare kunskapsförråd uttalat.

Geijers förhållande till Karl den tolfte

hade en viss likhet med Voltaires, ehuru Geijer var i början en större beundrare och aldrig blef en så sträng tadlare som fransmannen. Förut hade väl åtskilliga personer inom Sverge uppstämt högljudda lofsånger öfver nämnde konung; men under det rationalistiska upplysnings-tidehvarfvet kunde sådana åsigter ej taga allmännare fart. Sedan kom i den stora europeiska reaktionens spår den svenska fosforismen med dess beundran för krigsbragder, och för excentriska personer. Liksom Voltaire i sin ungdom hänförd af beundran för nämnde konung, skref Geijer vid omkring 28 års ålder eller år 1812 sin sång öfver Karl den tolfte: ”*Jag stod en yster pilt i höga Norden*”. Detta poetiska mästerstycke hänförde tusentals varma och fosterländska sinnen, och det var genom det, som Geijer gaf första uppslaget till den stegrade Karl den tolftes-dyrkan, som derefter gjort sig i Sverge gällande. Denna har sedermera blifvit alltjemnt underhållen och förstärkt med Geijers sång: *Viken tidens flyktiga minnen.* Skrifven 1818, har den nu i snart 60 år blifvit på Karls dödsdag sjungen af akademiernas ungdom, hvilken således slägte efter slägte blifvit ledd och inlärd att betrakta och besjunga Karl den tolfte som ”*den störste bland Karlar*”, m. m. Samma ungdom har sedermera, spridd i alla landsorter, der utbredt samma åsigt, så att den öfvergått till ett slags nationell trosartickel. Denna tänkesättets omkastning till obegränsad beundran för Karl var likväl icke ursprungligen och egentligen föranledd genom någon utförlig vederläggning af utlandets motsatta åsigter, ej heller af någon utförlig ny bearbetning af Karl den tolftes historia, utan hvilade i vetenskapligt historiskt hänseende beständigt på den af Nordberg angifna uppfattningen, hvilken

[1]) *Buckle: Civilisationens historia i England.* 1: 481. Warmholtz N:o 5961.

blef för tillfället än mer förskönad genom de herrliga skaldestycken öfver samme konung, som Geijers och Tegnérs snillen framtrollade.

Dessas praktbilder och kraftord fäste sig outplånliga i allmänhetens minne och bestämde dess åsigter, oberoende af och ofta i strid mot den historiska sanningen, också i strid mot Geijers egna ord från en sednare tid. Man har nämligen blundat för den omständigheten, att vid mognare år och ökade kunskaper har Geijer liksom Voltaire, ehuru ej i så hög grad, frångått och t. o. m. motsagt sitt förra beröm. Bekant är nämligen, att flere hans sednare omdömen ingalunda uttrycka en så obegränsad beundran, som de förra. Vi afskrifva som exempel ett deribland, från 1844. *Karl den tolfte drog ut öfver gamla svenska stridsfält, till vidt aflägsna nya, så långt segrens hopp vinkade, och längre — trotsande först lyckan, sedan olyckan; tills fäderneslandet ej mer hade söner att gifva honom, och med fallet af Sverges magt, ur dess ruiner en hand vände sig mot hans lif* [1]). — År 1812 hade Geijer om Karls död skrifvit:

Jag föll och efter mig från höga stranden
Jag hörde Nordens gamla tempel ramla.

Båda uttrycken äro poetiska och snillrika, men till historiskt innehåll motsatta. Det äldre säger, att det var först efter Karls död, som Nordens tempel ramlade; det sednare, att detta redan före Karls död låg i ruiner och att således denna sorgliga företeelse, liksom den, att Sverge *icke mer hade några söner att honom gifva*, voro följder af den förut obetingadt prisade Karl den tolftes regering. I Geijers anförda rader framskymtar t. o. m. ett hemskt kaussal-sammanhang mellan *fallet af Sverges magt* och den *ur dess ruiner sträckta handen.*

Kap. 3.

Anmärkningar mot Beskows framställning af enskilda punkter i Karls historia.

Flere sådana anmärkningar hafva redan blifvit gjorda i fråga t. ex. om gottorpska raseriet [2]), om Karls blodiga och omensk-

[1]) Geijers Skrifter 1. 6. 363.
[2]) Fryxells Berättelser 21:a del. 2:dra uppl. 1: 62, 63.

liga bragder och föreskrifter och om hela afsättnings-kriget i Polen [1]) o. s. v. Vi öfvergå nu till några andra punkter.

Lewenhaupts nederlag vid Lissna år 1708.

Som förnämsta orsaken till denna olycka hafva flere författare uppgifvit Karls åtgerd att med sin hufvudhär icke gå Lewenhaupt till mötes, icke ens invänta honom, utan tvärtom gå ifrån honom, och utsätta honom för den ögonskenliga vådan att blifva angripen af en mycket öfverlägsen rysk här [2]).

För att befria Karl från denna svåra anklagelse skref B. att *hufvudolyckan var, att Lybeckers företag* (mot Petersburg) *misslyckades, hvarigenom czaren fick tillfälle draga sina troppar ur Ingermanland och angripa Lewenhaupt med öfverlägsna krafter* [3]).

Svar: Det var ej så. Lybeckers tåg misslyckades först fram i Oktober; men slaget vid Lissna utkämpades redan d. 29 September.

Rätta tidföljden var: Den 15 September anträdde Karl tåget sydost till Ukrajne. Den 29 September blef den sålunda öfvergifne Lewenhaupt slagen af ryssarne. Den 10 Oktober började Lybecker anträda återtåget ur Ingermanland.

Tåget till Ukrajne.

Karl den tolftes år 1708 tillämnade infall i Ryssland kunde företagas på tre olika vägar: *den första* till Liffland och Ingermanland och derifrån öfver Pleskow och Nowgorod, samma väg ungefär, som Jakob De la Gardie tog 1610; — *den andra* till östra Lithauen och derifrån öfver Smolensk, samma väg Napoleon den förste valde 1812; — och *den tredje* från Litauen öfver Severien och Ukrajne, den väg Karl den tolfte sjelf tog. Det var dock mellan den första och tredje, som valet tycktes egentligen väga.

För den *första* vägen, den öfver Liff-, Est- och Ingermanland, talade följande skäl: a) Karls konungsliga pligt att så

---

[1]) Fryxells Berättelser 21:a del. 2:dra uppl. S. st. s. 273—277, 409—416.
[2]) Sv. Akad. Handl. 40: 310, 468.
[3]) Sv. Akad. Handl. 40: 372, 378.

snart möjligt från ryssarnas förtryck befria sina der boende undersåter; b) samma hans pligt att skaffa sig tillfälle från dessa närmare belägna orter egna åt hemlandet och dess regering en bättre och ändamålsenligare vård, än förut och efteråt kunde ske från de vida aflägsnare nejderna af det inre Polen och sydliga Ryssland; c) utsigten att efter förening med Lybeckers och Lewenhaupts starka troppafdelningar kunna med en här af nära 60,000 man snart nog, också utan biträde af Mazeppa eller turkarna, besegra tsaren och framtvinga en både behöflig och fördelaktig fred; d) lättheten att i nämnde östanhafsländer kunna från Sverge erhålla understöd af såväl manskap, som krigs- och munförråd; e) tillgången af säkra stödjepunkter i de starka fästningarne Riga och Revel, ifall någon motgång skulle göra sådana behöfliga.

Deremot skulle tåget till Ukrajne beröfva Karl alla nyss uppräknade fördelar, blottställa Lewenhaupt och Lybecker för den öfverlägsna ryska krigsmagten; — blottställa Karls undersåtare i östanhafsländerna för att också fortfarande af der stående ryska troppar misshandlas; — blottställa Karls egen här för vådan att i ett främmande aflägset land, samt omgifven af fiendtlig befolkning, och af öfverlägsna fiendtliga troppar, blifva utmattad, försvagad och slutligen besegrad, och i sådant fall utan möjlighet att få hjelp från långt aflägsna landsmän, och utan någon fast stödjepunkt på stället blifva tillfångatagen eller tillintetgjord.

Karls skäl till Ukrajnetåget var förhoppningen om förbund med och understöd af Turkiet, af kosackerna, af missnöjda ryssar. Om det är sannt, hvad flere trodde, nämligen att han ämnade afsätta också tsar Peter, så har han måhända trott sig dertill behöfva dessa bundsförvandter, ungefär på samma sätt, som han mot August begagnade dennes missnöjda undersåter.

Att första vägen var ojemnförligen bäst, säkrast och för Sverge nyttigast, och att den till Ukrajne var i hög grad vådlig; denna öfvertygelse blef då för tiden ofta och bestämdt uttalad af Piper, Lewenhaupt och Gyllenkrook m. fl., och likaså af utländningen; ty, ju mer Karl inträngde i Ukrajne, desto tydligare förutsåg och förutsade något hvar hans blifvande olycka, och desto ifrigare rustade sig Saxen och Danmark för att kunna vid hans snart väntade nederlag bryta löst. Så har

ock saken varit betraktad af alla häfdatecknare ända till våra dagar.

Men nu hafva helt oförmodadt några röster påstått motsatsen och försvarat nämnde tåg. I Svenska Akad. Handl. 40: 113 läses: "*Pönitz har på strategiska grunder ådagalagt, att vägen öfver Ingermanland och Pleskow skulle medfört samma om ej större vådor än den af Karl följda* (den till Ukrajne), *och Nirico har på militära och lokala skäl företett enahanda bevisning.*" Vi för vår del hafva dock alldeles icke funnit någonderas "*bevisning*" tillfredsställande. Hvad Pönitz beträffar [1]), så har han *icke ens sjelf* antagit den som pålitlig, utan sagt: "*jag är långt ifrån att anse mina åsigter i afseende härpå för de enda rigtiga*" [2]), och på ett annat ställe och serskildt om infallet i Ukrajne säger han, *att Karls offensiv hade redan då öfverskridit kulminationspunkten, och att det krossande bakslaget kunde visserligen fördröjas, men ej mera undgås* [3]); och på ett annat ställe [4]): *ju djupare Karl inträngde i Ryssland, desto oundvikligare var hans undergång.* Jemte dessa och andra motsägelser bör anmärkas, att ifrågavarande skrift af Pönitz är icke en vetenskaplig afhandling utan ett diktadt samtal, som skulle hafva i Olympen förefallit mellan flere redan afdöda krigare, Napoleon, Karl den tolfte, turkiska storvisiren och några svenska generaler m. fl. Den är således ett sidostycke till de i förra tider mycket vanliga s. k. *Gespräche im Reiche derer Todten*, hvilkas historiska värde aldrig varit högt uppskattadt.

Hvad den andra auktoriteten, neapolitanaren, kaptenen Gaëtano Nirico, beträffar, så torde man icke behöfva nämna mer, än att denne författare efter att hafva talat om de olika vägarne för ett infall i Ryssland, tillåter sig det märkliga påståendet, *att vägen genom Severien var icke blott den bästa men den enda, som kunde föra Karl till målet* [5]). Det är samme Nirico, som påstått, det Karls belägring af Pultava var endast låtsad, men ej på allvar företagen. Han har ytterligare [6]) sagt, *att*

---

[1]) Öfversättningen af hans skrift är tryckt 1858.

[2]) Svenska öfversättningen sid. 61.

[3]) S. st. sid. 59. Dessa vigtiga rader af Pönitz har B. utelemnat i Sv. Akad. Handl. 1. 40: 80, hvarest dock de omedelbart efterföljande anföras.

[4]) Sid. 60.

[5]) Sv. Akad. Handl. 40: 99.

[6]) S. st. sid. 98.

Karls företag "bort efter all sannolikhet krönas af framgång, ty "ryska hären var spridd i Polen, Lithauen, Kurland och Sa-"mogitien, men Karls här var samlad"; detta, ehuru allmänt bekant är, att Karls krigsstyrka var lika mycket som Peters utspridd, nämligen i Polen under Krassau, i Ingermanland under Lybecker, i Riga under Lewenhaupt och i Lithauen under Karl sjelf. Han har ock gillat [1]) Karls beslut, att 1702 vända sig mot Polen i st. f. mot Peter och Ryssland. Det må ursäktas, att vi icke fästa synnerlig vigt vid en författare, som tillåter sig framkomma med dylika påståenden.

Slutföljden af vår undersökning blifver, att Pönitz och Nirico hvarken genom deras personliga författareanseende ej heller genom anförda bevis kunna på något sätt motväga den stora mängd berömda skriftställare [2]) och de i saken liggande vigtiga skäl, till följe af hvilka man hitintills ansett och äfven hädanefter torde komma att anse tåget till Ukrajne så äfventyrligt, att det näppeligen kunde lyckas och alldeles icke bör försvaras.

Äfven en annan sida af saken bör tagas i betraktande, i synnerhet af hvarje svensk. Om Karl tågat åt nordost och stängt Peter från Östersjön, hade denne nödgats sedermera vända sina krafter mot söder för att genom eröfringar vid Svarta Hafvet förskaffa åt Ryssland den lättare gemenskap med Europa, han eftersträfvade. — Om Karl genom sitt tåg åt Ukrajne lyckats göra kosackerna sjelfständiga och stänga ryssarne från Svarta Hafvet, måste dessa med så mycket större ifver och ansträngning söka på Sverges bekostnad tränga sig fram till Östersjön.

Detta allt om företaget i dess allmänhet. När tåget i September 1708 anträddes, kunde likväl för dess framgång förebäras

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 106.

[2]) Se här ett exempel bland många! Fredrik den andre i Preussen säger (Anmärkningar öfver Carl XII, s. 13), att *tåget till Ukrajne i stället för återtåget till Lithauen beredde svenska arméens undergång och var ensamt tillräckligt att förstöra allt.* Denna enda auktoritet torde uppväga både Pönitz och Nirico. Anmärkas må, att B. i skriften Karl den tolfte i Alt-Ranstadt har under en serskild afdelning*) upptagit: *Fredrik II:s och Gustaf III:s omdömen öfver Karl XII;* men deruti förbigått nu anförda ord, och i allmänhet inrymt blott sådana Fredriks yttranden, som äro i någon mån fördelaktiga för Karl den tolfte, men alldeles uteslutit eller med lätta ord öfverhalkat de motsatta, t. ex. Fredriks ogillande af polska afsättnings-fejden, af Ukrajnetåget, af dröjsmålet i Turkiet och af kalabaliken. Dessa vigtiga punkter borde väl hafva blifvit uttryckligen och bestämdt anförda, då man uppgaf sig vilja meddela *Fredriks omdöme* öfver Karl den tolfte?

*) Sv. Akad. Handl. 40: 109.

flere skäl, men de flesta blott sådana lösa förhoppningar och inbillningskraftens hägringar, med hvilka öfvermod och äfventyrslystnad vanligtvis söka försvara hvarjehanda i sjelfva verket allt-för vågsamma försök. Karl räknade nämligen vid den tiden på understöd, icke blott af Lybecker och Lewenhaupt, utan ock af Stanislaus, af Mazeppa, af sultanen och af kosackerna vid Don och strelitzerna i Astrakan. Men redan i slutet af Oktober hade alla dessa hoppets hägringar försvunnit; Lybecker var jagad tillbaka till Finnland, Stanislaus likaså till det vestliga Polen, Lewenhaupt slagen vid Lissna, Mazeppa öfvergifven af kosackerna, Turkiets krigsplaner nedlaggda och de danska och astrakanska upproren qväfda; och, öfvergifven af alla, stod Karl i Severien ensam qvar på stridsfältet. Hvad kunde han med sin redan försvagade här, nu mera blott ungefär 25—30,000 man, förnuftigtvis hoppas af ett inbrott i Ukrajne och hvad hade han ej att förnuftigtvis frukta af ett sådant tåg; och hvarför begagnade han ej det i slutet af Oktober 1708 ännu öppna tillfället att rädda hären genom att vända sig vester ut och öfver Wolhynien söka förening med Stanislaus och Krassau? Att en och annan liflig inbillningskraft kunnat af förut uppräknade skenfagra skäl lockas att försvara Karls i Augusti och September fattade beslut att tåga till Ukrajne, detta kunna vi begripa. Men att någon kan försvara hans i slutet af Oktober fattade beslut att fortsätta tåget än längre söderut, ehuru alla dervid påräknade understöd försvunnit, detta synes oss oförklarligt.

Lagercronas beteende vid Starodub

samt konungens val af en sådan general har blifvit tadladt. Till försvar har B. sagt, att Lagercrona *utmärkt sig vid Klissow, Thorn och Pultava* [1]). Anreps ättartaflor och Biografiskt Lexikon säga endast, att Lagercrona varit *med* vid dessa ställen. Förvandlingen af orden *varit med* till *utmärkt sig*, tjenar visserligen till ursäkt, till försvar för konungens val af en slik man till gunstling, till anförare; men är icke historiskt berättigad, och hvarken Nordberg eller Adlerfeld eller oss veterligen någon annan har med ett ord antydt, att Lagercrona vid nämnde till-

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 310, 468.

fällen *"utmärkt"* sig. Man finner tvärtom flerestädes ganska ofördelaktiga omdömen öfver hans person[1]. — — I samma rigtning, d. v. s. till försvar för konungens val, säger B. ock[2], att det var *"på Rehnskiölds förord"*, som Lagercrona *fick det vigtiga uppdraget.* Rätta förhållandet var, att sedan fyra andra general-majorer blifvit föreslagna men af konungen förkastade, *föreslog* Rehnskiöld Lagercrona, hvilken Karl genast antog[3], och tyckes blott hafva väntat på dennes, på gunstlingens namn. Att Lagercrona blifvit af Rehnskiöld *förordad,* derpå finnes oss veterligen intet bevis. Berättelserna, att Gyllenkrook varnat Lagercrona, att Lagercrona missaktade varningen, och att Karl sedermera förklarade, det Lagercrona burit sig galet åt o. s. v.; dessa för konungens gunstling nedsättande omständigheter hafva i Sv. Akad. Handl. s. st. blifvit med en för Lagercrona gynnsam tystnad förbigångna.

Sägner om Karls tillämnade tåg mot Asien.

Vanliga åsigten härom förekommer i Fryxells Berättelser 22: 174. Men i Sv. Akad. Handl. 40: 123, 196 har man sagt, att Karls motståndare framkastat den *diktade* beskyllningen, att Karl för att härma Alexander *velat eröfra Asien.*

Svar: Hvem är det, som framkastat denna beskyllning? Hvarföre uppgifves ej namnet på den författare, det verk, mot hvilket man i denna punkt polemiserar? Tills detta blifvit uppgifvet, ser det ut, som man för att kunna få något angreppsskäl mot sina motståndare sjelf *pådiktat* dem orimligheter, hvilka de aldrig yttrat. I verkligheten befinnes, att hvarken Gyllenkrook (s. 69) eller Rühs (5: s. 552) eller Voltaire (Geffroy's edition s. 131) ej heller någon annan häfdatecknare har oss veterligen beskyllt Karl för en sådan eröfrings-plan; de hafva blott omförmält, huru han ville *kunna säga, att han varit i Asien,* hvilket är något helt annat, än att han ville *eröfra Asien.*

Belägringen af Pultava.

Karls företag, att med sin hopsmälta här och utan tillräckliga krigsförråd och på öfver 100 mils afstånd från närmsta

[1]) T. ex. *Handl. rör. Sk. Hist.* 7: 206. De la Motraye 2: 345 och mångenstädes.
[2]) Sv. Akad. Handl. 1: 310, 468.
[3]) Gyllenkrooks berättelse. Fants Handl. 3: 32.

svenska tropp, samt omgifven af en fiendtlig befolkning och af mycket öfverlägsna fiendtliga härar; — hans företag, säga vi, att under sådana omständigheter icke draga sig tillbaka och söka förening med Stanislaus och Krassau, utan i stället börja belägringen af Pultava, detta blef redan på sin tid och har äfven sedermera blifvit ända till våra dagar mycket tadladt. Men nu och i Sv. Akad. Handl. [1]) har B. sökt försvara eller åtminstone förklara uppträdet genom att påstå, *det Karl icke hade allvar med belägringen utan att den var en krigslist för att locka Peter till drabbning på öppna fältet.* Till försvar för denna hittills här ohörda [2]) tolkning har han åberopat 1:o) den i Neapel 1826 utkomna boken af kapten Gaëtano Nirico [3]), om hvilkens historiska autoritet vi redan yttrat oss, 2:o) fältmarskalken Keith. Det omtalas [4]) huru konung Fredrik den andre i Preussen berättat, det Keith sagt: *att svenskarne lätt kunnat taga Pultava, derest konung Karl ej med afsigt förlängt belägringen för att locka tsaren ut på öppna fältet.* — Men detta omdöme hvilar blott på Keiths personliga autoritet och minne, och är dessutom kändt endast genom en af konungen också ur minnet gjord anteckning. 3:e autoriteten är samme konung Fredrik. Tre gånger [5]) säger B. Fredriks åsigt hafva varit den, att Karl åsyftade *icke Pultavas intagande utan en krigslist, nämligen att genom en låtsad belägring m. m. locka tsaren till drabbning.* B. uppgifver dock ingen gång när, hvar eller med hvilka ord Fredrik fällt ett sådant omdöme. Innan detta blifvit framlaggdt, tillåta vi oss att detsamma betvifla, och vi hafva dertill så mycket mera skäl, som enligt den källa, B. tycks hafva begagnat [6]), har konung Fredrik, ehuru anförande Keiths åsigt, likväl icke uttalat något sitt bestämda godkännande deraf, utan snarare antagit, det Karl på allvar belägrade Pultava, hvaraf synes, att Fredriks mening var, åtminstone den gången, just motsatsen, af hvad man uppgifvit [7]). — 4:de autori-

[1]) 40, s. 103, 116—120, 380, 394.
[2]) Några lösa ord i dylik syftning yttras dock s. 57 icke af Adlerfeld, men af den onämnde författare, som skrifvit fortsättningen af dennes verk.
[3]) Sv. Akad. Handl. 40: 103—117.
[4]) S. st. 40: 103, 117, 119, 120.
[5]) S. st. 40: 116, 120, 394.
[6]) Anmärkningar öfver Karl XII:s militäriska talenter af konung Fredrik II i Preussen, tryckt 1788, sid. 15—17.
[7]) S. st. s. 15, 16.

teten är Pönitz. På samma ställe [1]) säger B. det äfven Pönitz yttrat den åsigten, att belägringen af Pultava var blott låtsad och en krigslist för att locka tsaren till drabbning. Men när, hvar och med hvilka ord Pönitz aflåtit en sådan tolkning, är icke angifvet, och *kan* ej heller angifvas; ty uti det ifrågavarande arbetet har Pönitz aldrig något dylikt yttrat. Tvärtom! Pönitz låter Rehnsköld säga, att belägringen fördes på allvar och att den *blef en spik i härens likkista* [2]). Sådant är förhållandet med dessa fyra autoriteter. Fredrik och Pönitz hafva aldrig yttrat de åsigter, man dem tillaggt; Keiths omdöme grundar sig på en ur minnet gjord anteckning; Nirico ensam står qvar. Mot denne ende åberopa vi nedanstående autoriteter, hvilka, sjelfva varande på stället, antaga, att belägringen företogs på fullt allvar; nämligen Adlerfeld [3]), Gyllenkrook [4]), Lewenhaupt [5]), Lilla Prinsen [6]) och preussiska öfverste-löjtnanten Siltmann [7]). De tre första beskrifva sättet, huru den sju veckor långa bebelägringen fördes. De voro krigare till yrket, och Gyllenkrook dessutom chef just för belägringsarbetet. — Skulle nu dessa herrar och de andra kunnat narras att under så lång tid anse för en verklig belägring, hvad som blott var en låtsad? Omöjligt! Och deras vitsord i frågan är således af ojemnförligt större vigt, än de långt derefter yttrade åsigterna af Keith och Nirico.

Hörom ock, hvilken orsak Karl sjelf uppgifvit. Gyllenkrook talade ifrigt och envist mot belägringen, men Karl lika ifrigt och envist för densamma, och försäkrade, att den skulle lätt genomföras, och när Gyllenkrook oupphörligt framhöll svårigheterna, sade Karl: *vi måste göra det, som är utomordentligt, så ha vi beröm och ära deraf* [8]).

Hörom ock, hvad verkliga sakförhållandet säger. Karl började belägringen omkring d. 1 Maj. Men redan under Mars och April hade han af rysska troppar, stundom stigande till 20,000

---

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 117.
[2]) Se "Karl XII betraktad från krigsvetenskaplig synpunkt" af Pönitz, Örebro 1858, sid. 67—70.
[3]) 3: 433.
[4]) Sid. 72—95.
[5]) Sid. 323—331.
[6]) Max. Emanuel v. Sigmund Schott sid. 219.
[7]) Se hans bref i preussiska Statsarkivet.
[8]) Fants handlingar 3: 76. Gyllenkrooks berättelse.

man, varit kringsvärmad och angripen [1]). Han behöfde således ej d. 1 Maj genom belägring af Pultava framlocka dem på öppna fältet, och detta enda skäl är tillräcklig vederläggning af Niricos och Pönitz' gissning.

Hörom ock slutligen, huru häfdatecknarne Lagerbring, Nordberg och Rühs betraktat saken. De hafva alla antagit, det belägringen var icke låtsad utan på fullt allvar företagen; en åsigt, vid hvilken man torde också hädanefter förblifva.

Att Karl stannade i Ukrajne och började belägra Pultava m. m. har blifvit tadladt äfven derföre, att han icke hade nog ammunition. Men till hans försvar också härutinnan, har man [2]) låtit förstå, att svenska hären egde tillräckligt af nämnda vara. — Dervid bör märkas, att Gyllenkrook [3]) och Lewenhaupt [4]) säga uttryckligen motsatsen. Den sednare berättar äfven, det krutet var så skämdt, att kulorna föllo till jorden blott trettio steg från gevärs-mynningen. Artilleriets tjenstemän hade ock måst lofva konungen, att förhemliga bristen på krigsförråd. Engelska sändebudet i Ryssland Whitworth inberättar till sin regering flere gånger vid denna tid, att svenskarne ledo stor brist på krut [5]).

Som skäl mot dessa påståenden säger B. [6]): *huru vid en sådan brist förklara, att både artilleri och infanteri hade tillräcklig ammunition i det efterföljande stora slaget.* — Men i Pultavaslaget hade svenskarne intet artilleri, på sin höjd fyra fältstycken; det öfriga artilleriet var qvarlemnadt vid trossen [7]). *Fienden,* säger Lewenhaupt [8]), *hade i striden 132 kanoner, men vi icke en endaste.* — Och infanteriet! Lewenhaupt berättar [9]) *att svenska skotten smällde liksom man slagit några handskar tillsammans.* Mot sådana uppgifter är det orätt att påstå, det svenska både *artilleriet och infanteriet hade i det stora Pultavaslaget tillräcklig ammunition.*

---

[1]) Nordberg 1: 894, 897, 916. Tsar Peters Journal 245, 249. Gyllenkrooks berättelse s. 72.
[2]) Sv. Akad. Handl. 40: 117, 118.
[3]) Ss. 76, 86, 95.
[4]) S. 328.
[5]) Raumers Beyträge 2: 582.
[6]) Sv. Akad. Handl. 40: 117, 118.
[7]) Lewenhaupt sid. 352, 435.
[8]) S. 362.
[9]) S. 363. Jemför 383, 392.

Kalabaliken vid Bender.

De flesta samtida personer ansågo besagde uppträde vara icke blott i och för sig sjelft onödigt, löjligt och klandervärdt, utan derjemte *otacksamt* mot sultanen och turkarna, hvilka bevisat Karl så många välgerningar; *upproriskt* mot sultanen, hvilken som landsherre egde rättighet att mottaga eller bortvisa främlingar; *obarmhertigt* mot Karls krigskamrater, hvilka ändamålslöst blottställdes för plundring, fångenskap och död; *förnedrande* för Karl sjelf, hvilken ådrog sig åtlöje, klander och ökade misstankar för sinnesrubbning; och slutligen *förderfligt* för Karls fädernesland, hvilket derigenom förlorade sin nästan enda ehuru svaga utsigt till understöd af någon främmande magt. Svårt var ej heller att förutse, det omdömen af sådan art skulle mångenstädes låta höra sig. Till deras vederläggning och till försvar för Karls uppförande hafva också både han sjelf och några häfdatecknare sökt framställa denna strid såsom nödvändig, såsom oundgänglig, och de hafva beskrifvit uppträdet på hufvudsakligen följande sätt.

Karl misstänkte, att paschan och tartar-khan förehade med Peter och August åtskilliga mot honom rigtade stämplingar. Han lät derför bortsnappa några mellan nämnde herrar farande budbärare samt deras bref. I de sednare upptäckte han en af paschan och i synnerhet af khanen uppgjord plan att under hemresan genom Polen förrädiskt utlemna Karl åt antingen Peter eller August, hvilka skulle derför betala 2,000,000 Rdr, och det var för att undgå denna olycka, som Karl beslöt att hädre inlåta sig i kalabaliken.

Källorna, bevisen för denna åsigt äro följande:

1:o) Karl har sjelf några gånger uttalat den, likväl endast i korta allmänna ordalag t. ex. *vi äro förrådda.* — Men han har aldrig framlaggt de bevisande brefven härom, ej heller några närmare uppgifter om sjelfva förräderiet.

2:o) Nordberg berättar med mycken utförlighet [1]) det sätt, hvarpå nämnde bref bortsnappades, men säger, att Karl icke åt någon annan meddelat deras innehåll, och tillägger, att *några*

[1]) 2: 298, 307, 372.

ville gissa, men man vet ej på hvad grund, att brefven innehölle berättelse om ett dylikt förräderi. Så sväfvande är Nordbergs uppgift, och hans enda styrkande bevis är ett löst yttrande af polacken Lubomirski.

3:o) Axel Sparre säger i korthet, att Karl hade *säker underrättelse* [1]) om nämnde förrädiska plan. Detta läses likväl i en Sparres till rådet insända berättelse, hvilken naturligtvis måste instämma i den af konungen angifna tonen. Men i samma skrift och i ett Sparres enskilda bref till Ulrika Eleonora [2]) berättas, huru Sparre så väl som åtskilliga andra sökte med knäfall förmå Karl att afstå från denna strid, hvilket Sparre säkerligen icke skulle hafva gjort, om han verkligen trott kalabaliken vara någon genom förräderi framtvingad nödvändighet.

4:e och 5:e källorna, Hultman och Kogalnicean, äro så fulla af svåra misstag, att dem föga vitsord kan tillerkännas.

Vi hafva nu sett, huru obestämda, huru opålitliga de uppgifter äro, på hvilka en och annan grundat ofvannämnda försvar för tillställandet af kalabaliken. Men till följe dels af okunnighet, dels af de berättelser, som svenskarne enligt Karls uppgift utspridde, lästes både då och sedermera i några såväl tidningar som böcker samma framställning af förhållandet, och dess sanning har blifvit antagen af många, också ansedda personer, t. o. m. diplomater och nu sednast likaså i Svenska Akademiens Handlingar 40: 129—134, der denna sammansvärjning uppgifves hafva varit verkliga orsaken till kalabaliken; ty, heter det, *Karls hjeltesinne föredrog döden framför nesan af att blifva såld åt tsaren.*

Mot denna tolkning tala följande omständigheter. Icke ett ord om något sådant förräderi nämnes af de på stället varande Fabrice, De la Motraye och Jefferies, ehuru båda de förres berättelser äro mycket utförliga; ej heller af Hammer i dennes Geschichte des Osmanischen Reichs, ej heller af turkiska häfdatecknaren Raschid Effendi [3]). Fabrice och Grothusen antogo Karls stolthet och äfventyrslystnad och Hammer likaså och uttryckligen hans "*halsstarrighet*", som rätta driffjedern till uppträdet. Svenska sändebudet i Konstantinopel berättade

[1]) Giörwell Sv. Bibl. 1: 213.
[2]) Dat. Bender d. 5 Mars 1713. I Riksark. Ulrika Eleonoras bref.
[3]) Vitterhets Akad. Handl. 2: 10, s. 192.

ock sedermera till Karl sjelf, att ingen derstädes ville tro på uppgiften om paschans och khanens förräderi [1]). Till ofvannämnde fem herrars betydelsefulla tystnad i ett så vigtigt ämne komma flere i sjelfva saken liggande och vigtiga misstroendeskäl, t. ex.:

Om Karl haft i sina händer några bref, några bevis för tillvaron af nämnde sammansvärjning och förräderi,

hvarför framlade han dem ej för sina svenskar, hvilka då skulle hvarken hafva bedt honom undvika striden, ej heller sjelfva öfvergifvit honom i striden?

hvarföre framlade, hvarföre åberopade han ej inför Fabrice och De la Motraye denna sammansvärjning, som orsak till sitt dröjsmål, utan påstod för dem, att sultanens befallning om hans afresa var diktad?

hvarföre framlade han ej inför sultanen sjelf dessa bref och detta förräderi såsom rätta orsaken till sitt dröjsmål med afresan, utan skyllde det i stället förnämligast på bristande respengar och begärde ett nytt lån?

hvarföre, och då nästan hela Europa bittert tadlade kalabaliken, hvarföre lät han ej till sin ursäkt och sitt försvar trycka och allmängöra dessa bref, dessa till hans eget urskuldande högst vigtiga bevis?

och slutligen hvarföre uppgaf han hos olika personer olika skäl till sin vägran att afresa; nämligen hos *sina svenskar* paschans och khanens förräderi; hos *sultanen* behof af mer respenningar; hos *Fabrice, De la Motraye, Tartar Khan* m. fl. påståendet, att sultanens befallning var diktad?

Till dessa hittills obesvarade frågor och vigtiga misstroendeskäl kunde flere andra läggas; men de anförda, jemnte vittnesbörden af Fabrice, De la Motraye och Hammer torde vara mer än tillräckliga för att vederlägga den andra uppgiften, hvilken ursprungligen hvilar på en enda person, på Karl, hvilken dock icke kunnat eller icke velat bevisa dess sanning, och som tillika sjelf vederlaggt den genom att inför andra personer framlägga helt andra orsaker till sitt uppförande.

B. [2]) säger: *af den gästvänlighet, som under flere år slösades på Karl, kan man sluta, att turkiska statskonsten, som ej*

[1]) *Riksark.* Funck till Karl d. 15 Febr. 1713.
[2]) Sv. Akad. Handl. 40: 436.

är blind för eget bästa, ej ogerna bevarade denna skräck (Karl) *för dess mägtigaste fiende* (Peter), *till dess slutligen nederlaget vid Tönningen och andra motgångar i Norden tycktes visa Karls stjerna i nedgående.*

Svar: a) Alla åren från och med 1709—1713 har regeringen i Konstantinopel gång på gång och enträget och stundom med hotelser uppmanat Karl lemna Turkiet. Det torde således vara mindre rigtigt att tala om turkiska statskonstens önskan att behålla honom qvar i landet. — b) Turkarnas angrepp mot Karl medelst kalabaliken föreföll d. 1 Februari, Stenbocks troppar började inrycka i Tönningen d. 3 Februari, och kapitulerade först d. 6 Maj. De två sednare tilldragelserna kunna således ej antagas som orsaker till den första.

Karls femåriga dröjsmål i Turkiet.

Bekant är, huru Karls rådsherrar och högre ämbetsmän år efter år sökte med de allvarsammaste föreställningar och de ömmaste böner förmå honom att återvända till fäderneslandet, och sjelf öfvertaga dess styrelse och försvar; men huru han tvärtom stannade i Turkiet och det i hela fem år, och oaktadt hans folk under samma tid oupphörligen hemsöktes af de svåraste olyckor, krig, pest, armod och hungersnöd; och således mer än någonsin behöfde sin konungs närvaro. Hans uppförande härutinnan var så besynnerligt, så tadelvärdt, att det ej funnit någon anseddare försvarare [1]) förr än i våra dagar [2]). Hufvudsakliga dervid nu begagnade skälet är den vigt, man gifvit åt konungens underhandlingar i Turkiet; nämligen att han skulle genom dessa hafva lyckats förmå sultanen till upprepade krigsförklaringar och en gång till *verkligt krig* mot Ryssland och derjemnte till afsättning af några konungens motståndare inom divanen. Med anledning af dessa underhandlingar och af deras så kallade följder frågar

---

[1]) Man har likväl sökt framkalla sådana. Från och med 1854 till och med 1865 har Svenska Akademien bland sina täflingsämnen årligen uppgifvit en afhandling om *De politiska förhållanden, som förmodas hafva föranledt konung Karl den tolftes femåriga vistelse i Turkiet;* men ingen dylik skrift har kunnat belönas; vi minnas ej ens, att något sådant försök blifvit inlemnadt.

[2]) Beskows skrifter i Sv. Akad. Handl. 39: 62—104, 40: 400—454.

B. [1]): *"skulle Karl i Sverge, hvars råd förklarat sig icke kunna uppsätta eller utrusta någon krigshär, förmått verka så mycket till czarens afbräck? och finner man ej i allt detta en antaglig grund för Karls förlängda vistelse i Bender?"*

Svar: Vi kunna ingalunda *finna denna grund antaglig.* Trodde Karl rådets uppgift om nöden i Sverge *sanningsenlig,* hade han bort medelst genast afslutad fred rädda sitt utblottade fädernesland; — trodde han den *sanningsvidrig,* hade han bort genast skilja så oärliga eller så oskickliga män från ledningen af fäderneslandets styrelse, — och i båda fallen skynda hem så fort som möjligt.

Låtom oss än närmare betrakta förhållandet mellan Sverge och dess konung under ifrågavarande tid! — År 1710; danskarna hade infallit i Skåne och ryssarna borttogo Liffland, Estland och Karelen, men Karl låg qvar i Turkiet. — År 1711; danskarna belägrade Wismar och inföllo i vestra Sverge, och danskar, saxare och ryssar härjade i Pommern, men Karl låg qvar i Turkiet. — År 1712; danskarna borttogo Bremen, ryssarna härjade i sydöstra Finnland och saxare, danskar och ryssar likaledes och omigen i Pommern, men Karl låg qvar i Turkiet. — År 1713; danskarna tillfångatogo den ena svenska hären vid Tönningen, och ryssarna slogo den andra vid Pälkäne och borttogo södra Finnland, men Karl låg qvar i Turkiet. — År 1714; ryssarna slogo svenska hären vid Stor Kyro samt intogo Åland och norra Finnland, men Karl låg till framuti September qvar i Turkiet. Under alla fem åren framställde rådet oupphörligen och på det bevekligaste landets stigande nöd och innerliga bön om sin konungs snara hemkomst; men Karl låg qvar i Turkiet. — Och nu fråga vi: månne man icke i dessa uppträden finner en *"antaglig grund"* att på det högsta och bestämdaste ogilla detta Karls dröjsmål. Oss synes oemotsägeligt, att han varit som menniska, som statsman och som konung förpligtad att skynda till sina undersåtares hjelp; — och likaså, att han, hemkommen redan 1709 och derefter uppträdande i spetsen för fäderneslandets regering och härar, hade kunnat tillfoga tsaren och Sverges fiender ojemnförligt mer *"afbräck"*, än han förmådde i egenskap af nådehjon vid Bender eller fånge på Timurtasch.

[1]) Sv. Akad. Handl. 39: 82.

Granskom ock hans utsigter att kunna locka Turkiet till ett krig mot Ryssland, så kraftigt och tillika så oegennyttigt, att Sverge kunnat deraf skörda någon vinst, svarande mot ofvanuppräknade stora förluster! Att sultanen skulle för Sverges återupphjelpande underkasta sitt folk några större uppoffringar, synes redan i sig sjelft mindre troligt. Med afseende på Karls förhoppning att genom Turkiets hjelp återfå sina östanhafs-länder lästes ock i tidskriften Europäische Fama [1]) följande ord: *den förståndiga verlden må afgöra, om dessa förhoppningar äro grundade. Att en stat skall använda stora kostnader och många fälttåg endast för att åt en annan återförskaffa dess förlorade landskap, detta är oerhördt.* Vi för vår del tillägga: saken blifver än mer osannolik, när man besinnar följande vigtiga förhållande. Tsarens grundläggning af Petersburg och eröfring af Sverges östanhafsländer måste i allmänhet leda Rysslands planer och styrka åt detta håll och från nejderna kring Svarta Hafvet. Deremot kunde sultanen med skäl befara, att, om Sverge återvunne sina östanhafsländer och dymedelst omigen stängde Ryssland från Östersjön, skulle tsaren och dennes efterträdare med så mycken större ifver vända sina blickar mot Svarta Hafvet och sina vapen mot Turkiet. Kunde sultanen och hans rådgifvare vara blinda för detta förhållande? och är det sålunda troligt, att de på allvar velat underkasta sig stora uppoffringar för att åter förhjelpa Sverge till nämnde Östersjö-besittningar? Detta vigtiga förhållande bör ingalunda förbises. Med tämlig säkerhet kan äfven antagas, att när sultanen år 1711 började kriget, skedde sådant hufvudsakligen för Turkiets egen skuld och för att tränga ryssarna tillbaka från Svarta Hafvet; och likaså, att de ytterligare eftergifter, som en omutad vizir skulle vid Pruth kunnat aftvinga tsaren, hade förnämligast tillfallit Turkiet, och således än mer vändt Rysslands sträfvanden från södern och mot norden, mot Sverge.

Ännu en sak! Åren 1709 och 1710 hade visserligen Karl några utsigter att kunna locka sultanen till krig; ty Ryssland hade framträngt till Asowska Sjön och hotade att snart sända flottor ut på Svarta Hafvet. Men genom freden vid Pruth 1711 blefvo ryssarna tillbakadrifna och stängda från nämnda vatten,

---

[1]) 1713, sid. 162, 231, 249.

hvarigenom faran var från Turkiet aflägsnad och dess egentliga mål vunnet. Fortsatta eröfringar inåt Rysslands slätter skulle icke kunnat genom naturliga gränser betryggas. Det var fördenskull föga troligt, att turkiska regeringen skulle efter Pruthfreden och till fördel för Sverge inlåta sig i nya dylika krigsföretag; och likväl var det till följe af beräkningar på någonting sådant, som Karl äfven sedermera stannade hela tre år i Turkiet, i stället för att skynda hem till sitt eget nödställda fäderneslaud.

B. skrifver: *Öfvergifven af alla sina kristna förbundsvänner, fann han* (Karl) *sultanen allena trogen. Borde han öfvergifva detta räddningsankare förr än det sjelf brast?* [1])

Svar: Något egentligt *förbund* mellan Sverge och Turkiet fanns ej; Karl var för sultanen mindre en förbundsbroder än ett nådehjon. Märkom ock, att detta s. k. räddnings-ankare brast redan 1709. Ty från denna tid yrkade sultanen oupphörligt, att Karl skulle afresa från Turkiet. Genom kalabaliken i Februari 1713 inträdde dem emellan ett ganska ovänligt förhållande; men Karl qvarstannade dock i Turkiet till September 1714.

Som bevis på Karls inflytande, följaktligen ock på sannolikheten af hans beräkning att kunna utverka sig Turkiets bistånd, har man uppräknat de många vizir-ombyten och de många förnyade krigsförklaringar mot Ryssland, som under dessa år föreföllo; och man har tagit för afgjordt, att dessa tilldragelser voro genomdrifna af Karl och till hans fördel. Vid närmare granskning upptäcker man dock helt andra och mägtigare orsaker. Spanska tronföljare-kriget utöfvade vid ifrågavarande tid stort inflytande på Europas politiska förhållanden och under en lång tid såg man på ena sidan Frankrike och på den andra England, Holland och Österrike. Peter troddes vilja stödja Österrike. Att genom ett turkiskt krig honom derifrån hindra var alltså en liflig önskan hos Frankrikes regering, hvilken derföre hela tiden bortåt gjorde allt möjligt för att genom sitt sändebud i Konstantinopel uppreta Turkiet till ett sådant företag; hvaremot naturligtvis

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 443.

engelska och holländska sändebuden gjorde också de allt möjligt till dess förekommande. Dessa voro de egentliga orsakerna till den dåvarande turkiska politikens täta vexlingar mellan krig och fred och till de många vizir-ombytena. Nämnda företeelser voro dessutom följder dels af tsarens försök att undandraga sig uppfyllandet af sina vid Pruth gifna löften, dels af vanliga täflingsstrider mellan sultanens högre ämbetsmän, hvilka sökte undantränga hvarandra. Såväl besagde ämbetsmän som Frankrike hafva vid dessa sina stämplingar begagnat bland andra svepskäl och täckemantlar äfven Karl den tolftes namn och anspråk; turkarna dock utan allvarlig afsigt att för Sverges skull underkasta sitt fädernesland några större uppoffringar. Under våren 1713 har ock franska sändebudet i Konstantinopel för sin regering beskrifvit förhållandet med följande ord: *Som ärlig man bör jag icke förtiga, att turkarna söka blott sin egen fördel, och att om de kunna uppgöra sin sak med Peter och August, skola de ej göra minsta svårighet vid att uppoffra svenskarne. Dessa äro ock sjelfva öfvertygade derom* [1]). Några författare påstodo ock, att sjelfkärlek och sjelfberömmelse utgjorde förnämsta grunden till åtskilliga svenskars försök att inbilla sig och andra, det besagde vizir-ombyten och krigsförklaringar vore ett verk af dem och deras konung. Och i sanning! då man besinnar, att alltifrån hösten 1709 hade turkiska regeringen beständigt uppmanat Karl att lemna Turkiet; — att han det oaktadt stannade i hela fem år qvar; — att engelska och holländska sändebuden i Konstantinopel underrättade dervarande regering om, huru utmattadt och hjelplöst Sverge var; — när man besinnar allt detta, så är det i hög grad otroligt, att det var Karl den tolfte, som mägtade genomdrifva dessa vizir-ombyten och krigsförklaringar.

Granskom slutligen det sätt, hvarpå Karl gick till väga för att öfvertala sultanen till ofta nämnde krig mot Ryssland! Ehuru sjelf uppehållande sig i Turkiet, dref konungen aldrig dessa underhandlingar genom personliga samtal med sultanen eller med dess vizir utan genom sina sändebud. När han nu icke ville

[1]) Europäische Fama, 1713, s. 244.

sjelf uppträda såsom underhandlare, hvarföre skulle han då icke kunnat liksom andra regenter drifva verket från sin egen hufvudstad, likasåväl som från Bender eller Timurtasch? och, ehuru på längre afstånd, månne ej med bättre utsigt till framgång? En konung, som står midt ibland sitt eget folk och i spetsen för sina egna troppar, talar med vida mer eftertryck och verkan än den, som öfvergifver sitt rike och blifver i åratal liggande i ett främmande land såsom dess underhålls-tagare, och som derunder genom täta anspråk på hjelp och lån tröttar, och likväl på samma gång genom egensinne och trots retar sin välgörare.

Det finnes en viss likhet mellan de tre mest framstående och olycksbringande dragen i Karl den tolftes historia, afsättningfejden i Polen, tåget till Ukrajne och dröjsmålet i Turkiet. Alla tre voro för Sverge högst förderfliga; vi behöfva ej omständligt upprepa de svåra följderna, östanhafsländernas förlust af första, nederlaget vid Pultava af andra och Finnlands förlust af tredje företaget. Mot alla tre talade och bönföllo Sverges bundsförvandter, rådsherrar, fältherrar och andra högre ämbetsmän; vid alla tre höll sig dock Karl obevekligen fast och vid det första och tredje i hela fem år. Som skäl anförde han alla gångerna en och samma åsigt, nämligen nyttan och behofvet af att skaffa sig hjelp af främmande stater, hvilket skulle ske genom att tillsätta under första skedet en ny konung i Polen, under det andra Mazeppa till herre öfver kosackerna, och under det tredje nya vizirer i Turkiet. Alla tre gångerna saknade Karls statskonst svenskhetens och den sanna fosterlandskänslans pregel. Det hade utan tvifvel ådagalaggt mer förtroende och kärlek för svenskarna och varit såväl för dem som för honom sjelf mer både hedrande och nyttigt, om han stannat bland dem, litat på dem och kämpat med dem; häldre än att sätta på andra staters hjelp så stort värde, att han under sträfvandet derefter i hela tretton år stannade hos dem, låtande under tiden sitt öfvergifna fäderneslând mer och mer försvagas, härjas och stympas:

Vi sluta denna undersökning med att anföra några skriftställares omdömen rörande Karls femåriga dröjsmål i Turkiet.

B. säger [1]), *att Karl icke kunnat i Sverge verka så mycket till czarens afbräck, som han kunde göra i Turkiet, och att detta är en antaglig grund för hans förlängda vistelse derstädes.* Och på ett annat ställe [2]): *enligt, som vi tro, de tillförlitligaste källor visar sig hans* (Karls) *förhållande* (i Turkiet) *från ankomsten till afresan värdigt en konung och en hjelte.*

Raumer säger [3]): *om Karl med hänsyn till svenskarne icke visade sig konungslig och klok* (königlich und weise), *så uppförde han sig mot turkarna så, att ryktet om hans sinnesrubbning syntes mindre en uppfinning af hans fiender än bekräftadt af hans egna beslut och gerningar.* Gfrörar [4]) talar om *Karls oefterrättliga* (verrückten) *femåriga vistelse i Turkiet* och säger, att *han som en narr stannade qvar i detta land.* Konung Fredrik den andre i Preussen skrifver [5]): *det oroar mig att se denna hjelte* (Karl den tolfte) *förnedra sig att hos sultanen tigga sina tusende pungar. Hvad nyck eller hvad obegriplig halsstarrighet, att envist qvarblifva i en regents land, som icke mer ville tåla honom der? Jag önskade, att man kunde ur hans historia utplåna den romanlika striden i Bender. Hvad tid förlorades icke i Bessarabien, — — medan Sverges jemmer och känslan af egen skyldighet bort kalla honom till sina staters försvar.* Uti L'histoire de la Livonie par L. C. B. D., tryckt 1817, sid. 316, läsas följande ord. *Historien om menskliga galenskaper* (folies humaines) *erbjuder ingenting jemnförligt med* (Karls) *till fem år fördröjda qvarstannande vid Bender midt ibland ett folk, som med rätta var uppbragt öfver denna hans stötande halsstarrighet* (compromettante obstination) *och på åttahundra lieues afstånd från sitt rike, hvars tillstånd med hvar dag försämrades. Hvarken hans undersåtares trägna böner, eller hans vänners föreställningar eller det behof, det nesliga beroende* (honteuse dependance), *hvari han befann sig, kunde förmå honom att lemna detta land. Efter freden vid Pruth, då alla förhoppningar försvunnit, hade han bort skynda hem till fäderneslandet. Men man måste jaga bort honom*

---

[1]) Sv. Akad. Handl. 39: 82.
[2]) S. st. 40: 442.
[3]) Geschichte Europas 7: 213.
[4]) Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts, tr. 1862, sid. 33, 34.
[5]) Anmärkningar öfver konungens i Sverge Carl XII militäriska talanger och caracter, af framledne konungen i Preussen. Öfversättn. 1788, s. 21.

(från Bender) *och efter denna händelse visade han tredskan hos ett barn och lade sig under låtsad sjukdom till sängs i hela 43 veckor*, o. s. v.

Om Polhem.

Som ett bidrag till Karl den tolftes ära anför B.[1]), att Polhem *var inom fäderneslandet medellös, föga bemärkt, föga använd, förr än han 1712 blifvit känd af Karl XII, hvilken var ensamt den, som rätt uppfattat och användt dess snille* o. s. v.

Svar: Det var ej så, utan tvärtom. Redan Karl den elfte tog kännedom om Polhems uppfinningar, belönade dem och inrättade just för honom en särskild syssla med lön. Redan 1707 erböds honom anställning i Hannover, men han stannade i Sverge. Om Karl den tolfte ej förr än 1712 visste af, det han hade *en sådan man som Polhem i sitt rike*, skulle detta ådagalägga, att konungen icke på långt när följde Sveriges inre ärender och vetenskapliga utbildning med så mycken uppmärksamhet, som några påstå.

Karl den tolfte och slottsbyggnaden i Stockholm.

B. säger[2]): *Utom Karl den tolfte hade vi sannolikt ej egt denna storartade och praktfulla byggnad.*

Svar: Det var ej så, utan tvärtom. Det var Karl den elfte som beslöt byggnaden, valde platsen, samlade och anslog byggnadsmedlen, och i många år pådref byggnaden. Efter branden 1697 återtogs och fortsattes arbetet af Karl den tolftes förmyndare, några år ock af honom sjelf. Men för att få medel till sina krig, började han, från 1704 minska anslagen till slottsbyggnaden, tills denna omkring 1712 afstannade, och blef ej heller under Karls återstående lefnadsår återupptagen. Karl efterlemnade ock så djup fattigdom, att slottsbyggnaden ej kunde förr än efter tio år återupptagas. I verkligheten befinnes alltså, att Sverge var nära att just genom Karl den tolfte gå miste om

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 201, 214.
[2]) Sv. Akad. Handl. 40: 230.

donna ståtliga byggnad. Det var deremot frihetstiden, som år 1728 underkastade sig de stora uppoffringar, som fordrades för att slutligen bringa verket till fulländning.

Ryssarnas eröfring af Finnland.

Att Karl ej sökte mot ryssarnas anfall och förfärliga härjningar försvara detta land och sina dervarande undersåtare, har varit en svår anklagelse. Till försvagande af densamma säger B.[1]): *Ryssarna gjorde egentligen i Finnland strandhugg och härjningar; de innehade några kuststäder, men icke landet, och det vanliga talesättet att ryssarna under Karl den tolftes krig eröfrade hela Finnland saknar verklig grund.*

Svar: Det var ej så, utan tvärtom och det i allo: ty a) Ryssarnas anfall mot Finnland skedde i obetydlig grad "*genom strandhugg*", utan genom infall öster-ifrån och medelst tågande genom landet.

b) Ryssarna innehade icke blott "*några*" utan alla *kuststäderna* —, och icke blott "*kuststäderna*" utan slutligen alla *städerna*.

c) Nordberg 2. 433 säger: "*således råkade nu 1714*[2]) *hela Finland och all den trakten på andra sidan om sjön i ryssarnas våld*". Så var det ock. Beskows påstående om motsatsen *saknar verklig grund.*

Patkulls

behandling och bestraffning har man vanligtvis ansett som en mörk skugga på Karl den tolfte. Men B.[3]) har uppträdt till urskuldande, i visst fall till försvar. Han medgifver väl, att straffet var *grymt* och *bort mildras;* men förklarar tillika, att Patkull var en *riksförrädare* och *stränghcten mot honom laglig.* Skälet är, att B. påstår Patkull hafva varit svensk undersåte

---

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 445.
[2]) Med undantag af Kajaneborg, som borttogs först 1716.
[3]) Sv. Akad. Handl. 40: 481—491.

också efter 1697, och derföre äfven riksförrädare till följe af hans från och med detta år mot Sverge förda rådslag och vapen, och att följaktligen Karls stränghet mot honom var *laglig.*

Svar: Frågan är den: *kan Patkull efter 1697 anses som svensk undersåte?* och således *förbunden till trohet mot svenska kronan?* Granskom förhållandet! År 1694 blef han tillhopa med flere andra liffländningar i Stockholm dömd till döden. Huru mot rättvisan och lagligheten af denna dom flere och vigtiga anmärkningar blifvit gjorda, huru densamma blifvit ogillad af några tyska högskolor, och huru Karl den elfte sjelf befriade Patkulls medbrottsliga först från lifs- sedermera från fängelse-straffet, är redan omtaladt [1]); det ena med det andra bevisande, huru mycket dommens stränghet kunde och behöfde nedjemnkas. Patkull, som redan 1694 lyckats rymma från Sverge, anhöll hos den på tronen uppstigne Karl den tolfte om den tillgift, hvarmed kamraterna blifvit benådade; men denne nekade, och Patkull blef utestängd från nåden, från fäderneslandet och var derigenom för detsamma medborgerligt död. Karls oförsonlighet alstrade ock hos Patkull samma känsla tillbaka och mellan honom och Sverge en öppen fiendskap. Nu uppstår den frågan, om efter allt detta Patkull längre kunde och borde anses för svensk undersåte? Näppeligen; och hans sedermera mot Sverge förda rådslag och vapen kunna visserligen klandras, men strängt taget svårligen betraktas och bestraffas som egentligt landsförräderi. Att Karl dock envist förklarade dem vara ett sådant, och att Karl för att få tillfälle bestraffa den olycklige, tvingade August att honom utlemna, och att Karl slutligen lät honom undergå ett rysligt dödsstraff, detta allt har utgjort och skall alltid utgöra en fläck på Karl den tolftes minne.

Skottska Fälttågs-förslaget.

År 1717 hade fienderna från Sverge borttagit Bremen, Wismar, Pommern, Liff-, Est-, Ingerman-, Finn- och Åland och börjat härja Wester-Botten och Roslagen samt hota Stockholm. Til återtagande af det förlorade och skydd för det återstående behöfde Sverge sjelft alla sina stridskrafter. Men i dess ställe

[1]) Fryxells Berätt. 17:de del. 2:dra uppl. sid. 342—346.

ämnade Karl, Görtz och Gyllenborg 1717 uthyra en betydlig del af dem som legotroppar åt Jakobiterna i Stora Brittanien för att uppsätta pretendenten på Englands tron. Stora summor blefvo af Jakobiterna åt Görtz utbetalade, hvarjemnte troppar och transportfartyg samlades vid Göteborg för att till Skottland öfverföras. Men planen blef i förtid af engelska regeringen upptäckt och tillintetgjord.

Bland alla Karls företag har knappast något varit så vidunderligt, så klandervärdt.

B. har sökt hjelpa honom från denna svåra anklagelsepunkt genom att med några ord förklara, det berättelsen om nämnde uppträde har genom Carlson blifvit *afklädd all trovärdighet* [1]).

Svar: Det är ej så. Carlson har ej fällt något så afgörande domslut. Han antager tvärtom, att en sådan underhandling blifvit förd, och fäller med hänsyn till Karl det försigtiga yttrandet, att man *synes böra fritaga honom från all delaktighet deri* [2]).

Det var år 1857, som Carlson enligt då kända handlingar fällde detta omdöme.

År 1859 och i 29:de delen af sitt verk och med stöd af dittills okända källor ådagalade deremot Fryxell verkligheten och enskildheterna af detta förslag, samt att enligt all sannolikhet Karl var medvetande derom.

År 1866 utgaf B. sitt Karl den tolftes-försvar, och åberopade deri korteligen Carlsons omdöme, som amplifierades; men Fryxells af flere källor bestyrkta och utförligare uppsats gick han med tystnad förbi.

De för dennas sanning anförda skälen kunna läsas i nämnde 29:de del. — Vi tillägga här ett nytt. Gyllenborg hade sedermera stundom blifvit tadlad för sin andel i nämnde plan. Vid rådsbordet och till protokollet i Juni 1726 aflät han fördenskull och till sitt försvar följande uppgifter: *att han aldrig utan serskild befallning inlät sig i underhandlingar med de missnöjde i England; att han om sina tillgöranden dervid alltid aflemnat underrättelse genom den kanal, som var honom anvisad;* och att *Karl sedermera med stora och lysande nådetecken gaf hela verlden förstå sitt välbehag med Gyllenborgs uppförande härutinnan.*

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 123.
[2]) Carlson: Fredsunderhandlingarna 1709—1718, s. 101.

Återtåget från Fredrikshall 1718.

B. säger, att man efter konungens död genom detta återtåg öfvergaf en *ärofull eröfring, Norges eröfring* [1]).

Detta är den vanliga sagan.

Se här den verkliga sanningen!

Svenska jemtländska hären under Armfelt hade ej mägtat intaga Trondhem och var af brist, köld och nöd till ungefär $1/3$ förminskad och så förstörd, att Armfelt ville men fick ej återvända till Sverge; detta redan före Karls död [2]).

Svenska hären utanför Fredrikshall under Karl sjelf hade under novemberfälttåget inom det af norrmännen sjelfva ödelaggda landet, icke haft tak öfver hufvudet utan blifvit genom brist, köld, sjukdomar och vanvård så förstörd att blott $2/3$ eller $1/2$ var i tjenstbart skick, och de flesta insjuknade saknade tak öfver hufvudet [3]). Eländet växte med förfärande hastighet.

En betydlig dansk krigsstyrka låg vester om Glommen, uthvilad och stridslysten, samt färdig, att, då så behöfdes och lägligt vore, rycka fram till Fredrikshalls försvar och att kasta sig öfver de af nöd och sjukdomar mer och mer försvagade svenskarna. Det berättas ock, att konung Georg erbjudit Danmark hjelptroppar, men att Danmark afböjt förslaget, såsom obehöfligt. Det hoppades kunna med egna krafter afslå detta anfall.

Tsaren, harmsen öfver det sätt, hvarpå han under åländska fredskongressen blifvit af Görtz dragen vid näsan, ämnade 1719 med allo magt, troligen ock med konung Georgs hjelp, angripa sjelfva det gamla Sverge.

Sådana voro i verkligheten utsigterna till den omtalade *ärofulla eröfringen af Norge.*

Rättegången mot Görtz.

Moser har påstått och velat bevisa, att svenskarna under densamma begingo många och svåra orättvisor. Med erkännande

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 452, 509.
[2]) Fryxells Berättelser 29: 146, 147 och der anförda källor.
[3]) *Liljewalchs Krigshistoriska intyg,* m. m. s. 9. Jfr Fryxells Berättelser 29: 128.

af flere fel i rättegångssättet [1]) har Fryxell sökt ådagalägga grundlösheten, i några fall sanningsvidrigheten af flere Mosers anklagelser. Sedermera har B., dock utan att försvara Moser, framkommit med några andra och svåra beskyllningar mot de män, som afkunnade dödsdomen. Några bland de nya skäl, B. andragit, skola vi här nedan granska.

B. säger [2]): *allt utvisar, att vid denna så kallade rättegång* (mot Görtz) *fråga icke var om undersökning och domskäl, utan om "hastig exsequering"*.

Svar: Att rättegången för mycket påskyndades, är sannt. Men af Cederschölds Bihang till riksdagen 1719 finnes, att allmänna åklagarens punkter med bilagor upptaga 132 och kommissjonens undersöknings-protokoll 187 tryckta sidor. Kan väl om en sådan rättegång sägas, att der *icke var fråga om undersökning och domskäl?*

B. säger [3]), att *endast lösryckta meningar ur Görtz' bref och memorialer framhållits, hvilket ger undersökningen ett icke blott lagstridigt men besynnerligt och i rättegångsväg oförklarligt utseende.*

Svar: Det var ej så. Nämnde utdrag ur bref och memorialer bestå ej af *"endast lösryckta meningar"*, utan ofta af långa stycken, ej sällan upptagande tre, fyra tryckta sidor; memorialet om myntthecknen t. o. m. af femton.

B. skrifver [4]), att kommissjonens protokoll äro blott till d. 16 Januari renskrifna, men att derefter och *sedan den egentliga rättegången kan anses hafva begynt, är en ounderteeknad memorial-kladd den enda handling, som vitsordar om, hvad sig inför domstolen tilldragit.*

Svar: Det var ej så. Cederschölds Bihang, företal sid. VII, nämner uttryckligen, att i riksarkivet finnas *renskrifna kommissjonens protokoller från början till långt efter baron Görtz' död.*

B. skrifver [5]): *den aristokrati, som krossat enväldet, drog försorg derom, att de skuggor, som skymde glansen af dess sista innehafvare, icke skulle snart skingras. Betecknande är i sådant hänseende, att rättegångshandlingarna i högmålet emot*

---

[1]) Fryxells Berättelser 29: 152.
[2]) Sv. Akad. Handl. 43: 323.
[3]) S. st. 43: 348.
[4]) S. st. 40: 192; 43: 352.
[5]) S. st. 40: 192.

Görtz, i stället för att offentliggöras, nedlades i ett hemligt hvalf, med förbud att utlemnas. — Och [1]) att i domslutet omtalas, huru bland de fällande skälen var åtskilligt, som *"för vissa orsakers skull icke utfördt blifver"*, *hvarigenom,* tillägger Beskow, *öppet tillkännagifves, att man hade hemliga skäl, som man ej vill omtala.* Förhållandet framställes af B. så, som skulle orsaken till handlingarnas och domskälens hemlighållande varit afsigten att undangömma de för Karls minne fördelaktiga upplysningar, som ur dessa handlingar kunde hemtas, eller de orättvisor, som vid rättegången skulle hafva blifvit begångna.

Svar: För oss deremot tyckes af hela rättegången och af alla samtidiga förhållanden visa sig, att orsaken till hemlighållandet var att ifrågavarande handlingar innehöllo mycket, som var ganska ofördelaktigt för Karl den tolftes minne; t. ex. då Görtz ofta åberopade Karls egensinnighet och häftiga passjon för krig, som egentliga orsaken till de skadliga åtgerder, för hvilka nu Görtz anklagades. För systerns, den regerande drottningens skull ville man ej inför allmänhetens ögon framlägga sådana drag; hvartill kom den ovana vid, den ovilja mot all dylik offentlighet, som envåldet efterlemnat. Sådana tro vi skälen till hemlighållandet hafva varit.

Flere likartade anmärkningar kunde tilläggas; men de anförda torde vara nog för att visa, det ifrågavarande försvar för Görtz och anklagelser mot hans domare icke hvila på tillräckligt säkra grundvalar, t. o. m. att några dess uppgifter äro stridande mot verkliga förhållandet. Med anledning häraf torde vi kunna med fosterländsk tillfredsställelse frikänna de svenska herrar och män, som suto i berörde domstol, från flere bland de mörka och ärekränkande beskyllningar, som blifvit mot dem framkastade, nu af B., liksom förut af Moser. Vid afslutandet af denna anmärkning känna vi oss derjemnte förpligtade till en tacksamhetens hyllningsgerd för framlidne professor P. G. Cederschöld [2]); ty det var han, som genom utgifvandet af rättegångshandlingarna om Görtz gjort det till en möjlighet att aftvå de mörka fläckar

[1]) Sv. Akad. Handl. 43: 359.

[2]) Bland häfdatecknare var K. G. Malmström den, som först med allvar och bestämdhet ogillade Görtz och det sätt, hvarpå man honom försvarat.

som holstein-gottorpska tidens och tänkesättets författare hafva inför både Sverge och Europa kastat på svenska folket och på många dess utmärkta män, och på grundläggarne af det fria statsskick, hvilket samma holstein-gottorpska tänkesätt djupt hatade och ständigt sökte nedsvärta.

Karl den tolfte och Ryssarna.

En genomgående grundtanke i B:s skrift är, att det hufvudsakliga och slutliga föremålet för Karls många krig var att krossa Rysslands magt och att göra detta rike oskadligt för Sverge, för Europa. Historien visar dock, att Karls främsta och företrädesvis ledande tanke var att afsätta August; och att, hvad Ryssland beträffar, Karl var just den, som gång på gång, och ofta på ett afgörande sätt bidrog till detta rikes räddning från hotande faror och till underlättande af dess eröfringar från Sverge. *Är det möjligt?* utropar läsaren. Vi svara med att framlägga dessa märkliga uppträden, det ena efter det andra!

Det *första*, ett ännu dock svagt förebud till många sednare och af större vigt, inträffade hösten 1700. Karl, öfverkommen till Liffland, kunde vända sig antingen mot August, som stod vid Riga, eller mot ryssarna, som belägrade Narwa. Han ämnade först lemna ryssarna ostörda, och i stället angripa August. Men *på flere böner* (instantier) *af generalerna*, beslöt han att först tåga till Narwas frälsning [1]).

Andra uppträdet inträffade år 1702. August, besegrad 1701 vid Düna och uppskrämd genom svenskarnas lysande framgångar och genom polackarnas hotande missnöje, anhöll om fred, och likaså polackarna sjelfva, och båda delarna allvarligt och enträget. Sverges folk, rådsherrar, fältherrar och bundsförvandter rådde, och kanske än ifrigare till sådan förlikning. Faran för Ryssland var stor. Efter ingången fred med August, hade Karl kunnat med odelade krafter vända sig mot Ryssland, hvilket då troligen blifvit undanträngdt kanske till och med från Hvita Hafvet och tvunget att rigta sin eröfringslystnad åt söder, åt Svarta Hafvet. — Men Karl afvisade alla böner och alla sådana fredsförslag och tågade i stället mot Polen,

[1]) De la Gardieska Arkivet 13: 138.

och använde der under de fem åren 1702—1706, Sverges mesta tillgångar och bästa stridskrafter till att tvinga polackarna afsätta August och hylla Stanislaus. Genom detta Karls sätt att taga saken, var Ryssland räddadt från den stora faran af ett redan 1702 verkställdt anfall af Karls segervana krigsstyrka, odelad, och dertill understödd af det närbelägna ännu oförsvagade Sverge. Utgången hade troligen blifvit för Ryssland högst olycklig. — Men genom att i stället vända sig mot Polen har Karl icke blott, som sagdt är, räddat Ryssland från besagde fara, utan ock gifvit tsaren tillfälle att under dessa fem år utan att röna kraftigare motstånd utplundra Karls undersåtare i Liff- och Estland, underlägga sig Ingermanland, bemägtiga sig svenska gränsfästningarna Nöteborg, Nyen, Dorpt och Narwa, grundlägga Petersburg och Cronstadt, skaffa sig hamnar vid och flotta på Östersjön, och genom allt detta lägenhet till omedelbara angrepp mot Sverge. Att öfvergifva polska afsättningskriget och att skynda sina betryckta undersåtare i östanhafsländerna till hjelp, derom blefvo dock, som nämndt är, redan 1702 framställda ifriga böner af svenska rådet i dess helhet, och serskildt af den gamle rådgifvaren Bengt Oxenstjerna och af den nye Karl Piper; likaså af krigsbefälet i Karls egen här och medelst en formlig gemensam föreställning. Men förgäfves. Karl ansåg vigtigare att afsätta August än att skydda sina undersåtare och tillbakadrifva ryssarna och stannade fördenskull i Polen.

Tredje uppträdet inträffade 1708. Detta är redan tillförene beskrifvet [1]); men det är i sig sjelft af ovanligt stor vigt för Sverge, för Ryssland, ja för hela Europa, och ingår tillika i här behandlade ämne som en så väsendtlig beståndsdel, att dess grunddrag böra ånyo för läsarens minne framläggas.

Efter att hafva afsatt August, tågade Karl med en stor och segervan här österut och mot Ryssland. På samma gång tågade mot samma rike betydliga svenska härafdelningar, den ena från Finnland under Lybecker, den andra från Riga under Lewenhaupt. Om Karl då vändt sig mot nordost och förenat sig med dessa sina härförare, hade han troligtvis från rysska härjningar och förtryck befriat sina undersåtare i Liff- Est- och Ingermanland och trängt Ryssland tillbaka från Östersjön, kanske än

---

[1]) Sid. 246.

längre. Tsar Peter hade då i stället måst vända sig åt söder och vid Svarta Hafvet anlägga sin nya hufvudstad samt utvidga sitt rike på Turkiets bekostnad, och Ryssland hade på sådant sätt dädanefter som ditintills förblifvit en asiatisk stat. Att ifall Karl så tagit saken, Sverge skulle återvinna och behålla Liff-Est- och Ingermanland tog ock tsar Peter för så afgjordt, att han från flere dervarande städer bortförde många tusen menniskor för att med dem befolka sina aflägsna tunnt bebodda ryska länder. Petersburg ämnade han i det längsta försvara, dock med svigtande hopp. — Men från denna mycket hotande fara blef han frälsad och återigen genom Karl den tolfte. I stället för att gå åt nordost och förena sig med Lewenhaupt och Lybecker samt från ryskt betryck befria sina undersåtare i östanhafsländerna, gick han åt sydost för att förena sig med Mazeppa och från ryskt öfvervälde befria kossackerna. Tsar Peter begagnade tillfället, lät Karl med svenska hufvudhären utan något starkare motstånd borttåga till Ukrajne, och kastade i stället Rysslands öfvermägtiga härar mot de af Karl öfvergifna tropparna under Lybecker och Lewenhaupt, hvilka också blefvo den ena efter den andra slagna, tillbakajagade eller skingrade, hvarefter ryssarna fortfarande fingo obehindradt utplundra Karls undersåtare i östanhafsländerna samt betrygga sitt tillträde till Östersjön [1]).

Fjerde uppträdet inträffade 1712. Rådet i Stockholm ville använda Sverges återstående krafter till fäderneslandets och i synnerhet till Finnlands betryggande. I dess ställe måste dock på Karls befallning tropparna, det var Stenbocks här, öfverskeppas till Pommern med uppdrag att omigen angripa August. För att tillfredsställa sin ovilja mot denne konung lemnade således Karl Finnland utan något kraftigare försvar mot de väntade ryska anfallen.

Femte uppträdet inträffade 1712 och 1713. Genom Pruthfreden 1711 stängd från Svarta Hafvet, vände sig tsar Peter år 1712 åt Östersjön och med anledning af Stenbocks krigståg denna gång till Pommern, Mecklenburg och Holstein. Genom

[1]) *Preuss. Geh. Ark.* Preussiska sändebudet i Petersburg Kayserling berättar den 11 Mars och 4 April 1708, att så länge man trodde Karl tåga mot nordost, mot Petersburg, var tsaren i högsta grad nedslagen och sökte t. o. m. genom rus döfva sin oro. Men då Karl i stället började fördjupa sig i Ryssland, började tsaren fatta mod.

detta tåg och hvarjehanda stämplingar i Mecklenburg injagade han stora farhågor hos Nordtysklands furstar och folk. August, konung i Polen och kurfurste i Saxen, samt Fredrik, konung i Preussen, uppgjorde då gemensamt ett förslag till ryssarnas återdrifvande, om möjligt inom deras fordna gränser. Dessa två konungar ansågo likväl för sådant ändamål alldeles nödvändigt att erhålla bistånd af Sverge och af Karls tappra arm, och de ämnade för ändamålets vinnande uppsätta en här af, som det hette, 60,000 man. För afslutandet af ett sådant tre-konunga-förbund fördes flere underhandlingar dels med regeringen i Stockholm, dels med Stenbock i Tyskland, dels med Karl den tolfte vid Bender; och ovisst torde hafva varit, huruvida tsaren mägtat motstå så stora och förenade krafter. – Men från denna fara blef Ryssland räddadt, också denna gång genom Karl den tolfte. För ingåendet af ett sådant förbund skulle denne nämligen hafva erkänt August såsom konung i Polen, hvilket också Stanislaus sjelf, gerna nedläggande sin tomma konunga-värdighet, bad honom göra. Men Karl ville ingalunda gå in deruppå. Han var angelägnare om att fördrifva August, än att tillbakadrifva ryssarna; och häldre än att försonas med August, tillbakavisade han envist och orubbligt det för Sverge mycket fördelaktiga förbundet [1]), och Ryssland var räddadt också från denna öfverhängande och hotande fara. När Karl ej ville med Preussen deltaga i Rysslands tillbakaträngande, vände sig Preussen slutligen till tsar Peter för att med honom deltaga i Sverges plundring. Tsaren sjelf, uppskrämd genom de nordtyska furstarnes nyss beskrifna planer, vände sig 1713 från Tyskland och i stället mot Finnland, som han inom kort helt och hållet eröfrade.

Sjette uppträdet är från år 1716. Kommen till Sverge hösten 1715, fann Karl dess östanhafsländer och t. o. m. Finnland öfversvämmadt och äfven detta sednares innevånare svårt misshandlade af ryssarna. Men han gjorde icke ringaste försök

---

[1]) Se Fryxells Berättelser 25: 41—53. Utom der anförda källor har Fryxell sedermera i Berlin läst de depescher härom, som preussiska sändebudet i Bender Eosander skickade till sitt hof, i hvilka han utförligt berättade de försök, han 1713 i Jan. gjorde för att till ett sådant förbund öfvertala Karl den tolfte, och huru Eosander dervid använde de lifligaste föreställningar om, huru vigtigt, huru fördelaktigt ett sådant företag vore för Karls eget rike och egna undersåtare; men allt förgäfves, ty att erkänna August som konung ansåg Karl vara stridande mot sin ära. Jfr ock Carlson: Fredsunderhandl. 1709—1718 s. 32—34.

att återtaga detta för Sverge så dyrbara land, eller att skydda dess mot Sverge trogna innevånare; utan företog i stället det för svenska tropparna förstörande vinterfälttåget mot Norrge i Febr. 1716 och låg sedermera qvar i Lund, lemnande ryssarna i ostörd besittning af Finnland.

Sjunde uppträdet är från år 1717. Ryssarna hade eröfrat t. o. m. Finnland och börjat härja på gamla Sverges kuster. Karl skyndade icke sina lidande undersåtare till hjelp utan förehade nyss omtalade plan till en landstigning i Skottland för att hjelpa pretendenten till Englands tron. Sedan detta förslag blifvit tillintetgjordt, stannade han nästan hela året i Lund, och lemnade ryssarna i ostörd besittning af Finnland.

Åttonde uppträdet är från år 1718. Vid då förde underhandlingar med Ryssland framlades å Sverges sida en plan, att Karl skulle företaga ett nytt afsättningskrig mot August, och att Ryssland skulle detsamma understödja, genom antingen stillasittande eller väpnadt biträde, och deremot få fortfarande innehafva någon större eller mindre del af Sverges östanhafs-länder [1]). Karl ansåg vigtigare att åter afsätta August, än att åt Sverge återförskaffa dess af Ryssland bortryckta landskap.

Dessa uppträden, det ena efter det andra, ådagalägga tydligt, att det var Karls sätt att leda Sverges angelägenheter och härar, som gång på gång icke blott räddade Ryssland från hotande faror, utan ock beredde det tillfälle att utan kraftigare motstånd från Sverges sida men just på Sverges bekostnad framtränga till Östersjön, vidga sina besittningar samt uppväxa till en bland verldens stormagter. Till tacksamt uppresande af en minnesvård åt Karl den tolfte, dertill har intet folk så stor anledning som ryssarna.

Ofvan beskrifna osläckliga förföljelselust mot August och begär efter krig, dessa båda fixa idéer genomgå Karls hela historia och äro så besynnerliga, så svårförklarliga, att många frestats antaga dem för ett slags monomanier. I förening med tåget till Ukrajne, med kalabaliken vid Bender, med det femåriga dröjsmålet i Turkiet, med det långa sängliggandet i Timurtasch, m. fl., torde dessa företeelser hafva varit orsaken, hvarföre flere

[1]) *Cederschölds* bihang till riksdagen 1719 s. 134. *Carlson*, Fredsunderhandlingar 1709—1718 ss. 132, 134, 135.

högt aktade häfdatecknare ansett nämnde konung hafva i några fall varit rubbad till sina sinnen.

Det poetiska dyrkandet af Karl den tolfte framställer honom vanligtvis som ryssarnas icke blott fiende utan ock besegrare. Missledd häraf, har Tegnér laggt i hans mun de bekanta orden:

Ur vägen moskoviter!
Friskt mod I gossar blå!

Dessa verser hafva otaliga gånger blifvit upprepade såsom karakteriserande det hela af Karls både åsigter och krig. Hvad åsigterna beträffar, hafva nyss framställda anmärkningar ådagalaggt, att främsta föremålet för hans sträfvande var icke att nedsätta Ryssland, utan att afsätta och omigen afsätta August. Hvad deremot krigsrörelserna beträffar, så har Sverges krig mot Ryssland åren 1701—1718 bestått i en nästan oafbruten [1]) kedja af ryska segrar och framsteg, och af svenska nederlag och återtåg. Det har i verkligheten varit ett beständigt:

Framåt I moskoviter!
Ur vägen gossar blå!

Se här dessa sorgliga uppträdens annaler och lokaler!

År 1701. I träffningen vid Erastfehr blef svensk-liffländska hären af ryssarna slagen och jagad ur fältet. Karl med svenska hufvudhären hade vändt och vände sig fortfarande mot Kurland och Polen.

År 1702. Moskoviterna trängde framåt. I fältslaget vid Sagnitz lyckades de besegra och nästan tillintetgöra den svensk-liffländska hären, och öfversvämmade sedan och plundrade största delen af dervarande landsbygd. Längre i norr bortdrefvo de ock den gränsflotta, medelst hvilken svenskarna dittills beherrskat Ladoga och skyddat Karelen, hvarjemnte de eröfrade Nöteborg, svenskarnas vigtigaste gränsfästning åt den sidan, och genom hvilken de beherrskat sjöfarten mellan Ladoga och Finska viken. Under hela detta år tågade Karl segrande med svenska hufvud-

[1]) Med ett par undantag, nämligen af Lewenhaupts kurländska fälttåg 1702—1707, och af Karls angrepp mot Ryssland 1708.

hären fram och tillbaka i Polen för att tvinga polackarna afsätta August.

År 1703. Moskoviterna trängde framåt. De härjade flere gånger inom östra gränserna af Finnland, borttogo fästningen Nyenskans, genom hvilken svenskarna beherrskat Newa, förde derefter sina örlogsfartyg från Ladoga ut på Östersjön; började grundlägga Petersburg och Kronslott, drefvo svenskarne från hela Ingermanland, och härjade omigen Lifflands numera nästan försvarslösa landsbygd. Under hela detta år tågade Karl med Sverges hufvudhär segrande fram och tillbaka i Polen för att tvinga dess innevånare afsätta August.

År 1704. Moskoviterna trängde än mer framåt. De tillbakaslogo svenskarnas anfall mot Kronslott och Petersburg, samt började anlägga Kronstadt och förskaffa sig en flotta på Östersjön. De förstörde ock den gräns-flotta, medelst hvilken svenskarna dittills beherrskat Peipus och sökt skydda Liffland. Sedermera intogo ryssarna Sverges gränsfästningar Dorpt och Narwa och lyckades genom sistnämnde eröfring förskaffa sig ytterligare en befästad hamn vid Östersjön. Karl tågade under hela året fram och tillbaka i Polen med svenska hufvudstyrkan för att tvinga polackarna afsätta August och hylla Stanislaus.

År 1705. Moskoviterna behöllo sina vunna fördelar, och svenskarnas flere anfall mot Petersburg blefvo tillbakaslagna. Karl med svenska hufvudhären tågade under hela året fram och tillbaka genom Polen för att tvinga polackarna afsätta August och hylla Stanislaus.

Åren 1706 och 1707 företogos svenska plundringståg mot Olonetz och ryska mot Wiborg. Ryssarna stärkte sin flotta på Östersjön och sin ställning vid Petersburg samt tillbakaslogo svenskarnas förnyade anfall mot denna stad. Karl med svenska hufvudhären tågade under båda åren fram och tillbaka genom Polen och sist till Saxen för att stadfästa Augusts afsättning och Stanislai hyllning.

År 1708 tågade Karl med sin hufvudstyrka mot sjelfva Ryssland, besegrade dess här vid Holofzin, hvarefter ryssarna för det mesta gingo frivilligt ur vägen och läto honom borttåga till Ukrajne; men angrepo deremot och slogo eller skingrade de af Karl öfvergifna svenska härarna under Lewenhaupt vid Lissna och under Lybecker i Ingermanland.

År 1709. Första hälften förgick under strider, som i Ukrajne fördes med ömse framgång. Slutligen blef svenska hären af ryssarna innestängd i det lilla hörnet mellan floderna Worskla, Dnieper och Psiol och der till sist i Juni vid Pultava och Perewoloczna slagen och tillfångatagen, och Karl sjelf jagad till Turkiet. Under sednare hälften af samma år öfversvämmade ryssarna omigen Liffland och befästade sig ytterligare vid Petersburg. Karl stannade qvar i Turkiet.

År 1710 trängde ryssarna oupphörligen framåt och togo efter hvarandra Riga och Reval, och dermed voro svenskarna alldeles fördrifna från Liffland och Estland, likaledes gränsfästningarna Wiborg och Kexholm, och dermed stod Finnland dem öppet. Karl låg hela året vid Bender.

År 1711 föreföllo mellan Ryssland och Sverge inga men mellan Ryssland och Turkiet ganska betydliga krigsrörelser, hvilka genom freden vid Prüth slutades så, att ryssarna stängdes från Svarta Hafvet och derigenom tvingades att uteslutande vända sig mot Östersjön. Karl låg hela året qvar vid Bender.

År 1712. Ryssarna gingo nu vid södra Östersjö-stranden framåt, och hjelpte till att härja Pommern och drifva Stenbock och svenskarna genom Mecklenburg och Holstein och att slutligen innestänga dem i Tönningen. Karl låg hela året qvar vid Bender.

År 1713. Ryssarna trängde nu på norra Östersjö-stranden framåt och bemägtigade sig hela södra Finnland t. o. m. Åbo, samt besegrade svenskarna i träffningen vid Pälkenä. — Karl sjelf tillställde vid Bender kalabaliken mot turkarna och fördes sedermera till Timurtasch, der han för det mesta utan att vara sjuk lade sig till sängs under en tid af 43 veckor.

År 1714. Ryssarna trängde med stora steg framåt. Den 19 Febr. och vid Storkyro slogo de i grund den svensk-finska krigsstyrkan, och öfversvämmade sedan det nordliga Finnland, intogo i öster Nyslotts gränsfästning samt seglade i vester öfver Quarken och härjade och plundrade kring Umeå. Den nya ryska flottan slog en del af den svenska vid Hangöudd, samt framträngde till Åland, som intogs och förhärjades. Karl låg största delen af året vid Demotika; men återvände slutligen om hösten derifrån och kom till Stralsund.

År 1715. Ryssarna trängde ytterligare framåt. Deras flotta härjade här och der i Roslags-skären samt hotade Stockholm. Karl uppehöll sig i Pommern, sysselsatt med dess försvar.

År 1716. Ryssarna intogo Kajaneborg, Sverges sista fästning i Finnland, samt inföllo i det egentliga Sverge och härjade eller brände Luleå, Piteå samt kustdelar af Westerbotten och Roslagen. Karl uppträdde icke mot ryssarna, utan sysselsatte sig under årets första hälft med ett infall i Norrge, och låg sedermera för det mesta qvar i Lund, sysselsatt med den omtalade skottska landstignings-planen.

År 1717. Ryssarna plundrade på Gottland, och hotade Stockholm. Karl sysselsatte sig med nyssnämnde landstigningsplan, hvilken dock i Februari upptäcktes och tillintetgjordes, hvarefter Karl låg för det mesta i Lund.

År 1718 förehades fredsunderhandlingar med Ryssland, som fick ostördt innehafva sina stora eröfringar. Karl förberedde och företog vid årets slut ett vintertåg mot Norrge.

Så har detta krig företett skådespelet af ryssarnas stora och nästan oafbrutna framsteg år efter år från 1701 till och med 1718, och steg efter steg från Lifflands sydliga till Finnlands nordliga del, och från i öster stränderna af Ladoga och Peipus till i vester stränderna af Norrland, Roslagen och Gottland.

Och hur har Karl sig dervid personligen betett?

Under sin mer än 18-åriga fejd mot Ryssland har han *i egen person* uppträdt mot dessa moskoviter blott under vid pass 21 månaders tid, nämligen under slutet af år 1700, hela året 1708 och halfva 1709. — Efter slaget vid Pultava och under nära nio och ett halft år af Karls återstående lefnad hafva moskoviterna fulländat eröfringen af Liff- och Estland, borttagit hela Finn- och Åland, samt börjat härja på gamla Sverges kuster; men Karl har under samma nio år, icke en enda gång personligen framträdt till försvar mot dem. Han har under dessa nio år *icke en enda gång* satt sig personligen i spetsen för sina *gossar blå* för att i verk och gerning genomföra ett *Ur vägen moskoviter!* — icke gjort ett enda personligt försök att återtaga de vigtiga från hans fäderne-rike bortryckta landskapen eller för att befria sina dervarande af ryssarna under många år plundrade och hårdt betryckta undersåter.

Karl den tolftes krigarelynne.

Fryxell har anmärkt, att hos Karl förefanns en viss kärlek för striden endast för stridens skull, och att han tycktes med nöje, eller åtminstone utan ovilja betrakta dess blodiga uppträden och i de samma deltaga.

B. har omständligen sökt vederlägga dessa beskyllningar [1]) och framställa Karl som en mild och mensklig krigare.

Fryxells svar och försvar må bestå i följande uppgifter.

Sägner berätta, att Karl som gosse en gång i vredesmod kastade en liten hund, som han ej fick leka med, in i en brinnande kamin och tillstängde dess lucka; — och en annan gång, att han vid Kungsör stack med sin värja ihjel en tjur; och hotade göra likaså med en tjenare, som förebrådde honom gerningen, men att denne då öppnade sin väst och bad prinsen stöta till, hvarvid likväl denne hejdade sig [2]). En annan gång och efter en annan sägen skall han ock hafva vid samma tid begått ett vådadråp och derföre måst undergå kyrkopligt [3]). Sedermera blifven myndig konung, roade han sig år 1698 flere dagar med att låta till slottet upphämta får, getter, kalfvar och hundar och att pröfva sin förmåga att med ett enda slag afhugga deras hufvud [4]), och derefter likaså vid Kungsör med några för sådant ändamål inköpta bondhästar, hvarjemnte han lät tillställa strider mellan tjurar och hundar o. s. v. [5]) På resa till Skåne samma år sprängde han i hjel fem hästar [6]) och nedsköt utanför Kristianstad en ko, som stod honom i vägen [7]). På samma resa roade han sig med såkallade gåsgalgar, i hvilka man upphängde lefvande gäss med hufvuden nedåt och smorda med fett, så att de voro svåra att fasthålla. Derpå skulle bonddrängar och pigor i sporrstreck rida genom galgen och dervid fasttaga och afrycka gässens hufvud, och fingo drängarna en, pigorna två dukater för

[1]) Sv. Akad. Handl. 40: 313—329.
[2]) *Uppsala Bibl.* Woltemats Anckdoter.
[3]) Skarstedt, handbok i Sv. kyrkohistoria s. 124.
[4]) Danska minister-bref (Grüners) d. 26 Maj 1698. Franska minister-bref d. 11 Maj 1698.
[5]) Fryxells Handl. 4: 223 enligt danska minister bref (Brechlings) d. 29 Juni 1698.
[6]) Fryxells Berättelser 21, 2:a uppl. s. 66.
[7]) Danska minister-bref (Brechlings) d. 29 Aug. 1698.

hvarje så afslitet hufvud [1]). Dagarne efter Narwa-slaget beskref han för den då ditkomne Axel Sparre stridens uppträden med bland annat följande ord. *Mot ryssarna är det ingen lust att slåss, ty de stå icke som andra, och hade is varit på vattnet, hade vi nästan icke fått ihjel en af dem. Men största lusten var att se, när bron gick sönder* (vid ryssarnas flykt öfver Narvafloden) *och de kommo i strömmen, så att vattnet var betäckt med uppstickande hufvud och ben, efter hvilka svenskarne sköto liksom efter änder* [2]). Straxt efteråt skref sedermera blifvande gardes-öfversten Posse: *oaktadt allt hvad vi lida af köld, brist och vatten* (på golfven i soldaternas jordhyddor), *vill dock konungen icke låta oss gå i vinterqvarter, och han aktar icke så mycket som en lus, om någon blir skjuten och beklagar det aldrig* [3]).

År 1701 i Februari inföll Cronhjort i Ryssland och brände under ett enda sådant tåg 1500 ryska gårdar [4]); Spens likaledes vid samma tid en omkrets af fem mil [5]), och i April s. å. Schlippenbach ytterligare öfver 1000 ryska byar [6]). Under dessa tåg blefvo stundom hundradetals värnlösa ryssar dödade. Dessa blodsbragder utfördes i konungens närhet, och utan att han dem hejdade eller bestraffade, utan snarare tvärtom [7]).

År 1702 i April lät Karl uppbränna lithauiska staden Dorfsnicki, emedan dess innevånare misshandlat svenska dit förda fångar [8]); likaså straxt derefter staden Punie derföre, att *dess prest förrådt en svensk tropp* [9]).

Vintern 1703 hade Stenbock infallit i några södra Polens woiwodskaper. Karl tillskref och uppmanade honom egenhändigt gång på gång, att *som en liten gast fara fram med polackarna, fiendtligen förstöra dem, om de ej vilja följa med svenskarna; att klappa ur dem mycket penningar; förstöra dem så, att de minnas, det Måns Bock varit der* [10]). Om den befästade staden

[1]) *Uppsala Bibl.* Palmskölds saml. Bref från Ystad d. 2 Juli 1699 och Lagerbrings sammandrag 4: 10.
[2]) *De la Gardieska arkivet.* 13: 157 Sparres bref.
[3]) *Riksark.* K. M. Posses bref.
[4]) Nordberg 1: 150.
[5]) Nordberg 1: 149.
[6]) Nordberg 1: 155.
[7]) *Yrjö Koskinen.* Handl. om Finska kriget ss. 6, 10, 13, 20.
[8]) Nordberg 1: 227.
[9]) S. st.
[10]) Loenbom, Stenbocks lefverne 1: 124.

Zamoisk gjorde motstånd, föreskref Karl, att dess innevånare *skulle utan skonsmål allesammans blifva uppbrände och nedgjorde efter de äro de första, som underslå sig utan orsak begynna fiendtlighet*[1]) (d. v. s. försvara sin lagliga konung). Troligtvis samma år eller något bland de närmaste gaf Karl åt Rehnsköld följande egenhändiga befallningar: *den ort, som partiet slagits* (ett svenskt parti, som lidit nederlag), *måste brännas upp och allt omkring, och de innevånare i landet, som I kan få fast, och ringaste soupçon är på, att de hafva gjort något otroget, måste straxt uppå halfva bevis hängas upp, så att fruktan kommer, och att de måtte veta, att, om man begynner med dem, så skonas intet barnet i vaggan. Vi låta bränna den ort, fienden låter se sig uppå. — — Nyligen hafver jag brännt upp en hel stad och hängt dess borgare.* En annan gång skref konungen: *sådana orter, der vårt folk öfverfalles, böra med plundran och brand förhärjas, så väl som ock de, som bo, der någon gerning sker, skyldige eller oskyldige*[2]). *Vi på denna sidan hafva i sistone, för det några drängar blefvo slagne vid vägen, bränt tre fyra byar*[3]).

År 1703 i Juli brände svenskarna staden Nischaua i Polen, "*emedan borgerskapet hulpit till att ombringa en svensk tropp*"[4]).

År 1704 och under kriget i Polen omringade svenskarna några i ett bondehus flyktade ryssar (hjelptroppar åt August). Dessa begärde qvarter; men på Karls befallning vägrade svenskarne och uppbrände både hus och ryssar.

En annan gång och *vid ett den svenska härens uppbrott, blef ett tämligt antal ryska fångar på svenska konungens befallning massakrerade, de öfriga till fingrar och tår stympade, hvilket Karl personligen åskådade;* och en annan gång *lät han*

---

[1]) S. st. 1: 132 med flere dylika bref.

[2]) Dessa befallningar, bekräftade af Karls egna exempel och medelst åberopande af dessa exempel, äro rakt stridande mot det högstämda beröm för rättvisa, för *aristidisk rättrådighet*, B. egnat ifrågavarande konung (Sv. Akad. Handl. 40: 447, 502). Med det samma kan ej heller förlikas infallet i det fredliga Polen 1702, framtvingandet af det olagliga konunga-valet 1704, de fortfarande grymma förföljelserna mot de polackar, som voro sin lagliga konung trogna; — ej heller åtskilliga drag i uppförandet mot N. Bielke, Boethius, A. L. Lewenhaupt, Paikull, Patkull m. fl.

[3]) *Loenboms Upplysn. i Sv. Hist.* 2: 110—124 innehåller ofvanstående och flere likartade egenhändiga bref af Karl.

[4]) Nordberg 1: 388.

med påkar och störar slå ihjel några hundra fångna kosacker [1]).

S. å. och för att skrämma polackarna att afsätta August och välja Stanislaus, lät Karl genom Lybecker en tätt bebyggd polsk landsträcka, 5 mil lång och en half bred [2]), härjas och brännas; hvarjemnte Lagercrona fick i Ermeland uppbränna 118 byar med spannemål och kreatur derföre, att deras herre, Zaluski, ej ville öfvergifva August [3]).

Våren 1706 och i Lithauen *"lät Karl sköfla några hundrade städer och byar, så att icke ett torp blef skont, som tillhörde Wiesnowiecki, Radziwil* och deras anhang, hvilka höllo med August [4]).

År 1706 i Maj angrepo svenskarna fästet Nieswietz i Lithauen. Borghöfdingen ville försvara sig, men då lät Karl förkunna honom, att, om icke fästningen genast uppgåfves, *"skulle kommendanten och hela besättningen bli hängda";* likaså slottet Zabirs [5]).

År 1707 trugade Karl konung August att utlemna Patkull, hvilken derefter blef på långsamt och mycket plågsamt sätt rådbråkad. Några hafva trott, det Karl sjelf hemligt åskådade afrättningen; likaså att den svenske officer, som dervid förde befälet och af barmhertighet förkortade plågorna, föll derföre i Karls onåd [6]).

År 1708 tågade Karl genom Mazovien. Der boende bönder kunde ej öfvertalas till fredlighet, utan flydde till skogarna och gjorde motstånd. Karl lät då alla husen med boskapen brännas,

---

[1]) Dessa sista tre uppgifter förekomma sidd. 131, 132, 133 uti en bok, *Raisonnement was für rechtmässige Ursachen S:r zarische Majestät Petrus der Erste — — gehabt den Krig wider dem König — — Carolum XII anzufangen.* Skriften utkom 1717 och var enligt initialerna J. S. och hvad man allmänt visste, författad af ryska vice kansleren Joh. Schafirow, hvilken som vittnen på soldaternas uppgifter härom åberopade främmande sändebuden engländaren Witworth, preussaren Kajserling och holländaren van der Hulst. Ingen bland dem har deremot protesterat. Witworth har tvärtom (se Raumers Beyträge 2: 562) bekräftat en bland dessa Schafirows uppgifter. Nordberg har känt (Företalet s. XXX) Schafirows skrift, och i sitt verk sökt vederlägga flere deruti införda för Karl menliga uppgifter; men dessa, de svåraste, de ohyggligaste bland alla, har han gått med tystnad förbi. — Jfr ock *Ankunft Caroli XII in dem Reiche der Todten,* 3:e Aufl., tr. 1720, s. 22.

[2]) Nordberg 1: 493.

[3]) *Fryxells Berätt.* 21:a del. 2:a uppl. s. 296. Enligt Zaluskis Epistolæ.

[4]) Nordberg 1: 682.

[5]) *Loenbom, Upplysn. i Sr. Hist.* 2: 124. Båda delarne enligt Karls egen berättelse.

[6]) *Patkulls Berichte* 3: 309. *Verwirrte Polen* s. 898.

allt mankön öfver 15 år dödas [1]) och alla fångar hängas. En taleman för bönderna trädde bakom en förhuggning fram och ville öppna underhandlingar; men då *lät konungen sin gamla lifknekt, Måns Lenck, hemligen skänka honom en kula, så att han blef der på platsen straxt nedtystad* [2]).

År 1709 i Januari angrep Karl det lilla fästet Wiprek i Ukrajne, och lät helsa kommendanten, att, om denne gjorde motstånd, *skulle ingen menniska skonas;* och man hörde konungen småsjungande säga: *"Lilla Wiprek, lilla Wiprek! din kommendant skall hänga* [3]).

S. å. i Februari blefvo i södra Ryssland flere städer förstörda, och en del af innevånarne brända eller ihjelslagna [4]).

Vid Bender 1713 sökte svenska både krigsbefälet och presterskapet medelst enträgna böner och t. o. m. knäfall förmå Karl att icke tillställa den så kallade kalabaliken; men blefvo afvisade med onåd och hårda ord. Konungens gunstling Grothusen förklarade ock, att alla böner skulle blifva fruktlösa, och att Karl *beslutat drifva saken till det yttersta, ty han hade uppkittlat sin inbillning med föreställningen om en så ovanlig strid, och ville icke låta tillfället dertill gå sig ur händerna!* [5]) Fabrice kunde svårligen föreställa sig möjligheten af ett sådant tänkesätt, men blef genom de följande dagarnas händelser slutligen sjelf öfvertygad om, att Karl *motsåg som sin ära och som ett nöje, att inlåta sig i strid mot så öfverlägsna fiender; och att han satt sig i sinnet utföra en stor-bragd (action d'éclat), som skulle för efterverlden synas otrolig* [6]). — Under kalabaliken hade turkarna och tartarerna beständigt kunnat såra eller döda Karl, men de underläto det; hvaremot han med egen hand dödade flere [7]) bland dem.

---

[1]) *Vitterh. Hist. och Antiq. Akad. Bibliot.* Agrells berättelse.

[2]) Hultmans berättelse ordagrannt. Se Floderi Handl. 1: 20. — Franska min. Grofrey's bref d. 24 Dec. 1708 berättar det rykte, att Karl dervid hoppat af glädje, sparkat på den döda bonden, kallat honom en skurk o. s. v. *Nordberg* 1: 844 berättar uppträdet på ett för Karl mer fördelaktigt sätt, men att dock mordet blef ostraffadt.

[3]) *Gyllenkrooks berätt.* s. 58.

[4]) *Nordberg* s. 897. *Hultman* s. 30 säger, att *konungen lät der lägga i aska alla städer och byar på en sträcka af 18 mils längd och 4 mils bredd.*

[5]) *Fabrice* s. 174.

[6]) S. st. s. 201.

[7]) Uppgifterna om antalet vexla mellan 3 och 15.

År 1715 befallde Karl svenska flottan att plundra och härja på danska öarna, hvilken åtgerd liksom kaperierna han ock försvarade [1]).

Under alla fälttågen deltog Karl esomoftast personligen i sjelfva handgemängen och tycktes nästan betrakta dem som angenäma tidsfördrif. Han skattade som en lycka *att hafva fått sammandrabba med fienderna* [2]) *och lyckönskade Rehnsköld att hafva fått hålla så skarp och lustig lek* [3]) (slaget vid Fraustadt). Stundom när han fick se fienderna framtåga, spratt han högt af glädje [4]), klappade i händerna och ropade: *se nu komma de!* ögonen lyste och han bad befälet påskynda förberedelserna så att man snart måtte komma till hufvudsaken [5]). Dagarna före sin död skickade han 200 svenskar att storma fästet Gyldenlöwe och deltog sjelf i anfallet, i handgemänget [6]). — Antalet af de menniskor, han sålunda med egen hand nedskjutit eller nedstuckit, har troligen stigit till 30, kanske 40. Uppgifterna äro naturligtvis osäkra och olika. Man har velat räkna vid Narwa 3—6 [7]), vid Grodño 2 [8]), vid gången öfver Dnieper 2 [9]), vid Malatitze 4—5 [10]), vid Rajowka (Raikowa) öfver 12 [11]), under kalabaliken 3—15 [12]), vid Stresow 1 [13]), vid Höland 5 norrmän och 2 svenskar, som ej visade nog tapperhet [14]). Huru många vid

---

[1]) Fryxells Berättelse 26: 53, 55, enligt Theatr. Europ. 15: 321 m. fl.
[2]) Karls tryckta bref till systrarna.
[3]) *Loenbom.* Upplysningar i Sv. Historien 2: 121.
[4]) *Sv. Akad. Handl.* 10: 356. Rydelii ord.
[5]) *Palmblad.* Bildning och Nöje 1847: 19.
[6]) Nordberg 2: 680.
[7]) *Brokinds arkiv,* en berättelse om slaget vid Narwa.
[8]) Adlerfeld 3: 250.
[9]) *Preuss. Geheime-Arkivet.* Siltmans berättelse till regeringen i Berlin.
[10]) En i Stettin från svensk sida utgifven tidning.
[11]) *History of Charles XII,* tr. i Glasgow 1750, s. 85. Källan är osäker, men säkert är, att Karl var personligen invecklad i ett svårt och blodigt handgemäng. Franska sändebudet i Stockholm berättar derom till sitt hof d. 7 Nov. 1708, att Karl, som förlorat sin egen häst, fattade sin bredvid ridande adjutant Ture Hård under ena foten och häfde honom så ur sadeln, dit Karl i stället svängde sig upp och fortsatte striden, och att Hård deremot af ryssarna massakrerades. Ministern tillägger, att man genom enskilda bref fått underrättelse om uppträdet, men sökte hemlighålla det. Vi tillägga deremot, att vid andra tillfällen har Karl störtat sig i fara för att frälsa en vän, en krigskamrat; och att Adlerfeld 3: 322 berättar nämnde uppträde på annat sätt.
[12]) Fabrice, De la Motraye, Axel Roos m. fl. berättelser.
[13]) *Bergmann, Geschichte Livlands* s. 90.
[14]) *Engestr. saml.* Faxells bref fr. Köla d. 25 Mars 1716. — Dock enligt rykte.

Holofzin, Krasnokutsch, vid försvaret af Stralsund, vid eröfringen af Gyldenlöwe m. fl. är icke ens gissningsvis uppgifvet. [1])

Ofvan uppräknade många och betydelsefulla företeelser öfverensstämma ingalunda med den bild af Karl den tolftes krigarelynne, B. framställt.

Sverge 1697 — Sverge 1718.

Ehuru för tillfället lidande genom följderna af några svåra missväxter, stod dock Sverge 1697 på höjden af ära och magt; inom sig lugnt, välordnadt och framåtskridande till förbättringar och välstånd, så allmänt som enskildt. Staten hade ingen skuld, utan tvärtom betydliga insparade tillgångar. Med alla grannarna lefde det i fred; af alla grannarna var det aktadt och fruktadt; mot alla grannarna var det tryggadt genom flere bundsförvandter, genom en stark här, genom många starka gränsfästningar och genom en stark flotta på hafvet och smärre örlogsfartyg på Ladoga och Peipus.

År 1718 var Sverge nedsänkt i ett förfärligt djup af elände. Det hade öppet krig med fem sina grannar: Ryssland, Polen, Preussen, Hannover och Danmark; men till stöd icke en enda bundsförvandt. Dess egna försvarskrafter voro nästan tillintetgjorda; flere dess härar, den ena efter den andra, slagna och förstörda, alla dess gränsfästningar borttagna; dess flotta så försvagad, att den ej mer vågade utlöpa; rikets halfva område af fiender öfversvämmadt och utplundradt, och den återstående hälften nedsänkt i förfärlig villervalla och i djupaste armod, samt i en statsskuld af omkring 60 millioner d. s.

Hos hvem låg skulden?

Månne hos Karls grannar? Men historien visar, att dessa redan 1701 voro, den ene, Danmark, tvungen till fred; den andre, August, slagen och tiggande om fred; den tredje, Peter, än grundligare slagen och i än större behof af fred, i fall Karl försonat sig med August, och sedan vändt sig med odelade krafter mot Ryssland.

[1]) I Karls egen likgilltighet för umbäranden, kroppssmärtor och dödsfaror ligger måhända någon förklaring af hans känslolöshet för andras lidanden.

Månne då hos Karls ämbetsmän och undersåtare? Men historien visar, att Karl var envåldsherre till både magt och lynne och att han alltid hade och följde sin egen vilja, och att svenskarna till lydnad för den samma underkastade sig utomordentligt stora uppoffringar och lidanden.

Månne då hos Karl sjelf? Men B. tillerkänner honom stora egenskaper som både statsman och härförare och försvarar afsättningskriget i Polen, tåget till Ukrajne och det femåriga dröjsmålet i Turkiet.

Men hos hvem i all verlden låg då skulden till de många förfärliga olyckorna?

Utländska häfdatecknares omdömen öfver Karl den tolfte.

B. har till stöd för sina åsigter åberopat några sådana, nämligen Nirico, Pönitz och Fredrik den andre i Preussen [1]).

Se här, hvad deremot andra utländningar yttrat!

Danskar. Hoyer [2]), erkännande de i visst fall stora egenskaperna, säger dock, att Karl *var oförsonligt hämndgirig, samt känslolös för sina undersåtares elände och sitt rikes ruin.* — — Baden [3]) talar om hans *galna uppförande och utomordentliga hämndgirighet.* Riegels [4]) liknar honom vid *en rasande tiger och talar om hans galenskap och blodtörst.*

Engelsmän. Mahon [5]) säger, att *Karl under hela sin regering var en tyrann och ett gissel öfver sitt folk.* Pope [6]) kallar honom en *vansinnig menniska* (madman). — Buckle [7]) kallar honom en *kunglig galning.*

Fransmän. Voltaire [8]) kallar honom en *Nordens Don Quichotte, en utomordentlig galning.* — Cape Figue [9]) säger, att *han, vansinnig af envishet och ärelystnad, förstörde Sverge ge-*

---

[1]) Att dock den sistnämndes omdöme var nästan till motsats olika det, Beskow fällt, är tillförene visadt.

[2]) Fredrik 4:s historia s. 338?

[3]) Danmarks Historie 5: 261, 307.

[4]) Fredrik 4:s historia 2: 800—804, 1061.

[5]) History of England 1: 449.

[6]) Sv. Akad. Handl. 40: 497.

[7]) Civilisationens Hist. i England 1: 486.

[8]) S. st. s. 481.

[9]) Philippe d'Orleans s. 122.

nom krigiska dårskaper. — Montesquieu säger[1]): *det var ej Pultava, som störtade Karl. Om han ej blifvit störtad der, så hade det skett på något annat ställe; icke genom naturen eller lyckan, utan genom honom sjelf.* — Michelet säger[2]), att *Karl stannade som en narr qvar i Turkiet,* att *han misslyckad som konung, ville som en biträdande djefvul*[3]), *som en Pizarro i spetsen för äfventyrare uppträda i skottska pretendentkriget;* — och att han *hade sinne hvarken för vin, vänskap eller kärlek, utan blott för faror och blodsbragder* o. s. v.[4])

Tyskar. Raumer säger[5]), att *han lefde endast för krig, segrar och hämnd.* — Schlosser[6]) att *han for fram som en galen engelsk räfjägare;* och Rotteck[7]) kallar honom en *vanvetting, en krigande dåre, för hvilken dess eget rikes undergång, ja en hel verldsdels förstöring ej syntes för högt pris för tillfredsställandet af hans krigslystnad*[8]).

Så diametralt stridande äro dessa skriftställares åsigter mot dem, Beskow uttalat.

Slutord.

Både många och vigtiga anmärkningar kunde ytterligare tilläggas, i synnerhet rörande Karls sista tid. Vi göra det ej. Det är högst oangenämt att polemisera mot en i flere fall högt förtjent skriftställare och fosterlandsvän, af hvilken dessutom anmärkaren personligen åtnjutit mycken välvilja. Ämnet är dessutom i sig sjelft så bedröfligt, att både författaren och läsaren önska så snart möjligt komma ifrån en så obehaglig, men af sanningskärlek, vetenskapspligt och sjelfförsvar påtvungen undersökning. K. G. Malmström har ock redan förut[9]) mot B:s åsigter härutinnan framställt flere vigtiga anmärkningar. De af oss här anförda

[1]) Esprit des Lois s. 122.
[2]) Hist. de la Regence sid. 104—108.
[3]) *Diable aidant.* Tyska öfversättningen har *verfleischter Teufel.*
[4]) *Nulle amitié, nul amour; buveur d'eau; un sens, le peril, le meurtre.*
[5]) Geschichte Europas 7: 216, 222.
[6]) Geschichte des 18:e Jahrhund. 1: 178, 189.
[7]) Svenska öfversättningen 8: 196.
[8]) I Fryxells Berättelser 29: 202, 203 uppräknas ytterligare åtta utländska författare, som fällt likartade omdömen.
[9]) Svensk Literatur-Tidskrift 1869 s. 265.

torde fördenskull vara tillräckliga för att ytterligare ådagalägga, det i nämnde verk många och betydliga misstag förefinnas, och tillika, att Karl den tolfte som både menniska och regent var i verkligheten en helt annan person än den, v. Beskow framställt.

Innehåll.

BLAD

UR

KONUNG GUSTAF III:S

OCH

DROTTNING SOFIA MAGDALENAS

GIFTERMÅLSHISTORIA.

EFTER HANDLINGAR I SVENSKA OCH DANSKA STATS-ARKIV.

AF

OLOF NILSSON.

I.

DE FÖRSTA GIFTERMÅLSUNDERHANDLINGARNA OCH FÖRLOFNINGEN.

Vid den tid då *Gustaf*, äldsta barnet af Sveriges "utkorade prins och arffurste" Adolf Fredrik och af kronprinsessan Lovisa Ulrika, blef född, rådde åtminstone i utvertes mening ett någorlunda godt förhållande mellan Sverige och Danmark. Den harm, som Adolf Fredriks utväljande till svensk tronföljare alstrat hos danska hofvet, hade visserligen varit fullkomligt på punkten att utbrista i öppet krig, men omsider hade mellan de båda regeringarna dock en förlikning för tillfället blifvit bragt till stånd under vintern 1744. Englands, Hollands, Frankrikes och Preussens föreställningar, samt Rysslands hotande språk och vidtagna åtgärd att (på senhösten 1743) sända Sverige hjelptrupper, hade ingifvit danska hofvet helsosamma tvifvelsmål om möjligheten att nu med våld kunna mot sistnämnde magt någonting till sin förmån uträtta. Den danska statskassan lärer icke hafva befunnit sig i något lysande skick. Derjemte var den rättänkande och samvetsgranne konung Kristian VI säkerligen sjelf ingalunda moraliskt öfvertygad om sin befogenhet att med väpnad hand häfda sin sons s. k. rättighet till den svenska tronen, och säkerligen var det honom motbjudande att betunga sig med ansvaret för den blodsutgjutelse, som af ett sådant företag skulle blifva en nödvändig följd. Såsom "satisfaktion" och såsom vilkor för fredens bibehållande hade han i början fordrat, dels att Sverige skulle vid kongressen i Åbo förmå numera storfursten Karl Peter Ulrik att för sig och sina efterkommande afstå från alla anspråk på Slesvig samt till danska konungahuset afträda sina holsteinska besittningar; och dels, att de svenska ständerna skulle i valkapitulationen tillförbinda Adolf Fredrik; såsom storfurstens närmaste agnat, att, likaledes till danska konungahusets förmån, afsäga sig sina egna och sina efterkommandes arfsanspråk på nämnde länder. Den förra af dessa fordringar måste snart öfvergifvas, emedan hvarken kejsarinnan Elisabet eller storfursten sjelf ville höra talas om något afträdande af Holstein eller af holsteinska husets anspråk

på Slesvig. Ej heller inrycktes i Adolf Fredriks valkapitulation den förbindelse, som konung Kristian begärt. Äfven sedan den nyvalde arffursten anländt till Sverige, fortsattes de danska försöken att uppnå en öfverenskommelse med honom; men denne, hvars egen motvilja än ytterligare uppeggats af Elisabet, vägrade alltjemt att lyssna till förslaget, oaktadt detta snart modifierades derhän, att man erbjöd grefskaperna Oldenburg och Delmenhorst i utbyte mot Holstein och Slesvig. Efter dessa fruktlösa underhandlingar nödgades omsider danska hofvet åtnöja sig dermed, att svenska regeringen afgaf en deklaration af innehåll att Sverige icke skulle inblanda sig i de stridigheter, som framdeles kunde uppstå mellan Danmark och holsteinska huset. Nu nedlade konung Kristian sin sons anspråk på svenska kronan; de båda regeringarna tillförsäkrade hvarandra, att de fördrag och öfverenskommelser (således äfven försvarsförbundet af år 1734), som redan förut existerade mellan rikena, skulle "selon toute leur teneur" blifva iakttagna "avec la plus parfaite exactitude"; och efter skedd ratifikation af denna förlikning egde ömsesidig afväpning rum [1]). Det sålunda återställda fredliga förhållandet mellan Sverige och Danmark fortfor under de återstående åren af Kristian den sjettes och under den första tiden af efterträdarens, Fredrik den femtes regering.

Under detta mellanskede var det som Gustafs födelse inträffade den 13(24) Januari 1746. Att danska hofvet icke med öfver höfvan vänskapliga känslor mottog underrättelsen om denna händelse, är nog troligt. Först nu kunde nemligen den nya dynastien sägas hafva blifvit rotfast i Sverige [2]). *Här* åter, helst

[1]) Se Malmström: Sveriges polit. historia från k. Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, d. III; Fryxell: Berätt. ur sv. hist., d. XXXVI; Jens Kragh Höst: Mærkværdigheder i Kong Frederik den Femtes Levnet og Regjering; — samt i svenska riksarkivet befintliga handlingar rörande Tessins ambassad till Danmark 1743—44.

[2]) Vi vilja här meddela ett utdrag af en depesch från danske envoyéen Wind i Stockholm; skrifvelsen är daterad d. 13(24) December 1745, således jemt en månad före prins Gustafs födelse: "A mésure que nous approchons de la fin de ce mois, nous voyons aussi arriver le moment de l'accouchement de la Princesse: moment qui décidera en parti du sort de ce pays-ci. Les nouvelles espérances que l'on se formera plus ou moins sur cet événement, surtout si un prince vient à naître, aideront infailliblement à relever le crédit chancelant du Père et de la Mère auprès d'une nation qui, quoique mécontente et dégoûtée de leur conduite autant que de celle du ministère de Suède, se plaît, à ce qu'il me semble, à se laisser endormir, leurrer et conduire successivement au précipice par une belle apparence après l'autre, plutôt que de donner un bon coup de collier pour secouer le joug insupportable sous lequel elle gémit."

nationen icke på ett halft århundrade sett någon inhemsk tronarfving födas, synes en stor förtjusning hafva vid nämnde tillfälle uppstått, och i Stockholm gaf den sig luft i flera dagars bullrande lustbarheter [1]).

I den ofvan omtalade förlikningen hade man egentligen, som vi sett, lemnat å sido det holsteinska spörsmålet. De danska statsmännen hade emellertid ingalunda uppgifvit hoppet att omsider kunna tillvägabringa en uppgörelse med det holsteinska huset; och denna sak, hvilken de betraktade såsom en lifsfråga för Danmark, blef i sjelfva verket under en lång följd af år hufvuduppgiften för deras politik. Det var genom kejsarinnan Elisabets biträde, som Adolf Fredrik blifvit satt i stånd att tillbakavisa det af Danmark gjorda samt af svenska rådet och 1743 års riksdags sekreta utskott ifrigt understödda förslaget. Men hvarken mellan svenska och ryska regeringarna, eller mellan Sveriges tronföljare och Rysslands sjelfherrskarinna blef vänskapen långvarig. I allmänhet hade ryska hofvet påräknat att genom det af Elisabet dikterade svenska tronföljarevalet hafva beredt sig tillfälle att än vidare kunna på ett afgörande sätt inblanda sig i Sveriges angelägenheter, och det hade hoppats, att Adolf Fredrik föga skulle blifva något annat än en Rysslands vasall. Då nu dessa beräkningar slogo fel, började Ryssland åter att närma sig Danmark, och kort före sin död [2]) hade Kristian VI den tillfredsställelsen att bland stipulationerna för det försvarsförbund, som på våren 1746 ingicks mellan de båda hofven, få inryckt icke blott en förbindelse för Elisabet, det hon skulle söka förmå storfursten till en slutlig uppgörelse af tvisten beträffande Slesvig, utan ock en hemlig artikel af innehåll att Ryssland aldrig skulle tillåta, det någon svensk konung trädde i besittning af Holstein, men deremot hjelpa Danmark att bringa Adolf Fredrik till att afsäga sig sina eventuela arfsanspråk på nämnde hertigdöme. Den växande spänningen mellan Ryssland och Sverige gaf snart Danmark både mod och lägenhenhet till

---

[1]) Jmfr dock för öfrigt t. ex. Fersen: Historiska Skrifter, I, p. 165. "Kronprinsen Gustafs födelse . . . uppväckte väl mycken glädje uti hofvet, bland hattarna och hos den del af nationen, som, skiljd ifrån politik och egennytta, önskade sitt fosterlands sällhet och trefnad. Glädjebetygelserna uti Stockholm voro omåttliga och utbrusto till en del uti ett starkt trakterande och supande; men glädjen var icke så allmän, som den hade bort vara."

[2]) Konung Kristian VI afled på Hirschholms slott d. 26 Juli (6 Aug.) 1746.

nya försök att genom hotande demonstrationer tilltvinga sig af Adolf Fredrik besagde eftergift. De danska statsmännens plan var att nu få denna sak fullständigt afgjord, innan Adolf Fredrik hunne bestiga tronen och, genom någon möjligtvis inträffande förändring af den svenska regeringsformen, blefve en för Danmark vida farligare fiende än förut. I följd häraf gjorde de inga svårigheter vid att lofva sitt biträde åt Ryssland till upprätthållande af sagde regeringsform i dess dåvarande skick. Derjemte kunde de väl, för ett ögonblick åtminstone, låta dåra sig af förhoppningar om återvinnande af något eller några bland de vid Brömsebro- och Roskilde-fredssluten afträdda landskapen, liksom i Sverige det unga hofvets parti måhända på allvar smickrade sig med utsigter att kunna eröfra Norge; men Rysslands plan angående kullkastandet af Adolf Fredriks tronföljd voro de deremot föga hågade att understödja, ehuru de, för att beträffande sina innersta afsigter föra Elisabet bakom ljuset, funno sig nödsakade att åt hennes andragande skänka ett låtsadt och i allmänna ordalag uttryckt bifall [1]). Rysslands och Danmarks

[1]) Vi hafva naturligtvis icke ämnat att här gifva någon fullständig skildring af ofvan antydda rysk-danska underhandlingar. I den i danska geheimearkivet befintliga ministeriela korrespondensen mellan danska hofvet och dess d. v. gesandt i Petersburg, De Cheusses, hafva vi likväl genomsett skrifvelserna för året 1748 och till största delen äfven dem för 1749, men icke funnit någonting som motsäger de uppgifter rörande detta ämne, hvilka förekomma i de af oss redan citerade och såsom hufvudkällor för denna inledning anlitade arbetena af Malmström och Fryxell. Hos Höst deremot (Mærkværd. i K. Frederik V:s Levnet . . . ., p. 190) anträffas en uppgift, för hvars rigtighet vi icke kunnat finna något bevis i nyssnämnde ministeriela aktstycken. Han berättar nemligen, att i de förespeglingar, med hvilka Ryssland sökte förmå Danmark till krig mot Sverige, ingått till och med en antydan, att ryska hofvet, i händelse Adolf Fredrik blefve från Sverige fördrifven, icke skulle motsätta sig de tre skandinaviska rikenas förening. — Att Ryssland skulle hafva gjort en dylik antydan, förefaller oss vara alldeles otroligt. Det kunde väl ej gerna hoppas, att de danska diplomaterna skulle låta fånga sig i en så grof snara.

Se här för öfrigt några strödda notiser rörande besagde förhandlingar.

Det var någon dag kort före d. 4(15) Juni 1748, som ryske storkansleren Bestoucheff för första gången gaf De Cheusses förtroende om verkliga beskaffenheten af sina och sitt hofs dåvarande afsigter mot Sverige. I Sverige förefunnes — sade Bestoucheff — en plan att, när den gamle konungen aflede, införa suveräniteten. För att omintetgöra denna plan ville kejsarinnan uppbjuda alla sina krafter. Hon vore så förbittrad på Adolf Fredrik, att hon gerna skulle se, det han blefve bortjagad från Sverige, der sedermera i hans ställe prins Fredrik af Hessen-Kassel borde blifva tronföljare. För att kunna tillvägabringa en stadigvarande fred i norden ämnade hon emellertid att fullständigt förödmjuka Sverige. Hon hade beslutat att, "à la première rupture", bemägtiga sig svenska Finland, dock icke för att behålla det för egen räkning, utan för att antingen förvandla det till en ödemark eller göra det till ett af

rustningar blefvo emellertid af Sverige besvarade, och tronföljareparet samt dess anhängare tycktes benägna att djerft upptaga

både Sverige och Ryssland oberoende hertigdöme under en "duc de Finlande". Danmark borde göra sig färdigt att, om behofvet påkallade, angripa Sverige från norska sidan. Ryska och danska hofven borde vid svenska riksdagen gemensamt dels motarbeta suveränitetsplanen och dels söka skaffa gehör åt de fordringar, som danska konungen kunde vilja framställa till Sverige. Den minsta förmån han häraf borde vänta sig, vore att Adolf Fredrik blefve tvungen att afstå från sina eventuela anspråk på Slesvig. Denna förmån blefve dock af ganska stor vigt för konungen, enär han sedermera "pourrait jouir tranquillement et à perpetuité de cette province" — välförståendes efter att hafva till ryske storfursten utbetalt den honom för hans renonciation redan erbjudna ersättningssumman, en million riksdaler. Visserligen kunde konungen befara att under sitt uppträdande mot Sverige blifva anfallen af Preussen. Men, om han det blefve, skulle Ryssland verksamt bistå honom äfven på detta håll. Dessutom, i händelse han ville ansluta sig till det mellan Ryssland och Österrike existerande förbundet, skulle han också af sistnämnde magt kunna påräkna hjelp mot Preussen. För öfrigt skulle ju Preussen, för priset af svenska Pommern, möjligen kunna mutas att lemna Danmark i fred. Hvad slutligen England beträffade, så vore ingalunda tvifvelaktigt, att det skulle handla i samråd med Ryssland och Danmark, dels för att hindra Sverige från att i norden uppväcka en oro, som kunde blifva Frankrikes planer till gagn, och dels för att på prins Fredrik af Hessen öfverflytta den svenska tronföljden. Hvad som nu blifvit yttradt — tillade Bestoucheff — vore kejsarinnans innersta tankar, och hon skulle blifva förtjust, i händelse hon från Danmark finge mottaga någon "ouverture", som med dem öfverensstämde. Dock borde De Cheusses, när han å sitt hofs vägnar skulle i detta ämne adressera sig till kejsarinnan, icke låta påskina, att han erhållit något förtroende om hennes afsigter. — Angående sistnämnde anhållan af Bestoucheff skrifver De Cheusses: "il a dit cela apparemment par ce qu'elle (l'impératrice) ne voudrait pas passer pour être auteur de ce projet si délicat." (De Cheusses till k. Fredrik V, d. 4/15 Juni.)

Bestoucheffs här anförda yttranden utgjorde väl det första egentliga uppslaget till ifrågavarande rysk-danska underhandlingar. Ehuru danska hofvet redan från början tvekade att inlåta sig i de vidtutseende planerna, ville det likväl känna sig före, huruvida Bestoucheff skulle vilja erbjuda sådana garantier och förmåner, som kunde för Danmark uppväga vådan och kostnaden af företaget. Men storkansleren syntes i allmänhet icke vara särdeles frikostig i dessa sina anbud. Att utan visshet om vederlag ådraga sig de uppoffringar, som blefve en följd af ett krig både till lands och sjös, och att till på köpet, samt endast för att få behålla en besittning, som redan sedan lång tid tillbaka befann sig i Danmarks våld, nödgas utbetala en million riksdaler till ryske storfursten, kunde för Danmark icke vara någon lockande utsigt. Också yttrade De Cheusses detta till Bestoucheff rent ut och sade sig derjemte icke veta, huruvida konungen, hvars egentliga afsigt vore endast att förhindra suveränitetens införande i Sverige, ville ingå på planen beträffande Adolf Fredriks fördrifvande. Med afseende på detta sista svarade Bestoucheff, att konungen, i fall förslaget rörande prins Fredrik af Hessen icke fölle honom i smaken, sjelf ju kunde till svensk tronföljare föreslå någon annan, enär kejsarinnans enda intresse härvidlag vore, att icke någon Frankrike tillgifven furste måtte få bestiga den svenska tronen. De Cheusses förmodar, att Bestoucheff trodde danska konungen vara mera benägen för Frankrikes uppenbare fiende hertigen af Cumberland, än för den hessiske prinsen. (De Cheusses till k. Fredr. V, d. 18/29 Juni och d. 27 Aug./7 Sept.)

Emellertid hade ryska hofvet låtit i Köpenhamn, genom sin dervarande minister, baron von Korff, direkte framställa sin insinuation. Korff erhöll

den olika kampen mot tvenne fiender på en gång. Helt och hållet utan bundsförvandter befann sig Sverige icke. Det hade

genom Schulin d. 24 Aug. (4 Sept.) ett muntligt svar, hvars hufvudsakliga innehåll var följande: hvad den slesvigska frågan anginge, så hoppades konungen, att kejsarinnan, som lofvat att till hans förmån använda hos storfursten sina bona officia, skulle vänskapsfullt bemöda sig att utfinna de lämpligaste medel till en för båda hofven lyckosam lösning; hvad åter den förmodade svenska suveränitetsplanen beträffade, ansåge konungen, att den borde i god tid eftertryckligt motarbetas, men att kejsarinnan bäst befunne sig i tillfälle att till densammas hämmande, innan den komme till utbrott, vidtaga kraftiga åtgärder; dessa ville dock konungen gerna understödja, hvadan han vore benägen att derom rådpläga med kejsarinnan, så snart hon gåfve honom närmare besked; och slutligen önskade han, att, om "auf etwas effectives sollte angetragen werden", kejsarinnan måtte hålla honom ryggen fri, så att han icke genom någon af Preussen företagen diversion blefve hindrad i sitt uppträdande mot Sverige. — Till De Cheusses sände nu Schulin en afskrift af detta svar, samt instruerade honom på följande sätt: "Il paraît par tout ce qu'on a pu approfondir, que le véritable but de la Russie serait d'engager notre cour insensiblement à faire l'agresseur et préparer à nos dépens les affaires pour le plan qu'elle se propose de chasser le prince successeur de Suède et mettre celui de Hesse à sa place. Les avantages qui en pourraient résulter au Dannemarc ne balancent point les hazards et les frais d'une semblable entreprise, et il faut indiquer des convenances plus réelles et plus importantes pour se laisser engager à un pas de cette nature. Le point qu'il faut suivre dans cette négociation, est de faire bien espérer la Russie de nos dispositions et de la pousser de plus en plus à alarmer la Suède par des arrangements sur les frontières et même à engager l'affaire, ce qui pourra mettre notre cour dans la situation de prévoir mieux les suites et se stipuler des convenances, quand on sera obligé de chercher son concours. C'est dans cette vue que la réponse à M:r de Korff a été concertée et Sa Majesté m'ordonne de vous dire que dans vos entretiens avec le grand-chancelier vous en suiviez précisement le sens et que vous travailliez de votre côté le mieux qu'il se pourra pour obtenir le but que la cour se propose et que je viens de vous indiquer." — — (Schulin till De Cheusses, den 3/14 Septemb. 1748.)

Bland de garantier, hvilka Danmark under dessa förhandlingars fortgång begärde, ingick äfven den fordran, att Ryssland skulle förhjelpa det till återfående af Skåne, Halland och Bohuslän. Dessa provinser ville nemligen Danmark hafva till "barrière" mot Sverige. Denna fordran synes dock icke hafva blifvit definitivt framställd förrän i April eller Maj 1749. Dessförinnan hade visserligen De Cheusses, som i början af nämnde år erhållit fullmagt att med ryska hofvet öfverenskomma om vilkoren för den tilltänkta konventionen mot Sverige, låtit Bestoucheff förstå, att man önskade erhålla äfven Blekinge; men om denna provins tyckes icke någon fråga hafva sedermera uppstått. Hvad åter Skåne beträffade, gjorde Bestoucheff längre fram den anmärkningen, att sjömagterna möjligen torde motsätta sig dettas afträdande till Danmark. (Schulin till De Cheusses, d. 30 April/11 Maj; De Cheusses till k. Fredrik V, d. 27 Febr./10 Mars och d. 30 Maj/10 Juni.)

Ungefär vid samma tid, som den holsteinska preliminär-traktaten ingicks mellan Fredrik V och Adolf Fredrik — hvilket synes hafva skett utan att man i Petersburg derom hade ringaste aning — beviljade ryska hofvet formligen och för sin del den af Danmark begärda barrièren, men likväl endast med det förbehåll att, i händelse sjömagterna skulle vid det blifvande fredsslutet motsätta sig det så tilltänkta arrangementet, danska konungen "se contenterait de la meilleure barrière qu'on pourrait lui procurer selon le succès des armes." Detta förbehåll beledsagades likväl — som De Cheusses uttrycker sig — "de belles paroles et d'assurances que l'impératrice de Russie verra avec plaisir

tvenne sådana, nemligen Frankrike och Preussen. Det förra lemnade år 1749, utom subsidierna för det löpande året, ett förskott af två millioner livres; Preussen åter gjorde förberedelser att sätta sina trupper på krigsfot och förklarade öppet, att denna åtgärd vidtoges i ändamål att skydda lugnet i norden.

Redan länge hade dock den svenska regeringens hufvudmän, understödde af Frankrike, arbetat på att bringa till stånd en rätt pålitlig förlikning med Danmark, för att dymedelst förekomma en för Sverige skadlig samverkan mellan hofven i Köpenhamn och Petersburg. Hvad utväg man borde välja, för att söka ställa Danmark tillfreds, derom kunde man ej gerna vara tveksam. Redan år 1747 öppnade man i allsköns tysthet — genom franska ministern i Köpenhamn, abbé Le Maire — underhandlingar med danska hofvet rörande den holsteinska frågan. Detta skedde utan Adolf Fredriks och rådets vetskap. När man sedermera längre fram nödgades för arffursten yppa nämnde steg, vägrade han, liksom förut, att afstå från sina anspråk. Men om våren 1749, då man misstänkte, att Sverige nästan hvilken stund som helst kunde blifva anfallet både af sin östra och sin vestra granne, funno sig riksråden föranlåtna att inför Adolf Fredrik än mera allvarsamt taga bladet från munnen. Nu måste denne ändtligen, ehuru först efter hvarjehanda undflykter, gifva vika för deras enträgna uppmaningar. Fleming, svenska ministern i Köpenhamn, erhöll uppdrag att å Kongl. Maj:ts och arffurstens vägnar, och med biträde af Le Maire, med danska hofvet träffa en öfverenskommelse på basis af dettas redan gjorda utbytesförslag. Äfven denna negociation, som blott var en fortsättning af den förra,

---

l'agrandissement du roi et y contribuera de toutes ses forces.” Deremot fordrade Ryssland numera för egen räkning och till ersättning för krigsomkostnaderna hela svenska Finland. (De Cheusses till Schulin, d. 4/15 Aug. 1749.)

De öfriga stipulationerna i detta af Ryssland framställda konventionsprojekt kunna ej här uppräknas. Vi anmärka blott, att de fordringar som ställdes på Danmark voro — i förhållande till osäkerheten af den vinst, som utlofvades — ganska dryga. Danmark skulle, om det bifallit det ryska projektet, hafva nödgats utrusta trenne armékorpser, nemligen *en* i Norge (25,000 man), *en* för att operera i Skåne och *en* för att möta ett befaradt anfall från Preussen; dessutom en flotta af 18 linjeskepp och 6 fregatter. (Se sistnämnde depesch.)

Redan innan detta projekt blifvit afsändt till Köpenhamn, hade danska hofvet slutit sin preliminära förlikning med Adolf Fredrik. Danmark, som på senaste tiden hade förlorat all håg att bidraga till Rysslands förstorande på Sveriges bekostnad, undvek numera den mot Sverige föreslagna anfallskonventionen och lyckades omsider att skickligt draga sig ur spelet, utan att dock derföre råka ut för någon svårare brytning med Ryssland.

fördes naturligtvis i största hemlighet, på det att Ryssland icke skulle kunna lägga hinder i vägen för saken. Den 27 Juli (7 Augusti) 1749 undertecknades i Köpenhamn preliminärtraktaten, som bestod af 12 artiklar. För att bereda våra läsare en desto bättre öfverblick af de invecklade omständigheter, som hade måst tagas i betraktande vid uppsättandet af vilkoren för denna uppgörelse, anse vi oss böra ordagrannt återgifva nämnde artiklar. Oaktadt dessa blefvo i sjelfva definitivtraktaten delvis mera vidlyftigt utvecklade, kunna de dock — i det skick vi här anföra dem — lemna ett tillräckligt begrepp om den omsorg, hvarmed man sökt att till båda parternas ömsesidiga tillfredsställelse och säkerhet lösa den kinkiga frågan. Preliminär-artiklarna hafva följande lydelse: [1])

"Article 1:er.

Son Altesse Royal le Prince Successeur passera pour Lui et ses Déscendants un acte en bonne et due forme, dont on conviendra, en vertu duquel S. A. R. renonce aux prétentions sur le duché de Slesvig et cède en propriété à la Maison Royale de Dannemarc ses droits éventuels de succession à la partie ducale du Holstein contre un éqvivalent qui sera évalué sur le montant des revenus de la dite partie du Holstein, actuels au temps que la succession sera ouverte à S. A. R. le Prince Successeur, ou à ses Déscendants.

Art. 2:d.

Cet équivalent sera constitué dans les comtés d'Oldenbourg et de Delmenhorst, qui seront cédés en propriété à S. A. R. et à ses Déscendants; surquoi Sa Majesté le Roi de Dannemarc passera de même un acte en bonne et due forme dont on conviendra, pour Lui et ses Déscendants. Mais au cas que l'évaluation faite il se trouvât que les revenus d'Oldenbourg et de Delmenhorst ne répondissent point en valeur à ceux du Holstein, on conviendra de la manière d'indemniser le Prince Successeur et ses Déscendants sur cette différence, laquelle sera payée argent comptant d'une année à l'autre de revenus du Sund, lesquels S. M. le Roi de Dannemarc et de Norvège affecte au dit pour autant qu'il en faut, et les hypothèque pour cet effet.

---

[1]) Registratur (f. 1749) i danska geh. ark.

Art. 3:me.

Les deux Parties contractantes, ou leurs Déscendants, entreront réciproquement en possession des pays qui font l'objet de cette convention, aussitôt que la succession échoira à S. A. R. le Prince Successeur, savoir S. M. le Roi de Dannemarc de la partie ducale du Holstein, et S. A. R. des comtés d'Oldenbourg et de Delmenhorst, sans que de part ou d'autre il soit fait à cet égard aucun empêchement.

Art. 4:me.

Les comtés d'Oldenbourg et de Delmenhorst étant donnés et constitués comme un équivalent, et en échange de la partie ducale du Holstein, il s'en suit naturellement qu'ils prennent en tout la nature du dit duché et que S. A. R. le Prince Successeur et ses Déscendants n'en sauraient disposer autrement qu'ils auraient pu disposer de leur partie du duché de Holstein; de sorte que, ce qui à Dieu ne plaise, S. A. R. le Prince Successeur ou sa Déscendance venant à manquer, les dits comtés doivent ou tomber aux Princes Frères de S. A. R. et à leurs Déscendants, s'ils ont consenti à la permutation qui fait l'objet de ce Traité, ou retourner à Sa Majesté Danoise et ses Successeurs, dans le même état qu'ils ont été donnés et cédés.

Art. 5:me.

Les Hauts Contractants demanderont conjointement à l'Empereur la confirmation des actes de cession, et on conviendra du temps et des mésures pour cet effet; la Cour de France, comme alliée commune, sera priée d'y employer ses bons offices. L'on convient pourtant expressement qu'indépendamment de cette confirmation ce à quoi les deux Parties contractantes se sont engagées en vertu de ce Traité sortira son plein effet et sera également obligatoire.

Art. 6:me.

Le cas arrivant que la succession de la partie ducale du Holstein sera ouverte à S. A. R. ou à ses Déscendants, on produira incessamment de part et d'autre un état juste, net et bien vérifié des revenus actuels des pays qu'on promet de céder réciproquement, lequel fera la base et la règle de l'évaluation sur laquelle l'équivalent sera constitué. Et Sa Majesté Très-Chrétienne sera priée d'être médiateur de cette évaluation. En même

temps S. A. R. le Prince Successeur ou ses Déscendants feront délivrer un état exacte de toutes les dettes qui se trouveront à la charge de la partie ducale du Holstein et que les Successeurs seront tenus d'acquitter, hypotéquées ou non, de quelque nature qu'elles soient, avec cette clause expresse que toutes celles qui ne seront pas exprimées, ou qu'on ne voudra pas reconnaître comme légitimement contractées, restent avec les prétentions que les créanciers en pourraient former à la charge de S. A. R. et de ses Déscendants. L'état des dettes ainsi formé, Sa Majesté de Dannemarc et (de) Norvége s'engage d'en acquitter, le cas arrivant, en considération de la renonciation de S. A. R. le Prince Successeur de Suède à ses prétentions éventuelles sur le Slesvig, pour sa Personne et ses Déscendants m/200 ecus de capital gratuitement. Sa dite Majesté se charge pareillement de l'excédant, et s'engage de faire remettre entre les mains de S. A. R. le Prince Successeur ou de ses Déscendants le désistement et les quittances des créanciers, à condition que le surplus qui se trouverait dans l'échange de la partie ducale du Holstein contre les comtés d'Oldenbourg et de Delmenhorst par l'évaluation qui en sera faite entre premièrement en ligne de compte et soit déduit à raison de cinq pour cent, bien entendu qu'en ce cas ce qui est stipulé dans l'article 2:d pour la sûreté du surplus, cesse.

Si les dettes excèderont encore le surplus, ou qu'il n'y en eût point, Sa Majesté ne se charge pas moins de les payer toutes, ou l'excédant, à condition que pour la somme à acquitter, S. A. R. le Prince Successeur ou ses Déscendants constituent des sûretés et de bonnes hypothèques dans les comtés qui seront cédés.

Les comtés d'Oldenbourg et de Delmenhorst n'étant chargés d'aucunes dettes, Sa Majesté Danoise s'engage de les céder dans le même état, ou si dans la suite des temps ils pourraient être chargés de quelques dettes, Sa dite Majesté s'oblige de les faire acquitter Elle-même à moins qu'on ne jugeât à propos de les compasser avec celles sur le Holstein.

Art. 7:me.

Il sera expressement stipulé que de part et d'autre on n'entend aucunement préjudicier par cette Transaction à la possession actuelle du Grand-Duc de Russie ou à ses Déscendants, ni aux droits des Princes Frères de S. A. R. ou de leurs Déscendants.

Art. 8:me.

Cette Transaction fera un acte séparé, signé par les ministres autorisés à cet effet et ratifié ensuite par les Parties contractantes.

Art. 9:me.

L'acte de renonciation et de cession sera regardé de la Couronne Suède comme une pragmatique, et garantie par elle, aussi bien que par Sa Majesté Très-Chrétienne qui en sera requise conjointement.

Art. 10:me.

Quand cet acte sera reglé et ajusté entre les Hauts Contractants, on mettra en main tout de suite un renouvellement du Traité d'Alliance qui va expirer, lequel sera signé et delivré en même temps que le sera la Transaction, et les ratifications de l'un et de l'autre, jointes à celles les actes de Renonciation et de Cession, seront échangées dans un même jour. L'on annexera au Traité de renouvellement d'Alliance un article séparé par lequel on s'engagera à une assistance mutuelle et sans réserve au cas d'attaque en haine de la Transaction et Cession réciproque.

Art. 11:me.

Cette Transaction étant en forme de préliminaires, les Parties contractantes s'engagent de faire mettre tout de suite les mains à un Traité définitif, où tous les points qui ont du rapport à cette permutation et qui par leur détail n'ont pas pu trouver lieu dans ces articles préliminaires seront reglés amiablement et d'un consentiment réciproque.

Art. 12:me.

Les ratifications de ces Préliminaires seront échangées dans le terme de trois semaines, ou plus tôt, si faire se peut."

Den i sistanförde artikel omnämnda ratifikationen skedde inom utsatt tid. Sjelfva definitivtraktaten lät deremot ännu länge vänta på sig — till en del genom Adolf Fredriks förvållande — och kom icke till stånd förr än d. 14(25) April 1750, hvarefter det slutliga utbytet af ratifikationshandlingarna egde rum d. 24 Maj (4 Juni) s. å.[1]). Emellertid hade den svensk-danska de-

[1]) Preliminärtraktatens bestämmelser voro i definitivtraktaten amplifierade och fördelade på 25 artiklar, oberäknadt fyra separata och sekreta. Bland dessa senare anmärka vi n. 2, hvari Adolf Fredrik förband sig att söka

fensiv-alliansen blifvit förnyad d. 24 Sept. (4 Okt.) 1749, samt före årets utgång ratificerad.

Den holsteinska preliminär-traktaten af år 1749 bildar en af hufvudepokerna i historien om de skandinaviska staternas inbördes politik under det adertonde århundradet. Den utgjorde i sjelfva verket den egentliga slutpunkten för de stridigheter, som mellan Sverige och Danmark uppstått i anledning af det svenska tronföljarevalet 1743, och den gaf de båda regeringarna ett önskadt tillfälle att genast med hvarandra anknyta det vänskapsförhållande, hvaraf, på grund af tidsomständigheterna, båda i nära nog lika hög grad hade behof. Så snart nu äfven den holsteinska definitivtraktaten blifvit undertecknad, skulle naturligtvis åtminstone den yttre förlikningen mellan det danska konungahuset och det Holstein-Gottorpska husets svenska gren anses vara fullbordad. Tydligt är dock, att icke blott Sveriges och Danmarks utan äfven Frankrikes ledande statsmän skulle redan då, när de ännu som bäst voro inbegripna i sitt ifriga arbete på denna uppgörelse, desslikes vara högeligen angelägna om att också utanför de till densamma hörande stipulationerna söka uppleta ytterligare medel, som kunde tjena till traktatens befästande för framtiden. Hvart och ett af de trenne hofven hade nemligen sina särskilda skäl att önska, det förlikningen måtte blifva varaktig. Oaktadt sin öfvervägande benägenhet för Sverige, ville Frankrike dock stå i ett godt förhållande äfven till Danmark och hyste således stort intresse för en inbördes enighet mellan de skandinaviska magterna. Sverige åter, som befann eller nyligen befunnit sig i trångmål mellan Ryssland och Danmark, längtade efter en till alla delar fullständig försoning med det senare, helst detta resultat kunde utan förödmjukelse uppnås. Danmark slutligen, som visste sig vara illa anskrifvet hos den ryske tronföljaren, hade icke blott ingen säker borgen för att denne skulle vilja afträda sitt älskade Hol-

förmå sina bröder till en accession af utbytesfördraget; — och n. 3, hvari han förband sig att, i händelse förmynderskapet och administrationen inom hertigdömet Holstein tillfölle honom, då till danska konungen öfverlåta dessa befattningar; dock gjordes härvid det förbehåll, att prinsen icke skulle vara pligtig att till konungens descendenter göra en sådan öfverlåtelse.

stein, utan man kunde tvertom vänta, att han, när han en gång blefve kejsare, skulle med väpnad hand återkräfva sina honom undanhållna fädernebesittningar i Slesvig — och under sådana omständigheter blefve det af ganska stor vigt för Danmark att icke hafva Sverige till fiende. Huruvida nu den danske konungen närde något agg mot Adolf Fredrik, som beröfvat honom utsigten till svenska tronföljden, veta vi icke. Men nog var det för de om förlikningen rådplägande diplomaterna bekant, att Adolf Fredrik endast af nödtvång ingick på utbytesförslaget, och man kunde lätt begripa, att detta tvång ingalunda förminskat, utan snarare förökat hans fäderneärfda ovilja mot Danmark. Att söka utplåna eller, hvad än bättre vore, till vänskap förvandla denna hans ovilja, skulle nämnde diplomater naturligtvis finna vara särdeles nödvändigt. Detta mål, så menade de tvifvelsutan, skulle säkrast vinnas, om man lyckades att emellan de båda kungliga husen, det svenska och det danska, åstadkomma ett ännu närmare slägtskapsförhållande, än det som redan förefanns. Det är således ingalunda vanskligt att uppspåra den tankegång, som framalstrade planen beträffande ett blifvande giftermål mellan prins Gustaf och prinsessan Sofia Magdalena, äldsta dottern till konung Fredrik V af Danmark.

Svårare torde deremot blifva att närmare bestämma vid hvilket hof — det svenska, danska eller franska — och vid hvilken tid denna plan ursprungligen uppstått. Den saken, ehvad derom hittills må vara skrifvet, anse vi icke vara ännu fullkomligt utredd. Att planen haft danskt ursprung torde måhända till sist befinnas vara det troligaste, ehuru man likväl icke lärer för närvarande kunna absolut förneka, att den möjligen ledt sitt upphof antingen från någon fransk statsman eller från någon bland det svenska hattpartiets koryféer t. ex. Tessin. Huruvida den skulle hafva framspirat från svensk eller från fransk sida, detta åter kan ungefär komma ut på ett, emedan bekant är, att emellan hattpartiets ledare och franska hofvet en liflig politisk samverkan egde rum under hela ifrågavarande tid. För ett antagande, att planen härrört från detta håll, finnas väl, oss veterligen, inga egentliga bevis, men åtskilliga sannolikhetsgrunder kunna dock sägas härvidlag vara förhanden. Åt dessa, om de än delvis äro af en lös eller dunkel beskaffenhet, måste forskaren likväl egna åtminstone någon uppmärksamhet. Såsom

sådana sannolikhetsgrunder vilja vi nu påpeka t. ex. några uppgifter af personer, som stodo händelsen nära. De personer vi här först och främst mena, äro konung Gustaf III sjelf, grefve Adam Gottlob von Moltke, samt grefve Johan Hartwig Ernst von Bernstorff. Den förstnämnde var visserligen, när trolofningen afslöts, endast ett femårs barn och kan således icke förr än längre fram hafva erhållit någon egentlig kunskap om förhållandet, samt om de underhandlingar som dermed varit förknippade; men enär saken på det aldranärmaste rörde just honom, måste han väl hafva varit särskildt intresserad af att söka utleta hvarifrån den ursprungligen utgått. — Moltke åter var konung Fredrik V:s förtrognaste vän, hade alltifrån sin ungdom stått vid hans sida och bibehöll denna plats ända till konungens död. Att han under Fredriks hela regeringstid, åtminstone bestämdt sedan år 1749, [1]) var invigd i alla Danmarks äfven hemligaste statsangelägenheter, och att han redan långt förut varit det i konungahusets enskilda förhållanden, kan knappt betviflas. — Bernstorff slutligen var, under åren 1744—1750 dansk gesandt vid Versaillerhofvet. I början af sistnämnde år blef han af sin regering — man påtänkte nemligen att åt hans bepröfvade talenter öppna ett ännu vidsträcktare verksamhetsfält — anmodad att under förevändning af ett tillfälligt besök infinna sig i Danmark. Ungefär d. 27 April (8 Maj) anträdde han sin färd och anlände d. 19 (30) Maj till Köpenhamn. Han kom nu snart i nära förbindelse med Moltke, som i likhet med konungen önskade, att han efter sin kort förut aflidne vän och gynnare grefve von Schulin skulle öfvertaga ledningen af Danmarks utrikesaffärer. Också hade han af den sistnämnde åtnjutit ett obetingadt förtroende. Härtill kommer ytterligare, dels att han under sin vistelse i Frankrike säkerligen stått i ett mycket intimt förhållande till

[1]) Moltke skrifver i sin Autobiografi: "Noch in diesem Anno 1749ten jahr gefiell es der nie genug zu erhebenden Hulde des Königs mich mit dero mit Brillanten reich besetzten Portrait zu begnadiegen, und wolten daneben, dass, da ich doch von allen jhren inländischen und ausländischen Affären unterrichtet wäre, ich in dem Königl. Conseil Platz nehmen solte. Da ich es aber . . . verbat, so bekam der Geheime-Rath Schoulin . . . den Befehl, mir alle so wohl einkommende alss abgehende Depechen zur Nachläsung zuzustellen, damit ich von allem desto besser unterrichtet und so viell mehr im Stande seyn könte mit jhro Majestät über alles zu reden und jhnen meine Gedanken sagen und eröfnen zu können." (Moltkes "Efterladte Mindeskrifter"; om hvilka se längre fram.)

ledarne af den franska politiken[1]); och dels att giftermålsplanen bevisligen minst en månad före hans afresa från Paris varit föremål för samtal mellan konung Fredrik V och Schulin, samt mellan Schulin och Le Maire. I betraktande af alla dessa omständigheter kan Bernstorff således mycket väl antagas hafva på våren år 1750 egt — och det måhända från både dansk och fransk sida — kunskap om nämnde plan. Efter att i September följande år (1751) hafva tillträdt sin nya plats såsom geheimeråd af konseljen och såsom utrikesminister (Oversecretær i det tyske Cancelli) fick han genast med ärendet att beställa, enär underhandlingar då ännu pågingo i anledning af det från svensk sida väckta förslaget om den ingångna förlofningens eklaterande. Vid den tiden åtminstone borde han väl kunna hafva egt *någon* närmare kännedom om giftermålsplanens upphof.

Nu till sjelfva de ofvan påpekade uppgifterna.

I den på Uppsala universitets bibliotek förvarade Gustavianska samlingen finnes, som bekant är, ett manuskript med titel: Mémoires de G. P. R. de S. (Gustave Prince Royal de Suède), écrits pur lui-même, commencés en 1765, lorsqu'il était agé de 19 ans. Ur den i detta manuskript förekommande berättelsen om giftermålsplanens uppkomst och den år 1750 ingångna förlofningen anföra vi följande strofer: "La santé du roi (Fredrik I.) baissait à vue d'oeil et il était à craindre qu'à sa mort le Dannemarc ne tâchât de troubler la position du trône du nouveau roi par des prétentions qui pourraient paraître spécieuses. Le comte de Tessin, alors à la tête des affaires, crut trouver le seul biais qui était à prendre, en proposant un mariage entre les deux enfants uniques des deux princes qui avaient prétendre (prétendu) à la couronne. Frédéric V ayant eu un fils sur ces entrefaites (qui est le prince royal de Dannemarc d'aujourd'hui) il fut peutêtre bien aise d'une union qui, en lui promettant un établissement illustre pour sa fille, assurait du moins pour un temps la paix des deux royaumes". Gustaf gör således Tessin till planens upphofsman.[2])

[1]) "En Brevvexling mellem Grev J. H. E. Bernstorff og Hertugen af Choiseul. 1758—1766", Kjöbenhavn 1871; företalet, pag. VI o. följ.

[2]) Vi anmärka här vidare att, enär i anförde citat Tessins bevekelsegrund uppgifves hafva varit hans önskan att förebygga ett anfallskrig från Danmarks sida, Gustaf synes antaga, att planen varit å bane (eller varit påtänkt), före afslutandet af den holsteinska preliminärtraktaten (Juli/Augusti) 1749, ty

Vi vända oss nu till Moltkes uppgifter. Efter honom finnas i behåll åtskilliga historiska anteckningar eller uppsatser, som — alla eller de flesta — numera blifvit meddelade i "Historisk

---

redan efter ingåendet af *detta* fördrag skulle väl de danska anspråken på svenska tronen ansetts hafva blifvit nedlagda, — ja. man skulle till och med kunna gissa, att Gustaf velat ännu närmare utpeka tiden för planens uppkomst: han begagnar sig nemligen af uttrycken "les deux enfants *uniques*", samt "Frédéric V ayant eu un fils *sur ces entrefaites* (qui est le prince royal de Danemarc d'aujourd'hui)". Det senare uttrycket kan gifva vid handen, att planen skulle varit uppgjord, innan nämnde son blef född, d. v. s. före d. 18 (29) Januari 1749. Men, enär af det förra uttrycket framgår, att Gustaf, då planen uppgjordes, ännu var sin faders "enfant unique", och enär prins Karl, som bland Gustafs syskon var honom närmast i ordningen, föddes d. 26 Sept. (7 Okt.) 1748, så skulle man af dessa omständigheter ledas till den förmodan, att giftermålsförslaget varit påtänkt redan före *sistnämnde* tidpunkt. Vi skola nu kasta en blick på Sofia Magdalenas syskonförhållanden. Konung Fredrik V hade i sitt första äktenskap, utom trenne döttrar, *två* söner, hvilka båda buro namnet Kristian. Den äldre sonen, som derjemte var äldsta barnet, var född d. 26 Juni (7 Juli) 1745 och dog d. 23 Maj (3 Juni) 1747. Äldsta dottern, Sofia Magdalena, föddes d. 22 Juni (3 Juli) 1746 och blef genom brodrens dödsfall "l'enfant unique" du roi son père. En sådan ställning innehade hon likväl endast omkring 5 veckors tid, ty redan d. 29 Juni (10 Juli) 1747 föddes andra dottern, prinsessan Wilhelmina Karolina. Ville man nu alldeles efter bokstafven tolka uttrycket "les enfants uniques", så skulle man komma till den åsigten, att giftermålsplanen blifvit uppgjord just under loppet af nyssnämnde fem veckor. Så noggrant behöfva vi dock ej förfara. Man kan ju tänka sig, antingen att Gustaf helt och hållet bortglömt den för öfrigt temligen betydelselösa omständigheten af den yngre danska prinsessans födelse, eller att han förbigått den omständigheten *derföre*, att han, beträffande Sofia Magdalena, möjligen råkat i tanken förvexla begreppet "enfant unique" med begreppet *tronarfvinge*. Sofia Magdalena hade nemligen genom sin broders död blifvit presumtiv tronarfvinge, och hon fortfor att vara det ända till d. 18 (29) Januari 1749, då en ny dansk kronprins (sedermera konung Kristian VII) blef född. Vidare: om Gustaf antages hafva råkat begå den nyssnämnde begreppsförvexlingen beträffande Sofia Magdalena, så kan han ju antagas hafva gjort sig skyldig till en dylik äfven beträffande sig sjelf. Vill man vid dessa gissningsexperimenter vara fullt konseqvent, får man således icke obetingadt påyrka den vid d. 26 Sept. (7 Okt.) 1748 uppdragna gränslinien, utan nöja sig med att blott i allmänhet anse tiderymden mellan den äldre danska kronprinsens död och den yngres födelse vara det af Gustaf betecknade skede, hvarunder giftermålsplanen först skulle hafva uppstått. Men, vore detta antagande grundadt, så skulle man på goda skäl kunna förmoda, att planen icke måtte hafva uppkommit vid danska hofvet. Ty, huru benäget för en skandinavisk union detta hof än kunde vara, torde det dock näppeligen velat till förberedande af en sådan räcka sin hand vid en tidpunkt, då en omedelbar sannolikhet förefanns, att en *svensk* konung komme att träda i spetsen för denna union.

Om åter det ofvan anförda stycket ur Gustafs berättelse, hvilket förekommer i begynnelsen till densamma, noggrannt sammanhålles med fortsättningen, blir dock troligast, att skildringen i sin helhet icke afser någon annan tid än året 1750.

Det sätt, hvarpå Gustaf i det följande framställer de uppträden, som i anledning af giftermålsförslaget lära mellan d. v. tronföljareparet och Tessin förefallit vid den tidpunkt, då frågan blef inom svenska rådkammaren afgjord, öfverensstämmer i hufvudsaken med hvad drottning Lovisa Ulrika rörande

Tidsskrift, udgivet af den danske historiske Forening". [1]) Den uppsats vi här hafva att hålla oss till, heter: Anzeige der merkwürdigsten Begebenheiten, welche sich währent der Regirung des Königs Friderich des 5:ten zugetragen". Giftermålsplanen skildras deri på ett sätt, som förtjenar att tagas i närmare betraktande. "Nachdem" — skrifver Moltke — "der Tractat mit Sueden und dem Thronfolger in Absicht der schleswigschen und holsteinischen Länder geschlossen war, so war diese Krohne bedacht sich noch näher mit dem hiesigen Hof zu verbinden. Der suedische Ministre Baron von Flemming bekam also den Befehl anzutragen, ob jhre M. der König etwa nicht geneigt seyn mögte, dero älteste Princessin Tochter mit dem ältesten Sohn des Thronfolgers dereinst vermählet zu sehen. Man gab zur Antwort, dass da die Princessin erst in diesem 1751 das 5:te Jahr jhres Alters zurück gelegt, der Printz von Sueden auch noch sehr jung sey, so glaubten der König, dass mann diese Angelegenheit noch wohl einige Jahre zu näherer Entschlissung aussetzen könte, da der König alsdan dieser genaueren Verbindung mit dem suedischen Hofe gar gerne die Hände bieten würde. Die Absicht war wohl hierbey vorzüglich diese, dass mann Zeit gewinnen wolte, und wünschte, dass eine Vermählung zwischen dem jungen Printz von Wallis [2]) und der Princessin Sophie Magdalene Statt finden mögte, als welche Verbindung dem König und der Königin weit angenehmer gewesen, und welche auch in Hinsicht der Stats-Klugheit mehr angemessenen Betrachtungen jenen, die von Sueden in Vorschlag gebracht wurden, vorgezogen zu werden verdiente. Der englische Ministre Titley mochte wohl benachrichtiget worden seyn, dass mehr

samma tilldragelser berättar i sin journal. (Fersen, hist. skrifter, II, bilag. 1.) Hvad deremot planens egentliga ursprung beträffar, synes Lovisa Ulrika i sin uppsats icke hafva bestämt antagit, att Tessin var upphofsmannen. Åtminstone tyckes hon här icke betviflat, att danska hofvet *först* framkastat förslaget. Deremot synas oss både grundtonen och ordalagen i Gustafs berättelse antyda, att han betraktat Tessin såsom planens uppfinnare.

[1]) De vigtigaste af dessa uppsatser — jemte en samling egenhändiga bref från k. Fredrik V till Moltke, hvilka intyga, i huru hög grad konungen var af denne sin trogne vän och rådgifvare beroende — hafva i ofvannämnde tidskrifts 4:de Række, b. II, p. 129 - 331, blifvit meddelade af Geheime-Arkivarien, Konferensrådet m. m. D:r Wegener.

[2]) Sedermera konung Georg III, f. 1738 † 1820, son till den år 1751 aflidne prins Fredrik Ludvig af Wales och sonson till k. Georg II. Han var således brorson till k. Fredrik V:s första gemål, drottn. Lovisa, som var Georg II:s dotter.

erwehnte Vermählung vom suedischen Hofe gewünschet würde". Denne — heter det vidare — förklarade nu, att engelska konungen önskade en förbindelse mellan nämnde prins af Wales och danska konungens äldsta dotter. Derjemte, för den händelse att äfven danska hofvet hyste samma önskan, utbad sig Titley, under uttryckande af sin förhoppning att kunna tillvägabringa en formlig förmälningstraktat, anstånd för att hinna begära och erhålla närmare ordres hemifrån. Fredrik V mottog med mycken belåtenhet detta andragande och gaf några dagar efteråt "eine gewirige Antwort." Emellertid förflöto "wohl einige Monath", innan Titley fick sina väntade ordres, och, när dessa ändtligen anlände, befunnos de icke innehålla annat än befallning att tillkännagifva, det engelska konungen, som lifligt önskade förbindelsen, men ej gerna ville göra intrång i sin sonsons fria valrätt, visserligen vore hågad att träffa nämnde giftermålsaftal, men blott så till vida, att prinsen, då han hunne till manliga år, skulle ega rätt att undandraga sig detsamma, om han så funne för godt. — På en öfverenskommelse af så osäker art kunde danska hofvet ej inlåta sig, och konung Fredrik, som åt sin dotter ville bereda utsigt till en drottningkrona, fann sig således nödgad "dem öfters wiederholten Antrag des suedischen Hofes Gehör zu geben". Detta sista skedde likväl icke utan efter mogen öfverläggning och icke med den tillfredsställelse, som den engelska förbindelsen skulle hafva skänkt honom. Man gaf nu Fleming tillkänna, att danska konungen vore benägen att ingå öfverenskommelse om ett giftermål mellan sin äldsta dotter och prins Gustaf, hvadan förslag till en formlig förmälningstraktat borde uppsättas och H. Maj:t till godkännande underställas. Denna underrättelse väckte stor fägnad hos svenska hofvet, och "es dauerte gar nicht lange, ehe dieses Geschäffte völlig berichtiget und der Tractat hiervon unterzeichnet wurde". — Så långt Moltke. Vi hafva i dess sammanhang anfört hans berättelse och skola längre fram återkomma till densamma. För tillfället är oss nog att påpeka, det han, såsom man ser, framställer giftermålsplanen såsom härrörande från svensk sida.

Vi hafva nu att taga kännedom om Bernstorffs uppgifter.

I dennes ministerskrifvelser från Paris [1]) förekommer, oss veterligen, ingenting beträffande nämnde plan. När Bernstorff

---

[1]) Vi hafva genomsett dessa hans relationer för åren 1746—1750. äfvensom danska hofvets honom under samma tid tillsända skrifvelser.

sedermera tillträdt sitt embete som utrikesminister, fick han, såsom redan är sagdt, med densamma att skaffa; men om dess ursprung har han, så vidt vi känna, icke uttalat sig skriftligen förr än år 1765. Danska hofvet hade beslutit att under loppet af den i Stockholm nämnda år sammanträdande riksdagen bringa frågan å bane, för att söka få giftermålsaftalet godkändt och förmälningen oförtöfvadt fullbordad. Redan sedan lång tid tillbaka hade man i Köpenhamn vetat, att drottning Lovisa Ulrika var högeligen missnöjd med förbindelsen och sträfvade att omintetgöra densamma. I sådan rigtning var hon nu sysselsatt med ett nytt anslag, och derom hade danska ministern i Stockholm, den påpasslige Schack, underrättat Bernstorff, [1]) som derefter genast instruerade Schack om de åtgärder denne borde vidtaga till motvärn. Instruktionsskrifvelsen innehåller bland annat en kort öfversigt af de underhandlingar och anordningar beträffande giftermålsfrågan, hvilka de båda hofven emellan egt rum åren 1750 och 1751. Ur denna exposé anföra vi några rader. "Il y a quinze ans, Monsieur" — skrifver Bernstorff — "et immédiatement après que les differends si connus entre les deux cours à l'occasion de l'élection du roi de Suède d'aujourd'hui eussent été terminés par le renouvellement de l'alliance et le traité d'accommodement pour les affaires de Holstein, conclu l'un et l'autre par l'entremise et sous la garantie de la France, que le ministre du roi très-chrétien dans la vue de consolider et d'affermir le systéme d'union entre les deux couronnes et les deux maisons royales fit naître l'idée de mariage du prince Gustave et madame la princesse. La proposition était d'une grande conséquence. M:me la princesse touchait alors bien près au trône, il n'y avait entre lui et elle qu'un seul prince encore au berceau; cependant le roi y consentit et son coeur généreux, fidèle au système qu'il avait adopté, se décida malgré toutes les considérations et toutes les sollicitations qui s'y opposaient en foule." Vidare, i den deklaration, som Bernstorff i samma depesch anbefaller Schack att muntligen framföra till franska ambassadören vid svenska hofvet, baron de Bréteuil, förekommer det påståendet, att danska konungen endast på franska ministerns ifriga uppmaningar (instances) hade beslutit sig för "la conclusion d'un

[1]) Danska utr. arkivet. Schack till Bernstorff, d. 12 Febr. 1765.

engagement imaginé, négocié et contracté par l'entremise du roi très-chrétien, vérité dont il (Bréteuil) trouverait mille preuves dans les papiers de m:r d'Havrincourt". [1]) — Också i ett bref till franska premierministern, duc de Choiseul, omnämner Bernstorff denna förbindelse, men begagnar här det något obestämda uttrycket: "arrêté il y a 15 ans sous les auspices de la France". [2]) — Ännu ett fjerde yttrande af honom beträffande giftermålsplanens uppkomst kan framhållas. År 1766, efter konung Fredrik V:s död, gjorde grefve Danneskjold-Samsøe ett, dock misslyckadt, försök att ur ministèren aflägsna Bernstorff, samt hade i denna afsigt inlemnat en anklagelseskrift mot honom till den unge konung Kristian VII. Bernstorff, åt hvilken konungen meddelat skrifvelsen, uppsatte till sitt försvar två s. k. "memoirer". Bland anklagelsepunkterna fanns äfven den, att Bernstorff skulle hafva varit anstiftare af det mellan prinsessan Sofia Magdalena och svenska kronprinsen ingångna giftermålet, hvilket, efter hvad Danneskjold-Samsøe förmenade, "misshagade nationen, som befarade att Danmark på detta vis och genom upprepade olyckor skulle en vacker dag få se sig blifva förvandladt till en provins under Sverige." Sin vederläggning mot nämnde beskyllning inleder Bernstorff med följande ord: "Ce mariage a été imaginé, accepté et déclaré, quoique sous le sceau du secret, à la diète de Suède, avant que je sois entré dans le ministère." [3])

Hvad som från *vår* ståndpunkt, om man anställer en jemförelse mellan alla dessa särskilda uppgifter af konung Gustaf, Moltke och Bernstorff, nu bör här påpekas, är den omständigheten, att ingen af dessa personer tyckes röja något medvetande om att giftermålsplanen skulle hafva ledt sitt upphof från dansk sida. Fasthåller man åter tron på detta danska upphof, så kan man visserligen, hvad konung Gustaf beträffar, bestrida *hans* auktoritet genom att göra det inkast, att han måhända varit okunnig om sakens rätta sammanhang, helst han naturligtvis ej sjelf deltagit i de förhandlingar, som egde rum i hans späda barndom, och derföre kan tänkas hafva sedermera antingen af

[1]) D. utr. ark. Bernstorff till Schack, d. 9 Mars.

[2]) Se den förut citerade brefvexlingen mellan Bernstorff och Choiseul. Brefvet är dateradt d. 24 Maj 1766.

[3]) "Deux mémoires présentés au Roi par S. E. M:r le Comte de Bernstorff en réponse aux accusations formées contre ce Seigneur par S. E. M:r le Comte Danneschiold-Samsöe, 1766", handskrifter på kongl. biblioteket i Köpenhamn.

egen slutkonst eller af andras felaktiga uppgifter blifvit vilseledd i detta hänseende. Omöjligt är vidare icke, att äfven Bernstorff, när nämnde förhandlingar aldraförst begynte, varit om dem okunnig, och att han sedermera om deras egentliga uppkomst erhållit en blott ofullständig kännedom; eller också skulle man till och med kunna misstänka, att han velat undandölja, det planen härrört från danska hofvet. Han har möjligen trott sig kunna bortblanda korten, helst det var både bekant och bevisligt, att såväl svenska som franska regeringen hade med stor ifver omfattat planen redan vid första början af de egentliga underhandlingarna, och att sekreta utskottet vid 1751 års riksdag hade med mycken glädje emottagit budskapet om den ingångna förbindelsen. Hvad deremot ändtligen Moltke angår, måste det väl förefalla minst sagdt besynnerligt, om en plan af den betydenhet, som giftermålsplanen, skulle hafva vid danska hofvet blifvit uppgjord utan hans vetskap. Och om han vetat, att den derstädes blifvit framalstrad, hvarför skulle han hafva förtegat det i sina anteckningar, hvilka väl voro ämnade icke åt hans samtid, utan åt efterverlden?

Svårt är emellertid att med de berättelser, som rörande giftermålsunderhandlingarna förefinnas i svenska och danska ministerskrifvelser, kunna sammanjemka den Moltkeska skildringen. Om man allt igenom tolkar den endast efter bokstafven, kommer man till underliga resultat. Så skulle — enligt Moltke — svenska ministern Fleming icke förrän under loppet af år 1751 hafva hos danska hofvet gjort någon framställning beträffande giftermålsaffären. Det första svar, som Fleming på sin förfrågan erhöll, skulle hafva varit undvikande. Derjemte skulle ett i flera månader räckande mellanspel (den Titleyska underhandlingen) hafva egt rum, efter hvars misslyckande konung Fredrik V ändtligen skulle hafva beslutit att lyssna till det svenska hofvets "öfters wiederholten Antrag." — Att nu Moltke genom att förlägga dessa svensk-danska underhandlingar till året 1751, gör sig skyldig till en tidsförvexling, är påtagligt. Redan före utgången af år 1750 var nemligen förlofningen definitivt sluten, och de formaliteter, som ännu återstodo, fullgjordes vid början af år 1751. Men just af den omständigheten, att dessa formaliteter, som utgjorde slutpunkten af negociationen om sjelfva hufvudfrågan, egde rum sistnämnde år, skulle man möjligen kunna ledas

till den förmodan, att Moltke med flit låtit skildringen af giftermålsunderhandlingarna bilda ett helt med teckningen af de händelser, som timade år 1751. Med en sådan föresats i tankarna, har han i sitt referat af det till Fleming gifna undvikande svaret kunnat af oaktsamhet råka införa nämnde origtiga tidsbestämning. Huruvida åter detta undvikande svar någonsin blifvit Fleming gifvet, våga vi deremot icke afgöra. Dock, *om* det verkligen blifvit honom gifvet, har detta sannolikt icke skett *efter* Schulins död, och bestämdt åtminstone icke efter d. 25 Maj (5 Juni) 1750. — Äfvenledes förekomma i slutet af den Moltkeska skildringen ett par uppgifter, som synas oss betänkliga. Den ena är nemligen den, att åt Fleming, då danska hofvets bifallande svar blef denne meddeladt, derjemte gafs det besked, att ett förslag till en formlig förmälningstraktat borde uppsättas. Om nu en sådan anmaning hade blifvit framställd, borde väl Fleming, skulle man tycka, hafva i sina depescher omtalat densamma, hvilket han dock, så vidt vi känna, icke gjort. Tydligtvis har likväl rörande sättet för den blifvande öfverenskommelsen någon rådplägning inom danska geheimekonseljen förevarit, hvilket man kan sluta äfven deraf, att d. v. utrikesministern Berckentin just har, i ett till konung Fredrik V afgifvet betänkande angående giftermålsplanen, afrådt från att så långt före äktenskapets fullbordan tillvägabringa en formlig förmälningstraktat. I den andra åter af sistnämnde Moltkeska uppgifter heter det, att det ej dröjde länge, förrän traktaten "unterzeichnet wurde." Äfven detta uttryck lära vi väl få rubricera såsom ett minnesfel af Moltke, ty en traktat kan icke blifva *undertecknad*, innan den först blifvit skriftligen affattad, och man vet bestämdt, att den ifrågavarande traktaten icke blef uppsatt förrän kort före förmälningen, d. v. s. 15 år efter den tid Moltke här menar. Men sjelfva den formliga uppgörelsen af förlofningen år 1750 skedde dock skriftligen, nemligen medelst ett bref från svenske konungen till den danske, hvilket af denne besvarades. På detta sätt kan således förlofningen sägas hafva redan år 1750 blifvit undertecknad, nemligen genom de egenhändiga underskrifterna i brefven, och dessa bref skulle, enligt öfverenskommelse, anses ega traktatmessigt gällande kraft. Det är kanske detta, som föresväfvat Moltke; men i sådant fall är hans uttryck likväl temligen oegentligt.

Säkert är emellertid att Moltke var tillstädes vid den partikulieraudiens, då Fleming i samtlige konseljministrarnes närvaro till danska konungen framlemnade frieribrefvet; och vidare, att Fleming redan i en skrifvelse af d. 24 Juli (4 Aug.) 1750 säger sig hafva med Moltke samtalat rörande giftermålsfrågan. Af Flemings referat framgår tydligt, att Moltke då var (och troligtvis långt förut varit) initierad i saken och med sin konungslige vän diskuterat densamma. Obestridligt är således, att Moltke deltog i nämnde underhandlingar. Kort sagdt — när omständigheterna tagas i behörigt öfvervägande, synes man, trots alla den Moltkeska skildringens brister och minnesfel, dock böra på grund af Moltkes rent af exceptionela förhållande till konung Fredrik V komma åtminstone till den slutsats, att hans uppgift om konungens ursprungliga obenägenhet för det svenska giftermålet omöjligen kan tänkas vara helt och hållet gripen ur luften. Också har det visat sig, att för uppgiften om den Titleyska negociationen åtminstone *någon* verklighet ligger till grund. De intyg härför, som vi påträffat i danska ministerskrifvelser, skola vi dock först längre fram meddela.

I sammanhang med nyss anförda af Gustaf III, Moltke och Bernstorff uttalade åsigter rörande första tillkomsten af barndomsförlofningen mellan Gustaf och Sofia Magdalena torde vi äfvenledes böra kasta en blick på hvad Axel Fredrik von Fersen om samma sak meddelat i sina efterlemnade historiska skrifter. Icke heller han synes hafva trott, att förlofningen blifvit anstiftad af danska hofvet. Det är ej lätt att afgöra, huru nära Fersen, annorlunda än hvad tiden beträffar, egentligen stått till händelsen. Med giftermålsunderhandlingarna år 1750 hade han icke det ringaste att bestyra. Under tidsskedet 1746—51 vistades Fersen mest utomlands, anställd i främmande krigstjenst och således väl den tiden föga i tillfälle att skaffa sig någon säker kännedom om de svenska riksdagstilldragelserna och den svenska diplomatiens åtgärder. Senare hälften af år 1749 och förra hälften af år 1750 tillbragte han likväl hemma i Sverige. Under detta besök kan han möjligen hafva erhållit några notiser om giftermålssaken, huru hemligt den än bedrefs. Åtminstone under loppet af riksdagen år 1751—52, vid hvilken han var tillstädes, måste han hafva fått veta, hvad då ej ens för allmänheten var obekant, nemligen att förlofningen blifvit ingången. Troligt är,

att han, så snart han erhållit *någon* kunskap om saken, anstält vidare efterforskningar. I underhandlingarna år 1765, då man hade så mycket besvär med att förmå drottning Lovisa Ulrika att gifva sitt samtycke till de båda förlofvades förmälning, deltog Fersen. Nog har han väl då sökt skaffa sig grundlig kännedom äfven om affärens genesis. — Hvad Fersen berättar derom, att man i Sverige skulle år 1747 hafva uppgjort giftermålsplanen, samt att till och med underhandlingar om densamma redan då blefvo öppnade med Danmark, är ej synnerligen upplysande och kan ej skänka oss någon historisk visshet, emedan han om dessa underhandlingar icke lemnar någon egentlig skildring. Man kan af hans framställningssätt icke med säkerhet sluta till ens hvilket år enligt hans förmenande det preliminära aftalet mellan de båda hofven skulle egt rum. Vi vilja anföra följande yttranden ur hans "historiska skrifter". Första gången saken omnämnes, heter det (I, s. 177): "Uti sekreta utskottet lades ock denna riksdag (1747) grunden till en närmare förbindelse med Danmark, genom förlofning emellan kronprins Gustaf och danska kronprinsessan Sophia Magdalena, ehuru de båda lågo i vaggan. Denna sak negotierades hemligen, under Frankrikes bemedlande, och blef preliminärt aftalt, ehuru det hölls hemligt och kunde icke heller kungöras, förr än framdeles ständerna dertill deras bifall gifvit." Af ordsammanhanget skulle man här kunna känna sig frestad till det antagandet, att Fersen menat, det både negociationen och det preliminära aftalet kommit till stånd åtminstone ej särdeles långt efter riksdagen. Men, enär han i ett omedelbart påföljande stycke, som refererar sig till det förra, berör händelser ända fram till år 1751, kan man ej rätt inse, till hvad år han velat förlägga "aftalet". — På ett annat ställe (II, s. 16), äfvenledes i sammanhang med omnämnandet af tilldragelser vid 1746—47 års riksdag, skrifver Fersen: "Ett defensivt förbund slöts med Frankrike och Preussen, och genom Frankrikes bemedlande kom Sverige med Danmark i bättre förstånd och vänskapsförbindelse, med hvilken var förknippadt ett i framtiden ämnadt äktenskap emellan kronprins Gustaf ... och ... Sophia Magdalena, ... båda vaggebarn." Man erinre sig här, att förlikningen med Danmark icke blef tillvägabragt förr än under sommaren 1749. — På ett tredje ställe (dock i samma skildring af ofta nämnde riksdag, s. 18) yttrar Fersen vid en

blick på det skenbart goda förhållandet mellan hattarna och det unga hofvet: "men oenighetsfröet var sådt, genom talet med Danmark om giftermålet mellan prins Gustaf och Sophia Magdalena. Som grefve Tessin hade sig väl bekant Hennes Kongl. Höghets och Kronprinsens vedervilja mot danska giftermålet, så dref han denna sak uti hemlighet och yppade den ej för Hennes Höghet förr, än det var försent att deremot strida." Icke heller här finnes någonting bestämdt angifvet rörande tidsintervallet mellan planens uppkomst och förlofningen. — På ett fjerde ställe slutligen (III, s. 11), men nu i sammanhang med en teckning af konung Fredrik I:s död och orsakerna till Tessins onåd hos det unga hofvet, heter det: "Planen att förmäla den unge Gustaf med prinsessan Sophia Magdalena af Danmark, innan han hade fyllt ett år, misshagade Adolf Fredrik... och Lovisa Ulrika...; men grefve Tessin, som ej rådfrågade annat än Sveriges fördel, gjorde gemensam sak med riksrådet, och preliminära underhandlingar inleddes redan 1747 af konung Fredrik." Här utsäges med bestämdhet, att negociationen tog sin början nämnde år. — Att Fersens uppgifter icke alltid äro af det pålitligaste slaget, kunna vi icke förneka. Så t. ex. i en af de berättelser, som beröra den tid, med hvilken vi i vårt närvarande arbete sysselsätta oss, har han gjort sig skyldig till någon felaktighet. Till bevis härpå anföra vi några rader ur hans skildring af 1751—52 års riksdag, hvilken han sjelf bivistade. "Grefve Berkenstein" — säger han bland annat (II, s. 39 o. 40) — "anlände, med en ansenlig svit af dansk nobless, för att lyckönska Adolph-Fredrik till dess upphöjelse på thronen och bevista dess kröning. Denna ambassads egentliga ärende var, att bevaka kronprins Gustafs tillkommande giftermål med danska prinsessan och bemedla ett eventuelt utbyte af Holstein mot Oldenburg och Delmenhorst. Uti båda dessa angelägenheter hade han önskad framgång. Ministèren i Sverige tillika med Råds- och Hatte-partiet, som utgjorde då ständernas pluralitet, voro af lika tankar. Hennes Maj:t drottningen var ensam af annan tanka. Adolph Fredrik bar väl ett ärftligt agg emot Danmark; men som ingen passion regerade häftigt uti hans hjerta, så var han nog benägen att samtycka till allt, hvad som till rikets lugn, väl och befredande lända kunde; men han var icke sig sjelf lemnad.... Alla Sveriges förbindelser med Frankrike, Preussen och Danmark blefvo

af riksens ständers sekreta utskott å nyo stadfästade och till noga handhafvande rekommenderade, genom riksens ständers svar uppå Konungens secreta proposition till ständerna." Denna teckning är visserligen till största delen sanningsenlig, men man kan dock icke undgå att blifva något förvånad öfver ett par deri förekommande uppgifter. Namnet Berkenstein är tydligen en missskrifning i st. för Berckentin; men den danske ambassadör, som år 1751 afgick till Stockholm, hette icke Berckentin, utan Juel. Icke heller kan gerna sägas hafva bland ambassadens ändamål ingått att "bemedla" den omnämnda utbytesfrågan, ty denna var, som man vet, afgjord redan åren 1749 och 1750. Men naturligtvis hade ambassaden i hemlighet till ändamål att vid riksdagen öfvervaka, det alla mellan Sverige och Danmark då gällande öfverenskommelser (således äfven giftermålsaftalet och utbytesfördraget) måtte förblifva orubbade. De skulle nemligen nu af ständerna genom sekreta utskottet sanktioneras, hvilket ock skedde. Ordet "bemedla" är emellertid här ett felaktigt uttryck af Fersen, vare sig han af oaktsamhet råkat använda det, eller att han, när han nedskref sin berättelse, icke annorlunda erinrade sig, än att utbytesfördraget skulle blifvit uppgjordt år 1751. Märkligt är också, att han ingenstädes i sina anteckningar, utom på detta ställe, omtalar den holsteinska utbytestraktaten. Eller skulle det måhända vara alltför djerft af oss att våga framkomma med den gissningen, att de hemliga underhandlingar, som af den svenska regeringens hufvudmän blefvo genom Le Maire bragta å bane i Köpenhamn år 1747, möjligen torde af Fersen (helst han väl först på äldre dagar författade sina skildringar) blifvit misstagna för att hafva varit giftermålsunderhandlingar.

Om tillförlitligheten af Fersens uppgifter må man emellertid tänka huru man vill, men beaktansvärdt är dock, att han, som var samtida med händelsen, har i sina anteckningar, och det åtminstone på tvenne ställen, förlagt till året 1747 giftermålsplanens ursprung. Vi hafva derföre vid våra arkivforskningar icke underlåtit att taga hänsyn till detta förhållande. Vi hafva likväl icke bland de i de Stockholmska, från vår vistelseort temligen aflägsna, arkiverna befintliga aktstycken för åren 1747—49 (riksdagshandlingar, rådsprotokoller och ministeriela korrespondenser) företagit någon särdeles djupgående efterletning, helst dessa akter troligen hafva blifvit fullständigt genom-

sedda af tvenne bland vårt lands mest framstående häfdatecknare, hvilka för icke längesedan behandlat den svenska s. k. frihetstidens historia och dervid äfven, om än blott i korthet, skildrat den svensk-danska giftermålsaffären. I det oss synnerligen nära till hands varande danska geheimearkivet deremot hafva vi, med ofvanantydda mål för ögonen, anstält en speciel undersökning bland handlingar och ministerbref för nämnde skede 1747—49, men icke lyckats påträffa något enda spår, att giftermålsunderhandlingarna skulle hafva varit å bane vid den af Fersen antydda tiden (1747) eller under de tvenne närmast påföljande åren [1]).

I oupplösligt sammanhang med frågan om tiden för giftermålsplanens uppkomst står naturligtvis frågan om från hvad håll denna plan härrört. Vi betvifla högeligen, att man i dessa frågor numera skall kunna komma till fullständig klarhet [2]). Enär emellertid, såsom man med visshet vet, året 1750 har att framte ett initiativ i giftermålssaken, hvilket bevisligen utgått från danska hofvet, så är ju möjligt, att just detta initiativ kan utgöra sjelfva den förut förgäfves sökta begynnelsepunkten. Åtminstone få vi nu att besvara det spörsmålet: hvem vid danska hofvet eller bland dess diplomater var det, som vid *den* tiden var planens egentliga upphofsman? — Utan bestämda bevis ega vi ej rätt att påstå, att det varit Bernstorff [3]). Icke heller våga vi

---

[1]) De i detta arkiv af oss genomgångna aktstycken från de trenne åren äro geheime-registraturen, samt de danska gesandternas skrifvelser från Stockholm (Wind), från Paris (Bernstorff) och Berlin (Fessen och Rosencrantz). Dessutom en mängd andra papper, t. ex. en bundt med påskrift: "Privat Brevvexling mellem Engelsk Gesandt Titley og Grev v. Bernstorff i 1734—60"; en packe "Secretiora 1739—49", i hvilken inneligga äfven "Secretiora Suecica von Anfang des Envoyé v. Wind Ministerio am Schwedischen Hoffe biss zu Ende Martii" 1749. — På Kongl. Bibl. i Köpenhamn: en bundt "Breve till J. H. E. Bernstorff". — I svenska riksarkivet hafva vi genomgått endast: korrespondensen mellan svenska hofvet och dess minister i Köpenhamn, Friherre C. F. von Höpken, 1747—48, Sekreta Utskottets Expeditionslista för 1747 års riksdag, samt Utrikes Rådsprotokoller för år 1747.

[2]) Om nyckeln till gåtan verkligen någonstädes vore att finna, så tro vi, att det skulle vara i franska utrikesarkivet i Paris. Man skulle der företaga — med afseende på tidsskedet 1747—51 — en minutiös granskning bland franska kabinettets instruktioner till sina d. v. ministrar i Stockholm och Köpenhamn, af dessa ministrars depescher till sitt hof, samt af Lanmarys och Havrincourts brefvexlingar med Le Maire.

[3]) "Deux mémoires présentés au Roi par S. E. Monsieur le Comte de Bernstorff" etc. Bernstorff har uttryckligen förnekat, att han skulle varit planens anstiftare; men han har derjemte öppet förklarat, att han, sedan förlofningen blifvit ingången, sökt på allt sätt genomdrifva förmälningens fullbordande. Han yttrar (I:er mémoire) om detta giftermål bland annat: "Jusqu'en

antaga, att det varit konung Fredrik V sjelf, ty dennes ursprungliga motvilja framhålles af Moltke, en auktoritet, som man i detta hänseende torde hafva svårt att jäfva. Men, i och med detsamma som begynnelsepunkten, den verkliga eller den förmodade, förlägges till år 1750 och till danskt område, skulle vi för vår del icke vara obenägna för att såsom planens dåvarande upphofsman anse den danske utrikesministern Schulin. Det var nemligen just genom honom, som det ofvannämnda initiativet togs, enligt hvad både hans tillförordnade efterträdare Berckentin och svenska sändebudet Fleming berätta sig hafva hört af Le Maire. Berckentins uppgift förekommer i ett af honom författadt och till konung Fredrik V ställdt ganska vidlyftigt betänkande i giftermålssaken, af hvilket man äfvenledes ser, att konungen sjelf bekräftat Le Maires utsago. Betänkandet inledes med följande ord: "Feu Monsieur le Comte de Schulin, ayant par ordre de Votre Majesté et apparemment dans ma maladie, puisque je n'en ai rien su, insinué à Monsieur Le Maire l'idée d'un mariage à conclure entre la Princesse Sophie Madelaine et le Prince Gustave de Suède, ce Ministre me dit peu de temps après le décès de Monsieur le C:te de Schulin, qu'il avait reçu une réponse de sa cour sur cette idée qu'elle approuvait beaucoup et pour la réussite de laquelle elle avait envoyé des ordres à

1763 je n'y ai rien fait. Alors la Reine de Suède par un effet de ses passions, connues à V. Majesté, voulut le (= le mariage) rompre, et ses coupables efforts blessèrent vivement le coeur d'un Prince qui se sentait à la fois père et roi. Il ne se présentait point d'autre couronne pour M:me la Princesse... On dit aujourd'hui que ce mariage deplaît à la nation... Je suis éloigné de croire la nation mécontente de cet événement. Je pense même être sûr du contraire, et qu'aurait-elle dit, cette nation si justement passionnée pour ses Rois et leur sang, si jalouse de leur gloire, si l'on avait faiblement cédé à l'animosité de la Reine de Suède. Si dans un cas pareil, mais moins odieux, l'Espagne a été prête de prendre les armes lors du renvoi de l'Infante, qu'aurait dit l'Europe, si le Roi de Dannemarc avait avalé tranquillement l'affront que lui préparait et lui destinait sa plus cruelle ennemie? Pour moi, Sire! j'ai pensé bien différemment, et s'il m'était permis de m'attribuer quelque part à un événement de cette nature, je le regarderais comme une des félicités de ma vie et comme une des premières bénédictions qu'il a plu à Dieu accorder à mon travail et à mon zèle. Les idées que j'ai de la politique, ne me détournent point de ce sentiment. Il importe à V. Majesté d'avoir une amie ou au moins point d'ennemie sur le trône d'une nation voisine. Il Lui importe d'avoir des liaisons avec un prince que ces droits sur le Holstein et ses prétentions sur le Schlesvic Lui rendent si considérable, et quoique j'aie gémi sur ce mariage lorsque je l'appris, V. Majesté étant encore exposé à tous les périls du début de la vie, je n'y ai plus vu de sujet raisonnable d'appréhension depuis qu'Elle est arrivée à l'âge brillant ou Elle se trouve, et qu'Elle a dans le Prince son Frère un appui de son trone".....

son Ambassadeur en Suède de travailler."... Till detta Berckentinska aktstycke [1]) skola vi inom kort återkomma. — Hvad åter Flemings uppgifter om det danska initiativet och underhandlingarnas begynnelse beträffar, vilja vi för tillfället påpeka en skildring af ämnet, hvilken finnes i hans vid början af 1751 års riksdag till K. Maj:t ingifna relation om Danmark och danska förhållanden. Efter att hafva omnämnt den holsteinska utbytestraktatens uppgörande, yttrar Fleming: "Under det att detta förehades och afhandlades, har man vid Kongl. Danska hofvet varit omtänkt att genom någon närmare alliance i blodet ... befästa dessa tagna förbindelser. Hvarföre framlidne Geheimerådet Grefve Schulin redan i början af förlidne år till den Kongl. Franska Ministern Herr Le Maire gjort den ouverture, det H. D. Maj:t fattat en besynnerlig åhåga att i det afseendet sluta en giftermålshandel emellan H. K. H. Kronprinsen af Sverige Prins Gustaf och den äldsta Kongl. Danska Prinsessan Sophia Magdalena, med anmodan, som merbemälte Kongl. Franska Minister mig berättade, att mig det vid handen gifva, på det jag måtte sådant vid mitt hof insinuera.... Sedan detta H. K. D. Maj:ts project i underdånighet blifvit anmäldt, erhöll jag straxt derefter och i Juli månad Högstsalig H. K. Maj:ts allernådigste befallning att vid det Kongl. D. Hofvet ministeriellement andraga denna höga giftermålshandel."...

Den teckning, som Fleming i fortsättningen af sin relation gifver af Schulins politiska åsigter, ådagalägger, att den svenske diplomaten ansåg honom hafva å dansk sida varit den man, som i väsentligaste mån bidragit till återställandet af vänskapen mellan de skandinaviska kronorna. Att "på säker grund bygga en tillförlitlig och för alla tider emellan Sverige och Danmark beständig vänskap och förbindelse, såsom det endaste medel att sätta oss båda i stånd att intet frukta en öfvermagt i Norden, och hvilken således kan med fördel balanceras" — detta var, enligt Fleming, ett önskemål för Schulin, åtminstone under dennes senaste år. "Sådant" — heter det vidare — "har hans förslag länge varit, hvilkets iverkställighet han likväl måst öfver-

[1]) Såväl originalet som en afskrift deraf (införd i Geheimeregistraturet f. år 1750) finnes i danska geh.-arkivet. Det konvolut, hvari originalet inneligger, bär till påskrift (vi veta ej af hvad hand): "Grev Berckentins Bemærkninger og Raad angaaende den af den Franske Gesandt foreslagne Forlovelse mellem Cronprincessen af Danmark og Cronprintzen af Sverige."

lemna till tidernas omvexling.... E. K. Maj:ts vid detta Hof f. d. vistande Ministre torde törhända kunnat förmärka denna framlidne... Schulins föresats, helst han nog länge derpå varit omtänkt, ehuru han sig icke ens yppa kunnat, och ej allenast dervid stadgat den förre Konungens sinne, utan ock redan i den tiden sökt att på fogligaste sätt formera hos Kronprinsen ett lika tänkesätt, hvaruti han ock, oaktadt den nära förbindelsen med England, lyckades så att nu regerande Hans D. Maj:t då redan skall blifvit derom öfvertygad och hvarifrån han ej heller sedermera afvikit. Och ehuru omständigheterna, genom hvarjehanda hinder och händelser, vist sig tröga och svåra, så har han likväl ständigt uti sin point de vue fortfarit, utan att lyssna på andra erbjudna förmåner, och icke ens släppt denna plan ur ögonsigte, i förmodan att kunna densamma en gång iverkställa, hvilket han ock till en stor del innan dess död såg fullbordadt. Sverige syntes alltså hafva uti framlidne Hr Schulin mist en tillförlitelig och ständig vän, hvilken uti dessa samma tider med mycken drift fullföljde dess fattade plan, så snart omständigheterna viste sig dertill lämpande, särdeles som han ock var mera tryggad i anseende till tystheten af hvad som emellan Sverige och Danmark afhandlas kunde, hvilket han sjelf emot mig, under de förehafda negociationer, med nöje förtroligen yttrat." — Detta nu senast anförda utdrag ur den Flemingska relationen synes oss lämpligen kunna tjena till ett slags bekräftelse på vår förmodan, att Schulin vid ifrågavarande tid (1750) varit giftermålsplanens egentlige verkmästare å dansk sida, vare sig denna plan förut existerat eller icke.

Vi skola nu berätta händelserna i deras sammanhang. I början af år 1750 har Schulin, med tillåtelse af konung Fredrik V, bragt giftermålsplanen å bane inför franska ministern i Köpenhamn, abbé Le Maire. Vi kunna för öfrigt icke närmare uppgifva ens under hvilken månad detta samtal föreföll, men det kan dock åtminstone icke antagas hafva egt rum senare än omkring d. 29 Mars (9 April), enär Schulin afled d. 2 (13) April, efter fyra dagars sjukdom. Insinuationen beledsagades af den anhållan, att Le Maire måtte åt sitt hof och åt svenska sändebudet Fleming meddela saken. Le Maire har förmodligen genast verkstält båda dessa uppdrag. Emellertid inträffade Schulins frånfälle, och Berckentin, som icke varit invigd i förtroendet om

giftermålssaken, blef således försatt i en viss förlägenhet, när kort efter nämnde dödsfall Le Maire för honom tillkännagaf sig hafva erhållit svar hemifrån beträffande den Schulinska insinuationen. Versaillerhofvet — sade Le Maire — gillade planen högeligen och hade nu anbefallt sin ambassadör i Stockholm, markis d'Havrincourt, att vid svenska hofvet förorda densamma. Utan att tillstå sig hafva varit okunnig om det af Schulin vidtagna steget, yttrade nu Berckentin till fransmannen några fraser om sin öfvertygelse, att det föreslagna framtida giftermålet vore för de blifvande kontrahenterna särdeles lämpligt; för öfrigt synes han hafva inskränkt sig till att lofva taga Le Maires notis ad referendum. Han rapporterade sedermera saken för konungen. Denne åter tyckes icke hafva för tillfället svarat stort annat, än att han i ämnet verkligen hade samtalat med Schulin, och att "quand on avait des filles, il était bon de penser à temps de les marier". — Härvid lät man nu å dansk sida saken tills vidare bero [1]).

Enär vi icke haft tillfälle att förskaffa oss någon egentlig kännedom om de franska diplomaternas inbördes brefvexling, kunna vi icke afgöra, huruvida det var före eller efter sitt samtal med Berckentin, samt före eller efter inhändigandet af svaret från sitt hof, som Le Maire meddelade den Schulinska insinuationen åt Havrincourt. Det enda vi i detta hänseende veta, är att Havrincourt d. 4 (15) Maj skall hafva genom Le Maire erhållit sin första kunskap om nämnde initiativ. Några förhållningsordres från franska hofvet hade väl således då ännu icke anländt till ambassadören. Åtminstone före d. 14 (25) Maj har han emellertid underrättat Tessin om saken, samt begärt att få veta, med hvilka instruktioner man önskade, att han (ambassadören) skulle förse Le Maire beträffande det gjorda förslaget. D. 14 (25) Maj blef ärendet förebragt i svenska rådet. Dessförinnan har Tessin antagligen — men i huru bestämda och tydliga ordalag, måste vi lemna derhän — meddelat planen åt Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, samt väl äfven erhållit något slags samtycke af dem [2]). Att kronprinsessan utan synbart missnöje

[1]) Berckentins "Bemærkninger". — Flemings relat.

[2]) Om Tessins ställning till giftermålsförslaget, samt om de tvister, som i anledning af detsamma uppstodo mellan honom och tronföljareparet, ämna vi icke lemna någon skildring, utan hänvisa till Fryxell, XXXVII, p. 257—

mottagit första underrättelsen om förslaget, påstås både af Tessin och af Havrincourt. Rådet beslöt att genom den sistnämnde låta anmoda Le Maire att för danska konungen låta tillkännagifva Kongl. Majestäts bifall till planen samt söka utröna, hvad åsigt man å danska sidan hyste rörande tid och sätt för ärendets handläggande. Fleming erhöll befallning att för sin del anställa liknande efterforskningar. Han borde dock agera endast oförmärkt och i osynlig måtto, så framt han icke redan af danska hofvet fått någon vink om saken [1]).

D. 24 Maj (4 Juni), då i Köpenhamn det slutliga utbytet af ratifikationer och akter rörande den holsteinska definitivtraktaten egde rum, begärde och fick Le Maire ett samtal med geheimeråden Berckentin och von Holstein. Han uppläste nu för dem ett bref från Havrincourt, hvilket innehöll, att den senare hos Tessin och genom denne hos svenska konungen, tronföljareparet och rådet insinuerat giftermålsplanen, samt att alla dessa vederbörande i Sverige enhälligt önskade, att den måtte blifva bragt till mognad. Vid en d. 5 Juni (n. st.) på Fredensborg hållen konselj tillkännagaf Berckentin detta för sin konung, samt fick af denne i uppdrag att svara Le Maire, att svenska hofvet, enär det, efter hvad som i denna sak passerat, icke behöfde befara ett afslag, hade att vidtaga sina mått och steg enligt regeln "que le mari doit demander la femme". Fredrik V företog emellertid en sommarutflygt till åtskilliga bland de danska öarna. Berckentin, som före hans afresa icke haft (eller kanske icke brytt sig om att söka) tillfälle att enskildt sammanträffa med Le Maire, och som väl för öfrigt icke tyckte någon brådska vara å färde, hastade äfven sedermera icke med framförandet af sitt uppdrag. Meddelandet fördröjdes således nära en hel månad, enär det icke blef gjordt förr än d. 20 Juni (1 Juli), då han, efter konungens återkomst, råkade Le Maire på Kristiansborgs slott. Denne begärde nu att få veta, på hvad sätt danska hofvet önskade att frieriet skulle ske, samt huruvida en formlig giftermålstraktat genast borde upprättas. Härom sade sig Berckentin icke hafva fått något besked af konungen, men lofvade att taga

263, Malmström, III, p. 342 o. 343, samt drottn. Lovisa Ulrikas journal i Fersens skrifter, II.

[1]) Riksark. Ekeblad (å kanslipresidentens vägnar) till Fleming d. 15 (26) Maj 1750. — Jmfr för öfrigt de nyss citerade ställena hos Fryxell och Malmström.

saken ad referendum [1]). Le Maire rapporterade naturligtvis detta samtal till Havrincourt, och Fleming, instruerad af den förre, till Tessin [2]). Kongl. Maj:t, d. v. s, rådet, utfärdade derefter d. 16 (27) Juli befallning till Fleming att hos danska hofvet ministeriellement, men dock i tysthet, andraga giftermålsärendet; en befallning, som af honom besvarades med förklarande, att han densamma skulle "med yttersta zèle underdånigst söka att i verket ställa", hvarjemte han "med allerunderdånigste vördnad" framförde sin tacksägelse för det Kongl. Maj:t täckts honom "en så angelägen och så hög underhandling allernådigst anförtro". Men, tillade han, "som hvad hitintills i denna sak proponeradt och vidgjordt är, gått genom kongl. franska Ministern, Herr Le Maire, så förmodar jag E. K. Maj:ts allernådigste vilja och välbehag vara, att jag nu i början mig med honom rådförer angående det tjenligaste och värdigaste sättet att detta mål förebringa." För öfrigt hoppades Fleming kunna "nu, i denna vecka, vid H. D. Maj:ts ankomst i staden, hos ministèren härstädes detta högvigtiga ärende andraga", samt det till Kongl. Maj:t "med nästa post... i underdånighet inberätta" [3]).

Så raskt, som Fleming förmodat, gick det likväl icke ens nu att af danska hofvet erhålla något ministerielt svar beträffande quæstio quomodo. Svaret lät nemligen ännu vänta på sig nära 14 dagars tid. Äfven detta dröjsmål härrörde till en del från Berckentin, som i allmänhet synes hafva varit "svagelig og magelig" [4]). Redan från början hade han, såsom vi förut anmärkt, icke gjort sig särdeles brådtom med saken. Ett par dagar efter samtalet d. 20 Juni (1 Juli) upprepade Le Maire hos honom sina förfrågningar, men fick ej annat besked, än att Berckentin ingenting kunnat vidgöra beträffande ärendet, enär ingen konselj

[1]) D. Geh. Ark. Berckentins "Bemærkninger".

[2]) Sv. riksark., Fleming till kanslipresid., d. 21 Juni (2 Juli) 1750. F. skrifver: .. "uppå föreställning eller förfrågning af Hr Le Maire, om H. D. Maj:ts tanka eller åstundan vore om någon till denna underhandlings bedrifvande vid detta Hof kunde finnas nödig, att mitt hof vid det fall vore benäget att uppfylla en sådan H. Maj:ts åstundan, har Hr Geh. Rådet Gref Berckentin svarat, att H. D. Maj:t sig öfver en sådan omständighet väl icke egentligen utlåtit, men att han trodde, att H. D. Maj:ts tanke vore, att sådant så mycket mindre vore af nöden, som det ännu å begge sidor torde finnas tjenligt och godt, att tysthet dervid bevarades, och att saken ej så hastigt komme att eklatera. Utlåtandes sig likväl, att han deröfver skulle inhemta Konungens sin Herres tankar och sådant Hr Le Maire tillkännagifva."

[3]) Fleming till K. Maj:t, d. 22 Juli (2 Aug.).

[4]) Uttryck af Host om Berckentin.

egt rum och enär han icke ens sett konungen. En vecka senare, d. 29 Juni (10 Juli) sammanträffade Berckentin med Le Maire i "antichambern" på Fredensborg, men hade ännu ingenting vidgjort och undvek derföre allt enskildt samspråk med abbéen, oaktadt denne synbarligen sökte tillfälle att åter framkomma med sitt spörsmål [1]). Fulla tre veckor ytterligare nödgades Le Maire gifva sig till tåls, innan han lyckades förskaffa sig åtminstone *något* besked. D. 23 Juli (3 Augusti) råkade han nemligen händelsevis Berckentin och berättade då för denne, att Fleming snart komme att få ordres hemifrån att ministeriellement andraga giftermålsärendet. Berckentin invände visserligen, att andragandet helst borde några dagar uppskjutas, men han tillade dock derjemte, att han temligen kände konungens, sin herres, åsigt rörande saken i allmänhet. Det interims-meddelande, som nu följde, återgifves af Fleming (naturligtvis i enlighet med Le Maires berättelse) sålunda: Danska konungens tanke *hade* åtminstone varit "att denna underhandling för denna gången ej annorlunda afsluta, än medelst en promesse å ömse sidor, hvilken kunde på det sättet bringas till stadfästelse, att H. K. Maj:t tillika med H. K. Höghet ville igenom bref till H. D. Maj:t detta giftermål proponera, och denna promesse således inbördes gifvas förmedelst kraftig öfverenskommelse å ömse sidor". För öfrigt hade Berckentin sagt sig vilja ytterligare förhöra sig hos konungen [2]).

Den sistnämnde anlände emellertid från Fredensborg till Köpenhamn d. 24 Juli (4 Augusti). Berckentin deremot hade qvarstannat på landet och kom icke till hufvudstaden förrän torsdagen d. 26 Juli (6 Aug.). Samma dag på aftonen blef han "något opasslig", så att han följande morgon måste "låta slå sig åder", hvadan han således icke kunde bivista couren. Fleming besökte honom likväl fredagseftermiddagen, men kunde icke, helst flera andra personer voro tillstädes, finna tillfälle till enskildt samtal med honom, utan åtnöjde sig derföre med att vid

---

[1]) Berckentins "Bemærkn." — B. skrifver angående detta Le Maires försök: "cela confirme l'empressement, que nous avons vu par une lettre interceptée du Marquis d'Havrincourt à M. Le Maire, qu'on a sur cette affaire en Suède, et l'inquiétude où l'on était déjà dans le mois de Juin sur ce que malgré l'ouverture de M. Le Maire, nous ne lui avions plus parlé." — Huru det tillgått med det omtalade brefvets uppsnappande, hafva vi icke lyckats utleta.

[2]) Sv. riksark., Fleming till kanslipresid., d. 29 Juli (9 Aug.).

bortgåendet gifva honom en vink om sitt egentliga ärende. Meningen hade — sade honom Fleming — varit att framföra ett meddelande från svenska hofvet; med den saken borde dock Berckentin nu, i anseende till sitt illamående, ej besväras; den finge derföre uppskjutas till någon af de första dagarne i den kommande veckan. Berckentin gaf till svar, att han ämnade följande dag resa ut till sin gård på landet, hvarjemte han inbjöd Fleming att derstädes, så snart denne funne lägligt, göra honom ett besök [1]).

Man erinre sig här, att det Berckentinska betänkandet i giftermålsfrågan är dateradt d. 27 Juli (7 Aug.). Den dagen, eller någon af de närmast påföljande, har det således blifvit för konung Fredrik V framlagdt. Skrifvelsen begynner med ett slags kort historik öfver de mått och steg, som dittills, för så vidt som Berckentin hade sig bekant, blifvit i saken vidtagne. Hvad han i ingressen anfört, hafva vi i vår skildring redan inflätat. Den del åter af det vigtiga aktstycket, hvilken innehåller hans egentliga utlåtande, anse vi oss böra nära nog in extenso meddela, helst man genom densamma får en temligen fullständig inblick i danska hofvets åskådningssätt beträffande giftermålsaffären i politiskt hänseende.

Berckentins utlåtande har följande lydelse:

"1:o. Dans la supposition où je suis que l'insinuation de feu le c:te de Schulin ait roulé sur la Princesse aînée et qu'il semble de même par la lettre interceptée du Marquis d'Havrincourt à M. Le Maire qu'en Suède on le croit, ou le veut croire ainsi, je ne m'arrêterai pas longtemps à la question, s'il vaudrait mieux arrêter le mariage de cette Princesse ou celui de la Princesse sa Soeur puis-née. Il est naturel et convenable à la sagesse de V. M. que Ses soins paternels regardent Ses enfants selon l'ordre de leur naissance et qu'ainsi lorsqu'il s'agit d'assurer un trône à l'une des Princesses Ses Filles, Elle tourne Ses premières pensées sur Madame la Princesse Sophie; mais, comme, ce que Dieu veuille cependant détourner dans sa miséricorde, cette Princesse pourrait quelque jour devenir l'objet de toute l'attention de V. M. et la ressource de la Maison Royale, j'estime être de mon devoir d'observer que, dans ce cas funeste, il pourrait être plus agré-

[1]) Samma depesch.

able à V. M. de n'avoir pas disposé de si bonne heure d'Elle, que peutêtre alors V. M. voudrait pouvoir La donner à quelque Prince que par ses qualités personelles Elle jugerait digne d'être Son Fils et l'Héritier de Ses couronnes, que, dans ce cas, encore V. M. ne voudrait peutêtre pas voir éloigné(e) d'Elle, ni soumis(e) à un autre pouvoir que le Sien, une Princesse si chère à Elle et à Ses peuples, et qu'enfin par amour pour Ses sujets Elle pourrait ne pas vouloir les faire passer dans une domination étrangère, ni les exposer à être privés de la présence de leur souverain et à être réduits à la condition des provinces. J'estime qu'il est de mon devoir, qui me défend de cacher à V. M. aucune de mes pensées, de Lui faire ces observations. Mais, comme d'une part nous pouvons espérer que par la bénédiction divine le cas auquel elles se rapportent, n'existera pas, et que l'heureuse naissance de plusieurs Princes nous rassurera même contre sa crainte, et que de l'autre, s'il doit arriver, la prudence humaine ne saurait le prévenir, et que la vie de M:me la Princesse aînée n'étant pas plus assurée contre les décrets de la Providence que celles des Princes ses Frères, le même inconvenient se retrouverait aux arrangements du mariage de M:me la Princesse Vilhelmine et ainsi successivement à ceux de toutes les autres Princesses, je ne les étendrai pas, et je me contenterai d'ajouter qu'après tout, le Prince Gustave de Suède n'est pas à regarder comme un Prince entièrement étranger, qu'il a l'honneur d'être du sang de V. M., que, si le malheur auquel je ne puis même penser qu'avec effroi, arrivait, du défunt de succession masculine dans la Famille de V. M., ce Prince serait un de ceux que sa naissance approcherait le plus d'Elle et rendrait le plus digne de Son adoption et de Son choix, que son mariage avec M:me la Princesse réunirait les trois couronnes du Nord sur la téte du petit-fils de V. M. et dédommagerait le Dannemarc de la perte des provinces qui en seraient détachées peutêtre, par la possession de la partie jusqu'ici ducale du Holstein, et qu'enfin je ne puis regarder que comme très-douteux, si, lors de cette réunion, le Dannemarc deviendrait province, la douceur de son climat, la beauté du pays et l'avantage de la forme de son gouvernement pouvant très-bien engager le Roi des trois royaumes d'établir sa résidence dans celui des trois qui est le plus agréable et où la puissance est la mieux reconnue. Mais, je le répète, je ne fais que

glisser sur ces réflexions, d'autant plus que V. M. m'a fait la grâce de me dire depuis peu qu'Elle les a déjà décidées.

Je passe

2:do à la forme qu'il conviendra de donner à cette négociation et au traité à conclure. V. M. a déjà très-sagement réglé que ce serait aux Suédois à faire les premières démarches, et ce premier point n'aura aucune difficulté. Ils feront sans doute les premiers pas, et leurs intérêts exigeant à tous égards, et qu'ils désirent obtenir la Princesse pour leur Prince, et qu'ils publient dans le monde l'avoir obtenue, il est seulement à craindre qu'ils ne fassent ces pas peutêtre avec plus de bruit et d'éclat qu'il ne convient aux intérêts de V. M. Il y a toute apparence qu'ils voudront non seulement arrêter, mais même conclure dès à présent le mariage, qui est encore plus avantageux à eux et à leur Prince qu'à nous. Ce n'est pas qu'il ne soit pas convenable pour V. M. et ses Royaumes, mais il est encore plus important pour eux et peut devenir la plus grande et la plus heureuse affaire qu'ils aient jamais faite. Ils obtiendront en y mettant toutes les formes et toute la célébrité possible pour le présent et pour l'avenir, tous les différents buts qu'ils se proposent, et je comprends que l'on peut alléguer en leur faveur que les affaires de cette nature, une fois résolues, ne sauraient être trop assurées ni trop tôt finies. Mais, j'avoue que des raisons que je crois plus puissantes, me font souhaiter que la négociation ne soit pas portée jusque là et qu'elle soit bornée aux paroles positives de V. M. d'une part et du Roi et du Prince Successeur de Suède de l'autre, paroles qu'il conviendra de donner et de recevoir par écrit et qui, si les Parties sont d'accord, lieront autant que les cérémonies les plus solemnelles, mais qui, faisant moins de bruit, rendent les ruptures toujours possibles dans la suite des temps moins facheuses et moins intolérables et qui par là même diminuent les inconvenients dont tout engagement dont l'avantage est encore éloigné, se trouve naturellement susceptible. Je pourrais, pour appuyer mon sentiment, alléguer plusieurs motifs, comme serait par exemple celui qu'aussitôt que le mariage serait conclu et publié, M:me la Princesse Sophie passerait sous le pouvoir du Prince son Epoux, ou plutôt sous celui de ceux dont il dépend, qu'on ne pourrait presque pas refuser de L'envoyer en Suède, si l'on demandait qu'Elle y fût élevée, demande qui pri-

verait la Princesse du bonheur de recevoir son éducation sous les yeux de ses Parents, qui La rendrait, pour ainsi dire, étrangère dans sa propre maison et dans sa patrie, et qui dans une Princesse qui peut devenir héritière du trône, meriterait une bien grande attention, ou bien si Elle restait en Dannemarc, il faudrait La traiter désormais en Princesse de Suède, Lui en former la cour et permettre aux Suédois de se mêler de ce qui La regarde, chose qui pourrait aussi avoir ses inconvenients. Je pourrais citer des exemples ou des mariages conclus avec tant d'éclat et qui paraissaient ne devoir jamais être rompus, ne l'ont pas moins été, comme de nos temps celui du Roi de France avec l'Infante, mais je n'insisterai que sur la raison qui fait le plus d'impression sur mon esprit, c'est qu'en concluant à présent le mariage, V. M. perd de sa position avantageuse dans laquelle Elle se trouve. Tant que les Suédois auront à désirer ce mariage, ce sera à eux à faire leur cour à V. M.; dès ce qu'il sera conclu, il sera à V. M. à les ménager, pour qu'ils ne le rompent où n'en abusent pas. Ma pensée peut paraitre obscure, mais ne le sera pas du moment qu'on y voudra faire quelque attention. Si j'osais me servir d'une comparaison familière, je dirais qu'il en est de cette affaire relativement à l'état, comme des liaisons des particuliers par rapport aux familles. Le bonheur de l'amant dépend des bontés de sa maîtresse, celui de la femme dépend de celles de son mari. Les Suédois ne sont bien attentifs, bien amis et bien souples que pendant qu'ils ont quelque chose à souhaiter; lorsqu'ils seront sûrs de tout, ils croiront beaucoup faire en laissant aller les choses comme elles vont, et en ne déméritant rien j'ajoute à cette considération une autre qui me paraît digne de l'attention de V. M. Le bruit de ce mariage est bien plus avantageux à la Suède qu'à V. M. Les Suédois ne le désirent en partie que pour faire paraître indissoluble leur liaison avec le Dannemarc, ils auront soin de répandre cette idée qui leur est si importante surtout dans ces temps de crise et d'humiliation pour eux, et ils affecteront bien particulièrement de l'inspirer à la Russie et à ses amis, pour les détourner de tenter de nouvelles négociations avec V. M., comme étant désormais allié irrévocable de la Suède. C'est là bien évidemment leur intérêt, mais il ne me paraît pas tout à fait celui de V. M., qui par les mésures prises jusqu'ici se trouve dans la position

d'être recherchée par les Princes qui s'intéressent à la liberté et à la tranquillité dans le Nord, et non pas d'être simple membre d'une de ces ligues.

Mon sentiment serait donc non seulement de ne pas exiger, mais même de ne pas permettre que les Suédois missent à la recherche de la Princesse aucune solemnité et aucun éclat. Il suffirait selon moi que le Roi de Suède, Père et Chef de la Maison Royale et de l'Etat, écrivît du consentement et de l'aveu du Prince Successeur et du Sénat une lettre à V. M. dans laquelle il demande la Princesse pour le Prince Gustave, héritier futur de la Suède, et que cette lettre fût remise à V. M. par le Ministre de cette couronne faisant la même demande de bouche, mais le tout dans une audience particulière. Que V. M. répondît au Roi de Suède par une lettre dans laquelle Elle accepterait la proposition et accorderait M:me la Princesse au Prince Gustave, et qu'alors le Prince Successeur et la Princesse son Epouse qui, n'étant encore qu'enfants de la Suède, n'ayant pu jusque là se mêler des affaires de l'état, écrivissent à V. M., en qualité de Père et de Mère du mari futur, pour remercier V. M. d'avoir accordé la Princesse au Prince leur fils, pour Lui en marquer leur joie et leur reconnaisance et pour Lui promettre qu'ils mettraient tous leurs soins à cultiver cette alliance et à en remplir fidèlement les engagements. Je crois qu'il ne faut rien admettre au delà; et j'avoue que je souhaiterais même que, pour se ménager un moyen de se tirer de cette liaison, supposé que jamais V. M. le trouvât nécessaire, Elle voulût dans la répouse au Roi de Suède glisser quelques phrases relatives à l'entretien et le douaire convenable de la Princesse et à l'attention qu'Elle aurait d'inspirer à la Princesse des sentiments pour son futur Epoux nécessaires à son bonheur, paroles dont ou pourrait faire usage quelque jour, si, contre toute attente, le sort ou les vicissitudes de l'humanité rendraient le Prince Gustave tel que V. M. ne voulût pas unir la Princesse avec lui. Toutes les apparences sont, il est vrai, favorables à cette union et contraires à cette crainte, mais le Prince Gustave est encore dans un âge qui ne permet de juger ni de son caractère, ni de sa fortune, et cette espèce de précaution dont V. M. ne se servirait que dans le cas de la plus grande nécessité, pourrait ne pas être absolument à négliger.»

Alla sina reflexioner. och råd sammanfattar nu Berckentin omsider i denna princip: »La grandeur d'un prince est fondée sur son indépendance,» Resten af anförandet utgör en närmare utveckling af detta tema, naturligtvis med speciel hänsyn till danska konungen. Aktstycket slutar med följande ord: »Le système de V. Majesté doit donc être de se conserver libre le plus qu'il sera possible, de tenir la balance dans le Nord, de ne se déclarer totalement à moins que les engagements pris par les traités ne le demandent, ni pour ni contre aucun prince, mais d'être regardé par tous comme celui qui par une légitime et sage politique voudra et pourra être leur ami et leur appui, si leur cause est juste, et s'ils savent réunir les intérêts de son peuple avec les leurs.»

Vi återvända nu till Fleming. Denne hade, samma dag som han hos Berckentin gjorde sitt diplomatiska sjukbesök, lyckats förskaffa sig ett förtroligt samtal med Moltke, hvarvid han tolkade, huruledes man å svenska sidan med stort välbehag omfattade giftermålsförslaget, samt ansåge en sådan förening såsom »ett band, hvilket i alla tider vorde befästandes det goda förtroendet och vänskapen» mellan de båda rikena. Honom, Fleming, vore således af Kongl. Maj:t anbefaldt att hos danska ministéren anmäla ärendet till vidare behandling, men han hade dock ännu icke kunnat fullgöra detta uppdrag, helst Berckentin dels varit borta, dels nu vore illamående. — Moltke svarade i särdeles förekommande ordalag. H. d. maj:t — sade han — såge förslaget från samma synpunkt som svenska konungen, samt önskade att gifva prof på sin uppriktiga vänskap för Sverige, helst han vore fast besluten att troget vidhålla det politiska system, som nyligen blifvit upprättadt. Fleming borde vara viss derom, att äfven Moltke, som desslikes vore fullkomligt öfvertygad om nyttan af detta system, skulle i sin mån medverka till allt, som till dess befästande bidroge. Antingen hade konungen redan gifvit eller komme han att oförtöfvadt gifva Berckentin instruktion om sjelfva sättet för det ifrågavarande ärendets afgörande. Men någon formlig negociation komme dock, enligt Moltkes förmenande, icke att ega rum, enär alltsammans ännu torde böra hållas tyst.

Fleming inberättade nu till Stockholm den förflutna veckans tilldragelser [1]) och företog derefter d. 31 Juli (11 Aug.) den

[1]) Fleming till Tessin, d. 29 Juli (9 Aug.).

öfverenskomna resan till Berckentin. Af denne erhölls egentligen intet annat besked än det, att man å ömse sidor vore ense om sjelfva *saken;* om *sättet* vore han deremot ännu ej till fullo instruerad. Dock lofvade han att med det aldra snaraste lemna Fleming ett omständligt svar. [1])

Ett sådant blef ändtligen kort efteråt, någon af dagarna mellan d. 2 (13) och 9 (20) Augusti ministeriellement gifvet till Le Maire och var öfverensstämmande med hvad förut blifvit för honom antydt. Svenska konungen borde genom ett handbref till h. d. maj:t föreslå giftermålet. Detta bref borde till den senare framlemnas i en enkom för detta ändamål begärd privat audiens. Derefter, och likaledes genom ett handbref, skulle h. d. maj:t för svenska konungen tillkännagifva sitt bifall till propositionen. Detta förfarande skulle nu — såsom Fleming uttrycker sig — anses som "en formelle promesse," och dervid borde saken förblifva, "till dess man längre fram och vid mera tilltagande år kunde öfverenskomma om de conditioner, som till detta höga giftermål kunde å begge sidor finnas nödiga». För öfrigt hade likväl h. d. maj:t hemstält, huruvida icke lämpligt vore, att desslikes arffursten Adolf Fredrik också genom ett handbref gåfve honom sitt samtycke tillkänna, »hvilket bref kunde äfven tillika aflemnas.» — Fleming, som rådgjort med Le Maire, föreslog nu för Tessin, att denne måtte sända honom "ett eller flera projecter" till K. Maj:ts blifvande skrifvelse, på det att det eller dessa måtte kunna danska konungen till granskning förevisas på förhand, innan sjelfva originalet framlemnades; äfvensom att anhållas borde, det från dansk sida ett dylikt förfarande mot K. Maj:t måtte blifva iakttaget beträffande svarskrifvelsen. Att på detta sätt tillvägagå, vore — enligt hvad Fleming "i underdånighet oförgripligen" höll före — att handtera saken "med all behörig värdighet å begge sidor." Och, tillade han, "ehuruväl det således ej blifver en formel afhandling i detta högvigtiga ärendet, så tyckes likväl icke dess mindre det essentielle vara afgjordt och fastståldt, hvarvid ändamålet tyckes vinnas, som är dessa begge rikens fasta och oryggeliga förenande och deras samhällighet både nu och framdeles, särdeles uti dessa beniga conjuncturer." [2])

[1]) Fleming till Tessin, d. 2 (13) Augusti.
[2]) Dens. till dens., d. 9 (20) Augusti.

Innan denna senare rapport hunnit framkomma till Stockholm, hade Tessin till Fleming afsändt ordres beträffande en biomständighet, som inom den svenska rådkammaren säkerligen betraktades med nära nog lika intresse, som sjelfva det hufvudsakliga ärendet. Rådet ville visserligen, att giftermålssaken skulle hållas tyst, så länge underhandlingarna ännu påginge; men *längre* borde en sådan hemlighetsfullhet dock icke fortfara. Tessin och hans partivänner funno det nemligen vara både för sin egen och för fäderneslandets politiska ställning fördelaktigt, att det så fort som möjligt gjordes allmänt bekant, huru förtrolig vänskapen numera blifvit mellan Sverige och Danmark. Fleming fick således den upplysning, "hurusom K. Maj:ts tanka intet vore, att negociationen om giftermålshandeln med det kongl. danska hofvet hölles tyst, sedan dermed så vida kommit, att den genom de föreslagne mutuelle promesser blifvit fastställd, utan syntes fastmer för det gemensamma intresset nyttigt, att publiken häraf finge anledning att se begge kronornas nära förening och inbördes goda förstånd". Af denna notis borde Fleming likväl tills vidare ej göra annat bruk än att meddela densamma åt Le Maire [1]).

Äfven ett annat uppdrag, som stod i sammanhang med giftermålsaffären, synes Fleming hafva ungefär vid ifrågavarande tid för första gången erhållit. Bekant är att, när det svenska tronföljareparet lemnade sitt väl nästan aftvungna bifall till giftermålsförslaget, Lovisa Ulrika uttryckte den önskan, det man genast borde begära, att den späda danska prinsessan måtte blifva öfversänd till Sverige, för att vid svenska hofvet uppfostras. Osannolikt är icke, att Lovisa Ulrika hoppades, det en sådan begäran, om den blefve till danska hofvet framstäld, skulle väcka dettas misshag och kanske sålunda omintetgöra den tilltänkta förbindelsen. Också synes svenska rådet hafva så till vida lemnat hennes önskan åsido, att den ej med ett enda ord omnämndes i den befallning, som d. 16 (27) Juli till Fleming utfärdades rörande giftermålsunderhandlingarnas öppnande. Fleming måtte dock antingen samtidigt med nyssnämnde befallning, eller kort efteråt, hafva erhållit en vink om Lovisa Ulrikas önskan. När denna vink gafs, kunna vi icke närmare afgöra; men åtmin-

[1]) Tessin till Fleming, d. 9 (20) Augusti.

stone har Fleming i sin ministeriela korrespondens med sitt hof icke yttrat sig om uppfostringsärendet, förr än i den depesch, som utgör svaret på den Tessinska skrifvelsen af d. 9 (20) Augusti. Att han icke funnit sig särdeles belåten med uppdraget, ser man redan af nämnde svar. "Det vore önskeligt" — skrifver han — "att tillika dymedelst anledning kunde gifvas, det denna negociation så bedrifvas kunde, att H. K. H. Prinsessan blefve vid vårt hof uppfostrad, hvilket synes en besynnerlig nytta medföra kunna; dock håller jag före, att detta mål ej ännu lärer kunna härstädes vidröras, utan att dertill efter omständigheterna lämpeligt och godt tillfälle afvaktas, helst det med mycken grannlagenhet tyckes böra bedrifvas." Derefter gör han ett tillägg, som förefaller oss temligen dunkelt. Han yttrar nemligen: "Vid min senaste entretien med geheimerådet gref Berckentin nämndes ännu denna gången å ingendera sidan om detta ärende." [1]) Menar Fleming här frågan om negociationens bekantgörande, sedan de "mutuelle promesserna" kommit till stånd, eller syftar han på uppfostringsärendet, eller sammanfattar han båda uppdragen i uttrycket "detta ärende"? Hade äfven Le Maire (såsom man skulle kunna sluta af Flemings ordalag i följande depesch i ämnet) erhållit något uppdrag rörande Lovisa Ulrikas önskan, och trodde kanske Fleming, att den förre (hvilken han *efter* emottagandet af Tessins bref af d. 9 (20) Augusti icke ännu haft tillfälle att råka) för Berckentin möjligen redan omnämnt den svenska kronprinsessans förslag?

I Flemings följande depesch finnes likaledes någon oklarhet. Fleming berättar sig hafva med Le Maire rådplägat i anledning af hvad i Tessins bref d. 9 (20) Augusti blifvit rörande giftermålsaffären anbefaldt, och säger att Le Maire "häröfver" — nemligen om brefvets innehåll — redan blifvit underrättad genom Havrincourt. Le Maires tanke vore, "att bäst synes, det sjelfva målet nu först kunde blifva afgjordt, men om denna omständigheten nämnas till ministèren, då man sedermera så mycket lättare kunde om sådant, med hvad mera, så småningom och litet efter hand öfverenskomma och efter önskan till slut bringa, särdeles hvad den för mycket vidsträckta tysthet angår, hvilken synes af sig sjelf böra förfalla". Omedelbart derefter tilläggs:

[1]) Fleming till Tessin, d. 16 (27) Augusti.

"Således hemställes detta i underdånighet till K. Maj:ts godtfinnande, huruvida detta, innan hufvudmålet blir fastställdt, skall vidröras, och afvaktar jag nu så i det ena som andra K. Maj:ts befallningar, innan något ytterligare kan härvid företagas." [1])

Oaktadt i den Tessinska skrifvelsen af d. 9 (20) Augusti ingenting förekommer rörande uppfostringsärendet, så har dock troligen äfven detta förslag blifvit vid ifrågavarande tillfälle afhandladt mellan Fleming och Le Maire, såsom man torde kunna sluta af vissa uttryck i den nu citerade Flemingska depeschen.

Omkring d. 9 (20) September fick sig Fleming tillsändt projektet till det kungliga frieribrefvet. I sin depesch af samma dato lofvade han att söka "på allt görligt sätt bereda och bedrifva den... så högt nödig skattade omständigheten". Att han med detta uttryck här menar åtminstone i främsta rummet uppfostringsärendet, synes temligen tydligt af de följande ordalagen i hans skrifvelse. För öfrigt lofvade han att, sedan han hunnit med Le Maire öfverlägga, lemna underrättelse om hvad förhoppning man kunde göra sig om framgång.

Öfverläggningen egde rum, men Le Maire uttalade sig dervid med mycken bestämdhet *emot* framförandet af Lovisa Ulrikas förslag. Han insåge icke, yttrade han, huru en sådan proposition, innan sjelfva giftermålssaken vore afgjord, skulle kunna ske på ett sätt, att den fölle danska hofvet i smaken; en nu framstäld anhållan om prinsessans öfverlemnande genast, skulle säkert blifva uppfattadt nära nog såsom begäran om en "otage", och skulle svårligen, för att ej säga omöjligen, vinna bifall. Han funne det således vara för sig omöjligt att i denna affär bistå Fleming, och äfven denne borde alldeles icke befatta sig med densamma, förrän förlofningen vunnit stadfästelse, hvarefter man sedermera kunde undersöka, hurudan dispositionen vore. Vore deremot meningen att göra den ifrågavarande saken till ett conditio sine qua non, så kunde ju Fleming proponera den, men i annat fall gjorde han klokast i att dermed uppskjuta. "Som Le Maire alltså" — skrifver Fleming — "syntes mig öfvertygad derom, att det ej nu i början kunde hafva ett lyckligt utslag, och jag alltså har ganska svårt att göra något steg, som han så alldeles ogillar, så finner jag mig i någon embarras och nödgas

[1]) Fleming till Tessin d. 23 Aug. (3 Sept.).

alltså, fast ogerna, att lemna denna omständigheten tills vidare"... För öfrigt menar sig Fleming följaktligen böra afvakta ytterligare befallning hemifrån, men förklarar sig likväl skola under tiden söka noga iakttaga, huruvida något lämpligt tillfälle erbjöde sig att — som orden lyda — "kunna denna angelägenhet frambringa på ett eller annat ställe, hvarest det kan hafva vigt, och på sådant sätt, att ingenting dervid må risqueras." [1])

Det kungliga brefprojektet deremot blef af Le Maire, som både genom Havrincourt och Fleming deraf erhållit afskrift, till alla delar godkändt. Han föreslog dock, att han på förhand, innan Fleming framlemnade detsamma till Berckentin, skulle för denne uppvisa den Flemingska afskriften. Fleming biföll naturligtvis denna begäran [2]), och, först sedan nämnde förberedande åtgärd egt rum samt han sjelf för sin del förberedt Moltke, framlemnade han d. 21 Sept. (2 Okt.) på Fredensborg, vid den vanliga fredagscouren, till Berckentin brefprojektet, hvarjemte han tillkännagaf, att så snart han fått inhemta samt till K. Maj:t inberätta danska konungens åsigter om detta, sjelfva originalskrifvelsen skulle blifva utfärdad [3]).

Projektet mottogs af Berckentin med de förbindligaste yttringar af belåtenhet, samt med förklaring, att det genast skulle blifva konungen tillställdt. — I sin rapport om detta möte upprepar Fleming sin försäkran, att han under mellantiden, d. v. s. till dess originalbrefvet anlände, ej skulle försumma att "med nogaste flit efterspana tillfälle till förebringande af den angelägna omständigheten", men förfrågade sig nu derjemte, huruvida denna borde framställas såsom "en condition". [4])

Tessin hade emellertid redan d. 24 Sept. (4 Okt.) till Fleming utfärdat nya och något modifierade ordres angående uppfostringsärendet. I sin svarsskrifvelse nödgades följaktligen Fleming utlofva att "för egen räkning, enligt befallning, söka erfara", hurudan stämningen å danska sidan vore rörande denna angelägenhet. Han visar dock öppet sin motvilja. Onådigt borde icke upptagas — skrifver han nemligen — det han dristade sig anse för "nästan nyttigare", om han sluppe att befatta sig med detta

---

[1]) Fleming till Tessin, d. 16 (27) September.
[2]) S. st.
[3]) Fleming till Tessin, d. 23 Sept. (4 Okt.).
[4]) S. st.

ärende, tilldess hufvudmålet vore afgjordt. För öfrigt anmäler Fleming, det Berckentin för honom d. 28 Sept. (9 Okt.) tillkännagifvit, att danska konungen godkänt brefprojektet, hvadan således giftermålsunderhandlingens fullbordande berodde endast på ankomsten af originalbrefvet [1]).

I sin nästföljande rapport framhåller Fleming ännu bestämdare nödvändigheten af att uppskjuta frågan om prinsessans öfversändande till Sverige. Han hade fortfarande sökt lägenhet att utleta danska ministèrens tänkesätt, men till denna sondering, hvilken, ehuru den skulle ske för hans egen räkning, "dock med omhugsamhet måste skötas", hade icke "sådant tjenligt tillfälle sig företett, som dertill erfordrats". Berckentin hade de senaste courdagarne "som kortast varit på couren tillstädes och nu på ett par gånger intet efter måltiden . . . kommit ner till marskalkstaffeln", och Moltke hade varit af hvarjehanda göromål öfverhopad. Vidare påminner Fleming, att han redan förut påyrkat uppskof, till dess man hunne öfverenskomma om det hufvudsakligaste målet. Han hade "ock hållit i underdånighet före", att detta uppskof "torde göra denna till insinuerande proposition smakligare än som nu förut", fastän likafullt ovisst vore, om danska hofvets samtycke kunde erhållas. Många betänkligheter kunde uppstå mot ett sådant samtycke, "helst det" — som han uttrycker sig — "torde synas helt ovant under så späd ålder, och Hennes Maj:t Drottningen af Danmark dessutom ej utan möda skulle nu så snart lemnå Prinsessan ifrån sig, hvilken är Hennes Maj:t till en så angenäm ro, att Hennes Maj:t rätt ofta alla dagar söker hos detta unga herrskap, och helst med denna unga Prinsessa, sitt nöje och tidsfördrif." Äfven andra, måhända än starkare skäl torde vara i vägen, och underligt vore ej heller — menade han — om svårigheter nu skulle göras. Fastän han således ingalunda vågade med säkerhet påstå sig "i detta mål kunna réussera", då så mycket kunde deremot "objecteras", så ansåge han dock å andra sidan, att en sådan proposition ej kunde upptagas annorlunda, än som "ett förtroligt vänskapsprof", om den nemligen blefve framställd först *efter* fullbordandet af giftermålsunderhandlingarna, en metod, som tycktes "oförgripeligen vara det bästa sättet om icke att straxt vinna sin önskan, dock

[1]) Fleming till Tessin, d. 30 Sept. (11 Okt).

att komma detta ärende i en behagelig gång och att sedermera så småningom kunna bringa det förr eller senare till ett angenämt slut". Af samma mening vore Le Maire, som således icke heller funne nyttigt vara att "röra denna strängen", innan man framlemnat K. Maj:ts originalbref. [1])

Några dagar efter afsändandet af denna rapport mottog emellertid Fleming från Tessin, genom riks-kanslirådet Ekeblad, befallning att underrätta danska ministèren, det, liksom projektet till K. Maj:ts frieribref blifvit danska konungens godkännande underställdt, K. Maj:t nu å sin sida väntade få sig projektet till h. d. maj:ts blifvande svarskrifvelse med det snaraste likaledes på samma förtroliga sätt meddeladt. Derjemte antyddes Fleming att med den förut anbefalda sonderingen försigtigt tillvägagå. Samtidigt härmed hade Havrincourt angående nämnde reciprocitetsanspråk naturligtvis underrättat Le Maire. Enligt öfverenskommelse dröjde nu Fleming med framförandet af detta ärende, till dess Le Maire förberedt Berckentin och förvissat sig om dennes bifall, hvilket också erhölls utan svårighet. Berckentin lät likväl Le Maire förstå, att man ursprungligen ämnat uppskjuta iakttagandet af ifrågavarande reciprocitet, till dess svenska konungens handbref i original vore anländt. [2])

D. 26 Okt. (6 Nov.) tillkännagaf Berckentin för Fleming, att det danska brefprojektet var färdigt och samma dag skulle blifva till Le Maire öfverlemnadt. Af detta koncept tillställde Le Maire följande dag Fleming en afskrift, som af denne derefter blef — likaledes i afskrift — meddelad Tessin, under tillönskan att projektet "måtte vara K. Maj:t och DD. KK. HH. till nöje och välbehag". Fleming bifogade derjemte ett par reflexioner. "Det tyckes" — skref han — "merendels till alla delar svara emot projectet till K. Maj:ts bref, så väl i anseende till det behageliga skrifsättet, som till en lika utmärkt åhåga till en alliance, hvilken anses till alla tider böra förknippa det gemensamma intresse begge kronorna emellan."... Beträffande den fjerde perioden i projektet försummar han ej att anmärka, att det icke just tycktes båda godt för den tillämnade propositionen att prinsessan genast måtte blifva sänd till Sverige. Han funne sig följaktligen än ytterligare styrkt i sin åsigt, att han icke

[1]) Fleming till Tessin, d. 11 (22) Okt.
[2]) Ekeblad till Fleming, d. 9 (20) Okt. — Fleming till Ekeblad, d. 18 (29) Okt.

borde väcka den frågan, förrän brefven blifvit utvexlade och giftermålet således vore afgjordt.

Äfven en ursäkt har Fleming naturligtvis att göra. Hans ständiga fruktan, att hufvudsaken skulle råka ut för någon tidsutdrägt, vore egentliga anledningen, hvarföre han ej kunnat, fastän han gerna velat, påbörja sonderingen angående prinsessan. Han påpekade ånyo, att det förnämsta hindret för ett bifall af danska hofvet till uppfostringsförslaget troligen låge i danska drottningens "ömhet och delicatesse att nu i så späda år lemna prinsessan ifrån sig", och detta hinder stode svårligen att besegra, förrän längre fram, då prinsessan hunnit blifva äldre [1]).

D. 2 (13) November afsände Tessin till Fleming än närmare instruktion beträffande sonderingen och föreskref nu att ärendet borde framföras under "vänligt samtal" med Berckentin eller Moltke, samt "utan affectation". D. 9 (20) November gjorde Fleming besök på hofvet, i afsigt att utföra uppdraget. Han lyckades dock icke få med någondera af nämnde geheimeråd samspråka tillräckligt länge, för att kunna leda diskussionen åt det håll han önskade, och att utan "föregående god anledning" framkomma med ämnet, vågade han ej. "Jag kan väl intet tro" — skrifver han — "att man kan hafva någon kunskap om detta mitt värf, men mig föll det så före, som man sig sådant förestält och det ville undvika". Han lofvar likväl att "ju förr ju hellre" uträtta ärendet, samt uttrycker sin förhoppning, att ändock ingen tidsutdrägt för sjelfva hufvudmålet vore att befara, helst — hvad uppfostringsfrågan anginge — ett *nej*, "om så olyckligt skulle utslå", komme att stå endast för hans egen räkning [2]).

Just som han var i begrepp att afsluta denna skrifvelse, erhöll han från Stockholm det kungliga frieribrefvet i original, hvilket skulle till danska konungen högtidligen framlemnas. Om ankomsten af detta dokument gjorde nu Fleming kort efteråt anmälan både hos Berckentin och Moltke. Den senare lofvade att om dag för den blifvande audiensen gifva besked d. 16 (27) November, hvarjemte han framstälde en förfrågan till Fleming, huruvida denne önskade, att audiensen skulle ega rum en courdag eller någon annan dag. Fleming genmälte, att han i den saken ingenting ville föreskrifva, utan finge h. danska maj:t sjelf

[1]) Fleming till Tessin, d. 28 Okt. (8 Nov.).
[2]) Dens. till dens., d. 11 (22) Nov.

derom efter behag och läglighet bestämma. — Icke ens vid detta samtal tog sig Fleming mod att vidröra "den andra omständigheten", helst han icke heller nu "fann tillfället sådant", som han ville; han föresatte sig likväl att, så snart han finge den utlofvade notisen, genast bringa ämnet å bane, "ehuru" — skrifver han — "jag nästan förut ser, hvad svar jag derå lärer nu för tiden erhålla" [1]).

Moltke höll icke sitt ord d. 16 (27) November, utan först några dagar senare, då han vid "appartement" på hofvet råkade Fleming. Nu ändtligen grep denne sig an och tog sig straxt anledning att insinuera det så länge uppskjutna ärendet. Han yttrade således till Moltke, att, då denne alltid med sin tillit hedrat honom och han å sin sida hyste samma sinnelag mot Moltke, så kunde han ej underlåta att för denne i förtroende yppa en idé, som han för sin del hade, och den han menade skola "alldeles fullborda att göra vänskapen och förtroendet begge hofven emellan oupplösliga". Han föreställde sig nemligen — men detta meddelande komme endast från honom sjelf — att hans hof skulle finna särdeles angenämt, om deras danska majestäter täcktes ditsända prinsessan att der uppfostras af kronprinsessan Lovisa Ulrika, som otvifvelaktigt med all ömhet, helst hon sjelf icke egde någon dotter, skulle åtaga sig denna omsorg. Hon skulle dessutom ständigt förblifva erkänsam för ett sådant prof af tillit från danska konungens och drottningens sida. Fleming uttryckte derjemte sin säkra förhoppning, att, om detta förslag blefve framställdt, det af dem icke skulle betraktas annorlunda, än såsom ett öfvertygande bevis på svenska hofvets uppriktiga välvilja.

Moltke tackade för meddelandet, men gaf för öfrigt alldeles samma svar, som Fleming väntat sig: "La tendresse de mère à l'égard de sa majesté la reine y mettra un obstacle presqu'invincible". — Fleming invände, att, fastän äfven han visserligen insett den stora betydelsen af detta hinder, han likväl trodde, att det skulle kunna undanrödjas, helst drottningen hade *trenne* döttrar utom prinsessan Sofia Magdalena; dessutom vore ju ej fråga om att bortlemna prinsessan till "någon främmande, utan till ett hus, som vore så nära allierad med både det danska och engelska huset" [2]), hvadan drottningen med desto mera trygghet

[1]) Fleming till Tessin, d. 18 (29) Nov.

[2]) K. Georg II af England, danska drottningens fader, var Lovisa Ulrikas morbroder.

kunde påräkna, att prinsessan skulle blifva ömt och omsorgsfullt handledd. — Moltke åter genmälte härtill, att dessa anmärkningar visserligen voro fullkomligt grundade, men att han hade sig drottningens moderskärlek särskildt för den äldsta dottern alltför väl bekant, för att icke anse en skiljsmessa nästan omöjlig för närvarande. Han sade sig likväl vilja närmare öfvertänka förslaget och tillade, att han och Fleming kunde sedermera derom ytterligare talas vid. — Sedan Fleming upprepat sin åsigt om nyttan af förslaget och uttryckt sin lifliga åstundan, att det måtte vinna framgång, samt sedan han ännu en gång betonat, att han endast af egen drift gjort insinuationen, slöts för tillfället detta samtal.

Fleming rapporterade således nu till Stockholm, att första meddelandet blifvit gjordt, men att han icke visste, hvad han deraf kunde vänta sig, helst Moltke sagt förslaget icke ega någon utsigt att vinna bifall. — Fleming ämnade dock att följande dag söka ett nytt samtal.

Det var torsdagen den 22 Nov. (3 Dec.), som den svenske diplomaten skref denna rapport. Samma dag på aftonen var appartement på hofvet, och Fleming träffade der tillsammans med Berckentin, som underrättade honom, att den till nästa dag utsatta audiensen blifvit uppskjuten till måndagen. — Det samtal, som skulle egt rum om fredagen, uteblef förmodligen äfven; åtminstone nämner Fleming ingenting derom [1]).

Måndagsmorgonen d. 26 Nov. (7 Dec.) blef han af Moltke, "genom en betjent af hofvet", anmodad att kl. $^1/_2$1 middagstiden infinna sig till partikulieraudiens. Vid sin ankomst fann han före sig i konungens yttre rum de tre geheimeråden af konseljen (grefvarne von Holstein och von Berckentin samt baron von Dehn) jemte öfvermarskalken grefve Moltke. Under det man en stund väntade på företräde, hade Fleming ett kort samtal med Berckentin, till hvilken han nu framställde samma insinuation, som förut till Moltke, samt tillvägagick härvid på samma sätt och anförde samma bevekelsegrunder. Också erhöll han af Berckentin ungefär samma svar: huru benägna än deras danska majestäter vore att i allt gifva svenska konungen prof på deras uppigtiga vänskap, skulle likväl drottningen af sin moderskärlek

[1]) Fleming till Tessin, d. 29 Nov. (10 Dec.).

känna sig förbjuden att nu lemna ifrån sig den unga prinsessan; det vore således "nästan omöjligt att röra på den strängen med någon apparence af samtycke", fastän man ingalunda betviflade, att prinsessan skulle med all både ömhet och omsorg blifvit uppfostrad af den svenska kronprinsessan, hvars höga och sällsynta egenskaper man aldrig nog kunde beundra.

Fleming framkom nu med ett annat ärende, om hvars utförande han för längesedan erhållit ordres. Det var nemligen frågan om den "för mycket vidsträckta tystheten". Åberopande, att han hade audiens på en vanlig courdag och i följd deraf kunde befara förfrågningar, hemställde han, huruvida han i sådant fall ej kunde, sedan giftermålsunderhandlingen numera vore lyckligen fulländad, ega rätt att ej längre dölja verkliga förhållandet. Äfven detta förslag blef af Berckentin afvisadt. Saken — menade han — vore ännu af den beskaffenhet, att den borde hemlighållas: danska konungens svarsskrifvelse vore ännu ej aflemnad, och Wind, danska envoyéen i Stockholm, hade ännu icke blifvit om underhandlingen underrättad. Fleming borde derföre, i händelse han blefve i nämnde rigtning tillspord, taga till pretext någon lämplig omständighet, t. ex. gränseregleringssaken, hvilken ännu vore oafgjord [1]).

"Man skyndade sedan med audiensen." Fleming infördes af Moltke och öfverlemnade, i dennes och de förut inkallade trenne geheimerådens närvaro, till danske konungen K. Maj:ts bref [2]).

[1]) En traktat rörande reglering af gränsen mellan Sverige och Norge blef efter långvariga förhandlingar ingången hösten 1751.

[2]) Frieribrefvet var af följande lydelse:

"Monsieur mon Frère,

Parmi les époques de mon règne dont le souvenir me flatte, je compte assurément celle où j'ai eu le plaisir de voir établie entre nos états une union dont j'ai lieu de présager la durée, union qu'un intérêt réciproque et le bien commun de nos sujets exigeaient également. La perpétuité de cette harmonie occupe agréablement mes soins, et ayant eu par le passé la satisfaction de voir qu'à cet égard les sentiments de Votre Majésté ont parfaitement répondu aux miens, je me flatte de Lui trouver la même conformité dans la vue que j'ai d'y intéresser encore le sang, afin de ne rien negliger de tout ce qui peut donner à cette liaison une force à la rendre indissoluble. Le Ciel paraît même avoir à dessein disposé les choses pour cet objet, ayant béni le mariage de Votre Majesté aussi bien que celui de S. A. R. le Prince Successeur, et je crois suivre ses indices en proposant à Votre Majesté, de concert avec Leurs Altesses Royales le Prince Successeur et la Princesse son Epouse, le mariage de S. A. R. le Prince Gustave, leur Fils aîné, avec S. A. R. la Princesse Sophie Madelaine, Fille aînée de Votre Majesté.

Je n'ai point cru que leur enfance dût retenir ma proposition; rien ne pouvant mieux Leur convenir à l'un et à l'autre, on ne saurait trop tôt régler ce qui fera un jour leur bonheur et celui des deux nations.

I det tal han vid detta tillfälle höll, inflätade han äfven en kompliment å Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas vägnar, som det skulle heta. Konung Fredrik V mottog brefvet på det förbindligaste sätt, och bad Fleming att till konungen af Sverige och till dd. kk. högheter öfverbringa hans helsningar jemte försäkran om uppriktig och beständig vänskap, samt om den glädje han särskildt i närvarande stund hyste vid den tanken, att den nu knutna förbindelsen skulle för alltid befästa det goda förhållandet mellan de båda rikena.

Så snart Fleming, ledsagad af Moltke, utkommit från audiensrummet, utbytte de båda herrarne naturligtvis ömsesidiga lyckönskningar. Den förre påminte då ånyo om det förtroliga meddelande han nyligen gjort, men Moltke gaf nu till svar, att ju mera han tänkte på den saken, desto omöjligare föreföllo det honom, att drottningens samtycke skulle kunna utverkas. Han framhöll emellertid ånyo, att man visst icke betviflade, det ju prinsessan kunnat med allsköns förtroende öfverlemnas åt den svenska kronprinsessans uppsigt [1]).

Lyckönskningar utbyttes äfven mellan Fleming och Berckentin. Den senare uppsökte nemligen, sedan han lemnat audiensrummet, straxt den svenske ministern. De kunde nu — yttrade Berckentin bland annat till denne — af godt hjerta gratulera hvarandra till hvad som blifvit uppgjordt, men öfverenskommelsen borde dock, på grund af de skäl han förut anfört, ännu hållas tyst. Också ett par andra omständigheter kommo nu åter på tal. Fleming framkastade nemligen några ord om önskvärdheten af att Kongl. Maj:t måtte med det snaraste bekomma danska konungens svarskrifvelse — hvarvid Berckentin upplyste,

---

J'offre à Votre Majesté pour beaufils un Prince au sujet duquel les espérances devancent de beaucoup les années, et dont les qualités, au travers d'un âge encore fort tendre, annoncent à la nation un avenir heureux: on a de même lieu de tout espérer des impressions que recevra la jeune Princesse, et son auguste naissance nous est garante des sentiments qu'Elle aura. Le déchu de mes jours ne me permet point d'espérer de voir la maturité d'un ouvrage aussi salutaire; mais ce me serait une consolation de le voir en attendant arrêté et d'avoir pu selon mes désirs donner dans cette occasion une preuve des sentiments d'amitié et de considération avec lesquels je suis, Monsieur mon Frère

de Votre Majesté
le bon Frère, Cousin, Voisin et Ami
Frideric."

Stockholm le 5 de Novembre 1750.

[1]) Fleming till Tessin, d. 29 Nov. (10 Dec.).

att den säkerligen skulle nästkommande måndag blifva undertecknad samt att den derefter skulle med först afgående post blifva envoyéen Wind tillsänd. I sin ordning åter lät Berckentin förstå, att man väntade, det Adolf Fredrik skulle i anledning af det nu uppgjorda giftermålet tillskrifva h. danska maj:t, äfvensom att Lovisa Ulrika skulle visa samma uppmärksamhet mot danska drottningen. Sådant — menade Berckentin — skulle bereda deras danska majestäter tillfälle att mera direkt, än hittills kunnat ske, hänvända sig till dd. kk. hh., och skulle dessutom gifva en ytterligare bekräftelse åt öfverenskommelsen [1]).

Följande dag var på hofvet "stor appartement" med taffel och bal. Festen började kl. 5 e. m. och räckte till kl. öfver 2 på natten. "Jag kan intet egentligen veta" — skrifver Fleming — "hvad dertill kunnat gifva anledning. Jag kan intet annat föreställa mig, än att det varit i afseende på denna afhandling, och att det äfven torde varit orsaken att audiensen om Fredagen blef uppskjuten, emedan Lördagarna sällan eller aldrig är någon gala vid hofvet."

I samma rapport, hvari Fleming skildrar nyss anförda händelse, underlåter han naturligtvis icke att "innerligt beklaga", det ingen utsigt funnes för bifall till svenska hofvets önskan att nu genast få mottaga prinsessan. Kanske torde dock längre fram yppa sig något tillfälle, då man skulle kunna göra ett nytt försök, och med bättre lycka. Det vore emellertid ej utan — fortsätter han — att det motskäl man från danska sidan anfört, vore i och för sig sjelf ganska rimligt. Det vore nogsamt bekant, att drottningen brukade tillbringa hvarje ledig stund i sällskap med sina barn, att hon hade "deraf en ogemen ro", samt att hon i synnerhet hade "penchant" för den äldsta prinsessan, som vore "i sina manér i dessa späda år särdeles behaglig". Nyssnämnde skäl — tillägger han — torde likväl icke hafva varit det enda, hvaraf man låtit sig påverkas; möjligtvis hade man derjemte haft något hemligt, politiskt skäl, fastän man aldrig i sina samtal med honom låtit förmärka något dylikt [2]).

Från Tessin anlände emellertid ett bref med tillkännagifvande af K. Maj:ts och dd. kk. högheters synnerliga belåtenhet

[1]) Fleming till Tessin, d. 29 Nov. (10 Dec.).
[2]) Samma depesch.

med det sätt, hvarpå Fleming ombesörjt giftermålsnegociationen[1]). Tessin instämde fullkomligt i danska hofvets åsigt, att Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika borde tillskrifva det danska konungaparet, hvarjemte han också framhöll, att envoyén Wind, då denne till K. Maj:t öfverlemnade danska konungens skrifvelse, borde framföra en särskild kompliment till dd. kk. högheter.

I sitt svar till Tessin uttrycker Fleming sin "joie infinie" öfver de berömmande ord, hvilka h. exc. gjort honom den äran att säga honom. Såsom någonting särdeles lyckobådande betraktar Fleming den företeelsen, att man både å svensk och dansk sida visade samma tillfredsställelse öfver den ingångna förbindelsen och af densamma väntade sig ömsesidiga fördelar i framtiden; en företeelse, som vore "aussi de ce côté une marque certaine de la sagesse et de la prévoyance éclairée du ministère danois, ainsi qu'il ne semble plus s'agir à présent que de constater de plus en plus cette confiance si nécessaire à une amitié sincère et stable". Vidare fägnar sig Fleming öfver Tessins bifallande åsigt i frågan om de äskade skrifvelserna från prins Gustafs föräldrar, samt lofvar att utforska huruvida framförandet af någon särskild kompliment till dd. kk. hh. blifvit Wind ålagdt, och, i händelse en sådan ordre icke vore afgifven, påyrka dess utfärdande, helst nämnde kompliment borde framföras, innan dd. kk. högheters skrifvelser afginge[2]).

Förmodligen tyckte sig Fleming nu, efter väl fullbordadt värf, kunna påräkna någon ledighet. Han anhåller nemligen, att h. exc. ville förskaffa honom befallning att infinna sig i Stockholm till den bal, som i anledning af förlofningen skulle gifvas på hofvet. "Il me serait fort doux après une si longue absence" — skrifver han — "d'avoir le bonheur de me jetter aux pieds du Roi et de LL. AA. RR. et d'avoir ensuite la liberté de voir ma petite famille que j'ai, pour ainsi dire, abandonnée."[3])

Den begärda ledigheten blef beviljad. Fleming fick i Sverige tillbringa återstoden af vintern, och återvände icke till sin post i Köpenhamn förrän fram på våren 1751. Under de fyra

---

[1]) För denna sin fredliga bedrift blef Fleming längre fram "med kommendörsnamnet af svärdsorden och e. o. envoyés karakter behedrad". (Sv. utrikes departementets arkiv: en vid riksdagen år 1765 af K. G. Löwenhjelm uppsatt berättelse om giftermålsärendet.)

[2]) Fleming till Tessin, d. 13 (24) Dec.

[3]) S. st.

månader Fleming vistades i hemlandet, var väl företrädesvis danska envoyéen i Stockholm, kammarherre Niels Krabbe-Wind, den mellanman, genom hvilken de båda regeringarne meddelade sig med hvarandra vid de återstående förhandlingarna rörande giftermålssaken.

Genom ett kungligt reskript, dat. Kristiansborg d. 10 (21) Dec. 1750, blef Wind underrättad om giftermålsunderhandlingen, hvilken han icke synes hafva förut afvetat. Han förständigades nu att i partikulieraudiens till svenska konungen framlemna den kungliga danska svarskrifvelsen, som såväl i original som i kopia medföljde. För öfrigt blef honom anbefaldt att hålla förbindelsen hemlig, till dess danska hofvet fått emottaga de väntade skrifvelserna från det svenska tronföljareparet, samt derefter ytterligare ordres blifvit honom tillsända. Han finge således tills vidare i denna sak icke meddela sig med andra personer än med högsta vederbörande, samt med Tessin och rådsherrarne, hvilka voro i förhållandet invigda.

Såsom ett tillägg till detta kungliga reskript kom en särskild och närmare instruktion, som var utfärdad af Berckentin och som innehöll, att Wind, sedan denne för Tessin tillkännagifvit ankomsten af det för h. svenska maj:t bestämda brefvet, borde, under förevändning af opasslighet eller af något annat förhinder, söka att tills vidare få uppskof med audiensen för brefvets aflemnande. "Nous avons" — skref Berckentin — "des raisons pour vouloir encore cacher pour quelque temps la conclusion de l'affaire en question, et comme il y a de l'apparence qu'au jour que la réponse sera rendue, on ne la tiendra plus guères cachée en Suède, on pourrait au moins encore gagner par un petit delai quelque temps." [1])

Genast efter inhändigandet af dessa ordres begaf sig Wind till Tessin för att anmäla brefvets ankomst. Tessin visade stor glädje. Sedan han genomläst den af Wind medförda kopian, samt bedyrat, att det vänskapsfulla sätt, hvarpå h. danska maj:t behagat uttrycka sig, gåfve ett ökadt värde åt svarets innehåll, förklarade han sig skola genast aflägga sin rapport för K. Maj:t och dd. kk. högheter. Samtalet slöts med öfverenskommelse, att beträffande den blifvande audiensen tillräckliga försigtighetsmått

---

[1]) D. geh.-ark. — Berckentin till Wind, d. 11 (22) Dec.

skulle iakttagas, så att publiken icke skulle kunna gissa sig till hemligheten, hvilken icke finge offentliggöras förrän de från dd. kk. hh. väntade brefven blifvit afsända, samt Wind från sin konung emottagit svarskrifvelserna till prinsen och prinsessan.

Den 20 (31) December om morgonen sände Tessin ett bud till Wind, att audiensen blifvit till den dagen beviljad. Men nu var Wind besvärad af förkylning; han hade "gros rhume, accompagné d'un mal de gorge" — hvilket hindrade honom från att begagna sig af den gifna tillåtelsen.

I den till Berckentin stälda relation, hvari alla dessa förhållanden omnämnas, meddelar Wind följande upplysningar en chiffre. Han hade, till åtlydnad af de honom gifna ordres, "profiterat" af en påkommen lindrig opasslighet och hoppades att på detta vis lätt kunna få audiensen uppskjuten, till dess julhelgen vore förbi, men näppeligen längre. Underrättelsen om brefvets ankomst hade försatt svenska konungen, tronföljareparet och hela rådet i den lifligaste glädje, och alla brunno de af ifver att få göra händelsen bekant. Tessin hade med Wind redan språkat om en hoffest, som man för detta tillfälle förberedde. Franska ambassadören hade gjort besök hos Wind och aflagt sin lyckönskan "avec un empressement", som ådagalade mycken belåtenhet. Äfven preussiska ministern vore sannolikt invigd i förtroendet, och — skrifver Wind — "des personnes qui ne sont pas en place, mais qui par curiosité courent avidemment après les nouvelles, m'ont déjà prévenu sur ce qu'on s'attendait ici à la cour et dans le sénat à recevoir du Copenhague une nouvelle intéressante". Korteligen: han förespår, att saken svårligen skulle kunna länge döljas för allmänheten, fastän, som han hoppas, sådant likväl kunde gå för sig till den uppgifna tidpunkten, men sedan blefve omöjligt att hejda vederbörandes otålighet, helst de på förhand visste, att den nyhet, de ville meddela, skulle blifva välkommen, och de således helst skulle hafva sett, om de fått gifva nationen densamma till julklapp [1]).

Af Winds nästföljande depesch ser man, att han efter en veckas fortfarande opasslighet ännu icke väntade sig kunna förr, än efter ytterligare 10 eller 12 dagars tid, blifva återstäld. Han hade nu fått ett anfall af gikt — och hade således till brefvets

[1]) Wind till Berckentin, d. 21 Dec. (1 Jan. 1751).

framlemnande blifvit än mer urståndsatt. Sådant — skref han — vore så mycket ledsammare, som h. svenska maj:t med mycken otålighet längtade att i anledning af svarets framkomst få gifva en fest för prins Gustaf. Denna högtidlighet, som — fastän man dock ingalunda ämnade yppa egentliga anledningen till densamma — naturligtvis icke *före* audiensen kunde ega rum, hade varit utsatt "till just i dag", men hade nu blifvit uppskjuten till dess Wind hunnit tillfriskna [1]).

Sedan Wind sålunda på allernådigste befallning nödgats hålla sig arresterad under hela julhelgen, inträffade ändtligen hans tillfrisknande vid den af honom sjelf förutsagda tidpunkten. Den 9 (20) Januari 1751, precist på tolfte dagen efter datum å sistanförde depesch, infann han sig till audiens hos den gamle konung Fredrik, som, ehuru nu i sin ordning (men verkligt) illamående, dock ej ville att brefvets framlemnande skulle ännu längre blifva fördröjdt. Utom Wind, synes endast rikskanslirådet grefve Klaës Ekeblad hafva vid detta tillfälle varit tillstädes hos konungen. Sedan gesandten med ett passande tal öfverräckt skrifvelsen [2]), som med uttryck af hjertlig tillfreds-

---

[1]) Wind till Berckentin, d. 28 Dec. (8 Jan. 1751).

[2]) K. Fredrik V:tes skrifvelse, daterad "à Christiansbourg le 14 Dec. 1750", lyder sålunda:

"Monsieur mon Frère,

Si l'affermissement de l'amitié établie entre Nous et le renouvellement de notre alliance donnent quelque satisfaction à Votre Majesté, celle que j'en ressens n'est pas moins parfaite. L'intérêt réciproque de nos Couronnes et le bien commun de nos sujets demandaient cette union, et je compterai toujours entre les premiers soins de mon règne ceux que j'emploierai pour la rendre de plus en plus étroite et durable. Dans ces sentiments je ne puis qu'applaudir aux vues de V. Majesté d'y intéresser encore un sang déjà le même dans la source, et j'accepte avec plaisir la proposition que V. Majesté me fait de concert avec Leurs Altesses Royales le Prince Successeur de Suède et la Princesse son Epouse d'un mariage entre ma fille aînée la Princesse Sophie Magdalaine et S. A. R. le Prince Gustave. Je profiterai de l'extrême jeunesse de la Princesse ma Fille, pour Lui inspirer dès ses premières années les sentiments convenables à cette alliance. Et comme je ne puis douter que les impressions à donner au Prince destiné à être son Epoux ne soient dirigées vers le même but, et que l'entretien et l'établissement futur de la Princesse ne soient réglés lorsqu'il sera temps de les fixer d'une manière digne de sa naissance et du rang qu'Elle doit occuper. Je crois pouvoir me promettre qu'un mariage conclu dans des vues si justes ne sera pas moins une union des coeurs que de la politique et qu'elle fera autant la felicité des deux Epoux que celle de nos Peuples. Je fais en même temps les voeux les plus sincères pour qu'il plaise au Tout Puissant conserver V. Majesté pendant de longues années et Lui accorder la consolation de voir avec la perfection de cet ouvrage arrêté entre nous le jeune Prince, objet de Ses soins, surpasser encore Ses souhaits et l'attente de la Nation et devenir l'héritier de la sagesse, des vues et des vertus

ställelse emottogs, betygade konungen sina vänskapsfulla känslor för h. danska maj:t och hela danska konungahuset, hvarjemte han förklarade sig icke hafva känt större fägnad öfver någon tilldragelse i sin lefnad, än deröfver, att enighetens och förtrolighetens band de båda hofven emellan nu blifvit oupplösligt sammanknutna genom en familjeförbindelse, den han alltid önskat och öfver hvilken han nedkallade den gode Gudens rikaste välsignelse. — Efter att hafva bedt Wind, att denne skulle till sin monark bringa dessa helsningar, befallte han Ekeblad taga till orda för att utförligare tolka svenska hofvets uppriktiga benägenhet att bidraga till allt, som kunde gifva ytterligare stadga åt dess så lyckosamma förbindelse med det danska. Sedan Ekeblad fullgjort detta uppdrag, yttrade konungen åter några ord om sin fägnad öfver den ingångna förlofningen, och härmed slutade audiensen.

Följande dag fälde konungen omigen några smickrande utlåtelser till gesandten, då denne, förmodligen för att efterhöra hans helsotillstånd, låtit anmäla sig. "Sa Majesté" — berättar Wind — "voulut bien me dire... que je lui avais fait faire du bon sang et qu'il se portait un peu mieux, d'autant que rien ne lui était si agréable que tout ce qui lui venait de la part de ma cour."

Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika befunno sig på Ulriksdal, men Wind fick tillåtelse att ditkomma, och framförde der till dem den ofvanomtalade särskilda komplimenten från danska konungen. Om deras hållning vid detta tillfälle yttrar han bland annat följande. "Leurs Altesses Royales n'ont pu assez exprimer combien elles étaient sensibles aux nouvelles marques qu'elles venaient de recevoir de l'amitié de S. M. par son consentement au mariage de S. A. R. la Prinsesse sa fille avec S. A. R. le Prince Gustave, et elles me chargérent d'en faire connaître toute leur reconnaissance et de présenter à S. M. les assurances les plus sincères des sentiments d'estime et d'amitié qu'elles conserveront toujours pour les personnes de LL. MM. le Roi et la Reine." För öfrigt hade äfven denna audiens blifvit "ménagée

de V. Majesté, ainsi qu'Il doit l'être quelque jour de Son trône. Je suis avec les sentiments d'amitié et de considération parfaite, Monsieur mon Frère

de Votre Majesté

le bon Frère, Cousin, Voisin, Confrère et Ami

Friderich R."

d'une façon à pouvoir en garder le secret". Wind tillägger dock: "je m'aperçois cependant qu'il (le secret) s'évente peu à peu de sorte qu'il ne sera guères possible d'empêcher longtemps qu'il n'éclate" [1]).

Rigtigheten af denna anmärkning kunde han några dagar senare än ytterligare bekräfta. Glädjen öfver tilldragelsen vore enhällig, och det icke blott inom rådet; alla, som fått del af hemligheten, skyndade att för honom betyga sin tillfredsställelse. Men derjemte, oaktadt alla försigtighetsmått, vore saken bekant nästan öfver hela Stockholm; ja till och med ute på landsbygden vore man ej i okunnighet om densamma. Sjelfva den formliga declarationen från de båda hofvens sida vore således i sjelfva verket det enda, som ännu fattades för att råga måttet af publikens belåtenhet. Att man likväl säkerligen icke ämnade utan Danmarks samtycke skrida till denna ceremoni, derom vore Wind öfvertygad, helst man gjort honom ett slags ursäkt för det tystheten beträffande förlofningen blifvit så illa bevarad: svenska regeringen hade nemligen för honom beklagat sig öfver denna indiskretion och sagt den hafva sin enda förklaringsgrund deri, att man, för att ej bryta mot regeringsformen, nödgats intaga en mängd personer i förtroendet [2]).

Prins Gustafs födelsedag, den 13 (24) Januari, firades på hofvet med cour om morgonen samt barnbal och souper om aftonen [3]). Den fest åter, som konungen längesedan ämnat gifva till furstebarnets ära, men som nu senast i anledning af den gamles sjuklighet måst uppskjutas, egde rum d. 18 (29) Januari och bestod i en stor bal, till hvilken voro inbjudna samtlige de främmande sändebuden och för öfrigt naturligtvis hela den förnäma verlden i hufvudstaden. Man hade icke på många år sett en så talrik och lysande samling vid hofvet. Bland de tillstädesvarande fanns icke en enda person, som icke hade reda på hvad egentliga anledningen var till all denna ståt; och de flesta trodde till och med, att förlofningen skulle under aftonens lopp blifva eklaterad. Att denna förmodan visade sig vara ogrundad, förmådde icke hindra den allmänna förtjusningen från att gifva sig luft. Såväl h. maj:ts, som dd. kk. högheters glädje var ögon-

1) Wind till Berckentin, d. 11 (22) Jan. 1751.
2) Dens. till dens., d. 15 (26) Jan.
3) S. st.

skenlig, säger Wind. Trots sin svaghet visade sig konungen offentligen, "comblant tout le monde de ses bontés", och åsåg under en timmas tid dansen, i hvilken Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, fastän de qvarstannade till kl. 4 på morgonen, likväl icke deltogo.

Samma dag, som denna fest firades, lära prinsens och prinsessans komplimentskrifvelser till danska konungaparet hafva afgått. — Wind berättar, att Tessin försäkrat honom, det expedieringen af de båda furstliga brefven skulle gått raskare, om man ej varit villrådig beträffande sättet för deras stiliserande enligt etikettens fordringar, helst man, oaktadt allt letande i arkiverna, ej lyckats påträffa någon skrifvelse, som kunde tjena till mönster [1]).

[1]) Wind till Berckentin, d. 22 Jan. (2 Febr.). Adolf Fredriks bref till danska konungen, dateradt d. 13 Jan 1751 g. st., var af följande innehåll:

"Sire,

Je n'ai rien de plus pressant que de faire connaître à V. Majesté la satisfaction particulière que je ressens du mariage arrêté entre mon Fils aîné le Prince Gustave et la Princesse Sophie Magdelaine, Fille aînée de V. Majesté.

S. M. le Roi de Suède ne pouvait donner des soins à un objet qui en fût plus digne, ni auquel je me conformasse avec plus de plaisir.

Je passe sous silence tout ce qu'un pareil événement a d'intéressant pour un Père qui aime son Fils et qui voit le sort heureux qui Lui est préparé des les premières années de sa vie. Je passe, dis-je, de mouvements aussi vifs et aussi naturels sous silence, pour n'envisager ici qué l'intérêt du Trône et le bien réciproque des deux nations, dont la postérité la plus reculée ressentira, j'espère, les effêts. Il convenait en tout temps aux deux Cours de s'unir du lien le plus étroit, et c'est un double avantage d'en serrer le noeud dans un moment où il semble qu'on veuille troubler la tranquillité du Nord en repandant des bruits aussi frivoles qu'injurieux à un Etat indépendant. Tout ce qui unira d'intérêts et d'amitié les deux Cours, sera toujours pour moi un sujet de satisfaction, et je me ferai un de mes premiers objets le soin de faire sentir à mon Fils tous les avantages de son destin et le doux devoir de porter ses attentions à plaire à une Princesse qui fait déjà l'admiration de ceux qui L'approchent et qui fera un jour son bonheur et les delices de l'Etat qui Lui est destiné. Je m'appliquerai de même à Lui rendre héréditaire la haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être,

Sire,
de V. Majesté
le très-devoué Cousin
Adolph Friderich."

Lovisa Ulrikas bref till danska drottningen, dateradt d. 18 Jan. 1751 g. st., lydde på följande sätt:

"Madame ma Cousine,

Le soin qu'a eu S. M. le Roi de Suède d'arrêter un mariage entre mon Fils aîné et la Princesse Fille aînée de V. Majesté, me donne plus d'un sujet de satisfaction. Il me procure en particulier l'avantage d'une nouvelle liaison avec V. Majesté d'autant plus intéressante qu'elle est cimentée en même temps par les tendres sentiments de mère. Il ne reste plus de part et d'autre que

Danska konungens och drottningens svarsskrifvelser inhändigades den 25 Febr. (8 Mars) af Wind. Denne tillställde Tessin samma dag de kopior, som medföljt, samt bad att få audiens utsatt till originalernas framlemnande. Beträffande dagen för denna uppvaktning erhölls dock nu icke något bestämdt besked, enär Adolf Fredrik insjuknat i rheumatism, och således hvarken han eller hans gemål kunde emottaga något ceremonibesök.

Wind hade vid denna sammankomst med Tessin äfven ett annat värf att fullgöra. Det var nemligen alldeles icke danska hofvets mening, att förlofningens offentliga kungörande skulle genast efter framlemnandet af sistnämnda kungliga skrifvelser eller ens under den närmaste framtiden ega rum. Troligtvis

---

de souhaiter que le Ciel repande Sa bénédiction sur un ouvrage d'où depend si fort le bonheur de mon Fils et celui de la Princesse, Fille aînée de V. Majesté. Il ne serait pas étonnant qu'après tous les éloges qu'on Lui donne dans un âge si tendre je désirasse déja La voir et L'embrasser; ce mouvement doit paraître naturel à V. Majesté et Lui est garant de ma tendresse et de mes soins, tout comme je donnerai ces derniers à rendre mon Fils digne des avantages qui Lui sont reservés et en même temps de l'estime de V. Majesté. J'ai tout lieu de l'espérer par les sentiments que je Lui inspirerai et qui m'attachent à V. Majesté par les liaisons du sang et celles de la considération toute particulière avec laquelle je ne cesse d'être

Madame ma Cousine
De Votre Majesté
la très-devouée Cousine
Louise Ulrique."

Fleming, som till Berckentin öfversände dessa bref, bifogade för egen räkning till denne en så lydande skrifvelse:

"Monsieur,

Quoiqu'éloigné de mon poste, V. Exc. voudra cependant me permettre qu'en continuation de mon ministère et par ordre de ma Cour, j'aie l'honneur de Lui remettre de la part de Leurs Altesses Royales Monsiegneur le Prince Successeur et Madame la Princesse les lettres ci jointes pour Leurs Majestés le Roi et la Reine de Dannemarc et par lesquelles Leurs Altesses Royales ont désiré de témoigner à Leurs Majestés Danoises Leur joie à l'occasion du mariage qui vient d'être conclu.

Il m'eut été très-flatteur d'avoir pu avoir l'honneur de remettre moi-même ces lettres, mais Leurs Altesses Royales n'ont pas voulu différer de donner à Leurs Majestés Danoises cette marque de Leur joie et de Leur attention. V. Exc. voudra bien me permettre aussi de Lui mander pour mon propre compte, qu'en célébrant aujourd'hui par ordre du Roi le jour de naissance du Prince Gustave, il pouvait bien y avoir une intention secrète au sujet de cet heureux mariage célébré in petto par ceux qui en ont connaissance.

Je souhaite avec un empressement infinie de pouvoir bientôt finir d'arranger mes affaires particulières pour avoir plustôt l'honneur d'aller rendre mes devoirs à V. Exc. et d'avoir celui de L'assurer de la considération parfaite et distinguée avec laquelle j'ai l'honneur d'être

de Votre Excellence
le très-humble et très-obeïssant serviteur

à Stockholm ce 18 (29) Janvier 1751. Otto Fleming."

hade man redan nu fattat sitt beslut att icke, innan de båda kontrahenterna hunnit blifva giftasvuxna, tillåta någon dylik eklatering. Berckentin hade derföre *ånyo* både för svenske kommissions-sekreteraren Faxel [1]) i Köpenhamn och för Wind tillkännagifvit sin konungs önskan, att tystheten borde ytterligare prolongeras. Om denna upprepade önskan hade Faxel genast underrättat Tessin, efter hvad denne vid ifrågavarande tillfälle omtalade för Wind, som väl stod i begrepp att sjelf slå in på kapitlet om prolongationsfordringen. Wind yttrade naturligtvis nu, att han fått samma uppdrag som Faxel, nemligen att beträffande den ingångna förbindelsen framhålla, hurusom danska konungen fortfarande hyste den åsigten, "qu'il était bon d'éviter tout ce qui pourrait faire du bruit et de l'éclat sur ce sujet". Tessin åter skyndade sig att mycket höfligt förklara, det man gerna skulle göra danska konungen till viljes; om svenska regeringen önskat en eklatering, hade en sådan dess åstundan varit föranledd af den öfvertygelsen, att saken vore af en för båda nationerna alltför angenäm beskaffenhet, för att böra undandragas offentligheten.

Detta samtal blef af mellankommande visiter afbrutet. Wind skref till Berckentin och försäkrade på nytt, att intet steg *mot* danska hofvets önskan vore att befara; dock lofvade han att till yttermera visso upprepa sina föreställningar [2]).

Den 6 (17) Mars blef ändtligen audiensfrågan afgjord. Ekeblad, som den dagen i Tessins ställe — denne var nemligen illamående — mottog besök af de främmande ministrarne, underrättade vid detta tillfälle Wind, att återigen förhinder uppstått för audiensen. Hittills hade det varit — sade Ekeblad — dd. kk. hh. omöjligt att bevilja den, så mycket de än, särskildt för den intressanta anledningens skull, åstundade få begagna sig af de förnyade vänskapsförsäkringar från dd. dd. majestäters sida, hvilka Wind hade att öfverbringa. Arffurstens sjukdom och prinsessans oro deröfver hade vållat första uppskofvet; nu hade prinsessan fått nya bekymmer, sedan prins Gustaf insjuknat, och hennes öfverhofmästarinna, grefvinnan Strömfelt, låge för döden. Man hade också tänkt derpå, att, ehvad försigtighetsmått man än ville vidtaga, på det att audiensen skulle kunna

[1]) Flemings d. v. ställföreträdare vid svenska legationen i Köpenhamn.
[2] Wind till Berckentin, d. 26 Febr. (9 Mars).

ega rum, så vore dock oundgängligt, att vissa personer finge kunskap om densamma. Men det vore just *detta* man ville förekomma, för att icke väcka ny uppmärksamhet på en sak, som begynte bli glömd af publiken, och för att icke åsidosätta de upprepade tysthetsförmaningar, dem Wind å sin monarks vägnar nyss framstält. På grund af alla dessa omständigheter fann Ekeblad bäst vara, om Wind ville åt honom öfverlemna brefven, hvilka i sådant fall ögonblickligen skulle blifva dd. kk. hh. tillstälda — ett förslag hvarpå Wind genast ingick [1]).

Nämnde skrifvelser [2]) kommo således vederbörande tillhanda genom Ekeblad. Densamme relaterade sedermera för Wind prinsens och prinsessans tacksägelsehelsning till danska konungaparet och tillkännagaf deras afsigt att sjelfve i detta ämne språka med gesandten vid första tillfälle sådant utan uppseende läte sig göra. Den 16 (27) Mars uppfylde Lovisa Ulrika för sin

[1]) Wind till Berckentin, d. 8 (19) Mars.

[2]) Vi meddela äfven dessa skrifvelser, hvilka båda äro daterade Kristiansborg d. 22 Febr. (n. st.) 1751.

K. Fredrik V. skrifver till arffursten Adolf Fredrik:

"Monsieur mon Frère et Cousin,

Les sentiments que V. A. Royale me marque au sujet du mariage resolû entre S. A. R. la Princesse Sophie Magdalaine ma Fille et S. A. R. le Prince Gustave son Fils augmentent sensiblement la satisfaction que me donne le concert que j'ai pris à cet égard avec S. M. le Roi de Suède. Je ne me suis proposé en m'y déterminant d'autre but que celui d'affermir de plus en plus la bonne intelligence qui subsiste si heureusement entre les deux couronnes et de resserrer par ce nouveau noeud les liens du sang qui m'unissent déjà avec V. A. Royale et dont l'effet naturel, cette union sincère qu'ils doivent produire entre nous, est si important à la tranquillité du Nord et à l'avantage de notre maison. Mes voeux sont remplis en voyant V. A. Royale aussi touchée de ces objets que je le suis, et comme je ne puis douter qu'Elle ne s'attache constamment à des principes si justes, j'espère que rien ne troublera jamais une amitié fondée sur des titres si sacrés et sur les intérêts communs les plus essentiels et les plus précieux qui nous y animent également. Je suis" & cet.

Drottningen af Danmark skrifver till kronprinsessan Lovisa Ulrika:

"Madame ma Soeur et Cousine,

Après la résolution prise par le Roi d'arrêter le mariage de S. A. R. la Princesse Sophie Magdalaine avec S. A. R. le Prince Gustave fils de V. A. Royale, il ne me restait á souhaiter que de voir V. A. Royale partager mon affection pour ma Fille et les voeux que je fais pour son bonheur. J'ai aujourd'hui cette satisfaction par les assurances que V. A. Royale veut bien m'en donner et par les dispositions qu'Elle me marque en sa faveur, et dont je Lui demande la continuation pour cet objet de ma tendresse. J'aurai soin que ses sentiments répondent à sa destinée. Je lui inspirerai avec une attention constante tous ceux qu'elle doit avoir pour V. A. Royale et c'est pour moi, une certitude bien douce que celle à laquelle V. A. Royale m'autorise que lorsqu'enfin le temps de l'union des futurs Epoux me séparera de ma Fille, elle trouvera dans V. A. Royale une seconde mère dont la vive amitié pourra lui tenir lieu de la mienne. Je suis" & cet.

del detta löfte och skall då hafva yttrat "qu'elle conserverait une éternelle reconnaissance de la manière gracieuse dont sa majesté la reine lui avait écrit". Derjemte uttryckte prinsessan sin ledsnad öfver att ej hafva kunnat ur Winds egna händer emottaga brefvet; han borde dock ej glömma, att hon genom sin gemåls och sina söners sjukdom varit försatt i mycken oro, samt att hon nu senast varit sorgsen i anledning af grefvinnan Strömfelts död. — Wind svarade naturligtvis med passande artigheter, utbredde sig öfver drottningens vänskapsfulla tänkesätt, samt tillade särskildt några ord om den belåtenhet hon skulle röna, när hon nu finge mottaga det välkomna budskapet om prins Gustafs tillfrisknande [1]).

I Sverige inträffade inom kort en betydelsefull, ehuru icke oväntad händelse. Den 25 Mars (5 April) afled nemligen konung Fredrik I. Det i hufvudsaken redan afgjorda giftermålsärendet synes nu en tid bortåt hafva trädt i skuggan för de vida vigtigare angelägenheter, som togo de svenska statsmännens uppmärksamhet i anspråk.

Dagen efter dödsfallet sammankallade Tessin de främmande ministrarne och tillkännagaf formligen för dem konung Fredriks bortgång och konung Adolf Fredriks tronbestigning. De vänskapsbetygelser, Tessin å den nye konungens vägnar vid detta tillfälle framförde till de främmande hofven genom deras representanter i Stockholm, voro troligtvis temligen enslydande. Wind fick emellertid mottaga den försäkran, att Adolf Fredrik ämnade troget uppfylla de öfverenskommelser, som företrädaren ingått med Danmark [2]). Den 29 April (10 Maj) hade Wind enskild audiens för att öfverlemna sin suveräns kondolens- och lyckönskningsskrifvelse, och uppvaktade på samma gång äfven drottningen och kronprinsen. Om den senare yttrar Wind särskildt: "le prince royal reçut aussi le compliment que je lui adressais, avec ses grâces naturelles" [3]).

Fleming hade d. 18 (29) April afrest från Stockholm för att åter tillträda sin ministerpost i Köpenhamn. Den 3 (14) Maj erhöll han hos det danska konungaparet audiens vid vanlig cour på Fredensborg. Moltke mottog honom der "med mycken

[1]) Wind till Berckentin, d. 19 (30) Mars.
[2]) Dens. till dens., d. 26 Mars (6 April).
[3]) Dens. till dens., d. 30 April (11 Maj).

vänskaps betygande" och ledsagade honom genast till konungens "förmak". Vid företrädet hos konungen tillstädesvoro jemte Moltke äfven geheimeråden af konseljen, hvilka numera, sedan J. H. E. von Bernstorff tillkommit, voro fyra. Fleming framlemnade K. Maj:ts kreditivbref och upprepade i korthet de notifikationer och vänskapsförsäkringar det innehöll. Derjemte framförde han en "tjenlig kompliment" från drottning Lovisa Ulrika, samt från kronprinsen den helsning, hvilken konungabarnet sjelf "befallt" honom öfverbringa. Alltsammans mottogs naturligtvis af konung Fredrik med förklaring om motsvarande välvilliga känslor och afsigter. Omedelbart derefter fick Fleming i särskild audiens komplimentera danska drottningen, som till gengäld bad honom att för dd. ss. majestäter tolka hennes "förtroliga helsning" och "ömma" intresse för allt, som lände till deras och den kungliga familjens välgång. "Hennes Majestät" — skrifver Fleming — "underrättade sig äfven om kronprinsens tillstånd, hvarvid jag egde tillfälle att gifva hennes majestät ytterligare idé om det höga hopp h. k. höghet nu redan så ymnigt gifver om sig för framtiden" [1]).

Danska hofvet beslöt emellertid att under den stundande svenska riksdagen hafva vid sidan af Wind ett sändebud af högsta rangen, nemligen en ambassadör. Att i sådan egenskap afgå till Stockholm utsågs öfverhofmästaren hos drottningen af Danmark, geheimerådet Karl Juel. Det officiela ändamålet med denna ambassad var att gifva svenska regeringen och de församlade ständerna ett högtidligt prof på sina vänskapliga tänkesätt, samt att särskildt mot Adolf Fredrik visa en uppmärksamhet vid hans förestående kröning. Danska konungen ville — skrifver Berckentin till Wind — "solenniser, à l'exemple de ce que d'autres souverains ont fait en pareille occasion, un événement aussi singulier que l'est pour un roi celui de voir un prince de son sang monter sur un trône étranger" [2]). Som man ser af den för Juel utfärdade instruktionen [3]), fanns äfven ett hemligt ändamål — och detta var måhända det hufvudsakliga — nemligen att söka utforska den nye konungens stämning och grundsatser, särskildt beträffande Danmark, samt att i allmänhet aktgifva på

[1]) Sv. riksark., Fleming till Tessin, d. 5 (16) Maj.
[2]) D. geh.-ark., Berckentin till Wind, d. 18 (29) Maj.
[3]) Instruktion för Juel, Fredensborg d. 2 (13) Augusti.

huruledes numera efter tronombytet förhållandena komme att gestalta sig i Sverige. Juel begaf sig åstad i Augusti och erhöll på Drottningholm d. 22 Aug. (2 Sept.) sin inträdesaudiens hos konungen och den kungliga familjen. Med förbigående af alla de ceremonier och tal, som vid hans mottagande hos konungaparet egde rum, omnämna vi endast hvad han sedan till sitt hof inberättade angående sin audiens hos den femårige kronprinsen. "Je fus conduit" — skref Juel — "à l'appartement de monseigneur le prince Gustave par le chambellan comte de Bjelke, qui fait les fonctions de sous-gouverneur auprès de s. a. royale. J'y trouvai de nouveau m:r le comte de Tessin en qualité de son gouverneur. Malgré l'âge tendre de ce prince, s. a. royale me répondit lui-même avec toute la facilité et toutes les grâces imaginables, me chargeant de présenter à V. Majesté ses très-humbles respects et de les accompagner des assurances les plus sincères du souvenir qu'il conserverait éternellement de Ses bontés." [1])

När nu tiden för riksdagens öppnande nalkades, begynte Tessin och hans partivänner att ånyo spekulera på möjligheten att kunna utverka sig danska konungens samtycke till förlofningens eklaterande. De anade att mellan dem och Adolf Fredriks anhängare, eller det s. k. hofpartiet, en kamp blefve oundviklig, och de sökte derföre att på allt görligt sätt befästa sin ställning. Finge de med den offentliga deklarationen om en förbindelse, som de visste vara af hela nationen så högeligen efterlängtad, möta de snart sammanträdande ständerna, skulle sådant tvifvelsutan mägtigt bidraga till höjandet af rådspartiets aktier vid riksdagen. Tessin förnyade derföre vid danska hofvet sina påtryckningar. Fleming, som i slutet af Augusti fick befallning att komma hem till bivistande af riksdagen, begagnade sig af tillfället att vid sin afskedsaudiens sondera konung Fredrik V personligen beträffande eklateringsfrågan. Under samtalets gång berörde konungen sjelf giftermålsunderhandlingen och yttrade då några ord äfven om sin önskan, att förlofningen ännu måtte hållas hemlig. Angående detta sista genmälte Fleming: Visserligen hade svenska hofvet förlidne vinter lofvat foga sig efter denna åstundan, men nu kunde lätt hända, att ständerna, åt

[1]) Juel till k. Fredrik V.

hvilka förlofningen måste meddelas, önskade en deklaration. Det synes nästan, som om konung Fredrik känt sig förlägen öfver att nödgas i egen person inför gesandten besvara detta inkast. ”Jag förmärkte intet” — skrifver nemligen den senare — ”att hans danska majestät dervid gjorde något särdeles påstående, och tycktes mig som dess afsigt torde varit, att dermed till riksens ständers sammankomst måtte hafvas anstånd, ehuru han likväl i detta målet sig intet mera tydligen emot mig yttrade.”

Äfven säger sig Fleming hafva vid denna audiens ånyo bragt på tal det gamla förslaget om prinsessan Sofia Magdalenas uppfostrande i Sverige. Icke heller denna gång hade han att ”ministériellement” andraga denna sak. Också nu betonade han, att han endast af sig sjelf framstälde den, hvarjemte han på prydligaste sätt utlade huru förnöjd drottning Lovisa Ulrika enligt hans försäkran skulle blifva, i händelse denna anhållan vunne bifall, samt huru gerna och med hvad erkänsla för ett sådant prof på dd. danska majestäters förtroende hon skulle åtaga sig vården om prinsessan.

Denna framställning rönte icke bättre framgång än de, som i samma ämne året förut blifvit gjorda till Moltke och Berckentin. Konungens svar var ett tydligt afslag, ehuru i artig form: han ville gerna gifva drottning Lovisa Ulrika alla möjliga bevis på högaktning och vänskap, dock skulle hans gemål, hvars synnerliga tillgifvenhet för den äldsta dottern säkert äfven Fleming hört omtalas, svårligen kunna förmås att nu lemna prinsessan ifrån sig.

Deremot kunde icke något afslag ifrågakomma beträffande en annan anhållan, som af Fleming vid detta tillfälle likaledes framstäldes, och som på sätt och vis egde ett visst samband med den ingångna förlofningen. Fleming hade nemligen under sin senaste hemvaro blifvit af Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika begåfvad med ett porträtt af prins Gustaf. Konung Fredrik V hade genom Moltke låtit förstå sin önskan att få se det, hvarföre det någon dag, då konungen befann sig i hufvudstaden, blifvit till slottet uppskickadt för att förevisas honom. För denna uppmärksamhet tackade han Fleming vid berörde afskedsaudiens och sade sig hafva funnit porträttet fullkomligt motsvara den föreställning, han gjort sig om dess urbild. Han önskade myc-

ket — tillade han — att det måtte blifva uppsändt äfven till drottningen, som också gerna ville beskåda det, och som jemte honom denna gång vore i staden. Fleming förklarade sig skola med nöje ombestyra den saken, men anhöll derjemte att i sin drottnings "höga namn" få erbjuda åt hennes danska majestät porträttet såsom present.

Denna hans begäran bifölls naturligtvis genast, och han skickade gåfvan samma dag till Moltke, som för drottningens räkning mottog den [1]).

Hvad som för öfrigt vid företrädet afhandlades omnämna vi blott i korthet. De vänskapsförsäkringar konungen afgaf, voro dels de vid dylika tillfällen vanliga, och dels sådana, som i anledning af de särskildt förhandenvarande omständigheterna blifvit på den senare tiden ofta gjorda. Dock lära de denna gång blifvit gifna i de "starkaste termer", helst meningen tvifvelsutan var — hvilket konungen ock synes hafva antydt — att Fleming vid riksdagen skulle kunna med full visshet intyga hans välvilliga stämning. Icke heller glömde konungen att "en ami förtroligen yttra" sin förhoppning, att Tessin (hvars förestående afträdande icke blott från guvernörsposten hos kronprinsen, utan äfven från sina öfriga embeten man redan nu begynt omtala) icke skulle behöfva låta sig af sitt helsotillstånd hindras från att bibehålla sina befattningar.

Vid afskedet mellan Fleming och Moltke upprepade den senare än ytterligare sin konungs försäkringar om vänskap och ordhållighet, samt lofvade att äfven för sin del söka efter bästa förmåga bidraga till allt, som kunde lända till båda rikenas gemensamma fördel. Fleming underlät emellertid ej att för honom uttala sin grämelse öfver att icke hafva förmått, oaktadt sin "ömmaste åstundan", nöjaktigt uträtta det enda vigtiga ärende, som ännu af de senaste förhandlingarna återstode, nemligen det ofta insinuerade förslaget att svenska drottningen skulle genast få i sin vård emottaga en prinsessa, som vore "destinerad till

[1]) Om detta porträtt skrifver Juel sedermera: "Je ne puis me dispenser de rapporter à V. Majesté au sujet du Prince Gustave, que son portrait que m:r le baron Fleming reçut peu de temps avant mon départ, Lui ressemble parfaitement à cela près qu'au premier abord le front du côté gauche paraît plus aplati et enfoncé que du côté droit et par conséquent l'oeil droit plus retroussé que l'oeil gauche. Mais cela ne défigure nullement et il y a apparence que ces petits défauts se perdront et se corrigeront à mésure que le prince avancera en âge." [Juel till k. Fredrik V, d. 27 Aug. (7 Sept.) 1751.]

h. k. h. prins Gustaf." Ungefär i samma ordalag, som nyss för konung Fredrik, framhöll Fleming bland annat, att, om han i nämnde sak lyckats vinna dd. dd. majestäters samtycke, "så hade ingenting kunnat tilläggas till den förmån han egt vid det k. danska hofvet vid utförandet af så många angelägna mål". — Moltke åter gaf naturligtvis sitt vanliga svar. Dock förklarade han sig hafva gerna velat understödja, om möjligt varit, svenska hofvets önskan, och beklagade, att man nödgats gifva Fleming afslag — ett missöde, öfver hvilket han sökte trösta denne med den reflexionen, att dd. dd. mm. visserligen skulle unnat gesandten framgång äfven i nämnde ärende, så framt icke mot beviljandet af hans anhållan förefunnits det ofta omtalade hinder, som ännu vore oöfvervinnerligt [1]).

Detta Flemings försök var troligen det sista, som gjordes att utverka danska hofvets samtycke till Sofia Magdalenas uppfostrande i Sverige. Sin begäran om en snar deklaration af förlofningen vidhöll svenska regeringen deremot med mera ihärdighet. Danska hofvet åter, som på förhand insett, att frågan blott skenbart blifvit nedlagd och att den i anledning af riksdagen skulle blifva återupptagen, hade redan i sin instruktion för Juel anbefallt ambassadören att afböja eklateringen, i händelse den påyrkades. Ganska rigtigt började, kort efter Juels ankomst till Stockholm, Tessin att bringa saken å bane. Detta skedde under ett samtal mellan honom och Wind vid en cour på Drottningholm d. 31 Aug. (11 Sept.). Tessin yttrade nemligen, att han under sin sysselsättning med riksdagsförberedelserna hade "par l'enchaînement des choses" fallit på den tanken, att förlofningen borde deklareras; en sådan åtgärd vore en passande välkomsthelsning till ständerna, vore en glad notis att meddela dem, och som blefve dem gifven just i rätta ögonblicket; också hade han föresatt sig att språka med Juel om saken. — Wind åter, som naturligtvis tagit kännedom om nyssnämnde instruktion, sökte göra sin motpart begripligt, huruledes danska konungen vore långt ifrån att vilja samtycka till någonting, som på minsta vis kunde få namn af eklatering. Men Tessin invände, att förbindelsen oundvikligen *måste* tillkännagifvas för sekreta utskottet, och att Wind sjelf nog kunde inse, huru svårt det blefve att förmå denna

[1]) Vår skildring af denna audiens grundar sig på bihanget (eller den s. k. "Tilläggningen") till Flemings relation till K. Maj:t vid riksdagen 1751.

korporation till förtegenhet rörande en för nationen i så hög grad både intressant och behaglig omständighet. — Wind var visserligen icke okunnig om grundlagsenligheten af det påpekade nödtvånget, men icke desto mindre fann han för godt att svara, det han önskade man ville afstå till och med från att inviga sekreta utskottet i förtroendet. Derjemte fortfor han att å sin konungs vägnar insistera på absolut tysthet och menade, att densamma i detta fall ej heller *behöfde* kränkas, helst svenska regeringen ändock hade tillräckligt många angenäma underrättelser att meddela ständerna. — Tessin tycktes nu gifva vika. Han afbröt Winds anförande och försäkrade sig hafva talat helt och hållet på eget bevåg. Det vore honom alldeles tillräckligt — sade han — att hafva fått kunskap om danska konungens obenägenhet, så att förslaget ej mer skulle komma i fråga. Dock påstod han fortfarande, att meddelandet till sekreta utskottet måste ega rum; att förfara annorlunda, vore att handla tvertemot regeringsformen samt att åsidosätta de föreskrifter, som blifvit rådet gifna. — Wind å sin sida ansåg sig emellertid böra komplettera sina förra remonstrationer med det tillägg, att Tessin ju, om han så önskade, hade tillfälle att med Juel afhandla ämnet, men att han säkerligen skulle hos denne finna samma omedgörlighet som hos sin nuvarande samspråkare.

Om förloppet af detta samtal underrättade Wind sedan ambassadören, på det att denne skulle vara på sin vakt, för den händelse Tessin "voulût revenir à la charge". De begge danska diplomaterna anhöllo derefter om besked af Berckentin, huruvida de allt framgent borde motsätta sig meddelandet till sekreta utskottet, eller huruvida de borde inskränka sig till att göra den reservationen, det svenska regeringen skulle af utskottet positivt fordra alla upptänkliga försigtighetsmått till hemlighetens bevarande; ett förbehåll, hvarigenom de följaktligen skulle åtminstone hafva förekommit, att någon formlig deklaration blefve gjord *samtlige* ständerna. I samma rapport tillkännagifver Wind för Berckentin visserligen sin öfvertygelse, att Tessin otvifvelaktigt ämnade rätta sig efter danska konungens vilja, så att intet sjelfrådigt steg vore att befara; dock tillägger han: "je prévois bien que ce sénateur ne manquera pas dans la harangue qu'il tiendra aux états au nom du roi de Suède et en qualité de président de la chancellerie, d'y glisser quelque chose qui

""annonce un avenir encore plus heureux, quand on pourra rendre les noeuds de l'amitié qui subsiste entre les deux cours, indissolubles par les liens d'une alliance plus étroite."" Je pourrai me tromper, mais connaissant ce ministre et la satisfaction que cela fera à la nation, je suis tenté de croire qu'il y donnera cette tournure, à moins que le Roi ne donne son consentement à la déclaration formelle." [1])

Den äskade instruktionen från Berckentin hann Juel emellertid icke erhålla, innan Tessin — redan den 5 (16) September eller samma dag som hofvet inflyttade från Drottningholm till hufvudstaden, för att der tillbringa vintern — gjorde sin tillärnade visit hos ambassadören. Den svenske kanslipresidenten begynte med att tolka sin tillfredsställelse öfver det lyckosamma vänskapsförbund, som förefunnes mellan de skandinaviska kronorna, och som nyss blifvit genom gränsregleringstraktaten ytterligare befästadt; nu återstode — inföll han derefter — för konungahuset och för hela nationen i denna väg ingenting annat att önska, för att kunna sätta sjelfva inseglet på den ömsesidiga intima förtroligheten, än att danska konungen ville samtycka till ett offentligt kungörande af det beslutade giftermålet mellan prinsessan Sofia Magdalena och prins Gustaf. Öfver den senares personliga egenskaper, så väl hjertats som förståndets, utlät sig Tessin dessutom med mycket beröm. — Juels svar var naturligtvis enahanda med det af Wind gifna, kanske dock något annorlunda formuleradt: i betraktande af de blifvande makarnas ännu så späda ålder, som utsatte dem för många vanskligheter, funne konung Fredrik rådligast att uppskjuta eklateringen till den tid då bröllopet kunde firas; *då* skulle allmänhetens glädje öfver partiet äfven blifva så mycket lifligare; att för närvarande nödgas afböja projektet, vållade icke desto mindre konungen den högsta ledsnad, helst han i allt annat gerna ville efterkomma svenska hofvets och nationens önskningar; också vore ambassadören bemyndigad till afgifvande af den försäkran, att uppskofvet ingalunda skulle upphäfva "la validité du mariage arrêté". — Tessin framkom nu med sitt vanliga inpass: förslaget vore visserligen blott en hans egen tanke, hvilken han skulle undertrycka, enär den väckte danska konungens misshag; men med-

[1]) Wind till Berckentin, d. 3 (14) Sept.

delandet till sekreta utskottet kunde icke undvikas, och hemligheten blefve således i alla fall blott idéel. — Just derföre att den så blefve — genmälte Juel — borde intet sådant meddelande ske; åtminstone kunde han för sin del icke samtycka dertill, innan han finge ytterligare ordres hemifrån [1]).

Dessa ordres anlände först ett par veckor senare: Berckentin skref, att konung Fredrik godkände de åt Tessin gifna svaren, men ansåge det vara lönlöst att, beträffande meddelandet åt sekreta utskottet, vidare försöka hindra rådet från att följa gällande instruktioner; man hade likväl vunnit åtminstone så mycket, att rådet blefve tvunget att äfven vid detta tillfälle gå till väga med samma försigtighet, som alltid iakttoges, när någon hemlig traktat skulle utskottet meddelas, en försigtighet, som Tessin omöjligen skulle kunna uraktlåta [2]).

Riksdagen blef i Stockholm d. 23 Sept. (4 Okt.) med vanlig högtidlighet öppnad. Tvertemot hvad Wind befarat, afhöll sig Tessin från att i sitt helsningstal till ständerna göra någon särskild anspelning på giftermålsaffären. Efter att hafva undfått nyssnämnde ordres från Berckentin, förnyade Juel och Wind sina tystnadsförmaningar till Tessin. Denne betedde sig härvid ungefär på sitt vanliga sätt: sökte plaidera för en deklaration till *samtlige* ständerna, men, då detta ej ville taga skruf, förklarade han att ingenting skulle ske *utan* danska hofvets samtycke; vidhöll den absoluta nödvändigheten af delgifvandet åt sekreta utskottet, men lofvade tillika, att konung och råd skulle beledsaga den oundvikliga åtgärden med det enda korrektiv, som stode i deras makt att använda, nemligen ålägga utskottet att icke för ständerna in pleno tillkännagifva giftermålsaffären; samt påpekade till slut, att man svårligen skulle kunna förekomma, det hemligheten, när den blefve bekant för en så talrik korporation som utskottet, också blefve utspridd bland allmänheten [3]).

I Kongl. Maj:ts till utskottet ingifna sekreta proposition blef, i den del som angick de med Danmark ingångna förbindelserna, naturligtvis äfven "hela den om giftermålet förehafda och slutade negociationen till alla sina omständigheter beskrifven" [4]).

---

1) Juel till k. Fredrik V, d. 6 (17) Sept.
2) Berckentin till Juel, d. 15 (26) Sept.
3) Juel och Wind conjunctim till Berckentin, d. 27 Sept. (8 Okt.).
4) Den ofvan omtalade "berättelsen" af Löwenhjelm, 1765.

Längre fram lät utskottet uppsätta ett betänkande till riksens ständer, hvari dessa uppmanades att genom en utomordentlig deputation för Kongl. Maj:t uttrycka sin tillfredsställelse öfver det lyckliga sätt, hvarpå Sveriges utrikespolitik blifvit vårdad. Såsom särskildt prisvärda framhöllos traktaterna med Danmark, utan att man dock specielt omnämnde giftermålsaffären. Detta betänkande blef d. 12 (23) Okt. aflemnadt till ståndens plena, hvilka genast både biföllo förslaget och afsände deputationen. Denna bestod af 48 personer från ridderskapet och adeln, samt af 24 från hvartdera af de öfriga stånden, och anfördes af landtmarskalken och talmännen. Stämningen vid detta tillfälle skildras af Juel och Wind sålunda: "Un chacun convient qu'on n'a jamais vu une joie si marquée ni si universelle. Des gens qui d'ailleurs diffèrent totalement dans leurs principes de politique, ont réuni leurs voix pour applaudir aux traités et aux differentes conventions qui ont été arrêtées pour consolider la bonne intelligence et l'harmonie entre les deux couronnes; preuve certaine et convaincante du penchant sincère de la nation et du prix qu'elle sait mettre sur l'alliance de Votre Majesté, sentiments qu'elle a assurement de commun avec la cour aussi bien qu'avec le ministère. Son Exc. le Comte de Tessin ne manque aucune occasion pour nous en réiterer des assurances.... Sa Majesté la Reine de Suède n'a pas moins voulu signaler des sentiments amiables et gracieux. Il y a déjà du temps qu'elle en à formé le dessein, mais elle n'a pas cru en trouver une meilleure occasion qu'aujourd'hui pour les communiquer". Härom heter det vidare: Drottningen önskade att åt de danska kungliga barnens hofmästarinna, grefvinnan Haxthausen, gifva ett vedermäle af sin erkänsla för hennes omsorg om prinsessan Sofia Magdalenas uppfostran, och tyckte att detta vedermäle borde bestå i någon present, och hon hade frågat konungen, hvad hon borde välja till gåfva, samt hvad penningevärde den borde ega; konungen, som icke heller velat bestämma någonting härom, innan han vidtalat Tessin, berättade nu saken för denne; Tessin hade funnit drottningens önskan lämplig, men utbad sig endast att få omnämna ärendet inför rådet, enär billigt vore, att staten bidroge till bekostande af en utgift, som gjordes med afseende på en prinsessa, den der vore utsedd att en gång blifva Sveriges drottning; saken blef således föredragen i rådet, som genast

både gaf sitt enhälliga samtycke och derom afsände ett protokollsutdrag till sekreta utskottet; äfven utskottet biföll; nu återstode alltså blott, att presenten blefve vald och att man öfverenskomme om anslagssumman till densamma [1]).

Denna relation till konung Fredrik åtföljdes af en skrifvelse från Juel och Wind till Bernstorff med anhållan att notisen om hvad som vore grefvinnan Haxthausen tillämnadt icke måtte få transspirera, enär de danska sändebuden under tysthetslöfte erhållit den genom en förtrogen vän, och svenska regeringen ännu för dem gjorde en hemlighet af beslutet. "Nous pouvons de plus assurer" — skrefvo de — "que l'on a pris toutes les précautions imaginables dans le committé secret même pour que cette générosité de Sa Majesté Suédoise, non plus que le mariage qui y a donné lieu, n'éclatassent pas. Nous devons encore avouer que quoiqu'on remarque facilement la joie secrète qui possède les coeurs, personne n'en a ouvert la bouche que par les voeux que l'on fait pour qu'un événement si désiré puisse un jour mettre le comble au bonheur de la nation." [2])

Det tyckes, som om Juel och Wind numera icke väntat sig några ytterligare påtryckningar beträffande det så många gånger tillbakavisade eklateringsförslaget. Men i denna sin förhoppning — om de verkligen hyste den — funno de sig oangenämt bedragna.

Den 16 (27) Okt. hade de med Tessin en konferens, hvarvid de framförde sina komplimenter i anledning af ständernas högtidligen ådagalagda glädje öfver det vänskapliga förhållandet till Danmark [3]). Också lärer samtalet i början, under ömsesidiga

---

[1]) Juel och Wind conjunct. till k. Fredrik V. d. 15 (26) Okt. — Jmfr Löwenhjelms "berättelse". Angående presenten heter det i detta aktstycke: "Samma dag" — d. v. s. d. 12 (23) Okt., då deputationen hade sitt företräde hos konungen — "har ock Herr Riksrådet Grefve Tessin i Rådet förklarat DD. KK. Majestäters åstundan att såsom ett prof af DD. KK. MM:s välvilja och att den slutna giftermålshandeln ständigt vore härstädes lika angenäm, någon present måtte göras åt Grefvinnan Haxthausen, som hade omsorg om H. K. H. Kronprinsessans i Danmark uppfostran. Denna DD. KK. MM.ts åstundan samt att penningarna dertill måtte tagas af extra utgiftsmedlen, är ej allenast i Rådet, utan ock af Secreta utskottet, som samma dag derom fick underrättelse, bifallen och samtyckt, samt ordres till Statscontoret om 1200 dukaters aflemning afgångne."

[2]) Juel och Wind conjunct. till Bernstorff, d. 15 (26) Okt.

[3]) I Löwenhjelms "berättelse" heter det: . . "Danska Ambassadören Juel har i ett samtal med H. Exc. Herr Riksrådet Grefve Tessin d. 16 Oktober betygat sin myckna fägnad deröfver, att Riksens Ständer på ett så utmärkt

artigheter, hafva rört sig hufvudsakligen kring detta ämne. Men plötsligen, och till de danska diplomaternas stora öfverraskning, kastade sig Tessin med ens in på kapitlet om giftermålsärendet och framstälde omigen sin vanliga bön om deklaration. Sändebuden nödgades följaktligen upprepa sitt nyligen gifna nekande svar och förklarade derjemte, att de numera icke *vågade* inför sin konung vidröra nämnde önskan. Tessin stod dock fortfarande på sig och ville denna gång icke låta säga sig. Juel och Wind — invände han — hade sjelfva varit vittnen till ständernas förnöjelse öfver de dem *bekantgjorda* traktaterna med Danmark och kunde således lätt fatta, huru förtjust riksdagen skulle blifva, om den finge mottaga ett offentligt tillkännagifvande äfven om förlofningen, hvilken ju dessutom redan upphört att längre utgöra någon hemlighet. Tessin skall derjemte hafva fällt några ord, som ingåfvo de båda danskarne den misstanken, att svenska hofvet ämnade att genom en särskild sändeman [1]) låta i Köpenhamn förnya sina föreställningar. — Vid ett påföljande enskildt samtal med Juel fortsatte Tessin attacken och yrkade, att deklarationen måtte få ega rum under loppet af innevarande riksdag. Konung Fredrik — sade han — torde nog låta beveka sig af den tanken, att svenska hofvet skulle till gengäld blifva för framtiden desto ifrigare i att uppfylla hans önskningar, samt att både konung och folk vore i den mest välvilliga stämning mot Danmark. — Juel blef desslikes ansatt af Fleming och slapp slutligen icke undan för bättre köp, än att han måste lofva skrifva åtminstone till Moltke, för att "amicalement et non en ministre" bedja denne söka vid lämpligt tillfälle utverka konung Fredriks samtycke. Kort efteråt uppfyllde ambassadören verkligen detta löfte, men han och Wind afsände derjemte, angående alla dessa omständigheter, en rapport till Bernstorff [2]).

---

sätt igenom en så solenn deputation förklarat sitt nöje och välbehag öfver den med Danmark slutna förbindelsen, och äfven förklarat sig ej kunna inse, hvarföre en så allmänt bekant sak nu längre skulle tyst hållas."

Såsom man torde observera, är af Löwenhjelms uttryck icke fullt tydligt, huruvida de sist anförda orden "och äfven förklarat.... tyst hållas" böra hänföras till Juel eller till deputationen.

[1]) Tessin hade under detta samtal omnämnt, att man ämnade sända grefve Hans Henrik von Liewen till Köpenhamn för att återlemna den af den aflidne svenske konungen burna elefanterorden, samt för att å Adolf Fredriks vägnar öfverbringa serafimerorden åt Fredrik V.

[2]) Juel och Wind conjunct. till Bernstorff, d. 19 (30) Okt.

Denna rapport besvarades af Bernstorff genom en skrifvelse, som tillräckligt visar, att danska hofvet tröttnat vid dessa idkeligen återkommande uppmaningar och nu föresatt sig att afklippa dem med ens, dock under iakttagande af alla höflighetens former. Man ville naturligtvis icke väcka något tvifvel hos svenska regeringen om giftermålsaftalets framtida bestånd, men man ville att saken skulle nedtystas, tills den tid komme, då man kunde låta eklateringen och bröllopet gå hand i hand. Några mera speciela bevekelsegrunder till uppskjutandet af deklarationen, än dem Juel och Wind redan förut haft befallning att för Tessin framställa, uppgåfvos egentligen ej heller nu. Bernstorff förklarar, att "les raisons les plus fortes et les plus sérieuses, mais dont aucune ne peut ni ne doit faire la moindre peine ni donner le moindre ombrage à la Suède, empêchent le Roi de varier sur cette condition préliminaire qu'il a attachée d'abord à la réponse qu'il a donnée aux premières ouvertures qui lui ont été faites sur ce sujet" (neml. giftermålsaffären). För öfrigt heter det vidare: "Sa Majesté vous charge de ne pas dissimuler la constance de cette résolution au Comte de Tessin et même de dire à ce ministre que le Roi regarderait comme une preuve de l'amitié de la Cour de Suède, dont il serait véritablement reconnaissant, si elle voulait bien ne plus le presser sur un aveu que, vu son désir de lui complaire, il ne refusait qu'avec peine, mais qu'il ne pouvait pas accorder. Vous pourrez, messieurs, vous expliquer ainsi avec d'autant plus de sûreté que vous ne devez pas craindre d'en être démentis jamais par quelque résolution contraire. Vous connaissez la fermeté de notre maître et vous savez qu'il ignore ce que c'est que de chanceler dans les partis qu'il a pris par sagesse et par des motifs convenables à la raison et à sa gloire. Il serait au reste trop long de vous détailler ces motifs, qu'il vous sera aisé de vous dire à vous-mêmes, et je ne me réserve que d'ajouter que je me flatte que l'on n'aura pas grande peine à acquiescer où vous êtes, à ce que vous y direz sur ce sujet de la part de Sa Majesté, vu que nous savons déjà suffisamment que le secret de cette négociation, quoique si fortement recommandé par nous, n'a pas été gardé au delà de la convenance et qu'ainsi la publication pourrait être une formalité de plus, mais non pas une nouvelle pour ceux à qui elle doit donner de la joie." [1])

[1]) Bernstorff till Juel och Wind conjunct., d. 31 Okt. (11 Nov.).

Moltkes enskilda svar till Juel var förmodligen äfven afpassadt i ändamål att förekomma hvarje ytterligare uppfordran från svenska regeringens sida rörande detta ämne [1]).

Kort efter dessa brefs framkomst blefvo Juel och Wind d. 6 (17) November, vid sitt vanliga veckosammanträde med Tessin, af denne tillsporda, huruvida de icke erhållit något slutligt besked om hvad konung Fredriks bestämda vilja vore rörande deklarationsfrågan. Utan att för Tessin omnämna, det någon instruktion derom fanns i den skrifvelse de nyss emottagit från Bernstorff (af hvars uttryck de dock synas hafva på ett och annat ställe i sitt genmäle till Tessin betjenat sig nästan ordagrannt), afgåfvo de nu ungefär följande förklaring. De hade vetat, att de starkaste skäl, bland hvilka dock intet enda vore af natur att böra kunna i ringaste mån väcka några farhågor hos svenska hofvet, tillbakahölle konungen från att tillåta förlofningens offentliggörande, innan de höga kontrahenterna vore giftvuxna; alltså hade hvarken ambassadören eller envoyéen understått sig att fortfarande ministerialiter behandla ärendet, ej heller att ens vidröra det i någon rapport till konungen, och detta så mycket mindre, som de dels på förhand varit öfvertygade, att konungen icke skulle ändra sitt beslut, dels fruktat utsätta sig för hans misshag; men för att dock på något sätt i denna sak visa tillmöteskommande mot Tessin och dd. ss. majestäters önskan, hade Juel tillskrifvit Moltke ett enskildt bref med anhållan att blifva "plus pertinemment" underrättad om sin konungs tänkesätt i denna fråga och ville dessutom, för att gifva ett bevis derpå, att hans (Juels) handlingssätt dikterades af förtroende och ärlighet, låta Tessin sjelf få läsa det svar, som på nämnde bref bekommits. — Härmed öfverräckte han Moltkes bref. Tessin genomläste det med mycken uppmärksamhet. Han påpekade sedermera ånyo, huru angenäm för svenska konungaparet och hela nationen en eklatering skulle hafva varit; han medgaf att saken varit på tal i rådet, men han försäkrade, att man ingen högre önskan hade, än att i allt vara danska konungen till nöjes; — och han tillade slutligen, att, om han (Tessin)

[1]) På grund af Juels uppgifter antaga vi, att Moltke egenhändigt — och icke genom Bernstorff — besvarat hans skrifvelse. Juel säger sig — såsom man längre fram får se — hafva uppvisat för Tessin Moltkes bref. Vi hafva dock icke lyckats påträffa detsamma hvarken bland ministerskrifvelserna eller bland andra papper i danska geheime- eller utrikes-arkiven.

måhända visat någon efterhängsenhet, så hade sådant haft sin grund äfven i hans önskan att blifva fullständigt underrättad om h. danska maj:ts innersta tanke, och detta för att i nödfall kunna förekomma, det man i rådet eller annorstädes skulle fatta beslut att hos danska hofvet låta göra förnyade föreställningar i ämnet. — Juel och Wind underläto nu ej att vederbörligen inpassa den Bernstorffska frasen: "Hans danska maj:t skulle med synnerlig erkänsla och såsom ett verkligt vänskapsprof anse, om svenska hofvet ville afstå från att ytterligare ansätta honom angående en tillåtelse, hvilken han, i betraktande af sin åstundan att städse kunna göra nämnde hof till viljes, endast med största ledsnad kunde vägra" — och för Tessin återstod således ingenting annat än att definitivt lofva, det saken ej mera skulle blifva bragt på tal [1]).

Från denna tid upphörde dessa för danska hofvet så obehagliga påtryckningar. I det vid riksdagens slut afgifna svaret på kongl. maj:ts sekreta proposition, hvilket skulle gälla såsom ständernas testamente, ingick visserligen en uppmaning, att man borde påyrka, det den ingångna familjeförbindelsen måtte med det snaraste blifva kungjord; men denna uppmaning föranledde icke ringaste åtgärd från svenska regeringens sida. Man begrep naturligtvis, att det senaste afslaget vore att anse, hvad de blifvande makarnas omyndighetsålder beträffade, såsom gifvet en gång för alla. Också lärer väl detta afslag näppeligen hafva väckt någon ledsnad hos prins Gustafs föräldrar.

Beträffande Lovisa Ulrikas önskan, att Sofia Magdalena skulle blifva vid svenska hofvet uppfostrad, hafva vi antydt, hurusom man förmodat, att hon med en sådan begäran åsyftade att lägga hinder i vägen för den tillämnade öfverenskommelsen. Att hon ihärdigt vidhöll sin begäran, äfven sedan förlofningen blifvit definitivt afgjord, *kan* visserligen hafva härrört från samma hemliga afsigt, eller måhända helt enkelt från vanlig envishet. Men man skulle också kunna tänka sig, att hon, äfven från första början, haft andra bevekelsegrunder till sin anhållan. Hon kan t. ex. hafva verkligen önskat att, för den händelse förbindelsen komme till stånd, bereda sig tillfälle att inplanta *sina* åsigter hos sin sons tillkommande brud och tidigt vänja denna

[1]) Juel och Wind conjunct. till k. Fredrik V, d. 8 (19) Nov.

att i allt vara hennes vilja underdånig. Hon kan derjemte hafva hyst den beräkningen att vända sig förbindelsen till godo i än vidsträcktare mån: om hon nemligen lyckades få sig prinsessan genast tillsänd, skulle hon ju i henne hafva förskaffat sig ett slags "otage" för danska hofvets framtida undfallenhet gent emot det svenska konungaparet och dess magtutvidgningsplaner. Ty åtminstone *en* hållhake på den danska ministèren och på konung Fredrik sjelf — om Danmark med öppet våld eller på annat sätt ville till nämnde planers hämmande inblanda sig i de svenska partistriderna — skulle det vara, att prinsessan, vare sig förlofningen vore eklaterad eller icke, befunne sig i svenska drottningens händer. Att under sådana omständigheter stöta sig med den senare skulle naturligtvis förefalla Danmark ytterst obehagligt. Prinsessans blotta vistande vid svenska hofvet skulle redan i och för sig varit liktydigt med en eklatering, och man kunde ju förmoda, att konung Fredrik, efter att hafva lemnat sin dotter ifrån sig, skulle, om icke just till hvad pris som helst, så dock åtminstone i det aldra längsta söka undvika allt, som kunde leda till en ruptur af förlofningen och som på detta eller annat sätt skulle möjligen lända till men för prinsessans framtid. — Men i en eklatering, *utan* att Sofia Magdalena då blefve till svenska hofvet aflemnad, kunde Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika väl svårligen se någon borgen för medhåll eller ens för passivitet från Danmarks sida, i händelse de företoge någon kraftåtgärd till ändrande af den svenska regeringsformen. Alldeles otänkbart är dock icke, att de åt Tessins sträfvanden egnat något flygtigt intresse, kanske framkalladt af något Lovisa Ulrikas hugskott, att hon, om eklateringen först blefve genomdrifven, skulle längre fram kunna, med bättre påföljd än förut, upptaga uppfostringsfrågan. Men de Tessinska försöken misslyckades och blefvo af danska hofvet tillbakavisade på ett sätt, som tydligt ådagalade, att afslaget var oåterkalleligt. Sådant måtte väl äfven för Lovisa Ulrika varit ett tillräckligt skäl att afstå från *sin* begäran och att icke heller sedermera förnya den, oaktadt danska drottningen kort efteråt — i slutet af året 1751 — afled, och dennas moderskärlek följakligen icke längre skulle kunnat tjena konung Fredrik till pretext för vägran. För öfrigt tro vi, att både Lovisa Ulrika och hennes gemål, trots all deras skenbara höflighet mot danska hofvet och dess ministrar, dock i

själ och hjerta bibehöllo sin ursprungliga obenägenhet mot hela giftermålsaffären. Att de under en följd af år lade band på denna sin innersta känsla — ett uppförande, som skulle kunna fresta till det antagande, att de vid denna tidpunkt varit nästan försonade med tanken på den danska förbindelsen — torde snarast hafva härrört från det betraktelsesätt, hvarmedelst Lovisa Ulrika redan långt tidigare sökt trösta sig öfver den henne misshagliga planen, och hvilket hon i ett bref till sin broder, prins August Wilhelm af Preussen, antydt med orden: "tout peut se changer dans 15 ans; ainsi rien n'est perdu" [1]).

Det var från rådspartiet, som eklateringsfrågan ledde sitt upphof. Afsigten har i det föregående blifvit vidrörd. Den kan närmare betecknas sålunda: man önskade få gifva åt mindre vänskapligt sinnade magter och väl isynnerhet åt Ryssland, ett rätt påtagligt bevis på den enighet, som rådde mellan Sverige och Danmark, och man ville liksom fastbinda Danmark vid det system, som nyligen med så mycket besvär blifvit upprättadt i norden, samt derjemte söka åt Sverige bereda inom detta system ett slags öfvertag öfver Danmark. Orsaken hvarföre rådspartiets ifver för nämnde fråga började stegras, när riksdagen tillstundade, hafva vi också påpekat. Troligt är att Tessin till den enträgenhet, hvarmed han, både kort före riksdagen och under densamma, sökte hos danska hofvet genomdrifva förslaget, hade äfven någon personlig bevekelsegrund. Vi veta ej, huruvida han redan nu var fullt besluten att afgå från kanslipresidentstolen, men om han än var det, så önskade han förmodligen likväl att genom en ny lysande statsmannabragd ställa sin oförliknelighet i desto klarare dager inför ständerna.

I Berckentins "Bemærkninger", dem vi utförligt meddelat, har läsaren till fullo sett, hvilka de hemliga skäl voro, som för-

[1]) Brefvet uppgifves af Fryxell såsom befintligt bland (numera aflidne) H. Exc. Grefve Manderströms samlingar och lär vara dateradt d. 18 Febr. 1750. — Vi undra, huruvida icke detta datum är origtigt hvad årtalet beträffar. Lovisa Ulrika tyckes — att döma efter hennes journal — icke hafva egt någon kunskap om giftermålsförslaget, förr än vid början af sommaren nämnde år. De i samma skrifvelse förekommande orden "vous saurez sans doute qu'on a *disposé* de la main de Gustave" synas oss antyda, att brefvet härrör från början af 1751, då förlofningen helt nyligen var ingången. Vi anse det icke vara otroligt, att årtalet 1750 kan vara en misskrifning af Lovisa Ulrika, i st. f. 1751.

Wind berättar i sin dep. af d. 21 Dec. 1750 (1 Jan. 1751), att preussiska ministern i Stockholm sannolikt vore bland de personer, som fått förtroende om giftermålssaken.

anledde danska hofvet att afböja både eklateringen och Lovisa Ulrikas begäran att genast få emottaga prinsessan. Beträffande sistnämnda förslag tro vi, att skandalen af den spanska infantinnans snöpliga hemsändande från Versaillerhofvet måste för konung Fredrik V hafva stått såsom ett särdeles kraftigt varnande exempel, hvilket, äfven om inga andra betänkligheter förefunnits, svårligen skulle hafva på honom förfelat att göra verkan.

En omständighet, som genast faller i ögonen, när man med afseende på giftermålsunderhandlingarna ransakar brefvexlingen mellan danska hofvet och dess i Stockholm varande ministrar Wind och Juel, är att hvarken dessa eller hofvet sjelf tyckas haft någon föreställning derom, att giftermålsaffären betraktades med ovilja af det svenska konungaparet. I sina depescher och relationer framhöllo båda sändebuden tvärtom åtskilliga gånger, att förbindelsen var med högsta välbehag ansedd ej mindre af Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, än af rådet och hela nationen. Då t. ex. Wind lemnar rapport om den på Ulriksdal honom gifna audiens, vid hvilken han till d. v. tronföljareparet framförde sitt hofs komplimenter i anledning af förlofningen, skildrar han den tillfredsställelse, de höga personerna vid detta tillfälle visat. Och dock är det rörande just samma ceremonibesök Lovisa Ulrika skrifver i sin journal: "Wind icke särdeles uppbyggd öfver denna audience". — Ytterligare påstår Wind, att tronföljareparets glädje vid den för prins Gustaf tillstälda festen varit "marquée". Om samma högtidlighet skrifver deremot Lovisa Ulrika i nämnde journal: "efter soupern drogo sig Högheterna tillbaka, som vid hela fêten varit mycket serieux". — Juel å sin sida kunde aldrig nog prisa den artighet och den välvilja, hvarmed han vid sin ankomst till Sverige blifvit äfven af Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika bemött, och om uppriktigheten af dessas vänskap för Danmark och dess konungahus visar han sig äfven framgent, i sina från Stockholm aflåtna skrifvelser, lika fullt och fast öfvertygad, som Wind synes vara det. Om det danska hofvet och dess sändebud verkligen vid den tiden varit okunniga om Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas aversion för giftermålsplanen, måste denna okunnighet hafva hufvudsakligast berott derpå, att de tvister, som i anledning af denna plan egde rum särskildt mellan Tessin och d. v. tronföljareparet, måtte redan från underhandlingarnas första början, och under ett par år

derefter, hafva blifvit temligen sorgfälligt dolda af de personer, hvilka om denna oenighet hade kännedom. Dessutom bör man erinra sig, att den häftigaste striden troligen redan var förbi, och att väl Lovisa Ulrikas första harm hunnit i viss mån lugna sig, innan Wind erhållit förtroende om giftermålsunderhandlingen, hvilket ej blef honom gifvet förr än i Dec. 1750; samt slutligen, att Juels ankomst till Stockholm inträffade ännu långt senare, eller först i Augusti 1751 [1]). Att danska hofvet deremot, åtminstone vid början af år 1752, fattat någon misstanka, att Adolf Fredrik ännu harmades öfver den holsteinska utbytestraktaten, och att hans stämning mot Danmark således ej vore den bästa, är temligen säkert. Juel och Wind hade på nyåret inför sin suverän upprepat sitt vanliga vittnesbörd om allsköns välvilja från svensk sida, hvilket för tillfället var stiliseradt på följande vis: "nous vivons heureusement dans une époque où tout concourt au bien du service de V. M., et nous avons la douce satisfaction de voir que la cour et toute la nation réunissent leurs voeux aux nôtres pour le bonheur et la gloire de Son règne" [2]). — Förmodligen var det icke utan öfverraskning, som de kort efteråt från Bernstorff mottogo ett så lydande svar: "Peu de nouvelles ont pu être plus agréables et plus satisfaisantes au Roi, que celle que V. Exc. et Vous, Monsieur, Lui avez donnée souvent de l'amitié que le Roi de Suède Lui portait, et de la disposition sincère de ce Prince à remplir les engagements et à cultiver la bonne intelligence si heureusement rétablie et affermie entre les deux maisons royales et entre les deux couronnes. Mais je ne dois pas Vous dissimuler, Messieurs, que d'autres rapports qui nous viennent en foule, ne confirment point ces espérances que Vous avez conçues. On nous assure que S. Majesté Suédoise est toujours livrée aux préjugés de son éducation et de ses premières années, qu'elle ne s'occupe que des regrets qu'elle donne au

[1]) Att de båda ministrarne dock hört någonting glunkas om det svenska konungaparets obenägenhet, men betraktat alltsammans som ett löst tal, ses af deras relation till k. Fredrik V, d. 11 (22) Okt. 1751. De uttrycka sig här sålunda: .."On ne rougit pas de débiter que V. Majesté ressentira le désagrément arrivé au Baron Flemming, vu qu'Elle aurait souhaité qu'il eût été sénateur. Tantôt on veut faire accroire que ce ministre a conclu le mariage du Prince Gustave malgré l'avis et l'agrément de Leurs Majestés Suédoises, tantôt que nous concourons avec le dit Ambassadeur (neml. Havrincourt) en tout ce qu'il fait; pareilles idées ne peuvent manquer que de nous revenir"....

[2]) Juel och Wind conjunct. till k. Fredrik V, d. 30 Dec. 1751 (10 Jan. 1752).

traité par lequel elle a renoncé au Holstein et à ses prétentions sur le Slesvic; et que tous ceux qui lui représentent ce traité comme l'ouvrage de ses ennemis et de ceux qui l'ont trahi, sont admis à sa confiance, et l'on ajoute enfin que ce Prince pousse l'inconstance et le ressentiment contre les gens qu'on a su lui rendre odieux, au point d'avoir fait des démarches pour se jeter entre les bras de la Russie." . . . [1]) — Denna något ampra skrifvelse kunde dock ej förmå Juel och Wind att ändra sin åsigt om svenska konungens tänkesätt mot Danmark. I sitt svar förklarade de, att de ingenting märkt, som kunde rättfärdiga Bernstorffs misstroende, och de hemstälde till denne, huruvida icke de notiser han omnämnt, ganska väl kunde antagas härröra från det håll, hvarifrån så många andra vanrykten ledde sitt upphof. Samma partianda, som sökte nedsvärta Adolf Fredrik i svenska folkets ögon, kunde ju tänkas hafva velat skada honom äfven vid danska hofvet, "à fin d'entretenir à la fois la méfiance et la discorde hors du royaume comme dans le coeur du pays et de profiter toujours de la mésintelligence des autres". På något hans hemliga förstånd med ryska hofvet ville de båda ministrarne ingalunda tro. För öfrigt tillade de: "Nous avons de plus de la peine à concilier les préjugés qu'on veut prêter à ce Prince avec les témoignages d'amitié dont nous sommes témoins aussi bien que l'envie et l'ardeur même avec laquelle Leurs Majestés Suédoises de concert avec toute la nation sont portées pour l'accomplissement des engagaments pris avec notre Cour et surtout de l'alliance projettée. . . . [2])

Vid denna för deras hjertan långt mera än för deras skarpsynthet hedrande tro på uppriktigheten af det svenska konungaparets vänskap för Danmark förblefvo Juel och Wind stadigt under hela den återstående tiden af deras vistelse i Sverige. Den förre afreste från Stockholm d. 8 (19) Maj 1752, ungefär en månad före riksdagens slut. Wind åter qvarstannade på sin ministerpost ännu ett års tid, hvarefter han i Maj 1753 lemnade Sverige. Under denna period hade han ingenting vigtigt att inberätta rörande giftermålsaffären. En redogörelse för och en afskrift ur senaste ständers testamente, hvari äfven nämnde sak till konungens och rådets synnerliga omvårdnad rekommendera-

[1]) Bernstorff till Juel och Wind conjunct., d. 11 (22) Jan. 1752.
[2]) Juel och Wind conjunct. till Bernstorff, d. 21 Jan. (1 Febr.) 1752.

des, underlät han naturligtvis icke att öfversända till Köpenhamn [1]). Af rapporterna ser man, att både svenska konungen och regeringen visade mycken artighet mot danska hofvet och mot Wind. När denne i högtidlig audiens öfverräckte elefanterordens insignier till Adolf Fredrik, inskränkte sig den senare icke till de vid ett sådant tillfälle brukliga höflighetsbetygelserna, utan gjorde ett undantag från det vanliga hofceremonielet, i ty att han tillät baron Juel-Wind, som till Stockholm öfverfört nämnde ordenstecken, vara tillstädes och blifva förestäld vid samma audiens. För öfrigt fick Juel-Wind, efter företrädets slut, sig tillstäld en gulddosa såsom present från konungen, samt blef inbjuden till den kungliga taffeln. Någon tid efteråt erhöll Wind sjelf och ur konungens egen hand en dyrbar ring till minnesgåfva. Äfven A. J. von Höpken, den nye kanslipresidenten, förde gentemot Wind i allo samma vänskapliga språk, som Tessin hade fört [2]).

Vi hafva nyss antydt, att i danska hofvets korrespondens med sina ministrar Juel och Wind ingenting förr än mot slutet af år 1751 förekommer, som skulle kunna bevisa, att man i Danmark egde någon kunskap om Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas missbelåtenhet med giftermålsaffären. Å andra sidan åter lära svenska hofvet och dess diplomater, så vidt vi veta, varit okunniga derom, att konung Fredrik V, såsom Moltke omtalar, önskat en förbindelse mellan sin äldsta dotter och prins Georg af Wales. Att ett sådant giftermålsförslag på sätt och vis varit å bane, ser man såväl af danska geheimeregistraturet för år 1751, som ock af en skrifvelse s. å. från danska gesandten Rosencrantz i London. När och huru detta förslag först väcktes, derom kan man dock icke genom nämnde handlingar vinna någon fullständig upplysning. I en granskning af de Moltkeska uppgifterna vilja vi icke fördjupa oss, helst sådant skulle vara en lönlös möda, utan vi inskränka oss till att helt enkelt uttala vår förmodan, att Titley sannolikt under någon af de sista månaderna af året 1750 gjort hos danska hofvet den första af de engelska propositioner, som Moltke omnämner. För öfrigt anse vi oss böra nu till slut meddela våra läsare verba formalia

[1]) Wind till k. Fredrik V, d. 7 (18) Juli 1752.
[2]) Dens. till dens., d. 19 (30) Sept. 1752; Wind till Bernstorff, d. 13 (24) Okt. s. å. och d. 13 Mars 1753.

af hvad vi bland danska ministerskrifvelser påträffat rörande det ifrågavarande dunkla ämnet. Vi anföra först och främst ett aktstycke, som har till öfverskrift: "Note, welches dem hiesigen Königl. Grossbritannischen Envoyé von Titley, in Antwort auf dessen Antrag betreffend eine zwischen der Printzessin Sophia Magdalena Königl. Hoh:t und den Printzen George von Engelland zu stifftende Mariage, ohne datum und Unterschrifft zugestellet worden. Mundiret d. 15 Martii Anno 1751."

Aktstycket har följande lydelse:

"Le Roi auquel j'ai eu l'honneur de rendre compte de la note que Vouz m'avez remise, m'ordonne de Vous dire en réponse: que rempli constamment des sentiments de l'amitié la plus sincère et de la plus parfaite considération pour S. Majesté Britannique, Il serait toujours porté à multiplier et à resserrer les noeuds déjà si étroits qui Le lient avec Elle, et que surtout Il se ferait une véritable satisfaction de pouvoir rendre à la Maison Royale et à la Couronne de la Grande-Brétagne par une des Princesses ses Filles, heritière des vertus et des qualités de la Mère, le bien précieux qu'Il avait reçu d'Elle dans la Personne de la Reine. Mais comme les mêmes motifs et les mêmes réflexions qui retiennent le Roi de la Grande-Brétagne d'engager déjà S. A. R. le Prince George son Petit-Fils, animent également le coeur paternel de Sa Majesté pour les Princesses ses Filles, Elle ne croit pas pouvoir prendre aujourd'hui d'autre résolution sur la proposition éventuelle que Vous venez de me faire, que celle d'assurer le Roi Votre Maître que si, lorsque le Prince son Petit-Fils sera en âge de consentir de sa propre volonté à Ses vues, Sa Majesté Britannique continue de souhaiter en mariage pour ce Prince une de Leurs Altesses Royales les Princesses, Sa Majesté se fera un plaisir de Lui accorder celle qu'Il désirera, pourvu que cette Princesse soit encore libre alors, et que Sa Majesté puisse dans ce temps-là disposer encore de sa main."

Dernäst meddela vi ett utdrag ur en d. 11 (22) Okt. 1751 daterad depesch till Bernstorff från den ofvannämnde Rosencrantz:

... "Il (neml. engelske premierministern, hertigen af Newcastle) me pria de le marquer à V. Exc.... que le désir de S. Majesté (Britannique) de s'unir le plus étroitement qu'il serait possible et par des liens redoublés avec notre très-gracieux Maître

était très-vif et trés-sincère, que M:r Titley avait fait quelques ouvertures sur des discours, qui s'étaient tenus chez nous pour un mariage qui tendait à ce but, qu'il ne paraissait pas qu'on l'êut écouté avec beaucoup d'empressement, qu'à la vérité le Prince et la Princesse étaient encore jeunes, mais qu'en tout M:r Titley n'avait rien fait dans cette affaire qui ne fût ordonné et (ou) approuvé par S. Majesté Britannique. J'ai assuré le Duc que je ne manquerais pas de le transmettre fidèlement à V. Exc. et lui ai répondu en termes généraux qu'il jugeait bien que rien ne retenait S. Majesté sur ce mariage que la jeunesse de Madame la Princesse et que l'on ne regarderait jamais avec indifférence la proposition d'un mariage avec le Prince de Galles."...

I Bernstorffs d. 2 (13) Nov. daterade svar på denna depesch förekomma följande ord:

... "Le Roi a approuvé de même la réponse que Vous avez donnée à ce ministre (Hertigen af Newcastle) lorsqu'il Vous a touché l'article des mariages proposés par le Sieur Titley, et Vous agirez dans l'intention de S. Majesté en ne parlant de cette affaire que quand on Vous en parlera, en ne Vous expliquant même alors sur ce sujet qu'en termes généraux."...

Några ytterligare upplysningar rörande nämnda engelska giftermålsförslag kunna vi icke meddela.

Strödda Meddelanden.

I.

Några kritiska anmärkningar rörande slaget vid Lützen.

Af C. T. Odhner.

Det är icke länge sedan slaget vid Lützen varit föremål för en utförlig kritisk behandling af en tysk forskare, nämligen *G. Droysen*, hvilken i Deutsche Forschungen, V, s. 69 ff. ("Die Schlacht bei Lützen"), företagit sig att genomgå och pröfva de vigtigaste källorna för denna drabbnings historia. Från svensk sida deremot har man, oaktadt det stora intresse detta slag för oss måste ega, hufvudsakligen nöjt sig med att samla och återgifva dessa källor utan närmare pröfning af deras halt. Väl har *Fryxell* i sina berättelser lemnat en för raskhet och lif utmärkt skildring af slaget och *Geijer* i sin historia på ett förträffligt sätt sammanfört och ordnat alla kända uppgifter om detsamma — väl har i en senare tid *Mankell* (Svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag, I, 195 ff.) lemnat en ur militärisk synpunkt förtjenstfull teckning af slaget, äfvensom *Cronholms* framställning af samma ämne (Sveriges historia under Gustaf II Adolfs regering, VI, 2, ss. 471 ff.) grundar sig på omfattande studier af den hithörande literaturen. Men ingendera af dessa författare synes hafva underkastat källorna en fullständig kritisk utredning; de synas ej hafva undersökt ursprunget och pröfvat värdet af hvarje särskild källa, som de begagnat, eller skilt emellan de ursprungliga, primära uppgifterna, meddelade af personer, som sjelfva deltagit i slaget, och sådana, som stamma från andra eller tredje hand, utan de hafva sammansmält alla dessa till värdet så olikartade uppgifter i en gemensam framställning.

En noggrann kritisk behandling af källorna är i fråga om slaget vid Lützen kanske mer än eljest af behofvet påkallad. Särskilda omständigheter hafva bidragit att försvåra en klar uppfattning af hvad som tilldrog sig i slaget. Den under större delen af dagen rådande dimman gjorde det svårt äfven för de i slaget deltagande att bilda sig en tydlig föreställning om dess utveckling och gång, något som Chemnitz uttryckligen påpekar. Vidare har man från den svenska sidan saknat en af öfverbefälhafvaren uppsatt utförlig rapport — någon sådan har sannolikt aldrig blifvit afgifven — man har varit hän-

visad till en del korta och ofullständiga meddelanden af personer, af hvilka de flesta icke varit i tillfälle att skaffa sig en öfverblick af händelserna, utan blott känt enstaka moment af striden. Ett af dessa moment, nemligen konungens fall, tilldrog sig så all uppmärksamhet, att slagets gång för öfrigt deraf trängdes i bakgrunden. I följd af det intresse, som Gustaf Adolfs fall gifvit åt denna strid, har densamma mer än de flesta blifvit föremål för olika traditioner och berättelser, flygblad och flygskrifter, relationer och uppteckningar samt historiska skildringar i stor mängd. När man känner, hur den mythbildande fantasien förmår att omskapa ett enkelt historiskt faktum, som hon bemäktigat sig, så inser man, hur nödvändigt det är, i ett sådant fall som detta, att "ransaka skrifterna", att skilja kärnan från det omhölje, hvarmed hon blifvit af traditionen omspunnen. Till en dylik utredning skola följande rader lemna ett bidrag. Vi skola till en början redogöra för de vigtigaste källorna till slagets historia och följa dervid Droysens ledning, dock med väsentliga modifikationer och tillägg.

I. De primära och grundläggande källorna för beskrifningen af slaget äro naturligtvis de ur första hand stammande, uppgifter af trovärdiga personer, som deltagit i slaget och som kort derefter meddelat desamma. De vigtigaste till denna grupp hörande källor äro följande (vi förbigå några dels betydelselösa dels anonyma skrifvelser):

a) På svenska sidan:

1. Hofmarskalken *Bernolf von Kreilsheims* bref (tryckt i Krigshistoriskt Arkiv, II, n:o 862). Utan datum och adress. Det framgår dock af innehållet, att det är skrifvet till drottningens hofmästare (A. H. Pentz), och det är sannolikt skrifvet redan dagen efter slaget, enär Kreilsheim anmodar mottagaren att underrätta drottningen om den sorgliga tilldragelsen. Brefvet är kort och handlar mest om konungens fall.

2. Ryttmästare *Bodo v. Bodenhausens* memorial (delvis tryckt hos Glafey, De gladio Gustavi Adolphi, Lips. 1749, p. 10, 11). Detta memorial skulle tjena till ledning för Bodenhausen, som å hertig Bernhards vägnar till kurfursten af Sachsen öfverbragte nyheten om slaget. Af andra källor ser man, att det är uppsatt d. 7 nov. Mycket kortfattadt.

3. *Johan Georg Vitzthum von Eckstedt* och *Ehrich Volckmar Berlebsch*, två i slaget deltagande officerare, till kurf. af Sachsen (delvis tr. hos Glafey a. st. s. 12 ff.). Brefvet, som är skrifvet kort efter händelsen, är temligen utförligt om sjelfva slaget.

4. General *Kniephausens* bref, dat. Weissenfels d. 8 nov. (Nordalbingische Studien, I, 49). Kortfattadt.

5. Öfversten i svensk tjenst *George Fleetwood* till sin fader Sir William Fleetwood i England, Stateene (Stettin) d. 22 nov. Efter en nära samtidig afskrift publiceradt af Sir Philip de Malpas Grey Egerton och tryckt "for the Camden Society", 1847. Fleetwood deltog i striden, men sannolikt utan befäl. Se bilagan II.

6. Hoftrumpetaren *Jöns Månssön Theets* anteckningar (öfvers. från tyskan i Histor. Archivum, I, 24 ff.). Trovärdigheten af dessa anteckningar försvagas derigenom, att man ingenting känner vare sig om förf. eller om det sätt, hvarpå hans anteckninger uppstått och utgifvits. Dessutom befann sig förf. ej i den ställning, att han kunde skaffa sig de bästa underrättelser.

b) På kejserliga sidan:

7. *Diodatis* rappórt till kejsaren. Generalqvartermästaren Giulio Diodati sändes af Wallenstein till Wien att afgifva muntlig rapport om slaget, hvilket han ock d. $\frac{18}{28}$ nov. fullgjorde. På kejsarens befallning uppsatte han rapporten skriftligen. Det italienska originalet jämte en samtida tysk öfversättning är publiceradt af Fiedler i Deutsche Forschungen, IV, s. 557 ff. Denna rapport är den utförligaste af alla hithörande källor.

8. *Wallenstein* till gen. Aldringen af Leipzig d. $\frac{7}{17}$ nov. (tr. hos Aretin, Wallenstein, Urk. n:o 20).

9. *Silvio Piccolomini Aragona*, ryttmästare vid kejserl. regementet Piccolomini, till sin farbror, ärkebiskop Ascanio P. i Siena, dat. Rautenitz d. $\frac{22 \text{ nov.}}{2 \text{ dec.}}$ (Originalet finnes i stadsbiblioteket i Siena. Aftryckt i Archivio storico italiano för 1871, p. 239 ff. Meddelas i öfversättning såsom bilaga I.)

Af ofvannämda nio aktstycken hafva n:is 5, 8 och 9 varit för Droysen obekanta.

II. I andra rummet, näst efter dessa originala berättelser, komma de, hvilka väl meddelats af personer, som icke deltagit i slaget, men grunda sig på uppgifter af ögonvittnen Sådana äro:

1—2. Två skrifvelser dat. Grimma d. 13 och 18 nov. (Nordalbing. Studien, I, 50 o. 78), af hvilka det förra utan tvifvel har *Grubbe* till författare (se Droysens bevis a. st. s. 85).

3. Extract Schreiben aus Berlin d. 14 nov. (Krigshistor. Arkiv, II, n:o 867). Grundar sig på uppgifter, som Kniephausens sekreter å hans vägnar meddelat ståthållaren i Berlin (markgrefve Sigismund).

4. Residenten *Joh. Halleni* bref till riksrådet, dat. Stralsund d. 20 nov. (Krigshist. Arkiv, n:r 869). Grundadt på uppgifter af två svenska officerare, som deltagit i slaget.

5. Drottningens hofmästare *A. H. Pentz* till fältmarskalken (G. Horn) af Erfurt d. 22 nov. (Deutsche Forsch. IV, s. 569 ff.). Brefvet är tydligen grundadt på Kreilsheims meddelande, se I, n:o 1.

6—7. *Salvius* till pfalzgrefven Joh. Kasimir samt till riksrådet; båda brefven, grundade på Grubbes uppgifter, dat. Hamburg d. 25 nov. (Krigshist. Arkiv, II, n:o 872; Gjörwells Sv. Bibl. III, 10).

8. Stadsöfversten i Nürnberg *v. Leubelfings* berättelse, publicerad första gången 1777 i Murrs Journal zur Kunstgeschichte und zur allgemeinen Literatur, IV, s. 63 ff., aftryckt hos Förster, Wallensteins Briefe, II, s. 331 ff. Härom mera i det följande.

9. General *Gallas* till kejsaren d. .... Nov. (Förster, Wallensteins Prozess, s. 94). Uppgifterna erhållna af fältmarskalklöjtnant Holck, Wallensteins närmaste man i slaget.

III. Det tredje slaget af berättelser äro de *flygblad* och *flygskrifter*, som utgåfvos om slaget vid Lützen, liksom om andra vigtiga tilldragelser, och som då spelade ungefär samma roll som tidningarne nu för tiden. Sådana flygskrifter finnas flere; den sannolikt äldsta och tillika den lättast tillgängliga är "*Wahrhafte und eigentliche Relation* von der blutigen Schlacht, zwischen Königl. Majest. zu Schweden etc. und der kaiserl. Armee den 5 und 6 Novemb. des Jahrs 1632, bei Lützen 2 Meil wegs von Leipzig vorgangen und geschehen"[1]), publicerad första gången 1632 (aftryckt, utan titel och med några olikheter, hos Söltl, Der Religionskrieg, III, 328 ff. och med andra skiljaktigheter hos Heilmann, Das Kriegswesen der Kaiserlichen und Schweden). En annan i dec. s. å. utkommen flygskrift är "*Declaration oder wahrhaftige Beschreibung* der Victorie" etc.[2]), hvilken i väsentliga stycken afviker från den förra. Dessa flygskrifter angifva sig vara författade af personer, som deltagit i slaget[3]), och skulle sålunda ega samma trovärdighet, som de i gruppen I upptagna källorna; men trovärdigheten försvagas först genom anonymiteten, men isynnerhet genom publikationens beskaffenhet. Flygskriftsförfattaren liksom dagbladsförfattaren nu för tiden hade till uppgift att meddela den vetgiriga allmänheten så många och så intressanta nyheter som möjligt; dertill kommo i många fall äfven politiska partisyften, förläggarespekulationer o. dyl., hvilket allt gör det omöjligt att under vanliga förhållanden och utan särskild bevisning erkänna en dylik flygskrift såsom fullgod historisk källa, så intressant och upplysande den än i vissa afseenden kan vara. Man har framkastat den gissning, att den förstnämda flygskriften af 1632 utgått från det svenska fältkansliet i Erfurt, men härför finnes ej något bevis.

IV. Vi komma slutligen till det fjärde slaget af källor för slagets historia, nämligen de historiska bearbetningarne och historieskrifvarnes berättelser. De äldsta af dessa äro:

1. *Gottfried, Inventarium Sueciæ*, tryckt i Frankfurt am Main 1632. Beskrifningen öfver slaget vid Lützen förekommer i ett särskildt utgifvet "Appendix" till andra delen, tryckt s. å.; hufvudkällan

---

[1]) Så lyder den titel, under hvilken flygskriften i sin äldsta uppl. citeras af Droysen. Å Kongl. biblioteket finnes en annan uppl. af 1632, tryckt i Leipzig och införd såsom en särskild afdelning af en mer omfattande flygskrift, som bär titeln: "Kurtzer Bericht welcher Massen" etc. och innehåller åtskilligt annat, t. ex. om kejserliga arméns rörelser efter vistelsen vid Nürnberg, krigshändelserna efter slaget vid Lützen m. m. Äfven i beskrifningen af sjelfva slaget synes denna uppl. skilja sig något från den, som Droysen begagnat.

[2]) Denna flygskrift har Droysen sett endast i en upplaga af 1633 och derför begått ett misstag, då han ansett densamma yngre än "Relation von erhaltener Victori" etc. af 1633. Båda finnas i Kongl. bibliotekets samling. Jfr Klemming, Förteckning öfver kgl. bibliotek:s saml. af samtida berätt. om Sv:s krig, s. 11.

[3]) Denna uppgift saknas dock i vissa upplagor af den förstnämda flygskriften.

för denna beskrifning är den nyss omtalade flygskriften af 1632 n:o 1. Om detta arbete och dess författare se G. Droysen: Arlanibæus, Godofredus, Abelinus, sive scriptorum de Gustavi Adolphi expeditione princeps. Berol. 1864, p. 18 ff., 34 ff.

2—4. Från samme publicist, hvars egentliga namn var Abelin, stamma tre andra kort derpå utgifna verk, i hvilka likaledes slaget vid Lützen beskrifves, nämligen *Theatrum europæum*, II, Frankf. 1633, *Mercurius Gallo-Belgicus*, XIX, 2, Frankf. 1633, och *Armorum Suecicorum continuatio ultima*, 1634. För alla tre berättelserna är den i Inventarium Sueciæ förekommande hufvudkällan. Jfr Droysen.

5. *Burgus*, *De bello Suecico*, Leodii 1633 (dedikationen dat. Prag IX Cal. Febr. 1633). Genuesaren P. B. de Burgo var en officer i Wallensteins här, som på grund af kejserliga uppgifter och traditioner författade sin beskrifning af slaget.

6—7. *Mercure français* (en samling af urkunder och relationer till samtidens historia, jemförlig med Theatrum europæum, utgifven af bröderna Richer m. fl. i Paris), XVIII, och Genèverprofessoren *Spanheims* [1]) *Le Soldat Suédois*, båda tryckta 1633. Deras öfverensstämmande berättelse om slaget erinrar delvis om Gottfrieds Inventarium; dertill komma åtskilliga tillsatser ur okänd källa, af hvilka flere bevisligen oriktiga.

8. *The Swedish Intelligencer*, III, London 1633. Detta arbete grundar sig dels på uppgifter af engelska och skotska officerare i svenska hären [2]), dels på flygskrifter och andra tryckta berättelser.

9. *Galeazzo Gualdo Priorato*, *Historia delle Guerre di Ferdinando II e III Imperatori e del Re Filippo IV di Spagna contro Gustavo Adolfo, Re di Svetia e Luigi XIII, Re di Francia, 1630—1640*. Venetia 1642. Hufvudsakligen kompilation efter förut tryckta berättelser och andra, obekanta källor. Föga tillförlitlig.

10. *Khevenhiller*, *Annales Ferdinandei*, XII. Denna del trycktes först 1726, men författades sannolikt kort efter Ferdinand II:s död. Förf. har begagnat Burgus, Inventarium Sueciæ och Theatr. europæum, men derjämte handlingar ur kejserliga arkivet.

11—12. *Mémoires de Richelieu*, VII (Paris 1823), p. 257 ff., och *Vittorio Siri*, *Memorie recondite*, VII (Lyon 1679), p. 540 ff. aftryckt hos Förster, Wallensteins Briefe, II, s. 336 ff. Berättelsen om slaget vid Lützen är i dessa båda arbeten likalydande. Denna utförliga berättelse, hvilken meddelar åtskilliga nya och från den vanliga traditionen afvikande drag, skulle vara en källa af största värde, närmast jämförlig med Diodatis rapport, om man kunde lita på den uppgift, Siri i marginalen till sitt arbete (p. 542) meddelar: "Questa relatione della battaglia di Lutzen è presa da quella che Vaimar mandò al Rè

[1]) Man antager, att Spanheim (född tysk från Oberpfalz) blifvit af svenske gesanten i Schweiz Chr. L. Rasch föranledd att utgifva Le Soldat Suédois.

[2]) Att äfven Fleetwoods bref varit kändt af förf., finner man af berättelsen om kammarjunkaren Truchsess' närvaro vid konungens död, som omtalas nästan med samma ord af båda.

di Francia" (Denna berättelse om slaget vid Lützen är hämtad ur den, som Weimar afgaf till konungen af Frankrike). Det är denna uppgift, äfvensom den omständigheten, att den i Mémoires de Richelieu förekommande berättelsen om slaget är öfverensstämmande, som har kommit Geijer och andra författare att skänka densamma obetingadt förtroende. Men vid närmare granskning visar sig detta förtroende ej vara fullt berättigadt. Hvad som genast förekom oss besynnerligt, var, att hertig Bernhard skulle ha afgifvit en dylik relation till konungen i Frankrike, då han veterligen aldrig afgifvit någon rapport till svenska regeringen, i hvars tjenst han ännu var. Vi vände oss derför, genom välvillig bemedling af denna tidskrifts utgifvare samt svenska legationen i Paris, till den franska arkivstyrelsen med förfrågan, huruvida någon dylik relation, som den hos Siri omtalade, i de franska arkiven vore till finnandes. Härpå erhöllo vi det svar, att någon sådan urkund icke funnes och efter all sannolikhet aldrig funnits, utan förmodade man, att Siri af misstag har till slaget vid Lützen hänfört den berättelse, som hertig Bernhard efter slaget vid Nördlingen afgifvit, för att försvara sig mot Horns beskyllningar, och af hvilken de franska arkiven lära förvara flere exemplar [1]). Antager man denna eller någon likartad förklaring för god, så skulle Siris berättelse om slaget vid Lützen icke ega större betydelse, än andra historiska bearbetningar, snarare mindre, enär Siri i allmänhet icke är känd för någon synnerlig pålitlighet. Men i hvarje fall återstå ännu några omständigheter att förklara i afseende på denna berättelse. En sådan är t. ex. den framstående roll, som hert. Bernhard i samma berättelse spelar, och de eljest okända biomständigheter, som om honom förtäljas; detta låter förmoda, att hert. Bernhard dock stått i något särskildt förhållande till densamma. Dertill kommer, hvad vi redan nämt, att den i Mémoires de Richelieu förekommande beskrifningen af slaget är likalydande med Siris. Hur skall denna öfverensstämmelse förklaras? Geijer, som ej sätter i fråga tillvaron af hert. Bernhards relation, antager naturligtvis, att denna legat till grund för båda berättelserna. Men detta är, oafsedt ofvan nämda meddelande ur de franska arkiven, äfven i och för sig föga antagligt, ty jämför man de båda framställningarna, så finner man, att icke blott berättelsen om slaget, utan ock åtskilliga af konungens fall föranledda reflexioner, hvilka omöjligen kunna tillhöra hert. Bernhard, äro för dem båda gemensamma. En sådan likhet kan endast på det sätt förklaras, att den ene författaren lånat ifrån den andre. G. Droysen (a. st. s. 231) menar, att berättelsen i Mémoires de Richelieu är en öfversättning från Siris, hvilken senare han frånkänner allt värde. Men hur skulle denna förklaring vara möjlig, då Siris berättelse säkerligen är af yngre datum än den andra? Det är visserligen genom

[1]) Sistnämda relation hafva vi eljest icke sett omtalad. Till och med Röse i sitt arbete öfver hertig Bernhard omtalar ingen dylik af hertigen afgifven berättelse om slaget vid Nördlingen.

Rankes forskningar [1]) ådagalagdt, att de s. k. Mémoires de Richelieu ingalunda göra skäl för denna benämning, att de i sjelfva verket ej äro annat än en materialiesamling, en samling af från olika håll sammanförda och olika värde egande anteckningar och utdrag, hvilka aldrig blifvit vederbörligen redigerade eller bearbetade. Men deremot torde det ej kunna betviflas, att de verkligen förskrifva sig från Richelieus tid och tillkommit under hans medverkan, då deremot Siris Memorie recondite näppeligen kunna vara skrifna tidigare än på 1650-talet [2]). Jämför man de båda berättelserna, så får man äfven det intryck, att Siris relation utgör en öfversättning af den andra och ej tvärtom: den Richelieuska är i allmänhet något utförligare och innehåller en och annan mycket speciell detalj, som saknas i Siris berättelse, ett förhållande, som vore svårt att förklara, om den utgjorde en öfversättning från Siri. Antager man på grund häraf den franska berättelsen såsom den äldre, så ökas derigenom, om icke trovärdigheten af Siris marginalanteckning, så dock värdet af sjelfva berättelsen. Om också icke hert. Bernhards relation ligger till grund för densamma, så hade dock Richelieu så goda korrespondenter på alla håll, att han bort kunna inhämta värdefulla upplysningar. Men i hvarje fall får denna berättelse tills vidare icke räknas till de pålitligaste källorna rörande slaget vid Lützen; man har svårt att tillägga den något högre värde, förr än antingen hert. Bernhards relation verkligen påträffas, eller en ny, kritisk upplaga af Mémoires de Richelieu visar, att andra tillförlitliga källor legat till grund för den deri förekommande berättelsen om slaget vid Lützen.

13. *Ph. B. v. Chemnitz'* berättelse om slaget i första delen af hans stora arbete öfver tyska kriget, tryckt i Stettin 1648, är en af de för oss vigtigaste i anseende till det inflytande den utöfvat på alla följande svenska historieskrifvare. Det är väl bekant, att Chemnitz' framställning i allmänhet grundar sig på goda och tillförlitliga källor, i det han haft tillgång till svenska arkivets handlingar. Men hvad angår slaget vid Lützen, hafva tydligen ej många dylika handlingar varit att tillgå; Chemnitz säger uttryckligen, att han följt andras ledning. Att han haft att tillgå muntliga berättelser och traditioner af personer, som deltagit i slaget, är i och för sig rimligt, men man ser ej många spår deraf. Analyserar man hans framställning, så finner man till en början, att redogörelsen för konungens personliga uppträdande före slaget, berättelsen om hans tal till svenskar och tyskar, hans yttranden, innan han kommenderade framåt m. m., är helt och hållet lånad från Gottfrieds Inventarium eller

---

[1]) Französische Geschichte (uppl. 2), V, s. 137 ff.

[2]) Vitt. Siri kom visserligen, i anledning af en i franskt intresse utgifven skrift, 1640 i förbindelse med Richelieu och började sysselsätta sig med samtidens historia, men hans första större arbete, Mercurio (15 delar, tr. 1644—82), behandlar endast tiden efter 1635. Först sedan han 1649 öfverflyttat till Frankrike, började han utarbeta sina Memorie recondite, omfattande tiden 1601—1640 (utkommo i 8 delar 1676—79).

dennas hufvudkälla, den omtalade flygskriften n:o 1 af 1632; talen har dock Chemnitz efter de klassiska författarnes sed betydligt utvidgat. Sjelfva slagets allmänna gång är ock hufvudsakligen framstäld med ledning af Inventarium Sueciæ (resp. flygskriften). Angående konungens fall, hvarom Chemnitz är temligen kortfattad, synes han ha begagnat Kreilsheims bref (I, n:o 1) äfvensom Extract Schreiben aus Berlin (II, n:o 3). Hvad som ger ökad betydelse åt hans framställning och hans val af källor, är att han skref under Axel Oxenstjernas ögon, hvilken naturligtvis skaffat sig de bästa underrättelser om slaget vid Lützen.

14. *Pufendorf*, som i sitt stora arbete öfver tyska kriget plägar troget följa Chemnitz och stundom rent af öfversätter honom, följer honom äfven i framställningen af slagets gång i det hela; men rörande konungens personliga uppträdande och fall afviker han i vissa delar från Chemnitz. Han förbigår de tal och yttranden, som vanligen tillskrifvas konungen före slagets början; vid beskrifningen af konungens fall tillökar han Chemnitz' berättelse med nya detaljer, några hämtade ur Grubbes och Salvii bref (II, n:is 1 o. 7), samt motiverar slutligen utförligt den i Sverige på hans tid gängse meningen, att hert. Frans Albrekt af Sachsen-Lauenburg vore att anse för konungens baneman.

Det är redan nämdt, att Chemnitz' framställning utöfvat stort inflytande på alla följande svenska historieskrifvares redogörelse för slaget vid Lützen. När Fryxell och Geijer utgåfvo sina bekanta teckningar af detsamma (1833 och 1836), funnos emellertid åtskilliga nya förut obegagnade källor att tillgå, och derigenom har deras framställning blifvit i vissa delar modifierad. Granskar man närmare *Fryxells* skildring, så finner man lätt, att han såväl i afseende på förberedelserna till slaget samt konungens tal och yttranden före detsamma, som rörande slagets gång i det hela följer Chemnitz, med ett och annat tillägg ur andra källor, t. ex. Diodatis rapport, Swedish Intelligencer m. fl. Men för berättelsen om konungens fall har han följt andra källor än Chemnitz, nämligen den Leubelfingska relationen, vidare Khevenhiller (eller Burgus från hvilken K. lånat åtskilligt) samt Soldat Suédois; ett och annat har han äfven hämtat ur Siris eller Richelieus berättelse. Sistnämda källa har utöfvat ett betydligt inflytande på *Geijers* framställning, hvilken för öfrigt utmärker sig för den sorgfällighet, hvarmed förf. samlat alla tillgängliga källor och enskilda drag och sökt sammansmälta dem till ett sammanhängande helt, dock utan att tillräckligt aktgifva på deras olika historiska värde. I afseende på slagets allmänna gång följer Geijer, liksom Fryxell, Chemnitz, d. v. s. Gottfrieds Inventarium, med en och annan modifikation efter Diodati o. a. Detta är i grunden äfven förhållandet med de svenska författare, som efter Geijer beskrifvit slaget vid Lützen. Man finner sålunda, att det egentligen är Gottfrieds Inventarium och detta arbetes hufvudkälla, flygskriften af 1632, som ytterst ligga till grund för de svenska framställningarna

af denna tilldragelse. Häraf ser man bäst, hur behöfligt det är, att hela berättelsen från svensk sida underkastas en noggrann revision på grundvalen af de äldsta och tillförlitligaste källorna, d. v. s. de till grupperna I och II hörande.

Vi hafva härmed kortligen redogjort för de vigtigaste källorna till historien om slaget vid Lützen, äfvensom för deras relativa värde, och sökt visa, på hvad sätt de blifvit af historieskrifvarne begagnade. Det är ej vår afsigt att sjelfva göra ett försök till källornas bearbetning; vi hafva alltid hyst den mening, att krigshistorien på ett tillfredsställande sätt kan behandlas endast af militärer eller af sådana historici, som gjort särskilda studier på det militära området (såsom t. ex. Thiers lär hafva gjort). Vi vilja här endast fästa uppmärksamheten på några enstaka moment af striden, hvilka genom en noggrann kritik af källorna torde gestalta sig annorlunda, än man å svensk sida vanligen antagit.

En sådan kritik torde gifva vid handen, att åtskilligt af hvad som vanligen berättas om Gustaf Adolfs personliga uppträdande och sista stunder dels icke kan anses höjdt öfver tvifvelsmål, dels måste rent af förvisas till diktens område. Så t. ex. finner man, att de tal, som Gottfried, Chemnitz och de fleste andre låta konungen hålla före slagets början, samt de vackra och uppbyggliga yttranden, han skulle ha fält dels under förberedelserna till slaget, dels vid dess början, första gången omtalas i flygskrifterna af 1632, från hvilka de sedan gått ur den ena boken i den andra med modifikationer och amplifikationer. De omtalas visserligen äfven i Jöns Månsson Theets anteckningar (I, n:o 6), men i sådana ordalag, att man tydligen ser, att det just är ur flygskriften n:o 1 han hämtat dem (se Droysen a. st. s. 191). Flygskrifterna blifva sålunda den osäkra källan för nämda tilldragelser; vi påstå icke, att de i och för sig måste vara otillförlitliga, men deras trovärdighet måste i hvarje fall bevisas (jfr s. 4), och detta torde ej hafva sig så lätt.

Hvad beträffar Gustaf Adolfs sista stunder och fall, så hänvisa vi till en början till Droysens noggranna kritik rörande denna tilldragelse (a. st. s. 126 ff.), hvaraf framgår, hur ringa det är, som man med någon grad af visshet kan sägas känna derom. Vi hafva dock ett och annat att tillägga eller anmärka vid Droysens behandling af ämnet. Till en början måste vi lägga större vigt, än han synes göra, vid en af de till första gruppen hörande berättelserna om konungens död, nämligen hofmarskalken von Kreilsheims bref (I, n:o 1). Såsom konungens hofmarskalk måste han hafva haft noga reda på konungens personliga förhållanden, omgifning m. m.; han hade att taga närmaste vård om det kungliga liket [1]) och kunde derigenom skaffa sig åtskilliga upplysningar; det var ock han, som hade att underrätta drottningen om tilldragelsen. Kreilsheim förtäljer, att konungen med Stenbocks regemente angripit en trupp kyrassierer, vid hvilket tillfälle

[1]) Att han verkligen så gjorde, synes af Rådsprot. d. 28 mars, d. 25 maj 1633.

han fått venstra armen öfver armbågen sönderskjuten, äfvensom hans häst sårats i halsen; i detta tillstånd hade han i den tjocka dimman kommit att aflägsna sig från sitt folk, åtföljd af endast några få, bland dem hertig Frans Albrekt af Sachsen Lauenburg; derpå hade konungen (förmodligen vid försök att undkomma) blifvit skjuten genom ryggen, så att han fallit af hästen på marken, slutligen fått ett skott rätt genom hufvudet och två värjstygn i kroppen, hvarpå hans lik blifvit utplundradt. Dessa uppgifter, hvilka icke i någon hufvudsaklig punkt strida mot andra till första gruppen hörande, torde få anses fullt tillförlitliga; vi äro på anförda skäl böjda att lägga dem till grund för berättelsen om konungens sista stunder och död, hvilket ock Chemnitz i hufvudsaken gjort.

Redan i Fleetwoods bref, skrifvet 16 dagar efter slaget, och ännu mer i andra gruppens källor finner man tilldragelsen utmålad med åtskilliga biomständigheter. Så meddelas både af Fleetwood (I, n:o 5), af Grubbe (II, n:o 1) och efter honom af Salvius (n:s 6—7) den bekanta berättelsen om den fiendtlige ryttaren, som frågat den svårt sårade konungen, hvem han vore, och fått till svar: "jag är konungen af Sverige", och som, då han af anryckande svenskar hindrades att bortföra konungen, gifvit honom banesåret [1]). Detta drag har blifvit under olika modifikationer upptaget och användt af Theatrum europæum, Swedish Intelligencer, Pufendorf m. fl., äfvensom af Fryxell och Geijer, hvilka dock i enlighet med den 1777 bekantgjorda Leubelfingska relationen satt det i förbindelse med pagen Leubelfings uppträdande.

Den Leubelfingska berättelsen (II, n:o 8) passar i och för sig ej illa tillsammans med Kreilsheims uppgifter: sedan konungen blifvit skjuten genom ryggen och fallit af hästen, såsom K. berättar, samt förmodligen blifvit öfvergifven af sina öfriga följeslagare, *kunde* pagen L:s försök att rädda konungen utan någon orimlighet ha egt rum; och att K. var okunnig derom, när han skref sitt bref, bör ej förvåna, om man besinnar, att han sannolikt skrifvit brefvet redan följande dag. Men om sålunda den Leubelfingska berättelsen i och för sig ej innehåller något, som strider mot andra uppgifter af primär art, månne det äfven finnes tillräckliga positiva skäl att godkänna densamma? Att en page Leubelfing funnits i konungens omgifning, torde ej kunna betviflas; han nämnes ej blott i fadrens bekanta relation, utan äfven i Swedish Intelligencer under namnet Loebelfinger och i Richelieus memoirer såsom Lasbelfin, och densamme *kan* äfven åsyftas, när i somliga berättelser omtalas en "page" eller en "frankisk adelsman" såsom befintlig i konungens följe. Men den roll han skulle ha spelat vid konungens fall är ej lika viss. Droysen har anmärkt, att hela den Leubelfingska relationen, närmare granskad, ej så mycket baserar sig på pagens utsagor, som på åtskilliga vid den tiden allmänt spridda berättelser, hvilket också angifves i öfverskriften till

[1]) Detta ställe i Grubbes bref har Droysen (a. st. s. 140) missförstått.

relationen: "Extractus ex Originali. Aus unterschiedlichen Schreiben, als aus Naumburg von dem 11 und 28 Nov. 1632, Erfurt vom 17 und 18 ejusd.; wie auch aus meines lieben Sohns Augusti von Leubelfing Bericht und Aussag vor seinem seel. Hintritt". Författaren återgifver, enligt Droysens mening, en af de vanliga berättelserna om konungens död, men har i denna inpassat episoden om pagen Leubelfings uppoffrande handling, hvilken dock, i saknad af andra vitsord, ej kan betraktas annorlunda än såsom en, möjligen af faderlig fåfänga alstrad, utsmyckning af det enkla factum, att pagen L. befunnit sig i konungens följe. Denna Droysens kritik synes oss något hyperkritisk. Antager man verkligen den Leubelfingska relationen såsom autentisk och kan man ej göra sannolikt, att den är understucken eller förfalskad, så synes man få svårt att frånkänna Leubelfing d. ä. trovärdighet i hvad han berättar visserligen med ledning äfven af andra källor, men tillika "aus meines lieben Sohns Augusti von Leubelfing Bericht und Aussag vor seinem seel. Hintritt". Att han skulle hafva till sonens förhärligande uppdiktat dennes berömda handling, hafva vi svårt att tro, om det än är antagligt, att han gjort så mycket deraf som möjligt. Vida betänkligare för relationens trovärdighet synes oss en annan omständighet, på hvilken Droysen icke synes hafva tänkt, nämligen den, att pagen Leubelfings handling icke omtalas i några andra vare sig svenska eller tyska källor, utan endast i de på långt afstånd från tilldragelsen författade Swed. Intelligencer och Mémoires de Richelieu (och i dessa helt annorlunda berättad). Väl omtalar Fleetwood en af konungens följeslagare såsom närvarande under hans sista stunder, men F. kallar honom kammarjunkare Truchsess och berättar äfven omständigheterna annorlunda. Det vore onekligen besynnerligt, om Grubbe, Salvius, Hallenus, Kniephausen, drottningens hofmästare och andra, som under de närmaste veckorna efter händelsen skrefvo om denna sak, för att icke tala om historieskrifvarne Gottfried (Abelin), Chemnitz m. fl., ingenting skulle hafva hört om en så märklig episod, som pagen L:s äfventyr, oaktadt det måste hafva från den sårades dödsbädd inom kort spridt sig till vidsträckta kretsar och väckt mycket uppseende. Eller får man antaga, att de väl hört berättelsen derom (hvilken till och med inkommit i Swed. Intelligencer och Mémoires de Richelieu), men ansett den så otillförlitlig, att de ej ens ansett den värd att omnämnas? Denna omständighet synes oss vara af sådan vigt, att vi vore frestade på denna grund anse den Leubelfingska historien för ett löst rykte, hvilket i sinom tid gifvit upphof åt det i Leubelfing d. ä:s namn framkomna dokumentet. Allt beror sålunda på frågan om proveniensen eller aktstyckets ursprung, en fråga som dock numer svårligen torde kunna utredas. Ett godt stöd för den Leubelfingska berättelsen vore det äfven, om hert. Bernhards föregifna relation, som omnämnes af Siri såsom källan för hans med Richelieus likalydande berättelse, verkligen kunde till sin existens styrkas.

Hvad återstår sålunda af allt som berättats om Gustaf Adolfs sista stunder, utöfver de enkla facta, som Kreilsheims bref meddelar? Det enda, som med anspråk på sannolikhet synes kunna tilläggas, är att någon af konungens följeslagare (vare sig Leubelfing, Truchsess eller någon annan) varit i konungens närhet under hans sista stunder och bevittnat den förut omtalade scenen, då en fiendtlig ryttare sporde den sårade konungen, hvem han vore, och efter erhållet svar gaf honom banesåret.

En annan fråga, som vi här ville beröra, är af större betydelse för sjelfva slagets historia — det är frågan om tidpunkten af Pappenheims för slagets gång så vigtiga ankomst till slagfältet [1]). Man erinrar sig den vanliga och i svenska arbeten öfverallt antagna framställningen af denna episod: huru svenskarne första gången angrepo fienden och ryckte öfver landsvägen och dikena, huru de åter trängdes tillbaka af fienden, hvarvid konungen i förvirringen omkom, huru de vidare vid underrättelsen om konungens död, uppfylda af sorg och begär att hämnas, med oemotståndlig kraft åter stormade öfver landsvägen och bragte de kejserlige att vika. Då, i detta för de kejserlige kritiska ögonblick, inträffade Pappenheim med sitt rytteri på slagfältet, kastade sig mot svenskarnes högra flygel och dref den å nyo tillbaka, men stupade kort derpå. — Denna framställning grundar sig på flertalet af de å svenska sidan framkomna berättelser: dessa skilja sig i denna punkt endast så till vida, att somliga sätta Pappenheims ankomst före, andra efter konungens fall, men de flesta, för så vidt de öfverhufvud omtala tilldragelsen, öfverensstämma deri, att den inträffat midt under hetaste striden och väsentligt inverkat på dess gång. Väl påstår Fleetwood, att Pappenheim för sin person var närvarande vid slagets början, äfvensom flygskriften n:o 2 vet berätta, att han med tre regementen rytteri redan före slaget inträffat, men äfven dessa berättelser låta den Pappenheimska hufvudstyrkan ankomma midt under striden och gifva en ny vändning åt densamma. Granskar man nu denna framställning, så synes det redan på förhand något vågadt, att i en sådan fråga som denna obetingadt lita på de svenska uppgifterna. Hur vore det i sjelfva verket möjligt, att svenskarne, som endast ofullkomligt kunde redogöra för tilldragelserna på sin egen sida, skulle hafva kunnat i förvirringen och dimman afgöra, vid hvilken tidpunkt Pappenheim med sina 1500 à 2000 man inträffade på slagfältet? En och annan källa (t. ex. flygskriften n:o 1) åberopar uppgifter af fångar, men dessa torde ej vara mycket att lita på. Det synes oss sjelfklart, att man i en dylik fråga måste skänka större förtroende åt de kejserliga, än åt de svenska uppgifterna, i synnerhet om man har tillgång till meddelanden af de kejserlige befälhafvarne; för dessa var det icke blott möjligt att känna denna sak, de kunde ej undgå att känna den.

---

[1]) Följande undersökning är närmast föranledd af Rankes korta teckning af slaget vid Lützen i hans Wallenstein (3:dje uppl.), s. 184.

Vända vi oss först till den officiela rapporten af Diodati, så är hans uppgift i denna fråga af följande lydelse (vi anföra här den samtida tyska öfversättningen):

— — — also griffen nun die Kriegsheere mit gleicher Ordnung als Grimmigkeit einander an, und mit vielfältigen Schiessen aus den Stücken, so beiderseits ziemlichen Schaden gethan, ein jedweder bemühte sich zu avanziren und den Feind von den Posti abzutreiben; in dem kam der Graf von Pappenheim mit etlichen Regimentern zu Pferd und Dragoner an und begab sich damit auf den linken Flügel — — —

Denna berättelse kunna vi ej tolka annorlunda, än att Pappenheim skulle hafva anländt i slagets begynnelse, midt under den första inledande striden. Det oaktadt har man låtit Diodatis auktoritet vika för de många deremot stridande uppgifterna å den svenska sidan. Till och med den kritiske Droysen har, utan att akta på ofvan angifna omständigheter, gifvit de svenska uppgifterna vitsord framför Diodatis, eller kanske rättare, han har ej aktgifvit på den väsentliga skilnaden emellan båda. Ej häller har han känt någon annan kejserlig berättelse än Diodatis. Vi hafva här fäst uppmärksamheten på ytterligare tre skrifvelser å den kejserliga sidan, af hvilka en af Wallenstein sjelf, en annan af den i slaget deltagande Silvio Piccolomini, och den tredje af gen. Gallas, grundad på Holcks uppgifter. Låtom oss nu höra, huru dessa beskrifva nämda tilldragelse.

Wallenstein till Aldringen (I, n:o 8):

— — Der König hat sich alsbald mit samt dem Tag præsentirt, der Graf von Pappenheim auch mit der Cavalleria angelangt, alsdann um 10 Uhr ist die Schlacht angangen — —

Silvio Piccolomini till sin farbror (I, n:o 9. Se bilagan I):

— — På morgonen tisdagen den 15 (16) november sågo vi, att konungen ryckte mot oss i den förträffligaste ordning; emellertid anlände (intanto arrivò) gen. Pappenheim två timmar efter solens uppgång (a due ore di sole) med de 2000 hästar, som han fört med sig — —

Gallas till kejsaren (II, n:o 9):

— — Hierauf setzt er (Gustaf Adolf) auf den linken Flügel, und da man gleich treffen will, kommt der Herr Graf Pappenheim mit seiner Cavalleria an den linken Flügel, hebt die Schlacht um 11 Uhr Vormittag an — — —

Af dessa berättelser säga de båda första, att Pappenheim ankom under förberedelserna till slaget, kort före dess början; Piccolomini angifver till och med timmen: två timmar efter solens uppgång, d. v. s. vid denna årstid omkr. kl. ½10 f. m. Med dem öfverensstämmer fullkomligt den kejserlige historieskrifvaren Burgus, som i sitt historiska arbete (tryckt 1633) låter Pappenheim anlända under förberedelserna till striden och nämner detta till och med innan Gustaf Adolfs tal till hären blifvit omtaladt (a. st. p. 260). Gallas säger i sitt bref, att Pappenheim anlände just som man första gången drab-

hade samman, och Diodati förlägger hans ankomst något senare, nämligen medan den första sammandrabbningen pågick. Khevenhiller följer visserligen i sitt arbete de svenska uppgifterna om denna sak (sannolikt efter Theatrum europæum), men denna enstaka afvikelse af en flere år efter slaget skrifvande författare kan ej försvaga auktoriteten hos de öfriga vigtiga källorna på den kejserliga sidan. Drager man alltså slutföljden af denna undersökning, kan den ej blifva någon annan, än att Pappenheim med sitt rytteri inträffade på slagfältet kort före eller kort efter slagets början.

Bilagor [1]).

I.

Bref från Silvio Piccolomini Aragona [2]) till hans farbror Ascanio, ärkebiskop af Siena (se I, n:o 9).

(Öfversättning.)

Högvälborne och högvördige herre!

Redan för flere dagar sedan hade jag velat skrifva Eder till om hvad som tilldrog sig i den sista sammandrabbningen, som vi haft med konungen af Sverige nära Leipzig, vid en liten stad som heter Lützen, hvilken strid af alla räknas för att vara den största drabbning, som någonsin förekommit i vår tid. Efter uppbrottet från Nürnberg med hären vederqvickte vi oss några dagar omkring Bamberg och tågade derpå till trakten af Coburg, hvilken stad hastigt intogs och i god ro plundrades; der påträffades ett utmärkt förråd af musköter och harnesk, hvilket generalen utdelade lika bland alla regementena, och var det för visso ett af de präktigaste vapenförråd man ville se. Fästningen blef icke intagen, enär den var allt för stark, så att man der skulle förspilla lång tid; fördenskull beslöts att lemna platsen. Och der delade sig hären i två afdelningar: den ena med hertigen af Bayern och fältmarskalken Aldringen, hvilka tågade till

---

[1]) Vi hafva ansett lämpligt att meddela båda bilagorna i öfversättning, den första, enär italienska språket ej är allmänt kändt, den andra derför att engelskan i densamma är temligen svårläst och flere ställen genom afskrifvarens eller utgifvarens fel corrumperade. Då det engelska brefvet är långt, införa vi här endast hvad som rör slaget vid Lützen.

[2]) Silvio Piccolomini Aragona, brorson till Ottavio Piccolomini, var född 1607, inträdde i kejserlig krigstjenst 1627, utmärkte sig i slagen vid Breitenfeld och Lützen, i hvilka han deltog såsom ryttmästare, blef efter Wallensteins fall befordrad till öfverste vid ett kavalleriregemente, stupade i slaget vid Nördlingen. Han är att anse såsom originalet till Schillers Max Piccolomini, *ifall* skalden verkligen tänkt på någon viss historisk person. Jfr härom Weyhe-Eimke, Die historische Persönlichkeit des Max Piccolomini im Schillerschen Wallenstein, Pilsen 1870, samt D. E. Piccolominis uppsats om samma ämne i Archivio storico italiano för 1871, p. 213 ff.

sitt land, der man erfor att svenskarne ånyo gjorde några framsteg. Och vi tillsammans med generalissimus intågade i Sachsen, hvaraf vi intogo hvad som ligger på denna sidan Elbe; och derpå tågade vi mot Torgau, ett pass öfver Elbe, för att bemäktiga oss denna plats, då man fick veta, att konungen kom tågande emot oss och vände sig till trakten af Erfurt och redan var anländ till närheten af Naumburg. Men fyra dagar innan denna nyhet anlände, hade gen. Pappenheim genom att draga sig något tillbaka förenat sig med oss; konungen åter hade gjort hastiga marscher för att slå antingen oss eller Pappenheim, innan vi hunnit förena oss. Nu bröto vi hastigt upp från Leipzig, i hvars omgifning vi voro lägrade, och kommo till en stad, som hette Weissenfels. Det var på torsdagen; och redan nalkades från andra sidan konungen med sitt folk, i det han låtit sitt kavalleri börja öfvergången af ett pass, som ligger på en mils afstånd från nämda stad. Der börjar landet att blifva bergigt och kuperadt, men på denna sidan är det en fruktbar slätt. Då konungen blef varse vårt folk, drog han sig tillbaka i bergen emot Naumburg; vi uppehöllo oss i den trakten tre dagar. När nu generalen såg, att konungen ej ryckte framåt, beslöt han att låta folket hvila sig och utdelade qvarter och bortskickade gen. Pappenheim med 7000 man till att intaga Halle, som ännu var i fiendens våld, der det fans ett tämligen starkt fäste. Med återstoden af hären drog man sig emot Leipzig, och generalen tog sitt qvarter i Lützen (det var på söndagen), och derifrån ämnade han låta enhvar tåga åt sitt håll för att slå sig i ro, då sent på måndagen det gjordes allarm och man erfor, att konungen ryckte mot oss, och hade han fattat detta beslut, då han fått veta, att Pappenheim skilts från oss. Så snart generalen märkte detta, skickade han ilbud till Pappenheim, att han skulle återvända och förena sig med oss; och vi uppstälde oss i slagordning nära Lützen och stodo hela natten i slagordning. På morgonen tisdagen den 15 november[1]) sågo vi, att konungen ryckte emot oss i den förträffligaste ordning; emellertid anlände gen. Pappenheim, två timmar efter solens uppgång, med de 2000 hästar, som han fört med sig, men fotfolket kunde ej så hastigt inträffa. Generalen beslöt att erbjuda batalj, och vi framryckte ett litet stycke till en liten graf och inväntade der fienden. Konungen kom oss så nära, att vi två timmar före middagstid sammandrabbade med den största tapperhet å ömse sidor; och än veko vi ett stycke tillbaka, än han, och man stred med största raseri ända till mörkrets inbrott under den största manspillan å båda sidor. En half timme efter mörkrets inbrott anlände de 5000 man fotfolk, som Pappenheim haft med sig. Vi förlorade sex stycken kanoner, men vi togo omkring 60 fiendtliga fanor och standar[2]). Vårt regemente sammandrabbade omkring 10 gånger och nästan alltid med fotfolk, och vi funno aldrig motstånd, utan der

[1]) Detta är ett minnesfel. Bör vara den 16 nov. (n. st.)

[2]) Wallenstein sjelf i bref till Aldringen uppger endast 30 tagna standar.

vi bröto fram, der trängde vi fienden tillbaka. Och för visso har vår öfverste [1]) förvärfvat den största ära, ty om vårt regemente icke varit, hade striden varit förlorad, och han var den som återstälde jämvigten, en ära som hela hären tillerkänner honom. Och om tre andra regementen hade gjort hvad vi gjorde, hade det icke öfverlefvat en man af konungens folk. Hvad angår sårade och döda af vårt regemente, så träffades öfversten af en muskötkula, som gick under hans högra sida och borttog allt kött invid sätet, samt af två andra kulor, hvilka snuddade vid hans tår, den ena inunder, den andra ofvanpå. Öfverstelöjtnanten grefve Avogadri sårades af en muskötkula i högra låret. Majoren Pier Martelini död. Jag sårad i venstra låret nära knäet af en muskötkula, som skadat någon nerv, jag hoppas dock till Gud och en skicklig fältskär, att jag ej skall blifva invalid. Ryttmästare Baco död. Markis Palavicino död, äfvenledes ryttmästare. Ryttmästare Fesente, sårad i högra handen, lifsfarligt. Ryttmästare Crepi sårad i örat af ett lansstygn. Snart sagdt alla ryttmästare i vårt regemente äro antingen döda eller sårade, undantagandes baron Mattei, som fick hästen dödad under sig och blef öfverriden af ett hästregemente, utan att taga skada deraf, äfvensom en annan ryttmästare af tysk börd, vid namn Stal, som också fick hästen dödad under sig och träffades af muskötkulor i rustningen. Äfven öfversten fick fyra hästar sårade och träffades af kulor i rustningen, och om ej denna stått bi, hade han varit död. Hundra soldater af regementet skola vara döda och lika många sårade. Af härens befälhafvare är gen. Pappenheim död, som var en stor förlust för oss, och öfverste Camargho, som dött tre dagar efteråt; generalvaktmästaren Coloredo, som uppfört sig synnerligen väl vid fotfolket, är sårad i hufvudet af en muskötkula, och många andra officerare äro döda och sårade, dem jag för korthetens skull förbigår. Å den fiendtliga sidan är konungen död, han stupade på platsen; hans lik hade vi kunnat taga, om man hade känt igen honom; och dessutom äro omkr. 10 öfverstar och många andra officerare döda samt soldater lika många på ena som på andra sidan. Omkring tre timmar efter mörkrets inbrott drog sig generalen med hären tillbaka till Leipzig, i det han hört, att den sachsiska hären ämnade afskära oss återtåget, hvilket dock icke var sant; och derifrån hafva vi tågat till Böhmen, der folket blifvit förlagdt i qvarter. Äfven konungens här drog sig om natten tillbaka derifrån till Naumburg [2]) och lemnade de kanoner, de hade tagit från oss, förnaglade qvar, och den lemnade äfven några af sina i våra händer, hvilka våra Kroater förnaglade på onsdags morgon [3]); sålunda blef ingendera qvar på platsen, och någonting dylikt har i vår tid aldrig inträffat. Man säger, att fienden har återtagit Leipzig, men det har ingenting att betyda. Vi äro med vårt regemente förlagda på 5 mils afstånd från Prag i en stad vid namn Rautenitz, och nu börjar man skicka

[1]) Brefskrifvarens farbror, Ottavio Piccolomini.
[2]) Detta är en oriktig uppgift; svenskarne tillbragte natten på valplatsen.
[3]) Detta är ock ett misstag; kroaterna blefvo hastigt förjagade.

ut folk för att skaffa rekryter, och jag är ännu sängliggande utan att kunna stödja på benet. Jag tror, att det blir ondt om penningar i år, så att jag fruktar, att jag åter måste besvära de hemmavarande. Jag har tänkt att göra en tur till hemmet för att ordna mina angelägenheter, men jag vet ej, om mitt ben tillåter det. I sanning kunna vi tacka Gud och den heliga jungfrun, att vi ej alla blefvo på platsen, ty i begynnelsen stodo vi en qvarts timme på 20 stegs afstånd från en infanteriafdelning, som, skyddad af den der grafven, beröfvade oss allt sigte; och vi alla som kommo undan hafva att tacka våra bepröfvade harnesk för vår räddning. Och vi kunna berömma oss af att hafva deltagit i en drabbning, i hvilken en så tapper krigare som konungen stupat; det säges till och med, att det var vårt regemente, som bragte honom om lifvet [1]). Jag vill ej vara utförligare för att icke trötta; och härmed betygar jag min vördnad och tillönskar Eder allt godt från Gud. Af Rautenitz den 2 december [2]) 1632.

Jag glömde berätta, att generalen har gifvit vår öfverste sex nya kompanier, liknande Merode's, så att han nu har 20 kompanier, inberäknadt hans eget, som är 200 man starkt.

Eders högvälborenhets och högvördighets
ödmjuke brorson och tjenare
Silvio Piccolomini Aragona.

II.

Bref från öfversten George Fleetwood [3]) till hans fader (se I, n:o 5).

(Öfversättning.)

(Sedan förf. berättat om tåget till Sachsen och svenska arméns samlande i Arnstadt, fortsätter han): Och dagen efter sedan hären blifvit samlad, som var d. 28 Okt., tågade han rakt på Naumburg [4]), der vi lågo stilla omkring 6 dagar. Konungens hela här bestod af

---

[1]) Detta rykte var allmänt spridt bland italienarne; man uppgaf till och med den ofvan nämde majoren Pier Martellini såsom konungens baneman. Så lär t. ex. uppgifvas af Gualdo Priorato, i en biografi öfver Ott. Piccolomini. I sitt historiska arbete öfver tyska kriget berättar G. Priorato endast, att Martellini anförde den rytteritrupp, för hvilken konungen stupade. Bland de tyska kejserliga trupperna var det åter en tradition, att en öfverstelöjtnant v. Falkenberg svårt sårat konungen. Detta rykte återgifves af Khevenhiller och Pufendorf, äfvensom i Richelieus och Siris memoirer; det angifves både af Khevenhiller och Pufendorf blott såsom en sägen, men det oaktadt hafva flere nyare förf., t. ex. Fryxell, Cronholm m. fl., antagit det såsom ett factum. Såsom sådant torde det dock icke böra qvarstå.

[2]) Naturligtvis efter nya stilen; sålunda den 22 nov. enligt den gamla.

[3]) George Fleetwood var den förste af denna ätt i Sverige. Född 1603 gick han 1629 i svensk tjenst och blef 1630 öfverste för ett af honom sjelf värfvadt engelskt fotregemente. Blef med tiden friherre, generallöjtnant m. m. Gift med Brita Gyllenstjerna. Död 1667.

[4]) I brefvet står Nareinberge.

omkring 18,000 stridsdugliga män; fienden låg då vid Weissenfels, 2 mil från oss. Konungen sände dagligen bud till hertigen [1]) af Sachsen, för att bekomma hans här, och till hertigen af Lüneburg, hvars här bestod af omkr. 12 eller 14,000, att genast infinna sig hos honom.

Den 3 och 4 november tågade fienderna från Weissenfels emot Leipzig, och den 5 bröt konungen upp att följa dem; och samma morgon, i stället för att hertigen af Sachsen bort förena sig med honom, fick han bref, att deras härar först i Magdeburg skulle sammanträffa, hvaröfver konungen blef oändligen misslynt, sägande att han märkte, det Tysklands furstar ej brydde sig om hvad han befalde, utan gjorde motsatsen dertill, men de skulle få se, att han vågade släss med fienderna, om de än vore dubbelt så starka som han, och dermed befalde han, att man genast skulle sätta sig i marsch. Den dagen slogo vi omkr. 500 ryttare och togo flere af deras fanor; och der fick konungen veta af fångar, att Pappenheim skulle hafva med sin här tågat till Halle, Holck till Leipzig och Merode till en annan ort, och att endast Wallenstein, med sin här af omkr. 20,000 man, vore på platsen, hvilket gjorde, att han så mycket hällre beslöt följande dag lefverera batalj. Men denna underrättelse visade sig vara falsk; utom hvad Pappenheim angår, hvilken med sin här tågat till Halle, men samma natt tågade tillbaka och sjelf var tillstädes vid slagets början, fastän hans folk först omkr. kl. 2 ankom. Konungen tillbragte natten på öppna fältet, omkring en engelsk mil från Lützen, der fiendens samlingsplats [2]) var.

Den 6 november i daggryningen lät konungen sin här sätta sig i rörelse i den uppställning, som jag härhos sänder Eder [3]), i det han sjelf anförde högra flygeln, hertig Bernhard af Weimar den venstra och generalmajor Kniephausen ledde centern. Den fiendtliga hären var uppställd lika som vår, kroaterna stodo på deras venstra flygel. Fienden hade fördelen af landsvägen till Leipzig, med diken å ömse sidor, och nära intill staden stodo 4 väderqvarnar, hvilka hafva en af naturen fast belägenhet; der uppställde de 9 grofva kanoner och på 2 eller 3 andra fördelaktiga ställen hade de ytterligare 12 stycken. Omkr. kl. 8 lät konungen först skjuta sin lösen och ryckte så emot fienden. I början tycktes fienden framrycka, och så snart konungen märkte det, kommenderade han genast framåt; hvarpå fienderna åter drogo sig tillbaka bakom diket, der de hade uppkastat ett slags bröstvärn; fienden hade befalt kroaterna att kringgå oss och anfalla vår eftertrupp, men då konungen märkte det, befalde han Finnarne under Stålhandskes befäl [4]) att angripa dem, hvilket denne gjorde med rask-

[1]) Menas kurfursten.

[2]) Brefvets randavow måste vara = rendezvous.

[3]) Denna plan saknas.

[4]) Brefvet har visserligen här "the ffyves under the command of Statehome", men detta ger ingen förnuftig mening. Sannolikt har det stått i originalet: "the Finns under the command of Stalhanse", hvilket af afskrifvaren förvridits. Finnarnes anfall på kroaterna i början af slaget omtalas af flere författare (se t. ex. Mankell a. st. s. 220).

het. Och med fyra af de åtta kompanier han hade angrep han dem och slog dem på flykten; men då han drog sig tillbaka, ansatte de honom (som man kunde vänta) så, att de bragte honom i trångmål, till dess han, understödd af sina fyra öfriga kompanier (uppstälda för detta ändamål), åter angrep och till den grad ruinerade dem, att vi på hela dagen ej mer besvärades af dem. Derpå spelade kanonerna en stund, men vi befunno oss nu inom skotthåll för deras kanoner. Och drabbningen började omkring kl. 10, det var då klar dag, men just som slaget begynde, föll en så tjock dimma, att vi ej kunde se hvarandra; hade ej detta inträffat, så tror jag, att vi skulle hafva hastigt fullbordat vårt dagsarbete (men allt måste vara såsom Gud vill hafva det). Vid vårt första anfall satte de likaledes staden Lützen i brand, hvilket gjorde oss mycken olägenhet, i det att vinden dref röken rakt på oss. Hertig Bernhards och Winckels regementen hade fått ordres att angripa kanonerna vid qvarnarne; de öfriga kanonerna blefvo snart tagna och förnaglade, men de vid qvarnarne hade vi tre gånger i vårt våld, och blefvo åter drifna ifrån dem. Vid första anfallet mot diket fick konungen ett skott i armen och ett i hästens hals; hvarpå man sökte öfvertala honom att draga sig undan, hvilket han vägrade, han red till fronten af högra kavalleriflygeln, uppmuntrade folket, sägande, att ingenting felades honom, och dermed befalde han dem alla att följa sig, red öfver diket och angrep fienden, men följdes endast af fyra regementen, hvilka möttes af en sådan öfvermakt, att de voro tvungna att draga sig tillbaka. Och der föll konungen, skjuten genom hufvudet och genom kroppen. Nära invid honom föll en viss Truchsess, hans kammarjunkare, hvilken kom derifrån med lifvet, men sedermera afled; han berättade, att då vårt kavalleri retirerade, kom en fiendtlig officer, som frågade honom, hvem konungen vore, hvilket han vägrade säga; han sköt honom då i kroppen och vände sig sedan till konungen sjelf med den frågan, hvem han vore, hvartill han svarade, att han var konungen af Sverige; hvarpå han ärnade föra honom bort, men seende våra ryttare åter nalkas till anfall, genomborrade han konungen två gånger med en värja, och skyndade sedan undan, ty nu gjorde hertig Bernhard sjelf ett anfall med kavalleriet, slog fienden tillbaka och förde undan liket, hvilket hade bekommit inalles 10 sår. Då underrättelsen om konungens död kom ut bland soldaterna, hade det (tvärtemot hvad man kunde vänta) till följd, att de stredo så mycket tapprare, liksom om de syntes beslutna att hämnas hans död eller dö. Och alltså har denne segerrike furste segrat i döden; ty han stupade i kavalleriets första anfall, emellan kl. 11 och 12, och slaget varade till kl. 5; jag tror dock ej det hade varat så länge, om det varit klart väder, ty dimman var så tät, att, då vi hade slagit dem, vi voro ur stånd att fullfölja segern. Och slutligen, när de voro alldeles slagne, och vi hade vändt kanonerna vid qvarnarne mot dem, omkr. kl. 3, ankommo 8,000 soldater, näml. Pappenheims armé, hvilken åter gjorde ett angrepp på qvarnarne och gaf oss en så dugtig salva [1]),

[1]) Brefvet har "solvo", hvilket väl icke ger någon mening.

att vi på hela dagen icke hade något liknande, hvilken återstoden af hertig Bernhards regemente (som på sin höjd var 500 [1]) man starkt), besvarade, hvarvid befälhafvaren för den nya styrkan stupade — vi förmoda att det var Merode, ty Pappenheim hade stupat i början af slaget, innan hans här hunnit fram [2]). Förlusten af denne befälhafvare gjorde dem alla så bestörta, att officerarne sprungo [rådvilla] omkring honom, och soldaterna kastade bort sina vapen och rymde bort, och officerarne kunde på inga vilkor förmå dem att stanna; ty i detsamma angrep hertig Bernhard sjelf qvarnarne, drifvande dem från deras kanoner, och slog sig der ned för hela natten. Men bestörtningen var så stor i anledning af vår ädle konungs bortgång, att vi icke fullföljde vår seger den natten, utan nöjde oss med att hafva vunnit valplatsen och kanonerna. Vi togo der på stället 13 halfva kartauner och omkring 8 andra stycken och hela deras ammunition; vi dödade på stället emellan tre och fyra tusen fiender, och af våra förlorade vi omkr. 1,500. På fiendtliga sidan är större delen af öfverbefälhafvarne döda, men Wallenstein är tvifvelsutan sårad och, som man berättar, tagen till fånga, det måste dock hafva skett, sedan jag lemnade hären; men i hvarje fall anser jag vår förlust för den största, enär vi mist den tappraste härförare i verlden. Och jag är förvissad, att, om det behagat Gud, att han fått öfverlefva denna dag, hade han gjort en ände på alla krig i Tyskland; men nu vete Gud, hur det skall aflöpa. Så slutade vår ryktbara drabbning, som vida öfvergick den vid Leipzig, ty hade ej vårt infanteri stått fast som en mur, så hade icke en man af oss kommit med lifvet derifrån, enär de voro säkerligen dubbelt så starka som vi; och vårt kavalleri uppförde sig temligen klent. Fienderna, mer förskräckte än skadade, flydde i stor oordning och hvilade ej förr än de kommo till ...... vid gränsen till Voigtland och Böhmen. Bönderna nedgjorde dubbelt så många af deras folk, förspridda under flykten, som vi gjorde i sjelfva segern. Det finnes endast ett ringa antal af dem samladt, i det att största delen rymt så långt bort, att jag tviflar de så snart skola samla sig. Och om furstarne nu ville göra hvad de borde, vågar jag påstå, att de [fienderna] aldrig skulle blifva i stånd att bilda en stor armé, i det vi tagit all deras ammunition och, förutom de der kanonerna vi togo på den plats som de öfvergåfvo, ytterligare omkr. 20 på fälten vid Leipzig.

Vår här tågade den 7 tillbaka till Weissenfels för att balsamera konungens lik och för att taga vård om de sårade, hvaraf det fans många, och samla vårt kavalleri, enär många hade förspridt sig dit vid första anfallet.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Vi hysa i armén starka misstankar, att det var falskt spel under bataljdagen. Det fans i hären en hertig Frans Albert af Sachsen

[1]) Brefvet har 50, hvilket väl är orimligt.

[2]) I ofvanstående berättelse förekomma några misstag, hvilka den uppmärksamme läsaren lätt finner.

Lauenburg, hvilken alltid varit i fiendens tjenst, men som nyligen öfvergått på konungens sida, utan att innehafva något befäl, blott såsom volontär. Man såg honom den dagen byta om drägt, och när konungen begaf sig i striden, var han ständigt i hans följe; men när han [konungen] gjorde anfallet, aflägsnade han hans [konungens] tjenare under föregifvande, att han vore skjuten, då [ännu] ingenting felades honom [1]). Men det som jag mest ogillade, var att han inom tre dagars förlopp skyndade från hären till Wittenberg, derifrån till hertigen af Sachsen, och på alla ställen förkunnade han öppet, att konungen vore död, någonting som ej borde ha sagts, isynnerhet bland menige man. Hur det kom sig, vet jag ej, men jag är säker, att konungen fick falska underrättelser dagen före slaget. Nu fruktar jag att blifva för tröttande, och derför sänder jag min ödmjuka vördnad till Eder och min moder och min vänliga helsning till alla mina vänner och förblifver

Eder vördnadsfulle son till döden
George Ffleetewoodd.

Stateene [Stettin] den 22:dre novemb. stil. vet. 1632.

[1]) Det något dunkla uttrycket lyder så: "but as hee charged retyred his servantes, or he gyveing out he was shott, when nothing ayled him".

II.

Uppgifter om några af konung Gustaf I:s närmaste fränder.

Konung Gustafs fader Eric Johansson hade, som bekant, en bror Christiern Johansson, hvilken med sin hustru Dordi Knutsdotter (Banér) hade barnen Gustaf, Brita och Märta (samt enligt Rasmus Ludvigsson äfven sönerne Johan och Eric). Efter mannens död var Dordi förlofvad med Clemet Hogenskild, som dock öfvergaf henne, och blef sedan gift med Gunnar Larsson (Schack) till Hornby (ej Lars Gunnarsson). Hon synes illa handhaft sin hushållning. Sönerna afledo alla före modren och döttrarna blefvo gifta: Brita först med Didric myntmästare (derigenom svärmor till ärkebiskop Lars) och sedan med Matts Persson, samt Märta med Gudmund Persson (Ulf), mellan hvilken och hans svägerskas män arfstvister föreföllo, 1525 med Didric myntmästare och 1531 med Matts Persson. Brita Christiernsdotter öfverlät år 1548 alla sina arfsanspråk efter föräldrarne till sitt syskonbarn konung Gustaf, och hennes systers rättigheter underkändes, emedan hon uppgafs vara ett understucket barn, enligt följande, i "Register opå några Copier opå Godz och Gårder Hwstru Brite Matz pederssons Fäderne och Möderne som hon Kon:ge M:t Salig och höglofflig ihugkomelsse bebreffuet haffuer" [1]) — intagna och af Rasmus Ludvigsson skrifna egendomliga berättelse:

"Vm then hustru Märeta Gudmund Pederssons och hennes barn, att the äre hänne huarcken hulde eller skylde.

Haffuer hustru Brite så berettet, att dhå hennes Moder fru Dorethea Cristiern Johansons gick fremmende med barn, och hennes födzle tijd tilstundede Böd Salig gamble her Sten Sture henne och hennes Man til ett bröllop han actede holle, och sade seg med thet samme wille holle hennes barnsööl, Ther til han sig mycket lott bekoste, Dhå nu forbe:te fru Dorethea gaff sig på wegen til samme Bröllop, och Crister Johanson gaff sig på en annen wäg, förgickx henne Barnet på Wägen, Ther öfver hon högeligen bleff bedröffuet, kom så en gammul Quinne och gaff henne thet råd, att hon skulle tage ett annet nytfödt barn j staden och hollet för sit barn, huilket barn then gamble Quinne henne dhå strax besteltte, Och när Cristiern Johansson kom til henne, tychte honom barnet ware en dels för stoort, och hölt thet olijcht för sit barn, Doch för then store bekostning och

[1]) Tillhör riksarkivet.

tilredning skuld gamble her Sten til samme barnsöl giord hade, hölt han thet för sitt barn. Seden när barnet wexte vp, wilde pigerne, som ther om war wetterligit ingelunde tilstädie, att thet skulle äthe eller liggie j säng med hustru Brite eller hennes Broder Göstaff Cristerson som dhå små wore, vten altid wanälskede och föge wördede thett. När dhå hustru Brite wexte vp, och begyntte att merckie sådant, sporde hon en pige til, huru thet hade sig med samme Märete, effter the actede henne så ringe, fick hon dhå wete aff samme pige, huru hon genom falskheet och bedregerij bleff tagen och hollen för hennes Syster, Dhå nu Cristiern Johansson låg siuk bekende han på sitt ytterste jn för gamble her Sten Sture att för:ne Märete war honom huarcken huld eller skyld, ther öfver hustre Dorethea bleff ganske ilde tilfredz, vten att hustru Brite och Göstaff Cristiernsson wore hans rette barn och Erffwinger, och begärede att her Sten wilde ware theris förmyndere, och ingelunde late för:ne Märete erffue honom, Ifrå then tijd anamede strax gamble her Sten hustru Brite och Göstaff Cristiernson till sig, och Märete bleff hoss hustru Dorethea. Något ther effter talede Biscop Matz for:ne fru Dorethea till, effter hon war hans synnerlige gode wän, och bad henne, at hon skulle bekenne för honom vm thenne Märete, hollendis henne hårdeligen före then euige helffuetis pine, huar hon sådane synd förtege. Bekende hon dhå för honom att för:ne Märete war intet hennes dotter, och huru en gamul quinne hade kommet henne samme barn opå, Vdj liche motte bekende hon thet och in för Salig K: M:t, Lott så hans K: M:t haffwe samme sak j rette, och ther, effter någre frues vitne, som war fru Segred [1]), fru Anna [2]) her Nils Boossons och fru Märeta [3]) Cristiern Benctzssons, bleff för:ne Märete dömbd arffuelöss Doch för wilie och wenskap skuld, skulde hustru Brite leggie henne 2 lester korn rentte, så lenge henne syntis, huilket henne och lagt bleff j Fittiebyen j Lagunden."

Hustru Britas öfverlåtelsebref [4]) till konung Gustaf är utfärdadt i Upsala den 24 Juli 1548 samt besegladt af henne och hennes måg ärkebiskop Lars [5]). Det innehåller, att hon till uttryck af sin tacksamhet för konungens henne bevisade "stora välgerningar" [6]) i underdånighet uppdrager kongl. maj:t, "som then näste Slächt och Erffuinghe", all sin arfsrätt till alla de gods, hvilka hennes mor och morfar "olagligen" bortsålt och afhändt från sina rätta arfvingar, och bland hvilka gårdar särskildt uppräknas Rungarn, Skenäs och Wängarn, hvilken sistnämnda hennes mor sålt till sin faster, fru Sigrid Eskilsdotter,

---

[1]) Eskilsdotter (Banér).

[2]) Arvidsdotter (Trolle).

[3]) Troligen Christjern Bengtssons (Oxenstjerna) moder Märta Johansdotter (Schlavak).

[4]) I afskrift befintlig i nyss åberopade handling.

[5]) Uppgiften, att hustru Brita i sitt andra gifte hade en son Per Mattsson Uppländing, från hvilken slägterna Stjernefelt-Grubbe, Törnecrantz, Österling och Oljeqvist härstammade, torde tarfva bekräftelse.

[6]) Hvari dessa stora välgerningar bestodo är ej lätt att förstå, ty konungen finnes ej på något sätt hafva utmärkt denna sin så nära beslägtade fränkas män.

konungens egen mormor [1]). Samma öfverlåtelse bekräftade hustru Brita sedan till konung Eric, jemväl med ofvannämnde sin mågs samtycke. Hennes syster Märtas son Johan Gudmundsson och dennes medarfvingar erhöllo den 1 December 1561 konung Erics bref att i ersättning för Fittja rättaredöme i Upland erhålla vederlag i Östergötland, hvilket de "niute och behålle måge, till täss wij oss her om wijdere betenckie kunne".

x.

[1]) Sålunda var konungen derigenom redan arfsberättigad till $^1/_3$:del i denna gård, enär hälften deri tilkom hans moster fru Christin och $^1/_6$:del hans syster. Hans vinst utgjorde alltså medarfvingarnes $^2/_3$:delar i gården.

OM

SVENSKA KRIGARNE

EFTER

PULTAVA-SLAGET.

ANTECKNINGAR

AF

A. F.

"Olycksdagen vid Pultava och den straxt derpå följande för-"lusten af svenska hären tillintetgjorde många förhoppningar för "det allmänna, likasom det krossade mångens enskilda lycka och "störtade tusentals slägter i sorg och elände." [1]) Konung Carl synes dock icke härför haft någon tanke, eller ens ansett förlusterna så oerhörda som de verkligen voro — desto märkligare, som han väl ändock sjelf derför bar den drygaste skulden, genom sitt så öfver all höfva okloka och vågsamma företag, att, utan samband med eget land samt nästan utan möjlighet att från Sverige erhålla förstärkningar och undsättning, intränga i det inre af Ryssland, sedan han der förut, under förföljandet af konung August och den för Sveriges intressen fullkomligt onyttiga åtgärden af denne konungs afsättning från pohlska thronen, samt upprätthållandet af konung Stanislai välde, lemnat Finland och Sveriges Östersjöprovinser till spillo. Redan flera år förut hade det nogsamt visat sig, att de personer, hvilka blifvit anförtrodda ledningen af dessa landskaps försvar, ingalunda voro detta uppdrag vuxna, hvarigenom nämnda provinsers innebyggare öfverlemnades skoningslöst åt ryssarnes barbariska framfart, med den påföljd att de blefvo alldeles utarmade, och czaren derjemte erhöll rådrum att stadga sitt herravälde i Ingermanland samt anlägga och befästa Petersburg.

Konungen skrifver nemligen den 12 Juli 1709 från "Ossow" (Ocschakow) under färden genom Tartariet — sålunda ej mer än 11 dagar efter svenska härens tillfångatagande — till Defensionskomissionen följande [2]):

"Carl med Guds Nåde," etc. etc. "Wår synnerliga ynnest" etc. etc. "Det är en rum tijd at Wij utur Sverige intet hafwe "hafft några tidender, eij heller kunnat få tillfälle at sända här-"ifrån någre bref. J medlertijd har tillståndet här varit godt, "och alt väl afluppit, så at man inom kårt förmodat at hafva så "stor öfverhand öfver fijenden, så at han skulle nödsakas ingå

[1]) Oscar Fredrik, Bidrag till Sveriges Kr. Hist. 1711—1713.

[2]) Orig. i Riksarkivet.

"sådant slut som man åstundade af honom, dock har händt, at
"den 28:de förliden månad genom et öde och olyckeligt tillfälle
"de Swänske Troupper lidit afbräck utj et Fältslag, hvilcket är
"skiedt aldeles intet gienom fijendens stridbarhet eller mycken-
"het, ty fijenden har i förstone alt stadigt blifvit drifven, utan
"sielfva orten och lägenheten har varit så fördelachtig för fijen-
"den samt befäst, så at derigenom de Svänske hafva hafft förlust,
"som utaf stor åtrå till fächtandet, oachtat alla fijendens fördelar,
"hafwe fijenden allt stadigt angripit och förfölgt, hwarpå sedan
"har händt, at mäste delen af Footfolcket blifvit förlorat, och
"sielfva Rytteriet lidit också een stor afbräck. Denne förlusten
"är fuller stor, dock är man betänckt at finna utvägar, at fienden
"härigienom eij skall vinna någon öfverhand eij heller den ringa-
"ste förmån, dock fordrar högsta nödvändigheten, att Krigs-
"mackteh åter i Sweriget uprättas samt sätties i stånd at bemöta
"fijendens ytterligare skadelige stämplingar och inbrått. Förden-
"skull är härmed till Eder Wår nådige willie och befalning, at
"J med all flijt och det snaraste någonsin är giörligit, där hemma
"låta recreutera alldeles å nyo Landtregementerna till footh,
"hvilcka hafva varit här ute i fält, giörendes anstalt demsamma
"at med beklädning, gewähr, fahnor, Speel, Tälter och alt annat
"tillbehör försee, som de förr hafva hafft. Cavalleriet har fuller
"också tämmeligen lijdit, dock som man just intet kan wetta af-
"gången så vore dock wähl, at alla Rusthållarne hålla sig färdige
"till heel ny recreutering, särdeles Östgiöta Cavalleriet, som helt
"och hållet å nyo måste recreuteras. J hafve jämväl at giöra
"anstallt, det alle hemma i Riket ännu befintlige Regementer
"till häst och footh äre färdige at gå i fält på första påfordran,
"på det, om nödvändigheten skulle fordra, at et eller annat Re-
"gemente skulle beordras at gå i fält, i deras ställe som nu åter
"å nyo måste recreuteras, at de då måge dertill vara beredde.
"Det är högst nödigt at man intet fäller modet, eij häller släpper
"wärcket handlöst, utan med yttersta krаffter griper wärcket an,
"at bringa detta åter i stånd igen, på det man innom kårt må
"bringa altsammans till önskeligit slut: Och förmodar man oachtat
"denne förlusten är skiedd, fijenden innan kårt skal åter kunna
"så tvingas, at man lärer kunna vinna utaf honom allt hwad man
"åstundar. Gardiets recreutering är och nödig att så mycket
"giörligit därtill anstallt giöres, och at man söker hitta på förslag
"huru den lätteligen må fortsättas, hvartill et anseenligit tal af
"manskap fordras, och torde af Salltpettersiudarne en deel där-
"till kunna bekommas. En dehl Officerare med någre få ge-
"mehne af det andra footfolcket, och hwad som hoos fijenden kan
"blifvit fångit, giöra Wij oss hopp om at kunna få utwäxla.
"Medlertijd måste för all ting de Ryske fångar i Swerige hollas
"heel strängt, och dem altz ingen frijhet lämbnas, at ingen må
"få komma til dem, hwarcken Swänsk eller hvem det vara vil,

"eij heller måste dem effterlåtas den ringaste correspondance "eller brefväxling, utan på det strängaste måste hollas inne, till "dess man härifrån kan träffa et wist aftahl med fijenden an- "gående utwäxlingen. Wij förtro alt det ofvanberörde till Edert "nit för Wår tienst och Fäderneslandets wälfärd, och befalle Eder "i det öfriga Gud allsmächtig synnerligen nådeligen. Lägret vid "staden Ossow utmed Swarta hafvet d: 12 Juli A:o 1709.

"CAROLUS.

"H. G. von Müllern."

Någon tvekan om möjligheten af härens upprättande och anskaffningen utaf de medel, som för dess utrustning erfordrades, finnes icke ens antydd i detta uti flera afseenden märkvärdiga aktstycke, och likväl borde de oerhörda svårigheter, hvilka med alla dessa åtgärder måste vara förenade, icke hafva varit konungen obekanta, då riket genom nio års krig blifvit till ytterlighet utarmadt. Att den allmänna förstämning, som bemäktigat sig Sverges innebyggare, sedan underrättelsen om nederlaget vid Pultava och hela arméens derpå följande capitulation hunnit sprida sig i landet, äfven kommit till konungens kännedom visar sig af ett annat konungens bref, skrifvet till general Krassow, så lydande [1]):

"Carl med Guds Nåde" etc. etc. "Wår ynnest och nådiga "benägenhet med Gud Allsmächtig, Troman och General Major! "Såsom Wi förnimme, at man hos Eder skall hafva tagit illa vid "sig öfver det Pultaviske slaget, men hwarcken förlusten af "samma slag, är af sådan wicht och wärde, at det allmänna "wärcket deraf skall kunna taga någon synnerlig anstöt och skada, "eij heller med wårt undfångne sår numehra någon fahra är, för- "modandes Wij innan kårt at vara fullkommeligen läkte och "kunna sittia till häst samt infinna Oss på dhe orter därest Wij "warde ställandes sådanne ordres och anstalter, at fijenden ingen "öfwerhandh eller förmon skall kunne winna. Altså wele Wij "icke förbigå till at förmane, det både I och de hos Eder vistande "måge förblifva vid godt mod och detsamma icke fälla låta, effter "som Wij och äre betänckte samt i wärcket begrepne at bringa "till wäga sådan krigz macht, hwarmed Wij måge kunna und- "sättia Eder der fijenden skulle svårt påtränga, så wähl som och "holla det allmänna wärcket uprät. Och som Wij förnimme, at "Öfverste Schultz med de under des commendo stående Rege- "menter för tiden stå icke långt ifrån Eder; så hafve I med ho- "nom flitigt at correspondera, och där sakernas tillstånd erfordrade "at samma Regementer med Ederr sammanstöta, så hafve I bem:te "Öfverste Schultz sådant at beordra, och på alt sätt beflijta Eder "samt sörja derföre at konungens i Pohlen och den confoedere-

[1]) Orig. i Riksarkivet.

"rade Republiqvens bästa och wählfärd må varda befrämjad, och "wärcket i Pohlen opröt hållit; lämnandes Wij för det öfrige till "Edort ompröfvande at vid krigsförrättningarne taga sådanne "mått och författningar som I till fiendens afbräck samt det all-"männa bästas befordran finner vara de tienligaste, säkraste och "fördelachtigaste, effter som Wij så långt frånwarande, just intet "kunne däröfver meddela Eder någon wiss instruction. Wij sände "Eder ock härhoos en afskrifft af ett Bref, där det eij ännu "skulle wara Eder tillhanda kommit, J då måge ställa Eder "denne afskrifftens innehåld till rättelse. Wij försee Oss i allt "sammans till Eder bekante ehrfarenheet samt nijt för Wår "willies befrämiande och befalle Eder för det öfrige Gud alls-"mächtig Nådeligen. Wed Bender d: 27 Augusti Anno 1709.

"CAROLUS.

"H. G. von Müllern."

Af detta bref, som fullständigar det förut anförda af d. 12 Juli, ses tydligen att konungen icke allenast icke ansåg rikets ställning så förtviflad, som den i sjelfva verket var, troende sig snart blifva i tillfälle att omintetgöra de ofantliga fördelar ryssarne öfver honom vunnit, utan jemväl var betänkt på och anbefalde åtgärder till främjande af konung Stanislai intressen i Pohlen. Med förbiseende af förenämnde planers utförande, var i alla fall, i och för rikets försvar i första rummet mot Danmark, hvars fredsbrott man dagligen väntade, den indelta härens återupprättande oundvikligt. De svårigheter, som vid denna tidpunkt härmed voro förenade, blifva än mera ögonskenliga om man i minnet återkallar de upplysningar i afseende å tillståndet i landet, som meddelades af kgl. rådet och presidenten i statskontoret grefve Wrede till defensionskomissionen vid dess första sammanträde i April månad år 1700, alltså före krigets utbrott. Förenämnda komission hade af konungen blifvit nedsatt för granskning af ett utaf kgl. rådet grefve Gyllenborg uppgjordt förslag till anskaffande af reservtrupper, afsedda för ort- och gränsförsvaret, "när Kgl. Maij:t med den ordinarie militien går ut i fält", samt att deröfver afgifva underdånigt utlåtande. Detta förslag gick derpå ut, att 2 à 3 rotar och rusthåll skulle förena sig om anskaffande och utrustning af ytterligare en karl, beriden eller till fot, äfvensom att adelige egare af icke privilegierad jord, ståndspersoner, prester samt bergsbruksidkare skulle åläggas att uppsätta dragoner och soldater. Grefve Wrede, som i egenskap af president i statskontoret antagligen egde temligen noggrann

kännedom om rikets ekonomiska och financiela ställning, meddelade komissionen sina farhågor beträffande landets förmåga att bära de bördor, hvilka genom nämnda förslags antagande skulle blifva en följd.

Man har i allmänhet ansett att rikets tillstånd i ekonomiskt hänseende, efter 25 års fred, under konung Carl XI:s landsfaderliga styrelse, bordt vara ganska godt, men så var i sjelfva verket icke förhållandet, hvilket ock vid närmare undersökning af för handen varande omständigheter tydligen framgår.

De förnämsta orsakerna härtill voro: den ringa och obetydliga utveckling rikets samteliga näringar då ännu uppnått; flera under ifrågavarande period inträffade svåra missväxtår; samt slutligen den osäkerhet i afseende å eganderätten, som alstrats genom reduktionen med alla dess otaliga efterräkningar, hvargenom företagsamheten i och för landets uppodling äfvensom jordbrukets upphjelpande i hög grad förlamades. Derjemte hade den indelta arméen under samma tid blifvit uppsatt och utrustad, med hvilken organisation stora omkostnader och utgifter naturligtvis varit förknippade, och nu fordrades ytterligare bördor i samma rigtning. Grefve Wrede yttrade också vid Defensionskomisionens första sammanträde under öfverläggningarna om det oftanämnda förslaget, att dess genomförande skulle blifva "den största beskattning, som någonsin öfvergått Sveriges rike" [1]). Detsamma blef likväl efter vidlyftiga meningsstrider slutligen förordadt och afsändes till landshöfdingarne, med befallning från konungen att deröfver höra vederbörande, samt söka förmå dem till dess antagande. Stora betänkligheter gåfvo sig dock deremot tillkänna vid de utlysta sammanträdena, men förslaget blef ändå till sist, ehuru med stor motvillighet från de skattdragandes sida, antaget och godkändt, likväl under det uttryckliga vilkor, att dessa reservtrupper endast skulle användas till rikets försvar, och icke föras utom dess gränsor, äfvensom att man icke skulle åläggas ersätta de inom desamma uppkommande vakanserna. Sådant oaktadt blef dock sedermera det ena tre- och femmänningsregementet efter det andra utbeordradt till arméen, hvarefter konungen snart äfven fordrade vakansernas ersättande vid desamma, som också delvis egde rum; men vid tilltagande svårig-

[1]) Riksarkivet. Defens.-Comissionens protocoll 1700.

heter i och för de "ständiga" regementenas rekryterande, förklarade Defensionskomissionen slutligen, "att sielfva ogiörligheten ligger före, och at afgången vid den ordinarie och extra ordinarie militien" omöjligen kunde på en gång ersättas, så framt ej landet alldeles skulle utarmas och på många orter äfven råka i ödesmål.

Man har icke bestämt kunnat utröna huru stort antal krigare gått förlorade under krigsåren från och med år 1700 till och med svenska arméens tillfångatagande efter Pultava-slaget, men efter ungefärliga beräkningar belöper sig antalet af från Sverge afsända förstärkningar till omkring 12,000 man årligen [1]). En del författare angifva lägre — andra åter vida högre belopp; inberäknadt med hvad som uttogs för flottans behof — och med tillägg af den arméo, med hvilken konungen år 1700 afgick till Estland — gör totalbeloppet för den angifna perioden vid pass 150,000 man, af hvilka blott en försvinnande liten del återkom till fäderneslandet efter freden i Nystad, de flesta af dem stympade eller utsjukliga och förstörda, till följd af vanvårdnad, lidanden och försakelser af flerfaldigt slag. Ej heller har beloppet af krigskostnaderna under sagda tid med tillförlitlighet blifvit utredt. Ehuru såväl Pohlen som i synnerhet Sachsen fick släppa till stora summor för detta ändamål, och derjemte bidraga med betydliga qvantiteter af födoämnen samt en mängd beklädnadsartiklar, anses likväl att under den ifrågavarande tiden minst 22 millioner daler silfvermynt i reda penningar gätt ur riket i och för härens underhåll, förutom alla de ofantliga sändningarne af proviant jemte öfriga förnödenheter, som utgingo till Finland och Östersjöprovinserna.

Af hvad sålunda blifvit anfördt torde lätteligen inses hvilka oerhörda svårigheter skulle uppstå när hela arméen på en gång och till nyes måste upprättas i de förut så folkfattiga och utarmade provinserna, samt derjemte förses med beväpning, beklädnad, utredning och alla öfriga förnödenheter.

Genom ett den 13 September s. å. ytterligare afsändt bref, anbefaller konungen Defensionskomissionen "att påskynda den stående arméens recreutering", hvarjemte föreskrifter meddelades huru och på hvad sätt dermed skulle tillgå.

---

[1]) Fryxell, 24:e del., sid. 14—18.

Rådet, som redan före ankomsten af konungens ofvan anförda bref af den 12 Juli, erhållit underrättelse om den olyckliga utgången af Pultava-slaget jemte den derpå följande kapitulationen, hvarigenom arméen tillfångatogs, utgaf genast påbud om de indelta regementenas återupprättande, och denna angelägenhet måste med så mycket större skyndsamhet bedrifvas, som det danska kriget stod för dörren. "Endast med yttersta svårighet 'kunde den här bringas till stånd, som under generalen grefve "Magnus Stenbocks befäl samlades i trakten af Wexiö, för att "återtaga anfallsrörelserua mot Skåne." [1])

Om sålunda ställningen *inom* landet pålade dess hemmavarande befolkning de ytterligaste ansträngningar och uppoffringar, som i synnerhet efter Pultava-nederlaget blefvo alldeles oundvikliga, fingo de svenske krigarne, hvilka ett blidare öde icke förunnat att stupa på valplatsen, äfven å sin sida utstå svåra lidanden under sin 13-åriga fångenskap i Ryssland och Siberien.

Sedan konungen med sina följeslagare lyckligen kommit öfver Dniepern, befallde svenska arméens öfverbefälhafvare, generalen grefve Lewenhaupt, i öfverensstämmelse med konungens förut meddelade föreskrift, att det öfverflödiga och onyttiga bagaget skulle uppbrännas, samt "Regements Cassorne" utdelas bland befälet och gemenskapen, hvarjemte de senare borde förse sig med så mycken proviant de kunde medföra [2]). Man lyckades dock icke under natten få någon reda på soldaterna, hvarför med penningeutdelningen uppsköts till följande morgon. En mängd folk arbetade nere vid floden med sammanfogande af hvarjehanda tillgängliga materialer för bildande af flottor, i afsigt att å dessa söka komma öfver till andra stranden. Många åter, uttröttade af mödor och hunger, lågo försänkta i sömn. Grefve Lewenhaupt, som ämnade göra ett försök att om möjligt föra arméen öfver Worsklafloden, och sålunda rädda sig med densamma till Krim, lade sig, insvept i sin kappa, på marken i konungens tält. Creutz, återkommen efter att hafva följt konungen ned till Dniepern, lade sig bredvid honom för att äfven njuta någon hvila. I daggryningen stodo båda upp, skyndande åt hvar sitt håll för att samla och ordna trupperna. Snart derefter erhöll man underrättelse om ryssarnes annalkande, och en general-

[1]) Oscar Fredrik, Bidrag till Sverges Krigs Historia 1711—1713.
[2]) Fryxell, 22:a del., sid. 212 o. följ.

adjutant, skickad af Menschikow, ankom till lägret med anbud af dagtingan. Uppgifterna om styrkan af de förföljande ryssarne äro mycket olika, troligen öfvergick den icke mycket svenskarnes, men inom hären spred sig det ryktet att omkring 30,000 man voro i antågande. I anseende till folkets stora modlöshet och den allmänt rådande nedstämningen, vågade Lewenhaupt icke hoppas vinna något genom strid. Han sände derför generalmajor Creutz, öfverste Düker samt kapten Douglas till ryska lägret för att göra sig underrättade om kapitulationsvilkoren. Vid ankomsten till den plats, der ryssarne fattat posto, funno de fiendens styrka bestå af både artilleri, rytteri och fotfolk. Menschikow hade ridit upp på en höjd, derifrån han fullständigt öfversåg svenskarnes ställning samt deras hjelplösa belägenhet, hvarefter han tillkännagaf att czaren till förekommande af onödig blodsutgjutelse ville erbjuda skälig dagtingan. Creutz yttrade då: "I ären väl något modiga öfver den lycka I nyligen "haft, men ännu finnes kärnan af svenska krigsmakten qvar. Om "derföre icke hederliga vilkor bjudas, skolen I snart förnimma "att I icke hafven barn att göra med." Menschikow svarade: "det hafve vi redan tillförene nogsamt förnummit, och vilja nu "så mycket hellre skona dessa käcka krigare, hvilka råkat i sådan "belägenhet, att ingen hjelp eller räddning mer finnes. Hvar för"ståndig menniska kan se att de äro i våra händer. Om I fäkten, "så kan det väl kosta oss en hop menniskolif, men vi akte det "föga, och I ären likväl förlorade hvar enda man." På Creutz' förfrågan om beskaffenheten af de erbjudna vilkoren svarade han: "I skolen gifva eder alla till krigsfångar, aflemna gevär och "förråd m. m. men få behålla kläder och enskild egendom." Man hade i svenska lägret beslutat fördröja underhandlingarne så länge som möjligt, för att lemna konungen tid att hinna undan, hvarför Creutz begärde tillstånd att få med Lewenhaupt öfverlägga om vilkoren. Detta bifölls så till vida att Düker tilläts återvända och underrätta Lewenhaupt om dessa. Creutz såg under tiden huru ryssarne uppförde sina kanoner på höjderna, färdiga att öppna elden mot svenskarnes läger. Samtidigt hade Lewenhaupt åter igen sökt ordna folket till försvar — men förgäfves. Då ankom Düker med underrättelse om kapitulationsvilkoren. Lewenhaupt vågade dock icke ensam fatta ett så vigtigt beslut som det ifrågavarande, utan sammankallade öfver-

befälet, och sporde dem om de trodde "att folket skulle låta sig "föras mot fienden", samt erhöll till svar, att "vi och våre office- "rare skola nog göra vår pligt, men för manskapet kunna vi ej "ansvara, ty fruktan och förvirring göra dem oefterrättliga. Lewenhaupt befallde då öfverstarne inhemta manskapets mening. Trenne regementen, och i synnerhet lifdragonerne, förklarade sig vilja kämpa i döden. Särskildt bland dessa senare nämnes en Albedyhls kompani såsom utmärkt, till det mesta bestående af bepröfvade veteraner som tjent i ungerska krigen. Med ett okufveligt mod förenade de en lika allvarlig gudsfruktan. Då de sålunda tillfrågades, lågo flere bland dem och läste i sina bönböcker. De förklarade sig genast redo att när befallning gåfves, angripa fienden, och yttrade: "vi kunna ej lofva att slå ryssarne, "men hvad mensk-möijeligit är, det lofva vi göra." Några tillade: "men hvarför frågar man oss nu? Förr sporde man oss aldrig till, utan sade blott: gå på gossar." Den del af hären, som på detta sätt yttrade sig, utgjorde blott ett fåtal — de flesta voro tveksamme, många, som jakande besvarat frågan, syntes hafva mera för skam skull än på allvar lemnat sitt bifall. En del tego, andra åter förklarade öppet, att de icke ville låta sig nedhuggas utan ändamål.

Allmänt klagade öfverbefälet att de hade så ringa manskap samlade kring sina fanor och standarer. Af fotfolket kunde man ej uppställa 700 man. Emellertid kom åter bud från Menschikow med affordrande af skyndsamt svar. Lewenhaupt begärde då ytterligare en timmes uppskof, som beviljades, hvarpå han red med hela det tillstädesvarande befälet något åt sidan, och begärde att hvar och en skulle särskildt säga sin mening. Deraf framgick att de fleste voro böjda för en billig dagtingan, enär undergången annars fanns vara oundviklig. Lewenhaupt fattade sitt beslut i enlighet dermed, väl vetande att om tecken gafs till strid, skulle många ännu oförskräckt kämpa intill döden, men han såg ingen vinst deraf, och ville ej draga öfver sig ansvaret att ändamålslöst föra folket en säker död till mötes. Sjelf yttrade han: "Jag fruktade alltför mycket den Gud, som strängt "utkräfver otidiga blodskulder, och trodde mig redan förut hafva "visat, det jag icke fruktade kulor och krut." Alltså erhöll Creutz befallning att underteckna kapitulationen, hvilket skedde vid middagstiden den 1 Juli.

Så länge man ifrågasatte möjligheten af strid, infunno sig ganska få vid fanorna, men sedan beslutet om kapitulationen blef kändt, kom det försvunna folket hastigt tillstädes för att få del af de dermed förenade fördelarne sådana de voro, samt för att ej anträffas undanstuckna. Lewenhaupt blef förfärad då han såg så mycket folk samlas, och frågade sig sjelf, huru många fiender erfordrades för att öfvervinna eller tillfångataga sådana män? [1])

Lätteligen inses med hvilka känslor svenskarne skulle öfverlemna sig åt dessa ryssar, hvilka de så ofta besegrat, hvilkas krigsduglighet de så djupt föraktat, och om hvilkas grymhet de hört så många óhyggliga berättelser. Man såg många käcka män sönderbryta sina vapen af förtrytelse och harm. sårade upprefvo sina förbindningar för att heldre förblöda än falla i ryssarnes händer, andra störtade sig i floden för att sålunda omkomma, men de fleste måste dock underkasta sig hvad som mest fruktades — fångenskap hos ryssarne. General Bauer ryckte med ett dragonregemente ned från höjderna för att emottaga arméens vapen och troféer. Inför dessa eländiga trupper måste de stolt anryckande svenskarne afkasta gevär, pukor och standarer i stora högar. "Ett skådespel så ömkansvärdt, att det icke utan tårar "kunde åses." [2]) Till följd af denna kapitulation blefvo omkring 14,000 man, hvaraf nära 1400 officerare, krigsfångne. Vid pass 5000 voro blesserade [3]).

Förlusten af fallna och tillfångatagna får ej mätas efter antalet utan efter beskaffenheten. Fryxell säger: "Den nu tillintet-"gjorda hären var en kärntrupp, som under många och svåra "fälttåg segrande genomgått de förfärligaste prof och vunnit en "härdning, ett mod, en krigsvana, som öfverträffade allt, hvad "man hört omtalas." Konung Carl sörjde och harmades öfver denna förlust, och denna känsla var fullt berättigad, underligt dock att han icke visade den ringaste sorg eller ånger öfver eget beteende; icke på ringaste vis erkände "att det var han "sjelf, som varnad och mångfaldiga gånger varnad, dock obevek-"ligt och steg för steg bragt sin här i en belägenhet, som skulle

---

[1]) Fryxell, del. 22, sid. 217 o. följ. Sander, Fr., Om Carl XII:s krigare under fångenskapen i Ryssland.
[2]) Ennes, II. 286.
[3]) Sander, sid. 6.

"förr eller senare dock oundvikligen föranleda den nu inträffade "olyckan." Han skyllde den i stället på Lewenhaupt, och äfven på andra öfverbefälhafvare.

Den 3 Juli aftågade de båda sammanblandade arméerna till Pultava, dit ankomsten skedde den 6. Redan under dessa dagar brötos kapitulationsvilkoren, då de flesta officerarne nödgades lemna ifrån sig gevär och värjor. Czaren mottog de svenska generalerna med mycken artighet, och hans officerare voro äfven mot svenskarne så förekommande, att man knappast kunde märka hvilka voro de segrande. Angående ackordet yttrade czaren på sin brutna tyska: "datt soll heilig gehalten werden." Men han glömde snart hvad han var skyldig tapperheten. Den 7 Juli fördes fångarne jemte de förlorade troféerna under ett slags triumf genom staden Pultava till ryska lägret, der generaler, officerare och "gemehne" inlogerades hos sina fiender af motsvarande grader, officerarne hvar hos sitt manskap. Inom kort skiljdes de dock från sina regementen.

De i Pultava-slaget stupade svenskarne begrafdes på ett och samma ställe invid slagfältet, hvilken plats ännu kallas "Svenskarnes grafvar". Deröfver blef sedan en stor jordhög uppkastad, 10 alnar i höjd och 164 alnar i omkrets vid marken. Öfverst derå är ett 9 alnar högt grekiskt kors upprest, omgifvet af ett staket, och fulltecknadt med resandes namn. Hvarje år den 28 Juni fira ryssarne der en minnesfest, och läsa en messa öfver de stupade svenskarnes själar [1]).

Efter 8 dagars stillastående i lägret utanför Pultava, blefvo fångarne fördelade på 3 divisioner och afförde till städerna Kiew, Czernigow och Smolensk samt angränsande orter, hvarjemte generalitetet och åtskilliga regementsofficerare sändes till fästningen Oranienburg. Förenämnde tåg var för fångarne mycket ansträngande och besvärligt, emedan de under omvexlande stark hetta och häftigt regnväder oftast måste ligga ute under bar himmel. En af de fångne officerarne, löjtnanten Lyth, yttrar i sin under fångenskapen förda dagbok härom: "Trötta voro vi, dock tordes "vi icke begifva oss till någon säker ro eller sömn, emedan vi "osäkra voro att fienden oss alldeles beröfva skulle våra ringa klä"der, jemte den brödbetan, hvarmed vi vår hunger stilla skulle." [2])

[1]) Handskrifna anteckningar af en resande som besökt södra Ryssland.
[2]) F. Sander, l. c.

Af den behandling, som de före slaget vid Pultava tagne fångar i Ryssland fingo undergå kunde man beräkna hvad de nu fångne i den vägen hade att vänta sig. Den förste svenska fånge, som togs af czaren i början af kriget då han tågade mot Narva, var en fänrik af H. R. Horns regemente. Då czaren frågade honom om fästningens tillstånd och om försvarsanstalterna derstädes m. m., men ej erhöll tillfredsställande upplysningar, slog han honom i ansigtet och tillfogade honom så svåra sår, att ärren deraf aldrig utplånades. En generalmajor Butturlin följde sin herres exempel, hvarefter han upplyftade och visade czaren sin hand, som blifvit blodig, yttrande, att han så skulle handtera svenskarne som denne.

Då czaren och en hans generaler kunde tillåta sig sådana nedrigheter, var icke bättre att vänta af det lägre befälet samt den ännu råare gemenskapen; och när man jemför czarens ofvan anförda beteende mot en värnlös fånge med hans brådstörtade — af ytterlig fruktan orsakade — afresa från ryska lägret före slaget vid Narva, samt general Scheremetieffs fega uppförande vid passet Pyhäjoggi, äfvensom hans ömkliga flykt i sistnämnde fältslag, finner man fullt förklarligt att svenskarne hyste både afsky och förakt för sina fiender, väl inseende att förödmjukelser och lidanden af flerfaldig art under fångenskapen skulle blifva deras lott.

Czaren hade erhållit krigsfångar till något större antal i träffningarne vid Erastfehr 1701 och Sagnitz 1702, samt vid följande fästningars öfvergång och uppgifvande, nemligen Marienburg och Nöteborg 1702, Nyenskans 1703, Narva, Dorpt och Iwanogorod 1704 [1]). Alla dessa städer och fästningar, med undantag af Narwa, som intogs med storm, hade kapitulerat med vilkor af fritt aftåg för besättningarne; men tvärt emot gifvet löfte blefvo dessa antingen plundrade och misshandlade eller ock bortförde. Sedermera föllo Wiborg, Riga, Dünamunde, Pernau, Kexholm samt Reval 1710 — då garnisonerna derstädes undergingo dylik behandling, och samma öde drabbade äfven dem. Dessutom blefvo från Östersjöprovinserna en mängd civile tjenstemän, borgare, handtverkare, qvinnor och barn bortförde, utan förskoning och utan afseende å ålder eller kön. Stora skaror af bönder och

[1]) Nordberg, Carl XII:s Hist.

arbetsfolk drefvos från sina hembygder inåt Ryssland, derifrån de aldrig återkommo [1]). Efter år 1704 skonade Czaren något mera de olyckliga Östersjöprovinserna, i förhoppning att kunna bibehålla dessa områden, men när Carl XII år 1708 vände sig mot Ryssland och förmodades ämna tåga åt dessa trakter, beslöt Czaren att fullständigt ödelägga desamma. "Då bortfördes ånyo "mycket folk, på det mest upprörande sätt, under en sträng vin- "terköld: unga och gamla, fattiga och rika, friska och sjuka, till "och med döende" [2]).

Utaf de svenska trupper som åtföljde konungen under färden genom Tartariet, blefvo omkring 500 man tillfångatagna vid Bug-strömmen af ett ryskt detachement, utsändt af Czaren till förföljande af den sålunda undankomne konungen [3]). Utaf dem, som ankommit till Bender, sände konung Carl omkring 500 man till Pohlen, under befäl af öfverste Gyllenkrook, men han blef på denna färd öfverfallen af en större rysk truppstyrka, och nödgades jemte de sina gifva sig fången vid Czernowitz den 24 September 1709.

Sammanräknar man alla dessa tillfångatagna krigare, befunno sig från och med 1710 omkring 20,000 i rysk fångenskap, samt af dem, 1,800 à 2,000 officerare, jemte en mängd prester och civiltjenstemän tillhörande arméen.

Efter denna korta öfversigt beträffande de i Ryssland varande Svenska fångar, återtaga vi redogörelsen för de vid Pultawa fångnes öden.

Väglängden från Perewolocsna till Pultawa utgör 80 werst, och derifrån till Czernigow närmare 300 werst, samt vidare — till Moskwa omkring 1,340 werst, alltså tillsammans 1,720 werst — eller vid pass 170 svenska mil. En mindre del af denna väg bestods fångarne skjuts, men största delen tillryggalades gående, under ofta upprepade misshandlingar af ryssarne. I Czernigow och omkringliggande orter, dit ankomsten skedde de sista dagarne af Augusti, blefvo fångarne qvarliggande till den 2 Dec., då uppbrott skedde i och för aftåg till Moskwa, hvarest desamma inträffade den 20 December, för att deltaga i det bekanta triumftåget, som Czaren höll derstädes den 22 i samma

---

[1]) Fryxell 22:a del., 2 häft., sid. 88—89.
[2]) Sander, sid. 8.
[3]) Ennes, Carl XII:s krigare. Föret. t: II del. Sid. 2.

månad. Der råkade många krigare vänner och anhöriga, föräldrar och syskon, som de ej sett sedan lyckligare dagar, och ej anat att de skulle finna i fångenskap och armod. Alla måste deltaga i intåget, fältmarskalken Rehnsköld, öfverste marskalken Piper, generaler, regements- och comp.-officerare, under-officerare och manskap.

Här sågs äfven det tagna artilleriet, jemte de vid Liesna och Pultava eröfrade troféer; Carl XII:s i Pultavaslaget begagnade och sönderskjutna bår m. m. Under intåget gingo manskapet först, sedan underofficerarne, comp.-officerarne, och regements-officerarne samt generalitetet, derefter artilleriet och sist fördes troféerne. Tåget gick genom åtskilliga äreportar, "zirade med bilder och deviser" till segervinnarnes ära, eller ådagaläggande spe och förakt för de öfvervunne". Ibland dylika må nämnas bilden af ett lejon bundet med kedjor och fördt af en ryss. Vid hvarje äreport gjordes halt, hvarefter öl och bränvin utdelades. Efter mörkrets inbrott illuminerades staden, och alla äreportarne hade då ännu icke hunnit passeras. Under triumftåget gingo soldater med dragna värjor på sidorna om fångarne. Efter dettas slut fördes de fångna till sina anvista qvarter. Piper, Rehnsköld och Lewenhaupt jemte generalmajorer och åtskilliga öfverstar inlogerades i det s. k. Persianska huset under sträng bevakning. Om qvarterens beskaffenhet skrifver en officer — den förut omförmälde Lieutenanten Lyth: "Här blefvo "vi i staden i en liten stuga till 30 à 40 officerare inqvarterade, "så att ingen lägenhet var för oss att kunna förblifva i stugan, "utan vi måste hålla förstugan och gården för vårt qvarter till "godo i en odrägelig köld, att det stod ganska slätt till med oss "fattiga fångar. Om dagen sökte vi skiftevis att få sofva en li- "ten stund, men om nätterna vakade vi continuerligen, då vi "änteligen suto tillsammans på bänkar och golfvet, talande vid "hvarandra om vårt elände, hvarvid jemväl mången djup suck "af ett bedröfvat bröst utflög. Vi som kamrater för detta i fält "varit, uppmuntrade hvarandra och hemställde den nådige Gu- "dens vilja alltsammans med tålamod att undergå, hvad Han "öfver oss ondt eller godt bestämdt hade".

Efter den fångarne sålunda vederfarna förödmjukelsen, följde nöden och eländet i hela sin vidd, i synnerhet under den straxt

[1]) Sander, l. c.
[2]) Sander, sid. 8.

derpå inträdande julhelgen [1]). Till sitt underhåll fingo underofficerarne och gemenskapen af czaren 3 styfver svenskt om dagen, men officerarne bekommo intet, utan nödgades sälja sina hästar, dyrbarheter samt till och med kläder för att kunna skaffa sig mat. "Dagligen kommo hoptals ryttare och soldater till sina "öfverstar och tiggde någon skilling till bröd, för att icke dö af "hunger." Af ryssarne fingo de ej ens låna en skål eller ämbar att hemta vatten med, ett kokkärl, knif eller sax; och när någon fånge afled, kastades liket ut genom fönstret, på det att dörren — ingången — icke måtte "förorenas".

Piper bidrog verksammast att hjelpa fångarne i deras svåra betryck, och han framstår under fångenskapen såsom en ädel man, lika trogen konungen som sitt fäderneslånd. Af czaren blef han mycket hårdt, stundom till och med grymt behandlad. I samråd med Gyllenkrook uppgjorde Piper ett förslag till folkets understödjande, på det sätt, att han sjelf åtog sig upplåna penningar genom vexlar, stälda på statskontoret i Stockholm. Dessa medel skulle fördelas på regementena, hvaremot samtelige generalmajorer och öfverstar borde förbinda sig att hålla Piper skadeslös ifall ej statskontoret inlöste vexlarne inom förfallodagen. För den händelse att generaler och öfverstar genom anlitande af enskild kredit kunde sörja för hvar sitt regemente, vore det så mycket bättre. Man antog att regementsofficerarne icke behöfde begära något underhåll, utan sjelfva kunna förskaffa sig sitt uppehälle, men vore någon så utan all kredit, att han det ej förmådde, skulle han bekomma så stort gage som tilldelades en kapten. De officerare, som eljes hade enskild förmögenhet eller kredit, ansåg man ej heller behöfva någon andel i penninglånen, för att ej minska det för de alldeles medellösas underhåll erforderliga beloppet. Enligt det uppgjorda förslaget skulle en kapten eller ryttmästare erhålla 7 daler smt i månaden, en subalternofficer 6 daler, hvarje underofficer och "gemehn", som ej åtnjöt något af czaren, 2 kopek om dagen. Härom voro samtelige generaler och öfverstar ense, och Piper försköt till en början 24,000 daler smt, samt Lewenhaupt 2000 riksdaler. Piper och Rehnsköld tillskrefvo svenska rådet och statskontoret med anhållan att få vexlar på 50,000 daler smt honorerade i Ham-

[1]) Sander, sid. 9.

burg. I bref till Defensionskomissionen i Stockholm förklarades att öfverstarne för de ständiga regementena ville skaffa medel för sina underlydande, mot vilkor att de finge disponera hemmans- och löningsräntor samt ryttares och soldaters löner hemma i landet.

Penningenegociationerna gingo dock ganska långsamt, hvartill bland annat den gamla oenigheten mellan Piper och Rehnsköld till en del var orsaken. Snart erhöllo köpmännen i Moskwa kännedom om denna fiendskap, som i dessa bekymmersamma tider icke litet motverkade det gemensamma bästa. Lewenhaupt och Creutz gjorde föreställningar. Piper visade sig försonlig, beklagade det olyckliga förhållandet, och yttrade sig "vilja i allt hvad skäligt vore beqväma sig." Rehnsköld deremot ordade om komplott, hotade generalen, utfarande på sitt vanliga bistra sätt. Då Lewenhaupt och Creutz omtalade det emottagande de rönt af Rehnsköld, svarade Piper: "Sen I hur han är fatt? Hvad skall jag göra? Oenigheten har gjort oss skada nog, det skall jag väl veta." Icke förthy — berättar Creutz — gick fältmarskalken dagen efter in till Piper, och umgicks så med honom som om de aldrig varit ovänner.

I Januari 1710 började fångarnes bortsändning från Moskwa, manskapet till arbeten å aflägsna trakter, isynnerhet vid grufvor och jernverk i Siberien. [1]) Många tvungos till arbete vid uppbyggandet af den nya hufvudstaden Petersburg, eller å dess befästningar, andra sändes till rika boijarers egendomar. På framställning af Piper och Rehnsköld fingo alltid ett visst antal underofficerare åtfölja hvarje större truppstyrka, och likaledes prester så långt tillgången derpå räckte. Med manskapet följde äfven fångna handtverkare och landtfolk. — Svenskarne blefvo åsyna vittnen huru ryska soldater å torgen i Moskwa sålde qvinnor och barn, tillfångatagna i Finland. Få voro dock jemförelsevis de, som *der* såldes, mot dem som afyttrades till turkar och tartarer, ur hvilkas våld de aldrig kunde ega förhoppning om befrielse. [2]) (Taffeltäckaren Hultman berättar att konungen i Bender igenlöste 6 finska flickor, som af ryssarne bortförts från Narva och sålts till slafvinnor åt turkarne.) [3])

---

[1]) Sander, sid. 11.
[2]) D:o, d:o.
[3]) Floderus saml. Sv. Hist.

Omkring 1700 officerare, utgörande större delen af komp.-befälet, afsändes till guvernementen Archangel, Vologda, Kasan, Simbirsk och Astrakan, samt förlades i en mängd städer, hvaremot generalitetet och regementsofficerarne, några komp.-officerare samt större delen af den till fältkansliet och krigskomissariatet hörande personal fingo qvarstanna i Moskwa.[1]) Då komp.-officerarne bortsändes, anhöll man att de som tillhörde samma regementen skulle få följas åt till samma ställen, men ryska myndigheterna fäste sällan något afseende dervid. "Föräldrar "och syskon blefvo ofta mot all billighet åtskiljda; icke ens värn-"lösa qvinnor fingo åtfölja sina anhöriga." [2]) Man visste ej ens hvart alla afsändes. Piper anhöll hos ministern Golowin upplysning derom, för att kunna tillsända fångarne de understödsmedel, som möjligen kunde anskaffas eller erhållas från Sverige. Till dess detta skulle låta sig göra, begärde han att fångarne i förvisningsorterna måtte få utbekomma några förskottsmedel mot framdeles skeende ersättning. Sådant medgafs på få ställen, men å de flesta alldeles icke. Den egentliga orsaken till oginheten mot fångarne var, att ryssarne ville underkasta dem den högsta möjliga nöd, för att de derigenom skulle tvingas att ingå i rysk tjenst. En del, af tyskar bestående, värfvade regementen togo också tidigt nog tjenst, så väl befäl som manskap, men få voro deremot de svenskar som vidtogo en sådan utväg i sitt elände [3]).

Till följe af ett i Kasan — hösten 1710 — utaf ett större antal officerare gjordt rymningsförsök blefvo de svenske officerarne ytterligare förskingrade, och de fleste bortförde till Siberien, hvarest de hade att utstå den längsta och hårdaste pröfningen. I likhet med hvad förut egt rum, indelades fångarne i sviter om 100 personer, hvilka — våren 1711 — afgingo den ena kort efter den andra, samt fördes på skutor och smärre farkoster å de sammanhängande floderna ända till staden Solikamsky, hvarest en mindre del fick qvarstanna. De öfriga fortsatte sedan färden landvägen öfver Uralbergen till staden Werchaturie, belägen öster om denna bergskedja, vid ett pass bildande likasom ingångsporten till Siberien. Under denna färd, företagen af

[1]) Ennes, Carl XII:s krigare.
[2]) D:o, d:o, och Sander, sid. 12.
[3]) Riksarkivet. Pipers och Rehnskölds bref till Statskont:t d. 16 Jan. 1812.

flere sviter på vinterföret 1711—1712, bestod czaren skjuts, men en mängd officerare voro redan då så utblottade och nödstälde, att de heldre togo ersättning af dem, som skulle tillhandahålla skjutshästar, och i stället färdades till fots den långa och besvärliga vägen. I Werchaturie fingo några qvarstanna, men flertalet nödgades fortsätta, samt gingo med smärre fartyg på floderna till Tobolsk, dit den första sviten ankom den 26 Augusti 1711, och hvaraf slutligen samlades omkring 850 officerare [1]). Andra blefvo sända till Tjumen, Japanchin, Tomsk m. fl. städer. Några, som i ett eller annat afseende förbrutit sig mot ryssarne, sändes till Irkutsk, nära sjön Baikal. De, hvilka fingo qvarstanna i det europeiska Ryssland, voro likväl föga bättre lottade än de som i Asien nödgades framsläpa sitt lif bland råa och obildade folkslag, såsom Jakuter, Jukagirer och Tunguser. Afståndet från Moskwa — öfver Simbirski — till Tobolsk, utgör omkring 2900 werst.

Vi skola nu undersöka hvilka åtgärder vidtogos i fäderneslandet för att "rädda landets ädlaste och tappraste söner" från undergång i brist af kläder och föda. Ställningen i Sverige var mycket bedröflig. Danskarne hade inbrutit i Skåne i slutet af 1709 och visserligen blifvit slagna af Stenbock samt tvingade att återvända, men hotade att återkomma. De kommo väl icke, men i stället kom en annan, hemskare gäst — den förfärliga pesten, som hemsökte hela landet, ödeläggande många bygder, och som ensamt i Stockholm bortryckte 20,000 menniskor. "Folket var modfäldt och nedslaget, tillgångarne uttömda." Under så sorgliga omständigheter mötte stora svårigheter i och för de i fjerran land vistande krigarnes bispringande, "af hvilka mången hemma ansågs och sörjdes såsom död" [2]).

I enlighet med flere utaf konungen från Bender i September månad afsända bref, skulle fältmarskalken Rehnsköld under fångenskapen uppbära hela sin lön, men generalmajorer, öfverstar och öfriga regementsofficerare samt fältkancelliets tjenstemän och den öfriga civilstaten halfva lönen [3]). Officerarne vid de "ständiga" regementena egde uppbära den sålunda dem tillkommande löneandelen af hemmans- och lönings-räntorne, hvaremot den

[1]) Ennes.
[2]) Sander, sid. 14.
[3]) Riksregistraturet för 1709.

återstående hälften skulle reserveras för officerarne vid dessa hemma i landet under uppsättning å nyo varande regementen. Den stora mängden "fördubblingsofficerare", likasom de vid de värfvade regementena anstälde, egde att genom statskontorets försorg utbekomma sina löneandelar, "blifvande den andra hälften för dem en underdånig fordran." [1])

Konungens ofvan omförmälda föreskrifter kunde emellertid icke efterkommas, och under den allmänna penningebristen blefvo de af generalitetet i Moskwa utstälda vexlar icke af statskontoret infriade, till följd hvaraf generaler och öfverstar snart förlorade sin enskilda kredit, och endast kunde genom borgen af en för alla och alla för en, tid efter annan upplåna några medel. — Öfverstarne och officerarne vid de ständiga regementena hade redan under år 1710 enskildt börjat affordra regementsskrifvarne hemma i landet de dem tillkommande löneandelar, men dessa senare hade stundom ganska svårt att verkställa uppbörderna, och ofta nog meddelade de ej heller de aflägsna fångarne underrättelser om hvad som influtit af densamma, eller för deras räkning var disponibelt. Sedan klagomål deröfver blifvit hos konungen anförda, anbefalde han, genom ett strängt bref från Bender af den 19 Oktober 1712, regementsskrifvarne att ordentligt förrätta sina uppbörder och meddela de fångne officerarne de af dem äskade underrättelser, samt redogöra för hvad de hade att utbekomma. Från denna tid började lönemedlen, eller hvad deraf kunde utbekommas, att genom kammarkollegii försorg afsändas till Moskwa. Icke förty utföllo löneandelarne mycket sparsamt, i anseende till mötande svårigheter vid uppbörderna, på grund af den allmänna nöden i landet, och ännu i Maj 1713 hade ett ganska ringa belopp kommit officerarne vid de "ständiga" regementena till godo. De, hvilka hade att från statskontoret utbekomma sina löneandelar, fingo ännu mindre, i anseende till bristande tillgångar, och till och med år 1711 hade dessa aflöningar — för $2^1/_2$ år — endast utfallit för 9 månader. Slutligen nödgades Piper och Rehnsköld vidtaga den utvägen att sammanslå alla inflytande medel till en gemensam kassa, hvaraf utdelning egde rum så långt tillgångarne förslogo. [2]) Sålunda lärer ock allt framgent hafva tillgått.

---

[1]) Riksregistraturet för 1709.
[2]) Riksarkivet. Bref till Statskontoret d. 11 Febr. 1713.

"Piper, som var en mycket rik man, gjorde allt hvad på "honom ankom för att bispringa de mest nödlidande. Tid efter "annan skref han till sin grefvinna, sin *kära Stina* på Engsö, "och bad henne inlösa vexlar." Efter konungens återkomst från Turkiet skref han äfven till honom i Stralsund den 14 Dec. 1714 och bad om hjelp för sina medfångar.[1]) Om fångarnes eländiga tillstånd vid denna tid skrifver Rehnsköld till statskontoret den 28 December 1714: "Deras ährade skrifvelse, dat: den 30:de "sistledne, till Kongl: Rådet, Öfverste Marskalken Piper och mig, "är oss för kort sedan wähl tillhandakommen, jämte en wexel "dervid af 3,600 Rubel till fångarnes underhåll, hvilcken man "lätit incassera. Sedermehra är händt, det icke allenast Kongl. "Rådet, Öfverste Marskalken plötsligen är blefwen bortförd här-"ifrån, utan är ock jag, jemte det öfriga Generalitetet, ansagd, "att oss äfven detsamma i dessa dagar lärer wederfahras, hwar-"igenom oss betages tillfälle att continuera uti den omsorg vi "härtills efter möijeligaste burit till de arme, usle och förlåtne "fångarnes räddning, som äro kringströdde här i landet. Önske-"ligt hade warit, at det Kongl. Stats-Contoiret vid sådan Chri-"stelig och billig omsorg hade kunnat grijpa oss med större effter-"tryck under armarne, och allt för beklageligt är nu, att effter "så långt väntande och så många goda löften ingen erkläckeligare "summa följt än som ofwan bemäldte ringa Post, hvicken, när "densamma fördehlas mellan alle samptelige, löper intet mehra "än som fem daler s:m:t på personen. Iag ser alltså med största "bedröfwelse fångarnes änteliga undergång och förtviflan för ögo-"nen. De hafwa till en stor myckenheet härtills tåleligen och "sielf med fijendens förundran dragit den allra swåraste och bitt-"raste nöden blott och allena af trohet till sin nådiga konung "och Öfwerheet, ja månge af hunger och nakenhet satt lifvet "till, utan att vilja bryta sådan troheet, huru de och därtill blif-"vit lockade."[2]) — — — — — — — — — — —

Grefve Piper blef tvenne dagar efter det han tillskrifvit konungen om hjelp för de fattiga fångarne bortförd ifrån Moskwa. Det var straxt före julen 1714. Han sändes då till Petersburg, inlogerades i ett uselt näste och var der åsyna vittne till uppbyggandet af Rysslands nya hufvudstad, på jord som tillhörde

[1]) Sander, sid. 15.
[2]) Riksarkivet.

Sverige. Följande året lät czaren honom hungra i 17 dagar för att aftvinga honom en vexel på 30,000 rdr, att genom hans grefvinnas försorg infrias i Amsterdam hos ryska ministern Kurakin. Då denna summa enligt Pipers i hemlighet meddelade föreskrift icke aflemnades, insattes han å Nöteborgs fästning, der han i stort elände och i brist af erforderlig skötsel afled den 19 Maj 1716, 68 år och 10 månader gammal. [1]) Så behandlades mot all folkrätt konung Carls förste minister. Öfver statssekreteraren Hermelins' öde hvilar ett dunkel, som icke kunnat skingras. Enligt en berättelse skall czaren, då han vid Pultava fått honom i sitt våld, i vredesmod hafva förebrätt honom hans bittra politiska skrifter, samt derefter låtit nedsabla honom vid ingången till sitt tält; enligt en annan, skall han blifvit bortförd till ett munkkloster i Astrakan, hvarest han undangömd för verlden ändat sina dagar. [2])

Rehnsköld och Lewenhaupt bemöttes mycket aktningsfullt af czaren, likasom det högre befälet i allmänhet. De flesta fingo i Moskwa tillbringa de första åren af fångenskapen, och blefvo derigenom i tillfälle att bispringa sina medfångar. Men äfven de voro underkastade czarens nycker, utsatta för mångfaldiga prof på hans häftiga och ombytliga lynne. De blefvo stundom strängt bevakade, och erhöllo deremellan stora friheter. Annorlunda var det med gemenskapen, som illa handterades och tvangs till strängt arbete, fick dålig beklädnad, usel föda och sammanpackades i eländiga bostäder. Derföre dukade också mängden under för den omenskliga behandlingen. Deras klagan framträngde stundom till generalitetet i Moskwa. Så länge Piper fanns der, förde han alltid utan fruktan de betrycktas talan och skydde icke att göra czaren de skarpaste föreställningar, under vädjande till hans menskighet. De å bojarernas egendomar kringspridda fångarne blefvo ingalunda bättre behandlade än de som användes vid allmänna arbeten, utan voro alldeles öfverlemnade åt godtycket, handterades såsom lifegna, hemfallne under knutpiskan.

Svårt var det för de tappre och stolte svenska officerarne att kunna fördraga de smädelser och förolämpningar, hvilka de måste utstå så väl af de mera bildade ryssarne som af de råa

[1]) Biogr. Lexikon, band. II, sid. 241.
[2]) D:o d:o, band. 6, sid. 112 o. följ.

folkhoparne. Klagomål anfördes väl deröfver hos czaren, men utan att något afseende fästes dervid. I förvisningsorterna uppstodo i början ganska ofta slagsmål mellan ryssarne och de fångna svenskarne, emedan de förre — särdeles vid högtiderna — under rusigt tillstånd förolämpade och oqvädade de dem förhatliga fångarne. Dessa hade icke några andra vapen till sitt försvar än stora påkar, som de kallade dubbliner, och hvilka de använde med sådant eftertryck, att de slutligen satte sig i stor respekt hos befolkningen, som derefter för det mesta lemnade dem i fred. [1])

Till följe af från czaren utgången befallning, blefvo på ett ställe, och måhända äfven på andra, några officerare jemte deras drängar i flere veckor inspärrade uti en s. k. rökstuga, utanför hvilken bönder höllo vakt, så att ingen slapp ut. Man kunde ej få annat besked om orsaken härtill, än att det skedde enligt order. Slutligen kom man under fund med att nämnde behandling skulle anses som en slags vedergällning för czarens inspärrande af turkarne vid Pruthströmmen. [2]) Under ett anfall af sitt häftiga och obändiga lynne afsände czaren i vredesmod från Petersburg på nyåret 1712 befallning till senaten i Moskwa att genast låta döda alla svenska fångar. Budet ankom den 17 Januari kl. 8 på morgonen, och 1 timme derefter sammanträdde senaten, men kl. 10 anlände ett annat hemligt bud från Menschikow med föreskrift om exekutionens uppskjutande till dess czaren finge tid att betänka följderna af sin befallning. Emellertid blefvo fångarne samma dag mot aftonen förda ut till förstäderna och insattes i små kyffen, herrar och tjenare tillsammans, afbidande med stor oro det öde som förestod dem. Czaren ångrade sig likväl — efter hvad Menschikow förutsett — och afsände befallning om fångarnes skonande om de ej redan voro aflifvade; hvarefter de återfördes till staden. [3])

Samma år i Maj utbröt en stor eldsvåda i Moskwa, som lade en betydlig del af staden i aska, och rykten kringsmögo att de svenska fångarne anlagt elden. Någon tid förut hade äfven i Tobolsk utbrutit en vådeld, och ett dylikt rykte om anledningen dertill hade af några ryssar blifvit satt i omlopp med föregifvande

[1]) Ennes, II: 293.
[2]) D:o, II: 297.
[3]) Nordberg, II: 305.

att svenskarne under den derigenom uppkommande oredan ämnade öfverfalla och mörda innevånarne. I anledning deraf sprungo ryssar kring gatorna, uppmanande de värdar, som hade fångar i sina hus, att ihjälslå dem. Ett allmänt uppror kom sålunda i gång, hvarunder många officerare blefvo dödade, en del i sina sängar. En mängd blefvo illa blesserade och kunde med knapp nöd undgå de ursinniga ryssarnes raseri. Slutligen erhölls upplysning om orsaken till eldens uppkomst, hvarefter tumultet stillades. Efter denna tilldragelse blefvo flere officerare bortsända till andra städer, hvarest de hade vida svårare att försörja sig än i Tobolsk. [1])

Officerarne egde för öfrigt temligen stor frihet i sina förvisningsorter. I fall de önskade begifva sig ut åt landsbygden, fingo de gemenligen hvar sin vaktkarl med sig, men befriades från all bevakning om de afgåfvo löfte att icke rymma. Bröto de deremot och ertappades, belades de med svåra bojor, insattes i fängelse eller afsändes till aflägsnare orter i Siberien. Största friheten medgafs de officerare, som ej voro infödda Svenskar eller Polacker, hvilka åtminstone i början fingo vistas hvar de behagade inom Ryssland. Denna frihet begagnade många officerare för att uppsöka sina vidt kringspridda stridskamrater, samt derjemte befordra fångarnes brefvexling, som vissa tider och å flere ställen var förbjuden, likasom att afsluta penningtransaktioner med köpmännen. En del idkade jagt och fiske, såväl till tidsfördrif, som äfven — och förnämligast — för sitt uppehälle. Björnjagt var för dessa vid faror och äfventyr så vana män af stort intresse. [2])

Efter hand upphörde de våldsamma uppträdena och fångarne lemnades temligen i fred. I allmänhet voro de inqvarterade hos borgare, hvarest de erhöllo fria husrum, men för öfrigt intet. De sökte att der anordna för sig så godt omständigheterna medgåfvo. En del officerare hade vid ankomsten till Moskwa, och andra derförut, sammanträffat med sina hustrur och barn, hvilka nu måste dela deras nöd; andra åter ingingo äktenskap i förvisningsorterna, särdeles med från Östersjöprovinserna och Finland bortförda borgaredöttrar. I de städer, hvarest något större antal fångar var förlagdt, utsågos vissa officerare till uppsynings-

[1]) Sander, sid. 19.
[2]) Sander. sid. 20.

män öfver de andra, med skyldighet att besörja deras gemensamma angelägenheter hos de ryska myndigheterna, eller hos svenska generalitetet i Moskwa. Bland sådana uppgifvas: öfverstelöjtnanten Kaulbars i Tobolsk, öfversten Stjernstråle i Solikamski och majoren Rahnhjelm i Klinow. De, hvilka ingått i rysk tjenst, och särdeles de som derjemte ombytt religion, voro mycket föraktade och afskydda af sina landsmän.

En gång årligen, vanligast på vinterföret, afreste en eller flere officerare från Tobolsk till Moskwa, i och för aflemnande af bref till fäderneslandet, afhemtande af ankomna sådana, äfvensom de utfallna lönemedlen, jemte enskildas penningeremisser från hembygden. Korporalen vid lifdrabanterna Bror Rålamb äfvensom ryttmästaren Elwers voro ofta använda i sådana bestyr. Under färden emottogo dessa ombud af de i städerna invid stora sträkvägen till Siberien vistande fångar deras kommissioner och bref, för att sedan återföra andra. Ringa voro dock de understödsmedel, som de kunde utbekomma från den i Moskwa bildade gemensamma understödskassan. Enligt specifikation å hvad en svensk officer bekommit från sin öfverste under 10 år, visar sig att dessa medel uppgå till endast $158^1/_2$ daler smt, eller icke fullt 16 daler om året. [1])

De, hvilka i fäderneslandet hade enskild förmögenhet, hvarå de kunde draga vexlar, undgingo den i öfrigt bland fångarne rådande stora nöden, samt bistodo äfven, så långt förmågan sträckte sig, sina vänner ock kamrater, men de öfriga officerarne råkade snart i yttersta armod, särdeles i mera aflägsna och obetydligare städer, hvarest föga eller intet tillfälle till förtjenst förefanns. De förklarade sig gerna vilja förrätta hvad slags arbete som helst, om de dermed kunde förskaffa sig något till uppehälle, men dertill var ingen utväg. Några voro så utblottade att de af sina i bättre vilkor stadda vapenbröder "begärde färpelsar, för att dermed skyla sin nakenhet och skydda sig mot kölden". [2]) De sände flere gånger böneskrifter till generalguvernören öfver Siberien furst Gagarin med begäran om understöd, och han, som var fångarne i allmänhet mycket bevågen, gaf dem tid efter annan flera tusen rubel, till fördelning bland

[1]) Ennes, II: 416.
[2]) Sander, sid. 22.

de mest utblottade, samt understödde dem för öfrigt på flera sätt. Andra rika och förnäma ryssar voro äfven ädelmodiga och hjelpsamma mot de tappra och hårdt pröfvade, nu i så stort elände försatta krigarne.[1])

Men nöden är en god lärmästare och gjorde äfven dessa män uppfinningsrika. De fleste, som endast haft kriget till sitt yrke, måste nu lära sig hvarjehanda handtverk och konster, hvari ryssarne den tiden ej voro förfarne, och hvilka de sedan utöfvade för att dymedelst förskaffa sig något till uppehälle. Några togo sig före att samla perlor och slipa dyrbara stenar, gravera sigill, sy kläder och handskar, förfärdiga och brodera mössor, börsar, schabraker och tapeter m. m. Flere arbetade i silfver och guld, och en af dem, som i ungdomen lärt denna konst, uppsatte i Tobolsk en verkstad härför, hvartill guvernören lemnade förlag. Andra blefvo lärlingar hos honom, inhemtade konsten och började sedan arbeta på egen hand. En ryttmästare hade i barndomen sett sin moder färga tyger, erinrade sig huru dermed tillgick, och företog sig att utöfva detta handtverk. En del anlade trädgårdar och odlade köksvexter, planterade fruktträd m. m., dittills okända i Siberien. Några odlade tobak och tillverkade deraf snus. Flere praktiserade som läkare, anlade apotek eller öppnade minuthandel med diverse varor. Många arbetade på landsbygden hos bönderne, der neml. arbete kunde erhållas, kontraherande med dem om arbete i fyra dagar i veckan, mot erhållande af fri kost, samt gingo onsdagar och lördagar på jagt för att dermed — såsom den förut omnämnde löjtnanten Lyth uppgifver — "förskaffa sig något rundare till lifsuppehälle". I staden Solikamski utbjöd på gatorna den af ärr betäckte kapten Svante Horn, friherre af Åminne, de sadelmakeriarbeten, hvilka hans trogne dräng Daniel förfärdigat. Sjelf hade han lärt sig korgmakeri, hvarmed han flitigt sysselsatte sig. I den lilla staden Cxuclow förfärdigade fändriken G. A. Piper "snus- och tobakshorn, hvilka han på bottnarne med löpverk och deviser utskar, och för hvilka ryssarne betalde 6 till 12 styfver stycket". Han uppgifver dock att inkomsten deraf var ganska klen. Denne 20-årige unge man (son af en kusin till öfverste marskalken) var invalid, emedan han under den stränga

[1]) Ennes II, sid. 382 o. 385.

kölden julaftonen 1708 förfrusit sina fötter. — En del uppnådde så stor skicklighet i vissa handtverk och yrken, att deras tillverkningar vunno afsättning icke blott i de aflägsna småstäderna, utan äfven sändes till Moskwa, der de fördelaktigt afyttrades. För dem, hvilka sålunda kunde förskaffa sig något utöfver hvad de för eget uppehälle behöfde, var det en stor glädje att äfven kunna understödja och bispringa de kamrater, som sjelfva voro oförmögne att försörja sig tillräckligt. De plägade merendels bjuda sina vänner bland de mest behöfvande till enkla måltider på söndagarne, då tiden derefter tillbringades under samtal om den kära hembygden, "om förflutna dagars bragder och minnen "samt inbördes uppmuntran att ståndaktigt afbida förlossnings-"stunden". [1])

Till följd af den förnedring och den nöd fångarne måste utstå och lida, fördes många bland dem till allvarsammare eftertanke och besinning af deras andliga tillstånd, togo sin tillflykt till bibelordets flitiga läsande och begrundande, samt hemtade deraf tröst och sinnesstyrka att med tålamod och undergifvenhet bära den börda, som blifvit dem pålagd. Oskrymtad gudsfruktan var ett utmärkande drag hos de gamla carolinerne, bland hvilka mången räknade såsom sina käraste tillhörigheter "sin bibel och sin gamla klinga med Carl XII:s namn uppå"; men — "klingan var nu borttagen och få voro de som hade biblar". Tillgången på andaktsböcker var ej heller stor, hvarför åtskilliga officerare började sysselsätta sig med att afskrifva dylika böcker samt "prenta" psalm- och böneböcker. Som fångarne hade fri religionsöfning, så kunde hvar och en obehindradt förrätta sin gudstjenst. Vi hafva förut omnämnt att regementspresterna fördelades så, att någon af dem fick medfölja till de skiljda orter, dit fångar afsändes, så långt tillgången på dem sådant medgaf, och å de ställen, der själasörjare ej fanns, förrättades gudstjensten af en officer. Fältkonsistorium befann sig i Moskwa, och fullgjorde der sina åligganden under predikanten vid dragonkorpsen Göran Nordbergs styrelse i enlighet med svensk kyrkolag. De vanliga bönedagarne firades likasom i Sverge, och texterna dertill utsågos i början af Piper, sedan af Rehnsköld, och efter hans utvexling 1718 af den äldste generalen. [2])

[1]) Sander, sid. 21.
[2]) Sander, sid. 24.

Större delen af de vid Liff- och Estländske fästningarnes öfvergång tillfångatagne officerarne samt civile tjenstesmännen voro gifte, och fördes jemte hustrur och barn till Siberien. [1]) Dessa barn uppväxte under den långvariga fångenskapen i bedröflig okunnighet. Härför ömmade en menniskovän, kapten C. Fr. v. Wreech, som till afhjelpande af detta onda i samråd med flere svenska prester och officerare i Tobolsk år 1713 inrättade en skola, hvilken genom tvenne ädla män, professoren i Halle doktor Francke samt pastorn i Archangel doktor Michaëli, förseddes med böcker, och hvilka äfven anskaffade penningeunderstöd, hvarjemte för sådant ändamål insamlingar gjordes bland det högre svenska befälet i Moskwa. Barnen undervisades i innanläsning, kristendom, skrifning och räkning, teckning, och äfven i latin, tyska, fransyska, historia och geografi. Framför allt höllos de till gudsfruktan, och undervisningen började samt afslutades alltid med bön och bibelläsning. Öfver tjugu officerare voro under fångenskapen, ehuru på olika tider, lärare i denna skola, och åtnjöto derför fri kost samt erforderlig beklädnad. Flickorna hade en särskild vårdarinna, som äfven undervisade dem i qvinliga handarbeten. I denna uppfostringsanstalt danades under 9 års tid många dygdiga och skickliga menniskor, hvilka under hela sin lefnad ihågkommo sine lärares och välgörares omvårdnad, samt välsignade deras minne. [2]) Såsom inspektor för skolan fungerade pastorn vid Björneborgs regemente Gabriel Lauræus, "en man lika utmärkt för sin fromhet som outtröttlig att arbeta för fångarnes väl". [3]) Först år 1715 erhöll skolan egen lokal, inköpt för 45 rubel, hvilket belopp med stor svårighet sammanbringades, men redan samma år i Maj lades detsamma i aska vid en staden öfvergången vådeld, hvarefter en lada måste för samma ändamål användas. Barnens föräldrar och dessas vänner gjorde dock nya sammanskott, och tid efter annan erhöllos jemväl gåfvor från Moskwa, så att v. Wreech blef i tillfälle att låta uppbygga ett nytt och ändamålsenligt inrättadt skolhus, hvilket blef invigdt den 19 September samma år. [4]) Derefter tillvexte skolan hastigt och erhöll bestämd skolordning samt fort-

[1]) Ennes.
[2]) D:o, och Sander, sid. 26 o. följ.
[3]) Sander, d:o.
[4]) Sander, sid. 27.

gick till fredsslutet. Vid 1717 års utgång undervisades derstädes 33 gossar och 17 flickor, äfvensom 6 ryska barn. — Till följd af det anseende anstalten erhöll, ditsände till och med förnäma ryssar sina barn för att der uppfostras. De barn, hvilkas föräldrar icke bodde i Tobolsk, erhöllo så väl bostad som mat och all erforderlig vård. En officer förestod ekonomien och ombesörjde mathållningen m. m. [1])

Äfven på andra orter inrättades smärre skolor af officerare, hvarest svenska barn undervisades. Såsom bevis på det anseende flere af desse officerare förvärfvade sig äfven ibland högt uppsatte ryssar, torde följande få anföras: Kaptenen vid Westmanlands regemente, sedermera öfverstelöjtnanten Nils Norin, slutligen adlad med namnet Nordensvärd, bestämdes af fadren att ingå vid bergsstaten och erhöll derföre en lärd uppfostran samt vann stor färdighet i latinska språket, men hans håg stod till krigsyrket, hvarför han efter fredsbrottet år 1700 ingick som volontär vid Nerike och Wermlands regemente, och derefter som underofficer vid Westmanlands, der han grad för grad, på grund af sin skicklighet och sin i de stora fältslagen samt vid mångfaldiga andra tillfällen ådagalagda mandom och tapperhet, befordrades till ofvan omförmälde beställningar. Sedan han i Pultavaslaget erhållit 7 svåra blessyrer, blef han liggande såsom död å slagfältet, hvarest han, då sans och medvetande återkommit, uthärdade i 3:ne dygn innan han slutligen förmådde söka sig fram till ryska lägret och der gifva sig fången. Efter att hafva deltagits i triumfintåget i Moskwa, fördes han först till Archangel och sedan till Galisch. Han hjelpte sig mycket fram under kriget i Polen genom sin färdighet att tala latin, och lärde sig under fångenskapen temligen snart ryska språket, samt vann det förtroendet hos en förnäm och rik rysk bojar, att denne förordnade honom till guvernör för sina söner, och sedan — efter dennes död — utsågs han till deras förmyndare. Han gjorde med dessa ynglingar flere utländska resor, för fullbordande af deras uppfostran, och delade vid fredsslutet mellan dem hvad han om händer haft att vårda, hvarefter han återvände till Sverige. [2])

Den menniskoälskande Wreech inrättade jemväl ett sjukhus, hvarest fattiga fångar åtnjöto underhåll och skötsel äfvensom

[1]) Sander, sid. 27.
[2]) Skriftl. anteckningar om offic. vid Westm. reg:te.

andelig vård. Ifrån dettas öppnande år 1717 till och med år 1721 hade 74 sjuka der blifvit vårdade, af hvilka 17 aflidit. [1])

Gifvet var att de tappre svenska krigarne skulle försöka befria sig utur fångenskapen. Flera rymningsförsök gjordes också tid efter annan, bland hvilka några må anföras.

Redan år 1709, under det fångarne voro förlagde i städerna Smolensk, Kiew och Czernigow, lyckades några att undkomma. I sistnämnda stad öfverlade 15 officerare om möjligheten och verkliggörandet af en uppgjord plan, att öfver den 7 mil derifrån aflägsna Dniepern fly till Polen. Föregifvande sig vilja uppköpa hö åt sina hästar fingo de tillfälle rida ut på landet för att rekognoscera. På den för flykten utsatta dagen förskaffade de sig genom mutor tillåtelse att komma ut ur staden. Sju af dem, som hunnit något förut, bundo de dem åtföljande vaktsoldaterna till händer och fötter, satte dem kaflar i munnen och förde dem afsides från vägen, hvarefter de sprängde af mot Dniepern. Framkomna bemäktigade de sig en färjepråm och gingo öfver floden innan en derinvid varande kosackpostering hann fasttaga dem. De kommo lyckligen hem till Sverige, men de öfriga, som blifvit något efter och icke kände vägarne, måste återvända utan att kunna sätta sin plan i verket. Härefter blefvo dock ryssarne vaksammare, men likväl gjordes följande året ett nytt försök i större skala af de i östra Ryssland förlagde fångarne. Mer än 150 officerare deltogo i denna sammansvärjning, som dock upptäcktes genom en förrädare, svenske underofficern Brinck, i följe hvaraf deltagarne i detta försök arresterades och med knutpiskan tvingades att bekänna hela aftalet samt redogöra för rymningsplanen, hvilken uppgjorts af de i fästningen Sweätsk i närheten af Kasan förlagde officerarne. Tolf af de såsom hufvudmän för rymningsförsöket ansedde insattes i fängelse i staden Klinow, hvarifrån flere af dem fördes till Moskwa och arkebuserades. I anledning af denna tilldragelse blefvo fångarne ytterligare skingrade och de fleste afsändes till Siberien. [2]) Ett annat derstädes uppgjordt förslag till rymning hade samma olyckliga utgång. Deremot lyckades flere enskildes företag i den vägen, ofta på ett till det underbara gränsande sätt. Under åtskilliga förklädningar lyckades flere officerare rymma från för-

[1]) Sander, sid. 27.
[2]) Ennes. II: 288 o. följ.

visningsorterna, efter att förut hafva förskaffat sig kartor och kompasser. Gömda i skogarne om dagarne, stundom utan annan föda än bär och rötter, vandrade de nattetid för att ej upptäckas. Ertappades de, blef deras öde högeligen sorgligt. En kapten Pastelberger och en cornet Lindau gjorde flera försök att undkomma, hvilka misslyckades och de smiddes i bojor. Slutligen kröntes deras upprepade försök med framgång. En löjtnant Taube rymde från Wologda förklädd till fiskare och färdades i en liten båt utåt floderna öfver 100 mil till Archangel, derifrån han på ett handelsfartyg återkom till Sverige.[1]) En kapten Joh. Wilhelm Pastelberger, tillfångatagen vid Pultava och afförd till Galisch, lyckades att i sällskap med ryttmästaren vid lifreg:tet, frih. Christer Horn, rymma år 1714, och anlände efter många äfventyr till Archangel, gingo derifrån med ett holländskt fartyg till Amsterdam, samt anlände följande året till Stralsund. Löjtnanten Lorents Rothoff, som under fångenskapen vistades i Kasan och der förtjenade sitt uppehälle medelst odlande och försäljning af trädgårdsväxter samt genom afkastningen af en utaf honom anlagd tobaks- och snusfabrik, till följd hvaraf han äfven blef i tillfälle att hjelpa och understödja sina vänner och kamrater, lyckades år 1719 jemte tvenne andra officerare — Sperling och Ewert — att undkomma från förvisningsorten, belägen öfver 100 mil på andra sidan Moskwa. De letade sig fram genom skogarne på obanade stigar, och kommo slutligen till Kurland, samt derifrån genom Preussen till Königsberg, hvarest de gingo ombord å ett handelsfartyg, som öfverförde dem till Sverge, derunder utsatta för faran att uppbringas af ryska kapare. Deras rymning upptäcktes straxt sedan de undkommit, hvarför de mycket ifrigt förföljdes under den första delen af färden genom Ryssland, men undgingo lyckligen sina förföljare. Efter fredsslutet 1721 anförtroddes Rothoff öfverförandet till Petersburg af en transport ryska fångar, och hvilka han — eget nog — kom att aflemna till samme officer som tillfångatagit honom vid Pultava och hvilken från Kasan så ifrigt förföljt honom jemte hans kamrater, sedan deras afvikande blifvit upptäckt.[2]) En mängd af de med ofvan omförmälde och flerfaldiga andra rymningsförsök förenade äfventyr gränsa till det otroliga, men för visso lyckades

[1]) Sander, sid. 29 o. 30.
[2]) Westmanl. reg:tes arkiv.

öfver 100 officerare sålunda undkomma från förvisningsorterna, af hvilka de fleste, efter hemkomsten till fäderneslandet, åter ingingo i krigstjenst.

Emellertid förgick det ena året efter det andra för fångarne under orolig väntan. I Juni månad 1719 anlände till Siberien underrättelsen om konungens död. Denna dödspost emottogs med allmän bestörtning och djup sorg af hans trogna kämpar. En i Solikamski vistande officer, den förut omnämnde löjtnanten Lyth, skrifver härom: ”Ingen svensk fånge ”var här tillstädes, som icke suckande fällde tårar och gret bit- ”terligen, hwartill vi jemwähl — Gudi klagadt — mer än orsak ”hade, i thy vi nu med och uti wår allernådigste och dyraste ”konungs oskattbara förlust nogsamt sågom oss hafwa förlorat alt ”wårt timliga nöje; all wår lycka och wälfärd syntes nu på en ”gång hafwa tagit sitt valete och sista farväl ifrån oss.” [1])

Freden mellan Sverige och Ryssland slöts i Nystad den 28 Augusti 1721, men underrättelsen derom anlände ej till Tobolsk förr än efter medlet af November. Stor blef dock glädjen vid emottagandet af denna fröjdefulla tidning, och en tacksägelsegudstjenst föranstaltades straxt derefter, hvarvid pastor Lauræus predikade öfver texten: ”Var trofast intill döden, så skall jag gifva dig lifsens krona!”

Sedan fångarne firat julen, fingo de på nyåret 1722 skjuts från förvisningsorterna till finska gränsen, hvilken skjuts bekostades af czaren. Sådan bestods dem derefter genom Finland af svenska kronan. Vägen genom Ryssland skulle antingen tagas öfver Moskwa eller Petersburg, hvarest officerarne bekommo hvar sin värja. Ifrån finska kuststäderna öfverfördes de sjöledes till Stockholm. I anseende till förvisningsorternas olika aflägsenhet hemkommo fångarne på mycket olika tider: en del 1722, en del 1723, andra åter först 1724 och ännu senare. Såsom vanligt afreste de tillsammans i sviter, och en stor del af de till fäderneslandet återvändande hade familjer att medföra. Några svenska officerare genomreste Ryssland för att hopsamla och återföra det förskingrade manskapet, samt den från Finland och Östersjöprovinserna bortförda allmogen, jemte från flere af dessa provinsers städer bortjagade samt inåt Ryssland afsände borgare och handtverkare. Att en stor del af dessa svekfullt undan-

[1]) Sander, sid. 30.

doldes och qvarhölls, är utom allt tvifvel. Detta förfarande, czaren och ryssarne i allo värdigt, öfverensstämmer väl med det trolösa sätt hvarpå man gick till väga med garnisonerna i Finlands Östersjöprovinsernas fästningar vid dessas öfvergång, hvilka, trots och de högtidligaste försäkringar och löften om fritt aftåg, gjordes till fångar, affördes inåt Ryssland och sedermera derifrån till Siberien.

Omöjligt är att uppgifva huru många af fångarne hemkommo, men antagligen icke mer än omkring 1000 officerare och tjenstemän af civilstaten, samt 4 à 5000 utaf underofficerarne och gemenskapen, — en ringa återstod af "18 kavalleri- och 24 dragonregementen, samt 73 infanteriregementen och korpser". [1]) Ännu färre torde hafva återkommit af de borgare, handtverkare och arbetare, som utan all barmhertighet hoptals drefvos från sina hembygder inåt Ryssland. En stor mängd af dessa senare användes vid Petersburgs och dess befästningars uppbyggande, och förgingos der i elände, till följd af hårdt arbete, omensklig behandling samt de genom osunda ångor från den träskartade marken alstrade smittosama sjukdomarne.

En officer, löjtnanten vid öfverste Hjelms dragonregemente Olof Westerlind, sedermera placerad på Westmanlands regemente, som under fångenskapen vistades i Galisch, hvilken upptecknat det märkligaste af hvad som timade till dess han återkom hem, skrifver härom: "Den 5 November ankom under-"rättelsen om den mellan Sverige och Ryssland afslutade freden. "December 23 skedde vår afresa från Ryssland ur fångenskapen "i Galitz. Den 20 Januari 1722 ankommo vi till Petersburg, "sedan vi den 14:de vid gamla Ladoga passerat förra gränsen "mot ryska väldet, äfvensom följande dagen Nöteborg, nu Schlüs-"selburg. I Petersburg lågo vi öfver till den 31:a, då resan fort-"sattes, och ankommo vi den 2 Februari till Wiborgs stad; den "4:de passerades nya gränsen, och inträffade vi i Åbo den 19:de "i samma månad. Där qvarlågo vi till den 1:a Maij, och gingo "vi då ombord vid Åbo brygga på en skiärbåt förd af Lieutenant "Lilja, och seglade med största lifsfara öfver Ålands haf. Wi "fingo Maij 5 känning af Svenska skiähren, hvilken jag ej sett "på 22 års tijd, och kommo samma dag på aftonen till Furu-"sund. Maij 6 seglades med stark storm och regnachtigt väder

[1]) Placeringskommissionens Handl.

"till Stockholm, hwarest wi blefvo inqvarterade på Skiepsholmen "uti Drabanthuset. Maij 16 hyrde jag mig en kammare vijd "Norrbro utj Hiortgränden. Den 1:a i Julij månad reste jag "siöledes till Norrkiöping, dit jag ankom den 5:te; den 6 till "Linkiöping, och den 10:de hem till Westerlösa, hwarest jag "återfann min lilla egendomb och arf uti största oreda och con-"fusion." [1])

En annan officer, kornetten B. Ennes, som under fångenskapen vistades i Tobolsk, skildrar samma tilldragelse sålunda: "1721, November den 21, som var en söndag, kl. 7 om morgo-"nen, ankom den hugneliga och glada tidningen till Tobolskij, "att freden war sluten emellan Swerige och Ryssland, och wår "deraf följande förlossning ur vårt långvariga fängelse i Siberien. "1722 Januari 30 erhöllo vi wåra skiutshästar, och afreste om "aftonen den 31 Januari, och anlände till Petersburg den 21 "Mars kl. 7 e: m: effter en färd af 6728 werst. Den 31 Mars "utfingo wi wåra pass och afreste den 2 April kl. 4 e: m: från "Petersburg, och ankommo den 6 Aprill om morgonen till Will-"manstrand, efter en resa af 187 werst, eller tillsammans från "Tobolskij 6915 werst. Från Tobolskij till Willmanstrand hade "vi Ryska keijsarens skiuts och förplägning. För 10 werst be-"talades hvar häst med 2 kopeker. Den 18 April afreste wi "från Willmanstrand, som då war gränsestaden mellan Ryska "väldet och Finland, och anlände till Borgå den 1:a Maij. Af-"ståndet från Willmanstrand till Borgå är $17^3/_4$ svenska mijl. "Där lågo vi stilla i 5 weckor samt gingo den 7 Juni om bord "på ett af oss sielfva befrachtat svenskt fahrtyg, gingo den 8:de "till segels och anlände den 19:de till svenska skiähren, den "20:de till Waxholm och kommo den 22:a kl. 4 e: m: till Stock-"holm effter en siöresa af $69^1/_2$ svenska mijl." [1])

Väglängden från Tobolsk till Borgå utgör alltså $709^1/_4$ sv. mil.

Vi hafva förut angifvit beloppet af de lönemedel, som under fångenskapstiden erhöllos från Sverige. Denna uppgift är hemtad ur nedanstående handling:

"Specification på hvad jag i fångenskapen bekommit af Öf-"versten, nembligen: Anno 1710--1721 —

"Summa $158^1/_2$ d. s:m:t.

[1]) Ennes, Carl XII:s krigare.

"Utj Åbo i Finland har jag vid hemkomsten utur fången-"skapen bekommit:

"Anno 1722 den 24 Februarij	20 daler s:m:t.
» » » 23 Aprillis	10 » »
"I Stockholm bekom jag:	
"Anno 1722 den 10 Maij	189 » »
» » » 19 » af Magistraten i in-"qvarteringspenningar	1 daler 10 öre.
"Summa	220 daler 10 öre.

"Olof Westerlind".

Möjligheten för fångarne att kunna lifnära sig medelst sitt arbete, helst sådant icke alltid stod dem till buds och bidragen från Sverige derjemte voro så ringa, kan endast förklaras genom billigheten på lifsmedel. Den förut omnämnde fändriken Piper uppgifver, att i den lilla staden Czuclow, hvarest han vistades, kostade år 1711 "1 tunna spanmål 30 kopek, 1 oxe 8 kopek, 2 "tjog ägg 1 styfver, 6 kycklingar 1 styfver, 1 får 7 à 8 styfver, "4 harar 1 styfver o. s. v."

Med hvilken glädje fångarne efter så många år samt efter så otaliga lidanden och försakelser skulle återse fädernejorden, är lätt att föreställa sig. Men — huru förändrade voro ej förhållandena då mot förr? Svenska Östersjöprovinserna förlorade, finska området betydligt förminskadt, Sveriges kuster härjade och brända af ryssarne, landet till ytterlighet utarmadt genom det långvariga och folkförödande kriget samt pestens förfärliga härjningar. Inom de flesta familjer, i de flesta hem saknades och begråtos flere anhöriga, fäder, makar eller bröder, som stupat på slagfälten, eller förgåtts genom sjukdomar och vanvård under krigsåren, eller ock i fångenskapen. Det hela företedde en tafla af obeskrifligt elände, efter hvilket spåren endast mycket långsamt kunde utplånas.

ÖFVERSIGT

AF

DEN POLSKA LITTERATUREN

MED SÄRSKILDT AFSEENDE PÅ DEN SVENSKA HISTORIEN

AF

XAVER LISKE,
PROF. VID UNIVERSITETET I LEMBERG.

IV.

ÖFVERSÄTTNING FRÅN FÖRFATTARENS TYSKA ORIGINAL-HANDSKRIFT.

IV.

MEMOIRER.

Furst Albrecht Radziwill 1632—1655. *Anonymus 1646—1667.* Joachim Jerlicz 1620—1673. *Johan Stephan Wydzga 1655—1660.* Stanislaus Wierzbowski 1634—1689. Nicolaus Jemiolowski 1648—1679. Michael Obuchowicz 1660—1662. *Erasmus Otwinowski 1696—1728. Christoff Zawiszu 1666—1721.* Lorenz Rakowski 1701—1711. Furst Michael Wisniowiecki 1680—1731 [1]).

Den polska litteraturen eger en mängd memoirer från tiden för Carl Gustafs krig och Carl XII:s vistelse i Polen. Alla dessa innehålla mer eller mindre rika materialer för den svenska historien. Jag inlåter mig här ej närmare på frågan, huruvida öfverhufvud memoirer kunna obetingadt begagnas såsom trovärdiga historiska källor. Att deröfver fälla en generel dom låter sig ej göra, då en sådan skrifts större eller mindre trovärdighet framför allt beror på författarens individualitet. Således ju bättre vi känna en sådan memoire-författares lefnadsomständigheter och karakter, desto lättare kunna vi stadga vårt omdöme om hans berättelsers trovärdighet. Men memoirer äro icke alltid af det slag, att författarens person deruti intager första rummet eller att de omtalta händelserna gruppera sig omkring honom sjelf. I många af de memoirer, som vi här nedan skola

[1]) På grund af det inskränkta utrymme Hist. Bibl. har att lemna denna memoire-samling har redaktionen blott kunnat intaga ett urval af de af prof. Liske anförda memoire-författarne. För att läsaren dock måtte få en öfversigt af de författare, den polska litteraturen i förevarande afseende har att erbjuda, meddelas här ofvan fullständig förteckning på dem enligt prof. Liskes uppsats; de som i det följande intagits äro med kursiv stil utmärkta.
Red.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

skarne, de svenska truppernas uppförande i landet, så erbjuda de oss dock icke något material för bedömande af svenskarnes uppträdande i städerna och borgar-ståndets stämning emot dem. Adelsmannen bekymrade sig föga om städerna, så mycket se vi af dessa anteckningar; om blott de svenska trupperna lemnade honom sjelf i ro, så fingo de göra med städerna hvad de ville, det var honom likgiltigt. För att kunna bedöma svenskarnes förfarande i de polska städerna, måste vi derför begagna ett helt annat material; detta skola vi göra i nästföljande afdelning af vår öfversigt. Först då, när man har hela materialet samladt, skall man vara i stånd att framställa en helbild af svenskarnes uppträdande i Polen.

Visserligen finnas ifrån denna tid inom den polska litteraturen några af en borgare från Krakau, Johan Markowicz, gjorda anteckningar, men hvilka äro så torra, åtminstone i ifrågavarande hänseende, att vi icke hafva ansett oss kunna upptaga dem bland öfriga memoirer. Lembergs bibliotek förvarar nemligen bland sina öfriga handskrifter en kontobok, som tillhört köpmannen och rådmannen i Krakau Johan Markowicz, född d. 10 Apr. 1613. I denna bok förekomma, förutom uppgift på inkomster och utgifter och förteckning på husgeråd och varor, äfven här och der strödda notiser, af hvilka man kan göra sig en om ock ofullständig föreställning om mannens lefnadssätt, bildning, politiska åsigter, grundsatser i afseende på barnauppfostran m. m. Men om svenskarnes vistelse i Polen och framför allt i Krakau finna vi här mycket litet. D:r L. Kubala har offentliggjort de delar af denna handskrift, som äro af någon särskild betydelse. Af detta utdrag finna vi väl, att anteckningarna erbjuda ett mycket intressant material för den polska kultur- och handelshistorien, men för vårt ändamål ytterst ringa. Så mycket se vi dock, att han grundligt hatar svenskarne. Anledningarna härtill äro ej svåra att finna. Han gjorde det, emedan han måste utbetala till dem dryga kontributioner och af ytterligare ett skäl, hvarom vi här nedan få höra af en följande strof ur hans anteckningar. I hans hus bodde nemligen en svensk krigskommissarie Mittelstedt, mot hvilken han var ytterst uppbragt. »Herr kommissarien — skrifver han — disputerade oupphörligt och utfor i de argaste smädelser emot Guds moder; under 1½ år måste jag med största förtrytelse åhöra detta, så att jag till

bords aldrig kunde få en matbit, som kunde vara min helsa till gagn». Då Mittelstedt lemnade Krakau, qvarlemnade han såsom betalning till värden sitt medförda bibliotek, i hvilket han, såsom Markowicz berättar, oupphörligen studerade. Bland hans böcker förekommo Aristoteles, Seneca, Plutarchus, Livius, Cicero, Thucydides, Speculum Saxonum, Cromer, Dlugoss, Preussische Privilegiensammlungen, Res gestæ episcoporum plocensium, en italiensk historia, en turkisk och åtskilligt annat. Markowicz påstår, att svenskarne hade för afsigt att, sedan de underkufvat polackerne, rycka in i Turkiet. »Konungen af Sverige — säger han — trodde sig med sina ryttare hastigt kunna eröfra Konstantinopel och derefter Rom, redan kallades han ock af sina smickrare Julius Cæsar, såsom förut hans föregångare Gustaf Adolf helsats som Alexander den store».

Sina kontributioner till svenskarne har han noga antecknat. År 1655 upptager han sålunda: »Till svenskarne lösepenning 1,000 gulden; andra lösepenningen till svenskarne 2,000 gulden, summa 3,000 gulden;» år 1656: »Skatt till svenskarne 127$^1/_2$ gulden;» år 1657: »Lösepenning till svenskarne 244 gulden, skatt 45 gulden, summa 289 gulden.» Utom sin speceribod egde Markowicz äfven ett hus i Krakau.

Vid bearbetningen af de polska memoirer, som jag i denna del af min »öfversigt» intagit, var första frågan för mig, hvilken method jag skulle följa. Helst skulle jag hafva excerperat ur dem allt, som stode i sammanhang med den svenska historien, men detta var mig ej möjligt, ty då skulle denna del minst fyllt ett ansenligt band. Jag var derför länge obeslutsam, huru jag skulle göra. Skulle jag blott lemnat en kort biografisk notis om hvarje memoire-författare och en karakteristik öfver hans arbete, så skulle deraf, tror jag, vinsten för den svenska historiografien varit ringa, ty det i dessa memoirer förefintliga material vore då fortfarande för de svenska häfdatecknarne lika otillgängligt som förut. Jag har derför beslutit mig för en annan method. Jag lemnar för hvarje skriftställare en kort biografisk upplysning jemte några ord om värdet af de särskilda memoirerna, men dessutom, alltefter dessas utförlighet och vigt, antingen en längre profbit derur i om möjligt ordagrann öfversättning eller också ett utdrag ur hela det föreliggande arbetet. I de föregående anmärkningarna omnämner jag alltid uttryckligen

hvilketdera sättet jag vid hvarje särskildt föreliggande memoire begagnat. Det är ej min sak att afgöra, huruvida det af mig gjorda valet utfallit lyckligt. Jag afsåg på detta sätt, att redan i denna del af min "öfversigt" fullständigt meddela alla mindre vidlyftiga memoirer från tiden för krigen med Sverige och af de mera omfångsrika ville jag åtminstone meddela några större utdrag, för att derigenom gifva den svenska historikern en föreställning om hvad han kunde söka och finna i dessa verk. Väl har man från ett visst håll förebrått mig, att jag utspunnit denna öfversigt för mycket på längden och kanske skall samma beskyllning träffa mig äfven med afseende på föreliggande del, men jag är deremot öfvertygad om, att jag bevisar den svenska historiografen en verklig tjenst genom att så utförligt som möjligt behandla de ifrågavarande arbetena och, så vidt ske kan, i sin helhet anföra allt som står i sammanhang med den svenska historien, ty på detta sätt gifver jag den svenska forskaren vid handen allt hvad dessa arbeten kunna för honom ega af värde.

Jag har i denna del uteslutit Johan Chrysosthomus Pasek's memoirer, icke derför att jag anser dem värdelösa, tvärtom håller jag dem för att vara ganska intressanta, utan emedan jag förutsätter, att de redan äro kända för den svenska historikern. De äro nemligen år 1838 utgifna i tysk öfversättning af Gustaf Adolf Stenzel och tryckta i Breslau hos Max et comp. Jag känner visserligen ej till denna öfversättning och vet ej, hur det har lyckats öfversättaren att återgifva originalet (hvilket ingalunda är en lätt sak). För öfrigt är det blott en del af dessa, tyvärr fragmentariska memoirer, som beröra den svenska historien, och det blott vid tiden för det andra danska kriget. Det förljudes hos oss, att dessa memoirer äro ämnade att öfversättas äfven på danska.

Jag tänkte från början att få afsluta min öfversigt med denna fjerde afdelning, men detta har dock ej blifvit mig möjligt, utan behöfves åtminstone ännu ytterligare en afdelning för att om ock blott i sammandrag kunna återgifva de polska memoire-samlingarna.

År 1858 har herr Zegota Pauli i Krakau utgifvit en liten bok, som innehåller en polacks anteckningar från åren 1646—1667. Utgifvaren har visserligen kallat författaren till dessa anonyma memoirer Wladislaw Los, men detta antagande hvilar på en helt och hållet konstlad och ohållbar hypothes. Författarens namn känna vi således ej, men deremot få vi af hans egna memoirer veta åtskilligt om hans lefnadsomständigheter.

Sin militäriska bana började han år 1655 och var då anstäld i Wladislaw Myszkowski's sedermera wojwod af Krakau pansarrytteri-fana. I denna härafdelning tjenade han i egenskap af s. k. towarzysz (så kallades de af adlig börd som i hären voro anstälda), och deltog derunder i talrika strider mot svenskarne. I den blodiga slagtningen vid Trzemeszna d. 26 Aug. 1656 sårades han, men det oaktadt deltog han kort derefter i striderna vid Łowicz och Konitz. Efter Wladislaw Myszkowski's död ingick han i wojwoden Czarniecki's division och deltog i det danska fälttåget. Sedan han med samma division återkommit till Polen, inträdde han i "Kronvorschneider" Waclaw Leszczynski's regemente, med hvilket han aftågade till Polesien, Lithauen och Hvita Ryssland för att här kämpa mot ryssarne; han deltog dervid i fäktningarna vid Polonka (d. 27 Juni 1660) och vid Mohylow (d. 18 Oct. 1660). År 1663 fungerade han som deputerad för sitt regemente i en kommission, som var tillsatt för soldregleringen. Två år senare se vi honom åter med lans och svärd i hand och detta till och med i den mot konungen uppträdande upprorsskaran under stor-kron-marskalken Georg Lubomirski. Här kämpade han äfven d. 4 Sept. 1665 i slagtningen vid Czenstochowa gentemot den kungliga hären. Med Johan Kasimir's tronafsägelse sluta hans anteckningar. Hans senare lefnadsöden känna vi ej.

Möjligen har han under krigstågen uppsatt kortare notiser, men sina memoirer har han först år 1670 sammanskrifvit, hvilket man ser af flere ställen i hans arbete, dem jag här kommer att återgifva. I följd häraf är de meddelade skildringarnas kronologiska ordning ofta nog föga iakttagen såsom t. ex. vid framställningen af danska fälttåget.

Den som är bekant med Johan Pasek's memoirer och lefnadsförhållanden skall af det hittills sagda säkert hafva funnit, att han deltog i ungefär samma fälttåg som ofvanbemälte polack,

men att Pasek's anteckningar dock äro mycket mera omfattande. Äfven hos honom är dock kronologien mångenstädes otillförlitlig.

Om vi jemföra dessa båda författare, finna vi att Pasek's skildringar äro mycket utförligare och rikhaltigare. Isynnerhet i framställningens plastik öfverträffar Pasek vida den andra samtida författaren, i det han så förstår att skildra hvarje händelse, att en målare genast kan öfverflytta den på duken. Men den anonyme polska författaren har dock här och der lyckliga infall och skildringar, hvilka i humor, jovialitet och plastik nära på gå upp mot Pasek's, och i ett afseende står han till och med framför denne. Pasek låter nemligen ofta för mycket hänföra sig af sin fantasi; då han beskrifver de polska vapnens segrar, är han icke nogräknad på ett eller annat tusental slagna fiender, hvarför hans uppgifter i detta hänseende måste upptagas med stor försigtighet. Helt annorlunda är det med vår anonyme författare; han är i detta hänseende fullkomligt nykter och, så vidt hans minne och gjorda anteckningar ej bedraga honom, är han fullkomligt noggrann och sann. Öfverallt, hvar vi kunna kontrollera de af honom uppgifna siffrorna, stämma de öfver ens med verkligheten; så t. ex. uppgiften öfver antalet af de under öfvergången till Alsen i närheten befintliga svenska skeppen, hvilken vi rätt noga kunna kontrollera genom grefve Montecucuoli's berättelse, som jag aftryckt i bilagan till andra delen af min öfversigt. Öfverhufvud innehåller vår författares framställning af denna öfvergång flere karakteristiska och intressanta detaljer, såsom beskrifningen öfver mötet med kurfursten af Brandenburg, hvilken beskrifning dock föga stämmer öfver ens med Pasek's berättelse. Bäst visar sig vår författares noggrannhet och tillförlitlighet i jemförelse med Pasek vid skildringen af den blodiga fäktningen vid Trzmeszna, i hvilken båda togo del. Enligt Pasek uppgick antalet af de i denna slagtning kämpande svenskarne till 6,000 man, enligt vår författare deremot endast till 1,200. Tvifvelsutan är den senare siffran den rigtiga; den öfverensstämmer dessutom helt och hållet med den uppgift härom, som finnes i Wierzbowski's anteckningar.

Ur vår författares hela skildring framgår otvetydigt, att det hvarken fattades honom mod eller fosterlandskärlek, men det oaktadt ser han väl sina egna landsmäns fel, låter fienderna

rättvisa vederfaras och yttrar sig med öppet erkännande om svenskarnes hjeltemodiga tapperhet. För öfrigt är han alltigenom, såsom en polsk adelsman denna tid var, from, jovialisk, öppen, med passion svärmande för sitt stånds privilegier, derför äfven varm anhängare till Lubomirski och motståndare till drottning Marie Louise, hvilken han aldrig kunde förlåta planen att, ännu medan Johan Kasimir lefde, utse åt honom efterträdare.

Då det som författaren meddelar om svenskarne under åren 1655 till 1659 icke upptar alltför mycket rum och dock, enligt mitt förmenande, innehåller ganska mycket af intresse, så ämnar jag på följande blad återgifva hela hans berättelse, med uteslutande blott af hvad som alldeles icke står i något sammanhang med de svenska förhållandena.

1655.

Den 25 Juli detta år s:t Jacobi majoris dag inryckte konungen af Sverige i Polen med en icke obetydlig här. Emot honom utdrog "quart-hären" under befäl af Lanckoronski, wojwod af Podolien, och fält-hetman Stefan Czarniecki, kastellan af Kijew samt H. Maj:t konungen sjelf med det allmänna uppbådet. Då många polska herrar voro gynsamt stämda mot den svenska konungen och, att säga sanningen, sjelfve hade lockat honom hit, framför andra vice-kansleren Radziejowski, som vid ett tillfälle hade flyktat till honom, gaf sig nu frivilligt åt honom hela Storpolen, med undantag af blott några få af adeln. Sålunda hade derför svenskarne allestädes öfverhand, så att de framträngde ända till Krakau, till hvars försvar kastellanen af Kijew var beordrad. Konungen flydde till Oppeln i Schlesien, hären blef skingrad och Krakau gaf sig, sedan det först blifvit plundradt af de våra, hvilken plundring fienden sedan fortsatte. Slutligen blefvo de skilda härarne helt och hållet sprängda vid Grodek under stor-hetmannen Stanislaus Potocki's befäl och vid Wojnicz under fält-hetmannen Stanislaus Lanckoronski. Återigen samlades härarne men nu för att öfverlemna sig åt svenskarne, hvarpå de mönstrades af Douglas vid Sandomir dagen före s:t Martins dag. Truppernas antal var då alldeles ej ringa, men tyvärr hade det ej *så* varit, när det gäldo att strida.

Flere polska herrar och bland dem särskildt furst Demetrius (Wisniowiecki), herr Johan Sobieski, starost af Jaworow, Christoff Sapieha "Feldschreiber", herr Zbrozek "Feldlagermeister", Korycki, Kalinski, öfverste hos fursten af Ostrog — alla dessa hade utan föregången rådplägning med hetmännen öfverlemnat

sig med sina regementen åt svenska konungen; de voro med vid Czenstochowa, om ock icke alla, i Preussen hjelpte de svenskarne att förmå den brandenburgske kurfursten till öfvergång och följande år kämpade de till och med mot våra egna trupper vid Golomb, dock med undantag af furst Demetrius och starosten af Jaworow, hvilka skyndsamt hade aflägsnat sig ur Preussen. Fem fanor gingo dock icke öfver, nemligen konungens husar-regemente och marquisen Wladislaw Myszkowski's af Mirow, wojwod af Sandomir, samme mans pansar-fana, kastellanens af Kijew och herr Olesnicki's, underkamrer af Sandomir; dessa regementen blefvo derför ej blott lemnade utan qvarter för vintern utan äfven rent af förföljda såväl af svenskarne som isynnerhet af adeln i Podlachien. De voro väl ock senare anledning till att stor-hetmännen höllo konvocationen i Tyszowice.

1656.

I början af år 1656 eftersändes Hans Maj:t från Schlesien och samtidigt fördref hären svenskarne ur åtskilliga städer och slott. Då den svenska konungen erfor detta, kom han två veckor före fastlagen till Golomb och skingrade der den af kastellanen af Kijew i hast samlade härskaran, ryckte sedan fram till Zamozc, vidare till Jaroslaw och skickade en afdelning till Przemysl, men der fingo svenskarne smaka floden Sans vatten, ty isen brast under dem. Vår här under kastellanen af Kijew samlade sig åter skyndsamt, upphann svenskarne vid Lezajsk och hämnades sitt nederlag vid Golomb genom segern vid Rudnik. Här förenade sig nu åter med oss furst Demetrius, starosten af Jaworow och Sapieha's, Kalinski's och Zbrozek's regementen. Sapieha sjelf och Korycki voro ännu qvar hos svenskarne. H. Maj:t afreste från Schlesien och ankom i början af fastlagen till Sambor och derifrån till Lemberg.

Den svenska konungen var vid denna tid från trenne håll nästan innestängd genom de vattuflöden, som i följd af det starka tövädret hade bildat sig vid Sandomir, af Weichsel, Czarna och San. Dessutom hade den lithauiska hären ankommit och lägrat sig på andra sidan om San, så att om polackerne nu hade förstått att begagna sig af sina fördelar, hade de tvifvelsutan gjort slut på kriget och kunnat göra sig skadeslösa för sina förluster genom återtagandet af Lifland från svenskarne.

Vid denna tid ankom Georg von Wisnicz Lubomirski, kronans stor-marskalk, från andra sidan Sandomir, efter att hafva samlat omkring sig några wojwodskap, främst det krakauiska och det sandomirska, hvarförutom också quart-hären på fartyg öfvergick till honom. Då svenskarne nu sågo, att det blef allvar af, sprängde de med minor slottet Sandomir i luften och drogo sig öfver Weichsel tillbaka till sin konung. Då de våra

fingo veta, att till konungen af Sverige vore i antågande hjelptrupper, bland hvilka voro 8,000 man åtföljda af trenne mecklenburgska och en sachsisk furste, vände de sig mot dessa och upprefvo skärtorsdagen vid Kozienice med blott 3 regementen en ströfcorps, som var utvald ur samtliga hjelptrupperna. Antalet af de slagne uppgick till 300 ryttare och 50 dragoner, hvaraf blott en blänkare undkom såsom nuntius cladi. De regementen, som här kämpade, voro följande: wojwodens af Sandomir pansar-fana, i hvilken löjtnant Stefan Stapkowski stupade, kastellanens af Kijew fana och Kryczynski's tartariska fana

Följande dagen, fredagen, ankommo vi i gryningen framför Warka. Som bryggan öfver Pilica var uppbruten, vadade hären öfver strömmen. Kort derefter, en god half mil från staden, träffade vi fienden i slagordning och levererade honom en tapper strid; isynnerhet utmärkte sig hussarerne, som genombröto det fiendtliga rytteriet, de öfriga förföljde det. Fotfolket försvarade sig i skogen, men sedan denna stuckits i brand, besegrades det utan svårighet, så att blott få af dessa trupper undkommo. Men ej heller här förstodo de våra att begagna sina fördelar, ty de ofvannämde prinsarne, som lyckats fly undan till det nästan öde slottet vid Czersk, lemnades der i ro af de våra öfver natten och drogo sedan på morgonen sina färde. De hade utan svårighet kunnat taga dem till fånga, men läto dem undkomma till Warschau, der Wittenberg var kommendant. Under dessa tilldragelser, då konungen af Sverige såg att polackerne hade lemnat sina positioner, gick han öfver San emot den lithauiska hären, hvilken icke kunde göra honom motstånd, utan drog sig undan åt sidan. Den svenska konungen fortsatte sin väg till Preussen. Vår här å sin sida, särskildt pöbeln i det allmänna uppbådet och quart-hären, utplundrade Storpolen, derför att man dit insläppt svenskarne.

Den 9 Maj detta år 1656 stälde sig en mil från Gnesen en 8,000 man stark svensk här vid Klecko. De våra ryckte fram och påträffade svenskarne i morasen, men då de med blott sina bössor ingenting kunde uträtta mot svenskarnes artilleri, drogo de sig åter tillbaka i allmän förvirring, sedan de lidit ej obetydliga förluster på manskap och hästar. Härunder föll min andra löjtnant Johan Borowski, som hade efterträdt Stapkowski, samt Kielczowski, Christoff Dembinski af slägten Nieczuja, Stephan Gosciminski och Johan Burzynski; Peter Borzencki fick sina tänder utskjutna ur munnen; 14 "towarzysze" ur en fana sårades, äfvensom löjtnant Wilczkowski och 2 andra stupade. Den högborne marquis Myszkowski's fana fick öfvergå i tredje hand och räddades slutligen med knapp nöd af en "towarzysz" till fots, Johan Bieganski. Hela hären råkade i oordning, att icke säga flykt. Den räknade dock med det allmänna uppbådet ända till 40,000 man. Våra befälhafvare hade ett par veckor

förut emottagit en förutsägelse af en andlig från Gostyn, att de, om ock med stora förluster, skulle tillkämpa sig en seger på den hel. Stanislausdagen, och detta hade sannolikt gått i fullbordan, om de blott qvarstannat till följande dag, ty svenskarne befunno sig då på fria fältet och hade lätt kunnat från alla sidor angripas.

Efter detta smädliga nederlag delade sig de våra. Stormarskalken Georg Lubomirski belägrade med det allmänna uppbådet Lowicz, hvarvid de läto lowiczer-ölet sig väl smaka, under det de lemnade svenskarne i ro och säkerhet på slottet. Men hetmannens division drog emot Warschau och förenade sig här med H. Maj:t konungen tillika med storhetmannen och wojwoden af Kijew, Stanislaus Potocki. Det allmänna uppbådet och den lithauiska hären voro nu också här samlade till Warschaus belägring. I denna stad kommenderade Wittenberg, den för sin tapperhet berömde svenske fältherren, hvilken redan under Gustaf Adolf hade svårt ansatt de kejserliga staterna. Vår division, nemligen kastellanens af Kijew, ankom till Warschau veckan före Christi lekamens fest, efter att förut hafva firat påskfesten i Storpolen. Hären uppgick nu till 80,000 man inberäknadt det allmänna uppbådet och de lithauiska trupperna. Fotfolket var godt, bestående af ungrare och tyskar; af husarer funnos i den lithauiska hären nio fanor, som voro försedda med lansar, men i vår härafdelning, som äfven hade några regementen husarer, fanns ej en enda lans.

Efter föregående belägring stormades Warschau d. 6 Juli och efter ännu en hufvudstormning den 10, intogs staden nästan blott med trossknektar, hvarpå Wittenberg måste gifva sig utan några vilkor. Man bemäktigade sig staden och lemnade bytet under uppsigt af särskilda kommissarier, bland hvilka äfven befann sig fälthetmannen Lanckoronski. Åt hären utlofvades väl en riklig andel i detta byte, men kommissarierne skiftade dock det mesta mellan sig allena och gåfvo hären blott en ringa del deraf; men då trossknektarne sågo, att man förvägrade dem att se sig till godo i Warschau, utplundrade de armeniernes bazarer, hvarvid dessas förlust beräknades till 200,000 (...); från denna tid voro armenierne nästan utblottade på turkiska varor och äfven det förråd, som de hade i upplag och hvaraf de utlemnade till hvarje "towarzysz" hvad han i förhållande till sin sold kunde behöfva, gick nu helt och hållet förloradt till stor skada för hären. Ty förut blef en "towarzysz", som råkat i fattigdom eller utkommit ur fångenskap, lättare upphjelpt, då man ifrån dessa förråd kunde lemna honom häst, rustning eller hvad han eljest behöfde, men numera kunde han få vänta hela år på sitt qvartal och innan de dertill deputerade med sin assignation, hvarmed de reste från krets till krets, hade utfått detta belopp, var redan så godt som halfva summan förtärd.

Efter Warschaus intagande ankom den svenska konungen d. 25 Juli med den brandenburgske fursten och slog läger en mil från Warschau; de våra voro vid godt mod och friska krafter, men- ställningen inom hären var ej god: hvar och en ville befalla och de befallande voro icke eniga, den ene såg med afund på den andre, men alla hoppades på en viss seger, då nu också några tusen tartarer slutit sig till oss under ledning af deras chans skattmästare, Supankasi Aga. Den svenska konungen sökte under hela dagen d. 26 (som var en lördag) att utforska vår ställning och styrka. De våra anföllo oupphörligen hans läger, men utan att vinna någon fördel, snarare med förlust. Tartarerne angrepo samtidigt från andra sidan om skogen, men äfven de utan framgång, enär de råkade ut för ett bakhåll. Vår division stod hela dagen i fronten af slagordningen och högst märkvärdigt var att bland oss alla, som voro i första linien, nemligen konungens husar-regemente, wojwoden af Krakau marquis Myszkowski's husar-fana, densammes pansar-fana under Joachim Loncki's befäl och kastellanens af Kijew fana under Kossakowski, föll ej en enda man, ej en enda häst, ehuru svenskarne besköto oss med sitt artilleri från 3 småskansar, som lågo helt nära, omkring blott 5 stadier [1]) från oss.

De våra höllo sig utan att vika eller råka i oordning så manhaftigt, att H. Maj:t konungen offentligen tackade dem för deras ståndaktighet. De bakom oss stående ledo deremot betydlig förlust isynnerhet på hästar.

Emot aftonen samma dag d. 26 utryckte svenskarne från Blonie och ordnade sig till strid på fältet. Då skyndade våra trupper att intaga lämplig slagordning på den slätt vid Weichsel, der vår här stod, der vi väntade svenskarne och der våra trupper skulle blifvit understödda af det på andra sidan Weichsel uppstälda artilleriet. Men svensken var ej så dum; han utvalde ett fält, der han hade afgjorda fördelar och så ryckte han fram med fotfolk och artilleri. Blott lithauerne stälde sig i hast upp emot honom. Men när dessa började sprängas, störtade sig konungens lithauiska husar-fana under "Feldschreiber" Polubinski's befäl, utan att ens se sig om efter någon hjelp, så hjeltemodigt med sina blotta lansar mot de svenska ryttarskarorna, att hela svenska hären började råka i oordning och vända ryggen, flyende ur sina skansar och qvarlemnande sina "spanska ryttare". Härvid var en ung adelsman, som huggit sig igenom hären, nära deran att träffa den svenska konungen med sin lans och hade säkert lyckats häruti, om han icke blifvit hindrad af furst Bogislaw Radziwill, som med ett pistolskott sträckte honom till marken. Konungen af Sverige lät sedan högtidligen begrafva denne modige

[1]) Det polska ordet *stajanie* betyder ett längdmått af olika längd, 125 till 220 steg. Jag har återgifvit ordet med *stadium*, emedan detta etymologiskt har samma betydelse.

yngling. Men de våra förundrade sig öfver, att ingen hjelp skickades till detta regemente, ty om blott några fanor hade ryckt fram till dess undsättning, så skulle de förhindrat svenskarne att åter samla sig. Nu deremot drefvo dessa slutligen lithauerne från fältet och behöllo segrande valplatsen.

I stället för att godtgöra detta fel började de våra följande dag att transportera artilleriet öfver bryggan till Warschau. Men svenskarne utryckte ännu bättre ordnade till strid och fördrefvo de våra tillfogande dem stora förluster, synnerligast Zamoyski's fotfolk, hvilket denne på egen bekostnad hade uppsatt till ett antal af några hundra man, och likaså hans quart-regemente. Bryggan öfver Weichsel brast under de flyende, och hetmannen var här nära att drunkna, men räddades af Modrzejowski, då "towarzysz" hos Przerembski, underkamrer af Sieradz. Härför blef denne nu upphöjd till starost af Medyka och hetmannens fru skänkte honom en mycket indrägtig by vid Jaworow kallad Wolowe-Oczy, hvilken hennes fader Mohila hade köpt, då hon hade flytt dit från sitt wallackiska furstendöme. Så blef det utan vidare slut med striden. Hvar och en gick åt sitt håll, de ena längs Weichsel, de andra till Okuniow, och på samma sätt skingrades ock tartarerne och lithauerne. Lyckligt var att den svenska konungen icke återtog Warschau; men de våra miste dock en stor del af sitt artilleri i Weichsel. Svenskarne tågade nu tillbaka till Preussen genom Masovien och på denna marsch anstälde de mycken skada, ty nu framryckte de helt och hållet såsom fiender, då de deremot ditintills hade gjort sig förhoppningar om att för Sverige sjelft vinna den polska kronan. Många af adeln dödades och flere byar lades i aska.

De våra samlade sig åter vid nedre Kazimierz och vadade öfver Weichsel. Sedan de vid Janowiec låtit hästarne rasta, tågade de till Rawa och läto dem der beta i sädesåkrarne.

Då kommer, dagen före s:t Bartholomeus, vid soluppgången en tartar till häst (ty en del tartarer utvaldt folk hade på nytt slutit sig till oss under Supankasi Agas son) och förtäljer att ett stort antal svenskar, som förut legat som garnison i Krakau men nu blifvit af andra aflösta, voro på genomtåg till Preussen till sin konung. Deras antal uppgick till 1,200 man stridsdugligt folk. Dessa hade nu slagit upp nattläger vid byn Trzemeszna utan att frukta någon fara efter den ärorika segern vid Warschau. På denna tartars intalan omringade de våra dessa svenskar efter nattens inbrott. Vi stodo hela natten uppstälda på led på ett afstånd af ungefär 1 stadie från hvarandra och afvaktade sålunda dagbräckningen. Svenskarne trodde, att det blott var en liten hop af adeln, ingalunda att en så stark krigsmakt vore samlad omkring dem och förblefvo derför helt lugna, i stället för att under natten söka oskadade komma undan, hvil-

ket icke skulle hafva varit svårt för dem i anseende till ortens beskaffenhet. De sökte ingifva sig mod och drucko ut allt hvad de hade med sig af dryckesvaror.

Så fingo då de våra order att skrida till anfall. Svenskarne höllo sig tappert, så att såväl ett första som ett andra och ett tredje regemente måste vika för dem, tills slutligen de våra med förenad kraft angrepo dem och genombröto deras leder; en stor del af dem blef slagen, de fleste öfriga föllo lefvande i tartarernes händer; vi sjelfve ledo ej ringa förlust. I denna strid blefvo två "towarzyszer", Dziwulski och Mikulinski, på platsen, flere hade svåra skottsår, jag sjelf blef ock sårad i sidan.

Efter detta svenskarnes nederlag församlade Hans Maj:t konungen med hetmannen återstoden af hären och ryckte fram för Lenczyc, hvarest en polsk adelsman Loncki var kommendant. Hären ankom hit sista dagen af September och började artilleriet genast beskjuta staden, hvilken gaf sig d. 4 Oct. Dervid blefvo 8,000 judar nedhuggna. Här såg jag något, som man nästan kan kalla ett underverk. Då de våra från alla sidor löpte till storms mot "Fräuleinkloster" och uppsatte stegar mot detsamma, lade trossknektarne flere med rep hopbundna halmknippor på taket för att från klostret sticka staden i brand; halmen brann visserligen ned, men icke en enda takspån, hur torr den än var, fattade eld. Staden blef visserligen ändå nedbränd, men elden kom dock icke från klostret, som förblef oskadadt. Endast tvenne nunnor sades hafva dött af förskräckelse under denna natt; men ehuru jag samma natt var herbergerad i klostret, hörde jag dock intet af dessa dödsfall, men med stor möda kunde vi skydda de lefvande från öfvervåld och plundring från den inträngande trossen. Svenskarne, som hade dragit sig undan till slottet, gåfvo sig på tredje dagen efter stadens afbrännande. Loncka ingick i Hans Maj:t konungens tjenst och förblef hos honom med heder och befordrades slutligen till general.

Sedan Hans Maj:t konungen hade eröfrat Lenczyc, ryckte han fram till Danzig. Framför Kruszwica emottog han ett sändebud från storfursten af Moskwa och återsände honom med förslag till ett förbund emot svenskarne. Moskowiterne hade belägrat Riga, men här begagnade sig svenskarne af en krigslist; de stälde sig nemligen så, som om de ville gifva sig, satte sitt artilleri, sina granater och minor i position, öppnade stadens portar och lade sitt folk i bakhåll färdigt till anfall. Då nu moskowiten storståtligt intågade för att taga staden i besittning och redan en betydlig afdelning af manskapet hade gått öfver grafvarna, afgåfvo svenskarne på en gång den förberedda helsningen och det med en sådan påföljd, att några tusen blefvo på platsen och åtskilliga tiotusental nedgjordes af de ur bakhållet framrusande. Så återvände moskowiten nesligt från Riga.

Vi uppstälde oss den sista October framför Konitz, bestego murarne och besköto staden med granater, hvarvid en granat träffade det hus, der fursten af Anhalt (en slägting till Hans Maj:t konungen) uppehöll sig, och hade en så kraftig verkan, att huset brast sönder i tvenne delar och granaten trängde igenom trenne våningar. Den 3 Nov. kapitulerade staden. Fursten med sitt folk et cum supelectili tam domestica quam bellica afmarscherade under trum-musik....

Sedan vi intagit Konitz, kommo vi hel. Martinsdagen till Danzig och lägrade oss en god fjerdedels mil från "Schottland" under en sådan köld, att allt artilleri kunde föras öfver isen. Danziger-boerne skickade till oss 500 man utvaldt fotfolk, som förblef med oss hela tiden i lägret. Der firade vi jul. På hel. Stephansdagen erinrade en fältkaplan sina åhörare under gudstjenstpredikan, såsom under krigstiden är vanligt, om gamla polska hetmäns bragder, såsom en Zamoyski, en Zolkiewski, en Koniecpolski. Då tillropade honom Radlinski, furst Demetrius Wisniowiecki's löjtnant, i drucket tillstånd: "prest, hvarför nämner du ej Potocki?" Han uttalade visserligen dessa ord i berusadt tillstånd, men snart nog hämnade Gud den skymf, som tillfogats hans tjenare, såsom af det följande skall visas. Då konungen af Sverige redan hade gått öfver Weichsel på isen emot oss, lemnade vi Hans Maj:t i Danzig och gingo samma väg, som vi kommit, tillbaka till Konitz. I Konitz påträffades Hennes Maj:t drottningen på väg till Danzig. Hären förlades nu i nattqvarter i nejden rundtomkring. Furst Demetrii regemente stod nästan i härens centrum och ofvannämde regementslöjtnant Radlinski firade i all sköns ro nyårsdagsfesten 1657. Under tiden hade svenskarne ryckt ut från slottet Zlotow och påträffat en bonde från byn af samma namn, hvilken berättade dem om polackernes muntra lif och ledsagade dem till vårt läger. Här upprefs nu — synbarligen en Guds skickelse — hela detta vårt regemente; svenskarne voro dock ej mera än 200 man och regementet deremot räknade 9 fanór. En mängd "towarzyszer" blefvo slagna, många gjordes till fångar, hästar, vagnar, allt togs af fienden och knapt en 50 man voro i stånd att genom flykt rädda sig till fots i blotta skjortan. Svenskarne kunde dock ej angripa hela hären för mörkrets och den tjocka dimmans skull. Blott vår fana satte sig till motvärn vid skenet af den af svenskarne antända byn. Vi anföllo under stormande skri och lyckades injaga skräck hos fienderne, så att vi kunde återtaga något af de eröfrade hästarne och packningen. Förutan detta motstånd hade troligen hvarenda man af detta regemente blifvit dödad. Så straffade Gud den af hans tjenare lidna smäleken. Radlinski sjelf blef dock vid lif, men deremot stupade en af hans bröder.

1657.

Efter denna olycka återvände Hennes Maj:t drottningen, sedan hon först uppmanat kastellanen af Kijew att afhemta konungen under betäckning af hären. Han lofvade detta, skickade trossen till Polen, satte sjelf öfver Weichsel med hären och marscherade genom Preussen, — ty redan stod konungen af Sverige framför Dirschau, — dag och natt fram till Danzig, tog der konungen med sig och förde honom till Warschau.

Medan detta försiggick i Preussen, kom fursten af Siebenbürgen Georg Rakoczy till Skole med en ansenlig ungersk här, uppgående till inemot 40,000 man, förutom 20,000 värfvade kosacker, med hvilka han förenade sig vid Sambor och marscherade efter öfverenskommelse med konungen af Sverige genom Podgorze till Krakau. Przemysl betalte lösepenning, Lancut blef nedbrändt, hvaremot sjelfva slottet höll sig, Przeszow lades äfven i aska och mycken skada tillfogades stormarskalken Lubomirski's gods.

Man föregaf, att denne genom Stanislawski hade låtit tillkalla Rakoczy; men marskalken stod framför Krakau, hvilken stad han angrep; då Rakoczy närmade sig, drog han sig undan och svenskarne öppnade staden för siebenbürgaren. Här sammanträffade denne med konungen af Sverige, hvarefter de båda vände sig mot Warschau, sedan de i Krakau qvarlemnat en besättning af såväl ungrare som svenskar under Würtz och kosacker. Svenskarne drogo direkt till Pommern och sedan till Danmark....

Men Rakoczy med kosackerne sammandrabbade först mot påsk med vår här, som under tiden ströfvat omkring i olika riktningar och derunder tagit från svenskarne Piotrkow, der Pyron var kommendant. I Rakow öfverföllo de våra dem oförsedt och lärde dem att simma i dammen. De vågade dock icke mäta sig med sjelfva hären utan gingo till häst öfver Weichsel till Warschau och derifrån till Polesie, till Ratno och Kowel och vidare till Wolhynien och Medyka. Härifrån afsändes marskalken till Ungern, der han tog en blodig hämnd, nedbrände och förstörde allt, likasom ungrarne hos oss hade härjat nästan hela Masovien, det sandomirska och krakauiska wojwodskapet och plundrat alla kyrkor. Då nu Rakoczy fick veta, att de våra gingo hårdt åt honom i Ungern, drog han sig undan till Lemberg. Men då han såg, att vår här der stod slagfärdig, begaf han sig öfver Potylicze, Zolkiew till Zloczow och Zborow, i hopp att det skulle lyckas honom att ifrån Spas öfverfalla de våra i Ungern, men de voro redan tillbaka öfver Skole. Då kosackerne märkte, att det började gå olyckligt för ungrarne, lemnade de deras skaror i Tarnopol och begåfvo sig i ilmarscher till Ukraine. Men de våra stodo hårdt i ryggen på ungrarne och ordentligen hetsade dem vid alla pass och färjor, tills de ändtligen kommo

framför Czarny Ostrow; deras hästar voro här alldeles utmattade och sjelfve hade de förlorat sina bundsförvandter. De ingingo då ett fördrag med oss, sedan de förlorat en mängd af de sina; en trupp tartarer kom ock med sin chan de våra till hjelp, hvilket mycket förskräckte dem och tvingade dem att ingå på de vilkor, vi föreslogo.

Rakoczy begaf sig då skyndsamt bort med blott några få af de sina, sedan han åt vår här utlemnat fyra ansedda herrar såsom borgen för de 600,000, som han skulle utbetala. Imellertid ankommo tartarerne och utan afseende på de fördrag, som vi dem förutan afslutat, störtade de sig på ungrarne. De våra understödde dem också, emot deras fältherres vilja, och så fingo ungrarne med sina hufvuden dyrt betala det polska bytet. Men vår här, som var utmattad och uthungrig, drog sig efter denna seger mot Lemberg, instälde wojwoden Czarniecki i sitt wojwodskap och gick sedan till Krakau, hvarest Hans Maj:t konungen väntade oss. Men redan innan hären ankom, hade svenskarne uppgifvit Krakau, då de sågo sin konung sysselsatt i Danmark, ungrarne besegrade och kosackerne på flykt. Würtz sjelf gick med hela sin fältrustning längs Schlesien till Pommern. Detta skedde i Jan. 1657. De våra voro vid s:t Johannis dag i Ungern; ungrarne förföljdes ifrån s:t Peters dag under fyra veckor och före s:t Laurentii dag primis diebus Augusti blefvo de ändtligen slagna. Krakau gaf sig strax före s:t Bartholomæi dag.

Den som betraktat de polska förhållandena vid denna tid kunde med lätthet se, att den slutliga undergången var nära. Men Herren Gud har sjelf, då de menskliga krafterna voro slut, med sin underbara makt och sin starka arm betvingat fienderne och ryckt Polen från branten af dess förderf. Ja, så måste enhvar betrakta saken, som sett de våra förfölja ungrarne, sjelfve hungriga, födande sig blott med bär, hästarne utmagrade och uttrötta, så att hälften af folket, som bildade en fana, blef efter på vägen och man kallade en god fana den, som ännu egde qvar en 20 à 30 hästar. Ungrarne deremot voro mycket bättre bibehållna och voro oss äfven till antalet öfverlägsna....

För att aftvå den skam, som Storpolens adelsmän ådragit sig genom att insläppa svenskarne i Polen, värfvade de på egen sold omkring 4000 soldater och dermed fråntogo de svenskarne åtskilliga fästningar, såsom Kalisch, Posen, Kosten, Wschowa (Fraustadt), Leszno m. fl.; i dessa företag deltog äfven general Opalinski, wojwod af Podlachien, en man af stora förtjenster och republiken varmt tillgifven.

1658.

Fastlagstiden detta år dog min ryttmästare, högborne Wladislaw af Mirow, marquis och wojwod af Krakau.... Hans

Maj:t konungen residerade i Posen, kallade de kejserlige till hjelp, ingick med dem en liga och gaf dem Krakau och bergverken i Wieliczka såsom pant för löftet om 14,000 man under brandenburgarens befäl, då äfven vår konung skulle uppställa ett lika antal trupper under Czarniecki för att skingra svenskarne och befria danskarne. Detta skedde ultimis Septembris. Vid Frankfurt vadade vi öfver Oder. Derefter tågade vi genom Pommern och Mecklenburg till Schleswig, der vi eröfrade slottet Gottorp, som tillhörde hertigen af Holstein, den svenske konungens svärfader. I Holstein togo vi alla fästningar eller rättare sagdt svenskarne flydde från dem, blott en af dessa togs i särskildt förvar för konungens af Danmark räkning. Derefter förlades vi i vinterqvarter i Hadersleben. Men svenskarne samlade sig i Friedrichsode i en triangel, hvars vallar sträckte sig från den ena hafsstranden till den andra till en längd af ungefär en half mil. Der innehade de 22 stora skansar nu besatta af 14,000 man från de utrymda fästningarna. Vid årets slut kom wojwoden af Podlachien till oss med sitt folk och tog qvarter i Aarhuus.

Wojwoden Czarniecki lemnade nu befälet öfver hären åt wojwoden af Podlachien och gick sjelf tillika med de kejserlige strax före jul för att eröfra ön Alsen, hvarest voro tvenne stora fästningar, den ena Sonderburg, den andra Norburg. I denna senare uppehöll sig enke-furstinnan, som var arftagarinna till ön.

Svenskarne sökte med en större styrka hindra vår öfvergång öfver sundet och, ehuru vi hade artilleri, kunde vi ej uppkasta några skansar, enär jorden var starkt tillfrusen. Så gick då vår här, — som blott bestod af fyra fanor kosacker, nemligen: Hans Maj:t konungens pansar-fana, marquisens pansar-fana, ty vi gingo ännu under hans namn, "Kron-vorschneider" Waclaw Leszczynski's och wojwoden af Preussen Czarniecki's pansar-fana, 100 wallacker, 100 semener, 200 dragoner, — i båtar öfver en så bred kanal, att knapt ett gevärsskott nådde öfver, och under så stark köld, att hästarne icke kunde simma i vattnet utan måste dragas som flata bräder och, sedan de uppkommit ur vattnet, infröso i en tjock isskorpa. De våra kastade sig genast i sadeln och tumlade omkring för att få hästarne varma. Tappert angrepo de svenskarne, som hade 600 hästar och 3,000 man till fots, och intogo samma dag staden Sonderburg, hvaremot svenskarne ännu innehade slottet.

Då nu redan brandenburgarne och de kejserlige begynt sätta efter öfver kanalen och samtliga fotfolket redan hade blifvit öfverfördt i båtar, medan artilleriet qvarlemnades på andra sidan, inseglade plötsligen i kanalen 14 svenska krigsskepp, dem vårt artilleri ej kunde göra någon skada, enär de voro skyddade af slottet, som låg på en i hafvet utskjutande udde.

Genom beskjutningen från dessa skepp förhindrades såväl fotfolket som rytteriet att visa sig och förtviflan var nära att be-

mäktiga sig de våra, ty de kunde ingenstädes stanna inne i husen, emedan de fiendtliga kulorna trängde in öfverallt, tills ändtligen brandenburgaren sjelf satte öfver i en båt med en pikenier, utfor i hårda ord mot den kejserlige generalen Montecucuoli och trakterade de sina handgripligen med sin värja, — då ändtligen gingo de modigt an och drefvo svenskarne, som redan hade landstigit från skeppen, tillbaka till desamma. Då svenskarne sågo, att de här ingenting kunde uträtta, togo de sitt folk från slottet ned på skeppen tillika med hvad öfrigt de kunde föra med sig, — men en mängd hästar, vagnar och annat byte lemnade de qvar i slottet och gingo sjelfve öfver till Seeland. Följande dagen ryckte vi fram till Norburg, der vi höllo stilla framför fästningen några dagar, emedan den var helt och hållet kringfluten af vatten. Polackerne höllo sig tysta i sina qvarter och hade för en tillämnad stormning delat sig i trenne afdelningar och hvarje afdelning hade sitt särskilda qvarter; när stormningen skulle begynna, intogo de våra de dem anvisade ställningar, men tyskarne trängde sig i hopar ned på isen, hvarigenom isen brast under dem och en mängd drunknade; polackerne åter höllo sig qvar i sina qvarter, och då svenskarne ej förmådde fördrifva dem derifrån, gåfvo de sig på discretion; man skulle väl ej heller gifvit dem några löften, om ej af hänsyn till furstinnan, som fruktade för den henne hotande plundringen.

Medan sakerna här togo en så lycklig vändning för oss, gingo svenskarne ut ur Friedrichsode, togo ifrån oss Koldings stad och slott, hvarest danska konungarne haft sitt residens, fördrefvo trupperne ur deras qvarter och togo trossen; de våra blefvo här skamligt utdrifna.

Då wojwoden af Preussen fick underrättelse härom, ilade han genom natt och dag till Hadersleben, dit han ankom julaftonen, fodrade der blott i hast sina hästar och fortsatte derefter genom hela natten fram till Kolding.

En mil från Kolding hvilade han ut och stod 2 timmar före dagens inbrott framför staden. Han lät nu sitt eget dervarande dragonregemente under Telwins kommando gå till storms; äfven trossknektarne beordrades att sitta af och deltaga i stormningen med blott en halmknippa såsom sköld framför sig. Den ene hjelpte den andre upp på vallen, men så snart svenskarne märkte oss, drefvo de oss utan svårighet åter ned från den genom nattens fuktighet glatta vallen; de våra foro då hufvudstupa ner samma väg som man hjelpt dem upp. Sedan nu svenskarne en första och en andra gång drifvit de våra tillbaka, trängde sig nu för tredje gången hela vår här jemte "towarzyszerne" i täta hopar uppåt vallarne. Svenskarne kunde nu ej längre hålla stånd utan flydde till tornet, som var ganska högt, men ej heller der kunde de hålla sig, ty de våra störtade dem ned. Så intogs då slottet utan stor förlust å vår sida. Men hvad striden

ej hade gjort, det gjorde olyckan. Svenskarne hade nemligen lemnat en mängd krut i en källare. De våra, begärliga efter byte och törstiga och utmattade som de voro, störtade sig in i denna källare och borttogo krutet, men då kommer någon framrusande, hvilken vid åsynen af den hopade samlingen dragoner och trossknektar förmodade, att här vore guld att finna, tränger sig häftigt fram och stöter dervid tillfälligtvis till en dragonlunta, gnistor spraka omkring och antända krutet, tre hvalf störta och halftannat tusental menniskor dödas. Der fick man på murarne skåda Veronicor [1]), som med blod voro tecknade af de genom krutets kraft bortsprängda menniskorna; de, som voro begrafna under ruinerna, rörde sig under dessa spillror såsom om man sett ett moras eller ett kärr komma i dallring och blodet rann derutur såsom vatten ur en källa. Men vi, som blifvit skonade från denna fara, samlades till den heliga messan på fältet invid muren af en liten kyrka och tackade Herren Gud för seger och lif. Derefter förlades hären åter i sina vinterqvarter, afslutade de stora högtidsdagarne och afvaktade det nya årets ankomst.

1659.

Detta år började temligen lugnt i Danmark. Sedan hären blifvit, såsom ofvan nämdt är, utdrifven ur qvarteren, blef den fullständigt omplacerad och hufvudvägarne, Kolding, Wedell och Aarhuus, höllos starkt bevakade af rytteri. Hela denna vinter gjorde vi ingenting, utom att vi genom ströftåg oroade svenskarne i Friedrichsode. stundom utgingo blott enskilda regementen, ibland, när så påfordrades, gick hela hären, och allt ifrån jul till påsk vågade svenskarne ej sticka näsan ut hvarken för att hemta proviant eller ved. Påsktiden antände de sina förskansningar och hela sitt stora läger och drogo sig till en skans, som låg på en i hafvet utskjutande brant udde; der inneslöto de sig, ty nästan alla deras hästar hade omkommit och manskapet var till största delen såradt, fånget eller dödadt. Liklukten af döda menniskor och hästar spred nu vid vårtiden en sådan stank, att man kunde känna den på en half mils afstånd. Hunger rådde ock helt säkert bland folket, ty man gaf soldaterne pundvis omalet korn, och äfven derpå var brist. Slutligen Christi himmelfärdsdag antände de äfven denna sin sista triangel och afseglade på tvenne skepp till Seeland. Af 14,000 man voro nu ej mer än 600 öfriga, såsom vi af flere öfverensstämmande uppgifter fingo veta. Sedan vi förenat alla våra trupper, de kejserliga, brandenburgska, polska och danska, hvilka nu efter fästningarnas intagande medförde allt sitt artilleri, 300 stycken,

[1]) En allusion på den heliga Veronicas svetteduk.

skredo vi med tvenne danska skepp och 500 båtar, att eröfra en ö, som man kallade Fenöe, hvilken dock var så starkt försvarad af svenskarne, att vi omöjligt kunde intaga den.

Tvenne flottor anlände dit, en engelsk med 60 krigsskepp och en holländsk med 40 skepp förutom proviantfartygen, och såg man der då en massa segel, master och olika flaggor; de engelska skeppen hade blå- och hvitrandiga flaggor, de holländska hade stora röda och hvita, sådana som hos oss det ungerska fotfolket brukar, de danska hade svarta och gula och de svenska blå. Dessa flottor hade kommit för att åvägabringa fred eller åtminstone vapenstillestånd mellan svenska och danska konungen. Svenskarne hade nemligen hela vintern legat utanför Köpenhamn, som af dem belägrades, och så utsugit det danska landet, att man för att få ved måste bryta ned trähusen, och betaltes bränsle nästan dyrare än bröd, såsom vi underrättades af Morsztyn, den nuvarande skattmästaren, som då var resident i Köpenhamn. Svenskarne företogo en generalstormning på Köpenhamn och bemäktigade sig vallarne, hvarvid danskarne blefvo bragta nära förtviflan, läto händerna falla och flydde från vallarne, tills plötsligen det tunga danska rytteriet 600 man starkt störtade lös på de förföljande svenskarne, dref dem ut ur staden och ner från vallarne, och till och med konungen, som redan, viss på sin seger, hade trängt långt in i staden, blef sårad af ett skott.

Men de våra, då de icke kunde hjelpa konungen af Danmark, stodo de hela sommaren i lägret, hvarifrån de dock öfver kanalen kunde nå svenskarne. Det hände sig då, att svenskarne med 8 skepp angrepo de 2 danska, som vi hade hos oss, och genom en svensk amiral-adjutants förräderi lyckades det dem ock att fråntaga oss dem. Amiralen på dessa skepp var en dansk genom tapperhet och duglighet framstående man, om hvilken jag blott vill anföra *en* modig handling. Med de omnämda tvenne skeppen hade han fört proviant från Danzig till Köpenhamn, hvarvid han under vägen hade blifvit angripen af 5 svenska fartyg, men dock helskinnad ankommit till ort och ställe, oaktadt han äfven flere gånger på denna långa väg hade att bestå sammandrabbningar med svenskarne. Äfven nu hade han väl ej låtit besegra sig, om han ej på den danska provinskommissariens befallning hade dragit sig tillbaka till stranden' och derför skickat denne sin omnämde adjutant för att mäta vattnets djup. Denne, som stod i hemligt förstånd med svenskarne, uppgaf härom falska rapporter, så att han uppgaf för amiralen, att vattnet var grundt, der det var djupt, och djupt, der det var grundt. På grund af dessa rapporter trodde sig amiralen säker från det håll, der det vore grundt, enär enligt hans förmenande skepp derifrån icke kunde komma fram, men just från detta håll var det de kommo. Sin hela försvarsstyrka deremot hade han skickat till ett ställe, der man uppgifvit vattnet

vara djupt, emedan han der gjorde sig beredd på ett anfall, men i sjelfva verket fanns här ingen möjlighet för de fiendtliga skeppen att framtränga. På detta sätt bedragen väntade han faran från ett annat håll än den kom. Den fiendtliga flottan kastade sig nu öfver honom med hela sin styrka. Han försvarade sig imellertid hjeltemodigt, till dess han fick ena armen och handen afskjuten. Det ena af skeppen genomborrades och sänktes af svenskarne, det andra, som de ej heller kunde medtaga, uppbrände de. Men förrädaren öfverfördes genast på en båt till dem.

De våra hade åsett allt detta utan att kunna bistå amiralen. Svenskarne begåfvo sig efter denna seger längs kanalen till en ö, belägen ungefär 2 mil derifrån. Der steg manskapet från tvenne af skeppen i land för att insamla proviant, de andra hade seglat vidare men strandade på samma ö. Då de våra sågo detta, drogo de tillsammans så många båtar som möjligt och wojwodens af Preussen dragoner med frivilliga, "towarzyszerne" och trossen dristade sig att följa svenskarne efter på den breda kanalen. Gud gaf oss ock så stor lycka och så gynsamt väder, att vi kunde bemäktiga oss de båda skeppen och föra dem med oss till Aarhuus. Så hade vi då förlusten af våra skepp ersatt men icke vårt manskap. Men för dessa skepp betalade danskarne wojwoden väl. Danskarne undrade öfver polackernes mod, då de icke blott icke sjelfve kunde besluta sig för detta företag, utan äfven ifrigt afrådde oss, i det de förestälde oss den stora faran af att i så små fartyg våga sig så långt ut på vattnet.

Kobylecki, ryttmästare vid semeniska kosackerne [1]), intog äfven på båtar med sina semener en af svenskarnes skansar, hvarest han nog skulle hafva bibehållit sig, om man i tid hade kunnat bistå honom med artilleri, men äfven nu ådagalade han stor tapperhet med sin lilla lättbeväpnade skara.

Då nu de våra icke hade något mera att uträtta och ej kunde visa danskarne någon tjenst, aftågade samtliga trupperne hem om hösten i September och qvarlemnades blott några afdelningar, nemligen af de kejserliga trupperne 4,000 man, af de brandenburgska likaledes 4,000 man samt af de våra Piaseczynski, starost af Nowgorod, med nio fanor. Dessa intogo efter vår afmarsch Fyen, hvarvid Piaseczynski stupade tappert kämpande mot svenskarne, men vi aftågade till Polen på den heliga Simonis och Judæ dag . . . .".

Således nästan vid slutet af detta år lemnade vi Danmark. Då vi ankommit till vårt hemland träffade vi expeditionen framför Elbing, hvilken leddes af marskalken och hetmannen (Lubomirski). Der, jag vet ej af hvad orsak, visste man ej riktigt hvem som belägrade den andra: om de våra belägrade Elbingerfästningen eller svenskarne oss. Utan att här hafva uträttat

[1]) Semeniska kosackerne = lätta fältkosacker.

något, drog sig hären efter betydliga förluster och till fots i stället för till häst tillbaka till vårt hufvudqvarter, der man ej ens lät oss hvila ut.

Till de i politiskt hänseende intressantaste memoirer från tiden för kriget med Sverige under Carl Gustaf höra enligt vår tanke Johan Stefan Wydzga's anteckningar. Den långa titeln på detta arbete är af följande lydelse: "Historia eller beskrifning på många märkvärdiga saker, som hände under svenska kriget i konungariket Polen, hvilket varade ifrån år 1655 i Juli månad till år 1660 i Maj månad, anteckningar till upplysning för kommande tider". Denna afhandling är tryckt i litet qvart-format 117 sidor och utkom utan angifvande vare sig af författare, tryckningsår, tryckningsort eller förläggare och hörer nu till polska litteraturens största bibliografiska sällsyntheter. Med anledning deraf har Wojcieki år 1858 i Warschau på nytt utgifvit den och till densamma fogat en längre inledning. Johan Stefan Wydzga är en af de mest framstående personligheterna i denna tids polska historia. Under kriget med Carl Gustaf var han kansler hos drottning Marie Louise och tillika biskop af Luck, senare blef han biskop af Ermland, polska kronans underkansler, kronkansler och slutligen erkebiskop af Gnesen och primas af Polen. Såsom innehafvare af detta sistnämda embete dog han år 1685. I egenskap af drottningens kansler var han under hela svenska kriget beständigt vid hennes sida. Då i följd af fredsslutet i Oliva en storm af anklagelser bröt lös emot drottningen, författade han ofvannämda skrift, dock såsom anonym. "Mitt namn — säger han — utsätter jag icke i detta mitt lilla arbete, raptim har jag skrifvit det för mig och mina vänner utan att någonsin tänka på att belasta tryckpressen eller ens menskliga blickar med ett så eländigt opus." Tiden för bokens författande infaller enligt all sannolikhet antingen år 1660 eller strax derefter. Om i öfrigt någon gåfve sig den väl värda mödan att underkasta detta arbete en grundlig kritisk undersökning, så skulle säkerligen af många data kunna dragas en slutsats angående tiden för dess författande. Wydzga utgaf nemligen ej sin skrift genast efter dess affattande, utan först långt efteråt tycktes den och, såsom det påstås, i blott 80 exemplar, hvilken upp-

laga är den af mig här ofvan nämda. Ehuru tryckningsåret ej är angifvet, låter det sig dock någorlunda bestämmas genom åtskilliga i arbetet förekommande uppgifter. Det utkom ej långt efter år 1678, då Wydzga redan var erkebiskop af Gnesen. Utgifvaren, som utan tvifvel ej är Wydzga sjelf utan någon af hans vänner, har tillåtit sig åtskilliga interpolationer, hvilka vid en ny upplaga utan svårighet skulle kunna undanrödjas och den ursprungliga texten återställas. Några sådana interpolationer skall jag längre fram angifva, der sjelfva texten anföres.

Detta arbete kan karakteriseras såsom en apologi för drottning Marie Louise's handlingssätt under kriget med Carl Gustaf. Wydzga var under denna tid likasom drottningens högra hand, — alla hennes hemligaste afsigter och planer kände han i grund. Vi kunna derför anse denna skrift såsom om drottningen sjelf hade dikterat den åt hans penna. I alla händelser utgör den ett väsendtligt bidrag till kännedomen om denna period. Den innehåller många detaljer, som icke stå att finna i någon annan historisk källa och utom dess är här af stor vigt det sätt, hvarpå åtskilliga tilldragelser, deras sammanhang, orsaker och följder framställas, ty vi kunna antaga, att på samma sätt förhållandena betraktades af drottning Marie Louise, och hon är dock en alltför intressant och inflytelserik personlighet, att vi ej skulle vilja utspana hennes hemligaste planer. Det säger sig sjelft, att den historiska kritiken ej är lätt med afseende på en tendens-skrift sådan som denna, hvarför vi ej heller våga tro på hvarje författarens ord. För honom gälde det framför allt att ställa drottningen så högt som möjligt, men så mycket jag studerat denna skrift, tror jag knapt att man mångenstädes skall kunna beslå honom med felaktiga uppgifter; på det stora hela håller han sig till sanningen, om man äfven i åtskilliga färgläggningar ej kan stå på hans sida. Jag anser äfven denna skrift vara författad med stor skicklighet och värdig en framstående plats bland memoirer från denna tid; att grundligt kritisera detta arbete och följa författaren steg för steg, kan ej vara min uppgift, men jag tror dock, att svenska historici skola läsa den med intresse, hvarför jag ock ämnar något utförligt meddela dess innehåll och dervid tillvägagå på följande sätt: alla vigtigare ställen återgifver jag i om möjligt ordagrann öfversättning, de mindre vigtiga angifver jag i kort innehållsförteckning, de oratoriska prydnaderna

äfvensom de talrika exempel och bilagor, som författaren anför ur såväl äldre som nyare historien, utelemnar jag, då de blott kunna tjena till författarens litterära ära men hafva blott ett underordnadt värde för den politiska historien.

Innehållet af dessa Johan Stefan Wydzga's memoirer är följande:

Författaren börjar med beskrifningen om Carl Gustafs tronbestigning och hurusom han vändt sina tankar till att "vivere in gladio, lägga främmande riken under sin spira". Då han nu såg Polen vara i ett tillstånd af "stor oordning och från alla håll betungadt med krig, så ville han, såsom vanligt är för dem, som med begärlighet trakta efter något nytt, fiska i grumligt vatten och öfverföll derför vårt fosterland med krig". Men författarens afsigt är dock icke att skrifva en historia om dessa strider utan blott framhålla "hvad som under denna svåra tidpunkt gjordes för fosterlandet genom Hennes Maj:t drottning Marie Louise's outtröttliga kärlek, då

nostris illuserat advena regnis!"

Så snart konungen af Sverige visade sig i Polen, uppstod här den största förvirring, då detta slag kom alldeles oväntadt, ty hvarken var vapenstilleståndet slut ej heller hade krigsförklaringen skett enligt öfliga former. De svenska stridskrafter, som så oförutsedt strömmade in i Polen, tycktes vara ännu större än de i sjelfva verket voro. Då drottningen såg, att fienden framför allt afsåg att komma åt Preussen, ville hon nödvändigt begifva sig dit, för att ingifva befolkningen mod och tillbakahålla fienden. Men "ex senatus consilio" blef beslutadt, att drottningen skulle föras till Krakau. Hon begaf sig ock dit och utvecklade här en beundransvärd kraft, bad ifrigt, utdelade rikliga allmosor, men tänkte äfven på verldsliga ting. Hon dref med kraft på att Krakau måtte förses med proviant och att alla lifsmedel från den omkringliggande trakten skulle föras inom den befästade stadens murar. "Hade detta skett, så skulle den svenska konungen med sin så långväga ifrån komna här varit utsatt för hunger och derigenom nödgats att sluta fred". Hon begärde af dåvarande biskopen af Krakau, att han skulle utlemna kyrkans skatter till fäderneslandets undsättning, "ty", sade hon, "kyrkan har silfver och guld, icke för att samla det blott, utan för att dermed hjelpa andras nöd". Med ett ord, hon använde alla möjliga medel, men det var redan för sent. Fastän hotande underrättelser hvarje dag inkommo, ville hon dock ej lemna Krakau utan der innesluta sig och försvara staden. Då kom nederlaget vid Opoczno och konungen inträffade i Krakau. Den församlade

senaten bad henne att draga sig tillbaka till Schlesien. Med bekymmer och sorg lydde hon den allmänna önskan och begaf sig till Glogau. Trots de olycksslag, som nu träffade landet, förlorade Marie Louise icke modet, hoppades på en förändring af ställningen och arbetade med all makt derpå. Sina klenoder, kungliga drägter, husgeråd af guld och silfver, sålde hon eller pantsatte. Från Frankrike indrog hon återstoden af sin der qvarvarande förmögenhet och utdelade den till armén, uppsatte nya regementen, understödde senatorer och adliga, värfvade nya anhängare och skickade efter hjelp från utlandet.

Af de i Schlesien församlade senatorerne skickades en Johan Leszczynski, wojwod af Posen, till drottningen med uppdrag att framställa för henne landets belägenhet och förmå henne ingifva konungen beslutet att afsäga sig sina kungliga rättigheter och utnämna en efterträdare. Marie Louise blef djupt upprörd öfver detta förslag och uttryckte sin förvåning deröfver, men lofvade dock att muntligen framställa det för konungen. Vid ett passande tillfälle framförde hon ock detta ärende till konungen och öfverlemnade sedan åt Andreas Leszczynski, erkebiskop af Gnesen, Johan Leszczynski och Korocinski konungens svar, att han vore beredd att uppfylla senatorernes önskan, om de blott sörjde för en efterträdare. Författaren ser i detta svar ett klart bevis på konungens och drottningens själsstorhet.

"Dervid — säger han vidare ord för ord — faller mig i minnet en annan icke mindre vigtig tilldragelse. Efter Krakaus intagande af svenskarne kom general Forguel, som hade blifvit tillfångatagen af de våra, till de kongl. majestäterna i Schlesien tillika med Henrik Dönhoff, Hans Kongl. Maj:ts öfverste, som svenskarne tillfångatagit, men på hedersord frigifvit. Denne ofvan nämde Forguel ville å sin herres vägnar underhandla med Hans Maj:t och utlofvade åt honom att återfå tronen, från hvilken, sade han, hans egna undersåter hade störtat honom. Forguel försäkrade, att konungen af Sverige icke begärde någonting annat än att blifva upptagen såsom son hos Hans Maj:t, då han ju stode i så nära förvandskap med honom och vore nöjd med ställning af generalissimus öfver Hans Maj:ts här. Han afgaf den försäkran, dubia id est sua fide, att romersk-katholska religionen ej skulle lida något förtryck, — han ville blott förehålla polackerne hvilket behandlingssätt de tillåtit sig mot deras fritt valde konung. Han lastade icke litet polackernes friheter och öfverdrifna libertét, såsom han uttryckte sig, och framhöll, att om någonsin vore det nu tid att draga ihop tömmarne et plus aequo longiores Polonorum togas resecare, just nu, under den förvirring och det stoftmoln, som konungen af Sverige förstått uppröra åt dem, vore det lämplig tid att inskränka polackernes omåttliga frihet, ty från bien tar man ju honungen, sedan man först inrökt dem.

"Hans Maj:t afhörde med förtrytelse detta förslag, så mycket mer som han alldeles icke väntat sig en sådan audiens och Forguel icke ens var auctoriserad af sin konung för denna beskickning. Strax derefter kom från Krakau general Wolff, starost af Dünaburg, nuvarande artilleri-befälhafvaren. Han föredrog allt detta ännu utförligare än Forguel och bad i den svenske konungens namn, att Hans Maj:t måtte bifalla, det grefve Schlippenbach finge afsändas till honom för att punctalim behandla detta project och på formenligt sätt afsluta det. Derjemte betygade han i konungens namn all den stora vördnad, konungen hyste för Hans Maj:t. Denne starost af Dünaburg hade äfven samma uppdrag till Hennes Maj:t drottningen, öfver hvars lysande egenskaper konungen af Sverige uttryckte sitt stora loford och tillika utfästade sig att föröka hennes makt, rikedomar och anseende.

"Plus in oratione tali dignitatis quam fidei erat. Drottningen förmådde ej åhöra sådana anbud, då hon med ovilja åsåg Danaos et dona ferentes. För att så mycket som möjligt afskräcka Hans Maj:t från underhandlingar med konungen af Sverige, förehöll hon honom: för det första, att för en sådan person som konungen af Sverige, för hvilken fides blott vore pro statagemate, hvilken lekte med edliga förbindelser såsom med tärningar, öfver hvars dörr borde stå skrifvet: non intrat unquam regium limen fides, och hvilken plägade offentligt uttala såsom en sinnrik qvickhet och prisvärd apophtegma, att han vore ej och ville ej vara slaf af sina ord, — att för en sådan person tjente kapitulationer och traktater endast till att vinna tid; äfven nu använde han sina konstgrepp blott för att locka till sig de kungliga personerna och få dem i sitt våld, för att sedan, efter att åter hafva brutit alla ingångna förbindelser, uppföra inför hela Europa en komedi, sådan som verlden väl ej på lång tid skådat; för det andra förde hon Hans Maj:t till minnes det svar hon kort förut å hans vägnar afgifvit åt senatorerne, i hvilket Hans Maj:t genom en berömvärd declaration (hvars värde efterverlden väl komme att rätt veta uppskatta) hade försäkrat, att han stälde sina undersåtars integritet högt öfver alla sina privata intressen och fördelar. Men om han nu inginge enskildt fördrag med konungen af Sverige, så skulle han ju derigenom visa sig sätta sina egna angelägenheter i främsta rummet och dertill framstå såsom om han ville söka hämd på sina undersåtar, hvartill ju konungen af Sverige äfven uppmuntrat honom, och detta skulle ju strida, ej blott mot hans alltid förr bevisade godhet, utan äfven mot allt hvad rätt och billigt vore, ty om det äfven vore sant, att polackerne begått ett beklagansvärdt fel emot honom, så vore dock ej alla deruti delaktiga, då ju så många ansedda män offrat hela sin förmögenhet och följt sin konung för att vid hans sida afbida den slutliga utgången. Desse voro ju lefvande bevis på att det i Polen gafves män, som voro

fästade vid konungens person och icke vid hans lycka. Dessutom, tillade hon, hade de, som anslutit sig till konungen af Sverige, gjort detta tvungna eller öfverraskade af den hastiga olyckan eller öfvertalade af dem, som voro fiender till rikets väl. Korteligen, hon försäkrade sin herre och gemål, att dessa anbud från konungens af Sverige sida vore henne vidrigare och fruktansvärdare än svenskarnes tyranni och krigets fasor och att hon på intet sätt ville återvända till Polen med stöd af en sådan allians, utan långt hellre, om Gud i sin vrede så behagade, ville hon uthärda en ständig landsflykt och bo i främmande land än utan den värdighet, som henne tillkom, sitta på tronen. Till sist bad hon Hans Maj:t konungen ödmjukt, att han måtte blotta dessa svenskarnes intriger för erkebiskopen af Gnesen, wojwoden af Posen och kronkansleren.

"Hans Maj:t tog ock denna sak i närmare öfvervägande. Mycket vore att anföra om Hennes Maj:t drottningens ihärdiga sträfvande härutinnan. Så förehöll hon konungen med hela sin själs styrka: man får icke låta denne svenske tyrans högmod taga öfverhand och låta honom uppträda som välgörare emot oss och erbjuda det han alldeles ej har någon rätt till (likasom djefvulen, då han erbjöd Christus alla riken i verlden, ehuru de ej tillhörde honom). Bättre vore då att icke lefva än på sådana vilkor. Det gifves ingen större nesa och plåga än att lefva på sin fiendes nåd. Vi måste nödvändigt bryta hans högmod och återvända till Polen eller, om det ej blir oss möjligt att återkomma dit, då hellre draga oss tillbaka, om det ock vore till en obebodd och menniskotom öken, än att köpa vår återkomst till fäderneslandet med republikens undergång och införandet af en ny regementsform, genom hvilken, sedan först adelsfriheten blifvit upphäfd, äfven katolska religionen skulle störtas; ty huru kunde väl konungen af Sverige blifva en sann och uppriktig beskyddare af vår tro, då han sjelf vore uppfödd och uppfostrad i en lära, som stode i strid med denna? Man måste endera intåga i Polen cum honore eller ock besluta sig att draga sig bort till någon undangömd vrå och ej mera inlåta sig i några offentliga värf utan helt bortglömd framlefva sina dagar intill sitt slut.

"Ett så godt råd vann insteg i den gode konungens hjerta och tillät han, att drottningen fick öppet meddela sig med senatorerne och inhemta deras tankar. De, som ännu lefva, kunna om allt detta afgifva ett fullvisst vittnesbörd, framför allt kronkansleren, då wojwod af Posen, för hvilken ingen af drottningens planer var obekant, enär han var tillika hennes marskalk och åtnjöt stor ynnest hos henne, ty hon värderade den gammalpolska godhet och redbarhet, som utmärkte honom. Det blef således beslutadt, att man skulle till svar på konungens af Sverige förslag blott gifva suspensa et ambigua verba, men icke afbryta underhandlingarna med honom utan ställa sig såsom om

man satte tro till hans ord, för att närmare lära känna hans machinationer, ty det är en sanning, nullum insidiarum remedium esse, si non intelligantur. Man uttryckte sig derför sålunda, att man för större ömsesidig trygghets skull icke borde förhemliga dessa förslag för senaten och polska adeln, ty för att konungen af Sverige, såsom han önskade, skulle kunna erkännas såsom vår konungs efterträdare, måste rikets alla tre stånd taga del af detta fördrag. Detta svar blef honom meddeladt genom Forguel och drottningen å sin sida gaf ett likalydande svar genom Henrik Dönhoff.

"Imellertid arbetade drottningen flitigt på, hur hon skulle kunna afskräcka Schlippenbach från att komma till Glogau, ty om hon än icke kände honom personligen, så visste hon dock genom många berättelser, att denne man var af en dålig karakter, flyktig och redo till låga handlingar, quo non præstantior alter, et fraudare homines et fallere numina divum.

"Man måste derför med all rätt frukta en sådan listig jägare, ty det är ju blott alltför sant att *en* kan smitta många och mycket, cæteri contagione insaniunt. För att nu skickligt afleda Schlippenbach från detta företag förebar man för konungen af Sverige, att denne mans ankomst skulle uppdaga alltför mycket för folket om en så hemlig sak som tvenne konungars förtroliga konferenser, det vore alltså bäst att på läglig tid sammankalla polska kronans och storfurstendömet Lithauens ständer, då Hans Kongl. Maj:t vore i tillfälle att bevisa konungen af Sverige sin bevågenhet.

"I början upptog konungen Dönhoff mycket nådigt, men sedan han närmare öfvervägt detta svar och funnit att det i sjelfva verket icke innehöll mycken tröst, lät han arrestera honom."

Deraf, menar författaren vidare, kunde man bäst se drottningens moderliga sinne gentemot Polen och alla senatorerne, öfverstarne och befälhafvarne måste intyga, huru hon arbetade på konungens ärofulla återkomst till Polen. Men äfven Kasimirs motståndare måste se, att konungen af Sverige på intet sätt ville gynna den polska friheten, denne konung, "cui ad felicitatum modus deerat — fortfar författaren ord för ord — hvars sjelfva mildhet var full af faror för den, som insåg hvad den verkligen innebar, idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset. — Hans oupphörliga protheismer voro för hvar man vedervärdiga; han agerade ständigt med sina händer likasom en chiroman, gaf åt den ene hvad han tog från den andre, utdelade löften, anvisningar, försäkringar, smekte och smickrade de bedårade och blinkade under tiden åt annat håll. I dessa modaliteter satte han sin ära, och trodde att ingen rätt genomskådade honom, intelligebantur artes sed pars obsequii in eo ne deprehenderetur. De våra sågo hos honom sådana be-

vekelsegrunder et animum perruptum och gjorde den slutsatsen, att ur denna mildhet skulle en gång födas vår olycka, speciosa verbis re inania aut subdola, quantoque majore libertatis imagine tegebantur, tanto eruptura ad infensius servitium. Och redan visade sig betydelsefullt, om än för honom sjelf omedvetet, en viss hårdhet och råhet i hans seder, man såg hos honom multa documenta sævitiæ quamvis præmerentur erumpere, man såg honom atrociorem quam novo regno conduceret, i motsats till den rättrådighet, godhet och nåd, hvarmed regenter vanligen pläga börja sin regering, mitissima sors est sceptrorum sub rege novo, om det än senare blir sämre, initia magistratuum meliora ferme et finis inclinat.

"Häraf slöt man, att han ej kunde blifva en god regent och herskare, nemo enim unquam imperium flagitio quæsitum bonis artibus exercuit. Derför blef ock hans obändiga lynne högeligen besvärligt och han sjelf outhärdlig, då man såg honom ferociorem quam fortiorem, då man såg, att allt hvad han skördat af ära hade tillfallit honom blott till följd af en blind slump, och att hvad lyckan fört honom i händerna, han åter förlorade genom sin oaktsamhet. Adversa in pravitatem, secunda in casum, fortuna in temeritatem declinabant. De våra sågo sig äfven noga om bland de svenske rådsherrarne och konungens tjenare och kommo till den öfvertygelsen, att man icke kunde lita på någon af dem och att vänskap med dem vore svår, interque naturaliter dissimilllimos ac diversa volentes crescebat odium. Desse måste ju hålla sig till sin herre, honom lydde de slaviskt och till Polen hade de en så stark aptit, att de gerna hade slukat det helt och hållet, tot venena quot ingenia, tot pernicies quot species, tot dolores quot colores, et tamen unus omnium violentiæ gestus nocere. All deras diktan och traktan gick ut på att plundra, såsom om de förutsåge, att deras herre ännu blott hade en vinter att råda öfver Polen, och att den som under tiden lyckats rifva åt sig något, den finge behålla det såsom eget, difficilius est temperari felicitati, qua te non putes diu usurum. Så utsögo de Polen och lastade hela båtar och fartyg med byte, ja de lösryckte till och med dörrar ur palatserna och skickade dem till Sverige, såsom non parcit populis regnum breve. Allt detta sågo de våra med djup smärta och voro synnerligen glada, att drottningen öppnade dem väg till försoning med deras egen herre. De väntade blott på läglig tid för att börja sitt verk, då de non aliud sibi reliquum sågo, quam tenere libertatem aut mori ante servitium."

Konungen sammankallade alltså de i närheten boende polska herrarne till en rådplägning i Oppeln. Drottningen yrkade här med hela sin energi att konungen strax skulle återvända till Polen. "Då just — fortsätter författaren — kom till Glogau grefve Peting, Hans Kejserliga Majestäts sändebud, och erbjöd

sin bemedling till polska kronans förening med den svenska. För samma ändamål ämnade han också begifva sig till konungen af Sverige; med glödande vältalighet sökte han öfvertyga Hennes Kongl. Majestät om nödvändigheten att icke beträda Polens mark förr än denna angelägenhet blifvit ordnad. Hennes Majestät drottningen afhörde dessa råd, om ock ej med nöje; hon upptog dem med uttryck af sin tacksamhet och svarade saktmodigt, att ju förr hennes gemål trädde in i sitt hus, desto lyckligare och berömligare följder skulle kejsarens bemedling hafva; svenskarne skulle nemligen finna sig mera böjda för en förening, om de sågo den polska konungen i Polen än om de hörde om honom, att han sutte i ett främmande hus. Hon lät dervid grefven förstå, att den bemedling, han erbjöd, visserligen skulle blifva värderad af polackerne men dock icke uppväcka några synnerligen stora förhoppningar, och det vore i alla fall den allra sista utvägen att taga sin tillflykt till främmande beskydd. Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum quam fama potentiæ non sua vi nixæ. Tiden har ock visat, att hvad helst hans majestät föreslog den kristlige kejsaren, förkastades det af konungen af Sverige."

Det blef derför ändtligen beslutadt, att konungen skulle återvända till Polen. Drottningen nedslog allt motstånd från de polska herrarnes sida och förskaffade äfven de nödiga medlen. I Ratibor blef den återvändande konungen helsad af arméns deputerade och i Dukla af kronans stormarskalk. Konungens ankomst framkallade strax ett mäktigt intryck. "Konungen af Sverige, hvilken öfverallt volitantem fortuna magis quam virtus deferebat, tunc ab ea deserebatur, såsom med ett hugg; han, som trängt så långt in i det polska landet i den tro, att han der skulle kunna utbreda sitt välde lika lätt som i sina klippiga vildmarker, måste nu ila tillbaka och upplösa sin här, förande med sig suum militem haud perinde vulneribus, hvilka polackerne ingalunda sparsamt utdelat, quam spaciis intinerum damno affectum, och magna pars mudo aut mulctato corpore miserabiles." Den ena staden efter den andra intog den återvändande konungen, den ena fästningsporten efter den andra öppnade sig. Drottningen, som under tiden qvarstannat i Polen, lade ej heller händerna i kors, bidrog tvärtom ganska mycket till landets befrielse och de förlorade fästenas återtagande; men härtill erfordrades icke litet penningar, ty många underhandlare måste utsändas "för att träda i förbindelse med de svenska befälhafvarne, vinna dem genom löften och skänker" o. s. v. Hon utgaf derför ock stora penninge-summor åt alla håll, allt för landets väl. "Efter vår härs olyckliga återtåg ifrån Warschau, medan det kungliga paret var i Lublin, kommo äfven dit tvenne franska sändebud, med hvilka drottningen ofta underhandlade, hvarvid hon genom grundliga deductioner uppnådde det sköna

och goda resultat, som vi nu sett, ty ifrån denna tid upphörde ej den franska kronan att hos konungen af Sverige ifrigt yrka på, att han icke vidare måtte fasthålla den omöjliga och orimliga fordran att stanna i besittning af Preussen".

"Men i flere bref rådde hon bland annat till att så snart som möjligt ingå förlikning med kurfursten af Brandenburg, hvilken äfven delade denna önskan, dels af tillgifvenhet för den polske konungen, dels emedan han såg konungens af Sverige obändiga framfart. Han insåg ock, att det vore honom sjelf godt att på bäst ärliga sätt komma ifrån detta krig, ty att längre draga ut dermed på tiden kunde blott vara honom skadligt; af svenskarne hade han icke att vänta sig annat än att de icke skulle uppfylla sina förbindelser, och dertill skulle de blifva honom besvärliga grannar, om de, efter att hafva bemäktigat sig Prussiam regalem, skulle sjelfve behålla detsamma. Han insåg alltså, att han lätteligen kunde förlora äfven Prussiam ducalem och med tiden genom polackerne gå miste om allt."

"Biskopen af Ermland, *f. n. erkebiskop af Gnesen* [1]), utsågs att underhandla med kurfursten af Brandenburg, men åtskilliga af det slags folk som anse att i verlden intet godt uträttas, som icke går genom deras händer, nihil in republica clarum quod non ab illis reperiri credatur, discrediterade genom flerehanda konster *dessa begge stora män, d. v. s.* [2]) den omnämde erkebiskopen och underskattmästaren af Lithauen. Till följd häraf kunde under drottningens frånvaro hennes bref och förmaningar intet uträtta vid hofvet. Sålunda återvände den af *Primas* utsände prelaten med oförrättadt ärende tillbaka från Danzig. Då kurfursten erfor detta, förnyade han vänskapen med konungen af Sverige och öfverlemnade strax till denne den penninge-summa, stor 400,000 thaler, hvilken han hade i beredskap såsom honorarium till republiken för rättigheten att i Preussen fritt råda såsom herre och domare utan appellation; med dessa penningar vederqvickte konungen af Sverige sin i grund utmattade här och sina utmagrade officerare.

"Vid denna tid voro såsom sändebud hos kejsaren den nuvarande kron-underkansleren och kastellanen af Wojnicz, hvilka inrapporterade, att herrar österrikare voro villiga att understödja oss, om man blott afslöte med dem något reelt vid hofvet, eljest, för så vida man blott afspisade dem med goda ord, finge man ej vänta af dem något kraftigare understöd. Drottningen kände sig häraf smärtsamt berörd. Den numera aflidne erkebiskopen af Gnesen rådde derför, att hon borde afresa till Danzig och konungen samtyckte äfven dertill.

---

[1]) Dessa ord: *f. n. erkebiskop af Gnesen* äro en senare interpolation.

[2]) Äfven dessa ord: *dessa begge stora män d. v. s.* kunna blott vara en senare interpolation.

"Den nuvarande wojwoden af Preussen följde henne med en del af det manskap, som han skulle tillföra hären; han kan betyga hennes orubbliga mod. Underrättelse kom om att fienden angripit den med eftertrupperne följande trainen. Wojwoden med sitt ständigt glada, vid sådana tillfällen synnerligen oförskräckta mod, per seria, per jocos eundem animum habens, stälde sig modigt till motvärn, utdelade sina befallningar och närmade sig derpå drottningens vagn tillfrågande henne, om hon ej behagade draga sig tillbaka till närmaste qvarter, men hon lemnade ej platsen förr än alla hennes damer och hofmän först passerat förbi.

"Till Konitz kom nyårsdagen 1657 vid midnattstiden wojwoden af Preussen för att underrätta drottningen om att svenskarne anfallit hären, som aftågande från Danzig nu stod ej långt från ofvannämda stad, hvarför han måste skynda till dess understöd. Han bad drottningen icke blifva förskräckt om svenskarne skulle anfalla staden, och uppmanade henne att icke ingå något accord med dem. "Gån I — svarade hon — med Guds välsignelse och varen förvissade, att vi ej skola gifva oss så lätt. Jag väntar på eder här." Gud förnekade ej heller sin hjelp, polackerne rigtade åt svenskarne en god helsning och oaktadt hären hade ett ogynsamt läge, gjorde de dock sin sak så väl, att dem var necessitas in locus, spes in virtute, salus ex victoria, fienden flydde för de våra och wojwoden skickade ett icke obetydligt antal fångar till drottningen. Då bland dem äfven voro tvenne fransmän, sörjde drottningen för att dessa blefvo frigifne.

"Middagstiden kommo herrar hetmän jemte wojwoden till Konitz; de rädde drottningen, att hon med dem skulle återvända till Polen, men hon svarade dem öppet, huru nödvändigt det vore, att hären återkomme till Danzig och derifrån förde H. Maj:t konungen till Polen.

"De militärer, som vid denna tid voro i Konitz församlade, kunde ej nog förundra sig öfver hennes oförtrutenhet, möda och underbara omsorg, då hon trenne dagar å rad från kl. 6 på morgonen till kl. 9 om aftonen oupphörligen deltog i rådslag och konferenser. Officerarne och de förnämligare soldaterna, uppmuntrade genom hennes förmaningar och bevekande tal, förklarade sig beredda till hvilka faror som helst, som lydnaden mot konungen kunde dem ålägga. Den nuvarande wojwoden af Preussen anförtroddes kommandot öfver dessa trupper. Sedan han försvagat Stenbocks här, gjorde han H. M:t konungen förträffliga tjenster på marschen till Czenstochowa och i rättan tid, ty Rakoczy hade genom sitt infall i Polen bragt stor förvirring i de polska angelägenheterna....

"Denna olycka, Rakoczys infall i landet, ville drottningen begagna sig till godo, såsom man fordom lofordade någon för att

han hostibus bene usus est, ty hon hade medel och utvägar att söndra honom från svenskarne och föra honom på sin sida, så att de sinsimellan upprefve hvarandra, d. v. s. såsom det heter: in Beelzebub eiicere dæmonia, utdrifva *en* djefvul genom en annan."

Författaren anmärker vidare, att åtskilliga ansedda polacker, hvilka han äfven särskildt namngifver, väl visste, att drottningen arbetade på att man hellre genom underhandlingar än genom krig skulle afgöra saken.

"H. M. drottningen insåg väl, att genom Rakoczys ruin skulle vägen till Siebenbürgen öppnas för turkarne, och att Polen deraf ej kunde draga någon fördel, utan att tvärtom stora bekymmer deraf i framtiden måste uppkomma för hela kristenheten; bättre vore det då, att använda hans här, hans krafter, hans penningar och vänskap, som han redan erbjudit, mot en mäktigare fiende, svensken. Derför önskade hon att locka Rakoczy framför Krakau och der anställa praktiker och underhandlingar med honom, ty svenskarne, som ännu innehade staden, skulle, när de detta märkte, råka i icke ringa förvirring."

Dessa och flere andra skäl framstälde drottningen i ett utförligt referat. Men hon visade äfven vid förhandlingarna med konungen af Ungern det polska landet stora tjenster, isynnerhet då den davarande underskattmästaren af Polen såsom sändebud i Wien icke ville samtycka till saltbergverkens betungande. Drottningen gaf nemligen dertill sitt bifall, ehuru hon derigenom led betydande förluster i sina inkomster, och förmådde äfven konungen att härtill samtycka.

"Efter afslutandet af detta accord med konungen af Ungern, trodde drottningen att i Polen lugnet snart skulle återställas. När derför det franska sändebudet monsieur de Lumbres föreslog, att man skulle ingå öfverenskommelse med svenskarne, afhörde hon detta med ovilja, ty hon förmenade, att polackerne med de friska tyska hjelptrupperne skulle sätta i verket en antiperistasim, nemligen tillbakaslå angreppet och med lätthet icke blott fråntaga svenskarne hvad de hittills tillryckt sig utan ock ärofullt återvinna det länge sedan förlorade Lifland. Men snart nog märkte hon, att dessa räddningsbringande grannar icke önskade ett så hastigt slut på kriget. Hon beslöt då att inleda en korrespondens med Frankrikes krona och der söka sitt remedium.

"Då H. Maj:t konungen skulle bryta upp från Warschau till Bromberg, ville konungens af Ungern sändebud förmå honom att låta sitt hof hos det franska sändebudet aflägga tacksägelse för hans omsorger och välvilja och tillika förklara, att det icke mera hade behof af hans biträde, han kunde sålunda återvända till sin herre."

Drottningen motsatte sig detta, bevisade huru oklokt det vore att göra fransmännen till svenskarnes afgjorda vänner och understödjare och vann ock hvad hon önskade. "Snart derefter antogos bromberger-fördragen, om hvilka drottningen plägade säga, att de icke skulle hafva blifvit så svåra för oss, om ej de kejserlige varit angelägna att accomodera sig med kurfursten af Brandenburg för att derigenom vid det blifvande kejsarvalet vinna hans stämma för sin herre.

"Den kejserlige generalen Hatzfeld å sin sida påstod, att det icke vore möjligt att intaga Thorn; han ville derför draga sig ifrån detta företag och ställa sin väg till Pommern till konungens af Danmark räddning. H. Maj:t konungen af Polen godkände detta beslut och likaså kurfursten af Brandenburg, hvilken sjelf in persona förberedde sig att dit afgå med sitt folk. Hatzfeld kom till Storpolen och väntade här på ordres ifrån Wien, hvilka vecka efter vecka utlofvades, men aldrig afhördes, och hvadhelst än derifrån anbefaldes, kom det alltid för sent. Ex distantibus terrarum spatiis consilia post res efferebantur och så ville de nec alienis consiliis regi, nec sua expedire. Under tiden intogo tyskarne sina qvarter och läto de omgifvande wojwodskapen grundligt erfara sin närvaro, i det de huserade såväl på de andliga som de kungliga och adliga godsen såsom om de tillhört dem sjelfva. Imellertid ryckte ännu en andra kejserlig general in i Polen vid namn Hagster med 4,000 man rytteri och utlofvade att befria Elbing och Marienburg ur svenskarnes händer, men då han kom till Ermland, slog han sig här i ro och provianterade sig väl, ruinerade och utsög biskopsdömet. Gentemot ett sådant krigets förlängande kunde drottningen ej tiga, hon förutsade den snart förestående freden mellan konungarne af Danmark och Sverige och äfven andra svårigheter, som genom ett sådant handlingssätt måste drabba Polen och i sjelfva verket ock inträffade. Det är allom bekant, huru ifrigt hon vid convocationen yrkade på att man icke skulle afvisa den franska bemedlingen, ty nästan alla principes Europæ vore intresserade i detta krig, endast konungen af Frankrike vore indifferens. Konungen af Ungern och kurfursten af Brandenburg vore nemligen polackernes partisantes, konungen af Danmark in aperta hostilitate med konungen af Sverige; holländarne hölle med danskarne, engelsmännen med svenskarne.

"Då konungen för andra gången kom till Posen, hade pacta rokskildensia kommit till stånd mellan konungarne af Danmark och Sverige, hvilket icke litet oroade kurfursten af Brandenburg, som fruktade den svenske konungens hotelse att återkomma till Preussen. Monsieur de Lumbres, som uppriktigt önskade polackerne fred, beslöt då att begifva sig till Wismar till konungen af Sverige.

"Hans Höghet kurfursten af Brandenburg skickade äfven en sin rådsherre Schwerin till konungen af Sverige för att förnya den förra vänskapen och konfidensen med honom, men svensken, uppblåst genom sin lycka framför allt på Seeland, ville icke bevilja det brandenburgska sändebudet någon audiens och afskedade det med en ganska ringa satisfaction. Det franska sändebudet kallade han deremot till sig, men lät förstå, att han ej mycket dependebat af den franska kronan, hvilken, såsom han sade, med föga vänskapligt öga betraktade hans framgångar. Det är ej tvifvel underkastadt, att ju Frankrike önskade hafva svenskarne på sin sida för att vid tillfälle kunna begagna sig af dem, men det önskade aldrig se konungen af Sverige svinga sig upp till en sådan höjd, att han en gång kunde blifva farlig för kristenheten och katolikerne öfvermäktig...

"Då det franska sändebudet ville underhandla med konungen af Sverige om freden med Polen, så förkastade konungen alldeles icke denna proposition, men sade sig vilja uppskjuta frågan till sin återkomst till Polen, för att genom ett sådant svar fördölja sina afsigter emot Danmark, der han trodde sig inom kort få allt i sin makt. Men uret ställdes annorlunda der uppe i himmelen, som confudit consilia malignantium. Hans lyckas hjul stäcktes framför Köpenhamn, der föllo hans högmods blomster till marken, der upplöste sig hans fantasi-moln...

"Den kejserlige öfverfältherren Montecucuoli, ifrigt uppfordrad af H. M. konungen att tillika med H. M. återeröfra Thorn, lofvade ändtligen att göra detta; men strax derpå skickade han under sin marsch till Nieporent ett budskap till konungen, frambar till honom sin ursäkt, tog afsked af honom och sade, att han hade befallning af sin herre ad instantiam af H. H. kurfursten af Brandenburg att gå till Tyskland och derifrån göra konungen af Sverige en diversion och rädda danskarne. Man svarade honom, att dertill nu ej mera vore tid; då han redan tillbragt så lång tid a Novembri usque ad Septembrem i Polen och förorsakat denna krona så mycken kostnad, så hade han snarare pligt att här något operari och gå mot Thorn och Elbing för att rycka dessa städer ur fiendens händer och befria Preussen, hvilket numera icke kunde erhålla någon hjelp af konungen af Sverige. Härtill svarade han blott, att han hade befallning att lemna Polen, häremot vågade han intet göra och för öfrigt behöfde och önskade H. M. konungen af Polen sjelf en sådan diversion. Och förhållandet var verkligen så, att konungen af Polen hade önskat en sådan men ett år tidigare, ty då hade man verkligen i Danmark behöft en sådan hjelp och ett ypperligt tillfälle hade ock då stått öppet emot konungen af Sverige, som så hade insnärjt sig på Seeland, att han knapt kunde komma derifrån. I krig beräknas allt efter ögonblick och minuter, hvad som i dag är nyttigt är i morgon skadligt. In bello — har en

stor krigare sagt — parvis momentis magni easus intercedunt. Men general Montecucuoli lät sig icke öfvertalas, utan gick. H. M. konungen å sin sida, som icke ville gifva sina colligater anledning till någon ovilja, visade dervid ej någon ond min, tvärtom lät han den nuvarande wojwoden af Preussen sluta sig till honom, för att vara honom följaktig och förena sig med de kejserlige. Hela Europa vet, huru tappert denne wojwod uppförde sig, hurusom utan de våra föga skulle hafva uträttats, och fastän det gälde att operera i ett främmande och obekant land, så kände han dock väl till consilia, locos, promta, occulta, astusque hostium in perniciem ipsis vertebat. Alla veta, huru han såsom klok fältherre, om man än i qvarteren ville tillbakasätta honom och ofta utsatte det polska manskapet för undergång, dock förstod att öfvervinna allt; alla veta, huru han blef hufvudorsaken till svenskarnes ruin i Holstein, huru med ett ord polackerne der gjorde sitt och Polens namn odödligt....

"Så är det ock en alltför väl bekant sak, huru den andre kejserlige öfverfältherren Desonches var till hinder för operationerna vid Thorn"

Att thorner-affären det oaktadt utföll väl, är blott konungens, kron-stor-marskalkens och drottningens förtjenst, hvilken sistnämda äfven här aflade prof på sitt uppoffrande sinne och sitt hjeltemod.

"De kejserlige och electorales sökte med våld leda de polska concilia derhän, att denna krona återigen skulle ingå traktat med konungen af Danmark, ty dem vi förut ingått med honom, hade han icke hållit, då han till vår skada oss förutan afslutat roskilder-freden. Drottningen motsatte sig detta, för så vida vi skulle ingå förpligtelse att göra för Danmarks konung allt hvad som stode i vår makt, ty han sjelf hade icke hållit sitt ord, såsom han hade bort, fastän han så handlat af tvång, i allra yttersta nöden; att förpligta sig honom, förbinda sig med honom genom ett så nära förbund, vore emot all raison och emot de första elementen af en sund politik. Vi kunde ej veta, hvilket tvång, hvilken nöd åter kunde träffa honom, vi kunde ej heller veta hvad nöd, som kunde träffa oss. Sic stantibus rebus, då H. M. konungen af Polen väl knapt skulle kunna uppfylla hvad han utfästade sig till, trodde drottningen, att det icke passade sig för oss att förnya alliansen med konungen af Danmark, så länge ej holländarne gått i borgen för honom, att han icke skulle ingå någon separat-fred med Sverige, och så länge ej holländarne antagit ett lika så nära förbund med oss, som det de förut ingått med danskarne.

"Detta var ett stort consilium, ett grundligt och välbetänkt råd, hvilket den vid konungens sida befintliga senaten gerna slöt sig till, ty hvartill skulle det hafva gagnat Polen att förbinda sig med Danmark och utsätta sig för samma ruin? Detta vore

ju niti super baculum arundineum, in caducum parietem inclinare, med ett ord, det vore detsamma som att göra ett med sådant oförnuftigt folk, om hvilket det säges: quærunt cum qua gente cadant"....

"H. M. konungen delgaf konungen af Danmark dessa tankar, uttryckande den önskan, att denne i afseende på befästandet af förhållandena med oss först skulle träda i underhandling med holländarne.

"Konungen af Sverige uppehöll sig imellertid på Seeland, medan två flottor, en engelsk och en holländsk, bevakade honom. Ifrigt anhöll han hos Frankrike, att rycka honom ut ur detta betänkliga läge. Den franska kronan, hvilken icke helt ville lemna honom i sticket såsom sin colligatum, önskade icke hans undergång och lofvade att rädda honom men med vilkor, att han skulle sluta fred med Polen. Då först skönjdes gesandten de Lumbres' verksamhet, och man började inse det goda resultatet af de rådslag, som gått ut på antagandet af den franska bemedlingen. Konungen af Sverige skickade derför den franske sekreteraren Akakia, för att mottaga de polska passen och aflemna de svenska. Men i allt sökte svenskarne finna skrupler, gjorde eller sökte svårigheter i hvarje minsta punkt och detta gjorde de för att kunna bedraga den franska konungen, gåfvo sig derför utseende af att enligt sitt löfte till fransmännen vilja underhandla med polackerne och önska fred med dem, men traktade under tiden efter att Frankrike måtte skicka dem hjelp, med hvars understöd konungen af Sverige skulle lemna Seeland och inbryta i Polen, ty denne ville alldeles icke uppgifva Preussen, der han ej illa hade satt sig fast. Konungen af Frankrike märkte detta dubbla spel och afböjde hvarje understöd, som blott skulle hafva uppmuntrat den svenske konungen till nya angrepp.

"Vid denna tid arbetade våra federati ifrigt på att fred med svenskarne icke skulle komma till stånd. Härtill gjorde de åtskilliga inventioner. De afspisade oss med löften och försäkrade, att de i Pommern skulle häftigt ansätta svenskarne och tillskicka oss friska trupper, med hvilkas tillhjelp vi icke blott skulle kunna återvinna Preussen utan ock det förut förlorade Lifland."

Men konungen och senaten läto sig ej fångas af sådan tom lockmat, då faror från Ryssland och kosackerne hotade dem och de hade för ögonen dessa federati's verkliga afsigter.

"Således beslöt man att begynna underhandlingar med konungen af Sverige i Oliwa. Dertill bidrog ock synnerligen H. M. drottningen. Hon förestälde af hvilken vigt freden vore för oss, icke derför att det svenska väldet då hade tagit någon betydande öfverhand, ty verlden visste väl att konungen af Sverige endast egde i behåll publicum odium och man såg tydligen

res suas magis fama quam vi stare, utan derför att svenskarne kunde sluta fred med konungen af Danmark, öfvergå till Preussen och så splittra Polens krafter".

Drottningen hade ock de österrikiska hjelptruppernas oerhörda plundringar för ögonen, hvilka trupper hvarje polack måste önska att blifva qvitt ju förr ju hellre, vidare Preussens ömkliga förödelse och ändtligen hoppet om Weichselns öppnande för handeln, denna Polens lifsådra. Konungen och drottningen begåfvo sig derför till Danzig. Huru de här på samma gång klokt och ifrigt skötte landets intressen, det kunna de polska kommissarierne betyga. "De hade mycket att göra med svenskarne, men — man måste i sanning säga det — ännu mera med våra vänner, ty dessa hade företagit sig att draga förhandlingarna ut på längden".

Så antogo de sig Danmarks intressen kraftigare "än dess eget sändebud. Det holländska sändebudet uppträdde stundom med fordran, att vi icke skulle ingå i några underhandlingar utan i gemenskap med konungen af Danmark. De polska kommissarierne svarade honom med frågan, om hans holländska status et ordines ville förpligta sig att icke tillåta konungen af Danmark inleda någon fredsunderhandling med Sverige utan Polen? Då det kom till denna fråga, undvek han saken genast med den förklaring, att han härom intet hade in commissis af de sina. Det upprepade han blott, att det vore bättre att förlora Preussen än Kroneborg, d. v. s. det danska sundet; deruppå replicerade man, att Polen icke behöfde sundet, om det ej hade någon kommunikation med hafvet. De kejserlige och kurfurstlige uttalade till och med hotelser, att de skulle skilja sig från oss och vända sina vapen emot oss, om vi skulle våga underhandla utan konungen af Danmark".

Det bedröfvade drottningen ej litet, att rykten vid denna tid utspredos, det hon skulle vilja påbörda Polen ett nytt krig med kejsaren och Brandenburg af vänskap för Frankrike. Men det oaktadt lät hon sig ej afledas från sin en gång utstakade väg och fasthöll energiskt och orubbligt sitt mål, då hon deri såg landets väl och hon hvarken kände fruktan för kejsaren eller kurfursten af Brandenburg. För öfrigt förband sig Frankrike "med alla möjliga medel göra en diversion mot hvem som helst, som skulle oroa Polen för detta fredsslut. Också hade konungen af Frankrike redan sammandragit trupper vid tyska gränsen utan att derför fordra af Polen vare sig penningar eller saltbergverk eller postioner eller någon recompensation"....

"Men det oaktadt upphörde ej de svårigheter, som våra colligati lade i vägen för oss; och så ofta det kom till frågan om att afgifva en resolution, gjorde de detta per ambages ut oraculi mos. De kejserlige stälde oss eftertryckligt för ögonen, hvilka stora förluster vi genom dessa fördrag skulle lida, ge-

nom att förlora Lifland, hvilket land vi i evighet ej mera skulle kunna återfå, och dertill mista så många kyrkogods i samma land".

Häruppå replicerar författaren med långa dels filosofiska, dels historiska deductioner och uppvisar, hurusom äfven många andra monarker ofta varit nödsakade att afsäga sig en del af sina besittningar för att rädda eller förvärfva sig de öfriga; så vore det ock här, då Polen framför allt måste bemöda sig att återfå Lithauen och Ukraine.

"Herrar electorales å sin sida, hvilka med svenskarne kort förut hållit arianernas parti, påtogo sig nu på en gång en annan fromhetsifver, gjorde sig till förmyndare, protektorer för den katolska tron, påyrkande, att vi nödvändigt måste åter införa denna i Lifland. Våra kommissarier, roade åt denna deras fromma ifver, skämtade dermed och bådo dem att dock icke vara alltför fromma och betunga oss med en sådan omåttlig fromhet, ty det vore hvad Tacitus, om ock i annan mening, säger: devotionibus perimere; de våra tillönskade derjemte, att den heliga tron måtte uppblomstra icke blott i Lifland utan äfven i Berlin och att de sjelfve, såsom det anstode goda katoliker, måtte arbeta för ett sådant mål. Så vinnlade sig ock H. M. drottningen med de Lumbres fromt och ifrigt om att svenskarne icke skulle läggga sig ut för arianerna, i det hon hotade dem med konungens af Frankrike ovilja, om de skulle göra sig till så ifriga promotorer för denna af verlden så afskydda sekt."

Härmed afsluta vi vår redogörelse för dessa memoirer. Författaren talar i det följande blott om de för Polen gynsamma följderna af freden och framdrager ännu en gång med glödande ord drottning Marie Louise's förtjenster om polska landet och hennes djupa tillgifvenhet för den polska nationen, hvilken nation hon vid hvarje tillfälle sökte i utlandet på det bästa framhålla.

År 1838 har grefve Edvard Raczynski i Posen utgifvit en bok under titel: Pamientniki do panowania Augusta II napisane przez niewiadomego autora, podobno Erazma Otwinowskiego (Memoirer från August II:s tid skrifna af en okänd författare, såsom det synes Erasmus Otwinowski). Men som denna edition är mycket vårdslös. och incorrect, så utgafs 1849 i Krakau en annan mycket sorgfällig och noggrann upplaga. Detta är en af de intressantaste och vigtigaste källor för konung August II:s historia för åren 1696—1728. Om författaren hetat Otwinowski

eller annorlunda, derom vilja vi här ej anställa någon vidlyftigare undersökning, då detta är en för den svenska historiografien underordnad fråga. I alla händelser veta vi alldeles intet om hans lefnadsöden. Så mycket synes dock framgå af sjelfva memoirernas innehåll, att författaren måste hafva lefvat och bott i närheten af Czenstochowa, ty hvad som försiggått invid detta berömda kloster, berättar han ofta ända in i de minsta detaljer. Att han med egna ögon betraktat den dåvarande tidens tilldragelser och såsom samtida vittne omtalar dem, kan man sluta af flere ställen i hans arbete. På närmare skildringar inläter han sig någon gång, dock ganska sällan [så t. ex. då han vid skildringen af 1702 års händelse berättar: "Med den ena hären gick konungen (af Sverige) sjelf ifrån Lifland genom Lithauen till Warschau med 16,000 man eländigt, halfnaket folk, på magra märrar, under marschen bemäktigade han sig öfverallt nödig proviant"], för det mesta berättar han blott i ett kort och kraftigt språk den ena tilldragelsen efter den andra.

Den ståndpunkt han intager är för öfrigt originel, han är nemligen hvarken anhängare af August eller Stanislaus Leszczynski, bådadera äro för honom mer än likgiltiga, man skulle kunna säga, att han känner motvilja mot båda, emot den förre, emedan han antastat adelsprerogativerna, infört sina sachsare i landet och invecklat Polen i flere krig, emot den senare synnerligast emedan han var orättmätigt vald och understöddes af svenskarne. Han representerar en adelsman par excellence, hvilken framför allt är angelägen om sitt stånds företräden. Svenskarne hatar han lika mycket som sachsarne och ryssarne, med ett ord, alla främlingar, som inblanda sig i de polska angelägenheterna och öfversvämma det polska landet. Karakteristiskt för honom är t. ex. hvad han för år 1709 berättar. Han förtäljer nemligen dervid hurusom wojwoden af Kijew ville med general Krassow draga sig tillbaka till Pommern, men att denne general icke blott lemnat honom i sticket, utan äfven bestämdt förbjudit honom att flykta till Pommern och sålunda utlemnat honom "till fiendernas slagtebänk". Derefter fortfar han sålunda med följande ord: "Af detta handlingssätt kunna polackerne väl lära, huruvida de kunna lita på utländingar, hvilka aldrig handla öppet med dem och intet vilja riskera för dem. Så äfven här; så länge svenskarne hade behof af polskt understöd för sina egna afsigter, slöto de

sig till dem och höllo till godo med polsk kost intalande dem, att de icke skulle af dem öfvergifvas, men när det blef nödvändigt för dem att sjelfve underhålla polackerne och på egen bekostnad conservera dem, så lemnade de dem i sticket, i det de utforo mot dem i grofva otidigheter." Hans hat till svenskarne är således ej ringa, men det oaktadt går han aldrig så långt, att han skulle förfalska fakta. De svenska soldaternas och officerarnes uthållighet och tapperhet omtalar han ofta på ett erkännande sätt och anför talrika exempel på dessa lysande egenskaper. Framför allt gör det honom ondt och smärtar honom, att genom de svenska härarne landets välstånd rubbades.

Såsom handlande person uppträder författaren ingenstädes. Han har således utan tvifvel varit en person utan särskildt inflytande eller deltagande i händelserna. Efter all sannolikhet, synes mig, var han en på landet i närheten af Czenstochowa bosatt adelsman, som dock icke en gång deltog i de strider, som i denna trakt fördes. Eljest skulle nemligen hans egen verksamhet någonstädes i håns skildringar framträda. Hans memoirer gruppera sig således icke omkring författarens personlighet och man kunde med fog kalla dem en af en samtida skrifven historia om åren 1697—1728. De innehålla för öfrigt en stor mängd intressanta fakta, hvilka vi endast från hans berättelse få kännedom om.

Vidare är författaren en ifrig katolik, men tadlar likväl de evangeliskes förföljande. Han är i högsta grad sanningsälskande och iskänker alltid rent vin, ingen finner nåd inför hans ögon, så snart han efter hans omdöme handlar i strid med landets intresse. De förnämsta handlande personerna gisslar han derför alltför ofta obarmbertigt. Om han än, såsom vi förut nämt, sjelf ej spelade någon rol i det stora drama, som vid denna tid uppfördes, så måste han dock hafva stått i närmare förhållande till talrika personer af de mest olika kategorier, endast så kunna vi nemligen förklara hans vidsträckta och ofta noggranna underrättelser.

Hans verk erbjuder sålunda talrika vigtiga upplysningar. Skulle vi derur anföra allt som står i sammanhang med Sveriges historia, så borde vi egentligen ord för ord öfversätta hans framställning åtminstone för åren 1700—1709 och äfven utdrags-

vis anföra från åtskilliga andra år, och skulle detta ensamt för sig bilda en hel afhandling. För att derför åtminstone gifva den benägne läsaren ett begrepp om hans framställningssätt och innehållet af hans memoirer, anför jag här hans skildring af året 1705 i möjligast ordagrann öfversättning och utelemnar blott en mindre afdelning, hvilken har alls ingen betydelse för Sveriges historia. Jag väljer detta år, icke derför att det innehåller det mest tilldragande, utan emedan denna skildring intager det förhållningsvis minsta utrymmet. Jag bibehåller dessutom äfven paragraf-indelningen, på sådant sätt är nemligen hvarje särskildt år ordnadt. Författaren, hvars namn må nu vara Otwinowski, under hvilket namn hans memoirer i den polska litteraturen äro kända, eller ej, skildrar förenämda år på följande sätt:

Annus domini 1705.

§ 1. Konung August sammankallade om våren en rådsförsamling till Krakau för att hålla ett consilium med senaten, innan ännu fienden enligt sin vana bröte upp från Storpolen. Kron-stor-hetmannen afvaktade på sina gods, i förhoppning att förslaget om härarnes sammanslutning genom denna öfverläggning skulle komma till ändskap och den gemensamma hären ställas under hans befäl. Men konungen stannade i Sachsen och infann sig ej vid rådplägningarna, såsom det sades, afsigtligt för att draga ut på tiden med detta förslags verkställighet och derigenom såra hetmannen. Äfven furst-primas Radziejowski skulle gerna hafva infunnit sig vid denna församling och återvändt till konung August, emedan man icke följt hans önskningar, då han ville uppsätta stor-hetmannen Lubomirski på tronen och emedan man vid Stanislai val icke hade rådfrågat honom, oaktadt han varit närvarande i Warschau. Dessutom uppmanade honom oupphörligen den helige fadern att träda på konung Augusts sida; oaktadt också en öfverste vid det kungliga partiet, Konopacki, föregående året lät utplundra hans gods Radziejowice och de förbundne vid Plock fråntagit honom af hans egodelar till en millions värde, förlät dock primas allt detta för Roms skull.

§ 2. Konung Augusts ställning blef dagligen allt svårare. I stället för den efterlängtade freden uppflammade krigslågan allt häftigare, konungens fiender ökades och svenskarne afslöjade allt mera oförtäckt sina afsigter. Äfven detta år hyste Joseph Potocki, wojwod af Kiew, förhoppning om att erhålla stor-hetmans värdigheten, då han såg att konungen var fiendtlig mot kronhetmannen Lubomirski, och dessutom de samborska godsen såsom ärftlig egendom öfverlemnades åt honom. Icke nog härmed,

ville han att man skulle göra honom till hertig af hela Pokucien med titel af hertig af Halicz; han ville innehafva detta jure feodale och lofvade att derför vid förefallande krig uppställa åt republiken 12,000 man. Då man förvägrade honom allt detta, förklarade han sig på sin frus önskan, som var född en Leszczynski och slägtinge till den nyvalde Stanislaus, öppet emot konung August och öfvergick, efter att hafva dragit flere med sig, med större delen af sina rytteri-fanor till svensken och förde dessutom med sig en del af kronhären, hvilken var förlagd närmare honom. Vid denna tid drogo sig nemligen alla härens divisioner, såväl de konfedererade som sachsarne, betydligt ökade till antalet, tillsammans åt Lithauen till. Derför, då de hörde hvad wojwoden af Kiew förehade, flydde marskalken för den sandomirska konfederationen Dönhoff, den nuvarande biskopen af Krakau Szanicuoski, den dåvarande kron-underkansleren Szembek och de sachsiska ministrarne ifrån Krakau till det lithauiska Brzesc för att vara närmare det kungliga partiets trupper. Ifrån denna tid begynte svenskarne gräsligt plåga Augusts parti, i det de oupphörligen utsände talrika ströfcorpser af wojwodens af Kiew manskap. Men äfven ifrån konung Augusts sida var man ej overksam, äfven härifrån afgingo talrika ströfpartier, förnämligast Smigielski. På detta sätt bekämpade under denna söndringens tid polackerne hvarandra invicem, så att Gud förbarme sig, medan svenskarne skrattade deråt, i det de gerna sågo, att polackernes krafter försvagades genom dessa inbördes strider, och, hvad som betydde ännu mera, att landet genom dessa ömsesidiga plundringståg i grund ödelades, ty hvarken prestgård eller adelsmans gård var fri från öfverfall och särskildt kunde ingen hålla någon häst hos sig hemma.

§ 3. Af detta wojwodens af Kiew handligssätt och hans öfvergång till svenskarne hemtade synnerligen den storpolska konfederationen nytt mod. Den förklarade sig vilja understödja Stanislaus Leszczynski's val, lät sina trupper aftåga till Warschau understödda af 2000 man svenskar under general Nieroth och rådplägade der. Konung August var vid denna tid i Lithauen med sin här, hvilken tillsammans med sachsarne kunde räknas till ungefär 14,000 man och med lithauerne till några och 20 tusen man. Genom denna konungens och truppernas frånvaro blefvo såväl wojwodskapet Krakau som flere andra wojwodskap förledda att, vid ryktet om att svenskarne såsom en förskräcklig storm närmade sig Lillpolen, börja öfvergifva konung August och på familjen Morsztyn's inrådan öfvergå till Stanislai parti, hvarför de ock skickade deputerade till den ofvan omnämda rådplägningen i Warschau. Detsamma gjorde äfven staden Krakau. Till och med sandomirska wojwodskapet, hufvudfästet och grundvalen för konfederationen till förmån för konung August, höll en landtdag med anledning af ett upprop från Morsztyn, dess wojwod, och

skickade äfven deputerade till Warschau för att förena sig med det svenska partiet. Men då denna landtdags förhandlingar gingo till ända, öfverföll dem Smigielski i Opatow, skingrade adeln, tog kastellanen och underkamreraren af Sandomir till fånga, hvaremot wojwoden Morsztyn undflydde med knapp nöd.

§ 4. För att tillintetgöra det omtalade fiendtliga partiets warschauer-transaction, skickade konung August 8,000 sachsare, en del af de förbundne och med kron-referendarien Rzewuski några andra divisioner af hären. Inalles utgjorde dessa trupper 14 eller 15 tusen man, men hvilka företedde den största oordning, enär flere gjorde anspråk på högsta befälet. De förnämste voro: Sieniawski, kron-fält-hetman, Dönhoff, konfederationsmarskalk, Chomentowski, förbundsmarskalk, och furst Janusz Wisniowiecki, och enhvar af dessa ville intaga främsta platsen. Dessutom öfvergaf Dluzewski sin befälhafvare kron-referendarien och gick med hetmannens division öfver till förbundsmarskalken. Bland sachsarne herskade äfven stor tvedrägt mellan generalerne, ty general Schulemburg motsatte sig general Paikul, emedan denne fick försteget för hans broder hos konung August i fråga om fältmarskalksembetet. Allt detta var ett dåligt prognostikon. Under dessa oupphörliga tvister ankommo de till Warschau, der svenskarne ofvanom Bielanow sökte förhindra öfvergången, men de lyckades dock öfvervada Weichsel och nedhöggo 200 svenskar. Här föll äfven en ansedd svensk officer Claes Bonde. Derefter förde general Paikul om natten hären rundt omkring Warschau och uppstälde den framför byn Wola, hvarvid sachsarne bildade hufvudstyrkan. Tidigt om morgonen ryckte general Nieroth ut med svenskarne, 1900 man starka, hvilkas stridslust han förut eldat genom utdelande af bränvin, angrep direkt sachsarne, tvang dem till flykt, slog många och tog fältmarskalk Paikul tillfånga. Sachsarne flydde hals öfver hufvud och våra polacker gingo tillbaka öfver Weichsel till sitt bagage. Svenskarne förföljde dem ej heller. Detta nederlag förorsakades af det moln af dam, som uppkom, då svenskarne och sachsarne störtade mot hvarandra, hvarigenom den ene ej kunde se den andre. Genom detta skymfliga nederlag betryggades den nyvalde Stanislaus i hans ställning, så att han utan fara kunde infinna sig vid kröningen i Warschau. Icke nog härmed hade trossfolket, som ej väntade något nederlag, lemnat sina bagage-vagnar och gått öfver Weichsel för att plundra. Svenskarne togo det tillfånga och satte öfver floden och skulle utan tvifvel hafva utplundrat och uppbränt trossen, om ej polackerne efter den olyckliga striden ankommit och fördrifvit dem. Men hären led dock icke ringa skada, ty fastän den sjelf kom helskinnad ur striden, så hade den dock förlorat icke få af trossmanskapet, kuskar och anspann. Nieroth nedbrände härefter ganska många adelsgårdar i Masovien och wojwodskapet Rawen, emedan man ej

nog hastigt aflemnade den fordrade kontributionen. Konungen af Sverige sjelf utplundrade ock öfverallt de polska länderna ända till Weichsel, indref ofantliga penninge-summor såväl af adelns som andras gods.

§ 5. Fältmarskalk Paikul, till börden lifländare, hade redan såsom liten gosse gått i främmande land, sökte sin lycka i åtskilliga regenters tjenst och vann sitt höga embete genom sina dygder och sin tapperhet. Sedan han nu vid Warschau råkat i fångenskap, lät konungen af Sverige, emedan han varit i konung Augusts tjenst, i Stockholm fyrdela honom och på olika platser i Sverige i galge upphänga styckena af hans kropp. Om konungen med rätta gjort detta, det må vara hela verldens dom underkastadt.

§ 6. Efter denna olyckliga fäktning vid Warschau åtskildes de polska divisionerna hvar åt sitt håll och sachsarne återvände till Lithauen. Förbundsmarskalken Chomentowski gick till Ermland med ungefär 3,000 man. Der hvilade han sig fyra veckor. Men under tiden afspärrade brandenburgarne in applausum med svenskarne hemligen alla passen rundt omkring, för att sålunda förhindra de våra återmarschen genom brandenburgska Preussen. Men de kommo dock lyckligen igenom, dit de ville, rätt fram till Marienburg, som de belägrade och inom en vecka intogo utan ett enda kanonskott. Der voro 80 svenskar förlagda, men äfven hela staden hade väpnat sig och stält sig på svenskarnes sida. Ifrån Elbing afgingo undsättningstrupper till Marienburg, 2,000 man svenskar, hvarför de belägrade dagen före belägringens utgång utbådo sig ett armisticium på en half dag och nedhissade under tiden från vallarne åmar och fat fylda med vin för att göra de belägrande druckna, så att de till hjelp anryckande svenskarne lättare skulle komma till reda med dem. Men detta konststycke var till föga gagn; polackerne drucko ut vinet och då natten kom, intogo de staden, innan den svenska undsättningen hade ankommit. När svenskarne härom fingo underrättelse, återvände de genast. Svenskarne i Marienburg blefvo samtlige nedgjorda och staden tillät man plundras en hel dag. Detta anfall skedde så lyckligt, att af de våra ej öfver 30 man hade fallit. Fyra dagar derefter lemnade förbundsmarskalken Marienburg, tog 10 artilleripiecer med sig och bestraffade marienburgarne med en dryg lösepenning. Vid Thorn hade några tusen man svenskar och lithauer af Sapieha's parti samlat sig, hvarför han måste genom dag och natt söka undkomma. De förföljde honom ända till Krzepice. Då han här ej längre kunde medföra sitt artilleri, lät han nedsänka det i träsken vid slottet Krzepice. Svenskarna och lithauerne fortsatte ej heller längre sitt förföljande. Ifrån Krzepice gick han om natten till Czenstochowa, der han öfverföll 70 svenskar, hvilka voro samlade i czenstochowa-borgaren Skawski's hus, utsända från slottet Pilica för att indrifva kontri-

butioner från kretsen Lelow. Regementsqvartermästaren Uggla kommenderade dem, en svensk adelsman. Dessa svenskar voro så halsstarriga, att oaktadt de sågo öfver 2000 polacker jemte några hundra sachsare framför sig, de dock alldeles icke ville gifva sig och till och med några gånger lade an på de våra; de utkastade nemligen genom fönstren penningpåsar och då de våra skyndade fram för att upphemta bytet, nedsköto de dem jämmerligen. Derefter bådo svenskarne några gånger om qvarter, och när man derom försäkrat dem, sköto de på de ankommande. Då nu förbundsmarskalken såg deras svekfullhet och förräderi, lät han antända huset, i hvilket de uppehöllo sig, men äfven sedan elden omringade dem, ville de hellre dö än gifva sig. De ännu qvarlefvande flydde ändtligen ned i källaren och förde äfven sina hästar dit. Här försvarade de sig ännu och sedan de nedstuckit hästarne, läto de sig förqväfvas i röken. Så omkommo alla svenskarne i elden; äfven tvenne värdens tjenarinnor uppbrunno, endast tvenne svenskar blefvo undanryckta lågorna, men voro svårt sårade af kulor. Dessa båda utbådo sig czenstochowaborgarne af förbundsmarskalken för att öfverlemna dem åt generalen i Pilica, till ett intyg om att staden icke hade någon andel i deras nederlag. Ty svenskarne plägade vanligen uppbränna de städer, byar och gårdar, hvarest deras manskap vid sina ströftåg lidit någon skada, i det de sade att borgarne varit orsaken dertill.

§ 7. Detta år hände, då man enligt konungens af Sverige vana skickade fångar och skatter från Polen till Sverige, att till detta land afseglade ett från Riga lastadt skepp, hvarpå 300 fångar, polacker, moskowiter, kosacker och sachsare befunno sig. Såsom bevakning medsändes 20 musketerare och en löjtnant. Då de redan seglat en dag, rådslogo polackerne om huru de skulle kunna befria sig. En af dem gick derför upp på däcket och bad med en ödmjuk min den på vakt stående svensken att sälja åt honom något tobak. Svensken stödde geväret, som han hållit i handen, mot sitt bröst och började med båda händerna söka i patrontaskan efter tobak och rigtade dervid sin blick helt och hållet på den eftersökta varan. Då stötte polacken till honom, så att han föll i hafvet. Strax skyndade de andra upp nedifrån, bemäktigade sig gevären, som stodo sammanstälda under ett tak, och lade an på de till följd af larmet från kajutan uppspringande svenskarne, så att de allesammans nedsträcktes döda. Blott styrmannen lemnade de vid lif conditionaliter, att han utan svek skulle föra dem hvart de ville. Men då de senare märkte, att han ville förråda dem och styrde kurs åt Kurland till i stället för Danzig, dit de önskade komma, kastade de honom öfver bord och styrde sjelfve, så godt de kunde, sedan de anbefalt sig i Guds försyn; de kommo ock rigtigt till Danzig, tackade Gud och delade derefter skatterna sinsimellan.

§ 8. Denne konung Carl XII, om hvars infall i Polen jag skrifver, hade alltid pro speculo sin farfar Carl X:s krig, hvilket denne anno domini 1655 begynte i Polen, och sökte framför allt att undvika allt som hade varit olyckligt för denne. För det första ville hans farfar gerna besätta med svenskar såväl de minsta som de största fortalitia, denne deremot försåg blott Elbing och Posen med besättningar och höll sin här tätt tillsammans, och emedan lyckan vid Danzig och Zamosc ej var den förre huld, så lemnade den senare likasom föraktligt dessa å sido, på samma sätt som räfven rönnbären, dem han ej kan nå. Han hade också i minne, huru hans farfar efter sex veckors belägring måste anträda ett skyndsamt återtåg från czenstochower Jasna Gora [1]), hvarför det alldeles ej föll Carl XII i sinnet att försöka intaga denna plats. Men denne den polska statens antastare [2]) fordrade en lösepenning af czenstochower Jasna Gora och oaktadt han ej litet plågat detta ställe genom ödeläggande af till klostret hörande byar, genom sina härars plundringståg och bortförande af det fattiga folkets boskap, såsom han öfverallt i Polen gjorde, så vågade han dock ej anfalla denna fästning, utan försökte blott att afpressa klostret en lösepenning. År 1702 ankom Carl XII med sin här genom Lithauen från Lifland och inkallade några månader senare en andra här från Pommern, hvilken general Gyllenstierna kommenderade. Denne gick med sin här genom Storpolen längs den schlesiska gränsen, sedan öfver Wielun direkte på Krakau, der redan konungen af Sverige uppehöll sig efter segern vid Kliszow. Denne Gyllenstierna utskickade ifrån Wielun ett ströfparti, 600 man svenska ryttare tillhörande det bremiska rytteriet under öfverste Horn. Horn rastade d. 13 Aug. vid gamla Czenstochowa på Otwinowski's gård å stadens mark gentemot s:t Jacobs kyrka. Men d. 16 Aug. ankom Gyllenstierna med den öfriga hären, sex regementen fotfolk. Den samlade hären slog upp sitt läger vid floden Warta på det s. k. Gylleno berget jemte artilleriet, under det fyra regementen rytteri posterades i bergen bakom Czenstochowa bredvid byn Kawieniec. Under 10 dagar höllo de sig på detta sätt stilla i sitt läger utan att göra någon skada åt fiendernes i Jasna Gora egendom, afvaktande vidare ordres från sin konung, hvartåt de skulle vända sig. Under tiden indrefvo de proviant och penningar från de omkringliggande byarne och utskickade dagligen åt alla håll sitt folk på fouragering. Det gjorde fäderne i Jasna Gora ondt att äfven deras egna byar skulle afleverera fourage, då dessa byar åt ena sidan lågo till stort antal kringspridda och det ej var möjligt att kringgå dem; de fordrade derför, att den

[1]) Jasna Gora betyder Clarus Mons, var namnet på klostret i Czenstochowa.

[2]) Najezdnik skrifver författaren, d. v. s. en som med väpnad hand öfverfaller en annan.

heliga platsen skulle respekteras, såsom om de ej visste, att för en soldat vore ratio belli högsta lag och att der krig föres intet gräs växer. Och så förgäto fäderne i Jasna Gora kärleken till nästan och ville hellre se svenskarne i andras sädesfält än i sina egna, och utan att visa svenskarne någon artighet pretenderade de, att man skulle skona dem och i stället plocka grannen. Icke nog härmed, behandlade de generalen ohöfviskt, då de ej ville låta honom inkomma i fästningen, oaktadt primas regni, kardinal Radziejowski, skriftligen uppfordrade dem dertill, ifall han skulle fordra det sine periculo lustrationis för fästningen. Ännu mer; under natten, minima data sibi occasione, gåfvo de några gånger eld med sina kanoner. Svenskarne förskräcktes öfver detta allarm, utsläckte eldarne i lägret och stodo slagfärdiga intill dagbräckningen. Dagen derpå skickade general Gyllenstierna till fäderne i Jasna Gora med förfrågan hvad grund de hade att angripa dem, då de förhöllo sig stilla, isynnerhet som de voro lägrade på främmande mark och icke på klostrets och ej heller tillfogade platsen något ondt. Trots allt detta fördrogo svenskarne tåligt denna skymf. Den 26 Aug. tågade de på konungens befallning till Krakau, mycket långsamt och ytterst uppretade öfver att man oroat dem med detta nattliga skjutande. Några dagar derefter skickade fäderne i Jasna Gora bref till åtskilliga polska magnater, bådo om skydd och klagade öfver svenskarne. Med dessa bref afsändes pater Egidius Karwowski, hvilken oaktadt sitt hemliga uppdrag bekymmerslöst for förbi lägret. Men general Gyllenstierna lät fasttaga honom och, efter att hafva läst brefven, som han bar på sig, satte han honom i arrest vid artilleriet under förebråelse öfver att de oroat dem med sitt nattliga skjutande och dertill ytterligare klagat öfver dem i sina bref, oaktadt svenskarne intet gjorde dem något förnär, förutom att de fouragerade i deras byar, något som drabbade alla gods, icke ensamt fädernes. Fäderne, oroade för sin broder, gåfvo præcipitanter svenskarne 1000 thaler kontant i lösepenning för honom. Härutinnan handlade de dock icke synnerligen klokt, ty, om de hade väntat något, så skulle svenskarne för intet, utan någon lösepenning, låtit honom gå. Men härigenom uppväckte de hos svenskarne en stor aptit till denna heliga plats, ty svenskarne trodde nu, att fäderne i Jasna Gera egde otaliga millioner, då de för en person kunde gifva så mycket. År 1704, då svenskarne genomtågade hela Polen, ville de aftvinga czenstochower Jasna Gora en lösepenning. Alltså ryckte strax på nyåret general Rehnsköld med 8,000 man till wojwodskapet Krakau. Konungen af Sverige hade befalt honom att gå förbi Czenstochowa, och dervid afpressa denna ort en dryg lösepenning. Öfverste Funck skickade derför ifrån Wielun två polska spioner, Saluski och Tolwanski, hvilka stodo i konungens af Sverige tjenst och lät genom dem närmare undersöka fästningen Jasna

under förebärande af att vilja förrätta sin andakt. Dessa båda blefvo af fäderne i Jasna Gora genom ett gudomligt under igenkända såsom spioner, hvarför de togo dem till fånga och sålde den ene af dem till krigshären i Schlesien, såsom de sjelfve härom skrifva i en bok kallad: "Odrobiny stolu krolewskiego" (Rester från det kungliga bordet). Detta skedde dock i strid med fäderneslandets lagar, ty ingen eger att proprii capitis sententia döma någon polsk adelsman och ännu mindre tillkommer det andliga att sälja menniskor såsom boskap. Den 2 Febr. ankom general Rehnsköld med hären; det svenska generalitetet logerade hos den heliga Barbara i noviz-klostret, hästarne uppstälde de i de nedre cellerna. Den svenska hären förlades dels i Czenstochowa tätt under klostret, dels i det gamla Czenstochowa. Åtskilliga skyltvakter och poster utstäldes omkring klostret, såsom om de ville angripa detsamma, och så nära intill palissaderna, att pojkar kunde med stenkastning träffa dem. Men till fästningen läto de följande förklaring afgå: som fäderne inqvarterade hos sig sachsare och annat löst folk, vore det nödvändigt att de till svenskarne öfverlemnade fästningen. Under tiden förfärdigade desse i skogen vid Bleszo omkring 500 höga stormstegar. I staden Czenstochowa afstängde de alla ingångar med palissader och slagbommar. Derpå köpslogo de med fäderne och fordrade af dem en lösepenning på 20 centner silfver, men fäderne vägrade att gifva något. Men plötsligen, af för mig okända orsaker, bröto de åter upp till Krakau natten före den hel. Vdentia's dag, sedan de ej fullt två veckor här uppehållit sig. För andra gången under år 1705 afskickade konungen af Sverige general Stromberg. Denne kom ifrån sina vinterqvarter i wojwodskapet Sieradz, posterade sig i det gamla Czenstochowa och skickade en svensk generalkommissarie in till klostret Jasna Gora, hvilken kommissarie förebrådde fäderne, att de voro så ohöfliga och icke helsade generalen. Fäderne skickade då till general Stromberg ett fat vin och 50 thaler, men denne var ej dermed nöjd utan fordrade ovilkorligen 10,000 thaler kontant. Då fäderne icke ville gå in härpå, skickade generalen på ljusa dagen öfverste Kanifer med några hundra man fotfolk, hvilka på ena sidan om klostret antände byn Czenstochowa och på den andra sidan en af fädernes ladugårdar. General Stromberg sjelf marscherade samtidigt med sitt folk till Krakau. Herren Gud räddade imellertid denna ort från branden genom ett under, hvilket ifriga böner till den hel. Maria utverkade, ty oaktadt lågorna slogo ut på båda sidorna om klostret, så uppstod dock en öfvernaturlig vind, hvilken rundt om fästningen jagade tillbaka de gräsliga lågorna. Ifrån denna tid oroade ej svenskarne mera detta heliga ställe. Gud uppmjukade den stolte konungens hjerta, gjorde om intet hans rådslag och förvirrade dem, injagade fruktan midt upp i hans girighets tankar, så att han, som i sitt

öfvermod hotade nästan hela verlden, utdelade befallningar åt regerande furstar och efter eget behag upphöjde dem på tronen eller störtade dem derifrån, icke vågade storma denna heliga ort och här såg sina planer omintetgöras.

§ 9. Efter konungens af Sverige stora framgångar, då hären, på hvilken konung August hade satt så stort hopp, så jämmerligen blifvit slagen vid Warschau, fattade äfven den på förhand utkorade Stanislaus bättre mod, så att han lät kröna sig i Warschau. Det var svårt att hindra detta, då man dertill ej hade tillräckliga krafter; hvad som ännu återstod af den polska armén var med konungen i Lithauen, och om än oupphörliga ströftåg gjordes in i Polen, så hjelpte detta dock föga och kunde ej förhindra svenskarne i deras afsigter, medan härunder polska landet fullkomligt ödelades.

§ 10. Svenskarne, som ej längre fruktade någon utom Smigielski, hvilken äfven under nattens hvila störde dem, i det han ständigt anföll dem och öfverallt gjorde dem afbräck, gingo nu härs och tvärs genom Polen (utom i det rutheniska landet), plågande landsbygderna med outsägliga utpressningar och indrifningar. Det rutheniska området berörde de ej, emedan de icke ville inlåta sig så långt och splittra sina krafter, ty detta var en hufvudtanke i deras krig, att alltid hafva hären tillsammans. Så tilläto de aldrig de särskilda härafdelningarna aflägsna sig för långt ifrån hvar andra. Konung Augusts aftågande till Lithauen skadade derför mycket och föranledde de lillpolska wojwodskapen att öfvergå till svenskarne, då ingen fanns, som derifrån afhöll dem. Framför allt följde de den svenska konungens lycka, emedan de förlorat hoppet om att konung August skulle kunna förbättra sitt läge, understödja dem eller gifva dem behörigt skydd. Konung August å sin sida kunde ingenstädes existera i sitt rike, förutom i Lithauen på grund af sin förtrolighet med moskowiten, hvilken der hastigt kunde lemna honom hjelp, om svensken skulle anfalla honom, hvarför ock czaren derstädes redan hade sina præsidia framför allt i Bierze och Bychow. Vid denna tid var konung Augusts sachsiska här redan så ruinerad, att han blott hade 1,500 hästar. August skickade ett starkt parti åt Warschau under befäl af Felician Czerminski, kastellan af Polaniec, hvilken öfverföll svenskarne i en liten stad vid Liw; svenskarne försvarade sig länge i adelsgården och då man antände byggningarna, i hvilka de befunno sig, ryckte de ut på fältet och sedan de bildat fyrkant, försvarade de sig intill sista man, så att blott 10 tillfångatogos lefvande. De genom indrifningarna samlade penningarna hade dessa svenskar nedkastat i ett dike, men partiet upphemtade dem och gjorde sig dem till godo. Efter några timmar kommo från Liw 3,000 svenskar till undsättning, men dessa anträffade ej mera fienderne och så utöste de sin hämd öfver det arma folket, i det de uppbrände

den lilla staden. Detta var nemligen svenskarnes sed; der man slog deras folk, der hämnades de med eld på ortens invånare.

§ 11. Vid denna tid höll konfederationen sitt sammanträde i Warschau, dit äfven deputerade ankommo från många lillpolska wojwodskap och framför allt från det krakauska, hvilka efter sitt inträde i konfederationen utvalde till marskalk för sitt wojwodskap Lanckoronski, underkamrer i Krakau. Ifrån Lithauen anlände äfven åtskilliga deputerade af Sapieha's parti. Här underskrefvo de nu de under föregående året vid Stanislai val affattade pacta conventa och den nyvalde aflade ed derpå dagen före sin kröning d. 3 Oct. i den hel. Johannis kyrka. I dessa pactis conventis voro kommissarier utsedda att ingå i förhandligar med konungen af Sverige, hvilka förhandlingar skulle börja strax efter kröningen. Talrikast voro kommissarier från Storpolen valda; af det lillpolska landskapet voro blott några få utnämda från wojwodskapet Krakau, ty de öfriga wojwodskapen drogo sig tillbaka från dessa transactioner och om de något gjorde, så gjorde de det blott af fruktan för svenskarne.

§ 12. Den 4 Oct. kröntes konung Stanislaus af erkebiskopen i Lemberg Zielinski, hvilken moskowiterne senare år 1707 tillfångatogo i en skog vid Thorn, der han undangömt sig. Efter några års fångenskap frigafs han och dog i sin residens-stad.

Här utelemnar jag ett *notandum* af författaren, i hvilket han genom citater från åtskilliga statuter och krönikor söker bevisa, att blott erkebiskopen af Gnesen och primas af Polen hade rätt att kröna till konung i Polen. Derefter fortsätter han sålunda:

Men såsom konung Stanislaus postposuit alla öfriga fäderneslandets lagar, så satte han äfven dessa å sido och tillkallade ej primas till denna akt, fastän denne stod på svenskarnes sida. Äfven sjelfva kröningen försiggick sine omnibus solennitatibus, allt enligt svenskt bruk. Kron-insignierna, med hvilka våra konungar pläga krönas, hade Szembek, dåvarande biskop af Kujawien, i början af kriget bortfört och deponerat någonstädes i Schlesien och den moskowitiska kronan var såsom pant för Elbing öfverlemnad åt brandenburgarn år 1699; derför krönte man konung Stanislaus med en ny krona, hvilken konungen af Sverige lät göra, quasi puerili actu, ty strax efter kröningen måste den återlemnas åt den svenske generalen Horn, hvilken vid kröningen assisterade med några tusen svenskar, och denna krona lät sedan konungen af Sverige omsmälta till mynt. På kröningsdagen gjorde den nye konungen confirmationem generalem jurium genom ett särskildt aktstycke, hvilket de vid kröningen assisterande äfven undertecknade. Af dessa underskrifter ser man, att just icke något särdeles talrikt antal ansedda män närvoro vid denna akt, ty till dessa underskrifter tog man personer nära nog ur Warschaus slagtarhus, såsom de märkliga namn, som vid

handlingens slut förekomma, utvisa. Man läser äfven i denna försäkran en särskild konung Stanislai förpligtelse af följande innehåll:

Quod si aliquid contra libertates et immunitates, juria et privilegia prædicti Regni et M. D. Lithuaniæ ac cæterarum provinciarum iis annexarum fecerimus, non servantes (quod absit) aliquid illorum in toto vel in parte, id totum irritum et inane nulliusque momenti fore decernimus et pronunciamus.

Sannerligen, denna förbindelse liknar en judisk ed, när juden svär: så sant mig Gud älskar.

§ 13. Samma år, kort efter konung Stanislai kröning, dog furst-primas, erkebiskopen af Gnesen, kardinal Michael Radziejowski, sista ättlingen af denna familj. Anledningen till hans död var, att Czerminski, dåvarande kastellan af Poloniec, hade tillskickat honom ett påfligt monitorium, hvilket genom en klerk öfverlemnades till honom. Sedan han mottagit det, dog han i Danzig utan att hafva varit sjuk mera än några timmar. Läkarne kunde genom inga medel rädda furstens lif, emedan hilus a sanguine hade afsöndrat sig.

§ 14. Om härarnes ståndqvarter under vintern kan intet förtäljas, ty alltifrån konung Stanislai kröning höllos oupphörliga hetsjagter i Polen och Lithauen hela vintern igenom under outsägliga utpressningar, isynnerhet då 80,000 moskowiter och kosacker ytterligare tillkommo för att äta polskt bröd. Hvilket rännande svenskarne anstälde efter konung August och huru han förjagades ur Lithauen, skall visas i följande års relation.

Christoff Zawisza, af en gammal adlig slägt, föddes d. 20 Apr. 1666 i byn Horka i Lithauen, förlorade tidigt sina föräldrar, studerade i Wilna och Krakau. Redan 1685 blef han starost i Minsk. Flere gånger valdes han till deputerad vid riksdagen, var till och med riksdagsmarskalk. Han företog sig äfven en längre resa till Rom, hvilken räckte ett helt år. Den 21 Maj 1701 återvände han till Warschau och störtade sig nu in i partihvimlet. Han slöt sig vanligen till familjen Sapieha, således äfven till svenskarne, men gjorde äfven då och då bemödanden att icke alldeles bryta med konung August. Oaktadt han tog liflig del i striderna mot ryssarne och konung August, förstod han dock att ställa sig på god fot med czar Peter, när han 1709 sammanträffade med honom. Han kände personligen icke blott Carl XII utan äfven de fleste svenska generaler och högre of-

ficerare, med hvilka han ofta umgicks och deltog i striderna, med somliga af dessa officerare stod han i verkligt intimt vänskapsförhållande. I den höga ställningen af wojwod af Minsk dog han 1721.

Hvad hans moraliska värde angår, så hör han till de passiva karakterer, hvilka hvarken utmärka sig genom framstående förtjenster eller fel, egde skriftställare-förmåga, en icke ringa talegåfva, betydliga rikedomar, var frikostig, gästvänlig, öppenhjertig och för hvar man tillgänglig. Tapper och modig, af konungen älskad, populär hos adeln, blef han ofta, såsom ofvanför nämts, vald till deputerad, flere gånger till marskalk. Trots allt detta har han på den politiska skådebanan icke spelat någon framstående rol och kan icke räknas till de mera framstående personligheterna [1]).

---

[1]) Ehuru i Hist. Bibliotek blott kunnat inrymmas en mindre uppsats bland de af prof. Liske gjorda utdragen af ofvanstående författares memoirer, anföres dock här ordagrant hvad L. i fortsättningen af sin inledning angående samme man vidare meddelar.

"Han har efterlemnat en mängd skriftliga arbeten, bland hvilka blott ett här skall sysselsätta oss, nemligen hans memoirer, hvilka Julian Bartoszewicz år 1862 ganska sorgfälligt offentliggjort i Warschau enligt Zawiszas originalhandskrift under titel: *Pamientniki Krzysztofa Zawiszy* (Christof Zawiszas memoirer).

Hvad angår dessa memoirers artistiska värde, så kunna de ej ställas högt. Det är en temligen kaotisk i särskilda afdelningar tillhopaförd sammanställning af hvad författaren genomlefvat. Han har icke omformat dessa särskilda data utan blott löst stält dem bredvid hvarandra. Men deras historiska värde är icke ringa. Vi finna deri ett rikt material för en karakteristik af denna tid, talrika underrättelser, som vi blott hos honom finna. På en närmare karakteristik af de uppträdande personligheterna och händelserna inlåter han sig sällan, men det som han om de särskilda personerna berättar oss är fullkomligt tillräckligt för oss, för att sjelfve bilda oss en sådan karakteristik. Med svenskarne stod han, såsom redan anförts, i bästa vänskap och bedömer dem derför för det mesta gynsamt. Jag skulle fylla ett betydligt antal sidor, om jag från dessa hans memoirer skulle anföra allt som har afseende på Sveriges historia. Jag afser derför här blott att meddela tre större profstycken af hans verk, nemligen ett stycke, hvilket han kallar: "Curiös notification om mina handlingar, nöjen, conversationer, gästabud m. m.", utgörande ett utdrag ifrån åren 1702—1705, vidare ett mindre utdrag ifrån åren 1702—1704 ur "Acta Orbis Polini noterade ab anno 1693", samt ändtligen hans "Specification på de svenska generaler och officerare, hvilka voro med hären och konungen ab anno 1702", der de af Zawisza bifogade korta karakteristiker innehålla mycket af intresse, isynnerhet emedan de äro skrifna af en man, som med alla dessa personligheter under en längre tid stått i lifligt umgänge." Det är denna sistnämda afdelning, som ofvan intages.

Öfvers. anm.

Specification

på de svenska generaler och officerare, hvilka voro med hären och konungen ab anno 1702.

Carolus XII, Rex Sveciæ, en ung, krigisk herre, moskowiternes, danskarnes, sachsarnes victor, polackernes vän, det illa behandlade huset Sapieha's protector; om hans berömliga gerningar vide in actis Orbis Poloni supra; slutligen af czaren victus vid Pultava.

Grefve *Piper,* hans minister och rådgifvare.

General *Rehnsköld,* gammal soldat, svenska härens fältmarskalk, en ganska behaglig man, behandlade folket väl; i de krigiska rådslagen hade han konungens förtroende; vann ett stort slag på gränsen mot Schlesien.

General *Lieven,* gammal soldat, stupade vid Thorn träffad af en kula genast första dagen af belägringen.

General *Horn,* öfverbefälhafvare för drabanterne, tapper soldat, af ett behagligt väsende, galanthuomo; kommissarie vid förhandlingarna mellan kronan Sverige och republiken; mycket contribuit till wojwoden af Posen Leszczynski's konungaval.

General *Vellingk,* en gammal, rolig man.

General *Stuart,* en gammal, mycket angenäm soldat.

General *Stenbock,* tapper soldat, med stor krigserfarenhet, mycket uppfinningsrik, när det gälde att bygga broar och passera strömmar, utmärkt verksam, synnerligen skicklig dansör, galanthuomo, men det oaktadt våldsam och tryckande för folket. Polen hade i honom en tung börda att bära.

General *Sparre,* mycket rättskaffens och rolig man, tapper soldat, hvilken konungen litade till, älskade och värderade.

General *Mörner* var folket tillgifven, med honom marscherade i början hetmannen Sapieha.

General *Maidel,* en gubbe, god soldat, med hvilken senare hetmannen följde.

General *Gyllenstierna* vid pommerska hären.

General *Stromberg,* gammal soldat.

General *Nieroth* vann det stora slaget vid Fraustadt [1]), ehuru han blott hade 1,800 man och fienden räknade 9,000, nemligen 3,000 sachsare och 6,000 polacker.

General *Meierfeldt.*

General *Hummerhielm,* hvilken af Wisniowiecki blef tillfångatagen.

General *Lewenhaupt,* med hvilken jag var tillsammans i Samogitien och som vann den stora segern vid Krischborg, då vi nedgjorde 6,000 moskowiter och fiendtliga lithauer samt

[1]) Utan tvifvel felskrifning i stället för Warschau.

Öfvers. anm.

skingrade resten; samme general segrade ock vid Salaty och Murmujza emot moskowiterne; en man af utomordentlig rättskaffenhet och mandom, min vän.

General *Frölich*, guvernör i Riga.

General *Schlippenbach*, tapper soldat.

Öfverste *Kruse*, en gammal, rättskaffen, angenäm man, tapper soldat, blef 1706 general.

Öfverste *Sparre*, en angenäm, vacker karl.

Öfverste *Stackelberg* i Lewenhaupts division, en ifrig, hetsig soldat, senare general.

Finska öfversten *Möller*, marscherade under den lithauiske stor-hetmannens befäl.

Öfverste *Buchwald*.

Öfverste *Mardefeldt*, senare general, förlorade slaget vid Kalisch.

Öfverste *Wennerstedt* i Lewenhaupts division, mycket tapper och språksam.

Öfverste *Lagerkrona*, rof- och plundringslysten, blef senare general.

Wachschlager, resident, en förståndig man.

Öfverste *Knorring*, guvernör i Mitau, min vän.

Claes Bonde, en plundrare, kommissarie och homo incivilissimus, stupade vid Warschau.

Adlerstein, lik den förre.

Funck, kommissarie.

Wranglarne, grefve *Lewenhaupt*, generalens broder, *Gyllenstolpe*, baron *Sack*, skicklig dansör, *Douglas*, *Adlerfeldt*, drabant, *Menzer* etc. Alla dessa mycket angenäma sällskapsmän.

Öfverste *Clodt*, gammal soldat, af utomordentlig rättskaffenhet, älskade polackerne, galanthuomo, min och hela min familjs synnerlige vän, blef senare general.

Öfverste *Horn* i general Lewenhaupts division, en behaglig man med godt utseende, stupade i slaget vid Murmujza.

Öfverste *Schreiterfeldt* i general Lewenhaupts division, en dugtig, ståtlig karl.

Major *Dankwarth*, galanthuomo, behaglig sällskapsman, duglig soldat, talade flere språk, stupade i slaget vid Murmujza.

Öfverstelöjtnant *Lewenhaupt*, en angenäm man.

Öfverstelöjtnanterne: *Schuman*, god, gammal soldat, *Kaulbars*, angenäm man, *Löschert*, af ståtligt utseende, major *Gyllenpamp*, alla dessa mina goda vänner; majoren af artilleriet *Betton*, en man af stor erfarenhet, när det gälde att skrida till action, mycket rättskaffen; öfverstelöjtnant *Plater*, en ärlig man; major *Wrangel* etc.

Öfverste *Burensköld*, gammal soldat.

Öfverste *Lilienkrok* hade kommandot i Posen, uthärdade i fem veckor kosackernes och sachsarnes upprepade stormningar

med en præsidium af blott 1,600 man, medan kosackerne och sachsarne voro 18,000 man starka; en mensklig, mild, barmhertig man; stupade 1706 i slaget mot sachsarne vid Fraustadt.

General *Posse*, gammal soldat, öfverste vid fotgardet.

Öfverste *Rosin*, senare general.

Öfverste *Dücker*, gifte sig i Lithauen med en Oginska, senare general och fältmarskalk.

Öfverste *Ehrenstedt*.

Öfverste *Taube*, en tapper man, ännu tapprare plundrare.

Öfverste *Hamilton*.

Öfverste *Daldorf*, en modig man, försvarade bryggan vid Warschau med blott 100 svenskar mot några tusen moskowiter, sachsare och lithauer; sårades några gånger, en obarmhertig plundrare.

Öfverste, grefve *De la Gardie*, en rättskaffen ädling.

Öfverste *Rosen* vid lifländska kavalleriet, en angenäm man.

Öfverste *Wrangel*.

Öfverste *Baner*, en god gubbe och god soldat, medlidsam mot folket.

Öfverste *Borckhausen*, gammal soldat.

Generalmajor *Skytte*.

Generalmajor *Creutz*.

Öfverste *Rosenstein*, en rättskaffen man, stupade i en strid mot moskowiten vid Dniepr.

Öfverste *Sperling*.

Öfverste *Ranck* assisterade med sitt regemente vid Stanislai kröning.

Generalmajor *Krassow*, en ohöflig man, utan medlidande.

NÅGRA ANTECKNINGAR

OM

VÅRA HISTORISKA FOLKVISOR

AF

R. BERGSTRÖM.

II.

II.

Elisifs visa.

År 1732 utgaf då varande komministern i Ladugårdslandsförsamlingen i Stockholm mag. JOHAN GÖSTAF HALLMAN GÖSTAFSSON en liten skrift i qvart om 23 sidor, utom tillegnan och företal, med titel: *Then Högborna Nunnan Elisif Eriks Dotter Af Risberga Klöster, Til the I Hennes lefwerne sig tildragne Lycks och Olycks Händelser, Under sångwis författade Rim, wid pass för 342 Åhr sedan beskrifwen af Biskop Nils then Helige i Linkiöping, Hwilka Rim A. C. 1520 blifwit afskrifne Af LAURENTIUS ANDREÆ En Franciskaner Munk; Men nu Igenfunne och til then Swenska Konunga och Kyrkio Historiens upplysning, Med bifogada Anmärkningar Utgifne Af &c.* Den lilla skriften, som icke undgick samtidas uppmärksamhet, och omnämnes t. ex. af biskop JÖRAN WALLIN i *Gothländske Samlingar* [1]), synes sedan hafva blifvit allt mera afglömd, till dess J. H. SCHRÖDER inskickade den — som det tyckes, i afskrift — jemte några upplysningar, till utgifvarne af *Svenska folkvisor* [2]). AFZELIUS intog den sedan i sina *Sagohäfder* [3]), HYLTÉN-CAVALLIUS och STEPHENS införde den i samlingen *Sveriges Historiska och Politiska Visor* [4]), äfvensom sedermera STARBÄCK intagit den i sina *Berättelser ur svenska historien* [5]) och HOFBERG, som äfven omnämt den i ett föregående arbete [6]), aftryckt den i *Nerikes gamla minnen* [7]). För öfrigt omtalas visan i en uppsats af dr M. ROTH

---

[1]) 1:a delen. Stockh. 1747. Sid. 145. 2:a delen. Stockh. 1776. Sid. 139 o. f.

[2]) Trycktes i 3:e delen, 1816, och utkom året derpå i Strengnäs som skillingsvisa.

[3]) 5:e delen. Stockh. 1843. Sid. 32 o. f.

[4]) 1*. Örebro 1858. Sid. 96 o. f.

[5]) 4:e delen. Ny uppl. Örebro 1867. Sid. 314 o. f.

[6]) *Edsbergs socken* intagen i *Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861. Redogörelse af föreningens styrelse.* Örebro 1863. Sid. 21.

[7]) Örebro 1868. Sid. 103 o. f.

om *Riseberga kloster* [1]), och en historisk roman, *Wadstena kloster* [2]), samt en teaterpjes, af F. HEDBERG, hafva blifvit skrifna på hennes grund.

Innehållet är följande. I Östergötland bor en rik herre, Erik, som med sin hustru Anna af "Norske Gylleroten" har en dotter Elisif. I flickans sjunde år sättes hon in i Risberga kloster, för att alltid stanna der. I klostret finnes "Fru Carin", som genast blifver Elisifs vän; båda lefva kärligt tillsammans, fråga icke efter sina leksystrar, utan gå flitigt i messan. Efter "många år" blifver "Fru Carin" gift med "Herr Eghard", men Elisif stannar i klostret.

Då hon en den heliga lekamens dag skulle gå i messan, kommer konung Albrekt "ridandes i mak" med en lång tysk man, Bernhard, i sitt följe. Han "finner lusta" till Elisif och döljer det icke för konungen; hvarpå båda "öfver den mörka skog" rida till herr Erik. Kungen säger, att båda dagen förut sett Elisif och att Bernhard begär att få henne. Då herr Erik förstått kungen [?], frågar han, huru det kommer sig att Albrekt vill gästa Östergötland, och säger att Bernhard aldrig kan få Elisif, dels emedan hon aflagt klosterlöfte, dels derföre att hon är så högättad, att det skulle vara emot "vår" [hvilkas?] ordning att hon toge herr Bernhard till man. Albrekt rider bort efter en hotelse och på morgonen före messan äro han och Bernhard åter vid Riseberga.

När Elisif utgår ur kyrkan, vänder herr Bernhard sig till henne, sätter henne på sin häst, och rider derifrån, följd af konung Albrekt. De "färdas så fram i fullo godt mak" till Kumblabo kloster, der "de" [Bernhard och Elisif?] bedja herr Hugo viga dem, hvilket han nekar på grund af Elisifs klosterlöfte. Kungen säger att påfven, "hvad deth kostar", skall gifva Elisif åt Bernhard, och skrifver till Urban VII och begär ett "efterlatilse bref".

Hastigt kommer nu bud till kung Albrekt, att fejd är på färde, vållad af Elisifs slägt, som uppsagt "sitt trohets band". Albrekt svarar i vrede, att han skall betala [?] hennes fränder och far till "Falkping", för att "föra krig mot dem alla". Drottning Margareta svarar, att hon vill försvara dem. Imellertid

[1]) *Förr och Nu*. Bd. 4: h. 12. 1874.
[2]) [Af C. D. ARFVEDSSON.] 1, 2. Stockh. 1848.

har Bernhard stannat i Stockholm, för att vänta på Urbans "tillatilse bref"; när han får underrättelse om att konung Albrekt är fången, gifver han sig först till Hättebröderna och rymmer sedan sin väg "yfwir deth saltha hafwit". Seglen stå spända, Elisif gråter. Bernhard frågar, om hon tror att han skall skona henne för hennes många tårar. Hon anropar Gud. I hast uppkommer svårt väder, fartyget sönderslås, alla omkomma utom Elisif, som ensam hinner till land.

Landet var Gotland, der en fiskare upptager Elisif och för henne till Visby kloster. Der befann sig biskopen i Linköping, Nils, som blef förskräckt, då han såg "den fagra Ros, I den helighe klösterdräckt"; hon klagar för biskopen sin nöd och ber honom, att föra henne till Risberga. Hon kommer dit, men sjuk; inom två dagar är hon död, i enlighet med hvad hon sjelf förutsagt. Biskop Nils säger i visans slut, att han varit vittne till allt detta och uppskrifvit det.

Afzelius vet i *Sago-Häfder* om i visan nämda personer och händelser åtskilligt mera än hvad visan gifver vid handen: så t. ex. hade herr Eriks "husfru" tidigt dött; "änskönt Karin var blott sju år gammal, bortlades dockorna, emedan hon fått en uppmaning i en syn, eller dröm, att bortlägga barnsligheterna"; Elisif sörjde mycket Karin, sedan denna lemnat klostret; Bernhard var "en hofman, den der hade mycken ynnest hos konungen"; Elisif anropar på hafvet "Gud och alla Helgon" o. s. v.

Ofvan nämde J. H. Schröder fann visan, som han kallar "en af de vackraste från fornåldern", i flere afseenden märkvärdig. Att författarens namn var bekant, vore vigtigt för undersökningen af våra folkvisors ålder, och kännaren kunde genom jemförelse "sedermera draga ytterligare bestyrkelse för andra Visors samtidighet och äkthet o. s. v."; denna mening, att Nicolaus Herrmanni var visans författare, hade för öfrigt Schröder qvar 17 år senare i en afhandling [1]), der nämde betydande skald, "Hymnologorum nostratium facile princeps", omtalas. Hyltén-Cavallius och Stephens funno visan "ej allenast högst rörande, utan äfven af stor vigt för uppfattningen af tidehvarfvet och af orsakerna till konung Albrekts fall. Sjelfva behandlingen", fortfara de, "oaktadt sin halft krönikelika enfald, förråder både

[1]) *De poësi latina medii ævi in Suecia.* Upsaliæ 1833.

smak och känsla". Äfven dr HOFBERG finner — i *Nerikes gamla minnen* — visan i litteraturhistoriskt hänseende hafva en stor märkvärdighet, "derför att hon är från Sveriges medeltid det äldsta skaldeverk, hvars författare man känner till namnet"; till formen finner han henne vara "en efterbildning af de gamla folkvisorna": väl att hon "saknar nästan alldeles dessas ljufva anslående diktfärg; deremot tecknar hon i klara, lifliga drag sjelfva händelsen" o. s. v.

Utan att vara någon *kännare*, kan man emellertid lätt få anledning att betvifla både att Elisifsvisan är "en af de vackraste från fornåldern" och till och med att hon är från "fornåldern"; att hon har någon vigt "för uppfattningen af tidehvarfvet och af orsakerna till konung ALBREKTS fall", och att hon till formen är en "efterbildning af de gamla folkvisorna" m. m. Både språk och "diktfärg", fabel och data uppställa så många inkast mot henne, att vi icke se, huru hon skall kunna räddas som äkta. Att Elisif som ett slags ny Helena skulle framkallat det krig, som slöts med Albrekts undergång, är hvarken historiskt eller historiskt rimligt, och den teatraliskt-drastiska bönhörelse, genom hvilken "skutan hon brakas all sunder" och Elisif ensam räddas, är allt för legendartad, för att förtjena afseende om det gäller historia. Diktfärgen är *icke* folkvisans; hon saknar de djerfva sammandragningar, det omedelbara framförandet, utan inledningar och förklaringar, af de handlande och talande personerna, som äro så karakteristiska för folkvisan; icke heller är versformen från medeltiden, utan igenkännes som en meter från 1600-talets psalmer. Man jemföre t. ex. följande stanz ur n. 214 i 1695 års psalmbok med en stanz ur visan:

7. Så låter oss waka, och hafwa thet nijt, At tron och wår kärlek må brinna; Wij måge här följa wår Brudgum medh flijt, Och ewiga salighet finna, Thet himmelska bröllopet Amen.	1. I Östgiötha bodde en Herre swa bold, Herr Erik han sig månde kalla, Många byar och godz han ägde i wåld, Som honom med rätta tilfalla, HErre Christ radi fyr oss allom.

Vänder man sig till språket, så ej blott att det icke är 1300-talets, kan det icke ens sägas likna 1500-talets; väl var

språket redan under det senare århundradet illa medfaret, men det hade icke *de* fel, som visan företer. Föga behöfves det flere än ett exempel på hvilka språkfel, det innehåller; man mötes strax i andra stanzen af en mening, som i detta fall kan göra till fyllest. Den lyder: "Han ägdi ena Dotter ... Swa mikliga fromman och fager". Eget är, att J. H. Schröder icke anade oråd af formen "ägdi", då han eljest väl visste att "verbet" hette *útti* i imperfekten, och *åtte* till och med lefver ännu [1]; *mikliga* eller *mikiliga* är isländska och icke svenska; *from* betydde i det gamla språket, som redan Ihre (i *Glossarium*) nämner, icke vårt *from*, utan förekommer i betydelsen *fortis*, *strenuus* ofta i medeltidsskrifter som epitet åt hjeltar, under det *from* o: *mitis*, *benignus* är senare; för öfrigt är *fromman* en maskulin *ackusativ*, fastän ställd utmed nominativen *fager*.

Det låter mycket väl tänka sig, att språket i visan blifvit förvanskadt af afskrifvaren-franciscanen Laurentius Andreæ, helst som vår noggrannhet vid handskrifters återgifvande den tiden icke var uppfunnen, utan ett kopierande, som vi skulle kalla sjelfsvåldigt, snarare hörde till regeln än till undantagen; ytterligare kan Hallman hafva omgjort munkens godtyckliga afskrift. Imellertid finnes icke ett ord af Hallman, som antyder någon hans bearbetande åtgärd, oaktadt, derest någon bearbetning egt rum, denna — som bland annat borde gält äfven versformen, hvilken, såsom ofvan anmärktes, vittnar om 1600-talet — skulle varit ingenting mindre än en fullständig omdiktning, på samma gång visan utgifves för ett *apographum* af Laurentius Andreæ, enligt en anteckning af honom, som Hallman anför. Ja, redan ordet "apographum" i en munks afskrift har något misstänkt: det finnes blott på två ställen hos romerska författare, och är på det ena bibehållet som grekiskt; hos Du Cange finnes det ej ens upptaget.

Gå vi närmare lös på visans uppgifter, finna vi snart dem vara behäftade med ej blott åtskilligt vacklande och mindre sannolikt, utan till en del ock med motsägelser mot kända data. Hvilken var sålunda den Bernhard, med hvilken konung Albrekt umgicks så nära och för hvilken han så lade sig ut? Han finnes ingenstädes nämd mera än i Elisifsvisan, så kungagunstling han

[1] Rietz.

än här synes hafva varit; till och med den omständigheten, att icke hans utländska namn blifvit försvenskadt (till *Berndt* e. dyl.), såsom det hände med främmande namn i den tidens Sverige, gifver detta namn något tvifvelaktigt. Hvilken var "herr Erik", Elisifs far? Hvar låg hans slott, vare sig det, som dr HOFBERG tror, hette *Ladhära*, eller, som HYLTÉN-CAVALLIUS och STEPHENS uppgifva, *Ladhära port?* För svensk geografi har det tills nu blifvit främmande. Hvar i Nerike låg det *Kumblabo-kloster*, för hvars tillvaro denna visa endast är den andra hemuln af två, under det den första hos J. VASTOVIUS af RHYZELIUS [1]) förklaras för ett misstag i st. f. *Ramundeboda?*

"Herr Erik" förtjenar likväl sin särskilda undersökning. HALLMAN säger i en af de anmärkningar, med hvilka hans upplaga är försedd, att "likast synes thet hennes Fader war then samma Erik Kettils son, hwilken förmäles i Swenska Historien warit anförare för the Swenska, som under Drottning Margareta stridde emot Konung Albrect"; hos GEIJER-AFZELIUS säges han vara riksmarskalken Erik Kettilsson Vase, hvilket AFZELIUS ock antyder i *Sagohäfder*. I hela Vasa-ättens stamtafla förekommer likväl ingen Erik Kettilsson; den först kände af ätten, som 1371 var väpnare och verkligen var en Kettilsson, hade förnamnet *Nils*. Dr HOFBERG, som i den första af hans här anförda skrifter äfven antager, att herr Erik var riksmarsken "Erik Kjellson (Kettilsson) Wase", tillägger dock [2]) i en not, att "Han räknas af senare tiders häfdaforskare till Wasaätten, men förde icke denna ätts vapen, och kallas Puke i Diarium Wadstenense", och uppgifver i sitt senare arbete, *Nerikes gamla minnen*, utan vidare tal om Vasaslägten, att visans herr Erik var Erik Puke, konung Håkans marsk i Vestergötland. Om denne Erik Kettilsson, kallad Puke, af den gamla Pukeätten kan hos STIERNMAN [3]) inhemtas, att han, som 1368 kallades "Riddare och Marsk innan Wermelandhe", dog 1396 och var gift med Ingrid . . ., som äfven dog 1396. I visan åter heter det om Elisif:

17. Hennes Moder den rika Fru Anna
Af Norske Gylleroten är . . .

---

[1]) *Monasteriologia Sviogothica.* Sid. 237 o. f.

[2]) Under hänvisning till GEIJER, *Svenska folkets historia,* 1: sid. 220 (Örebro-uppl.).

[3]) *Swea och Götha Höfdinga-Minne.* 2: sid. 113 o. f.

Visans *Anna* kunde väl vara lika god som STIERNMANS *Ingrid*, om icke den förra finge en så apokryfisk bismak *deraf*, att Harald Gilles slägt, som, så vidt vi veta, icke ens nämnes i sagorna, näppeligen var så berömd, att det kunde åberopas som en heder att tillhöra den. Vore namnet Ingrid origtigt, följer icke deraf att Anna var det rätta namnet. JÖRAN WALLIN vet nämligen ännu ett namn på herr Eriks maka: Elena Persdotter af Grindaby. Han omtalar Elisifs-sagan efter HALLMANS skrift och antager, att det kloster, der Elisif efter sitt skeppsbrott stannade, var Solberga, hvars nunnor voro af samma orden som hon sjelf, eller cistercienser. Ehuru, fortfar han, Elisif icke dröjde länge i Solberga, ville hennes far, "herr Erik", visa sin tacksamhet "dymedelst at han efter sin Dotters död och som han mente, hennes Sjel till någon liso", skänkte klostret "en half lest Rogs renta" af ett par gårdar. I detta gåfvobref "pro anima filie mee" förekommer senast nämda namn på herr Eriks maka, och söker WALLIN förklara motsägelsen med visans namn dermed, att der "är i Historien förskrifwit eller misstagit, såsom i 27. *versen* står *Vrban* den S j u n d e i stelle för den S j e t t e, eller at Frun hetat både *Elena* och *Anna*, eller ock at Her *Erik* warit 2. gångor gift, och at den senare warit Elisifs Stjufmoder". Nämnas bör emellertid, att herr Erik icke, hvarken till tid eller ort, daterat gåfvobrefvet i fråga, som, enligt WALLIN, endast finnes i en afskrift af tre gotländska andlige 1459. STIERNMAN vet ingenting om det samma; i dess ställe nämner han, att Erik Kettilsson Puke, som 1363 gjorde "ett häfdaskifte jordha oc godhza medh sinne kæro syster, syster Yliane, priorissa innan systra clostre i Skæninge", 1369 i Riseberga kloster gaf alla sina gods i Vermland till bemälda kloster m. m. samt att han i testamente gifvit till Alvastra kloster all sin del i Jusberg. Man har svårt att komma på det klara med herr Erik både som äkta man och såsom donator. Enligt dr HOFBERG förhöll det sig med den af STIERNMAN omtalade donationen till Risberga på följande sätt. Då, under striderna mellan Magnus Smek och Albrekt, Håkan Magnusson i Norge innehade Vermland, der Erik Puke styrde som hans marsk, hade klostrets vermländska besittningar blifvit det frånhända, och de blott återstäldes (1369), med Håkans medgifvande, till det samma under försäkran om full besittningsrätt.

Författaren till den nu under utgifning varande *Sveriges Historia*, band. 2., yttrar (sid. 95) den förslagsmeningen, att med "herr Erik" menas, "förmodligen icke herr Erik Kettilsson marsk, såsom man gemenligen antagit, hvilken icke bodde i Östergötland, utan snarare herr Erik Karlsson, höfvidsman i detta landskap". Något stöd för denna mening hafva vi icke lyckats finna.

Visans kronologi är särdeles betänklig. Jöran Wallin försöker uträkna, när skeppsbrottet skulle ha tilldragit sig: Albrekt blef, säger han, slagen vid Fala "Matthesmesso-dagen" (den 24. Februari) 1388 [sic!], och biskop Nils dog 1391; om det antages, "at *Bernhard* icke strax gaf sig på resan ifrån *Stockholm*, emedan denne Staden länge efter Slaget stod K. Albrekt tilhanda, så måste han likwäl anten år 1389. eller 1390. aldrasidst seglat af med Stolts Elisif, helst kerleken skyndade på". Wallin hade förut icke vetat att biskop Nils flere gånger än 1372 och 1376 [1]) varit på Gotland: visan är, liksom hon är det för flerfaldiga andra uppgifter, den enda källan derför, att han varit der äfven 1389 eller 1390. — Dr Hofberg försöker en beräkning öfver tiden för klosterrofvet. Underhandlingarna om de vermländska egendomarnas återställande till klostret gåfvo, menar han, marsken anledning att sätta sin 7-åriga dotter dit. Då hon vid borträfvandet sannolikt var fylda tjugu år, skulle detta "fastställa tiden för klosterrofvet till 1383 eller 1384", hvilken beräkning han finner "ganska sannolik" af en urkund, i hvilken biskop Thord, 1384, omtalar en plundring, för hvilken Riseberga varit utsatt. "Att tyskarne föröfvat den", fortfar dr Hofberg, "säger väl icke brefvet, men vi känna för väl deras framfart under dessa tider, för att misstanken skulle kunna falla på några andra." (Nerike var imellertid ett af de landskap, som Albrekt innehade, så att man snarare kunde komma att tänka på en plundring af andra än tyskar; för öfrigt talar biskopen i den nämda urkunden om *flere* plundringar och våldgästningar [2]).) Antages det, att plundringen

[1]) Jfr *Annales fratrum minorum Visbyenses* i *Scriptores danici* ed. Langebek. 1: sid. 260.

[2]) "Audiuimus quod dictum monasterium propter guerrarum commociones impiorum depredaciones violencias et hospitalitates violentas ad tantam paupertatem deuenerit, quod prefati sanctimoniales non possunt de redditibus suis congruam sustentacionem habere, ymmo quo ad victum et vestitum cotidie quod dolent referimus defectum et penuriam notabiliter paciuntur." En annan biskop klagar samtidigt öfver osäkerheten i landet, "adeo quod ullus secure transire potest, ne mala captione capiatur"; denne var just Elisifs föregifne

(plundringarna) af klostret stått i sammanhang med bortröfningen, skulle denna, menar hr HOFBERG, egt rum minst 5 år före slaget vid Falköping. Men var Elisif tjugu år, då hon 1384 röfvades ur klostret, borde "Wår heliga Fru Carin" hafva varit af något så när samma ålder, emedan "lekesystrar", enligt visans påstående, ville lära *dem båda* barnalekar och det heter (stanz. 8), att det led fram *många år*, innan Katarina blef gift med herr Eghard, hvilket hon, som bekant är, blef redan vid tolf eller fjorton års ålder [1]). Katarina är ingen okänd person och historien går icke in på att gifva henne jemnårighet med "den fagra ros", Elisif ännu efter tiden för Falköpingsslaget skulle vara [2]). Eget förefaller det emellertid, att en så svår motsägelse, som den mellan Katarinas ålder och Elisifs, hvilken nästan tränger sig på den läsande, icke blifvit iakttagen af någon före dr M. ROTH (i uppsatsen *Riseberga kloster*). Han kommer till den slutsatsen, att Elisif vid tiden för klosterrofvet borde hafva varit öfver 40 år, "vid hvilken ålder en kvinna näppeligen blir föremål för bortröfvande". Lägger man till denna ålder den tid, som förflöt mellan hennes bortröfvande och resan till Gotland, borde "den fagra ros" då hafva varit ett ganska bedagadt fruntimmer.

Lägges allt detta till hopa, skall det påståendet icke förefalla vågadt, att hela Elisifsvisan är understucken. Hvilken, som begått detta underslef, ett af dessa, till hvilka motstycken i alla litteraturer förekomma, låter sig numera icke uppvisa; men en blick på några andra arbeten af HALLMAN ådagalägger, att det icke är omöjligt, att den, hvilken det onekligen ligger närmast att i fråga sätta, också är den sannskyldige.

I HALLMANS bekanta bok *The Twenne Bröder Oluff Petri Phase ... Lars Petri ... Til Lefwerne och Wandel Beskrifne* (Stockh. 1726), 28:e kapitlet, finnes ett bref från Laurentius Petri till Erik 14., som uppgifves skrifvet strax efter Sturemorden.

---

skald, biskop NILS, i ett bref af Linköping 1387, anfördt af LAGERBRING, 3: sid. 701 och 703.

[1]) "Byrghitta byrgerssdoter et ægardus gener suus" heter det vid ett jordbyte 1344. *Diplomatarium Suecanum*. 5: sid. 288.

[2]) I *Chronologia vetusta*, n. 17 i *Scriptores*, uppgifves Katarinas dödsår till 1386; i en annan sådan *Chronologia*, ibd. n:o 23, nämnes som sådant 1379.

P. E. L. THYSELIUS har emellertid [1]) visat, att detta bref, som icke är dateradt, som icke varit kändt förr än HALLMAN tryckte det, som genomgås af en häftighet, hvilken illa förlikar sig med Laurentius Petris åtminstone i senare år ända till svaghet fogliga och medgörliga lynne, och som innehåller kronologiska fel, icke kan vara äkta. Dess författare vänder sig särskildt mot en lastbarhet hos konung Erik, för hvilken denne, då brefvet skrefs, icke längre kunde tillvitas, enär han nu var gift och för sin legitima gemål öfvergifvit alla lösa förbindelser. Om här skulle föreligga en *pia fraus?* Det låter tänka sig att HALLMAN, med en välmening, som icke får i fråga sättas, åsyftat en annan konung än den brefvets beskyllningar för lösaktigt lefverne och hotfulla tal om straffen för ett sådant efter orden gälla. På svenska tronen satt då en känd skörlefnadsman; HALLMAN var, då den omtalade lefvernesbeskrifningen trycktes, ännu en obefordrad prestman eller åtminstone, då han samma år fick Dylta torftiga pastorat, svagt befordrad, och kunde ej lätt rakt fram uppträda mot sin konung — hvartill likväl bör läggas, att om konungen icke väl kunde upptaga förebråelser för sitt ostadiga lefnadssätt, sådana mot Fredrik dess bättre upptogos af hans drottning [2]). — Från sin ungdoms krestomatier minnes något hvar dessa franska historieskrifvare, som låta Attila och andra heroer hålla akademiska tal à la THOMAS: om HALLMAN såsom son af sin tid delade en uppfattning af historien "magistra vitæ", enligt hvilken det var en icke blott tillåtlig, utan skön användning af henne, då hon stäldes i moralens tjenst och förmåddes säga de maktegande sanningar, så har han *icke*, *om* han fingerat straffbrefvet till Erik 14., i samma mån försyndat sig mot sanningen, som vi måste anse att en urkundsförfalskare i våra dagar gör.

Det finnes ett senare arbete af HALLMAN, der nyss förevarande slags retoriska och sedolärande historieskrifning framträder mera afgjordt och, om uttrycket icke stöter, ogeneradt, *Polska*

---

[1]) *Skandia.* 3:e bandet. Upsala 1834. Sid. 133 o. f.

[2]) Man synes hafva kommit under fund med, att det kunde löna sig att mot Fredrik uppträda som censor morum, "hvilket ock somliga gjorde utan förtäckta ordom, som ock gerna gjorde deras lycka och transporter till feta pastorater. Härigenom fick Svensson Norrköping och Stenbom Wingåker". Jfr C. C. GJÖRWELL, *Anteckningar* 1731—57 i *Samlingar utgifna af föreningen för de skånska landskapens historia &c.* H. 3. 1875.

Kongars Saga och Skald (Stockh. 1736). HALLMAN har här åtskilligt att berätta om Lechus den förste, Cracus, Lechus den andre o. a. motstycken mot vår egen historias "snögubbar", och ej dermed nog, utan han kan ock lemna deras porträtt. KLEMMING [1]) har upplyst om denna boks tillkomst: större delen (44 af 49) af porträtten äro aftryck af gamla plåtar, som förut varit använda till ett äldre arbete, tryckt i Rom 1591, hvarföre HALLMAN således här uppträdt som författare af "text till plancher" — en litterär bedrift, som väl icke får klandras, men icke heller har synnerligt anseende. Skulle han hafva haft någon del i efterföljande lilla svek, kan hans litterära samvetsgrannhet icke gerna sättas utom alla tvifvel: genomgår man dessa porträtt af kungar före vår porträttkonsts tid, finner man att ett och samma konterfej fått tjenstgöra två gånger, nämligen först åt Siemovitus (n. 12) och derefter åt Henricus Probus (n. 29). Saken är den, att den först nämda regenten icke finnes i den romerska boken, och således icke der något hans porträtt; men detta har blifvit hjelpt på det okonstlade sätt, att man tagit ett annat och vid tryckningen i pressen öfvertäckt dess namn och ordningssiffra. Arbetet utgafs nämligen nummervis.

Det ligger något motbjudande i att uppträda med beskyllningar mot en skugga utan försvarare, men HALLMANS litterära pålitlighet synes oss icke oangriplig. Lyckligtvis sammanfaller icke denna med hans heder "som menniska och prest"; han lefde på en tid, då en falsk antik mer eller mindre icke betydde mycket, då "fornåldern" var ett fantastiskt något, dit man saklöst kunde förlägga hvarjehanda, på samma gång som ett slags fatabur för moraliska exempel och poetiska motiv. Var han af sitt eget eller, hvarpå det kanske mera kom an, sin tids litterära samvete oförhindrad att begå ett falsarium, så var han det ännu mindre på talentens vägnar; ty en mjukare och böjligare penna, än hans, efter hvad han både i den anförda polska historien och i sina dikter [2]) ådagalagt, fans icke hos hans svenska samtida, hvarföre också HAMMARSKÖLD yttrar, att hans sångmö "ofta gläder läsaren med ett, på de tiderna sällsynt, öppet sinne för versificationens betydelse". Särskildt hade han sinne för folk-

[1]) *Ur en antecknares samlingar.* Stockh. 1868–73. Sid. 2 o. f.
[2]) Intagna i 19:e delen af HANSELLIS *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin.*

visan; i en af noterna till Elisifsvisan säger han, att han "hört samt afskrifne äger åtskilligt af thet slaget" och i sorgspelet *Erik och Waldemar* begagnar han sig af sin bekantskap med den till en i hög grad dramatisk effekt, då han, just som snaran om de olyckliga hertigarnas hals knytes till, låter spelas och sjungas "sådana stycken, som angå gammal svensk ära och tro". *Cui prodest scelus, is fecit* — skulle han kunnat draga något gagn af ett falsarium som det i fråga varande? Något sådant kan svårligen uppvisas; väl begagnar sig HALLMAN af tillfället, att i inledningen till visan, som är tillegnad Arvid Horn, för tredje gången tala om sin tillärnade beskrifning öfver Nerike, till hvilken han gjort "en hop märkwärdiga samlingar", men ett sådant tillfälle hade han väl lätt kunnat skaffa sig med mindre omsvep. Det var för öfrigt i denna landskapsbeskrifning HALLMAN, enligt en uppgift af LARS SALVIUS [1]), skulle visa, att Habors och Signes saga spelat på Segersjö kungsgård i Nerike: något, som äfven hör till karakteristiken af hans vetenskapliga ställning till den äldre historien.

[1]) *Beskrifning öfver Sverige*. 1*. *Om Upland*. Stockh. 1741. Sid. 236.

Strödda Meddelanden.

III.

Tillägg

till "Några kritiska anmärkningar rörande slaget vid Lützen. Af C. T. Odhner." Histor. Bibl. för 1877, s. 379 ff.

S. 382 uppgifves, att Appendix till andra delen af Gottfrieds Inventarium är tryckt samma år som det öfriga, eller 1632. Den kan dock ej vara tryckt förr än i början af 1633. Detta framgår redan af innehållet, enär deri omtalas händelser från januari 1633. Till yttermera visso kan nämnas, att somliga exemplar af verket hafva ett gemensamt titelblad för det hela, prydt med kopparstick och försedt med följande titel: "Inventarium Sveciæ, Das ist Beschreibung dess Königreichs Schweden, sampt der Regierung Leben vnndt Thaten der Schwedischen vnd Gotischen Königen biss vff vnser Zeiten. Durch Joh: Ludw: Gottfrid. ANNO MDCXXXIII." På titelbladets andra sida finnes ett tillkännagifvande till "Günstiger Leser", innehållande att eftersom konungens död inträffat, sedan detta verk utgått i tryck, har man ansett sig böra (genom nu utgifna appendix) fortsätta det samma till utgången af år 1632.

S. 385. Närmare upplysningar om Mémoires de Richelieu och handskrifterna till detta verk finner man i Journal des Savants för 1858 och 1859 i en uppsats benämd: "Des Mémoires manuscrits de Richelieu" af Mr *Avenel*, den bekante utgifvaren af Lettres et Papiers d'état du Cardinal de Richelieu.

S. 388. Att pagen August von Leubelfing verkligen såsom Gustaf Adolfs följeslagare deltagit i slaget vid Lützen och dervid blifvit dödligt sårad, är höjdt öfver allt tvifvel genom de upplysningar, som J. E. Hess i sitt arbete: Gottfried Heinrich Graf zu Pappenheim, Leipzig 1855, meddelat från St. Wenzel-kyrkan i Naumburg, der pagen Leubelfing ligger begrafven. Vid den år 1806 företagna reparationen af kyrkan kom hans grafsten i dagen; den innehåller öfver det Leubelfingska vapnet följande grafskrift: "Alhier ruhet im Hern der wohl Edelgeborne, vheste vnd Manhaffte Augustus von Leubelfing Ko. Ma. aus Schweden Treuer Aufwärter, welcher den 6. Nov. ao. 1632 in der Schlacht bei Lützen mit 2 Schössen 3 Stichen verwundet, alhier den 15. Ejus. Abends vmb 10 Uhr seelig verschieden. Ætat. 18 jahr 7 mon. 23. Tag." I St. Wenzel-kyrkans "Todtenregister" före-

komma vidare följande ord: "am 23. Novbr. hatt man begraben vmb 1 Vhr einen von Adel, mitt namen Augustus von Löwenfinck, welches Vatter der Stadt Nürnberg Obrister ist, ist in vnser Kirchen vnter der grossen Bohrkirchen begraben worden vndt mit 3 Pulssen eingeleutet worden."

S. 390 ff. Här utredes endast frågan om tiden för Pappenheims och hans rytteris ankomst till slagfältet. Hvad beträffar det Pappenheimska infanteriet, utgörande 5000 (?) man eller 5 à 6 regementen under Merodes befäl, så äro de flesta vigtigare källor derom öfverens, att detsamma först efter drabbningens slut och mörkrets inbrott anländt. Se t. ex. Diodatis rapport, Piccolominis bref, Gallas' bref m. fl. En utförligare berättelse om infanteriets ankomst och hvad som derpå tilldrog sig i det kejserliga lägret finnes i "Fidelis veraque Relatio eorum, quæ ab anno 1632 sub Holcka contigere" (Aretin, Wallenstein, Beil. n:o 21).

S. 392 ff. Af de båda här meddelade bilagorna, S. Piccolominis och G. Fleetwoods bref, synes det förra ega den största tillförlitligheten, enär förf. ej berättar mycket mera än hvad han personligen erfarit. Fleetwood åter söker redogöra för hela slagets förlopp, äfvensom för konungens fall, och har derför tydligen måst anlita äfven andras uppgifter och hörsagor. Hvar han sjelf haft sin plats, kan man ej af berättelsen finna, ty han sysselsätter sig ungefär lika mycket med hvad som passerade på den högra och den venstra flygeln; man vore dock frestad antaga, att han befunnit sig på den venstra flygeln under hert. Bernhards befäl, emedan han synes med största sakkännedom yttra sig om hvad som der tilldrog sig. Det misstag han begår, då han låter Pappenheims hela styrka kl. 2—3 inträffa och angripa Svenskarnes venstra flygel, kan förklaras derigenom, att den motstående fiendtliga flygeln, understödd af förstärkningar från centern, vid den tiden förmodligen gjort ett nytt angrepp, hvilket man å svenska sidan tillskrifvit en nyanländ styrka. Den kejserlige befälhafvare, hvars förlust enligt F:s berättelse vållat sådan bestörtning och som F. förmodar ha varit Merode, var möjligen generalvaktmästaren Colloredo, som enligt Diodati stupade inemot drabbningens slut. En annan uppgift, som det är svårare att förklara, är den, att hert. Bernhard skulle ha anfört dem, som bortskrämde konungens banemän och räddade hans lik. Det är icke gerna möjligt, att hert. Bernhard skulle ha vid denna tidpunkt och innan konungens olycka blifvit känd, lemnat sin egen flygel och begifvit sig till den högra. Deremot är det möjligt, hvad som också berättas i Richelieus och Siris memoirer, att hertigen *senare* infunnit sig vid högra flygeln, för att der lifva modet och återställa ordningen, och att det är denna tilldragelse, Fleetwood i sin berättelse åsyftar, fastän han misstagit sig i afseende på tiden. — För öfrigt ha vi ej funnit något väsentligt att anmärka emot Fleetwoods uppgifter.

C. T. O.

IV.

I B. E. Hildebrands Svenska sigill från Medeltiden, I, 1, n. 38 upptages ett konung Waldemars sekret med inskriften: Secretum Waldemari primi regis Sveov. Källan är der en ritning i Peringskiölds samlingar och utg. uttalar sina betänkligheter i afseende på ritningens riktighet. Originalsigillet har emellertid senare återfunnits under ett konung Magni bref af 1286 d. 7 Okt. med just samma inskrift, med undantag deraf att i st. f. Sveov. står den korrekta formen: Sveor. med förkortningstecken. Af intresse kunna de två kronorna i sigillet vara (som bekant är det i ett af brodrens sigill man första gången finner de tre kronorna), likaså är det anmärkningsvärdt att Waldemar så sent som 1286 använder ett dylikt sigill, helst under samma urkund som brodren.

V.

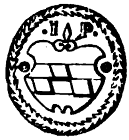
Jöran Perssons adelskap.

Författarne af k. Erik XIV:s historia veta att förtälja åtskilliga detaljer om hans gunstlings, Jöran Perssons slutliga fall. Bland annat heter det att dennes adelsbref blef uppspikadt på galgen, samma dag han sjelf der pinades till döds. Att han verkligen blifvit adlad visar sig äfven af det bref af d. 14 Febr. 1627, hvarmed k. Gustaf Adolf gaf sonen Erik Jöransson bekräftelse på "thet Frälsse och Sköldebreff som hans Fader fick vtaf Konungh Erich then Fiortonde" alldenstund detta bref förkommit (!) och emedan "Wij hafwe förnummitt i sanning att hans Fader blef adladt". Vi skola här söka visa vid hvilken tid och under hvilka omständigheter detta adlande ägt rum.

Från sitt fängelse i Stockholm skref Jöran Persson den 20 December 1567 ett bref till "Kongl:e Ma:ttz till Szwerige oc minn aller Nådigeste Herres och Konungz troo mann Råådh och Secreterere Erligh och Höghförståndigh Oloff Larszonn, mynn gunstige wänn och goode fordrere gansche ödmiukeligen". Det är i detta bekanta bref, han uppmanar Olof Larsson att skyndsamt till konungen låta framlemna de inneslutna skrifvelserna till K. M:t, "hwilcke äre högx:te Kong:e Ma:ttz egben Kong:e Persones Wällfärdh och Szwerigis Rijkets gagn och bädzste så högt ahnliggiendis". Detta bref beseglar han med sitt vanliga sköldemärke, som ännu saknar de adliga kännetecknen. Konung Erik var, som man vet, snart redo att gifva icke blott friheten utan äfven allehanda andra slags upprättelser åt den gunstling, om hvilken han yttrade att han var en ärlig och oskyldig man, och att till dessa nya nådevedermälen lades adligt diplom, framgår temligen tydligt deraf att Jöran Persson den 16 Maj följande år (1568), således icke långt före sitt slutliga fall, låtit pryda sitt vapen med adlig hjelm, hjelmprydnader och fanor. Med ett sådant sigill är nämligen ett hans bref af nämnda dag försedt. Brefvet, skrifvet på

Svartsjö, således vid konungens sida, är ställdt till räntmästaren Hans Joenssonn och handlar om penninge-förskott åt en viss Frantz Beyer för arbete till konungens behof. (Båda här omtalade bref finnas i Riksarkivet, Acta Hist.)

De båda sigillen, begagnade med icke fullt 5 månaders mellantid, äro här afbildade.

Jöran Perssons sigill

d. 20 Dec. 1567. d. 16 Maj 1568.

I Stiernmans företal till Erik Jöranssons (Tegels) historia om Erik XIV beskrifves vapnet sålunda: "en Skiöld, fördeld i tre lika delar på twären, den öfwersta och nedersta blå, men den medlersta af silfwer, i hwilken ligga tre röda Tegelstenar, twå neder och en ofwanpå: Uppå en öppen Tornerhjelm af skiölden wisa sig tre Plumager och sex små Fänikor", såsom det ock är i vapenböckerna afbildadt.

Det var sålunda i början af år 1568 Jöran Persson, nyss utkommen ur fängelset, erhöll adligt diplom.

—rst

VI.

Instruktion för de k. prinsessornas hofmästare.

(1562–1564.)

Articler och befalning att skriffue till the högborne fröikers hoffmester, och om kong: Ma:tt elligist nådigest syntes att giffue svar på the artickler, som svar kreffue.

Först för then farlighe tidh skuld, thet fröikerne icke i otidh om morghenenn bittidhe eller om afftenen sent ehre ifrå slotthet.

När the och wele vth att förlöste sigh till landh eller watn, atthe då så monge som vth wele alle fölies åth, och icke fare eller gå huar för sigh, och att småsuenner, drawanter och alle som ther till förordnedhe ehre, då taghe ware på tiensthen.

Att the högborne fröiker och wille hålle sigh någhen sparsamlighe, bådhe medh klädher och annet effter som thenne tidz lägenhet thet höglighe kreffuer och fördrer, till thes att Gudh will bettre warder.

Ther som then förmodhende feide och suåre dyring will lenge ware, kunne fröikerne well alle 3 hielpe sigh medh 4 Jomfrwr, fröiken Cicilie 2 och the andre huardere en Jomfrw, och like så medh pigerne och annet qvinfolk.

Item för then store fetalige nödh skuld, att förminske folket thet meste någerledes möglicht wore, bådhe medh frwäntimbret, embetzmen eller huadh slag thet helst ehr, thet meste ther kan wmbäres.

Item för tidzens nödh skuld och når så behöffues, att då aff kårthe folket något aff thet öl the daghlige skulle få, eller elligist huar som mögligit ehr att holle något till rådhe. Når Gudh nådeligh will att fredlicht wardher, hoff tillstunder, eller bettre rådh bliffuer, skall thette och allt annet gunstiligen och nådeligh igen förbetret och effter lathet bliffue.

Alle budh och breff skulle aff hoffmesteren och icke aff fröikerne afferdigit bliffue, så att ingen sendis-någen stedz eller förloffues ifrå hoffuet icke heller taghes i tiensten, hoffmesteren eller hoffmesterinnen owitterlicht.

Att icke medh alle ringe erende afferdighe några budh eller breff, om thet elligist icke ligger thes mere macht opå, vten samle i hop itt ehrende 4 eller 6 att vndfly ther medh then fåfenge vtlegningh till theres penninger eller vtspisning medh båtherne.

Vthi stederne, på slott eller gårder, skall ingen sielff logere sigh, vthen dith som the förlagde och wiste bliffue, vthi the rum, the kunne beryme och hielpe sigh medh, och icke rame till huar och en för sig som them sielff synes.

Hwadh och vthi instruchtionen, hoffordningen eller i thette bref icke så in spetie eller vttryckelighen ehr befalet och tilkenne giffuit, attå the högborne fröiker icke förachte eller aff eghensinnighet gå ifrå hoffmesterens och hoffmesterinnenes godhe rådh och trogne förmaningh, ther egenom teris nådher sig sielffue förwarlöse kunne. Tet menighe hofffolk så wel the högre som the ringere, bådhe mans och quinners personer, stelle them och en fulkomligh lydne, medh huadh som the them biudhe och befale kunne.

Item om till fröikernes och till theris nådhes hoffz oppehelle, eller och till slottzens höghe nödtörfft för farlighet skuld (thet Gudh nådeligh affwende) några fetualige partzeler eller annet behöffue kunne, om någen fullmacht motte då vtgiffues thet till att wthkreffue och på eske, aff slotz, gårders och lens fogther, eller och om icke för stor farlighet wore på ferde, att man då motte förrycke till andre slott eller gårder, ther bequemligest och beste rådhen wore.

Theslikest om fröikerne kunne behöffue peninger aff kong: Ma:ttz Cammer eller andre partzeler her wedh Stocholms slott, atther motte giffues fullmacht opå thet att wthkreffue, doch att ingen vthaff hoffuet fördrister sig till att kreffue, eller the andre till att vtgiffue, hoffmesteren och hoffmesterinnen owitterlicht, som the och bådhe, samfelt och synnerlig skulle haffue acht opå, att inthet bliffuer vthtaget eller kraffd, vthen så nödtörfften kan till seye.

Till minnes att när som thet blifuer Frökerne till scrifuit vm thesse artichlar att her Ture motte fhå copien ther aff, item Hofartichlerne.

VII.

Följande ordningsstadga vid den för öfrigt ganska märkliga riksdagen 1582, gifven den 16 Jan. samma år, förvaras i afskrift bland Riksdagsacta uti Riksarkivet.

Dhen stormechtige högborne furste och herre her Jahan then tridie, med Guds nåde Sveriges Göthes och Vendes konung, storfurste till Finland, Carelen, Ingermanland och Solenschi Pechin i Rydsland och öfver dhe Ester i Lifland hertig, wår allernådigste herre och konung, lather hermed allmenneligen förkunne att efter Hans Kongl. Maj:t hafwer nu lathed sammenkalle Riksens ledamoth och på dhet all skade och olycke, som sig udi sådene store samqvemder som oftest, ty verr, pläge tildrage, måtte det meste möglígit vore, blifve förekommen, dherföre skall hermed efter högbemelte K. M:ts befalning vare påbudit, lyst och uthroped en konglig allmennelig fred öfver alt för alle stender, höge och låge, så att ingen, vare sig hvem dhet helst vare kan, adel eller oadel, må eller skal fördriste sig att begynne eller uprette någed perlementhe eller slagsmål udi staden eller förstäderne, dag eller natt, anthen med öfverfallande den ene den annen udi gathe eller gathemot eller eljest i hvad motte dhet helst ske kan, vid högste ogunst och lifsstraff. Icke skal heller någen fördriste sig i denne herredag att öfverfalle högbemelte K. M:ts eller stadsens vacht, hvar dhe helst kunne blifve förordnede innen stads eller uthen, vidh lifsstraff. Ingen fremmende lathe finne sig på gathen med verje eller uthen ljus och lychte, sedan vachten är satt. Den deremot gör stå sin egen fare och blifve straffet, som förberört är.

Och på dhet högbemelte K. M:t måtte vethe hvilcke som äre komne af alle landsender till denne herredag, så skole alle vare förtenchte i dagh, när klocken är ett, lathe finne sig på dhe rum, som hvar landsende ähr beskedd udi, dher dhe då skole lathe schrifve deres nampn upp. Och der dhe hafve någen klagemål på deres eller den menige mans vegne, kunne de med detsamme gifve det tillkenne. Och skal hvart stand och alle landsender lathe finne sig i desse efterschrefne rum:

alt presterskapet skal försambles udhi sachristien udi Stadskyrken

alle köpstadsmän på Rådhuset

dhe som äre af Upland, Norlanden och af Törn, item af Vesmanland, Dalerne och Bergslagen skole vare udi Stadskyrken

Ösgöther och Smålenninger i Closterkyrken

Vesgötherne i Finske kyrken.

Dhet hvar och en hafver sigh efter rette.

1) **Smärre Skrifter.** Af *W. E. Svedelius.* III. Stockholm 1877. P. A. Norstedt & Söner. 186 sid. 8:o. Pr. 2,25.

Det tredje häftet af professor Svedelii Smärre Skrifter innehåller intet nytt; de tre här upptagna afhandlingarna äro redan förut tryckta. Den första är det föredrag hr S. höll vid Svenska Akademiens högtidsdag år 1866 "till firande af Birger jarls och Stockholms grundläggnings sexhundraåriga minne", den andra, minne af Olaus Petri, upplästes vid samma Akademies högtidsdag år 1873, den tredje är ett tal hållet vid det svenska Bibelsällskapets årsmöte 1874.

Det kunde således, eftersom dessa afhandlingar redan länge varit för den svenska allmänheten tillgängliga och hos den redan vunnit den sympati, som af gammalt kommer hr Svedelii föredrag till del — och det med allt skäl —, synas hafva varit tillräckligt att i litteraturöfversigten inregistrera det angenäma faktum, att de införlifvats med den för några år sedan början serien af hr Svedelii Smärre Skrifter. Men det torde icke vara alldeles olämpligt att vid hr Svedelii betraktelser med anledning af de sedvanliga historiska uppgifterna om Birger jarl anknyta några ytterligare betraktelser. Ty mer än betraktelser har icke hr Svedelius i sitt tal lemnat. "Om ur diplomernas mängd", säger han s. 4, "och vid krönikornas jemförelse, våra egnas med främmande länders, några olösta frågor skulle kunna besvaras, så skulle dertill fordras nya, noggranna forskningar". Att göra sådana, har hr S. funnit öfverflödigt. Man kan icke billigtvis begära, att högtidstalet skulle fått karakteren af en kritisk afhandling, man kan allenast sätta i fråga, huruvida icke en ny granskning af de redan länge kända källorna äfvensom, ännu mer, af det som blifvit kändt sedan Birger jarls uppträdande senast blef föremål för en kritisk behandling, t. ex. af Strinnholm, borde hafva föregått talets utarbetande och åt detta gifvit dess prägel.

Det är en beklaglig sanning att de historiska uppgifterna rörande tilldragelserna i Sverige under en så pass sen tid som inemot 1200-talets midt äro få och säga helt litet. Man kan icke åstadkomma någon sammanhängande skildring af tiden, man kan, hvilket är ännu värre, icke fullt förstå händelserna utan att söka förena de enstaka stående uppgifterna genom kombinationer, hvilka naturligtvis icke kunna göra anspråk på mer än att vara hypoteser. Det är dock omöjligt att helt och hållet undvika gissningarnas väg, eftersom man icke gerna vill afgifva den förödmjukande bekännelsen att här kunna vi icke lemna en sammanhängande framställning. Allt beror blott

därpå, om de gissningar man framställer äro försigtiga, om de hafva något stöd i de faktiska förhållanden, som kommit till vår tids kännedom.

Tvenne ätter, den sverkerska och erikska, den ena östgötisk, den andra uppsvensk, intogo vexelvis Sveriges tron under århundradet 1150—1250. Mellan dem rådde alltid en viss antagonism; händelserna fogade så, att en af den ena ätten alltid följde i regeringen en af den andra. Så ock år 1216, då, så vidt man vet, den siste af Sverkers ätt, hade aflidit, och efterträddes af den späde Erik, en son af konung Erik Knutsson. Då Erik, den tiden ej mer än ungefär sex år, icke kunde sjelf hafva vidtagit några åtgärder för att tillvälla sig makten, måste man antaga att det funnits bland de svenska stormännen ett parti, som förmodligen på grund deraf att man i valriket hyste mycken vördnad för börden, ifrade för att en konungason skulle upphöjas till konung. Att det blott var ett parti, som dref detta igenom, synes tillräckligt deraf, att redan år 1229 en motkonung uppträdde. Man vädjade till vapenlyckan, men denna var konung Erik ogynnsam: efter slaget vid Olustra flydde han till Danmark, dermed lemnande riket i händerna på sin motståndare. Hr S. kallar stället der striden utkämpades Oluström, utan stöd af medeltidens handskrifna källor, i hvilka former Olustrom förekommer. Vid denna tid hade ortnamnen ännu icke erhållit någon stereotypisk form, utan de böjdes som andra substantiver, hvadan man mycket väl kan vänta sig, att i vår tid dativformen Olustr*om* (*-um*) blifvit ersatt af en annan form. I urkunder förekommer namnet t. ex. i ett bref af år 1314 (tryckt i Diplomatarium Svecanum nr 1951), hvilket är dateradt *apud Olustrum*. Brefvet är utfärdadt af herr Johan Engel, som var nära slägt (jfr DS. nr 538) till folkungen Ulf, hvilken under konung Knuts tid uppträdde såsom innehafvare af jarlsvärdigheten; han var således utan tvifvel en trogen anhängare till usurpatorn. Det synes icke omöjligt, att just på grund af dessa förhållanden striden kom att utkämpas i närheten af denna gård. Det är bibliotekarien Styffe, som år 1869 fäst uppmärksamhet vid det nyss omtalade bref och som visat, att 1200-talets Olustrom med all sannolikhet återfinnes i nutidens gårdsnamn (i genitivformen) Olstra, i Sundby socken, Södermanland, hvarest man derföre helt visst har att söka slagfältet.

Man har af gammalt, allt sedan Erici Olai tid, låtit konung Knut falla i slaget vid Sparrsätra år 1234, ehuru man icke egentligen vetat mera än att han dog detta år och att ett slag stått vid Sparrsätra, i vestra Uppland. Hr S. sammanställer å nyo dessa tilldragelser, men man har näppeligen rätt dertill, sedan man i en gammal källa funnit ett bestämdt årtal för striden vid Sparrsätra: i den år 1869 tryckta och år 1876 omtryckta Ängsökronologien förekommer den ganska märkliga uppgiften, mot hvilken man svårligen kan med fog framställa några tvifvelsmål: "år 1247 miste Upplands bönder segern vid Sparrsätra och de betungades i följd deraf med hvarjehanda utskylder". Det var således icke konung Knut, som här käm-

pade, utan antagligen hans son Holmger, hvilken följande år greps och aflifvades.

Det är vanligt att kalla konung Erik för den siste af sin ätt och räkna konung Knut till Folkungarnes slägt. De som under medeltidens senare del till Holmger Knutssons ära förfärdigade en tapet att upphängas öfver hans graf i Sko klosterkyrka [1]), hade dock icke denna mening, ty å tapeten förekommer folkungarnes lejon såsom Holmgers *möderne*vapen, under det fäderneskölden visar tre bjelkar, ett vapen som vid den tiden tapeten förfärdigades icke tillhörde någon af Sveriges förnämligare ätter — en omständighet, som gör det nödigt att fästa åtminstone någon vigt vid det ovanliga vapnet. Det finnes i verkligheten intet, som bevisar, att konung Knut var en folkunge, hvaremot det finnes antydningar, som kunna göra honom till en representant af en ofrälse gren af den erikska ätten. Att denna haft medlemmar vid sidan af den kongliga linien är fullkomligt säkert. I ett bref af konung Knut Eriksson (DS. nr 67) nämnes som vitne *J. patruus domini regis*, hvilken helt visst är samme man som den *Joarus filius Eduardi*, som uppträder såsom vitne åt samma konung Knut i ett annat bref (DS. nr 64). Konung Erik den helige Jedvardsson skulle således hafva haft en broder Joarus filius Eduardi. Samma konung Knut omtalar i ett bref (DS. nr 70), som måste vara skrifvet efter åren 1171—1172 [2]), sin broder Filip, hvilken icke förekommer i brefven från slutet af konungens regeringstid, t. ex. i brefvet DS. nr 113; der omtalas deremot konung Knuts *nepos* Holmgerus, hvilken mycket väl kan hafva varit son till konungens broder Filip och antagligen var fader till den *dominus Kanutus filius Holmgeri* som är vitne åt konung Erik Eriksson år 1224 (DS. nr 229) och som i ett annat bref från samma tid [3]) (DS. nr 216) kallas konungens frände och råd *(cognatus et conciliarius)*. Sannolikt var det, såsom Munch antyder, denne herr Knut, som reste sig mot sin syssling konung Erik och till en tid intog hans tron.

Konung Knut dog, konung Erik återkom och den förres jarl Ulf förestod äfven under den senare jarlsembetet. En försoning mellan partierna måste således hafva inträdt. Härmed står helt visst i sammanhang konung Eriks gifte med Katarina Sunesdotter, hvilken, när hon år 1250 går i kloster, gifver gods åt herr Johan Engels söner, som voro Ulf jarls fränder. Men på längden rådde icke fred i landet. En annan gren af Folkungarne var icke enig med det hittills rådande partiet, och till denna missnöjda gren af ätten hörde Birger Magnusson till Bjälbo. Misstämningen var gammal; redan jultiden 1225 klagar Birger jarls broder lagman Eskil i Vestergötland, att konung Erik icke hade några fullt pålitliga rådgifvare. År 1247 synes detta motparti hafva vunnit mera insteg, måhända i följd af Holmgers misslyckade resning. Redan i början af år 1248 var Bir-

[1]) Tapeten förvaras i statens historiska museum.
[2]) Jfr Jaffé, Regesta p. 741 o. f.
[3]) Jfr Munchs Norske Historie III. s. 747.

ger till Bjälbo jarl, under det Ulf fasi icke synes hafva aflidit förr än senare på året; han skulle således hafva blifvit skild från styrelsen. Redan tidigare torde Birger varit använd af konungen i förtroendeuppdrag och hade dessutom fått hans syster till maka. Med Holmgers fall var dock icke den andra grenen af den Erikska ätten öfvertygad om det fåfänga i sina sträfvanden; på deras planer gjordes icke slut förr än år 1251 vid Herrevadsbro.

Med skäl framhåller hr S., att det icke finnes giltiga skäl för att på grund af det som der timade kasta någon skugga öfver jarl Birgers karakter. Det är Erikskrönikan, som vill tilldela honom skuld för löftesbrott, men denna krönika är förmodligen i detta lika litet som i berätelsen om Valdemars val till konung fullt pålitlig.

Hr Svedelii tal hölls särskildt till firande af Birger jarl såsom Stockholms grundläggare. Med skäl tillbakavisar han den uppgift, som i en kronologisk anteckning förekommer, att Stockholms grundläggning skulle följt omedelbart efter Sigtunas förstöring genom Esterna. Det vore visserligen mer än egendomligt, om man sedan det mer afsides liggande Sigtuna hade fallit ett offer för hedningarne från andra sidan Östersjön, skulle på ett för deras anfall vida mera tillgängligt ställe hafva anlagt en ny stad. För öfrigt torde man icke få taga det för gifvet, att kronologiens författare verkligen velat hänföra Stockholms grundläggning till samma år som Sigtunas förödelse. Det hände alltför ofta, att man, när en händelse omtalades under det år då den tilldragit sig, till berättelsen derom fogade en uppgift om sådant, som deraf blef en följd utan att det likväl följde omedelbart derefter. Sannolikt uppstod aldrig Sigtuna i samma storlek som det hade haft före Esternes besök, och sedan förhållandena i Östersjön hade blifvit fredligare — handeln reglerades just vid denna tid medelst traktater som ingingos med tyska köpmän — kunde man i följd deraf vara betänkt på bildande af en ny medelpunkt för handeln, en som vore för denna bättre belägen än Sigtuna. Men det är helt visst icke befogadt, att som hr S. synes vilja, låta Birger jarl vid anläggningen af Stockholm ledas af tanken på att gifva Sverige en hufvudstad. Först i långt senare tider fick staden denna betydelse, genom omständigheternas fogande. Birger jarl ville helt visst allenast skapa en ny handelsstad och vi måste egna vår beundran åt den skarpsinnighet han ådagalagt i valet af plats. Den nya staden låg nemligen på gränsen mellan tvenne landskap, Uppland och Södermanland och emellan tvenne flitigt befarna vatten, Mälaren och Östersjön. Denna plats var derigenom mer än de flesta andra lämplig till förmedlande af varuutbyte. Också fick den ganska snart en ansenlig blomstring. Att likvisst denna trakt redan tidigare haft en viss betydelse kan man sluta deraf, att man i Stockholms grannskap funnit flere silfverskatter, som blifvit nedgräfda under öfvergångstiden mellan hedendomens och kristendomens skeden.

Tyvärr känner man allt för litet om Stockholms uppkomst och dess tidigaste utveckling, men visserligen låter hr S. denna antaga

allt för små mått, när han påstår, att ännu så sent som vid konung Gustaf I:s regeringsanträde var staden näppeligen större än "holmen mellan norr- och söderström samt Helgeandsholmen och derjemte den ö, som hette Kedjeskär, den vi kalla Riddarholmen". Vid början af 1500-talet voro de två malmerna i norr och i söder om staden ganska betydande, och voro icke af något ungt datum. Redan år 1288 talar konung Magnus ladulås om bebyggandet af norrmalm (DS. n:r 978).

Den rol, som Birger jarl spelade i Sverige, i utbildandet af dess statsskick och dess ekonomiska förhållanden, är så stor, att det väl kunde löna mödan att med största omsorg å nyo granska alla härtill hänförliga källuppgifter samt att studera de gamla uppfattningarna. Att här gå in på detta ämne med en större vidlyftighet vore icke på sin plats. Jag har allenast velat antyda, att ännu återstår mycket att i det afseendet göra.

Hans Hildebrand.

---

2) Inledning till Europas och Amerikas Statskunskap.
Af *W. E. Svedelius.* 1, 2. IV + 535; IV + 690. Upsala, W. Schultz. 1876. 8:o. 5,50 + 7 kronor.

Det är ingen öfverraskning längre för allmänheten att ur professor Svedelius' hand mottaga både utförliga och värderika arbeten i de ämnen, hvilkas målsman han för närvarande är vid Upsala universitet. Under åren 1868 och 1869 utgåfvos af honom "Anteckningar för akademiska examina i Statskunskap" i fyra delar, en bok, som helt visst fick en vidsträcktare läsarekrets än den, som titeln afsåg. Några år senare (1875) utkommo "Studier i Sveriges Statskunskap" och nu ligga framför oss två till omfånget ganska försvarliga band under den anspråkslösa titeln "Inledning i Europas och Amerikas Statskunskap", utgifna under loppet af senast förflutna år (1876). Till dessa stora arbeten kunde utom dess läggas några smärre afhandlingar i hithörande ämnen, äfven de från de senare åren. Allt tillsammans vittnar om en flit och arbetsförmåga, som förtjenar det lifligaste erkännande, helst när man finner dem hos en redan till åren kommen man, som derjämte är upptagen af en universitetslärares tidsödande göromål. Dess utom måste hvar och en, som tagit närmare kännedom om dessa skrifter, vitsorda den ofta minutiösa noggrannhet, hvarmed de äro utarbetade ända in i sina enskildheter, den af ingen partiståndpunkt förvirrade sanningskärlek, som leder omdömena och uppfattningen och väger mot hvarandra de motsatta åsigterna, och slutligen det lifliga, manliga och ofta vältaliga språket. Lägga vi härtill, att professor Svedelius i detta sitt författarskap är utan några nämnvärda föregångare i vår litteratur, vill det synas som han derigenom skulle ha rest sig en ganska vacker och varaktig minnesstod.

Det senast utkomna af dessa verk ställer redan titeln i ett visst sammanhang med det, som här ofvan nämdes först, i det att båda ha den allmänna statskunskapen till föremål. Nu lärer det förhålla sig så, att nämnda "Anteckningar" redan sedan ett eller annat år äro ur bokhandeln utgångna, hvarföre en ny upplaga syntes vara af behofvet påkallad. Den nu utkomna handboken eller "Inledningen" i statskunskap är emellertid i allt för många stycken förändrad för att kunna gälla som en ny upplaga eller ens som en omarbetning; ej heller tyder någonting i författarens företal derpå, att han sjelf vill hafva den så betraktad. Att börja med är hela afdelningen om Sverige utesluten ur arbetets andra och speciellare del, enär enligt förf:s egna ord ett särskildt arbete om Sverige vore behöfligt. Det är ett behof, som han emellertid sjelf synes ha åtagit sig att fylla genom ett redan i början af denna uppsats omnämndt verk. Dernäst är hela uppställningen en annan. Uti "Anteckningarne" behandlades hvarje land för sig både med afseende på den historiska utvecklingen och de enskilda statistiska eller rättsliga synpunkterna. Det här i fråga varande börjar med en allmän historisk inledning, som fyller den första delen; den redogör för förloppet af de förändringar, som i det europeiska statssystemet inträffat sedan den af författaren valda utgångspunkten 1815, delvis för hvarje land särskildt, delvis i allmännare och mera öfverskådlig sammanställning såsom vid de stora revolutionsåren 1830 och 1848. I den andra behandlas deremot till en början kolonialväsendet och derefter de olika staterna med afseende på deras nuvarande sammansättning, ytvidd och folkmängd, samt deras historiska uppkomst och utvecklingen af deras statsskick — det senare naturligtvis endast i korta drag. Till framställningen af de europeiska staterna sluter sig en utförligare skildring af det nordamerikanska statsförbundet samt såsom tillägg utan motsvarigheter i det äldre verket, en genealogisk del, en öfversigt nämligen af de europeiska dynastierna och deras ursprung, samt ett tillägg om de öfriga verldsdelarne, för så vidt de ej redan såsom kolonialland blifvit behandlade förut. Deremot ha alldeles uteslutits kapitlen om land, folk, näringar, allmän förvaltning, lagskipning, kyrkan, läroverk och försvarsväsende. Orsaken vill ej blifva oss rätt klar, ifall den ej skulle ligga i bristande utrymme, Måhända har förf. ansett att en del rättare hör inom geografiens område. Knappast lärer dock detta kunna gälla om annat än styckena "land och folk". Allt det öfriga hör ju visserligen till sina egna discipliner, förvaltningsrätt, kyrkorätt o. s. v., men de allmänna dragen torde lika väl som folkmängdsstatistiken falla under statskunskapens dominium såsom yttringar utaf statens lif och organiserande verksamhet. Åtminstone stå de till densamma i ett vida närmare förhållande än de stå till geografien. Det är sålunda, med andra ord, till statssystemets utveckling efter 1815, d. v. s. till den nyaste historien, vidare till staternas nuvarande sammansättning och deras kolonier, jämte uppgifterna om delarnes storlek och folkmängden, absolut och relativ, samt densammas fördelning mellan

land och stad och slutligen till en kort öfverblick af sjelfva författningens grunddrag, som förf. har inskränkt sig. Äfven åt religions- och folkförhållandena, der de, antingen samfäldt eller ett dera, äro af en genomgripande betydelse för statens lif, har förf. ej inrymt plats; ett förhållande, som faller särskildt i ögonen när man kommer till det land, som är föremål för dagens hela intresse, eller Turkiet. Då emellertid de båda arbetena till volymen äro ungefär lika stora, måste vissa för dem båda gemensamma partier i det senare arbetet blifvit utförligare behandlade. Detta lärer då först få gälla den historiska delen och vidare de statistiska uppgifterna angående ytvidd och folkmängdens fördelning, hvartill nu äfven kommer det som i detsamma är alldeles nytt, efter hvad vi nyss omnämnde. Måhända blef det härigenom ej utrymme för de öfriga punkternas behandling och har arbetets titel blifvit vald derefter. I afseende på den senare delen vilja vi i detta sammanhang göra en anmärkning. Den gäller nämligen det inflytande, som på densamma har utöfvats af den sedan 1870 ungefär hvart annat år utkommande publikationen "Die Bevölkerung der Erde", utgifven af professor Wagner i Königsberg och D:r Behm i Gotha på den berömda geografiska firman Justus Pertes' förlag, af hvilket verk 4 häften hittills blifvit synliga. Dessa häften, hvilkas redaktion mottager officiella upplysningar från åtskilliga land i Europa, äro en verklig grufva för statistiska uppgifter från alla verldens delar och vi undra ej öfver att prof. Svedelius begagnat sig af dess rika förråd. Den enda anmärkning vi härvid skulle vilja tillåta oss vore den, att en del af det rika siffermaterialet, utsatt som det är för ständiga förändringar och jämkningar, gifvet är på sin rätta plats i ett slags periodisk skrift af det ofvannämnda slaget, men deremot i en handbok, afsedd att gälla åtminstone under några års tid, ej synes oss blifva af motsvarande värde till den möda deras samlande och granskande kostat och den plats de upptaga. Sjelfva arealuppgifterna äro ju underkastade ständiga ändringar — vi vilja icke tala om de andra verldsdelarne, men äfven i sjelfva Europa. Här har t. ex. sedan 1876 den uppgift om verldsdelens ytinnehåll man finner hos prof. Svedelius hunnit att blifva föråldrad, och detsamma uppgifves nu cirka 50 qv.-mil mindre, ett förhållande, hvari, i förbigående sagdt, den senast publicerade uppgiften om Sveriges ytvidd har den största andelen. Enligt densamma skulle nämligen vårt fäderneslands areal vara omkring 48 geogr. qv.-mil mindre än man hittills antagit (eller 8030 i st. f. 8078 qv.-mil, decimalerna utelemnade) — och detta torde ej vara det enda fallet. I intet fall kunna vidare de talrika sifferuppgifterna hos prof. Svedelius göra sjelfva källan umbärlig för statistikern och å andra sidan äro de för en större krets af läsare måhända mindre njutbara. Det medgifves emellertid att det är svårt att afgöra, hvar gränsen här skall sättas och att finna den rätta medelvägen, och för öfrigt kräfver rättvisan det erkännande, att prof. Svedelius ej utan pröfning har upptagit de siffror, som ofvan anförda statistiska arbete meddelar, och mer än en gång rättat dem.

Inom det sålunda begränsade område, som prof. Svedelius tagit för sig, har han naturligtvis tillfälle att se sitt ämne från många sidor och att behandla det med den för detsamma nödiga fullständigheten, ehuru källorna måhända här och der flutit något ojämt. Och vi behöfva knappast tillägga att förf. förstått att göra sin framställning af det för en och hvar vigtiga ämnet både fängslande och lärorik. Vi vilja exempelvis blott hänvisa till de inledande betraktelserna framför behandlingen af hvarje särskildt land i den andra delen och, för att taga ett stycke bland många, till de sidor, som börja framställningen af Turkiets samhällsskick (s. 374 o. följ.). Den förfarne historieskrifvarens hand röjes för öfrigt öfver allt; deremot har förf. mindre, än han måhända hade kunnat, begagnat sig af geografien och dess uppgifter och för etnografien tyckes han slutligen ej hysa stora sympatier att döma efter några yttranden i andra delen sid. 661 med afseende på Afrika och dess invånare, som förefalla oss vara väl ensidiga. Men just vid åsynen af den lifliga verksamhet, prof. Svedelius utvecklar för sitt speciella ämne, statskunskap, måste vi beklaga att ingen ännu finnes vid våra universitet, som har detsamma till sin uppgift för de två med statskunskapen delvis beslägtade vetenskaper, som vi nyss omnämnde; vi kunna vidare ej underlåta att framhålla det önskvärda deri att vi, som bland våra vetenskapsmän egt värdiga målsmän för båda dera, ej allt för länge måtte få sakna en välbehöflig, ordnad undervisning i etnografi och geografi vid högskolorna. Det är i sanning för litet att de tillsammans med statskunskapen blott ha en enda representant eller rättare sagdt ha ingen.

Vi bedja till sist att få framlägga några enstaka rättelser i afseende på vissa faktiska uppgifter, dels för att visa att vi läst arbetet med uppmärksamhet, dels på grund af den tydliga omsorg prof. Svedelius sjelf visar för detaljens riktighet, härvid likväl afhållande oss från ·siffrornas rörliga gebit, der naturligtvis på grund af nyare uppgifter ändringar här och hvar kunde göras. S. 3 i andra delen inräknas "Östersjöns kustvatten" i Europas areal. Uttrycket torde ej blifva begripligt, förrän tillägget göres "inom Tyskland". — S. 23. Britiska Indien. Presidentskapet Bengalen anses omfatta äfven n:r 4—9 på prof. Svedelius' tabell, till hvilka slutligen äfven Assam bör läggas. — Nordvestprovinserna (samma sida) omsluta Audh på 3 sidor. — S. 27. Bland besittningarne vid Arabien saknas den lilla ön Mosha (jämf. första delen, s. 321). — S. 30. Vid Guineabugten finnas sedan 1874 2 engelska kolonier, nämligen 1) Sierra Leone och Gambia, 2) Guldkusten och Lagos. Kanske kriget med Ashanti äfven hade bort omnämnas här. — S. 35. Vancouvers ö hette fordom Quadras och Vancouvers ö efter de båda i dessa farvatten beresta sjömännen Bottega y Quadra och Vancouver, hvarmed uppgiften i noten kan beriktigas. — Prins Edvards ö hette svårligen S:t John's Island, men väl Isle Saint Jean. Cape Breton hette först från år 1713 Isle Royale. — S. 37. Nordvestterritoriet lyder tills

vidare under Manitoba. — För sammanhangets skull öfvergå vi till den afdelning, der det sjelfständiga Amerika behandlas. S. 573 saknas bland landförvärfven från Mexico "Gadsdenköpet" 1853, hvarigenom hufvudsakligen södra Arizona kom till de Förenade Staterna. Öfversigten samma sida af staternas ursprung ger anledning till några anmärkningar. Det var icke blott Virginia, utan äfven Massachusetts och Connecticut, som gjorde anspråk på ödemarkerna öster om Missisippi mellan floden och den egentliga bygden vid oceanen. Sedan dessa anspråk öfverlemnats till förbundsregeringen, omtalas ett "nordvestterritorium n. om Ohio", hvarur sålunda de motsvarande staterna framgingo. Ohio, Indiana, Illinois, Michigan och Wisconsin kunna sålunda ej anses ha bildats ensamt ur Virginias mark. Till Alabamas och Mississippis område får väl äfven det gamla Louisiana anses ha bidragit, nämligen genom kustlandet, o. s. v. — S. 614 bör anmärkas att eskimåer bo längs hela Amerikas norra och nordvestligaste kust, icke ensamt på Grönland. — S. 615 är det väl endast genom felskrifning, som Centralamerikas länder sägas ha utgjort en *audiencia*. Ett *generalkapitenat* Guatemala omtalas s. om konungariket Mexico, och i dess hufvudort residerade en *audiencia real*, d. v. s. en öfverdomstol för samma område. — S. 627. Ecuador lärer väl ej ligga omkring Marañons öfversta lopp. — S. 632. Chili synes verkligen ha en koloni vid Magellansundet (jämf. tabellen följande sida). — S. 660. Möjligen hade man kunnat vänta några upplysningar om de riken vid Tsadsjön, som nyligen af europeiske resande blifvit besökta och för det inre Afrika äro af stor betydelse. — S. 665. Beskrifningen på Mikronesiens och Melanesiens läge och omfång synes oss knappast kunna vara rigtig. Vi ha dock ej haft tillgång till den källa, som af förf. åberopas. Det vanliga tro vi vara, att till Mikronesien räknas öarne norr om eqvatorn från Filippinerna till 180 meridianen fr. Gr.; till Melanesien åter en del öar söder om eqvatorn från Nya Guinea till och med Fidschi-öarne. — S. 679 hade det kanske varit af intresse att omnämna, att Afghanistans gräns i norr nyligen blifvit bestämd genom fördrag mellan England och Ryssland, hvad betydelse än detta för öfrigt må ha. — Vi öfvergå nu till den del, som behandlar den speciellare statskunskapen för att äfven här göra några anmärkningar. Så hade t. ex. ett något tydligare angifvande sidan 116 af meningen med de nya s. k. *registration divisions* i England kanske för mången varit välkommet. I afseende på tyska riket skulle vi åtminstone gerna sett en något utförligare framställning af dess, liksom af Preussens, nuvarande statsskick, riksdagens sammansättning o. dyl. och vilja för öfrigt påpeka att framställningen af Brandenburgs uppkomst s. 226 ej synes oss fullt klar. Väl gjorde Otto I eröfringar ö. om Elbe, men dessa återföllo snart i slavernas händer och det var såsom arfvinge efter en slavisk furste som Albrecht Askaniern erhöll Brandenburg. Vidare förekommer titeln markgrefve af Brandenburg redan 1136 och synes sålunda det gemensamma namnet ha föregått uppkomsten af benämningarne på de särskilda markerna längre i

öster, som då ej ännu kunna anses ha stått under Albrekts välde. — På samma sätt tro vi att framställningen af de tyska staternas äldre territorialförhållanden någon gång lemnat ett och annat att önska, men vi veta ej alldeles, huru pass stor vidlyftighet det i detta fall kunde vara lämpligt att fordra i en allmän handbok, som den i fråga varande, och yttra oss derföre ej vidare om saken. — Hvad slutligen Turkiet angår, så torde det böra anmärkas, att det verkligen genom eröfringar på senare tid utvidgat sig, nämligen i Arabien. Den europeiska vilajetindelningen är för öfrigt väsentligen förändrad, sedan prof. Svedelius skref. Det lönar dock ej mödan att här föreslå några ändringar, då alla uppgifter äro så varierande, att t. ex. der prof. Svedelius uppgifver en folksumma af $^1/_2$ million, uppgifva andra närmare $2^1/_2$ millioner o. s. v. Bland Asiens vilajet borde kanske blott för det egendomliga namnets skull äfven vilajetet "Det hvita hafvets öar" ha omnämnts, ej endast, såsom förf. har gjort, de enskilda öarne för sig, äfven torde det icke ur prof. Svedelius' skildring framgå att ön Samos verkligen är ett lydrike under Turkiet, liksom Egypten, Rumenien och Serbien.

Vi sluta här med våra oväsentliga anmärkningar. Måhända kunna de vid en ny upplaga blifva till någon ringa nytta. Men vi sjelfva vilja ej skiljas från det här anmälda arbetet utan att uttala det nöje det beredt oss, att än en gång njuta af den egendomliga och för en hvar som dermed gjort bekantskap oförgätliga vältalighet, som karakteriserar allt hvad prof. Svedelius talar och skrifver. Det är ej så vanligt att det, som för det muntliga föredraget är karakteristiskt, öfverflyttas på de böcker, som talaren till äfventyrs skrifver. I prof. Svedelius' skrifter tror man sig ständigt höra den originelle föreläsaren och talaren, så lika gestalta sig uttrycken i föreläsarens mun och under skriftställarens penna.

Ehd.

---

3) **Raimondo Montecuccoli,** la sua famiglia e i suoi tempi. Del marchese commendatore *Cesare Campori.* Firenze 1876. 569 pp. stor 8:o.

Det var en tid, då äfven Italiens historiska författare sysselsatte sig med Sverige och svenska förhållanden — det var naturligtvis under vår storhetstid, då Sveriges politik hade en europeisk omfattning och mer eller mindre berörde de flesta af Europas länder. De som närmare sysselsatt sig med vår historia kring medlet af 1600-talet, känna väl till namnen Gualdo Priorato, Vittorio Siri och Sforza Pallavicini, hvilkas historiska arbeten innehålla åtskilliga äfven för vår historia vigtiga upplysningar. Numer åter är det mycket sällan det inträffar, att ett italienskt arbete erbjuder något af särskildt intresse för vår historia. Detta är dock händelsen med ofvanstående lefnadsteckning öfver Raimondo Montecuccoli, och Historiskt Bibliotek

vill derför ej försumma att fästa sina läsares uppmärksamhet på densamma.

Sedan Italien i början af Nyare tiden förlorat sin politiska sjelfständighet och kommit under främlingarnes ok, aftynade det nyss så rörliga lifvet på halfön och efterträddes af en långvarig dvala, som endast afbröts af ett och annat folkupplopp, en och annan fejd emellan de små dynastier, hvilka under habsburgskt eller franskt skydd tyranniserade Italien. De stora krafter, som Italien framgent fortfor att frambringa äfven på det politiska och militära området, saknade under sådana förhållanden utrymme i hemlandet och sökte i främmande staters tjenst ett fält för sin verksamhet. Häraf förklaras det egendomliga förhållandet, att, medan Italien sjelft suckat under utländskt herravälde, hafva många af dess söner i främmande land spelat en ledande roll såsom statsmän och härförare. Så har Italien under Nyare tiden skänkt Spanien statsmän sådana som Gattinara, Alberoni, Squillace, fältherrar sådana som Pescara, Emanuel Filibert af Savoyen, Alessandro Farnese och Spinola. Frankrike har från Italien mottagit Mazarin och Napoleon Bonaparte. Österrike slutligen har mer än en gång räddats ur nöden genom italienska fältherrars snille: vi erinra om Piccolomini, Montecuccoli, Eugene af Savoyen.

Det är en af dessa sistnämda härförare, som markis Campori gjort till medelpunkt i sin framställning. De nya källor han för sitt ändamål anlitat äro hufvudsakligen bref och aktstycken ur f. d. Estensiska arkivet i Modena, äfvensom handlingar ur nationalarkivet i Firenze samt enskilda samlingar. R. Montecuccoli var hertigens af Modena vasall och stod med honom i mångsidig beröring; hvad den berömde modenesaren företog sig i Tyskland, omförmäldes noggrant af hertigens residenter i Wien, särskildt af Montecuccolis vän Ottavio Bolognesi, som åren 1629—45 i nämda egenskap der uppehöll sig. Härtill komma åtskilliga tryckta källor. Den italienska literaturen öfver sitt ämne känner förf. naturligtvis fullständigt, men den tyska endast delvis; Schiller, Menzel och Mailath äro de författare han mest begagnat. Emot Menzel och andra tyska författare polemiserar förf. ofta och med rätta i anledning af den ringaktning, de uttala för de italienska fältherrar och trupper, som till betydligt antal stodo i kejsarens tjenst under 30-åriga kriget. De svenska historieskrifvare, vår förf. känner från den Heeren-Ukertska samlingen, nemligen Geijer och Carlson, erhålla deremot följande vackra loford: "Oh perchè fece difetto al Menzel quella cara semplicità e quell' amor del vero che negli Svedesi narratori di qvesti fatti medesimi (il Geijer e il Carlson) ci fanno sicuri d'ogni cosa ch'ei dicano!" Sina källor synes förf. hafva noggrant begagnat — om man undantager hans något vårdslösa sätt att skrifva de tyska och nordiska namnen. Så kallar han Lennart Torstenson Bernardo T., Götz skrifves Golz, Colombach i stället för Calenbach, Golding, Friderichöde, Kiaterminde, Gripp-wald, Parchaim, Türgenmund i stället för Kolding, Frederiksodde, Kiærteminde, Greifswald, Parchim, Tangermünde. Wittstock och

Wiesloch förblandas (s. 66). Icke häller har förf. gifvit akt på skilnaden mellan gamla och nya stilen, eftersom han ser en skiljaktighet deri, att andra slaget vid Breitenfeld af Geijer dat:s den 23 okt., af Mailath den 2 nov. 1642; härpå beror ock det misstag förf. begått i sin datering å sid. 298.

Den grefliga ätt, som Raimondo Montecuccoli tillhörde, ledde sitt ursprung och sitt namn från slottet Montecuccolo i Modenas bergstrakter. Slägten var talrik och vidt utgrenad, och som den ej var rik, sökte dess medlemmar sin lycka i främmande krigstjenst. Af dessa hade vid Raimondos uppträdande hans äldre frände Ernesto, Wallensteins vän, förvärfvat största anseendet, genom sitt deltagande i de kejserliges fälttåg i Ungern och Tyskland. (Ernst M. stupade sedan mot svenskarne nära Breisach 1633). Det var under dennes tillsyn, som den 16-årige Raimondo [1]) 1625 gjorde sina första lärospån i krigaryrket, som han under 50 år skulle med sådan ära utöfva. Han började sin krigarbana såsom simpel volontär, deltog först i de schlesiska krigen 1625—27 och medföljde derpå sin frände, när denne 1629 afgick till Nederländerna för att hjelpa spanjorerna. År 1630 finna vi honom såsom kapten i Tillys här; det var vid Neubrandenburgs eröfring, som han första gången kämpade mot svenskarne, med hvilka han sedan skulle ända till 1660 så många gånger mäta sina krafter. Han deltog derefter i Magdeburgs belägring och i slaget vid Breitenfeld, men blef här sårad och fången. Efter sex månader löst ur den svenska fångenskapen kämpade han först i sydvestra Tyskland och deltog såsom öfverstelöjtnant i slaget vid Lützen. Han var liksom flere af sina landsmän en stor beundrare af den svenske konungen, och dennes plötsliga bortgång inspirerade den unge krigaren, som äfven fått sångens gåfva, till ett sorgeqväde, diktadt i Seicento's högstämda svulstiga manér. Det finnes aftryckt bland bilagorna.

Vid redogörelsen för slaget vid Lützen meddelar förf. en uppgift, som kan intressera svenska läsare. Han anför en i flere samtida italienska källor [2]) förekommande uppgift, att Gustaf Adolfs baneman varit en officer vid Piccolominis kyrassierer, vid namn Mantellini (eller Martellini); det skulle ha varit han, som tog det blodiga kyller, som ännu förvaras såsom Gustaf Adolfs i kejserl. arsenalen i Wien. Emot denna uppgift talar visserligen en annan, på hvilken förf. ej synes ha reflekterat, nemligen den, att regementet Piccolomini stred på de kejserliges högra flygel (närmast centern), då det deremot var i strid med fiendens venstra flygel, som konungen stupade. Men

[1]) Hans föräldrar voro Galeotto Montecuccoli och Anna Bigi af en adlig slägt från Ferrara. Raimondo var den 3:dje i ordningen af 11 syskon och föddes d. 21 febr. 1690 på slottet Montecuccolo.

[2]) T. ex. två samtida biografier öfver Piccolomini, den ena af Gualdo Priorato; jfr äfven en berättelse om slaget af den deri deltagande Silvio Piccolomini. Sistnämda berättelse, tryckt i Archivio storico italiano, skola vi med första meddela i Hist. Bibliotek.

denna motsägelse löses genom den i flere pålitliga källor meddelade uppgiften, att Piccolominis regemente eller en del deraf från högra flygeln skickats det vikande Pappenheimska rytteriet till hjelp. Frågan förtjenar närmare undersökas; i allmänhet är berättelsen om slaget vid Lützen högeligen i behof af en kritisk utredning från svensk sida, så grundligt den än synes ha blifvit af G. Droysen behandlad i hans bekanta monografi: "Die Schlacht bei Lützen 1632" (Forschungen zur deutschen Geschichte, V).

Vi kunna här icke följa Raimondo Montecuccoli på hans långa krigarbana, utan måste inskränka oss till de vigtigaste dragen. I slaget vid Nördlingen deltog han med utmärkelse och blef kort derpå öfverste; likaledes var han med vid Wittstock. I en träffning med svenskarne vid Brandeis i Böhmen 1639 råkade han för andra gången i svensk fångenskap. Denna varade omkr. tre år, af hvilka Montecuccoli tillbragte mesta tiden i Stettin. Under denna långa ofrivilliga hvila hade han riklig tid att tillfredsställa sin håg för studier, och tillfälle dertill erbjöd f. d. hertigliga biblioteket i Stettin. Det var nu, som M. genom studier i krigskonst, historia m. m. lade grund till det rykte, han sedermera förvärfvade att vara en af sin tids lärdaste militärer. Men han inskränkte sig ej till studier, utan började redan nu sysselsätta sig med sjelfständiga forskningar och författareskap rörande militära ämnen. Bland otryckta arbeten af honom, som förskrifva sig från denna tid, nämner förf. en numer förkommen afhandling om svenskarnes krigskonst ("Sulla tattica degli Svedesi"), hvilken det utan tvifvel vore af stort intresse för vår krigshistoria att känna.

Ändtligen på våren 1642 blef Montecuccoli utväxlad emot öfverste Slange. Kort derpå blef han af sin suverän, hertigen af Modena, kallad hem och förde befälet i hertigens krig med påfven 1642—43. År 1644 finna vi honom åter i kejserlig tjenst, numer upphöjd i generalsgraden. Han deltog i det olyckliga fälttåget 1644 under öfverbefäl af sin landsman Gallas (egentl. Galasso, från italienska Tyrolen) och var en af de kejserliga generaler, som vid Jüterbogk slogo sig igenom den svenska hären, ehuru med stora förluster. Större framgång hade M. i de följande fälttågen: år 1645 undsatte han Brünn, 1646 och 1647 höll han Wittenberg stången i Schlesien och Böhmen; han tillfogade Wrangel en känbar förlust genom träffningen vid Triebel (aug. 1647), utmärkte sig synnerligen i slaget vid Zusmarshausen, då han med stor skicklighet skyddade de kejserliges återtåg, samt var nära att tillfångataga Wrangel i öfverfallet vid Dachau.

Montecuccolis nästa beröring med svenskarne blef af mera fredlig art. I början af 1654 företog han, åtföljd af grefve Caprara, en resa till Sverige, dit han som det synes blifvit inbjuden af drottningen. Han kunde ej annat än önska att få se det land, med hvars söner han haft så mången hård dust att utkämpa, och ej mindre att lära känna denna berömda drottning, hvars literära intressen han i

så hög grad delade. Den 24 jan. 1654 befann han sig i Kjöbenhavn, och den 10 februari (n. st.) var han framkommen till Upsala, der hofvet då vistades i anledning af pestens härjande i Stockholm. Dessa data äro af vigt att känna för bedömande af en fråga, som förf. uppkästar, neml. den, huruvida Montecuccoli kan anses som författare till de båda af Arckenholtz (Mémoires concernant Christine, II) tryckta aktstycken, hvilka blifvit honom tillagda. Förf. anför åtskilliga skäl både för och emot och finner saken tvifvelaktig. Den synes oss fullkomligt afgjord redan derigenom, att aktstyckenas författare säger sig ha lemnat svenska hofvet den sista januari 1654, vid hvilken tid Montecuccoli ej ens kan hafva hunnit fram till Upsala; först kring medlet af mars lemnade han Sverige. Hvem som är den verklige författaren till nämda aktstycken, upplyses genom en anteckning af Joh. Henr. Lidén i det exemplar af Mémoires de Christine, som fordom tillhört honom, men nu finnes å akademiska biblioteket i Lund. Denna anteckning lyder så: "Le veritable auteur est Alberto Vimina; v. Historia delle guerre ciuili di Polonia, di don Alberto Vimina Bellunese, Venezia 1675 4:o pag. 351 seq."

Om Montecuccolis vistelse i Sverige har förf. ej mycket att förmäla. Huruvida han haft något politiskt uppdrag från kejsaren, lär endast genom efterforskningar i Wiens arkiv kunna utrönas; det är ej osannolikt, att så förhållit sig, ty drottningen stod vid denna tid i intimt förhållande till habsburgska huset i Spanien, och hennes benägenhet för katolicismen kunde redan då vara för det kejserliga hofvet bekant. Några till denna tid hörande bref från Montecuccoli äro uppfylda af beundran och entusiasm för drottningens person. Italienarne älska hyperboler, men äfven med hänsyn tagen härtill förefaller det något starkt, då M. om drottningens bekanta bref till Chanut rörande tronafsägelsen yttrar, att i detta bref "è sçolpita più viva la virtù eroica ed i grandi e sopranaturali sentimenti di questa regina, che non la seppero mai esprimere gli ultimi discorsi d'un Socrate, d'un Seneca o d'un S. Paolo". Det var på M:s anmodan, som hans vän skalden Graziani förhärligade Kristinas tronafsägelse med ett poëm, kalladt La Calisto.

Att äfven Montecuccoli gjort ett synnerligen fördelaktigt intryck på drottningen, kan man sluta deraf, att hon först inbjöd honom att möta sig i Belgien och derpå anförtrodde honom flere maktpåliggande uppdrag. Sedan han på hösten 1654 några månader vistats i drottningens sällskap i Antwerpen och Bruxelles och å sistnämda ort bevittnat hennes privata trosafsägelse, fick han af henne i uppdrag först att öfverföra hennes bref till kejsaren och derpå att afgå till Rom såsom hennes ambassadör hos påfven. Han begaf sig alltså till Rom på sommaren 1655 för att meddela hans helighet drottningens afsigt att besöka honom samt träffa aftal rörande hennes bosättning i Rom. Efter återkomsten från Rom fick han kejsarens uppdrag att såsom hans representant beledsaga drottningen på hennes resa genom österrikiska staterna. Från trakten af Augsburg följde han henne till Innspruck

och vidare öfver Trient till Ferrara. Derifrån reste han i förväg till Rom för att dels öfverbringa drottningens bref och handlingarne rörande hennes öfvergång, dels träffa anstalter för hennes högtidliga intåg i Rom. Ännu en gång for han henne till mötes och var i hennes sällskap, när hon gjorde sitt inträde i den eviga staden.

I januari 1656 lemnade Montecuccoli åter Rom, anmodad af kejsaren att infinna sig i Wien. Hvad som kallade honom från Kristinas sida, var att hans tjenster togos i anspråk emot drottningens fädernesland och efterträdare, hvilka kejsaren rustade sig att bekämpa i Polen. Men först 1657 afgick M. till armén. Han stod först under öfverbefäl af gen. Hatzfeld, men, sedan kurfursten af Brandenburg biträdt förbundet emot Sverige, under dennes befäl. Det dröjde dock länge, ända till hösten 1658, innan de förbundne skredo till angrepp. Förf. förundrar sig öfver detta långa dröjsmål. Hade han begagnat I. G. Droysens Geschichte der Preussischen Politik (III, 2, 274 ff.), så hade han fått tillräcklig upplysning härom. Hvad som tillbakahöll de allierade, var dels kejsartronens ledighet och valstriden i Frankfurt, dels Karl Gustafs snabba segrar öfver Danskarne och hotande ställning efter freden i Roskilde. Men sedan Leopolds val var afgjordt och Karl Gustaf brutit freden med Danmark, inryckte de förbundne i Holstein (sept. 1658) och besatte efter hand jutska halfön. Under M:s ledning skedde öfvergången till Als 1658 och följande år eröfringen af Frederiksodde. Redan i sept. 1659 lemnade M. i kurfurstens sällskap halfön och tågade med en del af hären till Pommern, der han besatte åtskilliga platser och under mindre betydande företag stannade ända till fredsslutet. Under vistelsen derstädes sammanträffade M. i Hamburg ånyo med drottning Kristina, som då stod på resa till Sverige.

Här måste vi afbryta vår korta redogörelse. Vi kunna ej följa Montecuccoli på hans ärorika fälttåg mot turkarne och hans mest lysande bedrift, segern vid St. Gotthardt 1664, ej häller på hans sista fälttåg 1673 och 1675 vid Rhen emot Turenne. Efter att hafva burit vapen i 50 år och gjort 40 fälttåg, drog sig M. undan krigstjensten, men qvarstod till sin död såsom president i krigshofrådet. Hans tjenster belönades af kejsaren med furstlig värdighet. Han dog i Linz den 16 okt. 1680.

Innan vi nedlägga pennan, be vi att få uttala vår tack till förf. för de sympatier, han flerstädes lägger i dagen för vårt land, och för de bidrag han lemnat till vår historia; vi glädja oss åt hans löfte att framdeles återkomma till drottning Kristinas historia då han ville redogöra för hennes förhållande till det modenesiska furstehuset.

C. T. Odhner.

(Detta blad borttages vid bindningen.)

4) **Sveriges Adel under 1600—1700-talen.** Samtida minnesteckningar jemte anmärkningar utgifna af *Carl Arvid Klingspor.* Första bandet samt andra bandets första och andra häften. Upsala 1876—1877. W. Schultz. Pr. 10 kr. för hvarje band.

Utgifvaren af ofvanskrifne arbete har redan gjort sig väl förtjent af tacksamt erkännande för de värdefulla bidrag, han lemnat till en vidgad kunskap i flera för vår historia vigtiga ämnen, hvaribland företrädesvis om framstående slägter och minnesrika bygder. Ej få gamla misstag om ryktbara personers lefnadsförhållanden och bekanta gårdars öden hafva genom hans flit och skarpsinnighet blifvit rättade. Hans kärlek för dessa ämnen synes dock nu förledt honom att omedelbart i allmänhetens händer öfverlemna sjelfva materialet, obearbetadt, i stället för det resultat, forskningen derur kunnat hemta för sina ändamål.

De synpunkter, ur hvilka verket i fråga möjligen skulle kunna anses ega värde för vår tid, torde endast vara den språkliga, kulturhistoriska eller biografiska. Hvad då först språket angår, finner man lätt, att kännedomen om dettas utveckling här ej riktas, i thy den tidrymd, arbetet omfattar, redan frigjort sig från ordens gamla former och ändelser, men deremot börjat upptaga de många främmande uttryck, hvilka intill sednaste tid öfversvämmat och vanprydt vårt modersmål. Och som förebilder i vältalighet, hvartill arbetet sannolikt ej heller är afsedt, kunna dessa minnesteckningar med sitt innehållslösa och svulstiga skrifsätt ej användas.

Kulturhistorikern kan dock här verkligen insamla en skörd. Ej utan rörelse torde ett rent sinne här återfinna yttringar af en förgången tids lifsåskådning och dess fromma barnatro. Skada blott, att man ibland nödgas misstänka de vackra uttrycken som allmänna talesätt. Den underordnade och beroende ställning, presterskapet då intog till de större godsegarne, förmådde dem stundom att hålla loftal öfver helt negativa dygder och berömma, der intet var att berömma [1]).

Under antagande att dessa minnesteckningar ur biografisk synpunkt förtjenat att med den möda och kostnad, som nu härpå blifvit nedlagde, å nyo utgifvas, synes det som företrädesvis sådane bort utväljas, hvilka haft till föremål märklige personer, ehvad lefnadsställning desse än intagit. Deremot har utgifvaren angifvit sin ståndpunkt genom sjelfva bokens benämning: "Sveriges Adel", men dock

---

[1]) Som prof härpå kan anföras följande strof om Nils Andersson Lilljehöök (2, 15), hvilken var gift två gånger:

"Men sedan han hade, effter thenne sin mycket älskelige Husfrus bedröfflige Hädanfärd, fördt Otta åhrs reenleffnat, och icke vpfylt sijn hus (som haffwer på någen tijdh ibland några waret brukligit) medh en hoop oächtabarn: Bekom han genom then H. Andes tilskyndelse, och trogne wenners rådförande behagh. att inträda vthi ett annat giffttermåål" — o. s. v.

ej fullföljt sin egen grundsats, utan äfven upptagit flere, icke adlige personer (exempelvis Anna Carlsdotter Wudd — band. 2, sid. 276 —, hvars farbror tillhörde svenska riddarhuset, likasom hennes mans af ett dennes sednare gifte härstammande sonsons son). Visserligen upptagas åtskillige stormän, såsom Johan Banér (1, 52) och Lennart Torstensson (1, 176), hvilkas lefnadsförhållanden dock ur allmänt tillgängliga arbeten kunna inhemtas, men äfven späda barn (såsom Sabina GyllenStålpe — 2, 155 —, född den 23 Juni 1652 och död den 14 Augusti samma år), om hvilka naturligtvis föga kan vara att säga, få här ett rum.

Minnesteckningarne äro försedda med anmärkningar af utgifvaren. En och annan förut okänd uppgift erhålles derur; i allmänhet äro dock allbekanta saker vidlyftigt upprepade (sålunda uppräknas — 1, 302 — Eric Axelsson Oxenstjernas barn enligt Svenska Adelns Ättartaflor), men, der förut tryckta källor saknas, uteblifva i de flesta fall de upplysande tilläggen (om Joachim Danckwardts 29 barn t. ex. — 1, 157 — söker man förgäfves något meddelande). I ett fall har utgifvaren dock varit mycket samvetsgrann, nämligen att noga angifva den adliga värdighet, som tillkom hvarje, i späd ålder aflidet barn af en far, hvilken efter sitt barns död blifvit friherre eller grefve. Deribland exempelvis några barn af Axel Oxenstjerna (1, 238), hvilken 1645 blef grefve.

"Friherre Johan Oxenstierna, f. 1610, d. s. å.
Friherrinnan Beata Oxenstierna, f. 1613, d. 1617.
Friherrinnan Barbro Oxenstierna, f. 1615, d. 1617.
Friherrinnan Maria Oxenstierna, f. 1618, d. s. å."

Detta är dock ungefär lika tidsenligt som att tala om Hans Majestät konung Snö den gamles dotter Hennes Konglig Höghet prinsessan Drifva, eller om Hans Excellens herr Skoglar Toste och dennes dotter, högvälborna fröken Sigrid Storråda. Emellertid är utgifvarens grundsats ej heller här fullt genomförd, enär t. ex. bland barnen af Eric Stenbock, som från sin födelse var friherre och 1651 blef grefve, uppräknas (1, 269):

"Gustaf Stenbock, f. 1638, d. ung.
Anna Stenbock, d. ung."

Hvarföre beröfva dessa sina värdigheter? Gustaf Stenbock var dock med säkerhet åtminstone friherre och Anna sannolikt grefvinna!

Bland anmärkningarne om vederbörandes förfäder kunde många tillägg och rättelser ytterligare vidfogas [1]), men af det redan anförda torde vara ådagalagdt, huru föga något verkligt behof blifvit tillgodo-

[1]) Deribland må exempelvis nämnas:

Om Christina Catharina Stenbock (2, 135) säges, att hennes *mormors farfar* var hertig Henric af Braunschweig-Lüneburg; bör vara *mormors farfars far*.

Uppgiften om "Claes Wijnman til Åhrestadh, Richs Admiral vthi S. K. Erichs tidh" (2, 34) är såtillvida oriktig, att samme man hvarken egde Årsta eller var riksamiral, ej heller lefde i konung Erics tid.

Eric Ericsson till Winstorp och Lagnö (2, 70) egde ej Lagnö.

sedt genom ifrågavarande arbete. En och annan upplysning (t. ex. om Axel Lewenhaups andra gifte — 1, 23 —, hvilket dock redan är uppmärksammadt i ett par mindre spridda arbeten) erhålles verkligen, såsom här ofvan är nämndt, men skörden blir dock jemförelsevis liten; och att genomleta en hel kärfve för att hitta ett korn, torde vara ett numera utdömdt tillvägagående.

Om utgifvaren i stället sammanfört de nya eller beriktigade uppgifter, som erhållits, och utgifvit dem som bihang till ofvan åberopade Svenska Adelns Ättartaflor, hade sannolikt den forskande delen af allmänheten stadnat i förbindelse. Nu kan man blott beklaga, att så mycken uppoffrad tid, möda och kostnad gifvit så föga i utbyte.

x.

---

5) **Trettioåriga Kriget och Underhandlingarne i Tyskland från Gustaf II Adolfs död till Westfaliska fredsslutet.** Historisk undersökning af *Abraham Cronholm.* Första delens första afdelning. Stockholm 1876. Z. Hæggström. 607 + IV sidor. 8:o. Pris 7 kr. 50 öre.

En bland historieskrifningens svåraste uppgifter är skildringen af trettioåriga kriget på det sätt, att å ena sidan sammanhanget i det hela städse bibehålles och ledtråden inom den stora massan detaljer icke förloras, men å andra sidan ej heller någon af dessa detaljer förbigås eller på orätt ställe anföres.

Orsaken till denna svårighet ligger i den mångskiftande sammanslingring af diplomatiska, militäriska, religiösa och sociala elementer, af hvilka kriget är sammansatt. Intet af dessa elementer får åsidosättas eller förbigås under de trettio eller rättare sagdt trettioett år, under hvilka kriget varar och sysselsätter Europas förnämsta uppmärksamhet samt i mer eller mindre mån är sammanväfdt med dess samtliga staters politik. Man kan visserligen taga den diplomatiska delen för sig, den militäriska för sig o. s. v. Men detta blir ej krigets historia; det blir blott ett källverk, ett bidrag dertill. Likaså kan man taga en period för sig eller en stats, en landsdels, en personlighets deltagande deri. Men äfven detta blir blott ett bidrag.

Krig är blott en fortsättning af staternas politik, men med våldsamma medel, med vapnens magt i stället för noter och depescher. I följd deraf är den krigiska verksamheten i alla sina delar genomträngd af politiken, liksom den förra i sin ordning återverkar på den sednare. Blott om man städse erinrar sig detta, kan man förstå krigföringen i dess högre skiftningar. Redan om ett krig föres mellan blott tvänne länder, kan det ibland vara svårt nog att följa den diplomatiska ledtråd, som inverkar på krigföringen. Huru mycket mera

måste detta då ej blifva fallet med det trettioåriga kriget, i hvilket deltogo icke allenast flere af Europas mägtigaste stater, utan äfven de flera hundrade småsamhällen, af hvilka Tyskland då var sammansatt och hvilka hvar och en hade sin egen vexlande politik och sina egna föränderliga intressen.

För att rätt kunna fatta och beskrifva trettioåriga kriget, måste man likväl vara väl hemma i alla dessa större och mindre samhällens politik och kunna se dem ur den synpunkt, som den tidens statsmän gjorde det. Redan detta fordrar långvariga studier. Dertill kommer den militära svårigheten, icke allenast af en förtrogen bekantskap med den tidens krigföring och med krigföring i allmänhet, utan äfven af en särskild kännedom om läget och relativa styrkan af de otaliga befästade orter, af hvilka Tyskland då var öfversålladt, och hvilka i en tid, då artilleriet ännu var så föga utveckladt, spelade en vida vigtigare rol än sednare. Den som icke kan eller vill underkasta sig detta diplomatiska och militäriska studium, skall aldrig kunna förstå krigets historia. Slutligen tillkomma de religiösa och sociala elementerna, hvilka äro egnade att belysa många händelser, som annars skulle vara oförklarliga.

Om någon period af trettioåriga kriget är svårare, för oss svenskar åtminstone, att förstå och skildra, än de öfriga, så är det de tvänne år, som följa närmast efter Gustaf II Adolfs död. Så länge konungen förer kriget i grannskapet af Östersjön, med Sverge i ryggen, äro alla förhållanden enklare och lättare att öfverblicka. Men då kriget genom segren vid Leipzig flyttas till öfriga delar af Tyskland, då en spets framdrifves till landets sydvestliga del, der svenskarnes trognaste bundsförvandter hafva sitt hemvist, då de förre derigenom blifva inkastade i en labyrint af nya politiska förhållanden och då moderlandet egentligen kommer att ligga i förlängningen af deras venstra flank — då försvåras öfversigten af de diplomatiska och militäriska tilldragelserna i hög grad. Så länge konungen lefver, sammanhålles likväl det hela af hans öfverlägsna personlighet, hvarjemte han utgör den medelpunkt, kring hvilken alla öfriga företeelser kunna grupperas. Men efter hans död bortfaller föreningsbandet, och en ohejdad söndringslusta gör sig gällande. Skildringen af alla då rådande mångskiftande intressen och förefallande krigshändelser utgör en pröfvosten för historieskrifvaren, till dess nederlaget vid Nördlingen med ett slag förändrar allt, kastar svenskarne tillbaka till norra Tyskland och återför de enklare och lättare öfverskådliga förhållanden, som vid början af deras deltagande i kriget voro gällande. Blott genom en strängt systematisk anordning af materialet kan man lyckas bibehålla sammanhanget och öfversigten i det virrvarr af tilldragelser, hvaraf 1633 och 1634 års krigshistoria är sammansatt.

Det är med skildringen af denna svåra period, som vår åldrige och flitige historieskrifvare *Abraham Cronholm* förnämligast sysselsätter sig uti *första* afdelningen af *första* delen af sitt nya, digra arbete "Trettioåriga kriget och underhandlingarne i Tyskland från Gustaf II

Adolphs död till westfaliska fredsslutet", och hvilket han sjelf kallar en historisk undersökning. Månne han bättre än sina föregångare lyckats reda den trassliga härfvan och framställa händelserna på ett sätt, som medgifver en lättad öfversigt och ställer detaljerna på sitt rätta ställe?

Ett historiskt arbete kan bedömas dels med afseende på berättelsens anordning och händelsernas uppställning, dels med afseende på källornas urval och begagnande samt framdragande af nya sådana, dels med afseende på stilen och språket.

I afseende på berättelsens anordning kan man återigen följa tvenne olika vägar. Den ena är att strängt iakttaga den kronologiska ordningen och samtidigt berätta det som samtidigt inträffat samt låta händelserna enligt tidsföljden träda efter hvarandra. Den andra är att indela materialet efter ämnen och inom vissa perioder skildra hvarje ämne för sig.

Den förra utvägen är, enligt anmälarens åsigt, vida att föredraga, emedan skildringen derigenom otvifvelaktigt vinner i dramatiskt lif och intresse, men isynnerhet emedan samtidigt inträffande, om äfven olikartade, tilldragelser vanligtvis i mer eller mindre mån utöfva inflytande på hvarandra, och sammanhanget i det hela derigenom bibehålles. Svårigheter möta visserligen ej sällan äfven för detta framställningssätt, och gerna erkännes att dessa svårigheter med afseende på föreliggande period af trettioåriga kriget äro större än vanligt. De torde likväl icke vara oöfvervinneliga, och anmälaren föreställer sig, att liksom Gustaf Adolfs person under krigets föregående period utgjorde den medelpunkt, kring hvilken händelserna i kronologisk ordning kunde grupperas, så skulle vid denna period Oxenstjernas storslagna personlighet kunna spela samma rol, och detta så mycket mera, som han verkligen var den ende person, som på den protestantiska sidan försökte sammanhålla det hela samt rigta den diplomatiska och militäriska verksamheten till ett gemensamt mål.

Den andra utvägen är onekligen lättare för historieskrifvaren och medför den fördelen, att hvarje ämne för sig med en blick kan öfverskådas. Men å andra sidan är lika säkert att sammanhanget i det hela derigenom mycket försvåras samt isynnerhet att historieskrifvaren nödgas till talrika omsägningar och derigenom uppkommande obehöflig vidlyftighet, för att framhålla det särskilda ämnets förhållande till de öfriga, hvarjemte det dramatiska elementet, som i afseende på läsbarheten är af så stor vigt, i det närmaste måste alldeles åsidosättas.

Bland trettioåriga krigets äldre historieskrifvare valde Chemnitz, utan gensägelse den grundligaste, sistnämnda utväg, dock med den väsendtliga modifikationen i afseende på de föreliggande åren, att han använde tre månaders perioder, inom hvilka både diplomatien äfvensom krigföringan å de särskilda krigsskådeplatserna samtidigt behandlades, hvadan han således ganska mycket närmade sig det kronologiska framställningssättet. Theatrum Europæum har ännu kortare pe-

rioder än Chemnitz. Pufendorf har derimot årsperioder, inom hvilka krigsrörelserna behandlas för sig och diplomatien för sig.

Cronholm följer äfven sistnämnda framställningssätt, dock ej heller detta fullt konseqvent. Den utgifna delens första kapitel omfattar de diplomatiska förhandlingarne under åren 1633 och 1634 till slaget vid Nördlingen, dock i enskilda delar det förra året för sig eller det sednare för sig. Andra kapitlet omfattar krigshändelserna under samma tid, men likaledes utan iakttagande af likartade perioder för de särskilda krigsteatrarne. Tredje kapitlet afhandlar de diplomatiska underhandlingarne från slaget vid Nördlingen till 1641. Första delens *andra* band kommer att omfatta krigshändelserna under sistnämnda period. Och i *andra delen* skola både diplomatien och krigsrörelserna från 1641 till krigets slut komma att behandlas.

Förf. börjar sitt *första kapitel* (s. 1—189) med uppställande af de båda frågorna: "Hvarföre kunde icke en universalmonarki bildas i Europa?", och: "Var trettioåriga kriget ett religionskrig?" Den sista frågan besvaras, hvad Gustaf Adolf beträffar, med *nej*, och förf. anför många ställen ur konungens och Oxenstjernas brefvexling, som tillfyllest bevisar detta, om religiösa sträfvanden äfven i någon mån förorsakade deltagandet i kriget. Derimot framhåller förf. att detta deltagande skulle varit nödvändigt för Sverges säkerhet, en åsigt som anmälaren likväl för sin del ingalunda kan dela, hvarför han väl någon gång får tillfälle att framlägga skäl. Närmare sanningen kommer förf. säkerligen, då han talar om Gustaf Adolfs planer till bildande af ett protestantiskt kejsaredöme i Tyskland. Rörande habsburgska husets sträfvande efter en universalmonarki, hänvisar han på de härför hinderliga elementer, som förefunnos hos öfriga europeiska stater, och särdeles Frankrike. Med konungens död förföllo naturligtvis planerna till ett protestantiskt kejsaredöme, och Oxenstjernas politik måste blott afse sammanhållningen af de protestantiska staterna, med utsigt till en god "satisfaktion" för Sverge, d. v. s. ett välbeläget stycke af Tyskland, vid en blifvande fred.

Efter en kort skildring af de svenske, fransyske och engelske diplomaterne, fördjupar sig förf. i de diplomatiska förhandlingarne, hvarvid han dock drifver ämnesfördelningen så långt, att han tager hvarje större förhandling för sig. Enligt hvad nyss nämndes, kan detta förfaringssätt visserligen hafva fördelen, att inom ämnet bibehålla ett större sammanhang; men å andra sidan går den nödvändiga öfversigten derigenom alldeles förlorad. Först skildras början af underhandlingarne med Kur-Sachsen och Kur-Brandenburg 1633. Dernäst Danmarks politik 1633 och 1634. Vidare komma landtgrefve Georgs af Hessen-Darmstadt neutralitets- och jemkningsförslag 1633. Så Wallensteins ställning och politik samma år. Derefter skildras Oxenstjernas förhållande till det hemmavarande rådet åren 1633—1635. Så återvänder förf. till en allmän framställning af de protestantiska furstarnes politik, hvarpå kommer redogörelsen för mötet i Heilbronn våren 1633 samt dess resultater. Sedermera följer skildringen af motsatsen mel-

lan de sydtyska och nordtyska furstarne och i sammanhang dermed framställning af Kur-Brandenburgs och Sverges ömsesidiga anspråk på Pommern 1633—1634, jemte mötet i Halberstadt. Dernäst kommer redogörelsen för sammankomsten i Frankfurt am Main 1634, der Richelieus planer tydligen uppenbaras och Sverge till Frankrike nödgas afstå Philipsburg m. m. Slutligen öfvergår förf. till skildringen af förhållandena i Neder-Sachsen åren 1633—1634.

Blott af denna korta sammanfattning torde inses, huru svårt läsaren måste hafva att reda sig i denna sammanblandning af olika tider och ämnen, äfvensom att ingen öfverblick af underhandlingarnes gång i sin helhet och ännu mindre af deras inflytande på krigsrörelserna kan påräknas. Likvisst vore orättvist att neka, det icke framställningen förråder mycken forskning och lärdom samt att, i synnerhet i afseende på detaljer, åtskilliga nya sakförhållanden blifvit anförda. Om således läsaren icke finner sig särdeles belåten, har derimot den forskare, hvilken på olika ställen uppsöker det, som samtidigt tilldrog sig och utöfvade inflytande på hvartannat, ej så litet att inhämta.

Andra kapitlet (s. 190—417) innefattar, såsom nyss nämndes, framställningen af krigshändelserna från början af 1633 till och med slaget vid Nördlingen. Det börjar med en öfversigt af arméernas styrka, fördelning och underhåll. Att Mankells Uppgifter om svenska härens styrka o. s. v., der en mängd originalhandlingar blifvit sammanförda, icke för denna del blifvit begagnad, måste beklagas; derimot förekomma åtskilliga nya uppgifter angående krigskostnaderna, hvilka äfven på andra håll finnas kringströdda. Sedermera följer framställningen af krigshändelserna på den nordvestra eller nedersachsiska krigsteatern åren 1633 och 1634, belägringen af Hameln, slaget vid Oldendorf, framträngandet i Westfalen, belägringen af Osnabrück, Hildesheim och Minden m. fl., skildringar af Kniphausens, hertig Georgs af Lüneburg och åtskilliga andra furstars olika planer, intressen och stridigheter m. m. Derefter vänder sig förf. till Schlesien och berättar der förefallande krigshändelser år 1633 jemte Wallensteins vidtutsväfvande och hemlighetsfulla planer, till dess han slutligen bröt löst mot svenskarne och deras bundsförvandter samt nedträngde dem mot sjökanten. Vidare följer skildringen af pfaltzgrefvens och rhengrefvens krigsrörelser i Rhenländerna 1633, belägringarne af Philipsburg, Heidelberg, Hagenau och Breisach, lothringarnes försök att undsätta Hagenau, som hindras genom segren vid Pfaffenhofen, samt bajrarnes och spaniorernes undsättning af Breisach, hvilken dock kostar dem större delen af deras trupper o. s. v. Derpå kommer framställningen af Horns fälttåg i Schwaben och hertig Bernhards af Weimar i Franken 1633, till dess båda skiljas åt, Horn för att belägra Kostnitz och hejda fienden i Elsass, samt hertigen för att utföra en af sina vackraste bragder, eröfringen af det fasta Regensburg.

Berättelsen om 1634 års fälttåg är något mera koncentrerad. Neder-Sachsen har redan blifvit affärdadt. Den östra krigsteatern, å hvilken kurfursten af Sachsen och Banér röra sig, kan behandlas för sig. Häraf följer, att krigshändelserna i sydvestra Tyskland, i Franken, Schwaben och Rhenländerna i närmare sammanhang kunna framställas, hvilket äfven är nödvändigt, då de utöfvade stort inflytande på hvarandra. Sålunda skildras Horns och hertig Bernhards krigsrörelser, till dess den kejserliga hufvudhären på våren inbryter från Böhmen och, i förening med bajrarne, börjar belägringen af Regensburg. Dernäst hertig Bernhards och Horns fruktlösa försök att undsätta den vigtiga staden, dess intagande och de kejserliges fortsatta framträngande till Nördlingen. Under tiden har i Rhenländerna Philipsburg gifvit sig åt svenskarne och Hagenau öfverlemnats till fransmännen, hvilka allt mera inblanda sig i kriget vester om Rhen; större delen af våren och sommaren sysselsättes rhengrefven med blokaden af Breisach och belägringen af Rheinfelden, hvarpå sistnämnda ort faller och den förra ändtligen är nära att äfven gifva sig — då slutligen alla krafter måste förenas till undsättningen af Nördlingen, hvarvid i följd af hertig Bernhards okloka ifver den katastrof inträffar, som gör en ända på svenskarnes och deras bundsförvandters välde i södra Tyskland samt förorsaker en fullständig omkastning i alla militäriska och politiska förhållanden.

Många militära skriftställare hafva förgäfves sökt bringa ordning och reda i framställningen af de invecklade krigshändelserna under åren 1633 och 1634. Dertill hörer, såsom ofvan nämndes, icke allenast en ganska vidsträckt krigsvetenskaplig bildning, utan äfven en särskild kännedom af den tidens krigföring, som icke alltid funnits ens hos yrkesmännen. Huru mycket mindre får man då fordra sådant af en författare, som icke är fackman! Herr Cronholm har ej heller lyckats att i sitt inre sammanhang framställa hvarken krigsrörelserna eller striderna. Han har tydligen sjelf blott delvis förstått dem. Och man kan till och med betvifla, om han alltid begagnat karta. Trettioåriga krigets krigshändelser kunna svårligen tydliggöras för läsaren, om ej en karta medföljer, som utvisar, icke allenast den invecklade politiska indelningen, utan äfven läget af de många befästade orter, som då utöfvade ett så stort inflytande på krigföringen. (En dylik karta finnes i Krigshistoriskt Arkiv, del. II, samt en mindre fullständig i Mentzers och Wibergs historiska atlas, äfvensom i Mentzers mindre atlas).

Med allt detta kan likväl ej nekas, att enskilda delar finnas, som äro rigtigt framställda, såsom t. ex. slaget vid Nördlingen m. fl. Slaget vid Oldendorf kan derimot svårligen förstås; förf. har tydligen ej haft tillgång till den monografi deröfver (jemte plan), som finnes införd i Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift för år 1874. Imellertid har förf. äfven riktat detta kapitel af sitt arbete med ej så få nya detaljuppgifter, för hvilka den krigshistoriske skriftställaren måste vara honom tacksam.

I *tredje och sista kapitlet* (s. 418—607) afhandlar förf. Sverges diplomatiska förhandlingar från slaget vid Nördlingen till och med afslutandet af det definitiva fransyska förbundet i juli 1641. Detta kapitel står utan gensägelse framför de öfriga. Ämnet är mera begränsadt, då intet afseende behöfver fästas vid krigsrörelserna. Den kronologiska ordningen kan följas i högre grad, om äfven ej heller detta sker fullt konseqvent. Den svenska politiken blir derjemte, liksom krigföringen, under denna period enklare, sedan förbindelsen med södra Tyskland upphört, ja äfven de tvetydiga vännerna i norra delen af landet öfvergått till öppen fiendskap. Dessutom bidrager förnyandet af stilleståndet med Polen och de svenska truppernas dragande från Preussen till de politiska förhållandenas förenklande. De diplomatiska underhandlingarne under denna period röra förnämligast förhållandena med de nordtyska staterna, innan de uppträda fiendtligt mot svenskarne; dernäst de fruktlösa försöken att erhålla fred med kejsaren, Danmarks och andra staters bemedling, samt slutligen de långvariga underhandlingarne med Frankrike angående förbund och subsidier. Men om skildringen häraf äfven i allmänhet är tillfredsställande, så behöfver ej upprepas, att bilden af kriget i sin helhet blir half, då den militära delen deraf saknas. Det hade dock varit möjligt, att, såsom Pufendorf, åtminstone år för år skildra båda i ett sammanhang.

Den andra synpunkten, ur hvilken man kan bedöma ett historiskt arbete, är med afseende på källornas urval och begagnande samt framdragande af nya sådane. Och ur denna synpunkt torde förf:s arbete förtjena det fördelaktigaste omdömet. Visserligen har han af tryckta källor ej begagnat andra, än de mera kända, såsom Chemnitz, Pufendorf, Theatrum Europæum — i afseende på krigshändelserna dock för litet — Londorp, Richelieu, Feuquières, Flassan, Ranke, Röse, Hurter, Soden, v. d. Decken, Handl. rör. Sverges hist. o. s. v. Men derimot har han för den afhandlade perioden, i vidsträcktare mån än många andra, användt den rikhaltiga källsamling, som finnes i svenska riksarkivet, och detta icke allenast i afseende på svenska diplomaters och härförares bref och berättelser, utan äfven på de franska diplomaternas, sådane de finnas samlade af Wahrenberg från de franska arkiverna. Denna omständighet kommer alltid att gifva hans arbete sitt värde, äfven om man skulle tycka att han i afseende på urvalet medtagit nog mycket småsaker eller i afseende på begagnandet tillåtit sig allt för stor sönderplockning af samma handling, hvarjemte åtskilligt af vigt blifvit nedflyttadt i noter.

Att förf. icke saknar stil, om än något egendomlig, det bevisar han på de ställen, der han gör sig besvär att afrunda meningar och stycken. Men det är icke alltid detta sker. Och ej sällan rubbas stilens jemnhet derigenom, att han omvexlande såsom tidsform begagnar præsens och præteritum, utan att något skäl derför egentligen föreligger, äfvensom derigenom att han ömsevis använder sina egna ord eller ordagrant anför någon samtida handling, utan att angifva

detta sednare, förrän i slutet genom en not. Härigenom försvåras läsningen på sina ställen i icke ringa mån, om man äfven å andra sidan måste erkänna, att det ordagranna anförandet af de handlande personernas tankar och åsigter, med all den egendomlighet i uttrycken och inblandning af utländska ord som då förefanns, gifver berättelsen en tidsfärg, hvilken lifvar dess enformighet samt skildrar sederna och skrifsättet.

Sålunda föreligger det lärda arbetet, en frukt af mödosam forskning och outtröttlig flit. Att det riktat vår historiska litteratur med åtskilliga nya upplysningar, måste af den opartiske granskaren såsom obestridligt medgifvas. Det är för öfrigt icke skrifvet blott "til Lyst", för att skaffa läsaren en angenäm stund. Det är, och gifver sig icke ut för något annat, än en historisk undersökning. Huru förf. sjelf vill hafva sina skrifter bedömde, har han för öfrigt tillkännagifvit genom sitt svar på den recension, som var införd i Svensk Tidskrift 1875, angående hans arbete öfver Gustaf II Adolf.

I ej ringa mån skulle de anledningar, som försvåra arbetets begagnande af forskare, kunna undanrödjas genom kortare kapitel, vidlyftigare innehållsförteckningar och framför allt ett noggrant sak- och namnregister i slutet, hvarigenom de på många ställen spridda uppgifterna om samma ämne eller person på ett ställe funnos angifna — hvilket allt ännu torde kunna ske i de följande delarne. Huruvida derimot de anmärkningar skulle kunna häfvas, som härleda sig från det valda framställningssättet i ämnen, den deraf följande allt för stora vidlyftigheten, uppgifternas mindre lämpliga anordnande, källornas urval och användande, samt stilens egendomligheter — detta står i vida fältet. Vid författarens ålder ändrar man ej så lätt system. Men den veteran, som egnat hela sitt lif åt forskningar i fäderneslandets historia, har berättigade anspråk att af en yngre tid respekteras äfven i afseende på sina svaga sidor.

J. M.

---

6) **Scriptores rerum Svecicarum medii ævi** edidit et illustravit *Claudius Annerstedt.* Tomus III. Sectio prior. VII + 341 sid. fol. Upsala 1876. Sectio posterior. 298 sid. fol. Upsala 1871. 1,50 + 8,50 kr.

Det är nu mera än 250 år sedan den första egentliga verksamheten för utgifvandet af den svenska medeltidens historiska litteratur begynte. Då var det, som bekant, Messenius, hvilken utgaf några bland de vigtigaste skrifterna från denna tid, Upsaladekanen och universitetsläraren doktor Eriks krönika, en del utaf rimkrönikorna, den gamla prosakrönikan (1615, 1616), hvilka alla efter någon tid utkommo i nya upplagor. Stiernhjelm kom under sina ströftåg på ve-

tandets alla områden äfven att beröra medeltidshistoriken och har utgifvit en gammal biskopskrönika från Skara, äfvenså en gammal konungalängd. Det lärda tidehvarf, vid hvars ingång Stiernhjelm står, egnade kanske större uppmärksamhet åt Sveriges fornhistoria och åt den isländska sagalitteraturen än åt den svenska medeltiden. Vi ha dock från den tiden Johan Hadorphs berömda upplaga utaf rimkrönikorna (1674). Förutom några editioner af mindre betydenhet utaf ett par biskopskrönikor, kronologier, legender och *vitæ sanctorum* (Scheffer, Celsius) finna vi något senare den måhända vigtigaste samlingen bland de äldre af historiska skrifter från medeltiden, nämligen Erik Benzelii d. y. *Monumenta historica vetera ecclesiæ Sviogothicæ* (1709), utmärkta både genom rikt innehåll (18 historiska skrifter utaf olika slag, jämte åtskilliga urkunder) och genom en skarpsinnig redaktion. Härtill kommer en tiotal år senare (1721) hans edition af de vigtiga i Vadstenaklostret under 200 års tid förda historiska anteckningarne. Det adertonde århundradet utmärker sig annars skenbarligen för en mindre liflig verksamhet på detta fält. I enstaka disputationer begrofvos snarare än offentliggjordes ett antal medeltidsskrifter af historiskt innehåll. Vigtigast bland dem Ihres edition af den bekanta konungalängden i den äldsta codex af Vestgötalagen (n. 5 i den stora upplagan af *Scriptores medii ævi*). På detta sätt hade i sjelfva verket mesta delen af i fråga varande litteratur blifvit utgifven i tryck, men på mycket olika tider och på många spridda håll. I början af detta århundrade grep man sig slutligen an med den fullständiga samlingen och utgifningen i ett helt utaf medeltidens historiska litteratur. Det var dock ingen frukt, detta företag, af den nya tidsanda, som annorstädes i Europa vände uppmärksamheten tillbaka på medeltiden och dess verk utaf alla slag, af den romantiska skola, som i Tyskland t. ex. har så stor andel i de historiska och filologiska studiernas riktning på tiden mellan folkvandringarne och reformationen. Tvärtom har den svenska samlingen utaf *scriptores medii ævi* sin upprinnelse redan i det sjuttonde århundradets lärda sträfvanden. Det var nämligen, som bekant, på två enskilda personers samlingar och förarbeten det stora verket i början stödde sig. Redan på 1770-talet hade den sedermera både som statsman och lärd samlare mycket berömda C. G. Nordin och den som lärd och flitig forskare kände professorn i historia vid Upsala universitet E. M. Fant uppgjort en omfattande plan för utgifvandet af historiska verk och aktstycken från medeltiden, hvarvid Nordin skulle taga historieskrifvarne på sin, Fant urkunderna på sin part. Nordin blef emellertid snart kallad till en annan verksamhet och hela företaget fick hvila, tills efter Nordins död en stor del af hans samlingar på Fants tillskyndan inköptes för Upsala universitet, bland dem hans nyss omtalade förarbeten för den stora upplagan af medeltidens historiska arbeten. Nu dref Fant äfven på företagets verkställande, anslag beviljades, en kommitté tillsattes med Lindblom, Aurivillius, Fant och Geijer som medlemmar, Schröder som sekreterare och det första

bandet utarbetadt af Fant till större delen efter Nordins afskrifter utkom 1818, dock först efter Fants död, som sålunda ej hann att lägga sista hand vid det verk, hvars upphofsman han med skäl kan kallas. Det omfattade alla de vigtigaste kronologierna och annalerna, rimkrönikorna och slutligen Olai Petri historia, som till sin affattningstid visserligen faller utom sjelfva medeltiden. Den andra delen, innehållande *scriptores ecclesiastici*, Erici Olai och Laurentii Petri krönikor jämte åtskilligt småplock, utkom tio år senare (1828). Meningen var ursprungligen att återstoden skulle rymmas i den tredje delen, hvars tryckning snart nog påbörjades för att fullbordas — förlidet år (1876). Under tiden hade emellertid materialet så förökats, att ett fjerde band har visat sig blifva en nödvändighet. Icke mindre än 45 verk af större eller mindre omfång, fullständiga eller i utdrag, som tillkommit till den ursprungliga öfversigten af de källskrifter, som skulle tryckas, ha fått plats i det tredje bandet. Men med detta nyligen färdigblifna band har emellertid — efter omkring 60 år — den förnämsta delen af denna stora och vigtiga samling blifvit fullbordad. Alla de betydande historiska arbeten, som författats i sjelfva Sverige, ha nämligen i de nu utkomna banden redan blifvit tryckta och det är föga sannolikt, att något nytt svenskt historiskt arbete ifrån medeltiden af betydelse och värde kommer att hädanefter upptäckas. Med obetydliga undantag skulle sålunda de *svenska*, om än icke de om Sverige handlande, medeltidsskrifterna nu föreligga, samlade till ett helt till historikerns tjenst: ett verk, hvars betydelse är allt för ögonskenlig för att behöfva påpekas. Tillfredsställelsen häröfver, äfvensom dermed att det stora företaget i sin helhet är så nära sin fullbordan lider dock någon inskränkning genom ett par omständigheter. Det ligger mera än ett halft sekel mellan de första delarne och den tredje och derunder har en stor förändring i grundsatserna för de gamla historiska skrifternas utgifvande försiggått. Början och slutet af våra *Scriptores medii ævi* falla i sjelfva verket inom tvänne skilda perioder af diplomatikens utveckling. I äldre tider nöjde man sig rätt och slätt med att aftrycka den föreliggande handskriften, egnade endast en flyktig uppmärksamhet åt spörsmålen om dess ålder och karakteristiska egendomligheter, man jämförde visserligen olika handskrifter af samma innehåll, men utan att härvid sträfva efter fullständighet och utan att skänka deras inbördes förhållande något mera detaljeradt studium. Andra åsigter ha sedan dess gjort sig gällande på detta område. Nu egnar utgifvaren af handskrifterna från medeltiden dessa ett studium, som i forna dagar endast tillkom den romerska och grekiska litteraturens verk. Handskriftsbeskrifningen, redogörelsen för skriftdragens karakter och för de möjligen omväxlande stilarne, jämförelse mellan olika handskrifter för att utreda deras inbördes frändskap och om möjligt framleta den ursprungliga texten: allt detta blef lika många frågor, hvilkas lösning ansågs vara oundgänglig vid hvarje utgifvande af en medeltidens skrift. Man kräfde derjämte vid afskrifvandet och åter-

gifvandet en diplomatisk noggrannhet, som i äldre tider ansågs öfverflödig, på samma gång som man sökte uppställa fasta grundsatser för de gamla texternas återgifvande med moderna typer. Sålunda hade anspråken på utgifvaren ej obetydligt stegrats. Den skenbart småaktiga möda man gjorde sig har också rikligen lönats. Det har lyckats att undanrödja många häfdvunna misstag. En utmärkt historisk litteratur har växt upp just från den mark, öfver hvilken den nogräknade kritiken gått fram, och rika upplysningar ha vunnits om historieskrifningen under dessa äldre tider. Flera exempel skulle kunna framdragas både ur Englands, Frankrikes och Tysklands nyare litteratur. I detta hänseende står nu tredje bandet af den svenska medeltidens *scriptores* till största delen på den nya forskningens ståndpunkt och det är ej endast i tiden det är så vida skildt från sina föregångare. De två första banden, isynnerhet det första, som egentligen mest kommer i fråga, lemna nämligen åtskilligt öfrigt att önska i handskriftsbeskrifning och textkritik. De stå i dessa fall helt och hållet på det föregående århundradets ståndpunkt, liksom också deras ursprungliga plananläggning förskref sig från denna tid. Sant är att man ej rättvisligen kan förebrå de första utgifvarne att de ej blefvo vägbrytare för något nytt eller icke tillämpade en metod, som åtminstone då första bandet utgafs, ej var synnerligt utvecklad. Men äfven med erkännande häraf kan man ej undgå att finna, huru den förste utgifvaren brister i ett och annat, som äfven med en ofullkomligare metod hade bort kunna iakttagas. Man tryckte efter afskrifter, utan någon jämförelse med sjelfva urskriften, stundom följdes äfven en äldre upplaga. Ej heller gjorde man sig besvär med att undersöka de handskrifters olika värde, som antingen en äldre utgifvare hade begagnat, eller som nu lades till grund för aftrycket. I sina nya upplagor af Olaus Petri och rimkrönikorna har, som bekant, bibliotekarien Klemming visat, att sådant har förhållandet varit vid återgifvandet af dessa båda hufvudverk. Det samma kan utan svårighet uppvisas om många af de mindre vigtiga källskrifterna. Innehållet i de första banden är sålunda ej öfverallt lika användbart; en del har till och med genom de nyss nämda nya upplagorna gjorts alldeles öfverflödig. Erfarenheter af samma slag har man för öfrigt gjort äfven i Tyskland i afseende på dess *monumenta historiæ germaniæ*.

Andra olägenheter, hvilka äfven sträcka sig till det tredje bandet, äro en följd af det valda formatet, ehuru något annat visserligen ej gerna kunde vara tänkbart år 1818. Redan i sig sjelft är folioformatet obeqvämt. Man har också uti England för likartade arbeten längesedan valt den lätt hanterliga oktaven, sedan man der börjat med att skicka ut ett oformligt folioband innehållande de äldsta källskrifterna för landets historia. De engelska upplagorna af medeltidsförfattare äro också i allt hvad det yttre vidkommer, format, typografisk utstyrsel o. dyl. verkliga mönster. Äfven i Tyskland har man omsider vid den reform, som nyligen företagits i afseende på utgifvandet af den stora samlingen af äldre historiska källskrifter, bestämt

sig, så långt det låter sig göra, för ett mindre format än den i början använda folion. En större olägenhet än sjelfva tyngden är emellertid sammanförandet i ett band af många för hvarandra tämligen främmande saker i stället för att ordna och utgifva materialet i vissa grupper, så t. ex. i första bandet af våra *scriptores* konungalängder, kronologier, annaler, rimkrönikor m. m. och slutligen Olai Petri krönika. Derigenom har man äfven afskurit sig sjelf möjligheten att när, såsom det verkligen har inträffat, nya fynd blifvit gjorda af historiska skrifter, låta dem så nära som möjligt ansluta sig till beslägtade arbeten och i stället måst låta dem mera supplementvis följa uti ett senare band till men både för öfverskådligheten och brukbarheten.

Likaså har man i våra dagar kommit ifrån föreställningen om latinets nödvändighet vid arbeten af en mera monumental beskaffenhet. Så länge det är fråga om skrifter affattade på latin — och vi ega ju många sådana bland våra medeltidsskrifter — kan det ännu passera; att kommentera och inleda en sådan skrift som rimkrönikan på latin blir deremot nästan absurdt. Vi måste derföre beklaga att man i dessa punkter har följt de gamla traditionerna i den nu utgifna tredje delen, då det dock hade varit lätt att, när arbetet efter ett halft århundrades hvila återupptogs, vidtaga en förändring. Att sådant verkligen går för sig, visa de exempel från andra land, som vi ofvan ha anfört. Skulle det verkligen vara för sent att göra en ändring med det fjerde bandet, äfven om dess utgifvande ej skulle komma att dröja ett halft århundrade? Vi påminna om att för så vigtiga partier som rimkrönikorna och Olaus Petri *scriptores* redan äro ur bruk. En ny kritisk upplaga af de svenska medeltidsannalerna och kronologierna vore vidare väl behöflig och önskvärd. På samma sätt kunde man hoppas på en ny upplaga af Ericus Olai och andra vigtigare krönikor. Det blefve då ej så ofantligt mycket, som qvarstode i den gamla upplagan och det gamla formatet. I andra länder har man åtminstone genom billiga handupplagor i litet format sökt komma ifrån de många olägenheterna med stora folianter, en åtgärd som helt säkert haft stor nytta med sig just för de historiska studierna. Någon sådan eller liknande åtgärd vore värd att äfven hos oss påtänkas, hvarvid det äfven bör tagas i betraktande, att svårigheter torde möta både i afseende på priset och, såsom vi också föreställa oss, på tillgången för anskaffande af de två första banden af våra *scriptores*. Priset för det tredje, ehuru det relativt icke är öfverdrifvet, kan icke annat än ställa sig ganska högt, äfven det. Men vi äro öfvertygade om, att just dessa sist nämda omständigheter, det höga priset och nödvändigheten att anskaffa hela det digra verket, blott för att studera någon viss af dess sjelfständiga delar, har i sin mon bidragit dertill, att det mer eller mindre rikhaltiga, men alltid vigtiga innehållet hos våra *scriptores* ända till senare tid fått ligga så godt som obegagnadt hos oss; främlingar, såsom norrmannen Munch, tyskarne Schäfer och v. d. Ropp, ha också kunnat åtaga sig behand-

lingen af vår medeltids historiska litteratur och blifvit våra lärare i det, som ligger oss sjelfva närmast. Den Klemmingska upplagan af rimkrönikorna utmärker visserligen ett stort framsteg; dock uppfyller den icke, såsom utgifvaren också sjelf påpekar, alla historikerns önskningar i afseende på en upplaga af detta vigtiga verk; något sådant har nämligen aldrig legat i dess plan. Utgifvandet af dessa krönikor, sedan grundvalen nu blifvit lagd för deras behandling, men med några typografiska jämkningar, samt med historiska och språkliga upplysningar vore emellertid en ganska god sak.

Det mesta af hvad den svenska medeltiden frambragt i historisk litteratur, konungalängder, kronologier, annaler och krönikor samt helgonhistorier, har, som bekant, blifvit inrymdt i de två första banden utaf *scriptores*. Dock återstod ännu af den kyrkligt-historiska litteraturen en god del, hvilken också nu har ingått och blifvit afslutad i det tredje bandet. Det var den äldre serien af svenska helgons lif och gerningar, som blifvit intagen i det andra bandet. I det tredje finna vi nu den yngre serien, S. Helenas legend, biskop Brynjulfs så kallade *Vita* och den rika litteraturen om Birgitta och hennes dotter, för så vidt den är af betydelse för den svenska historien. Af de trettio styckena i det tredje bandets andra afdelning handla ej mindre än nio om dessa ryktbara qvinnor. Ett bland dem är äfven den ursprungliga lefnadsteckningen af den heliga Birgitta, hvilken utgifvaren af det tredje bandet sjelf uppletat i en codex på Kongl. Biblioteket i Stockholm och här för första gången låtit trycka. Ännu tre andra stycken i denna afdelning, n. 17, *ex processu canonizationis S. Birgittæ*, n. 18, *ex miraculis S. Birgittæ* och n. 21, *ex miraculis S. Katerinæ* höra till det nya, som ej var upptaget i den ursprungliga planen för *scriptores*. Till en stor del tryckas äfven de här för första gången. Återstoden af den andra afdelningens innehåll utgöres åter af sedan gammalt kända saker, af hvilka de allra flesta redan varit tryckta en eller ett par gånger förut. Det är nämligen de 9 svenska biskopskrönikorna, 2 för Upsala, 2 för Skara, 2 för Vexiö, 1 för hvart och ett af de öfriga stiften med undantag af Strengnäs', som, underligt nog, alldeles icke är representeradt i denna gren af medeltidens historiska litteratur, och slutligen Johannes Magni *Historia metropolitana ecclesiæ Upsalensis* samt några smärre anteckningar rörande organisationen och sammansättningen af svenska klostersamfund och stift.

Den andra och större hälften af tredje bandet upptages deremot uteslutande af skrifter rörande den verldsliga historien. Af dess 42 nummer eller afdelningar med icke mindre än 50 underafdelningar var endast den minsta delen af de förste utgifvarne tagen med i beräkningen för denna upplaga af *scriptores*. Detta synes nämligen endast ha varit fallet med n. 3, den bekanta, redan af Schlyter tryckta, historien om Gotland, n. 9, den redan en gång tryckta förteckningen på strider mellan svenskar och danskar 1452—1524, till en del åtminstone upptecknad af biskop Hans Brasks bekante sekreterare Johan Spegelberg, n. 10 eller utdragen ur Johannes Magni *Gothorum*

Sveonumque historia, n. 12 eller Zieglers några gånger förut tryckta berättelse om konung Kristiern den andres grymhet mot den svenska adeln och Stockholms invånare och n. 14 eller utdragen ur Saxos stora danska historia. Allt det öfriga utgöres alltså af skrifter, på hvilka uppmärksamheten senare blifvit vänd, och ha vi sålunda åtminstone på den grund skäl att lyckönska oss öfver det långa uppskofvet med fortsättningen. Åtskilligt nytt har först och främst tillkommit till de förut bekanta historiska skrifterna från vår egen medeltid. Annalerna ha blifvit ökade med fem nya verk af dylikt slag, nämligen de på Engsö funna, nu s. k. Sigtuna-annalerna, två grupper historiska anteckningar, förskrifvande sig från Stockholm och räddade till vår tid genom Celsii afskrifter, några obetydliga anteckningar ur en Vallentunas kyrkobok och slutligen utdrag ur den bekante Rasmus Ludvigssons historiska samlingar, visserligen affattade utom medeltidens gräns, men till form och innehåll helt och hållet hvilande på den gamla annalistikens grund. De fyra sistnämda verken äro här tryckta för första gången. Tvänne hittills ej tryckta skrifter rörande Magnus Eriksson, bevarade i afskrifter på Upsala bibliotek, Hemming Gads ryktbara oration mot danskarne, tryckt efter tre hvarandra kompletterande handskrifter, en bland dem ur den om vår historia högt förtjente Hogenskild Bjelkes samlingar, och två smärre skrifter, den ena rörande danskarnes härtåg 1518 mot Stockholm, af en samtida deltagare affattad på tyska och i afskrift funnen bland aflidne ärkebiskop Reuterdahls samlingar, den andra tre Upsalakanikers berättelse om Stockholms blodbad (redan en gång förut tryckt), fullborda samlingen af dessa nytillkomna svenska verk af historiskt innehåll. Men den vida större delen af tredje bandets förra afdelning (s. 87—341) upptages af utdrag ur främmande skrifter, som beröra Sveriges historia under medeltiden, allesamman, med det undantag vi nyss nämde (utdragen ur Saxo), ej upptagna i den ursprungliga planen. Ur flera än 70 skrifter har utgifvaren här samlat mer eller mindre utförliga, mer eller mindre vigtiga, excerpter och sorgfälligt ledsagat dem med kommentarier: utan tvifvel ett ganska mödosamt arbete. Till dessa här intagna excerpter kommer dessutom en ytterligare samling, som är gjord eller bör göras för det fjerde bandet. En af de vigtigaste platserna bland dessa utländska källskrifter intaga naturligtvis de danska annalerna och krönikorna. Den svenska medeltidsannalistiken är, såsom bland andra den tyske historikern Schäfer har visat, helt och hållet uppbygd på de danska annalernas grund; det är grenar, som inympats på en främmande stam. Också är det bland sexton svenska annalistiska verk endast två som omnämna Ansgar, två som ha en uppgift från det elfte århundradet. Fem deremot ha sin första uppgift för Sverige från 1100-talet (1144 eller senare) och dock är det nio stycken, som börja med år 1140 eller ännu tidigare. I stället ha de i början endast att bjuda på danska (eller allmänna) notiser och strö först längre fram in en och annan svensk uppgift, såsom om de första klosteranläggningarne, om Erik den heliges död o. s. v.

Under trettonhundratalet har deremot den svenska annalistiken sin blomstringstid för att redan under förra hälften af 1400-talet afmattas, så att det egentligen endast är två, som nå till 1400-talets gräns och derutöfver. Ett slags supplement till dessa svenska annaler bilda nu de danska, isynnerhet för äldre tider. Endast en bland de elfva, ur hvilka utdrag i detta band meddelas, går nämligen öfver år 1400 (Chronicum Danicum 1266—1410). Alla de öfriga stanna inom 1300-talets gräns, de flesta inom dess förra hälft. Deremot meddela de icke heller några nya notiser före 1100-talet. Mellan dessa tidpunkter innehålla de deremot åtskilligt af vigt, naturligtvis först och främst för södra Sverige och Skåne. Äfven de historieskrifvare, hvilka såsom Kristiern Pedersen, Petrus Olai, Johan Svaning, Kornelius Hamsfort m. fl. uppträdde vid ingången till och under förra hälften af det sextonde århundradet, ha ett och annat nytt att tillägga för äldre tider, äfvensom ett antal uppgifter, ehuru ej så särdeles många, för den senare tiden, Utförligare berätta om den 1400- och 1500-talets rimverk, den danska rimkrönikan och sångerna om härtågen 1497 och 1520, hvilka från dansk sida belysa de sista ödesdigra förvecklingarne mellan Sverige och Danmark under medeltidens sista årtionden.

Det är klart att vi ej gerna kunna vänta några upplysningar af vigt om Sverige hos andra folk än dess närmaste grannar på andra sidan Östersjön. Utöfver Östersjölandskapens rund nådde endast sällan det svenska namnet. En tillfällig förbindelse fann stundom ett omnämnande i ett aflägsnare folks krönikor, så t. ex. Magnus Erikssons giftermål i *Annales Mosomagenses* (från Pont à Mousson vid Maas), ett par utländska riddares besök i Sverige och deltagande i krigsrörelserna på 1340-talet, som omnämnas af en schweizisk kronist och en österrikisk rimsnidare, Peter von Suchenwirt. Sjelfva den vittre Aeneas Sylvius har några lustigt bortblandade notiser om svenska saker under 1400-talets förra hälft. Men äfven från närmare håll äro uppgifterna ofta af den flyktigaste beskaffenhet. Till en del låta de gruppera sig om vissa punkter. Så t. ex. om den äldsta missionsverksamheten i Sverige och de förste biskoparne, af hvilka ett antal här och hvar i de äldre tyska källskrifterna nämnes. Det vigtigaste bland dessa arbeten och en hufvudkälla för Sveriges historia under en viss tid är mäster Adams ryktbara redan under medeltiden i Sverige kända skrift om de Hamburgske ärkebiskoparnes gerningar, ur hvilken också vidlyftiga utdrag meddelas. Andra anknytningspunkter, ehuru af tämligen flyktigt slag, voro de svenska konungahusens slägtförbindelser med nordtyska eller slaviska furstehus; i följd af sådana ha äfven svenska namn fått ett omnämnande uti ett par skrifter (Annales Polonorum, Chronicon principum Saxoniæ, Genealogia Doberanensis, de ofvan anförda Annales Mosomagenses). Den heliga Birgitta och följderna af hennes verksamhet ha, såsom man kunde vänta, framkallat omnämnande, äfven der Sverige och svenska saker annars voro okända; två eller tre utdrag röra endast hennes person

eller hennes dotter och deras kloster (Vitæ pontificum, historiæ fundationum monasteriorum Bavariæ). Betydelsefullare äfven för historien blefvo Sveriges beröringar med hansestäderna, Meklenburg, Preussen och Lifland, hvad de förstnämnda vidkommer isynnerhet från Valdemar Atterdags och Magnus Erikssons tid. Länge äro de lübeckska krönikorna en bland de vigtigaste källorna för vår medeltidshistoria, från och med fransiskanernes läsemästare Detmars krönika, som från år 1249 börjar omnämna svenska tilldragelser och hvars författare var samtida med händelserna under senare hälften af 1300-talet och om dem har utförliga underrättelser att meddela. Den Detmarska krönikans fortsättningar ledsaga fortfarande händelserna i de nordiska rikena med anteckningar, ända tills de sjelfva upphöra på 1480-talet. Af lätt förklarliga skäl svälla dessa anteckningar betydligt ut på bredden och ökas i intresse vid sådana kritiska tider, som 1430-, 1450- och 1470-talen. Der den Detmarska krönikans fortsättare sluta, vidtager slutligen en annan lybeckare, presten Reimar Kock, som i sitt *chronicon* egnar utförliga skildringar åt de svenska tilldragelserna ända till år 1520 eller medeltidens slut, och hvars verk, delvis åtminstone, här för första gången är tryckt. I sjelfva verket upptaga dessa lybska anteckningar, hvilka omfatta en tid af 280 år (1241—1520), den drygaste delen af det tredje bandets första afdelning eller nära en tredjedel och förtjena utan tvifvel äfven i afseende på innehållets vigt den främsta platsen. Äfven de meklenburgska krönikorna ha mycket att meddela, naturligtvis mest ifrån konung Albrekts tid. I allt sex skrifter af meklenburgiskt, fyra af enbart lybskt ursprung ha af utgifvaren excerperats. Äfven några bremiske och hamburgske kronister ha ett och annat att meddela. Gå vi nu längre åt öster, finna vi i de stralsundska krönikorna ej så få anteckningar under de trettio åren 1420—1452. Derefter följa de preussiska skrifterna. Ur icke mindre än elfva sådana lemnar utgifvaren längre och kortare utdrag. Deras underrättelser om Sverige börja först år 1394 med de gotländska förvecklingarne, räcka sedan ända till medeltidens slut och derutöfver. De flesta skrifterna härstamma från Danzig, hvars stadssekreterare och borgare (Lindau, Weinreich, Stegmann) visade ett nitiskt intresse för historiska uppteckningar. Så följa slutligen de lifländska krönikorna. Om Gotland ha de åtskilligt att meddela, eljest blir det bekanta härtåget 1220, på hvilket både jarlen Karl och Linköpingsbiskopen Karl omkommo, den första beröringspunkten. Konung Magnus Eriksson uppträdde äfven i Lifland och tog till och med staden Riga i sitt hägn. Äfven denna tilldragelse, som ej synes ha blifvit utan verkan, får ett omnämnande, men efter den tiden nödgas forskaren förflytta sig ända till 1470-talet, om han ur lifländska historier vill hämta några upplysningar om svenska ämnen. Då deremot, under Sten Stures regering, lades sjelfva grunden till de i framtiden så betydelsefulla förbindelserna mellan Sverige och Lifland och de lifländska skrifterna innehålla för denna och närmast följande tid ganska utförliga upplysningar. Vid slutet af 1480-talet upphöra lik-

väl de mera sammanhängande framställningarne; enstaka uppgifter lemnas deremot fortfarande ända till medeltidens slut. En tämligen utförlig samtida berättelse af borgaren i Danzig Bernt Stegmann finnes dock särskildt om tilldragelserna i Sverige åren 1518—1520. Naturligtvis äro dessa utländska uppgifter om svenska händelser af mycket olika värde. De variera i omfång från en rad till många blad och omfatta i tiden en enda tilldragelse eller hela århundraden. Många nämna, såsom ofvan antyddes, endast i förbigående ett svenskt namn, så är t. ex., med det vigtiga undantaget utaf Adam af Bremen, fallet med uppgifterna om den äldsta svenska kyrkan; undantagsvis träffar man en enstaka uppgift, som ej är bekant från annat håll. Andra åter täfla i utförlighet och vigt med Sveriges egen historiska litteratur under medeltiden och vi vore illa utrustade för den svenska historien under tiden mellan 1350—1435, ifall vi ej egde de lübeckska krönikeskrifvarne att vända oss till. Under dessa för Sverige i många fall olyckliga årtionden inskränkte sig den historiska verksamheten till de knapphändiga anteckningar, som gjordes här och hvar i klostren, i Sigtuna, Stockholm, Vadstena, Visby. Den okände, som på 1320-talet fullbordade den äldsta rimkrönikan, fann ingen fortsättare, hela den långa återstoden af det fjortonde århundradet var rikare på inre oro och split än på litterär verksamhet. (Dertill kommer att de danska annalerna lemna historikern utan ledning från och med början af 1400-talet.) Det behöfdes en sådan utomordentlig tilldragelse som Engelbrekts uppträdande för att åter sätta pennan i hand på en svensk historieskrifvare. Midten af det femtonde århundradet utmärker sig deremot i sjelfva verket för en ganska liflig historisk författarverksamhet och Karl Knutsson har en icke ringa andel i densamma, så föga hans tid för öfrigt var egnad att uppfordra till verksamhet på detta fält. Eger sålunda vårt land inom egna gränser ganska ymnigt flödande källor för sin historia vid denna tid, blir förhållandet något sämre mot medeltidens slut, och forskaren är åter tacksam att kunna vända sig till den lybeckska historieskrifningen, som dock numera ej längre har fullt samma vigt som ett halft eller helt århundrade tillbaka.

Ännu återstå några främmande skrifter, hvilka äfven för Sveriges historia äro källskrifter och som först komma att intagas i det fjerde bandet. I främsta rummet komma de isländska sagorna i fråga, hvilka under vissa årtionden äro hufvudkällor för vår historia. Då nämligen de danska annalerna börja raden af sina uppgifter för Sverige med slaget vid Fotevig, de svenska åter i allmänhet med Erik den heliges död eller Linköpings möte, skulle hela vår föregående historia vara ett enda stort tomrum, afbrutet af några enstaka namn, om icke å ena sidan Adam af Bremen, å den andra den isländska historieskrifningen i någon mon fylde bristen, den senare på ett sätt och i en form, hvartill den svenska historieskrifningen ej kan förete något motstycke ifrån medeltiden. Till fjerde bandet sparas äfven de upplysningar, som finnas hos ryske historieskrifvare eller äro att hämta i andra aflägsnare folkslags krönikor.

Den stora samlingen af *Scriptores rerum Svecicarum medii ævi* har emellertid framskridit redan nu så långt att en allmän framställning af den svenska historiens källor under medeltiden borde kunna göras. Det skulle helt visst vara ett tacksamt arbete, äfven om det föreliggande materialet uti allmänt intresse ej kan täfla med hvad rikare och tidigare utvecklade folk ha att bjuda i sin historiska litteratur. Docenten Annerstedt gör, i fall vi icke missförstått hans ord, en antydan derom, att han i ett särskildt arbete ämnar underkasta de svenska medeltidsannalerna och kronologierna en utförligare behandling för att bestämma deras källor, inbördes förhållande och värde. Ett sådant arbete kunde ej falla uti bättre händer, dess utförande vore af stor vigt för kännedomen af vår medeltids historik och vi önska endast att dess fullbordan ej alltför länge måtte uppskjutas. De svenska rimkrönikorna har, som bekant, en tysk historiker nyligen underkastat en granskning. Äfven här torde likväl för en svensk forskare åtskilligt vara att göra. Men först igenom sådana undersökningar blir en säker grund lagd för sjelfva historieskrifningen.

Det återstår ännu att yttra några ord om sjelfva editionen af det tredje bandet, som år 1868 uppdrogs åt akademidocenten Claes Annerstedt. Det som i det hela skiljer det tredje bandet från de båda föregående ha vi redan framhållit och vi tillägga här endast att hvarje vän af den svenska historieskrifningen måste vara utgifvaren tacksam för det mödosamma arbete han åtagit sig och så väl har fullbordat, hvarigenom verket först har fått denna nya karakter. Endast den, som uppmärksamt följt med de texten ledsagande noterna och försökt att kontrollera dem, kan få ett fullt begrepp om det arbete, som har erfordrats för att samla alla dessa upplysningar, ofta ur otryckta källor. Att utgifvaren tagit sin uppgift något olika i det tredje bandets förra och senare afdelning har han sjelf i förordet framhållit. I afseende på handskriftsbeskrifningen har han i den andra afdelningen fyllt i hvad som brast, till en del genom hans föregångares förvållande, i den förra. De gjorda tilläggen gälla Johannes Magni kyrkohistoria, de båda ärkebiskopskrönikorna från Upsala och fortsättningen på Vexiö biskopskrönika och lemna dessa redogörelser nu intet öfrigt att önska. Hvad sjelfva redaktionen till tryckning vidkommer utaf handskrifter från äldre tider, så är det bekant, att i Sverige metoderna äro lika många som utgifvarne och att äfven det otänkbaraste i detta afseende kan bli möjligt. Doc. Annerstedt har lyckligtvis tillåtit sig de friheter, som nu mera öfver allt, utom understundom här i vårt land, anses som nödvändiga, och har följaktligen upplöst förkortningarne och användt skiljetecken, samt stora och små bokstäfver efter modernt bruk och derigenom gjort de läsandes ögon en verklig välgerning. Enligt förordet har han äfven trott sig kunna utbyta medeltidens i och u mot j och v, dock har han icke lyckats att iakttaga full följdriktighet eller också ledts af principer, hvilkas syfte för oss är fördoldt.

Mot urvalet af de intagna skrifterna kunna icke många anmärkningar göras. Uti första afdelningen förekomma dock under n:o 24—

30 ett antal handlingar, som strängt taget knappast förtjenade en plats i denna samling. Det är nämligen de anteckningar om kaniktionde, gengärder vid biskopsvisitationer, kloster- och kyrkoförteckningar, hvilka från olika håll här ha sammanförts. Snarare torde de då haft plats i en separatsamling af urkunder och aktstycken rörande den svenska kyrkans organisation eller fått följa såsom bihang till något af de egentliga historiska arbetena. Man ville önska sig en särskild samling *monumenta ecclesiastica*. Om grundsatserna för excerperingen af de utländska skrifterna, som angå Sverige, kunna åsigterna verkligen vara af olika slag. Sant är visserligen att dessa utdrag ej alltid kunna fria läsaren från användandet af sjelfva hufvudskriften. Ju umbärligare denna kan göras, desto större måste likväl fördelarne blifva och någon så utomordentligt stor tillväxt i omfånget är väl dock ej att befara. Återhållande har måhända på utgifvaren verkat det redan i sig sjelft stora och oformliga format, hvari alla skrifterna skulle inpassas. Vi hade emellertid önskat att en sådan skrift, som Adams af Bremen Gesta pontificum Hammaburgensis ecclesiæ kunnat intagas fullständig. Det förefaller äfven som ett och annat af de smärre utdragen kunnat göras vidlyftigare utan skada, ehuru vi äro fullt öfvertygade om, att utgifvaren gått till väga med den största urskiljning. Ett och annat mindre excerpt hade kanske hellre bort ha en plats vid någon af de stora hufvudafdelningarne, i stället för att sammanföras med åtskilligt heterogent i en särskild grupp.

För att i detalj kunna granska alla utgifvarens åtgöranden kräfdes en öfverblick öfver den andra vigtiga källan för vår medeltids historia eller diplomen, som han uti hög grad visar sig ega, men som vi ej kunna göra anspråk på. I många fall ha vi likväl lyckats följa utgifvaren i spåren och kunna intyga hans osparda möda, framför allt vid de ofta qvistiga frågorna om årtal och personer. Det är sällsynt att finna honom af brist på källor behöfva lemna läsaren i ovisshet. Ett par obetydliga anmärkningar skulle vi emellertid kunna göra. B. III 1, s. 70, not. m) skrifver utgifvaren Henricus *Slådorm*, sjelf tecknar sig i fråga varande person egenhändigt *Sledorn*, (pappershandling i Riksarkivet), såsom utgifvaren numera också sjelf skrifver namnet i Upsala Universitets Historia. B. III, 1, not.m). *Kaniken Johan af Mecheln* förekommer verkligen åtminstone på ett ställe bland diplomen. I Riksarkivet fins nämligen ett Alexander den sjettes bref af 1499 den 21 Maj, der kaniken Johan af Mecheln, innehafvare "af ett bland de fetare kanonikaten" omtalas såsom död och påfven disponerar öfver den af honom innehafda lägenheten. (Äfven denna notis har utgifvaren, såsom vi nu se, intagit i nyssnämnda universitetshistoria). — B. III, 2, 106. Enligt en vidimerad afskrift på perg. i Riksarkivet var *Karl* biskop i Linköping redan år 1308 d. 25 Mars, hvarmed utgifvarens upplysning i not. s) kan fullständigas. — B. III, 2, 117. *Laurencius* daterar enl. Sv. Dipl. n. 440 ett bref 1257 den 9 April pontificatus nostri anno XVII och räknar sålunda sitt episkopat först från 1240. B. III, 2, 163 not. c). — Med den *Karolus, primus decanus*

Scarensis, etc, som der omtalas, menas utan tvifvel den af Magnus Eriksson mycket använda Karl af Hvalstad, som 1350 den 16 Mars (Orig. i Riksark. numera tryckt) utnämnes till innehafvare af det nya dekanat, som då stiftades vid Skara domkyrka. Flera upplysningar och beriktiganden kommer helt visst fortsättningen af Svenskt Diplomatarium en gång att meddela. Att här ingå i någon ytterligare mera detaljerad granskning har ej tiden medgifvit oss. Blott ett ha vi att tillägga. Utgifvaren har i första afdelningen tryckt det under n. XI intagna aktstycket (de tre Upsalakanikernas rapport om Stockholms blodbad) efter en tämligen felaktig afskrift på Upsala bibliotek. I Riksarkivet finnes emellertid bland *Acta Historica* från Gustaf den förstes tid samma handling till sammans med några andra för öfrigt bekanta handlingar angående Stockholms blodbad med alla indicier till att vara ett originalkoncept; i alla händelser är den samtida och meddelar både fullständigare och bättre läsarter samt gör alla Hogenskild Bjelkes konjekturer öfverflödiga.

Åt en lämpligare person än utgifvaren kunde aldrig fortsättningen af *Scriptores* anförtros. Skulle emellertid andra uppdrag hindra honom derifrån, har han dock med detta tredje band lemnat ett ytterst vigtigt och välkommet bidrag till kännedomen om vår medeltid.

Emil Hildebrand.

---

7) **Upsala Universitets Historia** enligt uppdrag författad af *Claes Annerstedt.* Första delen 1477—1654; Bihang I: Handlingar 1477—1654. Upsala, Schultz 1877. 412 + 416 sid. Stor octav. Pr. 11 kr.

Nyss har Sverige firat en betydelsefull fest, helgad åt minnet af den utvidgade odling, för hvilken en grund lades, då för fyra århundraden sedan rikets första högskola inbjöd landets söner att vid sitt moderliga sköte finna näring för sina kunskapsbegär. Från när och fjerran infunno sig fremmande lärde för att betyga festens storartade betydelse och bära vitne om det intresse, hvarmed flera bland Europas äldre universitet åsett utvecklingen hos sin yngre syster. Att hon å sin sida lifligt erkänt sitt fosterlands stora förbindelser till hennes föregångare utomlands, detta var hon sjelf i bästa tillfälle att ådagalägga, då hon nu ville tälja sin egen historia och derföre också drog sig till minnes berättelserna om den tid, då vetenskapen icke egde något erkändt hem inom svenska landamären, då vetandet liksom en utländsk vara endast undantagsvis infördes i landet och då svenske män måste färdas till Paris eller till Prag, till Erfurt, Rostock, Leipzig eller Greifswald för att komma i tillfälle att studera och in-

hösta de kunskaper, som ansågos mer eller mindre behöfliga för ernåendet af högre platser i kyrkans, om ock icke i statens tjenst.

Berättelsen härom utgör inledningen till Upsala högskolas egen, märkliga historia, hvilken sedan minnesfesternas ståt längesedan blifvit glömd, skall tala betydelsefulla ord till slägte efter slägte, icke blott om vetenskapernas lysande segrar, utan ock om det mödosamma men trägna och trogna arbetet under ofta mörka skiften, hvilket förberedt odlingens säkra om ock långsama framsteg.

För att i någon mån lemna ett begrepp om den ståndpunkt, till hvilken universitetet i Upsala bragt de skilda vetenskaperna efter 400 års förlopp, hade åtskillige bland dessas representanter framlagt en ganska betydande samling skrifter af allehanda slag. Kanske hade någon, med afseendet fästadt på *historiens* nuvarande målsmän vid universitetet, väntat att se denna vetenskap tillförsäkra sig en större uppmärksamhet vid jubelfesten, än som skedde. Nu står docenten C. Annerstedts "Upsala Universitets Historia" temligen ensam,[1]) men under sådana förhållanden kan man med så mycket större glädje erkänna att detta verk icke blott är en ypperlig festskrift, — hvartill det väl närmast var afsedt, — utan äfven skall, så långt svenskt språk läses, bära vitne om det på djupet gående arbete, som utmärker den vid universitetet uppammade historiska skolan.

Det saknas icke förberedelser till en historia om Upsala universitet, men de beröra merendels senare tidrymder. Sålunda begynna T. Norlins "Bidrag" icke förr än 1593 och sträcka sig intill 1637 och de talrika monografier öfver vissa delar af nordisk universitetshistoria, som finnas införda i den af de nordiska universiteten åren 1854—1864 utgifna tidskrift, omfatta likaledes yngre förhållanden. Köpenhamns och Lunds universitets historier hafva, såsom bekant, blifvit utförligt bearbetade, och vid deras sida framträder nu första delen af det arbete, hvarpå vi fästa våra läsares uppmärksamhet.

Första. kapitlet omfattar medeltiden. Det okunnighetens mörker, som under största delen af denna tid ännu hvilade öfver både klerker och lekmän, genombröts väl stundom af en eller annan ljusstråle, men skingrades icke. Sent grydde dagen. Det gamla yttrandet att "solen skiner till oss ifrån andra länder" hade just här sin fullaste tillämpning. Den vigt för detta tidehvarfs lärdomshistoria, som våra landsmäns resor till och vistelse vid utländska universitet eger, har bjudit förf. att deråt egna en omsorgsfull uppmärksamhet. Först inemot slutet af tolfhundratalet blir svenskarnes besök i fremmande länder för studiers idkande något mera regelbundet. De samlade sig till en början såsom naturligt var vid högskolan i Paris och erhöllo

[1]) Till festen författades af docenten O. Alin en uppsats "Om Svenska Rådets sammansättning under medeltiden", 31 sid., pr. 75 öre, och af rikets erkebiskop, A. N. Sundberg ett äreminne öfver universitetets förnämste grundläggare, erkebiskopen Jakob Ulfsson, 75 sid., pr. 1 kr. 50 öre. Samtidigt utgåfvos och tillegnades universitetet J. v. Engeströms och G. J. Ehrensvärds memoirer, redigerade af doc. E. V. Montan. Vi skola i nästa häfte meddela en anmälan af dessa skrifter.

dertill åtskilligt understöd ifrån hemlandet. Då pariser-universitetets matriklar icke såsom åtskilliga andra blifvit offentliggjorda, har förf. (sid. 9—10 not.) meddelat en förteckning, från flera håll sammanletad, på de svenskar, som studerat i Paris — "så vigtigt synes honom hvarje spår af denna beröring". 33 personer namngifvas, bland hvilka den förste är Bryniolf Algotsson, biskop i Skara 1277—1317, och den siste Ingolfus, decanus Upsaliensis 1501. Då det såsom förf. sjelf visat, torde vara nödvändigt för en riktig uppfattning af vår äldre odlingshistoria att söka göra dessa uppgifter så fullständiga som möjligt, meddela vi här några tillägg dertill.

De studerande, hvilka voro i åtnjutande af kyrkliga beneficier, egde tillstånd att bibehålla dessa under sin vistelse vid universiteten, och dermed var åter den universitetens rättighet beslägtad, att årligen till påfven öfversända en s. k. "rotulus" eller lista på sådana medlemmar, som anbefaldes i hans gunst vid utdelandet af lediga prebenden, kanonikat el. d. I en sådan lista för 1349, insänd till påfven Clemens VI ifrån universitetet i Paris, uppräknas (enligt P. A. Munchs afskrift ur påfliga registr. i Vatikanen),

Simon Ödstensson	från	Linköpings	stift,
Jonas Nilsson	»	Lunds	»
Ulf Gislason	»	Upsala	»
Håkan Jonsson	»	»	»
Mathias Laurensson	»	»	»
Conrad Conradsson	»	Åbo	»

Desse, af hvilka de tvenne sistnämnde återfinnas i förf:s arbete, blefvo också vederbörligen hugnade med det begärda, sannolikt allför väl behöfliga understödet.

Ur en annan källa, hvilken af lätt förklarliga skäl likaledes hållit sig undan för förf:s uppmärksamhet, kan denna förteckning ytterligare ökas. Det är en liten finsk brochyr, hvars titel: *"Olavi Maununpoika Pariisissa ja Suomalaisten opinkäynti ulkomailla keski-aialla"* lär betyda att den handlar om sedermera åbo-biskopen Olai Magni vistelse i Paris samt om finska studerande vid utländska universitet[1]). Hvad som gör detta arbete af herr prof. Y. Koskinen i någon mån tillgängligt för oss svenskar, är de på originalspråket (latin) meddelade utdragen ur unversitets-matriklarna. Vi erfara der att då den s. k. engelska nationen i Paris den 21 Sept. 1426 sammanträdde för att välja kassaförvaltare ("receptor"), utsågs dertill magister Jacobus Petri de Rode, sannolikt en anförvandt till den Petrus Rodh de Abo, som, enl. förf. sid. 10, valdes till rektor 1416.

Följande år, 1427 skedde en stor "determination", hvarmed menades inom den filosofiska fakulteten ("faculté des arts") ett slags disputationsakt, som föregick baccalaureats-examen[2]). Dervid förekommo "under mgr Bernardus de Emeda" (sannolikt såsom præses) följande

[1]) Bil. 5 upptager finska studenter i Leipzig 1409—1598.
[2]) Budinszky: Die Universität Paris und die Fremden an derselben im Mittelalter, sid. IV, not. 3.

finnar: Johannes de Reym, Henricus Nicolai, Gregorius Hafuerland, Severinus Holst, Benedictus Olai, licentiaten Conradus Henrici samt den af förf. omnämnde Olaus Magni, hvilken innan han återvände till sitt land för att der en gång intaga sin höga plats bland kyrkans fäder, hade spelat en ganska framstående roll vid det fremmande universitetet. Än valdes han till nationens procurator, än till dess skattmästare (under en tid då nationens kassa synes hafva varit alldeles uttömd och all dess egendom bestod i böcker.) Tvenne gånger uppsteg han, såsom förf. visat, till den höga värdigheten af universitetets rektor.

År 1432 nämnes Johannes Magni ifrån Åbo såsom determinant och derefter märka vi följande:

Sept. 1449—Sept. 1450.	Andreas munk	ifrån	Åbo	stift	licentiat.
1450—1451.	Henricus Frees	»	»	»	
1455—1456.	Magnus Nicolai	»	»	»	baccalaureus.
1468—1470.	Henricus Kanuti	»	»	»	licentiat.
1471—1472.	Johannes Danielis	»	»	»	»
1472—1473.	Laurentius Michaelis	»	»	»	baccalaureus.
» — »	Conradus Svart	»	»	»	»
1484—1485.	Johannes Olavi	»	»	»	»
1485—1486.	Hervid (Arvid) Kork	»	»	»	»
1488—1490.	Laurentius	»	»	»	»
» »	Paulus Linguonis	»	»	»	»
» »	Henricus de Svecia	»	»	»	»
» »	Laurentius Ragvaldi	»	»	»	licentiat.
samt 1489—1490.	Henricus Nicolai	»	»	»	magister.

De fleste ibland desse hafva sedermera intagit framstående platser inom den svensk-finska kyrkan.

Efter att hafva sysselsatt sig med våra landsmäns studier i Paris öfvergår förf. till några andra fremmande högskolor och nalkas slutligen den tidpunkt, då det vardt ljus i högre mening äfven i vårt land och då vår odlings vanskötta tegar skulle småningom bringa i dagen prof på sin bördighet. Mycket af historiskt värde har förf. i denna sin inledning meddelat, som upplifvar intresset att fortsätta studiet af den digra volymen. Författarens lätta och angenäma stil bidrager till att göra läsningen serdeles underhållande.

Ehuru flera gånger under 1400-talet planer förehades till att inom vårt land grundlägga en högskola, kommo dessa icke till verkställighet förr än det inre tillståndet efter slaget vid Brunkeberg blifvit åtminstone för en kortare tid lugnt och sålunda tillät de maktegande att egna sin omvårdnad åt denna stora angelägenhet. Omsider utverkades påfvens tillstånd att i Upsala anlägga ett universitet efter samma mönster, som det i Bologna. Det var af Jakob Ulfsson och hans suffraganer samt Sten Sture och rikets råd som Upsala universitet d. 2 Juli 1477 fick mottaga sina första privilegier. I den brådska "för andra riksens ärenders skuld", hvarmed dessa privilegier utfärdades, blef tillkännagifvet att de skulle närmast likna dem, som konungen af Frankrike gifvit högskolan i Paris, ehuru, så-

som nyss nämndes, påfven hänvisat till Bolognas privilegier, men oaktadt dessa båda universitet voro, såsom förf. säger "typer för alldeles motsatta rigtningar i universitetsväsendets utveckling," hade detta förhållande icke tid att utöfva någon betydelse, alldenstund det icke dröjde länge innan verksamheten vid Upsala universitet för en tid blef undertyckt. Dessförinnan hade dock lifvet pulserat med friska slag. Ett ojäfaktigt vitnesbörd härom har förf. funnit i de märkvärdigt rikhaltiga anteckningar, som blifvit gjorda af gotländingen Olaus Johannis, hvilken vistades vid akademien alltifrån dess stiftelse till år 1486. Denne man, hvilken vi hafva att tacka för nästan de enda närmare underrättelser om universitetets tidigaste verksamhet upptecknade de föreläsningar han åhörde, och har derigenom en literatur uppstått af det betydelsefullaste slag för vår bildnings historia. Erici Olai, historieskrifvarens, föreläsningar i teologi samt utläggningar af den hel. skrift, Andreas Brusens och Petri Olai framställningar af Aristoteles' filosofi och fysik m. m. äro sålunda ännu bevarade och likaledes en den tiden allmänt begagnad handbok i astronomi. Denna sistnämnda vetenskap hade dessutom en värdig representant under början af 1500-talet i vadstenamunken Petrus, astronomen. En ganska märklig urkund rörande denne man, hvari erkebiskop Jakob söker stilla klostrets oro öfver att munken utsträckt sina forskningar utom religionens gränser, meddelar förf. efter en afskrift i Upsala bibliotek. Originalet härtill är tillgängligt i riksarkivet, men skiljaktigheterna mellan detta och den begagnade afskriften äro obetydliga och ligga till största delen i ortografien.

Naturligtvis hvarken vilja eller kunna vi här följa författarens arbete steg för steg, utan måste inskränka oss till en ganska flygtig framställning, hvars hufvudsyfte är att hänvisa läsaren till sjelfva arbetet.

Ehuru förf. söker så mycket som möjligt förklara Gustaf den förstes vanvårdnad om den nya högskolan, genom att visa huruledes hans mägtiga ande och kraftiga hand måste vända sig åt andra håll, då ju "riket måste räddas innan det kunde uppfostras," medgifver han dock att denne konung verkligen varit i tillfälle att ådagalägga större nit i denna riktning. Måhända skall man ock förr eller senare kunna förete bevis på att Gustaf oftare än man hittills förestält sig haft ögonen öpna äfven för denna angelägenhet och verkligen haft för afsigt att från utlandet anskaffa lärare till skolans återupprättande. Att dock detta icke skedde är det sorgliga factum, som bar bittra frukter då marken började svigta under reformatorernas fötter och konung Johans liturgiska ifver bröt ut i förföljelser mot hans alltför underlägsna motståndare vid universitetet.

På sitt yttersta lofvade väl Johan att återupprätta akademien, men döden korsade hans plan och det var till rikets råd samt hufvudsakligast till 1593 års kyrkomöte, som professorerne och de studerande fingo rigta sina förhoppningar. Rikets arffurste, hertig Carl, och dess råd kunde med den sorgligaste sanning framhålla huruledes

"genom den split och oenighet som på några år i religionen här i vårt kära fädernesland Sverige varit hafver, den academia i Upsala blifvit om intet och förfallen",[1]) men underhandlingar med tronföljaren måste föregå innan frågan kunde anses afgjord. Följden blef omsider 1595 års privilegier med åtföljande underhållsbref, hvarigenom man vågade hoppas på en ljusare framtid. Det dröjde dock länge ännu innan det profetiska jublet, som uttrycktes i de bekanta orden: "nu är Sverige blefvet *en* man" kom att innebära en sanning. Den tid, som nu närmast följde och som räckte ända fram i Gustaf Adolfs dagar, var en jäsningens ofredstid, då universitetets historia blef af den största betydelse för landets egen, ithy att stridsfrågorna icke längre rörde sig uteslutande inom skolväsendets gränser, utan utöfvade sitt inflytande på den inre politiska ställningen i landet. I striden mellan Johannes Rudbeckius och Johannes Messenius lyfte jesuitismen ännu en gång sitt hufvud och en snart sagdt vanvettig ilska bröt ut, under de åtskilliga uppträden, som egde rum mellan de akademiska fädren. Huru sorgligt än detta kapitel i universitetshistorien måste förefalla hvar och en, som hyser höga tankar om lärdom och vetenskap, så följer man dock med det lifligaste intresse författarens skildring häraf, framställd som den är i en i många afseenden ny belysning, och att man har härför mycket att tacka förf:s framställningskonst är visst, ty annars torde man lätt nog kunna ledsna vid det till otrolighet upprepade käblet mellan de akademiska lärarne, som ständigt lågo hvarandra i lufven, och detta snart sagdt icke alltid i endast figurlig bemärkelse. Det skulle gå långt innan den store vetenskapernes befrämjare Gustaf Adolf kunde hota att med sin hand draga sista stödet undan detta universitet, men förvånas deröfver kan man väl egentligen icke. En dylik hotelse hade redan hans fader låtit höra, och verkstälde den äfven i viss mån. Det spända förhållande, som rådde mellan presterne och konung Karl, hade, enligt Messenius, den följden att professorerne i Upsala, som stått i spetsen för oppositionen, beröfvades sina privilegier, i det att konungens sekreterare, Erik Göranson Tegel, i list och förslagenhet en värdig son till sin fader, narrade d. v. rektoren att utlemna privilegierna, föregifvande att konungen ville förbättra och bekräfta dem. Detta skedde 1607 och på den riksdag, som förklarade Gustaf Adolf myndig, 1611, nödgades man bönfalla om att återfå de undanhållna urkunderna. På samma gång framställdes äfven begäran om att en kansler måtte för universitetet tillsättas samt en ofta upprepad anhållan om anläggandet af ett tryckeri i Upsala. Med skäl kan man förvånas öfver att denna sista, för ett universitet så vigtiga fråga, blifvit så länge åsidosatt. Sedan den gamle ifrån Lübeck inkallade boktryckaren Georg Richolff lemnat Upsala, der han åren 1540—1 vistats för att under öfversättarens, Laur. Petri ögon utgifva sin prydliga foliobibel, hade ingen boktryckare funnits vid universitetet, hvilket naturligtvis

[1]) Bil. 10, sid. 24.

utöfvat ett hämmande inflytande på den vetenskapliga verksamheten. År 1604 begärde Upsala stifts presterskap bland annat äfven att ett tryckeri skulle få anläggas, men Karl svarade i en ganska afvisande ton att "H. F. N. förskrifvit en boktryckare... men att trycket intet blifver befordradt det är Arvid Svans och Ture Jakobssons skuld, och är fördenskuld intet orätt att de svara dertill"[1]). Samma klagan upprepades äfven i det märkliga inträdestal, professor Johannes Rudbeckius höll nyssnämnda år, och då professorerne året derpå upprepade sin anhållan härom, lemnades den länge af konungen utan svar, till dess han slutligen lät dem förstå att "en boktryckare var inbestäld och att den som trycker svenska och tyska kan alltför väl äfven trycka latin" (sid. 128.) Slutligen skänkte Gustaf Adolf år 1613 till universitetet både kronans och stockholms-boktryckaren Andreas (ej Anund) Gutterwitz' tryckeri, men att tryckeriet icke ens då, såsom förf. menar, kom till stånd utan först ännu ett par år senare, synes framgå deraf att Kammar-Kollegium måste år 1615 påminna domkyrkosysslomannen om att af domkyrkans inkomster "låthe bygge skårstener, bäncker och hvad mere, som i prenterij af nödenn ähr"[2]).

I slutet af fjerde kapitlet skildrar förf. utnämnandet af universitetets förste kansler, Johan Skytte, den af honom stiftade professuren (1622) samt Gustaf Adolfs kungliga gåfva af en del af gustavianska arfvegodsen, genom hvilka universitetet kan sägas i visst afseende hafva blifvit födt på nytt. Det var väl också icke endast denne konungs hjeltedater utan jemväl hans varma och mäktiga kärlek till lärdom och vetenskap, som förmådde en bland hans efterträdare på thronen, att bestämma *hans* födelsedag till högtidsdag för den lärde akademi, som borde "utsprida och upphöja äran och minnet, samt sjunga stora mäns lof, som dels styrt, dels tjent och frälsat fäderneslandet". Universitetets ekonomi, som hittills varit alltid bekymmersamt dålig, blef genom denna gåfva så förbättrad och upphjelpt, att det numera kunde "med lättadt sinne och stärkta krafter egna sig helt åt sin stora uppgift".

Denna donation, som lemnade för år 1624 den betydliga afkastningen af 14,150 daler, efterföljdes af 1625 års privilegier och af de ett år senare utfärdade konstitutionerna. Professorernes ekonomiska ställning blef dock åter tillfälligtvis något försämrad genom den myntreform, som infördes 1624, då man nämligen började prägla kopparmynt, hvilket snart med metallen föll i värde. Detta missförhållande blef dock genom konungens visa omsorger åter afhjelpt (sid. 237).

En af professorerne skulle utom sin akademiska syssla äfven förestå universitetets bibliotek, men då förf. säger (sid. 265) att orsaken, hvarföre konungens befallning (1628) om upprättandet af en katalog

[1]) Bil. 21, sid. 55.

[2]) Se Klemmings "Försök till historia om Sveriges Boktryckerier", hvarest åtskilliga hit hörande handlingar finnas tryckta.

öfver boksamlingen icke blef åtlydd.[1]) sannolikt varit den, "att ingen lön fans anslagen åt bibliotekarien", ligger häri ett förbiseende af ett bref från kansleren Skytte till prokansleren, erkebiskopen Kenicius, hvari bland annat läses: ".... Hvad nu Bibliothecarii lhöns förbättring wedkommer efter Bökerne nu äre fleere ähn som tilförenne, så oansedt att universitetets peninger äre wäl disponerede, lijkväl kan honom ännu bestås femptijo daler, så at summan blifwer Etthundrade femptijo daler. Detta hafwer iag edher till wänligit swaar icke welet underlåta, och befhaler eder etc.. Aff Stockholm den 31 Octob. 1627"[2]).

Ehuru, såsom sades, universitetslärarnes ställning af den hugstore konungen blifvit i så hög grad förbättrad, kunde detta dock icke på något märkbart sätt bidraga till återställandet af frid och endrägt dem emellan. I synnerhet intager domprosten Wallius i detta afseende en mycket framstående plats och gamla scener i konsistorium förnyades genom hans försök att göra sig till herre öfver hela universitetet, hvarom förf. lemnar en utförlig skildring (sid. 226—230) och till ytterligare upplysning härom har han bland bilagorna (N. 94) intagit en odaterad och efter concept meddelad skrifvelse från teologiska fakultetens ledamöter till rikets råd "för att besvara Wallii klagomål öfver att hans medbröder förhindrat mag. Eskilli Petræi promotion till teologiæ doktor". Hvad nu skildringen af denna tvist angår, så föreligger en annan källa, icke endast ett utkast, utan, såsom det påstås, afskrift af det *original*, dateradt d. 28 Okt. 1628 (hvilket år äfven af förf. angifves) och undertecknadt af Johannes Canuti Lenæus decanus, Jonas Magni Vex. och Olaus Laurelius, hvilket blifvit till vederbörande insändt[3]).

Hvad särskildt beträffar historiens studium vid denna tid, framhåller förf. såsom belysande i detta fall, den allmänt begagnade lärobok, som Jonas Magni år 1622 utgaf med titel: "Synopsis historiæ universalis". "Den är ej annat" — säger han sid. 246—247 — än ett efter den då öfverallt gällande indelningen af historien i de fyra stora verldsmonarkierna uppstäldt register utan inre eller yttre samband, som blott har uppgift att för inproppande i minnet uppräkna de vigtigaste regenter och händelser"... "För uppställningen och behandlingen är det betecknande, att historien intill Karl den store upp-

---

[1]) I ett af konungens bref. dat. Würzburg d. 6 November 1631 säges... "dass Wir aus sonderlicher, gnädigster Neigung unserer Academie Upsal die allhie aufm Schloss verhandene Bibliothek mit aller Zubehör, wie dass Nahmen haben mag, gnädigst geschenket und *zu deren Behuf unseren Hof-Prediger Magister Johan solche zu registriren* und *darauf obacht zu haben* gnädigst anbefohlen etc...." (Tryckt jemte några drottning Christinas bref rörande samma ämne i "Anonymi (= Andreæ Norrelii) In Bibliothecæ Upsalensis Historiam (auctore O. Celsio)..., Stricturæ". Ups. 1746.)

[3]) Efter afskrift i 2 bandet af den i K. Vet. Akademien förvarade Bergianska brefsamlingen, hvilken lifligt rekommenderas till en och hvar, som sysselsätter sig med svensk lärdomshistorin.

[2]) Bergii ofvan anförda brefsamling, V, (sid. 436—448.)

tager dubbelt så stort utrymme, som den följande intill Karl den femte, och att historien om imperium Græcorum handlar blott om Alexander den andre, men förbigår det egentliga Grekland, dess frihetsstrid och bildningshistoria. I den lofvärda afsigten att erindra om den svenska historiens kronologiska hufvuddrag, inflickas de svenske regenterna på behöriga ställen men då förf. står på Johannis Magni ståndpunkt, är det lätt att förstå hvad följden häraf skall blifva. Redan vid den assyriska furstelängden inskjutes dessa uppdiktade representanter för den fornjoterska ätten, af hvilkas inlärande våra förfäder skulle hemta lust för det historiska studiet. — Efter denna nedslående syn är det med sann tillfredsställelse man i nästa tidehvarf vänder sin blick till Paulini och Loccenii historiska arbeten".

Förf. har i denna del fört sitt arbete fram till 1654 — det år, då drottning Christina nedsteg från thronen, och den store rikskansleren i grafven. Den sistnämndes verksamhet till universitetets bästa sammanfattar han slutligen i dessa vackra ord: "Det är ej blott en ära att hafva egt en sådan kansler, deri ligger ock en förpligtelse för framtiden att såsom han aldrig ett ögonblick svigta i plikters uppfyllande och att alltid tänka och våga det som är stort och ädelt. Det var genom män af sådan anda, som ett litet folk och ett fattigt land kunde skära oförvissneliga lagrar".

Det är naturligt att ett verk af detta slag snart sagdt på hvarje dess blad skall lemna de yppersta bidrag till tidens sedemålningar och vi hålla förf. räkning för att han haft blicken öppen äfven för hvad som dit hör. Utrymmet tillåter oss icke att här mer än i andra afseenden ingå i detaljer, hvilket vi, såsom ofvan yttrats, icke haft för afsigt. Vi äro förvissade att de, hvilka läst förf:s arbete eller följa vår hänvisning till detsamma, skola med oss vitna att det inom vår lärdomshistoria liksom äfven inom vår rent historiska literatur intager den plats, som man gerna vill tillerkänna skildringar af våra dyrbaraste, fosterländska minnen.

—*rst*—

8) **Sverges Traktater med Främmande Magter** jemte andra dit hörande handlingar utgifne af *O. S. Rydberg.* Första Delen. 822—1335. Stockholm P. A. Norstedt & Söner, 1877. Stor octav. 637 sid. Pr. 25 kr.

I allmänhet är det mindre svårt att verkställa en granskning af en utarbetad historisk skrift, än af en utgifven samling af urkunder. Redaktionen af ett arbete af sistnämnda slag förutsätter nämligen mycket arbete i det tysta, många öfverläggningar och hufvudbry, hvarom aldrig ett enda ord meddelas läsaren, men som dock röjas i

den planmässighet och klarhet, som endast småningom kunnat utveckla sig ur all början sväfvande ovisshet. Granskaren är skyldig att, om han är vän af samvetsgrannhet, så mycket som möjligt söka att arbeta sig fram på samma väg, der utgifvaren af ett dylikt verk gått förut, och att underkasta sig till en del samma möda som han. Vida beqvämare är visserligen att, alldenstund inga absolut gällande lagar ännu blifvit gillade och stadfästade för utförandet af dylika arbeten utan stridiga principer lätteligen kunna tänkas råda, förringa värdet af de grundsatser en utgifvare följt och, för att få kritiken i gång, ställa sig på alldeles motsatt sida. Metoden har, såsom enkel och beqväm, blifvit använd. Hvad först *valet* af de meddelade urkunderna angår, löper utgifvaren ofta fara att höra det recensenten, för sin alldeles enskilda del, t. ex. saknar intresse för en eller annan ibland dem, hvilken således naturligtvis icke bordt meddelas. Om den form, hvari utg. låter urkunderna framträda, ja öfver den typografiska anordningen kan man ju vidare alltid ha något att säga och mera ju mindre man känner sig hugad att granska den betydelsefullaste delen af arbetet, den historiska kritiken, den *sanning*, som sofrats i arbetets eld.

Att det verk, för hvilket vi här skola söka att i korthet redogöra, väl skulle kunna uthärda en granskning af mera genomgående slag, än den vi kunna lemna, erkänna vi villigt. Vi hafva dock trott det vara vår skyldighet att icke fördröja anmälan af ett verk, som i mer än ett afseende ådrager sig inom och utom vårt land en väl förtjent uppmärksamhet.

Om vi begynna med att taga i betraktande den afdelning af föreliggande traktat-verk, som behandlar vårt fosterlands förhållande till påfvestolen, så möta oss först såsom en inledning de bullor, hvilka "beteckna icke blott början af den romerska hierarkiens välde i Sverige, utan äfven detta rikes införande vid kyrkans hand i de europeiska staternas samfund". Kristendomens första strålar inom vårt folks lif framkalla den historiens morgongryning, som drifver sagans nattliga gestalter på flykten. Christi första bekännare i vårt land träda i ställe fört den yngre jernålderns folk, som dock endast motvilligt och långsamt lemnar sin plats. Historien länkar sin kedja till arkeologiens. Vi föras tillbaka till det mest afgörande skedet i vårt folks utveckling, då de europeiska staternas nya civilisation af missionärer föres in i landet, då ett samhälle, en stat, som aktas af andra makter, växer upp der förut endast herskat oordning och barbari. I de första offentliga urkunder, i hvilka vårt folk omnämnes, kan man icke vänta sig att finna en traktat i egentlig mening, der det gäller att ordna de inbördes angelägenheterna mellan tvenne hvarandra motsvariga stater, utan fast heldre blott en vänlig kallelse af modren-kyrkan att genom hennes bemedling föras fram på historiens skådeplats, der först staterna träda i närmare beröring med hvarandra. Att låta ett verk, sådant som det föreliggande, utgå ifrån denna tidpunkt är således ingenting annat än att börja med början.

Redan vid den första urkunden, hvari påfven Paschalis I gaf erkebiskopen i Rheims Ebo uppdrag att i norden utbreda christendomen, med hvilken urkund äfven Svenskt Diplomatarium öpnar sin samling, är utg. i tillfälle att visa huru en revision af de historiska källorna är af nöden. Det är här först frågan om tidsbestämmelsen för denna den äldsta oss rörande urkund, som i Sv. Dipl. hänföres till den utsträckta tidrymden 817—824 men här med all sannolikhet bestämmes till år 822, i enlighet med hvad redan Jaffé föreslagit, men på grunder, som här särskildt framdragas. Såväl denna som flera följande bullor äro aftryckta efter Cesars "Triapostulatus Septemtrionis" — en bok, hvaraf endast tre exemplar numera äro kända —, der en vida bättre redaktion förekommer än i den källa, som för Sv. Dipl. användts. Äfven mot helt unga editioner råkar utg. i afseende på dessa bullor i strid.[1]) Så t. ex. har A. D. Jørgensen i "Den Nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling" hänfört Gregorius den fjerdes stadfästelsebulla för Ansgarius såsom erkebiskop i stiftet Hamburg, till år 831, men herr R. har på grund af anförda skäl ansett den böra förläggas till följande år. (Sv. Diplom. har 835.) Denna bulla intager, såsom bekant, första rummet bland de urkunder, som röra den betydelsefulla frågan om hamburg-bremenska stiftets förhållande till kyrkan i Norden, och har ådragit sig en ökad historisk ryktbarhet derigenom att en förfalskning af densamma fått anseende af äkthet, och derigenom utöfvat ett stort inflytande i den nordiska kyrkans annaler. Denna falska akt förvaras ännu i original i Hannover och kan dessutom läsas i Sv. Dipl. N:o 3. Hr R. har här åter begagnat Cesars ofvannämnda arbete, alldenstund texten der "är helt och hållet fri från de tendentiösa uteslutningar och interpolationer, som karakterisera det falska originalet och äfven till en

[1]) Detta är dock ingalunda fallet endast med bullorna. Bland de många exempel, som i detta afseende kunna hemtas äfven ifrån andra handlingar, anföra vi här endast följande: D:r Höhlbaum har i det år 1876 utgifna 1:sta bandet af Hansisches Urkundenbuch hänfört (sid. 161) den odaterade skrifvelse, hvari "Birger Jarl, förnyande det af konung Knut och h. Henrik af Sachsen slutna fördraget, beviljar Lübeckarne betydliga friheter i Sverige" (N:o 94 hos R.) till slutet af år 1252 (circa), men herr R. har (sid. 198—199) visat sannolikheten af att den i urkunden omtalade "misshällighet, som varit på väg att utbryta mellan Sverige och Lübeck 'propter marinos transgressores qui pacis foedera turbaverunt' hänsyftar på det öfvervåld, som blifvit begånget mot svenska fartyg af Lübeckska fribytare". Då nu detta skett under den fejd som pågått mellan Lübeck och k. Erik Plogpenning i Danmark, som åter föranledt oenighet mellan Norge och Lübeck, hvilken undanröjdes genom ett konung Håkans förlikningsbref af den 6 Okt. 1250, så torde Birgers traktat kunna hänföras redan till detta eller senast det följande året. På samma gång anmärka vi att då d:r Höhlbaum anför Birger Jarls bekräftelsebref å privilegier för Lübeck såsom en månad yngre än samme jarls privilegiebref för Hamburg (N:o 565 o. 566), har han försummat att göra den iakttagelse, som herr R. meddelar sid. 215, att nämligen "Hamburgarnes sändebud anhållit om *samma* privilegier som Lübeckarne fått sig beviljade, men de derpå följande stipulationerna äro på det hela ordagrant lika lydande med dem, som förekomma i det här i fråga varande af Birger Jarl för Lübeck utfärdade privilegiebref." Detta måste således vara äldre och hänföres derföre af herr R. till 1256—1260. Höhlbaum har origtigt 1261. —

del förekomma i den förfalskade texten af såväl Ludvig den Frommes stifteleeurkund för hamburgska erkebiskopsdömet som Nicolaus I:s bulla till Ansgarius angående de hamburgska och bremiska stiftens förening". (Sid. 10.) Såsom bevis på denna förfalsknings stora betydelse anföra vi vidare utg:s egna ord: "Innehållet af afvikelserna i dessa urkunder och äfven i de på motsvarande ställen förfalskade Vitæ Anskarii et Rimberti är följande: 1) legationen uppdrages icke af påfven åt Ebo och Ansgarius gemensamt utan åt den senare ensam, och icke blott åt honom personligen utan äfven åt hans efterträdare; Ebos delaktighet i legationen och verksamhet för det nordiska missionsverket skulle nämligen utplånas för att åt den hamburg-bremiska erkebiskopen bevara skenet af en uteslutande förtjenst och från början odelad myndighet; 2) åt Ansgarius och hans efterträdare tilldelas det påfliga vikariatet; och slutligen 3) beträffande området för den hamburgbremiske erkebiskopens verksamhet och myndighet i de nordiska länderna heter det: in omnibus circumquaque gentibus Danorum Sveonum *Norvehorum*, *Farrie*, *Gronlondan*, *Halsingalondan*, *Islondan*, *Scridevindan*, Slavorum, *nec non omnium septentrionalium et orientalium nationum*, under det att den ursprungliga texten lyder: in omnibus circumquaque gentibus Sueonum sive Danorum, nec non etiam Slavorum, vel in cæteris ubicumque illis in partibus constitutis divina pietas ostium aperuerit".

Genom att sålunda låta kritiken ränsa dessa bullor från de falska tillägg och förändringar, som länge förhållit den historiska sanningen, har utg. lemnat ett material, hvilket hädanefter historieskrifvaren kan med tillit använda. Icke alltid har det varit honom möjligt att bortsopa falsarierna och låta de äkta handlingarna framträda i sitt ursprungliga skick, men äfven under sådana förhållanden har han upplyst mycket, som varit höljdt i mörker. Den urkund t. ex., hvarigenom "kejsar Ludvig den Fromme upprättade erkekiskopsdömet i Hamburg till stöd för kristendomens utbredande i Norden" (n:o 4) dat. d. 15 Maj 834, innebär väl åtskilliga tecken till en oäkta omarbetning, men utg. dels visar huru antagligt det är att en äkta text verkligen funnits (sid. 19) dels framhåller de två anledningarna till dess förfalskande, nämligen (sid. 20) "det ena att gendrifva Cölns anspråk (på metropolitanrätt), hvilket framkallade den utförliga historiken af det hamburgska stiftets uppkomst, för att derigenom bevisa dess sjelfständighet, det andra att framhålla eganderätten till Turholt, hvilket frånkändts den hamburgske erkebiskopen af konung Carl den Skallige med den påföljd att deraf en långvarig tvist uppstod" [1]).

[1]) Om denna urkund hafva åtskilliga falska åsigter varit gällande. Så anser Jørgenssen (l. c.) att detta Ludvig den Frommes stiftelsebref ursprungligen varit ett gåfvobref å godset Turholt till erkebiskopen i Hamburg, och sedermera omarbetats till sin nuvarande form. Koppmann anser urkunden hopflickad ifrån flera källor, dock att ett imminutetsbref för Hamburg verkligen blifvit af kejsar Ludvig utfärdadt. Utg. af Mecklenburgisches Urkundenbuch hafva ansett urkunden såsom väsendtligen äkta.

Då vi naturligtvis icke här hinna att uppehålla oss vid alla de intressanta detaljer, hvilka utg. meddelar i rikhaltiga noter och historiker till de offentliggjorda urkunderna, öfvergå vi till N:o 22, der vi möta den äldsta urkund i *original*, som rör vårt folk, nämligen den bulla af Clemens II, hvari han "bekräftar åt erkebiskop Adalbert och hans efterträdare på den hamburgske erkebiskopsstolen myndigheten öfver biskoparne hos Svenskarne och Danskarne samt i landet mellan Elbe, Eidern och Pene". (Dat. d. 24 April 1047.) Utg. har af denna bulla föranstaltat ett fotolitografiskt aftryck, som på samma gång sätter läsaren i tillfälle att med egna ögon granska densamma som ock tjenar till att öfvertyga honom om dess originalitet. Sedan fotografien tagits har doktor W. Arndt i Berlin med lup granskat hvarje streck och derefter retoucherat aftrycket, så att det nu föreligger i den största möjliga trohet. Att utg. dessförinnan med så stor noggrannhet kunnat afskrifva denna akt bevitnar högeligen hans skicklighet i detta fall. De enda skiljaktigheter vi, med det fotografiska aftrycket bredvid oss, efter en noggrann jemförelse mellan detta och den text utg. tryckt, kunnat uppspåra, är att på några ställen originalets ę återgifvits med e.

Hvad denna handlings historiska värde angår, så är denna fotografi ett nytt bevis på dess icke obestridda egenskap af original. En och hvar bör nämligen af de båda ljusare fläckarne under texten låta öfvertyga sig om att dessa äro spår efter den vidhängda blybullan. Anmärkningar kunna visserligen göras dels emot den i denna bulla förekommande ganska ovanliga vositationen, dels emot de talrika skriffelen, men hvad den förra angår, så saknas icke spår deraf i den sex år yngre bullan af Leo IX, innehållande stadfästelse af den ifrågavarande och hvars originalitet ingen betviflat, och att skriffelen uppkommit genom en brådskande eller slarfvig expedition, är ju lätt tänkbart. Det är möjligt och troligt att det koncept, som förelåg utskrifvaren, icke varit fritt från dessa fel, hvilka denne försummat att rätta. Till en sådan förutsättning föranledes man deraf att i Leo IX:s nyssnämnda stadfästelsebulla flera af den äldre bullans skriffel ånyo förekomma. Häraf måste ju den slutledning dragas att samma concept blifvit till de i hufvudsaken lika lydande texterna i dessa båda bullor i det påfliga kansliet användt, ehuru den senare sekreteraren lyckats bättre undvika de der förekommande felen [1]).

Den första kyrkohandling, som meddelas efter i vårt land befintlig afskrift är n:o 38, hvari Anastasius IV d. 28 Nov. 1154 "uppmanar konung Sverker I och Sveriges förnämste att iakttaga de af

[1]) Hvad dessa felaktigheter åter beträffar, hafva vi sett föreslås att det felskrifna ordet *temporum* borde ändras till *templorum*, hvilket dock icke synes oss plausibelt, enär detta senare ord endast undantagsvis vid denna tid nytjades om kristna utan företrädesvis om hedniska tempel (Jmfr Du Cange). Vi hålla då heldre på det af utg. insatta ordet *episcoporum*, hvarigenom meningen äfven synes erhålla en annars saknad fullständighet och som finner stöd i både föregående och efterföljande bullor.

Nicolaus, biskop af Alba, under hans vistelse i Sverige gifna stadgarne om kyrkans frihet m. m. samt att årligen till biskoparne erlägga peterspenningen". Denna bulla är äfven tryckt i Sv. Dipl. men der hänförd till orätt år. Under n:o 40 omtalas den nu förlorade urkund, hvarigenom Hadrianus IV förordnade erkebiskopen i Lund till svenska kyrkans primas (1154—59). Dermed upphörde alla vidare försök att göra den hamburg-bremenska erkebiskopens anspråk i Norden gällande. Det dröjde, såsom man väl vet, icke länge innan påfvens till Norden utbredda välde äfven gjorde sig gällande utom kyrkans område. Början härmed skedde då Innocentius III år 1208 uppdrog åt biskoparne i Linköping och Skara jemte en tredje biskop, möjligen en utländing, att förmå Erik Knutsson att till konung Sverker den andre återlemna högsta makten i landet.

Innan vi vända oss ifrån de kyrkliga handlingarne som i detta verk intagits, vilja vi nämna att bland dessa, hvilka uppgå till ett antal af 68, äro icke mindre än 10, som här för första gången meddelas i en svensk urkundsamling [1]). Önskligt hade varit, enligt vårt förmenande, att utg., om utrymmet icke förbjudit det, angifvit huruvida och hvarest urkunderna förut varit i tryck tillgängliga. Vigten af att i regeln anföra de böcker, der urkunderna förut äro tryckta, är verkligen icke så underordnad. Dylika anvisningar, serdeles i en urkundsamling utgifven såsom den ifrågavarande med sträng vetenskaplig kritik, underlätta i högst betydlig grad granskningen af sådana historiska författare, hvilka fått nöja sig med äldre, mindre noggranna källsamlingar. Finner man t. ex. att urkunden förut offentliggjorts endast i en för mindre noggrannhet känd redaktion, så ligger deri genast en vink om att endast med uppmärksam försigtighet anlita den historiska skrift, hvars författare man på goda grunder kan antaga icke hafva varit i tillfälle att begagna någon säkrare källa. I synnerhet anse vi det hafva varit lämpligt att i det föreliggande arbetet meddela sådana upplysningar, då ämnet här omfattar så ömtåliga förhållanden som de internationela. Man kan ju lätt tänka sig att upplysningar om att en urkund varit i det ena eller andra landet känd eller okänd skulle kunna någon gång skänka ett ganska kärkommet bevis på att skiljda länders författare endast på grund af olika tillgång på det historiska materialet gifvit åt historien en olika tolkning. Hvad som deremot synes oss af alldeles ingen betydelse är de noter, i hvilka uppgifter lemnas om ställen i den hel. skrift, der de ofta i bullorna förekommande bibelspråken kunna återfinnas.

De skriftliga urkunder, som bekräftat den svenska statens fördrag med fremmande magter, hafva, så vidt man vet, begynt med k. Knut Erikssons nu mera förlorade förbundstraktat med h. Henrik Lejonet (1173—1179), omnämnd i Birger jarls freds- och privilegie-bref för lübeckarne af år 1250 el. 1251. Derefter öpnas raden af de med Novgorod afslutna förbindelserna, som närmast rörde den gotländska

[1]) De upptagas under N:r 24, 51, 60, 64, 66, 104, 106, 115, 116 och 222.

handeln. Dessa novgorodska fördrag äro snart sagdt alldeles nya bidrag till Sveriges historia, enär de förut icke meddelats i någon svensk urkundsamling. Här lämnas så väl den ryska urtexten, som svensk öfversättning. Önskligt vore att, då nu början är gjord till att skingra mörkret, som hvilar öfver de ryska handelsförbindelserna under den äldre medeltiden, någon inom vårt land ville egna sina forskningar åt den ännu fullkomligt outredda historien om gotländska handelskolonien i Novgorod, Gotenhof, som erbjuder så många intressanta sidor [1]). Huru frestande det än skulle vara att här något uppehålla oss vid dessa urkunder, tillåter oss det icke utrymmet. Till de båda sista i denna del meddelade ryska traktaterna kunna vi dock icke undgå att vända våra läsares uppmärksamhet. Utgifvarens trägna forskningsarbete har här lemnat rika skördar.

Kommentarierna till den ena af dem, traktaten i Orechovets, har svällt ut till én liten volym för sig. Utg. säger [2]) sjelf att hans "undersökningar ledt till resultat, väsendtligt skilda från dem, hvartill föregående forskare kommit. I vigtigare fall har han derföre ansett sig böra upptaga deras åsigter till omedelbar granskning, hvarjemte han dessutom i hvarje fråga framlagt sjelfva den undersökning, hvarpå försöket att besvara den grundar sig".

Det är icke blott det långa afståndet emellan vår tid och den, då traktaten i Orechovets afslöts, som gör dess historia i så många hänseenden svår att utreda. Diplomatiska bedrägerier hafva dertill i väsendtlig mån bidragit, men genom alla slingrande gångar har utg. på ett särdeles tillfredsställande sätt lyckats finna den tråd, som leder ut i ljuset. Det är bekant att tvenne från hvarandra ganska skiljaktiga redaktioner funnits af denna traktat, sedan originalet till densamma förkommit. Sedan freden i Orechovets afslöts d. 12 Aug. 1323 mellan storfursten Jurij och Novgorod å ena samt svenske konungen Magnus Eriksson å den andra sidan, följer halftannat århundrade, för hvilken tid man saknar de då mellan de båda grannländerna ingångna fördrag, men utg. ådagalägger att under tiden "i de faktiska territorialförhållandena förändringar inträffat, hvilka å svenska sidan hunnit att formulera sig till anspråk på en till en betydlig sträcka ny rålinie". Under de åtskilliga fördrag, som i slutet på 1400-talet uppgjordes, nämnes icke ett ord om Jurijs och Magnus' traktat förr än herr Laurens Axelssons (Tott) på Viborg sändebud och storfurstens höfvidsmän i Novgorod d. 17 Jan. 1482 afslöto ett nytt fördrag. Då utlystes nämligen ett möte att efter ett år hållas vid Vuoksen, der undersökning skulle ega rum om "alle skelaktelige sager oc om alle skelaktelige städhe, hwo ther hafver ouergangit

[1]) Upplysningsvis må här omnämnas tvenne tyska monografier, som lemna bidrag äfven till Gotenhofs historia, nämligen: "De Skra van Nougarden" von H. Behrmann, Copenhagen 1828, och "Der Deutsche Hof zu Nowgorod" von N. G. Riesenkampff. Dorpat 1854.

[2]) I företalet till den sällsynta upplagan af traktaten som blifvit särskildt utgifven.

ofuer the gamble raaer, som gode män kunde kende epter konung Jöriens oc konung Magnus breff, the som ligge vnder inseglen" o. s. v. Hvad som nu kan med skäl anses hafva vållat att man funnit sig nödsakad att ifrån rysk sida vädja till den gamla traktaten af 1323 är uppförandet af det betydande fästet Olofsborg (Nyslott). Sedermera går Orechovets-traktaten igen i alla fördrag till och med år 1561. "Det säger sig sjelft" — yttrar herr R. — "att detta måste föranleda en grundlig ransakning af hvad den så ofta åberopade traktaten bestämde rörande gränsen. Man fann då genast skilnaden mellan dess fornåldriga rålinie och den, hvilken dels kulturens fredliga eröfringar, dels de täta gränsfejderna och de öfverenskommelser, som mellan gränsborne slutits under den långa mellantiden hunnit draga". Att man ifrån svensk sida varit under tiden angelägen om att i glömskans mörker undandölja den välbekanta Orechovets-traktaten bevisar utg. genom en skrifvelse, dat. Viborg d. 23 Febr. 1493 från biskop Magnus i Åbo och riddaren Nils Eriksson till riksföreståndaren Sten Sture, hvarest de bl. a. säga att de gifvit de sändebud, som affärdats till Ryssland för att förnya freden, befallning att om storfursten af Moskwa ville "haffua igen land och vatn efter konung Magnus och konung Örienss breffs inneholdilse", så skulle de heldre än att stadfästa detta bref och den deri föreskrifna rågången, "koma igen saa gode som the kome tiith" (= med oförrättadt ärende). Då 1323 års traktat dock, såsom nämndes, nu mera började åberopas, framvisades under de sista åren af 1400-talet eller de första af följande århundradet en urkund, som uppgafs innehålla nämnda traktat, men som icke så litet afvek ifrån den ursprungliga, och naturligtvis till Sveriges fördel. De sändebud, hvilka å konung Gustafs vägnar underhandlade med ryssarne, påstodo (1536) att "hertug Jörians och konungh Magnes breff... är borthkomit oc finnes icke i Sverige", och deras sträfvan skulle vara att låta den besittning af land, som under tidens lopp enligt konungens förmenande vunnit ett slags häfd, blifva lagd till grund vid gränsregleringen. De måste dock slutligen gifva vika och i traktaten af år 1537 (juni) beslöts att 10 år derefter (d. 20 juli 1547) gränsen skulle bestämmas från floden Sester till Kaino haf i enlighet med traktaten af 1323. Att konung Gustaf väl känt till den äkta traktatens för Sverige mindre förmånliga lydelse är gifvet emedan han icke velat att den skulle vidare åberopas, och vid de 1537 pågående underhandlingarna gjorde de svenske sändebuden ännu inga invändningar emot det af ryssarne förelagda äkta fredsbrefvets auktoritet. Den förfalskade handlingen omtalas längre fram, nämligen i den instruktion af d. 25 April 1559, der konungen befaller sina sändebud till Ryssland att "*the schole aff inthett annett breff lathe sig wette vthan thett sijdste, som vdi konung Magnus och hertugh Jörenns tijd gjortt bleff, thett wåre vtschickede medh sigh haffue schole....*" Öfversättningen på latin af denna handling, om hvars äkthet konungen enligt utg:s åsigt varit öfvertygad, torde man enl. herr R:s utredning af frågan, kunna med visshet antaga vara verkstäld af Jacob Teijtt, hvil-

ken jemte Claes Christersson (Horn) bl. a. erhållit i uppdrag att upp-teckna råmärkena ifrån Nyslotts län till Hvita hafvet, hvarvid de "led-des mera af fosterländskt nit än den historiska rättens grundsatser". Ofvannämnda gränsmöte blef aldrig hållet, men underhandlingarna upptogos af konung Erik 1561, då Jurijs och Magnus' traktat alls icke nämnes, men i Aug. s. å. afslöts ett fördrag, der det bestämdes att ett ytterligare möte skulle hållas 1572, hvarvid gränserna skulle utmärkas i öfverensstämmelse med 1323 års (äkta) fördrag. Utg. an-märker att detta är "den sista gång denna urkund åberopas, till hvil-ken hänvisats i alla fördrag mellan Sverige och Ryssland allt ifrån år 1482". "Teusina-freden, d. 18 Maj 1595 gjorde om ock icke slut dock en afslutning af dessa sekelgamla tvister". Huru fördelaktig för Sverige den i den falska urkunden upptagna rålinien var, synes bäst deraf att vid Teusina-freden ingen utsträckning af Sverige äskades ut-öfver nämnda rågångslinie i den del af landet nämligen, der den-samma betecknade gränsen. Det oäkta brefvet tillerkände Sverige östligaste delen af nuvarande S:t Michels län samt en liten del af Kuopio län utöfver det äkta brefvets rålinie (sid. 463).

Genom att här påpeka utg:s framställning af denna traktats in-vecklade historia, hafva vi haft för afsigt att framlägga ett bevis på huru detta traktat-verk genom utg:s kritiska granskningar förvandlats ifrån en blott och bar urkundsamling till en i hög grad lärorik histo-risk läsning. Vi våga påstå att hvar och en, som uppmärksamt följer utg:s förträffliga utredning af den hittills dunkla frågan om de båda urkundernas förhållande till hvarandra, skall anse honom hafva på ett fullt tillfredsställande sätt löst denna synnerligen vigtiga fråga, som trotsat många föregående historiska forskares försök. I detta som i många andra fall har utg. gifvit arbetarena på samma fält ett före-döme, som vi anse oss böra framhålla. En historisk kritiker, som rör sig inom områden, der på många ställen bygd ännu icke brutits, kan, såsom exemplen ofta hafva gifvit vid handen, lätt frestas att sedan han med framgång undersökt en del af de okända trakterna, söka hvila efter sitt ansträngande arbete och förbigå sådana ställen, der de svåraste hindren stänga hans väg, och detta oaktadt, och med rätta, vinna pris för hvad han uträttat. Större lof förtjenar dock utan tvifvel den ihärdighet, och, vi ville säga, det vetenskapliga mod, att gifva sig ut just der de svåraste hindren resa sig upp, och det är denna mera sällsporda förtjenst, som utg. synes hafva rätt att här få erkänd. Vi behöfva icke framhålla några andra facta härutinnan än dem som torde visa sig af hvad vi ofvan omtalat, och tillägga endast att den af oss här antydda förtjenst träder tydligast i dagen på de ställen, der utg. icke blott framlagt egna bevis utan äfven med aktningsvärd samvetsgrannhet uppletat andras motbevis, för att i sin ordning åter söka vederlägga dem. Den allvarligt vetenskapliga prä-gel, arbetet härigenom erhållit, träder den uppmärksamme läsaren lätt för ögonen.

Bland de resultat, till hvilka utg. i afseende på traktaten i Orechovets kommit, hör äfven bestämmandet, åtminstone det sannolika, af betydelsen af uttrycket Kajæno haf. Utg. har framlagt ett ansenligt antal bevis för att härmed menas icke Bottenhafvet utan Ishafvet. Vi kunna här ej upprepa dem. De återfinnas sidorna 467, 469—71, 473—4 och 476.

Näst efter Orechovets-traktaten följer en freds- och gränstraktat mellan Norge och Novgorod af år 1326. Om man jemför utg:s kommentarier till denna handling med hvad i vår literatur förekommer angående Finmarkens historia och politiska ställning under denna tid [1]), så lär man villigt erkänna att en mängd intressanta förhållanden och uppgifter äfven här blifvit meddelade.

Af de talrika och vigtiga historiska upptäckter, som utg:s arbete lemnar oss, vilja vi särskildt nämna att den i Sv. Dipl. N:o 1480 införda skrifvelse (dat. d. 14 Sept. 1305), hvari hertigarne Erik och Valdemar lemna sitt bifall till konung Birgers sons, junker Magnus', val till konung, erhållit hos herr R. ett fullständigande af den största vigt. Senare hälften af denna handling har förut, märkvärdigt nog, blifvit förbisedd, men man erhåller nu upplysning om att den innehållit hertigarnes förbindelse att tillerkänna rikets arfsföljd åt konung Birgers efterkommande led för led, äfven om junker Magnus skulle aflida utan barn. I slutet af arbetet meddelas åtskilliga förut okända handlingar, funna i Lille, utfärdade af grefve Ludvig i Flandern, som visa att konung Magnus Eriksson i egen person samt åtföljd af lagmannen i Vestergötland Knut Magnusson och Erengisle Suneson varit år 1334 stadd på resa genom grefvens länder. Ändamålet med resan var att vinna Blanche's af Namur hand [2]).

Vi nödgas här stadna, men vilja dessförinnan, såsom tillägg till utg:s arbete, framhålla en urkund, som han icke upptagit i sin samling af den lätt förklarliga orsak att den först under förra årets (1876) lopp blef känd för historieforskningen. Bland de talrika handlingar från medeltiden, som då tillfälligtvis uppdagades i Revals rådhusarkiv, finnes äfven ett bref [3]) dateradt Åbo den 29 Maj 1326, hvari finske fogden Karl Näskonungsson samt de finske inbyggarne lofva de revalske, att, på det att fred och endrägt må råda mellan borgarena i Reval och menige man i "Finland, Åland, Nyland, Tavastland och andra länder inom det finska fogdedömet", alla tvister mellan de förre och *den numera aflidne* höfvidsmannen i Finland Mathias Ketilmundsson och hans anhängare, skulle biläggas, och särskildt i afseende på 4 personer, som blifvit för sina våldsamheter i Reval dömde till döden. Detta förlikningsbref, som på det närmaste sammanhänger med de af utg. sidd. 519—521 meddelade, bestyrker tillfullo (genom de ofvan

[1]) T. ex. i Styffes välkända arbete "Skandinavien under Unionstiden".

[2]) Munch har ansett att konungen vid denna tid uppehållit sig på Lindholmen eller i Skåne eller Halland.

[3]) Upptaget under N:o 51 i den förteckning på berörda samling, som finnes tryckt i "Beiträge zur Kunde Ehst- Liv- und Kurlands", II, 2.

kursiverade orden) utg:s af andra facta kombinerade slutledning att "Mathias Ketilmundsson aflidit i Finland, troligen i Åbo, *mellan den 8 och den 31 maj* 1326" (se sid. 521).

Urkundernas återgifvande i tryck har skett i öfverensstämmelse med de fordringar, hvarom vår tids lärde synas blifva allt mera ense. Ett snart sagdt fotografiskt och kritiklöst återgifvande af fullkomligt oväsentliga och betydelselösa egendomligheter i de gamla stilarna har blifvit undanträngdt af ett kritiskt rensningsarbete, hvarigenom texterna, med bibehållande af all historisk trohet, framträda i ett naturligt och lättläst skick. De register utg. bifogat arbetet äro med omsorg upprättade. Förläggarne hafva frikostigt gifvit åt detta verk en typografisk utstyrsel, som värdigt motsvarar arbetets monumentala karakter.

För utgifvandet af detta verk har understöd lemnats af statsmedel, och K. Maj:t har genom utrikesdepartementet föreslagit och riksdagen beviljat anslag till dess fortsättande. Det visar sig deraf att man är berättigad att sätta stora anspråk på detta arbete, och vi äro ock förvissade om att, såsom vi ofvan antydt, det skall komma att med heder bestå inför en kritik, som bättre än vår skall vara i tillfälle att granska det i dess detaljer. Detta verk erbjuder mycket historiskt material, som ännu är obegagnadt och förbisedt, men så tillhör det också det slag, som bär frukt intill sena tider.

—rst—

---

9) **Sveriges Politiska Historia från K. Carl XII:s död till statshvälfningen 1772.** Af *Carl Gustaf Malmström.* 6 delar. Stockholm 1855—1877.

Vårt folks politiska utveckling har under seklernas lopp fortgått under omvexlande, mer och mindre gynsamma förhållanden. Om något folk må kunna sägas egt ett lagbundet samhällsskick från uråldrig tid, så är det visserligen det svenska, hos hvilket detta samhällsskick går så långt tillbaka som dess historia. Väl hafva våldsamma skakningar ej uteblifvit, väl hafva rubbningar tid efter annan hämmat utvecklingens regelmessiga gång; men sådana omstörtningar, som flerstädes fört folken till branten af undergång, hafva icke spridt förödelse öfver vårt fädernesland. Oaktadt ryckningar, äfven våldsamma och häftiga, hos oss förekommit, har likväl bildningens tråd aldrig blifvit afsliten.

En sådan häftig ryckning, som mägtigt återverkade på hela samhällskroppen, inträffade vid k. Carl XII:s död. Förändring i statsskicket var lätt att förutse; den var ock länge förutsedd och i hemlighet beredd. Att förändringen blef så grundlig och genomgripande finner i historien om enväldets både uppkomst och utöfning sin natur-

liga förklaring. Den ena ytterligheten föranleder den andra. Den s. k. souveraineteten, sådan den under k. Carl XI framträdde, var väl icke endast en frukt af stridande partiers stämplingar — en skarpsynt häfdatecknare har tvärtom, och icke utan skäl, ansett envåldsförklaringen såsom den mognade frukten af hela tidsskiftets politiska utveckling — men omisskänneligen hafva dock partisplit och partiifver vid enväldets både genomdrifvande och tillämpning lemnat så tydliga spår efter sig, att det nya statsskicket deraf erhållit en ganska skarp prägel. Det inneslöt derigenom ifrån början ett frö till förstörelse, som väl grodde långsamt, men med tiden kom till full utveckling. Det skedde under k. Carl XII:s sista, olycksfulla regeringsår. I sakernas egen natur låg alltså att denne konungs död måste blifva lösen till en grundlig omhvälfning. Att denna blef så fullständig och ytterlig vållades dels af de ytterligt svåra pröfningar, som enväldets sista skede medförde, dels ock till en viss grad af personliga och tillfälliga förhållanden. Det var naturligt att den hatade och fruktade souveraineteten utplånades, men det var olyckligt att i stället danades ett obegränsadt mångvälde, som i sin utveckling medförde vådor af svåraste art och som, om det fått fortgå, sannolikt skulle beredt Sverige Polens öde. Statshvälfningen år 1772 frälsade Sveriges folk från denna olycka, men lade grund till nya pröfningar, äfven de af mycket allvarsam art. Nära ett århundrades dyrt köpta erfarenhet har behöfts för att möjliggöra en politisk skapelse af sådant jemnmått som 1809 års regeringsform i verkligheten är.

Den förändring i Sveriges statsskick, som 1719 genomfördes, var ett politiskt utsäde egnadt att kunna medföra ymnig frukt både god och ond. I sjelfva verket är det utvecklingsskede, som derigenom inleddes — den s. k. Frihetstiden — ett af de märkligaste, kanske det lärorikaste i vår historia. Efter den Carolinska tidens krigiska öfveransträngningar väcktes de slumrande krafterna till lifsyttringar på nya områden och snart rådde en kraftig verksamhet i flerfaldiga rigtningar, som i början syntes båda en god utveckling. Det låg i omständigheternas beskaffenhet att den lifligaste verksamheten skulle uppstå på det politiska området, hvilken verksamhet med tiden stegrades till partikamp och sålunda lätt inledd på afvägar hindrade utvecklingens naturliga gång och omsider hotade att tillintetgöra folkets sedliga helsa och statens sjelfbestånd. Detta märkliga samhällsarbete förblef länge nog ofullständigt kändt och ensidigt bedömdt. För fyratio år sedan stäldes det dock i sin rätta dager då vår störste häfdatecknare *Erik Gustaf Geijer* framkom med sin mästerliga *Teckning* [1]), som i 18:de delen af Svenska Akademiens handlingar lades under allmänhetens ögon. Denna teckning var visserligen ej en fullständig historia — hufvudkällorne för en sådan voro då icke på långt när genomforskade — men en träffande skildring i stora drag, en ut-

[1]) Teckning af Sveriges tillstånd och af de förnämsta handlande personerna under tiden från konung Carl XII:s död till konung Gustaf III:s anträde af regeringen. Stockholm 1838.

märkt konturteckning, som af senare forskares noggranna undersökningar i alla väsendtliga delar blifvit bekräftad. Derefter blef Frihetstiden mer och mer föremål för historiska studier, de urkundliga källorna blefvo lättare tillgängliga och i följd deraf flitigt anlitade och bearbetade. De vetenskapliga afhandlingar, hvarmed den tidigt bortgångne historikern *Niklas Tengberg* belyst vissa delar af Frihetstidens historia, må härvid nämnas såsom egande ett varaktigt värde. Också faller numera historiens fulla dager öfver detta märkvärdiga tidsskifte, som allaredan hunnit behandlas af *Fryxell* i hans berömda *Berättelser* och dessutom vunnit i *Carl Gustaf Malmström* sin egen historieskrifvare. Första delen af hans vetenskapliga arbete under titel *Sveriges politiska historia från k. Carl XII:s död till statshvälfningen 1772* utkom år 1855. Det har derefter fortgått så fort ett verk af sådan vetenskaplig halt kan väntas fortgå: den andra delen utgafs år 1863, den tredje 1870, den fjerde år 1874. Den femte fullföljer frihetstidens historia från och med riksdagen 1760 till slutet af riksdagen 1765—1766 och den sjette ända till statshvälfningen 1772. Med dessa två delar, som båda utkommit detta år (1877), är således det vigtiga verket fullbordadt.

Häfdatecknaren har icke sällan att kämpa med brist på tillräckliga källor för skildringen af den tidsperiod han vill teckna. En sådan olägenhet har dock icke legat herr Malmström i vägen. Snarare torde källornas mångfald och rikedom hafva beredt honom svårigheter. Ty källorne till Sveriges historia under Frihetstiden äro i sanning rika ända till öfverflöd. Främst i vigt och värde äro naturligtvis de inhemska officiela källskrifterne rådsprotokoll och riksregistratur med dertill hörande handlingar samt riksdagshandlingarne och bland dem isynnerhet Secreta Utskottets protokoll och handlingar. Hela detta rika material har hr M. grundligt genomsökt och väl begagnat. Men han har ingalunda stannat dervid. Det finnes en annan grupp af officiela källskrifter, nemligen de främmande sändebudens berättelser från Sverige till sina hof. Dessa skrifter, företrädesvis vigtiga just för denna tid, om hvilken de lemna många upplysningar utöfver dem, som de inhemska källorna erbjuda, har hr M. icke lemnat obegagnade. I hvarje del af hans verk föreligga talrika bevis på de grundliga archivforskningar han gjort i Paris, London och Köpenhamn. De skördar han dervid gjort hafva synbarligen varit rika. De äro ganska gifvande källor dessa de främmande diplomaternas berättelser, och af högt värde när de anlitas med den varsamhet och samvetsgranna pröfning, som hr M. alltid iakttager; men de äro farliga och icke sällan vilseledande om historieskrifvaren utan nödig kritik på god tro upphemtar och använder deras ymniga flöden. Ännu en annan klass af källskrifter, äfven de af stor vigt, står skildraren af Frihetstidens händelser till buds, nemligen den s. k. memoirlitteraturen. För några årtionden tillbaka var denna litteratur, så vidt den afser Sveriges historia, föga betydlig, men förhållandet är nu väsendtligen förändradt. Det må i afseende härpå, särskildt i fråga om Frihetstiden, vara nog att endast

erinra om "Grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter utgifna af R. M. Klinckowström", en publikation, som både till omfång och innehåll är så god som många. Den historiska vigten af sådana skrifter kan icke förnekas. Det har alltid ansetts önskligt och fördelaktigt att ega meddelanden om historiska tilldragelser af personer, som antingen sjelfve, så att säga, varit med om att göra historien, eller ock eljest stått händelserna så nära att de kunnat erhålla tillförlitlig kännedom om hvad de berätta. Men om det redan i fråga om diplomaternas officiela berättelser kan sägas att de äro källor, som med mycken urskillning och stor varsamhet böra anlitas, så gäller detta i ännu högre grad om memoirförfattarnes anteckningar. Desse skriftställare kunna mången gång vara i tillfälle att meddela ypperliga belysningar och afslöja förhållanden, hvarom de offentliga källskrifterna alldeles tiga. Men guld är icke allt som glimmar. Det är icke ovanligt att de, som sjelfve medverkat vid stora förändringar, befinnas i skildringen deraf än brista i uppriktighet än i pålitlighet. Hvad dem beträffar, hvilka, utan att hafva varit deltagare i de historiska tilldragelserna, såsom samtida lemna upplysningar om dem, kunna väl desse lättare än de förre lemna oväldiga berättelser, men de ega blott sällan den fullständiga kännedom, som för en sakrigtig framställning är ett nödvändigt vilkor. I hvarje fall måste alltså dessa historiska källor till sitt värde och sin användbarhet noga pröfvas. Herr Malmströms sätt att i detta hänseende uppfylla historieskrifvarens pligt lemnar icke rum för den minsta anmärkning.

All historisk framställning är, så vida den uppfyller vetenskapens stränga fordringar på grundlighet och oväld, rik på lärdomar. De gamles mening att historien är magistra vitæ, den bästa lärarinnan i lifvets skola, eger obestridligen sin fulla rigtighet. Det ena tidskiftet kan dock i detta afseende vara mera gifvande än det andra. Frihetstidens historia är icke den för fosterlandssinnet mest tillfredsställande, men med skäl kan sägas att ingen afdelning af Sveriges historia är så politiskt undervisande, så rik på vigtiga lärdomar som just den. Antingen man fäster sig vid sjelfva uppbyggandet af Frihetstidens statsskick, som uppfördes på en grund — enigheten mellan de fyra lika berättigade stånden —, som redan innan byggnaden blef fullfärdig visade sig ganska vacklande, eller med sin uppmärksamhet följer gången af det samhällsarbete, som utvecklade sig med stor lifskraft då, efter de afslutade fördragen med de yttre fienderna, freden under lång tid fick bära sina välsignelserika frukter, eller man nödgas åse partiväsendets obejdade framfart, hvarunder öfvermodets dåraktiga förvilleiser uppoffrade freden och hastigt förspilde på samma gång den gamla krigsäran och det nya välstånd, som freden skapat, eller uppmärksamheten tages i anspråk af partiernas alltjemnt fortsatta, af främmande guld närda strider, hvarunder thy värr äfven blodiga förföljelser användes att befästa det segrande partiets öfvermagt, och fred och inre välstånd än en gång utan nödtvång uppoffrades, så erbjuder Frihetstidens historia taflor af högt intresse, många glädjande,

flera nedslående och afskräckande, men alla i sin mån egnade att inskärpa erfarenhetens lärdomar och erinra fosterlandsvännen om hvad han bör söka och hvad han bör undfly. Den mansålder, som nu har att ansvara för att statens väl och folkets sedliga helsa icke äfventyras, må af de strider, som bortgångna slägten med mer och mindre heder och framgång utkämpat, hemta en nyttig vägledning och en helsosam varning.

Femte och sjette delarne af herr Malmströms historiska verk, hvilka denna anmälan egentligen afser, behandla, såsom redan är nämndt, frihetstidens sista skeden. Hattpartiet hade under riksdagen 1755—1756 hunnit höjden af magt. Mösspartiet var besegradt, konungamagten trampad under fötterna. Men sjelfva triumfen blef en vändpunkt derigenom att den förut så fasta sammanhållningen började lossna. Partibelöningarne söndrade hvad partigrundsatserna hade förenat. Dertill kom att vid slutet af riksdagen började märkas tecken af det onda, som en gång skulle åstadkomma författningens upplösning, nemligen stridigheter mellan stånden. Ännu var likväl Hattarnes välde till utseendet oemotståndligt. Utan betänkande hade partiet vid riksdagen begagnat sin magt i den största utsträckning, såsom namnstämpeln och riksakten tillräckligt vittna. Efter riksdagen handlade rådet, som bestod af Hattarnes yppersta män, i samma anda. Omständigheterna voro emellertid ovanligt svåra. Året 1756 var för Sverige ett missväxtår. Endast med möda kunde hungersnöd afvärjas, och den finansiela förlägenheten var stor, alltför stor att kunna botas genom en öfverflödsförordning, huru sträng den än gjordes. Oaktadt den inre ställningen var så bekymmersam, beslöt rådet på eget bevåg Sveriges deltagande i sjuåriga kriget. Konungens motstånd aktades icke och den omständigheten att kriget förklarades mot drottning Lovisa Ulrikas broder verkade snarare såsom ett skäl för än emot krigsbeslutet. Den politiska ställningen var då kriget beslöts onekligen egnad att ingifva förhoppningar, men betraktar man den inre ställningens beskaffenhet måste man förvånas öfver ett öfverdåd, som med drömmar om yttre förstoring vill öfverskyla den förtviflade ställningen i det inre. Den djupa oredan i penningeväsendet, hvilken naturligtvis genom kriget väsendtligen ökades, vållade på alla håll svår förlägenhet, mångenstädes nöd. Snart födde det allmänna betrycket ett allmänt missnöje. Det var lätt att förutse att detta skulle söka att göra sig hördt vid den nya riksdag, som öppnades i Stockholm den 15 October 1760. Så stort och allmänt missnöjet än var, syntes dock vid riksdagens början Hattpartiets öfvervigt kunna vidmagthållas. Den mägtiga och skickliga Landtmarskalken från föregående riksdag, grefve Axel Fersen, erhöll stor pluralitet vid Landtmarskalksvalet, och äfven i de ofrälse stånden intogos talmansstolarne af män ur Hattpartiets led. I samma anda utföllo ock de vigtiga valen till Secreta Utskottet. Denna öfvervigt var emellertid mer skenbar än verklig. Partiet förlamades af inre splittring: de trogna Hattarne och de missnöjda Hattarne arbetade för skilda mål. Mot-

ståndarne sågo deremot sin styrka mer och mer tillväxa. De bestodo af hofpartiet, som framför allt ville störta författningen och störta rådet såsom författningens förmur, och Mösspartiet, som var ifrigt att bekämpa Hattarnes utländska politik och inre hushållning, men deremot var lika obenäget som Hattpartiet att rubba statsförfattningen. Ehuru i grunden oförenliga kunde Mössorne och Hofpartiets män till en början lätt samverka, nemligen så länge det blott gälde att anfalla den gemensamma fienden. Faran för rådet var derigenom allallvarsam nog, men den minskades i någon mån derigenom att Ryssland, den främmande magt, till hvilkens råd Mössorne plägade lyssna, nu var i förbund med Frankrike och Sverige och alltså icke värfvade röster till rådets störtande. Måhända hade det oväder, som hotade rådet, kunnat alldeles skingras, om de förnämsta af dem som voro eller ville anses vara rådets vänner, hade haft allvarlig och god vilja att uppträda till dess försvar. Men nu blef en annan väg inslagen. Rådets bestraffande för kriget och för andra olagligheter, verkliga eller förmenta, som lades det till last, önskades ifrigt och yrkades högljudt af många, särdeles af dem, som genom rådets fall ville bereda konungamagten upprättelse för den förnedring, som den vid förra riksdagen fått lida. Men de alltmera ljusnande utsigterna för konungamagten voro för många en styggelse, särskildt för rådets bittraste vedersakare, den nu så betydande Pechlin. Denne i riksdagsintriger öfverlägsne partigängare ville heldre skona rådets flertal än medverka till Hofpartiets seger. Så inleddes underhandlingar, hvilka förde till en hemlig öfverenskommelse emellan Fersen och franska ambassadören å ena sidan och Pechlin å den andra. De förre gåfvo dervid trenne af riksråden till pris nemligen Höpken, Palmstierna och Scheffer, dock under vilkor, att intet annat straff än afsättning skulle drabba dem och att, om någon af dem frivilligt begärde afsked, det skulle beviljas. För öfrigt aftalades att räfsten ej skulle sträckas till flera af riksråden och att Sveriges utrikes politik ej skulle undergå någon förändring, samt att då rådets öde blifvit afgjordt Pechlin skulle öppet förklara sig emot Hofpartiets planer och förena sig med Hattarne, men intill dess skulle öfverenskommelsen hållas hemlig, och i följd deraf Pechlin såsom förut storma mot Fersen i det offentliga under det han i hemlighet skulle med honom rådslå om allt som borde göras. D'Havrincour, den franske ambassadören, tog på sin del att, såsom det hette, "hålla Pechlin skadeslös för hans omkostnader". Detta intrigspel målar både tiden och personerna. Med rätta yttrar Hr M. att denna öfverenskommelse så snart den blef bekant, mägtigt bidrog att upplossa förtroendets och hederskänslans band inom statsmannalifvet; att den gaf det vidriga föredömet af en byteshandel med brutna förbindelser och uppoffrade vänner och att den fullbordade Hattarnes moraliska ruin. Genom öfverenskommelsen med Pechlin ökade väl Hattarne för tillfället sin styrka, men dess ställning förblef dock vacklande, och riksdagens gång antydde för den uppmärksamme betraktaren att partiets fall och upplösning blott var en tids-

fråga. Enigheten var i grunden rubbad och om dess återställande var föga hopp. De grundsatser i statshushållningen, som partiet hyllat och till ytterlighet tillämpat, hade medfört så betänkliga följder, att mer än en af partiets egna medlemmar började inse grundsatsernas ohållbarhet. Under dessa förhållanden företedde partistriderna vid riksdagen ett i sanning sällsamt skådespel af framgångar och motgångar utan stora verkningar för ögonblicket. Granskningen af det regerande rådets åtgärder föranledde allvarsamt klander och strängt ogillande, men ogillandet gick ej till egentliga förföljelser. Det utan riksdagens hörande började kriget förklarades vara olagligt, men för denna olaglighet blefvo endast två riksråd afskedade — den tredje, som enligt öfverenskommelsen mellan Fersen och Pechlin äfven var till spillo gifven, hade genom ansökning om afsked förekommit sin afsättning — och dessa om några månader återkallade. För rikets olagliga skuldsättande blefvo hvarken rådsherrar eller bankofullmägtige straffade. Men om Hattarne väl lyckades skydda sina personer för ansvar, så lyckades de deremot icke bota det onda, som låg i förstörda statsfinanser. Slitningarne mellan de nästan jemnstarka partierna gjorde riksdagens verksamhet i denna riktning ofruktbar. Deraf förklaras ock att härens behof under det ännu pågående kriget på det oförsvarligaste sätt åsidosattes, hvarför skulden dock vida mer faller på Hattarne än på deras motståndare. Kriget hade före riksdagens sammanträde blifvit fördt utan att derför någon bevillning eller skatt blifvit folket pålagd. Desto villigare borde riksdagen hafva varit att göra uppoffringar för att tillgodose härens behof och förekomma att svenska krigsäran ytterligare blefve blottställd. Men sinnesstämningen inom stånden lät icke förmoda någon benägenhet för nya bevillningar utan föregången noggrann redogörelse för statens iråkade nöd. En sådan ville Hattarne med all magt undanskjuta. Derföre önskade de sluta kriget ju förr desto heldre. I denna önskan låg uppslaget till ett närmande till hofvet. För män som börjat kriget mot Preussen icke utan biafsigt att dermed ytterligare näpsa Drottningen måste det kännas tungt att anlita just henne om medling att få fredsunderhandlingar inledda. Den betryckta ställningen fordrade detta offer, och ändamålet vanns så mycket lättare, som hofpartiet lika ifrigt önskade krigets upphörande. Det kan ej väcka förvåning att sedan på denna väg den efterlängtade freden vunnits, en stor förändring föregick i riksdagens förhållande till konungen. Riksdagen visade i många afseenden ett stort tillmötesgående och mycken villfarighet, ända derhän att riksakten blef tillintetgjord. Hofpartiets förhoppningar att kunna utvidga konungamagtens gränser blefvo dock ej förverkligade.

Det var en gammal klagan att Ständerne ingrepo i regeringens lagliga befogenhet så väl beträffande lagskipning som förvaltning. Denna riksdag fortsatte i samma rigtning och gick dervid längre än någonsin i synnerhet i afseende på förfoganden om embeten och tjenster. Intet stånd kan fritagas från skuld i fråga om sistnämnda lag-

öfverträdelser, men Borgare och Bönder voro nu de mest tygellösa vid sådana frågors behandling och gingo dervid så långt att Adeln slutligen fann sig böra göra ett allvarsamt motstånd. Striden mellan frälse och ofrälse fick härunder ny näring och tilltog i bitterhet då Adeln genom vägran att vidare medgifva introduktion på riddarhuset åt nya adelsmän syntes vilja göra sig till en sluten samhällsklass.

Då Hattarne hade lyckats undgå en nogare undersökning om finansernas eländiga skick, hade de ej funnit någon annan utväg att reda sig ur förlägenheten för ögonblicket än att tillgripa det vanliga nödfallsmedlet att genom stora lån från Banken hjelpa Statsverket. Det onda, som förut var stort, blef derigenom än värre och den derigenom tillväxande oredan kunde endast påskynda redogörelsens dag. Tiden till den följande, urtima, riksdagen, som samlades i Stockholm den 15 Januari 1765, betecknas också med fullt skäl såsom hattväldets dödskamp. I verkligheten var vid början af denna riksdag partiernas ställning i grund förändrad. Hattarne hade förbrukat sin stora magt; de föllo under tyngden af sina egna förvillelser. Mössornas öfvervigt var afgjord i alla stånden. Landtmarskalk och talmän så ock flertalet af Secreta Utskottet tillhörde detta parti, som nu tog magten med fast föresats att anställa en sträng räfst med sina besegrade motståndare. En fullständig systemförändring så väl i den inre som yttre politiken blef häraf en naturlig följd. Underlägsna partier föra gerna frihetens och rättvisans talan; sedan de vunnit magten glömma de vanligen alltför lätt sina vackra grundsatser. Sådant blef äfven Mössornas förhållande vid denna riksdag. Endrägtigt och kraftigt grepo de verket an vid riksdagens början med Adeln i spetsen. Småningom halkade ledningen ur det främsta ståndets hand, och räfstenitet blef mer och mer skarpt och lidelsefullt samt utsträcktes till alla delar af riksstyrelsen. Nu sönderrefs fullkomligt den hemlighetsslöja, i skygd af hvilken många och stora missbruk bedrifvits. Till Mössornas heder kan sägas att de rättade mycket, som kommit i olag, borttogo många af de band, som fjettrat arbetet och handeln, och införde med tryckfriheten ett verksamt medel mot olagligheter och magtmissbruk. De lyckades förträffligt blotta hattväldets synder, men de misstogo sig ofta om medlen att bota statens refvor. Deras regemente var hårdt och hänsynslöst, och det till den grad att ju mer de utvecklade sin magt desto mer aflägsnade de från sig tänkande medborgares bifall. Med segrares öfvermod, yttrar Hr M., med partimäns förblindelse hade Mössorna gjort sig till godo den magt, som fallit i deras händer, stundom med ringa aktning för de grundsatser, som de sjelfva förut hade förkunnat. Rättssäkerheten hade under Hattarnes tid ofta varit kränkt genom deras partidomstolar; och Mössorna hade med allt skäl gjort detta till mål för det bittraste klander. Knappast hade de sjelfva kommit till väldet, förrän de härutinnan trädde i sina motståndares fotspår, ja nästan gingo längre än de. Ofta hade de klagat, att regeringsformen i den ena punkten efter den andra blifvit öfverträdd, och att man "icke hållit konungen sin ed" — och nu hade de ej blott

stadfästat de inkräktningar, som Hattarne gjort, utan ock tillagt nya. Ja, de hade icke ens kunnat hålla det löfte, som de vid denna samma riksdag "till obrottsligt bestånd och efterlefnad" gifvit, att icke befatta sig med tjensters bortgifvande. Magten hade blifvit dem kärare än rätten och de öfvade i sjelfva verket ett partityranni, hårdare och godtyckligare än hittills.

Systemförändringen i den yttre politiken blef genom Hattarnes fall ej mindre grundlig än den, som skedde i den inre. Mössornas gamla förbindelser med England underlättade ett närmande till denna krona. Ett i sig sjelf ganska oskyldigt förbund med England sprängde det gamla förbundet med Frankrike. Mössorna kunde sålunda berömma sig af att hafva gjort slut på Sveriges beroende af Frankrike; men detta innebar dock icke ett häfdande af Sveriges oberoende, utan blott ett ombyte af beroende. Det inflytande på Sveriges inre angelägenheter, som Frankrike förlorade, vanns icke af England, som ej sträfvade derefter, utan af Ryssland. Secreta Utskottet gaf regeringen uttrycklig föreskrift "att i alla politiska mål visa ett fullkomligt förtroende till Ryssland och söka alla utvägar att med denna magt underhålla och utvidga en inbördes vänskap". Detta var just vid den tid då Rysslands våldsgerningar mot det olyckliga Polen — i Polen likasom i Sverige uppträdde Ryssland till den s. k. *frihetens* försvar — borde mana till varsamhet gent emot den magt, som med Preussen slutat fördrag att upprätthålla Sveriges dåvarande ohållbara regeringsform. Det mest nedslående vid betraktandet af denna tidens partistrider är det förhållande att de underhöllos och leddes med utländskt guld. Corruptionen drefs också under denna riksdag till en förfärande höjd. Ingendera partiet hade härvid rena händer. Mössorna hade icke öfvat samma slösande frikostighet som Hattarne att till hvarandra utskifta statens penningar och embeten, men det utländska guldet försmådde de ingalunda. Af hr Malmströms framställning synes att England och Danmark men i synnerhet Ryssland gjort betydliga offer för att tillfredsställa sina anhängares behof och begär. Summan beräknas till omkring en half million riksdaler specie. Men äfven Frankrikes vänner blefvo ej lottlösa, då mer än 300,000 rdr specie blifvit offrade till deras understöd. Förhållandet är sorgligt och nedslående. Men äro i detta hänseende Mössor och Hattar lika klandervärda eller finnes härvid någon skillnad? För denna frågas besvarande erinrar hr M. att de utländske magterna, antingen de understödde Mössorna eller Hattarna, dervid endast sågo på sin fördel, men att likväl en väsendtlig skillnad bör märkas mellan Frankrike och Ryssland just i afseende härpå. Frankrike ansåg sin fördel fordra att Sverige skulle vara rustadt till strid och starkt mot utlandet; Ryssland deremot önskade hålla Sverige vanmägtigt och vapenlöst. Det parti, som tagit Frankrikes penningar hade, till en del för Franska subsidier, byggt Sveaborg; det, som tog Rysslands penningar, förminskade försvarsarbetena och skilde Ehrensvärd från fullbordandet af fästning och skärgårdsflotta. Då man såg, tillägger vår författare,

den ryske ministern i Stockholm uppföra sig såsom en höfding för partiet, samla dess ledande män omkring sig, bestämmande inverka på riksdagsärendena, föreskrifva konungen, hvilka han skulle inkalla i sitt råd, och tillika säg att samma parti, som så lifligt af honom understöddes, lät försvarsanstalterna mot öster afstanna, så må man icke undra på att svenska hjertan intogos af en hemsk fasa, och att mången, som hittills med harm sett Frankrike inleda Sverige i lättsinniga företag och såsom pris derför understödja sina vapendragare i alla deras inhemska utsväfningar, nu med dubbel harm skulle vända sig mot det parti, som tycktes vara färdigt att sälja Sveriges oberoende åt arffienden. Återljudet af de samtida händelserna i Polen manade till vaksamhet mot en stat, som med det råaste våld och den fräckaste bestickning sökte blanda sig i sina svagare grannars inre tvister. Så visade det sig såsom en fosterländsk pligt att bekämpa Mössorna; så kunde Hattarne för sin sak uppställa ett rent och ädelt syftemål, som höjde dem sjelfva och kallade de varmaste och bästa sinnen att samla sig kring dem, oaktadt alla deras misstag och förbrytelser.

Under häftiga och bittra ståndstvister upplöstes ändtligen riksdagen den 15 Oktober 1766. Mot regeringsformens föreskrift, men enligt af Hattarne förut gifvet föredöme, beslöto ständerna att uppskjuta sin nästa sammankomst ända till Oktober 1770 och förordnade att riksdagen då skulle hållas i Norrköping. Händelserna korsade till någon del hvad sålunda blifvit bestämdt.

Efter den förändring af rådspersonalen, som under riksdagen egt rum, voro Mössorna lika afgjordt herskande i rådkammaren som de under riksdagen varit i stånden, och de förde fortfarande ett strängt för att icke säga despotiskt regemente. Rådet tvekade icke att hänsynslöst tillämpa riksdagens föreskrifter och fullfölja 1766 års s. k. system, men det visade sig snart att denna rådets uppgift var förenad med utomordentliga svårigheter. Om systemets verkningar voro för staten i viss mån fördelaktiga — statens penningenöd blef dock icke derigenom afhulpen — voro de deremot för de enskilda i högsta grad förderfliga. Myntvärdets reglerande hade varit ett af riksdagens angelägnaste göromål, men sättet hvarpå regleringen skulle ske var ej lyckligare än att det ledde till hela systemets omstörtande. Det öfverflödiga sedelmyntet borde indragas tills kursen blefve al pari; kursen åter ville man genom förordningar leda så att den fäldes fyra mark om året. För år 1766 hade den blifvit bestämd till 70 mark och fick genom kungörelse föreskrift att för 1767 blifva 66 mark. Kursens fällande efter denna plan, som väl skulle hållas hemlig, men inom kort blef känd, höjde med hast sedlarnes värde så att det blef den bästa hushållning att tills vidare skrinlägga dem, till följd hvaraf också de, som hade fordringar utestående, skyndade att uppsäga och indrifva dem. Penningbristen blef härigenom allmän, och kursen som ej lydde förordningen, hade i slutet af Augusti 1767 fallit till 42 mark. Penningvärdets så plötsliga omstörtning blef en olycka,

känbar för alla samhällsklasser. Stockning i handel och näringar blef allmän, konkurser hopade sig, godsegare med bankolån, på hvilka de nu ej förmådde erlägga föreskrifna 8 procent, måste se sina egendomar gå under klubban och bortslumpas för underpris. Under allt detta mötte rådet hos underordnade myndigheter stundom motsträfvighet, som förlamade regeringens bud, stundom illvilja, som vågade trotsa dem. Det hade fordrats, anmärker hr M., visare och bättre män än dåvarande riksråd, det hade fordrats en sundare och bättre sak än genomförandet af 1766 års regerings grundsatser för att besegra alla de hinder, som lades i regeringens d. v. s. rådets väg. Ty nu stod konungen i spetsen för motståndet. Adolf Fredriks motsträfvighet mot det regerande rådet var ingen ny företeelse ej heller i sig sjelf synnerligt fruktansvärd, sedan namnstämpeln blifvit införd att bryta hans motstånd; men den var nu en omständighet af helt annan vigt än förr, ty nu stod vid konungens sida den unge kronprinsen, hvilken redan förvärfvat sig ett stort personligt anseende. Det allmänna missnöje, som den allmänna nöden nu såsom alltid medförde, ledde rådets motståndare till tanken på en urtima riksdag. I början af Februari 1768 fordrade konungen, i hemlighet dertill uppmanad af Hattarne, att riksdag skulle sammankallas, men rådet vägrade att dertill samtycka. Nöden växte emellertid och med den klagoropen, men ju mera högljudda dessa blefvo, desto häftigare och våldsammare blef rådet i sitt förfarande. Så beslöts åtal för majestätsbrott mot ett af rikets Collegier och det inför en utomordentlig domstol. Under dessa förhållanden öppnades allt fleres ögon för nödvändigheten af en förändring i statsskicket till konungamagtens fördel, antingen denna skulle åstadkommas genom en revolution och sedan bekräftas af en sammankallad riksdag eller beslutas af riksdagen sjelf. Det förra alternativet, föreslaget af Frankrikes utrikesminister Choiseul, omfattades af kronprinsen, det senare, förordadt af Fersen, segrade nu i de hemliga rådslagen. Uppgiften blef alltså att framtvinga en riksdag. För detta ändamål förnyade konungen i December 1768 sitt yrkande att riksdag skulle sammankallas med tillagdt hot att nedlägga regeringen om rådet äfven nu vägrade sitt samtycke. Det är allmänt bekant huru rådets fortsatta motstånd omsider blef vanmägtigt då konungen, uppmuntrad af kronprinsen, förklarade sig nedlägga regeringen, och rikets Collegier tillkännagåfvo för rådet att deras verksamhet måste upphöra emedan de ej kunde hörsamma ett råd utan konung. Så utfärdades riksdagskallelse till den 19 April 1769.

På riksdagen fästade nu båda partierna sina förhoppningar. De vanliga riksdagsberedelserna sattes åter i gång och det med större ifver, större förbittring och större skamlöshet än någonsin, emedan hvarje parti trodde sina motståndare om de svartaste planer. Snart visade det sig att Mössornas våldsamma politik hade omstämt den allmänna meningen till Hattarnes fördel. Desse besatte talmansstolarne med sina män och fingo i Secreta Utskottet en obestridd öfvervigt. Rådets öde var i följd häraf lätt att förutse. Tio råds-

herrar afsattes genom alla ståndens sammanstämmande beslut. Så endrägtigt hade icke någon rådsafsättning hittills försiggått, och nekas kan icke att detta råd, oaktadt det visat berömlig nitälskan att införa sparsamhet och ordning i allmän och enskild hushållning, likväl var sitt fall värdt för »sitt klumpiga och ovisa regeringsnit», sitt despotiska skaplynne och sin yttre politik, som för fäderneslandets sjelfbestånd innebar den ögonskenligaste våda. Mössorna voro fullständigt slagna för ögonblicket, men saknade ej hopp att genom tvedrägt bland segrarne småningom återvinna hvad de förlorat. De hoppades icke alldeles förgäfves. Enligt den ursprungliga planen, öfverenskommen mellan hofvet och Hattarne, skulle frågan om ändring i regeringsformen — ty en sådan var af Hattarnes hufvudmän uttryckligen lofvad — företagas i omedelbart sammanhang med rådets afsättning. Men genom Fersens inflytande beslöts att först företaga ordnandet af penningeväsendet, så att ingenting skulle hindra riksdagens afslutande omedelbart efter grundlagsförändringen. Genom denna anordning blefvo konungens förhoppningar gäckade. Motståndarne till alla förändringar i grundlagarne till konungamagtens fördel begagnade tiden väl och med den framgång, att alla förslag i denna rigtning voro förkastade då riksdagen den 30 Januari 1770 afslutades. Träffande tecknar författaren den dåvarande ställningen, då han erinrar huru riksdagen börjat under ljusa förhoppningar att Sverige genom en hofsam förändring af grundlagarne skulle återvinna inre stadga och enighet, och derigenom samt med Frankrikes biträde ryckas undan en sådan framtid, som Polens öde förespeglade ett söndradt folk, omgifvet af roflystna grannar. Vid riksdagens slut var grundlagsförändringen ömkligen fallen, ljumt understödd af några, i hemlighet sviken af andra, med fanatisk hätskhet angripen af dem, som förde frihetens ord på tungan, och dess fall tycktes besegla Sveriges olycksöde. Frankrike hade under särdeles hotande företeelser om sommaren 1769 visat sig såsom en pålitlig vän. Då ej blott Danmark rustade utan ock en rysk flotta utlöpte, på hvars uppgifna bestämmelse till de Grekiska farvattnen man hade svårt att tro, förklarade Choiseul högt och otvetydigt att om Sverige blefve anfallet af sina grannar skulle Frankrike skynda till dess hjelp med alla medel och att ett allmänt Europeiskt krig skulle blifva följden deraf. Men när denna fara gått förbi och när derpå försöket att göra någon ändring i Sveriges styrelsesätt alldeles misslyckats, då återtog Frankrike sin afvaktande, likgiltiga politik och höll fast vid sin föresats att icke hafva något att göra med »det anarkiska Sverige». Sveriges grannar visade så mycket mer interesse just för det anarkiska Sverige: reformförsöket hade eggat dem att fastare tillknyta de band, som skulle qvarhålla det i vanmagt. De nöjde sig ej längre att på vanligt sätt genom sina ministrar i Stockholm verka på partierna, utan förbundo sig om hösten 1769 genom formliga fördrag att äfven med *vapenmagt* upprätthålla den Svenska regeringsformen. Af de tre contraherande var konungen i Preussen något hofsammare än de öfriga; han förband sig dock att

om konungamagten i Sverige blefve utvidgad till gränsen af envälde, skulle han med vapen skrida in och bemägtiga sig det svenska Pommern. Danmark och Ryssland deremot lofvade hvarandra att, om regeringsformen af 1720 blefve ändrad i någon enda punkt till inskränkning af ständernas och utvidgning af konungens magt, så skulle de anse sig såsom af Sverige anfallna och genast gripa till vapen, dem de icke skulle nedlägga med mindre Danmark finge ersättning för sina krigskostnader eller en lämplig landvinning genom de eröfringar, som det kunde göra på Norska sidan och som Ryssland garanterade att det skulle få behålla; hvad Ryssland ville för sig taga var ej i fördraget utsatt, men Danmark lofvade att icke ingå i någon fred eller underhandling utan Kejsarinnans samtycke.

Medan riksdagens följder voro så dystra i afseende på förhållandet till utlandet, voro de äfven i afseende på den inre ställningen föga hugneliga. Ty hoppet om återvinnande af stadga i penningeväsendet var aflägsnadt genom utsläppande af nya sedelmassor och statsverkets förlägenhet ökad genom nya utgifter. Betänker man dertill den höjd, till hvilken corruptionen hunnit då för den på ett år förbrukats mer än fem millioner daler silfvermynt och att å Mösspartiets vägnar anstalt var fogad att corruptionen under Pechlins ledning skulle efter riksdagen systematiskt fortsättas, på bekostnad af Ryssland, Danmark och England, för att träffa förberedelser till den nästa, så kan man ej undgå att märka att början till slutet redan var inne.

Då konung Adolf Fredrik den 12 Februari 1771 afled träffad af ett slaganfall befann sig kronprinsen Gustaf i Frankrikes hufvudstad. Han utropades likväl till konung den följande dagen och riksens ständer sammankallades, i enlighet med regeringsformens föreskrift, till den 13 Juni. Först den 20 Maj återkom konungen till fäderneslandet. Bland dem, som med uppmärksamhet följt de sista årens partistrider, var säkert öfvertygelsen allmän att k. Gustaf III:s uppträdande på den svenska tronen bebådade händelser af betydande vigt, motsedda af många med hopp, af andra med fruktan. Hvilka voro i sjelfva verket hans afsigter när han hemkom för att möta sin första riksdag? Om man endast håller sig till säkra och samtida källor har man, enligt hr Malmströms framställning, full rätt att antaga, att hans underhandlingar i Frankrike icke gått ut på att öfverenskomma om en revolution — hvilken sedan blef en följd af omständigheter, som han der ej kunde förutse — utan endast att uppvärma Frankrikes vänskap för Sverige, som syntes något svalnad, samt att fästa denna vänskap vid Sveriges konung, med uttrangande af den andel, som Hattarne och deras gamla ledare Fersen haft deri. Utan tvifvel hade hans öfvertygelse om en förändring i Sveriges statsskick och hans önskan att genomföra en sådan icke förlorat något i styrka. Men sättet huru denna förändring skulle verkställas var icke för honom någon hufvudsak endast målet uppnåddes. I hans natur fanns helt visst intet, som kunde göra våldets väg för honom kärare än

öfvertalningens eller det frivilliga medgifvandets. Att han icke eftersträfvade ett oinskränkt välde är temligen säkert; men mellan despotismen och Sveriges dåvarande statsform funnos många steg; på hvilket af dessa han ville stanna var knappast i hans egna tankar klart. Att försona partierna, att göra ett slut på de hätska striderna och den förnedrande corruptionen var säkerligen hans närmaste syftemål och hans lifligaste önskan. Utsigterna voro dock icke särdeles lofvande. Riksdagsberedelserna hade bedrifvits med de vanliga medlen, men med större hätskhet och förbittring än någonsin. Ty till de gamla partistriderna hade nu kommit en häftigt upplågande strid mellan frälse och ofrälse, rigtad mot de adeliga privilegierna. Intetdera af de gamla partierna var så afgjordt öfverlägset som förhållandet var vid föregående riksdag. Dock visade talmansvalen att Mössorna hade öfvervigten i de ofrälse stånden; de blefvo ock derigenom herrskande i Secreta Utskottet. Hos Adeln hade väl Hattarne, till hvilka Landtmarskalken räknades, till en början öfvervigt, men hos detta stånd började partibanden lossna då ofrälse ståndens fiendtliga uppträdande mot Adelns privilegier alldeles undergräfde Adelns forna ställning. Konungen gjorde allvarliga försök att genom sin medling åstadkomma försoning mellan de stridande. En underhandling mellan hufvudmännen af båda partierna kom i gång och efter många svårigheter träffades ett slags öfverenskommelse: att statsförfattningen skulle lemnas orörd och 1751 års konungaförsäkran oförändrad bibehållas; att fred och vänskap med alla främmande magter skulle vårdas och inga förbindelser ingås, som kunde väcka kallsinnighet hos någon annan magt; att inga förföljelser skulle anställas och inga undersökningar sträcka sig längre tillbaka än senaste riksdag 1769; att två af de licentierade riksråden genast skulle inkallas i redan varande ledigheter och vid riksdagens slut beredas ledigheter för ytterligare två eller tre, samt att det parti, som i ett stånd segrade vid elektorsvalen, skulle ur motpartiet välja en tredjedel af hvarje utskotts ledamöter. Denna öfverenskommelse, som icke undertecknades utan endast hade sin helgd deruti, att den var ingången på heder och tro och i konungens närvaro, syntes visserligen vara en god början, men den blef utan frukt. Alltför många hade sin fördel af partiförbistringens fortsättning och sådana funnos som utropade den åsyftade enigheten till och med såsom "riksförderflig"; och sedan söndringen mellan Hattar och Mössor börjat träda i skuggan för söndringen mellan frälse och ofrälse ville Mössorna i de ofrälse stånden icke vidare följa sina adeliga partihöfdingars ledning. De ofrälse Mössorna blefvo nu de, som bestämde riksdagens gång och ledde statsskicket till undergång. Konungens ytterligare försök till partiyrans lugnande afvisades. Förföljelser sattes i gång, rådsherrarne afsattes och partimännen förforo med en hittills icke sedd hejdlöshet. Då förtviflade konungen om räddning genom riksdagens egen medverkan. Han nödgades beträda revolutionens vådliga väg, men lyckades utan blodsutgjutelse genom

statshvälfningen den 19 Augusti 1772 rädda fäderneslandet från Polens öde.

Genom Sveriges politiska historia under Frihetstiden har Herr Malmström riktat sitt fäderneslands historiska litteratur med en skatt af verkligt värde. Det lönar väl mödan att läsa detta gedigna verk; det är dock icke beräknadt för en flyktig och tanklös läsning, det bör fastmer noggrannt studeras. Ingen får skäl att ångra ett sådant studium, ty arbetet hör till dem, som tåla en närmare bekantskap och som vinna derpå. Godt, ja fullgodt redan i sin början bär det i sin fortsättning vittnesbörd om en stigande utveckling, märkbar både i form och innehåll. Stilen är enkel och flärdlös. Med flit — så vill det synas — undviker författaren att pryda sin framställning med några vältalighetens öfverflödiga blomster. Ingen möda är deremot sparad att göra undersökningarna grundliga, och kritikens oväld och sunda skärpa kan icke misskännas. Vi lyckönska Herr Malmström att hafva bragt till fullbordan detta verk, som efter vårt omdöme är af den beskaffenhet, att det åt sin författare eröfrat ett rum bland våra yppersta häfdatecknare. Måhända kan han af någon öfverträffas i stilens behag och framställningens konst. Men säkert är, att i forskningens djup och omfattning, i skarpsynt kritik vid det historiska materialets sofring och i sträng oväld vid den historiska sanningens meddelande står han i jemnhöjd med våra bästa, af ingen öfverträffad.

E. M. B.

---

10) Vestergötlands Fornminnesförenings tidskrift. Häft. III, Utg. af *Claes Johan Ljungström.* Lund 1877.

Under de sist förflutna åren hafva flera af våra fornminnesföreningar utvecklat en liflig verksamhet och uti särskilda tids- eller års-skrifter, icke sällan af värderikt innehåll, låtit allmänheten få del af sina iakttagelser. Att genomgå alla dessa, anställa jemförelser mellan de olika arbetsfälten och arbetskrafterna samt närmare skärskåda de meddelanden, hvarje särskild förening varit i tillfälle att lemna om sin orts äldre förhållanden, skulle utan tvifvel vara ett arbete, väl värdt sin möda. Men en sådan öfversigt, som för öfrigt mera lämpar sig för en rent antiqvarisk än för en historisk tidskrift, torde dock ännu vara för tidig, då högst få af dessa föreningar hunnit särdeles långt i sina publikationer. Vi vilja derför här alldeles lemna den å sido och endast sysselsätta oss med de bidrag, som lemnats af Vestergötlands Fornminnesförening, hvilken med undantag af de sydsvenska och den upländska hunnit längst i sina meddelanden.

Dess tredje häfte ligger nu framför oss, och likasom sina föregångare är äfven detta af omvexlande innehåll: antiqvariskt, linqvi-

stiskt, historiskt o. s. v. Det börjar med en uppsats om Edåsa kyrka, föreningens nuvarande museum, hvaruti tidskriftens utgifvare redogör för en der anträffad gammal bok, bestående af träskifvor, ett fynd utan tvifvel märkeligt, men dock icke så som det skulle varit, om den å träskifvorna i vaxmassa fordom anbragta skriften funnits bevarad. Nu tyckes boken i formelt hänseende icke så särdeles mycket afvika från de runkalendrar af sammanhäftade träskifvor, som här och der anträffats och vanligtvis äro yngre än medeltiden. Detta hindrar dock icke att Edåsa-boken kan vara mycket äldre, och vi lyckönska föreningen till fyndet.

Efter denna uppsats, som delvis meddelats äfven i fransysk öfversättning, följa några erinringar vid beskrifningen öfver Kinnefjerdings och Kållands härader, hvaruti H. Ex. Herr Grefve G. A. Sparre gläntat på dörren till sitt rika förråd af personalhistoriska och genealogiska samlingar, en guldgrufva, som den ädle Nestorn med största beredvillighet öppnar för forskaren i medeltidens häfder, och der det rika materialet genomgår den strängaste kritiska sofring. I dessa "erinringar" meddelas några ganska vigtiga upplysningar icke blott om Sigge Larsson Sparre och hans slägt utan äfven om den märkelige vestgötiske norrmannen Herr Jon Martinsson, hans ännu märkeligare son norska Riksdrotzet Herr Sigurd Jonsson och dennes son Junker Hans samt deras gods- och slägt-föhållanden. Kommer så en fortsättning af den redan i första häftet började afdelningen: Permebref, för hvilken tidskriftens utgifvare lyckats vinna bidrag af sådane grundlige brefgranskare, som H. Ex. Herr Grefve Sparre och Bibliotekarien C. G. Styffe. Denna afdelning måste från vår tidskrifts ståndpunkt anses såsom den vigtigaste, hvarföre vi äfven anse oss böra närmare skärskåda icke blott de nu meddelade brefven N:o 27—47, utan äfven dem, som intagits i föregående häften. Märkeligast bland dessa och utgörande en särskild grupp äro brefven N:o 4, 5, 9 och 10 i första häftet, 30 och 37 i tredje samt 22 i andra, af hvilka man får en föreställning om huru vigtigt det var under medeltiden att bevara alla åtkomsthandlingar, då i dess ofta förekommande, ändlösa bördestvister ett mer än 100 år gammalt bref icke sällan kunde vara det afgörande dokumentet. Det är också en sådan tvist, som dessa bref belysa, och denna, rörande Hönsätersgodset på Kullen, är ur många synpunkter så märkelig, att vi uti ett kommande häfte af Hist. Bibliotek skola göra ett försök att förklara densamma. Hvad de öfriga angår, bland hvilka N:o 24 visar huru strängt man höll på bördesrätten äfven i rena utsökningsmål, torde här och der en och annan upplysning eller erinran icke få anses alldeles opåkallad. Så t. ex. säges under brefvet N:o 5 att alla sigillen äro otydliga. Måhända är detta också nu händelsen, men år 1868, då vi hade detta bref i handom, kunde åtminstone det första sigillet tydligt urskiljas. Det visade en i 6 schackrutor fördelt sköld under hjelm, prydd af 2 horn, och af omskriften syntes ännu Ingerid. Det andra hade blott sköld men med utplånadt innehåll och det tredje ett bomärke med en omskrift, hvaraf endast bok-

stäfverna . . . ED. RIS kunde skönjas, men som dock angåfvo att sigillet varit Jon Redarssons. Likaså syntes då under brefvet N:o 9 uti Eggerd Grupendals sigill 2 korslagda örneklor på hjelmen, och uti Jens Knutssons spår af de 3 fyrbladiga rosorna (stjernorna?) på hvardera hjelmhornets yttersida. Vi anmärka detta hufvudsakligast för att antyda huru nödigt det är icke blott att noga aktgifva på sigillen, hvilkas skärskådande fordrar ett vandt, stundom till och med beväpnadt öga, utan äfven att omsorgsfullt bevara dem. Under N:o 13 i andra häftet säges att Stynaborg sannolikt legat vid Lödöse, en uppgift hemtad ur Styffes "Skandinavien under Unionstiden". Vi vilja icke bestrida möjligheten häraf, blott erinra att länet omfattade icke blott Ale utan äfven Kullings och Barne härader, och att således skattefästet icke ovilkorligen måste hafva legat i det förstnämnda häradet. Skälet till dess förläggande dit skulle vara att vi ännu ega ett tingsbevis af 1423, gemensamt utfärdadt af slottsskrifvaren på Stynaborg och häradshöfdingen i Ale härad; men ett lika kraftigt stöd för dess förläggande till Kullings vinnes af det här anförda brefvet N:o 13, utgifvet af höfvitsmannen på Stynaborg och häradshöfdingen i Kullings härad, hvilken dessutom då bodde i Rödene, helt nära intill en plats, den s. k. Rossbos udde i Bälinge socken, hvarest man ännu kan skönja tydliga, om ock på senare åren af odlarens plog mycket utjemnade lemningar efter ett fäste, bygdt efter alldeles samma plan som Kindaholm i Kinds härad. Vi vilja väl icke bestämdt påstå att dessa lemningar varit efter det fordna Stynaborg; men då i Ale härad, oaktadt träget sökande, ingen gammal borglemning utom den i Lödöse, som här ej åsyftas, kunnat anträffas, så anse vi Rossbos udde, hvilken visar spår efter den tidens förskansade träborgar, gifva berättigad anledning att tänka på just detta, eljest spårlöst försvunna fäste, hvilket sannolikt egt en kort varaktighet. — Brefvet N:o 15 berör en bördesfråga, men att den der nämnde Bengt Arwidsson varit broder till Knut Arwidsson Store våga vi betvifla. I brefvet omtalas visserligen att framlidne Bengt Arwidsson gifvit sin hustru Elin i morgongåfva till återlösen för 20 lödiga mark svensk vigt gårdarne Näs och Kärr, en gård i Marbäck och 2 i Torpa med Forssa qvarn, samt att Knut Arwidssons enka fått rätt till dessa gårdar. Men om man härmed sammanställer ett annat bref af d. 9 Febr. 1400 (Riksarchivets Perg. bref N:o 3064), der Elin Torstens dotter (Oxenstierna), som kallar sig Bengt Arwidssons efterlefverska, öfverlåter till Herr Abraham Brodersson för 20 lödiga mark svensk vigt alldeles samma gårdar, hvilka hon säger sig hafva fått i morgongåfva af sin man Bengt Arwidsson, så synes häraf att desse Bengt och Elin måste vara samma personer, som nämnas i brefvet N:o 15 af d. 16 Juli 1459. Men denne Bengt Arwidsson har då svårligen kunnat vara en broder till Knut Arwidsson, helst han förekommer redan på 1360-talet och ännu är i lifvet d. 15 Februari 1399 (Riksarch. Perg. bref N:o 2959—2960); att han ändock varit af samma ätt äro vi ej obenägne att tro, ehuruväl hans vapen, en sköld delad af en bjelke med 2 stjernor i öfre och en i nedre fältet,

varit ett annat än Storeättens, ty anledningar saknas icke att denna slägt i slutet af 1300- och början af 1400-talet ännu ej fixerat sitt ättemärke[1]). Af Elins pantebref vill det synas att tvist om dessa gods uppstått kort efter Bengt Arwidssons död, hvarföre Elin genom förpantningen till den då allsvåldige Herr Abraham, hvilken å Konungens vägnar styrde Oppenstens län, sökt hans skydd. Pantesumman, 20 mark lödige svensk vigt eller den utfästa morgongåfvan, för hvilken godsen skulle få återlösas, tyder härpå. Sedermera, ehuru vi icke veta när, men antagligen efter Herr Abrahams onåd och halshuggning 1410, har fråga om återlösen väckts och godsen kommit till den slägt, som 1459 tvistar om dem, men huruvida här föreligger en fortsättning af den äldre tvisten, eller om det nu endast gäller arf efter Knut Arwidsson är ej lätt att säga. Vi se blott af brefvet att Bengts morgongåfva samt den dervid utfästa lösningssumman 20 mark åberopas, samt att Tord Swenssou och Herr Broder i Yllestad, hvilka satt sig i besittning af gårdarne, dertill förklaras ega sämre rätt än Kristina, Knut Arwidssons enka, samt Gunne Prik och hans bröder jemte flera onämnda af samma ätt. Äro nu — såsom i den brefvet efterföljande slägtlinean säges — Gunne Prik och hans bröder Knut Arwidssons systersöner, hvilket vi hvarken kunna bejaka eller förneka, måste bördesrätten vara å Knuts sida, och Kristina endast representant af sina, antagligen ännu omyndiga, barns rätt. Häraf skulle då vara klart att slägtskap funnits emellan Bengt Arwidsson och Knut. Slägtskapsbandet med Tord Svensson och Herr Broder i Yllestad är deremot alldeles oklart, men kunde man lita på uppgiften uti Svenska Adelns Ättartaflor att Knut Arwidsson varit gift 2 gånger, och att ena hustrun hetat Ragnild Tordsdotter, (hvilken dock måste hafva varit hans första och icke såsom der säges hans andra hustru), så kan det vara mycket möjligt att den här uppträdande Tord Svensson varit samme man, som i ättartaflorna uppgifves såsom hustru Ragnilds fader. Denne Tord, som i sitt sigill icke förde Storevapnet utan en sparre, än upp och nedvänd, än stäld såsom vinkelhake, hade en son Sven Tordsson, hvilken 1480 var kyrkoprest i Yllestad (icke Herre till Yllestad som i ättartaflorna uppgifves). Tords anspråk skulle då kunna härledas från Ragnild, hvilket dock i frågans närvarande skick endast är en gissning. Emellertid anse vi oss böra nämna att tvisten om dessa gårdar, grundstommen till det stora Torpagodset, icke afslutades med lagmansdomen af år 1459, utan varade ännu i 20 år

[1]) Detta, som varit en sparre öfver en stjerna, fördes bland andra af ättlingarne till Broder Butz och Tord Svensson, hvilkas sigiller, endast visa sparren, som i ett af den senares är stäld såsom vinkelhake. Att ej heller Knut Arwidssons förfäder alltid fört samma vapen som han och de af hans sonsöner, som behöllo fädernevapnet, finnas starka anledningar att misstänka. Utan allt tvifvel är ej heller Storeätten så förnäm, som Riddarhusets ättartaflor vilja göra den, och det är fara värdt att den först i slutet af 1300-talet uppstigit till frälse. Otvifvelaktigt torde det åtminstone vara, att, om Olof Arwidsson Store egt rätt att föra Blåättens märke, han icke skulle nedlagt detsamma för att upptaga den sköld, som fördes af Jusse Skyttes afkomlingar.

derefter, ty af den 11 Oktober 1479 finnes i Upsala ett Riksföreståndarens och Rådets dombref (benäget meddeladt af Bibliotekarien Styffe), hvaruti Knuts och Kristinas son Arvid Knutsson, som redan tagit dem i besittning,[1]) tilldömdes de af hustru Elin pantsatte gårdarne, dock med vilkor att Arvid och hans dåvarande motpart Carl Erengislason å medarfvingars vägnar skulle inom 9 veckor derefter infinna sig inför biskopen och kapitlet i Skara, hvarest skulle ransakas om panten enligt *kyrkolag*, en föreskrift, som tyder på att rätten här berott på äktenskapliga förhållanden, antagligen morgongåfvan. — I Brefvet N:o 16 af Marquard Splijt — (vi tillägga att han 1473—74 var gift med Elin Arwidsdotter och förde i vapnet en half upprätt fogel (örn?) med utslagen vinge under 4 vågskuror) — omnämnes i noten att skaftfarandet skedde vid omfärden. Sjelfva brefvet gifver visserligen anledning till en sådan tolkning, men uttrycket der, att de uppräknade männen "hiello a skapteno med mik tha omferdhen giordis" visar att omfärd här — likasom skötning ganska ofta — brukats i en mindre egentlig mening, d. v. s. om köpets lagliga fästande. Så vidt vi kunnat finna har omfärden hört till den enskilda uppgörelsen och efter all anledning närmast afsett att köparen måtte få visshet om de egor han köpte och skulle dervid finnas vitnen: widervarumän; men skaftfarandet (fortfarandet, fæst) var den högtidliga akten vid tinget, hvarigenom köpet förklarades lagståndet, hvarföre ännu skaftebref och fastebref omvexlande förekomma i Götiskt folkspråk (se härom en uppsats Om Vapentaget i Sv. Fornminnesföreningens tidskrift, h. 3). Ordningen, hvaruti de symboliska handlingarne vid köp förekommo, kan dessutom ses äfven af brefvet N:o 19, der det heter att Sigge Stuth "solde, skötte och skaptfor". — Under brefvet N:o 19 upprepas den gamla uppgiften att Anna, Amund Stakes hustru, varit Konung Carl VIII Knutsons naturliga dotter, men det finnes intet skäl till ett sådant antagande. Hon hette Anna Laurensadotter och var efter all anledning, såsom vi i en kommande uppsats om arfstvisterna efter Eggerd Grupendal skola visa, dotter af Laurens Johansson till Utål, hvilken förde 3 liljor i sitt vapen. — Uti brefvet N:o 36 (H. III) förekommer en Ingemar Pellesson och det uppgifves att i hans sigill endast kan läsas: .ngemar. Detta sigillaftryck tyckes således hafva ytterligare skadats sedan 1868, ty då kunde ännu så mycket af skölden skönjas, att man deri igenkände en del af kroppen till den stork med orm i näbben, som var hans ättemärke. Ingemar var nämligen son af den vermländske frälsemannen Pelle i Ramstad, om hvilken kan läsas i Hist. Bibl. (ny följd 1. 1, Granskningar och anmälningar s. 29, not. 1) hvarest äfven upplysningar lemnas om den i brefvet N:o 37 omnämnde Lasse Skume. Slutligen må anmärkas att i brefvet N:o 45 sannolikt finnes ett skriffel eller en felaktig läsning, ty gården

[1]) Han hade redan d. 25 Aug. 1477 gifvit sin hustru Anna Göstafsdotter Torpa m. fl. gårdar i morgongåfva. Vi anse nämligen alldeles ostridigt att det är Torpa i Långhem och icke det antagligen vida yngre Torpet i Marbäck, som här åsyftas.

Kälfvene måste vara Källunne d. v. s. Källunda, hvartill den der nämnde Måns Eriksson (Ulfsparre) alltid skref sig.

Då vi nu med de källor, som stått oss till buds, gjort de anmärkningar och erinringar, hvartill anledning förefunnits, återstår att betyga vårt erkännande af det sorgfälliga återgifvandet af urkundernas innehåll, och vi kunna göra det så mycket hellre som vi varit i tillfälle att göra längre eller kortare utdrag ur ganska många af originalbrefven. Vi anse det i högsta måtto önskligt att denna urkundsamling måtte fortsättas. Likaså skulle det äfven för mången forskare vara välkommet att få flera sådane handlingar som den, hvilken följer närmast efter permebrefven eller Grefve Magnus Gabriel De la Gardies fullmakt och instruktion för sin hauptman på Leckö Thore Ollonberg, ett ytterst intressant document, som icke blott lemnar en inblick uti våra gref- och friherreskapers inre förvaltning utan äfven visar med hvilken faderlig omtanke ofvannämnde feodalherre omfattade sina undersåtar. Den kunskap, som i tryck tillgängliga handlingar lemna i detta fall, är alltför ofullständig, och då hithörande urkunder måste på spridda ställen och ur ännu ej fullständigt sköflade familjearkiver hopsamlas, föreligger här ett vidsträckt arbetsfält, hvarifrån ganska mycket ännu kan åt efterverlden bevaras.

Utom de historiska uppsatser och urkunder, som vi nu lätt vidrört, innehåller Vestergötlands Fornminnesförenings 3:e häfte bland annat en ordlista från Flundre härad, hvilken vi dock icke här kunna egna någon närmare granskning; men märkligast och upptagande drygaste delen af häftet är Herr K. A. Torins andra samling af Vestergötlands Runskrifter, ett förtjenstfullt men mödosamt arbete, hvaråt han egnar sina, från tjensteåligganden lediga stunder. Af de runskrifter, som nu meddelats, ega flera intresse äfven för andra än språkforskare. Ett par af dem lemna data af värde för vår odlings och konsthistoria såsom t. ex. N:o 28, hvilken omtalar att Saleby klocka blifvit gjuten år 1228 och således är 10 år äldre än den i Burseryd samt så vidt vi veta vår äldsta med angifvet årtal. Vidare få vi af N:o 30 en tidsbestämmelse för den kistlockformade grafhäll på Broddetorps gamla kyrkogård, som fordom betäckte stoftet af Magnus, fader till Biskop Erik i Skara, hvilken innehade denna värdighet 1267 (68)—1278. Af N:o 55 vinner vår literaturhistoria åtminstone namnet på en förut okänd skald Utr, hvilken icke blott reste en sten efter sin son och bygde en bro till minne af en bonde i Eomby, utan äfven satte 30 märken åt Erik — måhända hans Mæcenas. Slutligen lemnas oss i ristningen på Götlunda kyrkodörr en liten bit poesi om ock i enklaste form. "Jungfru Anund" — säger runristaren, — "är min ro, hon sitter vid mitt sotali." Vi våga väl icke inlåta oss på förklaringen af det sista ordet, men erkänna att få runristningar synts oss så tilltalande som denna, åt det varma jernet anförtrodda utgjutelse af en smedsvens glödande hjerta.

På grund af äldre bekantskap med flera af de nu meddelade runurkunderna kunna vi vitsorda att teckningarne äro med omsorg

och trohet utförda, och äfven der ett mer eller mindre otydligt kännstreck vållat olika uppfattning, äro vi villige att lemna Herr Torins läsning företrädet, då han åt hvarje särskild inskrift kunnat egna längre tid än som varit möjligt under en antiqvarisk recognoscering. Vi våga derföre uttala den förhoppning att Vestergötlands flitige rungranskare måtte få tillfälle att fortsätta sitt för språkforskningen viktiga arbete, under hvars fortgång han torde komma att meddela rätta tolkningen af flera nyupptäcka och hittills icke tillräckligt granskade runskrifter.

G. Djurklou.

---

11) **Borgholms slotts historia,** af *G. Volm. Sylvander.* Kalmar, (N. Gleerup.) 1877. 262 sid. och 7 teckningar. Pr. 3 kr.

Icke blott genom sitt natursköna läge och sina ädla, storartade proportioner, utan äfven såsom en punkt, af hvars besittning äfven besittningen af en hel provins länge berott, och såsom en älsklingsort för svenska regenter — Sten Sture d. ä., Johan III, Karl Gustaf — intager *Borgholms slott* ett framstående rum bland våra fornborgar. Det är då ej underligt, att forskare redan tidigt sökt samla detta slotts minnen, och att till de skildringar af dessa, som för länge sedan gifvits af Wallinus, Åstrand och Abr. Ahlqvist, nu äfven blifvit lagd den monografi, hvars titel vi här ofvan anfört. Den flitige skildraren af Kalmar slotts och stads historia har sökt i detta arbete teckna så väl de politiska stormar, som rasat ut öfver det gamla öländska fästet, som äfven — och det med en viss förkärlek — de förändringar, det samma under tidernas lopp undergått.

Då undertecknad nu vågar framlägga en kort granskning af denna *Borgholms slotts historia,* må det förlåtas honom, om han i främsta rummet fäster uppmärksamheten på hr Sylvanders förhållande till sin närmaste föregångare, Abr. Ahlqvist. Om dennes Ölands historia och beskrifning yttrar hr S. sig med ett klander, som svårligen allestädes är berättigadt. Väl är det sant, att i den historiska delen af Ahlqvists arbete finnas åtskilliga hypoteser, härledningar af namn o. s. v., som af en nutidens historiker endast läsas med ett godmodigt småleende, men dessa rudbeckiader äro dock oskyldiga nog vid sidan af hvad hr S. sjelf i den vägen åstadkommit[1]. Väl är det likaledes sant, att Ahlqvists verk delvis är föråldradt, men så bör man ock erinra sig, att dess historiska del utgafs för 55 år sedan och således långt förr än de stora samlingarna af källskrifter rörande Sveriges historia börjat offentliggöras, och likaså förr än skätterna i riks- och kammararkiven blifvit för hvarje forskare lätt tillgängliga. Då oaktadt dessa brister C. G. Styffe, den högsta auktoriteten för vår äldre historia, ännu år 1867 kunnat yttra, att ifrågavarande Ölands historia och be-

[1]) Man läse t. ex. hvad hr S. har att berätta om den hos Kalmartraktens »huner eller vender» gängse Isis- eller Frejakulten (Kalmar slotts hist I. s. 32, 33).

skrifning är "ett af de omsorgsfullaste arbeten af denna art, som vår literatur eger", må vi väl våga påstå, att detta verk var för den tid, i hvilken det framträdde, i hög grad förtjenstfullt. Huruvida det är sannolikt, att om fyratio år ett liknande loford skall komma denna nya Borgholms slotts historia till del, derom må läsaren af följande lilla kritik sjelf döma.

Hvad först och främst arbetets *form* angår, från och med anordningen af det hela ända till de särskilda orden, kunde visserligen mycket vara att derom säga. Vi förbise dock så mycket hellre dessa brister, som en hel del befängda uttryck troligen fått qvarstå endast i följd af bristfällig korrekturläsning. I stället vilja vi meddela ett sammanhängande stycke till prof på hr S:s historiska stil och välja dertill hans bevis för att Borgholms slott grundats omkring år 1200 (sid. 6, 7):

"Det var just emot dylika hedniska vender, hvilka nu, obehindrade af landets härskepp, kunde svärma omkring de nordiska kusterna, sedan med kristna samhällslifvet den fordna vikingaseden här aflagts, danska konungarna till sina kusters skydd lät (!) 1130—1170 uppföra vid hamnar och segelleder en mängd liknande borgar med ringmur kring ett väldigt torn, hvilket kallades *Kärna*. Då nu hela Kalmarlandet 1196 var lagdt under Östgötajarlarnas välde till både kyrka och rättsskipning och då Öland, enligt Saxos uppgift, före 1170 anammat kristna tron samt Öland och Möre i påfven Alexander III:s bref 1177 lägges med sina tiondeutskylder och kyrkogods under Linköpings biskopsstol och då vidare Öland, oaktadt det af ålder haft sina egna jarlar och sina egna lagmän, hvilket bevisar egen sjelfstyrelse, enligt den af Magnus Ladulås 1281 utfärdade märkvärdiga författning (!), ställdes liksom Kalmarlandet under Östgöta lagmans högsta domsrätt och lagstiftning, hvilken befattning jemte herradömet öfver slottet och staden gick i arf inom Östgöta jarlaslägt bland folkkungarna (!) och äfven var förenad med högsta befallningen derstädes jemte närliggande folkland, samt då härtill ytterligare kommer att vid konungens Ericsgata öländingarne voro pligtiga möta i Linköping liksom hvarje annat landskap (!) i sin höfdingestad, enligt den sednare redaktionen af konungabalkens 2:dra flock i Köpenhamnska afskriften, så har Öland ovilkorligen blifvit bragt i beroende af Östgötariket och införlifvadt med detsamma samt följaktligen blifvit af Östgötajarlarna på samma gång som Kalmarlandet både eröfradt och allmänneligen kristnadt samt Borgholms fäste af dem till landets och det nya väldets skydd uppfördt mellan 1170—1200 eller för jemt tals skull, omkring 1200." I en not anför här hr S. de källor, ur hvilka allt detta skulle framgå: Diplomatarium Suecanum, Saxo m. fl.

Om språkets lätthet och behag samt bevisningens sammanhang och kraft i det här anförda torde läsaren sjelf döma. Rörande de i det samma meddelade historiska uppgifterna åter anhålla vi få framlägga följande anmärkningar.

Då hr S. antager — hvad som ej kan bevisas —, att Borgholms äldsta fäste uppförts af kristne, söker han bestämma den tid, vid hvilken Ölands invånare antagit kristendomen, och kommer till den slutsats, att detta skett år 1170, då Valdemar I gjorde sitt bekanta tåg mot främmande sjöröfvare på ön samt dervid fann hennes inbyggare vara kristna. Häraf kan man dock ej sluta, huru långt *före* detta år kristendomen rotfäst sig på Öland. Det förtjenar då nämnas, att Smålands kustland och säkerligen äfven den motliggande ön voro antingen hedniska eller endast "illa kristnade" vid tiden för det Sigurd Jorsalafars krigståg, som kallas Kalmarledingen. Men nu har Munch visat, att detta tåg försiggick år 1123; och skulle således mellan detta år och 1170 kristendomen blifvit ensamt herskande på Öland[1]).

Af Saxos berättelse om K. Valdemars ofvan nämnda härnadståg har hr S. dragit ytterligare en slutsats, den nämligen att de *vender*, mot hvilka tåget varit rigtadt, grundat alla dessa urgamla borgar på Öland, af hvilka numera endast ringmurarne samt inom dem några spår af "tomtningar" qvarstå. Denna sin favoritidé har hr S. uttalat å sid. 4 samt ytterligare antydt å sid. 7 och 63. Styffe åter antager att dessa ringmurar under hednatiden omslutit öländingarnes egna byar, som voro mycket utsatta för anfall af vikingar[2]). Besynnerligt vore det äfven, om hr Sylvanders vendiska sjöröfvare anlagt de två största af ifrågavarande borgar — Ismantorps och Gråborg — just midt på ön och således så långt som möjligt från hafvet. Se vi efter hos Saxo, finna vi ock för det första, att han ej låter Valdemar göra sitt öländska tåg mot *vender* utan mot *kurer* och *ester*, och vidare att då desse flydde från sina fartyg i land, begåfvo de sig ej till någon fast borg utan till en i hast af trädgrenar, timmer från skeppen m. m. gjord förskansning. Då nu härtill kommer, såsom H. Hildebrand visat, att ringmurar, som torde vara likartade med de öländska, finnas flerestädes — så t. ex. i Mälartrakten, på Åland, ja t. o. m. i Norge — och att man i en af Ölands borgar funnit ett mynt, som är slaget omkring år 400, har man svårt att tro, det de öländska ringmurarne skulle vara qvarlefvor af vendiska vikingasäten från kristendomens första tider i sydöstra Sverige[3]).

Lemnande å sido hvad hr S. i här ofvan meddelade utdrag yttrar om Ölands beroende af ett folkungarnes "Östgötarike" vid slutet af 12:te seklet — ett rike som ej fans till — vilja vi blott tillägga några ord om öns ställning till biskoparne i Linköping vid samma tid. Såsom vi sett, påstår hr S., att påfven Alexander III i ett (måste väl vara lika med: genom ett) bref af år 1177 lagt Möre och Öland under Linköpings biskopsstol. Slå vi åter upp n:r 74 i Sv. Diplomatarium, visar det sig genast, dels att detta påfvebref utfär-

[1]) Munch: Det norske Folks Historie, II. s. 671.

[2]) Styffe: Skandinavien under Unionstiden, s. 200.

[3]) H. Hildebrand: Svenska folket under hednatiden (andra upp.), s. 221. — Ahlqvist: Ölands hist. o. beskr., II. s. 212.

dats icke år 1177 utan 1178, dels att det icke utvidgar Linköpings biskopars stift, utan endast fridlyser alla deras gods i Möre och på Öland, likasom äfven deras fastigheter i Östergötland, Njudung, Finved och Tveta. Då alla dessa områden sedan ända fram till Medeltidens slut verkligen hörde till Linköpings stift, är detta bref utan tvifvel märkligt, men man kan derför ej påstå, att det var genom det som Möre, Öland o. s. v. lades under biskopsstolen i Linköping.

Redan denna lilla kritik af *en enda* sida i hr S:s arbete torde ådagalägga, att en granskare af det samma ej lätt kan lida brist på tillfällen till anmärkningar. Vi vilja dock förskona våra läsare från mera speciella sådana samt inskränka oss till några antydningar, som möjligen kunna komma till nytta, om hr S. framdeles utgifver denna sin Borgholms slotts historia i ny, reviderad upplaga.

Som bekant är, innehade Ingeborg, hertig Valdemars († 1318) enka, Öland länge såsom förläning och residerade då på Borgholms slott. Angående tiden, då hon flyttade dit, har Dalin uppgifvit, att det skulle hafva skett redan år 1322. Lagerbring åter erkänner, att han ej vet, på hvilken grund Dalin byggt denna sin uppgift. Ahlqvist fäster uppmärksamheten på Lagerbrings försigtiga yttrande, medan hr S. (sid. 58) obetingadt ansluter sig till Dalin. Betraktar man urkunderna, skall man finna, att hertiginnan visserligen redan så tidigt som 1335 skänkt Vreta klostergods på Öland skattefrihet (Sv. Dipl. n:r 3151), men äfven att hon ej förr än 1340 kallade sig hertiginna af Öland (jfr Script. rer. Svec., III, 1, s. 130). Att hon efter sistnämnda år ända till sin död (omkring 1356) residerade på Borgholm, hafva vi deremot ej skäl att betvifla.

Kort efter Ingeborgs död genomgick Öland sorgliga öden. Först — år 1361 — hemsöktes det af Valdemar Atterdag, som nu var stadd på sitt stora plundringståg mot Gotland; han intog och till en del äfven förstörde Borgholms slott, härjade och brände på ön och nedlade i ett slag mera är 500 af hennes invånare. Knappt hade öländingarne efter Valdemars afresa fördrifvit dennes fogdar och återvunnit sin frihet, förr än konung Magnus år 1362 pantsatte Öland med Borgholm till Hansestäderna. Angående dessas styrelse öfver sina sålunda erhållna pantelän meddelar hr S. ur plattyska källor åtskilligt, som förut åtminstone ej varit allmännare kändt. Ty värr torde dock äfven här flera påståenden vara tvifvel underkastade. Så t. ex. voro Hansestädernas kostnader till Ölands och Borgholms försvar näppeligen till den grad kolossala, som hr S. å sid. 77 och 78 uppgifver. Härmed må dock vara huru som helst, betänkligare är hvad hr S. förtäljer om styrelsen af Borgholm under åren 1362—1367 (sid. 68—77). Enligt honom skulle nemligen hösten 1362 varit alldeles utomordentligt rik på i slottets historia märkvärdiga händelser. Läsaren döme sjelf: i Sept. d. å. pantsättes Borgholm till hanseaterna, som — d. 8 Okt. — utnämna en viss Fredrik Suderland till höfding öfver det samma. I slutet af November rycker hertig Erik af Sachsen, konung Valdemars höfding, fram mot Kalmar och

hotar äfven Borgholm. Suderland öfverlemnar då slottet till konungarne Magnus och Håkan på vilkor, att de skola sända rådsherrar till Lübeck med anbud om ersättning för den förlorade panten. Konungarne hålla dock ej detta löfte, hvarför äfven hanseaterne sände en viss Johan Rughe med krigsfolk till Borgholm, som *före* midten af December tvingar slottet att dagtinga. Att allt detta hunnit inträffa på mindre än tio veckor, synes åtminstone oss högeligen oväntadt. Också berättas det hela på annat sätt i ett arbete, hvilket hr S. — märkvärdigt nog — ej känner till, nemligen Styffes "Skandinavien under Unionstiden". Här (s. 204) heter det, att medan konung Håkan och konung Erik af Sachsen år 1366 gemensamt belägrade Kalmar, förmådde de genom hotelser Fr. Suderland, som då ännu å Hansestädernas vägnar innehade Borgholm, att till Håkan öfverlemna slottet. Denna uppgift låter vida bättre förena sig med den följande tidens händelser, än hvad hr S. berättat. Enligt honom (s. 78, 79) förblef Borgholm i hanseaternas ego ända till November 1367, då det efter fredliga underhandlingar skulle hafva öfverlemnats åt Albrekt af Meklenburg. Styffe åter (s. 204) visar, att Albrekt ej genom underhanlingar utan genom en belägring, som var ganska långvarig (Juli—November), och hvilken han sjelf i egen person ledde, kom i besittning af Borgholms slott.

Det vore ej svårt att ur skilda källor samla en hel del uppgifter egnade att komplettera hr S:s skildring af Ölands och Borgholms öden under 15:de seklet; så t. ex. hade biskop Knut i Linköping, riddaren Niclis Bosson (Natt och Dag) m. fl. stormän stämt möte på Borgholm år 1400 (Kullberg: Sv. Riksarchivets perg. bref, n:r 3118); år 1404 hemsöktes och härjades Öland af en preussisk krigsstyrka (Script. rer. Suec. III. 1, s. 304); före år 1424 hade konung Erik af Pommern, omgifven af flere sina förtrogna, hållit en märklig sammankomst med Ölands allmoge vid Ekby (Egby) (Styffe: Bidrag till Skandinaviens hist., II. s. 236), — o. s. v. En allvarligare anmärkning är det dock, att hvad hr S. berättar om Borgholms öden under Kalmarunionens sista år är icke blott ofullständigt, utan rentaf felaktigt. Orsaken härtill är den, att vår auktor ej tagit kännedom om Allens epokgörande "De tre nordiske Rigers Historie". Här berigtigas en hel del af hr S:s påståenden. Så t. ex. var icke, såsom det heter i *Borgholms slotts historia* s. 107, Nils Bosson Grip omkring år 1507 den grymme Otto Ruds höfvidsman på Borgholm, utan hans företrädare derstädes (Allen a. st. I. s. 427 etc.). Berättelsen om danskarnes sköflingståg mot Öland år 1519 gestaltar sig helt olika hos Allen (III. 1. s. 82 f.) än hos hr S. (s. 109 f.). Den förre visar, att danskarne anföllo ön ej i September, utan "senast vid midten af Juni", att slottet alldeles icke intogs "utan motstånd", utan tvärt om försvarades ganska tappert — hvad som visserligen ej räddade dess förra höfvidsmän från det dödsstraff, Sten Sture d. y. lät ådöma dem (Vitt. Hist. o. Ant. akad:s handl. IV. s. 74) —, att kapitulationen ingicks i Augusti månad o. s. v. Föga lyckligare har hr S. varit

vid bestämmandet af den tid, då Arvid Vestgöte återtog slottet. Han uppgifver nemligen (s. 120, 121), att det skett d. 7 eller 8 Juni 1523, då deremot Allen (IV. 2. s. 293) med stöd af ett samtidigt bref från Gustaf Vasa ådagalägger, att slottet var återtaget redan före midten af April s å.[1]).

Ju längre hr S:s arbete fortskrider från Medeltidens slut, dess mera blir det en historia öfver slottets till- och ombyggnad under skilda tidehvarf. Då denna skildring hufvudsakligen fotar sig på otryckta handlingar och dertill är åtföljd af omsorgsfullt utförda teckningar, måste hon anses för arbetets värdefullaste del. Men äfven här. råkar läsaren öfver allt på stötestenar. Åskådlighet och reda saknas så i uppställningen som i språket. Om de bifogade teckningarna upplyses ej, från hvilken tid originalen äro; en af dem (grundritningen n:o 1: "Borgholms slott 1200(!)—1578) är betänkligt lik en fantasibild. Äfven der tryckta källor funnits att tillgå, har förf. ej användt dem. Så t. ex. känner han icke Granlunds "Gust. I:s registratur" och "K. Joh. III:s byggnads- och befästningsföretag" (i Hist. Bibl. utg. af Silfverstolpe), ja icke ens alla de uppgifter rörande hans ämne, som meddelas i Handl. rör. Skand:s historia, hafva blifvit använda. Slutligen händer det äfven, att förf. motsäger sig sjelf. Sid. 19 heter det, att Wallinus (född år 1676) såsom åsyna vittne beskref det gamla tornet Kärnan, som dock — enl. s. 175 och 233 — blifvit nedrifvet redan år 1652, — andra dylika exempel att förtiga.

Åt Borgholms slott i dess förfall egnar hr S. endast några få sidor. Ämnet är ock bedröfligt, men måste intressera en hvar, som sett de herliga ruinerna. Att slottet före branden år 1806 var skamligt utplundradt, framgår obestridligt af en samling vittnesintyg, hvilka underteckuad nyligen offentliggjort[2]). Också kan man påstå, att Borgholms slottsruiner nu omfattas med vida högre intresse än det som egnades det oskadade slottet allt sedan Karl XI:s dagar. Kan hr Sylvanders arbete ytterligare stegra detta intresse och möjligen äfven framkalla kraftiga åtgärder till ruinernas skyddande, äro vi honom — trots allt hvad här ofvan anförts — tack skyldige för hans goda vilja att rikta vår topografiska literatur.

---

[1]) Hr S. antager, att den stora mängd menniskoben som år 1838 uppgräfdes i närheten af slottet, varit qvarlefvor af dem, som stupade vid Vestgötes stormning. Saken är dock så mycket tvifvelaktigare, som bland dessa ben fans ett signet med omskrift *S. Lindorm Björnsson* (afbildadt i Illustrerad Sv. hist. II. s. 383); och Lindorm, som var riksråd redan år 1484 (Styffe: Bidrag etc., IV. s. 105), hade väl dött långt före år 1523.

[2]) I n:r 192 af tidn. Kalmar för 1877.

A. G. A.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll.

I.

12) Sjette delen. 1656—1658. Stockholm 1877. 354 sid. 8:o. Pris 4 kronor. I. Hæggström.

Under det ständiga krigstillstånd, som utmärkte största delen af Carl X Gustafs regering, blef ett allt tätare vädjande till folket nödvändigt för att vinna de erforderliga medlen till krigens förande och fortsättande. Den vidlyftigare omgången med sammankallandet af riksdagar undveks emellertid, enär konungen alltjemt vistades utom landet, men i stället sattes denna form af öfverläggningar i de riksvigtiga ämnena, hvilken påminner om forna enklare tider, då angelägenheterna helt patriarkaliskt afgjordes landskapsvis; och vi se huru under åren 1656 och 1657 öfverläggningarna ske och besluten fattas på s. k. landtdagar eller provincialmöten. Utgifvaren af ofvannämnda protokoll har på grund deraf att "ridderskapets och adelns protokoll vid de i hufvudstaden dessa år hållna möten alltid hafva i Riddarhusarkivet upptagits i serien af Riksdagsprotokollen" äfven låtit dem här ingå såsom en del af ståndets riksdagshistoria, hvilken plats de också, såsom han sjelf säger, med en viss rätt försvara. Med rikhaltiga bilagor och bihang hemtade ur de handlingar, som rörande dessa landtdagar i Riksarkivet och i andra samlingar återfinnas, har han äfven låtit oss få bekantskap med de landtdagar, som höllos i landsorterna och de meddelanden som skedde mellan dem och den i Stockholm samlade landtdagen. Genom sin lyckligt utförda sammanställning af dessa aktstycken har han gifvit läsaren af dessa protokoll en serdeles intressant tafla af alla dessa öfverläggningar mellan konungens ombud och folkets representanter.

För utskottsriksdagen 1658 saknas, såsom företalet upplyser, ridderskapets och adelns protokoll, men i stället har här intagits det korta, i rådet förda protokollet öfver samma utskottsmöte, hvartill såsom bilagor fogats de handlingar, hvilka med säkerhet åtföljt ridderskapets och adelns protokoll.

Vid genomgåendet af de handlingar, som här läggas för våra ögon, mötas vi enligt tidsföljden i första rummet af *Acta, passerade på landtdagen i Stockholms lähn Anno 1656*. Hvad som der redan af "anslaget på dörren af Västre Fyrekanten opå Stockholms Slott" visar sig såsom en egendomlighet, är att på dessa landskapsmöten ej blott de närvarande medlemmarne af ridderskapet och adeln deri deltogo utan att äfven de frånvarande der representerades af sina tjenare (fogdar), hvilka ock i deras namn underskrefvo besluten. Dock se vi att detta hos r. och adeln förorsakat "en quæstion om ock the frånvarandes tjenare skulle admitteras lijka med them till denne conference", som landshöfdingen Gustaf Baneer nu med ridderskapet och edeln, enligt det

i Stockholm residerande Rådets uppdrag, skulle hålla, "då een part föllo på then meningen, att thet icke vore för Ridderskapet och Adelen höfligit sådant att tillåtha, men ändteligen stannade thetta thervid att man sachta kunde tillstädia the fullmächtige tienares närvaru, allenast till att höra hvad som för händer hades, på thet the desto bättre sig ther efter kunde beqväma". Hvarpå de af tjenarne, som icke vore fullmäktige, blefve "admonerade att taga afträd, och the andre undervijste huru the sig i thenne act att comportera hade". Efter framstäld betänklighet öfver de punkter, som till afgörande förelades, såsom rusttjenstens fördubbling, anticipationen af utskrifningen samt utskrifning inom rå och rör m. m., som kunde synas vara ett ingrepp i adelns privilegier, blef dock adelns beslut, att de ville "som redelige undersåthare och trogne patrioter låtha theras privilegier lijtet roo och sofva, och fast än the cum iactura och theras ägen olägenheet skulle uthi denne tempestaten tracta efter hampnen af een önskelig säkerheet, då lickwäll göra sitt till och beqwäma sig" till de uppoffringar af dem fordrades med vissa uppgifna vilkor och förutsättningar och allt under det betingande "att thenne theras bevillning icke måtte i framtijden dragas them till exempell och consequence, myket mindre till något privilegiernas præiuditz och förklenring!"

Vid resolutionens afgifvande inträdde åter betänklighet "om ock the frånvarande af R. och Adelens tienare skulle iempte R. och Adelen, som närvarande vore, then underskrifva, och efter Herr Landzhöfdingen tyckte nödigt vara att ock be:te tienare måtte underskrifva, så fans för gott att låtha tvenne särskildte instrument mutatis mutandis förfärdiga, på thet the ock särskilt af R. och Adelen och R. och Adelens tienare måtte kunna underskrifvas". Af adelns tjenare kommo icke mera än fem till underskrifvandet, "uthan the andre reeste", såsom det här heter, "af, sedan the hade hördt resolutionen, hvarföre lät Hr Landzhöfdingen sig förmärkia thet han på tillstundande utskrifningen skulle hålla fogdarne till att förrätta b:te underskrift, som nu af them tillbakar satt var". Hela landtdagen upptog endast tiden från och med den 29 Juli till och med den 2 Augusti, då beslutet uppsattes.

Af närmast följande bihang inhemtas adelns i Jönköpings län beslut på landtdagen den 30 Juli 1656 och adelns i Östergötland beslut på landtdagen den 2 Augusti s. å. jemte Rådets fullmakt och kallelsebref för sistnämnde landtdag. I det ytterligare bihang, som senare i dessa protokoll finnes infördt angående 1656 års landtdagar, lemnas, genom framläggandet af "Landshöfdingarnes skrifvelser till Rådet" öfver hvad de, efter dem af Rådet meddelade ordres, förmått och kunnat utverka, en ganska omfattande öfverblick af frågornas behandling i de särskilda provinserna och de resultat, hvartill man kommit, som i alla, efter mer eller mindre motstånd, blifvit ett uppfyllande af de framstälda fordringarna.

Såsom landtdag lemnar "Uplandz och Södermanlandz Provincialmöthe", som stod i Stockholm följande året, 1657, det rikaste och

mest upplysande bidrag till dessa protokoll och man glömmer under läsningen af redogörelsen för dess gång att man ej har att göra med en verklig riksdag, ehuru blott en angelägenhet, hjelpen till krigets förande, upptager öfverläggningarna.

Den 23 April församlade sig "Rikseus Ridderskap och Adel" från de nämnda provinserna i ett dertill förordnadt gemak i det nya riddarhuset. Mötets början blef litet orolig och företedde en ej väntad opposition från den församlade adelns sida, då den samme mycket illa upptog, att af mötets fullmäktige kommissarier, Riks-Råden Knut Posse och Schering Rosenhane, redan på förhand till deras förman eller landtmarskalk blifvit förordnad Gustaf Rosenhane. Dels sågo de sig derigenom utestängde från en redan af drottning Christina dem vid utskottsmötet 1645 medgifven rätt, nemligen att sjelfve få utnämna sin förman, dels synes det förtrutit dem att se sig representerade af en man med så få anor. Kom så dertill att man ville påtvinga adeln en den misshaglig sekreterare, Magnus Schiller, hvilken de förut entledigat; slutligen upptogs som en förolämpning att af den från kommissarierne till adeln sände kanslisten medbragtes hofmarskalksstafven, då ståndet egde sin egen staf, om en sådan vid detta möte befans lämplig att bruka. Med förmannen skedde ingen ändring, deremot genomdrefs att den af adeln sjelf önskade personen, Gustaf Taubenfelt, som vid mötet i Stockholm 1656 haft samma befattning, äfven nu åtog sig att blifva deras sekreterare. I afseende på frågan om stafven stannade det dervid, att ingen staf skulle vid detta möte brukas "emedan", såsom adeln till skäl anfört, "heele Rijksens R. och Adel icke var här tillstädes och man på the andre provincialconventerne ingen staf brukade." Sedan dessa obetydligheter sålunda blifvit afgjorda och den kungliga propositionen framlagd, började öfverläggningarne om medlen att tillfredsställa konungens begäran om en högre rustning och en större utskrifning. I allmänhet visas dervid ett ganska stort tillmötesgående, serdeles från den tredje klassens sida, under det de båda första klasserna förehöllo sig mera reserverade. Resultatet blef, att man samtyckte till en ny bevillning efter rusttjensten, emot upphörande af den förra året medgifna fördubblingen. Deremot ville adeln ej åtaga sig utskrifning för sine bönder lika med skatte- och kronobönderne.

Utrymmet tillåter oss ej att här i detalj följa alla de öfverläggningar, som föregingo de fattade besluten, vi skulle annars hafva att dervid framhålla flera punkter, som visa sig serdeles upplysande för tidsförhållandena. Och då frågorna, såsom ofvan blifvit antydt, hufvudsakligast röra sig kring utsträckningen af utskrifningen, den ökade rusttjensten och en för öfrigt tyngre beskattning, föras vi in på områden, som på det innersta beröra de kamerala förhållandena, men på samma gång lägga i dagen det alla tider genomgående sträfvandet att med så liten egen uppofring som möjligt undkomma de fordringar, statens intresse lägger på medborgaren. Ehuru vid så manget tillfälle högsinnad och färdig att offra lif och blod för fäderneslandet, visar

adeln i detta afseende en ganska långt sträckt sjelfuppehållelsedrift, och kan till belysning af den ställning, som densamma dervid intog till den skattdragande allmogen ur dessa mötens protokoll anföras åtskilliga ganska målande teckningar. Väl inseende att alla de bördor, som för en större utskrifnings och högre beskattnings utgörande falla på deras underlydande, i närmaste rummet träffar dem sjelfva i dessa underlydandes fordran att i samma mån erhålla en lindring i de skyldigheter, som de hafva att till herregården utgöra, äro ståndets medlemmar serdeles omsorgsfulla i att kunna förena sina egna fordringars bevarande i all deras vidd med statens, och visa ett synnerligt nit att öfverflytta en dryg del af bördorna på den utom deras intresse stående allmoge, hvilken de tyckas anse bestämd att draga en dryg del af lasset. Att bonden deremot, så väl den mera beroende som den sjelfständige, besitter en redan nu ganska starkt utpräglad motståndskraft i sin medfödda vis inertiæ, visas af det undseende, hvartill adeln dock i flera hänseenden för fridens bevarande och för egen fördels skull känner sig förbunden. Bland flera ställen, som i afseende på dessa förhållanden äro betecknande, kan särskildt påpekas den diskussion, som på Uplands och Södermanlands provincialmöte den 28 April 1657 hölls rörande utskrifningen (sid. 72—74).

Hvilken svårighet det var att vid dessa tider komma till en rätt grund för beskattningen, inses lätt, då man af dessa protokoll upplyses huru litet den store godsegaren, som nu tillhörde adeln, sjelf hade reda på sin egen affärsställning, och synes hans obekantskap i detta hänseende nästan underbar, när man jemför den med det i våra dagar allt annat uppslukande penningeintresset. Diskussionen på nyssnämnda möte den 27 April rörande grunderna för kontributionens utgörande är härvid serdeles belysande. Stiernsköld har sagt:

"Ja efter man talar ther om, då skulle man vara så oprichtig, att hvar för sig uthlefwererar itt förslag på all opbörd och uthgifft och alt thet han hade behållit och ägde."

Härå följer detta meningsbyte:

Börje Olsson Chronenberg: Tå lärer thet så gå, att then som äger något, han gifwer ther af, men then andre, som inthet äger, slipper.

Hr Stiernsköld: Ja rätt, thet vore then rätta tåten som wij harfwa effter, Dantzigk gör hwar hundrade penningh.

Lagerfeldt: Men huru skall thet bringas till wäga.

Hr Stiernsköld: Ther lärer näplig finnas förslag till, att alt skall gå theruthi oprichtigt och rätt.

Chronberg: Kunna Dantzigkerne thet göra, som sittia i krig, huru mycket mehr må wij görat, som sittia i frid inom Rijkssens gräntzer.

Hr Stiernsköld: Thet hafwa intet alla the medlen, som Dantzigkerne; Ther äre mäst alle köpmän, som hålla sine richtige böcker, att man ther uhr kan see theras heela capital och förmögenheet. Ibland R. och A. här i Swerige skall näpligen tijo i gemeen finnas, som bruka att låtha föra theras förmögenheet til boks; Then består

hoos mästeparten i godsseräntor. Man låter intet gärna koxa i korten och wijsar andre huru sakerna stå och huru wijda förmögenheeten sig sträcker".

Förhållandet mellan adeln och de tvenne närmaste stånden, prester och borgare, synes under dessa möten i allmänhet godt. Vid Uplands- och Södermanlandsmötet i Stockholm 1657 fördes ordet för presterne af erkebiskop Lenæus, för borgarne af borgmästaren i Stockholm Prytz. Vid flera tillfällen framhålles den för den tiden vid riksdagsöfverläggningarna mellan stånden vanliga sentensen att som man "seglade med de andra ständerna, som höga öfverheten med lika trohet vore tillbundne, uti ett skepp", så ville man, såsom det här vid ett tillfälle säges af borgerskapets deputerade, "i skylligh vänskap och förtroende så emot det ena som thet andra ståndet altid syfta ther hän, som Kongl. Maij:t kan vara betient med och fäderneslandet till styrkia". Detta hindrade ej presterne att ganska omtänksamt undandraga sig en allt för betungande anpart i utgörande af den högre beskattning, i hvilken form den än pålades. De ganska naiva tvister som vid ofta nämnde möte 1657 föreföllo mellan de mera offervillige och dem, som gensträfvigare höllo på privilegierna, förtjenade äfven såsom tidsmålande att mera framhållas, men få vi i detta hänseende endast särskildt fästa uppmärksamhet på hvad som mot slutet af mötet förefaller mellan Stjernsköld och Krusbjörn, hvilket i och för sig utgör en liten kulturbild.

Efter något mindre än tvenne månader afslutades mötet den 12 maj. Af de rikhaltiga bilagorna till detta mötes protokoll fängslas uppmärksamheten i första rummet af den kongl. propositionen, utgången från Marienburg den 20 februari, hvilken proposition lemnar oss en fullständig redogörelse för krigets gång och allt, hvad tills dato af konungen på främmande botten blifvit utfördt. Vidare följa de meddelanden som skett mellan det i Stockholm 1657 församlade mötet och mötena i landsorterna, som lemna högst vigtiga bidrag till dessa angelägenheters uppfattning. Kommer så bihang, innehållande i första rummet "Kongl. Maij:ts Instruction, gifvin åt K. M:ttz och Rijkzens Rådh, som ähre af K. Maj:t committerade at dirigera the Particular Möthen, hvilka Kongl. M:tt uthi Landzändarne öfwer Rijket will hafva anstelt. Actum Marienburg den 27 Februari Anno 1657." Ett aktstycke, som man ovilkorligen måste känna för att förstå hela denna institution [1]). De öfriga bihangen lemna redogörelse för de kongl. kommissariernas förhandlingar med provincialmötena i landsorten. Det derpå följande ytterligare bihanget angående 1656 års landtdagar innehåller, såsom redan blifvit omtaladt, Landshöfdingarnes skrifvelser till Rådet rörande landshöfdingarnes verksamhet för ifrågavarande angelägenhet.

[1]) Af instruktionens första paragraf ses dessa particularmötens utsträckning öfver hela Sverige med Österbotten, jemte orterna för deras hållande. Söder om Österbotten höllos särskilda sådana möten i de öfriga delarne af Finland af generalguvernören såsom Kongl. Maj:ts kommissarie.

Utskottsmötet 1658 har sitt stora intresse deraf att den på svensk jord återkomne konungen här uppträder i hela glansen af segervinnare och stiftare af en fred, som till Sverige lagt under århundraden omtvistade provinser. Den oration, hvarmed konungen inledde detta möte, är ett väl kändt historiskt aktstycke, hvilket lifligt skildrar alla de svårigheter, som konungen haft att bekämpa ej blott med afseende på de fiender, mot hvilka han fört sina vapen, utan kanske främst den fides punica, för hvilken han varit utsatt. Vid den målning af de olika agerande parterna, som här framställes, torde dock få erinras, att vid dylika skildringar af segervinnare den historiska kritiken vid domens afgörande rättvisligen kommer med sin stränga fordran: audiatur et altera pars. För Carl X Gustaf har den dock, der den opartiskt tillämpats, ej kunnat bortplocka många blad ur den lagerkrans, som vid denna tidpunkt hvilade på hans hjessa. Ur den skildring, som konungen lemnar om de omkringstående europeiska makternas förhållande till de egentligen krigförande, tillåta vi oss här endast anföra nedanstående rörande England, visande att denna makt åtminstone till stöd för den politik, som den troget synes vidhålla, kan åberopa om ej urminnes, åtminstone ganska gammal häfd, hvarpå den helt tryggt, men som det tyckes utan att hörsammas, sätter sitt riksvapens devis: "*Honni soit qui mal y pense*":

"Engeland, intet så mycket til at dämpa Pohlen, som til att hissa K. M:t emoot den catholiske Liga, hade hållit sig entre deux, doch intet velat gå K. M:t reellement til handa."

De förhandlingar, som upptaga mötet, komma, såsom så väl konungens oration som den kungliga propositionen angifva, att röra sig om freden med Danmark och Sveriges ställning med afseende på det fortfarande kriget med Polen och de makter som mer eller mindre öppet uppträdde mot Sverige under detta krig. — Mötet varar endast från d. 8 April till d. 21 Maj s. å., då konungen betackar ständerna för "trogen assistence och eenigheet" och afslutar mötet. Såsom landtmarskalk har fungerat Gustaf Soop och såsom de öfrige här representerade ståndens talmän Biskopen i Linköping S. Enander och Borgmästaren i Stockholm P. Prytz.

Friherre B. Taube, som fortfarande utför det af Riddarhusdirektionen honom lemnade uppdrag att redigera denna serie af Ridderskapets och Adelns protokoll, fullföljer, såsom särskildt denna del med sitt rika och från flera källor hemtade innehåll till fullo visar, detsamma med lika omsigt och samma osparda nit, som vi förut haft tillfälle att vitsorda.

O. v. F.

13) **Bidrag till Skandinaviens historia** ur utländska arkiver samlade och utgifna af *Carl Gustaf Styffe*. Fjerde delen. Sverige i Sten Sture den äldres tid, 1470—1503. (CCCXLIV + 364 sidor 8:o.) Stockholm 1875. P. A. Norstedt & Söner: Pris 9 kr.

Allt för länge har ofvan nämda arbete fått vänta på omnämnande i denna tidskrift. I detta dröjsmål ligger en särskild maning att söka lemna en anmälan i någon mån värdig detta utmärkta arbete; och om detta dock ej kan ske, så beror det ej blott på bristande förmåga, utan ock på tillfälliga omständigheter, öfver hvilka vi ej nu äro herrar.

Det är för hvarje vän af vårt lands historia en känd sak, att det arbete, som hr Styffe blygsamt kallat "Bidrag till Skandinaviens historia", i sjelfva verket förtjenar ett annat namn. De inledningar, med hvilka författaren försett de band af handlingar, som under ofvanstående titel utgifvits, hafva nämligen antagit allt större omfång och bära från och med den tredje delen karakteren af en fullständig historisk framställning af det tidskifte de behandla. Denna framställning, allt igenom stödd på urkunderna sjelfva och ej innehållande en enda uppgift som ej genom granskning af handlingarna blifvit verificerad, är banbrytande med afseende på vår senare medeltids historia och kommer att för all framtid utgöra den grundval, hvarpå efterföljande tecknare af denna tid komma att bygga. Det måste derföre vara med längtan man motser, med glädje man emottager hvarje ny del af hr Styffes arbete. Detta måste ej minst vara förhållandet med den här ifrågavarande delen, som skildrar händelser och personer, rörande hvilka så skarpt motsatta uppfattningar gjort sig gällande som den danska, med sådana målsmän som Allen och Paludan-Müller, den hierarkiska, hvars talan förts af Reuterdahl och nu senast af Sundberg, och den rent svenska. Det är anmärkningsvärdt att trots den omständigheten, att ej mindre än fyra århundraden ligga bakom denna tid, meningarna rörande densamma ännu bryta sig så skarpt emot hvarandra, som nu nämda författares arbeten utvisa. Utan tvifvel ligger förklaringen deri att denna tid såsom inledande brytningen mellan de gamla förhållandena och dem, på hvilka nordens riken sedan bygt, är af så omätlig betydelse för de skandinaviska folkens hela följande utveckling. Det var nu som Sveriges sjelfständighet och dermed den storhet, som sedan blef dess lott, grundlades, det var nu som den öfvermakt i Norden, hvarpå Danmark gjorde anspråk, började undergräfvas, det var nu som förebuden till hierarkiens fall läto sig förnimma med en sådan styrka, som skulle den stora reformatorns stämma redan börjat ljuda. Det är den rent svenska uppfattningen af denna tid som i hr Styffe fått sin målsman, och en bättre har den icke kunnat få: för skärpan och tyngden i hans vapen måste

teorier och fördomar ovilkorligen vika, ty vapnen äro de bevis, som handlingarna sjelfva lemna.

Det är med synbar förkärlek hr Styffe tecknar gamle herr Stens regering. Med vanlig klarhet ger han oss en bild af de svåra förhållanden, hvari denne var satt att verka, af den sega uthållighet, den ihärdiga kraft, hvarmed han förstod att hålla sig uppe mot in- och utländska fienders angrepp och dermed göra konung Gustaf I:s verk till en möjlighet. Med allt skäl kallar hr Styffe honom med hänsyn till hvad han i det hela uträttat "Gustaf Vasas föregångare", och äfven i enskilda drag, som hr Styffe meddelar rörande hans regering, finner man mycket som påminner om hans store efterträdare. Så finner man huru Sten Sture, likasom senare Gustaf I, sträfvar att öka regeringens makt och inkomster genom att taga de större länen under sin omedelbara förvaltning; inom handeln finner man redan nu en sträfvan till frigörelse från hansestädernas välde; och om man tänker på Sten Stures förhållande till kyrkans män kan man ej undgå att deri finna förebud till den strid på lif och död, som konung Gustaf med dem skulle komma att utkämpa. Man känner, sedan man läst hr Styffes arbete, huru väl på gamle herr Sten kan tillämpas Geijers bekanta yttrande om Gustaf Vasa: hans bana var ej full af lysande bedrifter, men hans lefnad var en stor bedrift. "I ett fjerdedels sekel", säger hr Styffe, "upprätthöll han freden i ett land som förut var sönderslitet af inbördes strider eller förhärjadt af utländske fiender, han skyddade med allvar undersåtarne från prejeri och förtryck af fogdar och höfvidsmän, bemötte alla, hög och låg, med vänlighet och deltagande, var mild mot de felande och befordrade, såvidt omständigheterna medgåfvo, landets förkofran. — Jakob Ulfson och hans anhängare hafva framkastat många förebråelser mot honom; men om dessa till sin beskaffenhet granskas och jemföras med de anmärkningar som svenska rådet år 1511 framstälde mot hans efterträdare eller danska riksrådets klagomål öfver konung Johan, måste man komma till den slutsats, att hans regering var för den tiden nästan ett mönster af ordning och samvetsgrannhet."

I ett särskildt kapitel har hr Styffe sammanstält de upplysningar rörande de inre förhållandena under denna tid, som ur bevarade urkunder finnas att hemta. Bland allt det lärorika som denna teckning innehåller, vilja vi särskildt fästa oss vid de bidrag han meddelar till belysning af frågan om sättet för tillkomsten af konung Kristoffers landslag. Som bekant finnes intet bevis för att den blifvit i laga ordning antagen på tingen och att den ej blifvit det, torde framgå af hvad hr Styffe upplyser om, att den ej synes hafva varit ansedd såsom lagligen gällande. Ett bevis härför är, att Magnus Erikssons landslag långt in på 1500-talet var den som allmännast användes, såsom synes af det jemförelsevis stora antal handskrifter som af densamma finnes i behåll, äfvensom deraf, att i flera dombref ifrån denna tid är det den äldre landslagen som åberopas; ett annat bevis är att, då riksrådet utfärdade Kalmar stadga af 1474, intogos deri fyra punk

ter, som nästan ordagrant återfinnas i Kristoffers landslag, utan att dock denna åberopas.

Af stort intresse äro de uppgifter författaren meddelar rörande de finansiela förhållandena vid denna tid, särskildt de bevis han lemnar på bristen på penningar och de deraf följande låga prisen, likasom upplysningarne angående sättet för skatternas utgörande. Rörande sättet för e. o. skatters beviljande anmärker författaren att lagens "föreskrift att höra en nämnd af de skattskyldige blef sannolikt alltid af Sten Sture iakttagen", och han anför till stöd härför ett riksrådets bref af 1476, tryckt af Hadorph. Detta är i verkligheten det enda bevis man ifrån medeltiden har derpå, att de i lagen för nu ifrågavarande fall stadgade formerna blifvit iakttagna, och ehuru detta naturligtvis ej utgör något skäl för att antaga att de icke äfven vid andra tillfällen kunna hafva användts, är det dock betecknande, att detta dokument tillhör just Sten Sture den äldres tid. Hr Styffe har från andra regenters styrelsetid meddelat handlingar som visa att principen om att menigheterna i dylika fall borde på ett eller annat sätt medverka blifvit iakttagen, ehuru just icke de lagstadgade formerna till alla delar följts. Så finnes i tredje delen af hans "Bidrag" ett bref af den 27 Febr. 1452, hvari Karl Knutsson med rådets samtycke befaller utgörande af en skeppsskatt och föreskrifver att inom hvarje härad fogden, häradshöfdingen, 6 bönder och 6 landbor skola "jemka" gärden efter hvars och ens förmåga; och i nu ifrågavarande del finner man såväl ett bref af konung Hans till erkebiskopen, dateradt den 21 Dec. 1497, hvari meddelas att tre bönder från hvart härad i trakten af Upsala kallats för att besluta rörande utskrifning af en mellan rådet och konungen öfverenskommen gärd, som en skrifvelse från biskopen i Linköping och höfvidsmannen på Stäkeborg af den 5 Nov. 1498 till tre härad omkring Linköping, hvari säges att "fullmäktige sändebud af hvart härad i Östergötland" varit samlade för att öfverlägga rörande den gengärd, som skulle utgöras till konungens eriksgata.

Rörande de bidrag till vår riksdagshistoria, som hr Styffes arbete innehåller, framhålla vi, att man här finner bestyrkt, att det riksmöte, som en och annan författare uppgifver hafva hållits i Upsala i Maj 1470, reducerar sig till en vanlig ersmessomarknad. Deremot visar hr Styffe, att mötet i Telge 1493 (det som vanligen brukat hänföras till 1491) förmodligen var ett allmänt riksmöte eller åtminstone ett rådsmöte, der åtskilliga medlemmar af de ofrälse klasserna voro närvarande; samt att med bestämdhet ett allmänt riksmöte hållits i Linköping 1495: enligt ett sådant bref voro dit "sända af hvarje lagsaga kring om allt riket, både utaf Dalarne Kopparberget och af köpstäderna 2 fullmäktige på allas deras vägnar som hemma suto."

I hvad angår de yttre politiska förhållandena är det af stort intresse att jemföra hr Styffes verk med den del af Allens bekanta arbete, som behandlar nu ifrågavarande tid. Att Allen såsom stilist är öfverlägsen kan ej bestridas, men hvad angår innehållet så är det

omöjligt att, trots allt erkännande af de stora förtjenster Allen äfven såsom forskare inlagt om Nordens historia, undgå att finna att han i grundlighet är sin svenske medbroder underlägsen: hypotesen, stödd på en bevisning som vid närmare granskning ej håller stånd, den personliga öfvertygelsen, som saknar stödet af bestämda fakta och objektiva skäl intager i hans arbete stundom ett allt för stort rum och detta gör, att huru fängslande hans skildring än må vara, man ej kan följa den med den känsla af trygghet som ledsagar ett studium af hr Styffes arbete, der hvarje bestämd uppgift grundar sig på alldeles påtagliga bevis och der knappt ett antagande eller en förmodan framställes utan att ega skäl så goda, att de hos mången annan författare skulle framkalla bestämda påståenden.

Om således sträng objektivitet är ett utmärkande drag i hr Styffes författareskap, så synes det oss emellertid som om den teckning han lemnat af konung Hans skulle i någon mån härifrån utgöra ett undantag. Om man jemför densamma med den som Allen lemnat, så kan väl icke bestridas att Styffe äfven härvidlag är den, som i bevisningens styrka är den öfverlägsne; men vi skulle dock vilja tillåta oss att hemställa, huruvida ej ett eller annat af de skäl, som anföras till stöd för den stränga domen om honom, är något svagt. Så anföres såsom bevis på konung Hans' oärlighet, att han i den framställning af tvisten med Sverige som 1496 sändes till Sachsen, säger sig hafva blifvit 1458 vald till tronföljare ej blott af riksrådet utan ock af menigheterna ("landschaft"); ordet "landschaft", säger hr Styffe, "hvilket endast kan hafva den betydelsen, att landets samtlige valberättigade deltagit i valet, var alldeles i strid med verkliga förhållandet tillagdt". Då man nu af hr Styffes egen framställning af detta tronföljareval (Bidrag, III, CXXXI) känner, att konung Kristiern lät ej blott biskopar och frälsemän i de särskilda landskapen utfärda bekräftelser å rådets beslut om tronföljden, utan att han äfven fordrade och erhöll sådan af de större städernas borgerskap och af menigheter på landsbygden, samt att, "såsom vid ett verkligt konungaval, lagmännen jemte ombud af allmogen" blefvo inkallade till Stockholm vid pingsttiden 1458, då prins Hans blef "af alla lagmän endrägteligen dömd till rätt herre och konung öfver Sverige" efter fadrens död; så förefaller det, som om konung Hans i nämda framställning kunde, utan att anse sig tala osanning, begagna ordet "landschaft" så som han der gjorde det. — Vidare torde man väl, då man känner konung Hans' förhållande till en sådan sjömakt som Hansan, likasom att nödvändigheten att söka stänga Sverige från förbindelsen med Tyskland kräfde en stark sjömakt, kunna ifrågasätta, huruvida vinningslystnaden får antagas hafva varit den "förnämsta" driffjedern för honom att åter skaffa Danmark en aktningsbjudande flotta. — Vi skulle ock vilja ifrågasätta, huruvida mot Olaus Petris yttrande, att konung Hans var en "from och redlig man", *det* beviset att Kristiern II hade med sin bödelsyxa sörjt för, att icke många funnos som Olaus Petri kunde spörja derom, verkligen kan väga synnerligen mycket.

Vi berörde Kristiern II och Stockholms blodbad. Det är bekant, att i allra nyaste tid en af Danmarks skarpsinnigaste forskare har angående detta framstält och utvecklat den åsigten, att blodbadet ej skulle vara frukten af en öfverlagd plan, utan att konungen först sedan han fått kännedom om svenska ständernas bref af den 23 Nov. 1517, hvari de förklarade Gustaf Trolle afsatt och förbundo sig att med lif och blod försvara denna handling, vore det ock mot påfven sjelf, skall hafva "i et Öiebliks Delirium" beslutit och låtit verkställa den gräsliga handlingen (Paludan-Müller: De første Konger af den Oldenborgske Slægt, s. 356 ff.). Mycket kan invändas emot det sätt hvarpå författaren söker bevisa denna sin åsigts riktighet, men det mest slående beviset deremot finnes i hr Styffes arbete. Häraf finner man nämligen, att planen ej upprunnit i Kristiern II:s hjerna, utan var ett arf, som dennes farfader Kristiern I lemnat åt sina efterkommande. Detta framgår af en af hr Styffe tryckt handling, hvari en af Kristiern I:s sekreterare meddelar Sten Sture, att konungen under sin resa till Rom 1474 afhandlat en plan "om ett stort förbund mellan flere furstar i det mellersta Europa, hvars syftemål egentligen skulle hafva varit att stärka deras egen makt, och det genom flera olika medel, särdeles minskning af presterskapets inkomster och makt samt de fria städernas kufvande. Hvad särskildt Sverige angår, skulle äfven påfven låna sitt biträde genom en bannlysningsbulla, tyske kejsaren och konungen af Polen medelst förbud till de under dem lydande städer att hafva någon handelsgemenskap med Sverige, och sedan de af dessa åtgärder förorsakade olägenheter framkallat ett uppror i landet, skulle ryssarne förmås att infalla i Finland, konungen af Skotland att låta en här öfver Norge infalla i sjelfva Sverige, Polen, Pommern och Mecklenburg att biträda med en flotta, medan konung Kristiern sjelf inträngde söderifrån. Någon underhandling skulle icke medgifvas; de som kommo med dylika förslag skulle gripas och afrättas, alla riddare mista sina gods, landsförvisas eller dödas, dalkarlarne utrotas och landet besättas med skottar, de förnämste borgarne i Stockholm aflifvas, de mindre utjagas och andra i stället der bosättas." "Dessa planer", fortfar hr Styffe, "blefvo på konungens sotsäng meddelade tronföljaren såsom ett politiskt testamente, och en del deraf blefvo snart nog af konung Kristiern sjelf och hans närmaste efterträdare satta i verket, såsom påfvens bannlysning, kejsarens akts-förklaring, ryssarnes uppeggande till infall i Finland, förbundet med skottarne"; och af hvad hr Styffe sedan påpekar såsom belysande den grymhet, hvaraf drag stundom framträdde i konung Hans' handlingar, skulle man kunna sluta att äfven planen om blodbadet blifvit af denne upptagen. Man vet att han 1505 kom till Kalmar, der svenska riksrådet enligt öfverenskommelse skulle infinna sig till ett stort unionsmöte, "med en stor krigsmakt, som för det uppgifna ändamålet var alldeles för kostbar" och att en af Sveriges vid denna tid mest framstående män, Erik Turesson (Bjelke), som ingen kunde beskylla för feghet, ej vågade infinna sig vid mötet och att han bestämdt afrådt sina med-

bröder i rådet från att företaga färden dit. "Kwnne the danske", skrifver han till riksföreståndaren, "saa faa eder oc rigzens radh i klæmme, som theris agt är, tha vorder eder eller töm hollit hwarken breff eller incigle, thet Gud förbiwde nagen tiid ske skulle. Jag täncker för mig: heller än jag will giffue mig till möthe met sadant loffuelöst folck, tha wil jag heller giffue mig strax till slagx effter min magt met töm, till siös eller i marken, heller än jag skulle så vorde tagin ved halsin och ecke faa et ordh for min dödh — — Mig hoppes till Gud, at J och the werdige herrer oc gode men rigzens radh äre well sa förnwmpstige, att J vele vethe eder förwarede för J giffue eder j sadane klæmmc". Sannolikt äro dessa rader ett uttryck för hvad man vid denna tid i Sverige tänkte om konung Hans, och som bekant uteblef svenska rådet också från mötet.

Bland tvistepunkterna i konung Hans' historia är betydelsen af hans förbund med Ryssland af 1493. Och man måste medgifva att det i hans och Sten Stures historia spelar en mer än märklig rol. Man torde väl ej våga för mycket genom det antagandet, att detta mot "Sten Sture" riktade förbund stod i sammanhang med det anfall som ryssarne 1495 företogo mot Sveriges besittningar i Finland, och då man vet, att konung Hans' bundsförvandter i Sverige, Jakob Ulfsson och hans vänner, begagnade detta ryska krig som agitationsmedel mot riksföreståndaren och såsom ett hufvudskäl till hans afsättning anförde, att han "icke kunde dela sig i tu och på en gång försvara Finland och förestå regeringen", så kommer man verkligen på besynnerliga tankar. Då man tillika finner att, såsom hr Styffe påpekar, Jakob Ulfsson ännu i slutet af Maj 1497 kunde neka att sända sina svenner till landets försvar mot danskarne under förevändning, att de skulle skickas mot ryssarne, och att han och hans anhängare i slutet af Juni kunde i en proklamation till allmogen i Upland förklara, att det var osanning att fred afslutits med Ryssland, då de dock ej vid dessa tidpunkter kunde vara i okunnighet om, att freden blifvit ingången (den slöts den 3 Mars), så får man egendomliga föreställningar om det moraliska värdet af de medel de herrar ansågo sig kunna använda, om hvilka Professor Paludan-Müller yttrar, att de önskade unionens återställande bland annat "fordi de følte större Forpligtelse til at holde Eder og Löften end de verdslige, der næsten synes at have betragtet dem som Mundsveir."

Bland bidrag till tidens personalhistoria, som hr Styffes arbete meddelar, är ett bref från Hemming Gadd (så skrifver hr Styffe namnet) till Svante Nilsson, hvarur vi tillåta oss anföra ett utdrag som är karakteristiskt nog. Det skildrar den store patriotens möte med Sten Sture i Okt. 1500, sedan han efter nära tjuguårig frånvaro i Rom återvändt till fäderneslandet "med afsigt att återställa endrägten mellan Sten Sture och hans fiender inom riksrådet". "Werdigh herre och strenge riddare", skrifver han, "haffwer jach warit ner myn herre Her Sten, idher kere fadher, pa Gripsholm iii (3) dagha och netther. Med hwath kerligh och gönsth han mik wnfik, kan jach ey sighia.

Han hördhe att jach kom, han gik wth moth mik lang wegh medh stor wordning mik fatig man wnfangandes, som jach haffdhe warith en stor landes herre, med grataude tara hwar annan helsendes, och i fampn tagandes. Kenne Gudh, ath mith hiertha war sa forstockath, ath jach ey eth ordh frambera kwnne och ey mykith bethre hans strenglighcth. Wij kome wp i hans mack, ther ware wij ower V stunder til saman. Hwath ther hanledes fa i wel wetha framdelis, men med korthom ordom, jach bedher mik sa Gudh til hielp och all helgon, ath ther ær en fasth kerligh hiertans godh grwndh til idher och alla idhers, ther sether fulkompna lith oppa på myn ære och cristhendom, ath æhwarth hiwlith hwelfwer pa wæghin ther jach nu ær i staddher her owan i Wplandh, antingen til eller fran, aldrigh skilins i ath, fadhren och sonen, ther sether och fwl thro och lith till".

Rörande de verldslige ledamöterna i rådet vid denna tid finner man uppgifter sammanförda i den rådslängd som afslutar inledningen till handlingarna i denna del. Då man känner huru nödvändig en dylik förteckning är för studiet af denna tids historia och då man tillika vet, att intet tillförlitligt arbete i den vägen förut finnes, så måste man vara hr Styffe synnerligen tacksam för hvad han här lemnat [1], så mycket mer som det måste hafva kostat honom otrolig möda, att ur tusentals handlingar sammanföra de uppgifter som meddelas. Denna afdelning, likasom hela arbetet, grundar sig nämligen som sagdt uteslutande på urkunderna sjelfva. Det är denna omständighet som ger hr Styffes arbete ett så oskattbart värde och gör att det får stor betydelse ej blott såsom meddelande en mängd hittills okända uppgifter eller rättande oriktiga åsigter, som hittills varit gängse, utan ock såsom vittnande om hvad som verkligen är sant af det som hittills såsom sådant ansetts. Det är allt detta som gör att hvar och en som hyser intresse för att sanningen må sprida sitt ljus öfver vår historia måste önska, att hr Styffe måtte fullfölja sitt verk och inom ej allt för lång tid skänka oss äfven de yngre Sturarnes historia.

Ran.

[1]) Ett par små tillägg äro vi i tillfälle att kunna gifva. Författaren säger (s. CCCXII) att Jon Slavika "ej blef åter inkallad i rikarådet förr än 1479 och 1480". Kan ej han lika väl som Erik Karlsson anses der hafva åter intagit sin plats 1472? (Jfr s. XXVII, not. 3 och n:o 12 bland handlingarna.) — Karl Knutsson nämnes som rådsherre ännu 1495 (bref af $^{24}/_{3}$ 1495 tryckt under n:o 125 bland handlingarna). — Erik Magnusson deltog $^{17}/_{8}$ 1473 i rådsmötet i Kalmar (Peringskiölds diplomatarium). — Nils Claesson nämnes som rådsherre redan $^{17}/_{8}$ 1473 och $^{5}/_{8}$ 1474 (Per. Dipl.). — Sigge Laurenson nämnes som rådsherre äfven 1498 (Det Kongl. Danske Geheimearchivs Aarsberetninger IV, s. 288).

14) **Originum Cisterciensium tomus I,** in quo præmissis congregationum domiciliis adjectisque tabulis chonologico-genealogicis veterum abbatiarum a monachis habitatarum fundationes ad fidem antiquissimorum fontium primus descripsit P. *Leopoldus Janauschek.* Vindobonæ, Hoelder 1877. LXXXII + 394 sid. jemte tabell. Pr. 20 fl.

I ett af sina bref till recensenten yttrar förf. af ofvanstående monumentala verk bl. a. följande: "Niemals wurde ich mich und eben so wenig tausend-andere begabtere Männer unserer Zeit diesem religiösen Ordens-Vereine geweiht haben, wenn nicht so ruhmreiche Tradition vorhanden wäre; sind die gegenwärtigen Leistungen weniger auffällig, so ist der Grund in der allgemeinen concurrirenden Thätigkeit zu suchen; aber so wenig als wir, Ordensleute des XIX Jahrhunderts, uns unserer Ahnen zu schämen haben, dürfen uns diese perhorresciren. *Wir arbeiten!* und das ist alles!"

Hvad man i våra dagar talat om arbetets ära förstod och uppskattade man i gamla tider mer än väl, och det utan att behöfva studera särskilda afhandlingar derom. Det var icke alla religionsbud, som af kyrkans äldsta lärare så troget åtlyddes, som det, hvilket befaller menniskan att verka medan dagen är. Der kristendomen fann sina tryggaste hem, der blomstrade äfven arbetet och dess frukter vederqvickte folkets skaror. Det finnes inom hvarje lands historia vissa slägter, hvilka af Försynen blifvit företrädesvis utsedda till utförandet af vigtiga arbeten för folkets utveckling. Den historiska forskningen har sökt att alltmera göra dessa slägters lefnadsöden bekanta medelst monografier öfver deras enskilda medlemmar, under det att genealogerna å sin sida bemödat sig om att utreda deras inbördes slägtförhållanden. Ett arbete af detta slag, men i stort, är det som vi här vilja tala om. Det är väl icke enskilda personer som här egentligen äro ifråga, utan fastmera de från den öfriga verlden skiljda föreningar af män och qvinnor, hvilka århundraden igenom verkat till menskligheteus väl, i det att den ena generationen tagit vid arbetet der den andra lemnat det. Arbetet har vexlat efter tiden; dess yttringar och verk hafva icke alla varit af samma art, men arbetarena hafva såsom ett genomgående slägtdrag bevarat den berömda, fäderneärfda flit, bland hvars vackraste produkter i senare tid torde kunna räknas den på mångåriga och djupa forskningar grundade historia om cistercienser-orden, hvars första del vi här vilja anmäla. Denna del är egentligen att betrakta såsom en inledning till en mera detaljerad historia om denna orden ("monasticon") och framställer de särskilda (munk)klostrens inbördes slägtskapsförhållanden till hvarandra. Till förtydligande häraf har förf. meddelat en fullständig "genealogisk" tabell öfver klostren, i hvilken man finner såväl hvarje klosters här-

stamning från de äldre klostren, som äfven dess egna kolonisationer. I betraktande af denna ordens betydelsefulla roll i hela Europas inre historia och med särskildt afseende på den välsignelse, som i många afseenden cistercienser-klostren utbredde öfver de nordiska länderna, är föreliggande arbete väl värdt att af skandinaviska historici uppmärksammas.

Uti en inledning, hvari förf. gifver en kortfattad öfverblick öfver ordens utveckling (III—XXX) säger han att cisterciensernas guldålder inföll mellan 1134—1342, då deras historia öfverglänste hvarje annan ordens Det var i början af den utsträckning orden då erhöll, som dess medlemmar kommo öfver till vårt land och vid dess skogbekransade sjöar eller i lugna dalar signade en och annan leende plats [1]), der snart höjde sig de starkaste värnen för de ny-omvändes ringa hop. Det är sannt att ifrån den tiden det ena klostret efter det andra blomstrade upp, men öfverallt i Europa, och icke minst i vårt land, hafva okunnigheten och lättrogenheten velat se klosterlemningar i de flesta spår af större stenbyggnader från forntiden, vid hvilka ett större eller mindre antal fantastiska sägner fästat sig. Så räknade man cistercienser-klostren till 10,000, af hvilka 4 tusen för munkar och 6 tusen för nunnor. Prof. Janauschek, som egnat mera än 20 års ihärdigt arbete åt utrönandet af sanna förhållandet härvidlag, har funnit att munkklostren voro vid den hel. Bernhards död 343, under den s. k. gyllene åldern 707 och under den största utvecklingen 728, under abboters styrelse, hvartill kommo 14 priorat. Af dessa voro de flesta uppbygda för d. h. Bernhards orden, men några funnos som blifvit reformerade efter att förut hafva tillhört annan orden, merendels d. h. Benedikts. Nunneklostren ärnar förf. behandla i andra delen af sitt verk.

På samma sätt måste den historiska sanningen nedpruta uppgifterna om de många påfvar, som tillhört orden, till de begge Eugenius III och Benedikt XII.

Vi anse oss icke äga rätt att ur detta arbete sammanföra flera af de resultat förf. meddelar i denna sin inledning; hvar och en, som vill studera denna märkliga ordens historia, måste vända sig direkt till förf:s verk, såsom en hufvudkälla, och detta är äfven en nödvändighet för den, som vill lära sig att uppfatta ordens betydelse för de skandinaviska länderna. Innan vi nämna några ord om de delar, som närmast röra oss, vilja vi antyda huru storartadt det arbete är, som blifvit lagdt till grund för denna klosterhistoria.

I sjelfva stamklostret Citeaux fördes åtskilliga anteckningar, hvilka förf. med stor flit begagnat. Bland dem märkas särskildt de "catalogi

---

[1]) Om cisterciensernas smak i detta afseende säger förf. (sid. VII): "Consederunt procul ab urbium tumultu in vallibus abditis suasque sedes ubi fieri potuit ad rivorum et fluviorum ripam (plerumque *sinistram*, cujus rei rationem non novimus) exstruxerunt, montes minus caros habentes; unde permultæ abbatiæ a vallibus, aquis, fontibus, rivis, pontibus, silvis, at tamen etiam a montibus appellationes traxerunt..."

abbatiarum", hvilka det ålåg kantorn i Citeaux att upprätta. I dem infördes de vigtigaste data för ordens samtliga kloster, men då några kloster stundom erhållit samma namn, ehuru belägna i skilda länder och härstammande från olika moderkloster, uppkommo lätt misstag, dem förf. nu, rådfrågande andra källor, lyckats rätta. Naturligtvis återstå ännu många obesvarade frågor i afseende på klostrens tidigaste data, och eget nog är det de italienska klostren, öfver hvilka i detta fall mörkret hufvudsakligen hvilar.

Hvad de närmare uppgifterna om *dagen* för ett visst klosters grundläggande angår, hafva många svårigheter yppats, enär dermed betecknats stundom sjelfva den dag, då ett konvent (bestående af 1 abbot och 12 munkar) antingen inflyttat i på förhand fullbordade klosterbyggnader, eller tagit i besittning den upplåtna platsen, som de derefter, boende i trakten, sjelfve bebyggt, eller ändtligen fått åt sig upplåtet ett förut af annan orden bebodt kloster, — stundom den dag, då gåfvo- eller stiftelsebrefven blifvit daterade. Rättast torde vara att, såsom förf. här gjort, hänföra ett klosters begynnelse till den "dies ingressus", då det nybildade konventet, sammansatt enligt ordensregeln, började sitt reguljära lif och då sålunda ett lagligt abbotskap trädde i verksamhet.

De munkar, som i moderklostret förde förteckningarna på kolonierna, hafva äfven ofta misstagit sig i det afseende, att de ansett de olika formerna af åtskilliga klosters namn beteckna särskilda kloster, hvarigenom händt att ett och samma kloster blifvit i tabellerna upptaget på flera ställen; de hafva ock stundom förvexlat de till ett abbotskap hörande prosterier, gårdar, eller af konventen tillfälligtvis bebodda ställen o. s. v., med sjelfva klostren och derigenom alltjemt ökat dessas antal. Att bringa ljus i all den oreda, som härigenom uppkommit, har varit förf:s svårlösta uppgift i denna inledning till ordens historia, och för att i detta fall åstadkomma ett resultat värdigt en cistercienser-munk, har förf. användt ett helt bibliotek af 11 till 1200 särskilda arbeten, tryckta eller handskrifna, hvilka han såsom sina källor anför. Bland dem hafva vi påträffat: *Brander*, Diss. de mon. Varnhemensi, *Ekerman*, Diss. de Alvastra, *Messenius*, Scondia Ill., *Örnhjelm*, Hist. eccl., *Reuterdahl*, Sv. kyrkans historia, *Sparrman*, ant. monasteria Sueciæ, *Staaf*, de ord. Bened., *Vastovius*, Vitis Aqu., *Wieselgren*, De claustris Suiogot., och *Svenskt Diplomatarium*. Denna förteckning på svenska källskrifter visar huru förf. arbetat sig in i de fremmande ländernas litteratur, men ådagalägger tillika, vi måste erkänna det, huru äfven i afseende på de *svenska* källorna en uppmärksam kritik varit af nöden. Förf. har ock stundom funnit sig föranlåten att på enskild väg förskaffa sig från de olika ländernas historieforskare upplysningar, som icke på annat sätt kunnat erhållas, och då han äfven hedrat recens. med att af honom äska en och annan uppgift om de svenska klostrens data, vilja vi här endast nämna, att de meddelanden, som från Sverige kommit förf. tillhanda [1]), grunda sig

[1]) Utom rec. hafva bibl. C. G. Styffe och ryttm. P. v. Möller lemnat förf. svenska bidrag till hans arbete.

på de historiska urkunderna, och skilja sig derföre stundom ifrån de äldre traditioner, som länge nog varit gängse.

De svenska cistercienser-munk-klostren voro:

Från *Citeaux* härstammande:

	1) *Alvastra* Juni 1143.		2) *Nydala* Juni 1143.
3) *Varnhem* 1150.	4) *Saba* (Juleta) 1160.	6) *Gudsberga* (Mons Domini) 8 Mars 1486.	5) *Roma* (Gutnalia) 8 Sept. 1164.

Dessutom lågo i Skåne: *Herrevad* och *Vidtsköfle* samt i Halland: *Ås*.

Såsom ett bevis på huru noggranna forskningar förf. anstält kan bl. a. anföras att Roma klosters namn förekommer under 82 skilda former, Herrevads under 66 o. s. v., och under hvarje klosters kortfattade historik äro källorna anförda, hvilka oftast uppgå till åtskilliga tiotal. Vi kunna icke annat än berömma förf:s återgifvande af de svenska namnen. Endast högst sällan hafva vi funnit skäl till mindre rättelser (någon gång t. ex. Örnhjahn i st. f. Örnhjelm).

Redan början af detta arbete visar huru förf. varit genomträngd af en djup veneration för den ordens stora minnen, åt hvilken han hängifvit sig. Vi hoppas att numera de vigtigaste och största förarbetena redan äro verkstälda, så att det må blifva förf. förunnadt att bringa till slut detta sitt klosterarbete. Genom sin lärdom och oförtröttade möda har prof. Janauschek i så hög grad gagnat den historiska vetenskapen, att det äfven i aflägsna länder bör med tacksamhet erkännas.

—*rst*—

NORDISK ÅRSBOK.

1877.

Efterföljande kronologiska anteckningar äro upprättade, den svenska af herr bibliotekarien *E. von Qvanten*, den norska af herr redaktören *F. Bætzman*, den danska af herr doktor *C. Rosenberg* och den finska af frih. doktor *Hugo af Schultén.*

Nordisk Årsbok

för

1877.

Sverige.

Jan. 1. Till *trafikdirektör* vid Statsjernvägarnes tredje distrikt utn. *frih. B. A. Leijonhufvud.*

— — † Sångerskan *Julie Mathilda Berwald*, gift med hofmarskalken frih. *Knut Åkerhjelm.* Född 1822.

— 2. *Militär-Sällskapet* i Stockholm firade sin tjugufemåriga tillvaro.

— 3. † Docenten i historia *J. R. Tengberg.* Född 1845.

— 5. Öfverstelöjtnanten *A. M. Lindgren* utn. till *byråchef* i *Styrelsen för allmänna väg- och vattenbyggnader.*

— 8. Sångerskan *Zelia Trebelli* inträffade i Stockholm för att uppträda på kongl. operan.

— 10. Vetenskaps-Akademien antog aktuarien *C. Sidenblad* till redaktör af *Statskalendern.*

— 11. † F. d. presidenten i Statskontoret *O. A. Tauvon.* Född på Sveaborg i Finland 1803.

— 13. † Ingeniören *William Lindberg.* Född 1818.

— 15. *Riksdagen* öppnades. Talmän och vice talmän: i Första Kammaren: grefve *Henning Hamilton*, generalmajoren *J. H. Rosensvärd;* i Andra Kammaren: godsegaren grefve *A. R. Fr:son Posse*, grossh. *O. Wijk.* Sekreterare i Första Kamm. riddarhussekr. *C. O. Brakel.*

— 17. K. Maj:ts proposition om *Statsverkets tillstånd och behof* aflemnades till riksdagen.

— — † Konstkännaren, kammarherren grefve *A. G. Bielke.* Född 1800.

— 18. Sekreterare i Andra Kamm. fiskalen i Svea Hofrätt *G. Westdahl.*

— 19. Till *professor* i *medicin* vid Karolinska Institutet utn. adjunkten *R. M. Bruzelius.*

— — Till *professor* i *pathologi* och *therapi* vid Veterinär-Institutet i Stockholm utn. adjunkten *C. A. Lindqvist.*

Jan. 22. Till *ordförande, vice ordförande* och *sekreterare* i Riksdagens *ständiga utskott* utsågos: i *konstitutionsutskottet*: ryttmästaren *M. Hallenborg*, kommerserådet *J. Sjöberg*, docenten *E. W. Montan*; i *statsutskottet*: bruksegaren *C. Ekman*, godsegaren *E. Key*, statskommissarien *M. Nordlindh*; i bevillningsutskottet: frih. *A. H. E. Fock*, generaltulldirektören *N. A. Bennich*, vice häradshöfdingen *F. H. Schlytern*; i bankoutskottet: grosshandl. *J. J. Ekman*, telegrafkommissarien *A. Gumælius*, bankosekreteraren *E. A. Hernblom*; i lagutskottet: grefve *E. J. Sparre*, hofrättsrådet *H. v. Gegerfelt*, assessoren *C. B. Hasselrot*.

— 23. Kungörelse ang. *främmande fartygs förmåner* i Sverige.

— 26. En *komité* tillsatt för att utarbeta ett på tyska handelsrätten grundadt förslag till *ny vexellag* för Sverige. Ledamöter i komitén: landshöfdingen *P. A. Bergström* (ordförande), grosshandl. *O. Dickson*, professoren grefve *G. K. Hamilton*.

— — K. Skrifvelse ang. ändringar i föreskrifterna för *filosofie kandidat-* och *filosofie licentiat-examina* vid universiteten.

— 29. *Nationalekonomiska Föreningen* stiftades i Stockholm. Ordförande presidenten *C. F. Wærn*, v. ordförande statsrådet *F. F. Carlson*, sekreterare bankdirektören *H. Palme*.

Febr. 1. Till *ordförande, vice ordförande* och *sekreterare* i Riksdagens *särskilda utskott* för försvarsväsendet utsågos: grefve *C. A. Ehrensvärd*, frih. *J. G. N. S. Åkerhjelm*, löjtnanten *G. Björlin*.

— 2. Till *president i Kammarkollegium* utn. kammarrådet grefve *T. H. Wrangel*.

— 5. † Skalden, publicisten, en af de aderton i Svenska Akademien *C. W. A. Strandberg*. Född 1818.

— 10. † Teaterdirektören, skådespelaren *C. E. Stjernström*. Född 1816.

— 14. Till *statsrevisorer* valdes af Riksdagens Första Kammare: f. d. majoren *C. A. Adelsköld*, f. d. kommendörkaptenen *J. E. Ekman*, f. d. majoren *A. R. v. Kræmer*, godsegaren grefve *M. E. A. Lewenhaupt*, häradshöfd. *J. M. Lindgren*, rektor *H. R. Törnebladh*; af Andra Kammaren: riksdagsmännen *A. Philipsson*, *P. Engman*, *C. A. Jönsson*, *P. Olsson*, f. d. riksdagsmannen grefve *C. E. Piper* och riksdagsm. *Chr. Assarsson*. Till statsrevisors-suppleanter valdes af Första Kammaren: f. d. kaptenen grefve *O. C. Cronstedt*, godsegaren grefve *C. J. Bonde*, ryttmästaren *R. V. v. Koch*; af Andra Kammaren: riksdagsmännen *C. I. Bengtson*, *C. Johansson*, *H. Hagerman*.

— 16. Till *professor i maskinlära* vid *Tekniska Högskolan* utn. läraren *J. E. Cederblom*.

— — Till *professor i allmän kemi* vid *Tekniska Högskolan* utn. läraren *J. O. Rosenberg*.

— 21. Till Riksdagens *justitieombudsman* återvaldes *N. A. Fröman* och till hans *suppleant* advokatfiskalen *T. A. Billbergh*.

— 22. Kungörelse ang. *direkt telegrafisk förbindelse* mellan *Sverige* och *Tyskland*.

Febr. 23. Kungörelse ang. förvaltningen och naturen af *hospitalens* till Statsverket indragna *hemman och lägenheter*.

— **26.** Till *svensk och norsk generalkonsul* i Paris utn. tillförordn. konsuln *G. Broström*.

— — Till *domprost i Linköpings stift* utn. domprosten i Vesterås *C. W. Linder*.

Mars 2. Stadgar för *Tekniska Högskolan*.

— — Till *justitieråd* utn. t. f. byråchefen *J. O. Wedberg*.

— **5.** Till Riksdagens *fullmäktige* i *Riksbanken* utsågos: kaptenen grefve *C. M. C. Lewenhaupt* (ordförande), f. d. statsrådet *P. J. v. Ehrenheim*, grosshandl. *C. A. Lindroth*, v. häradsh. *A. W. Dufva*, byråchefen frih. *A. H. E. Fock*, doktor *J. W. Arnberg*, riksdagsmannen *Liss Olof Larsson*; samt till deras suppleanter: riksdagsmannen *J. Rundbäck*, kammarrådet *A. Anderson*, grosshandl. *C. Högström*. Till *fullmäktige* i *Riksgäldskontoret* valdes: f. d. statsrådet frih. *J. G. N. S. Åkerhjelm* (ordförande), bruksegaren *C. R. P. v. Stockenström*, kaptenen *C. J. Hierta*, grosshandl. *S. Warburg*, professoren *H. Holmgren*, sekreteraren *P. Samzelius*, riksdagsmannen *E. J. Malmin*; samt till deras suppleanter: bruksegaren *Th. Svedberg*, frih. *D. v. Schulzenheim* och riksdagsmannen frih. *A. Cederström*.

— **16.** Upprättades ett *svenskt och norskt konsulat* i staden *Stanley* å *Falklandsöarne* och utn. till dess innehafvare *G. M. Dean*.

— — Kungörelse om hvad med afseende å *utvandrares* fortskaffande till främmande verldsdel iakttagas bör.

— — Kungörelse ang. ändringar i reglementet för *Allmänna hypotekskassan* för Sveriges städer.

— — Kungörelse om vissa ändringar i förordningen ang. *pass och nationalitetshandlingar* för svenska till utrikes orter afgående fartyg.

— — Kungörelse ang. förändrad lydelse af paragraf 37 i förordningen om *kommunalstyrelse* i Stockholm.

— **23.** Kungörelse ang. den *ändring i tulltaxan*, att lastpenningarna nedsättas.

— — Till *professor i historia* vid *Universitetet i Upsala* utn. adjunkten *C. G. Malmström*.

— — Till *professor i botanik* och *praktisk ekonomi* vid *samma Universitet* utn. adjunkten *T. M. Fries*.

— **23.** En *komité* tillsatt för att vidtaga alla för Sveriges deltagande i *verldsutställningen i Paris* år 1878 erforderliga åtgärder. Ledamöter i *komitén:* f. d. statsrådet *P. J. v. Ehrenheim* (ordförande), generaldirektören *C. O. Troilius*, öfverintendenten *F. L. v. Dardel*, grosshandl. *J. J:son Dickson*, intendenten *C. Juhlin-Dannfelt* (kommissarie), öfverdirektören *F. A. Almgren*, fabriksidkaren *J. Lenning*, godsegaren *A. Abrahamsson*, adjunkten *A. R. Åkerman*, fabriksidkaren *D. C. L. Lundström*, fabriksidkaren *R. Almström*.

April 8. Till *Sveriges representant* vid den utställning af trädgårdsalster, som komme att öppnas i *Amsterdam*, utsågs professoren *T. M. Fries*.

— — *Vetenskaps-Akademiens* högtidsdag. Minnespenningen för året präglad öfver assessoren *Christoffer Carlander*.

— 12. † f. d. öfversten *C. E. Ahlström*. Född 1792.

— 13. Reglemente för de med statsunderstöd inrättade *landtbruksskolorna*.

— — Professoren *P. S. L. Annerstedt* utn. till *byråchef för lagärenden* i Justitiedepartementet.

— 14. † F. d. generalbefälhafvaren och generallöjtnanten *D. L. Silfverstolpe*. Född 1793.

— 18. † F. d. premieraktören och sångaren *B. A. F. Lundbergh*. Född 1823.

— 19. En *komité* tillsatt för att förberedande granska Styrelsens för Statens Jernvägstrafik förvaltning. Ledamöter i komitén: riksdagsmannen f. d. kaptenen *F. L. S. Hederstjerna* (ordförande), riksdagsm. maj. *R. v. Kræmer*, riksdagsman. organisten *J. Rundbäck* samt trafikcheferne *O. M. Agrelius* och *C. V. Waldenström*.

— 23. Dramaturgen *E. Bäckström*, antogs af Svenska Akademien till redaktör och ansvarig utgifvare af *Post- och Inrikes Tidningar*.

— 25. † F. d. medicine professoren *N. H. Lovén*. Född 1801.

— 26. Skriftställaren *Viktor Rydberg* valdes till ledamot af Svenska Akademien.

— — Till *sändebud* vid storbrittanniska hofvet utn. sändebudet vid österrikisk-ungerska och bayerska hofven grefve *C. E. W. Piper*.

— 27. En *komité* tillsatt för att verkställa undersökning ang. förvaltningen och hushållningen vid *Ultuna Landtbruksinstitut*. Ledamöter i *komitén:* riksdagsmannen frih. *F. v. Essen*, riksdagsm. *O. Andersson* i Nordanå, f. d. landtbruks-skoleföreståndaren *I. Insulander*, landtbruksskoleföreståndaren *R. Henning*.

— — † Riksdagsmannen *Sven Nilsson* i Österslöf. Född 1813.

Maj 2. † F. d. presidenten i Kommerskollegium *F. Åkerman*. Född 1800.

— 11. Kungörelse om *krigskontraband*, i anledning af att krig mellan främmande makter utbrutit.

— — En *komité* tillsatt för att utarbeta förslag till *patentförordning*, äfvensom förslag till författning, åsyftande att bereda skydd mot såväl olofligt begagnande af *varumärken* och *fabriksstämplar*, som reproduktion af *mönster* och *modeller*. Ledamöter i *komitén:* f. d. statsrådet *P. J. v. Ehrenheim* (ordförande), öfverdirektören *K. Styffe*, hofrättsrådet *H. G. v. Gegerfelt*, bruksegaren *P. E. Lagerhjelm*, fabriksidkaren *C. Lundström*.

— 12. Sorgefest i Stockholm till *Johan Ludvig Runebergs* minne.

— 14. Kungörelse ang. erkännande i Sverige af *Nederländska fartygs mätbref*.

Maj 18. En *komité* tillsatt för att granska nu gällande bestämmelser ang. *topografiska, ekonomiska, geologiska* och *sjö-karteverken.* Ledamöter i *komitén:* landshöfdingen *F. W. E. C. Leijonancker* (ordförande), öfversten frih. *C. F. H. Raab,* öfversten frih. *A. V. v. Vegesack,* riksdagsmannen, godsegaren *A. Odelberg,* professoren *O. M. Torell,* kommendörkaptenen *T. A. Arwidsson,* riksdagsmannen, förste landtmätaren *A. F. Helander.*

— — Till *statskommissarie* utn. kammarskrifvaren *P. M. Nilsson.*

— 22. † F. d. sekreteraren i Vetenskaps-Akademien professoren *P. F. Wahlberg.* Född 1800.

— 24. En *komité* tillsatt för att utarbeta förslag till ny *sjölag.* Ledamöter i komitén: landshöfdingen grefve *E. J. Sparre,* assessoren frih. *O. W. Staël von Holstein,* direktören frih. *H. Fleetwood,* dispaschören *W. d'Aubigné,* sjökaptenen *K. Ahlborg.*

— — En *komité* tillsatt för att utarbeta förslag till bestämmelser ang. *sinnessjukes behandling och vård.* Ledamöter i *komitén:* f. d. generaldirektören *M. Huss* (ordförande), gener.-direktören *G. F. Almquist,* medicinalrådet *C. F. Hallin,* öfverläkaren *W. F. Öhrström,* advokatfiskalen *T. A. Billbergh.* Senare (den 31 Aug.) utn. ledamöter: öfverläkaren *L. M. Hjertstedt,* professoren *N. G. Kjellberg.*

— 25. Riksdagen afslutades. Bland punkterne i Riksdagsbeslutet förekomma följande:

— — Riksdagen hade beviljat ett kreditiv af 2,000,000 kronor, att användas, i mån af behof, till *upprätthållande af Rikets neutralitet;* anvisat för år 1878 ett belopp af 6,000,000 kronor för fortsättande af arbetena på *tvärbanan* mellan *Torphammar* och *Riksgränsen* samt *norra stambanan* inom *Norrland;* 1,000,000 kronor för samma år, att användas till *nya jernvägsbandelar* samt för vården af materiel och förråd, till bostäder åt betjeningen m. m.; 5,400,000 kronor för anskaffande af rörlig materiel till *stambanan norr om Storvik,* af hvilket belopp 1,000,000 kronor stälts till förfogande under år 1878; 75,000 kronor till bestridande af kostnaden för förvaltningen af kronans till *utarrendering afsedda egendom.*

— — Riksdagen hade bifallit Regeringens proposition om *bergverkstiondens* upphörande, nedsättning af *lastpenningarne,* inrättande af s. k. *landtbrefbäring* och tillsättande af *stämningsmän.*

— — Riksdagen hade aflåtit förslag om ny *utsökningslag.*

— — Riksdagen hade anhållit om beredande af sådan ändring i förordningen om *prestval,* att församlingarna berättigas tillkalla *fjerde profpredikant;* om att Regeringen toge i öfvervägande i hvad mån *laga vitsord må tillerkännas telegram;* om tillsättande af en *komité* för att granska *författningarna om bränvins tillverkning och försäljning.*

— — Riksdagen hade för sin del beslutit sådan *ändring i strafflagen,* att *dödsstraff* skall i vissa tillkallade personers närvaro verkställas å fängelsegård.

— — Riksdagen hade beslutit att *Riksbankens* under år 1876 upplupna vinst, 1,820,691 kronor 90 öre, skall så användas, att 900,000

kr. öfverlemnas till Statsverket, och återstoden, 920,691 kr. 90 öre. reserveras åt Banken för att stärka dess metalliska kassa.

Maj 25. Riksdagen hade bestämt *hufvudtitlarnes* anslagsbelopp således:

		Ord. ansl.	Extr. ord. ansl.	Summa.
1.	Hof- och slottsstat.	1,218,000		1,218,000
2.	Justitiedep.	3,726,700	107,300	3,834,000
3.	Utrikesdep.	609,300	9,000	618,300
4.	Landtförsvarsdep.	16,949,500	2,545,400	19,494,900
5.	Sjöförsvarsdep.	5,139,000	1,772,200	6,911,200
6.	Civildep.	14,434,600	1,841,500	16,276,100
7.	Finansdep.	12,300,500	433,500	12,734,000
8.	Ecklesiastikdep.	8,707,253,38	1,267,746,62	9,975,000
9.	Pens. o. allm. indr. stat.	2,237,500	900,000	3,137,500
	Kronor	65,322,353,38	8,876,646,62	74,199,000

Härtill komma:

Låneunderstöd för *sänkning af sjöarne Hjelmaren och Qvismaren*	600,000
Kreditiv för upprätthållande af Rikets neutralitet	2,000,000
Riksdags- och revisionskostnader m. m., förslagsvis	613,000
Annuiteter å de *fonderade statslånen* samt *räntor* å öfrig *statsskuld*, efter afdrag af till Riksgäldskontoret ingående ränte- och kapitalbetalningar, förslagsvis	8,678,000
Summa Kronor	86,090,000

Till bestridande af denna utgiftssumma beräknades följande *tillgångar* och *inkomster:*

Behållning å 1876 års statsreglering	8,000,000
Riksbankens behållna vinst för år 1876	900,000
Statsverkets ordinarie inkomster	31,290,000
Tullmedel	22,000,000
Postmedel	4,800,000
Stämpelpappersmedel	2,400,000
Bränvinsbränningsmedel	13,470,000
Hvitbetssockertillverkningsmedel	30,000
Allmän bevillning för 1878	3,200,000
Summa Kronor	86,090,000

— — *Riksgäldskontorets* utgifter till 1878 års slut beräknades till ett belopp af kronor 43,544,657,13, dess inkomster för samma tid, befintlig behållning inberäknad, till kronor 43,551,353,79, utvisande således en behållning af kronor 6,696,66.

— **26.** † Generalbefälhafvaren, generallöjtnanten *E. M. af Klint.* Född 1813.

— **29.** † Veteranen från 1808—9 årens krig f. d. öfverstelöjtnanten *C. R. v. Heideman.* Född 1790.

Juni 1. Till *extr. ord. professor i medicin* vid Universitet i Upsala, utn. adjunkten *O. Hammarsten.*

— —. Till *extr. ord. professor i histologi* vid Karolinska Institutet utn. docenten *M. G. Retzius.*

— — Kungörelse ang. *skatt för hundar.*

— — Reglemente för *navigationsskolorna.*

— — K. skrifvelse ang. *förändrad undervisningsplan* för *sjette klassen* af *Rikets elementarläroverk.*

— — Kungörelse ang. understöd åt *högre skolor för qvinlig ungdom.*

— — Cirkulär till Konungens befallningshafvande i samtliga länen, ang. utgifvande i hufvudstaden af *tryckta polisunderrättelser.*

— — Kungörelse ang. s. k. *landtbrefbäring.*

— — Reglemente för *styrelsen* och *förvaltningen* af *Arméns pensionskassa.*

— 5. † Öfverfältläkaren *P. O. Liljewalch.* Född 1807.

— 7. Deklaration till förtydligande af Art. XIII i *handels- och sjöfartsfördraget* mellan *Sverige-Norge och Italien.*

— 7—8. *Brandchefsmöte,* i Örebro.

— 8. Till *öfverfältläkare* vid Stockholms garnison utn. öfverfältläkaren vid armén, medicinalrådet *E. M. Edholm.*

— 9. *Teknologiska Institutet,* numera Tekniska Högskolan, firade sin femtioårsfest.

— 11. † Teologie professoren *C. A. Hultkrantz.* Född 1823.

— — *Folskoleinspektörsmöte* i Stockholm.

— 15. *Tulltaxa,* att gälla från och med den 1 Januari 1878.

— — Stadgar för *tekniska elementarskolor.*

— — Till *professor* i arkitektur vid Tekniska Högskolan utn. läraren *A. T. Gellerstedt.*

— — Till *professor* i väg- och vattenbyggnadskonst vid Tekniska Högskolan utn. kaptenen *T. W. Almqvist.*

— — † F. d. teologie professoren *N. Lindgren.* Född 1803.

— 18. † F. d. Andre direktören vid Kongl. M:ts hofkapell och spektakler, f. d. krigsrådet *C. D. Forsberg.* Född 1793.

— 20. Kungörelse ang. nedsättning i befordringsafgiften för brefkort mellan Sverige samt Danmark och Norge.

— 22. K. M:t faststälde grunder för *pensioneringen* af *Arméns befäl* och *underbefäl* samt *vederlikar.*

— 25. Till *sändebud* vid österrikisk-ungerska hofvet utn. sändebudet vid italienska hofvet frih. *H. H. v. Essen.*

— 28. † F. d. öfverstelöjtnanten, veteranen från 1808—9 årens krig, *G. Törnebladh.* Född 1783.

Juli 4. Deklaration ang. *ändring* af Art. VIII i handels- och sjöfartstraktaten mellan *Sverige-Norge* och *Italien.*

— 4—5. Ministeriella noter ang. *förlängning* af *handelstraktaten* af den 14 Februari 1865 mellan *Sverige-Norge* och *Frankrike.*

Juli 5. Vid K. M:ts hof anstälde turkiske ministerresidenten *Murad-Efendi* anlände till Stockholm.

— 6. Kungörelse i anledning af Riksdagens beslut ang. *Riksbankens styrelse* och *förvaltning*.

— 10. *Svenska Militärläkare-Föreningen* sammanträdde till årsmöte, i Jönköping.

— 25. † Zoologie professoren *F. Wahlgren*. Född 1819.

— 28. † Fornforskaren *Richard Dybeck*. Född 1811.

Aug. 5. † *Prins Gustaf af Wasa*. Född 1799.

— 8. † F. d. statsrådet *N. F. Wallenstéen*. Född 1796.

— 9. † F. d. utrikesstatsministern frih. *A. E. Ihre*. Född 1797.

— 10. Förordning ang. vissa hittills i *administrativ väg* behandlade måls öfverlemnande till *allmänna domstolarne*.

— — Kungörelse ang. *upphörande af bergverkstionden*.

— — Förordning ang. *dödsstraffets verkställande å fängelsegård* (2 kap. 2 § strafflagen).

— — Fördrag om ön *St. Barthelémys återlemnande* till Frankrike. Bifogadt protokoll af den 31 Oktober.

— — Lag ang. *eganderätt till skrift*.

— — *Utsökningslag*.

— — Förordning ang. utsträckt tillämpning af lagen om *efterbildning af konstverk*.

— — Förordning om *stämningsmän*.

— — Stadgar för *Chalmerska Slöjdskolan* i Göteborg.

— 20. Svenska *Fornminnes-Föreningens* årsmöte, i Strengnäs.

— 21—23. *Jernvägsmanna-Sällskapets* allmänna möte, i Stockholm.

— 24. Förordning ang. *försäljning af bränvin* och brända eller destillerade *spirituösa drycker*.

— — En *komité* tillsatt för revision af *bränvinslagstiftningen*. Ledamöter i *komitén:* landshöfdingen *J. G. S. de Maré* (ordförande), byråchefen frih. *A. H. E. Fock*, brukseg. *G. Hammerhjelm*, prof. *S. Stenberg*, konsul *S. Olsson*, hemmanseg. *S. Nilsson* i Efveröd.

— 30. *Astronomiska Sällskapets* allmänna årsmöte, i Stockholm.

— 31. Kungörelse ang. understöd åt *tekniska afton-* och *söndagsskolor*.

— — En *komité* tillsatt för att uppgöra förslag till *undervisningsplaner* för *tekniska afton-* och *söndags-skolor*. Ledamöter i *komitén:* byråchefen frih. *A. H. E. Fock* (ordförande), professoren *G. R. Dahlander*, slottsintendenten *E. A. Jacobsson*.

— — En *komité* tillsatt för att utarbeta förslag till stadga för en examen för blifvande *lärare vid Rikets allmänna elementarläroverk*. Ledamöter i *komitén:* biskopen *P. Sjöbring* (ordförande), professoren *E. Löfstedt*, rektorn *M. M. Floderus*, lektorn *Z. Göransson*, lektorn *E. L. R. Darin*.

Sept. 2. *Oxelösund—Flens—jernvägen* invigdes.

Sept. 2. Skarpskyttarnes *allmänna skjutfest* i Stockholm.

— 5—7. Upsala Universitet firar högtidligt sitt *fyrahundraåriga jubileum.*

— 6. † Orientalisten, professoren *C. J. Tornberg.* Född 1807.

— 10. Till *byråingeniör* i styrelsen öfver *Statens jernvägsbyggnader* utn. majoren *O. Zander.*

— — Till ministerresident vid spanska hofvet utn. legationssekreteraren *H. Åkerman.*

— 11. Generalbefälhafvaren, generalmajoren *J. H. Rosensvärd* utn. till statsråd och chef för Landtförsvarsdepartementet.

— — Kungörelse ang. anslag för beredande af *undervisning i slöjd* åt i skolåldern varande barn.

— — Kungörelse ang. ändringar i reglementet för *ecklesiastikverket i Lappland.*

— — F. d. statsrådet, generalmajoren *E. O. Weidenhjelm* utn. till generalbefälhafvare i femte militärdistriktet.

— 21. Danske professoren *W. Scharling* begynte i Upsala en serie föreläsningar i *statsekonomi.*

— 23. *Östra Vermlands jernväg* afsynades.

Okt. 3 † Skriftställaren, medicine doktorn *A. Andrée.* Född 1802.

— 5. † Publicisten, f. d. postdirektören *J. C. Hellberg.* Född 1815.

— 8. † Musikestetikern, professoren *C. W. Bauck.* Född 1808.

— 10. † Historiske författaren, vältalaren och nykterhetspredikanten domprosten *P. Wieselgren.* Född 1800.

— 13. *Stockholm—Vesterås—Bergslagens jernväg* afsynades.

— 20. En *komité* tillsatt för att uppgöra förslag till plan för *undervisning i teckning* vid elementarläroverken, folskolelärareseminarierna och folkskolorna. Ledamöter i *komitén:* Slottsintendenten *E. A. Jacobsson,* öfverläraren *A. Pasch,* ritläraren *Ch. H. Lindqvist.*

— — Till *öfverste* och *chef för Kalmar regemente* utn. öfverstelöjtnanten *P. S. W. Björkman.*

— 26. Till *byråchef* i Ecklesiastikdepartementet utn. protokollssekreteraren *K. G. Metzén.*

— — Instruktion för *Riksarkivets embets- och tjenstemän.*

— — K. skrifvelse ang. inrättandet af en *Nautisk meteorologisk byrå.*

— 30. Första s. k. *Ullmanskonserten* på Stora teatern i Stockholm. Dervid uppträdde: sångerskan *Désirée Artôt,* violonisten *Henri Wieniawski,* kontrabasisten *G. Bottesini,* pianisten *A. Jaëll* m. fl.

— — *Landtstatens nionde allmänna möte,* i Stockholm.

— 31. Post- och Inrikes Tidningar tillkännagifver, att en svensk-norsk *komité* blifvit tillsatt för att granska nu gällande exercisreglemente för kavalleriet. Svenske ledamöter i *komitén:* inspektören för kavalleriet, generallöjtn. grefve *C. M. L. Björnstjerna,* chefen för

skånska husarregementet, öfversten, frih. *G. O. Peyron*, majoren vid Lifgardet till häst grefve *A. A. G. v. Rosen*.

Nov. 2. Instruktion för *Medicinalstyrelsen*.

— — *Tullstadga*.

— — Instruktion för *läns-, distrikts- och andra civila veterinärer*.

— — Seminarierektorerne *C. L. Anjou, C. V. Kastman*, folkskoleinspektören *C. L. Leidesdorff*, adjunkten *G. M. Ambrosius* kallade att utarbeta förslag till normal plan för undervisningen vid särskilda slag af folk- och småbarns-skolor.

— 5. *Medicinaltaxa*.

— 6. Deklaration tillhörande konventionen mellan Sverige-Norge och Belgien om ömsesidigt *utlemnande af förbrytare*.

— 7. Generaldirektören *G. F. Almquist*, underståthållaren *P. J. Bråkenhielm*, expeditionschefen *B. T. G. Ryding*, departementscheferne *S. V. Ljungstedt* och *C. J. H. Gerle*, assessoren *C. G. A. Örbom*, docenten *J. Hagströmer* förordnade att vidtaga erforderliga förberedande åtgärder i anledning af *Internationela Fångvårdskongressen* i Stockholm den 20 Augusti 1878.

— 9. K. skrifvelse ang. *förvaltningen af för Statsverkets räkning utarrenderade fastigheter*.

— — *Veterinärmedicinaltaxa*.

— — Reglemente för *K. Biblioteket*.

— 16. Kungörelse ang. *tillämpning* på *norske undersåtars skrifter* af *lagen om eganderätt till skrift*.

— — Till *professor* i kriminalrätt och romersk rätt vid Universitetet i Lund utn. adjunkten *P. Assarsson*.

— — Till extr. ord. *professorer* vid Universitetet i Upsala utnämde:

i teologiska prenotioner och teologisk encyklopedi: adjunkten *K. H. G. v. Schéele;*

i exegetik: adjunkten *C. G. V. N. Rudin;*

i anatomi och histologi: adjunkten *E. C. H. Clason;*

i farmakologi och medicinsk naturalhistoria: adjunkten *F. R. Fristedt;*

i historia: adjunkten *S. F. Hammarstrand;*

i kriminalrätt: docenten *J. V. Hagströmer*.

— — En *komité* tillsatt för att afgifva förslag till författning om *mått* och *vigt* efter det metriska systemet. Ledamöter i *komitén:* professoren *E. Edlund* (ordförande), revisionssekreteraren *P. G. E. Poignant*, byråchefen frih. *A. H. E. Fock*, bankdirektören *A. O. Wallenberg*, godsegaren frih. *J. Nordenfalk*.

— 17. † Bibelöfversättaren, en af de aderton i Svenska Akademien, domprosten *H. M. Melin*. Född 1805.

— 22. † Skalden, kontraktsprosten och jubeldoktorn *G. W. Gumælius*. Född 1789.

— — *Instruktion för Fångvårds-Styrelsen*.

Nov. 22. Nya föreskrifter rörande *mätning af handelsfartyg.*

— — Statistiska Centralbyrån offentliggjorde följande preliminära beräkning af *årets skörd* i Riket:

	Korntal.	Kub.-fot.	Korntalet öfver (+) eller under (—) medelskörd 1874—1876.
Hvete, höst,	5,9.	3,687,400.	— 23 %
» vår-,	5,4.	253,500.	— 1 »
Råg, höst,	6,1.	21,832,000.	— 17 »
» vår,	5,1.	256,700.	=
Korn	5,7.	17,846,000.	— 10 »
Hafre	5,7.	64,252,700.	+ 13 »
Blandsäd	6,6.	7,121,900.	+ 3 »
Ärter	5,1.	1,971,600.	— 11 »
Bönor	6,2.	456,400.	+ 17 »
Vicker	5,3.	1,023,100.	— 3 »
Bohvete	5,2.	27,200.	+ 10 »
Raps	?120.	?99,100.	=
Potatis	6,0.	59,316,300.	— 22 »

— 30. Reglemente för *Civilstatens pensionsinrättning.*

— — Reglemente för *Civilstatens enke-* och *pupillkassa.*

Dec. 6. Utvexling af noter rör:de förlängning af *handelstraktaten med Frankrike.*

— 7. Kungörelse ang. *Förvaltningens af sjöärendena* ombildning till *Marinförvaltning.*

— — Till *chef för militärafdelningen* i K. Marinförvaltningen förordnad: kontreamiralen *A. G. R. v. Feilitzen;* amiralitetskammarrådet *P. O. Bäckström* förklarad vara *chef för civilafdelningen* i samma embetsverk.

— — K. Cirkulär ang. normalritningar för *folkskolebyggnader.*

— 10. † F. d. statsrådet, presidenten *H. W. Bredberg.* Född 1819.

— 14. Till *extra ord. professor* i historia vid Lunds Universitet utn. adjunkten *M. J. Weibull.*

— — Till *medicinalråd* utn. tillförordnade medicinalrådet *P. A. Törnblom;* till *medicinalråd* förordnad adjunkten *F. J. Björnström.*

— 17. † Språkforskaren, f. d. bibliotekarien, en af de aderton i Svenska Akademien *J. E. Rydqvist.* Född 1800.

— 20. Svenska Akademiens högtidsdag. Minnespenningen för året präglad öfver kongl. rådet och fältmarskalken grefve *Carl Gustaf Rehnsköld.*

— 21. † F. d. statsrådet och generallöjtnanten, riddaren af Svärdsordens stora kors 2:dra klassen frih. *G. A. B. Cederström.* Född 1780.

— — K. Kung. om ändringar i förordn. ang. *lots-* och *fyrinrättningen.*

Dec. 21. K. Kung. ang. af- och tillträdestid vid *folkskolelärare-tjenster*.

— 31. K. Maj:ts *Bönedagsplakat*.

Norge.

Jan. 1. Begynte det obligatoriska användandet af *Krono-* och *Öre-systemet* i alla offentliga räkenskaper, i stället för det gamla Speciedaler- och Skilling-systemet.

— — Begynte utgifvandet af de *Bergenska kyrkliga Reformvännernas Organ*, *»Ny Luthersk Kyrkotidende»* redigerad af kandidaterne *J. Sverdrup* och *O. Vollan*, samt af *»Nyt norsk Tidskrift»*, utgifven af professorerne *J. E. Sars* och *J. Lieblein*.

— 5. † Veteranen *Anders Jonsen Melhus* i Ritsen, 90 år gammal.

— 6. † Polismästaren i Kristiania *Carl F. J. Steen*, 45 år gammal.

— 7. † Sorenskriver i Rakkestad *Just Joh. Bing*, 83 år gammal.

— 9. Nedbrann *Eidsvolds* gamla prestgård, märkvärdig såsom *Henrik Wergelands* barndoms- och ungdomshem.

— 10. † F. d. Engelska generalkonsuln i Kristiania, Sir *John R. Crowe*, 84 år gammal.

— 15. Inträffade en större eldsvåda i *Kristiania Theater*, hvars verksamhet till följd deraf för någon tid upphörde; denna tilldragelse blef äfven en omedelbar orsak till upphörandet af den, sedan hösten 1874, förnämligast af svenska artister (F. Arlberg, fru Röske Lund, fröken Hebbe och J. Saloman) vidmagthållna operaverksamhet.

— 20. Utfärdades ett nytt *Reglemente för den medicinska embets-examen*.

— — Tillsattes en kgl. komité, bestående af prof. jur. *L. M. B. Aubert*, assessor *O. A. Bachke* och konsul *Tho. Johs. Heftye*, för att utarbeta ett *Förslag till en ny norsk vexellag*, i samverkan med de för samma ändamål tillsatta svenska och danska komitéer.

— 29. Utfärdades inbjudning till aktieteckning för uppförande af en *ny teaterbyggning* i Kristiania.

Febr. 1. Sammanträdde det hösten 1876 nyvalda *Storting*.

— 3. Anlände *Konungen* till Kristiania.

— 5. Personelle kapellanen i Risör *Paul P. Wettergreen* tog afsked från det presterliga embetet samt utträdde i Mars ur statskyrkan för att mottaga kallelse till föreståndare för en *Luthersk frimenighet*.

— — Valdes af *Stortinget* till *President* hypotheksbankdirektören *I. Sverdrup* med 95 och till *Vicepresident* stiftsprosten *B. Essendrop* med 99 röster. *Odelstinget* valde fogden *Sörensen* och rektoren *J. Steen*, *Lagtinget* sorenskriver *L. Daae* och byfogden *O. Richter*, till presidenter och vicepresidenter.

— 7. *Stortinget* öppnades af Konungen.

— 15. *Konungen* afreste till Stockholm.

Febr. 24. Bildades *Kristiania skeppsredarebolag.*

— **26.** Förrättades i *Bratsbergs Amt* val af en *Stortingsman* i stället för gårdbrukaren *H. Klonteig,* hvars fullmagt af formella skäl blifvit kasserad. Valet föll på sorenskriver *Ole Thomasen.*

— (?) Utfärdades en inbjudning till industriidkare att deltaga i *Verldsutställningen* i Paris 1878.

Mars 13 och **28.** Höll Kristiania Köpmannaförening sammanträde för öfverläggning om den *K. prop. om införande af ökad stämpelskatt.*

— **16.** † Bokhandlaren i Kristiania *Johan Dahl,* född dansk, 70 år gammal.

— **23.** Innebrändes *16 barn* i ett skolhus i *Borgund,* Söndmöre.

April 2. † Justitiarius i Kristiania Overret *Carl Arntzen,* 75 år gammal.

— **10.** *Stortinget* förnyade med 82 röster mot 29 det på 1872 års Storthing med 80 röster mot 29 och 1874 med 74 röster mot 35 fattade beslut till *Grundlagsförändring,* utgående derpå att medgifva Statsrådets medlemmar tillträde till och rätt att deltaga i Stortingets förhandlingar, och hvilket beslut såväl 1872 som 1874 blifvit vägradt kongl. sanktion.

— **14.** Sakföraren *C. J. Michelet* utnämndes till *Polismästare* i Kristiania.

— — Afslutades uppsigten med *Lofotfisket,* hvilket under detta år, inom distriktet gaf det ej förr uppnådda qvantum af $29^1/_2$ millioner fiskar eller 50 % mera än medelqvantum för åren 1873—75.

— **18.** *Stortinget* biföll lagförslag om *Beskyddande af den konstnärliga eganderätten,* äfvensom om utvidgande af Kristianias gränser, hvilka begge lagförslag sanktionerades den 12 Maj.

— **28.** † F. d. Stortingsmannen från *Stavanger* amt *Orm Overland* i Nærstrand, 94 år gammal.

Maj 8. † Sognepresten i Ullensaker *Hans Hall,* 69 år gammal.

— **9.** *Stortinget* biföll det angående *1875 års statslån* afgifna komitébetänkande, hvars premisser ledde till uttalande af hoppet, att det pris, till hvilket detta lån var erhållet, icke måtte blifva någon måttstock vid senare transaktioner af samma slag på den nya (engelska) marknaden, som nu vore öppen för de norska statskreditiven.

— **15.** † Stortingsmannen för *Christians Amt, Hans Olsen Hammerstad,* 36 år gammal.

— — Biskopen *C. P. Essendrop* tog säte i Stortinget såsom inkallad suppleant för Kristiania.

— **16.** Stortinget beviljade 165,000 kr. för *Norges deltagande i Parisutställningen 1878,* samt biföll *förslag till förändring af bestämmelserna i Grundlagens 52 och 53* §§ om förlust och suspension af stämmorätt.

Maj 17. Utkom »*Kongen*», skådespel af Björnstjerne Björnsson.

— 26. Vägrades kgl. sanktion å *Stortingets* under den 10 April fattade *beslut i statsrådsfrågan*.

— — Tillsattes en kgl. komité, bestående af telegrafdirektören *C. T. Nielsen*, ingeniörkapitenen *G. F. Vedeler*, premierlöjtnanten vid flottan *N. Juel*, gårdsbrukarne *B. M. Haugland* och *R. R. Aarflot* samt fyrvaktaren *A. V. Stoltenberg*, för att utarbeta en plan till *hamnarbeten*, särdeles för fiskeridistrikterna.

— 31. *L. Josephson* frånträdde sin sedan 1873 innehafda befattning som Intendent vid Kristiania theater.

— — Stortinget inrättade en ny tjenst genom att tillsätta en *Trafikchef vid statens jernvägar*.

Juni 2. Framlades i Stortinget — sedan Regeringens förslag till stämpelskatt ej blifvit bifallet och den kgl. Propositionen om ökad tullbeskattning betydligt modifierad, — af *J. Sverdrup* ett förslag, att Stortinget skulle tillsätta en komité af 9 medlemmar för att granska *Rikets Skatteväsen* och derom till nästa Storting afgifva betänkande tillika med förslag till Lagbestämmelser och Stortingsbeslut angående påläggande af nya skatter eller förändringar i nu gällande beskattningsreglor. Vidare föreslogs, att utgifterna för denna komité skulle betäckas af det för budgetåret 1877—78 till extra utgifter af Stortinget beviljade belopp, på anvisning af Stortingets president.

— 3. † Chefen för Kristiania Bank- och Kreditkassa, *J. H. Frölich*.

— 4. † Sognepresten i Stavanger, *C. C. H. Braun*, 65 år gammal.

— 6. Stortinget biföll med 71 röster mot 39 det under den 2 Juni af *J. Sverdrup* framstälda förslag.

— 7. Till *artistisk direktör vid Kristiania teater* förordnades Jur. Kand. *Johan Vibe*.

— — Stortinget beslöt enhälligt att anmoda Regeringen om att framdeles till Stortinget ingifva förslag till bevillning af *utgifter för komitéer*, med åtföljande förklaring öfver de föreslagna komitéernas ändamål och verksamhet.

— 8. Af Stortinget valdes till medlemmar af den under den 6 Juni beslutade *skattekomitéen* prof. *O. J. Broch*, sparbankskassören *L. Flor*, bruksegaren *A. O. Sæhlie*, hypoteksbankdirektören *J. Sverdrup*, länsmannen *N. Enge*, gårdsbrukaren *J. N. Selbo*, höiesteretsadvokaten *Chr. Schweigaard*, länsmannen *O. Velde* och rektoren *J. Steen*. I stället för prof. Broch. som anmälde förfall, inträdde i komitéen 2:dre suppleanten, f. d. statsrådet *K. Motzfeldt*. Samtliga nämnda herrar, undantagande prof. Broch och advokaten Schweigaard, voro fungerande Stortingsrepresentanter.

— 12. † Prof. *Ludvig Kristensen Daae*, historisk och politisk författare, 68 år gammal.

— 13. Stortinget upplöstes.

Juni 17. † Skeppsredaren *A. B. Bull* på Fagerheim vid Tönsberg, 64 år gammal.

— — Öppnades i Kristiania en af Kristiania Artistförening föranstaltad *Utställning af taflor och skulpturarbeten af norska artister*, hvaribland en särskild afdelning af A. Tidemans taflor.

— 25. Sammanträdde till sitt första möte den på föranstaltande af »*Sällskapet för Norges väl*» stiftade »Föreningen för diskussion af *landtbruket rörande* frågor». »*Vöringen*» afgick från Bodö till Röst.

— 27. Philos.-doktor *Olof Skavlan* utnämndes till extraordinarie Prof. i allmän europeisk litteratur.

Juli 1. Upphörde i anledning af beslutad expropriation, det enda återstående *Annonceprivilegium*, tillhörigt de på 1700-talet grundade »Trondhjems Adresskontors.Efterretninger».

— — † Stortingsmannen från Nordlands amt, fyrvaktaren *Anders Vincent Stoltenberg*.

— 4. Träffades öfverenskommelse om förlängning till 1877 års slut af den med *Frankrike* afslutade *Handels- och Sjöfartstraktat*.

— 8. »*Vöringen*» ankom till Tromsö efter att hafva fullgjordt första delen af årets expedition.

— — † Kapitenen vid Flottan och Kabinettskammarherren *Herman Gade*, 46 år gammal.

— 9—11. *Folkmöte* vid *Lillehammer*, hvarvid Björnstjerne Björnsons *Kongen* blef föremål för ett föredrag, hållet af folkhögskoleföreståndaren *Christofer Bruun*.

— 11. † Professorn i Fysiologi *Christian Boeck*, 79 år gammal; senior vid Universitetet, vid hvilket han varit anstäld i 49 år.

— 13. Beviljades afsked åt den fornnorske lexicografen, prosten *Johan Fritzner*.

— 15. † F. d. stortingsmannen från Norra Trondhjems amt, skolläraren *Jakob Velde*, 72 år gammal.

— 22. † F. d. stortingsmannen från Akershus amt, gårdsbrukaren *Ole Valstad* i Næs, 78 år gammal.

— 28. »*Vöringen*» ankom till Jan Mayn, och qvarblef till den 3 Aug.

— — Kapit. *Bjerkan* förande skonerten »*Adolf*», från Vardö, afreste från *Novaja Semlja*, der han uppehållit sig sedan den 31 Aug. 1876.

— 30. † Sognepræsten i Id *Chr. Fr. Malchin*, 63 år gammal.

Aug. 2. Amtmannen i Bratsbergs amt, *Hans Jörgen Chr. Aall*, mångårig stortingspresident, erhöll afsked från sin syssla, tillika med Borgendaalsmedaljen i guld.

— — Afgafs Kgl. Resol. derom, att utgifterna för den af Stortinget under den 6 Juni beslutade *Skattekomitéen* icke skulle som Stortinget bestämt på Finansdepartementets anvisning betäckas af de till tillfälliga och oförutsedda utgifter, under budgetens 11:te hufvud-

titel beviljade medel. Tillika afgafs ett Kgl. Diktamen, af innehåll, »att H. M:t anser, det all sann och fruktbringande konstitutionel utveckling beror deraf, att båda statsmagterna i sina beslut med omsorg iakttaga de hvar och en af dessa i grundlagen föreskrifna gränser, men H. M:t har, icke utan bekymmer, funnit, att Stortinget i sitt beslut rörande ifrågavarande sak, icke, som vederbordt, fästat afseende vid denna omständighet».

— 3—5. Hölls i Drammen en större *skyttefest*.

— 7. Ångkanonslupen *Sleipner* gick af stapeln i Horten.

— 11. »*Vöringen*» återvände till Bodö.

— 14. Anstäldes i Norge de första försöken med Bells *telefon* mellan Kristiania och Drammen.

— 17. Afgafs Kgl. Resol. om ordnandet af de förenade Rikenas *Konsulatväsen* i Italien.

— 21. † Rådstuguskrifvaren i Bergen *Joachim N. K. Birkeland*, 69 år gammal.

— 23. »*Vöringen*» afslutade, sin expedition.

— 27. † Veteranen *Johan Amundsen Smistad* i Melhus, 89 år gammal.

— 29—30. Hölls på Grosshandlaren O. Hanebergs egendom i Urskoug den största, hittills i Norge kända *elgjagt*.

Sept. 1. Den af Stortinget under den 8 Juni tillsatta *skattekomitéen* sammanträdde.

— 5. Öppnades Kristiansands stifts skollärareseminarium i Kristiansand, dit det blifvit flyttadt från Holt vid Arendal.

— 20. Sammanträdde Rikets 6 biskopar under presidium af Ecklesiastikdepartementets chef, statsrådet *R. T. Nissen*, för att öfverlägga om åtskilliga *kyrkliga angelägenheter*.

— 26. D:r *Jacob M. Heiberg* utnämndes till Professor i medicin.

— — Utfärdades en ny Kgl. Resol. till stadfästande af den under den 2:dra Augusti afgifna.

— 29. Afreste Kompositören *Johan Svendsen* till Italien.

— 30. Anlände Konungen till Kristiania.

Okt. 2—7. Hölls i Kristiania den första af staten understödda allmänna *Landtbruksutställning* i förening med diskussionsmöten samt en rikhaltig *Husslöjdsutställning*. Oaktadt de missgynnande väderleksförhållanden, som varit rådande, var utställningen rikhaltig och talrikt besökt, hvilket bevisar det stora intresse, hvarmed man under de sista 6—7 åren omfattat användandet af maskinkraft samt i öfrigt förbättrade redskap för jordbruket.

— 5. Invigdes *Sofienbergs* nya kyrka i Kristiania.

— 6. Öppnades ett genom enskildas bidrag bildadt *konstindustrimuseum* i Kristiania.

Okt. 8. Utnämndes D:r *Gustav Storm* till *professor i Historia* efter den aflidne L. Kr. Daae, och amtmannen i södra Bergenhus *N. M. Rye* till *amtman i Bratsberg* efter H. J. Aall.

— **9.** † F. d. Höjesteretsassessoren *Eskild Bruun*, 74 år gammal.

— — Öppnades en genom enskilda bidrag bildad *Samling af Kopparstick och Handteckningar* i Kristiania.

— **11.** Utkom »*Samfundets Stötter*», skådespel i 4 akter af *Henrik Ibsen*.

— **13.** Invigdes i Röros af konungen den nya *förbindelsejernbanan emellan det nordenfjeldske och söndenfjeldske Norge*.

— **14.** Afgick ångkanonbåten »*Laugen*» från Horten på en *räddningsexpedition* till farvattnet utanför Egersund.

— **17.** Afseglade korvetten »*Nordstjernan*» från Horten på en *vinterexpedition* i Medelhafvet.

— **19.** Afreste *Konungen* från Kristiania till Stockholm.

— — Utnämndes statsrådet *Lorentz Segelcke* till trafikchef vid statens jernvägar, samt öfversten *Adolf Fredrik Munthe* i hans ställe till statsråd och chef för Arméedepartementetet.

— **20.** Blef *Diskontoraten* vid Kristiania afdelning af Norges Bank, som stigit till 5 % den 7 April, till $5^1/_2$ % den 18 April, till 6 % den 25 April och till $6^1/_2$ % den 5 Maj, ytterligare förhöjd till 7 %, på hvilken ståndpunkt den oförändradt förblef under återstoden af året.

— **22.** † Engelska vicekonsuln *Charles Robertson*, 76 år gammal.

— **26.** Utfärdades Kongl. Resolution om ordnandet af de förenade Rikenas *konsulatväsen* i Storbritannien och Irland.

— **30.** † F. d. direktören vid Flottans mekaniska verkstäder i Horten, *Berengerius Sörensen*, 69 år gammal.

— **31.** Utnämndes ingeniörerne D:r *H. Stoltz* och *P. Störmer* till norska tekniska referenter vid Parisutställningen 1878.

Nov. 6. Erhöll bildhuggaren B. Bergslien uppdrag att utföra det *monument*, som på allmän bekostnad skall resas öfver *Henrik Wergeland*.

— **19.** Utnämndes sparbankskassören och stortingsmannen *L. Flor* till *Tullinspektor* i Trondhjem.

— — Tillsattes en Kgl. *Komité*, bestående af justitiarius i Höjesteret *G. C. Meldahl*, kommendörkapt. *N. Ihlen*, skeppsredaren *F. Crawfurd*, kaptenen vid Flottan *M. Koren* och advokaten *E. Motzfeldt* i ändamål att utarbeta utkast till *Tillägg till Sjöfartslagstiftningen*.

— **22.** † Grosshandlaren i Kristiania *Justus Heinrich Schwensen*, 77 år gammal.

— **28.** † Stortingsmannen från Kragerö *Johan Martin Dahll*, 47 år gammal.

Dec. 1. Utfärdades en Kgl. Resolution om nedläggande af Bergenhus *straffanstalt*.

— **5.** † Veteranen *Johannes Andersen Augdal* i Borre, 99 år gammal.

Dec. 10. Ångkanonbåten »*Laugen*» afslutade sin den 14 Oktober började räddningsexpedition.

— 12. Nedbrann köpstaden *Levanger* i norra Trondhjems amt, hvarvid af stadens 136 hus, brandförsäkrade för en summa af 962,000 kronor, endast 23, brandförsäkrade för 143,800 kronor, kunde räddas.

— 20. Den af Stortinget under den 8 Juni tillsatta *Skattekomitéen* afslutade sina den 1 September påbörjade förhandlingar.

— 25. † Justitiarius i Höjesteret, f. d. statsrådet *Gerhard C. Meldahl.*

— — † F. d. Stortingsmannen *H. Chrystie.*

Danmark.

Jan. 9. Folktinget fortfar att förkasta regeringens lagförslag, denna gången ett förslag rörande *lärarebefattningar vid elementarläroverken.*

— — *Val till folktinget* i Kerteminde (Fyn), der den förra representanten aflidit; vald *N. Andersen* af högern.

— 13. Folktinget ogillar en f. d. minister *Kriegers* åtgärd, hvarigenom »*marmorkyrkan*» (i Köpenhamn, ruin från Fredrik V:s tid, emedan hon aldrig hunnit fullbordas) blifvit såld (åt grosshandlaren, etatsrådet Tietgen, med skyldighet att uppföra en kyrka).

— 17 Folktinget ogillar, att f. d. ministrarne *Hall* och *Worsaae* öfverskridit de för den *kongliga teaterns nybyggnad* beviljade belopp (hvilka blifvit otillräckliga till följd af arbetslöners och materialprisens stegring m. m.).

— 25—29. Folktingets 3:dje behandling af *finanslagen för finansåret 1877—1878.* Emot regeringens protest vägras samtycke till nödiga, försvarsväsendet rörande förslag och statens vanliga beviljning åt kgl. teatern (från och med 1:sta Juli, hvarigenom teaterns verksamhet skulle komma att afbrytas); derjämte vidtagas flera åtgärder, hvarigenom representationen skulle komma att inkräkta å förvaltningens område.

— 30. † *R. Roth,* etatsråd, kgl. trädgårdsinspektör, mycket förtjent af trädgårdsskötseln i Danmark (75 år gammal).

Febr. 1—2. Landstingets 1:sta behandling af *finanslagen.* Utskott tillsättas (ovanligt), emedan tinget ogillar ofvannämnde folktingets beslut.

— 5. *Socialistmöte* i Köpenhamn; anhåller att regeringen vidtager åtgärder till hindrande af den till följd af arbetsbrist hotande nöden.

— 6. Folktinget beslutar att instämma ministrarne *Krieger, Hall* och *Worsaae* för *riksrätt* med anledning af marmorkyrkans försäljning och teaterbudgetens öfverskridande.

— 9. † *P. Fr. A. Hammerich,* prof. theol., 67 år g.; ansedd kyrkohist. författare, öfversättare af fornengelsk och fornnordisk poesi, f. d. folktingsman, publicist, anhängare af den moderata grundtvigianismen.

Febr. 18. *Paulskyrkan* invigd (Köpenhamn).

— 23. Regeringen föreslår 1 mill. kr. till befrämjande af kommunala arbeten, hvarigenom *arbetslösheten* kunde motverkas. *Berg*, vensterns hufvudledare, föreslår ännu 1 mill. kr. att utdelas såsom gåfva. Slutligen gillas regeringens förslag.

— 26. † *N. J. Meinert*, grosshandlare (86 år gammal), under trettio- och fyrtiotalet mycket verksam ledamot af den så kallade slesvigska komitén (till utbredande af dansk läsning i Slesvig).

— 27. *Industribanken* i Köpenhamn, »generalförsamling», hvarvid stora förluster läggas i dagen, merendels till följd af professorn *N. C. Frederiksens* misslyckade företag, i hvilka banken varit invecklad.

— 28. † *P. F. J. Benzon Buchwald*, chef för statens revisionsdepartement, f. d. professor i nationalekonomi (56 år gammal).

Mars 1. *Centralbanken* (Köph.) anmäler konkurs; följes af den i politiska ändamål (af venstern) upprättade »Vestsjællandske Folkebank» i Slagelse, deri många bönder varit intresserade med stora belopp.

— 12—13. Landstingets 3:dje behandling af *finanslagen;* de af folktinget insatta, mot regeringen fiendtliga punkter utgallrade.

— 16—17. *Folktinget* återinsätter de nämnda punkterna.

— 19. *Landstinget* förkastar ånyo desamma. »Fællesudvalg» (gemensamt utskott, med lika många ledamöter från bådadera tingen) tillsättes.

— 23. Socialistförarne *Pio* och *Geleff* afresa hemligen till Amerika, medtagande den »social-demokratiska» föreningens kassa. Sedermera hafva de i Amerika råkat i strid om rofvets delning och genom pressen gjort hvarannan de hårdaste beskyllningar. Den socialistiska rörelsen mycket försvagad.

— — † *C. F. Wilckens*, f. d. Thorvaldsens kammartjenare, genom många år kustode vid Thorvaldsens museum, förf. af flera smärre skrifter om Thorvaldsens lefverne.

— 24. *Riksrätt* i marmorkyrko- och teatermålen sammanträder.

— 26 Regeringen erhåller »*midlertidig bevilling*», d. är. rätt att uppkräfva inkomster och utbetala skyldiga belopp enligt gällande finanslag från nya finansårets början, 1:sta April till och med 15:de April, dymedelst öppnande möjligheten af förlikning de två tingen emellan om innehållet af den nya finanslagen.

— 28. † *H. N. Clausen* (83 år), prof. theol., förr i tiden Grundtvigs och grundtvigianismens ihärdiga motståndare, ortodox med lutning åt rationalism; ifrig dansk patriot.

— 31. Efter att flera i gemensamma utskottet gjorda försök att åvägabringa öfverensstämmelse mellan venstern och högern, misslyckats, emedan venstern (Berg) såsom vilkor fordrar ett gemensamt uttalande *emot* ministéren Estrup, föreläggas tingen *två, inbördes afvikande* förslag, hvilka, genom samtida behandling i landsting och folkting *gillas* i hvardera. Emedan således bådadera tingen stannat i olika beslut, vill regeringen, genom förlängd »midlertidig bevillning» förskaffa tin-

gen nödig tid till förnyad öfverläggning; men i det ögonblick, då konseljpresidenten (Estrup) begär ordet i folktinget för att tillkännagifva tinget detta regeringens beslut, *nekar »formanden»* (talmannen, Krabbe, af venstern) *honom ordet,* under förvändning, att tinget först måste hafva voterat om finanslagen.

April 4. Till följd häraf *upplöses riksdagen.*

— 12. Konungen undertecknar *provisorisk finanslag* för året 1877—78, enligt hvilken ändock endast sådana utgifter skola utredas, hvilka gillats af *båda* tingen.

— 24. *Riksrättsmöte,* särskildt i marmorkyrkomålet.

— — Hemligt möte i *Middelfart* (Fyn) af venstermän från hela landet, beslutar upprättandet af en stor, öfver hela landet utgrenad så kallad »Grundlovsværneforening», till hvars ordförande väljes (privat-) seminarieföreståndaren P. Bojesen i Gedvod (Jylland). — Under våren och sommaren talrika möten i venster-riktning, der ändock esomoftast opposition förspörjes.

— 25. † *P. C. F. Faber* (66 år gammal), telegrafdirektör, författare af den bekanta krigssången »Den tappre landssoldat».

Maj 14. Kriminel undersökning börjad emot politikern, vensterföraren *J. A. Hansen,* emedan han såsom förtroendeman och direktör för tvenne stora försäkringsbolag under en längre tid undansnillat betydliga belopp (tillsammans troligtvis omkr. 2—300,000 kr.).

— 28. † *P. A W. Bech* till Valbygård (Sjælland), hofjägmästare, mycket förtjent af danska landtbruket.

Juni 1. † *J. A. Hansen* (70 år gammal).

— 2. *Vensterns styrelse* utfärdar *»manifest»,* deruti den provisoriska finanslagen skildras som grundlagsbrott och folket uppmanas att stödja venstermännen i deras försök att undanrödja den nämnda lagen och den ministèr som utfärdat den samma.

— 13. *Riksrätten* frikänner Krieger från folktingets åtal med anledning af marmorkyrkans försäljning, emedan han icke gått utom förvaltningens befogenhet. Med anledning häraf tillkännagifva vensterns organer, att de *icke* ärna väcka åtal emot ministèren Estrup med anledning af den provisoriska finanslagen, ehuru denna fortfarande betecknas såsom grundlagsstridande.

— 17. † *C. E. Scharling* (73 år gammal), prof. theol. (i synnerhet exeget).

— 27. Folktingsval i Lendborg (J. A. Hansens valkrets); vald (privat) seminarieföreståndaren *J. A. T. Tang* (ifrig vensterman).

Juli 1. Folkfest vid Köge med anledning af tvåhundraårsdagen af slaget i *Kögebugt.* Subskription börjad till uppresandet af en minnesstod för *Niels Juel.*

— 2. *Isländska Altinget* öppnas.

Juli 22. † *C. E. Ulysses von Dirckinck-Holmfeld* (78 år gammal). Baron, Kammarherre, danska konungens f. d. »gesandt» vid tyska förbundsdagen i Frankfurt.

— 28. Kammarherren *Haffner* lemnar befattningen såsom krigsminister, efterträdes af generalen *Dreyer*.

— 30. *Riksrätten* börjar förhandlingen af teatermålet.

Aug. 1. † *E. P. Bonnesen*, skeppsbyggare, mycket ansedd i sitt fack; hans segelbåtar ofta prisbelönta vid kappseglingar.

— 4. Hans Maj:t Konungen med familj reser till England.

— 9—12. *Nordiskt skolmöte* i Köpenhamn.

— 14. *Järnväg* från Silkeborg till *Heming* (i medelpunkten af Jylland) öppnad för trafiken.

— 19. *Martinskyrkan* (Köpenhamn) invigd.

— 28. Konungen återkommer från England.

— 30, *Isländska Altingets* möten sluta. Stämningen fiendtlig gentemot Danmark; hufvudintresset upptaget af förslag till praktiska förbättringar i landet (näringsvägar, samqvämsmedel).

Sept. 5. Kronprinsen och Kronprinsessan resa till Schlessien.

— 13. Drottningen och prinsessan Thyra återkomma från England.

— 14. † *C. Manicus*, (82 år gammal) Dr. phil., under många år såsom redaktör af Flensburger-Zeitung ihärdig försvarare af danska nationalitetens intressen i Sönderjylland.

— 24. † *H. P. Giessing*, f. d. polissekreterare, förf. af flera historiska arbeten.

— — Riksrätten fortsätter förhandlingen af teatermålet.

— 30. Upphör tidskriften »*Det nittende Aarhundrede*» (ett organ för antikristliga tänkesätt) emedan utgifvaren d:r *G. Brandes*, till följd af den ringa framgång hans sträfvanden rönt, beslutit bosätta sig i Berlin.

Okt. 1. *Riksdagen* sammanträder. Regeringen förelägger finanslag för 1877—78, innehållande detsamma som provisoriska finanslagen, hvilken endast medföljde som bihang (sålunda skulle oppositionen kunna, genom att vidtaga en lag, däruti intet fanns, som folktinget icke gillat, undanrödja den provisoriska finanslagen).

— 2. † *H. P. Selmer* (75 år gammal), justitieråd, bekant såsom ifrig språkrensare, författare af ett stort lexikon, innehållande förslag till främmande ords ersättning med danska, esomoftast af honom sjelf (ofta nog illa) bildade.

— 4. *Riksrätten frikänner* de i teatermålet anklagade ministrarne, emedan de, utan afseende å bristande förtroende från folktingets sida (denna punkten hade den offentliga anklagaren, Hörup, framhållit), varit berättigade och skyldiga att iakttaga statens bästa, äfven genom öfverskridandet af beviljningar, som visat sig otillräckliga.

Okt. 12. † *Oluf E. Bang* (89 år gammal), D:r med. Geheimekonferensråd, f. d. prof. med., namnkunnig läkare.

— 19. Kronprinsen och Kronprinsessan återvända från Tyskland.

Nov. 3. Öppnas *bazar* till förmån för ryska arméns sårade, inbringar omkring 30,000 kr.

— 5. *Finanslagen 1877—78*, hvilken strax hänvisats åt ett utskott, förekommer i *folktinget*, 1:sta gången. Utskottets flertal har *delat* sig i en större och en mindre flock; den sista med Berg i spetsen yrkar ovilkorligt förkastande af lagen, hvarigenom äfven den provisoriska finanslagen förmenas vara förkastad; den större flocken med grefve Holstein Ledreborg i spetsen vill endast förkasta den provisoriska finanslagen, utan likväl att gilla dess gengångare: det nya förslaget.

— 7. Folktinget *förkastar den provisoriska finanslagen;* härigenom finner regeringen sig utan laglig befogenhet att föra statens hushållning. F. d. ministern *Klein* (national-liberal) föreslår att gifva regeringen en »midlertidig bevilling», omfattande samma punkter som den af regeringen föreslagna finanslagen, och gällande intill 31:sta December. *Estrup* förklarar sig belåten härmed, om sådan åtgärd hunne erhålla båda tingens samtycke inom 24 timmar; i motsatt fall vill riksdagen blifva hemskickad och återigen en provisorisk finanslag utfärdad. Flertalet af venstern är villigt att gripa denna utvägen, Berg söker hindra hvarje öfverenskommelse.

— 8. Genom 13 olika möten i landsting och folkting tillsammans lyckas det att uppnå öfverensstämmande beslut af landsting och folkting rörande »midlertidig bevilling».

— 10. † *H. F. Lövenskjold*, länsbaron, till Lövenborg (Sjælland).

— 12. Sammanträder *skandinaviska vexellag-kommissionen* i Köpenhamn.

— 16. *Peter Hjort-Lorentzen*, sedan 1865 redaktör af danska hufvudtidningen i norra Slesvig »Dannevirke», öfvergifver nämnda befattning och flyttar till Köpenhamn, emedan tyska auktoriteterna funnit, att han icke vore preussisk medborgare och sålunda oberättigad att uppehålla sig i landet, der han med mycken duglighet verkat för sammanhållning emellan den danska befolkningen gentemot förtrycket.

— 17. † *C. J. Hambro*, baron, bankir i London, dansk född, varm vän af sitt ursprungliga fosterland, har negocierat flera danska statslån.

— — † *Oscar Ræder*, dansk (äfven svensk-norsk) konsul i Rom, författare af historisk-filosofiska skrifter.

— 21. † *J. J. Ronge*, f. d. glashandlare, märkvärdig genom sin utomordentligt höga ålder: 103 år.

— 30. *Järnväg* från Århus till Ryomgård vid Randers-Grenå-järnvägen öppnad.

Dec. 10. † *F. L. Hammer* (86 år gammal), kammarråd, f. d. krögare, åtföljde 1807, 15 år gammal, sin fader i striden vid »Classens have» under Köpenhamns bombardement, deltog frivilligt i kriget 1848.

Dec. 14. Regeringen föreslår den »midlertidiga bevillings» utsträckning till finansårets utlopp, hvilket sedermera folktinget gillar (emot Bergs och de oförsonligas motstånd).

— **15.** † *Cosmus Borneman*, kammarherre, assessor i »Höjesteret».

— **19.** Folktinget behandlar ett från den moderata venstern framsatt förslag rörande Kronborg Amtstue (uppbördsbyrå), en af trätopunkterna från våren. Ministèren gillar det. Berg förklarar sig med häftighet deremot, men öfverröstas. Venstern visar sig uppenbart *söndrad i två grupper*, som skarpt bekämpa hvarann.

— **20.** Inrikesministern (civilm.) framlägger förslag till statsjärnvägarnes tjenstpersonals aflöning, som emottages välvälligt af den moderata vensterns talare.

— **30.** † *C. A. Kjær*, borgmästare, landstingsman af högern, 50 år gammal.

Finland.

Jan. 23. Den *femte* af Finlands *landtdagar* efter föreningen med Ryssland utblåses. Landtmarskalk: frih. *J. A. v. Born;* talman i preseståndet: erkebiskop *E. Bergenheim;* i borgareståndet: justitieborgmästaren *A. R. Frey* och i bondeståndet: häradsnämndeman *K. J. Slotte.*

— **24.** *En finsk auxiliär-komité* för verldsutställningen i Paris 1878 tillsättes.

— **27.** *Landtdagen öppnas* i kejsarens och storfurstens namn af generalguvernören grefve Adlerberg. I trontalet utlofvas proposition om införandet af allmän värnepligt. 26 särskilda propositioner föreläggas landtdagen, hvartill senare komma ytterligare 23.

Febr. 3. Prof. *A. W. Liljenstrand* erhåller afsked från professuren i ekonomisk rätt och nationalekonomi.

— — Docenterne *Wiik* och *Johansson* utn. till professorer, den förra i geologi och mineralogi, den senare i dogmatik och moral.

— **10.** *Petitionstiden* vid landtdagen utgår. I ridderskapet och adeln hade inlemnats 8 petitioner, i presteståndet 25, i borgareståndet 35 och i bondeståndet 91.

— **20.** Ridderskapet och adeln antager prop. om upphäfvande af *privilegiet* att utpanta hos deras frälsebönder.

— **24.** Prof. *Aug. Ahlqvist* anträder en vetenskaplig forskningsresa till Sibirien.

— **28.** † *E. G. Wasastjerna*, f. 1825, nitisk befordrare af assurans- och sparbanksväsendet i landet.

Mars 3. Finlands deltagande i *mejeriutställningen i Hamburg* röner stort erkännande vid prisutdelningen.

Mars 3. Statsrådet *W. K. Palmroth* utn. till adjoint hos ministerstatssekreteraren.

— 9. Docent *M. G. Mittag-Leffler* utn. till professor i matematik.

— 27. Proposition om införandet af *allmän värnepligt* öfverlemnas till ständerna.

April 4. Proposition om *dissenterlag* föreläggés ständerna.

— 9. *Ny strafflag för finska militären* utfärdas på administrativ väg.

— 24. Ryssland förklarar Turkiet *krig*.

— — Prop. om införandet af *guldmyntfot* föreläggés ständerna.

Maj 6. † *Johan Ludvig Runeberg*. Född 1804.

— — En *finsk Röda korsets förening* konstituerar sig.

— 12. *Johan Ludvig Runebergs begrafning i Borgå*. Landtdagen in corpore närvarande. Å finska folkets vägnar talade J. W. Snellman vid grafven. Öfverallt i landet högtidlighölls dagen.

— — † Generaladjutanten frih. *A. E. Ramsay*. Född 1799.

— 21. En minnesvård öfver finske skalden *Alexis Kivi* invigés.

— 24. Prop. om *guldmyntfot* antogs enhälligt af landtdagen.

— 26. *Statens pris* för landskapsmålning (F. m. 1.200) tilldelas målaren *B. Lindholm*.

— 31. *Filosofie magister- och doktors-promotion* försiggår vid högskolan.

— — Genom förstärkt statsutskott beslutes med 42 röster mot 18 att till H. M. Kejsarinnans af Ryssland förfogande ställa en million finska mark att användas till *vård af sårade och sjuke krigare* under pågående krig.

— — *Landtdagen ajourneras* till den 1 Oktober.

— — † Kommerserådet *Mustonen*. Född 1810.

— — Inbjudning utfärdas att uppresa en *staty* i Helsingfors öfver *Johan Ludvig Runeberg*.

Juni 2. † *Carl Adolf Öhrnberg*, borgareståndets vice talman vid 1877 års landtdag. Framstående representant för hufvudstaden vid samtliga landtdagar. Född 1813.

— 5. (?) *Fänrik Ståls sägner* utkomma första gången fullständigt i *finsk* öfversättning.

— 6. Kejs. Senatens bref om upphäfvande af enskildes rätt att till *prägling* inlemna silfver till myntverket.

— 14. † *A. R. Frey*, borgareståndets talman vid 1877 års landtdag. Född 1825.

— 15. *Napo by* i Storkyro socken förstöres genom vådeld.

— 19. *Lahtis by* nedbrinner nästan hel och hållen.

— 28. † Biskopen i Borgå *Frans Ludvig Schauman*. Född 1810. Framstående politisk personlighet. En af de förste som offentligen ut-

talade finska folkets behof af landtdagar (1856). Författare på statsrättsligt och kyrkligt område.

Juli 1. En ny internationel *telegrafförbindelse* mellan Sverige och Finland via Åland öppnas.

— 9. Den af Röda korsets finska föreningen utrustade *ambulans* afgår under ledning af d:r Krohn till den asiatiska krigsskådeplatsen.

— 14. † Fru *A. J. N. Dammert,* novellförfattarinna.

— 23 Prof. *G. Wallgren* utn. till borgareståndets talman och handl. *J. Kurtén* till dess vice talman.

Juli 25. Ny instruktion för *jernvägsstyrelsen* utfärdas. Generaldirektör: statsr. *G. Strömberg.*

Aug. 3. Lifgardets finska skarpskyttebataljon erhåller *mobiliseringsorder.*

— 9. Lagen om *guldmynt* promulgeras.

— 15. *Littois* klädesfabrik nedbrinner totalt.

— — † *C. D. von Haartman,* f. d. generaldirektör vid medicinalverket. Född 1792.

— 17—22. *Frosten* anställer skador på potatis och vårsäd i flera delar af landet.

— 23. *Döfstumskoleföreståndarnes* möte i Hesingfors.

Sept. 5. † *A. W. Ingman,* professor i biblisk exegetik. Född 1819.

— 6. *Finska gardet* afreser till krigsskådeplatsen vid Donau.

Okt. 1. Den ajournerade *landtdagen* sammanträder å nyo.

— — Den nya *jernvägsstyrelsen* vidtager sin verksamhet.

— 2. En *komité* nedsättes för att afgifva förslag till nödiga förändringar i *passväsendet.*

— 3. Ordföranden för öfverstyrelsen för pressärendena *A. E. Arppe* erhåller afsked.

— — D:r *J. W. Runeberg* utn. till professor i medicinsk klinik.

— — Möte hålles i Nyslott för bildande af en ny privatbank under namn af »*Savo-karelska banken*».

— 4. Finska gardet tågar öfver *Donau.*

— 9. H. K. Maj:t tilldelar professorskan Runeberg en extra pension af 2,500 mark om året.

— 24. Finska gardet deltager i slaget vid *Gorni Dubniak.*

Nov. 8. † Vice presidenten i Wasa hofrätt *G. Carp.* Född 1806.

— 10. D:r *A. J. Hornborg* utn. till domprost i Borgå.

— 23. Den förste transporten af sårade finske gardister anlände till Helsingfors.

Dec. 1. Värnepligtsutskottets betänkande utdelas.

Dec. 6. *Presteståndet* förkastar med 16 röster mot 15 dissenterlagförslaget.

— **10.** Debatten om förslaget till *allmän värnepligt* börjas i stånden.

— — *Presteståndet* antager utan omröstning § 1 i värnepligtsutskottets betänkande. (För tronens och fäderneslandets försvar är hvarje finsk medborgare värnepligtig).

— **12.** *Ridderskapet och adeln* besluter med 61 röster mot 38 att med förkastande af alla motförslag skrida till eventuel detaljgranskning af utskottets betänkande.

— **13.** Vice ordförande i Senatens justitiedepartement *R. J. Örn* erhåller afsked.

— — Prokurator *J. P. Palmén* utn. till vice ordförande i Senatens justitiedepartement.

— — Senator *K. A. T. Sederholm* utn. till prokurator.

— — *Borgareståndet* besluter med 30 röster mot 12 att med förkastande af öfriga gjorda yrkanden öfvergå till en detaljgranskning af värnepligtsutskottets förslag.

— **14.** *Bondeståndet* godkänner med 43 röster mot 15 värnepligtsutskottets betänkande såsom grund för detaljgranskningen.

— **15.** *Bondeståndet* förkastar med 36 röster mot 18 vakansafgifternas bibehållande.

— **22.** H. M. Kejsaren-Storfursten återvänder till S:t Petersburg från krigs-skådeplatsen.

— **24.** *Universitetet* firar en fest till minne af hundrade årsdagen af kejsar Alexander I:s födelse.

— **25.** *Finska gardet* anträder tåget öfver Balkanbergen.

— **29.** *Röda korsets* finska förening håller sitt första årsmöte. Föreningens inkomst under året i enskilda bidrag utgjorde något öfver 200,000 mark.

— — Prof. *K. G. Ehrström* utn. till senator i justitiedepartementet.

Bibliografi. 3.

Förteckning

på

Böcker och Skrifter berörande Sveriges Historia, hvilka utkommit under år 1877.

Tillägg till 1875.

238. **Lisätietoja suomen sotahistoriaan Juhana III:n hallituksen alkuvuosilta.** (1568 1576.) (Ytterligare upplysningar till Finlands krigshistoria under Johan III:s första regeringsår.) Akad. Afh. (Helsingfors) af *W. Tawaststjerna.* VIII + 134 sid.

239. **Über die Glaubenswürdigkeit Voltaires in seinem Charles XII.** Program des Gymnasiums zu Fürsterwalde 1875. Von *Otto Hage.*

240. **Rootslaste wäljarändamine Hiismaalt aastal 1781.** (Svenskarnes utvandring från Hiismaa(= Dagö) år 1781.) Af *J. Jung.* Dorpat 1875.

241. **Pamietniki Wawrzynca hr. Engeströma** przelozone z oryginalu przez *J. I. Kraszewskiego.* (Grefve Lars Engeströms Anteckningar, från originalet öfversatta af J. I. Kraszewski.) Posen, XXX + 257 sid. (Jmfr. N. 188.)

Se nedan: »Recensioner» 392.

Tillägg till 1876.

242. **Historisk Tidsskrift** udgivet af den *Norske Historiske Forening.* Fjerde Binds andet Hefte och Anden Række, Förste Binds förste Hefte. Krsta. (Se nedan N. 246.)

243. **Matériaux pour servir à l'histoire de la guerre de Trente Ans,** (tirées des archives de Colmar, 1631—1632). *Les Suédois en Alsace.* Par.. *Mossman.* I Revue d'Alsace, Oct.—Dec. 1876.

244. **Eilerik Visborgs Kamp med de Svenske 1658.** Af *Y. Nielsen.* Utg. sid. 286—288 i norsk Historisk Tidsskrift, fjerde Binds andet Hefte.

245. **Slaget ved Lund.** Af *P. F. Rist.* Utg. sid. 259—382 i danskt Historiskt Arkiv, 1876. II.

246. **Gustav III:s Norske Politik,** et Tillæg til »Gustavianska Papperen» ved *Yngvar Nielsen.* Utgör första bandets första häfte af andra följden af norsk Historisk Tidsskrift. Krsta. 96 sid. (Se N. 242.)

Fortsättningen är intagen i N. 253.

247. **Brefvexling mellan Katarina II och Potemkin 1782—1791** (angående hufvudsakligen *Sverige och Turkiet.*) I Rouskaja Starina (rysk historisk tidskrift) 1876, Maj—December.

248. **Af Gustaf IV Adolphs Historie.** I—VI. Af *Fr. Jul. Meier.* I danskt Historiskt Arkiv 1876, I, 232, 321, 423 och II, 101.

249. Aktmæssige Bidrag til Sveriges politiske Historie 1812—18. Af *Yngvar Nielsen.* I N:o 7 af Christiania Vidensk. Selsk. Forhandl. 1876.

1877.

250. Sveriges Historia från äldsta tid till våra dagar, författad af *Oscar Montelius, Hans Hildebrand, Oscar Alin, Martin Weibull, Rudolf Tengberg* och *John Hellstenius.* Första delens fjerde—sjette (sista) häfte (med 213 träsnitt) sid. 241—486; andra delens femte och sjette (sista) häfte (med 163 träsnitt) sid. 321—502; tredje delens första—tredje häfte (med 73 träsnitt) sid. 1—240. Sthlm, Linnström. Pr. 1 kr. för häftet. (Se N:o 1 och 108.)

Se nedan: »Recensioner» 363.

251. Historiskt Bibliotek utgifvet af *Carl Silfverstolpe.* Ny Följd. Första delen, tredje häftet. Sthlm, Norstedt. 122 + LXVIII sid. + titel. Pr. 3 kr.

Innehåll:

Öfversigt af den Polska Litteraturen med särskildt afseende på Svenska Historien af *Xaver Liske. III.*
Några anteckningar om våra historiska folkvisor. I. Af *R. Bergström.*
Granskningar och anmälningar.
Nordisk Årsbok 1876.
Bibliografi 1876.

252. Samma verk. 1877. Första och andra häftet. Sthlm, Norstedt, 402 + LXXI sid. Pr. 7 kr.

Innehåll:

Om den Svenska Högadeln under Konung Sigismunds regering af *S. J. Boëthius.*
Om Sturemorden af *A. G. Ahlqvist.*
Om Svenske Konungens Domsrätt af *F. Ödberg. I.*
Anmärkningar mot Bernhard von Beskows skrift: Karl XII i Alt-Ranstadt af *And. Fryxell.*
Blad ur Konung Gustaf III:s och Drottning Sofia Magdalenas Giftermålshistoria af *Olof Nilsson. I.*
Strödda meddelanden.
Granskningar och anmälningar.

253. Historisk Tidsskrift udgivet af den *Norske Historiske Forening.* Anden Række, Förste Binds andet Hefte. Krsta. Sid. 97—307. (Se ofvan N:o 246.)

254. Nyt norsk Tidsskrift. Udgivet af proff. *J. E. Sars* og *J. Lieblein.* Förste—Andet Bind. Krsta. Aschehaug. Pr. 12 kr.

Inneh. bl. a. »Normannerne i Vikingtiden», af Gustav Storm; »om organisationen af Geistligheden i det hedenske Europa» af J. C. Krogh.

255. Historisk Tidsskrift, fjerde Række, udgivet af den *Danske Historiske Forening* ved dens Bestyrelse. Redigeret af *E. Holm.* Sjette Binds förste og andet Hefte. Kbhvn. 340 + 114 sid. Pr. 5 kr.

256. Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv, indeholdende Bidrag til Dansk Historie af utrykte Kilder. Sjette Binds andet Hefte. Kbhvn. 4:o Sid. XV—XXVI + 53—100 + 8.

257. Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literatur-historie. Udgivne af *Chr. Bruun, O. Nielsen* og *S. Birket Smith.* Anden Række. Sjette Binds förste Hefte. Kbhvn, Gyldendalske Boghandel, 96 sid.

Inneh. bl. a.: »Bidrag til Danmarks Historie under Christian V, samlede fra udenlandske Arkiver af C. F. Allen.» Udg. af Chr.

Braun. VII. Svenske Relationer 1679—99. (Fra Rigsarkivet i Stockholm.)

258. Svenskt Diplomatarium från och med år 1401 utgifvet af Riksarchivet genom *Carl Silfverstolpe.* Första Delen. Tredje Häftet. Sthlm, Norstedt. 4:o Sid. 481—700. Pr. 6,50.

259. Sverges Traktater med Främmande Magter jemte andra dit hörande handlingar utgifne af *O. S. Rydberg.* Första Delen. 822—1335. Sthlm, Norstedt. Imp. octav. XXX + 637 sid. och 2 fotolitografier. Pr. 25 kr.

Se nedan: »Recensioner» 368.

260. Die Recesse und Andere Akten der Hansetage von 1256 1480. Band IV. Leipzig, Duncker & Humblot. XXVI + 664 sid. 4:o. Pr. 20 kr. Utg. af Karl Koppmann.

261. The Relations between Ancient Russia and Scandinavia and the origin of the Russian State. Three lectures delivered at the Taylor Institution. Oxford in May 1876. By d:r *Vilhelm Thomsen.* Oxford and London, Parker and c.

262. Les Scandinaves en Normandie. Par... *Le Héricher.* I Mémoires de la Societé des Antiquaires de Normandie, 3 série, vol. IX.

263. Das Ælteste Hofrecht des Nordens. Eine Festschrift zur Feier des vierhundertjährigen Bestehens der Universität Upsala im Aufträge des Akademischen Senates der Ludwigs-Maximilians-Universität zu München verfasst von D:r *Konrad Maurer.* München, Kaiser. 163 sid + 4 tabeller. Pr. 3 kr.

264. Norwegen und die deutschen Seestädte bis zum Schlusse des dreizehnten Jahrhunderts. Von *J. Harttung,* Privat-Docent an der Universität Tübingen. Berlin, Hertz. VI + 122 sid. Pr. 3 kr.

265. Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark. Von D:r *Friedrich Georg von Bunge.* Gotha, Perthes. XV + 392 sid. Pr. 8 kr.

Se nedan: »Recensioner» 373.

266. Hertug Erik af Sverige. (Erik Magnusson.) Af *S. B. Thrige.* Utg. sid. 104—120 af Historisk Aarbog 1878. Udgivet af S. B. Thrige. Kbhvn. Philipsen, 1878. (Utkom 1877.) Pr. 5 kr.

267. Blüthenlese aus den Schriften der heiligen Birgitta von Schweden, von der Verfasserin ihrer Lebensgeschichte. Mainz. 316 sid. Pr. 3 kr.

268. Originum Cisterciensium Tomus I, in quo præmissis congregationum domiciliis.... veterum abbatiarum a monachis habitatarum fundationes.... primus descripsit P. *Leopoldus Janauschek.* Vindobonæ, Hoelder LXXXII + 394 sid. 4:o jemte en större tabell. Pr. 10 fl. öst.

Inneh. åtskilliga data rör. äfven de svenska cisterciens-klostren.
Se nedan: »Recensioner» 369.

269. Anmärkningar om Sveriges ställning inom Kalmar Union. Afhandling af *Johan Nyqvist,* Jönköping, 33 sid.

270. Jakob Ulfsson, Svea Rikes Ärkebiskop 1470—1515. Inbjudningsskrift till Teologie Doktorspromotionen i Upsala den 6 Sept. 1877 af promotor *Anton Niklas Sundberg.* Upsala, 75 sid. Pr. 1,50.

Tillhör de skrifter, som utgåfvos »till Upsala Universitets fyrahundraårs jubelfest.»

271. Om Svenska Rådets Sammansättning under Medeltiden af *Oscar Alin.* Upsala, 31 sid.

Tillhör de skrifter, som utgåfvos »till Upsala Universitets fyrahundraårs jubelfest.»

272. Smärre Skrifter. Af *W. E. Svedelius.* III. (Andra Delen.) Sthlm, Norstedt. 186 sid. Pr. 2,25.

Inneh. bl. a. äreminnen öfver Birger Jarl och Olaus Petri.
Se nedan: »Recensioner» 396.

273. **Glossarium ad Corpus juris Sueo-gotorum antiqui. Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar** af D:r *C. J. Schlyter*. Lund, Gleerup. 4:o. LIV + 818 sid. Pr. 20 kr.
Utg. trettonde (sista) bandet af »Samling af Sveriges Gamla Lagar.. utg. af D:r *C. J. S.*»

274. **Konung Gustaf den förstes Registratur.** Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Kongl. Riks-Archivet genom *Victor Granlund*. VII. 1530 och 1531 (Förra häftet, inneh. endast 1530.) Sthlm, Norstedt, 226 sid. Pr. 3,50.
Utgör en del af första serien af Handl. rörande Sveriges Historia. Med understöd af statsmedel i tryck utgifna af Kongl. Riks-Archivet.

275. **Uppgifter om några af Konung Gustaf I:s närmaste fränder.** Af *x*. Utgöra sid. 400—402 af Historiskt Bibliotek, 1877.

276. **Kristiern den anden i Norge og hans Fængsling.** En historisk Undersögelse af *A. Heise*. Kbhvn, Gad. 218 sid. Pr. 3 kr.

277. **Om Sturemorden.** Af *A. G. Ahlqvist*. Utgör sid. 135 186 af Historiskt Bibliotek, 1877.

278. **Berättelser ur Svenska Historien.** Fjerde delen. Innehållande Lutherska Tiden. Andra Afdelningen. Johan III och Sigismund. Till ungdomens tjenst utgifven af *And. Fryxell*. Sjunde upplagan. Sthlm, Hierta. VIII + 330 sid. Pr. 3 kr.

279. **Svenska Väldet i Livland 1564—1570.** Akad. Afh. (Ups.) af *Thure Annerstedt*. Göteborg. 84 sid.

280. **Nuijasota, sen syyt ja tapaukset.** Kertoellut *Yrjö Koskinen*. Toinen uudistettu painos. Helsingissä (Helsingfors) Förf:s förlag. 619 sid. + förord. Pr. 10 mark.
(Andra omarbetade upplagan af förf:s historia om klubbekriget.)

281. **Om den Svenska Högadeln under Konung Sigismunds regering.** Af *S. J. Boëthius*. Utgör sid. 1—134 af Historiskt Bibliotek, 1877.
Utgafs äfven såsom Akad. Afh. (Ups.)

282. **Geschichte des dreissigjährigen Krieges,** von *Anton Gindely*. Zweiter Band. XVI + 442 sid. Prag, Tempsky 1878. (Utkom 1877.) Pr. 8 kr.
Första bandet utkom 1869.

283. **Trettioåriga Kriget (1618—1648.)** Utg. första delen af Allmän Krigshistoria. Nyare Tiden. Af furst *N. S. Galitzin*.... (Se N:o 324)... Till svenska öfverflyttad samt med tillägg och anmärkningar försedd af *Julius Mankell*.
Öfvers:s tillägg och anmärkningar upptaga sid. 263 - 380.

284. **Trettioåriga Kriget och Underhandlingarna i Tyskland från Gustaf II Adolphs död till Westfaliska fredsslutet.** Historisk Undersökning af *Abraham Cronholm*. Första delens sednare afdelning. Sthlm, Hæggström, företal, 501 + VII sid. Pr. 7 kr.
Se nedan: »Recensioner» 384.

285. **Schriftstücke von Gustaf Adolf** zumeist an evangelische Fürsten Deutschlands gesammelt und herausgegeben von *G. Droysen*. Sthlm, Norstedt. (Tr. i Halle) VI + 248 sid. Pr. 4,75.

286. **Magdeburgs Ödelæggelse.** Efter Revue Historique (se N:o 153) ved *V. A. Bloch*. Utg. sid. 229—244 af Historisk Aarbog 1878. Udgivet af *S. B. Thrige* (Jmfr N:o 266.)

287. **Några kritiska Anmärkningar rörande slaget vid Lützen.** Af *C. T. Odhner*. Utgöra sid. 379—399 och 513—514, af Historiskt Bibliothek, 1877.

288. **Die Politik Schwedens in Westphalischen Friedens-congresse und die Gründung der schwedischen Herrschaft in Deutschland.** Von D:r *C. T. Odhner*. Gotha, Perthes, XVI + 353 sid. Pr. 6 mk. (Jmfr N:o 162.)

289. **Cristina di Svezia e gli Estensi.** Memoria del marchese comm. *Cesare Campori*. Modena, 29 sid.

Sep. aftryck ur »Atti e Memorie delle Deputazioni di storia patria dell' Emilia. Nuova Serie II.»

290. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll. Sjette Delen. 1656—1658. Sthlm, Hæggström. 354 sid. Pr. 4 kr. (Se N:o 45. Jmfr. N:o 307.)

På Ridderskapets och Adelns bekostnad utg. af *B. Taube.*

Se nedan: »Recensioner» 388.

291. Berättelser ur Svenska Historien af *C. Georg Starbäck.* Fortsättning af *P. O. Bäckström.* Sextonde Delen (i 2 häften) Carl XI:s regering såsom myndig. Sthlm, Beyer, 568 sid. Pr. 2 kr. Sjuttonde Delen (i 3 häften.) Carl XII. Ibid. 693 sid. Pr. 3 kr.

292. Till Corfitz Ulfelds historia. (Handlingar.) Utg. sid. 26 - 70 af *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* af *Martin Weibull.* VI. Pr. 1,50.

293. Esaias v. Pufendorf's Bericht an den König von Schweden über die französische Zustände, d.d. mense Julio 1670, mitgeth. von *E. Schlüter.* I N:o 6 af Archiv des Vereins für Geschichte und Alterthümer d. Herzogth. Bremen u. Verden u. des Landes Hadeln.

294. Lifregementets Minnesfest den 4 Dec. 1876. Sthlm, Centraltryckeriet, 62 sid. Pr. 2 kr.

Inneh. bl. a. tal om slaget vid Lund d. 4 Dec. 1676, af *Gust. Lagerhjelm.*

295. Anteckningar om slaget vid Lund den 4 December 1676. Föredrag..... af *Malte Ramel,* ryttmästare i Kongl. Skånska Husarregem:t. (Jemte karta.) Utg. sid. 41—77 af *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* af *Martin Weibull.* V. Pr. 1,50.

296. Handlingar till skånska krigets historia 1676—79. Meddelade af *Martin Weibull.* Utg. sid. 15—25 af *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* af *Martin Weibull.* VI. (Jmfr N:o 292.)

297. Bidrag til Danmarks Historie under Christian V, samlede fra udenlandske Arkiver af *C. F. Allen.* Udgivne af *Chr. Bruun.* VII. Svenske Relationer 1679—99. (Fra Rigsarkivet i Stockholm.) Utg. sid. 42—86 af »Danske Samlinger for Historie, Topografi» etc. (Se N:o 257.) Anden Række. Sjette Bind.

298. Boguslaw Radziwill. Af .. *Kalicki.* I Przeglad Polski (Polsk Tidskrift), April.

299. Histoire de Charles XII par *Voltaire.* Herausg. von *E. Pfundheller.* Berlin, Weidmann. — Pr. 1,80.

300. Berättelser ur Svenska Historien. Tjuguandra delen. Karl den Tolftes regering. Andra häftet. Kriget mot Ryssland 1701 - 1709. Andra uppl. med omarbetningar och tillägg. Till ungdomens tjenst utgifven af *And. Fryxell.* Sthlm, Hierta, 224 sid. Pr. 2 kr.

301. Carl XII i Polen och i Turkiet. (Minnesanteckningar af Stanislaw Poniatowski och af en anonym förf.) Af .. *Kantecki.*

I N:o 2—5 af Przewodnik nankowy i literacki, utg. i Lemberg.

302. Om Karl XII:s vistelse i Sachsen 1706 - 7 med särskild hänsyn till det nordiska krigets inverkan på spanska tronföljarstriden. Akad. afh. (Ups.) af *Ernst Carlson.* Sthlm, 91 sid.

303. Der Feldzug der nordischen Alliirten gegen Carl XII von Schweden im Jahre 1715. I Jahrbücher für die Deutsche Armee und Marine, redig. von G. von Marées. 22 bandet, 2 häftet.

304. Anmärkningar mot Bernhard von Beskows skrift: Karl XII i Alt-Ranstadt. Af *And. Fryxell.* Utgöra sid. 227—290 af Historiskt Bibliotek, 1877.

305. Omrids af Kong Frederik den Fjerdes Kamp med Grev Magnus Stenbock og Baron Görtz i Aarene 1712, 13 og 14. Af *C.*

Paludan-Müller. Utg. sid. 9—114 i dansk Historisk Tidsskrift, fjerde Række, sjette Binds förste Hefte. (Se N:o 255.)

806. Sveriges Politiska Historia från K. Carl XII:s död till Statshvälfningen 1772. Af *Carl Gustaf Malmström.* Femte Delen. VII + 490 sid. Pr. 4 kr. 50 öre. Sjette Delen, VIII + 457 sid., jemte Register (till alla delarne) 93 sid. Pr. 5 kr. 25 öre. Sthlm, Klemmings antiqv.
Se nedan: »Recensioner» 390.

807. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719. Tredje delen. 1723, tredje häftet. Sthlm, Norstedt, 325 sid. Pr. 4 kr.
På Ridderskapets och Adelns bekostnad utg. af *E. V. Montan.*

808. Är herr prof. A. Fryxells framställning af Em. Svedenborg uti hans Berättelser ur svenska historien, 48:e delen, sann och oväldig. Försök till kort undersökning häraf af —*n.* Sthlm, Deléen, 78 sid. Pr. 1 kr.

809. Om Hexprocessen i Dalarne 1757—1763, jemte öfversigt af föregående hexprocesser. Akad. Afh. (Lund) af *H. Malmqvist.* Lund, 45 sid.

810. Blad ur Konung Gustaf III:s och Drottning Sofia Magdalenas giftermålshistoria. Efter handlingar i svenska och danska statsarkiv. Af *Olof Nilsson.* I. De första giftermålsunderhandlingarna och förlofningen. Utgöra sid. 291—378 af Historiskt Bibliotek, 1877.

811. Konung Gustaf III:s efterlemnade och femtio år efter hans död öppnade papper. Öfversigt, utdrag och jämförelse af *E. G. Geijer.* (Ny upplaga med titel: Supplement till Erik Gustaf Geijers Samlade Skrifter. Första bandet, andra—fjerde häftet.) Sthlm, Norstedt, sid. 163—569. Pr. 1 kr. häftet. (Se N:o 186.)

812. La Suède en 1772. Par .. *Doberle.* I Revue politique et littéraire för den 3 Nov. 1877.

813. Katarina II och Gustaf III. (På ryska.) Af *J. Grot.* Petersburg, 115 sid.
Sid. 79—115 inneh. bilagor på franska språket.

814. Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof af friherre *Gustaf Johan Ehrensvärd.* Utg. af D:r *E. V. Montan,* Första delen: Journal för åren 1776 och 1779 samt Berättelse om svenska teaterns uppkomst. Sthlm, Norstedt. Pr. 5,50.
Äfven med titel: Bidrag till Sveriges Historia utgifna af D:r E. V. Montan.

815. Historiska Anteckningar och Bref från åren 1771—1805 af *Johan von Engeström.* Utg. af D:r *E. V. Montan.* Sthlm, Norstedt. LXVI + 356 sid. Pr. 4,50. Äfven med titel: Bidrag till Sveriges Historia utgifna af D:r E. V. Montan.

816. Minnen af Carl Christian Halling (Borgmästare i Malmö.) I. (1799—1809.) Utgöra häftet VII af *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* af *Martin Weibull.* 64 sid.

817. Kronobergs regementes deltagande i 1808 - 1809 års fälttåg. Ett bidrag till nämnda års krigshistoria. Af *L. G. T. Tidander.* Utgör sid. 563—567 och 585—598 af Kongl. Krigsv.-Akad. Tidskrift, 1877.

818. Graf Carl Johan Adlercreutz. Ein militairisches Charakterbild aus dem Europäischen Norden. Von *Bernhard von Walther.* Major a. D. Berlin, Schneider & Comp. 48 sid.
»Separat-Abdruck aus den Jahrbüchern für die Deutsche Armee und Marine.»

819. Karl von Cardell. Teckning af hans lif och verksamhet af *T.* Jönköping, 32 sid. Pr. 50 öre.

820. Göran Magnus Sprengtporten. Af *K. K. T.* Utg. sid. 307 - 321 i Finsk Tidskrift.... utg. af C. G. Estlander. (Egentl. en recension af prof. Y. Koskinens skrift: »Yrjö Maunu Sprengtporten'ista ja Suomen itsenäisyydestä.» (Helsinggissä 1870.)

321. **Konung Carl XIV Johans Historia.** Af *Georg Swederus.* Första—tredje häftet. Stockholm, Hæggström, 380 sid. Pr. 1,50 för hvarje häfte.

322. **Tal och Föredrag på Carl Johans-Förbundets Högtidsdagar,** med 3 kartor och 7 bref från General Bonaparte och Kejsar Napoleon den 1:ste till General Bernadotte och Prinsen af Ponte Corvo....... af *R. von Kræmer.* Ups., Berling, 1876. (Företalet dateradt 1877.) 246 sid. (Ej i bokh.)

323. **Carl XV. Politiska Tilldragelser i Europa från 1814 till och med 1876.** Af *Junius.* Andra delen. Sthlm, Deléen. 390 sid. (Med porträtt af Cavour.) Pr. 4 kr.
Förf. är *G. C. Hebbe.*

324. **Allmän Krigshistoria** af Furst *N. S. Galitzin,* generallöjtnant vid ryska generalstaben. Tredje afdelningen. Nyare Tiden. Första delen. Från ryske f. d. öfversten Eichwalds tyska öfversättning till svenska öfverflyttad samt med tillägg och anmärkningar försedd af *Julius Mankell.* (Se N:o 107 och 197.)
Sthlm, Militärlitteraturföreningen, VIII + 380 sid. Pr. 4 kr.
Innefattar »Krigen under förra hälften af sjuttonde århundradet. Trettioåriga Kriget. (1618—1648.)» (Se N:o 283.)

325. **Sveriges Statsförfattningsrätt.** Af *C. Naumann.* Ny uppl. öfversedd och tillökt. Andra häftet. Sid. 145—302. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr.
Se nedan: »Recensioner» 394.

326. **Några Anmärkningar rörande Christian Naumanns framställning af Svenska Statsförfattningens historiska utveckling under forntiden och medeltiden.** Afh. (h. elem. i Vexiö) af *Petrus Kerfstedt.* Upsala. 25 sidor (jemte 1 sida teser.)

327. **Om Svenske Konungens Domsrätt.** Af *F. Ödberg.* I. Utgör sid. 187 226 af Historiskt Bibliotek, 1877.

328. **Meddelanden från Svenska Riks-Archivet,** utgifna af *R. M. Bowallius.* I. Sthlm, Norstedt, 72 sid. Pr. 1 kr.
Inneh. bl. a. »Bidrag till Riks-Archivets äldre historia» (handlingar från 15- och 1600-talen.)

329. **Die Arbeiten für das liv-, est- und kurländische Urkundenbuch** im Jahre 1875—76. Von *H. Hildebrand.* Riga, IV + 116 sid.
Inneh. öfversigt af bl. a. författarens forskningar i svenska arkiv.

330. **Upsala Universitets Historia** enligt uppdrag författad af *Claes Annerstedt,* docent vid Upsala Universitet. Första Delen. 1477—1654. XI + 412 sid. Bihang. I. Handlingar 1477—1654, 4 opag. + 416 sid. Ups. Schultz. Pr. 11 kr.
Se nedan: »Recensioner» 399.
Af samme förf. finnes en uppsats med titel: »Upsala Universitets ungdomsår» införd i Sv. Tidskrift för Litteratur.... årgången 1876, sid 743—755.

331. **Anteckningar om Uplands Nation i Upsala före 1830.** Af *Eug. Lewenhaupt.* Ups., Schultz. VI + 170 sid.

332. **Vestmanlands—Dala i Upsala Studerande Nation. 1595—1800.** En kulturbild tecknad af *G. H. Eneström* och *M. B. Swederus.* Ups. Schultz. 98 sid.

333. **Smålands i Upsala Studerande Nations Historia.** Några blad af *J. G. W. Palmberg.* Ups., Schultz. 98 sid.

334. **Historiska Anteckningar om Göteborgs Nation i Upsala.** På Nationens uppdrag utgifne af *Karl Johan Warburg.* Ups., Schultz. 70 sid. Pr. för 331—334 tills. 5 kr.

335. **Värmlands Nations Historia** jämte förteckning öfver dess medlemmar från 1595 till 1877. Ups., Edqvist. 109 + 102 sid. Pr. 3 kr.
Historien författad af *E. H. Lind,* förteckningen upprättad af *A. Larsson.*

336. Anteckningar om Stockholms Nations förening vid Upsala Universitet i äldre och nyare tider. På nationens uppdrag utgifna af *L. H. Åberg.* Sthlm, Centraltryckeriet, VI + 64 sid. Pr. 1,50.

337. Skånska Kyrkoegendomarnes användande för skolväsendet. Akad. Afh. (Lund) af *M. Börring.* 2 + 62 sid.

338. Försök till Historia om Sveriges Boktryckerier. Andra häftet, 1700—1799. Sid. 91—231. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr.

Förf. af *G. E. Klemming.* Inneh. bl. a. handlingar rörande tryckfrihetens utveckling i Sverige. Första häftet utkom 1871.

339. Öfversigt af den Polska Litteraturen med särskildt afseende på den Svenska Historien. Af *Xaver Liske*, Prof. vid Universitetet i Lemberg. Öfvers. från Förf:s tyska original-handskrift. III. Utgör sid. 307—413 af Historiskt Bibliotek, Ny Följd, I. (Se N:o 74 och 203.)

340. Illustrerad Verldshistoria från Äldsta till Nyaste Tid, utarbetad af Doc. *O. Alin*, Doc. *C. Annerstedt* m. fl. under redaktion af *Ernst Wallis* och *Magnus Höjer.* Sjuttonde—tjugonde häftet, (tredje bandets 5—8 h.) sid. 289—630 jemte innehållsförteckning; fjerde bandet, första—fjerde häftet, sid. 1—320; femte bandet, tredje—sjette häftet, sid. 161—480. Sthlm, Centraltryckeriet. Pr. 1 kr. för hvarje häfte. (Se N:o 75 och 204.)

341. Skandinavien och Tyskland af *J. J. Borelius.* Lund, Gleerup. 88 + 10 opag. sidor. Pr. 1,25. (Jmfr. N:o 205.)

342. Svenskt Biografiskt Lexikon. Ny Följd. Sjunde bandet. Andra häftet. Sthlm, Beijer, sid. 209—524 jemte register. Pr. 3 kr.

Utg. af *E. Tegnér.* Inneh. bl. a. biografier öfver medlemmar af ätten Natt och Dag.

Se nedan: »Recensioner» 402.

343. Johan Jakob Nordström tecknad af *Wilh. Lagus.* Minnestal på Finska Vetenskapssocietetens Års- och Högtidsdag den 29 April 1875, omarbetadt och tillökt. (Aftryck ur Acta Soc. Scient. Fennicæ. T. XI.) Hfors, Litteratursällskapet, 139 sid. 4:o. Pr. 6 mark f.

344. Sveriges Adel under 1600—1700-talen. Samtida Minnesteckningar jemte Anmärkningar utgifna af *Carl Arvid Klingspor.* Andra Bandet andra—fjerde häftet, sid. 145—574, Ups., Schultz. Pr. 10 kr. (för hela bandet = 4 häften.)

Se nedan: »Recensioner» 403.

345. Ueber die Sage von der Herkunft der Schwyzer und Oberhasler aus Schweden und Friesland.... Von *Ferdinand Vetter.* Einzelabdruck aus der zur vierten Säkularfeier der Universität Upsala verfassten Festschrift der Universität Bern. Bern, Dalp, 4:o. 44 sid. Pr. 1,60.

346. Några Anteckningar om våra Historiska Folkvisor. Af *R. Bergström.* (I. Axel och Valborg.) Utgör sid. 417—428 af Historiskt Bibliotek, Ny Följd, I.

347. Die Historischen Volkslieder vom Ende des dreissigjährigen Krieges 1648 bis zum Beginn des siebenjährigen, 1756. Aus fliegenden Blättern, handschriftlichen Quellen und dem Volksmunde gesammelt von *Franz Wilhelm* Freiherrn *von Ditfurth.* Heilbronn, Henninger, XIV + 376 sid. Pr. 7 kr. 50 öre.

Inneh. bl. a. åtskilliga visor rörande Sverige, såsom: »Schlacht bei Fehrbellin» (1675), »Gespräch über den Krieg im Norden» (1700—1709), »Graf Stenbock und König Friedrich IV» (1713) m. m.

348. Sverige. Utgör »gratis-bilaga» till den populära tidskriften *Förr och Nu.*

Inneh. smärre biografiska och kultur-historiska uppsatser.

849. Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. Tredje häftet, utgifvare: *Claës Johan Ljungström.* Lund, Berling. 72 + 33 sid. Pr. 2 kr.

Inneh. bl. a. en samling pergamentsbref samt »Magnus Gabriel De la Gardies fullmagt för Thore Ollonberg att vara Hauptman på Leckö.»

Se nedan: »Recensioner» 400.

850. Vartofta härad och staden Falköping beskrifne af *Claës Johan Ljungström.* Lund, Berling. 4:o. 198 sid. + förord och register. Pr. 6 kr.

851. Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening af *Martin Weibull.* V, VI och VII, Lund, Berling. Pr. 1,50 för häftet.

Inneh. bl. a. nästföljande nummer.

852. Till Skanörs och Falsterbos historia. Af *Martin Weibull.* Utg. sid. 12—14 af *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* af *Martin Weibull,* V.

853. Södermanlands Minnen från äldsta till närvarande tider af *Harald Otto Indebetou,* filos. doktor. Första delen, omfattande tiden till reformationen; 1 och 2 häftet, med en karta och i texten intryckta träsnitt. Tills. IV + V + 438 sid. Sthlm, Beckman. Pr. tills. 6 kr.

854. Uplands Herregårdar med beskrifvande text af *Carl Arvid Klingspor* och *Bernhard Schlegel.* Teckningar af J. Geisler. Litografi af A. Nay. Häftet 1—2. Sthlm, Centraltryckeriet, aflång folio. Pr. 5 kr. häftet.

Biografierna öfver gårdarnes egare af historisk vigt.

855. Svenska Slott. *Engsö* utgifvet af *Carl Arvid Klingspor* och *Bernhard Schlegel.* Sthlm, Centraltryckeriet, 4:o. 49 + LXXXXII sid., jemte register. 4:o Pr. 10 kr.

Inneh. bl. a uppgifter om handskrifterna i gårdens arkiv.

856. Borgholms Slotts historia. Af *G. Volm. Sylvander.* Med 7 st. teckningar af Slottet. Kalmar. (Gleerups distr.) 262 sid. + register och rättelser. Pr. 3 kr.

Se nedan: »Recensioner» 401.

857. E. G. Geijers Föreläsningar öfver Menniskans historia. Efter det muntliga föredraget upptecknade, redigerade och utgifna af *Sigurd Ribbing.* Andra uppl. (Utg. andra bandet af: Supplement till Erik Gustaf Geijers Samlade Skrifter.) Första—andra häftet. Sthlm, Norstedt, 258 sid. Pr. 1 kr. häftet.

858. Frankrike och Tyskland åren 1866—1874. Anteckningar af *Henning Hamilton.* Sthlm, Norstedt, IV + 345 sid. Pr. 4,50.

859. Strödda Blad. Nytt och gammalt i historiska och humoristiska ämnen af *Wilh. Lagus.* I. Hfors, Edlund. 75 sid. Pr. 1,15.

Detta häfte inneh. »Petter Forskåls Lefverne» (med åtskilliga aktstycken.)

860. Föreningsakten vid Borgå landtdag. Af *R(obert) C(astrén).* Utg. sid. 154—177 af Finsk Tidskrift.... utg. af C. G. Estlander. 1877. (Mars.)

861. Populärt Historiskt Bibliotek. Läsning för bildning och nöje Månadsskrift utgifven af *Es. Edqvist.* Första Årgången. *Perus Eröfring.* Historisk skildring af *W. H. Prescott.* Öfversatt af *Anton Blomberg.* Häft. 1—5, sid. 1—314. Ups. Pr. 6 kr. för årgång.

862. Suède. Bulletin Historique par *C. de Silfverstolpe.* Utg. sid. 127—142 i Tredje Delen (1877, I) af Revue Historique dirigée par m. m. G. Monod et G. Fagniez. Paris, Germer Baillière et c.

Inneh. en öfversigt af den svenska historiska litteraturen under år 1875.

Recensioner.

363. Sveriges Historia från äldsta tid till våra dagar, författad af *Oscar Montelius, Hans Hildebrand* (m. fl.) (Se N:o 1, 108 och 250.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Dritter Band, sid. 353—355 af *Dietrich Schäfer.*

364. Historiskt Bibliotek. Utgifvet af *Carl Silfverstolpe,* I, II, Ny Följd I. (Se N:o 2, 110, 111 och 251.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Dritter Band, sid. 355—359 af *Dietrich Schäfer.*

365. Nytt svar på den gamla frågan: Hvar låg Ansgarii Birka? Af *L. E. Wiede.* (Se N:o 120.) Recens. i en artikel med titel: *Hvar låg Ansgarii Birka?* i K. Vitterh.-, H.- o. Ant.-Akademiens Månadsblad. Mars 1877, af *Hans Hildebrand.*

366. Svenskt Diplomatarium från och med år 1401 utgifvet af Riksarchivet genom *Carl Silfverstolpe.* I, 1 och 2. (Se N:o 24 och 127.) Recens. i Revue Historique 1877 Tome Troisième, sid. 440—442 af *E. Beauvois,* i Framtiden, Ny Följd, I sid. 113-117 af *H. H—d* och i Svensk Tidskrift för Litteratur.... årgången 1876, sid. 756—765 af *Claes Annerstedt.*

367. Scriptores rerum Suecicarum medii ævi, edidit et illustravit *Claudius Annerstedt.* III, 1, 2. (Se N:o 126) Recens. i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. XXVII—XXXIX af *Emil Hildebrand,* och i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1877, N:o 50 af *γ. ρ.*

368. Sverges Traktater med Främmande Magter jemte andra dit hörande handlingar utgifne af *O. S. Rydberg.* I (Se N:o 259.) Recens. i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. XLVII—LVII af *—rst—,* i Framtiden, Ny Följd, I sid. 220 222 af *H. H d,* i Nordisk Tidskrift... utgifven af Letterstedtska Föreningen, 1878, sid. 87 95 af *C. Annerstedt,* i Jenaer Liter. Zeitung, 1877, N:o 17, sid. 265—266, af *C. Schirren,* i Nouv. Revue Historique de Droit français et étranger, 1878, N:o 1, sid. 121—127 af *K. Olivecrona* samt i K. ryska Vetensk.-Akad:s i Petersburg Handl. (Hist. Afd.) 31 delen, N:o 3, 32 sid. af *J. Grot.*

369. Originum Cisterciensium Tomus I, in quo.... veterum abbatiarum ... fundationes... descripsit P. *Leopoldus Janauschek.* (Se N:o 268.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1877, N:o 24, af *W,* i Jenaer Liter. Zeitung, 1877, N:o 32, sid. 496—498 af *Ottokar Lorenz,* och i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. XCVI-XCVIII af *—rst—.*

370. Bidrag till Skandinaviens Historia ur utländska Arkiver samlade och utgifna af *C. G. Styffe.* IV. (Se N:o 26) Recens. i Revue Historique 1877, Tome Troisième, sid. 443—446 af *C. Silfverstolpe,* och i Hist. Bibliotek, 1877, sid. LXXXIX-XCV, af *Ran.*

371. Inledning i Normannertiden. Af *Johannes C. H. R. Steenstrup.* (Se N:o 119 och 212) Recens. (i en uppsats med titel »Die Anfänge des normannischen Rechts») i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Dritter Band, sid. 241—268 af *Karl v. Amira,* i Revue Historique 1877 Tome Quatrième, sid. 424—430 af *E. Beauvois,* i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1877, N:o 11 af *Ktg,* och i Jenaer Liter. Zeitung, 1877, N:o 2, sid. 25—27 af *Konrad Maurer.*

372. Om krigs- och skatte-väsendet i Svea-landens lagar. Akad. afh. af *C. V. Ramstedt.* (Se N:o 73.) Recens. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift, 1877, sid. 245—256 af *A. L.*

373. Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark. Von D:r *Friedrich Georg von Bunge.* (Se N:o 265.) Recens. i Jenaer Liter. Zeitung 1877, N:o 26, sid. 407—408 af *C. Schirren.*

374. Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1873 und 1874. (Se N:o 132.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Erster Band sid. 389—392 af *J. Harttung.*

875. **Hanserecesse von 1481—1476.** Bearbeitet von *Goswin frhr von der Ropp.* I (Se N:o 134) Recens. i dansk Historisk Tidsskrift, fjerde Række, sjette Binds förste Hefte, sid. L. 1—L. 20 af *Kr. Erslev,* och i Götting, Gel. Anzeigen, 1877, Stück 10, sid. 308—319 af *F. Frensdorff.*

876. **Hansisches Urkundenbuch.** Bearbeitet von *Konstantin Höhlbaum.* I. (Se N:o 133.) Recens. i dansk Historisk Tidsskrift, fjerde Række, sjette Binds förste Hefte, sid. L. 20—L. 24 af *Frederik Krarup.*

877. **P. A. Munch. Samlede Afhandlinger,** udgivne... af D:r *Gustav Storm.* (Se N:o 12.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Zweiter Band, sid. 172—174, af *c. Oplysninger om det pavelige Archiv* särskildt recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1877, N:o 50 af *γ. ρ.*

878. **Zur Deutsch-Skandinavischen Geschichte des XV Jahrhunderts.** Von *G. Freiherr von der Ropp.* (Se N:o 139 och 218.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Zweiter Band, sid. 92—94 af *z,* i Revue Historique, 1877, Tome Cinquième, sid. 189—191 af *Gustave Storm,* i Framtiden, Ny Följd, I, sid. 113—117, af *H. H—d,* och i dansk Hist. Tidsskr., fjerde Række, sjette Binds förste Hefte af *Kr. Erslev.*

879. **De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christiern den Anden, Frederik den Förste, Gustav Vasa, Grevefeiden 1497—1536.** Af *C. F. Allen.* Første—Femte Bind. Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Zweiter Band, sid. 520—524 af *Dietrich Schäfer.*

880. **Johann Renner's Livländische Historien.** Herausg. von *Richard Hausmann* und *Konstantin Höhlbaum.* (Se N:o 140.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1877, N:o 16 af *K.—L,* och i Jenaer Liter. Zeitung, 1877, N:o 3, sid. 44—45 af *Winkelmann.*

881. **Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558 —1562.** Band V. Herausg. von *Friedrich Bienemann.* (Se N:o 142.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Zweiter Band, sid. 177—179 af *Winkelmann.*

882. **Karin Månsdotter,** en monografi af *Alfred Gustaf Ahlqvist,* Sthlm, Centraltryckeriet 1874. Recens. i Revue Historique 1877, Tome Troisième, sid. 162—163 af *E. Beauvois.*

883. **Monumenta Historiæ Danicæ.** Historiske Kildeskrifter og Bearbeidelser af Dansk Historie især fra det 16 Aarhundrede. Udgivne af *Holger Rørdam.* 1, 2. Kbhvn, 1873, 1875. (Se N:o 10.) Recens. i Sybels Hist. Zeitschrift, Neue Folge, Zweiter Band, sid. 524—526 af *Dietrich Schäfer,* och i Götting. gel. Anzeigen, 1877, Stück 20, sid. 609—622 af *dens.*

884. **Trettioåriga Kriget och Underhandlingarne i Tyskland från Gustaf II Adolfs död till Westfaliska fredsslutet.** Historisk undersökning af *Abraham Cronholm.* I. 1. (Se N:o 161.) Recens. i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. XX—XXVII af *J. M.*[1])

885. **Raimondo Montecuccoli** del marchese *Cesare Campori.* (Se N:o 169.) Recens. i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. XII—XVII af *C. T. Odhner.*

886. **Sveriges deltagande i Westfaliska Fredskongressen och grundläggningen af det svenska väldet i Tyskland,** af *C. T. Odhner.* (Se N:o 43 och 162.) Recens. i Nordisk Tidskrift.. utgifven af Letterstedtska Föreningen, 1878, sid. 69—72 af *J. A. Fridericia.*

887. **Die Schlacht bei Wittstock.** Von *Rudolf Schmidt.* (Se N:o 159.) Recens. i Revue Critique d'Histoire et de Littérature, 1877, N:o 30 af *R.*[2])

---

[1]) Denna recension framkallade ett »Genmäle» af förf., hvilket medföljde tredje häftet af Hist. Bibl. 1877.

[2]) Vi taga oss friheten här aftrycka en not i recensionen: Il y a, dans les manuscrits de la Bibliothèque Nationale, une série de volumes relatifs à l'histoire de Suède pendant la guerre de Trente ans; j'ai noté jadis le vol. 340 de la *Collection Brienne* et dans les manuscrits français les n:os 15,935, 17,873, 17,962 et 20,979. Le premier numéro de cette seconde série renferme toute la correspondance de M. d'Avaux, l'ambassadeur de France en Suède, de l'année 1633 à 1642.

388. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll. Sjette delen. 1656—1658. (Se N:o 290.) Recens. i Hist. Bibliotek, 1877, af *O. v. F.*

389. Danmarks uppträdande i den Svenska Tronföljarefrågan, åren 1739—1743. Af *Olof Nilsson*. (Se N:o 61 och 181.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Dritter Band, sid. 352—353 af *Reinhold Koser*.

390. Sveriges Politiska Historia från K. Carl XII:s död till statshvälfningen 1772. Af *Carl Gustaf Malmström*. I-VI. (Se N:o 306.) Recens. i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. LVII—LXXI af *R. M. B.*

391. Gustave III, roi de Suède et Ankarström 1746—1792 par M. le Baron *de Nervo*. (Se N:o 187.) Recens. i Revue Historique 1877, Tome Quatrième, sid. 435—437 af *C. Silfverstolpe*.

392. Pamietniki Wawrzynca hr. Engeströma przelozone z oryginalu przez *J. I. Kraszewskiego*. (Grefve Lars Engeströms Anteckningar, från originalet öfversatta af *J. I. Kraszewski*.) Posen, 1875. (Se N:o 241.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Zweiter Band, sid. 528—529 af *X(aver) L(iske)*.

393. Aktmæssige Bidrag till Sveriges politiske Historie 1812—1813 af *Yngvar Nielsen*. (I Christiania videnskabs-selskabs forhandlingar 1876 N:o 7.) (Se N:o 249.) Recens. i Finsk Tidskrift.... utg. af C. G. Estlander. 1877 (Juni) sid. 413 414 af *R. C.*

394. Sveriges Statsförfattningsrätt. Af *C. Naumann*. (Se N:o 201 och 325.) Recens. i Nordisk Tidskrift.. utgifven af Letterstedtska Föreningen 1878, sid. 77 80 af *H. B.*

395. Inledning till Europas och Amerikas Statskunskap. Af *W. E. Svedelius*. 1, 2, (Se N:o 202.) Recens. i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. VII—XII, af *Ehd.*

396. Smärre Skrifter. Af *W. E. Svedelius*. III. (Se N:o 272.) Recens. i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. III—VII af *Hans Hildebrand*.

397. Allmän Krigshistoria af furst *N. S. Galitzin*. Första afdelningen, 1 och 2 delen. Öfvers. af *C. O. Nordensvan*. (Se N:o 107 och 197.) Recens. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift, 1877, sid. 312—316.

398. Skandinavien und Deutschland. Von *J. J. Borelius*. (Se N:o 205.) Recens. i Finsk Tidskrift..: utg. af C. G. Estlander. 1877 (April) sid. 265—268 af *H. S.*

399. Upsala Universitets Historia enligt uppdrag författad af *Claes Annerstedt*. I. (Se N:o 330.) Recens. i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. XXXIX—XLVII af *—rst—*.

400. Vestergötlands Fornminnesförenings tidskrift. Utg. af *Claes Johan Ljungström*. 3:e häftet. (Se N:o 349.) Recens i Hist. Bibliotek, 1877, sid. LXXI—LXXVII, af *G. Djurklou*.

401. Borgholms Slotts historia af *G. Volm. Sylvander*. (Se N:o 356.) Recens. i Hist. Bibliotek, 1877, sid. LXXVII—LXXXII, af *A. G. A.*

402. Svenskt Biografiskt Lexicon. Ny följd. Sjunde bandet. Sthlm, Beyer. (Se N:o 206 och 342.) Recens. i Finsk Tidskrift.... utg. af C. G. Estlander, 1877. (Dec.) sid. 419—422 af *C. G. E.*

403. Sveriges Adel under 1600—1700-talen. Samtida Minnesteckningar jemte Anmärkningar utgifna af *Carl Arvid Klingspor*. I, II, 1 och 2. (Se N:o 207.) Recens. i Historiskt Bibliotek, 1877, sid. XVIII—XX af *x*.

Rättelser och tryckfel:

Sid. 405 r. 16 uppifr. *står:* anförtrodda *läs:* anförtrodd;
» 418 hänföres not. 1 till rad. 6 uppifr. och not. 2 till rad. 5 nedifr.;

»	479	r. 6	nedifr.	*står:*	postioner	*läs:*	portioner;
»	493	r. 14	uppifr.	»	Poloniec	»	Polaniec:
»	494	r. 7	nedifr.	»	Polini	»	Poloni;
»	508	r. 5	»	»	prefati	»	prefate;
»	XIII	r. 7	uppifr.	»	dynastier	»	dynaster:
»	XIV	r. 5	nedifr.	»	1690	»	1609;
»	XLVIII	r. 14	»	»	i ställe fört	»	i stället för;
»	LXXXII	r. 7	»	»	Vestgöte	»	Arvid Vestgöte;
»	»	r. 11	»	»	kraftiga åtgärder till ruinernas		

läs: ett någorlunda tillräckligt anslag till ruinernas underhåll och

Åtföljer Historiskt Bibliotek 1877, 3:e häftet.

Genmäle

med anledning af en uti Historiskt Bibliotek meddelad granskning af undertecknads arbete öfver »Trettioåriga kriget och underhandlingarna i Tyskland», etc.

Jag kan icke biträda recensentens åsigt, att det kronologiska (annalistiska) framställningssättet har företräde för den behandling, som bestämmes af materielets skiljaktiga innehåll, då krigshistorien afsöndras från det diplomatiska. Det är bäst att lösa en härfva i sender, och att sprida ljus öfver det ena facket, innan författaren fördjupar sig uti det andra. Den inre enheten, som är principen för sakernas utveckling uti deras sammanhang, är vigtigare än den yttre enheten, som är tidsenheten. Recensenten medgifver, att sammanhanget mellan detaillerna framstår tydligare genom ämnets fördelning efter det olika innehållet, men han saknar der öfversigten af det hela. Jag betviflar, att läsaren kan lättare förvärfva en öfverblick öfver denna totalitet, när krigshändelser och politiska underhandlingar blandas tillsammans uti ett brokigt virrvarr, och då kabinetternas hemliga rådslag och härarnas vapenskiften göra intrång på hvarandras område, och då oupphörliga scenförändringar inträda. Krigets och diplomatiens ömsesidiga inflytande på hvarandra blifver ögonskenligt, och kan uttryckligen antydas, äfven då tilldragelserna på det ena och andra fältet få hvardera sitt eget kapitel; men under trettioåriga kriget var det först Torstensons segrar, som utöfvade en djuptgående inverkan på fredsunderhandlingen, som dessförinnan hade varit skenbar, eller bedräglig. Om vi likväl tänka oss en vexelverkan mellan de båda här antydda sfererna, så gör mängden af enskildheter på det ena och andra området det nära nog omöjligt för en författare att uti ett andedrag beskrifva dem båda. Om diplomatien vore ett flyktigt bihang till fälttågen, så kunde man tänka på materielets sammansmältning, men icke när hvarje af dessa ämnen är sjelfständigt, och tynger på framställningen. Här, som öfverallt, gäller den grundsats, att det likartade bör stå tillsammans. Då målaren med färgernas konst återgifver en historisk handling, så väljer han sitt ämne från rådsbordet, eller från slagfältet, men penseln kastar icke fram på duken något som vore en sammanblandning af två så skiljaktiga uppträden. Skaldens »*ut pictura poësis*», åberopar jag med följande förändring, *ut pictura historia.*

Jag har bemödat mig att medla mellan de båda olika framställningssätten, derigenom att jag har fördelat ämnet efter perioder, så att man på det ena hållet icke blifver allt för mycket i efterhand med händelserna, och att alltför aflägsna tidsskiften icke vid öfvergången från det ena till det andra kapitlet visa hvarandra ett främmande ansigte. Perioderna måste likväl icke vara alltför korta, såsom hos Pufendorf och uti Theatrum Europæum, så framt det faktiska skall hinna att utveckla sig, och för att den historiska behandlingen icke skall sjunka ned till krönikans ståndpunkt. *Sit venia verbo.*

Recensenten redogör, (sid. XXIV) för första kapitlet uti mitt arbete, och talar om svårigheten att »reda sig uti denna sammanblandning af olika tider och ämnen (?), äfvensom att ingen öfverblick af underhandlingarnas gång i sin helhet, och ännu mindre af deras inflytande på krigsrörelserna kan påräknas». Härtill svaras. *Tiden* för framställningen är inskränkt till åren 1633—1634. *Ämnet* är svenska kronans underhandling med de utländska makter, (Frankrike och Danmark), och med de Tyska furstar, som berördes af kriget. Hvar och en hade sina intressen och anspråk; det är något annat, men likartadt uti dessa olika afdelningar, hvilka redogöra för enskilda underhandlingar, men icke för »en sammanhängande underhandling i sin helhet». Det följer af den partikularistiska politiken. Det är icke författarens fel, utan tidsförhållandenas, de dynastiska intressenas och de handlande personernas. Vi blifva genom dessa meddelanden bekanta med tänkesättet vid de nord-tyska hofven, och med de beslut, som fattades på Heilbronska förbundets möten. Och vi få veta, hvilka otillräckliga bidrag, som beviljades till fälttåget. Motsatsen mellan södra och norra Tyskland faller i ögonen; och något understöd kunde påräknas från de södra kretsarna, men ingenting från de båda Sachsiska. De protestantiska kurfurstarnes och de hertigliga husens partikularistiska statskonst häntyder på söndring; och då blifver hela knippan af underhandlingar allenast ett *aggregat.* Man kan icke här tala om någon helhet.

Kriget fördes år 1633 på många punkter; och derföre måste framställningen öfvergå från en skådeplats till den andra. Då något sammanhang icke fanns mellan krigföringen i södra och norra Tyskland (1633—34), så kan författaren icke heller upptäcka, eller återspegla ett sådant; och framställningen blifver äfven här successif. Öfversigten underlättas, när krigsskådeplatsen inskränkes till norra Tyskland.

Då recensenten klandrar ämnets anordning, (s. XXIV, XXVII) så önskar jag veta, hvad som icke är på sin plats; ty då först är en utvexling af grunder och motsatta grunder möjlig; och innan detta sker, betyder den enes nej lika mycket som den andres ja, och de kämpande hugga med svärden i den tomma luften, utan att träffa hvarandra, eller något bestämdt föremål. Jag har sökt att bearbeta stoffet, så att framställningen skulle blifva något annat än en materialsamling. Jag har bemödat mig att ställa det homogena bredvid hvart-

annat. Och omständligheten har allenast gått långt, när förut obekanta uppgifter från källskrifterna förtjente att komma till vetenskapligt bildade läsares kunskap. Jag skrifver icke för den *Demos*, som Aristophanes gisslade, eller för *vulgus profanum*, som Flaccus persiflerade.

En författare, som icke är krigsvetenskaplig fackman, kan allenast lemna en öfversigt af källskrifternas material, uti hvilket militärhistorikern sedan inlägger den strategiska grundtanken. Då jag icke är en man af facket, så kunna mina undersökningar allenast vara något förberedande för den strategiskt bildade krigshistorikern.

Den anmärkning (som göres s. XXVII) mot »det valda framställningssättet i ämnen, den deraf följande stora vidlyftigheten, uppgifternas mindre lämpliga anordnande, och källornas urval och användande,» förfaller möjligen i följd af hvad jag här ofvan har anfört. Sid. XXVI yttras: »med afseende på källornas urval och begagnande . . . torde författarens arbete förtjena det fördelaktigaste omdömet.» S. XXVII fäster sig en ogillande anmärkning åter vid »källornas urval och användande.» *Sit, aut non sit.*

Recensentens tvekan (s. XXV), huruvida jag alltid har begagnat karta, vederlägges genom inre kriterier, då jag särdeles uti den sednare afdelningen har stundom modificerat, eller närmare bestämt sväfvande och oklara uttryck uti samtida skrifvelser, hvilka kunde missförstås, (t. ex. I. 2. sid. 149, 151, 153, 155, 159); och på andra ställen har jag efter en blick på kartan sökt att förklara krigsrörelserna. Jag skref aldrig öfver trettioåriga kriget, utan att sorgfälligt studera Weilands kartor öfver de särskilda Tyska staterna uti hans större atlas, och äfven begagnade jag Kieperts och Græfs omarbetningar af Weilands kartverk. Jag fann alla de orter, hvilka kriget berörde, med undantag af några slott, t. ex. Fürstenberg (I. 2. sid. 408), och Gleichenstein, (från Wrangels fälttåg, bland mina ännu otryckta handskrifter). Det är lätt förklarligt, emedan dessa fästen blefvo raserade. Staden Lemberg uti Schlesien måste hafva varit det nuvarande Löwenberg.

Planerna öfver fältslagen uti Mankells atlas åtföljas af en mindre karta öfver batailleplatsens närmaste omgifning; och jag har af dessa fragmenter haft mycken nytta. Otillfredsställande äro deremot kartorna hos Chemnitz och uti Theatrum Europæum. Den bästa af de sistnämnde är bifogad sjette bandet af detta verk. Jag har äfven tagit öfversigt af en karta öfver Tyskland från trettioåriga krigets tid, hvilken förvaras uti krigsarkivet i Stockholm.

Då ingen normalkarta kan uppvisas, som fullständigt upptager de uti krigshistorien omnämda platser, (jag har åtminstone icke sett någon sådan), så har jag icke heller varit i tillfälle att med en sådan såsom bihang till mitt arbete belysa krigets vexlande uppträden. Hvar och en bildad läsare har troligen äfven en kartsamling, som han kan rådfråga. Jag hade ämnat att erinra derom uti företalet till första bandet af mitt arbete, men ansåg det för öfverflödigt. Då jag äfven

med understöd af ett statsanslag gör en betydlig penningförlust i och för tryckningen af trettioåriga krigets historia, så har det varit omöjligt för mig att bekosta en karta öfver krigstheatern.

Stockholm, d. 10 Nov. 1877.

Abr. Cronholm.

Några tryckfel uti »Historisk Undersökning om Trettioåriga Kriget,» I. 2. anmärkas:

Sid. 446, r. 39. *»Spectronum,* l. *spectrorum.»*
» 453, » 30. *»Januari,* » *Juni.»*